

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Ποιοτική και ποσοτική έρευνα με στόχο τη χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων (για το έθνος και την ετερότητα) των μαθητών/-τριών του Λυκείου στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος της Βουλής των Ελλήνων «Βουλή των Εφήβων» 1995-2005

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

- Γιώργος Κόκκινος, Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου
- Ηλίας Αθανασιάδης, Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου
- Θεοδώρα Κάββουρα - Σισσούρα, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΡΟΔΟΣ 2011

Μέλη Επιτροπής Υποστήριξης:

- Αντρέας Ανδρέου, Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας
- Δημήτρης Μαυροσκούφης, Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Δέσποινα Καρακατσάνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου
- Παναγιώτης Κιμουρτζής, Επίκουρος Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου

στην οικογένειά μου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα

Εισαγωγή

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Το θεωρητικό πλαίσιο της ιστορικής συνείδησης

A.1.	Διδακτική της Ιστορίας και Ανάδυση της Ιστορικής Συνείδησης	11
A.2.	Η Θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση	
	1. εισαγωγικά	15
	2. Το πλαίσιο (matrix) της ιστορικής επιστήμης	33
	3. Δυνητικές διαφοροποιήσεις	41
A.3.	Αφηγηματική διάσταση της ιστορικής συνείδησης	102
A.4.	Η σχέση ιστορικής και ηθικής συνείδησης	128
A.5.	Τραύμα και ιστορική συνείδηση	137
A.6.	Ανθρωπολογικός χαρακτήρας της ιστορικής συνείδησης	143
A.7.	Όψεις του κριτικού διαλόγου με την σκέψη του Jörn Rüsen	164

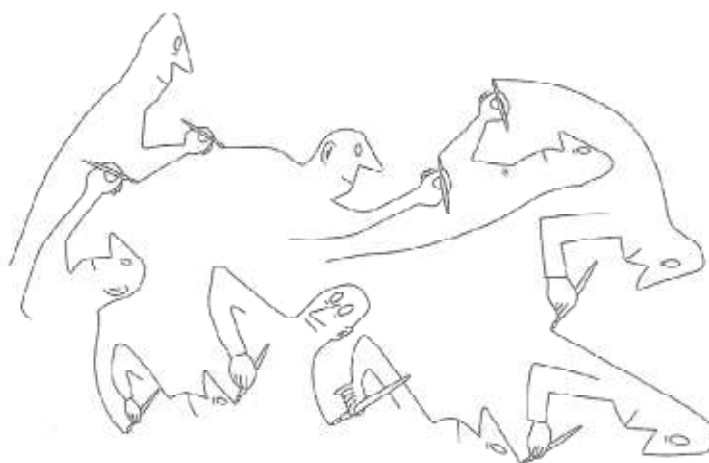
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικά εργαλεία

B.1.	Εισαγωγικά	172
B.2.	Ερευνητικές υποθέσεις και υλικό προς διερεύνηση	174
B.3.	Η μεθοδολογία της έρευνας	176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Το περιεχόμενο των Πρακτικών της «Βουλής των Εφήβων»

Γ.1.	1 ^η θεματική κατηγορία: ιστορική συνείδηση	210
Γ.2.	2 ^η θεματική κατηγορία: ιδεολογικά και νοητικά σχήματα	278
Γ.3.	3 ^η θεματική κατηγορία: η πρόσληψη της ετερότητας	376
Γ.4.	4 ^η θεματική κατηγορία: οι αντιλήψεις των μαθητών για την ιστορία	480
Γ.5.	Παραγοντική ανάλυση	486
	Συμπεράσματα και διαπιστώσεις	505
	Βιβλιογραφία	512

Προλογικό σημείωμα

Εικόνα 1. Αφαίρεση: απεικονίζοντας τους άλλους όπως τον εαυτό σου¹

Δευτεροετής φοιτητής στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας συνάντησα σε ένα αμφιθέατρο της Φιλοσοφικής Σχολής για πρώτη φορά τον Γιώργο Κόκκινο. Έντεκα χρόνια αργότερα συναντηθήκαμε για δεύτερη φορά στο γραφείο του στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στη Ρόδο. Η επανεπεξεργασία της πρώτης συνάντησης αποτέλεσε την ωστική δύναμη προκειμένου να ζητήσω τη βοήθεια και την επίβλεψή του για την εκπόνηση μίας διδακτορικής διατριβής με θέμα που ελάχιστη σχέση είχε με αυτό στο οποίο καταλήξαμε. Η ιστορική συνείδηση δεν βρισκόταν στο νοητικό μου σύμπαν μέχρι τη στιγμή που εγκρίθηκε από τη γενική συνέλευση ειδικής σύνθεσης το θέμα της διατριβής μου: «Ποιοτική και ποσοτική έρευνα με στόχο τη χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων των μαθητών/-τριών του Λυκείου στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος της Βουλής των Ελλήνων “Βουλή των Εφήβων” 1995-2005». Έκτοτε τόσο η ιστορική συνείδηση όσο και ο κ. Κόκκινος αποτέλεσαν δύο μόνιμες έγνοιες στο μυαλό μου.

Ο τελευταίος μου έμαθε την τέχνη του ιστορικού και της επιστημονικής έρευνας, με οδήγησε σε μονοπάτια άγνωστα και συχνά με έριξε σε βαθιά νερά. Με την διακριτική επίβλεψη, την ηθική στήριξη και τον χρόνο που αφιέρωσε υπήρξε πραγματικός δάσκαλος, αλλά και ένας καλός φίλος. Δυστυχώς έπρεπε να περάσουν έξι χρόνια για να μπορέσω να του μιλήσω στον ενικό και να διώξω έναν τοίχο τον οποίο δεν ήθελα να γκρεμίσω στο διάστημα αυτό.

¹ Klaus Krippendorf, *On Communicating Otherness, Meaning, and Information.*, Routledge, New York 2009, 11.

Ωστόσο, για την ολοκλήρωση της διατριβής πολύτιμη υπήρξε και η βοήθεια του καθηγητή κ. Ηλία Αθανασιάδη και του συναδέλφου μου και διδάκτορα κ. Στάθη Στέφου για την υποστήριξη και τις συμβουλές σχετικά με την στατιστική επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων της έρευνας και για τις νέες κατευθύνσεις που έδωσαν στην αξιοποίηση των στατιστικών. Στο ίδιο πλαίσιο νιώθω την ανάγκη να μνημονεύσω τις φίλες και συναδέλφους Στέλλα Κασίδου και Βούλα Γκόλια για τις ώρες που αφιέρωσαν αρχικά για τη «διδασκαλία» της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου και κατόπιν για την επεξεργασία των αποτελεσμάτων ως κωδικογράφων.

Αισθάνομαι επίσης την ανάγκη να περιλάβω στα πρόσωπα που συντέλεσαν στην ολοκλήρωση της διατριβής την κ. Δώρα Κάββουρα, τον κ. Δημήτρη Μαυροσκούφη, τον Παναγιώτη Γατσωτή και τον Πολύκαρπο Καραμούζη για τις πολύτιμες υποδείξεις, επισημάνσεις και διορθώσεις και για το χρόνο που αφιέρωσαν κάθε φορά που τους το ζήτησα, αλλά και τον Βαγγέλη Δρακόπουλο για το πολύτιμο υλικό και τις πληροφορίες σχετικά με τη Βουλή των Εφήβων. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Αντρέα Ανδρέου, την αναπληρώτρια καθηγήτρια κ. Δέσποινα Καρακατσάνη και τον επίκουρο καθηγητή κ. Παναγιώτη Κιμουρτζή για τη συμμετοχή τους στην επταμελή εξεταστική επιτροπή και την εμπιστοσύνη τους στην προσπάθειά μου αυτή. Σίγουρα θα αποτελούσε αγνωμοσύνη να μην αναφέρω έναν άνθρωπο ο οποίος αποτέλεσε «αναγκαία συνθήκη» για την εκπόνηση αυτής της εργασίας: τον Jörn Rüsen, αφενός γιατί υπήρξε ο θεμελιωτής της τυπολογίας στην οποία στηρίχθηκε η παρούσα έρευνα και αφετέρου διότι προσέφερε γενναιόδωρα, όποτε του ζητήθηκε, την επιστημονική του στήριξη.

Καταλήγοντας, θα ήθελα να ζητήσω συγγνώμη από την οικογένειά μου για το χρόνο που της στέρησα και να την ευχαριστήσω για την υπομονή που έδειξε και την πολύτιμη ηθική στήριξη που προσέφερε.

Εισαγωγή

Μέχρι και πριν από λίγες δεκαετίες η σχολική ιστορία έμενε εγκλωβισμένη σε στενά γεγονοτολογικά πλαίσια και στη γενική διδακτική με αποτέλεσμα να υποβαθμίζεται και να αποστερείται στοιχεία που θα συνέβαλαν στον ιστορικό αλφαριθμητισμό και στην καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης. Ο ιστορικός φρονηματισμός και οι ιδεολογικές χρήσεις απέκοπταν την ελληνική ιστορική εκπαίδευση από τα διεθνή επιστημονικά ρεύματα και την οδηγούσαν σε εσωστρέφεια. Ωστόσο, τις τελευταίες τρεις δεκαετίες παρατηρείται ένας επαναπροσανατολισμός της ιστορικής εκπαίδευσης και ο εμπλουτισμός της σχετικής εγχώριας βιβλιογραφίας. Η μετατόπιση των σκοπών της σχολικής ιστορίας από το πρότυπο της παθητικής πολιτισμικής μεταβίβασης σε αυτό του ενεργητικού πολιτισμικού μετασχηματισμού, αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την μελέτη νέων πεδίων, ιδιαίτερα στην πολυπολιτισμική και ρευστή μετανεωτερική συνθήκη. Η ανάγκη να διερευνηθούν όλοι οι συντελεστές της μαθησιακής διδασκαλίας οδήγησε τη διδακτική της ιστορίας να απαλλαγεί από μία μονοκεντρική θεώρηση η οποία εστίαζε σχεδόν αποκλειστικά στο περιεχόμενο και τους σκοπούς, παραβλέποντας σε μεγάλο βαθμό τον μαθητή/-τρια και τις μαθησιακές του ανάγκες. Η μετατόπιση αυτή ανέδειξε την ανάγκη διεπιστημονικής συνεργασίας και ώσμωσης με την κοινωνική και γνωστική ψυχολογία.

Μέσα σε αυτό το νέο πλαίσιο αναδεικνύεται η ανάγκη να μελετηθούν οι διεργασίες και τα χαρακτηριστικά της ιστορικής σκέψης και των ιστορικών δεξιοτήτων που καλούνται να αναπτύξουν οι μαθητές/-τριες προκειμένου να οδηγηθούν στον ιστορικό εγγραμματισμό. Δεν είναι λοιπόν παράδοξη η κοινότοπη διαπίστωση ότι η ιστορία έτσι όπως διδάσκεται αποτελεί ένα από τα πλέον βαρετά σχολικά μαθήματα². Ο περιορισμός του εκπαιδευτικού σε ρόλο αγορητή και μετακενωτή γνώσεων, τη στιγμή μάλιστα που η γνώση είναι προσιτή στον καθένα, αποστεώνει την σχολική ιστορία.

Τα παραπάνω συμφραζόμενα αποτέλεσαν ωστική δύναμη προκειμένου να μετατοπιστεί, σε ένα βαθμό, το ενδιαφέρον από τη στείρα γεγονοτολογία στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων εκείνων για την προσπέλαση από τον μαθητή/-τρια του παρελθόντος χωρίς να υποτιμάται βέβαια η ίδια η γνώση. Ωστόσο, η σχολική ιστορία βρέθηκε και βρίσκεται συχνά ανάμεσα στις συμπληγάδες της συλλογικής μνήμης και της κριτικής επιστήμης και παρά την εκπεφρασμένη βούληση των αναλυτικών

² Rosenzeig, «How American Think about the Past», in Peter Stearns, Peter Seixas and Sam Wineburg, (eds.) *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press, New York and London 2000, 262-83.

προγραμμάτων για την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης, το παραπρόγραμμα και η διδακτική πρακτική εξακολουθούν σε μεγάλο βαθμό να κινούνται σε ένα παρωχημένο πλαίσιο.

Λαμβάνοντας υπόψη τον σχετικό προβληματισμό και την βούληση να συνδεθεί η επιστημολογία με τη διδακτική έχει αναπτυχθεί ένας διεθνής διάλογος με αποτέλεσμα το «παραγόμενο προϊόν» συνεχώς να εμπλουτίζεται. Η δεξιότητα χρήσης της ιστορικής μεθοδολογίας, η καλλιέργεια της ιστορικής ενσυναίσθησης, η πολυπρισματική προσέγγιση της «πραγματικότητας», η αξιολόγηση των γεγονότων αποτελούν στοιχεία που βρίσκονται στον πυρήνα της Διδακτικής της Ιστορίας. Η σχολική ιστορία δεν αποτελεί αυτοσκοπό· αντίθετα έχει ή τουλάχιστον πρέπει να έχει κοινωνικό προσανατολισμό: την ενεργοποίηση του πολίτη και την καλλιέργεια της δημοκρατικής συνείδησης, την οικολογική ευαισθητοποίηση, την πνευματική αυτονομία, το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ανάδειξη και η μελέτη της ιστορικής συνείδησης, δηλαδή της εσωτερικής συνάφειας μεταξύ της νοηματοδότησης του παρελθόντος, της κατανόησης του παρόντος και της προσδοκίας του μέλλοντος, αποτελεί ένα διανοητικό εργαλείο της Διδακτικής της Ιστορίας προκειμένου να κατανοήσει τις λειτουργίες της ιστορικής σκέψης και να διαμορφώσει έναν μεθοδολογικό χάρτη που θα οδηγήσει στην επίτευξη των παραπάνω σκοπών.

Θεμελιακός στόχος της παρούσας έρευνας είναι αφενός να καταρτίσει ένα κατά το δυνατόν πλήρη εννοιολογικό χάρτη σχετικά με την ιστορική συνείδηση, ο οποίος θα προσθέσει, έστω ισχνά, στοιχεία στο θεωρητικό προβληματισμό και αφετέρου να χαρτογραφήσει την ιστορική συνείδηση και τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα της Βουλής των Ελλήνων «Βουλή των Εφήβων» προκειμένου να συνεχίσει μία σειρά από συναφείς έρευνες. Το ερευνητικό μέρος και τα πορίσματα που συνάγονται φιλοδοξούν να αποτελέσουν, μαζί με προηγούμενες έρευνες, το σημείο εκκίνησης για τον επαναπροσδιορισμό και την αναπλαισίωση της διδακτικής πρακτικής.

Ειδικότερα, στο θεωρητικό κομμάτι αναλύεται η εννοιολογική γενεαλογία της ιστορικής συνείδησης και οι ποικίλες σημασίες που έλαβε, καταλήγοντας ωστόσο στην τυπολογία του γερμανού θεωρητικού της ιστορίας Jörn Rüsen. Ο τελευταίος με τρόπο διανυγή και επινοητικό κατασκεύασε τέσσερις ιδεότυπους στους οποίους θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί η ιστορική συνείδηση: τον παραδοσιακό, τον παραδειγματικό, τον κριτικό και τον γενετικό. Με τρόπο εξαντλητικό αναλύονται τα χαρακτηριστικά κάθε τύπου νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου, οι λειτουργίες της ιστορικής συνείδησης καθώς και οι εκλεκτικές συγγένειες με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις. Μέσα από τη

σχετική ανάλυση αναδεικνύεται ο ρόλος της ιστορικής συνείδησης στην κατασκευή της ταυτότητας, στον πρακτικό προσανατολισμό και στην ηθική αιτιολόγηση των ενεργημάτων του υποκειμένου. Επίσης, το πρώτο μέρος συμπληρώνεται από τον θεωρητικό προβληματισμό του Peter Seixas σχετικά με την τυπολογία του Jörn Rüsen, η οποία ενισχύεται και συμπληρώνεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της ιστορικής σκέψης, προσίδια σε καθένα από τους τέσσερις τύπους. Η συμβολή του Seixas υπήρξε πολύτιμη αφενός γιατί συνδέει χειροπιαστά την ιστορική σκέψη με την ιστορική συνείδηση και επομένως τη Διδακτική της Ιστορίας με την ιστορική επιστημολογία και αφετέρου καθιστά ευκολότερη στον ερευνητή την χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης. Τέλος, το θεωρητικό μέρος παρουσιάζει τον κριτικό διάλογο με τη σκέψη του γερμανού θεωρητικού.

Στο δεύτερο μέρος περιγράφεται η μεθοδολογία της έρευνας. Ειδικότερα, επιλέχθηκε η Ποιοτική και Ποσοτική Ανάλυση περιεχομένου η οποία προσφέρεται για την προσπέλαση του πρωτογενούς υλικού, δηλαδή λεκτικά εναρθρωμένου υλικού, ενώ επικουρικά αξιοποιήθηκε και η Πολυδιάστατη Ανάλυση. Για την επιλογή της συγκεκριμένης μεθόδου ιδιαίτερη σημασία είχε το γεγονός ότι υπηρετείται η αρχή της συγκρισιμότητας, καθώς πολλές από τις προηγούμενες σχετικές έρευνες αξιοποίησαν την ανάλυση περιεχομένου. Μετά από μία σύντομη αναδρομή στην πορεία και τις κατευθύνσεις της συγκεκριμένης μεθόδου, αποσαφηνίζονται τα ειδικά χαρακτηριστικά της, οι υποθέσεις εργασίας και ο σκοπός και οι στόχοι της έρευνας.

Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση περιεχομένου των Πρακτικών της Βουλής των Εφήβων. Οι εισηγήσεις αναλύθηκαν ως προς τους ακόλουθους άξονες: τους τέσσερις τύπους της ιστορικής συνείδησης, ιδεολογικά και νοητικά σχήματα, την πρόσληψη της ετερότητας και τις αντιλήψεις των μαθητών για την ιστορία. Οι θεματικές κατηγορίες διαιρούνται σε κατηγορίες, υποκατηγορίες πρώτου και δεύτερου επιπέδου. Κατεύθυνση –θετική, αρνητική, ουδέτερη– δόθηκε μόνο στη θεματική «πρόσληψη της ετερότητας», ενώ σκοπίμως αποφεύχθηκε η μέτρηση της έντασης.

Τα συμπεράσματα, οι παρατηρήσεις και οι προβληματισμοί που προέκυψαν από την έρευνα, αλλά και οι προτάσεις και οι συσχετισμοί με τον θεωρητικό επιστημονικό προβληματισμό παρουσιάζονται στο τέταρτο μέρος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Το θεωρητικό πλαίσιο της ιστορικής συνείδησης

Α.1. Διδακτική της Ιστορίας και Ανάδυση της Ιστορικής Συνείδησης

Η Διδακτική της ιστορίας αποκτά από τη δεκαετία του '70 και εξής αυτονομία και απογαλακτίζεται από τη γενική διδακτική³. Σε αυτό το χρονικό πλαίσιο αναδεικνύεται και η ιστορική συνείδηση (*historical consciousness*) ως διακριτό πεδίο έρευνας και μελέτης, ως ένα από τα τέσσερα κυρίαρχα θέματα συζήτησης (μεθοδολογία της ιστορικής μάθησης, λειτουργία και η χρήση της ιστορίας στη δημόσια ζωή, στόχοι της ιστορικής εκπαίδευσης στο σχολείο και ανάλυση της φύσης, της λειτουργίας και της σημασίας της ιστορικής συνείδησης)⁴. Μέχρι τότε το ενδιαφέρον για την ιστορική συνείδηση περιοριζόταν κυρίως στον γερμανόφωνο κόσμο (Hegel, Dilthey, Georg Lukacs, Hans-Georg Gadamer⁵), δευτερευόντως στη Σκανδιναβία, στην Ολλανδία και στο Βέλγιο, αλλά σπανίως στον αγγλόφωνο⁶ (John Lukacs, *Historical Consciousness: or The Remembered Past*, 1968). Οι γαλλόφωνοι ιστορικοί δεν έδειξαν να ενδιαφέρονται για τη μελέτη της ιστορικής συνείδησης. Ωστόσο, μόλις από τα μέσα της δεκαετίας του '80 αποκτά κεντρική θέση στην ιστοριογραφία. Σχετικά πρόσφατες και ευάριθμες είναι και οι εμπειρικές μελέτες με αντικείμενο την ιστορική συνείδηση με τις περισσότερες από αυτές να συγκεντρώνονται στον γερμανόφωνο κόσμο⁷. Η ανάδειξη της ιστορικής

³ Jörn Rüsen, «The Didactics of History in West Germany: Towards a New Self-Awareness of Historical Studies», *History and Theory*, Vol. 26, No. 3 (Oct., 1987), 275-86. Ηλιοπούλου Ιωάννα, *Το μάθημα της Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση. Ιστορικές, παιδαγωγικές & διδακτικές διαστάσεις*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, 2002, 21-40.

⁴ Jörn Rüsen, *ό.π.*, 1987, 283-84.

⁵ Christian Laville, «Historical Consciousness and Historical Education», in Peter Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 2004, 165-69. Wolf Schmidt, «Inside the Labyrinth, Threads toward an Analysis», in Sharon Macdonald (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg 2000, 144. Joke van der Leeuw-Roord, «Developing European Consciousness», in Sharon Macdonald (ed.), *ό.π.*, 2000, 114. Wulf Kansteiner, «Alternate Worlds and Invented Communities», in Keith Jenkins, Sue Morgan and Alun Munslow (eds.), *Manifestos for History*, Routledge, London – New York 2007, 131-48.

⁶ Sharon MacDonald (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg 2000, 10.

⁷ Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, 25. <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>

συνείδησης ως θέματος έρευνας⁸ από τη δεκαετία του '70 και εξής, κατά τον Christian Laville, οφείλεται, μεταξύ άλλων παραγόντων, στην οικονομική κρίση, στην αναστολή της ιδέας της προόδου, στην επιταχυνόμενη παγκοσμιοποίηση, στην κρίση των «μεγάλων αφηγημάτων», στην πολυπολιτισμική συνθήκη της νεωτερικότητας και στην αναμέτρηση του Δυτικού κόσμου με τα τραυματικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα.

«Η αβεβαιότητα για το μέλλον, η οποία αντανακλάται σε μία αβεβαιότητα για την κατεύθυνση και τις αξίες του παρόντος, έχει οδηγήσει όχι μόνο σε ένα ενδιαφέρον για την συντήρηση του παρελθόντος, αλλά επίσης και σε μία αποτίμηση αυτών των εκδοχών του παρελθόντος που αμφισβητούν το παρόν. [...] Τα τελευταία χρόνια, έχουμε δει μία σειρά τέτοιων δημοσίων διακηρύξεων, στις οποίες η Δύση παραδέχεται τα λάθη του παρελθόντος.»⁹

Μία ένδειξη που ενισχύει την άποψη για την πύκνωση του ενδιαφέροντος για την ιστορική συνείδηση ως κεντρικού θέματος στην προβληματική της Διδακτικής της Ιστορίας και τη «διασπορά» αυτού του ενδιαφέροντος πέραν της Ευρώπης μόλις την τελευταία δεκαετία, πιστεύω, είναι και η ίδρυση το 2001 του Κέντρου για τη Μελέτη της Ιστορικής Συνείδησης (Centre for the Study of Historical Consciousness: CSHC¹⁰) στο Πανεπιστήμιο της Βρετανικής Κολούμπια (University of British Columbia) στον Καναδά. Ως κύριο στόχο έχει να συγκροτήσει το πεδίο για ένα διεθνή-διεπιστημονικό-διαπανεπιστημιακό διάλογο των ακαδημαϊκών ώστε να ερευνήσουν τον τρόπο που οι άνθρωποι σκέφτονται, αντιλαμβάνονται και χρησιμοποιούν το παρελθόν. Ειδικότερα, ο εκπαιδευτικός προσανατολισμός του CSHC αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το 2006 ίδρυσε και το Κέντρο για την Ιστορική Κουλτούρα (Centre for Historical Culture¹¹), το οποίο αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, και στη μελέτη της ιστορικής συνείδησης, ενώ το 2009 ίδρυσε το Δίκτυο για την Ιστορία και τη Διδακτική της (The History Education Network: THEN)¹².

Παρά την ανάδυση της ιστορικής συνείδησης στην επιφάνεια του προβληματισμού της σύγχρονης Διδακτικής της Ιστορίας¹³, η ιστορική συνείδηση αποτέλεσε και συχνά αποτελεί μία έννοια με ετερογενείς ερμηνείες και προσεγγίσεις, αμφισημίες και ασάφειες.

⁸ Elfriede Billmann – Mahecha and Monika Hausen, «Empirical Psychological Approaches to the Historical Consciousness of Children», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghan Books, New York – Oxford 2006, 163.

⁹ Christian Laville, «Historical Consciousness...», 2004, ό.π., 270.

¹⁰ <http://www.cshc.ubc.ca/index.php>

¹¹ <http://www.fhk.eur.nl/english/chc/home/>

¹² <http://www.historyeducation.ca/en/index-en.php>

¹³ Βλ. Ruth W. Sandwell, *To the Past. History Education, Public Memory, and Citizenship in Canada*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 2006, 4.

Ακόμη και σήμερα συγχέεται, συνδέεται ή και ταυτίζεται με την εθνική συνείδηση και άλλες συναφείς εννοιοδοτήσεις¹⁴.

Αδρομερώς, μπορούμε να ορίσουμε την ιστορική συνείδηση ως:

μία συμβολικά διαμεσολαβημένη ικανότητα και πρακτική να συν-ενώνει κάποιος τα μνημονευόμενα γεγονότα του παρελθόντος ερμηνεύοντας το παρόν και προσδοκώντας το μέλλον καθώς επίσης και να ενσωματώνει/αφομοιώνει τις δικές του δράσεις και εμπειρίες σε αυτήν τη νοηματοδοτημένη (μεστή νοήματος) δομή¹⁵.

ή εναλλακτικά ως

την κατανόηση του γεγονότος ότι διαφορετικές ερμηνείες του παρελθόντος αναπτύσσουν ή δομούν μία διαφορετική σύλληψη του παρόντος και διαμορφώνουν διαφορετικές προ-οπτικές για το μέλλον¹⁶.

Η ιστορική συνείδηση αποτελεί κεντρικό στοιχείο στη γενικότερη εργογραφία του Jörn Rüsen. Η τυπολογία του, ανάμεσα σε άλλες, για την ιστορική συνείδηση θα αποτελέσει μία από τις βασικές αναλυτικές κατηγορίες της παρούσας έρευνας και γι' αυτό κρίνεται σκόπιμη η σε βάθος επισκόπησή της. Άλλωστε και ο ίδιος αναγνωρίζει ότι από τη δεκαετία του '70 και εξής η ιστορική συνείδηση αποτέλεσε κατηγορία-κλειδί στη Διδακτική της Ιστορίας¹⁷. Ωστόσο, η μετατόπιση του ενδιαφέροντος της Διδακτικής της Ιστορίας από το θεωρητικό στο πρακτικό επίπεδο και ο απογαλακτισμός της από τη

¹⁴ Παραδείγματος χάριν η «ευρωπαϊκή ιστορική συνείδηση» μπορεί να δηλώνει ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό κεφάλαιο και συμπεριφορά, στοιχεία, που στο πλαίσιο της προσπάθειας ενίσχυσης, προώθησης και διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι αναγκαία για να δομήσουν μία κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα. βλ. Nicole Tutiaux-Guillon, *History Teaching in France: Questions and Perspectives in the Field of Historical Consciousness*, 2, Centre for the Study of Historical Consciousness, University of British Columbia, Vancouver, B.C. <http://www.cshc.ubc.ca>. Joke van der Leeuw-Roord, «Developing European Consciousness», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 114. Αλλά, και ο Herbert Gutman ταυτίζει την ιστορική συνείδηση με τη κοινωνική μνήμη. Ειδικότερα, θεωρεί ότι δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο τρόπος που οι Αμερικανοί σκέφτονται το παρελθόν. Βλ. σχ. Donald Yerxa, *Recent Themes in Historical Thinking. Historians in Conversation*, The University of South Carolina Press, South Carolina 2008, 29. Η σύγχυση αυτή ήταν εντονότερη σε προηγούμενες δεκαετίες, όταν στην Ελλάδα η ιστορική συνείδηση ταυτιζόταν με την εθνική συνείδηση. Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 22.

¹⁵ Kölbl C. and Straub J., «Historical Consciousness in Youth. Theoretical and Exemplary Empirical Analyses», 2, Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 2(3), Art. 9, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs010397>. Revised 6/2008. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 15/05/2009.

¹⁶ Joke van der Leeuw-Roord, «Developing European Consciousness», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 2000, 114.

¹⁷ Jörn Rüsen, «What is Historical Consciousness? - A Theoretical Approach to Empirical Evidence», 1, Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC, 2001. <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?8>. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009, 1-2.

Γενική Διδακτική¹⁸ καθιστούν σαφές ότι είναι αναγκαίο ένα ακριβές και συνάμα ευρετικό θεωρητικό πλαίσιο (χωρίς σε καμία περίπτωση να «γίνεται» κανονιστικό) για την ουσιαστική εμπειρική διερεύνηση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών· ένα πλαίσιο που θα μας παρέχει τη δυνατότητα να μελετούμε τους τρόπους με τους οποίους εμφανίζεται η ιστορική συνείδηση, τις εσωτερικές ρωγμές και κάθε μορφής της αναντιστοιχίες, τους συγκεκριμένους τύπους στους οποίους ενσαρκώνεται, καθώς επίσης και τις μεταβολές που υφίσταται¹⁹.

¹⁸ Ηλιοπούλου Ιωάννα, ό.π., 32-39· Γιώργος Κόκκινος, Ηλίας Αθανασιάδης, Σοφία Βούρη (et al.), *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση. Απόψεις και στάσεις εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για την Ιστορία*, Νοόγραμμα, Αθήνα 2005.

¹⁹ «Όπως ο Μαξ Βέμπερ έχει αποδείξει, είναι η συστηματική και αυστηρά συλλεημμένη μορφή της θεωρίας η οποία κάνει την τυπολογία χρήσιμη για την εμπειρική έρευνα» Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory*, HSRC, Pretoria 1993, 6.

A.2. Η Θεωρία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση

A.2.1 Εισαγωγικά

Ο Rüsen αναλύοντας την ιστορική συνείδηση²⁰ επισημαίνει ότι αυτή εμπερικλείει τις πνευματικές εκείνες διεργασίες (συναισθηματικές²¹ και γνωστικές, συνειδητές και ασυνείδητες²²), μέσω των οποίων ο βιωμένος χρόνος με τη μορφή της επεξεργασμένης μνήμης λειτουργεί ως πυξίδα για τον προσανατολισμό στην καθημερινή ζωή, καθώς δικαιώνει τις εκάστοτε επιλογές του ατομικού ή συλλογικού υποκειμένου. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να γίνει η παρανόηση ότι η ιστορική συνείδηση περιορίζεται (μέσω της μνήμης) στο παρελθόν, αφού αυτή εκτείνεται στο παρόν και το μέλλον. Το παρελθόν συχνά ανιχνεύεται στο παρόν²³ ή και «μεταφέρεται» σε αυτό. Επίσης, η ιστορική συνείδηση δεν ταυτίζεται σε καμία περίπτωση με την ιστορική γνώση του παρελθόντος· αντίθετα αυτή η ίδια δομεί την ιστορική γνώση²⁴.

Η βιωμένη εμπειρία και η προσδοκία ή ο φόβος πυροδοτούν την ικανότητα της ιστορικής συνείδησης να ανακαλεί. Η ιστορία, άλλωστε, αποτελεί μία σύνθεση της εμπειρίας και της προσδοκίας, της αβεβαιότητας ή του φόβου. Το μέλλον πραγματώνεται βάσει των κανονιστικών προσανατολισμών της καθημερινής πρακτικής, η οποία διαμορφώνεται από την εμπειρία της παρελθούσας καθημερινότητας. Ο χρόνος αρχικά παγιώνεται και στερεοποιείται, ως η συσσωρευμένη παρελθούσα εμπειρία, και στη συνέχεια, αφού ενσωματωθεί στην ιστορική γνώση, ρευστοποιείται, γίνεται ελαστικός και πολλαπλός μέσα από την εσκεμμένη ώθηση των ανθρώπινων ενεργειών²⁵. Έτσι, η ιστορική μνήμη²⁶ διαμορφώνεται, από τη μία πλευρά, από την παρελθούσα

²⁰ Jörn Rüsen, 2005, 1-6, του ιδίου, 2001, ό.π., 1-9.

²¹ Henk de Jong, «Historical Orientation: Jörn Rüsen's Answer to Nietzsche and his Follower», *History and Theory*, 36 no2 1997, 282.

²² Βλ. Jürgen Straub, «Telling Stories, Making History: Toward a Narrative Psychology of the Historical Construction of Meaning» in Jürgen Straub (ed.) *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 49.

²³ Ο Λε Γκοφ μιλάει για το «ιστορικό παρόν», δηλαδή το πολύ πρόσφατο παρελθόν της «σύγχρονης ιστορίας». Τα νέα έθνη από την άλλη, λόγω της πενιχρότητας του παρελθόντος το διαστέλλουν και το απομακρύνουν από το παρόν προκειμένου να το μυθοποιήσουν και να το καταστήσουν ενεργά παρόν με τη μορφή του μύθου. Ο ιστορικός χρόνος λοιπόν είναι μία κατασκευή. Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, (μτφρ. Γ. Καμπουρλής), Νεφέλη, Αθήνα 1998, 26.

²⁴ Jörn Rüsen, ό.π., 1987, 284.

²⁵ Jörn Rüsen, «Sense of History: What does it mean?», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2008, 41.

²⁶ Η ιστορική μνήμη πρέπει να συνδεθεί με αυτήν που οι Vygotsky και Leontief προσδιορίζουν ως σκόπιμη ανάκληση παρελθοντικών γεγονότων και γνώσεων σε αντίστιξη με τη μνήμη που ως φυσική λειτουργία διατηρεί συμβάντα της ζωής ζωντανά. Αλλά και ο Zichenko διακρίνει τη μη σκόπιμη μνήμη –που ανακαλεί συμβάντα στο πλαίσιο μίας ενέργειας που δεν έχει στόχο την ανάμνηση– από τη σκόπιμη μνήμη –που θέτει ως αυτοσκοπό την ανάμνηση. Η ιστορική αφήγηση

«αντικειμενική» εμπειρία²⁷ και από την άλλη από την «υποκειμενική» προσδοκία, την αβεβαιότητα ή το φόβο του μέλλοντος· «αντικειμενική» αφού πλέον είναι συντελεσμένη και «υποκειμενική» διότι είναι ανοικτή και πολλαπλή και ενδεχομένως πληθωριστική. Στο ίδιο μήκος κύματος με τον Rüsen, ο Paul Ricoeur επισημαίνει ότι το παρελθόν δεν μπορεί να αλλάξει και γι' αυτό είναι τελεσίδικο, ενώ το μέλλον είναι αβέβαιο και ως εκ τούτου ανοικτό, πληθυντικό και απροσδιόριστο· τα συμβάντα δεν μπορούν να εκριζωθούν, ωστόσο το νόημα και η σημασία τους δεν είναι προσδιορισμένη και παγιωμένη. Η πολλαπλότητα των ερμηνειών και η επανερμηνεία του παρελθόντος μπορεί να θεωρηθεί ως μία πράξη ανα-σκόπησης από τις εκάστοτε προσδοκίες μας, που εκτείνονται στο μέλλον, προκειμένου να κατανοήσουμε το παρελθόν²⁸. Άλλωστε, κατά τον Albert Schütz²⁹, βασική αρχή κάθε εμπειρίας είναι ότι φέρει μέσα της ένα μη υλοποιημένο μέλλον, το οποίο όχι μόνο βάζει τη σφραγίδα του στην «ανάγνωση» του παρελθόντος, αλλά επίσης καθορίζει τις σύγχρονες ερμηνείες και προσδοκίες. Κάθε εμπειρία αναφέρεται στο μέλλον κυοφορώντας τα αποτελέσματα των προσδοκώμενων ενεργειών. Η εμπειρία φέρει μέσα της *προ-τάσεις* (protention³⁰) γεγονότων, των οποίων η άμεση υλοποίηση αναμένεται και φέρει προσδοκίες χρονικά απομακρυσμένων γεγονότων με τα οποία συνδέεται η σύγχρονη εμπειρία, ακολουθώντας το νήμα των προσδοκιών.

είναι μία μορφή λόγου (discourse) που στόχος της είναι η διατήρηση ή ανάκληση συγκεκριμένων συμβάντων στη κοινωνική μνήμη. Αναφέρεται στο Alberto Rosa, «Discussion of Chapters 6-9: What Do People Consume History For? Learning History as a Process of Knowledge Consumption and Construction of Meaning» in Mario Carretero and James F. Woss (eds.), *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey 1994, 223-24.

²⁷ Ο Nietzsche γράφει: «Καθώς είμαστε το αποτέλεσμα προγενέστερων γενιών, είμαστε επίσης και το αποτέλεσμα των διαστροφών, των λαθών, των παθών και των εγκλημάτων τους· δεν είναι απόλυτα εφικτό να απελευθερωθεί κάποιος από αυτήν την αλυσίδα. Αν καταδικάσουμε αυτές τις διαστροφές και θεωρήσουμε τους εαυτούς μας ελεύθερους από αυτές, αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι εκπορευόμαστε από αυτές. Το καλύτερο που μπορούμε να κάνουμε είναι να αντιμετωπίσουμε την κληρονομημένη μας φύση με τη γνώση μας για αυτήν, και μέσω ενός νέου αυστηρού λόγου να συγκρουστούμε με την εγγενή μας κληρονομιά και να εμψυχήσουμε ένα νέο ήθος, ένα νέο ένστικτο, μία δεύτερη φύση, έτσι ώστε να εκφυλιστεί η πρώτη» Friedrich Nietzsche, *The Use and Abuse of History*, παρατίθεται από τον Mitscherling Jeff, «The Historical Consciousness of Man», *History of European Ideas*. Vol I I, 1989, 738. Επίσης, για μία σύντομη επισκόπηση των θέσεων του Nietzsche βλ. Harold Höffding, *A Brief History of Modern Philosophy*, The MacMillan Company, New York 1912, 306-10.

²⁸ Paul Ricoeur, «Memory-Forgetting-History», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, Berghan Books, New York – Oxford 2006, 14-16.

²⁹ Αναφέρεται στο Harald Welzer, «Albert Speer's Memories of the Future», in Jürgen Straub (ed.) *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 248.

³⁰ Ο όρος protention ανήκει στην φαινομενολογία του Husserl και δηλώνει τον τρόπο που προσλαμβάνουμε μία μελλοντική ενέργεια που δεν έχει ακόμη συντελεσθεί. Παραδείγματος χάριν, όταν μία σφαίρα κινείται, προοδευτικά εστιάζουμε στην επερχόμενη θέση που θα λάβει η σφαίρα καθώς κινείται. Ως πρό-ταση (protention) εκλαμβάνεται ένα τμήμα του «ζωντανού» παρόντος, το οποίο γίνεται αντιληπτό ως «ζωντανό», καθώς αποτελεί επέκταση της στιγμιαίας διαίσθησης. Αποτελεί μέρος της συνείδησης, η οποία επεκτείνεται χρονικά σε ένα σημείο πέραν αυτού που συμβαίνει άμεσα. Lanei M. Rodemeyer, *Intersubjective Temporality. It's about Time*, Springer, Netherlands 2006, 133-37.

Μία ανάλογη λογική εισήγαγε στο χώρο της Ψυχολογίας η θεωρία Gestalt, της οποίας βασικός νόμος είναι αυτός της Ολοκλήρωσης (closure), σύμφωνα με τον οποίο ο ανθρώπινος νους τείνει να ολοκληρώνει μη ολοκληρωμένα σχήματα³¹. Ο άνθρωπος έτσι κερδίζει την ελευθερία του, αφού η ανάμνηση και η συνείδηση του παρελθόντος χρόνου υπό το φίλτρο του παρόντος ορίζει τον προσανατολισμό του στο μέλλον. Καθίσταται λοιπόν σαφές ότι η ιστορική συνείδηση προσιδιάζει αποκλειστικά στον άνθρωπο και σε καμία περίπτωση στα υπόλοιπα έμβια όντα³². Και ο Jeismann ορίζει την ιστορική συνείδηση ως την εσωτερική συνάφεια της νοηματοδότησης του παρελθόντος, της κατανόησης του παρόντος και της προοπτικής του μέλλοντος³³. Οι περιοδολογήσεις άλλωστε δεν είναι τίποτε άλλο παρά η νοηματοδότηση του παρελθόντος, συχνά με προγνωστικό χαρακτήρα³⁴. Κάθε ανάκληση του παρελθόντος συνδέεται με το παρόν και το μέλλον. Η ιστορική συνείδηση αφενός διακρίνει τις χρονικές ποιότητες και αφετέρου τις συνθέτει σε μία χρονική ακολουθία.

³¹ Gaie Houston, *Brief Gestalt Therapy*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 2003, 1-26· Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, 258-59. Επίσης, βλ. Sapsford R., Still A., Miel D., Stevens R., Wetherell M. (επιμ.), *Η θεωρία στην κοινωνική ψυχολογία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, 72.

³² Ο Nietzsche αναφέρει χαρακτηριστικά: «Φαντασθείτε τις αγέλες που βόσκουν εκεί: δεν γνωρίζουν τη σημασία του χθες ή του σήμερα: βόσκουν και μηρυκάζουν, κινούνται ή ξεκουράζονται, από το πρωί ως το βράδυ, κάθε μέρα, απορροφημένες στις ταπεινές συμπάθειες και τα μίση τους και τον οίκτο της στιγμής, χωρίς να νιώθουν ούτε μελαγχολία ούτε αποστροφή. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να τις δει χωρίς θλίψη, κοιτάει φθονερά την ευτυχία των ζώων. Εύχεται απλώς να ζούσε χωρίς αποστροφή ή πόνο, όπως τα ζώα: αλλά όλα αυτά είναι ανοησία, γιατί δεν πρόκειται να αλλάξει κάτι... Στοχάζεται επίσης για τον εαυτό του –ότι δεν μπορεί να μάθει να ξεχνά, αλλά αγκιστρώνεται στο παρελθόν: ανεξάρτητα από το πόσο γρήγορα ή πόσο μακριά τρέχει, αυτή η αλυσίδα τον ακολουθεί», Jörn Rüsen, *History. Narration – Interpretation – Orientation (Making Sense of History)*, Berghahn Books, New York – Oxford 2005, 1· Mitscherling Jeff, *The Historical Consciousness of Man, History of European Ideas*. Vol II, 1989, 734. Οι Kölbl C. and Straub J. υποστηρίζουν ότι η ιστορική συνείδηση δεν προσιδιάζει στα υπόλοιπα έμβια όντα, όσο τουλάχιστον νοείται ως μία συμβολικά διαμεσολαβημένη ικανότητα και πρακτική που ενώνει τα ενθυμούμενα γεγονότα του παρελθόντος με την ερμηνεία του παρόντος και τις προσδοκίες για το μέλλον, καθώς επίσης και την ικανότητα να ενσωματώνει κάποιος την εμπειρία του και τις ενέργειές του σε μία μεστή νοήματος δομή. Kölbl C. and Straub J., «Historical Consciousness in Youth. Theoretical and Exemplary Empirical Analyses», *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 2(3), Art. 9, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs010397>. Revised 6/2008. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 15/05/2009, 2. Τέλος, ο John Lukacs αναφέρει: «Είμαστε τα μόνα έμβια όντα που γνωρίζουμε ότι ζούμε καθώς ζούμε, που ξέρουμε, και όχι μόνο ενστικτωδώς αισθανόμαστε, ότι έχουμε γεννηθεί και ότι θα πεθάνουμε. Τα ζώα και τα υπόλοιπα έμβια όντα έχουν μία συχνά ιδιαίτερη και ακριβή αίσθηση του χρόνου. Ωστόσο, εμείς έχουμε την αίσθηση της ιστορίας μας». Lukacs John, *A Student's Guide to the Study of History*, Del.: ISI Books, Wilmington 2000, 13.

³³ Βλ. Ηλιοπούλου Ιωάννα, ό.π., 113-120· Κόκκινος Γιώργος (et al.), *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, 2005, 25· Jörn Rüsen, 2001, 3.

³⁴ Ο μαρξισμός διακρίνει πέντε εποχές στην ιστορία της ανθρωπότητας: την πρωτόγονη κοινωνία, τη δουλοκτητική κοινωνία, τον φεουδαλισμό, τον καπιταλισμό και τον σοσιαλισμό. Βλ. Donald Yerxa, *Recent Themes in Historical Thinking. Historians in Conversation*, The University of South Carolina Press, South Carolina 2008, 71· Jörn Rüsen, *History. Narration - Interpretation - Orientation*, New York – Oxford 2005, 88· Clark J. C. D., *Our Shadowed Past. Modernism, Postmodernism, and History*, Stanford University Press, Stanford, California 2004, 38.

Αυτή η μοναδική συστολή των τριών διαστάσεων του χρόνου στη λειτουργία της ιστορικής συνείδησης την εφοδιάζει με κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: ως λειτουργία της μνήμης βασίζεται στην εμπειρία, και περισσότερο στην εμπειρία του παρελθόντος. Αλλά αυτή η αναφορά στην εμπειρία ολοκληρώνεται στη βάση της προσδοκίας, η οποία εμπεριέχει μη εμπειρικά στοιχεία, τις αξίες που καθοδηγούν την ανθρώπινη θέληση να υπερφαλαγγίσει την εμπειρία. Η ιστορική συνείδηση συντίθεται αδιάσπαστα από αυτά τα δύο στοιχεία, τα γεγονότα του παρελθόντος και τη σημασία και επίδρασή τους στο παρόν και το μέλλον. Η ιστορική συνείδηση είναι ουσιαστικά η πραγματοποίηση και το αποτέλεσμα της σύνθεσης του πραγματικού και του φανταστικού, του βιωμένου και του προσδοκώμενου, του εμπειρικού και του κανονιστικού. Άλλωστε, κάθε ιστορική αφήγηση, μία ανάμεσα σε πολλές, ουσιαστικά υποδηλώνει και ενίοτε επιβάλλει μία συγκεκριμένη μελλοντική πρακτική, άλλοτε με τη μορφή μίας ουτοπίας (κομμουνισμός), άλλοτε με τη μορφή ενός κινδύνου που πρέπει να αποφευχθεί και άλλοτε με τη μορφή ενός αναπόδραστου γεγονότος (Δευτέρα Παρουσία)³⁵.

Η ιστορική συνείδηση τίθεται σε λειτουργία καθώς η μνήμη νοηματοδοτεί την εμπειρία του χρόνου. Αυτή η νοηματοδότηση είναι ταυτόχρονα ανοικτή και παραγωγική· αφενός περιλαμβάνει την εμπειρία, την παρατήρηση και την ενατένιση και αφετέρου νοηματοδοτεί, σημασιοδοτεί, εκφράζει προθέσεις και προσανατολισμούς. Συνδέει προσδοκίες και προθέσεις με την εμπειρία και υπερβαίνει την εμπειρία μέσα από τις προθέσεις και τους προσανατολισμούς των ανθρώπων³⁶.

Η *συν-παρουσία* της εμπειρίας και της πραγματοποίησης της προσδοκίας μπορεί να περιγραφεί ως η σύνθετη διάδραση των τριών διαστάσεων του χρόνου: σχετίζεται με τη διαδικασία της ιστορικής συνείδησης και ειδικότερα με την ανάγκη του ανθρώπου να νοηματοδοτήσει την χρονική εμπειρία του παρόντος (ενίοτε μπορεί να μιλάμε για απρόβλεπτες και τραυματικές εμπειρίες, όπως φυσικές καταστροφές, εισβολή εχθρών, γενοκτονίες, το Ολοκαύτωμα³⁷). Αυτή η επαφή καθοδηγείται από την υποβολή ερωτήσεων στο παρελθόν· το παρελθόν μεταφέρεται στο παρόν μέσω της μνήμης, στην προσπάθεια να κατανοηθεί και να ξεπεραστεί η εμπειρία του παρόντος. Και αυτό

³⁵ Alberto Rosa, ό.π., 1994, 226.

³⁶ Τον πρακτικό χαρακτήρα της ιστορικής συνείδησης επισημαίνει και ο Bodo von Borries, όταν την ορίζει ως «όχι μόνο (ή κυρίως) ως ένα είδος γνώσης, αλλά επίσης ως ετοιμότητα και ικανότητα να δημιουργεί ερμηνείες και αφηγήσεις για το παρελθόν προκειμένου να το κατανοήσει και να προσανατολίσει κάποιος τη ζωή του στις μελλοντικές αλλαγές. Με αυτό το δεδομένο είναι αδύνατο να παρατηρήσουμε την ιστορική συνείδηση έξω από συγκεκριμένες καταστάσεις μέσα στις οποίες ενεργοποιείται, πραγματοποιείται ή χρησιμοποιείται. Οφείλουμε να διακρίνουμε την γενική γνωστική ικανότητα από τη συγκεκριμένη πρακτική επιτέλεσή της». Angvik Magne and Borries Bodo von, *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*, Körber-Stiftung, Hamburg 1997, 153.

³⁷ Jörn Rüsen, «Making Sense of Time», in Jörn Rüsen (ed.) *Time and History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2007, 17.

συμβαίνει όταν, παρά την πίεση που ασκεί η εμπειρία του παρόντος, το μέλλον προσδοκάται ως ανοικτό και πρόσφορο προς νοηματοδότηση.

Επειδή η ιστορική συνείδηση αναδύεται και επηρεάζεται από την εκάστοτε παροντική εμπειρία, η ικανότητά της να νοηματοδοτεί εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις συνθήκες μέσα στις οποίες επιτελείται. Ανάλογα με τις συνθήκες μέσα στις οποίες συμβαίνει ή από τις οποίες προκαλείται, εκδηλώνεται από το ίδιο το υποκείμενο ακολουθώντας, ενδεχομένως, διαφορετικές στρατηγικές σημασιοδότησης. Θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι το ίδιο υποκείμενο εκφράζει τη συνάφεια παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος με τον ίδιο τρόπο, όταν το πολιτισμικό και/ή ιστορικό συγκεκριμένο διαφοροποιείται. Ανάλογα με την φύση του βιωμένου χρόνου, που πρέπει να κατανοηθεί ιστορικά, και το σύνολο των επικοινωνιακών προτύπων του υποκειμένου, διαφοροποιείται και η ενάρθρωση (*articulation*) της ιστορικής συνείδησης. Το γεγονός αυτό καθιστά δύσκολη την παράθεση και περιγραφή των εμπειρικά τυπικών και αναμφισβήτητων εκδηλώσεων της ιστορικής συνείδησης.

Ωστόσο, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι μόνο η εμπειρία του παρόντος και συγκυριακές μεταβλητές μπορούν να «διεγείρουν» την ιστορική συνείδηση. Μπορεί και το παρελθόν που επιβιώνει στο παρόν να ξυπνήσει την ιστορική συνείδηση. Μοιάζει με την γοητεία για το παρελθόν, τη νοσταλγία, που έγκειται στην απόσταση και τη διαφοροποίηση από το παρόν³⁸. Ανάλογη αμφίδρομη διαδρομή ακολουθεί η κοινωνική μνήμη και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις: οι κοινωνικές αναπαραστάσεις του παρόντος επηρεάζουν την ανάγνωση του παρελθόντος και τα σημαίνοντα ιστορικά γεγονότα, οι παραδόσεις και διάφορες άλλες πλευρές του παρελθόντος τροφοδοτούν το παρόν³⁹. Η σχέση αυτή παρελθόντος – παρόντος θυμίζει τον ερμηνευτικό κύκλο: το παρελθόν και το παρόν δομούνται αμοιβαία· όπως στον ερμηνευτικό κύκλο, βλέπουμε το παρελθόν μέσω και δια των προΐδεασμών του παρόντος, οι οποίοι με τη σειρά τους διαμορφώθηκαν από το παρελθόν. Το δέλεαρ του να είναι κάποιος διαφορετικός μέσα από την εμπειρία του παρελθόντος, εμπνέει την ιστορική συνείδηση με ελπίδα. Κινείται από το παρόν στο παρελθόν, για να επιστρέψει στο παρόν με εμπειρίες που αποκαλύπτουν ένα μέλλον ως προνομιακό σημείο δράσης (π.χ. οι Εβραίοι ως εκλεκτός λαός). Παράλληλα, μπορεί να εκταθεί από το παρελθόν στο μέλλον, αν κάποιος θεωρήσει τη γοητεία του παρελθόντος ως σημείο προέκτασης από το παρόν στο μέλλον. Και στις δύο περιπτώσεις, η ιστορική συνείδηση αρθρώνει μία εμπειρία χρονικής διαφοροποίησης μεταξύ του τότε και του τώρα, ενώ την ίδια στιγμή γεφυρώνει αυτή τη διαχωριστική γραμμή. Η ζωτικότητα της

³⁸ David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, 2009, 173-71.

³⁹ Μαντόγλου Άννα, *Κοινωνική μνήμη, κοινωνική λήθη. Εκδηλες και λανθάνουσες μορφές κοινωνικής σκέψης*, Πεδίο, Αθήνα 2010, 56 και 120-21· Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), *Youth and History*, ό.π., 1997, 402.

βασίζεται σε αυτήν την κίνηση μεταξύ των διαστάσεων του χρόνου και εκδηλώνεται με τον τρόπο που λειτουργεί η μνήμη.

Ο Rüsen θεωρεί ότι η ικανότητα νοηματοδότησης του χρόνου από την ιστορική συνείδηση μέσω της διάκρισης των ξεχωριστών πεδίων της ιστορικής εμπειρίας και της σύνδεσης παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, αλλά και της χρήσης της ιστορικής μνήμης ως πηγής προσανατολισμού, μπορεί να επιτευχθεί και μέσω της αισθητικής σύλληψης: μέσα από εικονιστικά έργα τέχνης, όπως οι πίνακες ζωγραφικής. Στο ερώτημα εάν η δημιουργία αισθητικού νοήματος και συγκίνησης υπό μορφήν συγκεκριμένης μορφής νοηματοδότησης της τέχνης μπορεί να αναλυθεί σε ευθεία αναλογία με τη λειτουργία της ιστορικής συνείδησης στην νοηματοδότηση της Ιστορίας, ο Rüsen απαντά καταφατικά. Η διαδικασία αισθητικής και ιστορικής νοηματοδότησης είναι ανάλογες, αφού και στις δύο περιπτώσεις μετασχηματίζουν και «τακτοποιούν» το απρόοπτο σε ένα χρόνο μεστό νοήματος.

Η τέχνη μετασχηματίζει μία απλή στιγμή σε ένα μεστό νοήματος χρόνο. Η ιστορική σκέψη πρέπει να «επενδύσει» σε αυτή την λειτουργία όταν έρχεται αντιμέτωπη με τον χρόνο στον οποίο το έργο τέχνης δημιουργήθηκε. Σε μία τέτοια διαδικασία, ο χρόνος δημιουργίας δεν λαμβάνει ιστορική σημασία μόνο αναδρομικά με την ενσωμάτωσή του σε μία αφήγηση που γεφυρώνει το παρελθόν με το παρόν. Περισσότερο το παρελθόν συνεισφέρει σε αυτή τη σημασία με την προσφορά του στην τέχνη.

Υπάρχουν ποικίλοι τρόποι ιστορικής ερμηνείας ικανοί να το πετύχουν. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η ιστορική σκέψη οφείλει να θεωρεί την τέχνη ως μία πηγή ιστορικού νοήματος. Αν η αισθητική αξία της τέχνης και τα κριτήρια ιστορικού νοήματος συνδεθούν, η ιστορική κουλτούρα⁴⁰ μπορεί να ενισχύσει την αισθητική της διάσταση. Η αισθητική δεν θα περιορίζεται στην παρουσίαση γνωστικών και πολιτικών ιστορικών μηνυμάτων αποσπασμένων από τα συμφραζόμενά τους. Αντίθετα, η τέχνη θα κερδίσει το

⁴⁰ Με τον όρο ιστορική κουλτούρα υποδηλώνονται οι ποικίλες συνδέσεις με το παρελθόν, οι οποίες εναρθρώνονται σε ένα ευρύ φάσμα αφηγήσεων, μέσων, αντιλήψεων, ιδεολογιών και συμπεριφορών. Βλ. σχ. http://www.cshc.ubc.ca/Theorizing_Historical_Culture.pdf. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 29/09/2009 και Sánchez Marcos, F. (2009). "Historical Culture". *Culturahistorica*. <http://www.culturahistorica.es/topic.html> Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 30/06/2010. Σύμφωνα με τον Grever, η ιστορική κουλτούρα αναφέρεται στη σύνδεση του ατόμου με το παρελθόν του σε μία ποικιλία επιπέδων και στον τρόπο με τον οποίο αυτή η σύνδεση εναρθρώνεται μέσα από αφηγήσεις, ιδεολογίες και συμπεριφορές. Η ιστορική κουλτούρα υποδηλώνει την παραγωγή και αναπαραγωγή της ιστορικής γνώσης, καθώς επίσης και την κοινωνική θεμελίωση της ιστορίας, όπως τα μουσεία, το περιεχόμενο των σχολικών αναλυτικών προγραμμάτων, οι εθνικές εορτές και άλλες μνημονικές τελετές, στοιχεία τα οποία είναι απαραίτητα για τον άνθρωπο προκειμένου να χειριστεί και να διαχειριστεί το παρελθόν του. http://www.fhk.eur.nl/fileadmin/ASSETS/fhk/Onderzoek/CHC/Research_program_CHC.pdf Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 29/09/2009. Κατά τον Rüsen, η ιστορική κουλτούρα ορίζεται ως το σύνολο των ρηματικών εναρθρώσεων στις οποίες η κοινωνία αντιλαμβάνεται τον εαυτό της και το μέλλον της μέσω της ερμηνείας του παρελθόντος της. David Carr, «History as Orientation: Rüsen on Historical Culture and Narration», *History and Theory*, 45 no. 2 (May 2006), 230.

ιστορικό της νόημα. Η ιστορική εμπειρία θα εμπλουτισθεί αισθητικά και η μνημονική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης θα κερδίσει μία νέα προοπτική και πολιτισμικό πλούτο⁴¹.

Ο τρόπος που εκδηλώνεται η ιστορική συνείδηση γίνεται αντιληπτός με μία συγκεκριμένη δομή σκέψης, με μία μορφή της ιστορικής συνείδησης, ικανής να φέρει εις πέρας τη σύνδεση του υποκειμένου με την Ιστορία. Ο όρος που περιγράφει αυτή τη δομή είναι «αφήγηση». Ωστόσο, λόγω της αμφισημίας του όρου, η αφήγηση εδώ νοείται όχι ως επικοινωνιακή πρακτική του ιστορικού αντικειμένου, αλλά ως προϊόν της νοηματοδότησης της ιστορικής συνείδησης με αποτέλεσμα έναν μεστό νοήματος βιωμένο χρόνο (με την ιδιαίτερη σύνθεση υποκειμενικών και αντικειμενικών στοιχείων και των τριών διαστάσεων του χρόνου). Η αφήγηση παίρνει συγκεκριμένες μορφές, που υποβασιάζονται από μία συγκεκριμένη «λογική». Άλλωστε, η ιστορία δεν είναι παρά μία γλωσσικά εναρθρωμένη λογική συνάφεια και σύνδεση των τριών διαστάσεων του χρόνου, έτσι ώστε το παρόν να γίνεται κατανοητό και να μην προκαλεί σύγχυση και αποπροσανατολισμό. Σε μία τέτοια αντίληψη για την ιστορία υπερθεματίζει και ο Chatelet, όταν γράφει: «Γιατί η μεθοδολογία της ιστορικής επιστήμης δεν επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην *αναβίωση* του παρελθόντος, στην κατανόηση και την κριτική αξιολόγησή του κατά τον τρόπο που γίνεται αντιληπτό και εξελέγχεται ένα σύγχρονο συμβάν, ούτε στην *ανα-παράστασή* του κατά τον τρόπο που μία σχηματική παράσταση διαγράφει τα περιγράμματα ενός αντικειμένου απλοποιώντας τα, αλλά στην *παρουσίασή* του στα πλαίσια μίας διεξοδικής μελέτης η οποία τα καθιστά κατανοητά»⁴². Η υποκειμενική και κατά συνέπεια επιλεκτική σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος δίνει στον άνθρωπο σημεία αναφοράς στο παρελθόν, τα οποία συχνά αποτελούν τον οδηγό για το παρόν και το μέλλον, χωρίς ωστόσο να είναι πάντοτε δεσμευτικά για τις προθέσεις και τις μελλοντικές ενέργειές του. Άλλωστε, η ένταση της δέσμευσης ή και η μη δέσμευση με το παρελθόν προσδιορίζουν καταλυτικά τους τέσσερις τύπους ιστορικής νοηματοδότησης, οι οποίοι θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Η αφηγηματική ενάρθρωση της ιστορικής συνείδησης δεν πρέπει να νοηθεί αποκλειστικά ως γλωσσική (linguistic), αφού εκδηλώνεται αφηγηματικά και μέσα από μνημεία και ιστορικά σύμβολα. Η καθαρή μορφή έκφρασης της ιστορικής συνείδησης που μπορεί να διερευνηθεί εμπειρικά είναι αυτή της ιστορίας με τα κλασικά χαρακτηριστικά της αρχής, της μέσης και του τέλους⁴³. Ωστόσο, θα αποτελούσε σημαντική παράβλεψη και παράλειψη κάθε εμπειρικής έρευνας αν εξετάζονταν μόνο οι

⁴¹ Jörn Rüsen, ό.π. 2005b, 138-40.

⁴² François Châtelet, *Η γέννηση της Ιστορίας*, μτφρ. Λένα Κασίμη, Σμίλη, Αθήνα 2001, 15-16.

⁴³ Η δομή «αρχή, μέση και τέλος» αποτελεί ένα από τα τρία κριτήρια της αφήγησης. Τα άλλα δύο είναι η *συνεκτικότητα των συμβάντων* και η *συναισθηματική συμμετοχή* του αναγνώστη/-στριας ή/και ακροατή/-τριας. Τα τρία αυτά κριτήρια, κατά τον Straub, κατακτώνται από την ηλικία των 8 ετών. Jürgen Straub, ό.π., 2006, 56-59.

πλήρως γλωσσικά (linguistic) εναρθρωμένες εκδηλώσεις της ιστορικής συνείδησης, δηλ. ιστορίες με αρχή, μέση και τέλος, τομές οι οποίες δεν έχουν κοσμολογικό χαρακτήρα, αλλά είναι κατασκευασμένες (η αρχή μίας αφήγησης εκκινεί χωρίς ένα «πριν» και τελειώνει χωρίς ένα «μετά»). Υπάρχουν «εικόνες» οι οποίες δεν είναι ιστορίες, αλλά υπονοούν ιστορίες (παραδείγματος χάριν, μοναδικές λέξεις μπορεί να αντιπροσωπεύουν ιστορίες: η Βαστίλλη υπονοεί τη Γαλλική Επανάσταση, το Άουσβιτς το Ολοκαύτωμα, ο Εσταυρωμένος την ιστορία του χριστιανισμού). Ο Rüsen ονομάζει αυτές τις «εικόνες» *αφηγηματικές συντομογραφίες (historical abbreviations)*⁴⁴. Αποτελούν συμβολικές πυκνώσεις οι οποίες σε συγκεκριμένα κοινωνικο-πολιτισμικά συμφραζόμενα ανακαλούν μοναδικές ιστορίες ή μνήμες. Έτσι, η ιστορία, μέσω των αφηγηματικών συντομογραφιών διεισδύει ρητά ή άρητα σε όλες τις σφαίρες του πολιτισμού, σε κάθε επικοινωνιακή πράξη. Οι αφηγηματικές συντομογραφίες / συντομεύσεις εμπεριέχουν ιστορίες ή παραπέμπουν σε άλλες χωρίς να είναι οι ίδιες ιστορίες, ενώ χάνουν τη νοηματοδοτική τους διάσταση αν αποκοπούν από τις ιστορίες στις οποίες παραπέμπουν⁴⁵. Η εμπράγματη αυτή ιστορική συνείδηση καταδεικνύει ότι δεν είναι αναγκαία πάντοτε η ιστορική εγγραμματοσύνη για την ανάπτυξή της⁴⁶.

Η ενάρθρωση της ιστορικής συνείδησης επιτελεί πρακτικές λειτουργίες, όπως οι αναμνήσεις του παρελθόντος, οι οποίες είναι απαραίτητες αν οι άνθρωποι θέλουν να κατανοήσουν το παρόν. Η ιστορική συνείδηση *συν-παράγει* ρηματικές αφηγήσεις, οι οποίες λειτουργούν αλληγορικά για το σημασιοδοτημένο χρόνο στο πλαίσιο του πολιτισμικού προσανατολισμού της ανθρώπινης ύπαρξης. Ανήκουν σε εκείνα τα σύμβολα των σχέσεων και συνθηκών της ανθρώπινης ζωής, μέσω των οποίων οι άνθρωποι κατανοούν τον κόσμο τους, τους εαυτούς τους και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις μέσα σε ένα συγκεκριμένο συγκείμενο, στο οποίο είναι αναγκασμένοι να δράσουν και να προσανατολιστούν. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρακτικού προσανατολισμού, αναγκαία

⁴⁴ Jörn Rüsen, *ό.π.*, 2001, 7· Jürgen Straub, *ό.π.*, 2006, 62. Κατά τον Conrad η ιστορική συνείδηση δεν ανιχνεύεται μόνο σε γραπτά κείμενα, μουσεία, τηλεοπτικά προγράμματα, τόπους μνήμης και ιστορικές τοποθεσίες, αλλά και σε περικείμενα, όπως μία γιορτή διακοπών και οι οικογενειακές συναθροίσεις, Conrad M., «Historical Consciousness, Regional Identity and Public Policy». Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver BC 2001, 2.

⁴⁵ Jürgen Straub, *ό.π.*, 2006, 62.

⁴⁶ Υπάρχουν φυσικά διαφορές ανάμεσα στην ιστορική συνείδηση της ιστορικής επιστήμης και της καθημερινής πρακτικής. Ωστόσο, η τελευταία δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως υποδεέστερη της πρώτης, αφού, σύμφωνα με εμπειρικές έρευνες, συχνά επιτυγχάνει γενικές αρχές και συλλήψεις της ιστορικής επιστήμης. Οι μεταγνωστικές δεξιότητες των μη ιστορικών βεβαιώνουν αυτήν τη θέση. Βλ. Kölbl C. and Straub J., «Historical Consciousness in Youth. Theoretical and Exemplary Empirical Analyses», 9, Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 2(3), Art. 9, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs010397>. Revised 6/2008. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 15/05/2009.

κρίνω την ανάλυση των *κοινωνικών αναπαραστάσεων (social representations)*⁴⁷, δηλαδή μορφών γνώσης με προσανατολισμό την επικοινωνία και τον έλεγχο του κοινωνικού, υλικού και ιδεατού περιβάλλοντος. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις μετέχουν στη συγκρότηση της εικόνας που έχουμε για την πραγματικότητα και με τον τρόπο αυτό αποτελούν οδηγό που κατευθύνει την δράση του κοινωνικού υποκειμένου⁴⁸. Βέβαια οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι ρευστές και εύπλαστες στον βαθμό που νέες εμπειρίες ή η αναθεώρηση παλαιότερων εμπειριών θέτουν υπό αμφισβήτηση τις ήδη υπάρχουσες κοινωνικές αναπαραστάσεις⁴⁹. Στην περίπτωση που η κοινωνική ταυτότητα του υποκειμένου υπόκειται σε αλλαγή, τροποποίηση ή μετασχηματισμό, τότε γίνεται λόγος για τη *μικρογένεση (microgenesis)*, η οποία αποτελεί μία από τις 3 διαδικασίες κατασκευής κοινωνικών αναπαραστάσεων⁵⁰. Οι κοινωνικές λοιπόν αναπαραστάσεις κατασκευάζουν την πραγματικότητα και επηρεάζουν την ποιότητα και την κατεύθυνση των ανθρώπινων ενεργημάτων. Η εκλεκτική λοιπόν συγγένεια του θεωρητικού μοντέλου των κοινωνικών αναπαραστάσεων του Serge Moscovici από τη μια και της τυπολογίας

⁴⁷ Ο όρος *κοινωνικές αναπαραστάσεις (social representations)* εισήχθη από τον Serge Moscovici το 1973 για να περιγραφεί σύστημα (συστήματα) αξιών, ιδεών και πρακτικών με διττή λειτουργία: α. που εδραιώνει μία αρχή η οποία θα δώσει τη δυνατότητα στα άτομα να προσανατολιστούν στον υλικό και κοινωνικό τους κόσμο και να τον ελέγξουν, και β. που διευκολύνει την επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη μία κοινωνίας παρέχοντας ένα κώδικα κοινωνικής συναλλαγής και ένα κώδικα για την ονοματοδότηση και κατάταξη με τρόπο αναμφισβήτητο των ποικίλων όψεων του κόσμου τους και της ατομικής ιστορίας, αλλά και της ιστορίας της κοινωνικής τους ομάδας. Βλ. Gerard Duveen and Barbara Lloyd (eds.), *Social representations and the development of knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, 1.

⁴⁸ Θεοδώρα Κάββουρα, «Η ιστορία σε διαπολιτισμικές τάξεις: επαγγελματικές ταυτότητες εκπαιδευτικών και η σημασία της κοινωνικής εμπειρίας», άρθρο που παρουσιάστηκε στο επιστημονικό συνέδριο «Πολιτισμική ετερότητα, ιδιότητα του πολίτη και δημοκρατία: εμπειρίες, πρακτικές και προοπτικές», Αθήνα 7-8 Μαΐου 2010, 4.

⁴⁹ Gerard Duveen and Barbara Lloyd (eds.), *ό.π.*, 8.

⁵⁰ Οι άλλες δύο μορφές είναι η οντογένεση (ontogenesis) και η κοινωνιογένεση (sociogenesis). Η πρώτη αναφέρεται στη διαδικασία κατά την οποία τα νέα βιολογικά μέλη μίας ομάδας υιοθετούν κοινωνικές αναπαραστάσεις της κοινωνικής ομάδας προκειμένου να μπορέσουν να ενταχθούν σε αυτήν. Η δεύτερη αναφέρεται στη διαδικασία μέσω της οποίας δημιουργούνται οι κοινωνικές αναπαραστάσεις. Για να καταστεί σαφές το περιεχόμενο και οι σχέσεις των τριών αυτών διαδικασιών θα αναφερθούν δύο ενδεικτικά παραδείγματα: όταν ένας/μία επιστήμονας προτείνει μία νέα ριζοσπαστική θεωρία, προσπαθεί μέσω δημοσιεύσεων και διαλέξεων να καταστήσει γνωστή τη θεωρία του/της στην επιστημονική κοινότητα. Η επικοινωνία θα είναι αποτελεσματική όταν η κοινότητα κατανοήσει και υιοθετήσει τη νέα θεωρία ως επιστημονικά έγκυρη. Έτσι, κάθε επιστήμονας θα έχει υποστεί ως άτομο ένα οντογενετικό μετασχηματισμό των αναπαραστάσεών του, ενώ και η κοινωνική ομάδα –στην προκειμένη περίπτωση η επιστημονική κοινότητα– θα έχει υποστεί ένα κοινωνιογενετικό μετασχηματισμό των δικών της αναπαραστάσεων. Αντίθετα, στην περίπτωση ενός παιδιού υπό ανάπτυξη, αυτό υιοθετεί κοινωνικές αναπαραστάσεις για την κοινότητα, το φύλο ή την εθνικότητά του, επικοινωνώντας είτε σε διαπροσωπικό επίπεδο είτε δημοσίως και διαμεσολαβημένα μέσω των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Αυτή η μικρογενετική διαδικασία λογικά θα οδηγήσει σε οντογενετικό μετασχηματισμό των αναπαραστάσεων του παιδιού για τον κόσμο, αλλά οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της κοινωνίας του είναι απίθανο να επηρεαστούν από αυτήν τη συγκεκριμένη μικρογενετική διαδικασία. Στην περίπτωση αυτή διαπιστώνεται οντογένεση, όχι όμως και κοινωνιογένεση. Και στα δύο παραδείγματα η οντογένεση και η κοινωνιογένεση είναι αποτέλεσμα της μικρογενετικής διαδικασίας. Η μικρογένεση λοιπόν συνιστά μία ώθηση για τους γενετικούς μετασχηματισμούς των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Gerard Duveen and Barbara Lloyd (eds.), *ό.π.*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, 7-10.

της ιστορικής συνείδησης του Jörn Rüsen από την άλλη, φέρνει στην επιφάνεια την ανάγκη ώσμωσης της ιστορικής επιστήμης και της κοινωνικής ψυχολογίας, υπακούοντας στις προτάσεις του Marc Bloch για την διεπιστημονική αναγκαιότητα⁵¹. Άλλωστε, η κοινωνική ψυχολογία υπεισέρχεται στη Διδακτική της Ιστορίας στο υπο-πεδίο της διερεύνησης των απόψεων μαθητών και εκπαιδευτικών για την Ιστορία, επίσης, στο πεδίο της Δημόσιας Ιστορίας, του δημόσιου διαλόγου ή της διαμάχης για τα σχολικά βιβλία⁵². Εδώ αναδύονται στερεότυπα, ζητήματα ιστορικής συνείδησης, ρατσιστικές και σωβινιστικές αντιλήψεις: Οι απόψεις για τον Άλλο (στο χώρο, στο χρόνο, ως προς το χρώμα, ως προς τη γλώσσα, ως προς το φύλο κ.λπ.) διαπλέκονται με τις απόψεις για το ιστορικό γίνεσθαι και το δέον γενέσθαι. Εξάλλου, η λαϊκή κουλτούρα και η δημόσια σφαίρα⁵³ ενδέχεται να επηρεάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό από το σχολείο τη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και ιστορικής σκέψης των μαθητών/-τριών, λειτουργώντας

⁵¹ «Η κάθε επιστήμη, από μόνη της, δεν αντιπροσωπεύει παρά ένα ψιχίο της καθολικής προσπάθειας για την κατάκτηση της γνώσης.[...] Για να κατανοήσουμε και να εκτιμήσουμε κάποιες μεθόδους διερεύνησης, ακόμη και τις πιο εξειδικευμένες, απαιτείται να μπορούμε να τις συνδέουμε αδιαμφισβήτητα με παράλληλες τάσεις σε άλλα ερευνητικά πεδία», Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία*, μτφρ. Κώστας Γαγανάκης, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1997, 48.

⁵² Στο σημείο αυτό καίρια είναι η παρατήρηση της Janez Justin σύμφωνα με την οποία όσο πιο πολλές είναι οι δημόσιες πηγές οι οποίες διαμορφώνουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις τόσο πιο ισχυρές και σταθερές είναι οι αναπαραστάσεις αυτές. Επίσης, η ίδια σημειώνει ότι τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν μία τέτοια πηγή κοινωνικών αναπαραστάσεων και ο αριθμός και η ένταση με τον οποίο προβάλλονται διαμορφώνουν σε ένα βαθμό το «κοσμοείδωλο» των μαθητών/-τριών, λαμβάνοντας πάντα υπόψη σε ποιο βαθμό συμφωνούν ή διαφωνούν με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των λοιπών πηγών δημόσιας ιστορίας. Επομένως, κρίνω ότι η σχολική ιστορική εκπαίδευση αποτελεί αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για την ιστορική εγγραμματοσύνη των μαθητών/-τριών. Αν και σε ένα βαθμό ακραία, η διατύπωση ότι «η ιστορία διδάσκεται στην κουζίνα» δεν είναι παντελώς αβάσιμη. Janez Justin, «Explicit and Implicit Messages in European Textbooks of History», in Xochellis – Toloudi (eds.) *The Image of the "Other"/Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Countries*, Typothito, Athens 2001, 91-116.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η Ευθαλία Κωνσταντινίδου, η οποία διατείνεται ότι η βελτίωση της εικόνας του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας δεν αρκεί και απαιτείται ένας γενικότερος μετασχηματισμός της ιστορικής κουλτούρας. Efthalia Konstantinidou, «Changes in the Greek History Schoolbooks: How Effective Are They in "Improving" the Images of the National Others?», in Xochellis – Toloudi (eds.) *The Image of the "Other"/Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Countries*, Typothito, Athens 2001, 315-32.

⁵³ Η δημόσια ιστορία καλλιεργεί grosso modo την παραδοσιακή και παραδειγματική ιστορική συνείδηση, αφού ως επί το πλείστον εστιάζει στην ιστορία από τα πάνω, σε «μεγάλες» προσωπικότητες, υποβαθμίζοντας ή και αγνοώντας συλλογικές δράσεις και κινήματα βλ. σχετικά James Green, *Taking History to the Heart: the Power of the Past in Building Social Movements*, Sheridan Books, 2000, 192. Άλλη μία ένδειξη της άποψης που διατύπωσε αποτελεί και το γεγονός ότι η αύξηση στις πωλήσεις αυτοβιογραφιών, οι οποίες, κατά τον Groot, εστιάζουν στο συγκεκριμένο χωρίς να το συγκεκριμενοποιούν, διαβρώνοντάς την αρχή της ιστορικότητας. Jerome de Groot, *Consuming History. Historians and heritage in contemporary popular culture*, Routledge, New York 2009, 26, 36. Συμπερασματικά, η έκρηξη της μνήμης και της δημόσιας ιστορίας, η αύξηση στην κατανάλωση ιστορικού υλικού δε συνεπάγεται αυτοδίκαια και αυτόματα και την ιστορική εγγραμματοσύνη του κοινού. Σίγουρα, ο εκδημοκρατισμός της γνώσης και οι «υβριδικοί» καταναλωτές ιστορίας διαμορφώνουν ένα νέο σκηνικό στο χώρο της δημόσιας ιστορίας με πολλαπλές, αλλά όχι τελεσιδικές προοπτικές. Μπορεί οι παραδοσιακοί gatekeepers να χάνουν τη δύναμή τους, αλλά οι δημοφιλείς ιστορικοί (celebrity historians) ως αστέρες της κοινωνίας του θεάματος δεν αποτελούν οπωσδήποτε θεματοφύλακες της ιστορικού αλφαριθμητισμού.

ενίστε σαν φίλτρο⁵⁴. Αδρομερώς θα μπορούσαμε να περιγράψουμε τις λειτουργίες που επιτελούν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις, κατά τον Abric, ως εξής⁵⁵:

1. Γνωστική λειτουργία: επιτρέπεται στα κοινωνικά υποκείμενα να κατανοήσουν και να εξηγήσουν την πραγματικότητα⁵⁶. Μέσω των κοινωνικών αναπαραστάσεων τα άτομα αποκτούν γνώσεις και τις ενσωματώνουν στο γνωστικό και αξιακό τους σύστημα με συνεκτικό και οργανωμένο τρόπο. Επιπλέον, λειτουργώντας ως κοινό πλαίσιο αναφοράς, οι αναπαραστάσεις διευκολύνουν τις συναλλαγές και τη δυποκειμενική επικοινωνία.
2. Λειτουργία ταυτότητας: διαμορφώνει την ταυτότητα του ατομικού ή συλλογικού υποκειμένου διασφαλίζοντας μία θετική αυτοεικόνα, καθώς και μία θετική ταυτότητα της ομάδας. Η σημασία της ιστορικής ταυτότητας για την «επιβίωση» του υποκειμένου καταφαίνεται σε περιπτώσεις που η ιστορική συνέχεια και συνέπεια της ταυτότητας διασπάται από τραυματικά γεγονότα. Όταν ένας κρίκος της, διαγενεακής αλυσίδας σπάσει, τότε το υποκείμενο αποπροσανατολίζεται, απορρυθμίζεται και ενίστε οδηγείται σε σωματικές ασθένειες. Οι επίγονοι των θυμάτων ή των θυτών του ναζισμού, όταν ανακαλύπτουν τον αδύναμο κρίκο που καταστρέφει τη συνέχεια της αλυσίδας, οδηγούνται σε ανάλογες καταστάσεις, οι οποίες για να αντιμετωπιστούν απαιτείται το πένθος και η εργασία πένθους (working through) και όχι η λήθη ή η απώθηση⁵⁷. Η συλλογική ταυτότητα, άλλωστε, κατά τον Eric Langenbacher επιτρέπει στο άτομο να προσανατολιστεί στο χρόνο και να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο σύνολο που παράγει νόημα. Το άτομο μέσα από τη συλλογική ταυτότητα κατακτά

⁵⁴ Sam Wineburg, Mosborg S., Porat D. and Duncan A., «Common Belief and the Cultural Curriculum: An Intergenerational Study of Historical Consciousness», *American Educational Research Journal* March 2007, Vol. 44, No. 1, 40–76. Επίσης, βλ. σχετικά Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>, 36. Eleni Apostolidou, «Teaching and Discussing Historical Significance with 15-years-old Students in Greece», a thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Institute of Education, University of London, 2006, 5.

⁵⁵ Jean Claud Abric, «A Structural Approach to Social Representations», in Kay Deaux and Gina Philogène (eds.), *Representations of the Social*, Blackwell, Massachusetts 2001, 42-47.

⁵⁶ Σχετικά με την ταύτιση ή μη πραγματικότητας και πολιτισμού ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κριτικός διάλογος που αναπτύχθηκε στο αφιέρωμα των *Σύγχρονων Θεμάτων: Η οντολογία δεν είναι παρά ένας άλλος όρος για τον πολιτισμό*. Αδρομερώς, αναπτύσσονται δύο θέσεις: η μία πυκνώνεται στη φράση «οι έννοιες είναι πραγματικές και η πραγματικότητα είναι εννοιολογική» και η άλλη «Έτσι, ο κόσμος είναι αυτός που είναι πραγματικά –τα δίδυμα είναι αυτά που είναι– αλλά προσλαμβάνονται με διαφορετικούς τρόπους: η φύση είναι μία, αλλά οι πολιτισμοί πολλαπλοί». Βλ. σχετικά *Σύγχρονα Θέματα*, 112, Ιανουάριος – Μάρτιος 2011.

⁵⁷ Jörn Rüsen, «Mourning by History – Ideas of a New Element in Historical Thinking», *Historiography East and West*, Volume 1, Number 1, 2003, 25. ο όρος εργασία πένθους (working through) είναι φροϋδικός και τον επεξεργάστηκε ιδιαίτερα ο Dominique La Capra, βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος και Παναγιώτης Γατσωτής, «Το σχολείο απέναντι στο επίμαχο ιστορικό γεγονός και το τραύμα», στο Γιώργος Κόκκινος, Δημήτρης Μαυροσκούφης, Παναγιώτης Γατσωτής και Έλλη Λεμονίδου, *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, Νόγραμμα, Αθήνα 2010, 13-120.

μία ενοποιητική σύλληψη για τον χρόνο, στην οποία παρελθόν, παρόν και μέλλον ενσωματώνονται πλήρως και συνδέονται οργανικά⁵⁸.

3. Λειτουργία προσανατολισμού: Καθοδηγεί τις ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές. Αποτέλεσμα των κοινωνικά αποδεκτών πρακτικών και σχέσεων σε ένα δεδομένο πλαίσιο, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις αντικατοπτρίζουν τη φύση των κανόνων και των κοινωνικών δεσμών.
4. Αιτιολογική λειτουργία: επιτρέπει μία εκ των υστέρων δικαιολόγηση και νομιμοποίηση των προηγηθέντων ενεργημάτων.

Η διαλεκτική σχέση ατόμου και κοινωνίας επιτυγχάνεται μέσω των κοινωνικών αναπαραστάσεων, οι οποίες παράγονται από κοινού και είναι κοινές παίζοντας καθοριστικό ρόλο στον πρακτικό προσανατολισμό των υποκειμένων, καθώς και στη «νομιμοποίηση» των δικών τους ενεργημάτων και στην αποδοχή των ενεργημάτων τρίτων. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις είναι διάχυτες στην καθημερινή ζωή, όχι μόνο υλική, και επιβάλλουν μία συγκεκριμένη αντικειμενοποίηση του κόσμου. Ο κοινός χαρακτήρας τους επιτρέπει την επικοινωνία των ατόμων και την αποδοχή κάποιων κοινών αναφορών και αντιλήψεων. Ο ρόλος των Μ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση, ενίσχυση και αναπαραγωγή της κοινής γνώσης και της κοινής κουλτούρας είναι καθοριστικός, καθώς έχουν σημαντική θέση στη διατήρηση, παραγωγή και κυκλοφορία των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Βέβαια, όταν τα άτομα έχουν διαφορετικές κοινωνικές αναπαραστάσεις τότε είναι πιθανό να οδηγηθούν στη σύγκρουση, παραπέμποντας στον κριτικό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης. Με δεδομένο επίσης το γεγονός ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις εντοπίζονται ευκολότερα στο λόγο (discourse), η σχετική θεωρία ενδείκνυται για την προκείμενη έρευνα.

Κατά τον Gergen,⁵⁹ ιστορία και κοινωνία διαπλέκονται αδιαχώριστα. Αφηγούμενος κάποιος μία ιστορία θέτει σε ενέργεια μία επικοινωνιακή πράξη. Από τη στιγμή που δύο ή περισσότερα υποκείμενα συν-δημιουργούν μία καταληπτή ιστορία, τότε τίθενται τα θεμέλια της κοινωνικότητας. Αλλά και από τη στιγμή που έχουν διαμορφωθεί κοινωνίες καταληπτότητας, τότε παράγουν αυτά τα είδη ιστορίας που επιβεβαιώνουν την κοινή κατανόηση των ιστοριών. Η αφήγηση λοιπόν αμοιβαία κατανοητών ιστοριών αποτελεί προϋπόθεση, αλλά και αποτέλεσμα της κοινωνικότητας.

⁵⁸ Langenbacher Eric, «Collective Memory as a Factor in Political Culture and International Relations», in Langenbacher Eric and Yossi Shain (eds.) *Power and the Past. Collective Memory and International Relations*, Georgetown University Press, Washington 2010, 22.

⁵⁹ Kenneth J. Gergen, «Narrative, Moral Identity, and Historical Consciousness. A Social Constructionist Account», in Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 116.

Ως προς τον προσανατολισμό, αυτός μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της ιστορικής συνείδησης, της εκάστοτε κατεύθυνσης των ενεργειών τους. Γι' αυτό, η λειτουργία πρακτικού προσανατολισμού της ιστορικής συνείδησης επηρεάζει τον χρόνο με τη μορφή προθέσεων, που καθοδηγούν τις ενέργειές μας. Αυτές οι ιστορικές απεικονίσεις του χρόνου εμφανίζονται στις πιο δισταγμένες μορφές του λόγου (discourse), είτε ως αφηγηματικές συντομεύσεις είτε ως ολοκληρωμένες ιστορίες. Με αυτές τις μορφές αντανακλούν τις ελπίδες, τις επιθυμίες, τις αβεβαιότητες, τις διαψεύσεις, τις αγωνίες και τους πόθους στον καθρέπτη του παρελθόντος. Άλλωστε, κατά τον Svein Lorentzen, η ιστορία «είναι αναγκαία για εμάς στην κατασκευή συγκεκριμένων ουτοπιών, μέσω των οποίων καθοδηγούμαστε⁶⁰».

Η ιστορική συνείδηση εναρθρώνει την χρονική διάστασή της σε δύο κατευθύνσεις: προς τα έξω και προς τα έσω. Προς τα έξω ερμηνεύει τις ιστορίες χρονικής εξέλιξης, έτσι ώστε κάποιος να μπορεί να προσανατολιστεί σε αυτές, να τις κατανοήσει και να στηριχτεί στις ενέργειες στη βάση αυτής της κατανόησης, αλλά και να τις υλοποιήσει μέσω ατομικών ενεργειών και εμπειριών. Ο άνθρωπος καθημερινά αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως χρονική οντότητα και καλείται να «τακτοποιήσει» νέες εμπειρίες σε ένα προϋπάρχον πλαίσιο ερμηνείας· δεν μπορεί να κατανοήσει το «νέο» ως απλό συμβάν χωρίς καμία συνάφεια και σύνδεση με το «παλαιό», ως απλή δηλαδή χρονική διαδοχή ενός ή και περισσότερων συμβάντων, όπως ακριβώς συμβαίνει και με την μαθησιακή διαδικασία, κατά την οποία η νέα γνώση δε λειτουργεί αυτοαναφορικά, αλλά πάντα σε συνάφεια, θετική ή αρνητική με την προηγούμενη. Αν δεν νοηματοδοτήσει, λοιπόν, τον χρόνο, τότε θα αποπροσανατολιστεί σε ένα κυκεώνα αναρίθμητων συμβάντων χωρίς καμία εσωτερική σύνδεση. Τα συμβάντα αν δεν ενταχθούν στην ιστορική αφήγηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά τυχαία περιστατικά. Καθώς όμως εντάσσονται στην ιστορική αφήγηση αποκτούν νόημα. Καθώς, λοιπόν, η ακολουθία των γεγονότων είναι τεχνητή και όχι φυσική, όπως τεχνητή είναι και η διάκριση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, η ιστορική αφήγηση λοιπόν αποσπά τα τυχαία περιστατικά και τα τοποθετεί σε μία χρονική τάξη, όπου συνέχονται χρονικά μεταξύ τους. Βάζει τάξη στο χάος. Έτσι, οι μέχρι πρότινος διακριτές πραγματικότητες αποκτούν μία δυναμική συνέχεια και καθίστανται ευλογοφανείς. Πλέον οι ιστορικές αφηγήσεις γίνονται κατανοητές, κατά τον Ricoeur, ως *μία σύνθεση της ετερογένειας (a synthesis of heterogeneity)* και δομικά ως *παράφωνη ομοφωνία (dissonant consonance)*⁶¹.

Προς τα έσω, η ιστορική συνείδηση εναρθρώνει την χρονική διάσταση του συγκεκριμένου υποκειμένου (πρόσωπο, ομάδα, έθνος, κοινότητα). Η εσωτερική διάσταση

⁶⁰ Svein Lorentzen, «Key Aspects of European Historical Consciousness», in Sharon MacDonald (ed.), ό.π., 34.

⁶¹ Αναφέρεται στο J. Straub, ό.π., 2006, 72.

του προσανατολισμού, στην οποία το υποκείμενο γνωρίζει τον εαυτό του ως χρόνο, και συνειδητά και ενεργά πραγματώνει, είναι γνωστή ως «ιστορική ταυτότητα⁶²». Είναι η εικόνα που το υποκείμενο έχει για τον εαυτό του, για την εσωτερική συγκρότηση της υποκειμενικότητάς του στην πορεία του χρόνου. Η εικόνα βέβαια που κατασκευάζει το υποκείμενο για τον εαυτό του είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εικόνα του «άλλου». Η ιστορική συνείδηση μέσω των ιστορικών αφηγήσεων θεματοποιεί και πραγματοποιεί την – συχνά προσδοκώμενη– ιστορική ταυτότητα. Γίνεται ορατή στις εμπειρικές έρευνες της ιστορικής συνείδησης όταν το υποκείμενο συνδέει τον εαυτό του με κάτι στο παρελθόν, πέραν του βιωμένου χρόνου. Λεκτικά αυτό αρθρώνεται με το «εγώ» και το «εμείς». Οι μεγάλες αφηγήσεις λένε ή και επιβάλλουν στο ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο ποιος είναι· λειτουργούν ως μέσο πολιτισμικού προσανατολισμού στην κινούμενη άμμο των ανθρώπινων σχέσεων. Ο προσανατολισμός αυτός όχι μόνο ορίζει την ιστορική ταυτότητα, αλλά και μέσω αυτής το υποκείμενο κατακτά την αίσθηση της σταθερότητας, της συνέπειας και της συνέχειας⁶³. Προεκτείνει τα χρονικά όρια της ζωής του πέρα από τη γέννηση και το θάνατο και κερδίζει μία διαχρονική υποκειμενικότητα (ως μέλος μίας ομάδας, μίας οικογένειας, ενός έθνους, ενός πολιτισμού). Η ιστορική συνείδηση υπερφαλαγγίζει το βιογραφικό χρόνο· ο ατομικός χρόνος διαστέλλεται και γίνεται διαγενεακός⁶⁴. Εγγράφει ένα κοινωνικό και πολιτισμικό χρόνο στον εαυτό του, μέσω του οποίου εκπληρώνει τη ζωή του. Παραδείγματος χάριν, το να είναι κάποιος χριστιανός συνεπάγεται ότι εντάσσει τον εαυτό του στο σώμα της θρησκευτικής κοινότητας, η οποία υπάρχει ως το μέγα μυστήριο από τη Δημιουργία έως το τέλος του κόσμου. Την ίδια λογική ακολουθεί και η προσπάθεια κάθε έθνους να αναχθεί όσο το δυνατόν βαθύτερα στο παρελθόν⁶⁵. Προσπαθεί να κερδίσει την ιστορική αθανασία. Γι' αυτό οι συμβολικοί πόλεμοι για την ιστορία έχουν ως διακύβευμα ένα παρελθόν που θα γίνει ορατό ως μία

⁶² Ο Allan Megil αναλύοντας τις λειτουργίες με τις οποίες είναι επιφορτισμένη η ιστορία, επισημαίνει ως την πιο σημαντική από αυτές τη δημιουργία και υποστήριξη της ταυτότητας. Megill Allan, «Are we asking too much of History?» in Donald Yerxa (eds.), *Recent Themes in Historical Thinking. Historians in Conversation*, The University of South Carolina Press, South Carolina 2008, 9-11.

⁶³ Jörn Rüsen, «Culture – Universalism, Relativism or What Else?», http://www.fortschrittsweltweit.de/dokumente/others/fortschritt_dossier_ruesen.pdf Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 23/01/2011, 2· Jörn Rüsen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 171-72.

⁶⁴ Ahonen Sirkka (2005), «Historical Consciousness: A Viable Paradigm for History Education?», *Journal of Curriculum Studies*, 37:6, 700· David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, 2009, 173-79.

⁶⁵ Ο Nora γράφει: «Μία περίπλοκη περίπτωση αποτελούν οι Ηνωμένες Πολιτείες, στις οποίες συνδυάζονται η έλλειψη ενός μακροχρόνιου παρελθόντος, οι διαφορετικές και συχνά αντιτιθέμενες επιδράσεις των προ-αμερικανικών (κυρίως ευρωπαϊκών) παρελθόντων των διαφόρων εθνοτικών συνιστωσών του βορειο-αμερικανικού πληθυσμού, ο επιπροσδιορισμός των σχετικά πρόσφατων γεγονότων της αμερικανικής ιστορίας (πόλεμος για ανεξαρτησία, εμφύλιος πόλεμος, κ.λπ.) που έχουν απωθηθεί σε ένα παρελθόν μυθολογημένο και, κατά συνέπεια, πάντοτε ενεργά παρόν με τη μορφή του μύθου». Παρατίθεται από τον Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη, Αθήνα 1998, 26.

αδιάσπαστη συνέχεια και προεκτεινόμενο προς το παρόν και το μέλλον θα νομιμοποιεί τις προσδοκίες και τις εκάστοτε πολιτικές πρακτικές (π.χ. αλτρωτικές διεκδικήσεις, ομογενοποίηση)⁶⁶.

Ο Gergen συνδέει την ιστορική συνείδηση με τη ηθική ταυτότητα, δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους κάποιος καθορίζει ένα υποκείμενο ως αξιόλογο και αποδεκτό, σύμφωνα με τα κριτήρια που ενυπάρχουν στον κοινωνικό περίγυρο του πρώτου⁶⁷. Ο Gergen θεωρεί ότι κάθε υποκείμενο ζει και λειτουργεί μέσα από και μέσα σε ιστορικές αφηγήσεις: αφηγήσεις του λαού μας, του πολιτισμού μας, της οικογένειάς μας κ.ο.κ. Αυτές οι ιστορικές αφηγήσεις υπηρετούν την κατασκευή της ηθικής ταυτότητας μέσα από κοινότητες που συμμερίζονται κοινές αξίες. Καθώς επιλέγουμε μία συγκεκριμένη ιστορική αφήγηση, επιλέγουμε να ταυτιστούμε και να ενταχθούμε σε ένα σύνολο, το οποίο έχει κοινές ιστορικές αναφορές· επιλέγουμε μία συγκεκριμένη ηθική ταυτότητα και επομένως το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο οι αφηγήσεις αυτές γίνονται αποδεκτές, μέσω του οποίου αποφασίζουμε το συλλογικό μας μέλλον. Σύμφωνα με την κοινωνική ψυχολογία και ειδικότερα τη θεωρία των *κοινωνικών αναπαραστάσεων* (*social representations*), το υποκείμενο εντάσσεται σε μία ομάδα υιοθετώντας συγκεκριμένες *κοινωνικές αναπαραστάσεις*, υιοθετώντας δηλαδή μία συγκεκριμένη θέαση της πραγματικότητας. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Ολοκαυτώματος, επιλέγοντας κάποιος την αναπαραγωγή της αφήγησης, σύμφωνα με την οποία το Ολοκαύτωμα αποτελεί μία αρνητική τομή στην ιστορία του ανθρωπισμού, υιοθετεί τη μακρόχρονη παράδοση των ανθρωπιστικών ιδεωδών. Ειδικότερα, για τους περισσότερους Εβραίους, το Ολοκαύτωμα παίζει μείζονα ρόλο σε μία ιστορία αποτέλεσμα της οποίας είναι η τωρινή τους ταυτότητα και σε μία παράδοση με την οποία η ηθική τους ταυτότητα είναι αδιαχώριστα συνδεδεμένη με το γεγονός αυτό, αφού το τελευταίο αποτελεί καταστατικό – ιδρυτικό στοιχείο και παραπέμπει σε μία «ευαίσθητη» (responsive) μνήμη⁶⁸. Η μνήμη αυτή αποτιμά μία οριακή βιοματική εμπειρία ως σημείο αναφοράς και οδηγεί στην κυριαρχία του παρελθόντος στο παρόν. Κάθε νέα εμπειρία ή κάθε κοινωνικό συμβάν διηθίζεται μέσα από το φίλτρο του Ολοκαυτώματος, το οποίο πλέον αποκτά ένα χαρακτήρα σημείου αναφοράς. Αντίθετα, η αμφισβήτηση της ιστορίας του Ολοκαυτώματος συνεπάγεται την αμφισβήτηση της καταληπτότητας, της ταυτότητας και της ηθικής του διάστασης. Από την άλλη, όσοι εναντιώνονται στην ιστορία του Ολοκαυτώματος δεν το κάνουν υπό το πρίσμα της επακριβούς ή μη αναπαράστασης των

⁶⁶ Γιώργος Κόκκινος, *Συμβολικοί πόλεμοι για την Ιστορία και την Κουλτούρα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, 139-53.

⁶⁷ Kenneth J. Gergen, «Narrative, Moral Identity, and Historical Consciousness. A Social Constructionist Account», in J. Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, New York – Oxford 2006, 116-18.

⁶⁸ Jörn Rüsen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 174.

ιστορικών τεκταινομένων. Θέτουν υπό αμφισβήτηση την ιστορία υπό το πρίσμα της ηθικής αξιολόγησής της. Ίσως άλλες παραδόσεις, άλλες αξίες και άλλες ηθικές ταυτότητες διακυβεύονται από την κυρίαρχη ιστορία. Επομένως, οι ιστορικές αφηγήσεις μόνο κατ' επίφαση αναφέρονται στο παρελθόν. Στην πραγματικότητα ο τρόπος αναπαράστασης του παρελθόντος παίζει καθοριστικό ρόλο στην παροντική πολιτισμική ζωή και στις αξίες που αυτή εκπροσωπεί. Άλλωστε, κατά τον Orwell, όποιος ενδιαφέρεται να κυριαρχήσει στο μέλλον, κατασκευάζει την εκδοχή του παρελθόντος, που δικαιώνει αναδρομικά τη δράση του. Ή ακόμη πιο εύστοχα η ιστορία λειτουργεί ή μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο ελέγχου της φαντασίας και όχι τόσο της μνήμης, αλλά πάντως μέσω της μνήμης⁶⁹.

Η δημιουργία ιστορικής ταυτότητας⁷⁰ και ο χρονικός προσανατολισμός της ζωής είναι επομένως οι δύο «πυρηνικές» λειτουργίες και της ιστορικής συνείδησης. Ο Rüsen χαρακτηριστικά γράφει:

Το ερώτημα ποιοι είμαστε εμείς και οι άλλοι δεν μπορεί να απαντηθεί χωρίς την αφήγηση ιστοριών και από τη στιγμή που η ταυτότητα είναι θέμα διάκρισής μας από τους άλλους, αυτός ο διαφορισμός πρέπει να εκφρασθεί μέσω των αφηγήσεων, οι οποίες παρουσιάζουν και εξηγούν την ταυτότητα⁷¹.

Ενώ, ο Couze Venn συμπληρώνει:

Κάποιος μπορεί να υποστηρίξει ότι η αυτοεικόνα είναι μία αφηγημένη αυτοεικόνα, η οποία συγκροτείται ως μία ταυτότητα από τις ιστορίες τις οποίες κάποιος αφηγείται ο ίδιος για τον εαυτό του και ακούει από τρίτους για τον εαυτό του. Αυτή η αφήγηση βοηθάει το άτομο να συνδέσει το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον, σύμφωνα με πολιτισμικά καθορισμένες πλοκές δράσης οι οποίες συντελούν στην συγκρότηση και επανασυγκρότηση της αυτοεικόνας.⁷²

Οι δύο αυτές λειτουργίες μπορούν να πραγματοποιούν σε ένα ευρύ φάσμα πιθανοτήτων και εμπειρικά να εκδηλώσουν εντελώς διαφορετικές μορφές και διαστάσεις

⁶⁹ Αντώνης Λιάκος, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα, 2011, 65-69.

⁷⁰ Jörn Rüsen, «Culture – Universalism, Relativism or What Else?», http://www.fortschrittweitweit.de/dokumente/others/fortschritt_dossier_ruesen.pdf Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 23/01/2011.

⁷¹ Jörn Rüsen, εισαγωγή στο Jörn Rüsen (ed.), *Time and History. The Variety of Cultures*, Berghan Books, Oxford - New York 2007, 1-2.

⁷² Couze Venn (ed.), *Occidentalism, Modernity and Subjectivity*, Sage Publications, London · Thousand Oaks · New Delhi 2000, 21.

της ιστορικής εμπειρίας. Με αυτόν τον τρόπο, ο προσανατολισμός της ζωής στον χρόνο μπορεί να ποικίλλει από μία ιστορική συνείδηση που οδηγεί στη νομιμοφροσύνη έως τον ακτιβισμό και την αντίδραση στο ισχύον κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Έτσι, το παρελθόν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως το πεδίο της εμπειρίας για πολιτική δράση, πολιτισμική παραγωγή, πλοηγός στην καθημερινή ζωή ή ως πεδίο παρατήρησης των ανθρώπινων σχέσεων. Το παρελθόν επίσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την κατανόηση και σημασιοδότηση του παρόντος και για τις προσδοκίες του μέλλοντος. Το αναμνησκόμενο, όπως ο καθρέπτης, αποτυπώνει ενδιαφέροντα και στάσεις και οι ιστορικές «εικόνες» που σχηματίζει κάποιος, η ιστορική του ταυτότητα, υπηρετούν μία πνευματική ισορροπία και εδραιώνουν μία θετική αυτοεικόνα, η οποία λειτουργεί ως ψυχολογικό έρεισμα. Αντίθετα, ο αρνητικός χρωματισμός της ιστορικής βιογραφίας ή αυτής που εκτείνεται στον αυτοβιογραφικό χρόνο αποτελεί ένα δυσβάσταχτο ψυχολογικό φορτίο⁷³. Γι' αυτό, κατά τη γνώμη μου, η κριτική και γενετική ιστορική συνείδηση – εγγενώς αναστοχαστικές– κατακτώνται δυσκολότερα. Στην αρθρωμένη ιστορική μνήμη αντικατοπτρίζονται τρόποι της ατομικής ζωής με τη μορφή μίας αδιαχώριστης σύνθεσης εμπειριών και προσδοκίας, επιθυμίας ή αποτροπής. Η ιστορία, άλλωστε, είναι η αυτοεικόνα κάθε κοινωνικής συνομάδωσης⁷⁴, η μνήμη της. Ο τρόπος που μία κοινωνία αντιλαμβάνεται, αλλά και οραματίζεται τον εαυτό της.

Ο Rüsen αναγνωρίζει ότι η εμπειρική έρευνα απαιτεί συγκεκριμένα και διαβαθμισμένα «εργαλεία» για να μπορέσει να ξεπεράσει τον σκόπελο της επιφανειακής ομοιομορφίας του θεωρητικού πλαισίου. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, ανεβαίνει το σκαλοπάτι της διαφοροποίησης, η οποία εκτείνεται σε 6 πεδία.

Διαφοροποίηση με βάση:

1. *τους τύπους ιστορικής νοηματοδότησης*
2. *τα επίπεδα συνείδησης*
3. *τις διαστάσεις και τους συσχετισμούς*
4. *τους τρόπους ενάρθρωσης*
5. *τους «τόπους»*
6. *τα επίπεδα ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης*

⁷³ Σε έρευνα του Bodo von Borries μαθητές από τις ανατολικές περιοχές της Γερμανίας με γονείς από την πρώην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας αξιολογούν θετικότερα -και με εθνοκεντρικό προσανατολισμό- το ιστορικό τους παρελθόν σε διάφορους τομείς σε σύγκριση με μαθητές από τις δυτικές περιοχές της ενωμένης Γερμανίας, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από μία αυτοκριτική προσέγγιση. Επίσης, και οι εκπαιδευτικοί που είχαν καταρτισθεί στην πρώην Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και εκπαιδευτικοί πλέον στην ενωμένη Γερμανία έτειναν να αξιολογούν θετικότερα το εκπαιδευτικό σύστημα της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, 42-46.

⁷⁴ Michail Boystov, «No Community without History, no History without Community», in Sharon Macdonald, ό.π., 68.

Προτού αναλύσουμε τις προαναφερθείσες διαφοροποιήσεις, κρίνεται αναγκαίο να αναλυθεί ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η ιστορική συνείδηση και η ίδια η ιστορική επιστήμη.

A.2.2 Το πλαίσιο (*matrix*) της ιστορικής επιστήμης

Ο Rüsén ήδη από το 1983 στο *Historische Vernunft (Grundzüge I)* παρουσίασε το μοντέλο της επιστημονικής μήτρας/πλαισίου (*disciplinary matrix*⁷⁵) της ιστορικής επιστήμης, στο οποίο αποτυπώνεται σχηματικά η συστηματική σχέση πέντε στοιχείων, απαραίτητων καθ' εαυτά, αλλά και επαρκών στο σύνολό τους να οργανώσουν την ιστορική γνώση σε μία ενιαία γνωστική διαδικασία⁷⁶. Τα πέντε στοιχεία ή αρχές είναι τα ακόλουθα:

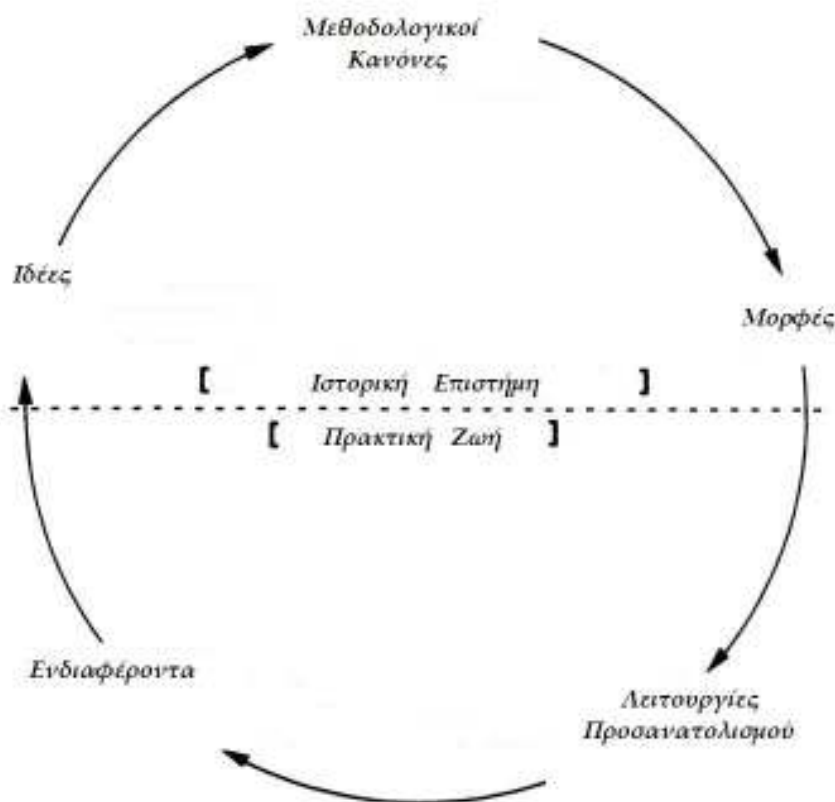
1. *Ενδιαφέροντα* που προκαλούνται από τις πρακτικές ανάγκες για προσανατολισμό στην καθημερινή ζωή, μέσω των οποίων η ιστορική επιστήμη κατευθύνεται προς τις ανάγκες της κοινωνίας.
2. *Ιδέες* οι οποίες είναι σχετικές με τα ενδιαφέροντα: κυρίαρχες προοπτικές της ανθρώπινης δράσης: προοπτικές μέσω των οποίων το ανθρώπινο παρελθόν μπορεί για πρώτη φορά να εναρθρωθεί και να κατανοηθεί ως ιστορία.
3. *Μεθοδολογικοί κανόνες* μέσω των οποίων η εμπειρία του παρελθόντος μπορεί με την έρευνα να προσαρμοστεί στις κυρίαρχες ιδέες, τροποποιώντας τις και καθιστώντας τις συγκεκριμένες.
4. *Μορφές* με τις οποίες η ιστορία παρουσιάζεται.
5. *Λειτουργίες προσανατολισμού* στην πρακτική ζωή. Η ιστοριογραφία έχοντας προκύψει ως υπαρξιακή ανάγκη, επιστρέφει στην πρακτική ζωή, συγκροτώντας ταυτότητες και προσφέροντας κατευθυντήριες γραμμές δράσης, αντίληψης και στάσεων.

Η διαδικασία για την επιστημονική κατάκτηση της γνώσης καθορίζεται από αυτά τα πέντε στοιχεία. Αυτή η διαδικασία μέσω της οποίας η ιστορική συνείδηση κατακτά τη γνώση πρέπει να διαχωριστεί από άλλες γνωστικές διαδικασίες.

Σχήμα 1: Το επιστημονικό πλαίσιο (*disciplinary matrix*) του Rüsén⁷⁷

⁷⁵ Ο Rüsén δανείζεται τον όρο από τον Thomas Kuhn, και ειδικότερα από το έργο του *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, Σύγχρονα Θέματα, Αθήνα 2004· Jörn Rüsén, ό.π., 1993, 162. Βέβαια, ο ίδιος ο Kuhn απέρριψε την εφαρμοσιμότητα του *discipline matrix* στις κοινωνικές επιστήμες.

⁷⁶ Megill Allan, «Jörn Rüsén's Theory of Historiography between Modernism and Rhetoric of Inquiry», *History and Theory* 33 February, 1994, 39-60 1, 47· Jörn Rüsén, ό.π., 1993, 161-68· Lee Peter, ό.π., 2002, 2009· Jörn Rüsén, ό.π., 2005, 132-35.

Εξηγώντας το σχήμα μπορούμε να πούμε ότι τα ενδιαφέροντα για τη γνώση δημιουργούνται από τις ανάγκες προσανατολισμού στην καθημερινή ζωή και μετασηματίζονται σε κυρίαρχες ιδέες/προοπτικές προς το παρελθόν, οι οποίες θέτουν τις βάσεις των μεθοδολογικών κανόνων της έρευνας· η ιστορική γνώση που κατακτάται μέσω της έρευνας ενσαρκώνεται στην ιστοριογραφία, ενώ επίσης κατευθύνεται σε δυνητικά ενδιαφέροντα προκειμένου να εκπληρώσει τη λειτουργία του πρακτικού προσανατολισμού της ιστορικής γνώσης προς το παρόν, και ιδιαίτερα στην κατασκευή ταυτότητας. Κατά τον ίδιο τον Rüsen, «το έργο των ιστορικών επηρεάζεται και σχετίζεται από τη μία πλευρά με την πρακτική ζωή ...αλλά... από την άλλη έχει το δικό του χώρο για την κατάκτηση της γνώσης έξω από τους πρακτικούς σκοπούς της καθημερινής ζωής»⁷⁸. Ίσως η σχέση των δύο ημικυκλίων, της ιστοριογραφίας και της πρακτικής ζωής, θα μπορούσε να παρουσιαστεί ως ένα παλίμψηστο, στο οποίο η μία αφήγηση (δημόσια ιστορία) επικάθεται της άλλης (ακαδημαϊκή ιστορία), η οποία δεν μπορεί να διαγραφεί

⁷⁷ Peter Lee, «Historical Literacy: Theory and Research», <http://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal9/papers/lee.pdf>, 3. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 03/09/2009.

⁷⁸ Jörn Rüsen, ό.π., 2005, 134-35.

ολότελα. Η δημόσια ιστορία αλληλοτέμνεται συμπληρωματικά, ανταγωνιστικά με την ακαδημαϊκή ιστορία⁷⁹.

Πρέπει, ωστόσο, να γίνουν οι ακόλουθες επισημάνσεις:

- Τα πέντε στοιχεία/αρχές της μήτρας είναι θεμελιακά σε όλες τις μορφές ιστορικής συνείδησης και ιστορικής σκέψης, ακόμη και αν οι τελευταίες δεν προσιδιάζουν στην επιστημονική ιστορία· γι' αυτό η ιδιαιτερότητα της επιστημονικής ιστορικής γνώσης πρέπει να διαφοροποιηθεί από άλλες μορφές ιστορικής συνείδησης με ειδοποιό γνώρισμα το γεγονός ότι η πρώτη χαρακτηρίζεται από τη διακριτότητα και τη συνεκτικότητα των επιμέρους πέντε στοιχείων.
- Η σχέση μεταξύ επιστήμης και καθημερινής ζωής είναι «αμφιθυμική» συσχετιστική και αυτόνομη. Η πρώτη δεν τροφοδοτείται ευθέως και αποκλειστικά από τη δεύτερη και αντίστροφα, αλλά σε καμία περίπτωση δε λειτουργούν σε στεγανά, περιχαρακωμένες στο κέλυφός τους. Άλλωστε, το πρακτικό παρελθόν, χωρίς να ταυτίζεται με το ιστορικό, εργαλειοποιεί το τελευταίο και επικοινωνεί μαζί του.
- Διαπιστώνεται ο δυναμικός χαρακτήρας της ιστορικής γνώσης, η οποία έχει ως πηγή την πρακτική ζωή από την οποία προέρχεται και στην οποία επιστρέφει.

Η εφαρμογή της μήτρας στην ιστορική επιστήμη μπορεί να περιγραφεί ως εξής:

1. Τα ενδιαφέροντα που προκαλούνται από πρακτικές ανάγκες προσανατολισμού δημιουργούν ιστορική σκέψη, αφού κατευθύνονται προς τη γνώση των αλλαγών του ανθρώπου και του κόσμου τους μέσα στο χρόνο. Όταν η εκπλήρωση των αναγκών προσανατολισμού εξαρτάται από γνωστικές διεργασίες, τότε η ιστορική συνείδηση θα καθιερωθεί ως γνώση, δηλαδή ιστορική γνώση που μπορεί να τεκμηριωθεί συστηματικά και μεθοδικά.
2. Οι κυρίαρχες ιδέες/προοπτικές μπορούν να βρουν εφαρμογή στην ιστορική επιστήμη ως ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο η ιστορική ερμηνεία μπορεί να επιτελεσθεί.
3. Οι μέθοδοι γίνονται οι κανόνες της ιστορικής έρευνας.
4. Οι μορφές παρουσίασης είναι ουσιαστικά οι ιστορικές παρουσιάσεις με τη μορφή κειμένου που συνδυάζει τη δυνατότητα επιχειρημάτων, που περιέχει επιστημονική γνώση και με το οποίο οι αξιώσεις εγκυρότητας μπορούν δυποκειμενικά να ελεγχθούν.

⁷⁹ Κατά τον Α. Λιάκο «η ιστοριογραφία εμπεριέχεται, αλλά δεν είναι κάθε φορά το προνομιακό πεδίο μέσα από το οποίο οι κοινωνίες συνδιαλέγονται με το παρελθόν τους», Αντώνης Λιάκος, ό.π., 2011, 26.

5. Τέλος, όσον αφορά την πρακτική εφαρμογή της ιστοριογραφίας στην καθημερινότητα, αυτή γίνεται με δύο τρόπους: α. με την κριτική λειτουργία της διάκρισης της επιστημονικής ιστοριογραφίας από τις χρήσεις και την εργαλειοποίησή της στην υπηρεσία πολιτικών σκοπιμοτήτων⁸⁰. β. με τη λειτουργία της κατασκευής ιστορικής ταυτότητας.

Ο Rüsen εφαρμόζει παραδειγματικά τη μήτρα της ιστορικής επιστήμης στην περίπτωση του Διαφωτισμού. Ειδικότερα, αντιλαμβάνεται τον Διαφωτισμό (όσον αφορά την ιστορία των ιστορικών σπουδών) ως μία διαδικασία στην οποία τα ενδιαφέροντα (πρώτο στοιχείο) λαμβάνουν ένα επιστημονικό περιεχόμενο: ο «Λόγος» γίνεται το κριτήριο για την επαλήθευση του νοήματος της ιστορικής σκέψης· αυτό το νόημα επαληθεύεται όταν ικανοποιούνται οι ανάγκες βάσει των οποίων οι άνθρωποι προσανατολίζονται στον χρόνο. Αυτές οι ανάγκες εκπορεύονται από την εμπειρία του χρόνου στην πρακτική ζωή. Με βάση τα κριτήρια τα οποία στην πρακτική ζωή δίνουν νόημα στις προθέσεις, τις κοσμοθεωρίες και την αυτογνωσία των δρώντων υποκειμένων, οι ιστορικές ανάγκες της κοινωνίας, που επικεντρώνονται στην κατανόηση των μεταξύ τους σχέσεων και στο νόημά τους για το μέλλον, παίρνουν διαφορετικές και μερικές φορές παράλογες μορφές: ανθρωποθυσίες, λιθοβολισμοί, γενοκτονίες. Ο Διαφωτισμός διαμόρφωσε αυτές τις ανάγκες κοιτάζοντας το παρελθόν υπό το πρίσμα της ικανότητας των ανθρώπων να συλλογίζονται και έτσι να καθίστανται υπεύθυνοι για τις καταστάσεις της καθημερινής πρακτικής ζωής. Άλλωστε, ο Διαφωτισμός είχε ως κρηπίδωμα τον ορθό λόγο. Αυτό το στοιχείο ήταν τυπικό χαρακτηριστικό της ιστορικής σκέψης όταν εκκινούσε από την ανάγκη της πρακτικής ζωής να προσανατολίζει τους ανθρώπους στον χρόνο τους, στον κόσμο και στον εαυτό τους⁸¹.

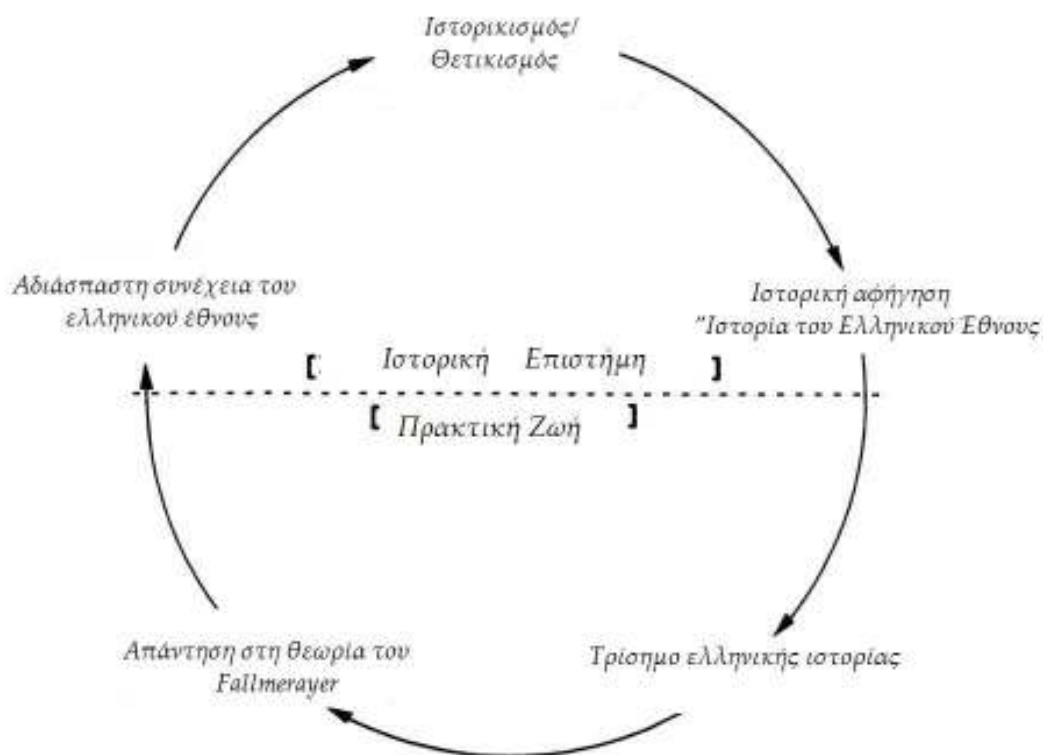
Μία ενδεικτική εφαρμογή της μήτρας θα μπορούσαμε να υλοποιηθεί στην περίπτωση της ιστοριογραφίας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ως εξής:

⁸⁰ Ο «εθνοφελής» ιστορικός λόγος αποτέλεσε προσίδιο στοιχείο της ιστορικής επιστήμης του 19^{ου} αιώνα. Βλ. σχετικά Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, «Μνήμη Έλλης Σκοπετέα (1951-2002): Ιστοριογραφία και αφηγηματικότητα», στο *Η δύση της ανατολής και η ανατολή της δύσης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2005, 31· Η «αξιοποίηση» της ιστορίας στο βωμό πολιτικών σκοπιμοτήτων αναφαίνεται και στην προσπάθεια της Τουρκίας να «ξαναγραφτεί» η ιστορία του Κοσόβου, απαλείφοντας ή μετριάζοντας οδυνηρές όψεις του οθωμανικού παρελθόντος στην περιοχή προκειμένου οι Αλβανοί να εσωτερικεύσουν μία θετικότερη στάση απέναντι στην Τουρκία.

http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/09/09/feature-03. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 24/09/2011.

⁸¹ Ο Allan Megill εκφράζει ορισμένες επιφυλάξεις ως προς την εφαρμοσιμότητα της μήτρας. Ειδικότερα, το matrix παρουσιάζει την αλλαγή παραδείγματος πρωτίστως ως αποτέλεσμα της αλλαγής στην πρακτική ζωή, η οποία δημιουργεί νέα γνωστικά ενδιαφέροντα. Ο Megill θεωρεί ωστόσο ότι η πρακτική ζωή είναι αναγκαία, αλλά όχι επαρκής συνθήκη για την αλλαγή παραδείγματος. Allan Megill, *ό.π.*, 1994, 50.

Σχήμα 2: Ενδεικτική εφαρμογή της επιστημονικής μήτρας (disciplinary matrix) του Rösen

Ο ίδιος ο Rösen σε μία αναθεωρημένη έκδοση του *Studies in Metahistory*⁸² διαφοροποιεί μερικώς και εμπλουτίζει τη σχηματική αναπαράσταση της ιστορικής σκέψης και επιστήμης. Ειδικότερα, επισημαίνει ότι τα πέντε στοιχεία (παράγοντες, όπως τα ονομάζει πλέον) ίσως στην πορεία του χρόνου αλλάξουν, δηλαδή στην ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης γενικά, και ειδικά των ιστορικών σπουδών. Ωστόσο, η συστημική τάξη ανάμεσά τους και η αλληλεξάρτησή τους μένει σταθερή. Σε αυτήν την συστημική σχέση όλες αυτές οι αρχές εξαρτώνται από μία κύρια και θεμελιακή αρχή: την αρχή που προσδίδει στη σχέση τους την συνεκτικότητα και τα χαρακτηριστικά της, την οποία οι ιστορικές σπουδές έχουν στην ποικιλία της ιστορικής αλλαγής και ανάπτυξης. Αυτή η θεμελιακή αρχή είναι το κριτήριο νοήματος (*sense criterium*), το οποίο ελέγχει τη σχέση παρελθόντος - παρόντος, μέσα στην οποία το παρελθόν αποκτά τη σημασία του ως «ιστορία».

Η επισκόπηση του σχήματος είναι η ακόλουθη:

⁸² Jörn Rösen, ό.π., 2005, πρόλογος.

1. Στη σχέση μεταξύ ενδιαφερόντων και εννοιών η ιστορική σκέψη λειτουργεί ως μία θεμελιακή σημασιολογική (semantic) στρατηγική κατασκευής συμβολικού χρόνου που σχετίζεται με την ανθρώπινη δράση, έτσι ώστε ο χρόνος να γίνεται κατανοητός και εύληπτος. Σε αυτό το πεδίο του ανθρώπινου νου το κυρίαρχο κριτήριο του νοήματος αποτελεί το κρίσιμο χαρακτηριστικό.
2. Στη σχέση μεταξύ εννοιών και μεθόδων η ιστορική σκέψη είναι κυρίως δεσμευμένη σε μία γνωσιακή στρατηγική παραγωγής ιστορικής γνώσης. Αυτή η στρατηγική συγκροτεί στις συγκεκριμένες συνθήκες της νεωτερικότητας τον επιστημονικό χαρακτήρα των ιστορικών σπουδών. Υποτάσσει τον ιστορικό λόγο στους κανόνες της μεθοδικής επιχειρηματολογίας (ορολογία, εμπειρικός έλεγχος).
3. Στη σχέση μεταξύ μεθόδων και μορφών παρουσίασης και ιστορικής αναπαράστασης λαμβάνει χώρα μία αισθητική στρατηγική της ιστορικής περιγραφής. Η ιστορική γνώση παρουσιάζεται με συγκεκριμένο, λεκτικό συνήθως, τρόπο και γίνεται ένα στοιχείο της πολιτιστικής επικοινωνίας, όταν οι άνθρωποι προσπαθούν να κατανοήσουν την χρονική τους διάσταση. Η γνώση του παρελθόντος λαμβάνει χαρακτηριστικά του σήμερα και κινητοποιεί την ανθρώπινη σκέψη.
4. Η επικοινωνία εκκινεί από το πλαίσιο της σχέσης μεταξύ μορφών περιγραφής και λειτουργιών πρακτικού προσανατολισμού. Εδώ η ιστορική σκέψη ρυθμίζεται από μία ρητορική στρατηγική που προσφέρει πολιτισμικό προσανατολισμό.
5. Στη σχέση μεταξύ ενδιαφερόντων και λειτουργιών οι ιστορικές σπουδές δεσμεύονται από μία πολιτική στρατηγική για την κατασκευή συλλογικής ταυτότητας. Η στρατηγική αυτή εργαλειοποιεί το έργο του ιστορικού στον αγώνα της δύναμης και της αναγνώρισης και το καθιστά αναγκαίο μέσο για τη νομιμοποίηση⁸³ ή απονομιμοποίηση όλων των μορφών εξουσίας και κυριαρχίας. Άλλωστε, σύμφωνα με τον David Carr, «Το παρελθόν είναι σημαντικό σε αυτό το συγκεκριμένο [η κοινωνική μνήμη ως μία δυναμική έννοια] λόγω της επίδρασης που ασκεί στο μέλλον.[...] Στην πολιτική κόνιστρα, οι αγώνες σχετίζονται συχνά με τον έλεγχο του παρελθόντος. Αλλά το παρελθόν έχει αξία λόγω της σημασίας του για το μέλλον»⁸⁴.

⁸³ Στην εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων και ενίσχυση της ισχύουσας τάξης πραγμάτων τίθεται μέχρι και σήμερα και η σχολική ιστορία, μέσα από την οποία συχνά και συνήθως στην ενίσχυση της κυρίαρχης ιδεολογίας και στον περιορισμό των αντιτιθέμενων λόγων και πρακτικών. Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, 15-16.

⁸⁴ David Carr, «The Reality of History», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2008, 131.

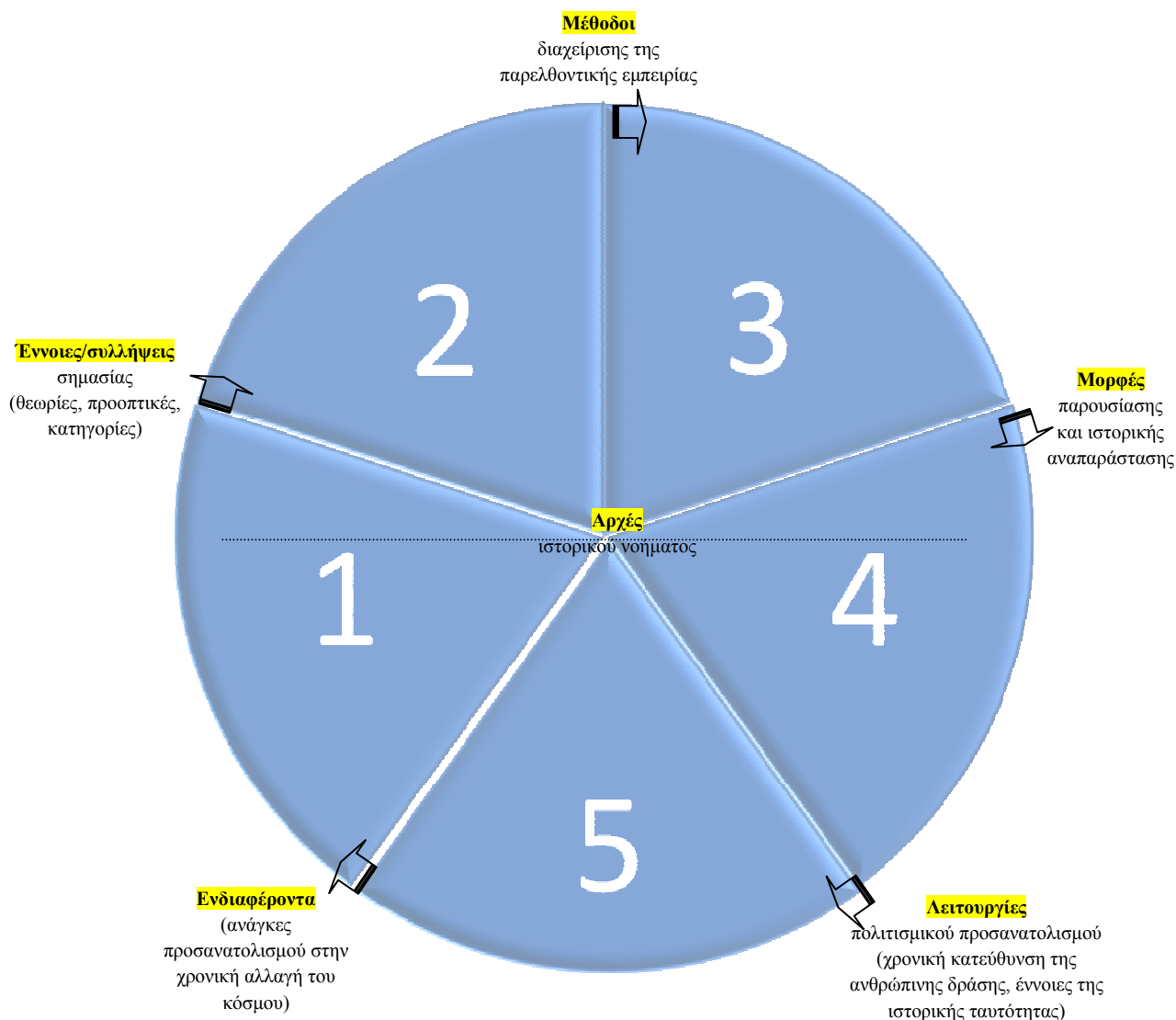
Στο σημείο αυτό κρίνω αναγκαία τη σύνδεση ιστορικής και κοινωνικής μνήμης. Χωρίς σε καμία περίπτωση να ταυτίζονται, οι δύο έννοιες επικοινωνούν μεταξύ τους. Η ιστορική μνήμη ως μία επιστημονική παρουσίαση του παρελθόντος διαφέρει από την κοινωνική μνήμη, η οποία αποτελεί «ίχθυος» της ιστορικής. Η ιστορική μνήμη, κατά τον Clemence, «θεμελιώνεται στη διαίρεση του χρόνου ο οποίος στηρίζεται σε μία συστηματική ανάλυση των εγγεγραμμένων στο περιβάλλον αποτυπωμάτων από τους νεκρούς. Αντίθετα, η συλλογική μνήμη προχωρά με τη μεταβίβαση των αποτυπωμάτων σε μία συνεχή κίνηση ζωντανών συναλλαγών μεταξύ των γενεών. Ωστόσο, οι δύο προοπτικές δεν είναι ανεξάρτητες»⁸⁵. Οι δύο μνήμες λειτουργούν ως συγκοινωνούντα δοχεία αλληλοδιεισδύοντας. Η μεν ιστορική μνήμη μετασχηματίζεται με διάφορες παραλλαγές και εκφάνσεις σε κοινή γνώμη, ενώ η συλλογική μνήμη δίνει σε ένα βαθμό «οδηγίες» στην επιστημονική κοινότητα. Ας μην λησμονούμε εξάλλου ότι η συλλογική μνήμη λειτουργεί ως φίλτρο⁸⁶. Η παραπάνω σχέση και αλληλοδιάδραση καθιστά, πιστεύω, αναγκαία την προσέγγιση και συνεργασία της ιστορικής επιστήμης με αυτήν της κοινωνικής ψυχολογίας.

Εμπερικλείοντας όλες τις στρατηγικές μαζί, η ιστορική σκέψη γίνεται ορατή ως μία περίπλοκη σύνθεση που αντιμετωπίζει το παρελθόν σε πέντε διαφορετικές διαστάσεις: σημασιολογική, γνωσιακή, αισθητική, ρητορική, πολιτική. Η σύνθεση αυτή δεν είναι τίποτε άλλο παρά η ενσωμάτωση της ιστορίας στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο κάθε κοινωνίας.

⁸⁵ Παρατίθεται από την Μαντόγλου Άννα, ό.π., 57.

⁸⁶ Sam Wineburg, *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past (Critical Perspectives on the Past)*, Phi Delta Kappa 1999, 248-50.

Σχήμα 3: Σχηματοποίηση της ιστορικής σκέψης⁸⁷

- 1: **σημασιολογική** στρατηγική συμβολισμού
- 2: **γνωστική** στρατηγική παραγωγής ιστορικής γνώσης
- 3: **αισθητική** στρατηγική ιστορικής παρουσίασης
- 4: **ρητορική** στρατηγική που προσφέρει ιστορικό προσανατολισμό
- 5: **πολιτική** στρατηγική συλλογικής μνήμης

⁸⁷ Jörn Rüsen, *History. Narration - Interpretation – Orientation*, 2005, ό.π., 133.

A.2.3. Δυνητικές διαφοροποιήσεις⁸⁸

Ο Rösen θεωρεί ότι η ανάλυση της διαδικασίας, των δομών και των λειτουργιών της ιστορικής συνείδησης μπορεί να εφαρμοσθεί σε κάθε ενάρθρωση και εκδήλωσή της. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή απαιτεί τη διαφοροποίηση της ιστορικής συνείδησης, έτσι ώστε το πλήθος των φαινομενικά ομοιογενών εκδηλώσεών της να καταστεί κατανοητό και ανιχνεύσιμο. Η διαφοροποίηση λοιπόν έρχεται να συμπληρώσει το πεδίο εκείνο που βρίσκεται ανάμεσα στη γενική θεωρία της ιστορικής συνείδησης, από τη μια, και στις εμπειρικές εκδηλώσεις της, από την άλλη προκειμένου να μπορεί να αξιοποιηθεί στις εμπειρικές έρευνες.

Η λειτουργία της ιστορικής συνείδησης εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους. Ο Rösen εντοπίζει συγκεκριμένα μοτίβα επανάληψης στην εκδήλωση της ιστορικής συνείδησης και τα «χαρτογραφεί» τόσο ως προς τα επίπεδα διαφοροποίησης, όσο και ως προς τις διαβαθμίσεις/στάδια/πεδία αυτών των δυνητικών διαφοροποιήσεων της ιστορικής συνείδησης, εμβαθύνοντας σε κάποιες διαφοροποιήσεις περισσότερο και σε άλλες λιγότερο.

Οι τρόποι νοηματοδότησης (ή σημασιοδότησης), που εντοπίζονται στο επίπεδο ανάμεσα στη γενική θεωρία και τις εκδηλώσεις της, καθορίζονται από κάποιες γενικές στρατηγικές με τις οποίες το ιστορικό υποκείμενο «κατακτά» και ερμηνεύει την ιστορική εμπειρία και την ιστορική γνώση με σκοπό τον προσανατολισμό, ακολουθώντας συγκεκριμένες στρατηγικές, όπως είναι ο αναστοχασμός ή η συμμόρφωση. Πλέον ο Rösen δε θέτει στο επίκεντρο των τρόπων νοηματοδότησης συγκεκριμένα ιστορικά περιεχόμενα, όπως για παράδειγμα ο εθνικοσοσιαλισμός ως μία αρνητική ιδεολογικο-πολιτική παράδοση της Γερμανίας, αλλά, μέσα από μία αφαιρετική διεργασία, συγκεκριμένες στρατηγικές, όπως ο αναστοχασμός ή η υποταγή· η κριτική ή η αποδοχή συγκεκριμένων ιστορικών περιεχομένων.

Αυτές τις στρατηγικές διαχείρισης (αποδοχή ή αναστοχασμός) της ιστορικής εμπειρίας, επειδή είναι πολύ αδρές, αναλύονται περαιτέρω με τη μορφή μιας γενικής τυπολογίας της ιστορικής νοηματοδότησης. Οι τύποι αυτών των στρατηγικών είναι καθαρά αναγνωρίσιμες μορφές ή λογικές κατασκευές, οι οποίες (λογικές κατασκευές) επιχειρούν να μιμηθούν τις μνημονικές λειτουργίες της ιστορικής συνείδησης. Αυτές οι λογικές κατασκευές εμπερικλείουν όλο το φάσμα της ιστορικής συνείδησης και οι στρατηγικές συγκροτούν το σύνολο της ιστορικής συνείδησης και το διασαφηνίζουν σύμφωνα με θεμελιακά και καθολικά κριτήρια και λειτουργίες. Οι τύποι της ιστορικής

⁸⁸ Jörn Rösen, *ό.π.*, 2001, 9-11.

νοηματοδότησης και ιστορικής αφήγησης (παραδοσιακός, παραδειγματικός, κριτικός, γενετικός) θα αναλυθούν ενδελεχώς σε σχετικό κεφάλαιο.

Σε αυτό το ενδιάμεσο πεδίο ανάμεσα στην γενική θεωρία της ιστορικής συνείδησης και στα συγκεκριμένα εμπειρικά ευρήματα η νοηματοδοτική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης διαφοροποιείται, σύμφωνα πάντα με τη θεωρία του Rüsen, και σε **επίπεδα συνείδησης**. Η διαφοροποίηση κατηγοριοποιεί τα εμπειρικά ευρήματα ανάλογα με τη φύση και τον βαθμό συνείδησης, με άκρα της, αφενός μεν, την ασύνειδη νοηματοδότηση, αφετέρου δε, στον αντίποδα, την πλήρως συνειδητή νοηματοδότηση⁸⁹. Τα επίπεδα αυτά τέμνουν την τυπολογία της ιστορικής νοηματοδότησης, γιατί οι τέσσερις τύποι μπορεί να πραγματώνονται σε διαφορετικά επίπεδα συνείδησης. Το γεγονός αυτό επιτρέπει τον εντοπισμό ενδιαφερόντων ευρετικών προοπτικών, στις οποίες διαπιστώνονται συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ επιπέδων και τύπων συνείδησης.

Οι εναρθρώσεις της ιστορικής συνείδησης μπορούν επίσης να κατηγοριοποιηθούν σύμφωνα με τις ποικίλες **διαστάσεις** της και τους **συσχετισμούς** των διαστάσεων αυτών. Περιλαμβάνουν διαφορετικά πεδία του πολιτισμού (πολιτικό, γνωσιακό και αισθητικό) στα οποία η ιστορική συνείδηση εκτείνεται και στα οποία λειτουργεί, όπως και τα κριτήρια νοήματος για μία συγκροτημένη νοηματοδότηση αυτών των πεδίων-διαστάσεων, για να είναι εφικτή η νοηματοδοτική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης. Η διαφοροποίηση διατρέχει τις δύο προηγούμενες, κάνοντας ακόμη πιο σύνθετη την θεωρητική παρουσίαση και την ευρετική διείδυση στην εμπειρική έρευνα.

Το ίδιο ισχύει και στις διαφοροποιήσεις των **τρόπων ενάρθρωσης της ιστορικής συνείδησης**, οι οποίοι εκτείνονται από τις απλές και συχνά απλοϊκές εναρθρώσεις έως τις σύνθετες και επεξεργασμένες, συνήθως από θεσμικούς φορείς. Από τη στιγμή που οι τρόποι ενάρθρωσης γίνονται ρηματικά έχουν ή οφείλουν να έχουν ορισμένη επικοινωνιακή πρακτική και μπορούν να περιγραφούν ως **ιστορικοί τόποι (historical topoi)**, δηλαδή βασικά μοτίβα νοήματος.

Οι παραπάνω διαφοροποιήσεις μπορούν να αποτελέσουν εργαλεία για να μελετηθεί η ιστορική συνείδηση και οι ποιότητές της. Ενδεχόμενη αποτυχία, κατά τον Rüsen, δεν οφείλεται πρωτίστως στην έλλειψη προσίδιας μεθόδου για να τις εντοπίσει, αλλά μάλλον στο γεγονός ότι οι περισσότερες θεωρητικά προσδιορισμένες ποιότητες δεν μπορούν με ενάργεια να διαφωτισθούν εμπειρικά και στο ότι εμφανίζονται ως περίπλοκη σύνθεση, που δύσκολα μπορεί να ποσοτικοποιηθεί.

Από τις παραπάνω διαφοροποιήσεις που επινόησε ο Rüsen στην έρευνά μας θα αξιοποιηθεί η πρώτη (τέσσερις τύποι ιστορικής συνείδησης), διότι αφενός ο ίδιος ο πατέρας της τυπολογίας έχει εμβαθύνει περισσότερο σε αυτήν τη διαφοροποίηση

⁸⁹ Jürgen Straub, ό.π., 2006, 49 & 84.

καθιστώντάς την πρόσφορη για την εμπειρική έρευνα, και αφετέρου η σχετική εμπειρική έρευνα, ενδεχομένως λόγω της παραπάνω διαπίστωσης, έχει ήδη εστιάσει σε αυτούς τους τέσσερις τύπους και έτσι προσφέρεται το πεδίο εκείνο για συγκρίσεις και συσχετισμούς, ενδοπολιτισμικούς και διαπολιτισμικούς.

A.2.3.1 Διαφοροποίηση με βάση τους τύπους ιστορικής νοηματοδότησης⁹⁰

Ο Rösen επιδιώκει να διατυπώσει μια θεωρία ανάλογη, ως προς την αναπτυξιακή της πορεία, με αυτήν των Piaget και Kohlberg⁹¹, για την ανάπτυξη της αφηγηματικής ικανότητας της ιστορικής συνείδησης, τόσο σημαντικής άλλωστε για τη σύνδεση των αξιών με την πραγματικότητα ή τη σύνδεση της ηθικότητας με την πραγματικότητα μέσω μιας αφηγηματικής πράξης, δηλαδή με την αφήγηση μιας ιστορίας για τα παρελθόντα γεγονότα. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Jürgen Straub, διατηρώντας επιφυλάξεις ως προς τον τρόπο σύνδεσης ηθικής και ιστορικής συνείδησης⁹². Για να αναγνωρισθούν τα στάδια της δομικής ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης είναι αναγκαίο να διακριθούν βασικές δομές μέσα στις οποίες εμπλέκονται οι διαδικασίες για τη νοηματοδότηση του παρελθόντος. Οι βασικές δομές παρουσιάζονται με τη μορφή μιας γενικής τυπολογίας της ιστορικής σκέψης. Η τυπολογία εννοιολογικά περικλείει το σύνολο των εμπειρικών εκδηλώσεων και επομένως μπορεί να αξιοποιηθεί για συγκριτικές εργασίες στην ιστοριογραφία εμπερικλείοντας διαπολιτισμικές συγκρίσεις.

Σημείο εκκίνησης είναι η λειτουργία της ιστορικής αφήγησης. Μία τέτοια αφήγηση έχει τη γενική λειτουργία να προσανατολίζει την πρακτική ζωή μέσα στο χρόνο. Κινητοποιεί τη μνήμη της χρονικής εμπειρίας, με την ανάπτυξη της αντίληψης μίας συνολικής χρονικής ολότητας και εφοδιάζει την πρακτική ζωή με μία εσωτερική και μία εξωτερική χρονική προοπτική. Η ιστορική συνείδηση πραγματοποιεί αυτή τη γενική λειτουργία με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους, βασισμένους σε τέσσερις διαφορετικές αρχές του χρονικού προσανατολισμού της πρακτικής ζωής: **επιβεβαίωση** των δεδομένων προσανατολισμών, **κανονικότητα** των πολιτισμικών πρότυπων και μοτίβων ζωής, **άρνηση** και **μεταλλαγή** των τοπικών προσανατολιστικών προτύπων. Όλα αυτά προκαλούνται μέσω της δράσης της ιστορικής μνήμης.

Υπάρχουν έξι στοιχεία και παράγοντες της ιστορικής συνείδησης σε σχέση με τους οποίους αυτοί οι τύποι μπορούν να περιγραφούν:

⁹⁰ Βλ. Jörn Rösen, ό.π., 2001, 11-14· Jörn Rösen, ό.π., 2005, 27-34· Jörn Rösen, *Studies in Metahistory*, HSRC, Pretoria 1993, 3-13· Peter Seixas, *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press 2004· Donald Yerxa, ό.π., 2008, 30-33· Brenda Trofanenko, «More than a Single Best Narrative: Collective History and the Transformation of Historical Consciousness», *Curriculum Inquiry*, v38 n5, 2008, 579-603.

⁹¹ Allan Megill, «Jörn Rösen's Theory of Historiography between Modernism and Rhetoric of Inquiry», *History and Theory* 33, (February 1994), 52.

⁹² Jürgen Straub, ό.π., 2006, 49.

1. το περιεχόμενό τους - η κυρίαρχη εμπειρία του χρόνου, που έλκεται από το παρελθόν·
2. τα μοτίβα της ιστορικής σπουδαιότητας ή οι μορφές των χρονικών ολοτήτων·
3. ο τρόπος του εξωτερικού προσανατολισμού, ειδικά σε σχέση με την επικοινωνιακή μορφή της κοινωνικής ζωής·
4. ο τρόπος του εσωτερικού προσανατολισμού ιδιαίτερα σε σχέση με την ιστορική ταυτότητα, η οποία είναι ο πυρήνας της ιστορικότητας με την οποία ο άνθρωπος σχηματίζει την αυτοεικόνα του·
5. η σχέση του ιστορικού προσανατολισμού με ηθικές αξίες·
6. η σχέση του με την ηθική αιτιολόγηση – αξιολόγηση.

Οι ακόλουθοι τύποι ιστορικής νοηματοδότησης είναι διακριτές πραγματώσεις της αφηγηματικής μορφής της ιστορικής συνείδησης. Μπορούν να περιγραφούν ως τα πρότυπα αφηγηματικών μορφοποιήσεων της ιστορικής συνείδησης. Είναι στοιχειώδεις και γενικοί τρόποι πνευματικών διεργασιών, στους οποίους η ιστορική νοηματοδότηση υλοποιείται υπό μορφή ιστοριών, σαν εικόνες «σεσημασμένου» χρόνου: ανασύρεται μέσω της μνήμης, συλλαμβάνεται και εμφανίζεται. Εμπερικλείουν, μέσα στη διαφορετικότητα, τις αντιθέσεις και τον συσχετισμό τους, το ριπίδιο των δυνατών ιστορικών νοηματοδοτήσεων. Αυτή η τυπολογία μπορεί να χαρακτηριστεί από μία λειτουργική κατηγοριοποίηση της θεωρίας της ιστορικής συνείδησης για να αξιοποιηθεί στο πεδίο της εμπειρικής έρευνας. Οι τύποι με τη διαφορετικότητα και τη σχέση τους αναδεικνύουν ένα πλέγμα εννοιών/συλλήψεων οι οποίες μπορούν να περιγραφούν ως *κατηγορίες παρουσίας*.

Στην παραδοσιακή νοηματοδότηση κάθε μορφή της ανθρώπινης ζωής οργανώνεται υποχρεωτικά από τις παραδόσεις⁹³. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να τις αρνηθούν ολοκληρωτικά, διότι σε αυτήν την περίπτωση δεν θα μπορούσαν να προσανατολιστούν χρονικά στην καθημερινή πρακτική ζωή. Οι παραδόσεις είναι αναγκαία στοιχεία για τον προσανατολισμό στην πρακτική ζωή και η απόλυτη άρνησή τους οδηγεί σε μια αίσθηση συνολικού αποπροσανατολισμού και ριζικής αβεβαιότητας και ανασφάλειας. Άλλωστε, κατά τον Foucault, η παράδοση ως έννοια προσπαθεί να ομαδοποιήσει και να προσδώσει μία κοινή χρονική διάσταση σε φαινόμενα που απλώς είναι διαδοχικά και ταυτόσημα, ή τουλάχιστον παρόμοια, και να εξουδετερώσει τη διασπορά μέσα από μία ομοιομορφία. Η έννοια του *πνεύματος* (spirit) προσδίδει σε συγχρονικά ή διαδοχικά φαινόμενα ένα υποβαστάζον κοινό νόημα, μία κοινή αρχή που τα διατρέχει, μία ενότητα που δεν υφίσταται οντολογικά⁹⁴. Η ιστορική συνείδηση λειτουργεί εν μέρει για να διατηρήσει, στην περίπτωση αυτή, τις παραδόσεις ζωντανές και λειτουργικές στο παρόν και το μέλλον, αναπαράγοντας στην πραγματικότητα αέναα το παρελθόν και καταργώντας την αναπόφευκτη κοινωνικοπολιτική εντροπία. Οι ιστορικές αφηγήσεις στην περίπτωση αυτή συντελούν στην κοινωνική ένταξη του ατόμου, αφού δημιουργούν ένα κοινό παρόν και μία κοινή προοπτική στο μέλλον μέσω ενός κοινά αποδεκτού παρελθόντος⁹⁵. Όταν η ιστορική συνείδηση τροφοδοτεί το υποκείμενο με κανονιστικές παραδόσεις, του θυμίζει τις απαρχές και την επανάληψη καθηκόντων, επενδυμένων στη μορφή συμπαγών, παρελθοντικών γεγονότων τα οποία επιδεικνύουν την ισχύ και την συνδετική ποιότητα του συστήματος των αξιών. Η παραδοσιακή νοηματοδότηση θεωρεί τις παραδόσεις αναγκαίες προϋποθέσεις για τον άνθρωπο για να μπορέσει αυτός να προσδώσει μία λογική ακολουθία και συνάφεια μεταξύ των καθημερινών ενεργημάτων του και των βιωμένων ή μη εμπειριών του παρελθόντος· υπενθυμίζει τις ρίζες που συγκροτούν και υποβαστάζουν το παρόν σύστημα ζωής, δομούν την συνέχεια ως τη μονιμότητα των πρωτότυπα δομημένων αξιακών συστημάτων, και διαμορφώνουν την ταυτότητα με την επιβεβαίωση των παραδομένων

⁹³ Μάλιστα, ο Καστοριάδης θεωρεί ότι η παραδοσιακή ιστορική συνείδηση αποτελεί τον κυρίαρχο χρονικά τύπο ιστορικής νοηματοδότησης στην ανθρώπινη ιστορία και χαρακτηριστικά γράφει: «Μάλιστα. Έχουμε συνηθίσει να σκεφτόμαστε ότι διάφορες ιδέες και επιδιώξεις -όπως η ελευθερία, η ισότητα, η δικαιοσύνη, η αλήθεια, κ.λπ.- είναι αυτονόητες. Έχουμε συνηθίσει μάλιστα να θεωρούμε ότι ο άνθρωπος παντού και πάντα προβληματιζόταν γύρω από αυτές, ότι τις προέβαλλε, ότι προσπαθούσε να δώσει απαντήσεις. Όμως δεν είναι καθόλου έτσι. Πρόκειται για μια τεράστια ιστορική αυταπάτη. Το 98% της ανθρώπινης ιστορίας διαδραματίστηκε σε συνθήκες, στις οποίες οι άνθρωποι δέχονταν ως απολύτως αδιαμφισβήτητα όλα όσα τους επέβαλε -ως κριτήρια, αξίες, τρόπο ζωής, επιδιώξεις ζωής- η θεσμισμένη παράδοση της κοινωνίας τους», Κορνήλιος Καστοριάδης, *Του Κορνήλιου Καστοριάδη*, Πόλις, Αθήνα 2001, 25.

⁹⁴ Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, Routledge, 2003, 16.

⁹⁵ Jürgen Straub, ό.π., 2006, 66.

πολιτισμικών προτύπων της εικόνας που διαμορφώνει το υποκείμενο για τον εαυτό του. Δεν γίνεται καμία διάκριση μεταξύ παρελθόντος και ιστορίας, αφού η τελευταία θεωρείται η αναμφισβήτητη καταγραφή της πρώτης. Η παράδοση θεωρείται το απόλυτο παρόν του παρελθόντος. Ο Λε Γκοφ αναφερόμενος στις «ψυχρές κοινωνίες» επισημαίνει ότι η διάκριση παρελθόντος/παρόντος είναι πιο ισχυρή από ό,τι στις «θερμές», γιατί η αναφορά στο παρελθόν είναι σε ένα χρόνο μυθικό, αυτόν της δημιουργίας, του χρυσού αιώνα⁹⁶. Οι αναχρονισμοί και η έλλειψη ουσιαστικής ενσυναίσθησης επιπολάζουν στην παραδοσιακή ιστορική νοηματοδότηση, στοιχεία που σίγουρα δεν βοηθούν στην κατανόηση και αποδοχή του «άλλου», στο πλαίσιο της πολυπολιτισμικής κοινωνίας της μετανεωτερικής συνθήκης. Στον παραδοσιακό τύπο εντάσσονται: α) οι ιστορίες που αναφέρονται στην καταγωγή και την γενεαλογία των κυβερνώντων, με σκοπό να εδραιώσουν, να νομιμοποιήσουν και να καταστήσουν δεδομένη, αυταπόδεικτη, ιερή και αναμφισβήτητη την κυριαρχία τους⁹⁷. β) σε θρησκευτικές κοινότητες, οι ιστορίες της ίδρυσής τους· γ) ιστορίες που λέγονται στις περιπτώσεις Ιωβηλαίων και εκατονταετηρίδων· δ) οι εορταστικοί δημόσιοι λόγοι, τα δημόσια μνημεία ή ακόμη και προσωπικές ιστορίες αφηγούμενες από άτομα σε άλλους με σκοπό να επιβεβαιώσουν την προσωπική τους σχέση. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο χρόνος αποκτά το νόημα της αιωνιότητας⁹⁸.

⁹⁶ Λε Γκοφ, ό.π., 32-33.

⁹⁷ Ο Λε Γκοφ γράφει: «Στις λεγόμενες “πρωτόγονες” κοινωνίες, οι γενεαλογίες είναι συχνά η πρώτη μορφή ιστορίας, το προϊόν της στιγμής όπου η μνήμη έχει την τάση να οργανώνεται σε χρονολογικές σειρές. [...] Κατά μείζονα λόγο, οι βασιλικές δυναστείες επέβαλαν την θεμελίωση φανταστικών ή καθυπαγορευμένων γενεαλογιών για να παγιώσουν το κύρος τους και την αυθεντία τους», Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 144 και 201-02. Επίσης, ο Eric Hobsbawm γράφει: «Η δυσκολία αυτή [δυσκολία να ανακαλύψουμε την αιτία που το παρελθόν ασκεί ισχυρή έλξη ως συνέχεια και παράδοση, ως “οι πρόγονοί μας”] είναι φυσικά πολύ μικρότερη στην περίπτωση της πιο οικείας μορφής γενεαλογίας που έχει σκοπό να στηρίξει μία ελλιπή αυτοεκτίμηση», *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, 37-38. Ο Châtelet, αναφερόμενος στην αρχαία Ελλάδα, γράφει: «Πριν από τον Ηρόδοτο οι μεγάλες οικογένειες των Πόλεων-Κρατών είχαν ήδη στην υπηρεσία τους λογογράφους των οποίων το καθήκον ήταν να συντάσσουν γενεαλογίες και αρχεία: δηλαδή συνέλεξαν “αποδείξεις” που επιβεβαίωναν την αρχαιότητα και την ευγενή καταγωγή ενός γένους, το δικαίωμα των μελών του στην κοινωνική αναγνώριση ή την ανάθεση σημαντικών καθηκόντων –διπλωματικών, στρατιωτικών ή θρησκευτικών– μιας πόλεως». François Châtelet, ό.π., 2001, 49 & 62. Ο Rüsen, τέλος, χαρακτηρίζει τις γενεαλογίες ως εκείνη την πρακτική της εκάστοτε εξουσίας, κοινή σε κάθε εποχή και πολιτισμό, που έχει στόχο την ιστορική της νομιμοποίηση. Jörn Rüsen, «Memory, History and the Quest for the Future», in Cajani Luigi and Ross Alistair (eds.), *History Teaching, Identities, Citizenship*, Trentham Books, 2007, 23. Ανάλογη συμπεριφορά επιδείκνυαν στην Ιταλία την εποχή της Αναγέννησης οικογένειες που δεν ανήκαν στην αριστοκρατία και οι οποίες επινοούσαν γενεαλογίες. Βλ. R. J. B. Boswoerth, «Nationalism», in Gordon Martel (ed.), *A Companion to International History 1900–2001*, Blackwell Publishing, Oxford, Malden and Victoria 2007, 29.

⁹⁸ Εξαιρετικά χρήσιμη είναι η επισήμανση του François Châtelet σχετικά με την αχρονική χρονικότητα των ετήσιων τελετουργιών, με τη βαθύτερη λειτουργία τους ως επαναλήψεων και συγχρόνως ακυρώσεων του παρελθόντος, ως αποκαθαρμένων εκκινήσεων, ως αχρονικοτήτων: «μία τέτοια τελετουργία αποκαλύπτει τη βούληση για συμμετοχή στην πρωταρχική στιγμή και για ακύρωση του παρελθόντος, για αναίρεση και ακύρωση της αιτιότητάς του και για ένταξη σ’ έναν κόσμο νέο που δεν έχει ακόμη παρακμάσει λόγω γήρανσης», François Châtelet, ό.π., 2001, 52-3.

Στην παραδοσιακή ιστορική νοηματοδότηση η ιστορική συνείδηση ανακαλεί τις ρίζες, τις απαρχές και όχι τη γενεαλογία των σύγχρονων μορφών ζωής. Συνδυάζει τις τρεις διαστάσεις του χρόνου με την οραματιζόμενη διάρκεια των αρχέγονων μορφών ζωής και εδραιώνει ένα διάλογο στη βάση αποδεκτών θεμελιακών προτύπων του κοινωνικού βίου. Η πρακτική ζωή κατευθύνεται στις πολιτισμικές απόψεις που έχουν διατηρηθεί στα παραδοσιακά συστήματα αξιών και συμπεριφορών, καθώς η ταυτότητα διαμορφώνεται από την επιβεβαιωτική προσαρμογή και τον μιμητικό παραδειγματισμό των παραδεδομένων πολιτισμικών προτύπων. Η αλλαγή είναι σημαντική και αποδεκτή μόνο στο βαθμό που αντανακλά τις αναλλοίωτες αξίες και τα εδραιωμένα και αδιαμφισβήτητα πρότυπα. Η ιστορική συνείδηση που προσιδιάζει στον παραδοσιακό τύπο νοηματοδότησης, παρουσιάζει τις ρίζες ως μία δέσμευση των ανθρώπων του παρόντος για το μέλλον· πιστοποιεί τα αναμνησκόμενα γεγονότα σε μία χρονική διαδικασία, η οποία οδηγεί από το χθες μέσω του σήμερα στο αύριο, ως μία δύναμη που επηρεάζει αέναα και αδιάλειπτα την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Οι παραδοσιακοί προσανατολισμοί παρουσιάζουν την χρονική ολότητα, η οποία κάνει το παρελθόν σημαντικό και σχετικό με την παρούσα πραγματικότητα και τη μελλοντική προοπτική, ως μια συνέχεια δεσμευτικών και υπερχρονικών πολιτισμικών προτύπων. Οι παραδοσιακοί προσανατολισμοί κατευθύνουν εξωτερικά την ανθρώπινη ζωή με την έννοια της επιβεβαίωσης ενός καθήκοντος. *«Η αίσθηση της ιστορίας προικίζεται με τη διάσταση της αναγκαιότητας και του προκαθορισμένου»*⁹⁹. Τέτοιοι παραδοσιακοί προσανατολισμοί προσδιορίζουν το συνανήκειν των κοινωνικών ομάδων ή συνολικά της κοινωνίας μέσω της αντίληψης μιας κοινής καταγωγής. Σε σχέση με τον εσωτερικό προσανατολισμό τέτοιες παραδόσεις προσδιορίζουν την ιστορική ταυτότητα, την επιβεβαίωση των προαποφασισμένων πολιτισμικών προτύπων, την ψευδαίσθηση της συλλογικής αυτογνωσίας. Διαμορφώνουν την χάραξη της ταυτότητας ως μια διαδικασία στην οποία υιοθετούνται και υλοποιούνται συγκεκριμένοι ρόλοι, οι οποίοι διαιωνίζουν πρότυπα συμπεριφοράς του αποδεκτού και συχνά φετιχοποιημένου παρελθόντος· ενός παρελθόντος αποϊστοριοποιημένου, υποστασιοποιημένου, οντολογικού και γι' αυτό αδιάβροχου σε κάθε τυχαίο ή εμπρόθετο μετασχηματισμό. Η παραδοσιακή, αλλά και η παραδειγματική νοηματοδότηση, στην οποία θα αναφερθούμε αμέσως μετά, ακινητοποιεί την αλλαγή και τη θεματοποιεί ως επιφανόμενο της αμετάβλητης δομής της πραγματικότητας και έτσι την καθιστά ακίνδυνη στο νου του καταναλωτή ιστορικών αφηγήσεων¹⁰⁰. Η νοηματοδότηση γίνεται αν-ιστορική.

Η σημασία της παράδοσης για τις ηθικές αξίες είναι αυταπόδεικτη. Ο παραδοσιακός ιστορικός προσανατολισμός ταυτίζει την ηθικότητα με την παράδοση. Οι

⁹⁹ Αντώνης Λιάκος, ό.π., 2011, 63.

¹⁰⁰ Jürgen Straub, ό.π., 2006, 61.

παραδόσεις ενσωματώνουν την ηθικότητα ως μια αναμφισβήτητη σταθερά πολιτισμικών προτύπων και προτύπων ζωής πάνω και πέρα από το χρόνο. Σε σχέση με την ηθική αιτιολόγηση, οι παραδόσεις είναι οι λόγοι της διατήρησης και υποστήλωσης των αξιών. Αν η πρακτική ζωή προσανατολίζεται κυρίως στο πλαίσιο της παράδοσης, η αιτία που τροφοδοτεί τις αξίες έγκειται στη μονιμότητα της παράδοσης στην κοινωνική ζωή.

Για την παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση οι παραδόσεις από μόνες τους δεν είναι επαρκείς ως μορφές προσανατολισμού, διότι περιορίζονται ως προς το εμπειρικό τους περιεχόμενο. Επιπλέον είναι πολυσχιδείς και ετερογενείς. Ως εκ τούτου αναζητείται η ενσωμάτωση των παραδόσεων σε καθολικά ισχύοντες κανόνες και σε υπερϊστορικά δεσμευτικές αρχές. Δεν χρησιμοποιείται ως επιχείρημα η παράδοση, αλλά περισσότερο οι κανόνες, οι οποίοι είναι υπερ-χρονικοί, έξω από συγκεκριμένα χωροχρονικά συγκείμενα¹⁰¹. Στην παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση η ιστορική συνείδηση αντιμετωπίζει το παρελθόν ως μία πολλαπλότητα περιπτώσεων και παραδειγμάτων, τα οποία λειτουργούν για να καταδείξουν την ισχύ και την χρησιμότητα των γενικών κανόνων συμπεριφοράς, οι οποίοι εφαρμόζονται στις επιμέρους περιπτώσεις και στα παραδείγματα. Οι άνθρωποι είναι εφοδιασμένοι με απόθεμα εμπειριών το οποίο τους καθιστά ικανούς, μέσω της γνώσης των κανόνων να ελέγχουν και να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα που ανακύπτουν στην καθημερινή πρακτική και να χαράζουν μία μελλοντική προοπτική, ένα ορίζοντα προσδοκιών¹⁰². Την εσωτερική σχέση μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος διατρέχει και συνδέει η αδιάκοπη ισχύς τέτοιων γενικών κανόνων. Το παρελθόν παρέχει τα παραδείγματα στα οποία κάποιος μπορεί να προσηλωθεί για να κατανοήσει και αποτιμήσει το παρόν, αλλά και για να υπερβεί το παρόν και να διαμορφώσει το μέλλον. Η ιστορική συνείδηση πραγματεύεται την εμπειρία του παρελθόντος με τη μορφή περιπτώσεων οι οποίες αντιπροσωπεύουν και ενσωματώνουν κανόνες της χρονικής ακολουθίας και της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Και ενώ η παράδοση κινείται σε ένα σχετικά στενό πλαίσιο εμπειρικής αναφοράς, η ιστορική μνήμη δομημένη στο πλαίσιο παραδειγμάτων είναι ικανή να προσπελάσει και να επεξεργαστεί απεριόριστο αριθμό παρελθοντικών γεγονότων, καθώς αυτά δεν έχουν καμία συγκεκριμένη σημασία από μόνα τους, πάρα μόνο σε σχέση με μια γενική ιδέα της

¹⁰¹ Jörn Rüsen, «Historizing Humanity — Some Theoretical Considerations on Contextualization and Understanding regarding the Idea of Humanity», *Taiwan Journal of East Asian Studies*, Vol. 7, No. 1 (Issue 13), 2010, 25.

¹⁰² Μία ιδεοτυπική ενάρθρωση της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης εντοπίζουμε στην ανοιχτή επιστολή του Γκύντερ Άντερς στον Κλάους Αιχμαν. Ο πρώτος χαρακτηριστικά γράφει: «Γιατί το να ξαναμπούμε στο σκοτάδι προσπαθώντας να θυμηθούμε αξίζει τον κόπο μόνο αν μπορούμε να τα κατανοήσουμε, να επωφεληθούμε από αυτό και να το μεταμορφώσουμε σε κάτι άλλο:

1. Στην παραδοχή πως ό, τι συνέβη πραγματικά χθες είναι ακόμη και σήμερα δυνατό, όσο οι προϋποθέσεις δεν έχουν αλλάξει ριζικά: πως επομένως η εποχή της θηριωδίας δεν ήταν απλώς μία μεσοβασιλεία·
2. Στην απόφαση να παλέψουμε ενάντια σε αυτή την πιθανή επανάληψη.

[...] Η, για να το διατυπώσω αλλιώς, πως η θηριωδία δεν “υπήρξε” απλώς, αλλά πως υπήρξε μία εισαγωγή, πως το Άουσβιτς έθεσε τη σφραγίδα του στην εποχή μας και αυτό που συνέβη εκεί μπορεί κάθε μέρα να επαναληφθεί». Γκύντερ Άντερς, *Εμείς οι γιοι του Αιχμαν. Ανοιχτή επιστολή στον Κλάους Αιχμαν*, μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, 26 & 76.

χρονικής αλλαγής και της ανθρώπινης συμπεριφοράς που ισχύει για όλες τις εποχές και για όλες τις «πολιτισμένες» κοινωνίες ή τουλάχιστον δεν ισχύει μόνο για ένα συγκεκριμένο γεγονός. Την παραδειγματική προσπέλαση του παρελθόντος μπορεί να επισημάνει κάποιος στην μετά τον Ψυχρό Πόλεμο Ευρώπη: τόσο στην ιστοριογραφία όσο και στον κυρίαρχο πολιτικό λόγο επιπολάζουν η ιστορική αναλογία και ο παραλληλισμός, μάλλον λόγω της αδυναμίας να ερμηνεύσουν τη νέα –και σίγουρα καινοφανή– πραγματικότητα. Άλλωστε, πολύ εύστοχα, ο Mark Mazower επισημαίνει ότι «είναι ευκολότερο να ονειρεύεσαι τα παλιά όνειρα ή ακόμη και τους εφιάλτες, παρά να ξυπνήσεις σε μία νέα, άγνωστη πραγματικότητα»¹⁰³. Λόγω του έντονου φρονηματισμού που τον διακρίνει, ο τύπος αυτός ιστορικής συνείδησης είναι ο κυρίαρχος και στον χώρο της εκπαίδευσης¹⁰⁴, ενώ το σχολείο γενικώς αποτυγχάνει¹⁰⁵ να αναπτύξει την γενετική νοηματοδότηση¹⁰⁶, που θεμελιώνεται στη συνείδηση της πολλαπλότητας των μορφών και των βιωμάτων του ιστορικού χρόνου, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Αλλά, και στη δημόσια σφαίρα, η βουλιμία τελετών ως έκφρασης ενός καθήκοντος μνήμης υποβάλλει ρητά ή υπόρρητα μία παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση¹⁰⁷.

Αυτός ο τύπος ιστορικής συνείδησης υλοποιεί την επικοινωνία μέσω της ικανότητας λήψης αποφάσεων, οι οποίες συσχετίζουν περιπτώσεις με προηγηθείσες καταστάσεις και συνάγουν κανόνες από αυτές, ακολουθώντας έτσι τη μέθοδο των φυσικών επιστημών (υπαγωγή σε νομοτέλειες). Αποκλίνουσες απόψεις και ενδιαφέροντα παραβλέπονται και διασπείρονται από την αναζήτηση περιεκτικών κανόνων και αρχών, που κατευθύνουν την καθημερινή ζωή. Σε αυτήν την περίπτωση η ταυτότητα προσλαμβάνει τη μορφή της επάρκειας και αυτάρκειας των κανόνων. Απορρίπτεται οτιδήποτε διασπά και «ενοχλεί» την ομοιογένεια των κανόνων. Λειτουργεί με μία

¹⁰³ Για την παραδειγματική προσέγγιση του παρελθόντος στην μεταψυχροπολεμική Ευρώπη βλ. Jan-Werner Müller (ed.), *Memory and Power in Post-War Europe*, Cambridge University Press, 2004, Εισαγωγή.

¹⁰⁴ Bodo von Borries, «Concepts of Historical Thinking...and Teachers», *International Journal of Educational Research*, Volume 27, Issue 3, 1997, 215. Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 18-27.

¹⁰⁵ Η αποτυχία αυτή μπορεί να ερμηνευθεί μερικώς και από το γεγονός ότι η γεγονοτολογική προσέγγιση της σχολικής ιστορίας δεν ευνοεί την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης. Van der Leeuw-Roord, J. «Working with History – Developing European Consciousness», στο Sharon Macdonald (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg 2000, 121.

¹⁰⁶ Jörn Rüsen, 2004, ό.π., 80.

¹⁰⁷ Πολύ ενδιαφέρουσα για το ρόλο της δημόσιας ιστορίας στην «επιβολή» της παραδειγματικής ιστορικής νοηματοδότησης και των πεδίων στα οποία εγγράφεται είναι η προσέγγιση του Claudio Fogu, ο οποίος υποστηρίζει ότι η δημόσια ιστορία διακτινώνεται και στο χώρο των ψηφιακών ηλεκτρονικών παιχνιδιών (digital video games). Τα τελευταία αναπαράγουν έμμεσα την γραμμικότητα και τα νοητικά σχήματα της προόδου, ενώ μέσω της ελεύθερης αναδιάταξης του παρελθόντος δεν επιβάλλουν μία παγιωμένη αφήγηση, αλλά προσπορίζουν ένα κυκλώνα ιστορικών ψηφίων προς μία νέα διάταξη του ιστορικού παρελθόντος. Ωστόσο, κατά τον Fogu, η υποδόρια γραμμικότητα ακυρώνει την μεταμοντερνιστική ελευθερία και την επίφαση των εναλλακτικών και έκκεντρων αφηγήσεων. Claudio Fogu, «Digitalizing Historical Consciousness», *History and Theory*, Theme Issue 47 (May 2009), 103-21.

προκρούστεια λογική, προσπαθώντας να επιβάλει τις θεωρίες και τις ερμηνείες της για το παρελθόν, αναζητώντας επιλεκτικά τα στοιχεία που θα επαληθεύσουν τις υποθέσεις της. Οι εξαιρέσεις, ακόμη και αν δεν είναι απλώς λίγες στον αριθμό, αποκρύπτονται, αποσιωπώνται, παραποιούνται ή τουλάχιστον αποδυναμώνονται, επιβεβαιώνοντας τον κανόνα.

Χωρίς σε καμία περίπτωση η επιλεκτικότητα να προσιδιάζει αποκλειστικά στον παραδειγματικό τύπο, τα πορίσματα της κοινωνικής ψυχολογίας φαίνεται να μας οδηγούν σε μία στενότερη σχέση μεταξύ της παραδειγματικής ιστορικής νοηματοδότησης και της εκούσιας επιλογής των στοιχείων του παρελθόντος. Φαίνεται ότι η διαδικασία της *κοινωνικής συμβατικότητας*, δηλαδή η τάση των υποκειμένων να παρουσιάζουν το παρελθόν τους, όπως θα επιθυμούσαν να είχε συμβεί, αλλάζοντας συχνά το περιεχόμενό του, χαρακτηρίζεται από μία δυναμική της αφήγησης που επιδρά στη μνήμη, προσθέτοντας ή αφαιρώντας πτυχές ενός γεγονότος, υπερβάλλοντας ή ελαχιστοποιώντας τη σημασία του, προσαρμόζοντας το περιεχόμενο της μνήμης στο αξιακό σύστημα της ομάδας που την κατασκευάζει. Η ανακατασκευαστική διαδικασία της μνήμης οδηγεί σε μία κανονιστική επεξεργασία του παρελθόντος και καθοδηγεί τη σκέψη και τη συμπεριφορά του παρόντος¹⁰⁸. Αυτή η διαδικασία αποσιώπησης της «παραφωνίας» οδηγεί, άλλωστε, κατά τον Rüsen, σε μία *δαιμονοποίηση της ετερότητας και στην εξιδανίκευση της ομάδας στην οποία ανήκει το υποκείμενο. Έτσι, κάθε άλλο παρά παράδοξο ακούγεται το γεγονός ότι, παρά την επανειλημμένη επιστημονική διάψευση μύθων σχετικά με το παρελθόν ενός έθνους, οι κατασκευές αυτές παρουσιάζονται ανθεκτικές και αδιάβροχες από τις διαψεύσεις. Στο σημείο αυτό η επιστημονική ιστορία αδυνατεί να επιβληθεί στη δημόσια και σχολική ιστορία και έτσι διαμορφώνεται μία ιστορική κουλτούρα την οποία αποικίζει ο εθνοκεντρισμός. Ο μύθος του κρυφού σχολειού¹⁰⁹, ο μύθος ότι η Γερμανία κήρυξε τον πόλεμο στις Η.Π.Α. και όχι αντίστροφα¹¹⁰, ο μύθος ότι η Γερμανία είχε περικυκλωθεί το 1914¹¹¹, αποτελούν απλώς νησίδες στον ωκεανό των μύθων που επιπολάζουν στη δημόσια ιστορία¹¹².*

¹⁰⁸ Άννα Μαντόγλου, *ό.π.*, 75.

¹⁰⁹ Βλ. Άλκης Αγγέλου, *Το Κρυφό Σχολειό. Χρονικό ενός μύθου*, Εστία, Αθήνα 1997· Αντρέας Ανδρέου, Σοφία Ηλιάδου – Τάχου, «Οι δομές της παιδείας στα “Κρυφά Σχολειά” (1453-1912)», στο Αντρέας Ανδρέου (επιμ.), *Η διδακτική της ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008, 269-320.

¹¹⁰ Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Νεφέλη, Αθήνα 2008, 45.

¹¹¹ Clark J. C. D., *Our Shadowed Past. Modernism, Postmodernism, and History*, Stanford University Press, Stanford – California 2004, 238.

¹¹² Στο σημείο νιώθω την ανάγκη να παρατηρήσω ότι τα σχολικά εγχειρίδια σε κάποιες περιπτώσεις κινούνται στα όρια του μύθου, γράφοντας μισές αλήθειες στο βωμό του «εθνικού» συμφέροντος. Έτσι, στο εγχειρίδιο ιστορίας των Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακοπούλου και Σ. Κονδή *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη* δεν διευκρινίζεται κάτω από ποιες συνθήκες σκοτώθηκε ο Παύλος Μελάς. Χαρακτηριστικά γράφουν: «*Στη Μακεδονία ο Μελάς συνειδητοποίησε ότι εκείνο που είχε γίνει με τη βία, δεν μπορούσε να διορθωθεί παρά μόνο με τη βία. Οι εξαρχηκοί έπρεπε να χτυπηθούν.*

Για το σύγχρονο ελληνικό κράτος η αρχαία Ελλάδα έχει ένα παραδειγματικό και κανονιστικό χαρακτήρα και αναλόγως το Τοραh για το Ισραήλ και το Κοράνι και η Σαρία για τα μουσουλμανικά έθνη¹¹³. Αλλά και η χριστιανική ιστορία εντάσσεται στην παραδειγματικό τύπο, αφού, από τη Δημιουργία και την Πτώση μέχρι τη ενανθρώπιση και τη λύτρωση, προσπορίζει στην Ευρώπη μία στέρεα αφήγηση της συνέχειας παρελθόντος–παρόντος, της προσφέρει την αίσθηση της ταυτότητας δια μέσω του χρόνου, σε αντίθεση με τους εισβολείς, παρέχοντας παραδείγματα στο πρόσωπο του Χριστού και στις ζωές των αγίων και των μαρτύρων της χριστιανικής πίστης¹¹⁴. Αλλά και κάθε αφήγηση που διέπεται από τελεολογική¹¹⁵ ή εσχατολογική προοπτική ουσιαστικά

Ο Μελάς άρχισε να οργανώνει την αυτοάμυνα των χωριών και συγχρόνως να αναπτύσσει την πολεμική ικανότητα των ελληνικών αντάρτικων σωμάτων. Η δράση του Παύλου Μελά στη Δυτική Μακεδονία, η συνεχής προσπάθειά του να τονώσει το ελληνικό φρόνημα στην περιοχή όχι μόνο με τα όπλα αλλά και με την ίδρυση σχολείων, άρχισε να κλονίζει την βουλγαρική προπαγάνδα στην περιοχή. Στις 13 Οκτωβρίου 1904 ο Παύλος Μελάς περικυκλωμένος από τουρκικό στρατιωτικό απόσπασμα στο χωριό Σιάτιστα, μετά από ηρωικό αγώνα, φονεύεται». Αποσιωπάται ότι η ελληνική και τουρκική πλευρά την περίοδο εκείνη στις πλείστες των περιπτώσεων συνεργάζονταν. Ο Τάσος Κωστόπουλος γράφει: «Ο επίσημος μύθος λέει ότι πολεμάγαμε ενάντια σε Βούλγαρους και Τούρκους. Η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Όλα τα απομνημονεύματα που έχουν κυκλοφορήσει στην Ελλάδα περιγράφουν καταλεπτώς μια στενότατη επιχειρησιακή συνεργασία των μακεδονομάχων και των Τούρκων της Μακεδονίας.

Καταρχήν μια συνεργασία άτυπη, δηλαδή κοινωνική: Οι τσιφλικάδες που έβλεπαν τους Σλάβους κολίγους τους να σηκώνουν κεφάλι, τροφοδοτούν τις ελληνικές ομάδες, τους προσφέρουν ένοπλη συνοδεία, χρησιμοποιούν είτε τους δικούς τους μπράβους είτε τα ελληνικά σώματα για να καθαρίσουν ανυπότακτους κολίγους, τους στεγάζουν, τους κρύβουν στα χαρέμια τους ή στις αποθήκες τους για να μην τους βρουν οι αρχές κ.ο.κ. Υπάρχουν γλαφυρότατες περιγραφές Ελλήνων μακεδονομάχων οι οποίοι πεινασμένοι, άθλιοι και κυνηγημένοι κρύβονται από διάφορους αγάδες στα χαρέμια τους (προς μεγάλην τους τέρψιν...).

Δεύτερον, επίσημη συνεργασία: Ήδη από το 1878 οι πρώτοι Έλληνες οπλαρχηγοί που μπαίνουν στη Μακεδονία, στέλνουν γράμματα στις τοπικές αρχές λέγοντας ότι δεν θα συγκρουστούν με τους Τούρκους, ότι μόνο στόχο τους έχουν τους Βούλγαρους και ότι θα συνεργαστούν με τις αρχές. Ο Παύλος Μελάς έχει αυστηρές εντολές να μη χτυπηθεί με Τούρκους. Τελικά σκοτώνεται απ' αυτούς. Πώς έγινε αυτό; Ο βασικός κομματάρχης της περιοχής ο Μήτρο Βλάχος, του στήνει μια παγίδα: στέλνει γραμμένη στα ελληνικά επιστολή στον Τούρκο διοικητή της περιοχής ξέροντας ότι ο ίδιος είναι επικηρυγμένος, και του λέει ότι στο τάδε χωριό, στο τάδε σπίτι εμείς ως Έλληνες σε πληροφορούμε ότι κρύβεται ο Μήτρο Βλάχος. Έρχονται οι Τούρκοι για να πάρουν την επικήρυξη και αντί του Μήτρο Βλάχου σκοτώνουν τον Παύλο Μελά. Αυτό το περιγράφουν όλοι οι Έλληνες ιστοριογράφοι και ιστορικοί της εποχής».

Ασάφεια επίσης δημιουργεί και η νεφελώδης αναφορά στους Φαναριώτες και η μη διευκρίνιση ότι ήταν υπάλληλοι του σουλτάνου, όπως και η σκοπίμως ασαφής περιγραφή για τη σχέση των αρματολών με τη διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Βλ. σχετικά Β. Σκουλάτος, Ν. Δημακοπούλου, Σ. Κόνδη, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη (1789-1909)*, ΟΕΒΔ, Αθήνα 2002, 301· Τάσος Κωστόπουλος «Η άλλη όψη του Μακεδονικού», στο Τάσος Κωστόπουλος, Λεωνίδας Εμπειρικός, Δημήτρης Λιθοξόου, *Μία συζήτηση στη Φιλοσοφική, Ελληνικός Εθνικισμός Μακεδονικό Ζήτημα, η ιδεολογική χρήση της ιστορίας*, Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, Αθήνα 1992, 10-13· Άννα Φραγκουδάκη «"Απόγονοι" Ελλήνων "από τη μυκηναϊκή εποχή": η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 355.

¹¹³ Α. Liakos, «Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space», in Katerina Zacharia, (ed.), *Hellenism. Culture, Identity and Ethnicity from Antiquity to Modernity*. Aldershot: Ashgate 2008, 6.

¹¹⁴ David Carr, «History as orientation: Rūsen on historical culture and narration», *History and Theory* 45, 2006, 229-43.

¹¹⁵ Κάθε άλλο παρά ενθαρρυντικό είναι βέβαια το γεγονός ότι τα ελληνικά Αναλυτικά Προγράμματα της περιόδου 1977-1991 χαρακτηρίζονται, ανάμεσα στα άλλα, από μία τελεολογική

προσπορίζει μία εκ προοιμίου διαμορφωμένη, άρα και κλειστή σε κάθε άλλη κατεύθυνση, πορεία και τείνει στην επιβολή μίας παραδειγματικής συμπεριφοράς που υπηρετεί το «τέλος» ή το «έσχατον».

Σε αυτόν τον τρόπο σημασιodότησης του χρόνου η ιστορική συνείδηση περιλαμβάνει ένα ευρύ πεδίο της εμπειρίας. Υπερβαίνει τα στενά όρια, στα οποία η ιστορία είναι ενεργή ως παράδοση, και κινείται προς ένα ευρύ πεδίο της χρονικής διαδικασίας, στο οποίο ποικίλες και ακόμη μη δεσμευτικές παραδόσεις μπορούν να συγκεντρωθούν για να αποτελέσουν με τον συγκρητισμό τους την παρακαταθήκη των αιώνιων προτύπων και παραδειγμάτων. Παράλληλα, το νόημα του χρόνου προεκτείνεται προς την ιστορική εμπειρία, η οποία μπορεί να πυκνωθεί σε αφαιρετικές γενικευτικές αρχές για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Η παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση παρουσιάζει τη συνέχεια ως την υπερχρονική ισχύ των κανόνων η οποία καλύπτει χρονικά διαφορετικά συστήματα βίου. Ιστορίες του παραδειγματικού τύπου ανοίγουν το πεδίο της χρονικής εμπειρίας πέρα από τα όρια της παράδοσης: ο χρόνος κερδίζει την αίσθηση της χωρικής επέκτασης.

Το εύρος της εμπειρίας πλέον υπερβαίνει τον χώρο και τον χρόνο της παράδοσης και εξαρτάται από το επίπεδο της αφαίρεσης/γενίκευσης, το οποίο με τη σειρά του καθορίζει την πολλαπλότητα εφαρμογής των κανόνων, οι οποίοι προκύπτουν από τον χώρο της ιστορικής εμπειρίας. Το «κτήμα ες αεί» του Θουκυδίδη πυκνώνει και συμβολοποιεί αυτήν την υπερχρονικότητα και *υπερχωρικότητα* της παραδειγματικής νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου. Καθώς η ανθρώπινη φύση μένει αναλλοίωτη, κάτω από τις ίδιες συνθήκες αναμένουμε τα ίδια αποτελέσματα. Η ιστορία λοιπόν, όταν προσεγγίζεται από μία θετικιστική σκοπιά και υπακούει σε μία ντετερμινιστική λογική, καθίσταται προβλέψιμη. Η ιστορία επαναλαμβάνεται και γι' αυτό το παρελθόν διδάσκει.

Πολλά κλασικά παραδείγματα της ιστοριογραφίας, σε διαφορετικούς μάλιστα πολιτισμούς, αντανakλούν αυτόν τον τύπο ιστορικής σημασιodότησης. Η πολιτική ιστορία της Δύσης, από τους αρχαίους Έλληνες ως το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, καθώς επίσης και η ιστοριογραφία άλλων πολιτισμών οφείλει πολλά σε αυτήν τη μορφή ιστορικής συνείδησης: οι κανόνες της πολιτικής σοφίας για το παρόν και το μέλλον διδάσκονται από παραδείγματα που τίθενται από τη σκοπιά της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης. Η ιστορία του Κικέρωνα, του Μακιαβέλι (*History of Florence*), αλλά και του Ibn Khaldun στον ισλαμικό αραβικό κόσμο αποτελούν περιπτώσεις παραδειγματικού τύπου. Στην αρχαία κινεζική παράδοση το πιο καλό παράδειγμα είναι

σύλληψη της ανθρώπινης ιστορίας. Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, 62.

αυτό του *Suma-Kuang Tzu-chih t' ung-chien* (ένας καθρέφτης για τη διακυβέρνηση¹¹⁶). Ο τίτλος του δείχνει ότι συλλαμβάνει το παρελθόν ως παράδειγμα: η πολιτική ηθικότητα διδάσκεται με τη μορφή περιπτώσεων κυβερνήσεων οι οποίες πέτυχαν ή απέτυχαν· το ιστορικό παρελθόν προσφέρει παραδείγματα προς μίμηση ή αποφυγή, θαυμασμό ή αποτροπιασμό. Αλλά και η θεσμική μνήμη, δηλαδή η μνήμη που διαμορφώνεται από την κυρίαρχη ομάδα και το κράτος, στις περισσότερες νεωτερικές κοινωνίες προωθεί αφηγήσεις –με την ευρύτερη έννοια– ή και αφηγηματικές συντομογραφίες που επιβάλλουν ή προσπαθούν να επιβάλουν μια κανονιστική προσέγγιση του παρελθόντος. Τα νομοθετικά κείμενα, τα σχολικά εγχειρίδια, οι επίσημες ομιλίες, οι παρελάσεις, οι τόποι μνήμης –αγάλματα¹¹⁷, ονόματα οδών κ.ά.– συνήθως εξοβελίζουν την ετερότητα και την «ανωμαλία»¹¹⁸.

Ως προς τον εξωτερικό προσανατολισμό, η προσπάθεια νοηματοδότησης στον παραδειγματικό τύπο παίρνει τη μορφή αιώνιων αρχών και κανόνων. Η ιστορία εκλαμβάνεται ως ένα παρελθόν το οποίο λειτουργεί σαν ένα μήνυμα ή μάθημα για το παρόν, ως διδακτική προτροπή που συμπυκνώνεται στη γνωστή ρήση του Κικέρωνα: «*historia magistra vitae*¹¹⁹». Η ιστορία διδάσκει ηθικά επιχειρήματα, αιώνια πρότυπα και

¹¹⁶ Jörn Rüsen, «History: Overview», in Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam, 2001, 6861· Jörn Rüsen, ό.π., 2005, 119.

¹¹⁷ Συναφές ενδιαφέρον παρουσιάζει το βιβλίο του Αντρέα Ανδρέου και της Ιφιγένειας Βαμβακίδου *Ο πληθυσμός των αγαλμάτων, η περίπτωση της Φλώρινας. Αναγνώσεις δημόσιων μνημείων και ασκήσεις ιστορίας*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2006.

¹¹⁸ Στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα των ΗΠΑ οι μειονότητες ή βρίσκονται έξω από το κάδρο ή απλώς αποτελούν ένα δεύτερο επίπεδο, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι απουσιάζουν ακόμη και εκδοχές μη επίσημης ιστορίας για τις κυριαρχούμενες φυλετικές ομάδες. Στην περίπτωση αυτή η ιστορία λειτουργεί ως αντιμνήμη για τις ομάδες της περιφέρειας ή του περιθωρίου. William Penuel and James Wertsch, «Historical Representation as Mediated Action: Official History as a Tool», in James Voss and Mario Carretero, *Learning and Reasoning in History*, International Review of History Education, v.2, RoutledgeFalmer, London – New York, 2006, 23-38. Αντίθετα, εμπειρική έρευνα των Wertsch και Rozin έδειξε ότι στη Ρωσία και την Ουκρανία, παράλληλα και σε αντιδιαστολή με την επίσημη ιστορία, διατηρείται και μία αντι-ιστορία. James Wertsch and Mark Rozin, «The Russian Revolution: Official and Unofficial Accounts», in James Voss and Mario Carretero, *Learning and Reasoning in History*, ό.π., 39-60. Ακριβώς στο σημείο αυτό, κρίνεται απαραίτητη η εισαγωγή από την ανθρωπολογία της έννοιας του «καθεστώτος διαφορετικότητας», δηλαδή του γεγονότος ότι διαφορετικοί πολιτισμικοί σχηματισμοί έχουν τους δικούς τους, πολιτισμικά μεσολαβημένους, τρόπους ιστορικής δράσης, συνείδησης και καθορισμού. Στην περίπτωση της έρευνας των Wertsch και Rozin η θεσμική μνήμη έρχεται σε σύγκρουση με την ανεπίσημη, χωρίς η πρώτη να έχει τη δύναμη να εξουδετερώσει τα ετερόδοξα αντανακλαστικά των συλλογικών υποκειμένων. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, 411-13. Για τον τρόπο που το επίσημο ελληνικό κράτος διαχειρίστηκε την ετερότητα και επέβαλε, συχνά με την τμηματική λογική, μία ομοιογένεια στη δημόσια σφαίρα βλ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), ό.π., 2006, 437-43.

¹¹⁹ Η δυτική ιστοριογραφία από την αρχαιότητα ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα κινείτο πάνω σε αυτό το μοτίβο. Jörn Rüsen, «The Didactics of History in West Germany: Towards a New Self-Awareness of Historical Studies», *History and Theory*, Vol. 26, No. 3 (Oct. 1987), 276· Jörn Rüsen, «Historizing Humanity — Some Theoretical Considerations on Contextualization and

παραδείγματα, με την έννοια της εφαρμογής γενικών αρχών σε συγκεκριμένες ειδικές συνθήκες και περιπτώσεις. Διδάσκει κανόνες, τη συναγωγή τους από συγκεκριμένες περιπτώσεις και τις διηγετικές εφαρμογές τους.

Ως προς τον εσωτερικό προσανατολισμό, δηλαδή τη διαδικασία κατασκευής της ιστορικής ταυτότητας, η παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση δομεί την ιστορική ταυτότητα γενικεύοντας την εμπειρία του χρόνου σε κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι δεν επιτρέπουν αποκλίσεις και διαφοροποιήσεις από τα ιστορικά επαναλαμβανόμενα και ως εκ τούτου «αυταπόδεικτα» πρότυπα. Η παραδειγματική ιστορική σκέψη συσχετίζει τη ζωή και τους ρόλους της και λειτουργεί για να νομιμοποιήσει τέτοιους ρόλους με αφαιρετικές αιτιολογήσεις. Το υποκείμενο συνάγοντας και αντλώντας γενικούς κανόνες από συγκεκριμένες περιπτώσεις, εφαρμόζει αυτούς τους κανόνες και σε άλλες περιπτώσεις.

Ως προς την ηθική αιτιολόγηση η παραδειγματική ιστορική σκέψη αποκαλύπτει την ηθικότητα αξιακών συστημάτων, τα οποία είναι ενσωματωμένα στην κοινωνική και προσωπική ζωή αποδεικνύοντας την γενικότητά τους: έχει μια ισχύ η οποία εκτείνεται πέρα από τα χρονικά και χωρικά προσδιορισμένα όρια, μια ισχύ που προεκτείνεται σε μια ποικιλία περιπτώσεων. Ο χρόνος συλλαμβάνεται σαν να έχει αιώνια ισχύ.

Αυτοί οι κανόνες και οι αρχές είναι αφηρημένες επειδή είναι γενικές και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα αντιτιθέμενων εμπειριών του χρόνου. Παρόλα αυτά, σχετίζονται με αυτήν την ποικιλία: είναι οι παραδειγματικές αφηγήσεις που συνδέουν τις φαινομενικά ετερογενείς και ενίοτε αντινομικές χρονικές εμπειρίες. Συγκροτούν αφηρημένους κανόνες και αρχές, αφηγούνται ιστορίες οι οποίες επιδεικνύουν την ισχύ των κανόνων και των αρχών σε απλές περιπτώσεις.

Συνδέοντας στο σημείο αυτό την ιστορική συνείδηση με την κοινωνική ψυχολογία αξίζει να αναφερθεί ότι ο παραδοσιακός και κυρίως ο παραδειγματικός τύπος νοηματοδότησης πλησιάζουν επικίνδυνα το φαινόμενο το οποίο είναι γνωστό στους κοινωνικούς ψυχολόγους ως *θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης*. Ειδικότερα, οι Moscovici και Hewstone, αναφερόμενοι στη «απλοϊκή» σκέψη και διακρίνοντάς την από την «τυπική», επισημαίνουν ότι η πρώτη είναι περισσότερο εκλογικευτική απ' ό,τι ορθολογική. Διακρίνεται από ανελαστικότητα, δυσπροσαρμοστικότητα και στεγανότητα απέναντι στις εισερχόμενες πληροφορίες. Ως ερμηνευτικό σχήμα που προσπαθεί να σταθεί απέναντι στο συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον και σε νέους πληροφοριακούς πόρους χαρακτηρίζεται ως αδιαπέρατο στις διαδικασίες αντικειμενοποίησης¹²⁰ και επικέντρωσης.

Understanding regarding the Idea of Humanity», *Taiwan Journal of East Asian Studies*, Vol. 7, No. 1 (Issue 13), 2010, 25. Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 253.

¹²⁰ Ως όρος της κοινωνικής ψυχολογίας εισήχθη από τον Moscovici, όπως και αυτός της επικέντρωσης, και αναφέρεται στη διαδικασία εκείνη μέσω της οποίας η κοινωνική σκέψη

Το υποκείμενο στο καθημερινό, πληροφοριακά ρευστό, περιβάλλον του, αναζητά εκείνες τις πληροφορίες που επαληθεύουν τις απόψεις του και απορρίπτει όσες τις αποσταθεροποιούν. Επιλέγει τα στοιχεία που λειτουργούν αποδεικτικά και ενισχύουν το προϋπάρχον κοσμολογικό είδωλο και έχει την τάση να απορρίπτει όλες τις πληροφορίες που το ακυρώνουν. Η επιλεκτικότητα όμως δεν προσιδιάζει μόνο στην σκέψη, αλλά και στη βιογραφική και ιστορική μνήμη. Το υποκείμενο, συλλογικό ή ατομικό, εξατομικεύει την ιστορία και την χρησιμοποιεί σαν λατομείο, από το οποίο λαξεύει εκείνα τα υλικά που απαιτούνται για να οικοδομήσει το ιστορικό του αφήγημα¹²¹. Καθιστά το συμβάν γεγονός. Αλλά και στη βιογραφική μνήμη το υποκείμενο επιλέγει τι θυμάται, άρα και τι ξεχνά, απωθώντας στο υποσυνείδητο οτιδήποτε δεν μπορεί να διαχειρισθεί¹²². Η μνήμη

επιλέγει, απλοποιεί, σχηματοποιεί και συμπυκνώνει έννοιες και φαινόμενα και έτσι τα εντάσσει στο οικείο σύμπαν της κοινωνικής ομάδας και τα καθιστά «πραγματικότητα».

¹²¹ Roy Rosenzweig and David Thelen, *The Presence of the Past, Popular Uses of History in American Life*, Columbia University Press, New York 1998, 179. Ένα παράδειγμα επιλεκτικής διαχείρισης του παρελθόντος αποτελεί η Ρουμανία, η οποία ρίχνει στον καιάδα της λήθης τα χρόνια της συνεργασίας της με το ναζιστικό Ράιχ, ενώ υπερτονίζεται η πολύ συντομότερη φάση στο τέλος του Πολέμου. Σύμφωνα με το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα, ο πόλεμος τελείωσε 200 ημέρες νωρίτερα, επειδή η Ρουμανία αποσκήρτησε από το ναζιστικό στρατόπεδο. Χάγκεν Φλάισερ, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη δημόσια ιστορία*, Νεφέλη, Αθήνα 2008, 139-40. Σύμφωνα με έρευνα, στις ΗΠΑ οι μαθητές/-τριες ανάλογα με τη φυλετική ομάδα στην οποία ανήκουν ερμηνεύουν διαφορετικά το εθνικό αφήγημα. Epstein Terrie, «Adolescents' Perspectives on Racial Diversity in U.S. History: Case Studies from an Urban Classroom», *American Educational Research Journal*, Spring 2000, Vol. 37, No. 1, 185-214. Για παραδείγματα αποσιωπήσεων σε σχολικά εγχειρίδια ιστορίας βλ. σχετικά Craig W. Blatz & Michael Ross, «Historical Memories», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 224-25.

¹²² Σύμφωνα με έρευνες σε βιογραφίες, επισημαίνεται ότι τα υποκείμενα προσεγγίζουν το παρελθόν τους με ένα θετικό τρόπο. Αλλά και σε έρευνες του ίδιου του Borries σε γερμανούς εκπαιδευτικούς κατέδειξε ότι είναι βαρύ το ψυχολογικό φορτίο της ατομικής απαξίωσης και γι' αυτό το λόγο οι εκπαιδευτικοί παρουσιάζουν προς τα έξω μία θετική βιογραφική αυτοεικόνα. Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>, 46. Χαρακτηριστικά είναι επίσης τα αποτελέσματα μίας εμπειρικής έρευνας του Mark Walker: πολίτες που ανήκουν στην εργατική τάξη ή είχαν «εργατικό παρελθόν» έδειξαν μεγαλύτερο ενδιαφέρον και γνώριζαν σε μεγαλύτερο βαθμό το μουσείο «The Ludlow Massacre Memorial Site» παρά το «Trinidad History Museum». Το πρώτο θεματοποιεί τους εργατικούς αγώνες, ενώ το δεύτερο την Άγρια Δύση. Ο Mark Walker συμπεραίνει ότι παρά το γεγονός ότι το δεύτερο «ανήκει» στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα των ΗΠΑ, αλλά και αποτελεί μέρος της δημόσιας ιστορίας (ταινίες του Hollywood κ.λπ.), οι πολίτες με εργατικό παρελθόν ή παρόν προτίμησαν να επισκεφθούν τα υπόγεια του ιστορικού οικοδομήματος παρά το ρετιρέ. Mark Walker, «All you need to know about Ludlow...» Class and the Construction of Memory, Society for American Archaeology Conference 2002, Denver, Colorado. Άλλη μία έρευνα ενισχύει την παραπάνω θέση σχετικά με τον επιλεκτικό χαρακτήρα της βιογραφικής ή ιστορικής μνήμης. Οι επιμορφούμενοι εκπαιδευτικοί τείνουν να αξιοποιούν τις νέες γνώσεις εργαλειακά στο προϋπάρχον πλαίσιο και να απορρίπτουν τις νέες γνώσεις που έρχονται σε σύγκρουση με την ισχύουσα παιδαγωγική πρακτική. Η δυσανεξία στο νέο που δεν συνάδει με το παλιό προσιδιάζει και στους εκπαιδευτικούς που διδάσκουν ιστορία. Bruce VanSledright, Timothy Kelly, Kevin Meuwissen «Oh, the trouble we've seen. Researching Historical Thinking and Understanding», in Keith Barton (ed.) *Research Methods in Social Studies. Contemporary Issues and Perspectives*, Age Publications, USA 2006, 207-33. Χαρακτηριστικά είναι και τα πορίσματα της εμπειρικής έρευνας των Margarita Limon και Mario Carretero, σύμφωνα με τα οποία οι μαθητές/-τριες της έρευνας τείνουν να προτιμούν εκείνα τα ιστορικά τεκμήρια / πηγές τα οποία οδηγούν σε πιο αληθοφανείς ερμηνείες και οι οποίες

άλλοτε ενισχύει την αυτοεικόνα μας, άλλοτε την υποσκάπτει με τα κενά και τις αποσιωπήσεις. Είμαστε αυτό που θυμόμαστε, ενώ δεν είμαστε όσα γνωρίζουμε αλλά ξεχνάμε. Συχνά γνωρίζουμε στοιχεία τα οποία προτιμάμε να ξεχνάμε. Η μνήμη λοιπόν μπορεί να σταθεροποιήσει ή να υπονομεύσει την ταυτότητά μας¹²³. Η σκέψη του υποκειμένου είναι αποσπασματική και διέπεται από μία προσωποκεντρική οργανωτική αρχή, υπό την έννοια ότι προτιμά να αποδίδει τις αιτίες των συμπεριφορών στις προδιαθέσεις των ατόμων παρά σε εξωτερικές συνθήκες (άλλωστε όσο η φύση του ανθρώπου θα είναι ίδια, η ιστορία θα επαναλαμβάνεται), οδηγείται δηλαδή στο *θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης*, πάντα βέβαια υπό το πρίσμα μίας καιροσκοπικής λογικής: θίγει άλλους, όχι εμάς. Λειτουργεί υπέρ των κυρίαρχων και εις βάρος των κυριαρχημένων, ενισχύει την κοινωνικά επιθυμητή συμπεριφορά έναντι της διαφορετικότητας¹²⁴.

συνδέονται με τις ήδη κυρίαρχες αντιλήψεις και γνώσεις των μαθητών/-τριών. Mario Carretero and Margarita Limon «Evidence Evaluation and Reasoning Abilities in the Domain of History: An Empirical Study», in Carretero - Voss (eds.), *Learning and Reasoning in History*, 1996, ό.π., 252-71.

¹²³ Paul Antze, Michael Lambek, «Εισαγωγή: Forecasting Memory», στο Paul Antze, Michael Lambek (eds.), *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, Routledge, New York 1996.

¹²⁴ Μία τέτοια συμπεριφορά θα μπορούσε κάποιος να «διαβάσει» και στην νεοελληνική κοινωνία, η οποία συχνά αντιμετωπίζει, ερμηνεύει και αξιολογεί κοινά φαινόμενα κατά το δοκούν: στην περίπτωση που κάποιος μετανάστης αλβανικής καταγωγής μιλά την ελληνική γλώσσα σπαστά, τότε συνήθως απαξιώνεται ως ανίκανος, ενώ στην περίπτωση ενός αμερικανού υπηκόου – μετανάστη ή μη– με ανάλογη γλωσσική συμπεριφορά τότε αξιοδοτείται θετικά ως αξιέπαινος για την προσπάθειά του. Στην περίπτωση πάλι που και οι δύο μιλούν άπταιστα την ελληνική, τότε ο πρώτος αντιμετωπίζεται με καχυποψία ως «Αλβανός που προσπαθεί να γίνει Έλληνας», ενώ ο δεύτερος με θαυμασμό για την εκπληκτική πρόοδό του.

Στην περίπτωση του κριτικού τύπου, η ιστορική συνείδηση προσπαθεί να παραμερίσει τα κυρίαρχα πρότυπα ιστορικής σημασιοδότησης της εκάστοτε πρακτικής ζωής, που έχουν επιβληθεί από την παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση, για να δοθεί χώρος σε νέες και διαφορετικές προοπτικές και στο σημείο αυτό γειτνιάζει με την *επικίνδυνη μνήμη* (dangerous memory), η οποία αποκαθλώνει την θεσμική μνήμη. Η τελευταία επενδεδυμένη με τον μανδύα της αλήθειας και της επιστημονικότητας αρνείται να δεχθεί τον «άλλο» ως θύμα και παρουσιάζει μέσω της συλλογικής μνήμης (collective memory) την κυρίαρχη ομάδα ως το μοναδικό θύμα.¹²⁵ Πλέον έρχονται στο προσκήνιο οι κυριαρχούμενες και περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες, πολλές φορές όμως, κατά τη γνώμη μου, ως ανεστραμμένο είδωλο της παραδειγματικής νοηματοδότησης: πλέον οι κυριαρχούμενες ομάδες προσπαθούν να γίνουν «χαλίφης στη θέση του χαλίφη»¹²⁶. Η περιθωριακή ομάδα, ανάγοντας πλέον τον εαυτό της στο κέντρο του κόσμου, εξιδανικεύει το παρελθόν της και προσπαθεί να θεμελιώσει ένα νέα κυρίαρχο αφήγημα υπό το πρίσμα του οποίου διαθλάται ο κόσμος. Νομίζω ότι χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το Ολοκαύτωμα, το οποίο αφού πρώτα ανασύρθηκε από το βυθό της σιωπής, κατέστη γεγονός αναφοράς για τους Εβραίους, αλλά και ερμηνείας του κόσμου, ενώ μπορεί να αντιμετωπιστεί χρησιμοθηρικά για να νομιμοποιήσει απαιτήσεις του παρόντος¹²⁷ (στην περίπτωση αυτή διαπιστώνουμε τη λειτουργία της ιστορικής συνείδησης στην πολιτική σφαίρα). Η κριτική ιστορική συνείδηση, κρίνω, δεν ορίζεται αυτόνομα, αλλά σε αναφορά προς την παραδειγματική: η κριτική νοηματοδότηση ως αντι-παραδειγματική (ενδεχομένως ως ανεστραμμένο είδωλό της: και οι δύο έχουν ως κοινό γνώρισμα ότι αποκλείουν από την ιστορική αφήγηση τις κυρίαρχες και τις κυριαρχούμενες ομάδες αντίστοιχα). Η κριτική λοιπόν ιστορική συνείδηση ως καταλύτης δεν αποτελεί μία θέση αλλά μία στάση: ή θα οδηγηθεί παλινδρομικά σε ένα νέο παραδειγματικό πλαίσιο ή θα προχωρήσει σε μία γενετική νοηματοδότηση. Εδώ η ιστορική συνείδηση αναζητά και κινητοποιεί ένα συγκεκριμένο τύπο εμπειρίας του παρελθόντος: τεκμήρια που παρέχονται από τις αντι-αφηγήσεις και τα

¹²⁵ Βλ. σχετικά Zvi Bekerman, Michalinos Zembylas, Education and the Dangerous Memories of Historical Trauma: Narratives of Pain, Narratives of Hope, *Curriculum Inquiry* 38:2, 125-54, 2008.

¹²⁶ Η κοινωνιολογία της παρέκκλισης, με ηγετική της μορφή τον Becker, προσπαθεί να αναδείξει τις σιωπούσες κοινωνικές ομάδες σε ρόλο πρωταγωνιστή και οδηγείται σε ένα θεμελιακό σχετικισμό και κοινωνικό αναγωγισμό, απορρίπτοντας εκ προοιμίου κάθε προσπάθεια αυτόνομης επιστημονικής προσέγγισης των κοινωνικών φαινομένων. Νομίζω ότι είναι εμφανείς οι εκλεκτικές συγγένειες με την μεταμοντέρνα προσέγγιση της ιστοριογραφίας από τον Hayden White. Βλ. σχετικά Ελένη Ανδριάκαινα, *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού. Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*, Opportuna, Πάτρα 2009, 75-107.

¹²⁷ Στη σχετική με το τραύμα ενότητα, αναλύεται πώς ένα οριακό γεγονός υπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες, καθώς απονευρώνεται από τον τραυματικό χαρακτήρα του.

αντι-γεγονότα, αποκλίσεις οι οποίες χαρακτηρίζουν προβληματικό ή αναντίστοιχο το τρέχον σύστημα αξιών και συμπεριφορών. Η σύλληψη μίας ολότητας που εμπερικλείει χρονικά το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον (*συνέχεια*) μεταλλάσσεται σε κάτι αρνητικό. Η ιστορία λειτουργεί ως εργαλείο με το οποίο η συνέχεια ρηγματώνεται, αποκωδικοποιείται, αποδομείται, έτσι ώστε να χάνει τη δύναμη της ως πηγή σύγχρονου προσανατολισμού. Η ιστορία συλλαμβάνεται ως αντι-ιστορία η οποία μπορεί να θρυμματίσει τα ισχύοντα πρότυπα παραδειγματικής νοηματοδότησης. Η κριτική νοηματοδότηση από-υποστασιοποιεί την ενότητα και την ομοιογένεια του παρελθόντος, και κατά συνέπεια κάθε προβολή αυτού του οντολογικά παρουσιαζόμενου παρελθόντος στο παρόν και το μέλλον καθίσταται α-νόητη. Η ιστορική μνήμη αναζητά τη ρωγή στην παράδοση και τις αντιθέσεις της, και έτσι καταστρέφει τις εδραιωμένες σχέσεις των τριών χρονικών διαστάσεων. Η ιστορική συνείδηση θέτει σε σύγκρουση τις τρεις διαστάσεις προκειμένου να δημιουργήσει νέους συσχετισμούς μεταξύ τους. Μέσω αυτής της εκδήλωσης της ιστορικής συνείδησης ο χρόνος σημαίνει την ικανότητα να γίνεται αντικείμενο της ανθρώπινης κριτικής.

Αφηγήσεις αυτού του τύπου διαμορφώνουν ιστορικές προσωπικές απόψεις με διαχωρισμούς, διαφοροποιώντας τις από τον ιστορικό προσανατολισμό των άλλων. Τα υποκείμενα, λέγοντας «όχι» σε προ-δεδομένους χρονικούς προσανατολισμούς της ζωής, αρνούνται την ισχύ τους. Τα μεγάλα αφηγήματα απορρίπτονται ως ανελαστικά και αναδύεται μία πληθώρα μικρο-αφηγημάτων, αντιπροσωπευτικών για κάθε περιθωριακή ή κυριαρχούμενη ομάδα. Ο μεταμοντερνισμός και η κοινωνιολογία της παρέκκλισης του Becker απορρίπτουν εκ προοιμίου ένα κυρίαρχο αφήγημα¹²⁸.

Η επικοινωνία προκαλείται μέσω της οριοθέτησης και του διαχωρισμού του «εμείς» και του «άλλου». Η κριτική ενάρθρωση της ιστορικής συνείδησης συντελεί στην ικανότητα οριοθέτησης και στη διεκδίκηση νέων ενδιαφερόντων, τα οποία όχι απλώς δεν συμπίπτουν με τα κυρίαρχα, αλλά έρχονται σε σύγκρουση με αυτά.

Σε σχέση με εμάς και την ιστορική μας ταυτότητα τέτοιες κριτικές αφηγήσεις εκφράζουν αρνητικότητα – αυτό που δεν θέλουμε να γίνουμε. Μας παρέχουν μια ευκαιρία να προσδιορίσουμε τους εαυτούς μας αποδεσμευμένοι από καθορισμένους ρόλους και επικαθορισμούς, προδιαγεγραμμένα πρότυπα της αυτοεικόνας μας. Η κριτική ιστορική σκέψη φανερώνει ένα μονοπάτι για τη δόμηση της ταυτότητας με τη δύναμη της άρνησης. Η ταυτότητα διαμορφώνεται από την ικανότητα να λέμε «όχι» στα εδραιωμένα πρότυπα¹²⁹.

¹²⁸ Ελένη Ανδριάκαινα, 2009, ό.π., 75-107.

¹²⁹ Στην κατηγορία της κριτικής ιστορικής νοηματοδότησης θεωρώ πως μπορεί να ενταχθεί η «αντι-παρέλαση» των καπνεργατών στον Βόλο κατά τον εορτασμό της 25^{ης} Μαρτίου. Ειδικότερα, το 1909 «μετά την ολοκλήρωση του επίσημου εορτασμού, που περιελάμβανε δοξολογία, παρέλαση και πανηγυρικούς κατά τις πρωινές ώρες, ένας δεύτερος εορτασμός τελέστηκε κατά τις

Η συνεισφορά της κριτικής ιστορικής νοηματοδότησης στις ηθικές αξίες βρίσκεται ακριβώς στην άρνηση των κυρίαρχων αξιών. Αμφισβητεί την κυρίαρχη ηθικότητα παρουσιάζοντας και αποδεχόμενη την αντίθεση της ηθικότητας. Η κριτική αφήγηση αντιμετωπίζει και απορρίπτει τις κυρίαρχες ηθικές αξίες παρουσιάζοντας τις ανήθικες απαρχές τους και τις συνέπειές τους. Από-φетиχοποιεί οτιδήποτε είναι αποδεκτό και θεμιτό στο κυρίαρχο σύστημα αξιών. Για παράδειγμα, οι γυναίκες φεμινίστριες ασκούν κριτική στην αρχή της ηθικής παγκοσμιοτητας, ενός κώδικα αξιών με καθολική ισχύ, ανεξαιρέτως κοινωνικής ή έμφυλης ομάδας. Υποστηρίζουν ότι οδηγεί στο να παραβλεφθεί η φύση της ετερότητας στις κοινωνικές σχέσεις, στον βωμό μίας γενικής καθολικότητας αξιών, η οποία αποτελεί επαρκή συνθήκη της ηθικότητας. Διατείνονται ότι τέτοιες καθολικότητες δεν είναι οντολογικές, αλλά κοινωνικά κατασκευασμένες και ιδεολογικά παραπλανητικές, διότι υπηρετούν την ανδρική νόρμα ως καθολική ανθρώπινη νόρμα, παραβλέποντας τη διαφορετικότητα.

Η κριτική ιστορική σκέψη τροφοδοτεί με στοιχεία της κριτικής αιτιολόγησης την ηθική επιχειρηματολογία. Αμφισβητεί την κυρίαρχη ηθικότητα τονίζοντας την πολιτισμική σχετικότητα στις αξίες, οι οποίες βρίσκονται σε αντίστιξη με μία υποτιθέμενη και απατηλή καθολικότητα. Έτσι, αποκαλύπτεται η χρονική σχετικότητα των αξιών και ως εκ τούτου απορρίπτεται ως πλαστή η αιώνια ισχύς των αξιών, η οποία προβάλλεται από τον παραδειγματικό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης. Αντιπαραβάλλει τις αξιώσεις για ισχύ με στοιχεία βασισμένα στην χρονική αλλαγή. Αυτή η μορφή ιστορικής συνείδησης εντοπίζεται σε μία αντι-ιστορία, η οποία επιδιώκει να υπονομεύσει την κυρίαρχη ιστορική κουλτούρα. Σύμφωνα με το Rüsen, η κριτική του Μαρξ στις αστικές αξίες¹³⁰ και το έργο του Νίτσε *Γενεαλογία της Ηθικής* αποτελούν δύο ενδεικτικά και εύγλωττα παραδείγματα αυτού του τύπου νοηματοδότησης.

απογευματινές ώρες. Τα μέλη του Εργατικού Κέντρου συγκεντρώθηκαν σε πλατεία της πόλης κραδαίνοντας κόκκινες σημαίες και λάβαρα, ενώ οι δικηγόροι Σ. Τριανταφυλλίδης και Κ. Ζάχος μίλησαν στους συγκεντρωμένους εργάτες για τις σοσιαλιστικές ιδέες». Βλ. σχετικά Έφη Γαζή, «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια». *Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*, Πόλις, Αθήνα 2011, 120-47.

¹³⁰ David Carr, «History as Orientation: Rüsen on Historical Culture and Narration», *History and Theory*, 45 no. 2 (May 2006), 232.

Ωστόσο, η κριτική νοηματοδότηση βρίσκεται ένα σκαλοπάτι πριν από την ανώτερη μορφή ιστορικής συνείδησης. Η αρχή της άρνησης αντικαθίσταται από την αρχή της μεταλλαγής. Για την γενετική ιστορική νοηματοδότηση κάθε αλλαγή δεν είναι ικανοποιητική όταν απλώς αρνείται το κυρίαρχο σύστημα αξιών, χωρίς να «δημιουργεί» και να συνθέτει. Με τη γενετική νοηματοδότηση η αλλαγή δεν επιτελεί πλέον το ρόλο της άρνησης, αλλά είναι ικανή να νοηματοδοτήσει την πορεία στο χρόνο. Ιστορίες αυτού του τύπου δίνουν κατεύθυνση στην χρονική αλλαγή των ανθρώπων και του κόσμου, σύμφωνα με τις οποίες τα υποκείμενα προσανατολίζουν τη ζωή τους, προκειμένου να κατανοούν, να νοηματοδοτούν και αντιμετωπίζουν επιτυχώς τις μεταβολές του χρόνου¹³².

Στον πυρήνα της νοηματοδότησης του παρελθόντος βρίσκεται η αλλαγή. Σε αυτό το πλαίσιο το επιχείρημά είναι ότι «ο χρόνος έχει αλλάξει». Αποδεχόμαστε μία ιστορία του παρελθόντος, αλλά την τοποθετούμε σε ένα νέο πλαίσιο ερμηνείας, όπου ο δεσμευτικός χαρακτήρας των παρελθοντικών γεγονότων έχει αλλάξει από την προνεωτερική μορφή της ηθικής στη νεωτερική και από αυτήν στη μετανεωτερική¹³³. Η γενετική ιστορική νοηματοδότηση υιοθετεί την οπτική των φυσικών επιστημών αρνούμενη κάθε τελεολογία, η οποία λειτουργεί σαν προκρούστεια κλίνη. Η αλλαγή είναι το σημαντικό, και αυτή που νοηματοδοτεί την ιστορία. Η συμπεριφορά μας ερμηνεύεται μέσα από μια διαδικασία δυναμικής εξέλιξης, όπου δεν έχουν θέση τελεολογικές και εκ προοιμίου «κλειστές» αφηγήσεις¹³⁴. Κάθε μανιχαϊστική και διαζευκτική προσέγγιση, η οποία άλλωστε κατά τον Pierre Bourdieu είναι αντιεπιστημονική¹³⁵, δεν προσιδιάζει στην

¹³¹ Κατά την Kern Osborne αυτός ο τύπος ιστορικής νοηματοδότησης ομοιάζει με αυτό που εδώ και ένα αιώνα αποκαλούν «κριτική επιμέλεια» (historical mindedness). Kern Osborne, «Historical Consciousness and History Education», <http://www.history.ca/prodev/file.do.jsessionid=94E814EC145AC7CB3D46BC14AEBC1C57.tomcat1?id=22488> Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 26/08/2009.

¹³² Ο Λε Γκοφ αναφέρει: «Η ιστορία έχει κάθε συμφέρον να αντικαταστήσει στο πλαίσιο της προβληματικής της την παθητική έννοια της προέλευσης, την οποία είχε ήδη επικρίνει ο Μαρκ Μπλοχ, με τη δυναμική έννοια της γένεσης», Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 22.

¹³³ Χαρακτηριστική περίπτωση υλοποίησης ενός γενετικού προσανατολισμού στην νοηματοδότηση του χρόνου υιοθετεί, κατά τον Joel Whitebook, ο Κορνήλιος Καστοριάδης: «Σύμφωνα με τον Καστοριάδη, “είμαστε μεν προσδιορισμένοι από την παράδοσή μας, όχι όμως υποδουλωμένοι σ’ αυτήν». Ο ίδιος άντλησε στοιχεία από την αρχαία ελληνική παράδοση, για να της ασκήσει κριτική και να την ξεπεράσει» με έναν πραγματικά ριζικό τρόπο», Joel Whitebook, «Ρέκβιμ για έναν ανεξάρτητο διανοητή», στο *Του Κορνήλιου Καστοριάδη*, ό.π., 2001, 72.

¹³⁴ Jörn Rüsen, «“Cultural Currency”, The Nature of Historical Consciousness in Europe», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 82.

¹³⁵ «Θέτετε μία πολύ χαρακτηριστική διχοτομία του δημοσιογραφικού τρόπου θεώρησης των πραγμάτων, η οποία είναι –πρόκειται για μία από τις πλέον τυπικές ιδιότητές της– κατά κανόνα μανιχαϊκή[...]. Πρωταρχικό έργο του κοινωνιολόγου είναι να καταρρίψει πλήρως το συγκεκριμένο τρόπο διατύπωσης των ερωτημάτων». Παρατίθεται από την Ελένη Ανδριάκαινα, 2009, ό.π., υποσημείωση 55, 170-71.

γενετική νοηματοδότηση, αφού πάλι είναι κατά μία έννοια μία «κλειστή» προσέγγιση. Αντίθετα, κρίνω, ότι από μία άποψη η αρχή της διαψευσιμότητας του Popper, σύμφωνα με την οποία ο επιστήμονας οφείλει να αναζητήσει στοιχεία που θα διαψεύδουν τις θεωρίες του, πλησιάζει προς τη γενετική νοηματοδότηση, καθώς η τελευταία είναι έτοιμη να αναθεωρήσει και να τροποποιήσει ή και να ανατρέψει τα παραδεδομένα σχήματα, χωρίς αυτό να καθίσταται αυτοσκοπός. Η γενετική ιστορική νοηματοδότηση είναι αντινομική και σε σχέση με τον εθνοκεντρισμό, αφού ο τελευταίος χαρακτηρίζεται από χωροχρονικό συγκεντρωτισμό, απορρίπτοντας την περιφέρεια και αποσιωπά ως ιστορική αφήγηση την ετερότητα και την απόκλιση από τον «κανόνα». Ο εθνοκεντρισμός ουσιαστικά χαρακτηρίζεται από μία μανιχαϊκή λογική: εγγράφει μία σειρά από θετικά χαρακτηριστικά στην ιστορική ταυτότητα μίας ομάδας και από αρνητικά στην ταυτότητα του «άλλου». Ο Rüsen αναφέρει σχετικά χαρακτηριστικά παραδείγματα από τα αρχαϊκά χρόνια έως σήμερα: στα αρχαϊκά χρόνια η ιδιότητα του ανθρώπου προσιδίαζε σε συγκεκριμένες ομάδες και αποκλείονταν από άλλες. Αργότερα, κατασκευάστηκε η κατηγορία των πολιτισμένων και των απολίτιστων/βάρβαρων φυλών. Τέλος, στη μεταπολεμική Δυτική Γερμανία διανοούμενοι χρησιμοποίησαν τη θεωρία του απολυταρχισμού για να απεκδυθούν, να αποβάλουν και να επιρρίψουν το ναζιστικό παρελθόν τους στον τότε σύγχρονο κομμουνισμό και έτσι να δουν τον εαυτό τους ως το αντίθετο από αυτό που πράγματι υπήρξαν, όπως η περίπτωση του σημαντικού ιστορικού Ernst Nolte. Ο «άλλος» λειτουργεί ως ανεστραμμένο είδωλο του εαυτού μας¹³⁶. Ο εθνοκεντρισμός λοιπόν με την ασύμμετρη αποτίμηση που τον χαρακτηρίζει αντιμετωπίζει την ετερότητα ως μία «χωματερή» όπου μπορεί να εναποθέσει ό,τι δεν συνάδει με την ιδεατή αυτοεικόνα του συλλογικού υποκειμένου, της περιούσιας ομάδας αναφοράς¹³⁷. Ο Καντ εντοπίζει στην νεωτερική εποχή τη μετάβαση από τον κυκλικό χρόνο στον γραμμικό και από την παραδειγματική νοηματοδότηση στην γενετική¹³⁸. Συμπεριφορές και στάσεις όπως η ανοχή στο διαφορετικό, ο γνωστικός απογαλακτισμός από την ομάδα αναφοράς και ο αναστοχασμός προσιδιάζουν στον γενετικό τύπο¹³⁹.

¹³⁶ Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας», ό.π., 2006, 29.

¹³⁷ Jörn Rüsen, «Culture – Universalism, Relativism or What Else?», http://www.fortschrittsweltweit.de/dokumente/others/fortschritt_dossier_ruesen.pdf Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 23/01/2011, 2-3. Jörn Rüsen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 181. Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 15.

¹³⁸ Claudio Fogu, «Digitalizing Historical Consciousness», *History and Theory*, θεματικό τεύχος 47 (May 2009), 109.

¹³⁹ Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>, 27 & 47.

Η αλλαγή αυτή καθεαυτή νοηματοδοτεί την ιστορία¹⁴⁰. Η διαφορετικότητα παρελθόντος – παρόντος εμφανίζεται τόσο έντονη ώστε ο νεωτερικός και μετανεωτερικός άνθρωπος μπορεί πλέον να προσανατολιστεί στην πρακτική ζωή μέσα από συλλήψεις του χρόνου που θεματοποιούν την αλλαγή και τον μετασχηματισμό. Η χρονική αλλαγή δεν είναι πλέον υποταγμένη στο παραδειγματικό ή παραδοσιακό ιστορικό νόημα, αλλά η αλλαγή από μόνη της παράγει ιστορικό νόημα¹⁴¹. Η αλλαγή, ως αφηγούμενος χρόνος, δεν τοποθετείται στο επίπεδο της α-μεταβλητότητας, αλλά αντιμετωπίζεται ως στοιχείο που μπορεί να υπερφαλαγγιστεί χωρίς να εξοβελισθεί.

Η χρονική αλλαγή χάνει την απειλητική της όψη και το υποκείμενο ενεργεί στην πρακτική ζωή επιδιώκοντας, μέσω της αλλαγής, να διαμορφώσει μία προοπτική η οποία δεν μένει καθηλωμένη στο παρελθόν. Το μέλλον υπερνικά το παρελθόν στις αξιώσεις του πάνω στο παρόν, το οποίο συλλαμβάνεται ως τομή, ως μία δυναμική μεταλλαγή. Αυτή είναι η πεμπτουσία ενός είδους νεωτερικής ιστορικής σκέψης διαμορφωμένης από την κατηγορία της προόδου, παρότι έχει εντόνως αμφισβητηθεί από τον μεταμοντέρνο θεωρητικό προβληματισμό.

Η ιστορική μνήμη στην γενετική ιστορική νοηματοδότηση παρουσιάζει την εμπειρία της παρελθούσας πραγματικότητας ως μεταβατικά γεγονότα στα οποία νέα πολιτισμικά πρότυπα αποκτούν θετικό χαρακτήρα. Το κυρίαρχο μοτίβο της ιστορικής σημασιοδότησης είναι αυτό της ανάπτυξης και της μεταλλαγής, όπου τα μοτίβα αλλάζουν με σκοπό να ενισχύσουν την μονιμότητά τους. Γι' αυτό η μονιμότητα γίνεται δυναμική· η αλλαγή είναι το μόνιμο και εγγενές χαρακτηριστικό της γενετικής νοηματοδότησης. Αντίθετα, η μονιμότητα στην παράδοση, στους αιώνιους παραδειγματικούς κανόνες, στην κριτική άρνηση, είναι στην ουσία εγγενώς στατική και ανελαστική.

Η επικοινωνία χαρακτηρίζεται από την απόκλιση και την θεμιτή διαφοροποίηση των απόψεων, οι οποίες παρουσιάζονται σε πλήθος χρονικών προοπτικών και έτσι προκύπτει αμοιβαία αναγνώριση. Η ετερογένεια δεν είναι εξοβελιστέα, αλλά μπορεί να ενσωματωθεί σε μία ευρύτερη, ελαστική και ανοικτή προοπτική. Η ζωή προσανατολίζεται σύμφωνα με την προοπτική της αλλαγής σε ένα μέλλον που υπερβαίνει, χωρίς να απορρίπτει εξ ορισμού, τα παρελθοντικά συστήματα αξιών.

Σε σχέση με την αυτογνωσία και την αυτοεικόνα του υποκειμένου, αυτός ο τύπος ιστορικής συνείδησης εγγχεί στην ιστορική ταυτότητα στοιχεία που σχετικοποιούν το χρόνο. Προσδιορίζουμε τους εαυτούς μας ως σημεία τομής, ως διασύνδεση χρόνου και γεγονότων, μονίμως σε μεταβολή. Το να παραμείνουμε αυτό που είμαστε, να μην αλλάξουμε και να μην εξελιχθούμε, εμφανίζεται ως μία απειλή της ίδιας της ταυτότητας. Η ταυτότητά μας βρίσκεται σε μία ακατάπαυστη μεταλλαγή.

¹⁴⁰ Jürgen Straub, 2006, ό.π., 61.

¹⁴¹ David Carr, 2006, ό.π., 235.

Η γενετική νοηματοδότηση προσιδιάζει στο ρόλο που οφείλει να έχει ο ιστορικός. Σύμφωνα με τον Allan Megill, ο ιστορικός οφείλει να επισημαίνει αυτό που χωρίζει το παρελθόν από το παρόν, και όχι να ενδυναμώνει την ισχύουσα ταυτότητα με τη σύνδεσή της με το παρελθόν. Οφείλει να δείχνει όχι τη συνέχεια μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, αλλά πώς το παρελθόν λειτουργεί ως δεξαμενή εναλλακτικών, διαφορετικών δυνατοτήτων. Ο ιστορικός δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να δημιουργήσει την αναδρομική ψευδαίσθηση ότι, επειδή το παρελθόν ακολούθησε ένα συγκεκριμένο μονοπάτι, έπρεπε αναπόφευκτα να ακολουθήσει αυτό το μονοπάτι. Οφείλει να ανατρέψει το δόγμα *post hoc ergo propter hoc* και να αναδείξει ότι αυτό που τελικά συνέβη είναι αποτέλεσμα του συσχετισμού τελεολογικών αιτιών, υλικών αιτιών και συγκυριών¹⁴². Η ιστορική συνείδηση πρέπει να λειτουργήσει ως ριπίδιο και να αντιλαμβάνεται τον κόσμο εναλλακτικά και διαφορετικά από τον δικό μας. Αυτή η ευελιξία καθίσταται επιτακτική στο νέο, παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον¹⁴³.

Και ο Paul Veyne σημειώνει:

«Οφείλουμε να αντιληφθούμε ότι αυτό που υπάρχει θα μπορούσε να μην είχε συμβεί. Η πραγματικότητα προβάλλεται από μία ακαθόριστη ζώνη από παράλληλες δυνατότητες που δεν υλοποιήθηκαν, από γεγονότα που δεν έλαβαν χώρα, από πράγματα που θα μπορούσαν να είναι αλλιώς...στα σχολικά εγχειρίδια κάθε εποχή καλύπτεται από ένα σύνολο προβλημάτων, που καταλήγουν σε γεγονότα τα οποία ονομάζουμε λύση τους. Αλλά, η εκ των υστέρων υπερ-σαφήνεια δεν είναι αυτή των συγχρόνων, οι οποίοι έχουν την άνεση να διαπιστώνουν ότι πολύ πειστικά προβλήματα ή επαναστάσεις, με πάθος προετοιμασμένες, καταλήγουν να χαθούν στην άμμο, τη στιγμή που ξεσπών απρόσμενες επαναστάσεις που αποκαλύπτουν την ύπαρξη προβλημάτων, τα οποία δεν υποψιαζόμαστε»¹⁴⁴.

Στον ορίζοντα αυτού του τύπου της ιστορικής συνείδησης οι ηθικές αξίες σχετικοποιούνται· η ηθικότητα χάνει την στατική και ανελαστική της φύση. Ανάπτυξη και αλλαγή προσιδιάζουν στην ηθικότητα των αξιών οι οποίες συλλαμβάνονται στο

¹⁴² Στην περίπτωση που η ανθρώπινη προθετικότητα αποτελεί την κινητήρια δύναμη της ανθρώπινης ιστορίας τότε αναφερόμαστε στο μύθο της δράσης (myth of activeness). Σε περίπτωση που τα υλικά αίτια αποτελούν την ατμομηχανή της ιστορίας τότε αναφερόμαστε στο μύθο της αιτιότητας (myth of causality). Αυτοί οι δύο μύθοι, ανάμεσα σε άλλους, αποτελούν κατά τον Topolski, τροχοπέδες στην αρτίωση της ιστορικής σκέψης και ταλανίζουν σε μεγάλο βαθμό την ακαδημαϊκή κοινότητα. Jeretz Topolski, «The Structure of Historical Narratives and the Teaching of History» in James Voss and Mario Carretero (eds.), *Learning and Reasoning in History*, Routledge Falmer, London – New York, 2006, 20-21.

¹⁴³ Megill Allan, ό.π., 9-16.

¹⁴⁴ Παρατίθεται από την Θεοδώρα Κάββουρα, ό.π., 118.

πλαίσιο μίας πολυφωνίας απόψεων και αποδοχής της ετερότητας, αλλά και μίας αμοιβαίας αναγνώρισης της ετερότητας ως της κυρίαρχης αντίληψης για την ηθική αποτίμηση. Οι γενετικές αφηγήσεις υπενθυμίζουν τη μεταλλαγή η οποία οδηγεί από ξένες μορφές ζωής σε οικείες. Παρουσιάζουν τη συνέχεια ως ανάπτυξη, στην οποία η αλλαγή των προτύπων ζωής είναι αναγκαία για τη νοηματοδότηση του χρόνου και τον προσανατολισμό στην πρακτική ζωή. Διαμορφώνουν την ταυτότητα μετατρέποντας την αλλαγή και τη μονιμότητα σε μία διαδικασία αυτοπροσδιορισμού. Ιστορίες αυτού του τύπου αντιπροσωπεύουν τις δυνάμεις της αλλαγής ως παράγοντες σταθερότητας. Απομακρύνουν την απειλή να χάσει κάποιος τον εαυτό του στην χρονική κίνηση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, ερμηνεύοντάς την, αντίθετα, ως μια ευκαιρία να κερδίσει κανείς τον εαυτό του. Οργανώνουν την ανθρώπινη αυτογνωσία ως μία χρονικά δυναμική διαδικασία επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας.

Η ενότητα των τριών διαστάσεων παρουσιάζεται σε μία χρονική δυναμική, στην οποία η ικανότητα μίας μορφής ζωής να αλλάζει γίνεται αναγκαία προϋπόθεση της διάρκειάς της. Ο χρόνος κατακτά την χρονικότητα.

Σύμφωνα με αυτήν την σχετικοποίηση, το υποκείμενο αξιοδοτεί και δικαιολογεί τις ενέργειές του, θεωρώντας την χρονική αλλαγή ως αναγκαίο ή αποφασιστικό παράγοντα. Γι' αυτό, κάποιος μπορεί να κινηθεί από το τελευταίο στάδιο του σχήματος του Kohlberg¹⁴⁵ για την ανάπτυξη της ηθικής συνείδησης σε ένα υψηλότερο επίπεδο: οι ηθικές αρχές εμπερικλείουν τη μεταλλαγή τους μέσα σε μία διαδικασία επικοινωνίας. Ακριβώς εδώ υλοποιούνται, συμπαγώς και ατομικά, παράγοντας αλλαγές. Αυτές οι αλλαγές με τη σειρά τους, ενεργοποιούν διαδικασίες αμοιβαίας αναγνώρισης, αλλάζοντας την κυρίαρχη ηθική μορφή. Ένα τέτοιο παράδειγμα αυτού του σταδίου της ηθικής επιχειρηματολογίας είναι οι έμφυλες σχέσεις. Στην ιστορία του φεμινισμού, αυτού του τύπου οι αφηγήσεις υπερβαίνουν τις εναλλακτικές της επιβεβαίωσης ή της άρνησης, της αποδοχής ή της απόρριψης δεδομένων παραδόσεων και αρχών της «γυναικότητας» (“femininity”). Η αποδοχή προσιδιάζει στον παραδοσιακό και παραδειγματικό τύπο, ενώ η απόρριψη στον κριτικό. Αντικαθιστούν την αφηρημένη αντίθεση ως ένα αναπόδραστο αξιακό δίπολο, προβάλλοντας τα στοιχεία της δυναμικής αλλαγής και χρησιμοποιούν το κοινωνικό φύλο ως μια ιστορική κατηγορία, ως μία κατασκευή. Η ιδέα των καθολικών ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι ένα ακόμη παράδειγμα-κλειδί που φανερώνει την ευλογοφάνεια αυτού του γενετικού τρόπου επιχειρηματολογίας σε σχέση με τις ηθικές αξίες.

¹⁴⁵ Schonert-Reichl, K. (2001), «Promoting Historical Consciousness in Childhood and Adolescence: A Moral Developmental Perspective», Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC. <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?21>. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009, 14-15.

Η διάσταση της αλλαγής στο πέρασμα του χρόνου αποτελεί κεντρική κατηγορία. Αυτό που προβάλλεται είναι ο μετασηματισμός ξένων μορφών ζωής στις δικές μας. Η ιστορική συνείδηση αναπαριστά το παρελθόν στη μορφή μίας ακολουθίας, στην οποία η αλλαγή γίνεται το αποφασιστικό στοιχείο, αυτό που είναι ουσιαστικά μεστό νοήματος και σημαντικό. Η ικανότητα ενός τρόπου ζωής να αλλάζει γίνεται η αναγκαία συνθήκη της διάρκειάς του.

Η ιστορική ταυτότητα συλλαμβάνεται ως η διάρκεια του εαυτού μέσω της αλλαγής· ενδυναμώνεται μέσω της αναγνώρισης του να είναι κανείς διαφορετικός από τους άλλους σε μία ιστορική προοπτική που ενσωματώνει την ατομική μεταλλαγή σε μία απλή ιστορική διαδικασία.

Σε αυτήν την μορφή συνείδησης η ιστορία γίνεται εγκόσμια και σχετικοποιείται, εξοβελίζοντας τον υπερχρονικό χαρακτήρα της. Οι χρονικές διαφορές δεν είναι παγιωμένες σε μία σταθερή και απaráλλαχτη ή σε μία αφαιρετική περιεκτική γενίκευση, ούτε απλώς παρατίθενται ως αποδοχή ή απόρριψη, αλλά προσλαμβάνουν μία εσωτερική σημασία· η κίνηση και η αλλαγή συνιστούν το νόημα μέσω του οποίου η ιστορική συνείδηση αποκτά ένα ασύλληπτο βάθος και δυναμική. Αυτός ο τρόπος ιστορικής σημασιοδότησης κυριαρχεί στις νεωτερικές κοινωνίες, τουλάχιστον στο επίπεδο της διανόησης. Έχει την κλασική της ιστοριογραφική εκδήλωση στην ιστορικοκριτική γραφή του 19^{ου} αι. και έχει σήμερα συνδεθεί με την χαρακτηριστική ιστορική κατηγορία της απόδειξης της εμπειρίας, η οποία δεν επιτρέπει αυτό που είναι σήμερα έγκυρο και έχει ήδη γίνει η παραδοσιακή σύλληψη του εκσυγχρονισμού να υπερβεί τα όρια της εποχής του.

Επιχειρώντας πάλι μία σύνδεση με την κοινωνική ψυχολογία εντοπίζουμε την ουσιαστική επικοινωνία της «τυπικής» σκέψης των Moscovici και Hewstone με τον κριτικό και γενετικό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης. Το «τυπικά» σκεπτόμενο υποκείμενο στοχάζεται, ελέγχει υποθέσεις που αναδύονται από προηγούμενες θεωρίες και επεξεργασμένες έννοιες¹⁴⁶.

Αυτή η τυπολογία γίνεται κατανοητή ως ένα μεθοδολογικό και ευρετικό εργαλείο για συγκριτικές έρευνες. Όσο η ηθικότητα συνδέεται με την ιστορική συνείδηση, είναι εφικτή, κατά τον Rüsen, η αξιοποίηση της τυπολογικής μήτρας για την κατηγοριοποίηση και τον χαρακτηρισμό πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων και μοναδικών χαρακτηριστικών των ηθικών αξιών και τρόπων της ηθικής αιτιολόγησης σε διαφορετικές εποχές και τόπους. Από τη στιγμή που τα στοιχεία των τεσσάρων τύπων είναι λειτουργικά αναμειγμένα στη διαδικασία που δίνει στην πρακτική ζωή ένα ιστορικό προσανατολισμό στο χρόνο, καθίσταται δυνατό να ανασυνταχθούν οι σύνθετες σχέσεις μεταξύ αυτών των στοιχείων προκειμένου να επισημανθούν με ακρίβεια και να

¹⁴⁶ Άννα Μαντόγλου, ό.π., 60.

προσδιορισθεί η δομική ιδιαιτερότητα των εμπειρικών εκδηλώσεων της ιστορικής συνείδησης και η σχέση της με τις ηθικές αξίες. Μία αναλυτικότερη διερεύνηση της σχέσης αυτής θα επιχειρήσω σε σχετικό κεφάλαιο.

Πίνακας 1: Οι τέσσερις τύποι της ιστορικής συνείδησης

	Παραδοσιακός	Παραδειγματικός	Κριτικός	Γενετικός
Εμπειρία του χρόνου	επανάληψη ενός δεσμευτικού προτύπου ζωής	αντιπροσώπευση γενικών κανόνων συμπεριφοράς ή αξιακού συστήματος	προβληματισμός για τα ισχύοντα πρότυπα ζωής και για το αξιακό σύστημα	μεταλλαγή των ξένων μορφών ζωής σε πιο κατάλληλα
Μοτίφια της ιστορικής σημασιοδότησης	μονιμότητα μιας δεσμευτικής μορφής ζωής στην χρονική αλλαγή	αιώνιοι κανόνες της κοινωνικής ζωής, αιώνια ισχύς των αξιών	ρήξη των προτύπων ιστορικής σημασιοδότησης με την άρνηση της ισχύος τους	αλλαγές στις οποίες οι μορφές ζωής τροποποιούνται προκειμένου να ενισχύσουν τη διάρκεια τους
Προσανατολισμός στην εξωτερική ζωή	επιβεβαίωση των παραδεδωμένων δομών με τη συναίνεση για μία έγκυρη κοινωνική ζωή	συσχετισμός ιδιαίτερων καταστάσεων με κανονικότητες του τι συνέβη και έπρεπε να συμβεί	οριοθέτηση των απόψεων κάποιου έναντι των παραδεδωμένων δεσμεύσεων	αποδοχή διαφορετικών απόψεων
Προσανατολισμός στην εσωτερική ζωή	εσωτερίκευση παραδεδωμένων μορφών ζωής με την υιοθέτηση περιορισμένων ρόλων	συσχετισμός αυτοεικόνας προς γενικούς κανόνες και αρχές – νομιμοποίηση ρόλων με τη γενίκευση	αυτοπεποίθηση μέσω της διάψευσης των εξωτερικών δεσμεύσεων – δημιουργία ρόλων	αλλαγή και τροποποίηση της αυτοεικόνας ως αναγκαίας συνθήκης της μονιμότητας και της αυτοεκτίμησης – ισορροπία ρόλων
Σχέση με τις ηθικές αξίες	η ηθικότητα είναι η προδεδωμένη δεσμευτικότητα δομών· η ηθική εγκυρότητα ως μία αναμφισβήτητη σταθερότητα της παράδοσης	η ηθικότητα είναι γενικότητα της υπακοής σε αξίες και αξιακά συστήματα	ρηγμάτωση της ηθικής δύναμης των αξιών μέσω της άρνησης της εγκυρότητάς τους	σχετικοποίηση/ εγγραφή της ηθικότητας στον ιστορικό χρόνο – ελευθερία για περαιτέρω ανάπτυξη, καθίσταται μία συνθήκη της ηθικότητας
Σχέση με την ηθική αιτιολόγηση	η αιτία των αξιών είναι η αποτελεσματική «προ-δεδωμενικότητα» (purgiveness), ενεργοποιώντας τη συναίνεση σε ηθικά ζητήματα	επιχειρηματολογία με γενικεύσεις, σχετικές με κανονικότητες και αρχές	εδραίωση μίας αξιακής και ιδεολογικής κριτικής ως σημαντικών στρατηγικών του ηθικού λόγου (discourse)	η χρονική αλλαγή ως αποφασιστικό επιχείρημα για την ισχύ των ηθικών αξιών

Οι τέσσερις τύποι, οι οποίοι καλύπτουν συνολικά το πεδίο προσανατολισμού της ιστορικής συνείδησης, δεν μπορούν να οριοθετηθούν με ενάργεια στην εμπειρική έρευνα μέσα από την εναρθρωμένη ιστορική συνείδηση. Σε αυτήν την περίπτωση θα μπορούσαν να συγκριθούν στη βάση της συχνότητας εμφάνισης και αυτή η συχνότητα θα μπορούσε να συσχετισθεί με τις παραμέτρους για την ενάρθρωση της ιστορικής συνείδησης. Ωστόσο, επειδή οι τέσσερις τύποι νοηματοδότησης εμφανίζουν μία εντεινόμενη περιπλοκότητα στην σειρά της εμφάνισής τους, θα μπορούσαν να ερμηνευθούν στη λογική της ανάπτυξης, ως τα στάδια¹⁴⁷ της ιστορικής συνείδησης. Η ανάπτυξη των τεσσάρων τύπων διέπεται από την αρχή της προϋπόθεσης (*principle of precondition*): Η παραδοσιακή νοηματοδότηση είναι θεμελιακή, δεν προϋποθέτει τους άλλους τύπους ιστορικής συνείδησης, αλλά συνιστά συνθήκη αναγκαία γι' αυτούς. Η ακολουθία ανάπτυξης των τεσσάρων τύπων εμπεριέχει μία κλιμακούμενη πολυπλοκότητα σε διάφορα σημεία¹⁴⁸.

1. Αύξηση της γνώσης και της εμπειρίας της παρελθούσας πραγματικότητας από την παραδοσιακή προς την παραδειγματική νοηματοδότηση. Στη συνέχεια η μετάβαση στην κριτική νοηματοδότηση προϋποθέτει ποιοτική διαφοροποίηση της χρονικής εμπειρίας βασισμένης στη διάκριση μεταξύ του «δικού μου χρόνου» και του χρόνου «των άλλων». Τέλος, ο γενετικός τύπος υπερβαίνει την ποιοτική διαφοροποίηση μέσω της χρονικοποίησης (*temporalization*) του χρόνου αυτού καθ' εαυτό: ο «δικός μου χρόνος» είναι δυναμικός, υπόκειται σε αλλαγές και διαφοροποιήσεις, όπως και ο χρόνος «των άλλων».
2. Αύξηση της συνθετότητας ως προς τη δομή της ιστορικής σημασίας. Στην παραδοσιακή νοηματοδότηση δεν διαφοροποιείται το γεγονός από τη σημασία. Προοδευτικά παρατηρείται απόκλιση αυτών των δύο, ανάλογη με την ακολουθία των τριών άλλων τύπων ιστορικής συνείδησης.
3. Ανάλογη αύξηση παρατηρείται και στο επίπεδο της αφαίρεσης και της συνθετότητας των λογικών διεργασιών.
4. Κλιμακούμενη συνθετότητα παρατηρείται και στον εξωτερικό και εσωτερικό προσανατολισμό. Στον εξωτερικό οι παραδόσεις παρέχουν αποκλειστικά τα αποδεκτά πρότυπα ζωής. Η παραδειγματική σκέψη τα διευρύνει με τη γενίκευση, ενώ η κριτική νοηματοδότηση αποκλίνει από αυτά. Τέλος, η γενετική νοηματοδότηση δέχεται μία πολυφωνία απόψεων και θέσεων.

¹⁴⁷ Ο Peter Seixas δεν συμφωνεί με τη χρήση του όρου «τύποι» από τον Rüsen και προτιμά τα «στάδια», αφού κάθε επόμενος τύπος προϋποθέτει τον προηγούμενο και δεν τον απορρίπτει. Peter Seixas, «Historical Consciousness. The Progress of Knowledge in a Postprogressive Age», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 142.

¹⁴⁸ Jörn Rüsen, 2004, *ό.π.*, 79-80.

5. Προοδευτικά και παράλληλα με την τυπολογική σειρά της ιστορικής νοηματοδότησης, αναπτύσσεται και η συνθετότητα της ιστορικής ταυτότητας. Εκκινεί από μία αναμφισβήτητη μορφή ιστορικής αυτογνωσίας και καταλήγει σε μία εύθραυστη ισορροπία πολυδιάστατων και πλουραλιστικών μορφών ιστορικής αυτογνωσίας.
6. Η συχνότητα εμφάνισης των δύο πρώτων τύπων είναι μεγαλύτερη από τους δύο επόμενους.
7. Η παραδοσιακή μορφή σκέψης είναι ευκολότερη στη μάθηση, η παραδειγματική είναι κυρίαρχη στα εκπαιδευτικά προγράμματα, ενώ η κριτική και γενετική ικανότητα είναι επίμοχθες τόσο για τον εκπαιδευτικό όσο και για τον/την μαθητή/-τρια¹⁴⁹.

Ο Rösen, εμβαθύνοντας στη σύσταση και τη λειτουργία της ιστορικής συνείδησης, επισημαίνει ότι η ιστορική συνείδηση ενεργοποιείται κάθε φορά που ένα απρόοπτο «ενοχλεί» την ισχύουσα λογική συνάφεια παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Η κρίση, το απρόοπτο λαμβάνει χώρα μέσα σε συγκεκριμένα πολιτισμικά πλαίσια νοήματος και σημασίας. Ωστόσο, αυτά τα πρότυπα νοήματος και σημασίας δεν είναι πάντα ικανά να εντάξουν το απρόοπτο και να το ερμηνεύσουν, ώστε να προσανατολίσουν και να κατευθύνουν την πρακτική ζωή με ένα μεστό νοήματος τρόπο· πρέπει να τροποποιηθούν ή και να αλλάξουν. Ακριβώς στο σημείο αυτό εντοπίζονται τρεις διακριτοί τύποι κρίσης (crisis), οι οποίοι συγκροτούν και τρεις διαφορετικούς τύπους ιστορικής νοηματοδότησης, τρεις διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους η ιστορική συνείδηση ανταποκρίνεται στην πρόκληση του απρόοπτου: η φυσιολογική κρίση (normal crisis), η κριτική κρίση (critical crisis) και η καταστροφική κρίση (catastrophic crisis). Η διάκριση αυτή, πιστεύω, παραπέμπει στη θεωρία του Thomas Kuhn σχετικά με την πορεία της επιστήμης. Οι τρεις αυτοί τύποι κρίσης, όπως και σε κάθε διάκριση του Rösen, είναι ιδεοτυπικοί, τεχνητοί και συνήθως εντοπίζονται σε σχέση ώσμωσης¹⁵⁰.

1. Η φυσιολογική κρίση ενεργοποιεί την ιστορική συνείδηση ως μία διαδικασία προκειμένου το ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο να ξεπεράσει την κρίση μέσα

¹⁴⁹ Μία ερμηνεία για την κυριαρχία της παραδοσιακής και κυρίως της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης, πέραν από την εστίαση του σχολείου, ως κοινωνικού θεσμού μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτικό πλαίσιο, στο πρακτικό παρελθόν, ίσως αποτελεί το γεγονός ότι συχνά οι μαθητές/-τριες αρνούνται και αδυνατούν να εγκολπώσουν μία νέα γνώση ή έννοια η οποία δε συνάδει ή συγκρούεται με τις προϋπάρχουσες. Οι ανωμαλίες και οι ασυμφωνίες συχνά υπάγονται σε μία «εικόνα συμπάρθεσης» (syncretic image), η οποία σκεπάζει τις διαφορές και τις αποδυναμώνει. Jacques Haenen, Hubert Schrijnemakers, and Job Stufkens, Sociocultural, «Theory and the Practice of Teaching Historical Concepts», in Alex Kozulin, Boris Gindis, Vladimir Ageyev, Suzanne Miller (eds.), *Vygotsky's Educational Theory in Cultural Context*, Cambridge University Press, 2003, 247-48.

¹⁵⁰ Jörn Rösen, 2007, ό.π., 20-21, «Trauma and Mourning in Historical Thinking», *Journal of Interdisciplinary Studies in History and Archaeology*, Vol. 1, No.1, 2004, 11 και «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 171-221.

από προδεδωμένες πολιτισμικές δυνατότητες. Η πρόκληση του απρόοπτου και το απρόοπτο το ίδιο ενσωματώνονται σε μία αφήγηση ικανή να νοηματοδοτεί την χρονική αλλαγή. Τα μοτίβα νοήματος στα οποία κινείται η αφήγηση δεν είναι καινούργια, αλλά μία επαναδιάταξη των υπαρχόντων στοιχείων. Ως παράδειγμα θα μπορούσε να αναφερθεί η ενοποίηση της Γερμανίας. Ο Rüsen προτείνει το γεγονός ότι ένας συντηρητικός Γερμανός θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει μία παραδοσιακή σύλληψη της εθνικής ιστορίας προκειμένου να δώσει στην πρόκληση της γερμανικής ενοποίησης τη σημασία μίας φυσιολογικής κρίσης, έτσι ώστε η ενοποίηση να εκληφθεί ως επιστροφή της Γερμανίας στο δρόμο της εθνικής ανάπτυξης. Βέβαια, μία τέτοια σύλληψη της ενοποίησης θα προκαλούσε αντιδράσεις από τις γειτονικές χώρες και θα περιέπλεκε τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹⁵¹.

2. Η κριτική κρίση μπορεί να αντιμετωπισθεί μόνο αν νέα στοιχεία ενεργοποιηθούν μέσω ενός ουσιαστικού μετασχηματισμού των προδεδωμένων δυνατοτήτων της ιστορικής κουλτούρας. Σε μία τέτοια περίπτωση, νέα πρότυπα νοήματος και σημασίας για την ερμηνεία του παρελθόντος είναι αναγκαίο να συγκροτηθούν· η ιστορική σκέψη κατασκευάζει και ακολουθεί νέα παραδείγματα. Στο παράδειγμα της γερμανικής ενοποίησης, η κριτική κρίση θα δημιουργούσε μία νέα αντίληψη για την εθνική ταυτότητα, η οποία μετασχηματίζει τον παραδοσιακό εθνικισμό σε μία πιο ανοικτή αντίληψη, συνδεδεμένη με την αναγκαιότητα των διαδικασιών ευρωπαϊκής ενοποίησης.
3. Μία καταστροφική κρίση τέλος καταλύει τη δυνατότητα της ιστορικής συνείδησης να αφομοιώσει και να ενσωματώσει το απρόοπτο σε μία αφήγηση μεστή νοήματος. Σε αυτήν την περίπτωση, οι βασικές αρχές της νοηματοδότησης, οι οποίες επιτελούν τη συνεκτικότητα της ιστορικής αφήγησης, αμφισβητούνται ή και καταστρέφονται. Όσοι έπεσαν θύματα μίας τέτοιας κρίσης αδυνατούν να «βολέψουν» αυτό το απρόοπτο στη μνήμη τους. Η γλώσσα του ιστορικού νοήματος αδυνατεί να την εκφράσει και μένει σιωπηλή. Γίνεται τραυματική¹⁵².

¹⁵¹ Jörn Rüsen, *Memory, History and the Quest for the Future*, ό.π., 13.

¹⁵² Jörn Rüsen «Holocaust Memory and Identity Building: Metahistorical Considerations in the Case of (West) Germany» in Michael S. Roth and Charles G. Salas (eds.), *Disturbing Remains: Memory, History, and Crisis in the Twentieth Century*, Los Angeles: The Getty Research Institute, 2001. Ο Rüsen στο πλαίσιο της θέσης που έχει το Ολοκαύτωμα στην ιστορική συνείδηση των Γερμανών διακρίνει κάποιες διαφοροποιήσεις: η γενιά που έζησε τον πόλεμο και προσπάθησε να σβήσει από τη μνήμη της το Ολοκαύτωμα, η επόμενη γενιά που ταυτίστηκε με τα θύματα και αποστασιοποιήθηκε από την προηγούμενη και η γενιά που τηρεί μία πιο κριτική στάση σχετικά με τη συνέργεια και την ευθύνη για το Ολοκαύτωμα. Για τη σημασία του Ολοκαυτώματος στη δόμηση της συλλογικής ταυτότητας αναφορά κάνει και ο Werner Bohleber. Werner Bohleber, ό.π., 331. Επίσης, Γιώργος Κόκκινος, Έλλη Λεμονίδου, Βλάσσης Αγτζίδης, *Το Τραύμα και οι Πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*. Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, 17-32

Ως προς τη δυσκολία σαφούς οριοθέτησης και αναγνώρισης των τύπων στην εμπειρική έρευνα πρέπει να αναφερθεί emphaticά ότι η τυπολογία αναφέρεται σε ένα ιδεότυπο¹⁵³, σε μία θεωρητική κατασκευή, μέσω του οποίου η λογική που επηρεάζει την ιστορική νοηματοδότηση μπορεί να γίνει ορατή και αυτή η λογική είναι περισσότερο ή λιγότερο σύνθετο μείγμα από τα στοιχεία των τεσσάρων τύπων. Οι ιδεότυποι αυτοί βοηθούν στη διανοητική ανακατασκευή της σύνθετης εμπειρικής πραγματικότητας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, σπάνια εντοπίζονται οι ιδεότυποι στην εμπειρική έρευνα. Σε αυτήν την περίπτωση έχουν ένα ευρετικό ρόλο και μεταφέρονται στο παρασκήνιο της μεθοδολογίας για να φανερώσουν τις εναρθρώσεις της ιστορικής συνείδησης. Η επισήμανση αυτή είναι κρίσιμη για την έρευνά μας, αφού καθίσταται ιδιαίτερο εργώδες και ενίοτε επισφαλές το έργο της κατηγοριοποίησης.

Η προαναφερθείσα τυπολογία της ιστορικής νοηματοδότησης μπορεί να δια φωτίσει και να καταστήσει κατανοητό τον τρόπο που λειτουργεί στην πραγματικότητα η ιστορική συνείδηση, τους τρόπους με τους οποίους δομείται ως μία συγκεκριμένη λειτουργία πολιτισμικού προσανατολισμού. Ωστόσο, όπου η ιστορική συνείδηση δεν εναρθρώνεται μέσα από λεπτομερείς ιστορίες, όπου δεν ακολουθεί μία αδιαμφισβήτητη και αναγνωρίσιμη στρατηγική ιστορικής νοηματοδότησης, αλλά υιοθετεί αφηγηματικές συντομεύσεις, οι οποίες μπορεί να συνδέονται με ποικίλες μορφές ιστορικής νοηματοδότησης, τότε η τυπολογία χάνει την αναλυτική της συνάφεια σε σχέση με την εμπειρική πραγματικότητα.

Οι τέσσερις τύποι ιστορικής νοηματοδότησης υλοποιούνται αφηγηματικά με τους αντίστοιχους τύπους ιστορικής αφήγησης, οι οποίοι θα αναλυθούν σε σχετική ενότητα.

¹⁵³ Ο Rüsén όταν αναφέρεται στον ιδεότυπο έχει κατά νου τον Max Weber· οι ιδεότυποι είναι «κατασκευές» του ανθρώπινου νου προκειμένου να αποκαλύψει τη κοινωνική και ιστορική πραγματικότητα· δίνουν τη δυνατότητα στον ιστορικό να υπερβεί τις συγκεκριμένες εκφάνσεις του χρόνου και του τόπου· σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εξισώνονται με το πλαστό. βλ. Henk de Jong, «Historical Orientation: Jörn Rüsén's Answer to Nietzsche and his Followers», *History and Theory*, 36 no2 270-88 1997, 280.

4.2.3.1.2 Η ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Ο ΕΜΠΛΟΥΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ RÜSEN ΑΠΟ ΤΟΝ PETER SEIXAS

Ο Peter Seixas, αξιοποιώντας την τυπολογία του Rüsen σχετικά με την ιστορική συνείδηση, παρουσιάζει επτά στοιχεία-παράγοντες, οι οποίοι αποτελούν τον πυρήνα της ιστορικής συνείδησης, και προσπαθεί να ανιχνεύσει την πορεία ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης βάσει αυτών των στοιχείων. Ουσιαστικά αποδομεί από μία νέα, όχι διαφορετική, αλλά συμπληρωματική, οπτική την ιστορική συνείδηση. Ειδικότερα, τα επτά στοιχεία-παράγοντες που συγκροτούν τον πυρήνα της ιστορικής συνείδησης είναι τα ακόλουθα¹⁵⁴:

A. Ιστορική Επιστημολογία (Historical Epistemology)

Δεδομένου ότι το παρελθόν έχει παρέλθει και ότι η ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο παρά μία ανακατασκευή τού παρελθόντος από την οπτική του εκάστοτε παρόντος¹⁵⁵, «θυμίζοντας τον ανακριτή ο οποίος πασχίζει να ανασυνθέσει ένα έγκλημα που δεν έχει δει ο ίδιος¹⁵⁶», οι ιστορικές αφηγήσεις εγγράφονται σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα και προσανατολισμούς που όχι μόνο επηρεάζουν, αλλά καθορίζουν, όχι βέβαια απόλυτα, την κατασκευή αυτή· η επιστήμη θέτει εντονότερα τα προβλήματα της δικής της εποχής, παρά της εποχής που εξετάζει, κατά τον Croce¹⁵⁷. Το παρόν λοιπόν αποικίζει το παρελθόν, χωρίς να παραγνωρίζεται η αμοιβαία αλληλόδραση παρελθόντος-παρόντος. Άλλωστε, κατά τον Carl Becker, «τα ιστορικά γεγονότα δεν υφίστανται μέχρι ο ιστορικός να τα δημιουργήσει»¹⁵⁸. Οι ιστορικές αφηγήσεις θυμίζουν τις αναμνήσεις οι οποίες, κατά τον Freud, όχι μόνο εγείρονται από το εκάστοτε παρόν, αλλά το τελευταίο αναπλασιώνει το παρελθοντικά συμβάντα στο εκάστοτε παρόν, τα διαμορφώνει και μετασχηματίζει (remodeling) το νόημά τους¹⁵⁹. Οι ιστορικές αφηγήσεις ως γλωσσικές κατασκευές δεν

¹⁵⁴ Peter Seixas, *Historical Consciousness. The Progress of Knowledge in a Postprogressive Way*, 2005, 142-45.

¹⁵⁵ Ο Ζακ Λε Γκοφ αναφέρει: «Το παρελθόν ανακατασκευάζεται σε συνάρτηση προς το παρόν στον ίδιο βαθμό που το παρόν ερμηνεύεται μέσα από το παρελθόν», *Ιστορία και Μνήμη*, Αθήνα 1998, 44. Επίσης, κατά τον Bloch, «Το παρελθόν είναι εξ ορισμού ένα δεδομένο που τίποτα στο μέλλον δεν μπορεί να αλλάξει. Όμως η γνώση του παρελθόντος είναι κάτι το προοδευτικό, το οποίο βρίσκεται σε μία διαδικασία συνεχούς αναμόρφωσης και τελειοποίησης», Marc Bloch, *ό.π.*, 1997, 83.

¹⁵⁶ Marc Bloch, *ό.π.*, 1997, 75.

¹⁵⁷ Αναφέρεται στον Marc Ferro, *Πώς αφηγούνται την Ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, 11.

¹⁵⁸ Παρατίθεται από τον Kosso P., «Philosophy of Historiography», in Tucker A. (ed.), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Blackwell Publishing Ltd, 2009, 12.

¹⁵⁹ Werner Bohleber, *ό.π.*, 332. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αναπλασίωσης του εθνικού αφηγήματος αποτελεί η αλλαγή του «διαχρονικού ιστορικού εχθρού» στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της ΠΓΔΜ. Πριν από την διάσπαση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας ως εχθροί προβάλλονταν: ο καπιταλισμός, η Δύση, ο ναζισμός. Στα νέα σχολικά εγχειρίδια, καθώς πλέον το εθνικό αφήγημα δεν διαθλάται υπό το πρίσμα του σοσιαλισμού, εχθροί αναζητούνται στους

ταυτίζονται με το παρελθόν. Το παρελθόν είναι ένα, οι ιστορίες για το παρελθόν είναι πολλές. Η ιστορία αντιπροσωπεύει το συλλογικό πεπρωμένο, αντανακλά τις εμπειρίες, τις προσδοκίες και τον προσανατολισμό ενός συλλογικού υποκειμένου. Γι' αυτό δεν έχει χρονικούς περιορισμούς, κάθε τι παρελθοντικό μπορεί να αποτελέσει υλικό για την κατασκευή της και είναι πληθυντική. Οι ιστορικές πραγματικότητες πρέπει να εκληφθούν ως μία χρονική ακολουθία και διαδοχή χρονικά άτακτων συμβάντων που αποκτούν συνοχή υπό το πρίσμα των εμπειριών και των προσδοκιών μίας ομάδας υποκειμένων. Χαρακτηριστικά ο Γιώργος Κόκκινος αναφέρει:

«Ο ιστορικός λοιπόν αναπλέει το χρόνο με πυξίδα τις γνωστικές και ιδεολογικές ευαισθησίες της εποχής του. Δεν εξηγεί το παρελθόν ως μία δεδομένη, αναλλοίωτη και εξωτερική ως προς αυτόν οντότητα ούτε και το ερμηνεύει μέσα από τους δήθεν ορθολογικούς και αναμφισβήτητους μηχανισμούς της ιστορικής κατανόησης. Αντίθετα, το ανασυγκροτεί και το αναδιαμορφώνει στο πλαίσιο των “χωρο-χρονικών συντεταγμένων” της ιστορικής ανάλυσης¹⁶⁰»

Επίσης, ο Αντώνης Λιάκος σημειώνει:

«Η ιστορία “ποιείται” γιατί περνά μέσα από τη διαμεσολάβηση όχι απλώς των ιστορικών, αλλά του “ιστορείν”. Περνά, δηλαδή, μέσα από τους τρόπους που οι κοινωνίες εγκαθιδρύουν για να εξιστορήσουν τον εαυτό τους: από πρακτικές που εγκαθιδρύονται για να ρυθμίζουν τις σχέσεις τους με το παρελθόν.[...] Πρέπει, επομένως να κατανοήσουμε την ιστορικότητα του “ιστορείν”»¹⁶¹

Η παραπάνω διαπίστωση δεν αποτελεί κοινό τόπο για όλους, όσοι –μαθητές/-τριες, ιστορικοί, πολιτικοί κ.ά.– εντρυφούν στην ιστορία. Συχνά η ιστορία ως παρελθόν ταυτίζεται με την ιστορία ως αναπαράσταση του παρελθόντος: η ιστορική ερμηνεία βρίσκεται σε απόλυτη σύμπτωση με το ιστορικό γεγονός. Ωστόσο, χωρίς η σχέση των δύο αυτών να είναι ταυτόσημη ή αντινομική, πρέπει να καταστεί σαφές ότι είναι *ανάλογη*¹⁶². Κάθε αναπαράσταση αναπαριστά κάτι το οποίο πλέον δεν είναι παρόν, αλλά παρελθόν στο παρόν της αναπαράστασης. Η επίγνωση αυτή αποτελεί ένα συστατικό στοιχείο του επιπέδου και του τύπου της ιστορικής συνείδησης.

γειτονικούς λαούς. Βλ. Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της Βαλκανικής (1991-1993). Τα έθνη σε πόλεμο*, Gutenberg, Αθήνα 2004, 43-4.

¹⁶⁰ Γιώργος Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998 & Jürgen Straub, ό.π., 2006, 45.

¹⁶¹ Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Πόλις, Αθήνα 2007, 23. Γενικότερα, στο έργο αυτό ο Αντώνης Λιάκος πραγματεύεται τον τρόπο με τον οποίο η εκάστοτε κοινωνία, κουλτούρα μετασχηματίζει το παρελθόν σε ιστορία: τι επιλέγει να θυμάται και τι να ξεχνά.

¹⁶² Η αναλογικότητα στο σημείο αυτό ερμηνεύεται ως αντιπροσωπευτικότητα, και σε καμία περίπτωση ως ταύτιση κατά τον Ricoeur. Αναφέρεται στο Jürgen Straub, ό.π., 2006, 47-8.

B. Αξιολόγηση γεγονότων (Historical Significance)

Με δεδομένο ότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε σε απόλυτο βαθμό το παρελθόν, είναι σαφές ότι το τελευταίο δεν συγκροτείται από μία οριστική και ανέκκλητη σειρά γεγονότων, αλλά αλλάζει βάσει των κριτηρίων ιστορικής σημασιодότησης, τα οποία καθορίζονται από τα εκάστοτε ενδιαφέροντα και συμφέροντα. Επομένως, το κριτήριο που καθιστά ένα γεγονός ιστορικά σημαντικό, ενώ κάποια άλλα μένουν στην ιστορική λήθη¹⁶³, στις «λευκές σελίδες» της ιστορίας, εξαρτάται τόσο από χρονικές όσο και από κοινωνικές και ατομικές συντεταγμένες¹⁶⁴.

Γ. Συνέχεια και Αλλαγή (Continuity and Change)

Οι δύο αυτές έννοιες είναι θεμελιακές για την ιστορική κατανόηση, πάντα υπό το πρίσμα της αλληλοσυσχέτισής τους. Η αλλαγή είναι έννοια σχετική με την συνέχεια. Για να μπορέσει κάποιος να αναγνωρίσει την ιστορική αλλαγή, οφείλει να έχει ένα σημείο αναφοράς, μία αναλλοίωτη παρελθούσα κατάσταση. Για παράδειγμα, για να μελετήσει κάποιος διαχρονικά την αλλαγή στη θρησκευτική σκέψη, θέτει μία σταθερά, τη «θρησκεία», η οποία αποκτά ένα αν-ιστορικό χαρακτήρα. Ωστόσο, χωρίς αυτήν τη σταθερά –αν και παραβιάζει την ιστορικότητα του φαινομένου– δεν είναι εφικτή η κατανόηση της αλλαγής. Η ίδια λογική διέπει και την αντίστροφη σχέση. Η συνέχεια μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο αν διαπιστώνεται αλλαγή.

Δ. Πρόοδος και Παρακμή (Progress and Decline)

Η έννοια της προόδου είναι θεμελιακή στη νεωτερική ιστοριογραφία, αφού μετά τον Διαφωτισμό αποτέλεσε το κυρίαρχο ερμηνευτικό σχήμα της ανθρώπινης ιστορίας. Ωστόσο, η πίστη αυτή τίθεται υπό αμφισβήτηση τόσο σε επίπεδο σύγχρονης λαϊκής όσο και ακαδημαϊκής κουλτούρας. Πώς προσανατολίζονται ιστορικά οι ακαδημαϊκοί, αλλά και οι μαθητές/-τριες όταν η πίστη στην προοδευτική πορεία της ανθρώπινης ιστορίας αμφισβητείται;

Ε. Ηθικές κρίσεις (Moral Judgment)

Οι ηθικές κρίσεις και αξιολογήσεις ιστορικών προσώπων αποτελούν, κατά τον Peter Seixas, δομικό στοιχείο της ιστορικής σκέψης. Ωστόσο, είναι σύνηθες το φαινόμενο

¹⁶³ Joke van der Leeuw-Roord, «Developing European Consciousness», in Sharon Macdonald (ed.), *ό.π.*, 114.

¹⁶⁴ Μία ενδεικτική περίπτωση ομάδας «κρυμμένης από την ιστορία» αποτελεί η «γυναίκα» στο αφήγημα της Ρόζας Ιμβριώτη, η οποία χωρίς διάθεση ανατροπής, αλλά παραπλήρωσης του κυρίαρχου αφηγήματος επιχείρησε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα να τοποθετήσει μέσα στο ιστορικό κάδρο τη γυναίκα. «Παρά το γεγονός ότι το ιστορικό έργο της Ιμβριώτη δεν απορρύνιζε συνολικά το εθνικό αφήγημα, οι αντιδράσεις που ξεσήκωσε δεν ήταν περιορισμένες και ήπιες». Έφη Γαζή, «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια». *Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*, Πόλις, Αθήνα 2011, 202-22.

οι κρίσεις αυτές να χαρακτηρίζονται από αναχρονισμούς οι οποίοι αγνοούν ή παραβλέπουν τις διαφορετικές συνθήκες μέσα στις οποίες έδρασαν ιστορικά πρόσωπα και τις νοοτροπίες που χαρακτηρίζουν την εποχή τους. Στην περίπτωση αυτή η ιστορική ενσυναίσθηση είναι ελλειμματική.

ΣΤ. Ιστορική δράση (Historical Agency)

Ο παράγοντας αυτός της ιστορικής συνείδησης εμπερικλείει τις αντιλήψεις του ατόμου σχετικά με το ρόλο των ατομικών ή συλλογικών υποκειμένων και «φορέων δράσης» για την επιτέλεση της ιστορικής αλλαγής. Εξετάζει δηλαδή κατά πόσο ο μαθητής/-τρια ή κάποιο άλλο πρόσωπο πιστεύει στην αιτιώδη δράση των ατομικών ή συλλογικών υποκειμένων στη διαμόρφωση της ανθρώπινης ιστορίας. Εξετάζει την παρουσία ή απουσία και την ένταση ενός γεωγραφικού ή/και βιολογικού ντετερμινισμού στη διαμόρφωση της ανθρώπινης ιστορίας.

Ζ. Ενσυναίσθηση (Empathy)

Η ενσυναίσθηση¹⁶⁵, η οποία διακρίνεται από εκλεκτική συγγένεια με τις ηθικές κρίσεις¹⁶⁶ και αξιολογήσεις, είναι η ικανότητα, διανοητική και όχι συναισθηματική, του

¹⁶⁵ Ληξιαρχική πράξη γέννησης του όρου *ενσυναίσθηση* θεωρείται το 1897, γενέθλιος τόπος η ψυχολογία και πατέρας της ο γερμανός ψυχολόγος Theodore Lipp, ο οποίος χρησιμοποίησε τον όρο *Einfühlung* για να προσδιοριστεί η ψυχολογική κατάσταση στην οποία περιέχεται ένα πρόσωπο που χάνει την αυτοσυναίσθησή του και, την ίδια στιγμή απορροφάται από τα χαρακτηριστικά ενός γεγονότος, από τη δράση ενός προσώπου ή από ένα αισθητικό αντικείμενο-έργο τέχνης. Για μια εμπειριστατωμένη ιστορική αναδρομή και επισκόπηση της ενσυναίσθησης και της διδακτικής αξιοποίησής της βλ. Χαράλαμπος Κουργιαντάκης, «Διδασκαλία της Ιστορίας και ιστορική ενσυναίσθηση – λογική κατανόηση», στο Γιώργος Κόκκινος, Ειρήνη Νάκου (επιμ.), *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, 449-70. Αντί του όρου ενσυναίσθηση ο Lee προτιμά την «ορθολογική κατανόηση» (rational understanding) και ο Mathew T. Downey «ανάληψη οπτικής» (perspective taking). Βλ. Peter Seixas, *Historical Consciousness. The Progress of Knowledge in a Postprogressive Way*, 2005, 144. Ο Ηρακλής Μήλλας χρησιμοποιεί και τον όρο «εμβίωση», *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων*, 2005, 14. Τέλος, ο Gadamer ονομάζει την ιστορική ενσυναίσθηση «ιστορική αίσθηση» και την ορίζει ως: «τη διαθεσιμότητα και το τάλαντο του ιστορικού να κατανοεί το παρελθόν, ενίοτε μάλιστα και τον “εξωτισμό” του, με αφετηρία τα ίδια τα συμφραζόμενα μες από τα οποία αναδύεται. Το να έχεις ιστορική αίσθηση σημαίνει ότι υπερνικάς με συνέπεια τη φυσική αλήθεια που μας κάνει να κρίνουμε το παρελθόν σύμφωνα με τα δήθεν προφανή μέτρα του τρέχοντος βίου, στην οπτική των θεσμών μας, των κεκτημένων αξιών και των αληθειών μας», Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, *Το πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*, μτφρ. Αντώνης Ζέρβας, Ίνδικτος, Αθήνα 1998, 32.

¹⁶⁶ Η ενσυναίσθηση, όχι αποκλειστικά η ιστορική, εκλαμβάνεται ως μια κοινωνική ικανότητα του υποκειμένου, διότι η συναισθηματική ανταπόκριση στη συναισθηματική εμπειρία του «άλλου» ενδυναμώνει τις κοινωνικές σχέσεις, μειώνει την επιθετική και αντικοινωνική συμπεριφορά. Ειδικότερα, ο Hoffman συνδέει άρρηκτα την ενσυναίσθηση με τα ηθικά κίνητρα και διακρίνει τέσσερα διακριτά στάδια στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης: α. *Οικουμενική ενσυναίσθηση* (Global empathy): Ακόμη και παιδιά ενός έτους παρουσιάζουν μία υποτυπώδη ενσυναισθητική ανταπόκριση, όπως ότι κλαίει όταν κάποιο άλλο βρέφος κλαίει, β. *Εγωκεντρική ενσυναίσθηση* (Egocentric empathy): ήδη από την ηλικία του πρώτου έτους, τα παιδιά προσπαθούν, μέσα από ένα εγωκεντρικό πρίσμα, να βοηθήσουν κάποιο άλλο παιδί που βιώνει τη θλίψη, προσφέροντάς του για παράδειγμα τα αντικείμενα εκείνα που θα λειτουργούσαν λυτρωτικά για τα ίδια (του προσφέρουν

άτομου να κατανοεί τα κίνητρα, τα αίτια και τη δράση προσώπων που ενεργούν σε ένα περιβάλλον διαφορετικό από το δικό μας, αποφεύγοντας τους αναχρονισμούς. Μόνο όταν το άτομο κατανοήσει την διαφορετικότητα μπορεί να οδηγηθεί σε κρίσεις οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται από αναχρονισμούς και είναι «δίκαιες»¹⁶⁷. Στο σημείο αυτό θεωρώ καίρια τη σύνδεση με την άποψη του Timothy Williamson για τη ρεαλιστική αξία της φαντασίας. Σύμφωνα με αυτή τη θέση, η φαντασία αναγνωρίζεται ως ένα φυσιολογικό μέσον απόκτησης γνώσης, αφού ουσιαστικά αποτελεί «εργαλείο» για να μεταφερθεί ο άνθρωπος σε καταστάσεις που δεν έχει βιώσει¹⁶⁸. Καθώς λοιπόν και η ενσυναίσθηση απαιτεί από το άτομο να «βλέπει μέσα από τα μάτια του άλλου»¹⁶⁹, η φαντασία ως διανοητική ικανότητα θεωρείται το ίδιο θεμιτή με τη χρήση όλων των άλλων εργαλείων

το αγαπημένο τους παιχνίδι ή οδηγούν τη μητέρα τους προς το άλλο παιδί), γ. *Ενσυναίσθηση για τα συναισθήματα του «άλλου»*: τα παιδιά οδεύοντας προς την προσχολική και στοιχειώδη εκπαίδευση αναπτύσσουν περισσότερο την κατανόησή τους για την οπτική του «άλλου», ότι τα συναισθήματα τους μπορεί να διαφέρουν από τον «άλλο», και δ. *Ενσυναίσθηση για τις συνθήκες ζωής του «άλλου»*: στο πέρασμα προς την εφηβεία και καθώς ο νέος έχει αναπτύξει αφαιρετικές ικανότητες, είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι η ευτυχία ή η δυστυχία του «άλλου» δεν είναι παροδική, αλλά διαχρονική και μπορεί να αναπτύξει την ενσυναίσθηση απέναντι σε συλλογικά υποκείμενα. Βλ. σχετικά Schonert-Reichl, K. (2001). «Promoting Historical Consciousness in Childhood and Adolescence: A Moral Developmental Perspective» Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC. <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?21>. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009, 10-11. Επίσης, ιδιαίτερης προσοχής αξίζει η παρατήρηση της Melanie Klein ότι τα βρέφη εκδηλώνουν εγγενώς ίχνη ενσυναίσθησης, όταν μπορούν να φανταστούν την παρουσία του προσώπου που τα φροντίζει, χωρίς να απαιτείται η φυσική του παρουσία. Αυτή η φανταστική ικανότητα του βρέφους να «παράγει» την παρουσία της φυσικής απουσίας εμπεριέχει στοιχεία ενσυναίσθησης. Βέβαια, οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι η ενσυναίσθηση είναι μία ιδιαίτερα επικίνδυνη έννοια στην εκπαιδευτική διαδικασία και ελλοχεύει ο κίνδυνος να μεγαλώσει το χάσμα, παρά να γεφυρωθεί. Βλ. σχετικά James Garrett, Kyle Greenwalt, «Confronting the Other: Understanding Empathy», *Current Issues in Education*, Vol. 13 (No4), 2010. Για μία εμπεριστατωμένη και πυκνή προσέγγιση των σταδίων ανάπτυξης της ενσυναίσθησης των εφήβων βλ. Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση. Απόψεις και στάσεις μαθητών και εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για την Ιστορία*, Νοόγραμμα, Αθήνα 2005, 36-40. Βλέπε και Barton-Levstik, *Teaching History for the Common Good*, ό.π., 2004, όπως και Κόκκινος – Γατσωτής στο *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010.

¹⁶⁷ Ο Seixas, αναλύοντας το ρόλο των M.M.E., επισημαίνει ότι η δημόσια ιστορία κυριαρχείται από την ελλειμματική ενσυναίσθηση, αφού κυριαρχούν ο παροντισμός και οι αναχρονισμοί. Peter Seixas, «Conceptualizing the Growth of Historical Understanding», in Olson D. and Torrance N. (eds.), *The Handbook of Education and Human Development*, Blackwell Publishing, Oxford 1998, 776-75. Peter Seixas and Peck C., «Teaching Historical Thinking», in Sears A. and Wright I. (eds.), *Challenges and Prospects for Canadian Social Studies*, Pacific Educational Press, Vancouver, 109. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Stephane Levesque, *Thinking Historically: Educating Students for the Twenty-first Century*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 2008, 178.

¹⁶⁸ Ο Williamson αναφέρει ότι αν ζητηθεί από ένα παιδί να φανταστεί ότι είναι σκλάβος στην αρχαία Ρώμη και απαντήσει ότι η καθημερινότητά του θα κυλούσε «βλέποντας αθλητικά στην τηλεόραση και κάνοντας που και που καμία αγγαρεία του σπιτιού», τότε θα έχει φανταστεί λάθος. Η φαντασία δεν είναι απλώς μία πηγή τυχαίων ιδεών. Η αξιοποίηση της φαντασίας δεν θέτει σε κίνδυνο την επαφή μας με την πραγματικότητα, αλλά αποτελεί εργαλείο του γνωσιακού μας μηχανισμού. Επικαλείται μάλιστα τον Πλάτωνα, ο οποίος διερεύνησε τη φύση της ηθικής ρωτώντας πώς θα φερόταν κανείς αν είχε το δαχτυλίδι του Γύγη, που έκανε άορατο όποιον το φορούσε. http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_columns_1_29/08/2010_412734

¹⁶⁹ Η κατά την αγγλική έκφραση *get into the others shoes* ή *walk in the shoes of another*. Για μία αναλυτική παρουσίαση της «ιστορικής φαντασίας» βλ. Alun Munslow, *The Routledge Companion to Historical Studies*, Routledge, London – New York, 2006, 135-40.

του γνωσιακού μας μηχανισμού¹⁷⁰. Ωστόσο, οι Keith Barton και Linda Levstik απορρίπτουν τη μονοδιάστατη προσέγγιση της ενσυναίσθησης, δηλαδή ως αποκλειστικά γνωστικής ενέργειας και αναδεικνύουν το δισυπόστατο χαρακτήρα της: ως μίας έννοιας που αφενός απαιτεί τη διανοητική εμπλοκή του υποκειμένου, αφετέρου τη συναισθηματική. Ως γνωστικό εγχείρημα απαιτεί την προσπάθεια του υποκειμένου να κατανοήσει την ετερότητα και την ιδιαίτερη λογική που την διέπει. Ως συναισθηματικό εγχείρημα, μέσω της φαντασίας, ωθεί το υποκείμενο να συμμετάσχει σε διλήμματα, απορίες και προβληματισμούς του «άλλου», χωρίς σε καμία περίπτωση να ταυτισθεί μαζί του¹⁷¹. Άλλωστε, και για τον LaCapra, η σύμπτωση ενσυναίσθησης και ταύτισης ακυρώνει την αποστασιοποίηση, ενώ η ιστορική ενσυναίσθηση ως δυνητική εμπειρία μετοχής στην κατάσταση και στο βίωμα του «άλλου» οφείλει να διέπεται από την επίγνωση της διαφοράς και της απόστασης που χωρίζει το παρόν από το παρελθόν¹⁷². Η ιστορική ενσυναίσθηση οφείλει να φανταστεί το παρελθόν ως διαφορά¹⁷³ από το παρόν και να το ανασυστήσει αντικειμενικά, όχι φυσικά στο πλαίσιο μιας αντανάκλαστικής θεωρίας ούτε με την έννοια της αξιολογικής ουδετερότητας, αλλά μέσα από μαρτυρίες και τεκμήρια που έχουν διασωθεί και είναι προσβάσιμα. Η ιστορική ενσυναίσθηση λοιπόν, αν θα μπορούσε να οριστεί αρνητικά, πρέπει να αποφεύγει τον παροντισμό, ο οποίος, υπό το πρίσμα ενός κοινωνικού και πολιτισμικού ντετερμινισμού, εγκλωβίζει την οπτική του υποκειμένου σε παροντικά πλαίσια ερμηνείας εργαλειοποιώντας το παρελθόν¹⁷⁴. Αυτή είναι η κυρίαρχη πρακτική στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, οι οποίες

¹⁷⁰ Και ο Levesque, αναλύοντας τα τρία στάδια ιστορικής ενσυναίσθησης (1. Ιστορική φαντασία, η οποία δεν μπορεί να είναι αυθαίρετη, αλλά να δεσμεύεται από ιστορικά κατάλοιπα, επιχειρώντας να καλύψει τα κενά των πληροφοριών, 2. Αναγωγή στα ιδιαίτερα ιστορικά συμφραζόμενα και 3. Ηθικές κρίσεις/αποτιμήσεις), υπογραμμίζει τη σημασία της φαντασίας (imagination και όχι fantasy) για την επίτευξη της ιστορικής ενσυναίσθησης. *Thinking Historically: Educating Students for the Twenty-first Century*, ό.π., 2008, 140-69.

¹⁷¹ Keith C. Barton – Linda S. Levstik, *Teaching History for the Common Good*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey – London 2004, 206-27. Επίσης, βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος και Παναγιώτης Γατσωτής, «Το σχολείο απέναντι στο επίμαχο ιστορικό γεγονός και το τραύμα», ό.π., 2010.

¹⁷² Dominique LaCapra, *Writing History. Writing Trauma*, ό.π., 2001, 78.

¹⁷³ Η ιστορική ενσυναίσθηση σε καμία περίπτωση δεν οδηγεί στην ταύτιση, αλλά αντίθετα στην συνειδητοποίηση της διαφοράς. Βλ. σχετικά Alison Landsberg, «America, the Holocaust, and the Mass Culture of Memory: Toward a Radical Politics of Empathy», ό.π., 82.

¹⁷⁴ Άξια αναφοράς είναι η έρευνα του Peter Lee και άλλων στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος (project) CHATA (Concepts of History and Teaching Approaches) σε σχολεία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αγγλία. Σύμφωνα με τα πορίσματα, διακρίνονται τρία επίπεδα ιστορικής ενσυναίσθησης: α. το ανόητο παρελθόν (The Divi Past): οι μαθητές και μαθήτριες, επειδή δεν μπορούν να ιστορικοποιήσουν το παρελθόν, αντιλαμβάνονται τους ανθρώπους του παρελθόντος ως ανόητους, αφελείς και λιγότερο έξυπνους από τους σύγχρονους, β. σε ένα δεύτερο επίπεδο αρχίζουν να αντιλαμβάνονται την ιστορία ως ένα σύστημα ερμηνείας, αλλά ακόμη δεν έχουν αποκτήσει δεξιότητες ιστορικής ενσυναίσθησης και γ. στο τρίτο επίπεδο (contextual historical empathy) οι ενέργειες των ανθρώπων του παρελθόντος ερμηνεύονται μέσα στο ιστορικό και πολιτισμικό τους συγκείμενο και το παρελθόν κατακτά την αυτονομία του σε σχέση με το παρόν. Βέβαια, σύμφωνα με τον Peter Lee, μόλις στην ηλικία των 11 έως 14 ετών οι μαθητές/-τριες αρχίζουν να ξεχωρίζουν ανάμεσα σε αυτό που οι ίδιοι γνωρίζουν για το παρελθόν και σε αυτό που ο φορέας δράσης γνώριζε τη στιγμή εκείνη. Βλ. σχετικά Jannet

έχουν αυτοεγκλωβιστεί σε ένα παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας, αδιαφορώντας επιδεικτικά για το παρελθόν ή αντιμετωπίζοντάς το εργαλειακά. Έτσι, υποστασιοποιείται το παρόν και συρρικνώνεται επικίνδυνα ο ορίζοντας προσδοκιών, μετατρέποντας το άχθος του παρελθόντος σε άχθος του παρόντος. Ίσως, τελικά, αυτή η εργαλειακή αντιμετώπιση του παρελθόντος να πυκνώνεται στη φράση του Βολταίρου «Η ιστορία είναι ένα πακέτο με κόλπα/παιχνίδια που οι ζωντανοί παίζουν εις βάρος των νεκρών¹⁷⁵».

Ο Seixas αξιοποιεί και αναλύει τους τέσσερις τύπους ιστορικής συνείδησης του Rüsen βάσει των επτά στοιχείων-παραγόντων που αναλύθηκαν πιο πάνω προκειμένου να ανιχνεύσει την ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών, φέρνοντας έτσι την τυπολογία του Rüsen πιο κοντά στη διδακτική πρακτική και αξιοποίηση. Ειδικότερα:

A. Παραδοσιακός τύπος

Ως προς την ιστορική επιστημολογία, ο παραδοσιακός τύπος είναι απλοϊκός, αφού οι ιστορικές γνώσεις περιορίζονται σε ό,τι μας έχουν πει η αυθεντία του δασκάλου και του σχολικού βιβλίου είναι η μόνη αξιόπιστη πηγή πληροφοριών. Το μοναδικό εγχειρίδιο σχολικής ιστορίας και ο θετικισμός που το διατρέχει, ο γεγοντολογικός προσανατολισμός, η υποβάθμιση της ιστορίας – προβλήματος, η έλλειψη αντικρουόμενων πηγών μέσα σε αυτό¹⁷⁶, η χρήση γ' προσώπου σίγουρα είναι στοιχεία τα οποία δεν βοηθούν τον μαθητή/-τρια να ανελιχθεί η ιστορική συνείδησή του πέραν του παραδοσιακού και παραδειγματικού. Απουσιάζει η αναστοχαστική προσέγγιση του παρελθόντος και οι ιστορικές αφηγήσεις που αμφισβητούν το κυρίαρχο νοηματοδοτικό πλαίσιο τίθενται στο περιθώριο. Οι πληθυντικές φωνές του παρελθόντος αποσιωπώνται χάριν μίας επίπεδης και ύποπτης ομοφωνίας¹⁷⁷. Αλλά και οι ιστορικές πηγές δεν τοποθετούνται στις χωρο-χρονικές τους συντεταγμένες· αντιθέτως θεωρούνται ανοικτό-

Van Drie, Van Boxtel Carla, «Historical Reasoning: Towards a Framework for Analyzing Students' Reasoning about the Past», *Educational Psychology Review* (2008) 20, 87-110.

¹⁷⁵ Παρατίθεται από τους K. S. Brown και Yiannis Hamilakis, «The Cupboard of the Yesterdays?», in Keith Brown and Yannis Hamilakis (eds.) *The Usable Past. Greek Metahistories*, Lexington Books, New York – Boulder – Lanham – Oxford 2003, 2.

¹⁷⁶ Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 55.

¹⁷⁷ Μία τέτοια περίπτωση αποσιώπησης και αποστασιοποίησης μέσω της μετατόπισης του ενδιαφέροντος αποτελεί η Ιρλανδία, στα σχολικά εγχειρίδια της οποίας η σύγχρονη ιστορία της έχει εξοβελιστεί. Ανάλογη βέβαια είναι και η περίπτωση της Ισπανίας, στην οποία η ιστορική αμνησία για την εποχή της δικτατορίας του Φράνκο έχει οδηγήσει στην ποινικοποίηση της μνήμης. Βλ. σχετικά Κόκκινος Γιώργος et al., ό.π., 2010, 61 και Κόκκινος Γιώργος, Λεμονίδου Έλλη, Αγτζίδης Βλάσσης, *Το Τραύμα και οι Πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*. Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, 28. Και στην Ελλάδα η θεσμική αμνησία έχει το δικό της βιότοπο, αφού η επίσημη σιωπή για τον εμφύλιο και η άρνηση πραγμάτευσης του θέματος οδήγησε στην πανηγυρική καύση των φακέλων στο όνομα της «εθνικής συμφιλίωσης». Η υψικάμινος της χαλυβουργικής έγινε η κολυμβήθρα του Σιλβάμ. Η λογική του συμψηφισμού κατέλυσε κάθε αναστοχαστική, ψύχραιμη και ισόρροπη προσέγγιση και αναψηλάφηση του παρελθόντος. Εδώ παρατηρείται μία αντιστροφή του καθήκοντος μνήμης, η οποία ωστόσο είναι εξίσου καταστροφική.

αδιαμεσολάβητο παράθυρο στο παρελθόν¹⁷⁸, λειτουργούν οιονεί κατοπτρικά¹⁷⁹. Αυτό το πλαίσιο άρνησης στη διάκριση υποκειμένου (πηγές-ιστορικός) και αντικειμένου (παρελθόν) παραπέμπει στον θετικισμό.

Αναλόγως, τα ιστορικά γεγονότα ιεραρχούνται ως σημαντικά βάσει της νομιμοποιητικής αρχής που έχει επιβάλει η κατεστημένη δομή εξουσίας και κάθε προσπάθεια αναδιάταξης και επανιεράρχησης δαιμονοποιείται. Οι εθνικές εορτές και εκδηλώσεις μνήμης φετιχοποιούνται, μετατρέπονται σε ιερές τελετουργίες για τη συνοχή της ομάδας, ενώ η αναδιάταξη ή αμφισβήτηση των αξόνων τους εκλαμβάνεται ως έγκλημα καθοσιώσεως¹⁸⁰.

Στο δίπολο συνέχεια ή αλλαγή, η παραδοσιακή ιστορική συνείδηση υιοθετεί την αδιάσπαστη συνέχεια και χρησιμοποιεί την ιστορία για να επιβεβαιώσει τη συνέχεια και την ανάμνηση εξοβελίζοντας την αλλαγή ως απειλή. Εξορίζεται η αρχή της ιστορικότητας, γεγονός καθόλα επικίνδυνο για την αρμονική κοινωνική και διεθνική συνύπαρξη, καθώς η αίσθηση μίας στατικής και αναλλοίωτης πραγματικότητας δεν αφήνει περιθώρια μεταλλαγής, επαναδιαπραγμάτευσης του παρελθόντος –πόσο μάλλον όταν αυτό είναι τραυματικό– με αποτέλεσμα να διαιωνίζεται το επώδυνο παρελθόν χωρίς να είναι εφικτή η εργασία πένθους (working through). Ο χρόνος γίνεται αιώνιος και άχρονος και ως εκ τούτου οι έννοιες της προόδου ή της παρακμής καθίστανται α-νόητες, αφού και οι δύο επιφέρουν κάποια αλλαγή. Την ίδια α-χρονική λογική ακολουθεί και ο μεταμοντερνισμός, δίνοντας όμως έμφαση στο παρόν και όχι στο παρελθόν (δυσχεραίνεται η διάκριση ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον και κυριαρχεί ο παροντισμός).

Οι ηθικές κρίσεις και αξιολογήσεις στηρίζονται στην παράδοση, σε αναμφισβήτητα και υπερχρονικά πρότυπα και αξίες. Καθώς λοιπόν τα πρότυπα ζωής και οι αξίες μένουν αναλλοίωτες στον χρόνο, ο ρόλος των ιστορικών υποκειμένων «απαξιώνεται» οδηγώντας τα άτομα σε μία μοιρολατρική αντιμετώπιση του παρόντος και του μέλλοντος.

Τέλος, αυτή η ισοπεδωτική και ομογενοποιητική αντίληψη παρελθόντος – παρόντος, οδηγεί στην απίσχναση της ενσυναίσθησης, αφού οι άνθρωποι του παρελθόντος ενεργούν, κατά την παραδοσιακή νοηματοδότηση, βάσει κινήτρων, αιτιών και νοοτροπιών αδιαφοροποίητων από τα σύγχρονα κίνητρα, νοοτροπίες και αίτια. Σε κάθε άλλη περίπτωση, δηλαδή όταν οι ενέργειες ακολουθούν ένα διαφορετικό αιτιακό νήμα, αντιμετωπίζονται ως παράλογες ή ανόητες και εν γένει απορρίπτονται.

¹⁷⁸ Βλ. La Capra, ό.π., 2001, 3.

¹⁷⁹ Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, Νοόγραμμα, Αθήνα, 2005, 38.

¹⁸⁰ Για μία διεξοδική ανάλυση του ρόλου και του περιεχομένου των σχολικών εορτών βλ. Παρασκευή Γκόλια, *Εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση στο ελληνικό δημοτικό σχολείο: ο ρόλος των σχολικών γιορτών*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2006.

Β. Παραδειγματικός (ή Προοδευτικός) τύπος

Το παρελθόν αποτελεί τροχιοδεικτικό βλήμα για το παρόν, όχι όμως κατά τον αδιαφοροποίητο τρόπο της παραδοσιακής νοηματοδότησης. Το παρελθόν «κρησαρίζεται», έτσι ώστε να διακριθεί το σταθερό και αναλλοίωτο (νομοτέλειες, αρχές και κανόνες) από το περιστασιακό και το επουσιώδες. Το παρελθόν δε γίνεται καθολικά αποδεκτό. Τα επιφαινόμενα απορρίπτονται προκειμένου ο ιστορικός να οδηγηθεί σε διαχρονικούς κανόνες που διέπουν κάθε ανθρώπινη δράση. Η ιστορία πλέον γίνεται η δίδυμη αδελφή των θετικών επιστημών, υπακούοντας στη λογική της επαναληπτικότητας και προβλεπτικότητας¹⁸¹. Έτσι, ο παραδειγματικός τύπος συνδέεται με την σκέψη του Διαφωτισμού και υπό ορισμένες προϋποθέσεις με τη βαθιά πίστη στην πρόοδο και γι' αυτό ο Seixas αποκαλεί τον παραδειγματικό τύπο και προοδευτικό.

Σε αντίθεση με τον παραδοσιακό τρόπο νοηματοδότησης, ο παραδειγματικός είναι σε θέση να διαχειρισθεί αφηγήσεις που συγκρούονται με τις κυρίαρχες. Μέσα από την ορθολογική και εμπειρική μεθοδολογία, ο παραδειγματικός ιστορικός προσανατολισμός είναι σε θέση να αντικαταστήσει παλιά αφηγηματικά σχήματα με νέα, απαλλαγμένα από προκαταλήψεις και ανακρίβειες. Η πρόοδος της ιστοριογραφίας αποτελεί θεμελιακή αρχή της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης.

Αναφορικά με την αξιολογική ιεράρχηση των συμβάντων, αυτή εδράζεται στην ύπαρξη νόμων και κανόνων. Οι γενικεύσεις που αντλούνται από την ιστορία αποτελούν την πυξίδα του πρακτικού προσανατολισμού στο παρόν και το μέλλον. Σημαντικά θεωρούνται τα συμβάντα τα οποία επηρέασαν μεγάλο αριθμό ανθρώπων για μεγάλο χρονικό διάστημα, διότι διδάσκουν τα πιο σημαντικά στοιχεία που οφείλουν να γνωρίζουν τα υποκείμενα του παρόντος. Η ιστορία λοιπόν λειτουργεί ως πηγή ελέγχου και προσδιορισμού των ενεργειών τους και γι' αυτό οδηγεί στην πρόοδο του ανθρώπου.

Σχετικά με τις ηθικές κρίσεις, οι οικουμενικοί και αναλλοίωτοι κανόνες αποτελούν σταθερά της ανθρώπινης ιστορίας. Ακόμη κι αν οι πρωτόγονες κοινωνίες αγνοούσαν την ύπαρξή τους, η προνομιακή θέση του Δυτικού κόσμου τού δίνει το δικαίωμα να κρίνει και να ορίζει τις μη δυτικές κοινωνίες αρνητικά, ως έλλειψη και αδυναμία κατάκτησης του παραδειγματικού τρόπου ιστορικής νοηματοδότησης και των κοσμοθεωρητικών ή αξιακών του προτύπων που θεωρούνται υπερϊστορικά, διαχρονικά ισχύοντα και γι' αυτό κανονιστικά.

¹⁸¹ Ο Karl Popper στο έργο του *The Poverty of Historicism* έχει ανασκευάσει τον ιστορικισμό και έχει απορρίψει κάθε δυνατότητα πρόβλεψης. Βλ. *The Poverty of Historicism*, The Beacon Press, 1957, 41 και David Miller (ed.), *A Pocket Popper*, Fontana Press, 1987, 289-303.

Η πρόοδος αποτελεί το κυρίαρχο ερμηνευτικό σχήμα και καθοδηγητική γραμμή των ανθρώπων. Η αντίληψη αυτή δεν περιορίζεται στην επιστήμη και την τεχνολογία, αλλά και ειδικότερα στην ιστορική επιστήμη. Ο ορθός λόγος αποτελεί τη δύναμη εκείνη που διαμορφώνει την ανθρώπινη συμπεριφορά και ως εκ τούτου ο άνθρωπος είναι σε θέση να ελέγχει και να διαμορφώνει την πορεία της ζωής του.

Αβίαστα συνάγεται από τα παραπάνω ότι η ιστορική ενσυναίσθηση επιτελείται στη βάση αναλλοίωτων κανόνων που διέπουν την ανθρώπινη ιστορία. Αφενός οδηγεί σε ευρύτερες γενικεύσεις που μπορούν να συμπεριλάβουν και περιπτώσεις φαινομενικά διαφορετικές, αφετέρου θέτει κάποια όρια και αποκλεισμούς στο διαφορετικό, στο «άλλο».

Γ. Κριτικός τύπος

Η κριτική ιστορική συνείδηση αμφισβητεί τους δύο προηγούμενους τύπους, προβάλλοντας την ιστορικότητα των γεγονότων, δηλαδή τη σχετική και σε καμία περίπτωση καθολική δύναμη των ιστορικών συνθηκών. Έτσι, τόσο ο αιώνιος χρόνος της παραδοσιακής νοηματοδότησης όσο και οι υπερχρονικοί νόμοι της παραδειγματικής χάνουν την ισχύ τους.

Ο προοδοκεντρικός χαρακτήρας της ιστοριογραφίας αμφισβητείται και παρουσιάζεται ως προβληματική η πίστη ότι η μελλοντική ιστορία θα είναι καλύτερη από την παρελθούσα. Στον ακαδημαϊκό χώρο μία σειρά ιστορικών, με επιφανέστερο τον Hayden White, υιοθετούν τον κριτικό προσανατολισμό της ιστορικής συνείδησης.

Στο πλαίσιο αυτό τα γεγονότα αυτά καθ' εαυτά είναι αξιολογικά ουδέτερα και το υποκείμενο είναι αυτό που τους προσδίδει σημασία. Ως εκ τούτου η επανεισέρχηση και η αξιολογική αναδιάταξη των γεγονότων είναι αναμενόμενη και αποδεκτή. Γεγονότα που θεωρούνταν μέχρι πρότινος ασήμαντα και απουσίαζαν από την ιστοριογραφία είναι δυνατό να αναδυθούν στην επιφάνεια.

Η συνέχεια παύει να θεωρείται σημαντική για την κριτική συνείδηση, ενώ η αλλαγή και η ετερότητα έρχονται στο προσκήνιο. Η αλλαγή στην ιστορία δημιουργεί ένα δυσγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στο υποκείμενο και το παρελθόν. Επομένως, η ρηγμάτωση με το παρελθόν αναιρεί την έννοια της προόδου· το παρελθόν παύει να είναι πλέον μία ευθύγραμμη ανοδική πορεία προς το παρόν. Κάθε προοδοκεντρικό σχήμα αμφισβητείται και οδηγεί στον ιστορικό και πολιτιστικό σχετικισμό.

Οι ηθικές κρίσεις διέπονται από μια λογική αμφισβήτησης και απόρριψης των κυρίαρχων προτύπων και αξιών. Κάθε τι το ευρέως αποδεκτό θεωρείται εκ προοιμίου απορριπτέο, αφού μέσα από την ιστορικότητα των αξιών αποδεικνύεται η σχετικότητα της ισχύος τους. Συνεπώς, μεγα-αφηγήματα που διέπονται από καθολικές αξίες και αρχές παύουν να έχουν ισχύ.

Τέλος, η ικανότητα ενσυναίσθησης αποδυναμώνεται, αφού η ιστορικότητα και ειδικότερα η ιστορικότητα των αξιών και αρχών καθιστούν ανέφικτη κάθε προσπάθεια ορθολογικής κατανόησης της νοοτροπίας, των αρχών και των κινήτρων των ιστορικών υποκειμένων¹⁸².

Δ. Γενετικός τύπος

Η γενετική ιστορική συνείδηση αποτελεί την υπέρβαση του μεταμοντερνισμού, ο οποίος υλοποιείται μέσω του κριτικού τύπου. Η αλλαγή αποτελεί την πεμπτούσια της ιστορικής συνείδησης. Το μέλλον υποσκελίζει το παρελθόν χάριν του παρόντος. Το υποκείμενο συνειδητά αντιλαμβάνεται την ιστορικότητά του και οδηγείται σε ηθικές κρίσεις χωρίς να υιοθετεί απόλυτα την πίστη στην πρόοδο, όπως αυτός διατυπώθηκε από τον Διαφωτισμό. Απορρίπτει τόσο την πλήρη άρνηση της προόδου (κριτικός τύπος) όσο και την πλήρη αποδοχή της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης. Αποφεύγοντας τη Σκύλλα της θετικιστικής αντικειμενικότητας (παραδειγματικός τύπος) και τη Χάρυβδη του μεταμοντέρνου σχετικισμού (κριτικός τύπος) οδηγείται στην κριτική διυποκειμενικότητα (intersubjectivity). Η γνώση κατακτάται μέσα σε μία ερευνητική κοινότητα μέσω ελέγχων και επιβεβαιώσεων που είτε αναπαράγουν είτε ενδυναμώνουν είτε αποδομούν το κυρίαρχο επιστημολογικό παράδειγμα. Η ιστορική γνώση έχει χωρο-χρονικές συντεταγμένες και περιορισμούς. Η ιστορική γνώση αλλάζει συν τω χρόνω και σε κάθε εποχή υπάρχουν διαφορετικά κριτήρια επιστημονικής εγκυρότητας. Η συνειδητοποίηση ωστόσο της κατασκευής του ιστορικού γεγονότος δεν οδηγεί σε θεμελιακό σκεπτικισμό¹⁸³. Η διυποκειμενικότητα οδηγεί στην φαινομενολογία (phenomenology), σύμφωνα με την οποία *«απορρίπτεται η θέση για την ύπαρξη μίας κοινής για όλα τα κοινωνικά υποκείμενα αντικειμενικής κοινωνικής πραγματικότητας η οποία είναι δυνατόν να γίνει αντικείμενο επιστημονικής διερεύνησης πέρα και έξω από το νόημα που της αποδίδεται από τις συνειδήσεις των κοινωνικών υποκειμένων»*¹⁸⁴. Άλλωστε, και ο αμερικανός στοχαστής Richard Rorty, αν και από ορισμένους έχει πολιτογραφηθεί στην πολιτεία του μεταμοντερνισμού, χωρίς να αμφισβητεί στην ιστορικότητα της

¹⁸² Ο Keith Jenkins απορρίπτει εμφιατικά τη δυνατότητα ενσυναίσθησης για τέσσερις λόγους, δυο φιλοσοφικούς και δύο πρακτικούς: α. είναι αδύνατον να «διδασκούμε» στη σκέψη του άλλου, β. *«κάθε ιστορία είναι μία σύγχρονη ιστορία»*, κατά τη γνωστή φράση του Croce, γ. στη σκέψη του ιστορικού και στο έργο του εγγράφονται προβλήματα επιστημολογικής και πρακτικής υφής, τα οποία αναπόδραστα μεταβιβάζονται και στο έργο του και δ. όταν προσπαθούμε να προσεγγίσουμε ενσυναίσθητικά τις σκέψεις και τις προθέσεις ενός υποκειμένου που ανήκει στο παρελθόν, αυτό γίνεται διαμεσολαβημένα μέσω του ιστορικού, και επομένως περισσότερο προσεγγίζουμε τη σκέψη του ιστορικού παρά του ιστορικού αντικειμένου. Βλ. Keith Jenkins, *Re-thinking History*, Routledge, New York 1991, 47-57. Επίσης, βλ. Ελένη Ανδριάκαϊνα, *ό.π.*, 127, 148.

¹⁸³ Βλ. Λε Γκοφ, 1996, 161-64 και Ελένη Ανδριάκαϊνα, *ό.π.*, 2009, 75-107.

¹⁸⁴ Θεόδωρος Ιωσηφίδης, *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, Κριτική, Αθήνα 2003, 31.

ιστορικής γνώσης, αλλά και κάθε άλλου επιστημονικού πεδίου, υπερθεματίζει στην έννοια της δυποκειμενικά δεσμευτικής αλήθειας¹⁸⁵.

Η αξιολογική ιεράρχηση των γεγονότων διέπεται από τη λογική του πρακτικού προσανατολισμού: τα παρελθοντικά γεγονότα καθίστανται σημαντικά όταν μπορούν να δομήσουν μία αφήγηση ικανή να πληροφορεί το υποκείμενο για τη ζωή του στο παρόν και για τις μελλοντικές επιλογές του.

Η αλλαγή αποτελεί δομικό στοιχείο της ταυτότητας του υποκειμένου και αυτή η αδιάλειπτη αλλαγή δεν οδηγεί σε αποπροσανατολισμό, αλλά αντιθέτως στην ελπίδα ενός καλύτερου μέλλοντος.

Τόσο οι μεγάλες αφηγήσεις της προόδου, οι οποίες υποβαστάζουν την παραδειγματική νοηματοδότηση, όσο και οι μετα-αφηγήσεις της αποδόμησης και του εκφυλισμού της κριτικής νοηματοδότησης δεν έχουν θέση στον γενετικό τύπο. Πρόοδος και οπισθοδρόμηση αποτελούν τα δύο πρόσωπα του ιστοριογραφικού Ιανού. Η ιστορία γίνεται κατανοητή και ως πρόοδος και ως οπισθοδρόμηση για διαφορετικές ομάδες σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Η αναγνώριση του «άλλου», αυτού που έχει διαφορετικά ενδιαφέροντα και ορίζοντα προσδοκιών, απαιτεί μία συλλογική επανεξέταση της έννοιας της προόδου. Αναλόγως, οι ηθικές αξιολογήσεις διέπονται από την αναγνώριση της ετερότητας και τον πλουραλισμό.

Τέλος, και με δεδομένη την προοπτική επαναπροσδιορισμού του παρελθόντος, το υποκείμενο εγκαταλείπει οποιαδήποτε μοιρολατρική θέαση της πραγματικότητας και οδηγείται σε δράση για να διαμορφώσει το μέλλον του, χωρίς να εγκλωβίζεται σε μία προδιαγεγραμμένη και νομοτελειακά επικαθορισμένη προοδοκεντρική πορεία. Έτσι, ενισχύεται η πολιτική κοινωνικοποίηση και η εμπλοκή του ατόμου στη δημόσια σφαίρα προκειμένου να υπηρετήσει το συλλογικό αγαθό.

Η ιστορική σκέψη στον γενετικό τύπο γνωρίζει ότι η ιστορικότητα είναι εγγενές στοιχείο της ανθρώπινης ιστορίας και ότι η ενσυναίσθηση μοιάζει δυσχερής. Ωστόσο, το υποκείμενο προσπαθεί να κατασκευάσει μία εικόνα της παρελθούσας πραγματικότητας βάσει ιστορικών τεκμηρίων και έτσι να κατανοήσει την νοοτροπία των ιστορικών υποκειμένων.

¹⁸⁵ Βλ. σχετικά, Γιώργος Κόκκινος, *Συμβολικοί πόλεμοι για την Ιστορία και την Κουλτούρα. Το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, 106-16.

Πίνακας 2: Οι τέσσερις τύποι της ιστορικής συνείδησης

	Παραδοσιακός	Παραδειγματικός	Κριτικός	Γενετικός
Ιστορική Επιστημολογία	<i>Αντι-ιστορική: οι μαρτυρίες ως πηγές που λειτουργούν καθρεπτικά</i>	<i>Θετικιστική προσέγγιση</i>	<i>Γνωσιακός σχετικισμός, ιστοριογραφικός μεταμοντερνισμός</i>	<i>Κριτική διυποκειμενικότητα (intersubjectivity)</i>
Αξιολόγηση Γεγονότων	<i>Πλήρης αποδοχή της κυρίαρχης ιεράρχησης, χωρίς καμία αναστοχαστική προοπτική</i>	<i>Βάσει διαχρονικών κανόνων και νόμων</i>	<i>Άρνηση και αναστροφή της ισχύουσας ιεράρχησης</i>	<i>Γίνεται βάσει του πρακτικού προσανατολισμού</i>
Συνέχεια και Αλλαγή	<i>Το παρόν ως μία αδιαφοροποίητη εικόνα του παρελθόντος</i>	<i>Η αλλαγή υπακούει σε νόμους και κανόνες</i>	<i>Άρνηση οποιουδήποτε ενοποιητικού και ολιστικού σχήματος</i>	<i>Ωσμωση συνέχειας και αλλαγής</i>
Πρόδος και Εκφυλισμός	<i>Απουσία οποιασδήποτε αλλαγής, είτε θετικής είτε αρνητικής</i>	<i>Προοδοκεντρισμός</i>	<i>Άρνηση του προοδοκεντρισμού</i>	<i>Απουσία οποιασδήποτε γραμμικότητας</i>
Ηθικές Κρίσεις	<i>Βάσει παραδεδομένων προτύπων και αξιών</i>	<i>Απαξίωση όσων δεν ακολουθούν το δυτικό πρότυπο</i>	<i>Απόρριψη του ισχύοντος αξιακού συστήματος μέσω της άρνησης της εγκυρότητάς του</i>	<i>Πολυφωνία</i>
Ιστορική Δράση	<i>Τα ιστορικά υποκείμενα δεν έχουν ενεργό ρόλο</i>	<i>Το ορθολογικό υποκείμενο ελέγχει και καθορίζει τη δράση του</i>	<i>Ανάδειξη των «βουβών» ατομικών και συλλογικών υποκειμένων</i>	<i>Το υποκείμενο διαμορφώνει ως ένα βαθμό το παρόν και το μέλλον του</i>
Ενσυναίσθηση	<i>Απουσιάζει πλήρως</i>	<i>Αδυναμία κατανόησης της ετερότητας</i>	<i>Αμφισβητείται η δυνατότητα ενσυναίσθησης</i>	<i>Δυσκολία, αλλά όχι αδυναμία</i>

4.2.3.1.3 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ¹⁸⁶

Στον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στην θεωρία και την εμπειρία, η ιστορική συνείδηση μπορεί να διαβαθμιστεί σε βαθμούς συνειδητότητας. Ποικίλλει από το επίπεδο της ασυνείδητης νοηματοδότησης του χρόνου, όπως συμβαίνει στην ονειρική λειτουργία νοηματοδότησης και όπου καμία διάκριση δεν γίνεται ανάμεσα στην πραγματικότητα και την πλασματικότητα, ως την καθαρή συνείδηση της ρηματικής ενάρθρωσης με ανάλογες αναφορές σε διαφοροποιημένες εμπειρίες¹⁸⁷. Πρέπει βέβαια να καταστεί σαφές ότι ο χρόνος δεν είναι μία υπαρκτή οντότητα, αλλά μία κατασκευή του υποκειμένου. Η εμπειρία και η συνείδηση της μεταβολής είναι η συνθήκη εκείνη που οδηγεί τον άνθρωπο να κατασκευάσει χρονικές έννοιες, όπως το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, η διάρκεια, η περίοδος, η συγχρονικότητα¹⁸⁸.

Από αυτήν την άποψη τέτοιες διαφοροποιήσεις είναι σημαντικές, διότι μέσω της αποκλειστικής χρήσης γνωστικών διαδικασιών νοηματοδότησης εξοβελίζεται το σύνολο των προ- και α-συνειδησιακών νοηματοδοτήσεων. Εξάλλου, ακόμη και μια βιαστική ματιά στην παιδική συνείδηση που πραγματεύεται βιωμένες εμπειρίες του παρελθόντος καθιστά σαφές πόσο αποτελεσματικά έχουν προσαρμοστεί το παραμύθι και η μυθολογική νοηματοδότηση (σύμβολα, εικόνες) στα βάθη του χρόνου, και πόσο δύσκολο είναι να περιοριστεί η ιστορική φαντασία μέσω συλλήψεων σχετικών με την εμπειρία. Ακόμη περισσότερο, η νοηματοδότηση που βρίσκεται στο ευρύ πεδίο ανάμεσα στα παραμύθια και στο ιστορικό μυθιστόρημα δείχνει πόσο μη- και προ-γνωστικοί παράγοντες επηρεάζουν την ιστορική συνείδηση και ιδιαίτερα εκεί όπου επιφορτίζεται με ένα ενεργό ρόλο στη γεμάτη συναισθήματα σφαίρα της ζωντανής υποκειμενικότητας.

Τα συναισθηματικά στοιχεία της ιστορικής συνείδησης σκοπίμως έγιναν αντικείμενο πραγμάτευσης στις παλαιότερες μορφές ιστορικής μάθησης με στόχο να επιτευχθούν πολιτικά επιθυμητές συμπεριφορές. Παρόλο που η σύγχρονη διδακτική έτεινε να «λοξοκοιτάζει», αν όχι να αγνοεί ανάλογες διαπλάσεις συμπεριφορών εξαιτίας οδυνηρών πολιτικών εμπειριών αναφορικά με την εργαλειοποίηση της σχολικής ιστορίας, η συναισθηματικότητα βρίσκεται ξανά στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, λόγω της επίδρασής της στην καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης. Γενικότερα, διαπιστώνεται μια διστακτικότητα στην ανάλυση α- και προ-συνειδησιακών λειτουργιών της ιστορικής

¹⁸⁶ Jörn Rüsen, 2001, ό.π., 13-14.

¹⁸⁷ Στο ίδιο μήκος κύματος με τον Rüsen κινείται και ο Jürgen Straub: «Αυτός ο όρος [κατασκευή ιστορικού νοήματος] δεν διαφοροποιείται από το αν τέτοιες κατασκευές και παρουσιάσεις αναδύονται από ασυνείδητες, προ-συνειδησιακές ή συνειδητές διαδικασίες του υποκειμένου, ούτε από το αν ενεργοποιούνται από σύνθετες ή απλές γνωστικές διαδικασίες, λογικές ή μη λογικές, συναισθηματικές, ηθικές ή αντικειμενικές διαδικασίες». Jürgen Straub, ό.π., in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, New York – Oxford 2006, 49.

¹⁸⁸ Βλ. σχετικά Ivo Matozzi, *Εκπαιδύοντας αναγνώστες ιστορίας*, μτφρ. Παναγιώτης Σκόνδρας, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005, 51-71

συνείδησης και είναι ελάχιστες οι θεωρητικές συλλήψεις για τη σχέση του ημι- και α-συνείδητου με τη μνήμη, η οποία αποτελεί θεμελιακή λειτουργία της ιστορικής συνείδησης.

Κατά τον Rüsen, ο εξοβελισμός ή, έστω, η υποβάθμιση από τις ιστορικές σπουδές των συναισθηματικών λειτουργιών της ιστορικής συνείδησης συσκοτίζει τις προσπάθειες θεωρητικής προσπέλασης και εμπειρικής ψηλάφησής της, διότι στο ημι- και α-συνείδητο λαμβάνει χώρα η αφηγηματική νοηματοδότηση, με άλλα λόγια ιστορίες οι οποίες έχουν άμεσες συνέπειες στην πρακτική ζωή των ανθρώπων. Αρκεί κανείς να σκεφτεί τα όνειρα. Αλλά κατά πόσο και με ποιους μηχανισμούς και τρόπους αυτές οι ιστορίες (stories) μπορούν να θεωρηθούν ιστορία (history) που προσιδιάζει στην ιστορική συνείδηση είναι ένα ζήτημα που, κατά τον Rüsen, δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί.

Ο Rüsen πιστεύει ότι αυτό ίσως οφείλεται στο βαθύ χάσμα ανάμεσα, από τη μια πλευρά, στη μοντέρνα ψυχολογία του βάθους και στη μεθοδολογική διαδικασία της ιστορικής έρευνας, από την άλλη.

4.2.3.1.4 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΥΣ¹⁸⁹

Οι διαφοροποιήσεις αυτές εκκινούν από διαφορετικά σημεία σε σύγκριση με αυτές που βασίζονται στα επίπεδα της συνείδησης. Επικεντρώνονται στην φύση της νοηματοδότησης, στην ποιότητα του νοήματος. Στο σημείο αυτό, σχετικά με τις μοντέρνες εναρθρώσεις της ιστορικής νοηματοδότησης, διερευνώνται το αισθητικό, πολιτικό και γνωστικό (με την έννοια της αντίληψης-νόησης) πεδίο, όπου επιδρά η ιστορική συνείδηση, καθώς και τα κριτήρια νοηματοδότησης που συσχετίζουν και συνέχουν αυτά τα πεδία. Αυτή η διάκριση βασίζεται στην υπόθεση ότι η ιστορική συνείδηση βρίσκεται στον χώρο διάδρασης ετερογενών πολιτισμικών πεδίων (αισθητικό, πολιτικό, γνωστικό), τα οποία η ιστορική συνείδηση συγκροτεί και αντιμετωπίζει ως μία ενότητα. Αγώνες για την πολιτική εξουσία, στρατηγικές εθνικής αναγνώρισης και ρητορικές και ποιητικές στρατηγικές υλοποίησης πρέπει να διερευνηθούν συνολικά κατά τη διαδικασία κατανόησης, όπως επίσης πρέπει να διαφοροποιηθούν στις εναρθρώσεις της ιστορικής συνείδησης, που εμφανίζονται στην διαπλοκή των σχέσεων των τριών αυτών πεδίων.

Η ιστορική κουλτούρα, η οποία είναι στην πραγματικότητα η ιστορική μνήμη και η ιστορική συνείδηση ενεργές στο κοινωνικό τους συγκείμενο, τοποθετείται από τον Rüsen στη διασταύρωση αυτών των αισθητικών, πολιτικών και γνωστικών ενδιαφερόντων. Και οι τρεις αυτές διαστάσεις είναι εξίσου σημαντικές για την ιστορική κουλτούρα. Μόνο η στενή διαπλοκή τους εγγυάται μία ικανοποιητική σχέση με το παρελθόν μας. Δεν πρέπει μία διάσταση να υπερισχύσει των άλλων, όπως συνέβη στο παρελθόν. Τον 19^ο αιώνα η πολιτική και επιστημονική διάσταση χειραγώγησαν την αισθητική. Τα τελευταία χρόνια, ωστόσο, συνέβη το αντίστροφο: η αισθητική πλευρά της ιστορικής συγγραφής υπερέκρασε την επιστημονική ορθολογικότητα και την ηθική και πολιτική δέσμευση. Εξάλλου, ο μεταμοντερνισμός θεωρεί την αφηγηματικότητα της ιστορίας ως οντολογικό χαρακτηριστικό της και οδηγήθηκε σε ένα θεμελιακό σκεπτικισμό ως προς τη μεθοδολογία και τη στοχοθεσία της.

Η ερμηνευτική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης και το προϊόν της, η ιστορία, εκδηλώνεται στην ιστορική κουλτούρα της κοινωνίας. Η ιστορική κουλτούρα είναι πολυδιάστατη και έχει θρησκευτικές, ηθικές, παιδαγωγικές, πολιτικές και ρητορικές εκδηλώσεις. Το γνωστικό της περιεχόμενο είναι πάντα η γνώση του «τι και πώς ακριβώς συνέβη» (“*wie es eigentlich gewesen*¹⁹⁰”). Οι τρεις βασικές διαστάσεις της ιστορικής

¹⁸⁹ Jörn Rüsen, 2001a, ό.π., 14· Jörn Rüsen, 2001b, ό.π., 6859-60· Henk de Jong, ό.π., 280· Jörn Rüsen, 2007, ό.π., 22-24.

¹⁹⁰ Κατά την Ανδριάκαϊνα, η γνωστή ρήση του Ranke έχει ερμηνευτεί εν μέρει λανθασμένα, αφού το «*eigentlich*» δεν πρέπει να γίνει κατανοητό ως «πραγματικά», αλλά ως «ουσιωδώς». Βλ. Ελένη

κουλτούρας ως ιδεότυποι, κατά την βεμπεριανή ορολογία¹⁹¹, διακριτοί και υπόλογοι σε διαφορετικά κριτήρια νοήματος, είναι, όπως αναφέρθηκε, η πολιτική, η αισθητική και η γνωστική.

Βέβαια, πρέπει να αναλυθούν πιο πριν οι τρεις διαστάσεις του ιστορικού νοήματος, δηλαδή των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που προσδίδει το υποκείμενο στην χρονική αλλαγή (άλλοτε ως πρόοδος, άλλοτε ως έσχατον, άλλοτε ως αμεταβλητότητα κ.ά.): στο περιεχόμενο, στη μορφή και στη λειτουργία. Ειδικότερα, σε κάθε ιστορική αφήγηση, η οποία φέρει νόημα, ο χρόνος παρουσιάζεται έτσι, ώστε να αντανακλά κάποια αλλαγή στην ποιότητά του. Αυτή η αλλαγή καθίσταται σαφής μέσα από τις τρεις διαστάσεις που συγκροτούν το ιστορικό νόημα.

Ως προς το περιεχόμενο, το ιστορικό νόημα σημαίνει ότι το παρελθόν το οποίο έχει μετασηματισθεί σε μία ιστορία για το παρόν έχει κερδίσει την ποιότητα της εμπειρίας: τα πράγματα πρέπει να έχουν συμβεί με τον τρόπο που αναφέρθηκε ότι έχουν συμβεί. Ωστόσο, δεν αρκεί η απλή παρουσίαση των γεγονότων, αλλά και η διασύνδεση τους ώστε να αναφανεί η αλλαγή στην ποιότητα του χρόνου, όπως για παράδειγμα μέσα από μία ιστορία η οποία με την παρουσίαση των γεγονότων καταδεικνύει την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης και τη συνεχή βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Αυτό το κριτήριο νοήματος της εμπειρίας του παρελθόντος, η οποία είναι σημαντική για το παρόν, μπορεί να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο, όταν η παρουσίαση στηρίζεται στην αξιοπιστία των πηγών, στις αφηγήσεις μαρτύρων, στη διυποκειμενική επιβεβαίωση κ.ά. Τότε η παρουσίαση κερδίζει την επιστημονική αντικειμενικότητα και εισέρχεται στην σφαίρα της ιστορικής επιστήμης, στο γνωστικό πεδίο της ιστορικής κουλτούρας. Στο πολιτισμικό πλαίσιο των νεωτερικών κοινωνιών ο λόγος (reason) σχετίζεται με τη γνωστική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας και χαρακτηρίζεται από εκείνη τη μεθοδολογική ορθολογικότητα η οποία επιτελεί την γνωστική προσπέλαση της εμπειρίας και προσφέρει το ιστορικό νόημα, όταν η ιστορική εμπειρία αυτή καθ' εαυτή δεν είναι ικανή και το ιστορικό νόημα τίθεται υπό αμφισβήτηση¹⁹². Άρα, το περιεχόμενο του ιστορικού νοήματος εκδηλώνεται στην γνωστική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας.

Ως προς τη μορφή, το ιστορικό νόημα υλοποιείται μέσα από μία πειστική και αξιόπιστη αφήγηση. Η χρονολογία, δηλαδή οι αλλαγές και η σχέση μεταξύ διαφορετικών χρονικών σημείων, πρέπει να είναι αληθοφανής. Η παρουσίαση πρέπει να είναι διαυγής και κατανοητή, κάθε γεγονός να έχει ένα προηγούμενο και ένα επόμενο και η

Ανδριάκαϊνα, *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού. Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*, Opportuna, Πάτρα 2009, 34.

¹⁹¹ Ο ιδεότυπος, αναλυτικό εργαλείο της βεμπεριανής κοινωνιολογίας, αναφέρεται σ' ένα σύνολο ουσιαστικών χαρακτηριστικών μιας έννοιας στην πιο καθαρή μορφή τους. Ο ιδεότυπος είναι η αποκρυστάλλωση της ουσίας μιας έννοιας – η έννοια στην ιδανική της μορφή, που δεν είναι δυνατόν να απαντάται έτσι ακριβώς στην πραγματική ζωή.

¹⁹² Jörn Rüsen, στο ίδιο, 58.

παρουσίαση να έχει μία αρχή και ένα τέλος. Η σημασία της μορφής για το ιστορικό νόημα καταδεικνύεται στις τελετουργίες και ιεροτελεστίες μέσω των οποίων ιστορίες σχετικές με την ερμηνεία του κόσμου και την κατασκευή της ταυτότητας καθίστανται προσιτές την κοινωνία. Η μορφή λοιπόν του ιστορικού νοήματος εκδηλώνεται στο αισθητικό επίπεδο της κουλτούρας.

Τέλος, αναφορικά με τη λειτουργική διάσταση του ιστορικού νοήματος, όσοι υιοθετούν μία συγκεκριμένη νοηματοδότηση του ιστορικού χρόνου χρησιμοποιούν αυτή τη νοηματοδότηση προκειμένου να κατευθύνουν τις ενέργειές τους στην καθημερινή πρακτική. Υπό αυτό το πρίσμα, το νόημα είναι σημαντικό για τον πρακτικό προσανατολισμό του αποδέκτη. Οι ιστορίες (stories και histories) απαντούν σε διλήμματα μέσα σε ένα συγκεκριμένο επικοινωνιακό συγκείμενο. Άλλωστε στο σημείο αυτό, το ιστορικό νόημα φανερώνει τον λειτουργικό και υλικό χαρακτήρα του παρελθόντος το οποίο έχει μετασηματισθεί σε ιστορία προκειμένου να υπηρετήσει το παρόν. Πλέον, το ιστορικό νόημα μέσω της λειτουργικής διάστασής του εισέρχεται στην πολιτική διάσταση της ιστορικής κουλτούρας¹⁹³.

Η πολιτική διάσταση επικεντρώνεται στη νομιμοποίηση μίας συγκεκριμένης πολιτικής τάξης, στις σχέσεις εξουσίας και σε αυτήν την περίπτωση το πρακτικό παρελθόν κυριαρχεί του ιστορικού και η ιστορική μνήμη της ιστορικής συνείδησης¹⁹⁴, αφού η ιστορία αντιμετωπίζεται εργαλειακά. Μία τέτοια περίπτωση εργαλειοποίησης της ιστορίας αποτελούν συχνά τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας¹⁹⁵, αλλά και πολιτικής αγωγής και γεωγραφίας, τα οποία δε στοχεύουν στην ερμηνεία και κατανόηση του παρελθόντος, αλλά, μέσα από μία πραγματιστική οπτική, κυρίως στην κοινωνική συνοχή και στην πολιτισμική ενδυνάμωση της κυρίαρχης ομάδας¹⁹⁶. Η ιστορική συνείδηση τις εγγράφει

¹⁹³ Jörn Rüsen, ό.π., 2008, 51-6.

¹⁹⁴ Αν και η μνήμη και η ιστορική συνείδηση θεματοποιούν το ίδιο πεδίο, η πρώτη χρησιμοποιεί προ και μη ορθολογικές διεργασίες για την αναπαράσταση του παρελθόντος και δεν εστιάζει στη σύνδεση παρελθόντος και προσδοκίας, ενώ η δεύτερη χρησιμοποιεί ορθολογικές διεργασίες και δίνει μία μελλοντική προοπτική στο παρελθόν. Jörn Rüsen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 171-72.

¹⁹⁵ Επιλεκτικά και μόνο αναφέρω την έρευνα για τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας του Quebec: τόσο αυτά που χρησιμοποιούνταν από τη δεκαετία του 1980 όσο και αυτά που εκδόθηκαν την πρώτη δεκαετία του 2000 δε φαίνεται να υιοθετούν το πνεύμα της «Νέας Ιστορίας», συνεχίζοντας έτσι μία μονοαιτιατική ιστορία των μεγάλων προσωπικοτήτων. Marc-André Ethier, David Lefrançois, Francis Dupuis-Déri & Stéphanie Demers, «New Textbooks and the 21st Century Québec, Canada History Programs for Middle And High Schools. An Analysis of History Textbooks from Québec. Case Study: A Chapter about Fifth Century B.C. Athens».

¹⁹⁶ Σύμφωνα με τον Πάνο Ξωχέλλη, η Γλώσσα, η Ιστορία, η Πολιτική Αγωγή, η Γεωγραφία, η Λογοτεχνία και τα Θρησκευτικά αποτελούν εκείνα τα μαθήματα τα οποία είναι πιθανότερο να επηρεάσουν τη συμπεριφορά των μαθητών/-τριών και γι' αυτό αποτελούν συχνά αντικείμενο έρευνας και ανάλυσης. Panos Xochellis, «Introduction to the Subject Matter of the Conference», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), *The Image of the "Other"/Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Countries*, Tipothito, Athens 2001, 11.

Το μάθημα της γεωγραφίας και ειδικότερα οι χάρτες (εντός ή εκτός σχολικών εγχειριδίων) δεν αναπαριστούν απλώς μία φυσική πραγματικότητα, αλλά αποτελούν γεωπολιτικές

στον τρόπο που τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως πολιτικά υποκείμενα, στη δόμηση και σύλληψη του Εγώ και του Εμείς, μέσω των μετα-αφηγήσεων που απαντούν σε ερωτήματα ταυτότητας. Δεν υπάρχει πολιτική τάξη που να μην απαιτεί νομιμοποίηση και νομιμοφροσύνη προκειμένου να ενισχύσει τη θέση της. Κλασικό παράδειγμα μίας τέτοιας πρακτικής είναι οι γενεαλογίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από δεσμευτικότητα και το άγχος της απόδειξης της συνέχειας. Άλλωστε, οι γενεαλογίες ως καταγωγικές απαρχές θέτουν ένα αυθαίρετο σημείο εκκίνησης και ορίζουν και ένα ιδεατό δεσμευτικό παρόν και μέλλον. Την εμμονή στην καταγωγή ο Bloch ονομάζει εύστοχα εμβρυογενή μανία¹⁹⁷. Επίσης χαρισματικές ηγεσίες δεν μπορούν να υπάρξουν χωρίς ιστορικές κατασκευές, οι οποίες ενισχύουν ή επινοούν μία γενεαλογική γραμμή που συχνά χάνεται στο χρόνο, μία φανταστική αδιάσπαστη διαγενεακή αλυσίδα, ένα ιστορικό παρελθόν μακράς διάρκειας. Γενικά, το πολιτικό χάρισμα αναφέρεται σε πνευματικές ή φυσικές δυνάμεις που εγγυώνται τη χρονική συνεκτικότητα του κόσμου.

Η αισθητική διάσταση επικεντρώνεται στην ψυχολογική επίδραση των ιστορικών ερμηνειών ή σε αυτό το μέρος του περιεχομένου της που ασκεί επίδραση στις ανθρώπινες αισθήσεις. Ένας ισχυρός ιστορικός προσανατολισμός πρέπει πάντα να δεσμεύει αυτές τις αισθήσεις. Μεταμφιέσεις, χοροί, και μουσική μπορούν να έχουν ιστορικό περιεχόμενο. Πολλές παλαιές μετα-αφηγήσεις συνετίθεντο σε ποιητική μορφή και γιορτάζονταν σε τελετουργικές εκδηλώσεις. Μία μορφική ατέλεια μπορεί να καταστρέψει την αποτελεσματικότητα μίας τέτοιας παρουσίασης και να θέσει σε κίνδυνο τη συνεκτικότητα του κόσμου, όπως τουλάχιστον γινόταν αντιληπτός. Η ιστορική γνώση πρέπει να μετέλθει λογοτεχνικά μοτίβα¹⁹⁸. Σε πολλούς πολιτισμούς η ιστορική αφήγηση καταλαμβάνει μία ασφαλή θέση στον λογοτεχνικό κανόνα ως διακριτό γένος. Στις μοντέρνες κοινωνίες τα μνημεία, τα μουσεία και οι εκθέσεις αποτελούν τις συνηθέστερες εκφάνσεις της ιστορικής παρουσίασης. Σε κοινωνικά συστήματα παλαιότερου τύπου τα κατάλοιπα, οι τάφοι, οι ναοί δεσμεύουν το παρόν στην κληρονομιά του παρελθόντος και καθιστούν το παρόν υπεύθυνο για τη ζωτικότητα της ιστορικής μνήμης. Αυτοί οι τόποι μνήμης ουσιαστικά

αφηγήσεις, οι οποίες σε κάποιες περιπτώσεις προωθούν ένα έρποντα εθνοκεντρισμό. Για παράδειγμα «Αρκετοί ελληνικοί χάρτες περιλαμβάνουν (σε κουτί στο κάτω δεξί τους άκρο) την Κύπρο (λες και αποτελεί επαρχία της Ελλάδος). Ακόμη περισσότερο, οι γειτονικές χώρες αποκτούν διάφορα ονόματα που αντανακλούν πολύ συγκεκριμένες γεωπολιτικές οπτικές: η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (όπως επισήμως την αποκαλεί η Ελλάδα) μετονομάζεται σε «Σκόπια» [...] Και οι πόλεις της Μικράς Ασίας αποτυπώνονται με τα ελληνικά τους ονόματα (προφανώς για να μην ξεχνάμε τις «χαμένες πατρίδες»). Αστέρης Χουλιάρης, «Η πολιτική της Χαρτογραφίας», *Καθημερινή*, 1 Αυγούστου 2010, 27. Καίρια επίσης είναι η παρατήρηση του Arthur Klinghoffer «[οι χάρτες] δεν είναι η πραγματικότητα, αλλά μία ερμηνεία της πραγματικότητας». Arthur Klinghoffer, *The Power of Projections: How Maps Reflect Global Politics and History*, Praeger, London 2006, 23.

¹⁹⁷ Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία*, (μτφρ. Κ. Γαγανάκης), Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1997, 59-60.

¹⁹⁸ Ο Hayden White ουσιαστικά κατατάσσει την ιστορία στο λογοτεχνικό γένος, προσδίδοντάς της μία ποιητική διάσταση. Ελένη Ανδριάκαινα, 2009, ό.π., 189-234. Βλ. επίσης Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, ό.π., 27-39.

λειτουργούν ως αφηγηματικές συντομογραφίες και αισθητοποιούν το ιστορικό νόημα που το κυρίαρχο συλλογικό υποκειμένο προσδίδει στον χρόνο. Η αισθητική επιβάλλει ή προσπαθεί να επιβάλει μία συγκεκριμένη αντίληψη για τον ιστορικό χρόνο προκειμένου να λειτουργήσει νομιμοποιητικά για την πολιτική εξουσία¹⁹⁹. Το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη «προσπαθεί να απωθήσει τα όρια ανάμεσα στη μνήμη και την ανωνυμία, διαλαλώντας πάνω στο πτώμα χωρίς όνομα τη συνοχή του έθνους, στο πλαίσιο της κοινής μνήμης»²⁰⁰.

Η γνωστική διάσταση επικεντρώνεται στη γνώση παλαιότερων γεγονότων σημαντικών για το παρόν και το μέλλον. Χωρίς το στοιχείο της γνώσης, η ανάμνηση του παρελθόντος δεν μπορεί αποτελεσματικά να βρει τη θέση της σε λόγους που αφορούν την ερμηνεία των σύγχρονων χρονικών εμπειριών. Μυθικές μετα-αφηγήσεις έχουν και αυτές μία γνωστική τάξη. Χάνουν, ωστόσο, τη δύναμη προσανατολισμού τους όταν έρχονται αντιμέτωπες με μία επιστήμη του παρελθόντος η οποία διέπεται από μία πιο επεξεργασμένη σχέση με το παρελθόν. Οι μετα-αφηγήσεις τότε γίνονται κοινότοπες, όπως συνέβη στην αρχαιότητα με τον Ηρόδοτο. Στις νεωτερικές κοινωνίες, η γνωστική διάσταση της ιστορίας έχει μετεξελιχθεί σε έναν ακαδημαϊκό επιστημονικό κλάδο.

Αυτή η διάκριση μεταξύ πολιτικών, αισθητικών και γνωστικών (με την έννοια της αντίληψης-νόησης) διαστάσεων της ιστορικής συνείδησης, κατά τον Rüsen, δεν είναι πλήρης, διότι ο χώρος της θρησκείας, ο ιδεολογικός και κοσμοθεωρητικός χώρος δεν μπορούν να υπαχθούν σε αυτές. Εξάλλου, αυτές οι σφαίρες μάλλον αναφέρονται σε μία μετα-διάσταση της ιστορικής συνείδησης στην οποία οι ξεχωριστές διαστάσεις ενσωματώνονται σε μία ενότητα. Ένας ελάχιστος συσχετισμός μεταξύ αισθητικών, πολιτικών και γνωστικών λειτουργιών της ιστορικής συνείδησης πρέπει να γίνει αναγκαία προϋπόθεση, για να καταστεί εφικτή η εκπλήρωση αυτής της λειτουργίας, δηλαδή η συνολική συγκρότηση και κατανόηση του πολιτισμού και ο προσανατολισμός του υποκειμένου στην πρακτική ζωή.

¹⁹⁹ Ο Jay Winter αναφέρεται στους τόπους μνήμης ως μεταμνήμη, ως μία δεύτερης τάξης μνήμη, η οποία μεταφέρει μήμες τρίτων σε πρόσωπα που δεν έχουν βιώσει τα γεγονότα που δηλώνουν. Ωστόσο, διακρίνει τους τόπους μνήμης σε επίσημους, θεσμοθετημένους και ανεπίσημους, άτυπους (ένας κινηματογράφος στον οποίο οργανώθηκε μία απεργία από εργάτες μπορεί να καταστεί για όσους συμμετείχαν τόπος μνήμης, χωρίς ποτέ να περιβληθεί το μανδύα της θεσμικής κατοχύρωσης-νομιμοποίησης). Στον ίδιο λοιπόν γεωγραφικό χώρο συνυπάρχουν αρμονικά ή διαγκωνίζονται συμπληρωματικοί ή ανταγωνιστικοί τόποι μνήμης στον αγώνα για την κυριαρχία και διαφέντευση της δημόσιας μνήμης. Άλλη μία σημαντική διάσταση την οποία αναλύει ο Winter σχετίζεται με τη διαφορετική, παραπληρωματική ή ανταγωνιστική, ερμηνεία του ίδιου τόπου μνήμης: η 11^η Νοεμβρίου ως «Ημέρα της Εκεχειρίας» (Armistice Day) ερμηνεύεται και προσεγγίζεται διαφορετικά από τους ειρηνιστές και από όσους συμμετείχαν ή υπερθεμάτισαν στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι πρώτοι προσέρχονται στα νεκροταφεία για να αποδοκιμάσουν τις στρατιωτικές αξίες, ενώ οι δεύτεροι για να τιμήσουν τον στρατό. Αυτή η δημιουργική ερμηνεία των τόπων μνήμης δεν επιτρέπει μία, μοναδική αποτίμηση. Βλ. σχετικά Jay Winter, «Historians and Sites of Memory», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), ό.π., 256-68.

²⁰⁰ Παρατίθεται από την Άννα Μαντόγλου, ό.π., 2010, 191.

Αυτός ο συσχετισμός αναφέρεται σε ένα κριτήριο νοηματοδότησης (sense criterium), το οποίο ενοποιεί και ενσωματώνει τις τρεις διαστάσεις της ιστορικής συνείδησης, την πολιτική, την αισθητική και τη γνωστική. Αυτό το κριτήριο νοηματοδότησης διαμορφώνεται αφενός από την εκάστοτε υποκειμενικότητα και συνείδηση που έχει το υποκείμενο για τον εαυτό του και αφετέρου από την καλλιεργημένη ιστορική σημασιοδότηση, η οποία σχετίζεται με τις συνθήκες ζωής και τις χρονικές εμπειρίες. Επομένως, το αφομοιωμένο νόημα που ενσωματώνει και τις τρεις διαστάσεις πρέπει να διευθετηθεί μέσω μίας περίπλοκης σχέσης μεταξύ συγκυριακών και προσωπικών σχέσεων της συνείδησης. Οι τελευταίες προσδιορίζουν το συσχετισμό μέσω της ενότητας που διακρίνει την ανθρώπινη συνείδηση ως συνείδηση, την οποία το υποκείμενο έχει για τον εαυτό του. Εδώ ο συσχετισμός χαρακτηρίζεται από ενότητα, ομοιομορφία, παραδοχή. Η συγκυριακή σχέση απαιτεί μία εντελώς διαφορετική συνεκτικότητα της ιστορικής συνείδησης: ευελιξία, επιδεκτικότητα στην αλλαγή λειτουργιών, αμφισημία, απόκλιση, αμφιταλάντευση, διαπραγμάτευση. Η συνεκτικότητα είναι η επιτυχής σύνθεση και των δύο, η ενότητα της συνεκτικότητας και της μη συνεκτικότητας, του σταθερού και του ασταθούς, του αναμφισβήτητου και του διαμφισβητούμενου.

Αυτός ο συσχετισμός είναι αναγκαίος και στις τρεις διαστάσεις του ιστορικού νοήματος, στο περιεχόμενο, στη μορφή και στη λειτουργία. Όταν μία διάσταση υπερισχύει της άλλης, τότε δυσχεραίνεται η ιστορική νοηματοδότηση, ενώ όταν οι διαστάσεις έρχονται σε σύγκρουση, τότε το νόημα εξαφανίζεται. Μόνο με την αμοιβαία και ισόρροπη συνοχή καθίσταται εφικτή η ιστορική νοηματοδότηση. Αρκεί να αναλογιστούμε την ιστορική νοηματοδότηση στο ακόλουθο παράδειγμα: Σε μία γελοιογραφία του Wiley Miller *Civilization comes to the New World* παρουσιάζεται ο Κολόμβος έτοιμος να καταλάβει, στο όνομα της βασίλισσας Ισαβέλλας της Ισπανίας, τη γη στην οποία μόλις αποβιβάστηκε (και που σήμερα ονομάζουμε Αμερική). Την ίδια στιγμή εμποδίζεται από κάποιον δικηγόρο ενδεδυμένο στα πρότυπα του 20^{ου} αιώνα, ο οποίος συμβουλεύεται κάποια νομικά εγχειρίδια και αναζητά τίτλους ιδιοκτησίας. Ο Κολόμβος αναφέρει: «Αξιόνω». Η γελοιογραφία εντάσσεται στο πλαίσιο της αναστοχαστικής συζήτησης σχετικά με την «ανακάλυψη» της Αμερικής με αφορμή τα 500 χρόνια από την ανακάλυψη του Κολόμβου²⁰¹.

Για να γίνει κατανοητή η γελοιογραφία πρέπει και οι τρεις διαστάσεις του ιστορικού νοήματος να «παράγουν» με τρόπο ισόρροπο νόημα. Ειδικότερα, σχετικά με το περιεχόμενο, η γελοιογραφία παράγει νόημα με το να θεωρείται αληθής, δηλαδή το νόημα συνίσταται στην ορθότητα που βασίζεται στην εμπειρία: η Ισαβέλλα ήταν η βασίλισσα στο όνομα της οποίας ενήργησε ο Κολόμβος. Το νόημα θα διεσπάτο αν

²⁰¹ Jörn Rüsen, ό.π., 2008, 51.

αναφερόταν κάποιο άλλο όνομα. Το κριτήριο νοήματος λοιπόν συνίσταται στην ορθότητα των γεγονότων. Όσον αφορά τη διάσταση της μορφής, το κριτήριο νοήματος συγκροτείται μέσω της μορφικής συνοχής. Στην περίπτωση βέβαια της γελοιογραφίας αυτή η μορφική συνοχή χαρακτηρίζεται από την διαφορετική ενδυμασία του Κολόμβου (15^{ος} αι.) και του δικηγόρου (20^{ος} αι.), η οποία υποδηλώνει και την χρονική αλλαγή. Τέλος, το νόημα που προσδίδεται από την γελοιογραφία κερδίζει σε βάθος όταν οι αναγνώστες/-στριες αντιληφθούν και συμφωνήσουν με την κριτική και αναστοχαστική ερμηνεία της ανακάλυψης της Αμερικής και την ίδια στιγμή με την κριτική στάση απέναντι στο σχήμα της προόδου και του πολιτισμού. Σε κάθε περίπτωση, αν μία από τις τρεις διαστάσεις δεν πληρούσε το κριτήριο νοήματος που προσιδιάζει σε αυτήν, τότε η συνολική νοηματοδότηση θα χώλαινε. Θα ήταν δυσχερές αν όχι αδύνατο για το υποκείμενο να κατακτήσει το νόημα της «αφήγησης».

Πίνακας 3: Οι τρεις διαστάσεις της ιστορικής κουλτούρας

	Πολιτισμός	Ιστορική κουλτούρα	Κριτήρια νοήματος	Συνολικά
Αισθητική	Διαίσθηση (αντίληψη)	Ιστορική αντίληψη και ερμηνεία: Διαφορά του χρόνου, αλλαγή, ακολουθία των χρόνων	‘Κάλλος’ (μορφική συνοχή)	Μνήμη, ανάμνηση, Κριτήρια νοήματος για την παρουσίαση του παρελθόντος
Πολιτική	Θέληση (δράση, παθητικότητα)	Προσανατολισμός της δράσης στον χρόνο, ιστορική ταυτότητα	Δύναμη (Νομιμοποίηση της δύναμης και της κυριαρχίας)	
Γνώση	Σκέψη	Η ιστορία ως μορφή και περιεχόμενο της γνώσης	Αλήθεια	

4.2.3.1.5 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ ΕΝΑΡΘΡΩΣΗΣ²⁰²

Αυτή η διαφοροποίηση έχει στενή συνάφεια με το πρόβλημα του συσχετισμού. Κινείται σε μία κλίμακα που εκτείνεται από τις εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής ως τις επεξεργασμένες και σύνθετες εκφράσεις. Ασαφείς, ασυνείδητες νοηματοδοτήσεις της καθημερινής πρακτικής στέκονται απέναντι σε επεξεργασμένες και περίπλοκες. Υπόρρητες και ασυνείδητες νοηματοδοτήσεις παρατίθενται σε ρητές, εμφανείς (εορταστικές, τελετουργικές κ.ά.) εκδηλώσεις.

²⁰² Jörn Rüsen, 2001, «What is Historical...», ό.π., 15.

4.2.3.1.6 ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟΥΣ «ΤΟΠΟΥΣ»²⁰³

Αυτή η διαφοροποίηση μπορεί να συνδεθεί με την παράδοση της ρητορικής, η οποία εντοπίζει τον αποφασιστικό δείκτη των παραγόντων προτυποποίησης της ιστορικής νοηματοδότησης με τη μορφή του λόγου (speech) στον οποίο η ιστορική συνείδηση αποτυπώνεται.

Η ρητορική της ιστορίας, η οποία ορίζεται ως ένα σύνολο γλωσσικών μορφών μέσα στις οποίες η ιστορική γνώση αποκτά τη στοιχειώδη και βασική ζωντάνια της στην πρακτική ζωή, συνίσταται από ένα σύνολο *τόπων*, δηλαδή βασικών μοτίβων νοήματος, τα οποία πρέπει να χρησιμοποιηθούν όταν, μέσω των αφηγηματικών παρουσιάσεων, το παρελθόν πρέπει να παίξει ένα ζωτικό ρόλο στην πρακτική ζωή. Παίρνοντας τη μορφή τέτοιων μοτίβων, η ιστορική γνώση γίνεται μέρος της πρακτικής ζωής καθοδηγώντας την ανθρώπινη δράση σε ενέργειες μεστές νοήματος μέσα στο χρόνο. Η ρητορική προμηθεύει την ιστορική γνώση με ιδέες της χρονικής διαδικασίας που συνδέουν το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον σε ένα μοτίβο νοήματος και σημασίας: αυτό το μοτίβο δίνει τη δυνατότητα προσανατολισμού στην ερμηνεία του εαυτού μας και του κόσμου, στοιχεία απαραίτητα για την χάραξη της ανθρώπινης δράσης.

Σε κάθε ιστορικό έργο μπορούν να εντοπισθούν επίπεδα και πλευρές. Η βασική γλωσσική δομή κάθε ιστοριογραφικού κειμένου συνίσταται από ένα πλέγμα τεσσάρων θεμελιακών και στοιχειωδών τόπων της ιστορικής αφήγησης: του παραδοσιακού, του παραδειγματικού, του κριτικού και του γενετικού τρόπου νοηματοδότησης των εμπειρικών γεγονότων του παρελθόντος. Αυτή η βασική δομή μπορεί να ολοκληρωθεί και να συμπληρωθεί με τις πολιτικές φιλοδοξίες που εκφράζονται με τους αντίστοιχους πολιτικούς τόπους και με αυτόν τον τρόπο το υποκείμενο να υιοθετήσει ένα συγκεκριμένο τύπο νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου και προσανατολισμού στην πρακτική ζωή μέσω της ιστορικής γνώσης. Ο Rüsen διακρίνει μεταξύ αριστερών και δεξιών, μετριοπαθών και ριζοσπαστικών κ.ά. προθέσεων. Πέραν της πολιτικής ρητορικής εντοπίζονται και άλλοι παράγοντες που ζωογονούν την ιστοριογραφία μέσω ρητορικών μοτίβων, όπως η ηθική, η θρησκεία, οι κοσμοθεωρίες και οι ιδεολογίες. Ο Rüsen θεωρεί ότι αυτοί οι παράγοντες μπορούν να αναλυθούν μέσω μίας τυπολογίας, και να μετασχηματισθεί κάθε τυπολογία σε ένα σύνολο ρητορικών τόπων.

Για παράδειγμα, η ρητορική της ιστοριογραφίας του Ranke, κατά τον Rüsen, ως προς τους πολιτικούς τόπους μπορεί να περιγραφεί ως μετριοπαθής συντηρητική, ενώ από την πλευρά των ιστορικών τόπων ως γενετική αφήγηση. Ο γενετικός τόπος χρησιμοποιείται συχνά με την κατηγορία της «ανάπτυξης» και σε πλήθος μεταφορών που

²⁰³ Jörn Rüsen, 2001, «What is Historical...», 16· Jörn Rüsen, «Historical Narration: Foundation, Types, Reason», *History and Theory*, Vol. 26, No. 4, (Dec., 1987), 87-97.

παρουσιάζουν την πλήρη παρέλευση των γεγονότων του παρελθόντος. Χαρακτηριστικά αναφέρει στην *Ιστορία των Παπών*: «Είμαστε αναπόδραστα καταδικασμένοι στο γεγονός ότι όλοι οι σκοποί και οι προσπάθειες της ανθρωπότητας υποτάσσονται στην σιωπηλή και ανεπαίσθητη, αλλά και αδήριτη και ακατάπαυστη πορεία των γεγονότων». Αυτή η γενετική προοπτική άλλωστε προσιδιάζει και στη νεωτερική ιστορία. Ο Ranke θέλει να παρουσιάσει τα γεγονότα όπως ακριβώς συνέβησαν (*wie es eigentlich gewesen*) επιδιώκοντας στην ιστορικοποίησή τους, ενώ απορρίπτει κάθε παραδειγματική προσέγγιση. Από την άποψη των πολιτικών τόπων, αυτή η προοπτική εκφράζεται με την κυριαρχία των ηγετικών προσωπικοτήτων και την αποσιώπηση της ιστορικής παρουσίας των κυβερνωμένων²⁰⁴.

Μία σειρά από ιστορικούς τόπους διευκολύνει τη σύγκριση. Αυτοί οι τόποι οργανώνουν την αφηγηματική παρουσίαση του παρελθόντος προσδίδοντάς της μία συγκεκριμένη σημασία για τον προσανατολισμό των ανθρώπων στα σύγχρονα προβλήματα. Οι ιστορικοί τόποι προσδιορίζονται ως μορφές πρόσληψης και αναπαράστασης εντός του πλέγματος του ιστορικού νοήματος του παρελθόντος, το οποίο λαμβάνει χώρα υπό μορφήν επαναληπτικών μοτίβων σχετικών με ποικίλα περιεχόμενα. Ο πιο γνωστός τόπος της ιστορικής νοηματοδότησης είναι το «*historia magistra vitae*» ή στην Κίνα η μεταφορά του «καθρέπτη²⁰⁵». Η ιστοριογραφία η οποία αναπαριστά το παρελθόν, σύμφωνα με αυτούς τους τόπους, διδάσκει γενικούς κανόνες ανθρώπινης συμπεριφοράς με παραδείγματα. Κατευθύνεται από τη λογική κρίσεων, δηλαδή από τη δημιουργία κανόνων από διάφορες περιπτώσεις και την εφαρμογή των κανόνων αυτών στις επιμέρους περιπτώσεις. Τις περισσότερες φορές οι κανόνες αυτοί σχετίζονται με το χώρο της πολιτικής και απευθύνονται στους πολιτικούς προκειμένου να τους δεσμεύσουν με ηθικές αρχές που νομιμοποιούν την εξουσία και τη δύναμη. Υπάρχουν φυσικά και άλλου είδους τόποι, οι οποίοι όμως δεν μπορούν να καταστούν συγκρίσιμοι, αφού απουσιάζει μία συστηματική ρητορική της ιστοριογραφίας. Άλλοι ιστορικοί τόποι είναι: *το παρελθόν είναι ένας τόπος διαφυγής, το παρελθόν είναι ο ουτοπικός αντικατοπτρισμός του παρόντος, τα σημαντικά στοιχεία του παρελθόντος δεν χάνονται, το παρελθόν μάς διδάσκει, άρα η ιστορία είναι θέμα μάθησης.*

Βέβαια, κατά τον *Rüsen*, οι ιστορικοί τόποι μπορούν να κατηγοριοποιηθούν και να περιγραφούν μέσω τύπων. Μία πιο διαφοροποιημένη ρητορική μίας ειδικής ιστορικής γλώσσας είναι εφικτή μόνο μέσω μίας επεξεργασμένης ιστορικής γραφής. Απαιτείται λοιπόν μία κατηγοριοποίηση για τον χαρακτηρισμό ρηματικά δομημένων ιστορικών νοημάτων σε ακολουθία με την παράδοση της ρητορικής και της ιστορίας. Σε αντίθεση

²⁰⁴ Βλ. Jörn Rüsen, *ό.π.*, 1993, 134-137.

²⁰⁵ Jörn Rüsen, «History: Overview», in Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (eds), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam, 2001, 6861· Jörn Rüsen, *ό.π.*, 2005, 119.

με το πεδίο της ιστοριογραφίας, το ευρύ πεδίο άλλων εναρθρώσεων της ιστορικής συνείδησης δύσκολα μπορεί να ερευνηθεί ως θέμα, αφού δεν είναι εναργής και πλήρως εναρθρωμένη η ιστορική συνείδηση προκειμένου να καταστεί εφικτή και λειτουργική η κατηγοριοποίησή των ιστορικών τόπων.

Συνοψίζοντας, οι τόποι θα μπορούσαν να περιγραφούν σαν τίτλοι ή επικεφαλίδες που συγκρατούμε και ανακαλούμε όποτε θέλουμε να επιχειρηματολογήσουμε για να ενισχύσουμε τη θέση μας²⁰⁶. Αποτελούν μία ενεργή, ανακλήσιμη και αποθηκευμένη σειρά από παραθέματα και εμφιλοχωρούν και στους τέσσερις τύπους ιστορικής νοηματοδότησης²⁰⁷.

²⁰⁶ Megill Allan, «Jörn Rüsen's Theory of Historiography between Modernism and Rhetoric of Inquiry», *History and Theory* 33 February, 1994, 55.

²⁰⁷ Η επισήμανση αυτή κατέστη σαφής κατόπιν προσωπικής επικοινωνίας (e-mail) με τον ίδιο τον Jörn Rüsen στις 3 Σεπτεμβρίου 2009.

Ενα κρίσιμο πρόβλημα σχετικό με την έρευνα στην ιστορική συνείδηση εντοπίζεται στην ανάπτυξή της. Είναι σαφές ότι η ιστορική συνείδηση αναπτύσσεται στη σύνθετη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και εξατομίκευσης του ανθρώπου και ότι αυτή η αναπτυξιακή διαδικασία δεν είναι απλώς σωρευτική, αθροιστική, αλλά πρέπει να γίνει κατανοητή ως η διαδικασία με την οποία αναπτύσσεται η ικανότητα νοηματοδότησης. Δεν πρέπει να θεωρηθεί αυτονόητο ότι κάθε υποκείμενο κατακτά προοδευτικά και τα τέσσερα επίπεδα-στάδια ιστορικής νοηματοδότησης.

Σε θεωρητικό επίπεδο η ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης, με τη βοήθεια των τεσσάρων θεμελιακών τύπων της ιστορικής νοηματοδότησης, μπορεί να συλληφθεί ως μία κατευθυνόμενη διαδικασία της σκέψης, στην οποία, παράλληλα με την διεύρυνση της σχέσης με την εμπειρία και τις διαφοροποιήσεις των υποκειμενικών ικανοτήτων, γίνεται πραγματικότητα η κατάκτηση της παραδοσιακής, παραδειγματικής, κριτικής και γενετικής νοηματοδότησης. Σε αυτήν την ακολουθία ο προηγούμενος τύπος λογικά προϋποθέτει τον επόμενο και τον προεκτείνει. Από αυτήν την άποψη, η ανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί δομημένη διαδικασία λογικών ικανοτήτων που προσιδιάζουν στην ιστορία (ικανότητες ιστορικής νοηματοδότησης).

Δεν είναι εύκολο να συγκεκριμενοποιηθούν αυτές οι σε θεωρητικό επίπεδο διακριτές και μοναδικές συλλήψεις της ανάπτυξης. Αυτό το πρόβλημα προκύπτει διότι στην εμπειρική έρευνα οι τέσσερις τύποι γενικώς εμφανίζονται σε μία μεικτή μορφή και ίσως ποικίλλουν ανάλογα με το συγκεκριμένο στο οποίο η ιστορική συνείδηση εγγράφεται. Γι' αυτό απαιτούνται ευρετικά εργαλεία καταγραφής και αποτύπωσης της ιστορικής συνείδησης τα οποία να συσχετισθούν με τις φάσεις ανάπτυξης του υποκειμένου.

Εξάλλου, η αρχή της νοηματοδότησης δεν είναι εύκολα διαπιστωμένη από την εμπειρική έρευνα, αλλά μάλλον γίνεται αντιληπτή ως αρκετά αποσπασματική και ως πολύ ισχυρή στην παραγωγή νοήματος από την ιστορική συνείδηση. Ο Rüsen επισημαίνει ότι η ερευνητική στρατηγική που επιδιώκει την επιτυχία θα είναι αυτή η οποία τοποθετεί τους ερωτώμενους σε μία κατάσταση που εγγυάται συγκρισιμότητα, επιτρέπει την αυθόρμητη διήγηση ιστοριών, είναι αντιπροσωπευτική της ικανότητας να προσδώσουν ιστορικό νόημα και μπορεί να κατηγοριοποιηθεί στην τυπολογία και να συγκριθεί με μία άλλη. Σε κάθε περίπτωση, η αναπτυξιακή ψυχολογία πρέπει να διεισδύσει στα πεδία, όπου εκδηλώνεται η ιστορική συνείδηση και στο σημείο αυτό ίσως βοηθήσει η πολιτισμική στροφή της ψυχολογίας. Μία τέτοια προσπάθεια επιχειρεί ο J. Straub, έχοντας βέβαια επίγνωση ότι κάθε τέτοια προσπάθεια βρίσκεται σε πολύ πρώιμο στάδιο

²⁰⁸ Jörn Rüsen, 2001, «What is Historical...», 17· Jörn Rüsen, «*History: Overview*», 2001, 6862.

για να μπορέσει κάποτε να φτάσει στο επίπεδο των Piaget – Kohlberg σχετικά με την αναπτυξιακή πορεία της ηθικής συνείδησης²⁰⁹.

²⁰⁹ J. Straub, ό.π., 2006, 44-85.

4.3. Η αφηγηματική διάσταση της ιστορικής συνείδησης

Η γλωσσική (linguistic) μορφή μέσα στην οποία η ιστορική συνείδηση πραγματοποιεί τη λειτουργία του προσανατολισμού είναι αυτή της αφήγησης. Η λειτουργία με την οποία ο ανθρώπινος νους αντιλαμβάνεται/υλοποιεί την ιστορική σύνθεση των διαστάσεων του χρόνου, ταυτόχρονα με αυτή των αξιών και της εμπειρίας, είναι η αφήγηση²¹⁰: το να λέει κάποιος μία ιστορία. Από τη στιγμή που η αφηγηματική μορφή της ιστορικής συνείδησης είναι διαυγής, είναι εφικτό να χαρακτηρίσουμε την ειδική και σημαντική ικανότητα της ιστορικής συνείδησης ως αφηγηματική ικανότητα. Άλλωστε, και κατά τον J. Straub, η αφηγηματική πράξη είναι εγγενής στην ιστορική συνείδηση²¹¹. Η αφηγηματική ικανότητα μπορεί να προσδιοριστεί ως η ικανότητα της ανθρώπινης συνείδησης να επιτελεί διαδικασίες οι οποίες νοηματοδοτούν το παρελθόν, προκαλώντας ένα χρονικό προσανατολισμό στην σύγχρονη πρακτική ζωή μέσω της ανάμνησης της παρελθούσας πραγματικότητας.

Η ιστορία βέβαια δεν πρέπει να εκλαμβάνεται αποκλειστικά ως αντικείμενο των ιστορικών. Είναι ένας πολύ σημαντικός πολιτισμικός παράγοντας στη ζωή του καθενός από τη στιγμή που η ανθρώπινη ζωή χρειάζεται έναν προσανατολισμό στην πορεία του χρόνου. Οι ιστορικές σπουδές είναι ένας σημαντικός τρόπος παρουσίασης της λειτουργίας του προσανατολισμού. Για να καταστεί κατανοητό τι κάνουν οι ιστορικοί, πρέπει κάποιος να ξεκινήσει με τις θεμελιώδεις και γενικές λειτουργίες.

Η ανθρώπινη ζωή έχει τη δική της τάξη χρόνου, η οποία δε συμπίπτει με τον φυσικό χρόνο. Η επινόηση και οριοθέτηση του χρόνου έχει γίνει ένας θεμελιακός όρος της ανθρώπινης ζωής διότι τα ανθρώπινα όντα έχουν χάσει την καθοδήγηση από τα φυσικά ένστικτα και πιέζονται να αντικαταστήσουν τα ένστικτα με ένα δικό τους πολιτισμικό πλαίσιο προσανατολισμού. Η απώλεια των ενστίκτων έχει ανοίξει ένα νέο πεδίο για τη βίωση του χρόνου. Ο χρόνος δεν εμφανίζεται πλέον στην προδομένη τάξη του βιολογικού συστήματος, αλλά ως αλλαγή του κόσμου η οποία δημιουργείται μέσα σε μία πολιτισμική τάξη σημασίας και νοήματος. Άλλωστε, κατά τον Rüsen, η αφήγηση ιστοριών δεν είναι τίποτα άλλο παρά ο τρόπος με τον οποίο ο φυσικός χρόνος μετασχηματίζεται σε ανθρώπινο και, κατά τον Ricoeur, ο χρόνος γίνεται ανθρώπινος στον βαθμό που εναρθρώνεται μέσω ενός αφηγηματικού τρόπου²¹². Ο χρόνος εμφανίζεται ως μια πρόκληση για ερμηνεία. Ως τέτοιος έχει τον χαρακτήρα του απρόοπτου. Απρόοπτο

²¹⁰ Ο Rüsen δεν αρνείται την ύπαρξη μη αφηγηματικών στοιχείων σε μία αφήγηση. Βλ. σχ. Simon Roger, Jörn Rüsen, and Others, ό.π., 2004, 208· Jörn Rüsen, «Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography», *History and Theory*, 35 no4, 5-22, 1996, 5.

²¹¹ Jürgen Straub, ό.π., 2006, 54.

²¹² Αναφέρεται στο David Carr, «The Reality of History», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2008, 124.

σημαίνει ότι πολλά πράγματα συμβαίνουν με έναν τέτοιο τρόπο που πιέζουν τους ανθρώπους να μετασχηματίσουν τις σκέψεις τους για να τα κατανοήσουν. Συγκρινόμενη με τη δύναμη και τον αναπόδραστο χαρακτήρα των ενστίκτων, αυτή η κίνηση του ανθρώπινου νου μπορεί να ορισθεί ως ελευθερία και ο χρόνος ως απρόοπτο μπορεί να εννοηθεί ως απειλή της ελευθερίας του ανθρώπου να ερμηνεύει, να κατανοεί και να νοηματοδοτεί το χρόνο. Τα ανθρώπινα όντα έχουν χάσει την ενστικτώδη καθοδήγηση από τον βιολογικό και επαναλαμβανόμενο φυσικό κύκλο και έχουν οδηγηθεί σε μία ελευθερία η οποία πολιτισμικά δημιουργεί και καθοδηγεί τη ζωή τους. Η ελευθερία αυτή συνίσταται στη δυνατότητα ερμηνείας, με την οποία ο χρόνος αποκτά νόημα και γίνεται ιστορία.

Τι είναι ιστορία; Σε σχέση με την ανθρωπολογικά καθολική λειτουργία του προσανατολισμού της ανθρώπινης ζωής από τον πολιτισμό, η απάντηση είναι απλή: η ιστορία είναι χρόνος ο οποίος έχει κερδίσει νόημα και σημασία. Ιστορία είναι χρόνος μεστός νοήματος και φορέας νοήματος. Ιστορία δεν είναι το παρελθόν, αλλά η ερμηνεία του παρελθόντος υπό το πρίσμα του παρόντος²¹³. Άλλωστε, κατά τον Jürgen Straub, χωρίς την ερμηνεία δεν μπορεί να υπάρξει ιστορία²¹⁴. Κάθε παρελθόν γίνεται αντιληπτό και συλλαμβάνεται πάντοτε μέσα στα συμφραζόμενα του εκάστοτε παρόντος, και γι' αυτό υπόκειται σε συνεχείς αναθεωρήσεις: «η ιστορία γράφεται για να ξαναγραφεί· ο ιστορικός είναι αναγκαστικά χειριστής (ή κυνηγός) εκκρεμοτήτων»²¹⁵. Οι αναθεωρήσεις αυτές μάλιστα, κατά τον John Lukacs, υπόκεινται όχι μόνο σε ποσοτικό διαφορισμό, αλλά και σε ποιοτικό²¹⁶ και «*Η ιστορία είναι οι συχνές, οι συνεχείς ανασκοπήσεις του παρελθόντος*²¹⁷». Επομένως, όχι μόνο το μέλλον είναι «ανοικτό» σε νέες

²¹³ Ο Λε Γκοφ, αναλύοντας τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις και χρήσεις των *λευκοχιτώνων* – *camisards* (το όνομα των καλβινιστών από το Σεβέν προέρχεται από το λευκό πουκάμισο που φορούσαν για να διακρίνονται από τους αντιπάλους τους, καθολικούς, στις μάχες των θρησκευτικών πολέμων), γράφει ότι κάθε ιστορία είναι μία σύγχρονη ιστορία στον βαθμό που συλλαμβάνεται στο πλαίσιο του παρόντος και απαντά στα ενδιαφέροντά του. Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, (μτφρ. Γ. Καμπουρλής), Αθήνα 1998, 158, 184 & 277, ενώ και ο Benedetto Croce υποστηρίζει ότι κάθε ιστορία είναι ιδιαίτερη, υπό την έννοια ότι καθορίζεται από τα πολιτικά και ηθικά προβλήματα με τα οποία η ιστορία ασχολείται στον χώρο και τον χρόνο και τα οποία κάθε ιστορία ανα-θεωρεί ανάλογα με την κατάσταση. Benedetto Croce, *Theory and History of Historiography*, London 1921, 145. Τέλος, ο Châtelet αναφέρει ότι «Ο ιστορικός γνωρίζει ότι η ανάγνωση μίας ιστορικής περιόδου που ο ίδιος παρέχει δεν είναι οριστική και γνωρίζει ότι δεν λέει τα πάντα γι' αυτήν. [...] επειδή είναι ο ίδιος άνθρωπος μίας ορισμένης ιστορικής περιόδου και αναλαμβάνει την έρευνά του έχοντας προκαθορισμένους προτεραιότητες». François Châtelet, *Η γέννηση της Ιστορίας*, μτφρ. Λένα Κασίμη, Σμίλη, Αθήνα 2001, 16-7.

²¹⁴ Jürgen Straub, «Telling Stories, Making Histories», 2006, ό.π., 46.

²¹⁵ Παρατίθεται από την Αγγελική Κωνσταντακοπούλου, ό.π., 34.

²¹⁶ Για να καταστήσει σαφή τη θέση του ο J. Lukacs παραθέτει το ακόλουθο παράδειγμα: «*ας υποθέσουμε ότι σήμερα συμβαίνει ένα δυσάρεστο γεγονός το οποίο θυμάσαι με κάθε λεπτομέρεια. Λίγα χρόνια αργότερα η ανάκληση στη μνήμη του συμβάντος γίνεται αδρομερώς, με τις περισσότερες λεπτομέρειες να έχουν λησμονηθεί. Ωστόσο, η ποιότητα με την οποία κατανοείς και αντιλαμβάνεσαι αυτό που είχε συμβεί έχει αυξηθεί*». John Lukacs, *A Student's Guide to the Study of History*, Del. : ISI Books, Wilmington 2000, 7.

²¹⁷ John Lukacs, ό.π., 26.

νοηματοδοτήσεις, αλλά και το παρελθόν. Το παρόν τροφοδοτεί την αναπαράσταση του παρελθόντος και την προσδοκία του μέλλοντος²¹⁸. Η ιστορία συνδυάζει το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον με έναν τέτοιο τρόπο ώστε οι άνθρωποι μπορούν να ζήσουν στην τεταμένη τομή του ενθουμούμενου παρελθόντος και του αναμενόμενου μέλλοντος. Η ιστορία είναι μια διαδικασία που αντανακλά την χρονική τάξη της ανθρώπινης ζωής, εδράζεται στην εμπειρία και κινητοποιείται από την προσδοκία του μέλλοντος.

Η ιστορία ως πολιτισμικό προϊόν αντίληψης του χρόνου μπορεί να υλοποιηθεί σε ένα πλήθος μορφών, οι οποίες μοιράζονται μία κοινή πνευματική μορφή: την αφήγηση²¹⁹. Με την αφήγηση ο χρόνος αποκτά νόημα²²⁰. Οι αφηγήσεις μετασχηματίζουν το παρελθόν σε ιστορία, συνδυάζουν την εμπειρία και την προσδοκία, τις δύο κύριες διαστάσεις του χρόνου στην ανθρώπινη ζωή. Ως σύνθεση της εμπειρίας και της προσδοκίας περιλαμβάνει μια σχέση με το ανθρώπινο υποκείμενο επίσης - η ταυτότητά του ως συνοχή του εαυτού του στην αλλαγή του χρόνου. Οι αφηγήσεις²²¹ λειτουργούν μέσα στο πολιτισμικό πεδίο υπαγορεύοντας στους ανθρώπους ποιο είναι και ποιο είναι το περιεχόμενο της χρονικής αλλαγής του εαυτού τους και του κόσμου.

Την οργανωτική ικανότητα της αφήγησης υπογραμμίζει και ο Donald Polkinghorne. Ειδικότερα, θεωρεί ως πρωταρχική λειτουργία της αφήγησης την νοηματοδότηση ενεργειών, γεγονότων και συμβάντων, τα οποία συχνά έρχονται σε σύγκρουση με τις προσδοκίες του υποκείμενου, συλλογικού ή ατομικού. Μέσω της αφήγησης το υποκείμενο διαχειρίζεται την «αταξία», το χάος.²²²

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Veayne, του οποίου η θέση θα μπορούσε να πυκνωθεί αδρομερώς στη φράση: «*Τα συμβάντα δεν υπάρχουν παρά μόνο μέσω των πλοκών όπου αποκτούν τη σημασία που τους επιβάλλει η λογική του ανθρώπινου δράματος*»²²³. Κατά τον Veayne, ο ιστορικός μέσω της αφήγησης μορφοποιεί το θέμα του και καθορίζει την πλοκή του, η οποία οργανώνει τα ετερογενή στοιχεία: τα πρόσωπα και

²¹⁸ Jürgen Straub, «Telling Stories, Making Histories», 2006, 53.

²¹⁹ Jörn Rüsen, *Meaning and Representation in History*, ό.π., 124.

²²⁰ Η αφηγηματική οργάνωση της ιστορικής συνείδησης επισημαίνεται και από τον James Wertsch όταν αναλύει την άποψη του MacIntyre «ο άνθρωπος στη δράση και την πρακτική καθημερινότητά του, αλλά και στην φαντασία του, είναι ουσιαστικά ένα αφηγηματικό ζώο (*story-telling animal*)». Ειδικότερα, ο Wertsch επισημαίνει ότι η σημασία της αφήγησης είναι θεμελιώδης για τη κοινωνική μνήμη και την ιστορική συνείδηση, αφού οι αφηγήσεις ιστοριών, είτε ως ακρόαση είτε ως ανάρθρωση, αποτελούν τον μοναδικό τρόπο να κατανοήσει ο άνθρωπος τον εαυτό του και τους άλλους: να κατασκευάσει τη δική του ταυτότητα μέσω της ετερότητας. James Wertsch, «Specific Narratives and Schematic Narrative Templates», in Peter Seixas (ed.), ό.π., 2004, 49-51.

²²¹ Ο Rüsen υποστηρίζει ότι η ιστορική σκέψη επιτελεί το έργο του προσανατολισμού μέσω της αφήγησης, θέση η οποία δε συνάντησε απόλυτη ομοφωνία. Βέβαια, οι Paul Ricoeur και Hayden White υποστηρίζουν, συμφωνώντας με τη θέση του Rüsen, ότι και αυτές οι ιστορίες που εμφανίζονται ως μη αφηγηματικές έχουν αφηγηματική δομή. Βλ. σχ. David Carr, ό.π., 2006, 240.

²²² Donald E. Polkinghorne, «Narrative Psychology and Historical Consciousness», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 13.

²²³ Παρατίθεται από την Θ. Κάββουρα, *Διδακτική της Ιστορίας. Επιστήμη, διδασκαλία, μάθηση*. Μεταίχμιο, Αθήνα 2010, 74.

τις προθέσεις τους, τις συνθήκες, τις πράξεις και τις συνέπειές τους καθώς και τα τυχαία συμβάντα, τα οποία, όταν εμπλέκονται, οδηγούν τα πράγματα σε μία κατεύθυνση, ενώ θα μπορούσαν να εξελιχθούν διαφορετικά.

Αλλά και ο Bruner, υπό το πρίσμα βέβαια μίας διδακτικής αξιοποίησης της αφήγησης, περιγράφει την αφηγηματική ικανότητα ως συμφύη του ανθρώπου και εγγενώς διεπόμενη από ένα οργανωτικό προσανατολισμό.

«Πιστεύω ότι υπάρχει μία διαθεσιμότητα ή καλύτερα μία αρχέγονη προδιάθεση να οργανώνουμε την εμπειρία της ζωής μας σε μία αφηγηματική μορφή, φτιάχνοντας πλοκές... Η ικανότητά μας να ανασυστήσουμε την εμπειρία μας σε αφηγήσεις δεν είναι μόνο παιχνίδι παιδικό: είναι ένα εργαλείο που κυριαρχεί στη ζωή μας, στους κόλπους μιας κουλτούρας για να φτιάχνουμε νοήματα[...] πιστεύω ότι τα παιδιά έχουν μία προδιάθεση, και έμφυτη και διαμορφωμένη από τις συνθήκες, να αρχίσουν μία αφηγηματική καριέρα. Τα προμηθεύουμε με μοντέλα και εργαλεία νοητικά για να βελτιώσουν αυτές τις ικανότητες».²²⁴

Ακόμη πιο διαφωτιστική για τον αφηγηματικό χαρακτήρα κάθε ιστορίας είναι η θέση του David Carr. Ειδικότερα, ο Carr υποστηρίζει ότι κάθε ιστορική πραγματικότητα –*res gestae*– έχει εγγενώς ένα αφηγηματικό χαρακτήρα· κάθε ανθρώπινη εμπειρία και δράση, ατομική ή συλλογική, έχει αφηγηματικό χαρακτήρα. Η ιστορική πραγματικότητα και η αφήγησή της –*historia rerum gestarum*– μοιράζονται την ίδια δομή, την αφηγηματική. Η ιστορική αφήγηση γίνεται κατανοητή ως η προέκταση και ο επαναπροσδιορισμός με άλλα μέσα της πραγματικότητας στην οποία αναφέρεται (*continuity theory*²²⁵). Αντικρούοντας τις ενστάσεις των μεταμοντέρνων, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ο αφηγηματικός χαρακτήρας της ανθρώπινης εμπειρίας και δράσης είναι τεχνητός και όχι εγγενής, ο Carr επισημαίνει ότι η βαθύτερη δομή κάθε αφήγησης – αρχή/μέση/τέλος, πρόβλημα/επίλυση κ.ο.κ.– προσιδιάζει στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη²²⁶. Πέρα και πριν από λογοτεχνικό γένος και μορφή ιστορικής γραφής, η αφήγηση είναι η πρακτική και «υπαρξιακή» μορφή του ανθρώπινου χρόνου. Αυτό δε σημαίνει ότι κάθε πολιτισμός έχει να επιδείξει μία «καθαρή» μορφή ιστορικής αφήγησης. Η ιστορική αφήγηση «εκπορεύεται» από την αφηγηματική δομή της ανθρώπινης εμπειρίας, αλλά σε

²²⁴ Παρατίθεται από την Θεοδώρα Κάββουρα, ό.π., 102.

²²⁵ David Carr, «The Reality of History», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2008, 124.

²²⁶ Οι Barton και Levstik διαφωνούν με την άποψη ότι η αφήγηση είναι εγγενής στην ανθρώπινη εμπειρία και υποστηρίζουν ότι η αφήγηση ως πολιτισμικό εργαλείο έχει απλώς κυριαρχήσει, χωρίς να αποτελεί το μοναδικό μέσο κατανόησης του ιστορικού παρελθόντος. Γιώργος Κόκκινος et al., *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010, 37.

καμία περίπτωση αυτή η δομή δεν οδηγεί σε ιστορικές αφηγήσεις. Καταληκτικά, ο Carr υποστηρίζει ότι η ιστορική αφήγηση είναι μία αφήγηση δεύτερου επιπέδου (second-order narrative), η οποία αφηγείται απλές-πρώτου επιπέδου αφηγήσεις (first-order narratives). Με άλλα λόγια, αποστολή του ιστορικού είναι να συλλάβει τις σκέψεις και τα αίτια που λανθάνουν στις ενέργειες των ιστορικών υποκειμένων, να κατανοήσει τα γεγονότα όπως τα κατανοούσαν τα ιστορικά υποκείμενα· να αναβιώσει τις αφηγήσεις των δρώντων υποκειμένων, να τις συγκρίνει με την υλική τους αποτελεσματικότητα και να τις συνθέσει σε μία νέα αφήγηση, στην ιστορική αφήγηση. Σε καμία περίπτωση βέβαια οι αφηγήσεις των ιστορικών υποκειμένων, συλλογικών ή ατομικών, αν και σε μεγάλο βαθμό επιτελούν την ίδια λειτουργία, δεν ταυτίζονται με την ιστορική αφήγηση, αφού αυτή η επιτέλεση γίνεται σε διαφορετικό επίπεδο και με διαφορετικά μέσα.

Βέβαια, προτού εμβαθύνουμε ειδικώς στην ιστορική αφήγηση, κρίνω σκόπιμη την αναφορά των δομικών χαρακτηριστικών που προσιδιάζουν στην αφήγηση, τουλάχιστον του Δυτικού κόσμου, για να αναδειχθούν οι εκλεκτικές συγγένειες με την ιστορική αφήγηση. Κατά τον Kenneth J. Gergen, τα κριτήρια που είναι σημαντικά για την κατασκευή μίας καταληπτής αφήγησης είναι τα ακόλουθα²²⁷:

1. Κάθε αφήγηση πρέπει να θέτει ένα «τέλος», ένα γεγονός που πρέπει να ερμηνευθεί και το οποίο είναι θετικά ή αρνητικά αξιοδοτημένο. Με ένα εύστοχο παραλληλισμό, ο Gergen μιλάει για κάποιον που βαδίζει βόρεια για μερικά μέτρα, ανατολικά για τρία οικοδομικά τετράγωνα και στο τέλος καταλήγει σε ένα δρόμο με κυπαρίσσια. Η ιστορία αυτή (story) είναι ορφανή νοήματος. Μόνο αν αποτελούσε το προοίμιο στην ιστορία αναζήτησης ενός πολυπόθητου καταλύματος θα ήταν αποδεκτή και καταληπτή. Το τέλος –αναζήτηση ενός καταλύματος– αποτελεί το νήμα που συνδέει τα ασυνάρτητα μεταξύ τους συμβάντα και προσδίδει μία αξιολογική –θετική ή αρνητική– απόχρωση στο τέλος²²⁸. Κάθε ιστορία που αφηγούμαστε κατατείνει στο να καταδείξει ένα αξιοδοτημένο τέλος, όπως πώς πετύχαμε στις εξετάσεις, πώς χάσαμε έναν αγώνα ποδοσφαίρου κ.ο.κ. Σε κάθε περίπτωση τόσο η αξιολογική απόχρωση όσο και το ίδιο το τέλος είναι υποκειμενικές επιλογές.
2. Από τη στιγμή που τίθεται ένας στόχος-τέλος, μία σειρά συμβάντων πρέπει να επιλεγούν και να συναρμοσθούν με τέτοια σειρά και τρόπο, ώστε να υποστηρίζουν το επιλεχθέν τέλος. Η δεξαμενή συμβάντων είναι ανεξάντλητη και ο αφηγητής καλείται να επιλέξει τα συμβάντα εκείνα που θα καταστήσουν την αφήγηση ευλογοφανή και ενδιαφέρουσα. Συμβάντα άσχετα, παρεκβατικά ή

²²⁷ Kenneth J. Gergen, «Narrative, Moral Identity, and Historical Consciousness. A Social Constructionist Account», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, 2006, 100-03.

²²⁸ Η παραπάνω διαφορά θυμίζει τη διάσταση ανάμεσα στο χρονικό και την ιστορία.

ασύνδετα με το τέλος το αποδυναμώνουν. Η αφηγηματολογία έχει ήδη αναλύσει τις χρονικές συντμήσεις και διαστολές ενός λογοτεχνικού έργου²²⁹.

3. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω είναι αναγκαία η συστηματική χρονολογική διάταξη των συμβάντων χωρίς απαραίτητα να ακολουθούν τον κοσμολογικό χρόνο. Σε καμία περίπτωση, ωστόσο, δεν πρέπει να διαταχθούν τυχαία, γιατί τότε διασπάται το νόημα. Στην περίπτωση του Δυτικού πολιτισμού, η γραμμικότητα αποτελεί το κυρίαρχο και ευρέως διαδεδομένο μοτίβο αφηγηματικής τάξης. Ωστόσο, ο δυτικός αυτός *χρονότοπος* (*chronotope*) δεν υπηρετεί πάντα την αφήγηση: ο ωρολογιακός χρόνος δεν είναι λειτουργικός όταν κάποιος αφηγείται την εμπειρία του στην καρέκλα του οδοντιάτρου ή δεν είναι επαρκής αν επιθυμεί να μιλήσει για τη θεωρία της σχετικότητας.
4. Μια εύληπτη αφήγηση παρουσιάζει τον πρωταγωνιστή με μια διαχρονική συνέπεια ως προς τα χαρακτηριστικά του. Χωρίς να αγνοούνται οι εξαιρέσεις ριζικής αλλαγής –στις περιπτώσεις αυτές η αλλαγή αποτελεί τον απώτερο στόχο της αφήγησης, να εξηγήσει δηλαδή την αλλαγή– οι ιστορίες συντελούν στην κατασκευή σταθερών ταυτοτήτων.
5. Η ιδεατή αφήγηση, κατά τα δυτικά πρότυπα, χαρακτηρίζεται από την αιτιότητα. Τα συμβάντα που συναρμολογούνται χαρακτηρίζονται από αιτιώδη σχέση. Κάθε πρότερο συμβάν ερμηνεύει αιτιωδώς το μεταγενέστερο (*post hoc ergo propter hoc*).
6. Κάθε καταληπτή αφήγηση χαρακτηρίζεται από εκείνα τα γλωσσικά στοιχεία που σηματοδοτούν την αρχή και το τέλος. Εκφράσεις όπως «μια φορά και ένα καιρό», «δεν μπορείς να φανταστείς τι μου συνέβη χτες», «Τώρα πλέον ξέρεις» λειτουργούν ως σημεία αναγνώρισης της αρχής ή του τέλους μίας αφήγησης.

Κατά τον Gergen, τα στοιχεία που συνδέουν την ιστορική αφήγηση με τον ιδεότυπο της αφήγησης και τη διαχωρίζουν από ένα απλό χρονικό είναι η προσέγγιση με τα κριτήρια της δυτικής αφήγησης, που μόλις αναλύθηκαν. Η σύγχρονη ιστοριογραφία 1. Δομείται γύρω από ένα τέλος-στόχο (π.χ. οικονομική, πολιτική ή τεχνολογική ισχύς), 2. Επιλέγονται συμβάντα που υπηρετούν το τέλος (π.χ. η άνοδος ή η πτώση ενός πολιτισμού), 3. Επικρατεί ένας συγκεκριμένος χρονικός καθορισμός (π.χ. το δυτικό ημερολόγιο), 4. Οι πρωταγωνιστές δεν είναι ευμετάβλητοι, αλλά διέπονται από μία σχετική συνέπεια (π.χ. προσπαθούμε να κατανοήσουμε τα πραγματικά χαρακτηριστικά του Ναπολέοντα ή του Στάλιν), 5. Δίδεται η εικόνα ομογενοποιημένων πολιτισμών, 6. Αναζητείται η αιτιώδης σχέση (π.χ. οι τεχνολογικές εξελίξεις και η πολεμική ισχύς) και 7. Παρατηρείται η σήμανση της αρχής και του τέλους με τρόπο αναγνωρίσιμο.

²²⁹βλ. Άννα Τζούμα, *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία*, Συμμετρία, Αθήνα 1997.

Η ιστορική αφήγηση λοιπόν είναι ένα σύστημα πνευματικών λειτουργιών που προσδιορίζουν το πεδίο της ιστορικής συνείδησης. Ο χρόνος γίνεται αντιληπτός ως απειλή των ανθρώπινων σχέσεων. Η πιο ακραία εμπειρία του χρόνου είναι ο θάνατος. Η ιστορία είναι μια απάντηση σε αυτή την πρόκληση. Είναι η ερμηνεία της απειλητικής εμπειρίας του χρόνου. Υπερβαίνει την αβεβαιότητα βλέποντας ένα μεστό νοήματος μοτίβο στην πορεία του χρόνου, ένα μοτίβο που ανταποκρίνεται στις ανθρώπινες ελπίδες και προθέσεις. Αυτό το μοτίβο δίνει νόημα στην ιστορία. Η αφήγηση είναι επομένως η διαδικασία της νοηματοδότησης της εμπειρίας του χρόνου.

Η αφήγηση είναι μια διαδικασία ποίησης, δημιουργίας ή παραγωγής ενός πλέγματος χρονικής εμπειρίας σχεδιασμένου σύμφωνα με τις ανάγκες προσανατολισμού στην πορεία του χρόνου. Το προϊόν αυτής της διαδικασίας της αφήγησης, το πλέγμα το ικανό για ένα τέτοιο προσανατολισμό, είναι «μία ιστορία»²³⁰. Όσον αφορά την απειλή του θανάτου, η αφήγηση υπερβαίνει τα όρια της θνητότητας μέσα στον ευρύτερο ορίζοντα της μεστής νοήματος χρονικής πραγμάτωσης. Η αφήγηση είναι μια πράξη απαθανάτισης, λύτρωσης από την αγωνία του θανάτου δια μέσου της απόδοσης νοήματος στην ανθρώπινη ζωή.

²³⁰ Τον πρωτότυπο χαρακτήρα της αφήγησης επισημαίνει και ο Paul Ricoeur, όταν υποστηρίζει ότι η αφήγηση έχει ένα επιλεκτικό χαρακτήρα για το τι θα θυμόμαστε και τι θα ξεχνάμε, γεγονός που οδηγεί στην εργαλειοποίηση της αφήγησης και στη χειραγώγηση της μνήμης από την εξουσία. Paul Ricoeur, *Memory, History, Forgetting*, The University of Chicago Press, Chicago & London 2006, 85-86.

4.3.1 Η ιδιοσυστασία της ιστορικής αφήγησης

Η ιστορία, ως μία υλοποιημένη και εναρθρωμένη ιστορική συνείδηση, είναι στην πραγματικότητα μία αφηγηματική κατασκευή. Η ιστορική συνείδηση προσδιορίζεται ως ένα σύνολο ψυχολογικών και κοινωνικών δομών, πρακτικών και λειτουργιών, μέσω των οποίων μεστές νοήματος αφηγήσεις, δηλαδή ιστορίες (stories), δημιουργούνται, παραδίδονται και υιοθετούνται. Η ιστορική αφήγηση λοιπόν είναι μία θεμελιακή λειτουργία της ιστορικής συνείδησης²³¹, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι όλες οι αφηγήσεις είναι ιστορικές. Η παραδοσιακή διαφοροποίηση της ιστορικής αφήγησης από τις μη ιστορικές έγκειται στο γεγονός ότι εκ των πραγμάτων η πρώτη περιγράφει γεγονότα (fact), ενώ οι δεύτερες μυθοπλασίες (fiction). Αυτή η διαφοροποίηση είναι εν μέρει προβληματική, διότι το ουσιαστικό νόημα της ιστορίας βρίσκεται πέρα από τη διάζευξη μεταξύ πραγματικού και μυθοπλαστικού. Στην πραγματικότητα είναι παραπλανητικό να χαρακτηρίζει κάποιος οτιδήποτε δεν είναι πραγματικό, με την έννοια των «σκληρών δεδομένων» (hard data), ως μυθοπλαστικό. Κατά τον Ίγκερς, δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την επιστήμη σαν αντανάκλαση ενός αντικειμενικού κόσμου. Ωστόσο, δεν βλέπει την επιστήμη σαν μυθοπλασία, αλλά σαν ένα ιστορικά και πολιτισμικά καθοριζόμενο λόγο (discours). Ο Ίγκερς αμφισβητεί τη σχέση επιστήμης και πραγματικότητας, δεν αμφισβητεί όμως τη δυνατότητα ενός ορθού επιστημονικού λόγου²³². Απορρίπτει έτσι τον ακραίο σχετικισμό του μεταμοντερνισμού και την «ισοπεδωτική» προσέγγιση της *γλωσσικής στροφής* (linguistic turn²³³), σύμφωνα με την οποία η ιστοριογραφία δεν διαφέρει από τη μυθοπλασία, αλλά απλώς αποτελεί μορφή της²³⁴.

²³¹ Jürgen Straub, *ό.π.*, 2006, 62-3.

²³² Γκέοργκ Ίγκερς, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, μτφρ. Παρ. Ματάλας, Νεφέλη, Αθήνα 1999, 158.

²³³ Ο White προτιμά τον όρο discursive turn αντί του linguistic turn, ο οποίος προέρχεται από το έργο του Richard Rorty *Linguistic Turn*. Βλ. Yilmaz Kaya, «Introducing the ‘Linguistic Turn’ to History Education», *International Education Journal*, 2007, 8(1), 271· Μαυροσκούφης Δημήτρης *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας. Ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005, 21· Cannadine D., *Τι είναι Ιστορία σήμερα*, μτφρ. Κ. Αθανασίου, Νήσος, Αθήνα 2007, 13, 32, 33, 43-46.

²³⁴ Για μία ευσύνοπτη επισκόπηση των βασικών οπτικών της παραδοσιακής, μοντέρνας και μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας βλ. Δημήτρης Μαυροσκούφης, *ό.π.*, 2007, 14 & 21.

Εξαιρετική είναι και η ανάλυση του Krippendorff σχετικά με την «αντικειμενικότητα» της γλωσσικής ενάρθρωσης κάθε επιστημονικής θεωρίας, αν και σε ένα βαθμό γέρνει επικίνδυνα προς τον θεμελιακό επιστημονικό σχετικισμό, θυμίζοντας τον Hayden White. Βλ. σχετικά Klaus Krippendorff, *On Communicating Otherness, Meaning, and Information*, Routledge, New York 2009, 105-07.

Η γενική ικανότητα σχετίζεται με τη νοηματοδότηση του παρελθόντος και μπορεί να διακριθεί σε τέσσερις²³⁵ υπο-ικανότητες ή ποιότητες (εμπειρία, ερμηνεία, προσανατολισμός, παρακίνηση για δράση), οι οποίες μαζί συνιστούν την ιστορική αφήγηση: μορφή, περιεχόμενο και λειτουργία²³⁶. Αυτή η αφηγηματική ικανότητα, προτού αναλυθεί, πρέπει να γίνει κατανοητή ως εξής: η μάθηση είναι μία διαδικασία αφομοίωσης και απορρόφησης της εμπειρίας μέσα σε ικανότητες. Η ιστορική μάθηση είναι η ειδικότερη διαδικασία αφομοίωσης της χρονικής εμπειρίας σε ικανότητες αφήγησης, δηλαδή της ικανότητας να αφηγείται κάποιος μία ιστορία μέσω της οποίας η πρακτική ζωή αποκτά ένα σημείο προσανατολισμού στον χρόνο²³⁷. Όσον αφορά το περιεχόμενο, κάποιος μπορεί να μιλήσει για «την ικανότητα της ιστορικής εμπειρίας». Ως προς τη μορφή, γίνεται λόγος για την «ικανότητα της ιστορικής ερμηνείας». Αναφορικά με τη λειτουργία, κάποιος μπορεί να μιλήσει για την «ικανότητα ιστορικού προσανατολισμού». Οι τέσσερις αυτές ποιότητες και η συστηματική τους σχέση συνιστούν την ιδιαιτερότητα της ιστορικής αφήγησης²³⁸.

Η ιστορική συνείδηση χαρακτηρίζεται από την ικανότητα της εμπειρίας, δηλαδή να μπορεί το υποκείμενο να αντιλαμβάνεται και να διακρίνει τον ιστορικό χρόνο και την ιστορική εμπειρία. Περιλαμβάνει την ικανότητα του να μαθαίνει πώς να εξετάζει το παρελθόν και να συλλαμβάνει τη συγκεκριμένη χρονική ποιότητα που το διαφοροποιεί από το παρόν: την αντίληψη ενός χρόνου ως διαφορετικού, όπως είναι η γοητεία του αρχαϊκού, του απαρχαιωμένου, των μυστήριων ιχνών του παρελθόντος²³⁹.

Η ιστορική συνείδηση χαρακτηρίζεται περαιτέρω από την ικανότητα της ερμηνείας. Αυτή είναι η ικανότητα του υποκειμένου να γεφυρώνει τις διαφορές του χρόνου μεταξύ παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος (συνέχεια) μέσω της σύλληψης μίας μεστής νοήματος χρονικής ολότητας η οποία περιλαμβάνει όλες τις διαστάσεις του χρόνου: μέσω υπερχρονικών, εκτενών σχημάτων, όπως η απόδειξη της «παγιότητας» συγκεκριμένων αξιών, τα παραδείγματα γενικών κανόνων, η πρόοδος²⁴⁰. Η χρονικότητα της ανθρώπινης ζωής λειτουργεί ως το βασικό εργαλείο αυτής της ερμηνείας, αυτή η μετάβαση της παρελθοντικής εμπειρίας σε μία κατανόηση του παρόντος και σε

²³⁵ Αρχικά, ο Rüsen κατέγραψε τις τρεις πρώτες υπο-ικανότητες της ιστορικής νοηματοδότησης. Σε αυτές προσέθεσε και μία τέταρτη, αυτήν του κινήτρου, της παρακίνησης για δράση (motivation for action).

²³⁶ Τις τρεις πρώτες ποιότητες, στις οποίες άλλωστε αρχικά είχε αναφερθεί και ο Rüsen, αναλύει και ο Hans Günter Schmidt ως ικανότητες της ιστορικής αφήγησης.

²³⁷ Jörn Rüsen, 2004, ό.π., 80· Jörn Rüsen, ό.π., 2008, 49-50.

²³⁸ Ο Ricoeur, ανάμεσα στις άλλες διαφορές ιστορικής και μυθοπλαστικής αφήγησης, αναφέρει και τη σεναριοποίηση/δόμηση της πλοκής (emplotment): στην πρώτη η κατάταξη των συμβάντων επιβάλλεται, ενώ στη δεύτερη είναι στη διακριτική ευχέρεια του συγγραφέα. Karl Simms, *Paul Ricoeur*, Routledge, New York 2003, 87-89.

²³⁹ Jörn Rüsen, «Memory, History and the Quest for the Future», in Cajani Luigi, Ross Alistair (eds.) *History teaching, identities, citizenship*, Trentham Books, 2007, 18.

²⁴⁰ Jörn Rüsen, ό.π., 2007, 18.

προσδοκίες σχετικές με το μέλλον. Μία τέτοια σύλληψη βρίσκεται στον πυρήνα της νοηματοδοτικής δράσης της ιστορικής συνείδησης. Είναι η θεμελιώδης «φιλοσοφία της ιστορίας», ενεργή μέσα στις νοηματοδοτικές ενέργειες της ιστορικής συνείδησης, που διαμορφώνει κάθε ιστορική σκέψη.

Η ιστορική συνείδηση χαρακτηρίζεται επίσης από την ικανότητα του *προσανατολισμού*, δηλαδή να μπορεί το υποκείμενο να αξιοποιεί την χρονική ολότητα με το εμπειρικό περιεχόμενό του προκειμένου να προσανατολιστεί στη ζωή. Περιλαμβάνει καθοδηγητικές ενέργειες μέσω της αντίληψης της ιστορικής αλλαγής, αρθρώνοντας την ανθρώπινη ταυτότητα με την ιστορική γνώση. Ο προσανατολισμός λοιπόν της ανθρώπινης δράσης μέσω της ιστορικής ερμηνείας επιτελείται τόσο εξωστρεφώς ως μία προοπτική και κατεύθυνση δράσης²⁴¹, (όπως για παράδειγμα η αύξηση της πολιτικής νομιμότητας μέσω της πολιτικής συμμετοχής) όσο και εσωστρεφώς ως σύλληψη της ταυτότητας (για παράδειγμα, «είμαστε το έθνος που πρεσβεύει την δεσμευτική οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»).

Ο Rösen ως τέταρτη ποιότητα/υπο-ικανότητα προσθέτει²⁴² το *κίνητρο για δράση* (motivation for action), το οποίο προσφέρει ο προσανατολισμός (για παράδειγμα, η διάθεση κάποιου να θυσιαστεί για το έθνος του). Η παρακίνηση για δράση αναφέρεται στην αποφασιστικότητα της θέλησης μέσω προθέσεων μεστών νοήματος, σε μία κατεύθυνση υποκίνησης των εσκεμμένων ενεργειών και κυρίως πρόκλησης συναισθημάτων μέσω της ανάκλησης αναμνήσεων.

Μέσα από αυτές τις τέσσερις ποιότητες, η ιστορική αφήγηση επιδρά στον προσανατολισμό του υποκειμένου στην πρακτική ζωή, προσανατολισμός χωρίς τον οποίο θα ήταν ανέφικτο για τους ανθρώπους να κατανοήσουν τη θέση τους μέσα στον ιστορικό χρόνο και απλώς θα κινούνταν ενστικτωδώς, όπως τα υπόλοιπα έμβια όντα που δεν έχουν συναίσθηση της ιστορικότητας της ζωής τους.

²⁴¹ Jürgen Straub, ό.π., 2006, 51.

²⁴² Jörn Rösen, ό.π., 2007, 18 & 2001, ό.π., 6859· Jörn Rösen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 176.

Σχήμα 4: Οι διανοητικές διεργασίες της ιστορικής συνείδησης²⁴³

²⁴³ Jörn Rüsen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 176.

4.3.2. Τυπολογία²⁴⁴

Η τυπολογία της ιστορικής αφήγησης είναι αναγκαία για να κατανοήσουμε τα αφηγηματικά θεμέλια της ιστορικής γνώσης των πολυσχιδών εκδηλώσεων της ιστοριογραφίας, αλλά και την απόπειρα αυτής της έρευνας για τη χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών. Η ιστορική αφήγηση έχει τη γενική λειτουργία του προσανατολισμού της πρακτικής ζωής στο χρόνο, αφού με την ανάκληση της χρονικής εμπειρίας το υποκείμενο συλλαμβάνει τη συνέχεια και παγιώνει την ιστορική του ταυτότητα. Αυτή η γενική λειτουργία μπορεί να «υλοποιηθεί», όπως έχει ήδη αναφερθεί, σε τέσσερις διαφορετικούς τύπους, οι οποίοι στηρίζονται σε ανθρωπολογικές σταθερές: διακρίνονται τέσσερις αναγκαίες αρχές οι οποίες πρέπει να πληρούνται, έτσι ώστε η ανθρώπινη ζωή να αντεπεξέλθει στην εμπειρία του χρόνου: επιβεβαίωση, κανονικότητα, άρνηση, μεταλλαγή. Σύμφωνα με αυτές τις σχέσεις της ανθρώπινης ζωής με το χρόνο, ο Rüsen διακρίνει τέσσερις διαφορετικούς λειτουργικούς τύπους της ιστορικής αφήγησης και τέσσερις αντίστοιχες μορφές της ιστοριογραφίας. Ωστόσο, για τις ανάγκες της έρευνας, θα αξιοποιήσουμε την αφηγηματική τυπολογία, πέραν της ιστοριογραφίας, στην κατηγοριοποίηση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών, γνωρίζοντας βέβαια τις «προειδοποιήσεις» του Rüsen σχετικά με τη δυσκολία διάκρισης/ αντίχνευσης των τεσσάρων τύπων.

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Κάθε μορφή ανθρώπινης ζωής οργανώνεται αναγκαστικά από τις παραδόσεις. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να αρνηθούν την παράδοση ολοκληρωτικά, διότι θα χάσουν τα έδαφος κάτω από τα πόδια τους. Στο γενικό πλαίσιο της θεωρίας: οι παραδοσιακές αφηγήσεις υπενθυμίζουν τις ρίζες που συνιστούν το υφιστάμενο σύστημα βίου, δομούν τη συνέχεια ως τη μονιμότητα των αρχετυπικά δομημένων συστημάτων της ζωής και διαμορφώνουν την ταυτότητα με την επιβεβαίωση των δεδομένων πολιτισμικών προτύπων της συλλογικής αυτογνωσίας. Τέτοια παραδείγματα είναι οι ιστορίες που αναφέρονται στην καταγωγή, τη γενεαλογία των κυρίαρχων, με σκοπό να νομιμοποιήσουν την κυριαρχία τους· σε θρησκευτικές κοινότητες, οι ιστορίες της ίδρυσής τους· ιστορίες που λέγονται στις περιπτώσεις Ιωβηλαίων και εκατονταετηρίδων. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις ο χρόνος αποκτά το νόημα της αιωνιότητας²⁴⁵.

²⁴⁴ Jörn Rüsen, 1993, ό.π., 3-14· Jörn Rüsen, 2005, 21-23· Jörn Rüsen, «Memory, History and the Quest for the future», in Cajani Luigi, Ross Alistair (eds.), *History Teaching, Identities, Citizenship*, Trentham Books, 2007, 13-34· Simon Roger, Jörn Rüsen and Others, «A Dialogue on Narrative and Historical Consciousness», in Peter Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London 2004, 208.

²⁴⁵ Jörn Rüsen, *History, Narration, Interpretation, Orientation*, 2005, 12-13.

Στη λογική της παραδοσιακής και παραδειγματικής αφήγησης και της υποβατάζουσας αυτήν παραδοσιακής και παραδειγματικής νοηματοδότησης κρίνω ότι υπακούει και ο πρώτος και τρίτος τύπος-προφίλ του εκπαιδευτικού του Evans. Ειδικότερα, ο Evans ανιχνεύοντας το επιστημονικό υπόβαθρο, τα ενδιαφέροντα και τις ιδεολογικές πεποιθήσεις των εκπαιδευτικών που διδάσκουν ιστορία, σχηματίζει 4 προφίλ²⁴⁶: α) τον εκπαιδευτικό ιστορητή (storyteller), ο οποίος δίνει προτεραιότητα στις ιστορικές αφηγήσεις και στις ενυπάρχουσες σε αυτές αξίες έχοντας την πεποίθηση ότι «η γνώση άλλων εποχών, ανθρώπων και περιοχών» αποτελεί την πεμπτούσια της μάθησης, β) τον εκπαιδευτικό που διαθέτει επιστημονική κατάρτιση και ιστορικοποιεί και *συγκειμενικοποιεί* (contextualize) τα γεγονότα, γ) ο εκπαιδευτικός που δίνει έμφαση στη φρονηματιστική και παραδειγματική χρήση της ιστορίας και δ) ο τέταρτος προσεγγίζει την ιστορία μέσω τελεολογικών σχημάτων. Ο εκπαιδευτικός-αφηγητής ουσιαστικά αναπαράγει το σχολικό αφήγημα και τις αξίες που αυτό φέρει χωρίς σε καμία περίπτωση να καλλιεργεί μία κριτική και αναστοχαστική προοπτική, ενώ ο εκπαιδευτικός που δίνει έμφαση στη φρονηματιστική και παραδειγματική χρήση της ιστορίας αναζητά κανόνες με υπερχρονική ισχύ. Και η τελεολογική προσέγγιση της ιστορίας υπακούει στην παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Οι παραδόσεις από μόνες τους δεν είναι επαρκείς ως μορφές προσανατολισμού, διότι περιορίζονται ως προς το εμπειρικό τους περιεχόμενο. Επιπλέον είναι πολυσχιδείς και ετερογενείς και αναζητείται η ενσωμάτωση σε κανόνες και αρχές. Αυτοί οι κανόνες και οι αρχές είναι αφηρημένοι επειδή είναι γενικοί και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα αντιτιθέμενων εμπειριών του χρόνου. Παρόλα αυτά, σχετίζονται με αυτήν την ποικιλία: είναι οι παραδειγματικές αφηγήσεις που προκαλούν αυτήν την σχέση. Συγκροτούν

²⁴⁶ Θεοδώρα Κάββουρα, *Διδακτική της Ιστορίας. Επιστήμη, διδασκαλία, μάθηση*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2010, 30-31· Γιώργος Κόκκινος, *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, 30-31. Στο άρθρο των Lucey Thomas, Doug Hatch and Giannangelo Duane, «Tell Me About It! How Preservice Teachers Interpret U.S. History», *Journal of Curriculum and Instruction*, Vol. 4, No. 2 (November 2010), 72 και της Kaya Yilmaz, «Introducing the ‘linguistic turn’ to history education», *International Education Journal*, 8(1), 2007, 271 διαφοροποιείται μερικώς η τυπολογία του Evans και αναφέρονται πέντε τύποι: α. storyteller, β. scientific historian, γ. relativist/reformer, δ. cosmic philosopher και ε. eclectic. Μία κατηγοριοποίηση των εκπαιδευτικών, που σε ένα βαθμό επικοινωνούν με την κατηγοριοποίηση του Evans, σε σχέση με τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος διατύπωσε η Schweber και είναι αδρομερώς η ακόλουθη: 1. ο εκπαιδευτικός-αγορητής, 2. ο εκπαιδευτικός-αφηγητής, 3. ο εκπαιδευτικός που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό τη δραματοποίηση και 4. ο εκπαιδευτικός που είχε ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό τη μιμητική δεξιότητα. Βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος et al., ό.π., 2010, 76-82.

αφηρημένους κανόνες και αρχές, αφηγούνται ιστορίες οι οποίες επιδεικνύουν την ισχύ των κανόνων και των αρχών σε απλές περιπτώσεις²⁴⁷.

Ο παραδειγματικός, λοιπόν, τύπος αφήγησης θυμίζει περιπτώσεις οι οποίες φανερώνουν την εφαρμογή γενικών νόμων συμπεριφοράς. Παρουσιάζουν την συνέχεια ως την υπερχρονική ισχύ των κανόνων, η οποία καλύπτει χρονικά διαφορετικά συστήματα ζωής. Και διαμορφώνουν την ταυτότητα γενικεύοντας την εμπειρία του χρόνου σε κανόνες συμπεριφοράς. Ο πυρήνας της λογικής του παραδειγματικού τύπου διαμορφώνεται από την φράση «*historia magistra vitae*²⁴⁸» η ιστορία ως μία υπερχρονική παρακαταθήκη ηθικών διδαγμάτων. Ιστορίες του παραδειγματικού τύπου ανοίγουν το πεδίο της χρονικής εμπειρίας πέρα από τα όρια της παράδοσης: ο χρόνος κερδίζει την αίσθηση της χωρικής επέκτασης.

ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Η κριτική αφήγηση βασίζεται στην ικανότητα των ανθρώπων να αρνούνται τις παραδόσεις, τους κανόνες και τις αρχές οι οποίες τους έχουν παραδοθεί. Αυτή η άρνηση στέκεται πριν από κάθε σκόπιμη αλλαγή των πολιτισμικών μοτίβων της ιστορικής κατανόησης. Ανοίγει το πεδίο για νέα μοτίβα²⁴⁹.

Στην γυναικεία ιστορία ο κριτικός τύπος αφήγησης αφθονεί. Είναι γνωστές οι ιστορίες που σχετίζονται με γυναίκες που υπέφεραν στη μακρόχρονη περίοδο της πατριαρχικής κυριαρχίας. Με αυτές τις ιστορίες οι φεμινίστριες αμφισβητούν την ισχύ των παραδοσιακών μοτίβων της «γυναικότητας» και ανοίγουν το πεδίο σε εναλλακτικά μοτίβα.

Σε θεωρητικό επίπεδο η κριτική αφήγηση θυμίζει αυτές τις αποκλίσεις, οι οποίες κάνουν τις παρούσες συνθήκες ζωής προβληματικές. Σχηματίζουν τη συνέχεια μόνο έμμεσα, δηλαδή αποκαλύπτοντας και καταστρέφοντας τις πολιτισμικά ισχυρές ιδέες της συνέχειας. Όσο η συνέχεια είναι το αντικείμενο, αυτές οι ιστορίες ζουν από αυτό που καταστρέφουν: τρώγοντας τις σάρκες τους. Διαμορφώνουν την ταυτότητα αρνούμενες τα παγιωμένα μοτίβα της αυτογνωσίας: πρόκειται για την ταυτότητα της «ιδιογνωμοσύνης».

Άλλα παράδειγμα αυτού του τύπου είναι ιστορικά έργα τα οποία ακολουθούν το μότο του Βολταίρου: *Το να διαβάζει κανείς ιστορία δεν είναι κάτι άλλο παρά η διαδικασία*

²⁴⁷ Jörn Rüsen, *History. Narration- Interpretation – Orientation*, 2005, 13-14.

²⁴⁸ Cicero, *De Oratore*.

²⁴⁹ Jörn Rüsen, *History. Narration- Interpretation – Orientation*, 2005, 14.

κατά την οποία ένα υγιές μυαλό διαψεύδει²⁵⁰. Οι κριτικές αφηγήσεις είναι αντι-ιστορίες. Ο χρόνος αποκτά νόημα ως ένα αντικείμενο υπό κρίση.

ΓΕΝΕΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

Αλλά και η κριτική αφήγηση δεν είναι το τελευταίο στάδιο της ιστορικής συνείδησης. Η δυναμική της άρνησης δεν επαρκεί. Απλώς αντικαθιστά ένα μοτίβο με ένα άλλο. Το μοτίβο που βρίσκει την αλλαγή αυτή καθεαυτήν μεστή νοήματος και σημαντική ελλείπει. Αυτό το μοτίβο προσδιορίζει τον τύπο της γενετικής αφήγησης. Ιστορίες αυτού του τύπου δίνουν κατεύθυνση στην χρονική αλλαγή των ανθρώπων και του κόσμου, σύμφωνα με τις οποίες οι ακροατές πρέπει να ρυθμίζουν τις ζωές τους, αν θέλουν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς τις μεταβολές του χρόνου²⁵¹.

Οι γενετικές αφηγήσεις υπενθυμίζουν τη μεταλλαγή η οποία οδηγεί από ξένες μορφές ζωής σε οικείες. Παρουσιάζουν τη συνέχεια ως εξέλιξη, στην οποία η αλλαγή των μορφών ζωής είναι αναγκαία για την παραμονή τους. Διαμορφώνουν την ταυτότητα μετατρέποντας την αλλαγή και τη μονιμότητα σε μία διαδικασία αυτοπροσδιορισμού. Ιστορίες αυτού του τύπου αντιπροσωπεύουν τις δυνάμεις της αλλαγής ως παράγοντες σταθερότητας. Απομακρύνουν την απειλή να χάσει κάποιος τον εαυτό του στην χρονική κίνηση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας, ερμηνεύοντας τις μάλλον ως μια ευκαιρία για να κερδίσει τον εαυτό του. Οργανώνουν την ανθρώπινη αυτογνωσία ως μία χρονικά δυναμική διαδικασία. Ο χρόνος κατακτά την χρονικότητα· γίνεται εγκόσμιος.

²⁵⁰ Παρατίθεται από τον Jörn Rüsen, ό.π., 2005, 14.

²⁵¹ Jörn Rüsen, *History. Narration- Interpretation – Orientation*, ό.π., 2005, 15.

Πίνακας 4: Οι τέσσερις τύποι της ιστορικής αφήγησης

	μνήμη	η συνέχεια ως	ταυτότητα μέσω	Χρόνος
Παραδοσιακή αφήγηση	των απαρχών (origins) που συγκροτούν σύγχρονες μορφές ζωής	διάρκεια των αρχετυπικά συγκροτημένων μορφών ζωής	των της επιβεβαίωσης των παραδιδόμενων πολιτισμικών προτύπων	γίνεται αντιληπτός ως αιώνιος
Παραδειγματική αφήγηση	των περιπτώσεων που φανερώνουν την εφαρμογή γενικών κανόνων συμπεριφοράς	ισχύς των κανόνων καλύπτουν διαφορετικά χρονικά συστήματα βίου	των της γενίκευσης των χρονικών εμπειριών σε κανόνες συμπεριφοράς	γίνεται αντιληπτός ως επέκταση στο χώρο
Κριτική αφήγηση	των αποκλίσεων που θέτουν υπό αμφισβήτηση τις ισχύουσες μορφές βίου	αλλαγή των ιδεών της συνέχειας	της άρνησης των παραδεδομένων προτύπων	γίνεται αντιληπτός ως αντικείμενο κριτικής
Γενετική αφήγηση	των μετασχηματισμών που οδηγούν από διαφορετικές μορφές ζωής σε οικείες	εξέλιξη στην οποία οι μορφές της ζωής αλλάζουν προκειμένου να εδραιώσουν την παρουσία τους δυναμικά	μέσα της σύγκλισης , της σταθερότητας και της αλλαγής σε μία διαδικασία αυτοπροσδιορισμού	γίνεται αντιληπτός ως σχετικός με το εκάστοτε συγκείμενο

Κάθε τύπος ανταποκρίνεται σε μία αναγκαία αρχή η οποία πρέπει να εκπληρωθεί εάν η ανθρώπινη ζωή πρέπει να αντεπεξέλθει στην πορεία του χρόνου. Παρόλα αυτά, οι τέσσερις τύποι δεν αποκλείουν ο ένας τον άλλον, αφού δεν αποτελούν παρά τις ρηματικές εναρθρώσεις των τεσσάρων τύπων της ιστορικής συνείδησης, αλλά είναι στενά και, συχνά, ποικίλως συνδεδεμένοι, αν και ως λογική κατηγορία ο καθένας είναι διακριτός από τους άλλους τρεις. Και οι τέσσερις τύποι εντοπίζονται σε κάθε ιστορικό έργο και ο ένας συνεπάγεται τον άλλον. Επίσης υπάρχει μια λογική ανάπτυξη από τον παραδοσιακό

στον παραδειγματικό τύπο και από τον παραδειγματικό στο γενετικό. Ο κριτικός λειτουργεί ως αναγκαίος καταλύτης για τη μεταλλαγή.

Για να κατανοήσουμε το συνολικό πλέγμα των σχέσεων μεταξύ των τεσσάρων τύπων πρέπει να συνδυάσουμε την ποιότητα της διείσδυσης (του ενός στον άλλο) με αυτήν της μεταλλαγής. Θα αποτελέσει ένα συστηματικά ιεραρχημένο πλέγμα, την λογική του οποίου ο Rüsen αποκαλεί διαλεκτική. Και με αυτή τη δομή, η τυπολογία δίνει τη δυνατότητα να αναλύσουμε ιστοριογραφικά έργα σε ένα καθαρό εννοιολογικό πλαίσιο.

Η πρώτη και πιο απλή χρήση της είναι να κατηγοριοποιεί τα ιστορικά έργα. Έτσι, για παράδειγμα, ο Rüsen κατηγοριοποιεί το έργο του Burckhardt *Ιστορία του ελληνικού πολιτισμού* στην παραδοσιακή αφήγηση, την ιστορία του Μακιαβέλι *Η ιστορία της Φλωρεντίας* στην παραδειγματική, του Βολταίρου *Δοκίμιο για την ηθική και το πνεύμα των λαών* στην κριτική και του Mommsen *Ρωμαϊκή Ιστορία* στη γενετική. Κάθε ιστορικό έργο είναι η σύνθεση των τεσσάρων τύπων και των στοιχείων τους τα οποία συνιστούν την ιδιαιτερότητά του. Η τυπολογία επιτρέπει σε κάποιον να αναδείξει αυτήν την ιδιαιτερότητα: δίνει τα εννοιολογικά μέσα για κρίσεις διαχρονικών στοιχείων της ιστορικής αφήγησης και αναδόμησης της σύνθεσής τους ως συνόλου. Γι' αυτό είναι δυνατό να αναγνωρισθεί με ακρίβεια μία ιστορική αφήγηση λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις ποιότητες οι οποίες επιτελούν την συγκεκριμένη ιστορική λειτουργία.

Παραδείγματος χάριν στην ιστορία του ιστορικισμού ο γενετικός τύπος κυριαρχεί. Σε ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα του Ράνκε *Geschichten der romanisch-germanischen Volker von 1494 bis 1514* (1824) (*Ιστορία των ρωμανικών-γερμανικών λαών από το 1494 έως το 1514*) ο Rüsen εντοπίζει και διακριτές παραδειγματικές μορφές, οι οποίες δεν είναι επαρκώς ενσωματωμένες στον κυρίαρχο γενετικό τύπο²⁵². Αυτό είναι ακόμα πιο παράδοξο, καθώς είναι γνωστό ότι στον πρόλογό του γράφει την περίφημη άρνηση του παραδειγματικού τύπου ιστορίας αφού αναφέρει ότι δεν θέλει να κρίνει το παρελθόν, αλλά θέλει να δείξει τι πραγματικά συνέβη (*wie es eigentlich gewesen*). Μέσα από την κατηγοριοποίηση των ιστοριογραφικών έργων μπορούν να γίνουν συγχρονικές και διαχρονικές συγκριτικές αναλύσεις και ενδεχομένως να ανιχνευθούν οι ιστορικές προοπτικές της ιστοριογραφίας.

Οι ιστορικές προοπτικές αντλούνται από τις κατευθυντήριες ιδέες της χρονικής αλλαγής: υπό το φως τέτοιων ιδεών, οι χρονικές αλλαγές αποκτούν την ποιότητα της ιστορικής ανάπτυξης. Όσον αφορά την ιστοριογραφία, κατευθυντήριες ιδέες της ανάπτυξης της μπορούν να αντλούνται από εσωτερικές τάσεις των τύπων της ιστορικής αφήγησης. Οι τύποι μπορεί να ρυθμίζονται σύμφωνα με συγκεκριμένη λογική σειρά.

²⁵² Jörn Rüsen, «Historizing Humanity — Some Theoretical Considerations on Contextualization and Understanding regarding the Idea of Humanity», *Taiwan Journal of East Asian Studies*, Vol. 7, No. 1 (Issue 13), 2010, 25-26.

Κάθε γενετική αφήγηση έχει παραδειγματικές και παραδοσιακές μορφές και λειτουργίες της ιστορικής αφήγησης ως προϋποθέσεις της. Αναλόγως κάθε παραδειγματική αφήγηση έχει παραδοσιακά στοιχεία. Ειδικά, η κριτική αφήγηση προσδιορίζεται από την άρνηση των άλλων τριών τύπων.

Αν τώρα δοθεί μία χρονική διάσταση στη λογική σειρά, επιτυγχάνεται ένα εννοιολογικό πλαίσιο για την ιστορική ανάπτυξη της ιστοριογραφίας. Ιστορικά, η ιστοριογραφία μπορεί να ιδωθεί υπό το φως μίας γενικής τάσης η οποία οδηγεί από την παραδοσιακή αφήγηση προς τη παραδειγματική και από την παραδειγματική προς την γενετική. Η κριτική αφήγηση είναι καταλύτης. Εντοπίζεται λοιπόν μία ποιότητα λογικής τάξης της ιστορικής εμπειρίας.

Η σύλληψη των εσωτερικών δυναμικών τάσεων στη σχέση των τεσσάρων τύπων μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την περιοδολόγηση της ιστορίας της ιστοριογραφίας. Σε αυτήν την περιοδολόγηση οι τρεις τύποι δηλώνουν τα τρία καθοριστικά βήματα στην εξέλιξη της ιστορικής συνείδησης από τους πρώιμους προ-νεολιθικούς πολιτισμούς στους προβιομηχανικούς πολιτισμούς και σε σύγχρονες κοινωνίες. Σε αυτήν την εξέλιξη η αποδοχή και η σημασία του χρόνου αυτού καθεαυτού μεταλλάσσεται. Στην πρώτη περίοδο η πορεία του χρόνου έγινε αντιληπτή ως αιωνιότητα. Στη δεύτερη περίοδο, η οποία στον πολιτισμό μας μπορεί να οριστεί από την εποχή του Ηροδότου ως τον Βολταίρο, αυτή η αιωνιότητα κέρδισε την ποιότητα των υπερχρονικά ισχυουσών αρχών, και η πορεία του χρόνου διευρύνθηκε σε μια πολλαπλότητα των εμπειριών. Στην τρίτη περίοδο, η οποία ξεκινά από το δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα ο χρόνος έχει ιστορικοποιηθεί, η ανθρώπινη αυτογνωσία δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως άρνηση της ποικιλίας και της αλλαγής, αλλά μάλλον έχει προσδιοριστεί από την ίδια την αλλαγή και την ποικιλία. Η σφαίρα της πραγματικής ιστορικής εμπειρίας γίνεται πλέον απεριόριστη.

Η τυπολογία δεν προσφέρει μόνο μια γενική περιοδολόγηση της ιστορίας της ιστορικής σκέψης, αλλά δίνει και ειδικότερες περιοδολογίες σε συγκεκριμένες εποχές. Όπως αναφέρθηκε, οι τέσσερις τύποι είναι πάντοτε παρόντες στα ιστορικά κείμενα, ο ένας είναι κυρίαρχος και οι άλλοι δευτερεύοντες. Ο κυρίαρχος τύπος προσδιορίζει μια γενική περίοδο. Η σχέση ανάμεσα στους δευτερεύοντες και ανάμεσα σε αυτούς και τον κυρίαρχο ίσως προσδιορίζει τις υποπεριόδους.

Αυτές οι θεωρητικές προσεγγίσεις μπορούν να υποβασιτάξουν εννοιολογικά την εμπειρική έρευνα και ερμηνεία. Η εποχή του ύστερου Διαφωτισμού για παράδειγμα, μπορεί τυπολογικά να περιγραφεί ως μια δομή κινούμενη από τον παραδειγματική στη γενετική αφήγηση ως κυρίαρχη μορφή στα βάθη της δομής της ιστορικής αφήγησης²⁵³. Η ανάλογη μετάβαση από την παραδοσιακή στην παραδειγματική αφήγηση ως κυρίαρχη

²⁵³ David Carr, 2006, ό.π., 232-34.

μορφή ιστορικής αφήγησης έλαβε χώρα, σύμφωνα με τον Rüsen, κατά τη διάρκεια της ανατολής των αρχαίων πολιτισμών.

Τέλος, ο Rüsen αναφέρει ακόμη μια χρήση της τυπολογίας η οποία, ωστόσο, είναι υποθετική. Μόλις και μετά βίας είναι γνωστή η δομική ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης στη διαδικασία της εξατομίκευσης και κοινωνικοποίησης. Αλλά η χρονική ερμηνεία της λογικής σειράς των τεσσάρων τύπων θα οδηγούσε σε μια υπόθεση σχετικά με την ανάπτυξη. Ο Rüsen επιζητεί μία περαιτέρω διαφοροποίηση και εμπειρική διερεύνηση, για να καταστεί σαφής η οντολογική ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης σε σχέση με την ανάπτυξη άλλων πεδίων τα οποία γνωρίζουμε περισσότερο, όπως για παράδειγμα τα στάδια της ηθικής ανάπτυξης σύμφωνα με τους Piaget και Kohlberg.

Ο Rüsen στο πλαίσιο αυτής της διαχρονικής σύγκρισης της ιστοριογραφίας διακρίνει με κριτήριο το μέσο της επικοινωνιακής πρακτικής σε τρεις περιόδους της ιστοριογραφίας: α. στην προ-ιστορική, με μέσο τον προφορικό λόγο (orality), β. στην ιστορική, με μέσο τον γραπτό (scribality) και γ. στην μετα-ιστορική, με μέσο τον ηλεκτρονικό λόγο (electronality). Οι τρεις αυτές εποχές προσφέρουν μία συνολική προοπτική της πολιτισμικής αλλαγής. Η αλλαγή αυτή μπορεί να οφείλεται στη συσσώρευση νέας γνώσης, όπως συνέβη στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με την εμφάνιση του ιστορισμού· σε καμία περίπτωση όμως η συσσώρευση γνώσης δεν αποτελεί επαρκή συνθήκη για την αλλαγή του ιστοριογραφικού μοντέλου, αφού στην Κίνα αντίστοιχη συσσώρευση γνώσης δεν μετέβαλε τις θεμελιακές κατηγορίες ιστορικής αντίληψης και ερμηνείας. Στην πορεία της ιστοριογραφίας ο Rüsen αναγνωρίζει μία καθολική ανθρωπολογική κατεύθυνση εκλογίκευσης, αποποιούμενος κάθε ευρωκεντρικό προσανατολισμό. Ακόμη και στις αρχαϊκές κοινωνίες διαπιστώνονται θύλακες εκλογίκευσης, οι οποίοι προοδευτικά κυριαρχούν στον νεωτερικό κόσμο. Στο σημείο αυτό η θεωρία του Weber για μία καθολική τάση εκλογίκευσης και απομάγευσης του κόσμου βρίσκει γόνιμο έδαφος στη διαχρονική διαπολιτισμική ανάλυση της ιστοριογραφίας. Έτσι, ο Rüsen καταλήγει σε μία περιοδολόγηση η οποία σχετίζεται με το μέσο με το οποίο η ιστοριογραφία πραγματώνεται επικοινωνιακά. Η περιοδολόγηση αυτή μπορεί να λειτουργήσει ευρετικά και υποθετικά για μία συνολική χρονική κατάταξη της ιστορικής σκέψης.

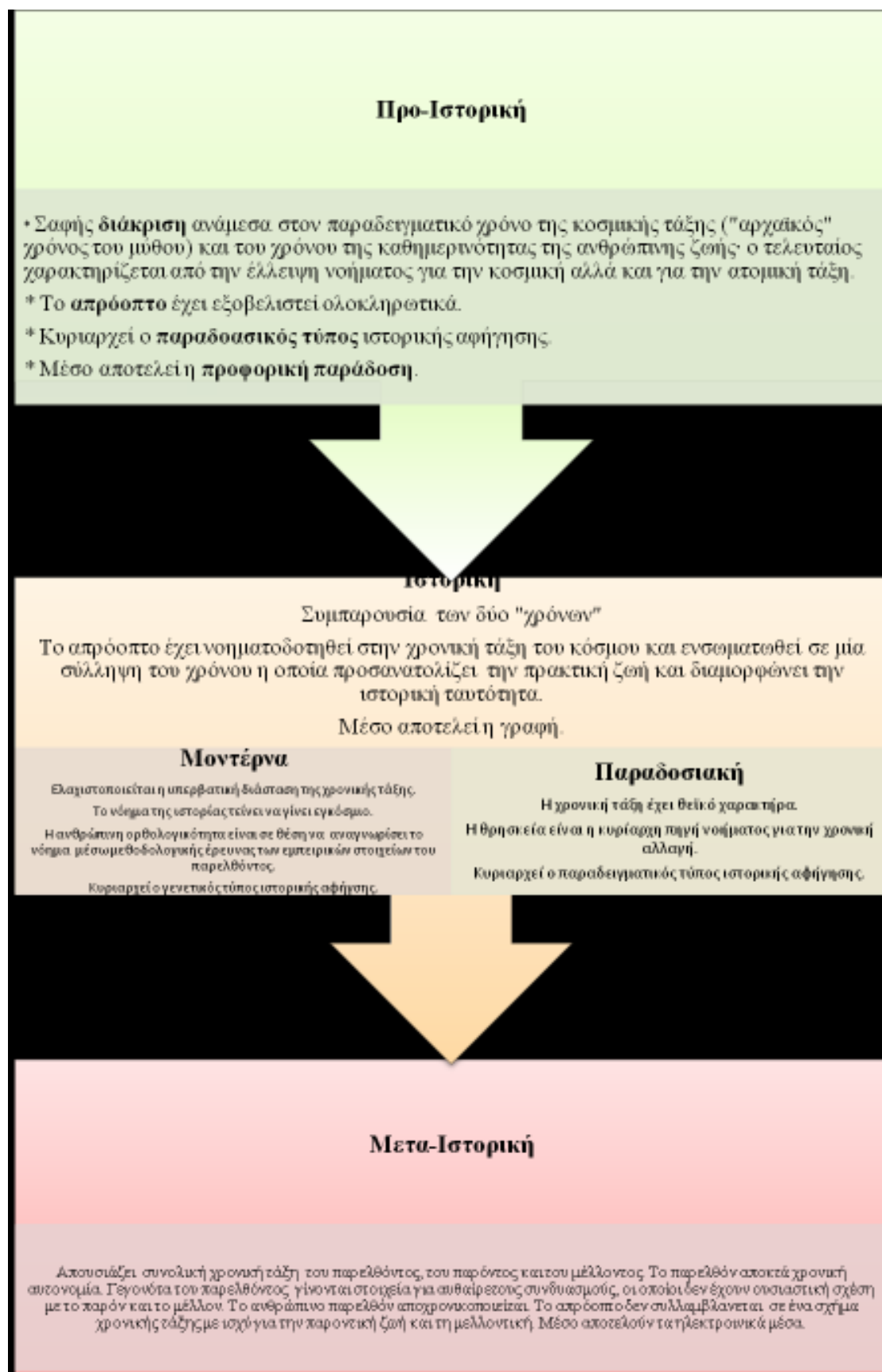
Στην προ-ιστορική περίοδο κυριαρχεί ο θεϊκός χρόνος και τα γεγονότα που συμβαίνουν στους ανθρώπους δεν είναι σημαντικά για την αφηγηματική παρουσίαση της θεϊκής τάξης του κόσμου στον χώρο και το χρόνο. Οι μύθοι ως αφηγηματική έκφραση της θεϊκής τάξης δεν σχετίζονται με τις χρονολογικά σημεία της εμπειρίας. Προοδευτικά, η μυθική τάξη υποχωρεί ή αναμειγνύεται με την χρονική αλυσίδα εμπειρικών γεγονότων. Αυτή η μετάβαση οδηγεί στην νεωτερικότητα, η οποία μέσω της εκλογίκευσης και της ορθολογικότητας οδηγεί στον ακαδημαϊσμό των ιστορικών σπουδών, χωρίς να αγνοείται

και η αντίδραση στην απομάγευση και η προσπάθεια επαναμάγευσης. Τέλος, στο σχήμα του Rüsen υπάρχει η ανοικτή προοπτική μίας μετα-ιστορικής περιόδου, η οποία συγκροτείται από τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία της μεταμοντέρνας ιστορικής σκέψης²⁵⁴.

²⁵⁴ Jörn Rüsen, *History. Narration- Interpretation – Orientation*, ό.π., 2005, 122-5.

Το ακόλουθο σχήμα βρίσκεται Jörn Rüsen, *History. Narration- Interpretation – Orientation*, ό.π., 2005, 124.

Σχήμα 5. Η διαχρονική περιοδολόγηση της ιστορικής σκέψης

Για να καταστήσει σαφή τη διάκριση των τεσσάρων τύπων ιστορικής νοηματοδότησης και των αντίστοιχων ιστορικής αφήγησης σε περιπτώσεις καθημερινής πρακτικής, περίπτωση που εμπίπτει και στο πεδίο της έρευνας για την ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών, ο Rüsen αναφέρει την ακόλουθη ιστορία (story)²⁵⁵:

Το αρχαίο κάστρο των Col βρίσκεται στα υψίπεδα της Σκωτίας. Είναι ο προγονικός τόπος διαμονής των αρχηγών της φατρίας των Maclean και βρίσκεται ακόμη υπό την κατοχή ενός μέλους της οικογένειας Maclean, ο οποίος διαμένει στο κάστρο. Στον τοίχο βρίσκεται μία εγκιβωτισμένη πέτρα με την ακόλουθη επιγραφή: *Εάν οποιοσδήποτε άντρας της οικογένειας MacLonich τύχει να εμφανιστεί μπροστά από το κάστρο, τα μεσάνυχτα, με ένα κεφάλι άνδρα ανά χείρας, πρόκειται να βρει ασφάλεια και προστασία έναντι όλων.*

Αυτό το κείμενο προέρχεται από μία παλιά συμφωνία η οποία συνήφθη βάσει ενός αξιομνημόνευτου γεγονότος²⁵⁶. Στο απώτερο παρελθόν, ένας από τους προγόνους των Maclean απέκτησε ως δωρεά από τον σκώτο βασιλιά ένα μέρος γης που ανήκε σε κάποια άλλη φατρία, η οποία είχε εκπέσει επειδή είχε προσβάλει το βασιλιά. Ο Maclean προχώρησε με ένοπλους άνδρες για να καταλάβει τη νέα του γη, συνοδεία της σύζυγου του. Στην επακολουθήσασα σύγκρουση και μάχη με την άλλη φατρία, ο Maclean ηττήθηκε και «έχασε» τη σύζυγό του, η οποία έπεσε στα χέρια των εχθρών και διαπιστώθηκε ότι ήταν έγκυος. Ο αρχηγός των νικητών μετέφερε τη σύζυγο Maclean στην επιμέλεια της οικογένειας των MacLonich υπό ένα όρο: αν το παιδί που θα γεννιόταν ήταν αγόρι έπρεπε να το σκοτώσουν αμέσως, αν ήταν κορίτσι θα δινόταν στο παιδί το δικαίωμα να ζήσει. Η σύζυγος MacLonish, η οποία ήταν επίσης έγκυος γέννησε ένα κορίτσι την ίδια περίπου εποχή που η σύζυγος Maclean γέννησε ένα αγόρι. Οι δύο γυναίκες αντάλλαξαν τα παιδιά τους. Το νεαρό αγόρι Maclean το οποίο με τον τρόπο αυτό γλίτωσε το θάνατο, κάποια στιγμή επέστρεψε στην οικογένειά του. Για να ανταποδώσει την ευγνωμοσύνη προς την οικογένεια MacLonich κατασκεύασε στο κάστρο ένα καταφύγιο για κάθε μέλος της οικογένειας MacLonich το οποίο ενδεχομένως θα βρισκόταν σε κίνδυνο.

Στη συνέχεια ο Rüsen αξιοποιώντας αυτήν την αφήγηση εικάζει τέσσερις ενδεχόμενες αντιδράσεις ως εξής: ο καθένας θα μπορούσε να είναι μέλος της

²⁵⁵ Jörn Rüsen, 1993, ό.π., 63-65· Jörn Rüsen, 2004, ό.π., 63-65·

²⁵⁶ Η αφήγηση αυτή προέρχεται από το βιβλίο του Samuel Johnson *Journey to the Western Islands of Scotland*, Jörn Rüsen, 2004, ό.π., 62-63.

οικογένειας Maclean που ζει αυτή τη στιγμή στο πατρογονικό κάστρο. Μία νύχτα ένα μέλος της οικογένειας MacLionich, ο Ian χτυπάει την πόρτα και ζητάει βοήθεια. Αναφέρει ότι τον αναζητά η Αστυνομία, επειδή διέπραξε ένα έγκλημα. Οι ενδεχόμενες αντιδράσεις και η δικαιολόγησή τους σε κάποιον τρίτο (ένα φίλο) που δεν γνωρίζει την αρχαία αφήγηση είναι τέσσερις:

1. Ο σύγχρονος Maclean κρύβει τον Ian επειδή αισθάνεται ότι υπάρχει μια δέσμευση από την πλευρά του να τιμήσει την αρχαία συμφωνία (αρχή της επιβεβαίωσης). Για να δικαιολογήσει την πράξη του υποστηρίζει ότι αισθάνεται υποχρεωμένος ως μέλος της φατριάς Maclean να βοηθήσει τον Ian, διότι θεωρεί δεσμευτική την αρχαία συμφωνία και ότι ακόμα υφίσταται και συνδέει τις δύο οικογένειες. Στη συνέχεια αφηγείται το μύθο της ανταλλαγής των βρεφών καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι θα κρύψει τον Ian από την αστυνομία σεβόμενος την αρχαία συμφωνία, ανανεώνοντας και συνεχίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ισχύ της για την αμοιβαία βοήθεια μεταξύ των δύο φατριών.
2. Ο σύγχρονος Maclean κρύβει τον Ian αλλά με διαφορετική δικαιολόγηση (αρχή της κανονικότητας). Συγκεκριμένα, θα βοηθήσει τον Ian, διότι στο παρελθόν ένα μέλος των MacLionich βοήθησε ένα μέλος της οικογένειας Maclean και τώρα αισθάνεται υποχρεωμένος να ανταποδώσει στη βάση μιας γενικής αρχής ανταπόδοσης. Ή μπορεί να πει ότι θα τον βοηθήσει προκειμένου να εκπληρώσει τη δέσμευση μίας συμφωνίας μεταξύ των δύο φατριών, δηλαδή επειδή οι συμφωνίες πρέπει να διατηρούνται. Στη συνέχεια αφηγείται την αρχαία ιστορία της ανταλλαγής καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η αμοιβαία βοήθεια ή η διατήρηση της συμφωνίας μεταξύ των φατριών είναι μια καθοδηγητική και σημαντική ηθική αρχή για αυτόν, καθώς έχει δοκιμαστεί ήδη, όταν σώθηκε το αρσενικό βρέφος.
3. Ο σύγχρονος Maclean αρνείται να κρύψει τον Ian (αρχή της άρνησης). Αρχικά πρέπει να εξηγήσει γιατί ζήτησε βοήθεια ο Ian αφηγούμενος τον μύθο με την ανταλλαγή των βρεφών και ποια είναι η «ιστορία» της εγκιβωτισμένης πέτρας με την επιγραφή. Αλλά θα σχολιάσει την ιστορία αναφέροντας ότι δεν την πιστεύει, ότι είναι απλώς ένας μύθος που δεν έχει ίχνος απόδειξης ή δεσμευτικής ισχύος κι αυτό δεν τον δεσμεύει ηθικά με κανέναν τρόπο. Ή μπορεί να επιχειρηματολογήσει ότι από τη στιγμή που εισήχθη το σύγχρονο

δίκαιο, αυτές οι αρχαίες συμφωνίες έχουν χάσει την ισχύ τους. Σε αυτή την περίπτωση παρουσιάζει μια σειρά ή ένα συνδυασμό κριτικών ιστορικών επιχειρημάτων για να απαλλάξει τον εαυτό του από τη δέσμευση να μένει πιστός την αρχαία συμφωνία.

4. Ο σύγχρονος Maclean αποφασίζει να πείσει τον Ian ότι είναι μάταιο να κρύβεται από την αστυνομία και θεωρεί ότι θα ήταν καλύτερο γι' αυτόν να τον παραδώσει στις αρχές (αρχή της μεταλλαγής και σύνθεσης). Αλλά του υπόσχεται ότι θα κάνει οτιδήποτε είναι εφικτό για να τον βοηθήσει, όπως να ορίσει ένα συνήγορο. Σε αυτήν την περίπτωση αφηγείται τον μύθο με την ανταλλαγή των βρεφών, αλλά τον συμπληρώνει προσθέτοντας το ακόλουθο επιχείρημα: Το νομικό σύστημα έχει αλλάξει θεμελιακά από την προνεωτερική μέχρι την νεωτερική εποχή. Εξακολουθεί βέβαια ο ίδιος να νιώθει την ηθική δέσμευση να βοηθήσει κάποιο μέλος των MacLionish, αλλά σκοπεύει να το κάνει με βάση τις σύγχρονες θεωρήσεις περί δικαίου και όχι με τον τρόπο που ορίζει ο αρχαίος μύθος.

Προτού ολοκληρώσω την ανάλυση της ιστορικής αφήγησης και της σχέσης της με την ιστορική συνείδηση, κρίνω σκόπιμο να αναφερθώ αδρομερώς σε μία ενδιαφέρουσα και σε μεγάλο βαθμό συμπλέουσα ανάλυση του Jürgen Straub για τις λειτουργίες της ιστορικής αφήγησης²⁵⁷. Ειδικότερα οι λειτουργίες της ιστορικής αφήγησης, υπό το πρίσμα της ψυχολογικής ανάλυσης, είναι οι ακόλουθες:

1. **Χρονικοποίηση και συγκρότηση της πραγματικότητας.** Οι ιστορικές αφηγήσεις δημιουργούν την αυτοεικόνα και τον κόσμο ως χρονικά δομημένες πραγματικότητες, οι οποίες δεν είναι αναλλοίωτες στο χρόνο αλλά αλλάζουν, μετασχηματίζονται ή και καταστρέφονται, συνιστούν δηλαδή ιστορικές πραγματικότητες.
2. **Πληροφορία, Γνώση, Δημιουργία και Μετάδοση της Γνώσης.** Οι ιστορικές αφηγήσεις δεν επιτελούν σε καμία περίπτωση μόνο την πληροφοριακή λειτουργία, αλλά υπηρετούν επίσης τη δημιουργία, αναπαραγωγή, επέκταση και μετάδοση της γνώσης για τον κόσμο, ο οποίος δεν υφίσταται ανεξάρτητα από το υποκείμενο. Ο κόσμος της ιστορικής αφήγησης πληροφορεί, διαμορφώνει και κατευθύνει το άτομο.

²⁵⁷ Jürgen Straub, «Telling Stories, Making Histories» in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 44-98.

3. **Διαμόρφωση της ταυτότητας, αναπαραγωγή και παρουσίασή της.** Οι ιστορικές αφηγήσεις διαμορφωμένες υπό το πρίσμα του παρόντος είναι μοναδικές εναρθρώσεις της συνέχειας, η οποία εκφράζεται ως συνοχή και ενότητα γεγονότων, συμβάντων και ενεργειών. Οι αφηγήσεις αποτελούν σημαντικά συστατικά στοιχεία της ταυτότητας του υποκειμένου, καθώς τα υποκείμενα τοποθετούν τον εαυτό τους στην χρονική σειρά της αφήγησης. Βέβαια, οι ιστορικές αφηγήσεις δεν σημαίνει απαραίτητα ότι εντοπίζουν μόνο τις ομοιότητες παρελθόντος – παρόντος, αλλά και τις διαφορές· το υποκείμενο μέσω των αφηγήσεων εντάσσεται και ταυτίζεται με ευρύτερα σύνολα, αλλά και διαφοροποιείται από άλλα.
4. **Πρακτικές λειτουργίες, Προσανατολισμός.** Μέσω της κατασκευής της πραγματικότητας οι ιστορικές αφηγήσεις διαμορφώνουν ένα πεδίο στο οποίο συγκεκριμένες ενέργειες εκλαμβάνονται ως αξιόπαινες, ενώ άλλες ως ασύνετες. Ορίζουν το επιτρεπτό και μη για τα υποκείμενα που βρίσκονται σε μία αφηγηματικά εναρθρωμένη ιστορία. Οδηγούν σε ένα συγκεκριμένο μέλλον προτείνοντας ή και επιβάλλοντας συγκεκριμένες δράσεις στο υποκείμενο. Από τη μια πλευρά λοιπόν, η ιστορική υπερμνησία²⁵⁸ λειτουργεί ως πρόσκομμα στην αντίληψη του παρόντος και του στερεί τη δύναμη να διαμορφώσει το μέλλον, από την άλλη η ιστορική αμνησία καθιστά την υπεύθυνη δράση μία ουτοπία²⁵⁹.

²⁵⁸ Σε αυτό το σημείο αξίζει *mutatis mutandis* να αναφερθεί η άποψη του Samaniego ο οποίος σημειώνει: «*αυτή η διαδικασία επιλογής ή λήθης είναι αναγκαία για να επιτρέψει στον οργανισμό να ζει χωρίς να κατακλύζεται από άχρηστες πληροφορίες και για να καθιερώνει τα σημεία αναφοράς που μας τοποθετούν μεταξύ του παρόντος και του μέλλοντος [...]. Η ζωή μας θα ήταν μία πραγματική κόλαση εάν έπρεπε να διατηρούμε όλες τις ενθυμήσεις μας από την παιδική ηλικία[...]. Υπ' αυτήν την έννοια, η καλή μνήμη έγκειται στην αποτελεσματική διαχείριση της λήθης*». Παρατίθεται από την Άννα Μαντόγλου, ό.π., 297. Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη της Elena Esposito ότι η βασική λειτουργία της μνήμης είναι η λήθη. Διαφορετικά θα επερχόταν ο κορεσμός και η αδυναμία μνήμης. Μνήμη και λήθη λοιπόν είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Elena Esposito, «*Social Forgetting: A Systems-Theory Approach*», in Astrid Erll· Ansgar Nónning (eds.), *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin 2008, 182.

²⁵⁹ Κατά τους Hans J. Markowitsch and Matthias Brand, τόσο η υπερμνησία όσο και η αμνησία χαρακτηρίζονται από τη ψυχολογία ως παθολογικές. Επισημαίνεται ότι η μνήμη μπορεί να ιδωθεί σαν το κεφάλι του Ιανού το οποίο στην ιδεοτυπική του μορφή λειτουργεί ως μία ισορροπημένη αλληλόδραση των δύο προσώπων. Αν και η αναφορά γίνεται για την αυτοβιογραφική μνήμη, θα μπορούσε να θεωρηθεί χρήσιμη και για την ιστορική μνήμη, αφού η τελευταία φαίνεται να επικοινωνεί με την παραπάνω αναφορά και ενδεχομένως να γεφυρώνει μερικώς το χάσμα που χωρίζει την ιστορική επιστήμη με τη ψυχολογία βάθους. Hans J. Markowitsch and Matthias Brand, «*Forgetting: A Historical Perspective*» in Sergio Della Sala (ed.), *Forgetting*, Psychology Press, Sussex 2010, 25. Διεξοδική ανάλυση, υπό το πρίσμα της Ιστορίας, των χρήσεων και καταχρήσεων τόσο της μνήμης όσο και της λήθης κάνει ο Γιώργος Κόκκινος στο Κόκκινος Γιώργος, Λεμονίδου Έλλη, Αγτζίδης Βλάσσης, *Το Τραύμα και οι Πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010, 34-36. Ειδικότερα, η λήθη σύμφωνα με την ανάλυση του Ricoeur, ενσαρκώνεται σε τρεις μορφές: 1. *την παθογενή ολική λήθη-αμνησία που παραγράφει ριζικά το παρελθόν*, 2. *την αμνηστία*, η οποία παραγράφει επιλεκτικά, μόνο το επίμαχο-τραυματικό γεγονός και 3. *την ηθικά επιβεβλημένη λήθη που*

5. **Ηθικές και Παιδαγωγικές λειτουργίες.** Καθώς οι ενέργειές μας δεν είναι αποτέλεσμα απλώς φυσικών, υλικών συνθηκών, αλλά και ενός αξιολογικού και κανονιστικού πεδίου, τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους μέσω της ιστορικής κατασκευής νοήματος, οι οποίες όχι μόνο θεματοποιούν τις χρονικές διαφορές, αλλά και αξιολογούν ταυτόχρονα αυτές τις διαφορές των κοινωνικών διεργασιών. Σε κάθε ιστορική αφήγηση αξιολογικά και κανονιστικά φίλτρα παίζουν σημαντικό ρόλο. Καθώς λοιπόν οι ιστορικές αφηγήσεις μεταδίδουν εμπειρίες, αξίες, κανόνες, προσανατολισμούς, ενέχουν αναπόδραστα μία παιδαγωγική λειτουργία.
6. **Κοινωνικές λειτουργίες.** Οι ιστορικές αφηγήσεις δεν κατασκευάζουν μόνο την ιστορική ταυτότητα του υποκειμένου, αλλά συγχρόνως και μία αποδεκτή και αμοιβαία κοινή πραγματικότητα. Καθώς περισσότερα υποκείμενα συμερίζονται την ίδια εικόνα για τον κόσμο, εδραιώνεται ένα πεδίο για κοινή δράση, αλληλεγγύη και συνεργασία. Έτσι δημιουργείται ένα κοινό παρελθόν, ένα κοινό παρόν και η προοπτική ενός κοινού μέλλοντος. Κάτω από αυτές τις συνθήκες επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίηση του υποκειμένου, η ταύτιση με μία ομάδα και αναπόδραστα η διαφοροποίηση από μία άλλη ή περισσότερες.
7. **Ψυχολογικές λειτουργίες.** Οι ιστορικές αφηγήσεις μπορεί να λειτουργήσουν ως μέσα για την αυτοδικαίωση, την υπεράσπιση θέσεων και αντιλήψεων, τον κατευνασμό της συνείδησης, την απώθηση των εχθρικών αισθημάτων, τη διαχείριση και επούλωση τραυματικών εμπειριών.

συνδέεται με τη μεταμέλεια του θύτη και τη συγχώρεση του εκ μέρους του θύματος. Από την άλλη πλευρά, οι παθογένειες της μνήμης εκλαμβάνουν είτε 1. την μορφή της υπερμνησίας και του καθήκοντος μνήμης (το παρελθόν στοιχειώνει το παρόν) είτε 2. την μορφή της υπερβολικής συρρίκνωσης της μνήμης. Σχετικά με τις μορφές της μνήμης (θεσμική, βιωμένη, λανθάνουσα ή σιωπηλή, αναδύομενη, διεκδικητική και δυναμικά ηγεμονική μνήμη, μετα-μνήμη) βλ. Γιώργος Κόκκινος et al., *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010, 30-31.

A.4. Η σχέση ιστορικής συνείδησης και ηθικών αξιών και κρίσεων

Aπό την προηγηθείσα ιστορία καθίσταται σαφές ότι σε πολλές περιπτώσεις στην καθημερινή πρακτική τα ιστορικά υποκείμενα πρέπει να αποφασίσουν για την πορεία των πράξεών τους, απαντώντας σε διλήμματα ή και σε περισσότερες ενδεχόμενες επιλογές²⁶⁰. Μια τέτοια απόφαση εξαρτάται από αξίες²⁶¹. Αυτές οι αξίες είναι γενικές αρχές, καθοδηγητικές γραμμές της συμπεριφοράς, ιδέες-κλειδιά ή προοπτικές οι οποίες προτείνουν τι πρέπει να γίνει –και κατά συνέπεια τι δεν πρέπει να γίνει– σε μια δεδομένη κατάσταση όπου παρουσιάζεται ποικιλία επιλογών. Το στοιχείο αυτό –της επιλογής– είναι περισσότερο έντονο, όταν το άτομο καλείται να πάρει θέση απέναντι σε συγκρουσιακά θέματα, δηλαδή σε θέματα, στα οποία υπάρχουν ανταγωνιστικές αξίες ή συμφέροντα, εκείνα για τα οποία υπάρχει πολιτική ευαισθησία, εκείνα που διεγείρουν έντονα συναισθήματα, εκείνα που είναι εξαιρετικά περίπλοκα ή εκείνα που είναι τοπικού ενδιαφέροντος²⁶². Με δεδομένο επίσης το γεγονός ότι η έκρηξη μνήμης, η οποία συνοδεύει τη μετανεωτερική συνθήκη²⁶³, αποτελεί μάλλον κοινή

²⁶⁰ Στο σημείο αυτό κρίνω αναγκαία τη σύνδεση με τη θέση της Carole Hahn, σύμφωνα με την οποία η διδασκαλία επίμαχων θεμάτων οφείλει να καταστεί τροχιοδεικτικό βλήμα στη διδασκαλία της σχολικής ιστορίας, αφού μέσα από διλημματικές καταστάσεις και αμφιλεγόμενα θέματα οι μαθητές/-τριες, μεταξύ άλλων, εξοικειώνονται με την καθημερινή πρακτική της ηθικής αξιολόγησης και του πρακτικού προσανατολισμού. Ίσως λοιπόν μία τέτοια σχολική πρακτική πρέπει να πάψει να αποτελεί ταμπού, αφού ενισχύει, κατά την Carole Hahn, και την πολιτική κοινωνικοποίηση του ατόμου. Carole Hahn, «Controversial Issues», in Mario Carretero and James F. Woss (eds.), *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 1994, 201-217.

²⁶¹ Ο Peter Seixas θεωρεί τις ηθικές κρίσεις ως ένα από τα 7 στοιχεία που αποτελούν τον πυρήνα της ιστορικής σκέψης. Αλλωστε, κατά τον Seixas, ιστορική γνώση που δεν οδηγεί σε ηθικό προσανατολισμό και ηθικές κρίσεις καθιστά την ιστορία άχρηστη. Peter Seixas, «Historical Consciousness. The Progress of Knowledge in a Postprogressive Age», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 144.

²⁶² Για το επιστημολογικό πλαίσιο και τους ορισμούς των επίμαχων θεμάτων βλ. Δημήτρης Μαυροσκούφης, «Συγκρουσιακά θέματα και επίλυση προβλημάτων στο μάθημα της Ιστορίας», στο Γιώργος Κόκκινος et al., *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 121-24.

²⁶³ Βλ. σχετικά Ahonen Sirkka (2005), «Historical Consciousness: a Viable Paradigm for History Education?», *Journal of Curriculum Studies*, 37:6, 701· Nora, P. (2002) «The Reasons for the Current Upsurge in Memory», *Transit – Europäische Revue* 22. http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=285&Itemid=463 Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 28/06/2009· Peter Seixas and Peter Clark, «Murals as Monuments: Students' Ideas about Depictions of Civilization in British Columbia», *American Journal of Education*, 110 (February 2004), 155· Popp Susanne, «National Textbook Controversies in a Globalizing World, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, *Wochenschau Verlag*, Schwalbach/Ts. 2009, 119· Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 104-07· Jay Winter, *Remembering War: the Great War between Memory and History in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven & London 2006, 278· David W. Blight, «The Memory Boom: Why and Why Now?», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 238-51.

παραδοχή²⁶⁴, τότε εύκολα αντιλαμβάνεται κάποιος ότι καθημερινά το υποκείμενο καλείται να πάρει θέση απέναντι σε επίμαχα θέματα, τα οποία για δεκαετίες ή και περισσότερο απλώς αποσιωπούσαν, απορρίπτονταν και γενικά δεν αποτελούσαν θέμα ιστορικής πραγμάτευσης, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την περίπτωση της Γαλλίας, στην οποία τη δεκαετία του '70 «έσπασε» το ομογενοποιημένο εθνικό αφήγημα και αναδύθηκαν κρυφές και ντροπιαστικές στιγμές²⁶⁵. Αλλά, ως γενική αρχή, η διδασκαλία επίδικων θεμάτων ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα υποστηρίζεται στις Η.Π.Α. και αλλού, καθώς μέσα από την πολυπρισματική εξέταση επίμαχων θεμάτων οι μαθητές/-τριες αναπτύσσουν τις δεξιότητες της αξιολόγησης τεκμηρίων και επιχειρημάτων, της έρευνας, της υποχώρησης των στερεοτυπικών αντιλήψεων και γενικότερα την πολιτική κοινωνικοποίηση του ατόμου²⁶⁶. Τέτοιες αξίες λειτουργούν ως

²⁶⁴ Είναι αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι το 95% των μουσείων που λειτουργούσαν το 1996 είχαν ιδρυθεί μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. David Lowenthal, *The Heritage Crusades and the Spoils of History*, Cambridge University Press, New York 2009, 3. Επίσης, πληθωριστική είναι και η παρουσία των «τόπων μνήμης» στη σύγχρονη παγκόσμια ιστορία. Βλ. σχετικά Jay Winter, «Historians and Sites of Memory», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press, 2009, 253· Αντώνης Λιάκος, ό.π., 2011, 360-63.

²⁶⁵ Ο Γιώργος Κόκκινος, «Το γαλλικό παράδειγμα: οι νόμοι για την ιστορική μνήμη, 1990-2008», στο Γιώργος Κόκκινος et al., *Το τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, ό.π., 86-123.

²⁶⁶ Βέβαια, παρά την παραπάνω παραδοχή, οι εκπαιδευτικοί συνήθως αποφεύγουν να εμπλακούν με τέτοια ζητήματα για πολλούς λόγους (ο τύπος αυτός εκπαιδευτικού ανήκει στην κατηγορία *The Avoider* της τυπολογίας των Kitson και McCully). Βλ. σχ. Δημήτρης Μαυροσκούφης, «Συγκρουσιακά θέματα και επίλυση προβλημάτων στο μάθημα της Ιστορίας», στο Γιώργος Κόκκινος et al. *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010, 125-27, 137, 163 και Έλλη Λεμονίδου, «Επίμαχα ή συγκρουσιακά θέματα στο μάθημα της Ιστορίας στη Γαλλία», στο Γιώργος Κόκκινος et al. *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010, 204. Επίσης, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Γατσωτή, οι εκπαιδευτικοί στην Ελλάδα, χωρίς επιμόρφωση, αναπαράγουν κοινότοπες αντιλήψεις, δέχονται την ιστορική γνώση ως έτοιμο προϊόν παρά ως λογικό εποικοδόμημα υπό συνεχή έλεγχο και ανακατασκευή και, κατά την εκτίμησή μου, δεν θα ήταν παράδοξο να αναμένουμε μία ανάλογη άρνησή τους για την διδασκαλία επίμαχων ζητημάτων, όπως για παράδειγμα ο ελληνικός εμφύλιος, αφού η συμψηφιστική λογική του σχολικού βιβλίου και η φετιχοποίησή του δεν επιτρέπει την επανεξέταση και αναψηλάφηση τέτοιων ζητημάτων. Παναγιώτης Γατσωτής, *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μία προσπάθεια σύγκλισης)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ρόδος 2004, 140-43· Παναγιώτης Γατσωτής και Ηλίας Αθανασιάδης, «Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία», στο Γιώργος Κόκκινος και Ειρήνη Νάκου (επιμ.) *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, ό.π., 2006, 538-39. Και ο Δημήτρης Μαυροσκούφης, διερευνώντας την κατάσταση που επικρατεί σε σχέση με τη Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας στην Ελλάδα, τόσο σε επίπεδο ακαδημαϊκό όσο και σχολικό, διαπιστώνει την ισχυρή επιμόρφωση των μελλοντικών εκπαιδευτικών στη Διδακτική της Ιστορίας κυρίως στις λεγόμενες καθηγητικές σχολές και λιγότερο στα Παιδαγωγικά τμήματα. Η γενικότερη υποβάθμιση της Διδακτικής Μεθοδολογίας για την Ιστορία διαφαίνεται: α. από το πρόγραμμα σπουδών των Φιλοσοφικών Σχολών, β. από την ισχυρή παραγωγή διδακτορικών διατριβών σχετικών με τη Διδακτική Μεθοδολογία της Ιστορίας και γ. από την ίδια τη λογική και τις «αστοχίες» των εξετάσεων του ΑΣΕΠ σχετικά με τη Διδακτική της Ιστορίας. Δημήτρης Μαυροσκούφης, «Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μέσω Α.Σ.Ε.Π.: η περίπτωση της Διδακτικής Μεθοδολογίας της Ιστορίας», <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/mayroskoyfis.htm>
Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 25/08/2011. Εξίσου απογοητευτική είναι και η

μια μία φαρέτρα επιχειρημάτων σε συγκρούσεις που προκύπτουν όταν ενεργούμε²⁶⁷. Οι ανθρώπινες ενέργειες δεν είναι ενστικτώδεις αντιδράσεις σε καθημερινές προκλήσεις, αλλά υπακούουν σε μία λογική που είναι αποτέλεσμα της ιστορικής συνείδησης, δηλαδή της λογικής συνάφειας παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Η ανάγκη αυτή παρουσιάζεται επιτακτικότερη στο νέο μεταβαλλόμενο παγκοσμιοποιημένο και συγκρουσιακό περιβάλλον και γι' αυτό απαιτείται η *ανασχολιοποίηση* του σχολείου και ο επαναπροσανατολισμός του ίδιου του εκπαιδευτικού με τη μεταλλαγή του από ²⁶⁸τεχνικού επαγγελματία σε τεχνίτη επαγγελματία και η σύνδεση του σχολείου με κοινωνικούς σκοπούς.

Η οριοθέτηση αυτών των αξιών έχει μεγάλη σημασία, αφού οι προοπτικές διαμορφώνουν τις δράσεις των ατόμων συστηματικά, αναγνωρίζουν και νοηματοδοτούν τις κοινωνικές σχέσεις των υποκειμένων. Η αφήγηση δεν αποτελεί μία, μοναδική και κοινή για όλους αποτύπωση του παρελθόντος που οδηγεί αναπόδραστα σε ένα μοναδικά προσδοκώμενο μέλλον· καμία αφήγηση, είτε αναφερόμαστε στην ιστοριογραφία είτε στην καθημερινή πρακτική των υποκειμένων, δεν είναι αξιακά ουδέτερη. Αντίθετα, κάθε αφήγηση φέρει αξίες, δηλαδή είναι επιλεκτική²⁶⁹, υποδεικνύοντας το δέον γενέσθαι. Κατά τον Siegfried J. Schmidt άλλωστε, η αφήγηση είναι μία αναδιάταξη των γεγονότων και σε καμία περίπτωση απλώς μία περιγραφή²⁷⁰. Επιλεκτική βέβαια είναι και η μνήμη,

αναφορά του Γιώργου Κόκκινου σχετικά με την μανιχαϊστική προσέγγιση των αμερικανών εκπαιδευτικών, οι οποίοι προσεγγίζουν ένα γεγονός μέσα από το δίπολο «εξιδανίκευση / δαίμονοποίηση». Γιώργος Κόκκινος, «Αρχική κατάρτιση, στάσεις και αντιστάσεις των εκπαιδευτικών που διδάσκουν Ιστορία», <http://www.rhodes.aegean.gr/ptde/revmata/issue2/5Kokkinos.pdf> Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 29/01/2011, 4.

²⁶⁷ Jörn Rüsen, 2005, ό.π., 23-26· Jörn Rüsen, 2004, ό.π., 66-68.

²⁶⁸ Τον σχετικό προβληματισμό αναπτύσσει η Δέσποινα Καρακατσάνη στο «Στρατηγικές πολιτικής διαπαιδαγώγησης στην εκπαίδευση και επαναπροσδιορισμός του ρόλου του εκπαιδευτικού», Εισήγηση στην ημερίδα «Ενεργοί Πολίτες και Εκπαίδευση» στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του «Ευρωπαϊκού Έτους Ενεργών Πολιτών μέσω της Εκπαίδευσης», Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Πατρών, 12 Δεκεμβρίου 2005.

²⁶⁹ Για να αναδειχθεί ο επιλεκτικός χαρακτήρας κάθε ιστορικής αφήγησης και η απουσία κάθε οντολογικής διάστασης, αξίζει να αναφερθεί η ακόλουθη εμπειρική έρευνα του Wertsch: σε μία ομάδα 24 ενηλίκων φοιτητών/-τριών –χωρίς ακαδημαϊκή σχέση με την ιστορική επιστήμη– σε ένα αμερικανικό πανεπιστήμιο στη Νέα Αγγλία ζητήθηκε να ορίσουν τις «απαρχές του έθνους τους». Τα πορίσματα κατέδειξαν ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι ευρωπαίοι άποικοι αποτελούσαν τα δρώντα πρόσωπα των αφηγήσεων, ενώ οι ιθαγενείς έγιναν αντικείμενο αναφοράς σποραδικά και δευτερευόντως. Ως εκ τούτου, αν και η έρευνα καταδεικνύει τη μονοφωνική ιστορική αφήγηση, όπου η ετερότητα δεν έχει θέση –χαρακτηριστικό της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης–, εύκολα αντιλαμβάνεται κάποιος ότι ο ιστορικός αυτοπροσδιορισμός δεν έχει οντολογικό υπόβαθρο. James Wertsch, «Struggling with the Past: Some Dynamics of Historical Representations», in Mario Carretero and James F. Woss (eds.), *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey 1994, 323-38.

²⁷⁰ Siegfried J. Schmidt, «Memory and Remembrance: A Constructivist Approach», in Astrid Erll - Ansgar Nönnig (eds.), *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin 2008, 192-94.

κοινωνική ή αυτοβιογραφική²⁷¹, του υποκειμένου και κατά συνέπεια επιλεκτική είναι και η λήθη, δηλαδή η μη μνήμη. Η μνήμη είναι μία διαδικασία σχηματοποίησης με επιλογές, αφαιρέσεις, υποβαθμίσεις, παραμορφώσεις, στρεβλώσεις και απλοποιήσεις των δεδομένων του περιβάλλοντος²⁷². «Δεν ανακαλούμε ποτέ αυτούσια κομμάτια παρελθόντος, αποθηκευμένα σε “δωμάτια” μνήμης, αλλά η ανάκληση είναι ήδη μια ανακατασκευή, μια δυναμική διαδικασία, που εξαρτάται από τις περιστάσεις του παρόντος²⁷³» και γι’ αυτό ίσως είναι προτιμότερος ο όρος ανάμνηση αντί του μνήμη, καθώς ο πρώτος δηλώνει μία διαδικασία, μία ενέργεια, ενώ ο δεύτερος ένα *προϊόν*²⁷⁴. Η ιστορική συνείδηση και η μνήμη λειτουργούν ως «κρησάρα» μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά πλαίσια. Οι αξίες, που κάθε αφήγηση ενσωματώνει, οδηγούν τις ενέργειες του ατόμου σε μια δεδομένη κατάσταση: πρέπει να τις συνδέσει με αυτήν καθώς και να ερμηνεύσει τις αξίες και το ηθικό τους περιεχόμενο σε σχέση με την πραγματικότητα στην οποία θα τις εφαρμόσει, και να εκτιμήσει την κατάσταση στο πλαίσιο του κώδικα των αποδεκτών ηθικών αξιών. Για τη σύνδεση αξιών και πραγματικότητας προσανατολισμένης στη δράση, η ιστορική συνείδηση αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση. Χωρίς την ιστορική συνείδηση, οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να κατανοήσουν τις ενέργειες των άλλων. Χωρίς μια τέτοια συνείδηση ως προϋπόθεση της πράξης, δεν θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν την κατάσταση για να φτάσουν σε μια απόφαση η οποία εμφανίζεται ευλογοφανής σε όλους.

Η ιστορική συνείδηση σίγουρα κατευθύνεται προς γεγονότα του παρελθόντος: λειτουργεί ως ένας συγκεκριμένος τρόπος προσανατολισμού σε πραγματικές καταστάσεις της ζωής του παρόντος: λειτουργεί για να βοηθήσει τα υποκείμενα να κατανοήσουν την παρελθούσα πραγματικότητα, για να συλλάβουν την παρούσα. Χωρίς την αφήγηση της ιστορίας δε θα μπορούσαν να κατανοήσουν το σήμερα.

Τι είναι όμως ειδικά ιστορικό σε αυτήν την εξήγηση, ερμηνεία και νομιμοποίηση της κατάστασης; Στον χρονικό προσανατολισμό, η ιστορική συνείδηση συνδέει το παρελθόν με το παρόν με έναν τρόπο που αποθηκεύει στο παρόν μια μελλοντική προοπτική. Αυτή η διείσδυση στο μέλλον εμπεριέχεται στην ιστορική ερμηνεία του

²⁷¹ Ως αυτοβιογραφική μνήμη ορίζεται από τη ψυχολογία το τμήμα αυτό της μνήμης όπου αποθηκεύουμε τις προσωπικές μας εμπειρίες.

²⁷² Χαρακτηριστική είναι και η θέση του François Châtelet: «Μπορεί να δει κανείς – ας το σημειώσουμε εν παρόδω – πόσο ανεπαρκής θα ήταν ο ορισμός της μνήμης εν γένει ως δυνατότητας προς ανάμνηση παρελθόντων συμβάντων: κάθε “ανάμνηση” δεν είναι κατ’ ανάγκην ανάμνηση ενός γεγονότος – με την αυστηρή έννοια του όρου· μπορεί να είναι παρουσία μίας αναπαράστασης ανεπηρέαστης από στοιχεία χρονικότητας, παρουσία ενός προτύπου και όχι μιας ιδιαιτερότητας». Η μνήμη, λοιπόν, λειτουργεί όχι ως αυστηρή αναπαράσταση ενός γεγονότος, αλλά ως επιθυμητού, ιδεοτυπικού. François Châtelet, *ό.π.*, 2001, 55.

²⁷³ Πάνος Κούρος, «Μνημονικές διαδράσεις ως πρακτικές σύγχρονης τέχνης στην πόλη», *Αρχιτέκτονες*, τ. 45, Μάιος-Ιούνιος 2004.

²⁷⁴ Jay Winter, *Remembering war: the Great War between Memory and History in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven & London 2006, 3-5, 276.

παρόντος, διότι σε μία τέτοια ερμηνεία καθιστά το άτομο ικανό για δράση, δηλαδή διευκολύνει την κατεύθυνση των προθέσεων του μέσα στο χρόνο. Στην πραγματικότητα όταν λέμε ότι αισθανόμαστε δεσμευμένοι από ένα αρχαίο μύθο ή μία παράδοση προσδιορίζουμε μια μελλοντική προοπτική μας. Το υποκείμενο επιλέγοντας το παρελθόν του επιλέγει και το μέλλον του²⁷⁵. Και, κατ' αναλογία, όταν επιβάλλεται ένα παρελθόν, επιβάλλεται και ένα μέλλον.

Η ιστορική συνείδηση λειτουργεί ως στοιχείο-κλειδί στον προσανατολισμό δίνοντας στην πρακτική ζωή ένα χρονικό πλαίσιο, μια σύλληψη της πορείας του χρόνου που ρέει μέσω των σχέσεων της καθημερινής ζωής. Αυτή η σύλληψη λειτουργεί ως ένα στοιχείο στις προθέσεις οι οποίες καθοδηγούν την ανθρώπινη δράση και κατευθύνουν τις ενέργειές μας. Η ιστορική συνείδηση επικαλείται το παρελθόν ως ένα καθρέφτη της εμπειρίας μας στον οποίο αντανακλάται η ζωή στο παρόν και αναδύονται τα χρονικά χαρακτηριστικά της. Ιστορία είναι ο καθρέφτης της παρελθούσας πραγματικότητας μέσα στον οποίο το παρόν αναδύεται για να μάθουμε κάτι για το μέλλον.

Η ιστορία είναι ένα μεστό νοήματος πλέγμα παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος όχι αποκλειστικά μια προοπτική προς αυτό που πραγματικά συνέβη. Είναι μία μεταφορά του παρελθόντος στο παρόν, μία ερμηνεία της παρελθούσας πραγματικότητας μέσω μίας σύλληψης της χρονικής αλλαγής, η οποία περικλείει το παρελθόν, το παρόν και την προσδοκία των μελλοντικών γεγονότων. Αυτή η σύλληψη διαμορφώνει τις ηθικές αξίες στο σώμα του χρόνου (για παράδειγμα το σώμα της συνεχούς εγκυρότητας των αρχαίων θρύλων). Η ιστορική συνείδηση μεταλλάσσει τις ίδιες τις αξίες σε χρονικές ολότητες: δηλαδή παράδοση, αιώνιοι νόμοι συμπεριφοράς, ανάπτυξη και πρόοδος, συνέχεια, αναγέννηση, παλιγγενεσία ή άλλες μορφές κατανόησης του χρόνου. Αξίες και εμπειρίες διαμεσολαβούνται από- και συν-τίθενται σε τέτοιες συλλήψεις της χρονικής αλλαγής.

Γι' αυτό, η ιστορική συνείδηση αναμειγνύει το «είναι» με το «πρέπει», το ον με το δέον, το πραγματικό με το κανονιστικό, σε μία μεστή νοήματος αφήγηση, η οποία πληροφορεί για το γεγονότα του παρελθόντος για να βοηθήσει να καταστεί το παρόν κατανοητό και να εγγραφεί σε αυτό μια μελλοντική προοπτική. Έτσι, η ιστορική συνείδηση «συνεργάζεται» με την ηθική συνείδηση²⁷⁶. Η νοηματοδοτική διαδικασία της

²⁷⁵ Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory*, 1993, 65-68.

²⁷⁶ Η οργανική σύνδεση ιστορικής συνείδησης και ηθικών αξιών θεματοποιείται και στην Schonert Reichl, η οποία υποστηρίζει ότι για να κατανοήσουμε την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης απαιτείται η γνώση των τρόπων με τους οποίους οι αντιλήψεις των ατόμων για την κοινωνία τους αλλάζουν συν τω χρόνω. Η ιστορική συνείδηση είναι εγγενώς ένα ηθικό εγχείρημα. Γι' αυτό, κάθε συζήτηση σχετικά με την ιστορική συνείδηση πρέπει να λαμβάνει υπόψη της την θεωρία της ηθικής ανάπτυξης, και ιδιαίτερα την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και της αποστασιοποίησης (perspective-taking). Schonert-Reichl K., «Promoting Historical Consciousness in Childhood and Adolescence: A Moral Developmental Perspective», Paper presented at Canadian Historical

ιστορικής συνείδησης είναι αναγκαία για τις ηθικές αξίες και για την ηθική αιτιολόγηση, καθώς επίσης και όταν διακυβεύεται η ευλογοφάνεια των ηθικών αξιών²⁷⁷. Η αναφορά εδώ δεν γίνεται σε μια λογική ευλογοφάνεια των αξιών, αλλά σε μια ευλογοφάνεια με την έννοια των αξιών που πρέπει να είναι αποδεκτές σε σχέση με την πραγματικότητα²⁷⁸. η ευλογοφάνεια υποβασιμάζεται από το συγκείμενο και όχι από γενικές υπερχρονικές αρχές.

Η ιστορική συνείδηση λοιπόν έχει μια πρακτική λειτουργία. Μεταφέρει στην πραγματικότητα μια χρονική διάσταση και προοπτική που οδηγεί στην εμπρόθετη δράση με τη βοήθεια της ιστορικής μνήμης. Αυτή η λειτουργία μπορεί να οριστεί ως χρονικός προσανατολισμός. Τέτοιος προσανατολισμός λαμβάνει χώρα σε σφαίρες της ζωής αφορώντας πρώτα απ όλα την εξωτερική πρακτική ζωή και δευτερευόντως την υποκειμενικότητα των δρώντων υποκειμένων. Ο χρονικός προσανατολισμός της ζωής έχει δύο όψεις, μια εξωτερική και μια εσωτερική. Η εξωτερική όψη του προσανατολισμού: μέσω της ιστορίας το άτομο αποκαλύπτει τη χρονική διάσταση της πρακτικής ζωής φανερώνοντας την χρονικότητα/ιστορικότητα των συνθηκών, όπως διαμορφώνονται από την ανθρώπινη δράση. Η εσωτερική: μέσω της ιστορίας αποκαλύπτει τη χρονική διάσταση της ανθρώπινης υποκειμενικότητας δίνοντας στην αυτογνωσία και επίγνωση ένα χρονικό χαρακτηριστικό εντός του οποίου παίρνει τη μορφή της ιστορικής ταυτότητας, δηλαδή μίας ενιαίας συμπαγούς και συνεκτικής συναρμογής των χρονικών διαστάσεων της ανθρώπινης ζωής, του ανθρώπου του ίδιου²⁷⁹.

Μέσω της ιστορικής ταυτότητας ο άνθρωπος επεκτείνει τη χρονική διάσταση ανάμεσα στα όρια της ζωής και του θανάτου, πέρα από το βιολογικό χρόνο. Η ιστορική συνείδηση εγγράφει στο υποκείμενο ένα κοινωνικό και πολιτισμικό χρόνο, ο οποίος του προσφέρει ένα μακροβιότερο παρελθόν και μέλλον από το βιολογικό. Η ιστορική συνείδηση, για να καταδειχθεί ο ιστορικός της χαρακτήρας, διαφοροποιείται από την βιογραφική συνείδηση. Η πρώτη σχετίζεται με μη βιωμένες εμπειρίες, ενώ η δεύτερη με βιωμένες²⁸⁰. Μέσω της ιστορικής ταυτότητας ένα άτομο γίνεται μέλος μιας χρονικής

Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks», University of British Columbia, Vancouver, 2001, BC .<http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?21>, 5.

Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009.

²⁷⁷ Στο σημείο αυτό η Ιστορία γεινιάζει με την Πρακτική Φιλοσοφία, γεγονός που «απαιτεί» τη διεπιστημονική προσέγγιση των δύο κλάδων.

²⁷⁸ «Πεδίον δόξης λαμπρόν» για τη διεπιστημονική προσέγγιση Ιστορίας και Νομικών Σπουδών.

²⁷⁹ Jörn Rüsen, «"Cultural Currency" The Nature of Historical Consciousness in Europe», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 2000, 74.

²⁸⁰ Ο Jürgen Straub συμφωνεί μερικώς με τη διαφοροποίηση βιογραφικής και ιστορικής συνείδησης των Rüsen και von Borries. Ειδικότερα, πιστεύει ότι η απόλυτη διάκριση δεν είναι εφικτή. Για παράδειγμα, για κάποιον/-α που έχει γεννηθεί στο Βερολίνο το 1960 και έχει μεγαλώσει εκεί, το φοιτητικό κίνημα, το οποίο θα καταστεί γνωστό σε αυτόν/-η μόνο αργότερα, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της ιστορικής συνείδησης, αφού χρονολογικά εντάσσεται στο βιολογικό χρόνο του υποκειμένου. Ωστόσο, είναι προβληματική η ένταξη του γεγονότος και στην βιογραφική συνείδηση, αφού ούτε η βιογραφική ανάμνηση μπορεί να ανακαλέσει το γεγονός.

ολότητας μεγαλύτερης από την βιογραφική του ζωή. Το πλέον σχετικό παράδειγμα αυτής της *χρονικής αθανασίας*, όπως μπορεί να χαρακτηριστεί η ιστορική ταυτότητα, είναι η εθνική ταυτότητα. Τα έθνη συχνά τοποθετούν τις καταγωγικές αφετηρίες τους σε ένα αρχαίο παρελθόν και προβάλλουν μία απεριόριστη μελλοντική προοπτική η οποία ενσωματώνει την εθνική αυτοεκτίμηση και ανάπτυξη.

Στο σημείο αυτό, δηλαδή στη σχέση της ιστορικής συνείδησης και των ηθικών κρίσεων, ο Rüsen συμπλέει με ακαδημαϊκούς, οι οποίοι όχι απλώς συμφωνούν, αλλά προβάλλουν την αναγκαιότητα αυτής της σύνδεσης στο πλαίσιο της διδακτικής πρακτικής της σχολικής ιστορίας. Ειδικότερα, ο Peter Seixas, αποδομώντας την ιστορική σκέψη, εντοπίζει ως δομικό στοιχείο της την ηθική διάσταση των ιστορικών ερμηνειών: τον τρόπο που εμείς κρίνουμε ενέργειες και πρόσωπα που έδρασαν σε άλλα χωρο-χρονικά συμφραζόμενα· το πώς διαφορετικές ερμηνείες για το παρελθόν αντανακλούν ηθικές στάσεις του σήμερα· με ποιο τρόπο και με ποιες συνέπειες ανακαλούνται εγκλήματα του παρελθόντος. Ο Seixas θεωρεί ότι κάθε μεστή νοήματος αφήγηση εμπεριέχει ηθικές κρίσεις· γι' αυτό και η ιστορική σκέψη των μαθητών μπορεί να αναπτυχθεί μέσω ηθικών κρίσεων που κάνουν οι ίδιοι για ενέργειες ατομικών ή συλλογικών υποκειμένων του παρελθόντος, λαμβάνοντας σε κάθε περίπτωση υπόψη το εκάστοτε συγκείμενο²⁸¹.

Και ο Roger Simon θεωρεί ότι η ιστορική συνείδηση έχει ηθικό προσανατολισμό, αφού η ανάμνηση είναι ταυτόχρονα μία ηθική και παιδαγωγική πρακτική. Η ιστορική συνείδηση εμπεριέχει την ηθική διάσταση. Αυτό το στοιχείο η Ahonen το αποκαλεί «ιστορική δικαιοσύνη²⁸²». Ο Roger Simon εστιάζει το ενδιαφέρον του στις μειονότητες και στην θέση που έχουν ή πρέπει να έχουν στη συλλογική μνήμη. Νέοι τόποι μνήμης φέρνουν τον άνθρωπο αντιμέτωπο με την μέχρι πρότινος «απούσα παρουσία», τις «λευκές σελίδες» της ιστορίας²⁸³, τους «άλαλους» της Ιστορίας²⁸⁴. Οι νέοι αυτοί τόποι αναζωογονούν αυτό που ο Derrida αποκαλούσε «να μαθαίνεις να ζεις με τα φαντάσματα». Μειονότητες που έχουν πέσει θύματα εκκαθαρίσεων, γενοκτονιών,

Jürgen Straub, «Telling Stories, Making History», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 86.

²⁸¹ Peter Seixas, «Benchmarks of Historical Thinking: a Framework for Assessment in Canada», <http://www.histori.ca/benchmarks/documents/Benchmarks%20of%20Historical%20Thinking%20A%20Framework%20for%20Assessment%20in%20Canada.pdf>, Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009.

²⁸² Ahonen Sirkka, «Historical Consciousness: a Viable Paradigm for History Education», *Journal of Curriculum Studies*, 37:6, 2005, 702.

²⁸³ Στο δομικό αυτό μετασχηματισμό της ιστοριογραφίας στον 20^ο αιώνα αναφέρεται και ο Δημήτρης Μαυροσκούφης στο *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας*, ό.π., 2007, 18-19.

²⁸⁴ Η διατύπωση ανήκει στον Σπύρο Καραβά, «Μακάριοι οι κατέχοντες την γην». *Γαιοκτητικοί σχεδιασμοί προς απαλλοτρίωση συνειδήσεων στην Μακεδονία 1880-1909*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2010.

κτηνωδιών διεκδικούν το δικό τους μερίδιο στη συλλογική μνήμη²⁸⁵. Η «ανάσταση» των λησμονημένων δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αφού δεν αρκείται στη μορφή αναδρομικής απονομής δικαιοσύνης, αλλά στόχο έχει να συμφιλιωθούμε με τις σιωπές του παρελθόντος υποτάσσοντας την αντιπαλότητα στον κοινό αγώνα για ένα καλύτερο μέλλον. Γενικότερα, ο Simon αναζητά τον τρόπο με τον οποίο θα καταργηθεί η δυσανεξία στην ετερότητα και θα καλλιεργηθεί μία κοσμοπολιτική ιστορική συνείδηση ανεκτική στην πολλαπλή ετερότητα²⁸⁶. Αυτή η τάση εκδημοκρατισμού δοκιμάζει τα αντανάκλαστικά της ιστορικής συνείδησης. Αυτές οι εικονοκλαστικές αφηγήσεις απαιτούν όχι απλώς την ακρόασή τους, αλλά κάτι περισσότερο: την απαθανάτισή τους, την ιστορική μελέτη και ερμηνεία, τη δικαίωση, την κοινωνική και υλική αποκατάσταση, την αποτροπή κάθε επανάληψης («ποτέ ξανά») και την τελική συμφιλίωση²⁸⁷. Σημασία δεν έχει πια τι περιμένουμε να ακούσουμε, αλλά πώς θα ακούσουμε αυτό που δεν περιμένουμε. Οι αποσιωπήσεις, η απόρριψη, η απόθεση, η άρνηση, τα ταμπού και άλλες στρατηγικές ενεργητικής και παθητικής λήθης²⁸⁸ ναρκοθετούν την ανέλιξη της ιστορικής συνείδησης και δεν βοηθούν στην ιστορική εγγραμματοσύνη. Αντίθετα, ο αναστοχαστικός προσανατολισμός προσιδιάζει στην γενετική ιστορική νοηματοδότηση. Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του κοινωνικού ψυχολόγου Moscovici ο οποίος αναφερόμενος στα «αόρατα» άτομα υποστηρίζει ότι δεν τα βλέπουμε, δεν τα ακούμε, δεν τους μιλάμε²⁸⁹. Ακολουθείται από την κυρίαρχη ομάδα μία «ληθοστρατηγική» που υπακούει στη λογική «ό,τι δεν διηγούμαστε δεν υπάρχει. Ό,τι δεν γίνεται, κάποια στιγμή, αντικείμενο αφήγησης, αντικείμενο ιστορίας, δεν υπάρχει²⁹⁰» και οδηγεί τις κυριαρχούμενες ομάδες στην απογοήτευση και στη διαπίστωση ότι «*Η μεγαλύτερη δυστυχία της ακραίας φτώχειας είναι να είναι κάποιος ζωντανός νεκρός σε όλη τη διάρκεια*

²⁸⁵ Ο Carr αποκαλεί την αποστολή αυτή του ιστορικού ως *αναβίωση (reenactment)* (η οποία επιτελεί και άλλες λειτουργίες), βλ. David Carr, «The Reality of History», in Jörn Rüsen (ed.) *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2008, 134.

²⁸⁶ Βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος, «Το σχολείο απέναντι στο επίμαχο και τραυματικό γεγονός», στο Γιώργος Κόκκινος et al. *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 85-96. Καίρια θεωρώ και την επισήμανση ότι η επεξεργασία από τους μαθητές/-τριες των πηγών, και ιδιαίτερα των συγκρουσιακών, καλλιεργούν, ανάμεσα στα άλλα, την πολυπρισματική προσέγγιση των πραγμάτων και την υποχώρηση της μονολιθικότητας και του δογματισμού. Ωστόσο, πρέπει να καταστεί σαφές ότι όταν οι πηγές απλώς τεκμηριώνουν την ιστορική αφήγηση και το κυρίαρχο αφήγημα, τότε οδηγούν σε μία θετικιστική, άρα και άκαμπτη και μονοσήμαντη, προσέγγιση του παρελθόντος. Βλ. σχετικά Δημήτρης Μαυροσκούφης, 2007, ό.π., 184-92, 200, 210.

²⁸⁷ Simon Roger, «The Pedagogical Insistence of Public Memory», in Peter Seixas (ed.) *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press, Toronto Buffalo London, 2004, 193-201. Simon Roger, Mario DiPaolantonio, Mark Clamen, «Remembrance as Praxis and the Ethics of the Inter-human», <http://culturemachine.tees.ac.uk/Cmach/Backissues/j004/Articles/Simon.htm>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 05/09/2009.

²⁸⁸ Aleida Assmann, «Canon and Archive», in Astrid Erll · Ansgar Nönnig (eds.), *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin 2008, 97-107.

²⁸⁹ Άννα Μαντόγλου, ό.π., 302.

²⁹⁰ Θέση της Perrot που παρατίθεται από την Άννα Μαντόγλου, ό.π., 299.

της ύπαρξής του»²⁹¹. Οι «αόρατες» αυτές ομάδες διεκδικούν μία θέση στον ήλιο της κοινωνικής μνήμης και της ιστορίας: επιζητούν να γίνουν ορατοί, να ακουστούν, να αποκτήσουν υπόσταση και ταυτότητα, δηλαδή να αναγνωριστεί η ύπαρξή τους στα μάτια της κυρίαρχης ομάδας μέσω της παρουσίας τους στο κυρίαρχο αφήγημα. Επιζητούν «Δηλαδή το “αυτονόητο”»: αντίσταση των δρώντων υποκειμένων στο περιθωριακό καθεστώς, στην ανυπαρξία, στη σιωπή, στην κοινωνική λήθη που συνεπάγεται τη διεκδίκηση ενός παρελθόντος, ενός παρόντος και ενός μέλλοντος στην ιστορία των δρώμενων» (Μαντόγλου, 306).

Αλλά και ο Bodo von Borries θεωρεί τις κρίσεις για το παρελθόν ως μία βασική διάσταση, ανάμεσα στις άλλες, της ιστορικής συνείδησης. Βέβαια, διαπιστώνει μέσα από σχετικές έρευνες που διεξήχθησαν στη Γερμανία ότι οι μαθητές/-τριες θεωρούν την «κατάκτηση» των γεγονότων ως προτεραιότητα της σχολικής ιστορίας, ενώ η επίλυση προβλημάτων, η ερμηνεία και οι κρίσεις δεν κρίνονται ως πρωταρχικές²⁹².

Στο πλαίσιο αυτό –των ηθικών αξιολογήσεων– μπορούμε να αναφέρουμε και την παιδαγωγική πλέον αναγκαιότητα προσέγγισης συγκρουσιακών ζητημάτων, τα οποία επί μακρόν διαλάθαναν της προσοχής των απρόσβλητων από τον ιό της αμφιβολίας ιστορικών και απλώς δεν χωρούσαν στο ερμάρι της θετικιστικής και υποστασιοποιημένης ιστορίας. Σύμφωνα με τις τελευταίες τάσεις των κοινωνικών επιστημών²⁹³ η εξοικείωση των μαθητών/-τριών με επίμαχα θέματα αποτελεί *condition sine qua non* για την καλλιέργεια δημοκρατικής συνείδησης και την πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών/-τριών²⁹⁴. Μέσα από τη λογική της αντιπαράθεσης απόψεων και κρίσεων και όχι της υποκριτικής και συχνά πολιτικώς ορθής ομοφωνίας, ο μαθητής/-τρια καταθέτει επιχειρήματα και οδηγείται σε αξιολογήσεις. Τα στοιχεία αυτά καλλιεργούν σε μεγάλο βαθμό την ανεκτικότητα²⁹⁵, αρχή και αρετή που προσιδιάζει στην γενετική ιστορική συνείδηση²⁹⁶ και στην δημοκρατική πολιτική κουλτούρα.

²⁹¹ Θέση του Wresinski που παρατίθεται από την Άννα Μαντόγλου, ό.π., 104.

²⁹² Bodo von Borries, «Concepts of Historical Thinking and Historical Learning in the Perspective of German Students and Teachers», in *International Journal of Educational Research*, Volume 27, Issue 3, 1997, 213-9.

²⁹³ Diana Hess, «Controversial Issues and Democratic Discourse», in Linda S. Levstik and Cynthia A. Tyson (eds.), *Handbook of Research in Social Studies Education*, Routledge, New York 2008, 124-26.

²⁹⁴ Βέβαια συχνά διαπιστώνεται η ακόλουθη αντίφαση: ενώ οι εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν ότι συγκρουσιακά ζητήματα αποτελούν κοινό τόπο κατά τη διδασκαλία, η εμπειρική έρευνα στην τάξη κατέδειξε το αντίθετο. Diana Hess, ό.π., 126.

²⁹⁵ Diana Hess, ό.π., 131· Barton, K. & Levstik, L. (2008). *Διδάσκοντας Ιστορία για το συλλογικό αγαθό*, μτφρ. Αφρ. Θεοδωρακάκου, Αθήνα, Μεταίχμιο, 75.

²⁹⁶ Jörn Rüsen, «"Cultural Currency". The Nature of Historical Consciousness in Europe», in Sharon Macdonald (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg 2000, 75-85. Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι η κριτική και γενετική ιστορική συνείδηση αν και αποτελούν *desiderata* για τους μαθητές/-τριες, σε μεγάλο βαθμό δεν χαρακτηρίζουν τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας ελληνικής εκπαίδευσης. Βλ. *Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα*

Α.5. Τραύμα και ιστορική συνείδηση

Έχει ήδη αναφερθεί ότι η ιστορική συνείδηση με την ιστορική νοηματοδότηση λειτουργεί για να «βάλει τάξη» στον κοσμικό χρόνο και να πετύχουν την λογική συνάφεια παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος, έτσι ώστε το υποκείμενο να μπορεί να προσανατολιστεί στην καθημερινή πρακτική. Οι περιοδολογήσεις αποτελούν άλλωστε μία τέτοια προσπάθεια «τακτοποίησης» του κοσμικού χρόνου²⁹⁷, προκειμένου να γίνει ερμηνεύσιμος και κατανοητός²⁹⁸. Ωστόσο, η επάρκεια των κυρίαρχων μοτίβων ιστορικής σκέψης, στα οποία βασικές αρχές του νοήματος έδιναν τη δυνατότητα στον άνθρωπο να συμβιβαστεί με την εμπειρία του παρελθόντος με τη μορφή του φορέα νοήματος και της μεστής νοήματος ιστορίας, πλέον τίθενται υπό αμφισβήτηση. Πλέον τα παραδοσιακά κριτήρια ιστορικού νοήματος έχουν χάσει την αξιοπιστία τους: πολιτισμός, πρόοδος, ανάπτυξη σε συνδυασμό με τις ιδέες του ανθρωπισμού και της ελευθερίας αποτελούσαν τα τροχιοδεικτικά βλήματα των ιστορικών για 200 χρόνια. Είναι βέβαια ακόμη αποτελεσματικά στον καθημερινό προσανατολισμό και είναι αναμφισβήτητα σε πολλά έργα της ιστοριογραφίας, αλλά στο επίπεδο της αναστοχαστικής ιστορικής σκέψης έχουν τεθεί υπό αμφισβήτηση²⁹⁹.

Τα όρια αυτών των κριτηρίων νοήματος στα ανθρωπολογικά παραδείγματα/πρότυπα της ιστορίας γίνονται ορατά, όταν λαμβάνεται υπόψη η τρομακτική εμπειρία της σύγχρονης ιστορίας, με αποκορύφωμα το Ολοκαύτωμα³⁰⁰, το οποίο αποτελεί «μαύρη τρύπα» του νοήματος και αποτελεί μία *οριακή εμπειρία* (borderline-experience) της ιστορίας. Η επίγνωση αυτή συνιστά το πεδίο εκκίνησης μίας προσπάθειας για την εκ θεμελίων επανασύλληψη της σχέσης μας με το παρελθόν.

Σπουδών – Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος - Επιμόρφωση http://www.pi-schools.gr/download/programs/erevnes/erevn_istor_lykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010

²⁹⁷ Κατά τους Hayden White και Louis Mink, οι περιοδολογήσεις δεν είναι τίποτα άλλο παρά μία αφήγηση με αρχή, μέση και τέλος. Κάθε αφήγηση έχει τεχνητό χαρακτήρα και σε καμία περίπτωση τα συμβάντα δεν έχουν εγγενώς τα χαρακτηριστικά που τους προσδίδουν οι αφηγήσεις. Ωστόσο, ο David Carr εκφράζει τις αντιρρήσεις του σχετικά, αφού η δομή της αφήγησης (αρχή, μέση, τέλος) δεν είναι τεχνητή, αλλά αντανάκλαση του τρόπου που ο άνθρωπος βιώνει το χρόνο. David Carr, «The Reality of History», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006, 125-9· Alberto Rosa, ό.π. 1994, 226.

²⁹⁸ Οι ιστορικοί της πρώιμης νεωτερικότητας επιβάλλοντας το τρίσημο σχήμας μίας ένδοξης Αρχαιότητας, ενός σκοτεινού Μεσαίωνα και μίας ελπιδοφόρας Νεωτερικότητας άλλαξαν το πρίσμα θέασης του κόσμου που είχε επιβάλει ο χριστιανισμός: Δημιουργία, Παρουσία και Τελική κρίση. Η εσχατολογία αντικαταστάθηκε από τον προδοκεντρισμό: το καθεστώς ιστορικότητας μετασηματιζόταν.

²⁹⁹ Jörn Rüsen, 2005, ό.π., 147-203.

³⁰⁰ Ο Χάγκεν Φλάισερ επισημαίνει ότι είναι προτιμότερη η χρήση του όρου Σοά (Shoah) αντί του Ολοκαυτώματος για τη γενοκτονία των Εβραίων: «Σημασιολογικά, ο όρος αυτός είναι λιγότερο ακατάλληλος για την περιγραφή του απερίγραπτου. [...] Άλλωστε, θα μειωνόταν σοβαρά ο κίνδυνος πληθωριστικής χρήσης». Φλάισερ Χάγκεν, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Νεφέλη, Αθήνα, 2008. David Carr, «History as Orientation: Rüsen on Historical Culture and Narration», *History and Theory*, 45 no. 2 (May 2006), 238.

Η ιστορία είναι μία αφηγηματική γέφυρα η οποία ακολουθεί το φυσικό ρεύμα του χρόνου, εκκινώντας από το παρελθόν και οδηγώντας στο μέλλον. Αυτή η πνευματική γέφυρα της ιστορικής αφήγησης προσανατολίζει τη δράση μας στη σφαίρα της πρακτικής ζωής, καθώς επίσης και στην εσωτερική ζωή του ανθρώπου, δηλαδή στην κατασκευή της ταυτότητάς του. Αλλά τέτοιες γέφυρες που είχαν κτισθεί και χρησιμοποιηθεί στην ιστορική μας κουλτούρα, έχουν πλέον γκρεμιστεί. Στο πολιτισμικό επίπεδο του νοήματος, ο χρόνος δεν μπορεί πλέον να κυλήσει. Σίγουρα θα ήταν λάθος, κατά τον Rüsen, να εξοβελιστούν τέτοια καταστροφικά γεγονότα από τη συνήθη ιστορική σκέψη και να ενταχθούν σε ένα μεταϊστορικό πεδίο κοντά στο μύθο και τη θρησκεία. Στην περίπτωση που τοποθετηθούν πέραν της ιστορίας θα απολέσουν το χαρακτήρα τους ως γεγονότα, ακυρώνοντας ταυτόχρονα τη λογική της ιστορίας, αφού ο μύθος δεν απαιτεί την εμπειρία ως προϋπόθεση της αξιοπιστίας του. Στην ουσία το Ολοκαύτωμα δεν βρίσκεται στην περιφέρεια της ιστορικής σκέψης, αλλά στον πυρήνα των πνευματικών διεργασιών της ιστορικής σκέψης. Γι' αυτό ο Rüsen επιμένει στην ιστορικοποίησή του και αρνείται κάθε προσπάθεια μυθοποίησης και φετιχοποίησης.

Η εμπειρία της απώλειας ή της έλλειψης ιστορικού νοήματος των καταστροφών και των πρωτόγνωρων μαζικών εγκλημάτων που στιγματίσαν τον 20^ο αιώνα αποτελεί μία πρόκληση για την ιστορική συνείδηση. Ο εικοστός αιώνας έθεσε σε δοκιμασία τα βασικά νοηματοδοτικά κριτήρια της ιστοριογραφίας. Τραυματικές εμπειρίες, όπως το Ολοκαύτωμα και οι γενοκτονίες, προκαλούν τραυματικές αντιδράσεις και συχνά ωθούν σημαντικά στοιχεία της συλλογικής μνήμης στο ασυνείδητο, προκαλώντας έτσι ένα συλλογικό Alzheimer³⁰¹. Στην ιστοριογραφία αυτό το ασυνείδητο παρουσιάζεται ως ιστορική αμνησία, ως σιωπή για το παρελθόν, το οποίο, παρόλα αυτά, εξακολουθεί να επηρεάζει το παρόν. Προκειμένου να κάνει την παρουσίαση αυτή ευλογοφανή κάποιος πρέπει να αναγνωρίσει ενδείξεις αυτής της καταπίεσης στις εναρθρωμένες αναπαραστάσεις του παρελθόντος. Γι' αυτό η ιστοριογραφία επιφορτίζεται με το καθήκον να λαμβάνει συστηματικά υπόψη της εκούσιες ή ακούσιες διαδικασίες ενός αρνητικού τρόπου νοηματοδότησης της ιστορίας. Το αρνητικό νόημα ή το νόημα της έλλειψης

³⁰¹ Οι γερμανοί χωρικοί προσπαθούν να αποποιηθούν τη ναζιστική ετικέτα όταν αναφέρονται στα χρόνια του πολέμου. Ο γερμανός φιλόσοφος Enzensberger γράφει συγκεκριμένα: «Οχυρώνονται πίσω από συλλογική αμνησία. Όχι μόνο αγνοούν την πραγματικότητα, αλλά και την αρνούνται αποκάλυπτα. Σε ένα μείγμα λήθαργου, πείσματος και αυτολύπησης οι άνθρωποι παλινδρομούν σε ένα είδος δεύτερης ανηλικότητας. [...] Όλοι τους μιλάνε με αυτόν τον τρόπο [ότι είχαν αγαθές σχέσεις με τους Εβραίους]. Αναρωτιούνται πως η απεχθής αυτή κυβέρνηση, στην οποία κανείς δεν προσέφερε την υπακοή του, κατάφερε να αντέξει αυτόν τον πόλεμο πεντέμισι χρόνια». Παρατίθεται από την Άννα Μαντόγλου, ό.π., 94.

νοήματος μπορούν να παρουσιαστούν ως «ακραία όρια της ιστορικής παρουσίας», με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις συζητήσεις για το Ολοκαύτωμα³⁰².

Ο Rüsen προτείνει ένα τρόπο με τον οποίο η ιστορική σκέψη απαντά στην πρόκληση της απώλειας του ανθρωπισμού στη σύγχρονη ιστορία: το πένθος ως μία πνευματική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης. Το πένθος είναι μία γενική και θεμελιώδης πρακτική για την αντιμετώπιση της απώλειας στο πεδίο της αυτοεκτίμησης, της υποκειμενικότητας. Είναι λοιπόν προφανές ότι η ιστορική σκέψη παραπέμπει στο πένθος, στην έλλειψη βασικών αρχών της ανθρώπινης ταυτότητας, αναγνώρισης και παρουσίας προκειμένου να τις ανακτήσει σε μία νέα μορφή. Και εδώ ο ρόλος του ιστορικού δεν είναι σίγουρα η σιωπή και η άρνηση του τραύματος, αλλά η ερμηνεία του³⁰³. Ωστόσο, στο σημείο αυτό ο Rüsen μας προειδοποιεί ότι η ιστορική ερμηνεία του τραυματικού γεγονότος κινδυνεύει να οδηγηθεί στην *από-τραυματοποίηση* (*historical detraumatization*) η οποία αποχρωματίζει το γεγονός από τον ιδιαίτερο και μοναδικό χαρακτήρα του. Γι' αυτό ο ιστορικός δεν πρέπει σταματά να σκέπτεται αναφορικά με την τρομακτική έλλειψη νοήματος ή να επιχειρεί τη μετατόπιση του γεγονότος από το χώρο της ιστορίας στο χώρο του μύθου. Αντίθετα, οφείλει να αναζητά και να υλοποιεί ένα τρόπο ιστορικής σκέψης που απαντά στην πρόκληση του αρνητικού νοήματος. Το τραύμα θραύει το νόημα και η ιστορική του ερμηνεία οφείλει να συνειδητοποιήσει αυτήν την ακραία μορφή απώλεια νοήματος σε αντιπαράθεση με ό,τι πραγματικά συνέβη. «Στο σημείο αυτό βρίσκεται η θύρα, η οποία οδηγεί το πένθος στα “χωράφια” των ιστορικών»³⁰⁴. Άλλωστε, η ιστορία και το πένθος έχουν κοινό κρηπίδωμα: όπως το πένθος αποτελεί μία πνευματική διεργασία μέσω της οποίας το υποκείμενο επιδιώκει να καταστήσει το χαμένο αγαπημένο φυσικό πρόσωπο ή αντικείμενο ορατό στο παρόν ως παρούσα απουσία, έτσι και η ιστορία επιδιώκει να καταστήσει το απόν παρελθόν κομμάτι της καθημερινής πρακτικής. Κατ' αρχήν λοιπόν αλλά και γενικά το πένθος ως διαδικασία αποτελεί τη ραχοκοκαλιά της ιστορικής σκέψης, αφού το πρώτο διατηρεί στην ιστορική συνείδηση τους νεκρούς ζωντανούς, παρόντες.

³⁰² Jörn Rüsen, «Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography», *History and Theory*, 35 no4, 5-22, 1996, 12 και «Mourning by History – Ideas of a New Element in Historical Thinking», *Historiography East and West*, Volume 1, Number 1, 2003, 13-38.

³⁰³ Ενδιαφέρονσα στο σημείο αυτό είναι η παρατήρηση και ο προβληματισμός του Jay Winter σχετικά με την αισθητικοποίηση των οριακών ιστορικών γεγονότων, όπως του Ολοκαυτώματος και της πυρηνικής καταστροφής στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι. Ειδικότερα, στο πλαίσιο των τόπων μνήμης ως ενεργημάτων αναπαραστάσεις του παρελθόντος, ο Winter υποστηρίζει ότι τα μνημεία δηλώνουν την πίστη των ανθρώπων ότι η ιστορία φέρει κάποιο νόημα. Ωστόσο, στην περίπτωση των οριακών γεγονότων η αίσθηση της έλλειψης νοήματος φέρνει σε αδιέξοδο την τέχνη, η οποία αδυνατεί να αισθητικοποιήσει αυτήν την έλλειψη. Βέβαια, ο Rüsen μιλάει για το αρνητικό νόημα και σε καμία περίπτωση για την έλλειψη νοήματος. Βλ. σχετικά Jay Winter, «Historians and Sites of Memory», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 261-65. Αντώνης Λιάκος, *ό.π.*, 2011, 99-101.

³⁰⁴ Jörn Rüsen, «Mourning by History – Ideas of a New Element in Historical Thinking», *Historiography East and West*, Volume 1, Number 1, 2003, 16.

Προσεγγίζοντας το ζήτημα της αποτραυματοποίησης του τραύματος, που όμως είναι αναγκαία τουλάχιστον ως ένα βαθμό, ο Rüsen εντοπίζει ένα σύνολο στρατηγικών που την ενσαρκώνουν. Ειδικότερα, η από-τραυματοποίηση μέσω της ιστορικοποίησης του τραύματος μπορεί να υλοποιηθεί με τις ακόλουθες στρατηγικές³⁰⁵:

1. *Το τραύμα καθίσταται ανώνυμο (anonymization)*: μία γενική και συχνά συσκοτιστική έννοια («σκοτεινή περίοδος») αντικαθιστά το συγκεκριμένο τραυματικό γεγονός.
2. *Κατηγοριοποίηση (categorization)*: το τραύμα εντάσσεται στις ήδη υπάρχουσες και λειτουργικές κατηγορίες και έννοιες, χάνοντας τη μοναδικότητά του. Έτσι καθίσταται «άλλο ένα» γεγονός το οποίο σε καμία περίπτωση δεν καταστρέφει το ιστορικό νόημα. Η «τραγωδία» αποτελεί μία τέτοια σύλληψη, η οποία περιγράφει φρικτά γεγονότα, αλλά μέσα στο πλαίσιο μίας ιστορίας, μίας νοηματοδότησης.
3. *Κανονικοποίηση /Εξομάλυνση (normalization)*: στην περίπτωση αυτή το τραυματικό γεγονός αποδυναμώνεται και απονευρώνεται. Καθώς παρουσιάζεται ως ένα γεγονός που δεν είναι μοναδικό και ασύνηθες, αλλά επαναλαμβανόμενο στην ανθρώπινη ιστορία, ερμηνεύεται ως απότοκο της «ανθρώπινης φύσης».
4. *Ηθικοποίηση (moralization)*: Το τραυματικό γεγονός αποκτά τον χαρακτήρα μίας «περίπτωσης» η οποία αντιπροσωπεύει ένα καθολικό κανόνα που πρέπει καθοδηγεί τον άνθρωπο (*ποτέ δεν πρέπει να συμβεί κάτι ανάλογο*). Τέτοια παραδείγματα ηθικοποίησης αποτελούν η «Λίστα του Schindler» και πολλά αμερικανικά μουσεία για το Ολοκαύτωμα. Σε αυτήν την στρατηγική αποτραυματοποίησης, το τραύμα εργαλειοποιείται προκειμένου να υπηρετήσει και να ενισχύσει ένα αξιακό σύστημα.
5. *Αισθητοποίηση (aesthetization)*: το τραύμα μεταμορφώνεται και παραμορφώνεται με τον μανδύα μίας αισθητικής προσέγγισης. Η εικαστικές συνήθως τέχνες το χρησιμοποιούν ως πρώτη ύλη, αποχρωματίζοντάς το από την μοναδικότητα που το χαρακτηρίζει. Η φρίκη της τραυματικής εμπειρίας πλέον εξαυλώνεται και μετασηματίζεται σε μία ακίνδυνη εικόνα προς κατανάλωση. Ο Rüsen ως σχετικό παράδειγμα αναφέρει την ταινία του Roberto Begnini *Η ζωή είναι ωραία*, η οποία διαλύει, διαβρώνει μία ενοχλητική εμπειρία μέσω χαριτωμένων αστείων και μίας συναισθηματικής οικογενειακής ιστορίας.
6. *Τελεολογικοποίηση (teleologization)*: το τραυματικό γεγονός εργαλειοποιείται σε μία προσπάθεια τελεολογικής προσέγγισης της ιστορίας. Πλέον, το τραύμα εντάσσεται σε μία σειρά γεγονότων, προγενέστερων και μεταγενέστερων αυτού, και έτσι υπακούει σε μία λογική θεμελίωσης και νομιμοποίησης καταστάσεων και

³⁰⁵ Jörn Rüsen, «Trauma and Mourning in Historical Thinking», *Journal of Interdisciplinary Studies in History and Archaeology*, Vol. 1, No. 1, 2004, 10-21.

προσδοκιών. Χάνει την αυτονομία του και αποδυναμώνεται, καθώς τοποθετείται στην προκρούστεια κλίνη μίας τελεολογίας με πρακτικές προσδοκίες.

7. *Μεταϊστορική προσέγγιση (Metahistorical reflection)*: ο οδυνηρός χαρακτήρας του γεγονότος εξαϋλώνεται μέσα σε μία ατμόσφαιρα αφαίρεσης, στο πλαίσιο προβληματισμών για την επιστήμη της ιστορίας γενικά, τις αρχές νοήματος και τους τρόπους παρουσίασης. Η ακαδημαϊκή θεματοποίηση του οδυνηρού γεγονότος οδηγεί αυτόματα στην αποτραυματοποίησή του.
8. *Εξειδίκευση (Specialization)*: είναι ένας αυστηρά ακαδημαϊκός τρόπος για να ελεγχθεί το τραύμα και η έλλειψη νοήματος. Το πρόβλημα κατακερματίζεται σε επιμέρους ενότητες που αφορούν συγκεκριμένους κλάδους και ειδικότητες. Έτσι, η όχληση του τραύματος απομειώνεται καθώς κατακερματίζεται η εικόνα του.

Όλες οι παραπάνω στρατηγικές *grosso modo* απομακρύνουν από το τραυματικό γεγονός την οξύτητά του και το απονευρώνουν. Και η ίδια η ιστοριογραφία μέσω της αφήγησης αποδυναμώνει τον οδυνηρό χαρακτήρα του τραύματος, καθιστώντάς το αναπόφευκτα από ένα τραυματικό γεγονός σε ένα αφηγούμενο τραυματικό γεγονός, αλλοιώνοντας την ιδιοσυστασία του. Γι' αυτό ο Rüsen, αναζητεί την μη αποτραυματοποίηση του τραύματος ή την υπό όρους *επανατραυματοποίηση (re-traumatization)*, *μία δεύτερη τραυματοποίηση (secondary traumatization)*. Ο ιστορικός οφείλει να προσεγγίσει το τραύμα με έναν τέτοιο τρόπο που να μην χαθεί ολοκληρωτικά η οξύτητά του· μέσα από μία νέα ιστορική αφήγηση, «στην οποία το γεγονός αφήνει τα ίχνη του, στην οποία το δηλητηριασμένο κεντρί αφήνει τη γεύση του στην ερμηνεία του ιστορικού»³⁰⁶. Η ιστορικοποίηση του τραύματος πρέπει λοιπόν να γίνει με έναν ρηξικέλευθο τρόπο, ο οποίος θα διασώσει σε μεγάλο βαθμό τον ιδιαίτερο και μοναδικό χαρακτήρα του γεγονότος και θα εγκαταλείψει κάθε προσπάθεια εκτόνωσης και εξομάλυνσης. Η έλλειψη νοήματος ή το αρνητικό νόημα, και σε καμία περίπτωση η άρνηση του νοήματος, πρέπει να καταστεί δομικό στοιχείο του ιστορικού νοήματος. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει να επαναπροσδιορισθούν οι στρατηγικές προσέγγισης του τραυματικού γεγονότος ως ακολούθως:

1. Αντί να καθίσταται αόρατο (anonymization) πρέπει να λεχθούν τα πράγματα με το όνομά τους, ωμά και χωρίς στρογγυλεύσεις.
2. Αντί να υποτάσσονται τα οριακά γεγονότα σε υπάρχουσες κατηγορίες νοηματοδότησης, πρέπει να αναζητηθούν ερμηνευτικοί δρόμοι που θα τις αποδομήσουν.

³⁰⁶ Jörn Rüsen, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 210.

3. Αντί να κανονικοποιούνται προκειμένου να απαλυνθούν τα «ενοχλητικά» τους στοιχεία, είναι αναγκαίο να συντηρήσουμε στη μνήμη «την κανονικότητα της εξαίρεσης».
4. Αντί να ηθικοποιούνται οι ιστορικές ερμηνείες, είναι προτιμότερο να αναδεικνύονται τα όρια της ηθικής και η εσωτερική της ευθραυστότητα.
5. Αντί της αισθητικοποίησης πρέπει να δίνεται έμφαση στην πιστότερη δυνατή αναπαράσταση της σκληρής ιστορικής πραγματικότητας.
6. Αντί της απόλυσης της τραυματικής εμπειρίας μέσω της τελεολογικής προσέγγισης, είναι προτιμότερη η ανάδειξη της ασυνέχειας και της ρηγμάτωσης ως χαρακτηριστικών της ιστορικής νοηματοδότησης.
7. Η μεταϊστορική προσέγγιση οφείλει να αναδείξει τον διασπαστικό χαρακτήρα της τραυματικής ιστορικής εμπειρίας χωρίς να φαλκιδεύεται μέσα στις γενικεύσεις και τις αφαιρέσεις.
8. Τέλος, ο ίδιος ο επιστημονικός ιστορικός λόγος οφείλει να αντιμετωπίσει συνολικά το τραύμα ώστε να το αναδείξει χωρίς να το ευνουχίσει.

4.6. Ο ανθρωπολογικός χαρακτήρας της ιστορικής συνείδησης

Το ενδιαφέρον της Διδακτικής της Ιστορίας για την ιστορική συνείδηση από τη δεκαετία του '70³⁰⁷ και εξής, έφερε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος το ερώτημα αν η ιστορική συνείδηση είναι χαρακτηριστικό μόνο της ευρωπαϊκής ιστορικής σκέψης ή ένα ανθρωπολογικό χαρακτηριστικό.

Ο John Lukacs θεωρεί ότι η ιστορική συνείδηση είναι μία δυτική ιδιαιτερότητα, που δεν απαντάται σε άλλους πολιτισμούς. Ειδικότερα, εκφράζοντας σχετικές επιφυλάξεις για περαιτέρω έρευνα, υποστηρίζει ότι είναι ένα σχετικά νέο φαινόμενο το οποίο δεν προσιδιάζει σε άλλους πολιτισμούς, παρά μόνο στον ευρωπαϊκό. Αυτό το φαινόμενο είναι το σημαντικότερο επίτευγμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού τους τελευταίους τρεις ή τέσσερις αιώνες, μαζί με την επιστημονική μέθοδο. Ενισχύοντας τη θέση του, πιστεύει ότι τουλάχιστον στο πεδίο της ιστορικής συνείδησης ο ευρωπαϊκός πολιτισμός προηγείται του υπόλοιπου κόσμου, από τη στιγμή που η ιστορική σκέψη είναι η αρχή της συνείδησης των ορίων της επιστημονικής μεθόδου. Αντίθετα, ο υπόλοιπος κόσμος μόλις πρόσφατα άρχισε να εγκαταλείπει την λογική της προεπιστημονικής εποχής και να κινείται προς τα αντικείμενα και τις κατηγορίες της επιστημονικής κουλτούρας³⁰⁸.

Αλλά και ο Hans Georg Gadamer προσδίδει ένα ευρωκεντρικό χαρακτήρα στην ιστορική συνείδηση. Ειδικότερα, θεωρεί ότι η ιστορική συνείδηση είναι ίσως η πιο σημαντική επανάσταση ανάμεσα σε αυτές που επιτελέστηκαν από την έναρξη της νεωτερικότητας. Για τον Gadamer η ιστορική συνείδηση είναι μία ειδική πολιτισμική ανάπτυξη που εντοπίζεται στη νεωτερική εποχή και το σπουδαιότερο στοιχείο της είναι η επίγνωση της ιστορικότητας κάθε τι παροντικού, όπως και η σχετικότητα των απόψεων, δηλαδή για τον Gadamer η ιστορικότητα είναι μία έννοια ιστορική και όχι οντολογική. Η ιστορική συνείδηση παρατηρεί αναστοχαστικά οτιδήποτε της παραδίδεται. Δεν δέχεται υποκριτικά το παρελθόν, αλλά το αξιολογεί μέσα στο νέο συγκείμενο· γι' αυτό, άλλωστε, η κατανόηση και η ερμηνεία του παρελθόντος δεν είναι ποτέ ανέκκλητες και οριστικές αλλά τελούν πάντοτε υπό ένα καθεστώς συνεχούς αναθεώρησης³⁰⁹, αφού «το γεγονός ότι “ανήκουμε” (Zugehörigkeit) δεν “προοικονομεί” απλώς και μόνο το ιστορικό ενδιαφέρον, με την έννοια ότι η επιλογή ενός ορισμένου θέματος ή ερωτήματος αιτιολογείται και

³⁰⁷ Laville Christian, «Historical Consciousness and Historical Education», in Peter Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 2004, 167-69.

³⁰⁸ Lukacs J., *Historical Consciousness. The Remembered Past*, Transaction Publishers, New Brunswick – London 1994, 3, 5 & 31.

³⁰⁹ Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, *Το Πρόβλημα της ιστορικής συνείδησης*, μτφρ. Αντώνης Ζέρβας, Ίνδικτος, Αθήνα 1998, 32.

καθορίζεται από μη επιστημονικούς και υποκειμενικούς παράγοντες³¹⁰». Έτσι, κατά τον Gadamer, η ιστορική συνείδηση προσιδιάζει αποκλειστικά στη νεωτερική εποχή και συνδέεται με τις μεθόδους της μοντέρνας ιστοριογραφίας (όπως η κριτική επεξεργασία των πηγών)³¹¹. Χαρακτηριστικά, ο Gadamer αναφέρει³¹²:

Η συνειδητοποίηση της ιστορίας είναι πιθανώς η σημαντικότερη επανάσταση από όλες όσες γνωρίσαμε, αφότου εμφανίστηκαν οι νεώτεροι χρόνοι. Η πνευματική της εμβέλεια υπερβαίνει ίσως και αυτήν ακόμη που αποδίδουμε στα επιτεύγματα των φυσικών επιστημών, που τόσο έκδηλα έχουν μεταβάλει το πρόσωπο του πλανήτη μας. Η ιστορική συνείδηση που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο άνθρωπο αποτελεί προνόμιο, και ίσως μάλιστα φορτίο, που όμοιό του δεν εβάρυνε καμία από τις προηγούμενες γενεές.

[...] Με τις λέξεις ιστορική συνείδηση εννοούμε το προνόμιο του νεώτερου ανθρώπου να έχει πλήρη συναίσθηση της ιστορικότητας κάθε παρόντος χρόνου και πλήρη συναίσθηση της σχετικότητας κάθε φρονήματος ή γνώμης.

Βέβαια, κρίνω επιβεβλημένη την ακόλουθη επισήμανση: ο Gadamer θεωρεί την ανεπτυγμένη μορφή ιστορικής συνείδησης –τον κριτικό και κυρίως τον γενετικό τύπο της θεωρίας του Rüsén– ως ίδιον του σύγχρονου-νεώτερου ανθρώπου³¹³. τον τύπο που αντιστέκεται στον παροντισμό («*Το να έχεις ιστορική αίσθηση σημαίνει ότι υπερνικάς με συνέπεια τη φυσική αφέλεια που μας κάνει να κρίνουμε το παρελθόν σύμφωνα με τα δήθεν προφανή μέτρα του τρέχοντος βίου, των κεκτημένων αξιών και των αληθειών μας*³¹⁴.»), που διαρρέεται από το αναστοχαστικό ρεύμα («*Η νεώτερη συνείδηση -ακριβώς ως “ιστορική συνείδηση”- λαμβάνει στάση αναλογιστική [αναστοχαστική] (reflective) απέναντι σε όλα, όσα της μεταβιβάστηκαν από την παράδοση*³¹⁵.») και απορρίπτει τους κανόνες καθολικής αποδοχής («*Μπορεί κανείς να συμφωνήσει βεβαίως ότι κάθε ιστορική γνώση συνεπάγεται μία ορισμένη εφαρμογή γενικών εμπειρικών κανονικοτήτων στα συγκεκριμένα προβλήματα που θέτει αφ’ εαυτής· πλην όμως αληθινή πρόθεση της ιστορικής γνώσεως δεν είναι να εξηγήσει ένα συγκεκριμένο φαινόμενο ως ιδιαίτερη περίπτωση ενός γενικού κανόνα, έστω*

³¹⁰ Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, ό.π. 82.

³¹¹ Peter Seixas, «Collective Memory, Education and Consciousness», in Yerxa Donald (ed.), *Recent Themes in Historical Thinking. Historians in Conversation*, The University of South Carolina Press, South Carolina, 2008, 29-30· Laville Christian, 2004, ό.π., 168.

³¹² Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, ό.π. 35.

³¹³ Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, ό.π. 86.

³¹⁴ Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, ό.π. 37, 59.

³¹⁵ Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, ό.π. 37.

και αν ο κανόνας έχει να κάνει με την καθαρά πρακτική σκοπιμότητα μιας ενδεχόμενης πρόγνωσης³¹⁶»).

Ωστόσο, οι Carlos Kölbl και Jürgen Straub επανατοποθετούν το ζήτημα σε μία διαφορετική βάση. Προχωρούν σε μία επισκόπηση των απόψεων για τον εγγενή ή μη χαρακτήρα της ιστορικής συνείδησης. Σε μία πρώτη φάση αναφέρονται στην γραφή ως αναγκαία συνθήκη για την ιστορική συνείδηση, αμφισβητώντας ότι δεν μπορεί να προσεγγιστεί ως ανθρωπολογική σταθερά, αλλά μόνο ως πολιτιστικό επίτευγμα: Πολιτισμοί χωρίς γραφή, άρα και ιστορία (προϊστορικοί), δεν μπορούν να έχουν συνείδηση της ιστορίας³¹⁷. Η ένστασή τους έγκειται στο γεγονός ότι υπάρχουν πολιτισμοί με προφορική ιστορία, συνθήκη ικανή για την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης. Με δεδομένο λοιπόν ότι η ιστορική συνείδηση δεν είναι τίποτα άλλο παρά η ικανότητα του ανθρώπου να ανακαλεί και να φαντάζεται τα παρελθοντικά γεγονότα αφηγηματικά και να τα συσχετίζει με ερμηνείες του παρόντος και με προσδοκίες για το μέλλον, γίνεται αντιληπτό ότι η ιστορική συνείδηση δεν προϋποθέτει την γραφή. Γι' αυτό αρχέγονοι πολιτισμοί, που πλέον δεν υφίστανται, είχαν ως κοινή πρακτική την αφήγηση ιστοριών και τη συνθετική σύνδεση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος. Άλλωστε, οι τόποι μνήμης δημιουργούν μία χρονική τοπογραφία από την οποία η κοινότητα αντλεί τον προσανατολισμό και την ταυτότητά της. Ανάλογη λειτουργία ενθύμησης και κατασκευής ταυτότητας είχαν αντικείμενα, τα οποία λειτουργούσαν ως υλικές αφηγηματικές συντομογραφίες³¹⁸. Τέτοια αντικείμενα αντιπροσώπευαν ιστορίες και γεγονότα του παρελθόντος και συχνά αντιμετωπίζονται ως κατάλοιπα, φυλαγμένα σε ένα προστατευόμενο χώρο. Σε αυτήν την γενική και αδρομερή μορφή η ιστορική συνείδηση είναι, κατά τους Carlos Kölbl και Jürgen Straub, μία ανθρωπολογική σταθερά, αφού ο αφηγούμενος χρόνος είναι γνώρισμα που εγγράφεται στην ανθρώπινη φύση.

Όμως, η ιστορική συνείδηση, εάν εκληφθεί όχι ως ομοιογενής και στατική, αλλά ως δυναμική, τότε αναφαίνεται ένας διαφορισμός ανάμεσα στο Δυτικό και το μη Δυτικό κόσμο. Στη νεωτερική εποχή η ιστορική συνείδηση αποκτά ένα πιο σύνθετο χαρακτήρα και δεν περιορίζεται στην απλή συγκρότηση μίας αφήγησης, αλλά, μεταξύ άλλων, εμπεριέχει ειδικές προσεγγίσεις σχετικές με την αλλαγή, την αβεβαιότητα και το απρόοπτο. Αυτό συνιστά ειδοποιό διαφορά σε σχέση με άλλες μορφές επικοινωνιακής ιεράρχησης του χρόνου και κατασκευής της πραγματικότητας. Ο μυθικός χρόνος δεν διακρίνεται από την σχέση αιτίου – αιτιατού, αλλά τα γεγονότα συμβαίνουν επεισοδιακά.

³¹⁶ Χανς-Γκέοργκ Γκάνταμερ, ό.π. 47.

³¹⁷ Armin Heinen, «Towards a European “Experience Space”?», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 104.

³¹⁸ Sharon Macdonald, «Historical Consciousness “From Below”», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 90.

Στις κοινωνίες με μυθική αντίληψη για τον χρόνο λείπει η ιστορικότητα, δηλαδή η αντίληψη ότι όλα είναι θεμελιωδώς κατανοητά ως μεταβλητά και ταυτόχρονα με εσωτερική συνοχή. Αντίθετα, η δυτική ιστορική συνείδηση συνδέεται θεμελιωδώς με αυτή την επίγνωση της ιστορικότητας (άποψη που θεμελιώνει ο Gadamer) η οποία εκφράζεται ως εγχείρημα κατανόησης του απρόοπτου σε ένα κόσμο που συγκροτείται κατ' εξοχήν από την αλλαγή.

Επομένως, η διαφοροποίηση ανάμεσα στον Δυτικό και μη Δυτικό κόσμο δεν έγκειται στην παρουσία ή μη της ιστορικής συνείδησης, αλλά στο βαθμό και την ποιότητά της. Κατά πόσο δηλαδή τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται ότι και τα ίδια ανήκουν ως χρονικές οντότητες στην ίδια την ιστορία και όχι έξω από αυτήν. Διαπιστώνεται έτσι σε μία ποιοτική διαφοροποίηση των πολιτισμών αναφορικά με την ιστορική τους συνείδηση. Πλέον η ιστορική συνείδηση δεν ορίζεται αποκλειστικά από ένα παρελθόν που το αναπαριστά και το συνδέει με ερμηνείες του παρόντος και προσδοκίες του μέλλοντος. Μάλλον, αυτή η αναπαράσταση είναι μία συνειδητή και αναστοχαστική πράξη και συνδέεται με μία συγκεκριμένη σύλληψη της πραγματικότητας, η οποία ριζικά χρονικοποιεί και δίνει δυναμικό χαρακτήρα σε όλα τα όντα και την αντιλαμβάνεται ως μία εξέλιξη που υπερπληρώνεται από το απρόοπτο – μία εξέλιξη που δεν ταυτίζεται με την έννοια του «τέλους» της ιστορικής προόδου ή εκφυλισμού. Η ευρωπαϊκή ιστορική συνείδηση, χωρίς να έχει χάσει τον κοινωνικό και πολιτικό της προσανατολισμό (νομιμοποίηση, δικαίωση, συμφιλίωση, κατασκευή ταυτότητας), συνδέεται με την αξίωση για την αλήθεια που γίνεται πράξη με την αξιοποίηση των μέσων της επιστημονικής ορθολογικότητας. Άλλωστε, κατά τον Rüsen, η πολιτική αποτελεί μία από τις διαστάσεις στις οποίες εκδηλώνεται και υλοποιείται η ιστορική συνείδηση³¹⁹.

Βέβαια, κατά τους Cölb και Straub, πέραν από την διαφοροποίηση ανάμεσα στο Δυτικό και μη Δυτικό κόσμο, εντοπίζονται διαφορές ανάμεσα στην ιστορική συνείδηση της ιστορικής επιστήμης και σε αυτήν της καθημερινής πρακτικής: θα ήταν λάθος η τελευταία να κρίνεται με αυστηρά επιστημονικά κριτήρια: δεν πρέπει επίσης να αντιμετωπίζεται ως ένα πρώιμο στάδιο της επιστημονικής. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις, επιπολάζουν στοιχεία επιστημονικότητας, χωρίς βέβαια να εξισώνεται με την επιστημονική ιστορική συνείδηση³²⁰.

Η εκδήλωση της ιστορικής συνείδησης και ιστορικής αυτογνωσίας διαφοροποιείται ακόμη και σε ομάδες ομηλικών. Αποφεύγοντας ένα βιολογικό ντετερμινισμό, οι Cölb και Straub υποστηρίζουν ότι η βιολογική ηλικία δεν είναι ένα

³¹⁹ Βλ. σχετική ενότητα για τις «Διαστάσεις και του συσχετισμούς της ιστορικής συνείδησης».

³²⁰ Kölbl C. and Straub J., «Historical Consciousness in Youth. Theoretical and Exemplary Empirical Analyses», Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 2(3), Art. 9, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs010397> . Revised 6/2008. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 15/05/2009, 2-12.

ορθό κριτήριο ελέγχου της κοινωνικο-πολιτισμικά προσδιορισμένης ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης. Η ιστορική συνείδηση δημιουργείται και αναπτύσσεται υπόρρητα: εξελίσσεται κατά την πορεία της συμμετοχής στην κοινωνικοπολιτισμική πρακτική της χρονικοποίησης, της δυναμικής αλλαγής και της ανάπτυξης της ιστορικότητας του κόσμου και του ατόμου. Άτομα και ομάδες είναι σε διαφορετικό βαθμό εκτεθειμένα σε κίνητρα και αντι-κίνητρα που ενισχύουν ή εμποδίζουν το ιστορικό νόημα. Ακριβώς, αυτή η διαπίστωση των Cölb και Straub φαίνεται να συνάδει και να συμπορεύεται με την εποικοδομητισμό των Vygostky και Bruner, σύμφωνα με τον οποίο το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην νοητική ανάπτυξη του παιδιού. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι το σχολείο, ανάμεσα σε άλλους φορείς, μπορεί να ενισχύσει την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης οδηγώντας την από την παραδοσιακή προς την γενετική ιστορική νοηματοδότηση, χωρίς αυτός ο στόχος να θεωρείται εύκολος, καθώς η πρότερη γνώση του υποκειμένου ανθίσταται έντονα στην αλλαγή³²¹.

Σύμφωνα με τον Edward Wang³²², η ιστορική συνείδηση ή μνήμη για το παρελθόν και η συνειδητοποίηση της επίδρασής του στο παρόν και το μέλλον εντοπίζονται σε κάθε πολιτισμό. Όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν να μάθουν το παρελθόν τους προκειμένου να κατανοήσουν καλύτερα το μέλλον τους. Ωστόσο, ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο υλοποιείται αυτή η επιθυμία δεν αναιρεί τον ανθρωπολογικό χαρακτήρα της ιστορικής συνείδησης. Σε πολλούς πολιτισμούς επινοήθηκε η γραφή ακριβώς για να λειτουργήσει ως μνημονική επινοήση καταγραφής της ιστορίας, ενώ σε άλλους πολιτισμούς, όπως στην Αφρική, η ιστορία διατηρήθηκε σε προφορική μορφή για αιώνες, λειτουργώντας και στις δύο περιπτώσεις ως η συνάφεια παρελθόντος – παρόντος – μέλλοντος.

Στο ίδιο μήκος κύματος, ως προς τον καθολικό ή μη χαρακτήρα της ιστορικής συνείδησης, κινείται και ο David Thelen ο οποίος θεωρεί ότι η χρήση του παρελθόντος είναι αυτονόητη για τον άνθρωπο όσο είναι η τροφή ή το οξυγόνο. Σε κάθε άνθρωπο προσιδιάζει η ανάγκη να μετέρχεται το παρελθόν προκειμένου να κατανοήσει το παρόν και να διαμορφώσει το μέλλον³²³. Η οργανική συνάρθρωση παρελθόντος – παρόντος – μέλλοντος αποτελεί υπαρξιακή ανάγκη του ανθρώπου. Αλλά και οι Erich Rothacker, Klaus Müller και Rudiger Schott, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, θεωρούν την

³²¹ Jacques Haenen, Hubert Schrijnemakers, and Job Stufkens, Sociocultural, «Theory and the Practice of Teaching Historical Concepts», in Alex Kozulin, Boris Gindis, Vladimir Ageyev, Suzanne Miller (eds.), *Vygotsky's Educational Theory in Cultural Context*, Cambridge University Press, 2003, 246-7.

³²² Wang Edward, «The Rise of Modern Historical Consciousness: A Cross-Cultural Comparison of Eighteenth century East Asia and Europe», in *Journal of Ecumenical Studies*, 15, no1, 2003.

³²³ Roy Rosenzweig and David Thelen, *The Presence of the Past. Popular Uses of History in American Life*, Columbia University Press, New York 1998, 190, 192 & 96.

ιστορική συνείδηση οργανικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης και γι' αυτό αποτελεί εγγενές στοιχείο τόσο των ψυχρών, όσο και των θερμών κοινωνιών³²⁴.

Ο Rüsen θεωρεί κατ' αρχήν ότι η ιστορική συνείδηση είναι μία ανθρωπολογική σταθερά, χωρίς σε καμία περίπτωση να εξομοιώνει και να εξισώνει την ιστορική σκέψη διαφορετικών πολιτισμών³²⁵. Βέβαια, η ιστορική επιστήμη δεν αποτελεί τη λυδία λίθο για αυτήν τη σταθερά. Η ιστορική σκέψη με τη συνήθη χρήση της λέξης «ιστορία» είναι το αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διαδικασίας πολιτισμικής ανάπτυξης και δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη σε όλους τους τύπους των ανθρωπίνων κοινωνιών. Η ακαδημαϊκή ιστορία δεν μπορεί να λειτουργήσει ως πρότυπο για την καθολική εδραίωση της ιστοριογραφίας. Αντίθετα, μία πνευματική λειτουργία η οποία απαντάται σε κάθε άνθρωπο είναι η ιστορική συνείδηση. Αν κάποιος κοιτάξει σε μερικές βασικές, πνευματικές διεργασίες που συγκροτούν την ιστορική συνείδηση είναι εφικτό να τις αναγνωρίσει ως καθολικές.

Κάθε πολιτισμός έχει ως συστατικό στοιχείο του την συλλογική μνήμη. Μέσω της ανάμνησης, της εμπειρίας και της αναπαράστασης του παρελθόντος, οι άνθρωποι κατανοούν το παρόν και αναπτύσσουν προσδοκίες για το μέλλον³²⁶. Οι μελλοντικές προσδοκίες ουσιαστικά εμπεριέχουν την υλοποίηση ενός καλύτερου μέλλοντος, μίας ουτοπίας, η οποία λειτουργεί ως κίνητρο δράσης (με την ενεργητική ή/και την παθητική έννοια: για παράδειγμα οι άνθρωποι πολεμούν για την πατρίδα τους ή ανέχονται, υφίστανται παθητικά κάποιες καταστάσεις -π.χ. βασανιστήρια- προκειμένου να υλοποιήσουν μία ουτοπία). Καθώς η ουτοπική σκέψη αποτελεί για τον Rüsen μία ανθρωπολογική σταθερά, ενισχύεται έτσι και η αντίληψη του διαπολιτισμικού χαρακτήρα της ιστορικής συνείδησης³²⁷. Η ιστορία με αυτήν την θεμελιακή και ανθρωπολογική εννοιολόγηση είναι μία πολιτισμική ερμηνευτική ανάμνηση του παρελθόντος προκειμένου να προσανατολιστεί μία ομάδα στο παρόν και στο μέλλον. Ειδικότερα, ο Rüsen μέσα από μία συγκριτική μελέτη διαφορετικών πολιτισμών καταδεικνύει ότι η ιστορική συνείδηση δεν είναι αποκλειστικά ένα ευρωπαϊκό ή δυτικό χαρακτηριστικό³²⁸. Στην κινεζική ιστοριογραφία εντοπίζονται συλλήψεις, οι οποίες τοποθετούν τον

³²⁴ Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, 2005, 22.

³²⁵ Jörn Rüsen, «"Cultural Currency", The Nature of Historical Consciousness in Europe», in Sharon Macdonald (ed.), *ό.π.*, 82.

³²⁷ Jörn Rüsen, «Rethinking Utopia: A Plea for a Culture of Inspiration», in Jörn Rüsen, Michael Fehr and Thomas Rieger, *Thinking Utopia. Steps into Other Worlds*, Berghahn Books, New York – Oxford 2005, 276-82. Επίσης, η παραπάνω διαπίστωση/συμπέρασμα επιβεβαιώθηκε από τον ίδιο τον Jörn Rüsen κατόπιν προσωπικής επικοινωνίας μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) στις 26/02/2011.

³²⁸ Jörn Rüsen, «Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography», *History and Theory*, 35 no4, 1996, 5-22 & 2001, *ό.π.*, 6857.

ανθρώπινο κόσμο σε μία τάξη νοήματος και δίνουν τη δυνατότητα στους ανθρώπους να διαχειριστούν την εμπειρία του απρόοπτου από το οποίο η ανθρώπινη ζωή «απειλείται».

Αυτό το στοιχείο του απρόοπτου αποτελεί επομένως κοινό τόπο τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην κινεζική ιστοριογραφία. Το απρόοπτο σημαίνει ότι η ανθρώπινη ζωή είναι εκτεθειμένη στην απροσδιόριστη ρηγμάτωση, στο απρόσμενο, όπως ο θάνατος, η γέννηση, οι καταστροφές, τα ατυχήματα, οι απογοητεύσεις. Γι' αυτό ο άνθρωπος προσπαθεί να αναπτύξει μία σύλληψη της πορείας του χρόνου, της χρονικής αλλαγής και ανάπτυξης, η οποία καθιστά την αλλαγή και το απρόοπτο ερμηνεύσιμο και κατανοητό. Αυτή η προσπάθεια «τακτοποίησης» του απρόοπτου και διαχείρισης της αβεβαιότητας εντοπίζεται και στην κινεζική ιστοριογραφία. Βέβαια, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται αντικείμενο διαχείρισης το απρόοπτο, η ασυνέχεια, η ρηγμάτωση διαφέρει ανάλογα με το επιστημολογικό ιστοριογραφικό παράδειγμα. Στην παραδοσιακή ιστοριογραφία η ασυνέχεια απλώς αποσιωπάται, ενώ στην Νέα Ιστορία η ασυνέχεια αποτελεί δομικό στοιχείο της ιστοριογραφίας³²⁹.

Άλλο ένα στοιχείο, κοινό και σε άλλους πολιτισμούς, είναι η αφήγηση, η οποία επιτελεί το έργο της ιστορικής συνείδησης για την «τακτοποίηση» του απρόοπτου. Η ιστορική αφήγηση αποτελεί μία πολιτισμική πρακτική κοινή και σε άλλους πολιτισμούς. Οι τέσσερις τύποι της ιστορικής συνείδησης (παραδοσιακός, παραδειγματικός, κριτικός, γενετικός), που έχουν κοινά γνωρίσματα με την κατηγοριοποίηση του Nietzsche (Monumental, Antiquarian, Critical)³³⁰, στηρίζονται σε ψυχολογικές βάσεις και αποτελούν κοινό τόπο για τον άνθρωπο³³¹.

Ο Rüsen θεωρεί ότι η ιστορία, όπως συνήθως την αντιλαμβανόμαστε, δεν μπορεί να εντοπιστεί σε όλους τους πολιτισμούς και σε κάθε εποχή. Αλλά σε κάθε πολιτισμό ο ανθρώπινος νους συλλαμβάνει τον χρόνο με ιδιαίτερους τρόπους, έτσι ώστε να διακρίνει διαφορετικές χρονικές διαστάσεις σε σχέση με το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον. Σε κάθε πολιτισμό η εμπειρία του παρελθόντος μεταφέρεται σε ένα μοτίβο σημασίας που

³²⁹ Για μία ευσύνοπτη σύγκριση των δύο παραδόσεων στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας βλ. Γιώργος Κόκκινος, *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, 20-21.

³³⁰ Peter Seixas and Peck C., «Teaching Historical Thinking», in Sears A. and Wright I. (eds.), *Challenges and Prospects for Canadian Social Studies*, Pacific Educational Press, Vancouver, 153-54· Henk de Jong, «Historical Orientation: Jörn Rüsen's Answer to Nietzsche and his Followers», *History and Theory* 36 no2, 270-88 1997, 276· Jörn Rüsen, ό.π. 2005, 119· Seixas P. and Clark, «Murals as Monuments: Students' Ideas about Depictions of Civilization in British Columbia», *American Journal of Education* 110 (February 2004), 153-57.

³³¹ Ίσως εδώ θα πρέπει να γίνει αναφορά και στην αναζήτηση από το Rüsen ανθρωπολογικών σταθερών (π.χ. πρόοδος, παρακμή) σύμφωνα με τις οποίες μπορεί να κατανοηθεί η ζωή των ανθρώπων μέσα στον χρόνο. Ο ίδιος κάνει λόγο για μία «ιστορική ανθρωπολογία». Βλ. Allan Megill, «Jörn Rüsen's Theory of Historiography between Modernism and Rhetoric of Inquiry», *History and Theory* 33 February, 1994, 53. Ο Ankersmit, αναφερόμενος στην θέση του Rüsen για την εφαρμοσιμότητα ιστορικών εννοιών, όπως πρόοδος, εκφυλισμός, ανάπτυξη, σε κάθε ιστορική περίοδο, χαρακτηρίζει ως καταλληλότερο τον όρο διστορική ανθρωπολογία (transhistorical anthropology). Αναφέρεται στο Peter Lee, 2002, ό.π., 11.

κάνει την χρονική αλλαγή στο παρόν κατανοητή, καθιστώντας τους ανθρώπους ικανούς να κατευθύνουν τη δράση τους κατά μήκος της ιδέας της αλλαγής, ανεξάρτητα από το πόσο ασαφής είναι. Τότε μπορούν να κατανοήσουν τι σημαίνει η αλλαγή και πώς σχετίζεται με τον ανθρώπινο νου, τις απειλές και τις ελπίδες του, τις προσδοκίες και τις αναμνήσεις του. Όλοι οι πολιτισμοί μοιράζονται μία κοινή πνευματική διαδικασία και πολιτισμική πρακτική που προκαλεί/παράγει αυτήν την ερμηνεία παρουσιάζοντας την αλλαγή αυτή καθεαυτήν ως φορέα νοήματος και σημασίας για τους στόχους της ανθρώπινης δράσης. Αυτή είναι η καθολική και θεμελιώδης πνευματική στρατηγική της αφήγησης ιστοριών³³².

Με την αφήγηση ο ανθρώπινος νους «τιθασεύει» την αβεβαιότητα και το άγνωστο. Νοηματοδοτεί μία χρονική ακολουθία γεγονότων που συμβαίνουν στην αλλαγή του κόσμου. Έτσι, η ανθρώπινη δράση μπορεί να κατευθυνθεί πολιτισμικά από μία ιδέα της χρονικής προέκτασης του κόσμου και του ίδιου του ανθρώπου. Αυτή η ιδέα συνδέει την αλλαγή με τις προθέσεις, τους σκοπούς και τις αξίες του ανθρώπινου νου με τη μορφή μίας μεστής νοήματος ενιαίας σύλληψης ολότητας του χρόνου. Ο πολιτισμικά κυρίαρχος τρόπος παρουσίασης αυτής της ολότητας είναι η αφήγηση μίας μετα-αφήγησης (ή κυρίαρχης αφήγησης, *master narrative*), η οποία στα αρχαία χρόνια είχε μία κοσμολογική προέκταση και θρησκευτική διάταξη. Σε ύστερες περιόδους συνήθως υλοποιείται ως μία παγκόσμια ιστορία, η οποία συνδυάζει κοσμικά, θρησκευτικά και πολύ συχνά τελετουργικά στοιχεία με ένα δυναμικό τρόπο. Η μοντέρνα ιστορία προσπαθεί να παρουσιάσει μία τέτοια χρονική ολότητα σε καθαρά εκκοσμικευμένα πλαίσια χρησιμοποιώντας την πνευματική δύναμη του ανθρώπινου παράγοντα ως μία περιεκτική και συστατική πηγή νοήματος και σημασίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μία διάκριση ανάμεσα στην ερμηνεία και την εμπειρία του χρόνου³³³.

1. Αν και δεν υπάρχει καμία **εμπειρία** χωρίς ερμηνεία και το αντίστροφο, έχει νόημα να επιχειρήσουμε να τις διαχωρίσουμε: κάθε ερμηνεία είναι ερμηνεία κάποιας κατάστασης, και κάθε εμπειρία είναι μία πρόκληση σε μία συγκεκριμένη πνευματική δράση που λέγεται ερμηνεία. Ερμηνευμένες εμπειρίες μπορούν να λειτουργήσουν ως πολιτισμικά μέσα που κατευθύνουν την ανθρώπινη δράση και βοηθούν τους ανθρώπους να υπομένουν ανεπιθύμητες καταστάσεις.
2. Το πρώτο βήμα στην **ερμηνεία** της χρονικής εμπειρίας είναι να προσδώσει μία διάσταση, ένα χώρο στο πεδίο της ανθρώπινης συνείδησης, όπου αποκτά μία

³³² Jörn Rüsen, «Making Sense of Time. Toward a Universal Typology of Conceptual Foundations of Historical Consciousness», in Jörn Rüsen (ed.), *Time and History. The Variety of Cultures*, Berghahn Books, New York – Oxford 2007, 7-18.

³³³ Jörn Rüsen, «Making Sense of Time. Toward a Universal Typology of Conceptual Foundations of Historical Consciousness», 2007, ό.π., 8-9.

- συγκεκριμένη μεταχείριση –αισθητική, συναισθηματική, πολιτική, τεχνολογική, γνωστική κ.ά.
3. Μέσα σε αυτές τις **διαστάσεις**, η χρονική εμπειρία κατακτά το νόημά της καθώς συσχετίζεται με τις προθέσεις μας, οι οποίες κατευθύνουν τις αναμνήσεις μας και τις μελλοντικές προσδοκίες.
 4. Ο **τρόπος** με τον οποίο «παράγεται» αυτό το **νόημα** μπορεί να διαφοροποιηθεί περαιτέρω σε σχέση με τους τρόπους του.
 5. Ένα ειδικότερο ζήτημα είναι εάν υπάρχει μία «λογική» **ανάπτυξης** στο χρόνο μακροπρόθεσμων συλλήψεων ανάμεσα σε διαφορετικούς πολιτισμούς.
 6. Τέλος, αποτελούν ζητούμενα και τα **όρια** της νοηματοδότησης στην ενασχόληση με τον χρόνο και οι αρχές της αλλαγής μέσα στην ανθρώπινη διαχείριση του χρόνου ως μίας βασικής διάστασης της πρακτικής ζωής.

ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η εμπειρία αποτελεί, κατά το Rūsen, μία ανθρωπολογική σταθερά η οποία υποβασιάζει κάθε ανθρώπινη σύλληψη του χρόνου³³⁴. Οι άνθρωποι πρέπει να κατανοήσουν τον χρόνο προκειμένου να μπορούν να ζήσουν δια μέσω της χρονικής αλλαγής του κόσμου τους. Πρέπει να τον κατανοήσουν, να τον νοηματοδοτήσουν και να τον σημασιοδοτήσουν προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις αλλαγές του κόσμου τους και των ιδίων. Πρέπει να επιφέρουν μία βιώσιμη σχέση μεταξύ των προθέσεων της συνείδησής τους και των πραγματικών αλλαγών του κόσμου τους και πρέπει να συνδέσουν τις παρελθοντικές τους εμπειρίες με τις μελλοντικές τους προσδοκίες. Ο χρόνος ως θέμα εμπειρίας έχει το χαρακτήρα μίας πρόκλησης στον ανθρώπινο νου. Προκαλεί πνευματική δράση και κίνηση μέσω της οποίας γίνεται κατάλληλος (με την έννοια του ερμηνεύσιμου) και αποκτά τα χαρακτηριστικά της σημασίας και του νοήματος. Αυτός ο χαρακτήρας της πρόκλησης, κατά τον Rūsen, ονομάζεται απρόοπτο. Υπάρχει μία δομική διαφορά ανάμεσα στην «αντικειμενική» αλλαγή του κόσμου από τη μια και στην αλλαγή του ανθρώπου από την άλλη, με την ιδιαίτερη χρονική διάσταση της ανάμνησης και της προσδοκίας, η οποία επιφορτίζεται με αξίες και νόρμες. Αυτή η διαφορά πρέπει να αμβλυνθεί, και η ιστορία, όχι αποκλειστικά γραπτή, αποτελεί την πολιτισμική πρακτική για αυτήν τη διαμεσολάβηση.

Κάθε χρονική εμπειρία χαρακτηρίζεται από τη διαμεσολάβηση μεταξύ του απρόοπτου και της προσαρμογής του μέσω της διαχείρισής του από τον άνθρωπο. Και

³³⁴ Jörn Rūsen, «Making Sense of Time», 2007, 9-10.

κάθε τρόπος εμπειρίας του χρόνου έχει αυτές τις δύο πλευρές: την πρόκληση του απρόοπτου και την ανταπόκριση του ανθρώπου για νοηματοδότηση του απρόοπτου.

Σε αυτήν την τεταμένη διάσταση της εμπειρίας ο χρόνος ίσως προσληφθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους: διάρκεια, ακινησία, προσωρινότητα, βελτίωση, επιδείνωση, επιστροφή στις ρίζες, ρηγμάτωση του χρόνου από ένα ασύνηθες συμβάν, επιτάχυνση, ταυτοχρονία του ασύγχρονου, κενότητα, μείξη των οριζόντων κατανόησης σε μία διαχρονική σχέση. Αξίζει να αναφερθεί και η «μυστική ένωση» (unio mystica) του παρελθόντος και του παρόντος, στην οποία και τα δύο χάνουν το διαφορισμό τους και την απόσταση, έτσι ώστε οι άνθρωποι του παρόντος να αισθάνονται άμεσα ταυτόχρονοι με τους ανθρώπους του παρελθόντος³³⁵ (ταυτοχρονία του ασύγχρονου: συγχρονία). Μία συγκεκριμένη χρονική εμπειρία σχετίζεται με την αξία του χρόνου: ίσως να είναι σύντομος, ταχύς, πολύτιμος. Ο χρόνος μπορεί να ιδωθεί ως κάτι που θα χρησιμοποιηθεί με ένα μεστό νοήματος τρόπο.

Η γενική χρονική ποιότητα του απρόοπτου μπορεί να διαφοροποιηθεί σύμφωνα με το πλαίσιο αναφοράς του, στο οποίο η εμπειρία της χρονικής αλλαγής αποκτά μία απειλητική δύναμη. Έτσι, σε σχέση με μία ηθική κοσμολογία το απρόοπτο σημαίνει παράπτωμα. Σε σχέση με την ιστορική ανάπτυξη έχει το χαρακτήρα ενός συμβάντος. Σε σχέση με την έννοια της χρονικής ανάπτυξης μπορεί να έχει τον χαρακτήρα του αναχρονισμού. Σε μία σύλληψη της εξέλιξης (με την μοντέρνα σημασία) έχει το χαρακτήρα του ατυχήματος. Σε σχέση με τη θεωρητική τάξη είναι ένα λάθος.

³³⁵ Λε Γκοφ, ό.π., 32-33.

ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ

Ερμηνεύοντας αυτές τις διαφορετικές χρονικές εμπειρίες, ο ανθρώπινος νους διαμορφώνει το χρόνο με τη μορφή μίας διάστασης, ως μια προέκταση της ύπαρξής του σε σχέση με τις διαφορετικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται για να κατανοήσουμε τον κόσμο και τον άνθρωπο. Για παράδειγμα, κάποιος μπορεί να ξεκινήσει με τη θεμελιακή διαφορά μεταξύ του μη ανθρώπινου και του ανθρώπινου χρόνου. Στις αρχαίες κοινωνίες, κάποιος θα έλεγε ότι υπάρχει μια διαφορά μεταξύ του θεϊκού χρόνου και του ανθρώπινου χρόνου. Μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ του φυσικού χρόνου και του ανθρώπινου χρόνου και μπορούμε να διαφοροποιήσουμε αυτή τη διάκριση περαιτέρω: ο φυσικός χρόνος έχει φυσική, θεολογική, γεωλογική και βιολογική διάσταση, ενώ ο ανθρώπινος χρόνος μπορεί να υποδιαιρεθεί σε ψυχολογικό, βιογραφικό, κοινωνικό και ιστορικό χρόνο³³⁶. Ο φυσικός χρόνος περιθωριοποιεί τον άνθρωπο και την ιστορικότητα, ενώ ο ανθρώπινος εγγράφει τον άνθρωπο ως δρών υποκείμενο³³⁷.

Άλλη μια διάσταση του χρόνου αναφέρεται στην θεμελιακή χρονική δομή της ανθρώπινης δράσης. Εδώ κάποιος μπορεί να διακρίνει μεταξύ της παρουσίας ως του παροντικού ζωντανού κόσμου, του παρελθόντος ως του πεδίου της εμπειρίας, και του μέλλοντος ως του πεδίου των προβολών και της πρόβλεψης. Αυτές οι τρεις χρονικές διαστάσεις του ανθρώπινου κόσμου μπορούν να διακριθούν η καθεμία από ένα εντελώς διαφορετικό χρόνο, όπου ενεργοποιούνται οι συστατικές αρχές του νοήματος και της σημασίας. Αυτό το ανακλά η παραδοσιακή διαφορά μεταξύ του κοσμικού και του θεϊκού χρόνου. Αυτή η άλλη διάσταση εμπεριέχει τα σημαντικά στοιχεία του νοήματος που χρησιμοποιήθηκαν από τα ενεργούντα υποκείμενα στον προσανατολισμό τους στο χρόνο. Στις αρχαϊκές κοινωνίες, η κυρίαρχη διάσταση του χρόνου είναι αυτή της καταγωγής, των απαρχών (*αρχή*), η οποία είναι η ουσία των πάντων. Σε άλλους πολιτισμούς αυτός ο χρόνος συλλαμβάνεται ως ένας τελικός στόχος της χρονικής αλλαγής (*έσχατον*³³⁸) με στοιχεία ενός απρόβλεπτου μέλλοντος. Η καταγωγή, οι απαρχές και το μέλλον ως χρονικές πηγές του νοήματος μπορούν να

³³⁶ Jörn Rüsen, «Making Sense of Time. Toward a Universal Typology of Conceptual Foundations of Historical Consciousness», 2007, ό.π., 10-11.

³³⁷ Στην αρχαία ελληνική ιστοριογραφία ο άνθρωπος υφίσταται ως στοιχείο του κόσμου, και το παρελθόν αντιμετωπίζεται ως προϊόν της βιολογικής και φυσικής αναγκαιότητας. Η ανιστορικότητα της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας αναδεικνύεται και από το γεγονός πως ό,τι συμβαίνει (συμβάν) εκλαμβάνεται ως τυχαίο ή κοσμολογικό αποτέλεσμα, χωρίς να δίνεται ζωτικός χώρος στο ανθρώπινο υποκείμενο. Ο κυκλικός χρόνος είναι κυρίαρχος και επιβάλλει μία αναπόδραστη αναγκαιότητα, καθιστώντας περιττή ή επουσιώδη την ακριβή αριθμητική χρονολόγηση. Ο άνθρωπος, λοιπόν, ως μέρος αυτού του κύκλου, δεν έχει περιθώρια ελευθερίας και υπακούει απλώς σε νόμους βιολογικής και φυσικής τάξης και ως εκ τούτου «η ιστορία επαναλαμβάνεται». François Châtelet, ό.π., 2001, 29-71.

³³⁸ Clark J. C. D., 2004, ό.π., 38· Liakos A., «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007), 2-6, 15· Donald Yerxa, 2008, ό.π., 71.

αναγνωριστούν/ταυτοποιηθούν ή να διακριθούν και μπορούν να συνδεθούν μέσα σε
εξαιρετικές στιγμές του παρόντος.

ΝΟΗΜΑ

Ο χρόνος ως διάσταση είναι το πρώτο βήμα στη νοηματοδότησή του³³⁹. Πρόκειται για την ενσωμάτωσή του στην εσωτερική χρονική διάσταση του ανθρώπινου νου, όπου η μνήμη και η προσδοκία επιφορτίζονται με αξίες, σκοπούς, φόβους και ελπίδες. Στη διαμόρφωση του νοήματος ο χρόνος γίνεται ένα μοτίβο της σημασίας, σύμφωνα με το οποίο οι άνθρωποι ζουν τις ζωές τους, οργανώνουν τις ενέργειές τους, υπομένουν τα δεινά και προεκτείνουν το χρονικό ορίζοντα της ζωής τους σε διαγενεακές ακολουθίες.

Το σχήμα του χρόνου εξαρτάται από την αρχή της σημασίας, η οποία σχετίζεται με τη χρονική προέκταση της ανθρώπινης ζωής μεταξύ του χθες και του αύριο. Αυτές οι αρχές καθορίζουν τον τρόπο που ο άνθρωπος νους διαχειρίζεται και προσαρμόζει το απρόοπτο στην αφήγηση. Με τη μάθηση ο χρόνος ενσωματώνεται στον ανθρώπινο κόσμο και στον εαυτό μας. Υποκειμενικότητα και αντικειμενικότητα, αξίες και γεγονότα, παρελθόν, παρόν και μέλλον, συνανήκειν και ετερότητα, ταυτότητα και διαφορά, έχουν ενσωματωθεί στον νόημα που αποδίδεται στο χρόνο.

Στο πεδίο του νοήματος, ο χρόνος έχει το ρόλο μίας κινητήριας δύναμης του ανθρώπινου νου, καθορίζοντας τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του (ιστορική ταυτότητα), οργανώνει τις ενέργειές του στην πορεία του χρόνου (προσανατολισμός) και υπομένει τις αντιξοότητες μέσα από την χρονική αλλαγή (κίνητρο για δράση). Εδώ ο χρόνος εκδηλώνεται μέσα από πολιτισμικές πρακτικές. Έχει τα χαρακτηριστικά των συμβόλων και της γλώσσας, των εικόνων και των εννοιών. Ο χρόνος παίρνει συγκεκριμένη πολιτισμική μορφή, ως μία πνευματική δύναμη, με την οποία οι άνθρωποι ακολουθούν τη χρονικότητα της ζωής τους. Σε αυτό το πεδίο του πολιτισμού, όπου η ιστορία αποκτά τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της νοηματοδότησης και του πολιτισμικού προσανατολισμού της ανθρώπινης ζωής, είναι πολύ χρήσιμη μία τυπολογία των διαφορετικών τρόπων που ο χρόνος μπορεί να έχει ως μία πνευματική δύναμη σημαντική για τον προσανατολισμό του ανθρώπου στην πρακτική ζωή. Ενεργώντας έτσι γίνεται φανερό ότι η ιστορία είναι κάτι περισσότερο από ένας απλός τύπος ανάμεσα σε άλλους. Στην πραγματικότητα είναι συνδυασμός διαφορετικών τύπων διαμόρφωσης του χρόνου σε ένα πολιτισμικό μοτίβο του προσανατολισμού της ανθρώπινης ζωής.

Στο πλαίσιο αυτής της τυπολογίας ο Rüsén διακρίνει το μυθικό από το ιστορικό νόημα του χρόνου. Είναι μυθικό όταν εδράζεται στο θεϊκό χρόνο της καταγωγής και του μέλλοντος, διακριτός από τον ανθρώπινο χρόνο της πρακτικής καθημερινής ζωής. Το νόημα του χρόνου είναι ιστορικό όταν η σειρά της χρονικής αλλαγής στον κόσμο

³³⁹ Jörn Rüsén, «Making Sense of Time», 2007, 11-13.

ουσιαστικά προκαλείται από μία εγκόσμια σειρά συμβάντων. Αυτό το ιστορικό νόημα μπορεί περαιτέρω να διαφοροποιηθεί στους διαφορετικούς τύπους της ιστορικής αφήγησης: στον παραδοσιακό, στον παραδειγματικό, στον κριτικό και στον γενετικό.

ΤΡΟΠΟΙ

Στην ανθρώπινη ζωή το νόημα του χρόνου λειτουργεί σε διαφορετικά επίπεδα και με διαφορετικούς τρόπους. Μπορεί να έχει τη δύναμη του ασυνείδητου ή να αποκτήσει τη δομή μιας υψηλά επεξεργασμένης φιλοσοφίας ή θεολογίας. Προκειμένου να καταστεί κατανοητή η ποικιλία των τρόπων, ο Rūsen προτείνει μια τυπολογία η οποία διακρίνει τρεις διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους το νόημα του χρόνου λαμβάνει χώρα στην ανθρώπινη ζωή: τον *λειτουργικό*, τον *αναστοχαστικό* και τον *αποτελεσματικό* τρόπο. Για να τους ερμηνεύει ο Rūsen αναφέρεται στην ανάλυση του Ricoeur για τα τρία είδη της μίμησης στην νοηματοδότηση της αφήγησης³⁴⁰.

Προτού προχωρήσουμε στην ανάλυση του Rūsen, κρίνεται αναγκαίο να αναφέρουμε αδρομερώς τα τρία είδη Μίμησης του Ricoeur³⁴¹. Η Μίμηση I αναφέρεται στην αντίληψη που έχουμε ήδη για τον κόσμο και την μεταφέρουμε στην αφήγησή μας προκειμένου ο κόσμος να γίνει κατανοητός. Πρόκειται για μία εκ προοιμίου διαμορφωμένη εικόνα του κόσμου (*prefiguration*). Ο χρόνος αυτής της εικόνας (*prefigured time*) είναι αυτός που προηγείται της εμπλοκής μας με την αφήγηση. Ο αναδιαμορφωμένος χρόνος (*refigured time*) έπεται της κατανόησης (Μίμηση III). Η νέα κατανόηση του κόσμου είναι αποτέλεσμα της ανάγνωσης και της κατανόησης της αφήγησης. Η Μίμηση III είναι λοιπόν η αντίληψη που έχουμε για τον κόσμο, αφού ήδη έχουμε «διαβάσει» την αφήγηση. Η Μίμηση III εξακολουθεί να είναι μίμηση, αφού η αντίληψή μας για τον κόσμο εξακολουθεί να εμπεριέχει και την ίδια την αφήγηση. Τέλος, ο διαμορφωμένος χρόνος (*configured time*, Μίμηση II) είναι η πλοκή των στοιχείων σε ένα σενάριο (*emplotment*), δηλαδή ο χρόνος της αφήγησης ο οποίος τοποθετεί τα ετερογενή γεγονότα και τα συμβάντα σε μία πλοκή. Γι' αυτό η πλοκή είναι το στοιχείο που μας δίνει τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την αφήγηση ως αφήγηση, να αντιληφθούμε τις δράσεις οι οποίες παριστάνονται στην αφήγηση ως ανθρώπινες δράσεις. Η Μίμηση II ουσιαστικά συναρθρώνει ασύνδετα συμβάντα σε μία πλοκή και συνδέει την Μίμηση I με τη Μίμηση III. Έτσι, δημιουργείται ένας κύκλος: Έχουμε μεταφέρει την κατανόησή μας για τον κόσμο στην αφήγηση προκειμένου να κατανοήσουμε τον κόσμο. Αυτή η σχέση είναι παραγωγική από τη στιγμή που η γνώση μας αυξάνεται καθώς συμπεριλαμβάνει στον κόσμο του κειμένου και τον κόσμο του αναγνώστη ή ακροατή.

Κατά τον Rūsen, η νοηματοδότηση του χρόνου είναι ένα αναγκαίο στοιχείο για την καθημερινή πρακτική. Η ανθρώπινη δράση λαμβάνει χώρα κάτω από δεδομένες συνθήκες, οι οποίες έχουν τη δική τους χρονική προέκταση και τη δική τους συμβολική

³⁴⁰ Jörn Rūsen, «Making Sense of Time», 2007, 13-15.

³⁴¹ Karl Simms, ό.π., 86-7· David M. Kaplan, *Ricoeur's Critical Theory*, State University of New York Press, New York, 2003, 50-1· Θεοδώρα Κάββουρα, ό.π., 2010, 79.

ερμηνεία. Αρχικά, συνηθίζουμε να σκεφτόμαστε και να αντιλαμβανόμαστε τον πολιτισμό ως *επινόηση* ή *κατασκευή*. Το πρώτο επίπεδο (Μίμηση Ι) είναι το επίπεδο της ανθρώπινης ζωής όπου η επινόηση και η κατασκευή είναι δυνάμεις της ανθρώπινης ζωής. Εδώ οι άνθρωποι επινοούνται και κατασκευάζονται από τον τρόπο που η δράση τους καθορίζεται από πολιτισμικά κυρίαρχες αντιλήψεις για την τάξη του χρόνου.

Στο δεύτερο επίπεδο (Μίμηση 2) οι άνθρωποι επεξηγούν και ερμηνεύουν τις ενέργειές τους και όσα υφίστανται. Ενεργώντας έτσι επινοούν ή κατασκευάζουν τον πολιτισμικό προσανατολισμό της ζωής τους. Ο χρόνος είναι ένα θέμα ενεργητικής πρακτικής νοηματοδότησης, το οποίο πραγματοποιείται στο συγκεκριμένο πεδίο των πολιτισμικών πρακτικών. Σε αυτό το επίπεδο οι ιερείς, οι ιστορικοί, και άλλοι ειδικοί έχουν την πρωτοβουλία των κινήσεων ή το γενικό πρόσταγμα στην επικοινωνία τους με αυτούς που χρειάζονται μία επεξεργασμένη μορφή αναπαράστασης του πολιτιστικού πλαισίου της πρακτικής ζωής τους ανεξάρτητα από το δικό τους απλό προσανατολισμό. Το υποκείμενο χρειάζεται μία πηγή προσανατολισμού η οποία «προσφέρεται» από πρόσωπα που επεξεργάζονται μία τέτοια πηγή προσανατολισμού.

Το τρίτο επίπεδο (Μίμηση 3, στην οποία ανήκουν και οι αφηγήσεις των μαθητών/-τριών της έρευνας) συνδυάζει τις αναστοχαστικές ενέργειες της νοηματοδότησης με τον προσανατολισμό των ενεργειών προς τις οποίες το νόημα κατευθύνεται. Οι «αντικειμενικές» πορείες της ανθρώπινης δράσης καθορίζονται από υποκειμενικούς προσανατολισμούς. Οι άνθρωποι σκοπίμως κάνουν αυτό που κάνουν και καταλαβαίνουν αυτό που κάνουν σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο μίας μεστής νοήματος ζωής. Σε αυτό το επίπεδο η κατασκευή και η επινόηση γίνονται πραγματικές, έτσι ώστε οι ίδιοι να μπορούν να δομήσουν και να επινοήσουν τους ανθρώπους και το συμβολικό κόσμο στον οποίο ανήκουν.

Μέσα από αυτήν την τρισδιάστατη θεώρηση γίνεται κατανοητή η ιστορικότητα της ανθρώπινης ζωής. Κάθε επίπεδο αναγκαία συσχετίζεται με τα άλλα επίπεδα. Δεν υπάρχει μια απλή κατεύθυνση και κανένας προσανατολισμός της ανθρώπινης δράσης χωρίς αντανάκλαση των πολιτισμικών κινήτρων και προσανατολισμών της ανθρώπινης ζωής. Επιπρόσθετα, η σχέση αυτή καθ' εαυτή δημιουργεί μία νέα σχέση αντανάκλασης στο πλαίσιο του πρακτικού προσανατολισμού.

ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο τρόπος με τον οποίο ο χρόνος ερμηνεύεται και νοηματοδοτείται έχει αλλάξει ουσιαστικά στο πέρασμα του χρόνου. Κατά τον Rūsen, υπάρχει μια ισχυρή εμπειρική απόδειξη ότι τουλάχιστον στην ανθρώπινη οντογένεση υπάρχει μια γενετική διαδικασία η οποία έχει μια καθαρή κατεύθυνση, η οποία είναι αμετάκλητη και χαρακτηρίζει κάθε ανθρώπινο ον. Τα πρώτα βήματα της οντογένεσης δείχνουν μια αναπτυξιακή λογική της αλλαγής στη σύλληψη του χρόνου η δομή της οποίας μπορεί να βρίσκει εφαρμογή στην ιστορία του ανθρώπινου είδους. Το αποτέλεσμα αυτής της εφαρμογής μπορεί να αποκληθεί ως μια νέα φιλοσοφία της ιστορίας. Διαφέρει ουσιαστικά από την παλιά στη λογική της. Είναι ανακατασκευαστική και όχι τελεολογική³⁴².

Η μη αναστρεψιμότητα της αλλαγής μπορεί να ανιχνευθεί ακολούθως: στα πρώιμα στάδια της πολιτισμικής ανάπτυξης, ο χρόνος έγινε αντιληπτός ως μη αντικειμενική ποιότητα των προδεδωμένων πραγμάτων και συμβάντων στον κόσμο («κάθε τι έχει το χρόνο του»). Στα ύστερα στάδια και, σε μεγάλο βαθμό στο μοντέρνο πολιτισμό, ο χρόνος αντιμετωπίστηκε ως κατασκευή του ανθρώπινου νου. Ο ανθρώπινος χρόνος έχει γίνει διακριτός από το φυσικό χρόνο, ενώ και ο τελευταίος είναι επιστημολογικά κατανοητός ως κατασκευή. Ο «αντικειμενικός» χρόνος της φύσης έχει «εκλογικευθεί» με τη μορφή του χρόνου ο οποίος υπολογίζεται από απόλυτους αριθμούς χάνοντας το προδεδωμένο νόημά του και μετασχηματίζεται σε ένα θέμα που νοηματοδοτείται από υποκειμενικές κατασκευές. Άλλωστε, η διαίρεση και μέτρηση του χρόνου βάσει χρονικών μονάδων, όπως τα λεπτά, οι ημέρες, τα έτη κ.ο.κ. αποτελεί μία υποκειμενική προσέγγιση του αντικειμενικού χρόνου· οι μονάδες αυτές δεν είναι φυσικές, αλλά ανθρώπινες κατασκευές. Επιπροσθέτως ο υποκειμενικός χρόνος της ανθρώπινης ζωής έχει γίνει θέμα υποκειμενικής ικανότητας: ο χρόνος στην προβολική λειτουργία του στην ανθρώπινη δράση ακολουθεί υποκειμενικούς κανόνες (εξοικονόμησε χρόνο, μη σπαταλάς το χρόνο σου κ.ά.). Και στις δύο περιπτώσεις κάποιος μπορεί να μιλήσει για την *υποκειμενικοποίηση* (*subjectivation*) εφ' όσον υπακούει στις απαιτήσεις του ανθρώπινου νου.

Ένα παράδειγμα της προοδευτικής διάκρισης των συλλήψεων του χρόνου από την «αντικειμενική» τους θεμελίωση είναι ο «κύκλος των 500 χρόνων», ο οποίος παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην κινέζικη ιστορική σκέψη. Καθώς είναι αρχετυπικά συνδεδεμένος με τους αστρονομικούς υπολογισμούς και την κοσμολογική εικονολογία, μετασχηματίστηκε σε μια σύλληψη της συνέχειας της πολιτισμικής παράδοσης και

³⁴² Jörn Rūsen, «Making Sense of Time», 2007, 15-16.

αργότερα σε μία αρκετά αφαιρετική σύλληψη της *αδιάσπαστης συνέχειας των αξιών του Κομφούκιου*³⁴³ (*Daotong, the correct succession of the Way*).

Σήμερα κάποιος μπορεί να μιλήσει για την «εκλογίκευσή» του χρόνου σε σχέση με την ιστορική χρονολογία: στο πλαίσιο της προοδευτικής παγκοσμιοποίησης και της σύγκρουσης των διαφορετικών πολιτισμικών παραδόσεων του χρόνου, ο πλέον πρόσφορος τρόπος προσπέλασης του χρόνου είναι να χρησιμοποιήσουμε ένα σχήμα εκτεταμένης έλλειψης νοήματος (σε σχέση με δυναστείες, παραδόσεις ιερού παρελθόντος, κ.ά.). Αυτό μπορεί να γίνει κατανοητό ως μία απλή αρίθμηση ετών με ένα χρονολογικά αφηρημένο τρόπο, χωρίς αναφορές σε *υποκειμενικοποιημένες* αποχρώσεις.

Ο Rūsen επομένως διακρίνει μια καθολική, ανθρωπολογική τάση *υποκειμενικοποίησης* (χωρίς αυτό να οδηγεί σε σχετικισμό). Αυτή η τάση επηρεάζει βαθιά την καθημερινή ζωή και την ανθρώπινη συμπεριφορά και έχει ανέκκλητα αφήσει πίσω της τη βεβαιότητα ότι ο χρόνος είναι πέραν των νοηματοδοτήσεων της ανθρώπινης υποκειμενικότητας.

³⁴³ Bi-yu Chang, «What's in a Name? The Nationalisation of Traditional Opera in Taiwan», *Study of Ethnicity and Nationalism*. Vol. 6, No. 2, 2006, 89-104.

ΟΡΙΑ

Όταν αναφερόμαστε στα όρια του νοήματος και την έλλειψη νοήματος, προϋποτίθεται η ιδέα του νοήματος και όχι η άρνησή του³⁴⁴. Εδώ διακρίνονται τρεις διαφορετικοί τρόποι πρόκλησης των κυρίαρχων αντιλήψεων του χρόνου στο επίπεδο της αναστοχαστικής διαχείρισής τους. Μια «κανονική» πρόκληση προκαλεί το δυναμικό της ερμηνείας προκειμένου να εφαρμόσουν το ήδη ανεπτυγμένο μοτίβο στη νέα εμπειρία. Στην περίπτωση αυτή επιβεβαιώνεται η κυρίαρχη σύλληψη του χρόνου. Αλλά σε μερικές περιπτώσεις, εμπειρίες καθιστούν αναγκαίο να αλλάξουν οι χρονικές αντιλήψεις, μιας και δεν ταιριάζουν στο κυρίαρχο πλαίσιο ερμηνείας. Σε αυτή την περίπτωση ο Rüsen αναφέρεται στις «κριτικές» χρονικές εμπειρίες. Ένα τυπικό παράδειγμα είναι το έργο του Ηροδότου, το οποίο απάντησε στην κρίση προσανατολισμού που προέκυψε με την ανάδειξη της Αθήνας ως κυρίαρχης δύναμης μετά τους Περσικούς Πολέμους³⁴⁵.

Αλλά η εμπειρία του χρόνου μπορεί να σχετίζεται με μια ριζοσπαστικοποιημένη κριτική κατάσταση η οποία δεν αλλάζει απλώς το κυρίαρχο πλαίσιο ερμηνείας, αλλά το καταστρέφει, χωρίς να το αντικαθιστά με νέο, όπως παραδείγματος χάρη συμβαίνει στην τραυματική χρονική εμπειρία³⁴⁶. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι το Ολοκαύτωμα, ένα θέμα που δείχνει από μόνο του πώς μια τέτοια εμπειρία μπορεί να αντιμετωπιστεί στο πεδίο της ιστορικής σκέψης. Ανάλογες περιπτώσεις εντοπίζονται και στην κινεζική ιστοριογραφία, όπου παρελαύνουν παραδείγματα χάους, εισβολών από βαρβάρους και άλλα τραυματικά γεγονότα τα οποία καταστρέφουν το κυρίαρχο πλαίσιο νοηματοδότησης. Ο Αντώνης Λιάκος αναφέρει³⁴⁷:

«Μία τραυματική συνείδηση δεν είναι μία αναμενόμενη κρίση. Είναι κάτι που δεν περιμέναμε. Κάτι που αλλάζει τους όρους με τους οποίους βλέπαμε τον κόσμο. Το τραύμα είναι κάτι που δεν μπορούμε να βολέψουμε εννοιολογικά»

Ο Rüsen πιστεύει ότι όταν η ιστορική νοηματοδότηση αδυνατεί να εντάξει σε ένα μεστό νοήματος πλαίσιο γεγονότα τα οποία όχι μόνο αρνούνται, αλλά καταστρέφουν κάθε νοηματοδότηση, αντί να αφομοιώνονται, τότε η Μοντέρνα Τέχνη μπορεί να παρουσιάσει, ουσιαστικά να αφηγηθεί, την έλλειψη νοήματος με ένα τρόπο κατανοητό,

³⁴⁴ Jörn Rüsen, «Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography», *History and Theory*, 35 no4, 5-22, 1996, 12 και «Mourning by History – Ideas of a New Element in Historical Thinking», *Historiography East and West*, Volume 1, Number 1, 2003, 13-38.

³⁴⁵ Jörn Rüsen, «Making Sense of Time», 2007, 16-7.

³⁴⁶ Jörn Rüsen, «The Visibility of History – Bridging the Gap between Historiography and the Fine Arts», *Historiein*, 5 (2005), 139.

³⁴⁷ Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Πόλις, Αθήνα 2007, 225.

μεστό νοήματος. Η τραυματική εμπειρία του Ολοκαυτώματος, γεγονός που καταστρέφει το νοηματοδοτικό πλαίσιο του ανθρωπισμού, παρουσιάζεται με ένα μεστό νοήματος τρόπο στο μνημείο των Richard Serra και Peter Eisenmann για τους δολοφονηθέντες/-είσες Εβραίους/-ες. Ο εικονιστικός χαρακτήρας της τέχνης δίνει τη δυνατότητα σε σύγχρονα έργα να αφομοιώσουν την έλλειψη νοήματος ενός γεγονότος, όπως το Ολοκαύτωμα, στο νόημα της ιστορίας χωρίς αυτή να αποστερείται τον τραυματικό της χαρακτήρα (αποτραυματοποίηση). Η τέχνη έχει ένα ιστορικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι μπορεί να συντελέσει στη δόμηση μίας μεστής νοήματος χρονικής σχέσης μεταξύ γεγονότων, μεταξύ του πριν και του μετά. Με δεδομένο ότι τα γεγονότα γίνονται ιστορικά όταν ερμηνεύονται μέσα σε ένα πλαίσιο/συγκείμενο με άλλα γεγονότα, αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αφήγησης. Έτσι, ο Rösen διακρίνει τα έργα τέχνης α) σε αυτά που είναι αποκομμένα από το περικείμενο τους (π.χ. στα μουσεία τα έργα τέχνης είναι συχνά αποσπασμένα από ένα περιβάλλον κατανόησης)· β) σε ημι-ιστορικά, δηλαδή σε αυτά που δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία ιστορικού νοήματος μέσω της χρονικής σύνδεσης, με τη διαφορά όμως ότι αυτή δεν προχωρεί από το παρόν προς το παρελθόν, αλλά αντίστροφα. Τέλος, γ) υπάρχουν τα έργα που παράγουν ιστορικό νόημα, τα οποία θεματοποιούν μία μεστή νοήματος σύνδεση μέσα στο χρόνο. Η «οπτική» τέχνη λοιπόν, κατά τον Rösen, μέσω της αισθητικής παρουσίασης της χρονικής διαφοράς, μπορεί να θεωρηθεί πηγή και αρωγός για την κατασκευή ιστορικού νοήματος³⁴⁸. Η ιστορική εμπειρία μπορεί να εμπλουτισθεί μέσω της τέχνης και η μνημονική λειτουργία της ιστορικής συνείδησης να κερδίσει μία νέα προοπτική και πολιτισμικό πλούτο.

Φωτογραφία 1 και 2: απόψεις του μνημείου για τους δολοφονηθέντες/-είσες Εβραίους/-ες στο Βερολίνο.

³⁴⁸ Κατά τον H. White κάποιες πληροφορίες για το παρελθόν είναι προσιτές μόνο μέσω οπτικού υλικού, Hayden White, «Historiography and Historiophoty», *The American Historical Review*, Vol. 93, No. 5 (Dec., 1988), 1193-99.

Τέτοιες τραυματικές εμπειρίες αποτελούν νέες προκλήσεις για την ιστορική σκέψη, η οποία οφείλει να καταστήσει την έλλειψη νοήματος ως συστατικό στοιχείο μεστών νοήματος συλλήψεων της ιστορίας³⁴⁹.

Κάθε σύλληψη νοήματος έχει ένα όριο που παράγει την μόνιμη πρόκλησή του. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί εύκολα με την αλληλόδραση των τριών επιπέδων που ακολουθούν την ανάλυση του Ricoeur. Η είσοδος αυτών των συλλήψεων του χρόνου στη διαδικασία της ανθρώπινης δράσης είναι ήδη ένας περιορισμός της ικανότητάς των συλλήψεων να ερμηνεύουν τον ανθρώπινο κόσμο, αφού γίνονται ένα στοιχείο της χρονικής αλλαγής και δεν μπορούν επαρκώς να ερμηνευθούν από μόνες τους. Ο χρόνος είναι πάντα περισσότερος από τις συλλήψεις με τις οποίες ερμηνεύεται. Πάντα τις υπερβαίνει στη δυναμική της ιστορικότητας της ανθρώπινης ζωής. Αλλά αυτό το όριο δεν είναι ένα αδιαπέραστο σύνορο. Αντίθετα, η μόνιμη πρόκληση της χρονικής εμπειρίας η οποία υπερβαίνει τις συλλήψεις της κατανόησής της διατηρεί αυτή την κατανόηση σε μια μόνιμη κίνηση για ανανέωση, εφαρμογή και αλλαγή, σύμφωνα με την πρόκληση. Έτσι το όριο των χρονικών συλλήψεων είναι μέρος της εσωτερικής ιστορικότητάς τους. Πάντα υπερβαίνουν τα όριά τους στην πορεία του χρόνου που αποκαλούμε ιστορία κι όλοι μας είμαστε μέρος αυτού που προσπαθούμε να κατανοήσουμε. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο ιστορικός χρόνος είναι πάντοτε μπροστά μας: υπερβαίνει τα χρονικά όρια της ύπαρξής μας.

³⁴⁹ Jörn Rüsen, 2001, ό.π., 6863· W. Bohleber, ό.π., 344.

A.7. Όψεις του κριτικού διαλόγου με τη σκέψη του Jörn Rüsen

Ο Seixas υποστηρίζει ότι ο Rüsen με την τυπολογία της ιστορικής συνείδησης προτίθεται να διαγνώσει την ατομική ψυχολογική και την κοινωνικο-πολιτισμική ανάπτυξη. Ωστόσο, κατά τον Seixas, είναι επικίνδυνη μία τέτοια σύνδεση της ατομικής με την κοινωνικό-πολιτισμική ανάπτυξη. Και ο ίδιος ο Rüsen, κατά τον Seixas, αναγνωρίζει τον κίνδυνο που μπορεί να προκύψει από ένα υπερβολικά γραμμικό και μονοδιάστατο μοντέλο προόδου, αφού τα πολιτισμικά εργαλεία της νεωτερικής Ευρώπης δεν πρέπει να θεωρούνται πρότυπο και για άλλους πολιτισμούς. Αυτή η ιεράρχηση των τεσσάρων τύπων ενέχει τον κίνδυνο διαμόρφωσης ενός ψυχολογικού μοντέλου ανάπτυξης, χωρίς την απαιτούμενη έρευνα που θα θεμελιώσει και θα επικυρώσει την τυπολογία³⁵⁰. Βέβαια, και ο ίδιος ο Rüsen επισημαίνει ότι οι τέσσερις τύποι δεν αποκλείουν ο ένας τον άλλο, αλλά βρίσκονται σε μία σχέση ώσμωσης ή καλύτερα συνύπαρξης³⁵¹, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι δεν είναι διακριτοί μεταξύ τους. Επίσης, υποστηρίζει ότι υπάρχει μία πρόοδος από τον παραδοσιακό στον παραδειγματικό τύπο, και από τον τελευταίο στον γενετικό, ενώ ο κριτικός τύπος παίζει το ρόλο του καταλύτη σε αυτήν την μετάβαση.

Κατά τον Seixas, η τυπολογία του Rüsen δεν προσδιορίζει τη σχέση μεταξύ επιστημονικών πρακτικών και των ποικίλων τύπων της ιστορικής συνείδησης. Οι τύποι προσδιορίζονται σε σχέση με την εμπειρία του χρόνου, την αντίληψη της ιστορικής σημασίας και ηθικές κρίσεις, αξίες και αιτιολογήσεις, χωρίς ωστόσο να συνδέει σαφώς αυτούς τους προσανατολισμούς με άλλες θεμελιακές προσδιοριστικές πρακτικές των ιστορικών, την κριτική ανάγνωση των κειμενικών τεκμηρίων. Για αυτό, απαιτείται μία στενότερη σύνδεση μεταξύ επιστημονικής ιστορίας και ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης³⁵².

Ο Peter Lee, χωρίς, σε καμία περίπτωση να υποβαθμίζει την τυπολογία του Rüsen, αλλά με ένα πιο πρακτικό-ερευνητικό προσανατολισμό, εκφράζει συγκεκριμένες

³⁵⁰ Peter Seixas, «Historiographies and Historical Consciousness», 21-24, in Peter Seixas (ed.), ό.π., 2004· Peter Seixas, «Collective Memory, History Education and Historical Consciousness», in Donald A. Yerxa (ed.), ό.π., 29-34.

³⁵¹ Χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο Ranke: από τη μια επιδιώκει να αφηγηθεί το παρελθόν «όπως ακριβώς συνέβη» (θετικισμός) και από την άλλη θεωρεί ότι κάθε εποχή έχει τη δική της αξία (πολιτισμικός σχετικισμός).

³⁵² Jörn Rüsen, *Studies in Metahistory*, Human Science Research Council, Pretoria, 1993, 9. Αναλυτική παρουσίαση της θεωρίας του Rüsen για την τυπολογία της ιστορικής συνείδησης βρίσκεται στο σχετικό κεφάλαιο. Και ο Peter Lee υποστηρίζει ότι ο ίδιος ο Rüsen δέχεται την συνύπαρξη και συλλειτουργία περισσότερων του ενός τύπων και γι' αυτό δεν πρέπει να αναμένουμε η τυπολογία να είναι άμεσα εφαρμόσιμη σε συγκεκριμένες αλλαγές μεταγνωστικού επιπέδου. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι ένας μαθητής ή μαθήτρια με γενετική ιστορική νοηματοδότηση ίσως αντιλαμβάνεται αφηγήσεις του παρελθόντος ως αντανάκλαση και όχι ανακατασκευή του παρελθόντος. Βλ. σχετικά Peter Lee, «Understanding History», in Peter Seixas (ed.) ό.π., 140-3.

επιφυλάξεις σχετικά με την αξιοποίηση της σχετικής θεωρίας³⁵³. Ειδικότερα, αντιμετωπίζει τη θεωρία του Rüsen ως συνθετική και αναγνωρίζει ότι παρέχει μία οπτική της ιστορίας στα ευρύτερα πλαίσια της ιστορικής συνείδησης, υποτάσσοντας το γνωστικό και μεταγνωστικό τομέα στη λειτουργία του πρακτικού προσανατολισμού (orientation). Ωστόσο, η πρακτική αξιοποίησή της στο πλαίσιο της έρευνας για την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/τριών, απαιτεί, κατά τον Lee, τη διάκριση στην στάση των μαθητών/-τριών του πληροφοριακού μέρους από το μεταγνωστικό. Συνεχίζοντας, ο Lee υποστηρίζει ότι η πρόοδος στον πρακτικό προσανατολισμό δεν συνεπάγεται αυτόματα και αλλαγές στις μεταγνωστικές δεξιότητες των μαθητών/-τριών. Θεωρεί μάλλον δύσκολο να οδηγηθούμε σε μία τυπολογία, που να εμπερικλείει όλες τις πλευρές ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης σε ένα γραμμικό/ανελαστικό σχήμα³⁵⁴. Με τη λογική αυτή εμπερικλείει στοιχεία τα οποία απαιτούν μια διαφοροποιημένη ανάλυση³⁵⁵. Γενικότερα, ο Lee αναλύει την τυπολογία του Rüsen υπό το πρίσμα της διδακτικής αξιοποίησής της στην εκπαιδευτική διαδικασία³⁵⁶.

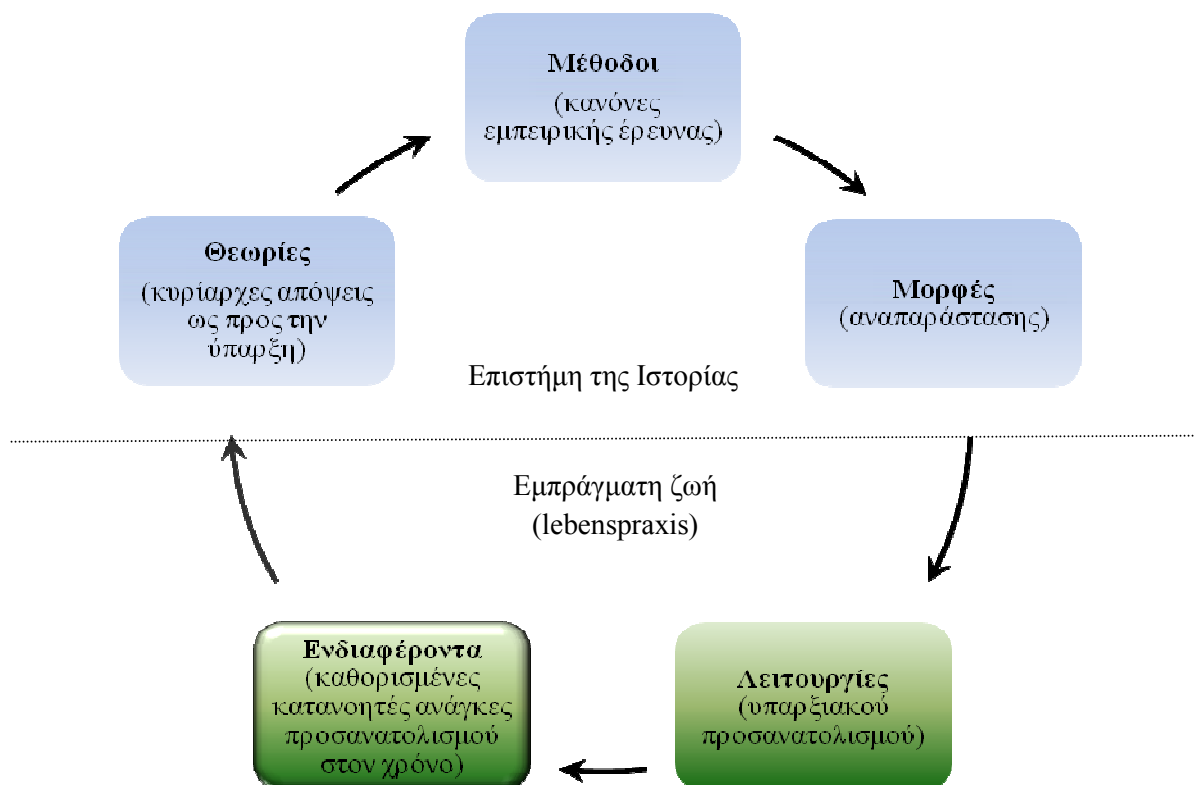
³⁵³ Peter Seixas, ό.π., 2004, 104-06.

³⁵⁴ Lee Peter, «Understanding History», in Peter Seixas (ed.) ό.π., 142-43.

³⁵⁵ Lee Peter, «“Walking backwards into Tomorrow” Historical Consciousness and Understanding History», 1, paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans 2002.

³⁵⁶ «Το προσέγγισα στο πλαίσιο της Διδακτικής της ιστορίας, χωρίς σε καμία περίπτωση αυτό στο οποίο εστίασα να συμπίπτει με το κεντρικό νόημα που αποδίδει ο Rüsen στην μήτρα (matrix)», Peter Lee, ό.π. 2: Donald Yerxa, 2008, ό.π. 31-33.

Σχήμα 6: Η επιστημονική σχηματική παράσταση της Ιστορίας του Rüsen³⁵⁷

Αναλύοντας το πλαίσιο (matrix) του Rüsen³⁵⁸ σχετικά με την επιστήμη της Ιστορίας ο Lee επισημαίνει ότι η επιστήμη της Ιστορίας, χωρίς σε καμία περίπτωση να ταυτίζεται, σχετίζεται με την πρακτική ζωή, τον τρόπο που ενεργούμε στην καθημερινότητά μας. Δεν πληροφορεί, μέσω της νοηματοδότησης του χρόνου, μόνο η ιστορία την καθημερινή πρακτική, αλλά και τα ανθρώπινα ενδιαφέροντα και συμφέροντα, όπως και η ανάγκη προσανατολισμού στον χρόνο επηρεάζουν συγχρόνως την ιστορία στην κατασκευή ανάλογων θεωρήσεων του κόσμου. Το πλαίσιο (matrix) του Rüsen, σύμφωνα με τον Lee, παρουσιάζει την τροφοδότηση της επιστήμης από την εμπράγματη ζωή ισοδύναμα με την αντίστροφη κατεύθυνση, γεγονός που αντίκειται στην πραγματικότητα, αφού η Ιστορία συχνά αντιτίθεται στα συμφέροντα και ενδιαφέροντα της κοινωνίας³⁵⁹. Ενίοτε, δηλαδή, το πρακτικό παρελθόν επικρατεί κατά κόρον του ιστορικού παρελθόντος και το αποικίζει, χωρίς να ισχύει και το αντίστροφο, τουλάχιστον

³⁵⁷ Peter Lee, «Historical Literacy: Theory and Research», 3.

³⁵⁸ Το πλαίσιο (matrix) του Rüsen, κατά τον Lee, «πατάει» πάνω στο αντίστοιχο του Thomas Kuhn.

³⁵⁹ Peter Lee, «"Walking backwards into tomorrow". Historical consciousness and understanding history», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans 2002.

στον ίδιο βαθμό³⁶⁰. Άλλωστε, και ο Rüsen αναφέρεται στην «υποκειμενική» εσωτερικευση της «αντικειμενικής» ιστορίας που παρέχει η ακαδημαϊκή επιστήμη³⁶¹.

Άλλη μία ένσταση του Lee στη θεώρηση του Rüsen έγκειται στην άποψη του τελευταίου ότι οι θεωρίες της ιστορικής επιστήμης επηρεάζουν την εικόνα μας για το παρελθόν και τον προσανατολισμό μας στο μέλλον. Ωστόσο, ο Rüsen παραβλέπει το γεγονός ότι, ειδικά στον παραδοσιακό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης, η εμπράγματη ζωή δεν επικοινωνεί επαρκώς με την ιστορική επιστήμη. Και στην περίπτωση που επικοινωνεί συλλαμβάνει το παρελθόν με τρόπο ριζικά διαφορετικό από αυτόν της ιστορικής επιστήμης³⁶². Στο σημείο αυτό ο Lee αξιοποιεί την θεωρία του Oakeshott για το “πρακτικό παρελθόν” (practical past³⁶³) για να καταδείξει την ελλειμματική επικοινωνία μεταξύ εμπράγματης ζωής και ιστορικής επιστήμης³⁶⁴. Έτσι, το πλαίσιο (matrix) του Rüsen παίρνει την ακόλουθη μορφή:

³⁶⁰ Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998, 80.

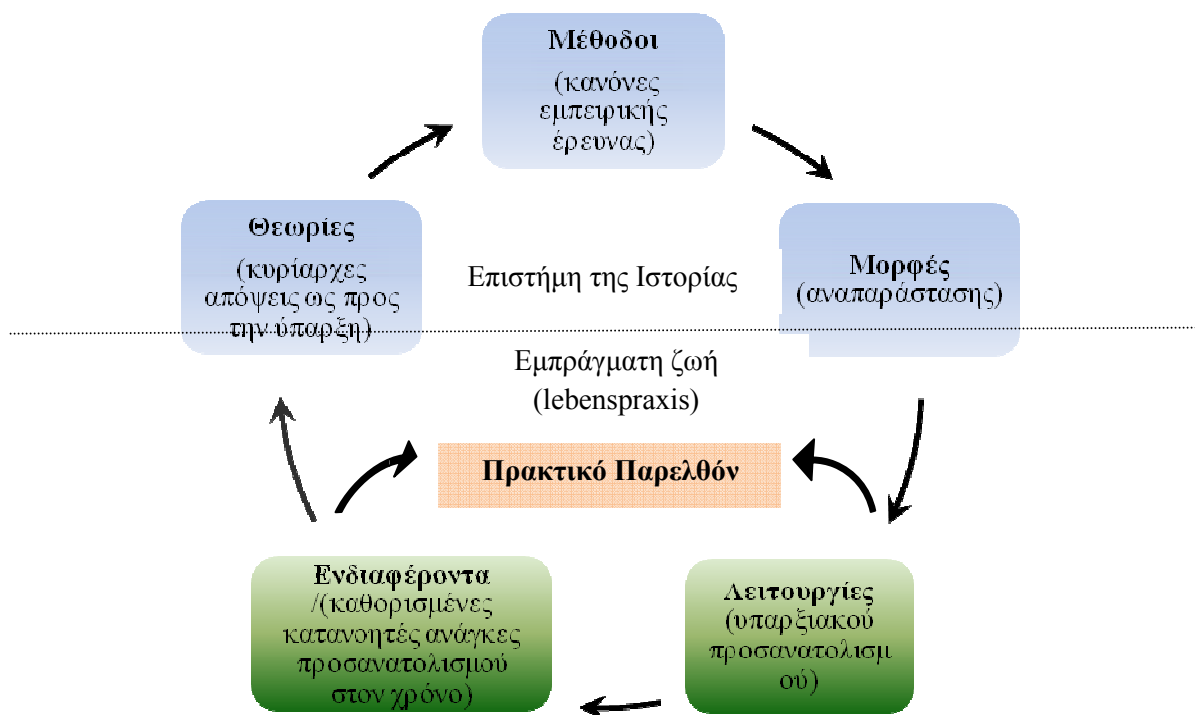
³⁶¹ Τη θέση αυτή διατυπώνει ο Lee αναλύοντας τον καμβά του Rüsen: Lee Peter, «Προσεγγίζοντας την έννοια της ιστορικής παιδείας», 42 στο: Κόκκινος Γιώργος, Νάκου Ειρήνη, *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006· Peter Lee, «“Walking backwards into Tomorrow” Historical Consciousness and Understanding History», paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans, 2002, 4.

³⁶² Peter Lee, 2002, ό.π., 5-6.

³⁶³ Ο Oakeshott διακρίνει 4 κατηγορίες παρελθόντος: contemplative, practical, scientific, historical past. Αναφορικά με το «πρακτικό παρελθόν» ο ίδιος το ορίζει ως εξής: «Οπουδήποτε το παρελθόν είναι αποκλειστικά αυτό που προηγείται του παρόντος, η μήτρα από την οποία προέκυψε το παρόν, οπουδήποτε η σημασία του παρελθόντος έγκειται στην επίδραση που ασκεί στην παροντική και μελλοντική μοίρα του ανθρώπου, οπουδήποτε το παρόν αναζητείται στο παρελθόν, και οπουδήποτε το παρελθόν λειτουργεί ως καταφύγιο για το παρόν, αυτό το παρελθόν είναι «πρακτικό» και όχι «ιστορικό»..... Υπηρετεί δύο αφέντες: την πολιτική και τη θρησκεία». Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό το παρελθόν έχει καθαρά χρησιμοθηρικό χαρακτήρα, «έτοιμο για χρήση», προσφέροντας πρότυπα προς αποφυγή και μίμηση. Το «πρακτικό παρελθόν» βρίσκεται κάπου ανάμεσα στην παραδοσιακή και την παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση. βλ. σχετικά Elizabeth Campbell Corey, *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics and Politics*, University of Missouri Press, 2006, 62-65· Isaac Stuart, *The Politics and Philosophy of Michael Oakeshott*, Routledge, Oxon, 2006 110-15· Hayden White, Practical Past, in *Historein*, 10, 2010.

³⁶⁴ Peter Lee, 2002, ό.π., 4.

Σχήμα 7: Η επιστημονική σχηματική παράσταση της Ιστορίας του Lee³⁶⁵

Οι ενστάσεις του Lee στην τυπολογία του Rüsen αναφέρονται και στην δυσκολία ασφαλούς διάκρισης ανάμεσα στους τέσσερις τύπους ιστορικής νοηματοδότησης. Λόγω της συνθετικής της μορφής η διάκριση ενίοτε είναι δύσκολη και δεν προσφέρεται για εμπειρικές έρευνες, μέχρι τουλάχιστον να δοκιμαστεί πρακτικά³⁶⁶. Βεβαίως, σε καμία περίπτωση, ο Lee δεν απορρίπτει την τυπολογία αυτή καθ' εαυτή τονίζοντας ότι αυτό οφείλεται στις διαφορετικές ερωτήσεις που επιχειρούνται και στις οποίες ενδεχομένως η τυπολογία αδυνατεί να απαντήσει.

Τέλος, ο Lee υποστηρίζει ότι η τυπολογία της ιστορικής συνείδησης ρίχνει φως περισσότερο στον προσανατολισμό του ατόμου, χωρίς να διαφωτίζει τις μεταγνωστικές του δεξιότητες και αντιλήψεις. Αναφέρει, χαρακτηριστικά, ότι ένας/μία μαθητής/-τρια που κατηγοριοποιείται στον γενετικό τύπο, ενδέχεται να αντιλαμβάνεται την Ιστορία ως αντανάκλαση του παρελθόντος και όχι ως ανακατασκευή. Ωστόσο, το πλαίσιο (matrix) δεν δίνει τη δυνατότητα αναζήτησης και διάγνωσης των μεταγνωστικών δεξιοτήτων των μαθητών/-τριών. Ο Lee θεωρεί ότι οι έννοιες δεύτερης τάξης (second-order concepts), όπως η ιστορική αφήγηση, η εξήγηση, η κατανόηση, η αλλαγή, ο χρόνος, η ενσυναίσθηση πλαισιώνουν τον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούμε το παρελθόν· γι' αυτό, πρέπει να αποτελέσουν μέρος της ιστορικής συνείδησης. Άλλωστε, στο πλαίσιο του

³⁶⁵ Peter Lee, 2002, ό.π., 5.

³⁶⁶ Peter Lee, 2002, ό.π., 20.

εκπαιδευτικού προγράμματος, (project) CHATA (*Concepts of History and Teaching Approaches 7-14*)³⁶⁷ ο Lee μέσα από εμπειρική έρευνα επιδιώκει να χαρτογραφήσει τις μεταγνωστικές/μεταϊστορικές δεξιότητες. Στο σημείο αυτό ο Lee συμφωνεί με τον Peter Seixas ως προς ένα «πρακτικότερο» εκπαιδευτικό προσανατολισμό που πρέπει να έχει η έρευνα για την ιστορική συνείδηση.

Γενικότερα, οι βρετανοί ερευνητές στην Διδακτική της ιστορίας ενδιαφέρονται λιγότερο για το νόημα των ιστορικών αφηγήσεων των μαθητών/-τριών για την πρακτική ζωή και δίνουν μεγαλύτερη βαρύτητα σε έννοιες δεύτερης τάξης (second-order concepts)³⁶⁸. Ανάλογους με τον Lee προσανατολισμούς ακολουθούν οι Laville, Letourneau και Moisan· οι μέθοδοι των ιστορικών (επιστημονικά εργαλεία προκειμένου να εμπλακούν ενεργά στην κατασκευή, ερμηνεία και απόφαση για τις αφηγηματικές ερμηνείες του παρελθόντος) βαραίνουν περισσότερο από τα ίδια τα έργα των ιστορικών.

Συνοψίζοντας την θέση του Lee στην τυπολογία της ιστορικής συνείδησης και στο πλαίσιο (matrix) της επιστήμης της Ιστορίας, θα υποστηρίξουμε τα ακόλουθα:

1. Η τυπολογία του Rüsen είναι εξαιρετικά επωφελής για να αντιληφθεί ο ερευνητής της εκπαιδευτικής έρευνας τον προσανατολισμό των μαθητών/-τριών στο χρόνο και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται το παρελθόν (η παράδοση ως το απόλυτο παρόν του παρελθόντος, *historia magistra vitae*, η άρνηση των νοσηματοδοτικών προτύπων του παρελθόντος, η αρχή της μεταλλαγής και της σύνθεσης).
2. Η τυπολογία του Rüsen αδυνατεί όμως να φωτίσει τις μεταγνωστικές/μεταϊστορικές δεξιότητες των μαθητών/-τριών, αφού δεν μπορεί να δώσει απαντήσεις σε ανάλογα ερωτήματα.
3. Το πλαίσιο (matrix) της επιστήμης της Ιστορίας δίνει απαντήσεις και φωτίζει την μεταγνωστική διάσταση της εκπαιδευτικής έρευνας, ωστόσο λείπει από αυτό η «ενδοεπικοινωνία» και «ενδοπληροφόρηση» της εμπράγματης ζωής χωρίς να είναι πάντοτε διαπιστωμένη η τροφοδότησή της από την επιστήμη της Ιστορίας.

³⁶⁷ Βλ. Peter Lee et al., «Progression in Children's Ideas about History. Project CHATA (Concepts of History and Teaching Approaches 7-14)», paper presented at the Annual Meeting of the British Research Association, Liverpool, England, United Kingdom, September 11, 1993, http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/14/3b/39.pdf, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 25/08/2009.

³⁶⁸ Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '80 οι βρετανοί ερευνητές εγκαταλείπουν την τάση να εξετάζουν τις έννοιες πρώτης τάξης (*βασιλιάς, αγρότης, εργοστάσιο, επανάσταση*) και στρέφονται στις έννοιες δεύτερης τάξης. Βλ. σχετικά Peter Lee, Alaric Dickinson and Rosalyn Ashby, «Researching Children's Ideas about History», in Mario Carretero and James Voss (eds.), *Learning and Reasoning in History*, ό.π., 1996, 227-28.

4. Η τυπολογία της ιστορικής συνείδησης ενίοτε είναι δύσχρηστη, ενώ ελλοχεύει και ο κίνδυνος σύγχυσης στη διάκριση των τεσσάρων τύπων, γεγονός που καθιστά την τυπολογία επισφαλή³⁶⁹.

Ο Horst Blanke, εκφράζοντας τις απόψεις του για την τυπολογία της ιστορικής συνείδησης, υποστηρίζει:

όσον αφορά την παραδοσιακή, την παραδειγματική και την γενετική αφήγηση, ο Rüsen είχε δίκιο. Η κριτική αφήγηση, ωστόσο, η οποία έχει μία ιδιαίτερη θέση στην συστηματική του αφήγηση, δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί εύκολα από μία ακαδημαϊκή ιστορική οπτική. Κατά τη γνώμη μου, αυτό οφείλεται μερικώς στο γεγονός ότι ο Rüsen χρησιμοποιεί τον όρο «κριτική» με περισσότερες της μίας έννοιες: ως τεχνικό όρο για μία συγκεκριμένη μορφή και ως όρο για μία συγκεκριμένη λειτουργία της αφήγησης· κάποιος δε διακρίνει αυστηρά τη μεθοδολογική λειτουργία της κριτικής ανάλυσης πηγών από τη μια, και της κριτικής αποδόμησης των μεταφερμένων οπτικών της ιστορίας από την άλλη. Όλες αυτές οι διαστάσεις είναι φυσικά στενά συνδεδεμένες, αλλά φαίνεται αναγκαίο να διακριθούν όλοι αυτοί οι παράγοντες με ένα αναλυτικά ακριβή τρόπο. Το να κατατάσσουμε επιστημονικά την κριτική αφήγηση, όπως τοποθετείται στον Διαφωτισμό αμιγώς ως ένα «μέσο μετάβασης» από την παραδειγματική στην γενετική αφήγηση, δεν φαίνεται ικανοποιητικό. Καθώς η «γενετική αφήγηση» είναι ένα προσιδιάζον στον ιστορικισμό ύφος αφήγησης, δεν είναι το ύφος μόνου του ιστορικισμού. Εμπειρικές αναλύσεις οφείλουν να αποδείξουν την χρησιμότητα της ανάλυσης του Rüsen για ερωτήματα στο πεδίο της ιστορίας της ιστοριογραφίας³⁷⁰.

Αλλά και ο Bodo von Borries, συνοδοιπόρος και συνεργάτης του Rüsen, διατυπώνει επιφυλάξεις ως προς την τυπολογία της ιστορικής συνείδησης του Rüsen. Ειδικότερα, πιστεύει ότι ο τύπος της κριτικής νοηματοδότησης δεν είναι αυτόνομος, αλλά λειτουργεί ως μεταβατικός για κάθε επόμενο στάδιο³⁷¹. Επίσης, προσθέτει ένα ακόμη τύπο ιστορικής νοηματοδότησης, αυτόν της εξελικτικής – παγκόσμιας νοηματοδότησης, ο οποίος, κατά

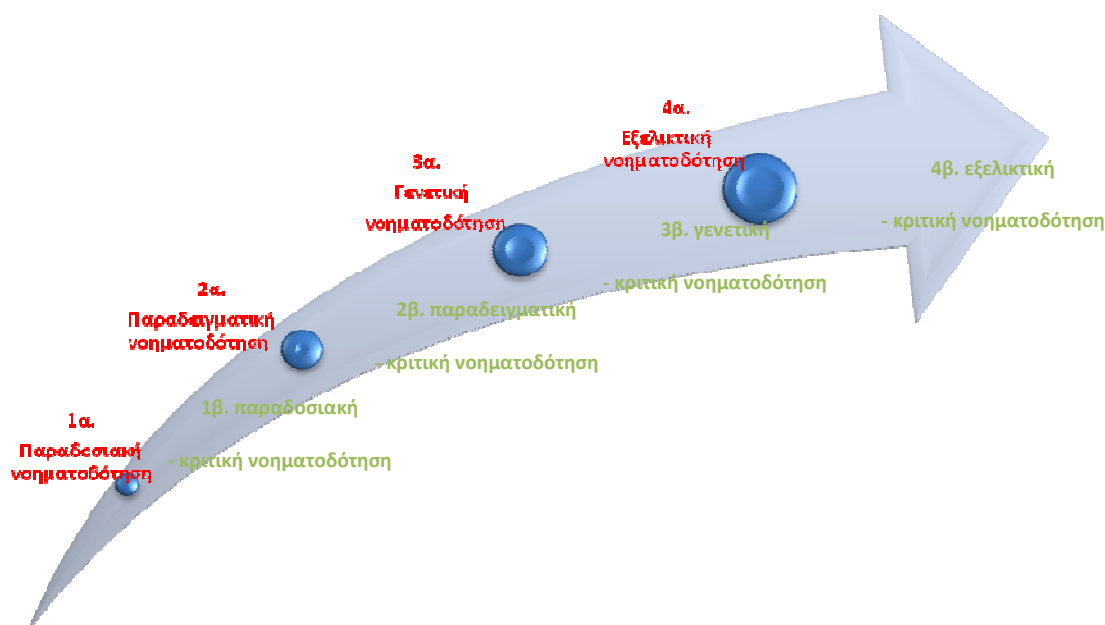
³⁶⁹ Peter Lee, «"Walking backwards into tomorrow". Historical consciousness and understanding history», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans 2002, 9-12. Peter Lee, «Historical Literacy: Theory and Research», <http://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal9/papers/lee.pdf>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 03/09/2009, 1-4. Peter Lee, «Understanding History», <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewabstract.php?10>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης 26/08/2009.

³⁷⁰ Horst Blanke, «Towards a New Theory-Based History of Historiography», in Peter Koslowski (ed.) *Towards a New Theory-Based History of Historiography*, Springer, Berlin - Heidelberg 2005, 223-67.

³⁷¹ Ο ίδιος ο Rüsen δεν αρνείται αυτό το ρόλο στην κριτική νοηματοδότηση, αφού θεωρεί ότι παίζει ρόλο καταλύτη. Jörn Rüsen, 2005, ό.π., 16.

τον Borries απαντάται σπάνια. Αυτός ο τύπος λαμβάνει υπόψη όχι μόνο προηγούμενες μορφές και την αλλαγή, αλλά επίσης και τη μοναδικότητα και την επιτάχυνση των κανόνων της μεταλλαγής και της εξέλιξης³⁷².

Σχήμα 8: Τα στάδια της ιστορικής συνείδησης σύμφωνα με τη θεωρία του Bodo von Borries³⁷³

Τέλος, σε ένα άλλο επίπεδο, ενστάσεις στη θεωρία του Rüsen εκφράζει και ο Jürgen Straub³⁷⁴. Ειδικότερα, ο τελευταίος κρίνει ότι η θεωρία του πρώτου για τα στάδια της ιστορικής συνείδησης δεν καταδεικνύει τις δομές που αλλάζουν στους 4 τύπους, έτσι ώστε να πετύχει μία ψυχολογική ανάλυση της ιστορικής συνείδησης. Αναγνωρίζοντας βέβαια τη συμβολή του Rüsen στην προσπέλαση της ιστορικής συνείδησης, επισημαίνει ότι σε κανένα σημείο της θεωρίας του δεν προσδιορίζει τα μορφικά και δομικά χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να τεκμηριώσουν το διαφορισμό ανάμεσα στον παραδοσιακό, τον παραδειγματικό, τον κριτικό και τον γενετικό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης. Τα δομικά αυτά χαρακτηριστικά απουσιάζουν και αποδυναμώνουν κάθε ψυχολογική θεωρία της ιστορικής συνείδησης και κάθε προσπάθεια να ψηλαφηθεί η ιστορική συνείδηση υπό το πρίσμα μίας ψυχολογικής-αναπτυξιακής πορείας. Έτσι, το οντογενετικό μοντέλο του Rüsen στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε ηθικά κριτήρια, με αποτέλεσμα να αποδυναμώνεται ο ιστορικός χαρακτήρας της θεωρίας.

³⁷² Ηλιοπούλου Ιωάννα, ό.π., 146-47.

³⁷³ Ηλιοπούλου Ιωάννα, ό.π., 2002, 146.

³⁷⁴ J. Straub, «Telling Stories, Making Histories», 2006, 76-7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Μεθοδολογικά ζητήματα και ερευνητικά εργαλεία

A.1. Εισαγωγικά

Προτού καταδυθούμε σε ειδικότερα θέματα σχετικά με την μεθοδολογία της έρευνας, κρίνω σκόπιμο και αναγκαίο να παραθέσω κάποιες διαπιστώσεις, οι οποίες προκύπτουν από συγκεκριμένες έρευνες.

1. Η έρευνα στην Ελλάδα σχετικά με την ιστορική συνείδηση των μαθητών/τριών σχεδόν απουσιάζει³⁷⁵, ενώ ελάχιστες έρευνες για την ιστορική συνείδηση έχουν γίνει αυστηρά βάσει της τυπολογίας του Jörn Rüsen, με μοναδικές εξαιρέσεις τις διδακτορικές διατριβές της Ιωάννας Ηλιοπούλου και της Ελένης Αποστολίδου, των οποίων τρόπον τινά συνέχεια θα μπορούσε να θεωρηθεί η παρούσα έρευνα.
2. Η διδακτική της Ιστορίας, ήδη από τη δεκαετία του '80, θεωρεί την ιστορική συνείδηση ως κεντρικό στοιχείο της, με αποτέλεσμα την ερευνητική προσέγγιση της, κυρίως στη Γερμανία³⁷⁶, αλλά τις δύο τελευταίες δεκαετίες και στον αγγλόφωνο κόσμο³⁷⁷.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις, η γενικότερη προβληματική για τη διδακτική της ιστορίας αλλά και οι συμβολικοί πόλεμοι για την Ιστορία³⁷⁸ καθιστούν επιτακτική την ανάγκη

³⁷⁵ Ηλιοπούλου Ιωάννα, *Το μάθημα της Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση. Ιστορικές, παιδαγωγικές & διδακτικές διαστάσεις*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστήμων Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, 2002 και Eleni Apostolidou, *The Historical Consciousness of 15-year-old students in Greece*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Institute of Education, University of London, 2006.

³⁷⁶ Σε αυτό το συμπέρασμα κατατείνει και η διατριβή της Ιωάννας Ηλιοπούλου, ό.π., 205· Bodo von Borries, «Concepts of Historical Thinking and Historical Learning in the Perspective of German Students and Teachers», in *International Journal of Educational Research*, Volume 27, Issue 3, 1997, 212.

³⁷⁷ Brenda Trofanenko, «More than a Single Best Narrative: Collective History and the Transformation of Historical Consciousness», *Curriculum Inquiry*, v38 n5 p579-603 Dec 2008, 599· Magne Angvik – Bodo von Borries, *Youth and History, A comparative European survey on historical consciousness and political attitudes among adolescents*, Körber – Stiftung, Hamburg 1997· Peter Lee, «"Walking Backwards into Tomorrow". Historical Consciousness and Understanding History», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans, 2002, 20· Peter Seixas, «The Progress of Knowledge in a Postprogressive Way», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford, 2005, 150-58.

³⁷⁸ Ενδεικτικά εδώ αναφέρω κάποιες περιπτώσεις που αφορούν τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια ιστορίας: Ηρακλείδης Αλέξης, «Η ανάγκη για μύθους», *Ta Néa*, 22/03/07, 6· «Πανεπιστημιακοί

έρευνας της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών αλλά και γενικότερα των αντιλήψεών τους για την ίδια την ιστορική επιστήμη και τους «άλλους».

Ειδικότερα στόχοι της έρευνάς μου είναι:

A. Να προσπαθήσει να ψηλαφήσει την ιστορική συνείδηση των μαθητών και μαθητριών που συμμετείχαν στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα της Βουλής των Ελλήνων «Βουλή των Εφήβων» (1996-2005), και να την κατηγοριοποιήσει βάσει της τυπολογίας του Jörn Rüsen.

B. Να συνδέσει ενδεικτικά, σε καμία περίπτωση υπό το πρίσμα μίας ντετερμινιστικής λογικής, τα πορίσματα με τις σχετικές έρευνες για το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας, αλλά και Γεωγραφίας, Αγωγής του Πολίτη και Νέων Ελληνικών.

Γ. Γενικότερα να χαρτογραφήσει την ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών, ενισχύοντας την υπάρχουσα εργογραφία σχετικά με την ιστορική εγγραμματοσύνη, τις στάσεις, τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και τις ιστορικές αντιλήψεις των μαθητών και μαθητριών.

υπέρ του βιβλίου Ιστορίας της Στ' Δημοτικού», *Το Βήμα*, 06/03/07, 16· Γεωργουσόπουλος Κώστας, «Εργολάβοι Λήθης», *Τα Νέα Σαββατοκύριακο*, 27-28/09/08, 14· Βασίλης Κρεμμυδάς, «Όταν εξαφανίστηκε η Γαλλική Επανάσταση», *Τα Νέα Σαββατοκύριακο*, 7-8/10/2006· Παντελής Μπουκάλας, «Από τον Ηρόδοτο στο Μεσολόγγι», *Καθημερινή*, 11/02/2007· Μαρία Ρεπούση, «Οι πόλεμοι των εγχειριδίων», *Το Βήμα*, 28/01/2007, 59· Σ. Αλαχιώτης, «Μάθημα» κριτικής σκέψης», *Το Βήμα*, 18/03/2007, 61· Έφη Γαζή, Οι πολιτικές χρήσεις της Ιστορίας, *Το Βήμα*, 05/11/2006 52· Προεκλογικά παιχνίδια με το βιβλίο της Ιστορίας, *Τα Νέα*, 13/06/2007, 18· Αντώνης Λιάκος, Ρυθμίζεται νομικά η μνήμη;, *Το Βήμα*, 05/11/2006, 51· Τάκης Καμπύλης, «Σαλάτα» με μύθους, θρησκείες και εθνικισμούς, *Καθημερινή*, 29/11/2009· Ριχάρδος Σωμερίτης, «Συντεχνία υπερπατριωτών», 27/03/2007, 10· Γιάννης Βούλγαρης, «Έθνος σε διαρκή κατάσταση έκτακτης ανάγκης», *Τα Νέα Σαββατοκύριακο*, 01/04/2007, 27· Ειρήνη Νάκου, «Μία Ιστορία πάθους και όχι επιστήμης», *Τα Νέα*, 02/04/2007, 16· «Χριστόδουλος: Παραχάραξη της Ιστορίας στο βιβλίο της Στ' Δημοτικού», *Καθημερινή*, 19/03/2007· «Ας ακουστεί και η άλλη πλευρά...», *Η Αυγή*, 14/07/2009· Πέτρος-Ιωσήφ Στανγκανέλλης, «Η Ιστορία, το ΛΑΟΣ και το Πρώτο Θέμα», *Η Αυγή*, 26/07/2009· Μπελεργής Ανδρέας, «Η Ρεπούση του Αιγαίου», *Το Πρώτο Θέμα της Κυριακής* 05/7/2009· Μπελεργής Ανδρέας, «Σάλος για τη “Ρεπούση του Αιγαίου”», *Το Πρώτο Θέμα της Κυριακής* 12/7/2009· Γουσέτης Διονύσης, «Κολοβές ακαδημαϊκές ελευθερίες», *Καθημερινή* 15/7/2009.

A.2. Ερευνητικές υποθέσεις και ερευνώμενο υλικό

A. Η ιστορική συνείδηση των μαθητών και μαθητριών κινείται ως επί το πλείστον ανάμεσα στον πρώτο (παραδοσιακό) και στο δεύτερο (παραδειγματικό) τύπο της σχετικής τυπολογίας του Jörn Rüsen.

B. Οι μαθητές/-τριες αναπαράγουν σε μεγάλο βαθμό τις αξιολογικές αποτιμήσεις για τους εθνικούς «άλλους» έτσι, όπως έχουν καταγραφεί από σχετικές μελέτες στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας.

Γ. Ο εθνοκεντρισμός αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό της ιστορικής τους σκέψης.

Δ. Οι απόψεις και στάσεις των μαθητών σε εθνικά «ευαίσθητα» θέματα ακολουθούν την κυρίαρχη εθνοκεντρική αντίληψη.

E. Οι Τούρκοι θεωρούνται ως οι κατεξοχήν εχθρικοί «άλλοι».

Στ. Οι εθνικές «αποτυχίες» και «συμφορές» παρουσιάζονται ως αποτέλεσμα της πολιτικής των εκάστοτε «άλλων»

ΕΡΕΥΝΩΜΕΝΟ ΥΛΙΚΟ

Πηγές από τις οποίες άντλησα το πρωτογενές υλικό αποτέλεσαν οι δέκα πρώτοι τόμοι (σχολικό έτος 1995-96 έως και το σχολικό έτος 2004-05) από τα πρακτικά της «Βουλής των Εφήβων». Από αυτό το σώμα αφαιρέθηκαν επικαλύψεις, επαναλήψεις και συνθέσεις κειμένων. Ειδικότερα, αφαιρέθηκαν οι συνθέσεις των κειμένων του συνόλου των μαθητών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα, οι εκθέσεις των επιτροπών όσων συμμετείχαν στις συνεδριάσεις της «Βουλής των Εφήβων» και οι ειδικές συνεδριάσεις της ολομέλειας. Οι πρώτες αποτελούν μία περίληψη από τους υπεύθυνους του προγράμματος με βάση τα κείμενα που έστειλαν οι μαθητές/-τριες από το σύνολο των σχολείων της ελληνικής και κυπριακής επικράτειας, καθώς και από τους/τις απόδημους/-ες έλληνες/-ίδες μαθητές/-τριες, ενώ οι εκθέσεις των επιτροπών και οι ειδικές συνεδριάσεις της ολομέλειας σε μεγάλο βαθμό αποτελούν επαναλήψεις των εισηγήσεων. Ανά έτος το ερευνώμενο υλικό διαρθρώθηκε ως εξής:

Πίνακας 5: Κατανομή πρωτογενούς υλικού

Σχολικό έτος	Αριθμός σελίδων	Αριθμός αναφορών
1995-1996	152	856
1996-1997	351	1388
1997-1998	312	1733
1998-1999	353	2300
1999-2000	367	2736
2000-2001	345	2659
2001-2002	401	2631
2002-2003	359	3183
2003-2004	441	2935
2004-2005	667	2156
10	3748	22577

4.3. Μεθοδολογία της έρευνας

Για την εξέταση των ερευνητικών υποθέσεων σχετικά με την ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών αλλά και τις στάσεις τους για την Ευρώπη, τους βαλκανικούς λαούς και το μάθημα της Ιστορίας χρησιμοποίησα την *ανάλυση περιεχομένου (content analysis)* –ποιοτική και ποσοτική³⁷⁹–, η οποία προσπορίζει εγγυήσεις αντικειμενικότητας και εγκυρότητας. Η επιλογή αυτής της μεθόδου ακολουθεί και μία λογική συμβατότητας και συγκρισιμότητας³⁸⁰ με τις προηγηθείσες έρευνες στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, οι οποίες έγιναν βάσει της ανάλυσης περιεχομένου. Ανάμεσα στα άλλα, η ανάλυση περιεχομένου ως ερευνητική μέθοδος μπορεί να διαχειρισθεί μεγάλο όγκο δεδομένων, όπως στην περίπτωσή μας τα πρακτικά της Βουλής των Εφήβων, είναι «διακριτική», αφού δεν επηρεάζει τη συμπεριφορά των πληροφορητών (των εφήβων βουλευτών), είναι συστηματική, είναι εφικτή η συνέργεια με άλλες μεθόδους και τέλος ανιχνεύει τάσεις.

Ιστορικά, οι βάσεις της ποσοτικής ανάλυσης περιεχομένου τέθηκαν από τους Paul Lazarsfield και Harold Lasswell στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής τη δεκαετία του 1920 και 1930. Η συστηματική βέβαια ανάλυση περιεχομένου ως όρος απαντάται για

³⁷⁹ Kölbl Carlos, “Qualitative Approaches in the Research of Historical Learning”, in *Empirical Research on History Learning, Yearbook 2010*, Wochenschau Verlag, 139-152. Η ποιοτική και ποσοτική έρευνα δεν είναι ουσιαστικά αντινομικές, αλλά συμπληρωματικές. Η δυστική προσέγγισή τους αποτελεί τροχοπέδη στην εμπειρική έρευνα. Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescent*, Körber – Stiftung, Hamburg 1997, 232-34.

³⁸⁰ Ο Krippendorf ειδικότερα κρίνει σκόπιμο οι θεματικές κατηγορίες να στηρίζονται σε προηγούμενες επιτυχημένες έρευνες προκειμένου να καθίσταται εφικτή η σύγκριση αλλά και να εμπλουτίζεται η υπάρχουσα γνώση. Klaus Krippendorf, 2004, 351. Κατά τους Shapiro και Markoff η κωδικοποίηση και ποσοτικοποίηση των μεταβλητών αυτή καθ’ εαυτή είναι άχρηστη αν δεν συνδέεται με άλλες μεταβλητές που προέκυψαν από άλλες έρευνες. Για παράδειγμα, η έκφραση δυσαρέσκειας των πολιτών προς την πολιτεία, όταν πληρώνουν φόρους, οφείλει να συνεξετασθεί με ανάλογη στάση που ενδεχομένως τηρούν οι πολίτες σε άλλες μορφές φορολόγησης, όπως για παράδειγμα της εκκλησιαστικής φορολόγησης. Gilbert Shapiro and John Markoff, «A Matter of Definition», in Carl W. Roberts (ed.), *Text Analysis for the Social Sciences, Methods for Drawing Statistical Inferences From Texts and Transcripts*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 1997, 18-19.

Ωστόσο, πρέπει να καταστεί σαφές ότι η δια-πολιτισμική σύγκριση δεν είναι ούτε αυτονόητη ούτε πάντα ασφαλής, διότι το ιστορικό περιεχόμενο κάθε υπό εξέταση ομάδας σε καμία περίπτωση δεν είναι κοινό και επομένως οι ίδιες ερωτήσεις –αν αναφερόμαστε σε μία τέτοιου τύπου έρευνα– ή η ίδια κατηγοριοποίηση –αν αναφερόμαστε στην ανάλυση περιεχομένου– δεν οδηγούν νομοτελειακά σε ασφαλείς συγκρίσεις και συμπεράσματα. Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010. <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>

πρώτη φορά το 1941³⁸¹, αν και η προσπάθεια της Εκκλησίας τον 17^ο αιώνα να αντιμετωπίσει τα γραπτά κείμενα των εχθρών της αποτέλεσε την άτυπη ληξιαρχική πράξη γέννησής της³⁸². Η συστηματική βέβαια εφαρμογή της –στις αρχές του 20^ο αιώνα– στόχευε κυρίως στην ανάλυση του περιεχομένου των εφημερίδων και αργότερα όλων των μέσων μαζικής ενημέρωσης³⁸³, πεδίο που αποτελεί μέχρι σήμερα τον «βιότοπο» της συγκεκριμένης μεθόδου.

Θεμελιωτής της μεθόδου θεωρείται ο Berelson ο οποίος ορίζει την ανάλυση περιεχομένου ως «μία τεχνική έρευνας για την αντικειμενική, συστηματική και ποσοτική περιγραφή του δηλωμένου περιεχομένου της επικοινωνίας³⁸⁴». Στον ορισμό αυτό έχουν διατυπωθεί ενστάσεις, διότι α. ο ορισμός εμμένει στον ποσοτικό χαρακτήρα, ο οποίος είναι βέβαια σημαντικός, αλλά σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αγνοηθεί ο ποιοτικός χαρακτήρας της συγκεκριμένης μεθόδου και β. η εμμονή στο δηλωμένο περιεχόμενο υποβαθμάζεται από την αρχή ότι το περιεχόμενο υπάρχει εγγενώς στο κείμενο³⁸⁵. Γι' αυτό, οι ορισμοί που ικανοποιούν περισσότερο τον προσανατολισμό της παρούσας έρευνας είναι οι ακόλουθοι:

A. Ανάλυση περιεχομένου είναι η ερευνητική μέθοδος η οποία με σαφείς στόχους και κατευθύνσεις ανάλυσης και μέσω συστηματικών τεχνικών και υποδειγμάτων ανάλυσης που διασφαλίζει την διυποκειμενικότητα, ανιχνεύει, ερμηνεύει και αξιολογεί τόσο το ρητό όσο και το λανθάνον³⁸⁶ περιεχόμενο του μηνύματος επικοινωνίας³⁸⁷.

³⁸¹ Ο όρος χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον Bernard Berelson, αν και είχε ήδη καταδειχθεί η σημασία της μεθόδου από τον Max Weber, ο οποίος θεωρούσε ότι μέσα από την μελέτη των αλλαγών στο περιεχόμενο των εφημερίδων ήταν εφικτή η ανίχνευση αλλαγών στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική δομή. Βλ. Klaus Krippendorf, *On Communicating Otherness, Meaning, and Information*, Routledge – New York – London, 2009, 205.

³⁸² Klaus Krippendorf, *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*, Sage Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi, 2004, 3· Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», in Harry T. Reis, Charles M. Judd (eds.), *Handbook of Research Methods in Social and Personality Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York – Melbourne – Madrid, 2000, 314.

³⁸³ Και σήμερα άλλωστε η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί βασικό ερευνητικό εργαλείο στο χώρο της Μέσων. Βλ. Daniel Riffe και Alan Freitag, «A Content Analyses of Content Analyses: Twenty-five Years of Journalism Quarterly», *Journalism and Mass Communication Quarterly*, Vol. 74, No. 4, 1997, 873-82· Kohlbacher, Florian (2005). «The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research». *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 7(1), Art. 21, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0601211.12>· Denzin, Norman K.; Lincoln, Yvonna S., *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Sage Publications, Inc., London, 1998, 248.

³⁸⁴ Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, New York, 1952, 18.

³⁸⁵ Klaus Krippendorf, *ό.π.*, 19-20.

³⁸⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τον Charles Smith «η γλώσσα συχνά λέει για τους ανθρώπους περισσότερα από όσα επιθυμούν να αποκαλύψουν ή γνωρίζουν για τον εαυτό τους...», Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», in Harry T. Reis, Charles M. Judd (eds.), *ό.π.*, Madrid, 2000, 313. Και ο Weber επισημαίνει ότι η ανάλυση περιεχομένου στηρίζεται στην αρχή ότι είναι εφικτό να προχωρήσουμε πέραν του κειμένου όπως παρουσιάζεται και να εντοπίσουμε με

Β. Ανάλυση περιεχομένου είναι μία τεχνική έρευνας που στόχο έχει να οδηγηθεί ο ερευνητής σε επαληθεύσιμα και έγκυρα συμπεράσματα που προκύπτουν από γραπτά κείμενα (ή άλλα «κείμενα»³⁸⁸), όπως εικόνες, ταινίες κ.ά.) και αφορούν το συγκεκριμένο (context) μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται³⁸⁹.

Προτού αναλύσω τον δεύτερο ορισμό (Krippendorf), παραθέτω απλώς μία φράση του Weber η οποία περιεκτικά πυκνώνει την ουσία και την αφαιρετική αρχή της ανάλυσης περιεχομένου: «Μία κεντρική ιδέα στην ανάλυση περιεχομένου είναι ότι πολλές λέξεις του κειμένου κατηγοριοποιούνται σε πολύ λιγότερες κατηγορίες περιεχομένου³⁹⁰».

Αναλύοντας το δεύτερο ορισμό, πρέπει να επισημάνουμε ότι η ανάλυση περιεχομένου έχει εξειδικευμένες μεθόδους που χαρακτηρίζονται από επιστημονικότητα: από **αξιοπιστία** (reliability) και ειδικότερα **επαναληψιμότητα** (replicability), δηλαδή οι ερευνητές που εργάζονται σε διαφορετικό χρόνο και κάτω από διαφορετικές συνθήκες αναμένεται να οδηγηθούν στα ίδια αποτελέσματα. Επίσης χαρακτηρίζεται από **εγκυρότητα** (validity), δηλαδή η έρευνα υπόκειται σε αυστηρό έλεγχο και τα πορίσματά της μπορούν να «επαληθευθούν».

Με βάση πάντα τον ορισμό του Krippendorf, η αναφορά στο κείμενο (text) δεν περιορίζεται σε γραπτά κείμενα, αλλά βρίσκει εφαρμογή και σε έργα τέχνης, εικόνες, χάρτες, ηχητικά ντοκουμέντα κ.ο.κ. τα οποία μπορούν να θεωρηθούν «κείμενα» με την ευρύτερη έννοια³⁹¹.

Ο ορισμός αυτός γενικότερα έρχεται σε σύγκρουση με ορισμούς που *φυσικοποιούν* το κείμενο, όπως οι ορισμοί του Berelson και του Gerbner³⁹², οι οποίοι επιμένουν στη *φυσικότητα* του κειμένου, δηλαδή στο μέσο, τον χαρακτήρα, τη μορφή και τα συστατικά του κειμένου. Η *φυσικοποίηση* (naturalization) οδηγεί σε ένα απλουστευτικό θετικισμό, αφού θεωρεί ότι στο κείμενο ενυπάρχει κάτι εγγενώς μετρήσιμο χωρίς να απαιτείται ερμηνεία από τον αναγνώστη, τον δημιουργό, τον ερευνητή. Γι' αυτό πρέπει να καταστεί σαφές ότι:

έγκυρο τρόπο λανθάνοντα νοήματα. Robert Philip Weber, *Basic Content Analysis*, Sage Publications, Newbury Park – London – New Delhi, 1990, 72-76· Klaus Krippendorf, 2004, 346.

³⁸⁷ Κυριάκος Μπονίδης, *Έρευνα των προδιαγραφών της διδασκαλίας των εν χρήσει σχολικών εγχειριδίων του γλωσσικού μαθήματος υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, Τομέας Παιδαγωγικής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 115.

³⁸⁸ Στην ίδια λογική κινείται και ο Charles Smith, αφού η ανάλυση περιεχομένου εφαρμόζεται και σε μη ρηματικό υλικό. Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 313-14.

³⁸⁹ Klaus Krippendorf, *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*, 18.

³⁹⁰ Robert Philip Weber, *Basic Content Analysis*, Sage Publications, Newbury Park – London – New Delhi, 1990, 12.

³⁹¹ Gilbert Shapiro and John Markoff, *ό.π.*, σ. 15-17.

³⁹² Klaus Krippendorf, *ό.π.*, 2009, 207-08.

Α. τα κείμενα δεν έχουν αντικειμενικές ποιότητες, ανεξάρτητες από τον αναγνώστη. Κάθε κείμενο, κάθε μήνυμα δεν υφίσταται χωρίς τον αναγνώστη, αυτόν που θα το ερμηνεύσει. Στην περίπτωση της ανάλυσης περιεχομένου ο ερευνητής σχεδιάζει την ανάλυση, εκπαιδεύει τους κωδικογράφους και ερμηνεύει τα αποτελέσματα πάντα με την προσδοκία να καταστούν κατανοητά από τρίτους.

Σε αυτό το πλαίσιο ο Weber αναφέρει χαρακτηριστικά:

Η ανάλυση περιεχομένου είναι εν μέρει μία τέχνη και εξαρτάται από την κρίση και ερμηνεία του ερευνητή. Τα κείμενα δεν μιλάνε από μόνα τους... Ο ερευνητής πρέπει να τα κάνει να μιλήσουν και η γλώσσα αυτής της επικοινωνίας είναι η γλώσσα της θεωρίας³⁹³.

Β. Κάθε κείμενο δεν έχει ένα και μοναδικό αναγνώστη. Τα κείμενα μπορούν να μελετηθούν πολύ-προοπτικά³⁹⁴, χωρίς αυτό να αναιρεί την εγκυρότητα της κάθε έρευνας. Οι μονάδες καταγραφής, οι μεταβλητές, οι κατηγορίες, η –ψυχολογική, πολιτική κοινωνιολογική, κ.ο.κ.– ερμηνεία των κειμένων δύναται να διαφοροποιούνται ποικιλοτρόπως. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να μιλάμε για ένα και μοναδικά ερμηνεύσιμο περιεχόμενο.

Γ. Τα νοήματα των κειμένων δεν είναι αναγκαία να είναι κοινώς αποδεκτά και μοναδικά. Αν και η διυποκειμενική συμφωνία προς όσα ο δημιουργός ενός κειμένου είχε την πρόθεση να πει θα υπεραπλούστευε την ανάλυση περιεχομένου, στην πράξη μία τέτοια συμφωνία είναι σπάνια. Στην περίπτωση αυτή θα έπρεπε να περιοριστούμε στο δηλωμένο νόημα της επικοινωνίας, πρακτική που θα αφυδάτωνε επικίνδυνα τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου. Για παράδειγμα, οι ψυχίατροι αναμένεται να ερμηνεύσουν τις αφηγήσεις-ιστορίες των ασθενών τους διαφορετικά από τους ίδιους τους ασθενείς. Κάθε κείμενο μπορεί να ερμηνευθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτευχθεί μία διυποκειμενική συμφωνία ανάμεσα σε ομάδες με κοινή κατάρτιση και εμπειρία, αλλά σε καμία περίπτωση το κείμενο δεν είναι μοναδικό ως ερμηνεία.

Δ. Τα περιεχόμενα/νοήματα απευθύνονται σε κάτι πέραν του δεδομένου κειμένου. Άλλωστε, η επικοινωνία χαρακτηρίζεται από τον επικοινωνιακό προσανατολισμό του δέκτη, την πρόκληση συναισθημάτων ή και αλλαγών στη συμπεριφορά. Τη σύνδεση αυτή του κειμένου με μελλοντικά ενεργήματα καλείται να συλλάβει και να καταγράψει ο ερευνητής. Γι' αυτό οφείλει να αποστασιοποιηθεί από τη φυσικότητα του κειμένου. Εδώ

³⁹³ Παρατίθεται από τον Robert Philip Weber, *Basic Content Analysis*, Sage Publications – Newbury Park – London, New Delhi, 1990, 62.

³⁹⁴ Klaus Krippendorff, ό.π., 21-25.

ακριβώς εντοπίζονται και τα όρια στην αξιοποίηση των υπολογιστών (ποσοτική λεξικογραφία), αφού συνήθως οι τελευταίοι λειτουργούν στο πλαίσιο και το συγκεκριμένο των χρηστών χωρίς να συλλαμβάνουν αυτό το συγκεκριμένο.

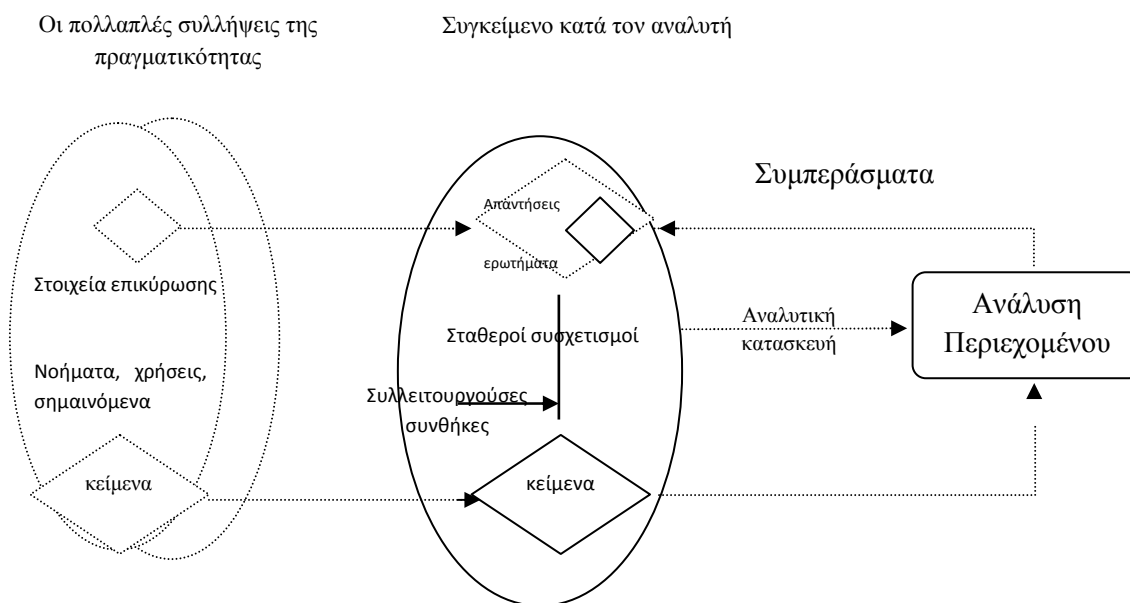
Ε. Τα κείμενα αποκτούν νόημα μέσα σε συγκεκριμένο συγκεκριμένο, λόγο (discourse) ή προθέσεις. Τα μηνύματα λαμβάνουν χώρα σε συγκεκριμένες συνθήκες. Τα κείμενα αποκωδικοποιούνται υπό το πρίσμα συγκεκριμένων προθέσεων και τα δεδομένα παρέχουν πληροφορίες που ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα προβλήματα. Ένας ψυχοθεραπευτής για παράδειγμα και ένας ερευνητής του ίδιου διαλόγου «βλέπουν» τον διάλογο διαφορετικά. Οι διαφοροποιήσεις αυτές ερμηνεύονται βάσει του συγκεκριμένου που επιλέγει ο ερευνητής για να «ακούσει» ένα διάλογο, ένα κείμενο, τα δεδομένα. Κάθε ανάλυση περιεχομένου αποκτά ένα συγκεκριμένο μέσα στο οποίο τα κείμενα εξετάζονται. Ο ερευνητής, ανάμεσα στα άλλα, καλείται να κατασκευάσει ένα κόσμο-συγκεκριμένο μέσα στο οποίο το κείμενο αποκτά νόημα και απαντά στα ερωτήματα/υποθέσεις.

Στ. Η ιδιοσυστασία του κειμένου απαιτεί από τον ερευνητή να εξαγάγει συγκεκριμένα συμπεράσματα από ένα σώμα κειμένου μέσα σε ένα συγκεκριμένο συγκεκριμένο. Το κείμενο, τα σύμβολα και τα μηνύματα δεν μιλούν από μόνα τους. Πληροφορούν κάποιον/-α. Η πληροφορία επιτρέπει στον/-ην αναγνώστη/-στρια να επιλέξει μεταξύ εναλλακτικών πληροφοριών. Η πληροφορία περιορίζει το εύρος των διαθέσιμων ερμηνειών οι οποίες σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν περισσότερες. Έτσι και για τον ερευνητή η συστηματική μελέτη ενός σώματος κειμένων περιορίζει το εύρος των πιθανών συμπερασμάτων. Άλλωστε, η συναγωγή συμπερασμάτων αποτελεί αξονικό μέρος της ανάλυσης περιεχομένου.

ΠΛΑΙΣΙΟ

Ο Krippendorff αναπαριστά σχηματικά το πλαίσιο της ανάλυσης περιεχομένου με τον ακόλουθο τρόπο³⁹⁵:

Σχήμα 8. Το πλαίσιο της ανάλυσης περιεχομένου³⁹⁶

Η επισκόπηση του σχήματος είναι η ακόλουθη:

- Ένα σώμα κειμένων, τα δεδομένα που ο ερευνητής έχει στη διάθεσή του.
- Η υπόθεση/ερώτηση στην οποία ο ερευνητής επιδιώκει να απαντήσει.
- Το συγκείμενο που δομεί ο ερευνητής προκειμένου το κείμενο να καταστεί κατανοητό.
- Μία αναλυτική κατασκευή (analytical construct) η οποία καθιστά μετρήσιμο και λειτουργικό (operationalize) ό,τι γνωρίζει ο ερευνητής για το συγκείμενο.
- Τα συμπεράσματα που απαντούν στην ερώτηση.
- Τα στοιχεία επικύρωσης (validating evidence), τα οποία λειτουργούν ως τελική επαλήθευση των συμπερασμάτων της ανάλυσης.

Ειδικότερα:

³⁹⁵ Klaus Krippendorff, ό.π., 29-40 & *Conference on Optimal Coding of Open-Ended Survey Data*, at the Institute for Social Research, University of Michigan, 2008.

³⁹⁶ Klaus Krippendorff, ό.π., 30.

Κείμενο

Συνήθως η ανάλυση περιεχομένου εκκινεί από δεδομένα που δεν επρόκειτο εξ αρχής να αναλυθούν για να απαντήσουν σε συγκεκριμένες υποθέσεις-ερωτήματα. Βέβαια αυτό δεν παραγνωρίζει το γεγονός ότι είναι προορισμένα να διαβασθούν, να ερμηνευθούν και να κατανοηθούν από αναγνώστες/-στριες πέραν των ερευνητών. Κάθε συγγραφέας γράφει με την προσδοκία τα κείμενά του/της να καταστούν κατανοητά από τους/τις αναγνώστες/-τριες και αυτό καθιστά το κείμενο κοινωνικά σημαντικό. Αν και η ανάλυση περιεχομένου δεν δεσμεύεται να αναλύσει τα δεδομένα της σε αναφορά με το προτιθέμενο από τον/την συγγραφέα κοινό, πρέπει να ιδωθούν τα δεδομένα υπό αυτό το πρίσμα. Για παράδειγμα όταν ο πολιτικός αγορεύει, το κάνει έχοντας υπόψη ότι θα ελεγχθεί από το κοινό. Γι' αυτό ο/η ερευνητής/-τρια πρέπει να προστατεύσει την έρευνα αναζητώντας τα στοιχεία εκείνα για τα οποία η πηγή (συγγραφέας, αγορητής κ.ο.κ.) λειτουργεί ασύνειδα, χωρίς να έχει κατά νου μία ενδεχόμενη ανάλυση των λόγων ή των γραπτών του. Αυτό καθίσταται ευκολότερο για κείμενα των οποίων η πηγή –αγορητής, συγγραφέας– δεν γνωρίζει και δεν έχει κατά νου ότι ο λόγος/κείμενα της θα αναλυθούν με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου³⁹⁷.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ/ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Ουσιαστικά πρόκειται για το στόχο των συμπερασμάτων που θα προκύψουν από τα διαθέσιμα κείμενα³⁹⁸. Γενικά οι ερωτήσεις αυτές περιγράφουν τις πιθανές, αλλά αρχικά αβέβαιες απαντήσεις. Η αναγκαιότητα να ξεκινήσει μία ανάλυση περιεχομένου με ερωτήσεις καθίσταται σαφής για δύο λόγους: **αποδοτικότητα** (efficiency) και **εμπειρική θεμελίωση** (empirical grounding): το έργο του ερευνητή και των κωδικογράφων είναι στοχευμένο προκειμένου να εξοικονομήσουν πόρους, αλλά και στηρίζεται μερικώς σε προηγούμενες έρευνες. Οι ερωτήσεις έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά³⁹⁹:

- Υπάρχει η πεποίθηση ότι η απάντησή τους θα δοθεί μέσα από την ανάλυση του σώματος κειμένων.
- Προδιαγράφουν μία σειρά από πιθανές-υποθετικές απαντήσεις.
- Αναφέρονται σε μη προσβάσιμα και άμεσα αντιληπτά φαινόμενα.

³⁹⁷ David Winter, "Content Analysis of Archival Materials, Personal Documents, and Everyday Verbal Productions", in Charles P. Smith (ed.), *Motivation and Personality: Handbook of Thematic Content Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Victoria, 1992, 110-11.

³⁹⁸ Klaus Krippendorff, *On Communicating Otherness, Meaning, and Information*, 212.

³⁹⁹ Klaus Krippendorff, *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*, 32-33.

- Επιτρέπουν την επικύρωση (ή την ακύρωσή τους) μέσω της παραδοχής ότι υπάρχει κάποιος άλλος τρόπος να παρατηρηθούν ή να τεκμηριωθούν τα συναγόμενα συμπεράσματα.

ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΟ (CONTEXT)

Το εκάστοτε κείμενο καθίσταται αξιοποιήσιμο από τη στιγμή που ο ερευνητής το εντάσσει στο ερμηνευτικό και ιστορικό συγκείμενο⁴⁰⁰. Ο αναλυτής καλείται να εγγράψει το κείμενο αφενός στο εννοιολογικό του περιβάλλον και αφετέρου στα χωροχρονικά του συμφραζόμενα· το συγκείμενο εστιάζει και περιορίζει το περιβάλλον μέσα στο οποίο το κείμενο σχετίζεται με τις ερωτήσεις της έρευνας.

Η γνώση του συγκειμένου, κατά τον Krippendorf, διακρίνεται σε 2 είδη⁴⁰¹:

A. Το δίκτυο των σταθερών συσχετισμών (stable correlation) οι οποίες συνδέουν τα διαθέσιμα κείμενα με πιθανές απαντήσεις στα ερωτήματα.

B. Οι συλλειτουργούσες συνθήκες (contributing conditions) οι οποίες συνίστανται από όλους εκείνους τους παράγοντες οι οποίοι είναι γνωστό ότι επηρεάζουν το δίκτυο των σταθερών συσχετισμών με προβλέψιμο τρόπο.

Ο ερευνητής οφείλει να εντάξει τα δεδομένα στο συγκείμενό τους (contextualize), δηλαδή στο περιβάλλον όσων ειπώθηκαν πριν (από μία συζήτηση για παράδειγμα), από ποιον προς ποιον, τις απαντήσεις που έλαβε ο ομιλητής και τον τρόπο που κατήυθνε τη συζήτηση (συγκείμενο ενός εξωτερικού –αμέτοχου στο διάλογο– παρατηρητή). Επίσης, ο ερευνητής της ανάλυσης περιεχομένου είναι αναγκαίο να ανιχνεύσει και να περιγράψει και το εσωτερικό συγκείμενο, δηλαδή το συγκείμενο των ίδιων των συμμετεχόντων σε ένα διάλογο. Αυτό καθίσταται σαφές αν αντιληφθούμε ότι κάθε διάλογος δεν θα είχε νόημα αν όλοι οι συμμετέχοντες μοιράζονταν το ίδιο συγκείμενο. Έτσι, ο αναλυτής πρέπει να κατασκευάσει το δικό του συγκείμενο (analyst's context) μέσα στο οποίο οι διαλεγόμενοι «μιλάνε», και να στηριχθεί στη γνώση που έχει για τις σχέσεις μεταξύ των ρηματικών ενεργημάτων, τη δύναμη του λόγου, το δίκτυο των σχέσεων που οδηγεί από τα κείμενα στις απαντήσεις των ερωτημάτων της έρευνας.

Καθώς λοιπόν οι διαλεγόμενοι κατά την πορεία της συζήτησης ενδέχεται να τροποποιήσουν τους «όρους» του διαλόγου και καθώς ο αναλυτής, συνήθως, δε

⁴⁰⁰ Klaus Krippendorf, *On Communicating Otherness, Meaning, and Information*, Routledge, New York – London 2009, 213.

⁴⁰¹ Klaus Krippendorf, *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*, 33-34.

συμμετέχει, αλλά ως εκ των υστέρων εξωτερικός παρατηρητής αναλύει τα δεδομένα και δεν μπορεί να ρωτήσει τους διαλεγόμενους τι εννοούν, χρειάζεται να λάβει υπόψη του τις συλλειτουργούσες συνθήκες (contributing factors) ώστε να δώσει απαντήσεις στα ερευνητικά ερωτήματα που έχει θέσει.

Αν ο αναγνώστης/-στρια των συμπερασμάτων μίας ανάλυσης περιεχομένου δεν μελετήσει πρώτα το συγκεκριμένο που χρησιμοποίησε ο αναλυτής κινδυνεύει να οδηγηθεί σε λανθασμένα συμπεράσματα. Γι' αυτό, σε κάθε ανάλυση περιεχομένου πρέπει να καταστεί σαφές και κατανοητό το συγκεκριμένο, ώστε και τα αποτελέσματα της έρευνας να είναι κατανοητά⁴⁰².

ΑΝΑΛΥΤΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ (ANALYTICAL CONSTRUCTS)

Οι αναλυτικές κατασκευές καθιστούν μετρήσιμο και λειτουργικό το σύνολο των γνώσεων που έχουμε ως ερευνητές για το συγκεκριμένο. Συγκεκριμένα, το δίκτυο συσχετισμών που ενδεχομένως εξηγούν πώς τα διαθέσιμα κείμενα συνδέονται με τις πιθανές απαντήσεις στα ερωτήματα και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι συσχετισμοί αυτοί δύνανται να αλλάξουν. Οι αναλυτικές κατασκευές αντιπροσωπεύουν αυτό το δίκτυο σε μετρήσιμη μορφή και διασφαλίζουν ότι μία ανάλυση περιεχομένου διαμορφώνει το συγκεκριμένο χρήσης, δηλαδή ότι η ανάλυση δεν προχωρά παραβιάζοντας την περιρρέουσα ατμόσφαιρα του κειμένου. Συνήθως οι αναλυτικές κατασκευές παίρνουν την μορφή του τύπου «αν-τότε», οι οποίες ισοδυναμούν με κανόνες συμπερασμάτων που καθοδηγούν τον ερευνητή από τα κείμενα προς τις απαντήσεις.

Για παράδειγμα, μία ανάλυση περιεχομένου που στηρίζεται στη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών μπορεί να χρησιμοποιήσει ένα λεξικό με κλισέ το οποίο μιμείται τον τρόπο με τον οποίο ικανοί χρήστες της γλώσσας κατηγοριοποιούν λέξεις σε ομάδες με παρόμοια σημασία. Ένα τέτοιο λεξικό συνάγει συμπεράσματα σχετικά με τη γλωσσική ικανότητα. Σε άλλη περίπτωση, μπορεί να γίνει σύνδεση της γλωσσικής σύγχυσης με την νευρική.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα συμπεράσματα στην ανάλυση περιεχομένου ακολουθούν την αναλογική συλλογιστική πορεία, δηλαδή από το ειδικό στο ειδικό. Για παράδειγμα, αν κάποιος έχει

⁴⁰² Alexander George, «Quantitative and Qualitative Approaches to Content Analysis», in Ithiel De Sola Pool (ed.) *Trends in Content Analysis*, 1959, 26-27.

εμπειρία από τη γλωσσική πρόοδο των βρεφών, μπορεί να εξάγει συμπεράσματα για την ηλικία των βρεφών από τους ήχους και το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν.

Άλλες, απλώς ενδεικτικές, περιπτώσεις αναλογικών συμπερασμάτων είναι οι ακόλουθες:

- Κάποιος μπορεί να χρονολογήσει ένα κείμενο από το λεξιλόγιό του.
- Κάποιος μπορεί να συμπεράνει ότι ο δείνα ψεύδεται από τους μορφασμούς του.
- Κάποιος μπορεί να αναγνωρίσει την ταυτότητα του δημιουργού ενός ανυπόγραφου κειμένου από τις στατιστικώς μελετημένες ομοιότητες με κείμενα γνωστών δημιουργών.

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΕΠΙΚΥΡΩΣΗΣ (VALIDATING EVIDENCE)

Κάθε ανάλυση περιεχομένου πρέπει να είναι έγκυρη κατ' αρχήν. Καθώς η ανάλυση περιεχομένου προέκυψε από την ανάγκη να συναγάγουμε συμπεράσματα από μη άμεσα παρατηρήσιμα και μετρήσιμα δεδομένα, ενίοτε η επικύρωση καθίσταται μία δύσκολη ή και ανέφικτη διαδικασία. Για παράδειγμα, όταν τα ερωτήματα σχετίζονται με παρελθοντικά γεγονότα, όπως συμπεράσματα από τα έργα συγγραφέων που δεν είναι εν ζωή για τις προθέσεις τους, τότε η επικύρωση είναι ενδεχομένως ανέφικτη. Ωστόσο, η επικύρωση είναι εφικτή και απαιτείται σε μία σειρά περιπτώσεων προκειμένου να αποφευχθεί η αυθαιρεσία του ερευνητή. Για παράδειγμα, εάν μία ανάλυση στο περιεχόμενο της αμερικάνικης τηλεόρασης οδηγεί από μόνη της στο συμπέρασμα ότι ο ηδονισμός στις Η.Π.Α. βρίσκεται στο αποκορύφωμά του, τότε το συμπέρασμα αυτό είναι αυθαίρετο, εκτός και αν ενισχυθεί και από άλλες έρευνες για την άνοδο του ηδονισμού και εκτός τηλεοπτικής πραγματικότητας. Η εγκυρότητα βέβαια είναι εφικτή σε πολλά επίπεδα⁴⁰³.

⁴⁰³ Βλ. ακολούθως τους τύπους της εγκυρότητας.

Θεωρητικό πλαίσιο⁴⁰⁵: η περιρρέουσα θεωρητική ατμόσφαιρα ορίζει γιατί το προς εξέταση υλικό είναι σημαντικό. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διατυπώνεται και η ερευνητική υπόθεση. Στην περίπτωση που δεν υφίσταται σαφές θεωρητικό πλαίσιο ή προηγούμενες έρευνες να κατευθύνουν την έρευνα, τότε οι ερευνητικές εργασίες καλούνται να αποτελέσουν τον οδηγό της έρευνας⁴⁰⁶.

⁴⁰⁴ Ο Krippendorf ακολουθεί σε γενικές γραμμές μία ανάλογη πορεία. Τα στοιχεία/μέρη και η πορεία που ο ερευνητής χρειάζεται να ακολουθήσει από το σώμα κειμένων προς τα συμπεράσματα είναι τα ακόλουθα:

- Μοναδοποίηση (unitization)
- Δειγματοληψία
- Καταγραφή/Κωδικοποίηση
- Περιορισμός των δεδομένων ώστε να είναι αντιπροσωπευτικά και διαχειρίσιμα.
- Συναγωγή συμπερασμάτων (αναλογικών)
- Παρουσίαση των απαντήσεων στις διατυπωθείσες ερωτήσεις

Ειδικότερα, η μοναδοποίηση είναι η συστηματική διάκριση των τμημάτων εκείνων του κειμένου που ενδιαφέρουν την εκάστοτε έρευνα. Η μοναδοποίηση είναι λειτουργική όταν οι πληροφορίες που είναι αναγκαίες για την ανάλυση αντιπροσωπεύονται στο σύνολο των μονάδων. Η δειγματοληψία επιτρέπει την εξοικονόμηση πόρων και μόχθου, περιορίζοντας τις παρατηρήσεις σε ένα ορισμένο και διαχειρίσιμο σύνολο μονάδων, αντιπροσωπευτικών του συνόλου. Η καταγραφή/κωδικοποίηση γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στα μοναδοποιημένα κείμενα και στην ανάγνωσή τους, ανάμεσα σε διακριτές παρατηρήσεις και στις ερμηνείες τους. Ο περιορισμός των δεδομένων είναι συχνά αναγκαίος, ειδικά όταν ο όγκος των δεδομένων είναι τεράστιος. Ο αναλογικός συμπερασμός για φαινόμενα εκτός κειμένων από τα ίδια τα κείμενα γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα σε απλώς περιγραφικά σύνολα κειμένων και στο τι σημαίνουν, τι προκαλούν. Ο αναλογικός συμπερασμός οδηγεί σε ό,τι εστιάζει ο αναλυτής, δηλαδή στα μη παρατηρήσιμα με την ανάγνωση φαινόμενα. Άλλωστε, ο αναλογικός συλλογισμός διακρίνει την ανάλυση περιεχομένου από άλλους τρόπους έρευνας. Τέλος, οι απαντήσεις στα αρχικά ερωτήματα καθιστούν τα αποτελέσματα της έρευνας κατανοητά σε τρίτους. Ουσιαστικά αυτό μπορεί να σημαίνει ότι ο αναλυτής οφείλει να εξηγήσει την πρακτική χρησιμότητα των ευρημάτων ή τη συνεισφορά της έρευνας στην υπάρχουσα ερευνητική φιλολογία. Ενίοτε, τα πορίσματα μπορεί να αποτελούν θεμέλιο για ανάληψη δράσης ή για περαιτέρω έρευνα. Klaus Krippendorf, *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*, ό.π., 83-87.

Την ίδια λογική ακολουθεί και η πορεία της ανάλυσης περιεχομένου κατά τον Charles Smith, Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», in Harry T. Reis, Charles M. Judd (eds.), ό.π., 318.

⁴⁰⁵ Kimberly Neuendorf, *The Content Analysis Guidebook*, Sage Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi, 2002, 50-51.

⁴⁰⁶ Kimberly Neuendorf, 108.

Εννοιοδοτήσεις/εννοιολογικές συλλήψεις: Επιλέγονται οι κατηγορίες, δηλαδή οι λειτουργικοί ορισμοί των μεταβλητών, οι οποίοι –ορισμοί– πρέπει να είναι σαφείς και πλήρεις. Άλλωστε, κατά τον Berelson, «η ανάλυση περιεχομένου επιτυγχάνει ή αποτυγχάνει εξαιτίας των κατηγοριών της [...] Έτσι, επειδή οι κατηγορίες εμπεριέχουν την ουσία της έρευνας, μία ανάλυση περιεχομένου, δεν μπορεί να είναι καλύτερη από το σύστημα των κατηγοριών της⁴⁰⁷».

Λειτουργικοποίηση/μετρησιμότητα (operationalization): Είναι η διαδικασία μετασχηματισμού μέσω συγκεκριμένων τεχνικών των δεδομένων σε αριθμητικά στοιχεία. Οι μετρήσεις πρέπει να ακολουθούν τις εννοιολογικές συλλήψεις (εσωτερική εγκυρότητα). Επίσης εξετάζεται ποιες μονάδες θα επιλεγούν και αν οι μεταβλητές έχουν μετρηθεί σωστά.

Στη φάση αυτή επιλέγεται και η μονάδα καταγραφής, η οποία μπορεί να είναι⁴⁰⁸:

1. Η λέξη ή το σύμβολο και η σημασία της λέξης. Αυτά συνιστούν τις μικρότερες μονάδες καταγραφής.
2. Η πρόταση και η παράγραφος. Ωστόσο, επειδή συχνά περιλαμβάνουν πολλαπλές ιδέες, αυτές αποφεύγονται ως μονάδες καταγραφής.
3. Το συνολικό κείμενο.
4. Το θέμα⁴⁰⁹, το οποίο θεωρείται ως η καταλληλότερη⁴¹⁰ μονάδα καταγραφής. Ως θέμα ορίζεται κάθε ολοκληρωμένη από συντακτική άποψη διατύπωση (πρόταση, περίοδος, ημιπερίοδος, παράγραφος ή παράγραφοι), που εκφράζει ολοκληρωμένο νόημα. Το θέμα επιλέχθηκε ως μονάδα καταγραφής της παρούσας έρευνας.

Κωδικοποίηση: Αποτελεί την καρδιά της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου, αφού εστιάζει στο προς μελέτη υλικό⁴¹¹. Σε περίπτωση που το επιλεγθέν υλικό δεν είναι

⁴⁰⁷ Αναφέρεται στο: Κυριάκος Μπονίδης, ό.π., 51.

⁴⁰⁸ Κυριάκος Μπονίδης, ό.π., 53-57· *Content Analysis: A methodology for Structuring and Analyzing Written Material*, United States General Accounting Office, Program Evaluation and Methodology Division, September 1996, 25-27.

⁴⁰⁹ Cohen & Manion, *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*, Μεταίχμιο, Αθήνα, 1994, 87· Kimberly Neuendorf, ό.π., 72.

⁴¹⁰ Charles Smith, *Content Analysis and Narrative Analysis*, 2000, 321· Νίκος Άχλης, *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983, 21.

⁴¹¹ Η κωδικοποίηση ενδέχεται να «πατήσει» σε ένα προϋπάρχον σύστημα κωδικών ή σε ένα νέο ad hoc σύστημα κωδικών το οποίο είτε έχει διαμορφωθεί a priori είτε εμπειρικά, κατά την πορεία της ανάλυσης του ερευνώμενου υλικού είτε μεικτά. Βλ. Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 323-24.

κατάλληλο, τότε σημαντικές πληροφορίες αγνοούνται και η ανάλυση αποκλίνει από το στόχο της. Γι' αυτό απαιτούνται: Α. βιβλίο κωδικών (codebook⁴¹²) με όλες τις μεταβλητές πλήρως ορισμένες, δηλαδή τους λειτουργικούς ορισμούς όλων των μεταβλητών και Β. δελτία κωδικοποίησης (coding forms), δηλαδή δελτία για την χειρόγραφη κωδικοποίηση, σύμφωνα πάντα με το βιβλίο κωδικών⁴¹³. Δομικό στοιχείο της κωδικοποίησης είναι η κατασκευή κατηγοριών οι οποίες πρέπει να είναι **εξαντλητικές** (πρέπει να υπάρχει ένας κατάλληλος κωδικός για κάθε μία και για όλες τις μονάδες που κωδικοποιήθηκαν), **αποκλειστικές**⁴¹⁴ (κάθε κωδικός πρέπει να τοποθετείται μία μόνο φορά σε ένα τμήμα κατηγορίας⁴¹⁵) και **ανεξάρτητες** (η καταχώριση σε μία κατηγορία δεν επηρεάζει την καταχώριση σε μία άλλη κατηγορία⁴¹⁶). Γενικότερα, οι κατηγορίες πρέπει να είναι σαφείς, λεπτομερώς προσδιορισμένες και με κατατοπιστικά παραδείγματα⁴¹⁷, έτσι ώστε οι κωδικογράφοι να συμφωνούν, σε μεγάλο βαθμό, στο υλικό που θα κατηγοριοποιηθεί σε ένα κωδικό.

Διάφοροι τύποι μπορούν να αποδώσουν τον βαθμό συμφωνίας μεταξύ των κωδικογράφων⁴¹⁸. Ίσως ο απλούστερος είναι η απλή ποσοστιαία στάθμιση της συμφωνίας ή μη μεταξύ των κωδικογράφων. Ο τύπος⁴¹⁹ έχει ως εξής:

$$P_o = n_a / n_o$$

όπου:

P_o = δείκτης παρατηρούμενης συμφωνίας

n_a = αριθμός συμφωνιών

n_o = αριθμός παρατηρήσεων

⁴¹² Ο Charles Smith το ονομάζει **coding manual**, Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 321· *Content Analysis: A methodology for Structuring and Analyzing Written Material*, United States General Accounting Office, Program Evaluation and Methodology Division, September 1996, 34.

⁴¹³ Kimberly Neuendorf, *The Content Analysis Guidebook*, 50 & 111· Klaus Krippendorff, *Testing the Reliability of Content Analysis Data: What is Involved and Why*, 2007, 2.

⁴¹⁴ *Content Analysis: A methodology for Structuring and Analyzing Written Material*, ο.π., 1996, 21.

⁴¹⁵ Βλ. Νίκος Άχλης, 22· K. Neuendorf, 118-19.

⁴¹⁶ Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 321.

⁴¹⁷ Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 323· *Content Analysis: A methodology for Structuring and Analyzing Written Material*, ό.π., 48.

⁴¹⁸ Η μέθοδος του Holsti, Scott's pi (p), Cohen's kappa (k), Krippendorff's alpha (a), ενώ συνολικά έχουν καταγραφεί 39 μέθοδοι υπολογισμού της αξιοπιστίας μεταξύ των κωδικογράφων.

⁴¹⁹ *Content Analysis: A methodology for Structuring and Analyzing Written Material*, ο.π., 1996, 66· Kimberly Neuendorf, ό.π., 83-39· Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 149.

Η παρατηρούμενη συμφωνία που προκύπτει από τον τύπο αυτό δεν είναι αποδεκτή, διότι δεν υπολογίζει τον βαθμό τυχαίας συμφωνίας⁴²⁰. Μόνο όταν ληφθεί υπόψη και ο βαθμός τυχαίας συμφωνίας, ο υπολογισμός της αξιοπιστίας γίνεται αποδεκτός. Ο τύπος⁴²¹ που προσδιορίζει τον βαθμό τυχαίας συμφωνίας είναι ο ακόλουθος:

$$P_e = \sum_{i=1}^n \left(\frac{N_i}{N} \right)^2$$

Όπου:

P_e = δείκτης τυχαίας συμφωνίας

N_i : ο αριθμός των κοινών κωδικογραφήσεων στην κατηγορία (κατεύθυνση) i .

N : ο συνολικός αριθμός κωδικογραφήσεων

n : ο συνολικός αριθμός των κατηγοριών (κατευθύνσεων)

Με δεδομένη λοιπόν την «αστοχία» της απλής ποσοστιαίας μέτρησης της διυποκειμενικής συμφωνίας, κρίνω, βάσει της σχετικής βιβλιογραφίας, ότι ο ασφαλέστερος τύπος⁴²² είναι ο ακόλουθος:

$$\text{Scott's } p \text{ ή Cohen's } k \text{ ή απλώς } \pi = \frac{P - P_e}{1 - P_e} \text{ όπου:}$$

P : παρατηρούμενος βαθμός συμφωνίας μεταξύ των κωδικογράφων (τύπος Ια)

P_e : ο βαθμός τυχαίας συμφωνίας μεταξύ των κωδικογράφων

⁴²⁰ Kent Grayson and Roland Rust, «Interrater Reliability Assessment in Content Analysis», *Journal of Consumer Psychology*, Vol. 10, No. 1/2, Methodological and Statistical Concerns of the Experimental Behavioral Researcher (2001), 71-73· Kimberly Neuendorf, *The Content Analysis Guidebook*, 83-39· Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», 2000, 150-53.

⁴²¹ Κυριάκος Μπονίδης, *Έρευνα των προδιαγραφών της διδασκαλίας των εν χρήσει σχολικών εγχειριδίων του γλωσσικού μαθήματος υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, Θεσσαλονίκη, Τομέας Παιδαγωγικής Α.Π.Θ., 1998 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), 133.

⁴²² Κυριάκος Μπονίδης, *Έρευνα των προδιαγραφών της διδασκαλίας των εν χρήσει σχολικών εγχειριδίων του γλωσσικού μαθήματος υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, ό.π., 133· Kimberly Neuendorf, *The Content Analysis Guidebook*, ό.π., 83-39· Charles Smith, *Content Analysis and Narrative Analysis*, ό.π., 2000, 151· Klaus Krippendorff, ό.π., 223.

Βέβαια και το α του Krippendorff⁴²³ θα μπορούσε να αποτελέσει τη λυδία λίθο της διυποκειμενικής συμφωνίας, αν και δεν έχει τη διείσδυση των δύο προηγούμενων τύπων σε έρευνες ανάλυσης περιεχομένου.

$$\alpha = 1 - \frac{D_o}{D_e}$$

όπου

D_o : ο παρατηρούμενος βαθμός διαφωνίας

$$D_o = \frac{1}{n} \sum_c \sum_k o_{ck} \text{ metric } \delta_{ck}^2$$

D_e : ο βαθμός τυχαίας διαφωνίας

$$D_e = \frac{1}{n(n-1)} \sum_c \sum_k n_c \cdot n_k \text{ metric } \delta_{ck}^2$$

Ειδικότερα, στην προκείμενη έρευνα οι τύποι που χρησιμοποιήθηκαν και τα αποτελέσματα που προέκυψαν είναι τα ακόλουθα:

Για τον υπολογισμό του βαθμού συμφωνίας του ερευνητή με τους κωδικογράφους (π. 2) στην ταξινόμηση των δελτίων κατά κατηγορία και κατά κατεύθυνση, χρησιμοποιήθηκε ο παρακάτω τύπος⁴²⁴:

$$V_i = \frac{2 \cdot M}{N_\varepsilon + N_i} \quad (I)$$

όπου

⁴²³ Andrew F. Hayes & Klaus Krippendorff, «Answering the Call for a Standard Reliability Measure for Coding Data», *Communication Methods and Measures* 1,1: 77-89, 2007. Klaus Krippendorff, *Content Analysis, An Introduction to its Methodology*, ό.π.,2004, 219-243.

M = αριθμός των δελτίων που συμφώνησαν ο ερευνητής με τον i κωδικογράφο ($i = 1, 2, 3, 4$)

N_e = ο αριθμός των δελτίων που ταξινόμησε ο ερευνητής,

N_i = ο αριθμός των δελτίων που ταξινόμησε ο κωδικογράφος i ($i = 1, 2, 3, 4$).

Πίνακας 6: Βαθμός συμφωνίας μεταξύ ερευνητή και κωδικογράφων κατά θεματική κατηγορία

Θεματικές κατηγορίες	Βαθμός συμφωνίας			
	E – K1	E – K2	E – K3	E – K4
Ιστορική συνείδηση	0,973	0,979	0,992	0,984
Ιδεολογικά και νοητικά σχήματα	0,998	0,993	0,992	1
Η πρόσληψη της ετερότητας	0,967	0,999	0,995	0,990
Ιστορία	0,996	0,976	0,997	0,997

Για τον υπολογισμό του βαθμού συμφωνίας μεταξύ των τεσσάρων κωδικογράφων (π. 3) χρησιμοποιήθηκε ο τύπος:

$$V_2 = \frac{2 \cdot M}{\sum_{i=1}^4 N_i} \quad (\text{Ia})$$

όπου:

M : ο αριθμός των δελτίων που συμφώνησαν οι τέσσερις κωδικογράφοι

N_i : ο αριθμός των δελτίων που ταξινόμησε ο κωδικογράφος i ($i = 1, 2, 3, 4$).

Πίνακας 7: Βαθμός συμφωνίας μεταξύ ερευνητή και κωδικογράφων στις θεματικές κατηγορίες

Ερευνητής		Κωδικογράφος 1	Κωδικογράφος 2	Κωδικογράφος 3	Κωδικογράφος 4
Ερευνητής		0,983	0,998	0,984	0,993
Κωδικογράφος 1	0,983		0,985	0,992	0,993
Κωδικογράφος 2	0,998	0,985		0,986	0,995
Κωδικογράφος 3	0,984	0,992	0,986		0,996
Κωδικογράφος 4	0,993	0,988	0,995	0,994	

Επειδή, κατά την παραπάνω διαδικασία, μετράται μόνο ο βαθμός συμφωνίας χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η τυχαία συμφωνία μεταξύ των κωδικογράφων, για τον προσδιορισμό της αξιοπιστίας χρησιμοποιήθηκε επιπλέον ο ακόλουθος τύπος⁴²⁵:

$$\pi = \frac{P - P_e}{1 - P_e}$$

όπου

P : παρατηρούμενος βαθμός συμφωνίας μεταξύ των κωδικογράφων (τύπος Ια)

P_e : ο βαθμός τυχαίας συμφωνίας μεταξύ των κωδικογράφων, ο οποίος υπολογίζεται από τον τύπο:

$$P_e = \sum_{i=1}^n \left(\frac{N_i}{N} \right)^2$$

⁴²⁵ Κυριάκος Μπονίδης, ό.π., 133

όπου

N_i : ο αριθμός των κοινών κωδικογραφήσεων στην κατηγορία (κατεύθυνση) i .

N : ο συνολικός αριθμός κωδικογραφήσεων

n : ο συνολικός αριθμός των κατηγοριών (κατευθύνσεων)

Προκύπτει ότι $Pe = 17.28\%$ για τις θεματικές κατηγορίες. Τελικά επιτεύχθηκε συνολικό ποσοστό αξιοπιστίας 98.2% για τις κατηγορίες.

Δειγματοληψία⁴²⁶: Ενίοτε το υλικό απαιτεί τη δειγματοληπτική ανάλυσή του. Στην περίπτωση της έρευνας μας το πρωτογενές υλικό αναλύθηκε πλήρως. Πρωτογενές υλικό αποτέλεσαν τα πρακτικά της Βουλής των Εφήβων, χωρίς να λάβουμε υπόψη τη σύνθεση κειμένων, η οποία είναι στην ουσία μία σύνθεση του συνόλου των προτάσεων από χιλιάδες μαθητές/-τριες (για παράδειγμα το σχολικό έτος 2003-04 έλαβαν μέρος 27.724 μαθητές/-τριες⁴²⁷), αλλά και τις εισηγήσεις, στις οποίες οι έφηβοι υπερψηφίζουν ή καταψηφίζουν τις προτάσεις που διατυπώθηκαν στις ομιλίες.

Εξάσκηση και πιλοτική αξιοποίηση: Εξετάζεται κατά πόσο οι κωδικογράφοι συνεργάζονται, όπως και σε ποιο βαθμό συμφωνούν στην κωδικοποίηση των μεταβλητών. Έπειτα σε ένα έλεγχο σημειώνεται η αξιοπιστία σε κάθε μεταβλητή και ενδεχομένως η αναθεώρηση του βιβλίου των κωδικών (feedback loops)⁴²⁸.

Κωδικογράφηση: Τουλάχιστον δύο κωδικογράφοι απαιτούνται ώστε η έρευνα να είναι αξιόπιστη⁴²⁹.

Τελική αξιοπιστία: Υπολογισμός της συνολικής αξιοπιστίας για κάθε μεταβλητή.

⁴²⁶ Για τις διαφορετικές τεχνικές δειγματοληψίας βλ. Kimberly Neuendorf, ό.π., 83-39· Charles Smith, *Content Analysis and Narrative Analysis*, ό.π., 2000, 319.

⁴²⁷ Πρακτικά συνεδριάσεων επιτρόπων και ολομέλειας της Βουλής των Εφήβων, Σύνοδος Θ', 2003-2004, 21.

⁴²⁸ Kohlbacher, Florian (2005). «The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research» . Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 7(1), Art. 21, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0601211>. σελ. 15· Mayring, Philipp (2000). Qualitative Content Analysis [28 paragraphs]. Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research, 1(2), Art. 20, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002204>, 3.

⁴²⁹ Klaus Krippendorff, ό.π., 217. Στην παρούσα έρευνα υπήρξαν τέσσερις κωδικογράφοι.

Συστηματική, ποσοτική και ποιοτική περιγραφή και περιγραφή των αποτελεσμάτων με στόχο την επαλήθευση (μερική ή πλήρη) ή διάψευση των υποθέσεων (Tabulation and reporting).

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΜΕΤΡΗΣΗΣ

Στο σημείο αυτό θα αναλύσω αδρομερώς τις βασικές τεχνικές και τους κανόνες βάσει των οποίων καθορίζονται τα αριθμητικά δεδομένα που προσδιορίζουν αντικείμενα ή γεγονότα. Δηλαδή, οι μετρήσεις δεν είναι τίποτε άλλο, παρά η διαδικασία με την οποία προσδίδουμε αριθμητικό χαρακτήρα στα δεδομένα⁴³⁰.

Για κάθε μεταβλητή σε κάθε μονάδα υπάρχει μία «πραγματική» τιμή την οποία προσπαθούμε να ανακαλύψουμε. Ωστόσο, αυτό δεν είναι πάντα εφικτό και η μέτρηση είναι το άθροισμα των σωστών και λανθασμένων τιμών.

$$m = t + e$$

m: μετρήσεις

t: αληθείς τιμές

e: λανθασμένες τιμές

Έτσι, όσο ελαχιστοποιούνται οι λανθασμένες τιμές τόσο πιο κοντά στις πραγματικές τιμές βρίσκονται οι μετρήσεις. Άλλωστε, αυτός είναι και ο ρόλος που καλείται να επιτελέσει ο ερευνητής. Για παράδειγμα, σε μία έρευνα που καταγράφει τις επιθετικές ενέργειες –όπως ορίζονται σε σχετικό βιβλίο κωδικών (codebook) – των πρωταγωνιστών ενός τηλεοπτικού προγράμματος, υπάρχουν κάποιες πραγματικές τιμές, τις οποίες καλείται να προσεγγίσει ο ερευνητής. Ωστόσο, παράγοντες όπως οι λανθασμένη ερμηνεία της επιθετικής συμπεριφοράς από τον κωδικογράφο, επειδή δεν έχει μελετήσει επιμελώς το βιβλίο κωδικών, λόγω απροσεξίας, κόπωσης ή και λανθασμένης αντιγραφής, συντελούν στην ανακρίβεια των μετρήσεων⁴³¹ και, ίσως, εμποδίζουν την ορθή κωδικογράφηση.

Για να καταστεί μία μέτρηση ορθή, οφείλουμε να εξετάσουμε 4 κριτήρια: αξιοπιστία (reliability), εγκυρότητα (validity), ακρίβεια (accuracy), σαφήνεια (precision).

⁴³⁰ Kimberly Neuendorf, ό.π., 111.

⁴³¹ Charles Smith, «Content Analysis and Narrative Analysis», ό.π., 322· *Content Analysis: A methodology for Structuring and Analyzing Written Material*, ό.π., 34.

Αξιοπιστία

Η αξιοπιστία προσδιορίζει κατά πόσο μία μέτρηση αποδίδει τα ίδια αποτελέσματα σε επαναλαμβανόμενους ελέγχους. Επομένως, μία μέτρηση που έγινε άπαξ ή μόνο από ένα άτομο δεν είναι αξιόπιστη. Άλλωστε, για την εγκυρότητα των πορισμάτων από το κείμενο, είναι σημαντικό η διαδικασία κατηγοριοποίησης να είναι αξιόπιστη υπό την έννοια ότι είναι συνεπής: διαφορετικά υποκείμενα οφείλουν να κωδικοποιήσουν το ίδιο κείμενο με τον ίδιο τρόπο. Στο πλαίσιο αυτό ο Weber σημειώνει ότι «τα προβλήματα αξιοπιστίας ανακύπτουν συνήθως λόγω της αμφισημίας των λέξεων, των ορισμών των κατηγοριών και άλλων κανόνων κωδικοποίησης⁴³²».

Εγκυρότητα

Η εγκυρότητα προσδιορίζει κατά πόσο η έρευνα εξετάζει αυτό που προτίθεται να εξετάσει⁴³³.

Ακρίβεια

Προσδιορίζει κατά πόσο η μέτρηση είναι απαλλαγμένη από προκαταλήψεις.

Σαφήνεια

Είναι η λεπτότητα στη διάκριση μεταξύ κατηγοριών ή επιπέδων της μέτρησης. Βέβαια η υπερβολική λεπτότητα είναι αντιπαραγωγική.

Γενικότερα, η εγκυρότητα μπορεί να ιδωθεί ως περικλείουσα τα κριτήρια της αξιοπιστίας⁴³⁴, της ακρίβειας και της σαφήνειας, χωρίς σε καμία περίπτωση τα τρία αυτά κριτήρια να αποτελούν συνθήκες ικανές για την εγκυρότητα⁴³⁵.

Για να καταστεί σαφής ο συσχετισμός των τριών (αξιοπιστία, ακρίβεια, σαφήνεια) αυτών κριτηρίων αρκεί να εξετάσουμε το ακόλουθο σχήμα:

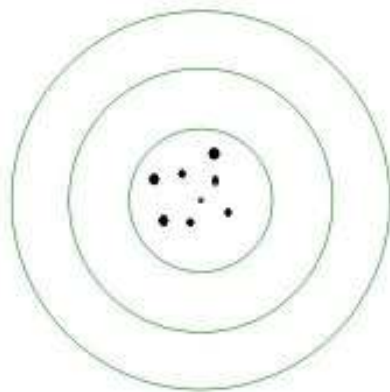
⁴³² Robert Philip Weber, *Basic Content Analysis*, Sage Publications, Newbury Park – London – New Delhi, 1990, 15.

⁴³³ Κατά τον Shapiro, η χρησιμοποίηση αποκλειστικά των υπολογιστών προσδίδει αξιοπιστία και συντελεί στην εξοικονόμηση πόρων, αλλά αποδυναμώνει την εγκυρότητα της έρευνας. Συμπεραίνει λοιπόν πως οι κωδικογράφοι αποτελούν condition sine qua non για την ανάλυση περιεχομένου. Shapiro, «The Future of Coders», ό.π., 226, 238.

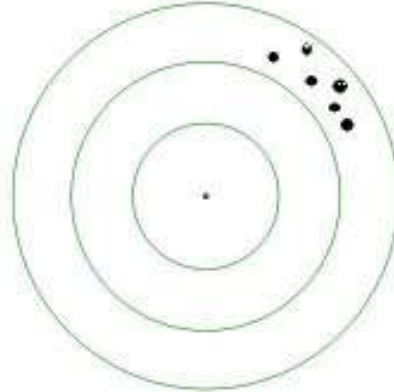
⁴³⁴ Mathew Lombard, «Intercoder Reliability, Practical Resources for Assessing and Reporting Intercoder Reliability in Content Analysis Research Projects», <http://astro.temple.edu/~lombard/reliability/>. Ημερομηνία και χρονολογία Προσπέλασης: 27/03/2010.

⁴³⁵ Klaus Krippendorff, ό.π., 2004, 354.

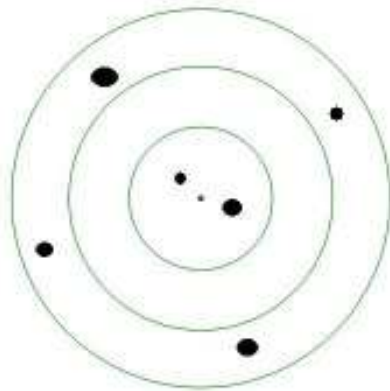
Σχήμα 9: Συγκρίνοντας την αξιοπιστία, την ακρίβεια και τη σαφήνεια⁴³⁶.

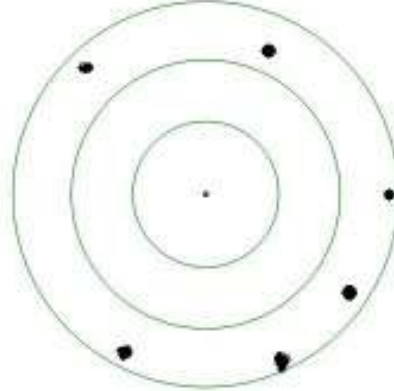
A. υψηλή αξιοπιστία
υψηλή ακρίβεια
υψηλή σαφήνεια

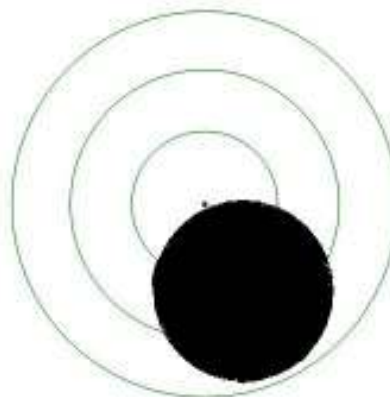
B. υψηλή αξιοπιστία
χαμηλή ακρίβεια
υψηλή σαφήνεια

Γ. χαμηλή αξιοπιστία
μέση ακρίβεια
υψηλή σαφήνεια

Δ. χαμηλή αξιοπιστία
χαμηλή ακρίβεια
υψηλή σαφήνεια

E. υψηλή ακρίβεια
χαμηλή σαφήνεια

⁴³⁶ Klaus Krippendorf, ό.π., 2004, 214· Kimberly Neuendorf, ό.π., 114.

Η επισκόπηση του παραπάνω σχήματος είναι η εξής: Κάθε στόχος δείχνει ένα τρόπο προσέγγισης και μέτρησης μίας μεταβλητής. Κάθε «βολή» γίνεται αντιληπτή ως η προσπάθεια να μετρήσουμε τη μεταβλητή μίας μονάδας. Μία βολή μακριά από το κέντρο δείχνει μία μέτρηση ανακριβή, αστοχώντας να μετρήσει τις πραγματικές τιμές. Η διάμετρος των βλημάτων δείχνει την ακρίβεια των μετρήσεων. Δηλαδή μία μικρή οπή δείχνει μία ακριβή μέτρηση. Έτσι, ο στόχος Α απεικονίζει το στόχο κάθε ερευνητή της ανάλυσης περιεχομένου: μία έγκυρη μέτρηση, δηλαδή μία μέτρηση που είναι αξιόπιστη (τα βλήματα είναι συγκεντρωμένα σε ένα στενό πεδίο), ακριβής (τα βλήματα είναι κοντά στο κέντρο) και σαφής (τα βλήματα είναι αρκετά μικρά ώστε να καταδείξουν τις λεπτομέρειες και τις διαφοροποιήσεις). Ο στόχος Β. έχει καλή αξιοπιστία και σαφήνεια, αλλά τα βλήματα είναι μακριά από το κέντρο, άρα έχει χαμηλή ακρίβεια. Ο στόχος Γ. έχει υψηλή σαφήνεια, αλλά προβληματική αξιοπιστία και ακρίβεια, ενώ ο στόχος Δ. παρουσιάζει χαμηλή αξιοπιστία και ακρίβεια, αλλά υψηλή σαφήνεια. Τέλος, ο στόχος Ε. παρουσιάζει μία μόνο βολή (άρα χαμηλή αξιοπιστία) με χαμηλή σαφήνεια, αφού η διάμετρος είναι τόσο μεγάλη που, αν και περιλαμβάνει το κέντρο, περικλείει και μεγάλο μέρος του στόχου. Με εξαίρεση την πρώτη περίπτωση (στόχος Α.), η εγκυρότητα των μετρήσεων είναι προβληματική, αφού ένα ή περισσότερα από τα τρία κριτήρια (αξιόπιστία, ακρίβεια, σαφήνεια) βρίσκεται σε χαμηλά επίπεδα⁴³⁷.

⁴³⁷ Kimberly Neuendorf, ό.π., 112-14.

ΤΥΠΟΙ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Η εγκυρότητα, κατά την Neuerdorf⁴³⁸, δεν περιορίζεται μόνο στα κριτήρια της αξιοπιστίας, της ακρίβειας και της σαφήνειας, αλλά, στο πλαίσιο της μεταφοράς-εικόνας του στόχου, οφείλει να εξετάζει τα εξής: «Η στόχευση θα είναι ίδια και σε άλλους στόχους;», «Είναι ο σωστός στόχος αυτός που πέτυχα;» και «Ο στόχος καλύπτει όλα όσα θέλω να πετύχω;».

Ειδικότερα:

1. *Εξωτερική εγκυρότητα ή ικανότητα γενίκευσης (external validity / generalizability).*

Η εξωτερική εγκυρότητα αναφέρεται στην αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, καθώς και στο αν οι μετρήσεις ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Δομικό στοιχείο της εξωτερικής εγκυρότητας είναι επίσης η επαναληψιμότητα (replicability), δηλαδή κατά πόσο τρίτοι μπορούν να επαναλάβουν την έρευνα σε ένα διαφορετικό σύνολο μηνυμάτων. Αυτό επιτυγχάνεται με την ενδελεχή αναφορά της διαδικασίας που ακολουθήθηκε, δηλαδή με την πλήρη αναφορά των λεξικών, των βιβλίων κωδικών, των πρόσθετων πρωτοκόλλων για τη διαχείριση των μηνυμάτων κ.ο.κ. Η επιβεβαιωτική επανάληψη ενισχύει την εξωτερική εγκυρότητα των μετρήσεων.

2. *«Φαινομενική» εγκυρότητα (Face Validity)*

Εξετάζει κατά πόσο μία μέτρηση φαίνεται να «κλειδώνει» την επιθυμητή έννοια· να διασφαλίζει την αληθοφάνεια. Για παράδειγμα, αν κάποιος επιθυμεί να μετρήσει τη λεκτική επιθετικότητα, τότε αναμένεται να εξετάζει εκφάνσεις όπως κραυγές, προσβολές, παρενοχλήσεις κ.ά. Σε καμία περίπτωση δεν αναμένουμε μετρήσεις για ψευδείς δηλώσεις, γιατί, αν και χαρακτηρίζονται ως αρνητική λεκτική συμπεριφορά, δεν εμπερικλείονται στην έννοια της λεκτικής επιθετικότητας. Η «φαινομενική» λοιπόν εγκυρότητα υφίσταται όταν κάτι απλώς

⁴³⁸ Kimberly Neuendorf, ό.π., 114-18.

εμφανίζεται ως έγκυρο και σε καμία περίπτωση δεν είναι αρκετή για την εξαγωγή αποδεκτών συμπερασμάτων.

3. *Εγκυρότητα Κριτηρίων (Criterion Validity)*

Εξετάζει κατά πόσο μία μέτρηση αξιολογεί ένα κριτήριο ή μία σημαντική συμπεριφορά που είναι έξω από τη μέτρηση. Μπορεί να είναι ταυτόχρονη (το κριτήριο ή η συμπεριφορά υφίσταται τη στιγμή της μέτρησης) ή προβλεπτική (το κριτήριο ή η συμπεριφορά εκδηλώνεται μετά την μέτρηση). Σε ένα παράδειγμα ταυτόχρονου ελέγχου κριτηρίων εγκυρότητας, οι Pershad και Verma⁴³⁹ χρησιμοποίησαν ως σταθερά τις κλινικές διαγνώσεις σχιζοφρένειας υποκειμένων των οποίων οι ανοιχτές απαντήσεις στις κηλίδες μελάνης μελετήθηκαν βάσει της ανάλυσης περιεχομένου. Σε μία περίπτωση αξιολόγησης εγκυρότητας προγνωστικών κριτηρίων, ο Gottschalk και οι συνάδελφοί του συνέδεσαν τα πορίσματα της ανάλυσης περιεχομένου με βιοχημικές μετρήσεις. Έτσι, διαπίστωσαν ότι η επιθετικότητα που μετρήθηκε σύμφωνα με την ανάλυση περιεχομένου συνδέεται με υψηλότερες τιμές λιπιδών οξέων. Άλλο ένα παράδειγμα εγκυρότητας κριτηρίων με προγνωστικό χαρακτήρα είναι οι πολιτικές δημοσκοπήσεις, οι οποίες στοχεύουν να προβλέψουν τη μελλοντική πρόθεση ψήφου.

4. *Εγκυρότητα περιεχομένου (Content Validity)*

Αυτός ο τύπος εγκυρότητας εξετάζει κατά πόσο οι μετρήσεις αντανακλούν το σύνολο της έννοιας που μετριέται. Για παράδειγμα, η Smith⁴⁴⁰ προσπάθησε να αξιολογήσει ένα ευρύ πεδίο γυναικείων ρόλων – στερεότυπων που έχουν οι γυναίκες σε ταινίες. Κατέγραψε 27 χαρακτηριστικά γνωρίσματα και συμπεριφορές που σε παλαιότερες έρευνες είχε αναγνωρισθεί ότι συνδέονται πρωτίστως με τις γυναίκες, προκειμένου να καλύψει όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές της έννοιας. Επίσης, ο απλός έλεγχος της ικανότητας του μαθητή να προσθέτει δεν ελέγχει το σύνολο των μαθηματικών δεξιοτήτων. Στην περίπτωση αυτή δεν επιτυγχάνεται η εγκυρότητα περιεχομένου.

⁴³⁹ Αναφέρεται στο Kimberly Neuendorf, ό.π.,116.

⁴⁴⁰ Αναφέρεται στο Kimberly Neuendorf, ό.π.,117.

5. Εγκυρότητα μετρήσεων (*Construct Validity*)

Η εγκυρότητα αυτού του τύπου εξετάζει κατά πόσο μία μέτρηση συνδέεται με άλλες μετρήσεις (constructs) πάντα σύμφωνα με τις υποθέσεις που προέκυψαν από το θεωρητικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, ο Gottschalk⁴⁴¹ ανέπτυξε μία σειρά από ψυχογραφικές μετρήσεις (π.χ. κατάθλιψη, επιθετικότητα) έχοντας κατά νου τη σύνδεσή τους με άλλες μεταβλητές. Άλλο ένα παράδειγμα αποτελεί η ανάλυση περιεχομένου των Hill, Hanna και Shafqat σχετικά με την ειδησεογραφική κάλυψη της εκστρατείας των αμερικανών γεροισιαστών. Σε μία ανάλυση περιεχομένου της ειδησεογραφίας των αρχικών προεκλογικών εκστρατειών αμερικανών γεροισιαστών για την κατάληψη της θέσης τους, εφάρμοσαν μία σειρά τεστ για την εγκυρότητα μέτρησης της ιδεολογίας και τα βρήκαν να σχετίζονται, όπως προβλέφθηκε, με τις εθνικές, περιφερειακές και κρατικές παραταξιακές ιδεολογίες καθώς και με τις ανοιχτές ψηφοφορίες των γεροισιαστών. Η εγκυρότητα μετρήσεων, όπως και η εξωτερική εγκυρότητα, διακρίνονται από την τάση γενίκευσης. Ωστόσο, η εξωτερική εγκυρότητα γενικεύει από το συγκεκριμένο της συγκεκριμένης έρευνας προς άλλα υποκείμενα ή χωροχρονικά πλαίσια, ενώ η εγκυρότητα μετρήσεων γενικεύει με κατεύθυνση από τις συγκεκριμένες μετρήσεις προς το θεωρητικό πλαίσιο από το οποίο προέκυψαν οι συγκεκριμένες μετρήσεις. Γενικότερα, η εγκυρότητα μετρήσεων αναφέρεται στην προσπάθεια μετασχηματισμού του θεωρητικού πλαισίου σε ένα λειτουργικό περιβάλλον μετρήσεων.

⁴⁴¹ Kimberly Neuendorf, *ό.π.*, 117.

ΤΥΠΟΙ ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑΣ

Ο Krippendorff διακρίνει 3 τύπους αξιοπιστίας⁴⁴²: *την σταθερότητα (stability), την αναπαραγωγιμότητα (reproducibility) και την ακρίβεια*⁴⁴³ (accuracy).

Ειδικότερα, η *σταθερότητα (stability)* είναι ο βαθμός στον οποίο μία διαδικασία παραμένει αμετάβλητη στην πορεία του χρόνου. Εξετάζει κατά πόσο μία μέτρηση ή μία κωδικογράφηση αποδίδει τα ίδια αποτελέσματα σε επαναλαμβανόμενες δοκιμές. Η σταθερότητα ελέγχεται μέσω μίας διαδικασίας ελέγχου – επανελέγχου (test – retest). Δηλαδή, ένας παρατηρητής ξαναδιαβάζει, επανακατηγοριοποιεί ή αναλύει εκ νέου το ίδιο κείμενο, μετά την παρέλευση κάποιου χρόνου ή ο ίδιος τρόπος μετρήσεων εφαρμόζεται σε διαφορετικό υλικό. Μετά από αυτή τη διαδικασία ελέγχου – επανελέγχου ενδέχεται να αναφανούν διαφοροποιήσεις στα αποτελέσματα του παρατηρητή ή στον τρόπο μέτρησης. Αυτές οι διαφοροποιήσεις, όταν οφείλονται σε ανθρώπινο παράγοντα και όχι σε ηλεκτρονικό υπολογιστή, αναφέρονται ως διαφωνία στον ίδιο τον παρατηρητή (intraobserver disagreement ή individual inconsistencies) που οφείλεται σε απροσεξία, ανασφάλεια, δυσκολία να κατανοήσει ο παρατηρητής τις οδηγίες ή σε χαλάρωση λόγω κόπωσης. Βέβαια, η σταθερότητα, κατά τον Krippendorff, αποτελεί την ασθενέστερη μορφή αξιοπιστίας⁴⁴⁴.

Η *αναπαραγωγιμότητα (reproducibility)* εξετάζει κατά πόσο μία διαδικασία μπορεί να επαναληφθεί από διαφορετικούς αναλυτές κάτω από διαφορετικές συνθήκες, σε διαφορετικό τόπο ή χρησιμοποιώντας διαφορετικά αλλά ισόκυρα εργαλεία μετρήσεων. Η αναπαραγωγιμότητα επιτυγχάνεται όχι μέσω μιας διαδικασίας ελέγχου – επανελέγχου, αλλά μέσω ελέγχου – ελέγχου (test – test). Έτσι, για παράδειγμα, δύο ή πλέον κωδικογράφοι, εργάζονται ανεξάρτητα στο ίδιο υλικό. Ενδεχόμενη διαφωνία στην κωδικοποίηση οφείλεται σε διαφωνία στον ίδιο τον παρατηρητή (intraobserver disagreement) και σε διαφωνία ανάμεσα στους κωδικογράφους ως προς την ερμηνεία και την εφαρμογή των οδηγιών κωδικογράφησης⁴⁴⁵. Ο τύπος αυτός αξιοπιστίας καλείται και αξιοπιστία ανάμεσα στους κωδικογράφους (intercoder reliability⁴⁴⁶) ή διυποκειμενική

⁴⁴² Klaus Krippendorff, *ό.π.*, 213-15.

⁴⁴³ Στο σημείο αυτό η Neuendorf διαφοροποιείται από τον Krippendorff, αφού η πρώτη θεωρεί ότι η ακρίβεια δεν είναι τύπος της αξιοπιστίας, αλλά ένα από τα 4 κριτήρια της για σωστές μετρήσεις.

⁴⁴⁴ Και ο Smith θεωρεί τη σταθερότητα όχι τόσο αξιόπιστη, αν και δε συμφωνεί με την ακρίβεια ως την υψηλότερη μορφή αξιοπιστίας, Charles Smith, *ό.π.*, 2000, 325.

⁴⁴⁵ Απαραίτητη προϋπόθεση για τη σωστή ερμηνεία και εφαρμογή των οδηγιών κωδικοποίησης είναι ένα πλήρες και διανυγές βιβλίο κωδικών (codebook) και τα αντίστοιχα δελτία κωδικοποίησης (coding forms).

⁴⁴⁶ Ο Charles Smith την αναφέρει εναλλακτικά ως interjudge ή interscorer agreement. Charles Smith, *ό.π.*, 2000, 325.

συμφωνία (subjective agreement) και είναι ασφαλώς ισχυρότερος από την σταθερότητα (stability).

Η ακρίβεια (accuracy) τέλος αποτελεί τον τρίτο και ισχυρότερο τύπο αξιοπιστίας, κατά τον Krippendorff. Η ακρίβεια εξετάζει το βαθμό στον οποίο η διαδικασία αποδίδει αυτό για το οποίο σχεδιάστηκε και θεμελιώνεται μέσω του ελέγχου – σταθεράς (test – standard). Οι αναλυτές συγκρίνουν την εκτέλεση μίας ή περισσοτέρων διαδικασιών δημιουργίας δεδομένων με την εκτέλεση μίας διαδικασίας η οποία έχει προκαθοριστεί ως η σωστή προσπάθεια της μέτρησης. Η ακρίβεια θεωρείται ο ισχυρότερος των τριών τύπων αξιοπιστίας και ενδεχόμενη αποτυχία οφείλεται σε διαφωνία του ίδιου του παρατηρητή (intraobserver inconsistencies), σε διαφονίες ανάμεσα στους κωδικογράφους (interobserver differences) και σε αποκλίσεις από μία σταθερά (deviations from a given standards).

Γενικότερα, η ακρίβεια ως τύπος αξιοπιστίας δεν είναι πάντα εφικτή και εφαρμόσιμη, αφού συχνά απαιτείται η σύγκριση του κωδικογραφικού έργου ανάμεσα σε έμπειρους αναλυτές περιεχομένου και εκπαιδευόμενους κωδικογράφους. Αλλά και η σταθερότητα, όπως προαναφέρθηκε, δεν αποτελεί ισχυρή ασφαλιστική δικλίδα για την αξιοπιστία της ανάλυσης. Ο πλέον προσιτός και συχνά εφαρμόσιμος τύπος αξιοπιστίας είναι η αξιοπιστία ανάμεσα στους κωδικογράφους (intercoder reliability ή intersubjective agreement⁴⁴⁷ ή reproducibility). Και στην περίπτωση της παρούσας έρευνας η αξιοπιστία ελέγχθηκε βάσει της αναπαραγωγιμότητας.

Για να διασφαλιστεί η δια-κωδικογραφική αξιοπιστία απαιτούνται τρεις προϋποθέσεις⁴⁴⁸:

- Κατανοητές οδηγίες κωδικογράφησης: εξαντλητική, διαυγής και εύχρηστη γλώσσα κωδικογράφησης αλλά και βήμα προς βήμα οδηγίες χρήσης. Η επισφάλεια μειώνεται ακόμη περισσότερο αν οι κωδικογράφοι εκπαιδευτούν πριν εμπλακούν στη διαδικασία.
- Ευκοινώνητα κριτήρια για την επιλογή των κωδικογράφων.
- Απομόνωση των κωδικογράφων και απουσία κάθε επικοινωνίας.

⁴⁴⁷ Mathew Lombard, *Intercoder Reliability, Practical Resources for Assessing and Reporting Intercoder Reliability in Content Analysis Research Projects*. <http://astro.temple.edu/~lombard/reliability/>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 27/03/2010.

⁴⁴⁸ Klaus Krippendorff, 2004, ό.π., 217.

Στην παρούσα έρευνα το σύστημα θεματικών κατηγοριών, κατηγοριών, υποκατηγοριών και υποκατηγοριών δευτέρου επιπέδου παρουσιάζεται ακολούθως υπακούοντας στη γενική αρχή ότι οι θεματικές κατηγορίες δεν πρέπει να είναι ούτε υπερβολικά πολλές ούτε υπερβολικά λίγες⁴⁴⁹. Επίσης, κρίνεται σκόπιμο οι θεματικές κατηγορίες να επικοινωνούν με προγενέστερες έρευνες ώστε αφενός να εμπλουτίζεται η σχετική έρευνα και αφετέρου να καθίσταται εφικτή η σύγκριση⁴⁵⁰. Τέλος, στη θεματική κατηγορία «πρόσληψη της ετερότητας» αξιοποιήθηκε και η κατεύθυνση, όχι όμως και η ένταση, αφού η ποσοτικοποίησή της καθίσταται συχνά προβληματική⁴⁵¹.

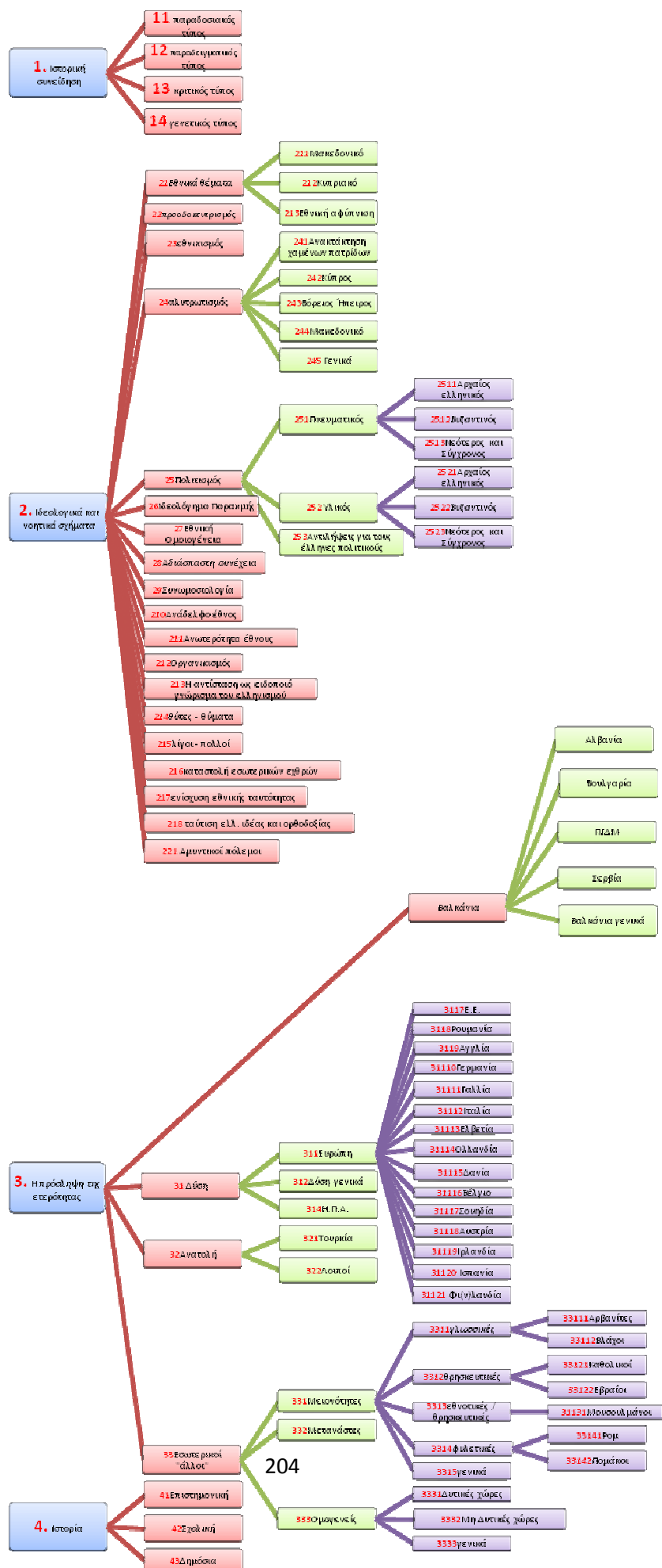
⁴⁴⁹ Klaus Krippendorf, 2004, ό.π., 352.

⁴⁵⁰ Klaus Krippendorf, 2004, ό.π., 351.

Σε μεγάλο βαθμό οι περισσότερες θεματικές κατηγορίες της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήθηκαν με το σκεπτικό ότι οι περισσότερες έρευνες στα ελληνικά, αλλά και γενικά στα βαλκανικά εγχειρίδια σχολικής ιστορίας αναζητούν να ανιχνεύσουν τις στάσεις των μαθητών/-τριών απέναντι στους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς.

⁴⁵¹ Charles P. Smith, 1992, ό.π., 321-22.

Σχήμα 10. Θεματικές κατηγορίες, κατηγορίες, υποκατηγορίες 1. και 2. επιπέδου

Σχήμα 11. Μεταβλητές

Πολυδιάστατη Ανάλυση

Τα δεδομένα της ποσοτικής ανάλυσης αξιοποιήθηκαν και με την προσφυγή στην Πολυδιάστατη Στατιστική Ανάλυση Δεδομένων, η οποία διακρίνεται α. σε Παραγοντική Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών και β. σε Ιεραρχική Ταξινόμηση και επιτρέπει τη διατύπωση κριτηρίων διαφοροποίησης των μαθητών/-τριών και την ταξινόμησή τους σε ομάδες με βάση τις κοινές απαντήσεις που έχουν δώσει. Διερευνάται έτσι το αποτέλεσμα των συσχετίσεων όλων των απαντήσεων μεταξύ τους και αυτό που διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο δεν είναι η συχνότητα εμφάνισης ενός χαρακτηριστικού, αλλά η σύμπτωση πολλών ταυτόχρονα χαρακτηριστικών η οποία οδηγεί στην ανάδειξη ταξινομικών κριτηρίων. Ειδικότερα, η Παραγοντική Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών καθορίζει τα κριτήρια διαφοροποίησης των μαθητών/-τριών, ενώ η Ιεραρχική Ταξινόμηση οδηγεί σε συγκρότηση ομάδων με βάση τις κοινές απαντήσεις και τα κοινά χαρακτηριστικά των μαθητών και των μαθητριών που συμμετείχαν στην έρευνα.

Τα κριτήρια διαφοροποίησης των μαθητών

Για να βρούμε με ποιον τρόπο διαφοροποιούνται οι μαθητές/-τριες με βάση το σύνολο των απαντήσεών τους χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο της Ανάλυσης Πολλαπλών Αντιστοιχιών, η οποία βασίζεται στη συσχέτιση όλων ταυτόχρονα των μεταβλητών. Τα κριτήρια διαφοροποίησης των μαθητών εκφράζονται ως αντιθέσεις στον τρόπο που τοποθετούνται και στον τρόπο που καταγράφονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά τους. Τα κριτήρια αυτά αντιστοιχούν στους άξονες (ή παράγοντες) της Ανάλυσης Πολλαπλών Αντιστοιχιών που παρουσιάζονται κατά σειρά σημαντικότητας. Οι αντιθέσεις προκύπτουν από το αν στα αποτελέσματα της στατιστικής ανάλυσης οι απαντήσεις (ή τα χαρακτηριστικά) καταγράφονται στη μία ή στην άλλη πλευρά του παραγοντικού άξονα. Συμβατικά, εφόσον οι άξονες έχουν δύο φορές, τη θετική (+) και την αρνητική (-), εξετάζεται εάν ένα χαρακτηριστικό τοποθετείται στη μία ή την άλλη πλευρά του άξονα. Η «θετική» και η «αρνητική» πλευρά δε σηματοδοτούν μια κατάταξη ή μια αξιολόγηση κατά ταυτόσημη έννοια. Νοούνται ως συνώνυμες των εκφράσεων «δεξιά» και «αριστερά» ή «αφενός» και «αφετέρου». Τα στοιχεία που διαφοροποιούν τους/τις μαθητές/-τριες που συμμετείχαν στην έρευνα καθορίζονται στα τρία κριτήρια διαφοροποίησής τους, τους τρεις παραγοντικούς άξονες που παρουσιάζονται στα αποτελέσματα της έρευνας.

Τα αποτελέσματα της Ιεραρχικής Ταξινόμησης

Αναζητώντας μία τυπολογία μαθητών/-τριών σχετικά με την ιστορική συνείδηση και τις κοινωνικές αναπαραστάσεις (για το έθνος, την ετερότητα κ.ά.), εφαρμόσαμε την Ανιούσα Ιεραρχική Ταξινόμηση. Η προσέγγιση αυτή προσφέρει το πλεονέκτημα της απεικόνισης των «κέντρων» των ομάδων πάνω στα παραγοντικά επίπεδα, στα οποία παράλληλα προβάλλονται και οι κατηγορίες αναφορών, με αποτέλεσμα την πληρέστερη ερμηνεία των διαφορών μεταξύ των ομάδων. Η Ιεραρχική Ταξινόμηση οδηγεί στη δημιουργία ομάδων μαθητών/-τριών, οι οποίες διατάσσονται σύμφωνα με το Διάγραμμα της Ιεραρχικής Ταξινόμησης. Μαζί με κάθε ομάδα αναγράφεται ο αντίστοιχος αριθμός και το αντίστοιχο ποσοστό των μαθητών/-τριών που την αποτελούν.

Ο θεσμός της «Βουλής των Εφήβων»

Το πρόγραμμα της «Βουλής των Εφήβων» στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού προγράμματος Βουλής των Ελλήνων έχει ως ληξιαρχική πράξη γέννησης την 16^η Ιουνίου 1996. Η πρωτοβουλία ανήκε στον τότε Πρόεδρο της Βουλής των Ελλήνων Απόστολο Κακλαμάνη και μέχρι στιγμής έχει συμπληρώσει 14 έτη. Οργανώνεται σε ετήσια βάση με τη συνεργασία των Υπουργείων Παιδείας της Ελλάδας και της Κύπρου. Η κατανομή των μαθητών/-τριών ανά έτος και περιοχή προέλευσης είναι η ακόλουθη.

Πίνακας 8. Σχολεία και μαθητές/-τριες που μετείχαν στο πρόγραμμα

ΕΤΟΣ	ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ		ΚΥΠΡΟΣ		ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ		ΕΠΙΛΕΓΕΝΤΕΣ/-ΕΙΣΕΣ		
	Σχολεία	Μαθητές/-τριες	Σχολεία	Μαθητές/-τριες	Σχολεία	Μαθητές/-τριες	ΕΣ ΩΤ ΕΡΙ ΚΟ	ΚΥ ΠΡ ΟΣ	ΕΞ ΩΤ ΕΡΙ ΚΟ
1995-1996	1,416	16,371	---	---	---	---	300	-	-
1996-1997	1,450	13,015	34	718	30	126	300	25	25
1997-1998	1,512	14,635	40	1001	35	226	300	25	25

1998- 1999	1,498	19,175	40	1008	44	236	300	25	25
1999- 2000	1,456	14,711	40	1027	49	248	300	25	25
2000- 2001	1,589	17,847	46	999	58	278	300	25	25
2001- 2002	1,708	22,367	48	927	60	310	300	25	25
2002- 2003	1,692	24,223	52	1052	49	230	300	25	25
2003-2004		27,724 ⁴⁵²					300	25	25
2004-2005		14,000*					260	20	20

⁴⁵² Αφορά το σύνολο όσων συμμετείχαν στο πρόγραμμα, χωρίς να διευκρινίζεται η κατανομή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Το περιεχόμενο των Πρακτικών της «Βουλής των Εφήβων»

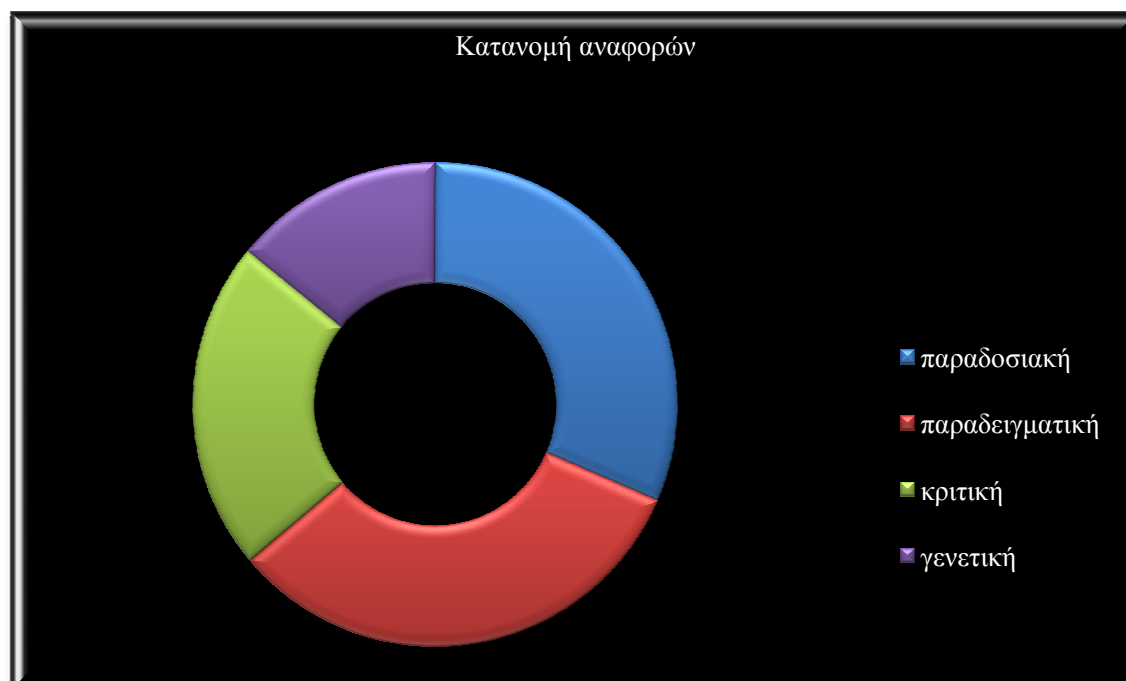
Γ.1 1^η Θεματική κατηγορία: ιστορική συνείδηση

Στη θεματική κατηγορία ιστορική συνείδηση κατηγοριοποιούνται 774 αναφορές, οι οποίες αποτυπώνουν, πάντα μέσα στα συγκεκριμένα ερμηνευτικά και ιστορικά πλαίσια, τον τρόπο που οι μαθητές/-τριες κατανοούν «ότι διαφορετικές ερμηνείες του παρελθόντος αναπτύσσουν ή δομούν μία διαφορετική σύλληψη του παρόντος και διαμορφώνουν διαφορετικές προ-οπτικές για το μέλλον»⁴⁵³.

Πίνακας 9. Κατανομή αναφορών στη θεματική κατηγορία «Ιστορική συνείδηση»

Θεματική κατηγορία: «Ιστορική συνείδηση»	N (%)
Παραδοσιακή ιστορική συνείδηση	244 (32,8%)
Παραδειγματική ιστορική συνείδηση	250 (33,6%)
Κριτική ιστορική συνείδηση	171 (23%)
Γενετική ιστορική συνείδηση	109 (14,6%)
Σύνολο	744 (100%)

Γράφημα 1. Κατανομή αναφορών στη θεματική "ιστορική συνείδηση"

⁴⁵³ Joke van der Leeuw-Roord, «Developing European Consciousness», in Sharon Macdonald (ed.), ό.π., 114.

Προτού, ωστόσο, αναλύσουμε αδρομερώς τις 4 κατηγορίες που αντιστοιχούν στους 4 τύπους ιστορικής συνείδησης, κατά την τυπολογία του Rüsen, κρίνω επιβεβλημένο να καταστεί σαφές ότι το συγκεκριμένο πεδίο έρευνας έχει ένα σχετικά φτωχό παρελθόν⁴⁵⁴, γεγονός που το καθιστά ολισθηρό και ευμετάβλητο, χωρίς να αποκλείονται και αναθεωρήσεις σχετικά με τον τρόπο χαρτογράφησης και αποτύπωσης της ιστορικής συνείδησης. Ούτως ή άλλως η ίδια η κατηγοριοποίηση του Rüsen έχει υποστεί ουσιαστικές τροποποιήσεις από τον Seixas, χωρίς όμως να θιγεί ο βασικός της ιστός. Ειδικότερα, θα επιχειρήσω πρώτα να καταρτίσω μία «εθνοκεντρική» ερευνητική γενεαλογία και εν συνεχεία θα προχωρήσω στην ποιοτική ανάλυση της προκείμενης έρευνας.

Μία από τις πρώτες απόπειρες χαρτογράφησης της ιστορικής συνείδησης αποτελεί η διαπολιτισμική έρευνα «Youth and History»⁴⁵⁵ υπό την επιστημονική εποπτεία των Magne Angvik, Bodo von Borries και Laszlo Kerí. Η έρευνα αυτή για την με την ιστορική εγγραμματοσύνη των μαθητών/-τριών και 1.250 εκπαιδευτικών διενεργήθηκε ανάμεσα σε 32.000 εφήβους ηλικίας 14 και 15 ετών σε 27 χώρες της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων του Ισραήλ και της Παλαιστίνης, το 1994-1995 (η έρευνα στην Ολλανδία διενεργήθηκε το 1996) και αποτελεί ορόσημο ως προς το εύρος των πεδίων διερεύνησης και του ερωτώμενου πληθυσμού. Βασικός στόχος της έρευνας, ανάμεσα σε άλλους⁴⁵⁶, ήταν να ανιχνεύσει την ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών και να θεμελιώσει τις υποδομές εκείνες που είναι απαραίτητες για να δημιουργηθεί το πλαίσιο θεωρητικής και εμπειρικής έρευνας για την ιστορική συνείδηση. Η έρευνα διεξήχθη με ερωτηματολόγιο και, αν δικαιούμαστε να κάνουμε αναγωγή των συμπερασμάτων στην τυπολογία του Jörn Rüsen, θα διαπιστώναμε ότι κυριαρχεί ο παραδοσιακός και παραδειγματικός τύπος νοηματοδότησης του παρελθόντος. Βέβαια, οφείλουμε να διασαφηνίσουμε ότι τέτοια συμπεράσματα ενέχουν τον κίνδυνο της γενίκευσης, αφού αφενός η έρευνα είχε διαπολιτισμικό χαρακτήρα και το συγκείμενο του υπό εξέταση πληθυσμιακού συνόλου διαφοροποιείται⁴⁵⁷ και αφετέρου δεν έγινε με βάση την προαναφερθείσα τυπολογία. Οι τάσεις και οι μέσοι όροι αποκρύπτουν τις ιδιαιτερότητες κάθε χώρας –ακόμη και μέσα στην ίδια χώρα υπάρχουν γλωσσικές ή θρησκευτικές μειονότητες– και στα στενά όρια της αναφοράς μας θα ήταν αρκετά επισφαλές να

⁴⁵⁴ Οι Elfriede Billman - Mahecha και Monika Hausen υπογραμμίζουν την ισχνή εμπειρική έρευνα σχετικά με την ιστορική συνείδηση και την ανάπτυξη της στα παιδιά. Βλ. Elfriede Billman - Mahecha και Monika Hausen, «Empirical Psychological Approach to the Historical Consciousness of Children», in Jürgen Straub (ed.), *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford, 2006, 164-65.

⁴⁵⁵ Ο πλήρης τίτλος της έρευνας έχει ως εξής: *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescent*, Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), Körber – Stiftung, Hamburg 1997.

⁴⁵⁶ Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), *Youth and History*, ό.π., 1997, 20-23.

⁴⁵⁷ Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), *Youth and History*, ό.π., 1997, 231.

οδηγηθούμε σε ειδικότερες διαπιστώσεις. Γι' αυτό κρίνω σκόπιμο να αναφερθώ κυρίως στην περίπτωση της Ελλάδας. Η σχετική έρευνα διεξήχθη από την Άννα Φραγκουδάκη και την Θάλεια Δραγώνα και τα πορίσματά της θα μπορούσαν αδρομερώς να περιγραφούν ως εξής: «οι Έλληνες μαθητές εμφανίζονται να ενδιαφέρονται για τη δημόσια σφαίρα, να εκδηλώνουν έντονο εθνοκεντρισμό, να υπερθεματίζουν στη δημοκρατία, να είναι αισιόδοξοι για το μέλλον της Ελλάδας και της Ευρώπης, υπέρμαχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και επιφυλακτικοί απέναντι στους μετανάστες⁴⁵⁸». Η ακτινογραφία αυτή σε μεγάλο βαθμό αποτελεί ενδεικτική μίας παραδοσιακής και παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης. Ειδικότερα, οι έλληνες/-ίδες μαθητές/-τριες παρουσιάζονται να προτιμούν τη σύγχρονη ιστορία⁴⁵⁹, να αξιοδοτούν ιδιαίτερα θετικά τη δημοκρατία και τη θρησκεία, να αποδοκιμάζουν τον Χίτλερ (η στάση αυτή, από τις εντονότερες ανάμεσα στα υπό εξέταση κράτη, κατά τις ερευνητριες ερμηνεύεται από το γεγονός ότι στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας ελάχιστοι Έλληνες παρουσιάζεται να έχουν συνεργαστεί με τον Χίτλερ και όλοι οι υπόλοιποι Έλληνες τάχθηκαν εναντίον του). Ωστόσο, η σημασία που αποδίδουν οι μαθητές/-τριες στην αξία της ελευθερίας, της αλληλεγγύης προς τους άπορους μέσα στην ίδια τους την χώρα, αλλά και εκτός αυτής, και της δημοκρατίας δεν συνοδεύεται και από μία ανάλογα θετική στάση απέναντι στους μετανάστες, ενώ ως προς τον εθνοκεντρισμό οι μαθητές/-τριες παρουσιάζουν από τα υψηλότερα ποσοστά και η υιοθέτηση ευρωκεντρικών ή δυτικοκεντρικών αξιών αποτελεί τη λυδία λίθο ως προς την αξιολόγηση των λαών. Ο εθνοκεντρισμός συνδέεται αιτιωδώς, πέραν από την ιστορική πορεία συγκρότησης του ελληνικού έθνους, και με τις σύγχρονες εξελίξεις όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με την Π.Γ.Δ.Μ. και την Τουρκία, αλλά και με τα κυρίαρχα ιδεολόγηματα και νοητικά σχήματα του επίσημου εθνικού αφηγήματος: ακατάλυτη συνέχεια⁴⁶⁰, υποστασιοποίηση ελληνικού έθνους, πολιτισμική ομοιογένεια, η Ελλάδα ως

⁴⁵⁸ Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), *Youth and History*, ό.π., 1997, 303.

⁴⁵⁹ Η εμμονή στη σύγχρονη ιστορία αποτελεί ενδεχομένως μία συνέπεια του παροντισμού, κατά τον Clark. Βλ. Clark J. C. D., *Our Shadowed Past. Modernism, Postmodernism, and History*, Stanford University Press, Stanford, California 2004, 6. Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται και στην έρευνα που διενεργήθηκε στο Πανεπιστήμιο Πατρών, σύμφωνα με τα πορίσματα της οποίας στο πλαίσιο της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, οι φοιτητές/-τριες ενδιαφέρονται περισσότερο για τα γεγονότα του 20^{ου} αιώνα παρά του 19^{ου}. Αναφέρεται στο Παναγιώτης Γατσωτής, *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μία προσπάθεια σύγκλισης)*, ό.π., 195-96. Βλ. επίσης, Θεοδώρα Κάββουρα, ό.π., 2010, 33· Μαυροσκούφης Δημήτρης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, 63· Ελένη Αποστολίδου, ό.π., 2006, 235-36· Γιώργος Κόκκινος, *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π., 2005, 290-91.

⁴⁶⁰ Όσο παράδοξο κι αν ακούγεται, το ιδεολόγημα της αδιάσπαστης εθνικής συνέχειας έχει διαποτίσει και διαβρώσει ποικίλες εκφάνσεις του δημόσιου λόγου: οι προσπάθειες για κατοχύρωση της ονομασίας «φέτα» ως ΠΟΠ (Προϊόν Ονομασίας Προέλευσης) στηρίχτηκε σε ένα βαθμό στο δημόσιο λόγο σε δημοσιεύματα που παρουσίαζαν τον τύπο αυτό του τυριού σε αρχαία ελληνικά

αιώνιο θύμα. Εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι οι μαθητές/-τριες έδειξαν ενδιαφέρον για την καθημερινή ζωή απλών ανθρώπων, κυρίως του άμεσου παρελθόντος, σε βαθμό υψηλότερο από κάθε άλλο εθνική ομάδα, γεγονός που ερμηνεύεται, κατά τις συντονίστριες, από την επικοινωνία και ενίοτε ετεροβαρή σχέση της επιστημονικής ιστορίας και της ιστορίας των άλλων πεδίων που διαμορφώνουν την ιστορική μάθηση των παιδιών (δημόσια ιστορία), και ιδιαίτερα το οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο σε μεγάλο βαθμό στοχεύει στην οικογενειακή ιστορία⁴⁶¹. Καταληκτικά, αξίζει να αναφερθεί και να επισημανθεί ένα στοιχείο που θα καταστεί χρήσιμο στη συνέχεια της έρευνας: οι

κειμένα (*Οδύσσεια, Ιππείς*) και σύμφωνα με τα δημοσιεύματα αυτά η ιστορία της φέτας φαίνεται να συμπίπτει χρονικά με την ελληνική ιστορία. Η αδιάσπαστη συνέχεια, στην προκειμένη περίπτωση, «απέδειξε» την ελληνικότητα της «φέτας». Βλ. σχετικά Ελία Πετρίδου, «Τυρί και έθνος», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, ό.π., 139-58.

⁴⁶¹ Το οικογενειακό παρελθόν αποτελεί και στις ΗΠΑ προνομιακό πεδίο ιστορικής γνώσης. Από την έρευνα των David Thelen και Roy Rosenzweig προκύπτουν κάποια αξιοπρόσεκτα στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία ακόμη και άτομα με πανεπιστημιακή ή και μεταπτυχιακή μόρφωση θεωρούν το οικογενειακό τους παρελθόν σημαντικότερο (67%) από το φυλετικό ή εθνικό (9%), της κοινότητας τους (2%) και των ΗΠΑ (22%). Τα ποσοστά αυτά στο σύνολο του δείγματος είναι αντίστοιχα: 66%, 8%, 4% και 22%. Εξίσου αξιοπρόσεκτο εύρημα είναι και το γεγονός ότι οι Αμερικανού/-ές ερμηνεύουν το παρελθόν μέσα από ένα έντονα προσωπικό φίλτρο, περιθωριοποιώντας ή εργαλειοποιώντας το επίσημο εθνικό αφήγημα. Βλ. σχετικά, Roy Rosenzweig and David Thelen, *The Presence of the Past, Popular Uses of History in American Life*, Columbia University Press, New York 1998, 253-54· Roy Rosenzweig, «How American Use and Think about the Past», in Peter Stearns, Seixas P., Wineburg S., *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press 2000, 262-83· Katja Fauser, «Dimension of a Complex Concept», in Sharon MacDonald (ed.), ό.π., 2000, 46. Για τον σημαίνοντα ρόλο της οικογένειας στην ιστορική εγγραμματοσύνη των παιδιών βλ. Άννα Μαντόγλου, ό.π., 2010, 191· Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών - Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος – Επιμόρφωση» http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/erevn_istor_lykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009. Βέβαια, πρέπει να καταστεί σαφές ότι το επίσημο εθνικό αφήγημα δεν υιοθετείται «αφιльтράριστο» από τους μαθητές/-τριες και γι' αυτό θα ήταν προτιμότερο να διακρίνουμε την απλή νοηματική αφομοίωση από την εσωτερικευση: η πρώτη περιλαμβάνει την κατανόηση και ενδεχομένως την εγγραφή στην μνήμη του μαθητή/-τριας μίας πολιτικής θέσης των σχολικών εγχειριδίων, ακόμη και αν δεν την θεωρούν ορθή, ενώ η δεύτερη και την υιοθέτηση. Ανάλογη διαπίστωση έχει γίνει και σε έρευνες για την πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών/-τριών στο πλαίσιο του μαθήματος της Πολιτικής Αγωγής. Βλ. σχετικά Γεώργιος Μπίκος, *Η πολιτική κουλτούρα που εκφράζουν τα βιβλία πολιτικής διαπαιδαγώγησης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1975 έως το 2004 και η αφομοίωσή τους από τους μαθητές*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2008, 29. Την πληθυντική και ενίοτε, με κάποια δόση υπερβολικής αισιοδοξίας, πληθωριστική προσέγγιση του παρελθόντος επισημαίνει και ο Jay Winter όταν υποστηρίζει ότι «...η κοινωνική μνήμη σπάνια είναι αυτό που το κράτος μας υπαγορεύει να θυμόμαστε. Υπάρχουν πάντα πολλοί άνθρωποι που “κατασκευάζουν” τις δικές τους αφηγήσεις, οι οποίες είτε απλώς εφάπτονται με το επίσημο αφήγημα είτε είναι εντελώς ασύμβατες με ό,τι το κράτος θέλει να πιστεύει ότι συνέβη στο παρελθόν», Jay Winter, *Remembering war: the Great War between memory and history in the twentieth century*, Yale University Press - New Haven - London 2006, 277. Βλ. επίσης Ola Halden, «Constructing the Learning Task in History Instruction», in Mario Carretero and James F. Voss (eds.), *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 1994, 188.

έλληνες/-ίδες μαθητές/-τριες παρουσιάζουν τα περισσότερα κοινά με τους τούρκους/-άλες μαθητές/-τριες⁴⁶².

Στην έρευνα που διεξήχθη από την Ιωάννα Ηλιοπούλου στο πλαίσιο της διδακτορικής της διατριβής και είχε στόχο, ανάμεσα σε άλλους, να ανιχνεύσει την ιστορική συνείδηση ελλήνων/-ίδων μαθητριών, διαπιστώνεται επίσης η κυριαρχία της παραδοσιακής και της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης. Η έρευνα αυτή αξιοποίησε την τυπολογία του Jörn Rüsen για την ιστορική συνείδηση και έγινε με τη μέθοδο του ερωτηματολογίου σε 1012 μαθητές/-τριες 12, 15 και 18 ετών των νομών Αττικής, Ιωαννίνων και Πέλλας κατά το σχολικό έτος 1997-98⁴⁶³. Τα πορίσματα της έρευνας θα μπορούσαν να πυκνωθούν στις ακόλουθες παρατηρήσεις: οι μαθητές/-τριες της έρευνας αποδέχονται τη συμβατική νοηματοδότηση του χρόνου, δεν διακρίνονται από ένα αναστοχαστικό προσανατολισμό ως προς την ερμηνεία του παρελθόντος, επιβεβαιώνοντας έτσι τα κυρίαρχα νοητικά σχήματα. Επίσης, ο παροντισμός και οι αναχρονισμοί επιπολάζουν στις απαντήσεις τους, δείχνοντας την αδυναμία τους να κατακτήσουν τη δεξιότητα της ιστορικής ενσυναίσθησης, αλλά και να αποφύγουν ή να αμβλύνουν τον εθνοκεντρισμό που τους χαρακτηρίζει. Γενικότερα, οι μαθητές/-τριες προσδίδουν μία οντολογική διάσταση στο παρελθόν, αδυνατώντας να κατακτήσουν τη γενετική ιστορική συνείδηση, στάση η οποία σε καμία περίπτωση δεν πρέπει ούτε μπορεί να ερμηνευθεί ως αποκλειστικό αποτέλεσμα της σχολικής μάθησης⁴⁶⁴.

Ευρείας κλίμακας έρευνα διεξήχθη το 2002-2003 και δημοσιεύθηκε το 2005 από τους Γιώργο Κόκκινο, Ηλία Αθανασιάδη, Σοφία Βούρη, Παναγιώτη Γατσωτή, Πέτρο Τραντά και Ευστάθιο Στέφο με τίτλο «Ρόδος – Γιάννενα: αντιδιαμετρικά στον χάρτη. Χαρτογραφώντας και ερμηνεύοντας συγκλίσεις και αποκλίσεις στην ιστορική κουλτούρα εκπαιδευτικών και μαθητών». Σκοπός της έρευνας ήταν, ανάμεσα σε άλλους, να χαρτογραφήσει την ιστορική συνείδηση εκπαιδευτικών και μαθητών/-τριών και διενεργήθηκε στο νησί της Ρόδου και στο Δήμο Ιωαννιτών του Νομού Ιωαννίνων σε 651 μαθητές/-τριες της ΣΤ΄ τάξης του Δημοτικού Σχολείου και σε 275 εκπαιδευτικούς της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Ακτινογραφώντας τα πορίσματα της έρευνας και αποφεύγοντας ειδικότερα συμπεράσματα που σχετίζονται με δημογραφικά και μορφωτικά χαρακτηριστικά, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στα ακόλουθα: οι μαθητές/-τριες θεωρούν σε μεγάλο ποσοστό το μάθημα της ιστορίας πολύ ενδιαφέρον και όχι ιδιαίτερα δύσκολο, ενώ προτεραιότητα δίνουν στην ιστορία της Ελλάδας (64,98%) και δευτερευόντως στην παγκόσμια ιστορία (56,22%). Στο ερώτημα «Για ποιο λόγο πρέπει να

⁴⁶² Magne Angvik and Bodo von Borries (eds.), *Youth and History*, ό.π., 1997, 315.

⁴⁶³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις μεθοδολογικές επιλογές της έρευνας βλ. Ιωάννα Ηλιοπούλου, ό.π., 2002, 205-16.

⁴⁶⁴ Για μία αναλυτική παρουσίαση των συμπερασμάτων της έρευνας βλ. Ιωάννα Ηλιοπούλου, ό.π., 2002, 315-21.

μάθετε ιστορία;» κυριαρχεί η απάντηση «Για να γνωρίζω την πολιτιστική μας κληρονομιά». Οι μαθητές/-τριες ενδιαφέρονται περισσότερο για την σύγχρονη και αρχαία ιστορία, ενώ λιγότερο από όλα για το Μεσαίωνα και το Βυζάντιο και τέλος ένα στα τέσσερα παιδιά νοιώθει την παράδοση δεσμευτική για τη στάση και τις ενέργειες του στο παρόν και το μέλλον⁴⁶⁵. Από την αδρομερή επισκόπηση των συμπερασμάτων προκύπτει ότι ο παραδοσιακός και παραδειγματικός τύπος ιστορικής συνείδησης της τυπολογίας του Jörn Rüsen είναι κυρίαρχος στο δείγμα της έρευνας.

Τέλος, η έρευνα της Ελένης Αποστολίδου αποτελεί τον πέμπτο κρίκο στη μικρή, επί του παρόντος, αλυσίδα ερευνών αναφορικά με την ιστορική συνείδηση των ελλήνων/-ίδων μαθητών/-τριών. Η έρευνα με τίτλο «The Historical Consciousness of 15-year-old Students in Greece» εξέτασε τον τρόπο που 60 μαθητές/-τριες σχολείων της Αθήνας ηλικίας 15 ετών προσεγγίζουν το παρελθόν προκειμένου να ερμηνεύσουν και να κατανοήσουν το παρόν⁴⁶⁶. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της συνέντευξης. Τα πορίσματα της έρευνας συνοψίζονται ως εξής: οι μαθητές/-τριες του δείγματος προσεγγίζουν εργαλειακά το παρελθόν (practical past), το οποίο κατά τον Peter Lee αντιστοιχεί στον παραδοσιακό και παραδειγματικό τύπο ιστορικής συνείδησης⁴⁶⁷. Αναπαράγουν το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα και τα σχήματα που το υποβαστάζουν: η αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού έθνους, οι αναχρονισμοί, η αυτοθυματοποίηση και ο εθνοκεντρισμός. Η κριτική και γενετική ιστορική συνείδηση αποτελούν την εξαίρεση⁴⁶⁸. Ειδικότερα, οι μαθητές/-τριες του δείγματος προσεγγίζουν το παρελθόν χρησιμοθηρικά: α. το *άμεσο παρελθόν* (recent past) αναζητώντας σε αυτό ομοιότητες με το παρόν και με τα ενδιαφέροντα και τις ανησυχίες που συνοδεύουν το τελευταίο και β. το *πολιτιστικό παρελθόν* (cultural past) ως «αποθήκη» που τους προμηθεύει υλικό για να χειρισθούν περιπτώσεις/καταστάσεις ανάλογες με αυτές του παρόντος, προφανώς δηλαδή με ένα παραδειγματικό προσανατολισμό. Κατά τρόπο αναμενόμενο, σε σχέση με όσα προηγήθηκαν, οδηγούνται στην απόρριψη του απώτερου παρελθόντος που δεν επιβεβαιώνει το παρόν ούτε μπορεί να χρησιμοποιηθεί εργαλειακά. Η *επιλεκτικότητα* (selectivity) και η *οικειότητα* (familiarity) αποτελούν ουσιαστικά τις δύο βασικές αρχές που υποβαστάζουν τη λογική η οποία διέπει την προσέγγιση του παρελθόντος από τους μαθητές/-τριες του δείγματος: επιλέγεται ό,τι συνάδει με τις εκάστοτε ανάγκες του κοινωνικοπολιτικού συγκειμένου των μαθητών/-τριών, το οποίο παρεμπιπτόντως

⁴⁶⁵ Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, Νοόγραμμα, Αθήνα, 2005, 267-98.

⁴⁶⁶ Για τα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά της έρευνας βλ. Apostolidou Eleni, *The Historical Consciousness of 15-year-old students in Greece*, a thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Institute of Education, University of London, 2006, 66-117.

⁴⁶⁷ Peter Lee, «"Walking Backwards into Tomorrow". Historical Consciousness and Understanding History», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans, 2002, 39.

⁴⁶⁸ Για τα συμπεράσματα της έρευνας βλ. Apostolidou Eleni, *ό.π.*, 2006, 232-56.

συμπίπτει με το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα (εξιδανίκευση αρχαίου ελληνικού παρελθόντος) και ό,τι είναι οικείο με το παρόν στη λογική της *καθημερινής ενσυναίσθησης*, η οποία χαρακτηρίζεται έντονα από την προβολή του παρόντος στο παρελθόν (παροντισμός). Έτσι, λοιπόν, τόσο το *πολιτιστικό παρελθόν*, όσο και το *άμεσα παρελθόν* είναι ουσιαστικά δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: του *πρακτικού παρελθόντος*.

Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο να χαρτογραφήσει την ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα της Βουλής των Ελλήνων «Βουλή των εφήβων» κατά τα σχολικά έτη 1995-96 έως και 2005-06. Στο πρόγραμμα μετείχαν συνολικά 3000 μαθητές και μαθήτριες, χωρίς αυτό να συνεπάγεται ότι όλοι και όλες «έδωσαν» υλικό προς επεξεργασία. Ενδέχεται δηλαδή, επειδή το πρωτογενές υλικό αποτέλεσαν οι ομιλίες που είχαν εκφωνηθεί, να μην μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί σε μία από τις θεματικές που κατασκευάσαμε. Βέβαια, η διαπίστωση αυτή σίγουρα δεν αποτελεί τον κανόνα. Οι μαθητές/-τριες προέρχονταν από το σύνολο της επικράτειας, την Κύπρο και τον απόδημο Ελληνισμό και ο αριθμός από κάθε νομό αντιστοιχούσε περίπου στον αριθμό των βουλευτών που εκλέγονται στο Ελληνικό Κοινοβούλιο. Η αναλογία είναι σχετική, διότι μετά το πρώτο έτος λειτουργίας του προγράμματος «Βουλή των Εφήβων» συμμετείχαν και παιδιά από την ελληνική ομογένεια και την Κύπρο.

Ειδικότερα, η θεματική *ιστορική συνείδηση* περιλαμβάνει τέσσερις κατηγορίες, που συμπίπτουν με τους τέσσερις τύπους της τυπολογίας του Rüsen: παραδοσιακή ιστορική συνείδηση (traditional type), παραδειγματική ιστορική συνείδηση (exemplary type), κριτική ιστορική συνείδηση (critical type), γενετική ιστορική συνείδηση (genetic type). Βέβαια, η τυπολογία αυτή συμπληρώνεται και εμπλουτίζεται από τον Seixas, γεγονός που την καθιστά ευκολότερα ανιχνεύσιμη στο πρωτογενές υλικό της παρούσας έρευνας. Γι' αυτό, κρίνουμε σκόπιμο να χρησιμοποιήσουμε ως σύστημα αναφοράς τόσο αυτό του Rüsen, όσο και αυτό του Seixas, τα οποία έχουν ήδη αναλυθεί ενδελεχώς σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Προτού εμβαθύνουμε στην ποιοτική ανάλυση, πρέπει να επαναλάβουμε ορισμένες παραδοχές:

1. Η ανίχνευση και αναγνώριση της ιστορικής συνείδησης δεν είναι εύκολη και απόλυτα ασφαλής υπόθεση, ιδιαίτερα σε πεδία τα οποία κείνται εκτός της ιστοριογραφίας.
2. Η ιστορική νοηματοδότηση από το ίδιο υποκείμενο ενδέχεται να εμπίπτει σε περισσότερους του ενός τύπους.
3. Η χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης στη συγκεκριμένη έρευνα γίνεται άμεσα και έμμεσα: α. άμεσα όταν συγκεκριμένες αναφορές αρθρώνουν πρόδηλα μία από τις τέσσερις διαφορετικές αρχές της χρονικού προσανατολισμού της πρακτικής ζωής: **επιβεβαίωση** των δεδομένων

προσανατολισμών, **κανονικότητα** των πολιτισμικών πρότυπων και μοτίβων ζωής, **άρνηση** και **μεταλλαγή** των τοπικών προσανατολιστικών προτύπων και β. έμμεσα, μέσα από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών, στις οποίες λανθάνει μία από τις τέσσερις αυτές αρχές.

4. Οι εναρθρώσεις της ιστορικής συνείδησης υλοποιούνται μέσα σε ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, το οποίο σε μεγάλο βαθμό λειτουργεί ως φίλτρο για τις σκέψεις των μαθητών/-τριών. Ο χώρος του Κοινοβουλίου και η προτυποποίησή του ως του ναού της σύγχρονης ελληνικής δημοκρατίας, ο δημόσιος χαρακτήρας των λόγων που εκφωνούν τα παιδιά, αλλά και το γεγονός ότι σε ένα βαθμό οι λόγοι που εκφωνούνται δεν αποτελούν πάντοτε αυθεντικό προϊόν των μαθητών/-τριών, αλλά ενδεχομένως προέκυψαν με τη βοήθεια των εκπαιδευτικών⁴⁶⁹, σίγουρα πρέπει να ληφθούν υπόψη στα συμπεράσματα. Το εννοιολογικό περιβάλλον, αλλά και τα χωροχρονικά συμφοραζόμενα πρέπει να εγγραφούν στην ανάλυση⁴⁷⁰.

Από τη στατιστική ανάλυση προκύπτει ότι οι μαθητές/-τριες στο μεγαλύτερο μέρος τους υιοθετούν την παραδοσιακή και παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση, χωρίς ωστόσο να είναι ισχυρή η παρουσία του κριτικού και γενετικού τύπου. Βεβαίως, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι, στο πλαίσιο της πολιτικής ορθότητας, οι έφηβοι βουλευτές συχνά αποφεύγουν ακραίες θέσεις.

⁴⁶⁹ Η παραπάνω διαπίστωση αποτελεί προσωπική εμπειρία από τη θητεία μου στο χώρο της δευτεροβάθμιας ιδιωτικής και δημόσιας εκπαίδευσης και σίγουρα δεν φιλοδοξεί να αποκτήσει καθολική ισχύ.

⁴⁷⁰ Η ίδια η μεθοδολογία επηρεάζει σε ένα βαθμό το αποτέλεσμα: αν η παρούσα έρευνα χρησιμοποιούσε ως πρωτογενές υλικό τις απαντήσεις μαθητών/-τριών σε ερωτηματολόγιο ή σε συνεντεύξεις, ενδεχομένως τα αποτελέσματα να διαφοροποιούνταν, και ίσως θα αποτελούσε ένα πολύ ενδιαφέρον «πείραμα» η σύγκριση των αποτελεσμάτων μίας μελλοντικής έρευνας χρησιμοποιώντας τις τρεις αυτές μεθόδους. Ο Bodo von Borries για παράδειγμα αναφέρει ότι σε δική του έρευνα σε γερμανούς μαθητές/-τριες διαπιστώθηκαν τα ακόλουθα φαινομενικά οξύμωρα ευρήματα: α. οι μαθητές/-τριες, ενώ αναγνώρισαν την κατανόηση της ετερότητας ως θεμελιώδη λειτουργία της ιστορικής σκέψης, σε πρακτικό επίπεδο εκδήλωσαν δυσανεξία στο «άλλο», β. οι μαθητές/-τριες αρνήθηκαν το ιδεολόγημα του προοδοκεντρισμού, όταν ρωτήθηκαν ευθέως, ενώ το υιοθέτησαν έντονα, όταν ρωτήθηκαν έμμεσα και γ. απέρριψαν τον εθνοκεντρισμό, ωστόσο εκδήλωσαν μία «στενόμευαλη» συμπεριφορά αναφορικά με τις πολιτικές διαδηλώσεις. Βλ. σχετικά Bodo von Borries, «Representations and Understanding of History», in Mario Carretero and James Voss, ό.π., 1996, 360-62.

Γ.1.1 ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Στην κατηγορία αυτή ανιχνεύθηκαν 244 αναφορές, δηλαδή 32,8% στο σύνολο των 774 αναφορών των σχετικών με την ιστορική συνείδηση. Η παραδοσιακή ιστορική συνείδηση της τυπολογίας του Rösen αδρομερώς αντιλαμβάνεται το παρελθόν ως δεσμευτικό πρότυπο για το παρόν, το οποίο χάνει την αυτονομία του και αντιμετωπίζεται ως μία αδιαφοροποίητη εικόνα του παρελθόντος. Η απλή υποταγή και υιοθέτηση της κυρίαρχης ιεράρχησης, αποκλείει οποιαδήποτε κριτική και αναστοχαστική προσέγγιση του παρελθόντος. Οι αναφορές που σε γενικές γραμμές ακολουθούν τη λογική αυτή είναι, σύμφωνα άλλωστε με τις αρχικές υποθέσεις, κυρίαρχες στην σκέψη των παιδιών.

Πιστεύω, ότι εμείς οι νέοι έχουμε την υποχρέωση να στηριχθούμε πάνω σε αυτά, που με αγώνες κέρδισαν οι πρόγονοί μας κι έτσι να οικοδομήσουμε το δικό μας αύριο. Δεν μπορούμε να ξεχάσουμε ό,τι οι πρόγονοί μας έχουν κτίσει⁴⁷¹.

Το παρελθόν στην περίπτωση αυτή γίνεται αντιληπτό ως καθήκον, δεσμευτικό πρότυπο το οποίο οι νέοι οφείλουν να ακολουθήσουν πιστά και απαρέγκλιτα, χωρίς να υπάρχουν περιθώρια ελευθερίας. Το ιστορικό υποκείμενο πλέον χάνει κάθε περιθώριο ελευθερίας και αυτόνομης πρωτοβουλιακής δράσης, αφού παύει να αυτοπροσδιορίζεται και απλώς αποτελεί ένα ακόμη κρίκο στη διαγενεακή αλυσίδα του έθνους. Η ανθρώπινη ιστορία παύει να αποτελεί «δημιουργία»⁴⁷². Το υποκείμενο βυθίζεται στο παρελθόν για να ανασύρει διδάγματα ανιστορικής τάξης. Προφανώς τέτοιες στάσεις δεν μπορεί να εμπνέουν αισιοδοξία ως προς την αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση δημοκρατικής συνείδησης στους μαθητές/-τριες, δεδομένου ότι απηχούν μία κανονιστική τάξη πρόσληψης του παρελθόντος διαμορφώνοντας μάλλον αυταρχικά πρότυπα εκπαίδευσης. Το υποκείμενο χάνει κάθε περιθώριο αυτονομίας (όπως ορίζεται από τον Καστοριάδη) και εγκλωβίζεται στην ετερονομία. Βέβαια, η εκπαίδευση δεν μπορεί να αποσπασθεί από την κοινωνία και να θεωρηθεί ως αυτόνομος θεσμός, αλλά σε μεγάλο βαθμό «συντηρεί και αναπαράγει την κοινή κουλτούρα της κοινωνίας και αναπτύσσει στα

⁴⁷¹ Πρακτικά 1995-96, 216.

⁴⁷² Η διατύπωση ανήκει στον Κορνήλιο Καστοριάδη, ο οποίος ανάμεσα στα άλλα γράφει: «Κανείς, ποτέ, δεν προέβλεψε μια κοινωνική έκρηξη ή μια ριζική αλλαγή στη στάση του πληθυσμού. Η ιστορία είναι δημιουργία» και «Πιστεύω ότι προσέφερα μιαν καινούργια κατανόηση της ανθρώπινης κοινωνίας και της ανθρώπινης ιστορίας ως δημιουργίας και όχι ως υποκειμένης σε αδήριτους ιστορικούς νόμους». *Του Κορνήλιου Καστοριάδη, Πόλις, Αθήνα 2001, 5, 22.*

άτομα τις “προσήκουσες” δεσμεύσεις και τις κατάλληλες ικανότητες, ώστε να συγκροτήσουν συνολικά το “υλικό” αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος»⁴⁷³.

*Ο βαθμός αποσύνδεσης από το πολιτιστικό παρελθόν, της αποκοπής από τις ρίζες και τις παραδοσιακές αξίες, είναι τραγικός. Αδιαφορούν, παραβλέπουν και δεν έχουν συνειδητοποιήσει το γεγονός ότι τη μοναδική δύναμη για την ανάπτυξη και την προσωπική ευδοκίμηση, μπορεί κανείς να την αντλήσει μόνο από την πλούσια και ζωντανή ελληνική παράδοση και όχι από κινήγι κίβδηλων ιδανικών, προκειμένου να υπενθυμιστεί δυναμικά την αφθαρσία και τη μοναδικότητά της διεθνώς*⁴⁷⁴.

Η παράδοση και γενικότερα το παρελθόν υποστασιοποιείται και φετιχοποιείται. Το παρελθόν γίνεται αντιληπτό ως μία οντολογική έννοια η οποία μένει άφθαρτη και αδιαφοροποίητη στο πέρασμα του χρόνου και ως εκ τούτου περιβάλλεται με μια μοναδικότητα σε σύγκριση με άλλες παραδόσεις και πολιτισμούς. Έτσι, ο ελληνικός πολιτισμός προβάλλεται ως ανώτερος και συνάμα πυξίδα για να μην χαθεί ο νέος στη νέα, παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα, η οποία ενέχει μόνο κινδύνους στους οποίους εκτίθεται ο ελληνικός πολιτισμός. Η παράδοση λειτουργεί ως ασπίδα προστασίας στα ιοβόλα βέλη της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η μανιχαϊστική εξιδανίκευση του υποκειμένου και η δαιμονοποιητική προσέγγιση της μετανεωτερικής συνθήκης, βέβαια, δεν αποτελεί ίδιον μόνο των Ελλήνων/-ίδων, αλλά μάλλον αποτελεί μία ψυχολογική στρατηγική υπεραναπλήρωσης στην κινούμενη άμμο της μετανεωτερικότητας⁴⁷⁵. «Γιατί αν το παρόν ήταν με κάποια έννοια μη ικανοποιητικό, το παρελθόν παρείχε το μοντέλο για την αναμόρφωσή του σε μια ικανοποιητική μορφή. Οι παλιές μέρες θεωρούνταν –και συχνά θεωρούνται ακόμη– ως οι παλιές καλές μέρες, εκεί που θα έπρεπε η κοινωνία να γυρίσει. Η άποψη αυτή εξακολουθεί να είναι και σήμερα πολύ ζωντανή: σε ολόκληρο τον κόσμο άνθρωποι και πολιτικά κινήματα ορίζουν την ουτοπία ως νοσταλγία: μία επιστροφή στην παλιά καλή ηθικότητα»⁴⁷⁶. Η φοβική αυτή στάση μπροστά στη νέα πραγματικότητα οδηγεί στην προσφυγή στο αδιάσπαστο και σταθερό εθνικό παρελθόν, το οποίο λειτουργεί ως αντίρροπη δύναμη στην ιστορική αλλαγή⁴⁷⁷. Ο ελληνικός πολιτισμός και το ελληνικό

⁴⁷³ Μενέλαος Γκίβαλος, *Πολιτική κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικό περιβάλλον*, Νήσος, Αθήνα 2005, 129.

⁴⁷⁴ Πρακτικά 1996-97, 128.

⁴⁷⁵ Η Έφη Αβδελά σημειώνει: «Μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι η σαφής υπεραξιολόγηση του αρχαίου παρελθόντος υποκρύπτει μηνύματα μειονεκτικής αυτοεικόνας του σήμερα ως προς τους άλλους που θεωρούνται ανώτεροι, δηλαδή τους διάφορους ευρωπαϊκούς λαούς: είναι διάχυτη μία καχυποψία απέναντι στους ισχυρούς που καθορίζουν τις τύχες του κόσμου και έχουν κατά καιρούς επιδράσει δυσμενώς στα ελληνικά πράγματα». Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, ό.π., 60.

⁴⁷⁶ Eric Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο, 1998, 43.

⁴⁷⁷ Repoussi Maria, «Common Trends in Contemporary Debates on History Education, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009, 80.

έθνος αποκτούν μία αχρονική διάσταση και παρουσιάζονται σαν μία αιώνια οντότητα, ενώ κάθε αλλαγή ταυτίζεται με την αλλοίωση⁴⁷⁸.

Ακολουθώντας για μια ακόμη φορά τη λογική και τη σοφία των προγόνων μας, μπορούμε να θεσπίσουμε τα θεωρικά, δηλαδή χορηγία από το κράτος των εισιτηρίων για δωρεάν παρακολούθηση των θεατρικών παραστάσεων⁴⁷⁹.

Πρέπει, λοιπόν, ιδιαίτερα σήμερα, όλα τα μικρότερα κράτη, ανάμεσά τους και η Ελλάδα, να διαφυλάξουν τις μνήμες τους, γιατί είναι θλιβερό να χαθεί αυτό το ξεχωριστό, αυτή η ποικιλία πολιτισμών μέσα στο χοάνη της ομοιομορφίας και της ισοπέδωσης.

Ιδιαίτερα σήμερα, που από τη μία τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως και αυτό της μνήμης άλλωστε, παραμερίζονται και καταπατούνται, ενώ από την άλλη ένας καινούριος αέρας, αυτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του οικουμενικού πολιτισμού στέλνει μηνύματα συνεργασίας και ενότητας των λαών, με κίνδυνο, όμως, να αφομοιωθούν και να αλλοτριωθούν οι πολιτιστικές παραδόσεις των μικρότερων και οικονομικά ασθενέστερων κρατών, επιβάλλεται όχι μόνο να διασώσουμε και να διατηρήσουμε τις παραδόσεις μας, αλλά συνειδητά να τις υπερασπιστούμε και να είμαστε υπερήφανοι γι' αυτές.⁴⁸⁰

Η παράδοση, και ειδικότερα η αρχαία ελληνική, αποτελεί τον φωτεινό οδηγό για να πορευθεί στο παρόν και το μέλλον ο σύγχρονος Έλληνας. Χωρίς, σε καμία περίπτωση, το παρελθόν να εξοβελίζεται από την σκénη του παρόντος και χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία του ως «τράπεζας εμπειριών»⁴⁸¹, δεν αποτελεί χαρακτηριστικό της ανεπτυγμένης ιστορικής συνείδησης η αβασάνιστη υιοθέτηση και ο μιμητισμός παλαιότερων μορφών ζωής και του αντίστοιχου αξιακού συστήματος.

Αυτή η αδυναμία ιστορικοποίησης αποτελεί ένα από τα τρωτά σημεία της ιστορικής εκπαίδευσης, χωρίς βέβαια να υπονοείται ότι η ιστορική εγγραμματοσύνη των μαθητών/-τριών είναι αποκλειστικό αποτέλεσμα και προνόμιο της σχολικής ιστορίας. Η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης δεν περιορίζεται στα όρια της σχολικής εκπαίδευσης, αλλά είναι αποτέλεσμα ενός σύνθετου πλέγματος οικογένειας, κοινότητας,

⁴⁷⁸ Για μία διεξοδική ανάλυση της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, γεωγραφίας και γλώσσας βλ. Άννα Φραγκουδάκη, «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικής παρουσίασης του ελληνικού έθνους», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), *‘Τί είν’ ή πατρίδα μας’*: Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 143-98.

⁴⁷⁹ Πρακτικά 1996-97, 129.

⁴⁸⁰ Πρακτικά 2003-04, 255.

⁴⁸¹ Eric Hobsbawm, ό.π., 1998, 42.

σχολείου και λαϊκής κουλτούρας⁴⁸². Η αδυναμία των μαθητών/-τριών να αντιληφθούν ότι διαφορετικά ιστορικά και κοινωνικοπολιτισμικά συμφραζόμενα απαιτούν και αλλαγή πρίσματος, αποτελεί μία από τις χαρακτηριστικότερες παθογένειες της ιστορικής σκέψης⁴⁸³ των παιδιών, η οποία θα εξετασθεί ενδελεχώς σε άλλο σημείο της ανάλυσης.

Κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και η διεξαγωγή του μαθήματος της ιστορίας και της γλώσσας, η μάθηση επίσης της νοστοροπίας και των εθίμων της παράδοσης του λαού μας με επιτυχέστερο τρόπο, θα ζωντανέψει την

⁴⁸² Πολύ χαρακτηριστική περίπτωση εμπειρικής έρευνας η οποία καταφάσκει στην παραπάνω άποψη είναι αυτή των Sam Wineburg, Susan Mosborg, Dan Porat και Ariel Duncan με τίτλο «Common Belief and the Cultural Curriculum: An Intergenerational Study of Historical Consciousness». Σκοπός της έρευνας ήταν να εξετάσει το ρόλο της οικογένειας, του σχολείου και της ευρύτερης κοινωνίας στην ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης. Το ζήτημα που τίθεται σε αυτήν την έρευνα είναι η διαγενεακή μετάδοση ιστορικής γνώσης, ο ρόλος της σχολικής εκπαίδευσης σε αυτήν καθώς και οι τρόποι με τους οποίους καθίσταται η "ζωντανή ιστορία" της μίας γενιάς "γνωστή ιστορία" για την επόμενη. Τα υποκείμενα της έρευνας (διάρκειας τριάντα μηνών) ήταν 15 οικογένειες, των οποίων τα νεαρά μέλη φοιτούσαν στις δύο τελευταίες λυκειακές τάξεις, σε τρεις διαφορετικές σχολικές κοινότητες των ΗΠΑ, και η βασική θεωρία στην οποία στηρίχτηκε είναι εκείνη της κοινωνικής μνήμης, όπως την επεξεργάστηκε ο Maurice Halbwachs. Το βασικό επιχείρημα είναι ότι οι κοινές ιστορικές πεποιθήσεις δεν μεταδίδονται στο σχολείο, αλλά μέσα στην οικογένεια με θεωρητικό πλαίσιο την άποψη του Halbwachs ότι μόνο τα κοινά κοινωνικά πλαίσια γεφυρώνουν το χάσμα των γενεών στην ιστορική μνήμη. Η ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης δεν αποτελεί, υπό την έννοια αυτή, μία σειρά μαθημάτων, αλλά μάλλον αποτέλεσμα ενός σύνθετου πλέγματος οικογένειας, κοινότητας, σχολείου και λαϊκής κουλτούρας. Το εντυπωσιακό εύρημα είναι ότι οι μαθητές, παρά τις διαφορές τους, είχαν περισσότερα κοινά από ό,τι καθένας με τους γονείς του. Επιπλέον, τα σχήματα των ιστορικών αφηγήσεών τους ήταν τέτοια που δεν επέτρεπαν "γνωστικές ασυμφωνίες". Ως προς αυτό, τεράστια αποδεικνύεται η δύναμη της λαϊκής κουλτούρας, για την οποία οι συγγραφείς προτείνουν να αξιοποιηθεί προκειμένου να προαχθεί η ιστορική κατανόηση στο σχολείο. Αξίζει βέβαια να αναφερθεί ότι η κυρίαρχη ιστορική συνείδηση του δείγματος κατηγοριοποιείται στον παραδειγματικό τύπο. Βλ. Sam Wineburg, Susan Mosborg, Dan Porat και Ariel Duncan, «Common Belief and the Cultural Curriculum: An Intergenerational Study of Historical Consciousness», *American Educational Research Journal* March 2007, Vol. 44, No. 1, 40–76. Σε ανάλογα συμπεράσματα οδηγήθηκε και ο Bodo von Borries σε έρευνα που διεξήγαγε στην Γερμανία το 1994. Ειδικότερα, η ιστορική κοινωνικοποίηση των μαθητών δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο της σχολικής εκπαίδευσης, ενώ και πάλι κυριαρχεί ο παραδειγματικός τύπος ιστορικής νοηματοδότησης, με τον κριτικό και γενετικό να παρουσιάζονται σχετικά ισχυροί. Bodo von Borries, «Concepts of Historical Thinking and Historical Learning in the Perspective of German Students and Teachers», in *International Journal of Educational Research*, Volume 27, Issue 3, 1997, 211-20. Βλ. επίσης Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>, Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005, 194. Τέλος, στο άρθρο του Keith Barton καταφαίνεται ότι μαθητές/-τριες «υποδέχονται» τις νέες πληροφορίες που τους προσπορίζει το επίσημο εθνικό αφήγημα προσαρμόζοντάς τες στην εκάστοτε πρότερη ιστορική αφήγηση, ενώ ενδέχεται και να απορρίψουν ό,τι δεν συνάδει με αυτό. Η διαπίστωση αυτή είναι αποτέλεσμα εμπειρικών ερευνών οι οποίες διενεργήθηκαν στις ΗΠΑ, Καναδά, Βόρεια Ιρλανδία, και Ισραήλ. Keith Barton, «Research on Students' Ideas about History», in Linda S. Levstik and Cynthia A. Tyson (eds.), *Handbook of Research in Social Studies Education*, Routledge, New York, 2008, 247.

⁴⁸³ Η Νάκου ορίζει ως ιστορική σκέψη τη σύνθετη εκείνη διανοητική ενέργεια που μεταβάλλεται σύμφωνα με το μεταλλασσόμενο ιστορικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο και συμμετέχει καθοριστικά σε όλο το φάσμα της ιστορικής διαδικασίας: στη διάπλαση της ιστορικής γνώσης, στην ιστορική ερώτηση και ερμηνεία, στην ιστορική μέθοδο και έρευνα, στην άρθρωση ιστορικού λόγου και στην πλατιά παιδευτική λειτουργία της ιστορίας. Αναφέρεται από την Ελένη Μπούντα, ό.π., 2006, 94.

*πολιτιστική μας κληρονομιά και παράδοση, μέσα από τη ζύμωση με τα νέα δεδομένα θα καταστήσει και πάλι τον πολιτισμό μας φως κι άλας όλου του κόσμου. Ενός πολιτισμού που επί αιώνες κυοφορεί το μεγαλείο της ανθρώπινης σκέψης και δημιουργίας.*⁴⁸⁴

Η παραδοσιακή νοηματοδότηση του χρόνου, άλλοτε εκδηλώνεται ως απόλυτη υποταγή και καθοδήγηση από τα πρότυπα του παρελθόντος, και άλλοτε ως μία μετριοπαθής στάση: το παρελθόν ως κανόνας, ο οποίος δύναται να λάβει δευτερευόντως υπόψη του και τα νέα δεδομένα, χωρίς να ανατραπεί η εσωτερική σημασιολογική ιεραρχία. Και στις δύο περιπτώσεις πάντως, οι μαθητές/-τριες αδυνατούν να απαγκιστρωθούν από το αιώνιο και άχρονο παρελθόν. Το παραδεδομένο ενέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που δίνουν στον άνθρωπο του σήμερα απαντήσεις στα προβλήματα, χωρίς να χρειάζεται να ενεργήσει αυτόβουλα και δημιουργικά. Η στάση αυτή προφανώς οδηγεί το υποκείμενο να εσωτερικεύσει μία αυτοεικόνα παθητικού δέκτη μηνυμάτων και «οδηγών χρήσης» τις οποίες πρέπει να ακολουθήσει. Ως ιστορικό υποκείμενο δεν έχει ενεργό ρόλο, και κατά συνέπεια ο ρόλος του στη δημόσια σφαίρα περιορίζεται σε μία παθητική θέση των δρωμένων. Νομίζω ότι είναι προφανές πως έτσι δεν οδηγούμαστε στη διάπλαση πολιτών με δημοκρατική συνείδηση, αυτενέργεια και υπευθυνότητα, όπως, τουλάχιστον σε επίπεδο προθέσεων δημόσιου χαρακτήρα, δηλώνεται στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών⁴⁸⁵.

⁴⁸⁴ Πρακτικά 1996-97, 149.

⁴⁸⁵ Στο διάλογο σχετικά με τα αναλυτικά προγράμματα το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο υποστηρίζει ότι τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών «θα πρέπει να στοχεύουν στην ισόρροπη συναισθηματική, πνευματική και σωματική ανάπτυξη των μαθητών, η οποία επιδιώκεται με τον αναπροσανατολισμό των ποιοτικών χαρακτηριστικών της διδασκαλίας. Ο στόχος αυτός μπορεί να πραγματοποιηθεί με ποικίλες διδακτικές και παιδαγωγικές μεθόδους, καθώς και με την εισαγωγή δραστηριοτήτων, οι οποίες προάγουν την αυτογνωσία, την αυτενέργεια, την υπευθυνότητα, τη δημοκρατική συνείδηση, τη διαλεκτική ικανότητα, τη συνεργατικότητα, τον σεβασμό στη διαφορετικότητα, την ανακαλυπτική μάθηση, την καλλιέργεια μεταγνωστικών δεξιοτήτων, την κριτική σκέψη, τη φαντασία, την αναζήτηση και αξιοποίηση πηγών, την ικανότητα για τη λήψη αποφάσεων, την ευαισθητοποίηση σε κοινωνικά θέματα, τις ανθρωπιστικές αρχές και αξίες [...]» (http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos/analitika-programata.pdf.) Για μία ενσύνοπτη παρουσίαση των ενδεικτικών σκοπών του μαθήματος της ιστορίας βλ. Χαράλαμπος Κουργιαντάκης, *Ιστορική σκέψη και ενσυναίσθηση των μαθητών της Α'βάθμιας και της Β'βάθμιας εκπαίδευσης στην ιστορία*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ρόδος 2005, 18-22. Διαπιστώνεται, λοιπόν, μία αναντιστοιχία ανάμεσα στις προθέσεις και την πρακτική: ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη: ενώ τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών έχουν, ανάμεσα σε άλλους, στόχο να καλλιεργήσουν την ιστορική συνείδηση και σκέψη των μαθητών, η ίδια η δομή και η φιλοσοφία που διέπει τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, αλλά και οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν το μάθημα της ιστορίας, στις περισσότερες των περιπτώσεων, δεν καλλιεργούν τον κριτικό και κυρίως το γενετικό τύπο ιστορικής συνείδησης. Βέβαια, θα χρειαστεί να υπενθυμίσουμε ότι η θεσμοθετημένη παιδεία δεν αποτελεί τη μοναδική πηγή ιστορικής εγγραμματοσύνης. Βλ. σχετικά Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998· Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), *''Τι είν' ή πατρίδα μας;''*: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997· Sam Wineburg, «Making Historical Sense», in Peter Sterans, Peter Seixas and Sam Wineburg (eds.), *Knowing*,

Νομίζω ότι αυτή η πρόταση πρέπει να γίνει καλύτερα, γιατί από τη μια, να μην πρέπει να προσαρμοστούμε με την Ευρωπαϊκή κοινότητα, από την άλλη όμως, δεν πρέπει να γίνουμε ίδιοι, γιατί έχουμε κάποια παράδοση, την οποία νομίζω ότι πρέπει να κρατήσουμε. Αν χαθεί η παράδοση, θα χαθεί κι όλος ο Ελληνισμός⁴⁸⁶.

Η παράδοση αντιμετωπίζεται μέσα από ένα μεταφυσικό πρίσμα, ως μια ουσιοκρατική έννοια, ενώ ταυτόχρονα εκλαμβάνεται ομογενοποιητικά. Οι μαθητές/-τριες επηρεασμένοι σε ένα βαθμό από το επίσημο εθνικό αφήγημα⁴⁸⁷, αλλά και τη συμβατική / κανονιστική διδακτική πρακτική⁴⁸⁸ αδυνατούν να απαλλαγούν από τα δεσμά του ομογενοποιημένου και αδιαφοροποίητου παρελθόντος και να κατακτήσουν την έννοια της ιστορικότητας/χρονικότητας και σε ένα βαθμό τη δεξιότητα της ενσυναίσθησης, αδυναμίες που ευθέως οδηγούν και στην παραδοσιακή νοηματοδότηση του χρόνου βάσει και της τυπολογίας του Seixas. Αυτή η εμμονή στο παρελθόν ερμηνεύεται και από τις συνθήκες που χαρακτηρίζουν τη μετανεωτερική συνθήκη. Χαρακτηριστικά ο Nora γράφει: «Διορούμε το μέλλον και αναλόγως επιλέγουμε κομμάτια του παρελθόντος για να προετοιμάσουμε το προσδοκώμενο μέλλον. Έτσι, το μέλλον ερμηνεύεται με τρεις τρόπους: ως αποκατάσταση του παρελθόντος, ως πρόοδος, ως ρήξη με το παρελθόν. Σήμερα όμως οι τρεις αυτοί τρόπο ερμηνείας του παρελθόντος, οι οποίοι καθιστούσαν εφικτή την οργάνωση μίας “ιστορίας”, έχουν απορριφθεί. Δεν γνωρίζουμε πλέον ποια μορφή θα πάρει το μέλλον και εξαιτίας αυτής της αβεβαιότητας το παρόν –το οποίο αναντίλεκτα διαθέτει τα τεχνικά μέσα διατήρησης του παρελθόντος– μας υποχρεώνει να θυμόμαστε. Δεν γνωρίζουμε τι χρειάζεται να γνωρίζουν οι επίγονοί μας για εμάς

Teaching & Learning History, ό.π. 307. Τη διάσταση, και ενίοτε αντίφαση, ανάμεσα στα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών και στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων διαπιστώνει και ο Γεώργιος Μπίκος αναφορικά με το μάθημα της Πολιτικής Αγωγής, επισημαίνοντας ότι η διάσταση αυτή οφείλεται και στο δημόσιο χαρακτήρα των ΑΠΣ. Βλ. Γεώργιος Μπίκος, ό.π., 2008, 34 & 278-86.

⁴⁸⁶ Πρακτικά 1996-97, 222.

⁴⁸⁷ Άννα Φραγκουδάκη, «"Απόγονοι" Ελλήνων "από τη μυκηναϊκή εποχή": η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 344-400.

⁴⁸⁸ Οι εκπαιδευτικοί, ως ένας από τους παράγοντες της εκπαιδευτικής διαδικασίας, είτε είναι ελλιπώς καταρτισμένοι στις νέες τάσεις της ιστοριογραφίας είτε, και ενδεχομένως εξαιτίας του παραπάνω, είναι και αυτοί αγκιστρωμένοι στους δύο πρώτους τύπους ιστορικής συνείδησης της τυπολογίας του Rüsen. Βλ. σχετικά Δημήτρης Μαυροσκούφης, «Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μέσω Α.Σ.Ε.Π.: η περίπτωση της Διδακτικής Μεθοδολογίας της Ιστορίας», Γιώργος Κόκκινος et al., 2005, 223-50· Γιώργος Κόκκινος και Παναγιώτης Γατσωτής, «Τρόποι Διδακτικής Διαχείρισης Επίμαχων και Τραυματικών Ιστορικών Γεγονότων στη Σχολική Τάξη. Η Μεθοδολογική Πρόταση του James Percoco», *Φιλολογική*, 104, 2008, 49. Παναγιώτης Γατσωτής, ό.π., 2004, 140-43· Παναγιώτης Γατσωτής – Ηλίας Αθανασιάδης, ό.π., 2004, 538. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών – Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος – Επιμόρφωση», http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/erevn_istor_lykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009, 12· Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας*, ό.π., 2004, 184-92 & 207.

προκείμενου να κατανοήσουν τη ζωή μας, και αυτή η αδυναμία μας να προβλέψουμε το μέλλον μάς υποχρεώνει να αποθηκεύουμε με ένα ευσεβή και γενικευμένο τρόπο κάθε ορατό ίχνος ή υλικό σημάδι το οποίο ενδεχομένως πιστοποιεί τι είμαστε ή τα θα γίνουμε. Με άλλα λόγια, κάθε τελεολογική ερμηνεία, κάθε ιστορία με γνωστό τέλος πέθανε, με αποτέλεσμα να αναδεικνύεται το *καθήκον μνήμης*⁴⁸⁹.

*Αδέλφια μας, Έλληνες, ενωμένοι μπορούμε να πετύχουμε θαύματα. Ας το κάνουμε. Ας το κάνουμε για χάρη των προγόνων μας. Ας το κάνουμε για χάρη όλων εκείνων, που αγωνίστηκαν και θυσιάστηκαν για το μεγαλείο του Ελληνισμού. Τους το χρωστάμε.*⁴⁹⁰

Στη διεκυστίνδα παρελθόντος – παρόντος, το πρώτο επικρατεί κατά κράτος υποβαθμίζοντας και αποικίζοντας το ύστερο. Το καθήκον που αισθάνεται το υποκείμενο να συνεχίσει την παρελθοντική γραμμή χωρίς αποκλίσεις, αλλαγές και διαφοροποιήσεις ακυρώνει εν τη γενέσει του κάθε δημιουργική δράση του ιστορικού υποκειμένου. Ως νευρόσπαστο κινείται από νήματα που εκκινούν από το παρελθόν και ελέγχουν με ακρίβεια και σε απόλυτο σχεδόν βαθμό κάθε παροντική ενέργεια και μελλοντική προσδοκία ή φόβο. Όπως στον αρχαϊκό μύθο ο ήρωας από-ιστορικοποιείται και έτσι φετιχοποιείται, έτσι και το μυθοποιημένο παρελθόν χάνει την ιστορικότητά του. Ο François Châtelet αναλύοντας την ιστοριογραφία στην Αρχαία Ελλάδα γράφει: «[ο αρχαϊκός μύθος] τοποθετώντας το τετελεσμένο γεγονός εντός του αχρονικού, δεν αναιρεί μόνο την ιστορική πραγματικότητά του, αλλά ταυτόχρονα επιχειρεί να καταστήσει ανιστορική και τη συνείδηση του ανθρώπου που αυτοανακαλύπτεται ως μίμηση του αρχέτυπου ήρωα, [...] ενώ το έπος υποβάλλει την ιδέα δύο ετερογενών χρονικοτήτων και εφόσον επιμένει στα θαυμάσια γνωρίσματα των θείων και ηρωικών τραγωδιών μεροληπτεί περί ενός γίνεσθαι ιερού και ήδη συντελεσθέντος και αφήνει να διαφαίνεται μία μεταγενέστερη, γήινη χρονική περίοδος κατά την οποία τίποτε σημαντικό δεν μπορεί να συμβεί»⁴⁹¹. Όπως ο μυθικός και επικός ήρωας αποκτά μία υπερβατική διάσταση χωρίς ίχνη ιστορικότητας, έτσι και το παρελθόν μυθοποιείται από τους μαθητές/-τριες, κυριαρχεί ως ανώτερο πάνω στο παρόν, αποκτά μία θεϊκή διάσταση, καθίσταται απρόσιτο και μη ανταγωνιστικό και έτσι υπονομεύει το παρόν και προλειαίνει το έδαφος για να καταστεί το ιστορικό υποκείμενο φερέφωνο στις ορέξεις «σύγχρονων θεών» και ηρώων. Η μυθοποίηση, λοιπόν, του παρελθόντος είναι ταυτόχρονα και υποτίμηση του παρόντος.

⁴⁸⁹ Nora, P. (2002) «The Reasons for the Current Upsurge in Memory», *Transit – Europäische Revue* 22. http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=285&Itemid=463
Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 28/06/2009, 3.

⁴⁹⁰ Πρακτικά 1996-97, 219.

⁴⁹¹ François Châtelet, *Η γέννηση της Ιστορίας*, μτφρ. Λένα Κασίμη, Σμίλη, Αθήνα 2001, 38.

Ένα θέμα που θα ήθελα να αναφέρω είναι ο πολιτισμός μας. Πραγματικά θλίβομαι γιατί η κληρονομιά, που μας έχουν αφήσει οι προγενέστεροι στις Τέχνες και τα Γράμματα, είναι τόσο βαριά, που είναι αδιανόητο να μη χρησιμοποιούμε τίποτα, να τα αφήνουμε όλα εκτεθειμένα στη φθορά του χρόνου και να μην προοδεύουμε στο δρόμο που μας χάραζαν οι πρόγονοί μας. Θλίβομαι ακόμη περισσότερο, γιατί νιώθω ότι οι Έλληνες στον πολιτισμό και την τέχνη είναι αναντικατάστατοι και αζεπέραστοι⁴⁹².

Το παρελθόν λειτουργεί ως μέσο για τη θεραπεία των αδυναμιών του παρόντος, το οποίο αξιοδοτείται αρνητικά σε σχέση με το λαμπρό και ανεπανάληπτο παρελθόν. Η ανιστορικότητα που χαρακτηρίζει την ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών ακυρώνει κάθε προσπάθεια ιστορικής ενσυναίσθησης. Ο ιστορικός χρόνος καταργείται, η έννοια της αλλαγής υπονομεύεται με αποτέλεσμα να κυριαρχεί η αντίληψη ότι οι «λύσεις» του παρελθόντος βρίσκουν εφαρμογή στα προβλήματα του παρόντος, θυμίζοντας την αρχαία Ρώμη, όπου «Το μάθημα της ιστορίας συμπυκνώνεται τελικά για τους Αρχαίους σε μιαν άρνηση της ιστορίας⁴⁹³». Το παρελθόν διαστέλλεται υπερκαλύπτοντας το παρόν και το μέλλον και οι μαθητές/-τριες κατατρύχονται από συμπλέγματα προγονοπληξίας⁴⁹⁴. Υπονομεύεται έτσι και η υπευθυνότητα του πολίτη, αφού δεν χρειάζεται και δεν επιτρέπεται να δώσει πρωτότυπες λύσεις στα επίκαιρα διλήμματα και απλώς αρκεί να επαναλάβει την πεπατημένη. Η υπεραξιολόγηση του παρελθόντος, η υποτίμηση του παρόντος και ο φόβος για το μέλλον αποτελούν χαρακτηριστικά τόσο των σχολικών βιβλίων όσο και των εκπαιδευτικών⁴⁹⁵. Το ιστορικό υποκείμενο, λοιπόν, ατομικό ή συλλογικό, αδυνατεί να εσωτερικεύσει ένα ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι και αυτοπροσδιορίζεται απλώς ως απόγονος ένδοξων προγόνων· ως υπάκουος υπήκοος της εξουσίας του παρελθόντος.

Επειδή έχουμε αποκοπεί από την παράδοση, η ξενομανία, ο άκρατος μιμητισμός και η απειλή επικράτησης μίας παράδοσης, εν όψει της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθιστούν αναγκαία την εκπαίδευση και τη διαπαιδαγώγηση του λαού, ώστε να αντιμετωπίζεται η αρχαία κληρονομιά μας με σεβασμό, αλλά και να δοθούν μηνύματα στους νέους, ότι χωρίς τη μνήμη του παρελθόντος είναι αδύνατο να οικοδομηθεί το παρόν και το μέλλον⁴⁹⁶.

⁴⁹² Πρακτικά 1997-98, 152.

⁴⁹³ Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 1998, 197.

⁴⁹⁴ Βλ. σχετικά Παναγιώτης Γατσωτής, ό.π., 2004, 163.

⁴⁹⁵ Έφη Αβδελά, «Χρόνος, ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα, ό.π., 1997, 67-71.

⁴⁹⁶ Πρακτικά 1997-98, 169.

Άλλωστε, είναι γνωστό ότι πολλές φορές γινόμαστε ξενομανείς, αλλά και δουλοπρεπείς, πικρό απομεινάρι της σκλαβιάς 400 χρόνων, πιστεύω. Κάθε φορά όμως που αισθανόμαστε ότι χανόμαστε ως Έλληνες, ας επιστρέψουμε στο παρελθόν, ας μελετάμε την ιστορία μας⁴⁹⁷.

Η «μνήμη του παρελθόντος» αποτελεί την κιβωτό που θα διαφυλάξει τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό από τον κίνδυνο του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση και εκφάνσεις της, όπως η ευρωπαϊκή ενοποίηση. Οι μαθητές/-τριες εξιδανικεύουν το παρελθόν συλλήβδην υπό το φόβο ενός ρευστού, ταχύτατα μεταβαλλόμενου και αβέβαιου μέλλοντος. Ο Γιώργος Κόκκινος ερμηνεύει αυτήν την ένταση σε σχέση με το παρελθόν στο πλαίσιο της μετανεωτερικής συνθήκης, ως εξής: «Στην ίδια, ωστόσο, ιστορική συγκυρία, η επιτάχυνση των διεργασιών της παγκοσμιοποίησης [...] έχει ως συνέπεια τη ριζοσπαστικοποίηση της πολύπλευρης σχέσης των ανθρώπων με το παρελθόν και τη φόρτισή της με πρωτόγνωρη ένταση. Το ισχυρότερο φορτίο είναι αυτό που προέρχεται από τη νοσταλγία για το εξιδανικευμένο παρελθόν, που δεν μπορεί να εξηγηθεί παρά ως αντιστάθμισμα του έρποντος φόβου και τη αγωνίας που προκαλεί το αβέβαιο μέλλον [...]»⁴⁹⁸.

Αυτό έχει συμβεί πολλές φορές μέχρι τώρα στην ιστορία και είναι παρήγορο για τον ελληνικό λαό: αναζωπύρωση της παράδοσης, που θα σημάνει αναζωογόνηση των ιδιαιτεροτήτων του Έθνους, το οποίο θα μπορέσει να επιβιώσει και να διατηρηθεί μέσα σε μία υπερεθνική, πολυπολιτισμική, πολυθρησκευτική, πολυεθνική ομοσπονδία κρατών, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση και, περαιτέρω, η πανανθρώπινη κοινωνία⁴⁹⁹.

Και μέσα σε αυτό το συνονθύλευμα λαών, η Ελλάδα, αυτό το πέτρινο Ακρωτήριο της Μεσογείου, με μια παράδοση που τους παραδόθηκε, στη συνέχεια και, για να μην οδηγηθεί σε διάλυση, στην αχρηστία του μηδενιστικού κοσμοπολιτισμού, που κτυπά ακόμα και τώρα την πόρτα μας, πρέπει να διατηρήσει και να κάνει έντονη τη διαφορά της εθνικής ταυτότητας μας⁵⁰⁰.

⁴⁹⁷ Πρακτικά 1997-98, 223.

⁴⁹⁸ Γιώργος Κόκκινος «Το σχολείο απέναντι στο επίμαχο ιστορικό γεγονός και τραύμα», στο Γιώργος Κόκκινος et al., *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010, 16. Βλ. επίσης Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π., 2005, 117. Άννα Μαντόγλου, ό.π., 203. Ο Jay Winter συνδέει αιτιωδώς την εντεινόμενη νοσταλγία με τον πληθωρισμό των «τόπων μνήμης». Βλ. σχετικά Jay Winter, «Historians and Sites of Memory», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 256.

⁴⁹⁹ Πρακτικά 1998-99, 179.

⁵⁰⁰ Πρακτικά 2001-02, 163.

Το έθνος μας, οδεύοντας σε μία δύσβατη ιστορική πορεία, πολλές φορές ήρθε σε σύγκρουση με πλήθη κινδύνων που απειλούσαν επί αιώνες με αλλοίωση την εθνική μας ταυτότητα και αλλοτρίωση την πολιτιστική μας κληρονομιά. Όμως, κανένα από αυτά τα εμπόδια δε στάθηκε ικανό να αμαυρώσει τον ελληνικό θησαυρό που μας κληροδοτήθηκε και τον οποίο η κάθε γενιά έχει καθήκον να σέβεται και να τον διατηρεί στη λαμπρότητά του. Το ίδιο πρέπει να γίνει και τώρα με την προσπάθεια και προσοχή όλων μας, λαού και Κυβέρνησης, για την αντιμετώπιση του νέου μεγάλου αυτού κινδύνου της παγκοσμιοποίησης, που στην εποχή μας, με τη συναίνεση των πολιτισμών, απειλεί να καταργήσει τα έθνη, αφανίζοντας τα τρία βασικά στοιχεία που τα χαρακτηρίζουν: γλώσσα, ήθη-έθιμα-παραδόσεις και θρησκεία⁵⁰¹.

Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, οι συνθήκες που την προκαλούν και οι αλλαγές που αυτή επιφέρει δημιουργούν ένα ασταθές περιβάλλον και συχνά προκαλούν την αναθεώρηση της σχέσης την οποία αναπτύσσουν οι άνθρωποι με το παρελθόν, καθώς εγκαταλείπουν το γνώριμο και προβλέψιμο περιβάλλον της νεωτερικής συνθήκης. Η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στην ταυτότητα και την ετερότητα και η ετεροβαρής σχέση τους τίθεται υπό αναθεώρηση, αφού η ετερότητα πλέον αποτελεί αναπόδραστο και δυναμικό τμήμα κάθε εθνικής ταυτότητας. Οι νέες τεχνολογίες, η από-εδαφικοποίηση του έθνους, πολιτιστική βιομηχανία επιζητούν ένα επαναπροσδιορισμό της ταυτότητας. Στο σημείο αυτό ελλοχεύει ο κίνδυνος του εθνοκεντρισμού⁵⁰². Με την απίσχνανση ή κατάρρευση των μετα-αφηγημάτων και μεγάλων αφηγημάτων⁵⁰³, ο άνθρωπος νιώθει «να χάνει τη γη κάτω από τα πόδια του» και αναζητά εναγωνίως ένα σταθερό και οικείο περιβάλλον, που θα του προσφέρει μία ιστορική ταυτότητα ικανή να αντιμετωπίσει το νέο. Το παρελθόν συλλήβδην αποτελεί το οργανωτικό εκείνο σχήμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ο πρακτικός προσανατολισμός στην εμπράγματη ζωή και σχεδιάζεται το μέλλον. Η ανασφάλεια του παρόντος και η αβεβαιότητα για το μέλλον «θεραπεύονται» από το σωτήριο σε αυτήν την περίπτωση παρελθόν. Η προσκόλληση λοιπόν στο παρελθόν κάθε άλλο παρά δυσερμήνευτη είναι.

Ο πολίτης μπορεί να αξιοποιεί την ιστορική εμπειρία, να διδάσκεται από το παρελθόν, να διαφυλάττει την παράδοση και την πολιτισμική κληρονομιά. Αυτά τα στοιχεία συνιστούν την ιστορική συνείδηση και συντελούν στη δημιουργία

⁵⁰¹ Πρακτικά 2001-02, 184.

⁵⁰² Jörn Rüsen, «How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Cultural of Recognition by History in the Twenty-first Century», *History and Theory*, Theme Issue 43 (December 2004), 119-20.

⁵⁰³ David Cannadine, *Τι είναι Ιστορία σήμερα;*, Νήσος, Αθήνα 2007, 36.

*ενός πολίτη που δεν λησμονά το παρελθόν, αλλά κατανοεί ότι η κοινωνία και ο πολιτισμός είναι αποτέλεσμα συλλογικής προσπάθειας και έτσι με τον τρόπο αυτόν, αναλαμβάνει υπεύθυνη κοινωνική δράση και πρωτοβουλίες για την ανοικοδόμηση του μέλλοντος*⁵⁰⁴.

*Μεγάλη είναι η συμβολή της παράδοσης και στον πνευματικό χώρο. Εκτός από τις μελέτες, οι πρόγονοί μας μάς κληροδότησαν ποιητικά, πεζογραφικά και φιλοσοφικά έργα, πάνω στα οποία βασίστηκε η ανθρωπιστική παιδεία. Αποτελούν τον αιώνιο παιδαγωγό που μας οδηγεί στην πνευματική και ηθική καλλιέργεια. Εξ' άλλου χάρη σ' αυτή γνωρίζουμε γεγονότα και λεπτομέρειες του παλαιότερου βίου. Παραδειγματιζόμαστε από τα κατορθώματα, ώστε να τα μιμηθούμε, αλλά και από τα λάθη των προγόνων μας, για να μην τα επαναλάβουμε.*⁵⁰⁵

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η τέσσερις διακριτοί τύποι της ιστορικής συνείδησης αποτελούν ιδεότυπους κατά την βεπμεριανή ορολογία, χωρίς βέβαια να ταυτίζονται με κάτι πλασματικό. Στη συγκεκριμένη αναφορά η παραδοσιακή ιστορική νοηματοδότηση βρίσκεται σε σχέση ώσμωσης με την παραδειγματική, η οποία θα αναλυθεί ποιοτικά στη συνέχεια. Από τη μία η παράδοση συλλαμβάνεται ως ενιαία και ομογενοποιημένη και αποτελεί το κρηπίδωμα πάνω στο οποίο εδράζεται το παρόν προκειμένου το υποκείμενο να αντεπεξέλθει στις ανάγκες του παρόντος και από την άλλη το παρελθόν διηθίζεται με σκοπό να αναδειχθούν οι σταθερές εκείνες δομές που ερμηνεύουν και κατά συνέπεια μπορούν να προβλέψουν τα επιφανόμενα (η ιστορία επαναλαμβάνεται). Βέβαια, θα μπορούσε να διακρίνει κάποιος και ψήγματα γενετικής ιστορικής συνείδησης, καθώς το ιστορικό υποκείμενο αποδεσμεύεται σε ένα βαθμό από τη μέγγενη του παρελθόντος –είτε συνολικά είτε επιλεκτικά– και δύναται να διαγράψει μία σχετικά αυτόνομη διαδρομή. Η ένταση στη σχέση των τριών τύπων σημασιοδότησης του χρόνου ποικίλλει και, χωρίς να μπορούμε με ποσοτικό τρόπο να την προσδιορίσουμε, ενδέχεται να διαφοροποιείται ανάλογα με το πεδίο στο οποίο εκφράζεται. Το ίδιο υποκείμενο μπορεί να εκφράζει ένα διαφορετικό κυρίαρχο τύπο ιστορικής συνείδησης στην πολιτική, αισθητική ή γνωστική διάσταση.

Η σωστή λειτουργία των Μ.Μ.Ε., σε συνδυασμό με την ουσιαστική καλλιέργεια του πολιτισμού μέσα από το σχολείο, που πρέπει να γίνει ξανά ο κύριος φορέας

⁵⁰⁴ Πρακτικά 1999-2000, 310.

⁵⁰⁵ Πρακτικά 2002-03, 178.

αγωγής, θα επιτρέψει να βρει πάλι ο άνθρωπος τον χαμένο του προσανατολισμό. Για να μπορέσουμε, λοιπόν, να ανταποκριθούμε στη βαριά κληρονομιά μας, δεν είναι ανάγκη να αντιγράψουμε τα εκπαιδευτικά συστήματα της Ευρώπης και της Αμερικής που έδωσαν άριστους τεχνοκράτες -όχι, όμως, και πραγματικούς ανθρώπους-, αλλά να στραφούμε στις ρίζες μας, να εμπνευστούμε και να προβάλουμε το μοντέλο του ανθρωπισμού που θα είναι η απάντηση στη "ρομποτοποίηση" των πάντων⁵⁰⁶.

Και αν όλα αυτά δεν αρκούν, οι βιβλιοθήκες και τα μουσεία είναι ανοικτά να μας υποδεχθούν όλους και τα παραδοσιακά κτίρια στέκουν περήφανα σε αρκετά σημεία των πόλεων μας⁵⁰⁷.

Να κηρυχθούν ιστορικά διατηρητέοι κάποιοι χώροι, όπως οι παλιές εργατικές κατοικίες, τα πρώτα προσφυγικά στη Νίκαια, στην Καισαριανή και αλλού, ώστε να μην καταστρέφεται η ιστορία. Επίσης, να διατηρηθούν και να συντηρηθούν οι αναθηματικές πλάκες και, γενικότερα, κάποια μικρότερα μνημεία. Τέλος, ίσως πιο σημαντικό, η δημιουργία κάποιων διαθεματικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τα οποία θα αναδεικνύουν τη σύγχρονη ιστορία του τόπου και τα οποία θα μπορούν να παρακολουθούν όλοι οι μαθητές.⁵⁰⁸

Το παρελθόν φαντάζει ως ένα δυσβάσταχτο άγχος το οποίο ο σύγχρονος Έλληνας/-ίδα καλείται να σηκώσει προκειμένου να βρει τον προσανατολισμό του στο παρόν. Οι «βαθιές ρίζες» της ελληνικής παράδοσης λειτουργούν ως ασφαλή πλοηγό στην αστάθεια και στην ρευστότητα της μετανεωτερικότητας, η οποία για τους οικονομικά και πολιτικά αδύναμους λαούς λειτουργεί ως απειλή. Ο Bourdieu χαρακτηριστικά γράφει: «Μία τάξη ή ένα τμήμα μίας τάξης βρίσκονται σε παρακμή, και άρα στρέφονται προς το παρελθόν, όταν δεν είναι σε θέση πλέον να αναπαράγουν το συνολικό τους κεφάλαιο μαζί με ολόκληρες τις ιδιότητες που αφορούν την κατάσταση και τη θέση τους...»⁵⁰⁹. Η εξιδανίκευση του παρελθόντος, η προσήλωση σε αυτό και η νοσταλγική αγκίστρωση στις ρίζες σίγουρα δεν αποτελεί ελληνική μοναδικότητα⁵¹⁰. Η επιτάχυνση της ιστορίας επιτάχυνε ταυτόχρονα και την προσκόλληση σε ένα τεχνητά ωραιοποιημένο παρελθόν, ενώ κάθε μνημονικό ίχνος του τελευταίου, όσο ταπεινό και ευτελές κι αν είναι, κατέστη

⁵⁰⁶ Πρακτικά 1999-2000, 233.

⁵⁰⁷ Πρακτικά 2003-04, 280.

⁵⁰⁸ Πρακτικά 2003-04, 255.

⁵⁰⁹ Παρατίθεται από τον Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 1998, 44.

⁵¹⁰ Βλ. σχετικά Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 44.

σημαίνουν και άξιο μουσειοποίησης⁵¹¹ ή μνημειοποίησης. Ο David Lowenthal ερμηνεύει την απόρριψη του ερμηνευτικού σχήματος της προόδου και την νοσταλγία για το πρόσφατο ή και απώτερο παρελθόν ως αποτέλεσμα των ραγδαίων μεταβολών που έλαβαν χώρα από τη δεκαετία του 1950 και μετά (τεχνοφοβία, μετανάστευση, αποεδαφικοποίηση του εθνικού χώρου κ.ά.). Ωστόσο, οι αλλαγές αυτές, κατά τον Lowenthal, δεν υπήρξαν ριζικότερες από αυτές του προηγούμενου αιώνα, αλλά καθίστανται δημόσιες και διαμεσολαβούνται από τα σύγχρονα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, τα οποία ρίχνουν λίπασμα στο έδαφος της παρελθοντολαγνείας και ριζολαγνείας. Ένα από τα χαρακτηριστικά αυτής της νοσταλγικής αναπόλησης για την παράδοση είναι η θετική αξιολόγηση όχι μόνο του μνημειώδους και μοναδικού, αλλά και του απλού, λαϊκού και ταπεινού μνημονικού ίχνους του παρελθόντος. Χαρακτηριστικά γράφει: «Τα σπίτια και τα λημέρια του “Οποιοδήποτε” και της “Οποιασδήποτε” έχουν εξακτινωθεί από τα υπαίθρια μουσεία της Σκανδιναβίας στα ιστορικά θεματικά πάρκα παγκοσμίως»⁵¹². Η αρχαιοδιφική προσέγγιση του παρελθόντος, η οποία θυμίζει τον αρχαιολόγο που δεν «πετά» κανένα από τα ευρήματά του, μπορεί να ερμηνευθεί στο πλαίσιο μίας έκρηξης της μνήμης και διατήρησης της κληρονομιάς ως στοιχείων που επιτυγχάνουν την συνοχή της κοινωνίας, παραπέμποντας στην αρχαιοδιφική (antiquarian) χρήση του παρελθόντος του Nietzsche⁵¹³. Η έκρηξη της μνήμης βέβαια έχει ως υλικά αίτια και τις νέες τεχνολογίες και τεχνικές μνήμης, ενώ ως αίτιο θα μπορούσε να εκληφθεί και η βιομηχανία της μνήμης⁵¹⁴, οι οποίες διευρύνουν την μνήμη πέραν των εμπειρικά βιωμένων συμβάντων (αυτοβιογραφική μνήμη) εισάγοντας την έννοια της προσθετικής μνήμης⁵¹⁵: αυτής που αναφέρεται σε αναμνήσεις οι οποίες διαχέονται μέσω

⁵¹¹ Η θετική στάση των Αμερικανών για τα μουσεία επιβεβαιώνεται από την έρευνα του Roy Rosenweig, «How American Use and Think about the Past», in Peter Stearns, Seixas P., Wineburg S., *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press 2000, 262-83· Βλ. επίσης Roy Rosenweig and David Thelen, *The Presence of the Past, Popular Uses of History in American Life*, Columbia University Press, New York 1998, 195.

⁵¹² David Lowenthal, *ό.π.*, 2009, 14.

⁵¹³ Peter Seixas and Peter Clark, «Murals as Monuments: Students' Ideas about Depictions of Civilization in British Columbia», *American Journal of Education* 110 (February 2004).

⁵¹⁴ Marita Sturken, «Memory, Consumerism and Media: Reflections on the Emergence of the Field», *Memory Studies* 2008, 76· Jay Winter, "Historians and Sites of Memory", in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 259-61.

⁵¹⁵ Ο όρος προσθετική μνήμη προσεγγίζει αυτόν της δευτερογενούς μνήμης ή μεταμνήμης ή δευτέρου επιπέδου μνήμης, με τη διαφορά ότι η πρώτη, *stricto sensu*, είναι μαζικά διαμεσολαβημένη, ενώ η δεύτερη ενδέχεται να μεταβιβάζεται σε προσωπικό επίπεδο, όπως για παράδειγμα η μνήμη που μεταβιβάζεται από κάποιον/-α που επιβίωσε του Ολοκαυτώματος και «μετακενώνει» τις εμπειρίες του σε επιγόνους. Η παραπάνω διαπίστωση-διάκριση επιβεβαιώθηκε κατόπιν προσωπικής επικοινωνίας (e-mail) με την Alison Landsberg στις 17 Ιουνίου 2011.

Ο διάλογος σχετικά με τη μνήμη τροφοδοτείται και από τη *μεταμνήμη* (post-memory) η οποία αφορά κατ' εξοχήν τη μνήμη των απογόνων των θυμάτων ή των επιζώντων. Ο όρος, παλαιότερος από αυτόν της προσθετικής μνήμης, εισήχθη από τη Marianne Hirsch προκειμένου να περιγράψει τη μνήμη αυτών οι οποίοι κατατρύχονται από αφηγήσεις γεγονότων τα οποία υπερβαίνουν τον βιολογικό χρόνο του υποκειμένου και αναφέρονται σε τραυματικά γεγονότα. Marianne Hirsch,

της μαζικής κουλτούρας και προσκτώνται από άτομα που δεν έχουν βιώσει την αφηγούμενη εμπειρία⁵¹⁶.

*Σίγουρα είναι ένα θέμα, που ίσως πιστεύετε ότι είναι αδιάφορο στην Επιτροπή αυτή. Λαμβάνοντας όμως υπόψη ότι η παιδεία είναι η ευρύτερη καλλιέργεια του πνεύματος, η βιοθεωρία με την οποία ζούμε είναι αμερικανοποιημένη ή, τουλάχιστον, μια βιοθεωρία μιας χώρας διαφορετικής από την Ελλάδα και αρκετά μακριά από την ελληνική παράδοση. Πιστεύω ακράδαντα ότι μέσα στην εκπαίδευση είναι και η ανάδειξη εθνικής συνείδησης. Λέμε ότι όλοι γεννιόμαστε *tabula rasa*, αλλά το πλανητικό χωριό είναι ένα φαινόμενο που πλησιάζει. Η συμβατικότητα μας με τους ισχυρούς και τα συμβατικά συλλυπητήρια δεν αξίζουν και πρέπει να στηριζόμαστε στην ιστορία και τις ρίζες μας για να έχουμε γνώση. Η γνώση θα ρίξει τις μάσκες στο θέατρο του παραλόγου, που ονομάζουμε ελληνική κοινωνία. Τελικά, πρέπει οι Έλληνες να γίνουμε Έλληνες και όχι ετεροκίνητα όντα⁵¹⁷.*

Οι μαθητές/-τριες σε μεγάλο βαθμό αδυνατούν να αντιληφθούν την έννοια της ιστορικότητας/χρονικότητας και μοιραία δεν μπορούν να κατακτήσουν την κριτική και γενετική νοηματοδότηση του χρόνου. Το γεγονός δε διαφοροποιείται από τη σημασία και το παρελθόν αντιμετωπίζεται αδιαφοροποίητα. Δεν αντιλαμβάνονται ότι κάθε εποχή είναι διαφορετική και ότι η «αφιλτράριστη» υιοθέτηση του παρελθόντος, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες του παρόντος, κάθε άλλο παρά επιτυχής μπορεί να είναι για τον πρακτικό προσανατολισμό στο παρόν. Στο δίπολο συνέχεια ή αλλαγή, η παραδοσιακή ιστορική συνείδηση δέχεται ως φυσική και αυτονόητη την αδιάσπαστη εθνική συνέχεια και χρησιμοποιεί την ιστορία για να επιβεβαιώσει τη συνέχεια και την ανάμνηση εξοβελίζοντας την αλλαγή ως απειλή. Η ιστορική επιστήμη στην περίπτωση αυτή κάθε άλλο παρά «ενοχλητική» επιστήμη θα μπορούσε να εκληφθεί, αφού απουσιάζει κάθε στοιχείο *από-οικειοποίησης* και πολιτισμικής κριτικής. Προσίδιο στοιχείο της παραδοσιακής νοηματοδότησης αποτελεί και ο *μανιχαϊσμός*: η εξιδανίκευση της ταυτότητας και η δαιμονοποίηση της ετερότητας, εν προκειμένου των Η.Π.Α., καταδεικνύει την αδυναμία του υποκειμένου να αποφύγει τις επικίνδυνες γενικεύσεις και να συμβιώσει αρμονικά σε μία νέα πολυπολιτισμική πραγματικότητα, στην οποία τα

Family Frames. Photography, Narrative and Postmemory, Harvard University Press, Cambridge / London 1997, 22.

⁵¹⁶ Σχετικά με την προσθετική μνήμη βλ. Marita Sturken, «Memory, Consumerism and Media: Reflections on the Emergence of the Field», *Memory Studies* 2008, 73-78· Alison Landsberg, «America, the Holocaust, and the Mass Culture of Memory: Toward a Radical Politics of Empathy», in *New German Critique: An interdisciplinary Journal of German Studies*, 71, 63-86 και *Prosthetic Memory: the Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, Columbia University Press, New York 2004.

⁵¹⁷ Πρακτικά 2000-01, 149.

επίμαχα θέματα αποτελούν με ολοένα και μεγαλύτερη συχνότητα μία αναπόδραστη κατάσταση. Ο αποκλεισμός ή η προσπάθεια αφομοίωσης της ετερότητας αναμένονται ως η πιθανότερη στάση απέναντι σε κάθε μειονοτική ομάδα. Άλλωστε, ο ελληνικός εθνικισμός αντιλαμβάνεται το έθνος ως κοινή πολιτισμική ταυτότητα, απορρίπτοντας την πολυπολιτισμικότητα (πολιτειακός εθνικισμός)⁵¹⁸. Μερίδιο ευθύνης για μία τέτοια στάση φέρουν και τα σχολικά εγχειρίδια, ως ένας από τους τόπους συλλογικής μνήμης⁵¹⁹, τα οποία κατασκευάζουν ένα παρελθόν ομογενοποιημένο⁵²⁰.

Στη μητροπολιτική Ελλάδα έχουν εγκαταλειφθεί τα έθιμα, που μας καθορίζουν και μας δίνουν υπόσταση σαν λαό. Πολλά από τα νέα παιδιά δεν ξέρουν τι γιορτάζουμε σε κάθε εθνική επέτειο, δεν έχουν τίποτα που να τους κρατά συνδεδεμένους με τις ρίζες, δεν συνειδητοποιούν ότι αποτελούν τη συνέχεια του ελληνικού έθνους και θεωρούν τους εαυτούς τους μεμονωμένες μονάδες⁵²¹.

Το θέμα που θα διαπραγματευτώ είναι η παγκοσμιοποίηση, που στις μέρες μας έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις. Είμαστε νέοι και όμως είμαστε ίδιοι, όπως πάντα. Είμαστε "αρχαίοι" Και πάμε προς το μέλλον. Είμαστε ο στρατός της ανυπακοής. Για αιώνες έχουμε διαδηλώσει, οπλισμένοι με ιστορίες. Η

⁵¹⁸ Παναγιώτης Γατσωτής, 2004, ό.π., 166.

⁵¹⁹ Οι τέσσερις τύποι κοινωνικής μνήμης, κατά την κατηγοριοποίηση του Λε Γκοφ, είναι α. τοπογραφικοί (αρχαία, βιβλιοθήκες, μουσεία), β. συμβολικοί (εορτές, προσκυνήματα, επέτειοι, εμβλήματα), γ. μνημειακοί (νεκροταφεία, αρχιτεκτονικές) και δ. εγχειρίδια, αυτοβιογραφίες, σύλλογοι), Ζακ Λε Γκοφ, ό.π., 1998, 140.

⁵²⁰ Βλ. σχετικά Γ. Κόκκινος, Π. Κιμουρτζής, Π. Γατσωτής, Χ. Κουργιαντάκης, «Αποκλεισμός – καταπάτηση δικαιωμάτων – αποσιώπηση της ετερότητας. Η περίπτωση των νέων σχολικών εγχειριδίων ιστορίας στην Ελλάδα» <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/?section=985&language=el&page706=>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 21/09/2011· Νέλλη Ασκούνη, «Μια μακριά πορεία στο χρόνο...»: οι Έλληνες και οι άλλοι στα βιβλία της γλώσσας, στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), ό.π., 1997, 483-89· Λίνα Βεντούρα, «Τα βιβλία γεωγραφίας: αντιφάσεις στο ανθρωπιστικό και εκσυγχρονιστικά μήνυμα», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), ό.π., 1997, 435-41· Άννα Φραγκουδάκη, «"Απόγονοι Ελλήνων" από τη μυκηναϊκή εποχή": η ανάλυση των εγχειριδίων ιστορίας», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), ό.π., 1997, 393-400. Βέβαια, η αποσιώπηση της ετερότητας χαρακτηρίζει και τα υπόλοιπα βαλκανικά εγχειρίδια ιστορίας, βλ. σχετικά Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της βαλκανικής 1991- 1993*, Gutenberg, Αθήνα, 2004· Φλουρή Γ., Ιβριντέλη Μ., «Η Εικόνα του Μεσογειακού "Άλλου" στα Σχολικά Εγχειρίδια της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγκριτική Θεώρηση του Τελευταίου Τέταρτου του 20^{ου} Αιώνα (1976-1977 & 1985-2000)», 20 Διεθνές Συνέδριο "η Παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα", *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*. <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/flouris.htm> Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009· Φλουρή Γ. και Καλογιαννάκη Π., «Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση. Η περίπτωση των βαλκανίων λαών και Τούρκων στα ελληνικά σχολικά βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση» http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/4058/1/flouris_p.207-p.248_1996.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009· Αντρέας Ανδρέου, Παρασκευή Γκόλια, και Στέλλα Κασίδου, «Όταν ο "άλλος" είναι σχεδόν ανύπαρκτος και γίνεται "δικός μας"», στο Αντρέας Ανδρέου και Αργύρης Κυρίδης (επιμ.). *Οψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα 2005, 23-49.

⁵²¹ Πρακτικά 2000-01, 236.

αξιοπρέπεια ήταν το έμβλημα μας και στο όνομα αυτής πολεμήσαμε εκείνους που το έπαιζαν κύριοι και αφέντες των ανθρώπων, των λιβαδιών, των δασών και των νερών. Εκείνους που επιβάλλουν την τάξη της αυτοκρατορίας και εξαθλιώνουν τις κοινότητες⁵²².

Ο Γιώργος Σεφέρης αναφέρει κάπου πως σβήνοντας ένα κομμάτι από το παρελθόν, είναι σαν να σβήνεις ένα κομμάτι από το μέλλον. Γι' αυτό οφείλουμε, ως Έλληνες, να κρατήσουμε την εθνική μας ταυτότητα, όχι γιατί πρέπει να είμαστε περήφανοι επειδή είμαστε οι μοναδικοί στον κόσμο, αλλά γιατί έχουμε την υποχρέωση και το δικαίωμα να μείνουμε αυτοί που είμαστε.⁵²³

Εμείς, λοιπόν, οι Έλληνες πρέπει όχι μόνο να γνωρίζουμε την παράδοσή μας, αλλά και να την τηρούμε και να νιώθουμε υπερήφανοι ως οι γνήσιοι συνεχιστές της. Εμείς οι νέοι ας κοιτάζουμε πίσω, για να πάψουμε πια να ντρεπόμαστε ότι τηρούμε τα έθιμά μας, επειδή η ξενομανία της εποχής, μας έχει κάνει να βλέπουμε κάθε τι παραδοσιακό σαν παλαιομοδίτικο, οπισθοδρομικό και ντεμοντέ.⁵²⁴

Το παρελθόν παρέχει α-χρονικούς και ως εκ τούτου διαχρονικούς κανόνες συμπεριφοράς για το παρόν και το μέλλον. Ο κανονιστικός χαρακτήρας των παραδόσεων επιβάλλει το καθήκον της επανάληψης των παλαιότερων αξιακών συστημάτων και κάθε παρέκκλιση από την ήδη προδιαγεγραμμένη οδό θεωρείται ηθικά βλάσφημη, ενώ σε ακραίες περιπτώσεις μπορεί να οδηγήσει ακόμη και στην άσκηση ακραίας υλικής βίας. Η παραδοσιακή νοηματοδότηση του χρόνου βέβαια δεν διέπει μόνο τους μαθητές/-τριες στην Ελλάδα⁵²⁵ και σε άλλες χώρες⁵²⁶, αλλά και τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς⁵²⁷, χωρίς

⁵²² Πρακτικά 2000-01, 401.

⁵²³ Πρακτικά 2000-01, 455.

⁵²⁴ Πρακτικά 2003-04, 159.

⁵²⁵ Βλέπε σελ. 1-5.

⁵²⁶ Bodo von Borries, «Concepts of Historical Thinking and Historical Learning in the Perspective of German Students and Teachers», in *International Journal of Educational Research Volume 27, Issue 3*, 1997, 211-220· Peter Lee, «"Walking Backwards into Tomorrow". Historical Consciousness and Understanding History», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans, 2002, 39· Keith Barton, «Research on Students' Ideas about History», in Linda Levstik – Cynthia Tyson, ό.π., 2008, 239-58.

⁵²⁷ Βλ. σχετικά, Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π., 2005, 207-49· Eleni Apostolidou, «Oscillating Between the Recent Past and the Remote Past: The Perceptions of the Past and the Discipline of History of Secondary School Teachers in Greece», *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, Volume 9, Number 2 - Autumn/Winter 2010, 6-14· H. Doreen Tan, «Singapore Teachers' Characterisation of Historical Interpretation and Enquiry: Enhancing Pedagogy and Pupils' Historical Understanding»· Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών - Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος - Επιμόρφωση»

σε καμία περίπτωση να θεωρείται αυτονόητο και δεδομένο ότι οι μαθητές/-τριες απλώς αναπαράγουν τις στάσεις και τα νοητικά σχήματα των εκπαιδευτικών. Η διάσταση, άλλωστε, ανάμεσα σε όσα διδάσκει ο εκπαιδευτικός και σε όσα αφομοιώνει ο/η μαθητής/-τρια, έχει ήδη επισημανθεί. Η αλλαγή στην περίπτωση της παραδοσιακής ιστορικής συνείδησης εκλαμβάνεται ως απειλή και μπορεί να γίνει αποδεκτή μόνο στον βαθμό που αντανακλά τις αναλλοίωτες αξίες και τα εδραιωμένα και αδιαμφισβήτητα πρότυπα. Η αλλαγή δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα επιφανόμενο της αμετάβλητης δομής της πραγματικότητας, καταργώντας κάθε έννοια ιστορικότητας. Εξοβελίζοντας την αλλαγή, οι μαθητές/-τριες υπονομεύουν τον βασικό σκοπό της σχολικής ιστορίας: να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν την αλλαγή στην πορεία του χρόνου⁵²⁸. Οι μαθητές/-τριες κατασκευάζουν μία ιστορική ταυτότητα στα πρότυπα των παραδεδομένων μορφών ζωής και στην προκειμένη περίπτωση δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους παρά μόνο ως συνεχιστές των ένδοξων προγόνων. Χαρακτηριστικά η Άννα Φραγκουδάκη γράφει: «Το ταριχευμένο θαύμα της αρχαιότητας έτσι μετατρέπεται σε πρότυπο υπερχρονικό και απaráμιλλο, που χρησιμεύει για να “αποδεικνύει” την αναξιοσύνη του σημερινού ελληνικού πολιτισμού, χωρίς άρα να μπορεί να λειτουργήσει ως πηγή αναφοράς εμπλουτιστική της δημιουργικότητας στο παρόν»⁵²⁹. Βέβαια, αρχίζει να διαφαίνεται από την έως τώρα ανάλυση ότι ο παραδοσιακός τύπος ιστορικής συνείδησης φέρει μαζί του και κάποια νοητικά σχήματα, όπως της αδιάσπαστης συνέχειας, της δαιμονοποίησης της ετερότητας, της μονοκεντρικής θεώρησης του έθνους, του μανιχαϊσμού, τα οποία θα αναλυθούν και θα συσχετισθούν περαιτέρω στη συνέχεια.

Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει την αξία του παρελθόντος. Ό,τι είμαστε είναι αποτέλεσμα μιας προσπάθειας αιώνων. Οι αξίες του παρελθόντος θεμελιώνουν τη ζωή μας, μας παρέχουν το μέτρο για την εκτίμηση του παρόντος. Πρέπει, λοιπόν, να γίνει συνείδηση όλων πως κάθε τι καινούργιο είναι καλύτερο, μόνο όταν υποστηρίζει τη γνήσια παράδοση και την προωθεί με σύγχρονα μέσα. Είναι ανάγκη, λοιπόν, κάθε φορά που ψηφίζεται ένας νόμος

http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/erevn_istor_lykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009· Mavroskoufis D., *Real Days in Greek Secondary Classrooms*, http://www.euroclio.eu/joomla/index.php/component/option,com_sobi2/Itemid,910/sobi2Id,30/sobi2Task,sobi2Details/ Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 08/05/2009.

⁵²⁸ Peter Stearns, «Goals in History Teaching», in Mario Carretero and James Voss (eds.), *Learning and Reasoning in History*, ό.π., 1998, 281-83.

⁵²⁹ Άννα Φραγκουδάκη, «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 176.

να μελετούνται οι προηγούμενοι και να καταργούνται και όχι να υπάρχουν 10 νόμοι για 1 θέμα, ενδεχομένως και συγκρουόμενοι μεταξύ τους⁵³⁰.

Το παρόν αξιοδοτείται θετικά μόνο εάν αναπαράγει τα πρότυπα του παρελθόντος. Έτσι, χάνει την αυτονομία του και απλώς αποτελεί την ουρά του κομήτη του παρελθόντος. Τα πάντα κρίνονται με κριτήριο την παράδοση, η οποία θεωρείται το απόλυτο παρόν του παρελθόντος. Η σημασία της παράδοσης για τις ηθικές αξίες είναι αυταπόδεικτη. Ο παραδοσιακός ιστορικός προσανατολισμός ταυτίζει την ηθικότητα με την παράδοση. Οι παραδόσεις ενσωματώνουν την ηθικότητα ως μια αναμφισβήτητη σταθερά πολιτισμικών προτύπων και προτύπων ζωής πάνω και πέρα από το χρόνο. Υπό αυτό το πρίσμα, οι μαθητές/-τριες χαρακτηρίζονται από μία δυσανεξία στην αλλαγή, στην ετερότητα, στην πολυφωνικότητα και γενικότερα σε ό,τι διασπά το κυρίαρχο αφήγημα. Η διαδικασία αυτή θυμίζει μία από τις θεμελιώδεις λειτουργίες της ταυτότητας: την επιβεβαίωση. Το υποκείμενο καθώς δέχεται νέα ερεθίσματα (inputs) τα επεξεργάζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε η συμπεριφορά που εκδηλώνει να επιβεβαιώνει τα υιοθετημένα πρότυπα (standards), και αν αντιληφθεί μέσω τρίτων ότι η εκδηλούμενη συμπεριφορά (outputs) δεν συνάδει με τα εσωτερικευμένα πρότυπα, τότε την τροποποιεί στο βαθμό που χρειάζεται⁵³¹. Έτσι, και στον πρώτο τύπο ιστορικής συνείδησης η επιβεβαίωση αποτελεί τη βασική αρχή χρονικού προσανατολισμού.

Το θέμα, που θα ήθελα να θίξω σ' αυτήν εδώ τη συνεδρίαση, είναι η διατήρηση του πολιτισμού και της εθνικής μας ταυτότητας. Στην υλιστική εποχή μας, το παρελθόν και πιο συγκεκριμένα η παράδοσή μας δεν δείχνει να μας απασχολούν ιδιαίτερος. Αυτό πιστεύω πως συμβαίνει λόγω των νεωτεριστικών ανέμων που φυσούν από τις χώρες που βρίσκονται γύρω μας. Σαν Έλληνες οφείλουμε να διατηρήσουμε την εθνική μας φυσιογνωμία και τη θρησκευτική μας συνείδηση, όπως αυτή παρουσιάζεται στον πολιτισμό μας. Να μην αφελληνιστούμε, ούτε να απομακρυνθούμε από την παράδοσή μας. Τώρα μάλιστα με την ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η προσκόλλησή μας στις συνήθειες των άλλων λαών θα γίνεται με εντονότερο ρυθμό και γι' αυτό εμείς έχουμε χρέος να κλείσουμε ερμητικά τα αυτιά μας στα ξένα κηρύγματα, έχοντας ως αποτέλεσμα τη διαφύλαξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς που με θυσίες και αγώνες κατάφερε να φθάσει σ' εμάς με ελάχιστες αλλοιώσεις. Πρέπει να

⁵³⁰ Πρακτικά 2001-02, 469.

⁵³¹ Peter Burke and Jan Stets, *Identity Theory*, Oxford University Press, New York 2009, 61-88.

*σεβαστούμε τους προγόνους μας και να μην λεηλατήσουμε αυτά που μας εμπιστεύτηκαν.*⁵³²

Η αλλαγή καθίσταται επικίνδυνη και έτσι καταργείται η ιστορικότητα του ίδιου του υποκειμένου. Οι μαθητές/-τριες δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως ιστορική/χρονική οντότητα και η έλλειψη αυτής της αυτοσυνειδητοποίησης τους οδηγεί στην πρόσληψη του παρελθόντος ως μονιμότητας. Αφού το παρόν δεν διαφοροποιείται από το παρελθόν, τα πρότυπα και οι αρχές του τελευταίου μπορούν να λειτουργήσουν αποτελεσματικά και στο εκάστοτε παρόν. Η ιστορική ταυτότητα και ο πρακτικός προσανατολισμός βαδίζουν στα χνάρια της παράδοσης, η οποία μπορεί να δώσει λύσεις σε όλα τα προβλήματα. Κάθε τροποποίηση καθίσταται ανώφελη, επικίνδυνη και άστοχη και γι' αυτό, αν μείνουν πιστοί στην παράδοση, θα αποφύγουν τον κίνδυνο του αφελληνισμού, που "κάποιοι" επιδιώκουν. Το σύνδρομο της συνωμοσιολογίας, άλλωστε, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα γενικευτικό, απλουστευτικό, απλοϊκό και γι' αυτό εύληπτο νοητικό σχήμα για να ερμηνεύσουμε τις ραγδαίες και συχνά ανατρεπτικές αλλαγές που συμβαίνουν τις τελευταίες δεκαετίες⁵³³. Οι μαθητές/-τριες έχουν υιοθετήσει μία ομογενοποιημένη εικόνα για το παρελθόν: η ελληνική παράδοση δεν δέχτηκε ποτέ και από κανέναν επιδράσεις και γι' αυτό είναι μοναδική⁵³⁴. Οι εξωτερικές επιδράσεις θεωρούνται απειλητικές, τουλάχιστον σε πολιτιστικό επίπεδο, και γι' αυτό «έχουμε χρέος να κλείσουμε ερμητικά τα αυτιά μας στα ξένα κηρύγματα». Η Έφη Αβδελά σημειώνει: «Κύρια χαρακτηριστικά της εικόνας του ελληνικού εθνικού "εαυτού" και θεμέλιοι λίθοι της ελληνικής εθνικής ταυτότητας αναδεικνύονται στο λόγο των σχολικών βιβλίων οι κατηγορίες *συνέχεια, διατήρηση, ομοιογένεια, αντίσταση και ανωτερότητα*». Η παραδοσιακή ιστορική νοηματοδότηση είναι πιο κοντά στο μύθο παρά στην ιστορία: ο μύθος είναι αχρονικός αφού αναιρεί την ιστορική πραγματικότητα και ο ήρωας αποτελεί ένα πρότυπο για όλες τις εποχές και για όλες τις κοινωνίες.

Είναι γνωστό ότι πιο εύκολα μπορεί κάποιος να αποκτήσει κάτι, παρά να το διατηρήσει. Όμοια και οι κοινωνίες, για να διατηρηθούν, χρειάστηκαν

⁵³² Πρακτικά 2002-03, 191.

⁵³³ David Sutton, «Poked by the "Foreign Finger" in Greece», in Keith Brown and Yannis Hamilakis (eds.), *The Usable Past. Greek Metahistories*, Lexington Books, Lanham – Boulder – New York – Oxford 2003, 197-205.

⁵³⁴ Αν ανατρέξει κάποιος στα ιδεολογήματα πολλών εθνικιστικών ομάδων θα διαπιστώσει ότι, ανάμεσα στα άλλα, κυριαρχεί αυτό της καθαρότητας της ελληνικής γλώσσας, η οποία δεν δανείστηκε τα σύμφωνα από το φοινικικό αλφάβητο. Επίσης, υποστηρίζεται ότι είναι ψευδής και αντιεπιστημονική οποιαδήποτε αναφορά στην ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια.

στήριξη από ισχυρούς παράγοντες. Τέτοιοι είναι οι θεσμοί, οι αξίες και, κυρίως, η παράδοση. Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε στις ρίζες μας, στην ιστορική κληρονομιά του έθνους μας. Στα πλαίσια αυτού του ευρύτατου θεσμού, περιλαμβάνονται τα ήθη και έθιμα, οι θρησκευτικές και εθνικές γιορτές, οι αντιλήψεις και οι αξίες. Τα ίχνη της παράδοσης χάνονται στα βάθη του αιώνα. Μα και σήμερα θαυμάζουμε τα επιτεύγματα, τον τρόπο σκέψης και τις αξίες των προγόνων μας, πολύ περισσότερο που τα χωριά θεωρούνται θεματοφύλακες της παράδοσης.

Ο ρόλος των ιστορικών υποκειμένων υποβαθμίζεται και περιορίζεται απλώς στη «διατήρηση» του περίλαμπρου και ένδοξου παρελθόντος, τα ίχνη του οποίου χάνονται στο χρόνο προσδίδοντας έτσι στην παράδοση αίγλη και κύρος. Όσο πιο βαθιά στην πορεία του χρόνου βυθίζεται η ιστορία ενός λαού τόσο πιο εμφατικά «αποδεικνύεται» και η ανωτερότητά του⁵³⁵. Αλλά και η γενικότερη νοσταλγία για το χωριό μπορεί να εκληφθεί ως μία στρατηγική σταθερότητας στην κινούμενη άμμο της μετανεωτερικής συνθήκης. Η επινόηση της παράδοσης από το κράτος στόχο έχει να παραπέμψει σε ένα παρελθόν τυποποιημένο και σταθερό, χωρίς περιθώρια διαφοροποίησης προκειμένου να κατασκευάσει μία ομογενοποιημένη εθνική ταυτότητα⁵³⁶. Αλλά, η νοσταλγία για ένα επινοημένο παρελθόν και η δημιουργία μίας εμπειρίας απώλειας για πράγματα που οι άνθρωποι στην πραγματικότητα ποτέ δεν έζησαν κυριαρχεί ήδη από την εποχή της μετανεωτερικότητας και στα Μ.Μ.Ε. και τη μαζική κουλτούρα: οι νοσταλγικές ταινίες, η μόδα ρετρό⁵³⁷. Ο Αντώνης Λιάκος ερμηνεύει την τάση για επιστροφή στο παρελθόν ως αντικατάσταση της ουτοπίας από τη νοσταλγία: «καθώς πλέον τα τελεολογικά σχήματα ερμηνείας του χρόνου δεν ικανοποιούν, τα μετα-αφηγήματα κατέρρευσαν, η ουτοπία εξαλλάχθηκε σε δυστοπία (σταλινικός κομμουνισμός)⁵³⁸, οι άνθρωποι μπροστά στις

⁵³⁵ Αρκεί κάποιος να αναλογιστεί τις φράσεις κλισέ που αποτελούν σε ένα βαθμό κομμάτι της λαϊκής κοινωνιολογίας: *όταν εμείς κτίσαμε Παρθενώνες, αυτοί έτρωγαν βελανίδια, όταν εμείς είχαμε χοληστερίνη, αυτοί δεν είχαν να φάνε κ.ά.* Βέβαια, πρέπει να σημειωθεί ότι η εμμονή στην χρονική πρωτοκαθεδρία ερμηνεύεται ως μία προσπάθεια, μεταξύ άλλων, των υποκειμένων να αποδείξουν την ανωτερότητα τους και δεν αποτελεί προσίδιο στοιχείο μόνο της ελληνικής δημόσιας ιστορίας. Οι Εβραίοι χλευάζαν τους βρετανούς κυβερνώντες λέγοντας ότι χίλια χρόνια προτού οι πρόγονοι των Βρετανών κατέβουν από τα δέντρα, οι πρόγονοι των Εβραίων έγραφαν την Παλαιά Διαθήκη. Βλ. σχετικά David Lowenthal, *The Heritage Crusades and the Spoils of History*, Cambridge University Press, New York 2009, 173-91.

⁵³⁶ Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *Η επινόηση της παράδοσης*, μτφρ. Θανάσης Αθανασίου, Θεμέλιο, Αθήνα 2004, Εισαγωγή.

⁵³⁷ Fredric Jameson, «Postmodernism and Consumer Society», in Hal Foster (ed.) *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Bay Press, Washington 1983, 111-25.

⁵³⁸ Χαρακτηριστικό για τον τρόπο που οι ηττημένοι του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου αφομοιώνουν αυτήν την εξαλλαγή αποτελεί το συλλογικό έργο των Γιώργου Κόκκινου, Γαβρίλη

ραγδαίες αλλαγές που προκαλούν σύγχυση αναζητούν την ελπίδα στο παρόν και όχι στο μέλλον⁵³⁹». Η νοσταλγία για το παρελθόν στην πραγματικότητα εκφράζει μία απαισιοδοξία για το μέλλον⁵⁴⁰ και ενδεχομένως την παραίτηση του ιστορικού υποκειμένου από την ενεργό κοινωνική και πολιτική δράση.

Σε μια περίοδο, στην οποία η δίνη της παγκοσμιοποίησης δεν ευνοεί τέτοιους διαχωρισμούς και επιδιώκει την ασχήμια της ομοιομορφίας, το ότι οφείλουμε να φροντίζουμε για τη διατήρηση και συνέχιση της παράδοσης μας, το θεωρώ εκ των «ων ουκ άνευ». Ειδάλλως, δεν θα φερνόμαστε μόνο αγάριστα απέναντι στους προγόνους μας, αγνοώντας τις ιερές παρακαταθήκες τους, αλλά θα θέταμε σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη μας, εφόσον τα ενοποιητικά αυτά στοιχεία, που μας διατήρησαν σε όλες τις δύσκολες καμπές της ιστορίας μας, θα ατονούσαν ή και θα εξαλείφονταν. Θα ήταν σαν να ξεκόβαμε από τις ρίζες ένα δέντρο, το ποτάμι από την πηγή του.

Πρέπει, λοιπόν, να σεβόμαστε, αλλά και να στεκόμαστε κριτικά και ανανεωτικά απέναντι στην παράδοση μας, «βεργολογώντας το περιβόλι που κληρονομήσαμε» από τους «πατέρες» και αντλώντας δύναμη, ιδέες και ιδανικά από την «βρυσομάνα», όπως θα μας προέτρεπε κι ο Κωστής Παλαμάς. Έτσι μόνο, πορευόμαστε σίγουροι μην πάθει τίποτε «το δέντρο που άπλωσε τις ρίζες του βαθιά μέσα στο χώμα, κι ας σπάσει τα κλαδιά του ο άνεμος και την ψηλή κορφή του ακόμα», σύμφωνα και με τον Ιωάννη Πολέμη.⁵⁴¹

Η πρόοδος, λοιπόν, και η συντήρηση συνθέτουν τη ζωή του πνεύματος, ασφαλίζουν την εσωτερική συνοχή και την αδιάκοπη ανανέωσή του, καθώς, όταν ξεχνάμε το παρελθόν, κάθε πρόοδος είναι μάταιη και αιωρούμαστε με τις ρίζες στον αέρα.⁵⁴²

Λαμπάτου, Αφροδίτης Αθανασοπούλου, *Η ματαιωμένη ουτοπία. Γιάννης Γαβριηλίδης, Νίκος Καραγιάννης και άλλοι σύντροφοι*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2008.

⁵³⁹ Antonis Liakos, «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007) 41. Την μεταστροφή από την πίστη στο μέλλον προς τη νοσταλγία για το παρελθόν επισημαίνει και ο Davis Lowenthal, βλ. σχετικά David Lowenthal, *The Heritage Crusades and the Spoils of History*, ό.π., 1-3.

⁵⁴⁰ Εμπειρική έρευνα των Jocelyn Letourneau και Sabrina Moisan στο Quebec κατέδειξε ότι οι γαλλόφωνοι καναδοί μαθητές/-τριες και εκπαιδευτικοί διακρίνονται από μία μελαγχολική, απαισιόδοξη και νοσταλγική στάση, αν και το επίσημο εθνικό αφήγημα στο σχολείο και την τριτοβάθμια εκπαίδευση δεν υιοθετεί τη γραμμή αυτή. Jocelyn Letourneau and Sabrina Moisan, «Young People's Assimilation of a Collective Historical Memory: A Case Study of Quebecers of French-Canadian Heritage», in Peter Seixas (ed.), *Theorizing Historical Consciousness*, ό.π., 2004, 109-28.

⁵⁴¹ Πρακτικά 2003-04, 320.

⁵⁴² Πρακτικά 2004-05, 605.

Η ζωτικότητα του παρελθόντος υπαγορεύει μία δουλκή υποταγή στο αξιακό του σύστημα, ενώ η συγκρότηση της ιστορικής ταυτότητας του υποκειμένου διαμορφώνεται υιοθετώντας ρόλους που διαιωνίζουν πρότυπα συμπεριφοράς του αποδεκτού και συχνά φετιχοποιημένου παρελθόντος. Οι δύο πρώτες ποιότητες του χρόνου δεν διακρίνονται παραπέμποντας στις «ψυχρές» κοινωνίες του Λε Γκοφ. Η ζωτικότητα της παράδοσης καταφαίνεται και από τον κίνδυνο ο οποίος προκαλείται *«όταν ξεχνάμε το παρελθόν μας, θα ήταν σαν να ξεκόβαμε από τις ρίζες ένα δέντρο, το ποτάμι από την πηγή του»*. Στην περίπτωση που η προσκόλληση είναι τόσο έντονη, τότε τα περιθώρια ελεύθερης και πρωτοβουλιακής δράσης περιορίζονται επικίνδυνα και ο πολίτης του αύριο απλώς αναμένει προστάγματα και εντολές.

Γ.1.2 ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Ορίζοντας αδρομερώς τον παραδειγματικό τύπο σημασιοδότησης του χρόνου μπορούμε να πούμε ότι το υποκείμενο μέσα από την χρονική εμπειρία ερμηνεύει το παρελθόν αφαιρετικά αναζητώντας τις επαναλαμβανόμενες εκείνες δομές που καθορίζουν την ιστορία. Δεν χρησιμοποιείται ως επιχείρημα η παράδοση, αλλά περισσότερο οι κανόνες, οι οποίοι είναι υπερ-χρονικοί, έξω από συγκεκριμένα χωροχρονικά συγκεκριμένα. Οι διαχρονικοί αυτοί κανόνες αποτελούν τη σκευή του υποκειμένου ώστε να ελέγχει και να αντιμετωπίζει τα προβλήματα που ανακύπτουν στην καθημερινή πρακτική και να χαράζει μία μελλοντική προοπτική, ένα ορίζοντα προσδοκιών. Η ιστορία λοιπόν επαναλαμβάνεται, άρα είναι και προβλέψιμη.

Δεν έχει διδαχθεί [η ιστορία του εμφυλίου πολέμου], όμως, και υπάρχει η ελπίδα, ότι άμα διδάξουμε την ιστορία του εμφυλίου πολέμου, τα συμπεράσματα που θα βγουν μέσα από αυτή, που δεν πρέπει να είναι πολιτικά, αλλά τα σωστά συμπεράσματα, μπορούμε να κερδίσουμε πάρα πολλά. Η σύγχρονη ιστορία μας διδάσκει πάρα πολλά και αυτός ο φόβος μας οδηγεί σε μια κάλυψη των γεγονότων. Πολλά παιδιά δεν γνωρίζουν για τον εμφύλιο πόλεμο, τη χούντα, το Πολυτεχνείο, τον Παναγούλη, το Μανδηλαρά, το Λαμπράκη κ.λπ. και αφήνεται μόνο στη συνείδησή τους, αν θέλουν να διαβάσουν. Αυτό οδηγεί σε μια κάλυψη και εκμετάλλευση του παρελθόντος. Στην παγκόσμια κοινότητα υπάρχει μια κάλυψη γεγονότων.

Θέλω να κάνω την πρόταση, να διδαχθεί η σύγχρονη Ιστορία και η Ελληνική και η Παγκόσμια απαραίτητως και σε σύντομο χρονικό διάστημα. Όσο το αφήνουμε, οδηγούμεθα σε λήθη του παρελθόντος, η οποία οδηγεί σε επανάληψη του παρελθόντος⁵⁴³.

Ο αιώνας μας μάς χαιρετά με χέρι αιματοβαμμένο, ίδιο μ' αυτό, που μας καλωσόρισε, όταν έμπαινε. 1900 - 2000, 100 χρόνια. Τόσες μνήμες, τόσα βιώματα, δύο παγκόσμιοι πόλεμοι και, όμως, φαίνεται ότι η μνήμη χάνεται εύκολα από το μυαλό της ανθρωπότητας. Πώς αλλιώς να εξηγηθεί ότι παρά τα όσα ο πολύπαθος αιώνας μας αντιμετώπισε, μυαλό δεν έβαλαν οι κάτοικοι αυτού του πλανήτη! Η ιστορία επαναλαμβάνεται πανομοιότυπα, δυστυχώς,

⁵⁴³ Πρακτικά 1995-96, 107.

όμως όχι ως φάρσα, αλλά ως τραγωδία κακογραμμένη από τους επίδοξους δραματικούς σκηνοθέτες αυτού του πλανήτη. Ευχαριστώ.⁵⁴⁴

Καταλήγουμε, λοιπόν, στο συμπέρασμα ότι οι νέοι πρέπει, πάνω από όλους, να είναι άριστοι γνώστες της ιστορίας, γεγονός που δεν παρατηρείται στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Πόσες, άραγε, φορές δε θα υπερασπιζόμασταν με μεγαλύτερη επιτυχία τα εθνικά μας συμφέροντα, αν κατείχαμε σε βάθος τη νεοελληνική ιστορία; Γιατί μέσω των γεγονότων μπορεί ο καθένας να αντλήσει απράνταχτα επιχειρήματα.⁵⁴⁵

Στην περίπτωση της παραδειγματικής νοηματοδότησης του χρόνου η ιστορία λειτουργεί ως μία αποθήκη μαθημάτων και κανόνων που μπορούν να αποτελέσουν πλοηγό για τον προσανατολισμό στο παρόν και το μέλλον. Υπερχρονικοί κανόνες διέπουν την ανθρώπινη ιστορία και η νομοτελειακή αυτή αντίληψη στερεί από τους μαθητές/-τριες τη δυνατότητα να σκεφτούν εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης και δράσης. Το παρελθόν λειτουργεί φρονηματιστικά ως υπόδειγμα για το παρόν. Ο Θουκυδίδης εκτιμώντας το έργο του ως «κτῆμα ἐς αἰεί» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ο θεμελιωτής της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης: προϋποθέτει μία ανθρώπινη φύση που λειτουργεί με κανόνες που δεν επηρεάζονται από την χρονικότητα⁵⁴⁶. Μέσω της ιστορίας ο άνθρωπος επανεξετάζει το παρελθόν και συνειδητοποιεί ότι το παρόν είναι αποτέλεσμα του παρελθόντος και διέπεται από κοινούς διστορικούς κανόνες, οποίοι μπορούν αφενός να ερμηνεύσουν το παρελθόν, αλλά και να προβλέψουν το μέλλον. Ο François Châtelet χαρακτηριστικά γράφει: «Όπως φαίνεται κατά τον Θουκυδίδη, η τελική ερμηνεία δεν καθορίζεται ούτε από καθαρά υλικούς παράγοντες –και ποιος σοβαρός ιστορικός θα είχε τέτοια άποψη– ούτε από μια μελέτη του ανθρωπίνου ψυχισμού η οποία αγνοεί τις αντικειμενικές συνθήκες: η ερμηνεία του είναι ουσιαστικά πολιτική⁵⁴⁷» και συνεχίζει επισημαίνοντας «Υπ’ αυτήν την έννοια, η απόφαση ότι, κατά τον Θουκυδίδη, οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους, μπορεί να θεωρηθεί ορθή: όμως αυτή την ιστορία που δημιουργούν, η ίδια τους η ουσία τους υποχρεώνει να τη δομήσουν βάσει των καθοριστικών παραγόντων που επιβάλλει και η ίδια η ανθρώπινη φύση τους και η θέση τους ως πολιτικών όντων εννοικούντων σε μία Πόλη-Κράτος αγωνιζόμενη για την επιβίωση⁵⁴⁸». Ο Θουκυδίδης πιστεύει ότι οι μεγάλες και εμπνευσμένες προσωπικότητες μπορούν να αποτελέσουν τους ταγούς για μία συνετή διαχείριση των πολιτικών

⁵⁴⁴ Πρακτικά 1998-99, 245.

⁵⁴⁵ Πρακτικά 2001-02, 160.

⁵⁴⁶ Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*., ό.π., 2007, 135.

⁵⁴⁷ François Châtelet, ό.π., 2001, 189.

⁵⁴⁸ François Châtelet, ό.π., 2001, 213.

πραγμάτων, γεγονός καθόλου βέβαιο και ασφαλές, κατά τον Châtelet, αφού τα ανθρώπινα πάθη «εκμεταλλεύονται» την τυχαία παρουσία μίας μεγαλοφυΐας. Ο ρόλος του ιστορικού υποκειμένου απουσιάζει, όπως επίσης και κάθε έννοια ιστορικότητας.

Για το λόγο αυτό θα πρέπει να πάρουμε κάποια μέτρα, με τα οποία η Ελλάδα θα αποκρούσει τις προκλήσεις των Σκοπιανών. Κατ' αρχήν δεν θα πρέπει να δεχθεί το όνομα Μακεδονία, παράγωγο ή σύνθετό του, ως όνομα των Σκοπίων. Οι προκλήσεις, αλλά και οι πιέσεις θα είναι μεγάλες, αλλά η Ελλάδα από την πλευρά της θα πρέπει να αντέξει και να υπερασπίσει τον εαυτό της μέχρι τελικής πτώσεως. Οι Σπαρτιάτες έλεγαν "η ταν ή επί τας", ενώ ο Λεωνίδας στις Θερμοπύλες είπε "μολών λαβέ". Γιατί να μην το πούμε κι εμείς σήμερα;⁵⁴⁹

Ο φρονηματιστικός χαρακτήρας της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης είναι εμφανέστατος: οι ένδοξες και ηρωικές στιγμές του παρελθόντος –αλλά σε άλλες περιπτώσεις η υπό όρους αναφορά στο τραύμα, το λάθος, την τραγωδία– παρέχουν κανονιστικά πρότυπα συμπεριφοράς στους επιγενόμενους. Το πολυσχιδές και ετερογενές παρελθόν δεν υιοθετείται συλλήβδην, αλλά μόνο οι στιγμές εκείνες που ενσαρκώνουν τον ιδεότυπο μίας επιθυμητής συμπεριφοράς, αποκαθαίροντάς το προηγουμένως από τα μη επιθυμητά, αλλά ανθρώπινα χαρακτηριστικά του, απαγκιστρώνοντάς τον από το εκάστοτε ιστορικό παρόν και τοποθετώντας το στο απυρόβλητο των αχρονικών μυθικών προτύπων. Καταργείται η έννοια της αλλαγής και μέσα στην αέναη και κυκλική πορεία του χρόνου οι δοκιμασμένες συμπεριφορές μπορούν να δώσουν λύσεις στα σύγχρονα προβλήματα ή διλήμματα. Οι μαθητές/-τριες κινούμενοι/-ες ως επί το πλείστον ανάμεσα στον πρώτο και δεύτερο τύπο ιστορικής συνείδησης εγκλωβίζονται σε ένα παρελθόν που τους βυθίζει στην παθητική και ανελαστική αναπαραγωγή παλαιότερων συμπεριφορών, οι οποίες όμως ενδέχεται να μην είναι λειτουργικές και αποτελεσματικές μέσα στα νέα πολιτικά, κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα. Η αδυναμία ιστορικοποίησης συνυφαίνεται με την άρνηση της ίδιας της ιστορίας και επιζητά καθολικούς χρονικά κανόνες οι οποίοι αφενός ερμηνεύουν και αφετέρου προβλέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο εμπειρισμός και κυρίως, αργότερα, ο θετικισμός επιδιώκουν να δομήσουν ένα επιστημολογικό μοντέλο ανάλογο με αυτό που εφαρμόζεται στις θετικές επιστήμες: να ερμηνεύσουν με αιτιακές εξηγήσεις τα επαναλαμβανόμενα φαινόμενα⁵⁵⁰. Επομένως, η μοναδικότητα καταργείται ή εξοβελίζεται και ο άνθρωπος ως άθυρμα καθορίζεται από φυσικούς, βιολογικούς και ψυχολογικούς κανόνες, οι οποίοι και επικαθορίζουν την

⁵⁴⁹ Πρακτικά 1996-97, 190

⁵⁵⁰ Βλ. σχετικά Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες Κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, μτφρ. Βασίλης Οικονομίδης, Γνώση, Αθήνα 1995, 36· Alun Munslow, *ό.π.*, 2006, 132, 199· Melissa Lane «Positivism: Reactions and Developments», in Terence Ball and Richard Bellamy (eds.), *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press 2003, 321-42.

«ιστορική» του διαδρομή. Πλέον καθορίζεται από ένστικτα και βιοφυσικές αιτιότητες και κάθε σκέψη για την προσφορά της σχολικής ιστορίας προκειμένου να καλλιεργηθεί η δημοκρατική συνείδηση πρέπει να θεωρείται α-νόητη. Δε δυσκολεύεται, λοιπόν, να αντιληφθεί κάποιος το πραγματικό χάσμα ανάμεσα στις δημόσια δηλούμενες προθέσεις του Υπουργείου Παιδείας μέσω των Αναλυτικών Προγραμμάτων Σπουδών και στα σχολικά εγχειρίδια, κυρίως ιστορίας, στα οποία, σε μεγάλο βαθμό, «βασιλεύει» ο παραδειγματικός τύπος χρονικής σημασιοδότησης⁵⁵¹. Το χάσμα «γεφυρώνεται» από το κρυφό πρόγραμμα/παραπρόγραμμα, το οποίο διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από τα σχολικά εγχειρίδια και όχι από τα Αναλυτικά Προγράμματα⁵⁵².

*Θα ήθελα να μιλήσω γενικά για την οικονομία, γιατί όλοι γνωρίζουμε, από τα ποικίλα παραδείγματα της ιστορίας, πως πραγματική αιτία και όχι αφορμή για κάθε πόλεμο είναι το χρήμα, ο οικονομικός παράγοντας. Για το λόγο αυτό, σε κάθε χώρα και πολύ περισσότερο στην Ελλάδα, που αποτελεί συχνά στόχο κατάκτησης για πολλούς λόγους, προσιδιάζει να διέπεται από έναν πρέπον οικονομικό υπόβαθρο, το οποίο να παρέχει στο κάθε κράτος την αρμόζουσα ισχύ.*⁵⁵³

Η ανθρώπινη ιστορία ρυθμίζεται λοιπόν από κανόνες οι οποίοι υπόκεινται σε μία συγκεκριμένη νομοτέλεια, σε ένα τελεολογικό ερμηνευτικό σχήμα. Ο προοδοκεντρισμός και η τελεολογική αντίληψη για την ιστορία αποτελούν άλλωστε έννοιες στις οποίες είναι προσηλωμένοι οι έλληνες/-ίδες μαθητές/-τριες της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης⁵⁵⁴. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να λησμονούμε όσα γράφει, ίσως με κάποια δόση υπερβολής, ο Richard Woolin: «Αντίθετα, η ειδοποιός διαφορά της ανθρωπότητας –η ικανότητά της για πολιτική πρόοδο– προερχόταν από την ικανότητα της να υπερβαίνει τα στοιχεία που ήταν καθορισμένα από τη φύση, να διαμορφώνει τη

⁵⁵¹ Βλ. Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997. Επίσης, βλ. σχετικά Γ. Κόκκινος, Π. Κιμουρτζής, Π. Γατσωτής, Χ. Κουργιαντάκης, «Αποκλεισμός – καταπάτηση δικαιωμάτων – αποσιώπηση της ετερότητας. Η περίπτωση των νέων σχολικών εγχειριδίων ιστορίας στην Ελλάδα» <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/?section=985&language=el&page706=>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 21/09/2011.

⁵⁵² Popp Susanne, «National Textbook Controversies in a Globalizing World, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for History Didactics*, volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009, 112. Με αφορμή την παραπάνω διαπίστωση τίθεται επιτακτικά η ανάγκη η συζήτηση σχετικά με τα νέα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών να μην περιοριστεί σε επίπεδο προγραμματικών θέσεων. Σχετικοί προβληματισμοί διατυπώνονται και στο άρθρο της Θεοδώρας Κάββουρα, «Οι γυναικείες φωνές στα προγραμματικά κείμενα για την ιστορική, κοινωνική και πολιτική εκπαίδευση. Προτάσεις για ισότητα στην εκπαίδευση», στο Γιώργος Κόκκινος, Ειρήνη Νάκου, *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, ό.π., 2006, 375-92.

⁵⁵³ Πρακτικά 1996-97, 275.

⁵⁵⁴ Βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος et al., *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 2010, 16.

ζωή σύμφωνα με τα σχέδια ανώτερων ανθρώπινων σκοπών. Ενάντια στον βιολογικό ντετερμινισμό του de Pauw και των οπαδών του, ο Publius υποστήριξε ότι η ανθρωπότητα διακρίνεται από άλλες μορφές ζωής κατά το ότι έχει την ικανότητα να διαμορφώνει την πολιτική της ζωή στη βάση του “στοχασμού και της επιλογή”»⁵⁵⁵.

*Έχει αποδειχθεί ιστορικά αληθινό ότι οι λαοί, που απώλεσαν την εθνική τους γλώσσα, απέβαλαν με την πάροδο του χρόνου και την ηθική του συνείδηση. Εύχομαι να μη συμβεί κάτι τέτοιο στην πατρίδα μας, γιατί οι συνέπειες θα είναι ολέθριες. Κατά τη γνώμη μου, το πρόβλημα στη βάση του δεν είναι γλωσσικό, αλλά ανακύπτει στο γλωσσικό χώρο. Το ηθικό τέλμα, στο οποίο έχουμε καταβυθιστεί, η πνευματική μας διαστρέβλωση και αδυναμία είχαν σαν παραγωγό τη φτώχη και κουτσουρεμένη γλώσσα.*⁵⁵⁶

*Ας μην ξεχνάμε, όμως, ότι η αλλοτρίωση της φυσιογνωμίας της σύγχρονης ελληνικής γλώσσας σημαίνει αλλοιωμένη εθνική συνείδηση, άρα απώλεια της προσωπικότητάς μας, γεγονός που μας καθιστά εύκολη λεία για την εξυπηρέτηση συμφερόντων των επιβουλών που караδοκούν. Το γνωστό ρητό "μήγαρις έχω άλλα στο νου πάρεξ ελευθερία και γλώσσα" πρέπει να γίνει βίωμα του κάθε Έλληνα. Σημαντική λυσιτέλεια για την πορεία ενός έθνους αποτελεί η διαρκής ιστορική μνήμη. Και είναι, όντως, άτυχτοι οι λαοί που δεν ιστορήθηκε η παρουσία τους στον κόσμο.*⁵⁵⁷

Η επούλωση του τραύματος της ξενομανίας μπορεί να επιτευχθεί με τη διατήρηση της ελληνικής παράδοσης ζωντανής, χωρίς αυτό να οδηγήσει σε τελμάτωση του πολιτισμού. Αντιθέτως, οι διαχρονικές αξίες, οι άφθαρτες ηθικές αρχές και όλα εκείνα τα αναλλοίωτα στοιχεία του παρελθόντος που εναρμονίζονται με το παρόν και οικοδομούν το μέλλον, μπορούν να βοηθήσουν στην πρόοδο της χώρας μας χωρίς ξένα υποβοηθήματα. Μπορεί η πολιτεία να βοηθήσει στην πάταξη αυτής της κωμικοτραγικής κατάστασης. Έτσι, λοιπόν, μπορούμε να απαλλαγούμε από το παρασιτικό μικρόβιο της στείρας μίμησης ξένων στοιχείων που ζει και αναπτύσσεται εις βάρος μας και να αποδείξουμε ότι δεν αξίζει στη χώρα μας, με το ένδοξο παρελθόν και

⁵⁵⁵ Richard Wolin, *Η γοητεία του ανορθολογισμού*, μτφρ. Μαρία Φιλιππακοπούλου, Πόλις, Αθήνα 2007, 452.

⁵⁵⁶ Πρακτικά 1997-98, 159.

⁵⁵⁷ Πρακτικά 1998-99, 180.

τα σημερινά μυαλά που διαπρέπουν σε κάθε γωνιά του πλανήτη μας, η θέση του ουραγού. Ευχαριστώ.⁵⁵⁸

Όπως και στην παραδοσιακή ιστορική συνείδηση, έτσι και στην παραδειγματική η παγκοσμιοποίηση αντιμετωπίζεται ως απειλή⁵⁵⁹ και η αλλαγή ως αλλοίωση. Μόνο το «απόσταγμα» σοφίας που παρέδωσαν οι πρόγονοι στους επιγόνους μπορεί να λειτουργήσει ως ανάχωμα στην πολιτιστική επέλαση των ευρωκεντρικών ή δυτικοκεντρικών αξιών. Οι μαθητές/-τριες μέσα από την σχολική πρακτική⁵⁶⁰ αλλά και την κυρίαρχη νοοτροπία θεωρούν ότι κάθε αλλαγή στη γλώσσα είναι επικίνδυνη για την εθνική και πολιτισμική τους ταυτότητα. Νιώθουν μειονεκτικά έναντι της λαμπρής και αναγνωρισμένης γλώσσας των προγόνων, οι οποίοι δεν κατονομάζονται, αλλά στις περισσότερες των περιπτώσεων υπονοούνται οι αρχαίοι Έλληνες, και σχεδόν ποτέ οι Βυζαντινοί⁵⁶¹. Η Άννα Φραγκουδάκη σημειώνει: «Μολονότι τα παραπάνω αποτελούν για την εποχή μας γνωστικές κατακτήσεις, τις οποίες “δεν υπάρχει πια κανένας που να αμφισβητεί”, συχνά εμφανίζεται στις διάφορες κοινωνίες με τη μορφή καταστροφικής προφητείας η ταύτιση της γλωσσικής αλλαγής με την παρακμή. Επισημαίνονται οι αλλαγές, αλλοιώσεις και παραβιάσεις κανόνων, ονομάζονται ανωμαλίες και φθορά της γλωσσικής ποιότητας και εξομοιώνονται με την τάση για όλο και μεγαλύτερη φθορά και υποβάθμιση της γλώσσας»⁵⁶². Γενικότερα, ο εκφυλισμός και η έκπτωση του ελληνικού πολιτισμού συνήθως στο λόγο των μαθητών/-τριών φοράει το μανδύα της γλωσσικής

⁵⁵⁸ Πρακτικά 2000-01 181.

⁵⁵⁹ Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η «αιρετική» προσέγγιση από τον Γιάννη Χαμηλάκη της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με τον κίνδυνο της αλλοίωσης της εθνικής κουλτούρας. Ειδικότερα, υποστηρίζει ότι τώρα περισσότερο από ποτέ το εθνικό φαντασιακό έχει στη φαρέτρα του τα εργαλεία εκείνα (διαδίκτυο) που του επιτρέπουν να καταστήσει όλα τα μέλη του εθνικού σώματος παραγωγούς της εθνικής ταυτότητας και όχι απλώς καταναλωτές. Βλ. σχετικά Γιάννης Χαμηλάκης, «Εθνική κουλτούρα, μνήμη και παγκοσμιοποίηση» στο Δημήτρης Πλάντζος (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση & Εθνική Κουλτούρα*, Αλεξάνδρεια, 2009, 53-68.

⁵⁶⁰ Η περιφρόνηση των διαλέκτων και η προ-τυποποίηση μίας κοινής αποδυναμώνει την γλωσσική δημιουργικότητα του μαθητή/-τρια και καλλιεργεί μία ψευδή εικόνα για την ιστορική πορεία της γλώσσας. Η γλωσσική ετερότητα και διαφοροποίηση αντιμετωπίζεται, όχι μόνο στο σχολικό περιβάλλον, απαξιωτικά και χλευαστικά. Άννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και ιδεολογία. Κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987, 131-43.

⁵⁶¹ Πολύ ενδιαφέρον είναι ένα εύρημα εμπειρικής έρευνας της Ελένης Αποστολίδου σε έλληνες/-ίδες εκπαιδευτικούς: όταν ρωτώνται ad hoc για την αξία του Βυζαντίου, τότε το ενσωματώνουν στην εθνική τους ταυτότητα, ενώ στις ανοικτές ερωτήσεις απουσιάζει σχεδόν οποιαδήποτε αναφορά σε αυτό. Eleni Apostolidou, «Oscillating Between the Recent Past and the Remote Past: The Perceptions of the Past and the Discipline of History of Secondary School Teachers in Greece», *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, volume 9, number 2 (Autumn/Winter 2010), 6-14. Αλλά και η παρούσα έρευνα που διενεργείται με τη μέθοδο της *ανάλυσης περιεχομένου* (content analysis) επιβάλλεται να αξιοποιήσει όχι μόνο την παρουσία και τη συχνότητα κατηγοριών, αλλά και την ισχύη παρουσία κάποιων άλλων.

⁵⁶² Άννα Φραγκουδάκη, *ό.π.*, 1987, 31.

υποβάθμισης. Ο διαχρονικός πλέον «κανόνας» του Διονυσίου Σολωμού μπορεί και πρέπει να αποτελέσει ασφαλή οδηγό για τη διαφύλαξη της ελληνικής γλώσσας.

Αναφέρεται αναλυτικά στα γεγονότα μίας εποχής, βοηθώντας έτσι το μελετητή να αποκτήσει πλήρη εικόνα γι' αυτήν. Τον βοηθά, επίσης, να ερμηνεύσει και να κατανοήσει την ιστορική αλυσίδα των γεγονότων, την ιστορική παρουσία του ανθρώπου. Με τις συγκρίσεις που επιτρέπουν οι αναλογίες των καταστάσεων, μπορεί τελικά να αναλύει και να κρίνει κάθε άλλο γεγονός, καλλιεργώντας με τον τρόπο αυτόν την κριτική του σκέψη. Η Ιστορία είναι σημαντική για κάθε λαό. Μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί το διαβατήριο για την επιβίωσή του. Μόνο οι λαοί εκείνοι που γνωρίζουν την ιστορία τους είναι προστατευμένοι από κάθε μορφή αφομοίωσης.⁵⁶³

Η παράδοση μας διδάσκει τις απαρασάλευτες και διαχρονικές αξίες, μας γαλουχεί με τα υψηλά και αιώνια ιδανικά που έθρεψαν γενιές και γενιές. Αυτά προβάλλουν την αξία της οικογένειας, της πατρίδας, της ελευθερίας και μας δίνουν τα εφόδια να τις υπερασπιστούμε σε περίπτωση που θα απειληθούν.⁵⁶⁴

Οι άνθρωποι μέσα από το παρελθόν είναι εφοδιασμένοι με απόθεμα εμπειριών το οποίο τους καθιστά ικανούς, μέσω της γνώσης των κανόνων να ελέγχουν και να αντιμετωπίζουν τα προβλήματα που ανακύπτουν στην καθημερινή πρακτική και να χαράζουν μία μελλοντική προοπτική στον ασταθή και αβέβαιη πραγματικότητα. Η ίδια λογική βέβαια ισχύει και για τα συλλογικά υποκείμενα. Η αναλογία που χαρακτηρίζει τις φαινομενικά ανομοιογενείς καταστάσεις επιτρέπει στον ιστορικό, αλλά και στον γνώστη της ιστορίας να συναγάγει διστορικούς κανόνες, να προβλέπει τους κινδύνους, να τους αποφεύγει προκειμένου να προχωρήσει ανόθευτος και αλώβητος από τις συμπληγάδες του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, ο οποίος, μαζί με την Τουρκία⁵⁶⁵, αποτελούν τις ισχυρές απειλές για το ελληνικό έθνος.

Η συμμετοχή της χώρας μας σε αυτόν τον άδικο πόλεμο δεν συμφέρει. Απεναντίας είναι έγκλημα συμφερότων. Με αυτόν τον πόλεμο, που γίνεται

⁵⁶³ Πρακτικά 1999-2000, 184.

⁵⁶⁴ Πρακτικά 2002-03, 178.

⁵⁶⁵ Έρευνα των Μαντόγλου, Φερεντίνου και Παχουλίδη έδειξε ότι οι Έλληνες -Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριοι- προσλαμβάνουν την Τουρκία ως τον εθνικό «άλλο», ο οποίος συνδέεται με γεγονότα, σκλαβιάς, καταστροφών και γενικότερα με θέματα που προκαλούν συναισθήματα πόνου και θλίψης. Βλ. σχετικά Άννα Μαντόγλου, ό.π., 202-03.

με την υπογραφή και τη συνενοχή της ελληνικής Κυβέρνησης, τινάζεται στον αέρα το διεθνές δίκαιο, καταργώντας τα σύνορά μας, καθώς και τα σύνορα ενός κυρίαρχου λαού, όπως είναι π.χ. στην Κύπρο. Ό,τι κάνανε το 1974 στην Κύπρο με την εισβολή και την κατοχή της μισής Κύπρου από τα τουρκικά στρατεύματα, αυτό γίνεται ακριβώς τώρα από το ΝΑΤΟ και την Ευρωπαϊκή Ένωση στη Γιουγκοσλαβία. Εξάλλου το ΝΑΤΟ ήταν αυτό που έδωσε το πράσινο φως στη μαρτυρική Κύπρο. Μας λένε διάφοροι, ότι δεν μπορούμε να κάνουμε διαφορετικά, αφού είμαστε στην Ε.Ε. Θα έπρεπε και εμείς να συναινέσουμε στο έγκλημα, ότι είναι μονόδρομος η συμμετοχή μας στην Ε.Ε., γι' αυτό πρέπει να συμβιβαστούμε με αυτήν. Εγώ δεν το πιστεύω αυτό το πράγμα. Τα ίδια έλεγαν στον ελληνικό λαό και οι Κοτσαμπάσηδες πιο παλιά. Ο Κολοκοτρώνης και ο Καραϊσκάκης δεν τους ακούσανε. Τα ίδια έλεγαν και οι συνεργάτες της γερμανικής φασιστικής κατοχής. Ο ελληνικός λαός, με την εθνική του αντίσταση, δεν τους άκουσε. Τα ίδια έλεγαν και οι συνεργάτες της δικτατορίας του '67. Ευτυχώς, όμως, τα παιδιά του Πολυτεχνείου δεν τους άκουσαν και έρριξαν τη Χούντα. Το παράδειγμά τους και η ιστορία μας δείχνει ότι ο ενωμένος αγώνας όλων μπορεί να φέρει αποτέλεσμα. Ζητώ να απεμπλακεί η χώρα μας από το βρώμικο πόλεμο, που ματώνει και αλλάζει τα σύνορα των Βαλκανίων. Να γυρίσουν πίσω τα ελληνικά στρατεύματα από τη Γιουγκοσλαβία. Ο ελληνικός στρατός υπάρχει, για να υπερασπίζεται την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της πατρίδος μας και όχι να εκτελεί τις εντολές της Ε.Ε. και του ΝΑΤΟ. Να κλείσουν τώρα οι αμερικανικές βάσεις στην πατρίδα μας, που υπονομεύουν την εθνική μας ανεξαρτησία. Να φύγουν έξω από τα Βαλκάνια τα στρατεύματα του ΝΑΤΟ και της Ε.Ε. Δεν τους έχουμε ανάγκη, κακό μας κάνουν. Να υπάρχει ειρήνη και φιλία, ισότιμη συνεργασία με τους λαούς των Βαλκανίων, με σεβασμό στα σύνορα, την ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα.⁵⁶⁶

Αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει μία «παραδειγματική» περίπτωση παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης. Ο μαθητής/-τρια διατρέχει το εθνικό του παρελθόν, όπως τουλάχιστον το έχει εσωτερικεύσει, και μέσα από διαφορετικές και *prima facie* ετερογενείς περιπτώσεις καταλήγει σε ένα γενικό κανόνα: το κοινό νήμα που συνέχει τα επιφαινόμενα αυτά είναι η δόλια προσπάθεια «κάποιων» να εμπλέξουν την Ελλάδα σε μία ύποπτη και επικίνδυνη κατάσταση. Πολύ καίρια για την ερμηνεία του κυρίαρχου αυτού ιδεολογήματος στην Ελλάδα είναι η άποψη του David Sutton, ο οποίος

⁵⁶⁶ Πρακτικά 1998-99, 209.

υποστηρίζει ότι η άνθηση της συνωμοσιολογίας δεν είναι τόσο αποτέλεσμα μίας ψυχολογικής στρατηγικής των «ηττημένων» να μεταθέτουν στον άλλο τη δική τους αποτυχία, όσο ένα νοητικό σχήμα με γενικευτικό χαρακτήρα (pattern of history): οι ραγδαίες αλλαγές της παγκοσμιοποίησης δημιουργούν ένα ασαφές και ρευστό τοπίο, στο οποίο κατακτάται δύσκολα η αίσθηση της ιστορικής συνέχειας και της γραμμικής αιτιότητας και αυτό προκαλεί σύγχυση. Ο «ξένος δάκτυλος» δίνει λύσει στο ερμηνευτικό αυτό αδιέξοδο με τρόπο πολλαπλό και πολυεπίπεδο⁵⁶⁷. Βέβαια, συνάγεται και ένα δεύτερο σχήμα γενίκευσης: η αντίσταση ως ίδιον των Ελλήνων, οι οποίοι εκλαμβάνονται ως ένα ομοιογενές σύνολο χωρίς εσωτερικές διαφοροποιήσεις και διαφορετικά συμφέροντα. Η κυρίαρχη φωνή «σκεπάζει» τις ασθενέστερες και δεν τους δίνει ζωτικό χώρο, για να ακουστούν. Ωστόσο, το ιδεολόγημα της ομοιογένειας θα αναλυθεί ως διακριτή κατηγορία σε άλλο σημείο⁵⁶⁸. Από τη μέχρι στιγμής ποιοτική ανάλυση των περιπτώσεων ιστορικής συνείδησης (παραδοσιακής και παραδειγματικής) διαπιστώνουμε ότι, όπως αναμενόταν και όπως έχουν δείξει και οι προηγούμενες έρευνες με αντικείμενο την ιστορική συνείδηση ελλήνων/-ίδων μαθητών/-τριών, αλλά και εκπαιδευτικών, η ιστορική συνείδηση συνοδεύεται και από μία πληθώρα ιδεολογημάτων και στάσεων, που εμποδίζουν τους μαθητές/-τριες να απαγκιστρωθούν από τους πρώτους δύο τύπους, ακόμη και αν θεωρητικά και στο πλαίσιο του πολιτικώς ορθού οι μαθητές δηλώνουν προσηλωση σε αξίες και αρχές που δεν συνάδουν με τις βαθύτερες αντιλήψεις τους.

Παραδείγματος χάριν, στην υπόθεση Οτσαλάν η Ελλάδα φάνηκε για άλλη μια φορά ανίκανη να ανταποκριθεί στο ύψος των περιστάσεων και αντί να φέρει την Ευρώπη προ των ευθυνών της, κάθισε η ίδια στο σκαμνί. Για να μη μιλήσω για την καταρράκωση της εθνικής μας υπερηφάνειας στα Ίμια, όταν στείλαμε το Ναυτικό μας να κατεβάσει τη σημαία μας. Δεν τίθεται θέμα στο Αιγαίο και αυτό, γιατί το Αιγαίο είναι Ελληνικό και είναι δικό μας. Πότε θα καταλάβουμε ότι οι καιροί και οι εξελίξεις δεν περιμένουν; Λάθη τραγικά και εγκληματικά, που συνεχώς επαναλαμβάνονται, γιατί δεν διδασκόμαστε

⁵⁶⁷ David Sutton, ό.π., 2003, 191-210.

⁵⁶⁸ Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί και πάλι εμφατικά ότι η ανίχνευση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών και η ποσοτικοποίησή της δεν μπορεί και δεν πρέπει να ερμηνευθεί μονοσήμαντα: η ιστορική συνείδηση εντοπίζεται είτε με άμεσες και ευθείες αναφορές (π.χ. *Σαν Έλληνες οφείλουμε να διατηρήσουμε την εθνική μας φυσιογνωμία και τη θρησκευτική μας συνείδηση*, Πρακτικά 2002-03, 191) και έμμεσα (*Η χώρα μας αποτελεί ένα κράτος συμπαγές και ομοιογενές*, Πρακτικά 1996-97, 196). Ωστόσο, στην κατηγοριοποίηση των αναφορών και σύμφωνα με την ανάλυση περιεχομένου σε διλήμματα κατηγοριοποίησης επιλέγουμε το ειδικότερο. Δηλαδή πρακτικά, ενώ θα μπορούσαμε να εντάξουμε τη δεύτερη αναφορά στην παραδειγματική ιστορική συνείδηση, προτιμούμε να την εντάξουμε στην κατηγορία «ιδεολόγημα της ομοιογένειας». Θα ήταν λοιπόν λάθος να «διαβάσουμε» τους αριθμούς μονοσήμαντα χωρίς μία περιφερειακή όραση.

από την ιστορία μας, αν και λέμε ότι είμαστε απόγονοι του Ηρόδοτου και του Θουκυδίδη.⁵⁶⁹

Ένα από τα κύρια γνωρίσματα αυτού του απανθρωπισμού είναι ο πόλεμος. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι οι πόλεμοι είναι κάποια καταστροφή που τους έστελναν οι Θεοί για να τους τιμωρούν. Ο Θουκυδίδης ήταν ο πρώτος που αντιλήφθηκε την αλήθεια. Έλεγε ότι οι πόλεμοι θα επαναλαμβάνονται αιώνια, εάν οι άνθρωποι δεν γίνουν περισσότερο άνθρωποι. Οι δυνατοί της γης, που τα ξέρουν όλα, αλλά δεν γνωρίζουν το Θουκυδίδη, απλώς ασπάζονται τη θεωρία των Σοφιστών «δίκαιο είναι ό,τι συμφέρει».⁵⁷⁰

Ο Chatelet στο έργο του *Η γέννηση της ιστορίας*, όπως έχει ήδη αναφερθεί περιστασιακά, θεωρεί ότι η ιστορία ως επιστήμη εκκινεί από τον Ranke, ο οποίος έχει ως στόχο να παρουσιάσει τα πράγματα έτσι όπως έγιναν (wie es eigentlich gewesen), δηλαδή να καταγράψει την μοναδικότητα κάθε γεγονότος, απορρίπτοντας νομοτέλειες και τελεολογικά ερμηνευτικά σχήματα. Στο αιτιακό σχήμα του Ηροδότου η ανθρώπινη ιδιορρυθμία μαζί με την τύχη υπόκεινται σε μία «δυστορική τάξη μίας οργανωτικής θείας Πρόνοιας» και καταργούν την έννοια της ιστορικότητας και της ίδιας της ιστορίας. Αλλά, και ο Θουκυδίδης, επιδιώκοντας να καταστήσει το έργο του «κτῆμα ἐς αἰεῖ» για τους επιγενόμενους, αναιρεί την μοναδικότητα του ιστορικού γεγονότος, καθώς πιστεύει ότι όσο η ανθρώπινη φύση είναι αδιαφοροποίητη στην πορεία του χρόνου, θα επαναλαμβάνονται καταστάσεις που έχουν κοινή δομή⁵⁷¹.

Είναι κοινά αποδεκτό πως η γνώση της ιστορίας είναι το καλύτερο όπλο, απέναντι σε κάθε κίνδυνο. Όμως, δεν αρκεί η γνώση της ιστορίας, πρέπει να την κάνουμε βίωμά μας, να την μελετήσουμε, να μάθουμε τα λάθη του παρελθόντος, χωρίς βέβαια να τη μιμηθούμε. Πάρα πολλοί Σκοπιανοί, Τούρκοι, θέλησαν να παραποιήσουν την ελληνική ιστορία, κανείς όμως δεν το κατάφερε, γιατί η ιστορία μας έχει γερά θεμέλια, στηρίζεται σε ντοκουμέντα και πάνω από όλα είναι γραμμένη με αίμα αθάνατο.⁵⁷²

Έτσι ο βασικός σκοπός της διδασκαλίας δεν επιτυγχάνεται. Τελειώνουμε το Λύκειο και είμαστε ανιστόρητοι. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ο σκοπός της

⁵⁶⁹ Πρακτικά 1998-99, 232.

⁵⁷⁰ Πρακτικά 2000-01, 271.

⁵⁷¹ François Châtelet, *Η γέννηση της Ιστορίας*, μτφρ. Λένα Κασίμη, Σμίλη, Αθήνα 2001.

⁵⁷² Πρακτικά 1998-99, 244.

αναδρομής μας στο παρελθόν είναι όχι μόνο η γνώση των ιστορικών γεγονότων, αλλά και η διδαχή μας από αυτά. Αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται, τότε η σημασία της γνώσης της είναι αυταπόδεικτη.⁵⁷³

Η ιστορία ταυτίζεται με το παρελθόν και κάθε αναθεώρησή της κρύβει ύποπτα κίνητρα. Γίνεται αντιληπτό ότι οι μαθητές/-τριες δεν έχουν εξοικειωθεί σε μεγάλο βαθμό με τη Νέα Ιστορία⁵⁷⁴. Δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι το παρελθόν αναπαρίσταται σε σχέση με το εκάστοτε παρόν και ότι ο ιστορικός παλινδρομεί ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν. Η Νέα Ιστορία διακρίνεται από διεπιστημονικότητα ως προς την προσέγγιση του παρελθόντος, το οποίο πλέον δεν συρρικνώνεται στον πολιτικό και στρατιωτικό χώρο. Η ολιστική αυτή αντίληψη, χωρίς να καταφεύγει στον θεμελιακό σκεπτικισμό, αρνείται την μία και μοναδική αλήθεια και αναδεικνύει την ιστορικότητα της ίδιας της ιστορικής επιστήμης⁵⁷⁵. Οι μαθητές/-τριες όμως έχουν εσωτερικεύσει μία ριζικά διαφορετική αντίληψη για την ιστορική επιστήμη και πιστεύουν ότι η ιστορία δεν ξαναγράφεται και όποιος το επιχειρήσει έχει ταπεινά ή δόλια κίνητρα. Η ιστορία, κατά τη γνώμη τους, έχει αποδείξει το μεγαλείο του ελληνικού πολιτισμού και κάθε διαφορετική άποψη είναι τουλάχιστον παράφωνα. Η ελληνική ιστορία είναι γνήσια, αντικειμενική και δεν επιδέχεται τροποποιήσεις, παρά μόνο προσθήκες που ενισχύουν το υπάρχον ιστορικό οικοδόμημα. Η ιστορική αφήγηση αποκτά τη διάσταση της υποστασιοποιημένης «αλήθειας». Η σωρευτική αντίληψη για την επιστημονική γνώση δεν αφήνει περιθώρια για ριζικές αλλαγές ή ανατροπές. Οι κακόβουλοι εχθροί του έθνους πάντα επεδίωκαν και επιδιώκουν να αλλοιώσουν την ελληνική ιστορία, η οποία αποτελεί δεξαμενή κανονιστικών προτύπων. Ασκώντας κριτική στην παραπάνω τοποθέτηση, διαπιστώνουμε ότι η ιστορία στο ελληνικό σχολείο εκπίπτει στο επίπεδο της συμβαντολογικής και γεγονοτολογικής περιοδολόγησης. Ωστόσο, πρέπει να καταστεί σαφές ότι η στείρα γεγονοτολογία γεγονός δεν είναι ιστορία, αλλά απλώς υλικό της ιστορίας⁵⁷⁶ και ότι η σχολική ιστορία δεν πρέπει να λειτουργεί ως μάθημα άσκησης της μνήμης, ενώ ο γεγονοτολογικός προσανατολισμός της σχολικής πρακτικής τροφοδοτεί τον παραδειγματικό τύπο ιστορικής νοηματοδότησης⁵⁷⁷.

⁵⁷³ Πρακτικά 2000-01, 179.

⁵⁷⁴ Giorgos Kokkinos, Panayiotis Gatsotis, Vassiliki Sakka, and Charalambos Kourgiantakis, «World History in Greek Primary and Secondary Education», *International Journal of Historical Learning Teaching and Research*, October 2009, 82.

⁵⁷⁵ Alun Munslow, *ό.π.*, 2006, 185-87.

⁵⁷⁶ Eleni Apostolidou, «Teaching and Discussing Historical Significance with 15-years-old Students in Greece», *ό.π.*

⁵⁷⁷ Η γεγονοτολογία με στόχο τον φρονηματισμό κυριαρχεί και στις ΗΠΑ, όπου όχι μόνο τα Αναλυτικά Προγράμματα, αλλά και η κοινή πεποίθηση θεωρούν την γνώση των γεγονότων πεμπτούσια της ιστορίας. Βλ. σχετικά Peter Stearns, «Goals in History Teaching», in Carretero and

Τρίτον, όσον αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση, επειδή είχα την τύχη να είμαι μέλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Νέων, και επειδή ακούστηκε ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι φερέφωνο των Ηνωμένων Πολιτειών, η άποψή μου είναι ότι δεν είναι φερέφωνο των Ηνωμένων Πολιτειών η Ευρωπαϊκή Ένωση. Έρμαιό τους είναι το ΝΑΤΟ, ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών και η Αγγλία. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να βρίσκεται σε αρχικό στάδιο ακόμη λειτουργίας της, μπορεί πολλά προγράμματα να μην έχουν ολοκληρωθεί, όμως η Ευρώπη μπορεί να πάει μπροστά. Η ιστορία έχει διδάξει ότι οι αυτοκρατορίες ακμάζουν και παρακμάζουν και η Αμερική θα φθάσει σε σημείο παρακμής κάποια στιγμή.⁵⁷⁸

Όμως όχι, το σχολείο δεν είναι αυτό ή δεν είναι μόνο αυτό. Το σχολείο είναι φορέας μόρφωσης και παιδείας. Αλλά η παιδεία δείχνει ανήμπορη να βοηθήσει τους νέους στον αγώνα τους, ανήμπορη να δώσει όραμα, να δημιουργήσει εθνική συνείδηση, να μεταλαμπαδεύσει ηθικές αξίες και ιδανικά, να συμβάλει στην εξασφάλιση του μέλλοντος που όλοι οι νέοι ονειρευόμαστε. Μέσα από την παιδεία, πρέπει να μάθουμε το διάλογο και τη δημοκρατία που την θεωρούμε δοσμένη. Να γνωρίσουμε και να αγαπήσουμε την ιστορία μας, που τόσο παραμελούμε. Να μάθουμε τα σπουδαία επιτεύγματα των προγόνων μας. Είναι ηθικό μας καθήκον, γιατί ένας άνθρωπος χωρίς μνήμη, είναι ένας άνθρωπος χωρίς μέλλον.⁵⁷⁹

Τα εγχειρίδια αυτά, θα πρέπει να διακρίνονται από άριστη φιλολογική επιμέλεια, να μην είναι φλύαρα, δυσνόητα και αποκρουστικά. Βελτίωση της διδασκαλίας των Αρχαίων και των Νέων Ελληνικών. Το μάθημα της Ιστορίας να διδάσκεται κριτικά και όχι με την προσκόλληση σε εποσιώδεις λεπτομέρειες. Μόνο τότε η Ιστορία είναι σε θέση να παραδειγματίσει και να φρονηματίσει, καθώς μόνο τότε οι νέοι συναισθάνονται την αξία της ιστορικής γνώσης και ανιχνεύουν την ουσία της. Σεβασμός από καθηγητές και «φροντιστηριάρχες» στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών. Απεμπλοκή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το ρόλο του προθαλάμου των Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι.⁵⁸⁰

Voss (eds.), ό.π., 1996, 283. Βλ. επίσης Van der Leeuw-Roord, J. «Working with History – Developing European Consciousness», στο Sharon Macdonald (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg 2000, 121.

⁵⁷⁸ Πρακτικά 2001-02, 514.

⁵⁷⁹ Πρακτικά 2001-02, 202.

⁵⁸⁰ Πρακτικά 2004-05, 169.

Ο φρονηματιστικός χαρακτήρας της σχολικής ιστορίας αξιολογείται ως κυρίαρχος. Η ιστορία εκλαμβάνεται ως ένα παρελθόν το οποίο λειτουργεί σαν ένα μήνυμα ή μάθημα για το παρόν, ως διδακτική προτροπή που συμπυκνώνεται στη γνωστή ρήση του Κικέρωνα: “historia magistra vitae”. Η ιστορία διδάσκει ηθικά επιχειρήματα, αιώνια πρότυπα και παραδείγματα, με την έννοια της εφαρμογής γενικών αρχών σε συγκεκριμένες ειδικές συνθήκες και περιπτώσεις. Διδάσκει κανόνες, τη συναγωγή τους από συγκεκριμένες περιπτώσεις και τις διηγετικές εφαρμογές τους. Η ιστορία πλέον χάνει την αυτονομία της και ως θερααινίδα της πολιτικής εξουσίας υπακούει σε πολιτικά προστάγματα και παραινέσεις. Ως κεκαλυμμένη πολιτική αγωγή ενσταλάζει «αξίες» και αρχές, οι οποίες αποτελούν πολύτιμα υλικά για την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης, σε καμία περίπτωση όμως δεν καλλιεργούν την ιστορική εγγραμματοσύνη. Ο τρόπος που τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας παρουσιάζουν το έθνος πάντα σε αντίστιξη με τον εθνικό «άλλο» θα μπορούσε αδρομερώς να πυκνωθεί στο μανιχαϊστικό δίπολο: εξιδανίκευση του εθνικού εαυτού – δαιμονοποίηση του εθνικού «άλλου».

Κατά αρχήν θέλω να τονίσω ότι ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ήταν πολύ σπουδαίος, έδωσε τα φώτα του σε όλο τον κόσμο, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε πολιτισμούς σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως οι Αιγύπτιοι, οι Αζτέκοι και τόσο άλλοι. Η δημοκρατική Αθήνα, τον χρυσό αιώνα του Περικλή χρησιμοποιούσε δούλους για να χτίσει Ακροπόλεις και καταλήστευε τα ταμεία των συμμάχων. Έτσι, ας πούμε και σε 2.000 χρόνια, το 4.000 μ.Χ. μπορεί ο αμερικανικός πολιτισμός να θεωρείται εξίσου σημαντικός λόγω του πολέμου στο Ιράκ.⁵⁸¹

Αξιοπρόσεκτη είναι η διαπίστωση του Lee, ο οποίος υποστηρίζει ότι η τυπολογία της ιστορικής συνείδησης ρίχνει φως περισσότερο στον προσανατολισμό του ατόμου, χωρίς να διαφωτίζει τις μεταγνωστικές του δεξιότητες και αντιλήψεις. Για παράδειγμα ένας/μία μαθητής/-τρια που κατηγοριοποιείται στον γενετικό τύπο, ενδέχεται να αντιλαμβάνεται την Ιστορία ως αντανάκλαση του παρελθόντος και όχι ως ανακατασκευή⁵⁸². Στην προκειμένη περίπτωση, ο ίδιος μαθητής/-τρια αρχικά δηλώνει εμφατικά την εθνικά έκκεντρη αντίληψη που έχει για την ιστορία, αναγνωρίζοντας την σπουδαιότητα και άλλων πολιτισμών, ωστόσο δεν θα διστάσει να διατυπώσει μια άτυπη πρόβλεψη η οποία βασίζεται στην αναγνώριση βαθύτερων δομών που χαρακτηρίζουν και καθορίζουν την ανθρώπινη ιστορία. Το ίδιο υποκείμενο κινείται με ιδιαίτερη άνεση και

⁵⁸¹ Πρακτικά 2003-04, 204.

⁵⁸² Peter Lee, «“Walking backwards into Tomorrow” Historical Consciousness and Understanding History», paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans, 2002, 4.

ευελιξία ανάμεσα σε δύο τύπους που σε θεωρητικό επίπεδο θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν αντινομικοί.

Κλείνοντας, θα ήθελα να επισημάνω: Πρώτον, το εκπαιδευτικό μας σύστημα να απαλλαγεί από την αποστήθιση και τη βαθμοθηρία, την ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού υλικού και τολμώ να πω και των εκπαιδευτικών. Δεύτερον, να επισημάνω την ανάγκη, η νεότερη ιστορία της Ελλάδας και η Πολιτική μας ιστορία να διδάσκονται στα σχολεία για να μαθαίνουμε από τα λάθη μας, να σχεδιάσουμε και να χαράζουμε πορεία προς το μέλλον, αφού ως γνωστόν η ιστορία επαναλαμβάνεται.⁵⁸³

Πρέπει κι είναι καιρός, λοιπόν, να θεμελιώσουμε το δημιουργικό μέλλον του τόπου μας σε αξίες που δοκιμάστηκαν κι άντεξαν στο χρόνο και που σίγουρα θα επιτρέψουν να συνεχίσουμε την ιστορική μας διαδρομή με νέα προοπτική, δίδοντας, ταυτόχρονα τα πολύτιμα φώτα μας, όπως άλλοτε και στους υπόλοιπους λαούς, εφόσον, βέβαια, θα υπάρχει στέρεο ρίζωμα σε μας, μιας και οι ρίζες δεν είναι για να γυρίζουν πίσω, αλλά για να βγάζουν ολόκληρα κλαδιά και καρπούς.⁵⁸⁴

Το έθνος αντιμετωπίζεται ως βιολογικός οργανισμός και έτσι υποστασιοποιείται⁵⁸⁵. Η μεταφυσική αυτή προσέγγιση ενός ιστορικού φαινομένου μπορεί να λάβει τη μορφή ενός φυσικού οργανισμού, ο οποίος είναι προικισμένος με ζωή την οποία μεταβιβάζει στα άτομα και διατηρείται για αιώνες και χιλιετίες. Η αντίληψη αυτή αποτελεί θεμελιώδη θέση του εθνικισμού⁵⁸⁶ και υποβάλλεται και μέσω πρακτικών που διαπερνούν την καθημερινή ζωή, όπως είναι η ανάρτηση της εθνικής σημαίας στα κτήρια, οι διεθνείς αθλητικοί αγώνες, οι «εσωτερικές» και «εξωτερικές» ειδήσεις, τα δελτία καιρού κ.ά., στοιχεία που υπογραμμίζουν την εθνική ενότητα και αλληλεγγύη και έτσι ενδυναμώνεται η εθνική ταυτότητα⁵⁸⁷. Οι μαθητές/-τριες αντιλαμβάνονται το έθνος με όρους συγγένειας, προσωποποιούν την πατρίδα ως μητέρα ή πατέρα και γενικότερα μεταθέτουν ένα ιστορικό φαινόμενο στη σφαίρα άλλων επιστημών και με αυτόν τον τρόπο ο πολίτης πολύ ευκολότερα μπορεί να μετατραπεί σε ένα υπάκουο παιδί στη γονεϊκή αυθεντία –

⁵⁸³ Πρακτικά 2003-04, 275.

⁵⁸⁴ Πρακτικά 2003-04, 320.

⁵⁸⁵ Η βιολογική αντίληψη για την κοινωνία εμφανίζεται στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα. Βλ. σχετικά Antonis Liakos, «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007), 38.

⁵⁸⁶ James Mayall, «Nationalism and Imperialism», *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press 2003, 116-20.

⁵⁸⁷ Άννα Μαντόγλου, ό.π., 200.

κρατική εξουσία⁵⁸⁸. Μιλώντας γενικότερα για την παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση πρέπει να επισημάνουμε ότι ο εθνοκεντρισμός ως προσίδιο φαινόμενο αυτού του τύπου χαρακτηρίζεται από χωροχρονικό συγκεντρωτισμό, μονοκεντρικότητα, απόρριψη της ετερότητας και κάθε απόκλισης από τον «κανόνα». Ο εθνοκεντρισμός ουσιαστικά χαρακτηρίζεται από μία μανιχαϊστική λογική: εγγράφει μία σειρά από θετικά χαρακτηριστικά στην ιστορική ταυτότητα μίας ομάδας και από αρνητικά στην ταυτότητα του «άλλου». Η κυριαρχία της παραδοσιακής και παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης σίγουρα δεν μπορεί να αποτελέσει το όχημα για την είσοδο του πολίτη του 21^{ου} αιώνα στο διαρκώς μεταβαλλόμενο και ρευστό τοπίο της νέας, παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας. Η αλλαγή που χαρακτηρίζει τόσο σε ένταση όσο και σε πυκνότητα τη νέα συνθήκη απαιτεί πολίτες που μπορούν να επιδείξουν μία πολυκεντρική προσέγγιση της ιστορικής εμπειρίας, να δώσουν χώρο όχι πια στον κανόνα, αλλά στη ρηγμάτωση και στην ασυνέχεια, να απορρίψουν την δεσμευτική τελεολογία και να υιοθετήσουν μία αναθεωρητική προοπτική⁵⁸⁹.

*Ζητάμε να γίνει Μουσείο και Μνημείο Γενοκτονίας, γιατί έχουμε δικαίωμα στη μνήμη. Η γενοκτονία δεν είναι ποντιακό ανέκδοτο και δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται έτσι. Δεν πρέπει να ξεχάσουμε, να συμβιβαστούμε. Χρειάζεται προσπάθεια και αγώνας, για να αναπαύονται δικαιωμένοι οι πρόγονοί μας και να μη ξανακλάψει η ανθρωπότητα νεκρούς γενοκτονίας.*⁵⁹⁰

Η παραδειγματική λοιπόν νοηματοδότηση του χρόνου υπακούει σε μία θετικιστική και ορθολογιστική λογική κατά την οποία η ανθρώπινη ιστορία προσεγγίζεται μέσα από το πρίσμα των θετικών επιστημών, το ιστορικοκοινωνικό περιβάλλον δράσης αντιμετωπίζεται ως εργαστήριο με σταθερές και προβλέψιμες συνθήκες παραγωγής ιστορικού υλικού και το ιστορικό υποκείμενο –εν προκειμένω– ο/η μαθητής/-τρια ως θεατής σε μία παράσταση στην οποία δεν έχει κανένα ρόλο.

⁵⁸⁸ Όλα αυτά βέβαια έρχονται σε σύγκρουση με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να διδάσκεται η νέα παγκόσμια ιστορία, η οποία δεν αντιμετωπίζει τα έθνη με όρους βιολογικής ανάπτυξης, φатаλιστικού βιολογικισμού και οργανικισμού: γένεση, ακμή, ωριμότητα, παρακμή. *Θέματα ιστορίας της εκπαίδευσης*, 6-7, 10.

⁵⁸⁹ Jörn Rüsen, «How to overcome Ethnocentrism: Approaches to a Cultural of Recognition by History in the Twenty-first Century», *History and Theory*, Theme Issue 43 (December 2004), 118-29.

⁵⁹⁰ Πρακτικά 2004-05, 263.

Γ.1.3 ΚΡΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Η κριτική νοηματοδότηση του χρόνου λειτουργεί ως καταλύτης για τη μετάβαση από τον ένα τύπο/στάδιο στο επόμενο και γι' αυτό η ανάχνευση και χαρτογράφησης της στην έρευνά μας είναι δύσκολη και ενίοτε επισφαλής. Στην κινούμενη άμμο της κριτικής ιστορικής συνείδησης διαπιστώνουμε ότι άλλοτε, σε λίγες σχετικά περιπτώσεις, λαμβάνει τη μορφή μίας συλλήβδην και ακραιφνούς άρνησης των παραδεδομένων αξιών και αντιλήψεων και άλλοτε, συνήθως, κινείται μετριοπαθώς προς τον γενετικό τύπο και τη μεταλλαγή. Κρίνεται αναγκαίο να επισημανθεί εμφατικά ότι ο δημόσιος χαρακτήρας και το συγκείμενο ενάρθρωσης του πρωτογενούς υλικού «επιβάλλουν» σε ένα βαθμό την πολιτική ορθότητα, η οποία, ενδεχομένως σε ένα βαθμό, διαμορφώνει το σχετικά υψηλό ποσοστό κριτικής και γενετικής ιστορικής συνείδησης της τυπολογίας του Rüsen. Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να λησμονούμε ότι η χαρτογράφηση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών έχει έντονα επικαιρικό χαρακτήρα και είναι περισσότερο μία φωτογραφία της «στιγμής», η οποία προσπαθεί να περιγράψει νοοτροπίες, αλλά ταυτόχρονα και στάσεις.

Σε γενικές γραμμές ο κριτικός τύπος ιστορικής συνείδησης απορρίπτει συλλήβδην το παραδεδομένο. Ως ριζοσπαστικός και ρηξικέλευθος διανοίγει νέες ατραπούς σκέψης και συμπεριφοράς, οι οποίοι έρχονται σε σύγκρουση με τα καθιερωμένα. Απορρίπτει τις κυρίαρχες αφηγήσεις, τις μετα-αφηγήσεις και μέσα από ένα θρυμματισμό της κυρίαρχης ιστορικής εικόνας προσπαθεί να φέρει στην επιφάνεια τις μειονοτικές φωνές, το λανθάνον, τις βουβές φωνές, τις απύσες παρουσίες· να εντάξει στο κάδρο ό,τι δεν χωρούσε.

Στην προκείμενη έρευνα η κριτική αντίληψη του ιστορικού χρόνου κινείται συνήθως στη σφαίρα της πολιτικής και της ιστορίας. Οι μαθητές/-τριες είτε απορρίπτουν έντονα ή ήπια τις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις είτε εκφράζουν ενστάσεις για το κυρίαρχο ιστορικό αφήγημα και τη δημόσια κουλτούρα. Ωστόσο, διαφαίνεται συχνά μία επιδερμική απόρριψη, αφού συχνά η κριτική για τις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις δεν οδηγεί σε μία καταληκτική αναθεώρηση. Στο «δια ταύτα» οι μαθητές/-τριες ενδεχομένως να εκφράζουν ένα λανθάνοντα συμβιβασμό και συμπόρευση με το *habitus*⁵⁹¹.

⁵⁹¹ Ως *habitus*, κατά τον Μπουρντιέ, ορίζεται το οικείο περιβάλλον μέσα στο οποίο κινούμαστε και αποκτούμε τις πεποιθήσεις μας τις οποίες εκλαμβάνουμε ως φυσικές και αυτονόητες και δεν τις αμφισβητούμε. Βλ. σχετικά Jacques Bouveresse, «Rules, Dispositions, and the Habitus», in Richard Shusterman (ed.), *Bourdieu: a critical reader*, Blackwell Publishers, Cambridge 1999, 45-63· Γεράσιμος Κουζέλης, «Το ύφος και το έθος του Μπουρντιέ», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 80, 6/2002, 22-25.

Επίσης θέλω να κάνω μια επισήμανση στις προτάσεις του φίλου Παναγιώτη, σχετικά με τη διδασκαλία της ιστορίας. Πιστεύω ότι η ιστορία όντως είναι μια αντικειμενική θεώρηση του παρελθόντος, αλλά η ιστορία που διδασκόμαστε εμείς στα σχολεία δεν είναι αντικειμενική θεώρηση. Τα βιβλία μας, αλλά και ο τρόπος που μας τα διδάσκουν, φυσικά δεν γράφουν την πραγματική αλήθεια. Πιστεύω ότι ένα παιδί στην ηλικία των 16 ή 17 ετών είναι αρκετά ώριμο ώστε να μάθει όλη την αλήθεια. Και καθώς ξέρουμε ότι δεν είναι και τόσο επιτυχημένη η διδασκαλία της ιστορίας, ας μαθαίνουμε τουλάχιστον λίγα, αλλά αυτά τα λίγα να είναι σωστά, να είναι πραγματικά.⁵⁹²

Αν ένα παιδί μαθαίνει επί 3-4 χρόνια την περίοδο του 1821 μέχρι τους Γλύζμπουργκ, πώς περιμένουμε να έχει φιλικές διαθέσεις απέναντι στους Τούρκους, αφού μαθαίνει ότι επί 400 χρόνια ήταν οι κατακτητές της ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων. Πρέπει να διδάσκεται αυτή η περίοδος, αλλά όχι με τέτοιο τρόπο, ώστε να φαίνονται οι Τούρκοι τόσο εχθροί απέναντι στην Ελλάδα!!⁵⁹³

Οι μαθητές/-τριες, ενδεχομένως και λόγω του νεωτεριστικού πνεύματος της ηλικίας τους, δεν αποδέχονται πάντα και συνολικά το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα. Οι ενστάσεις τους ποικίλουν από την απόρριψη μέχρι την μερική αναθεώρηση, ώστε να καταστεί η ιστορία μία θετικιστικά αντικειμενική επιστήμη. Συχνά, διαπιστώνουμε το φαινομενικά οξύμωρο σχήμα: από τη μία να εντοπίζουν και να απορρίπτουν τον έντονα φρονηματιστικό και προπαγανδιστικό χαρακτήρα της σχολικής ιστορίας –να απορρίπτουν δηλαδή την παραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση– και από την άλλη να ακολουθούν, ως προς την επιστημολογία της ιστορίας, τα μονοπάτια της θετικιστικής σχολής, η οποία βέβαια στην συμπληρωματική τυπολογία του Peter Seixas οδηγεί στον παραδειγματικό τύπο ιστορικής σημασιοδότησης. Ενδεχομένως, η παρατήρηση / ένσταση του Peter Lee να βρίσκει στην περίπτωση αυτή πλήρη εφαρμογή: «Γνωρίζοντας ότι ένας/μία μαθητής/-τρια προσανατολίζεται ακολουθώντας την κριτική ιστορική νοηματοδότηση, αυτό δεν συνεπάγεται ότι αντιλαμβάνεται την υπό εξέταση εκδοχή του παρελθόντος ως αποτέλεσμα έρευνας και τεκμηρίων: ο/η μαθητής/-τρια απλώς “γνωρίζει” ότι αυτή η εκδοχή είναι λανθασμένη ή αντιλαμβάνεται ότι η ορθή εκδοχή είναι «εγγυημένη» από μαρτυρίες. Αλλά, ακόμη και εάν ένας/μία μαθητή/-τρια, του/της οποίου/-οίας οι

⁵⁹² Πρακτικά 2003-04, 206.

⁵⁹³ Πρακτικά 1995-96, 107.

απαντήσεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στον γενετικό τύπο, ενδέχεται να προσλαμβάνει τις ιστορικές αφηγήσεις ως αντανάκλαση του παρελθόντος ή εναλλακτικά μπορεί να τις αντιλαμβάνεται ως κατασκευές προσίδειες στις θεωρίες παρά στις “αντανάκλασεις” του παρελθόντος.⁵⁹⁴ Γι’ αυτό, λοιπόν, ενδέχεται να παρατηρηθεί ασυμφωνία, ή τουλάχιστον όχι απόλυτη σύμπτωση, ανάμεσα στην τυπολογία του Jörn Rüsen και στην συμπληρωματική του Peter Seixas. Άλλωστε, πρέπει πάντα να θυμόμαστε ότι και η παρούσα έρευνα έχει ένα ευρετικό χαρακτήρα.

Μιλώ για την περιφρόνηση στα υπόλοιπα πολιτισμικά συστήματα και κυρίως στα πολιτιστικά συστήματα της ανατολής. Κάτι που υποθάλπεται από τη δράση των Η.Π.Α.. Για παράδειγμα δεν πρέπει να αντιμετωπίζουμε τον Τουρκικό λαό, άσχετα από την επιθετική τους κυβέρνηση, σαν τέρατα, γιατί είναι άνθρωποι σαν εμάς. Ας μην γινόμαστε έρμια κάποιων ισχυρών ξένων κυβερνήσεων, αλλά ας προσπαθήσουμε να αποκτήσουμε τη δική μας πολιτιστική αυτονομία.⁵⁹⁵

Διαπιστώνεται συχνά η ωσμωτική σχέση δύο ή περισσότερων τύπων ιστορικής συνείδησης στο ίδιο πρόσωπο. Αφενός απορρίπτεται το κυρίαρχο δυτικοκεντρικό αξιολογικό πολιτισμικό σύστημα και μερικώς η «ορθόδοξη» άποψη για την Τουρκία, και ειδικότερα για τον τουρκικό λαό, και αφετέρου επιβεβαιώνεται ο διπολικός μανιχαϊσμός αναφορικά με την αντίληψη των μαθητών/-τριών για τις Η.Π.Α.. Ο ελληνικός λαός εκλαμβάνεται ως θύμα των ισχυρών, οι οποίοι συνειδητά ή ασύνειδα ταυτίζονται πλήρως ή μερικώς με τις Η.Π.Α., και στο πλαίσιο αυτό και οι (υπόλοιποι;) ανατολικοί λαοί εντάσσονται σε ένα κοινό αγώνα αντίστασης στον πολιτισμικό ιμπεριαλισμό των ισχυρών. Η δαιμονοποίηση των Η.Π.Α., όπως θα διαπιστώσουμε στην σχετική θεματική κατηγορία για την πρόσληψη της ετερότητας, αποτελεί μία κυρίαρχη στάση των μαθητών/-τριών. Η στάση αυτή βέβαια δεν εκφράζει μόνο τους έλληνες/-ίδες εφήβους, αλλά μάλλον αποτελεί κοινό τόπο στον ελληνικό δημόσιο λόγο⁵⁹⁶. Ίσως λοιπόν η φαινομενικά παράδοξη «συμπάθεια» για τους ανατολικούς λαούς δεν αποτελεί παρά ένα εργαλείο για να αναδείξουν οι μαθητές/-τριες τον αμερικανικό κίνδυνο, ο οποίος «ως λαίλαπα τείνει να ισοπεδώσει όλους τους πολιτισμούς».

⁵⁹⁴ Peter Lee, «“Walking backwards into tomorrow”. Historical consciousness and understanding history», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans 2002, 35.

⁵⁹⁵ Πρακτικά 1996-97, 131.

⁵⁹⁶ Στις έρευνες των ετών 2002, 2003, 2004, 2005 του Ευρωβαρόμετρου διαπιστώνεται η αμερικανοφοβική στάση των Ελλήνων/-ίδων.

Η νοσηρή αγάπη για την πατρίδα, προγονολατρία, ο εθνικισμός, η ξενοφοβία και η εθνική αλαζονεία δεν έχουν θέση στο σύγχρονο ελληνικό σχολείο, γιατί συγκρούονται με τη βαθύτερη ουσία του ελληνισμού και υπονομεύουν την πρόοδο της πατρίδας μας.⁵⁹⁷

Η διαπλοκή της κριτικής στάσης στις κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις και στα κυρίαρχα ιδεολογήματα με την ουσιοκρατική σύλληψη του έθνους δεν πρέπει να μας ξενίζει. Αρχικά απορρίπτεται η στείρα προσκόλληση στο παρελθόν και τις παραδόσεις, η ξενοφοβία και η πίστη στην ανωτερότητα του έθνους, αλλά στη συνέχεια θεωρείται το έθνος μία ανιστορική έννοια, η οποία έχει μεταφυσικά χαρακτηριστικά που το συνοδεύουν. Ο χρήση του όρου ελληνισμός ως αχρονική έννοια αποτελεί μοτίβο των εγχειριδίων ιστορίας, γεωγραφίας, γλώσσας⁵⁹⁸ και λογοτεχνίας⁵⁹⁹ και ουσιαστικά λειτουργεί ως γέφυρα που δίνει λύση στο δίλημμα: αρχαία Ελλάδα ή Βυζάντιο. Συνδυάζει την πολιτισμική (αρχαία Ελλάδα) και πολιτική (Βυζάντιο) ενότητα του έθνους⁶⁰⁰. Οφείλουμε να καταστήσουμε, για πολλαπλή φορά, σαφές ότι η ποσοτική ανάλυση λειτουργεί συμπληρωματικά και όχι ανταγωνιστικά προς την ποιοτική. Οι αναφορές για την κριτική ιστορική συνείδηση σίγουρα δεν είναι λίγες. Ωστόσο, η ποιοτική ανάλυση μας βοηθάει να αντιληφθούμε ότι η σχετικά υψηλή συχνότητα δεν μπορεί να ερμηνευθεί μονοσήμαντα, αλλά ότι η κριτική στάση ενδεχομένως να μην αποτελεί την καταληκτική θέση του υποκειμένου.

Αναζητούμε ένα εχθρό, που βρίσκεται πότε στο πρόσωπο της μισητής Τουρκίας και πότε στα χρεοκοπημένα Σκόπια. Αναζητούμε ή μας αναζητούν;⁶⁰¹

Παρότι οι γνώσεις είναι περιστασιακές, επηρεάζονται από ιδεολογίες και κρίσεις που περιέχει το μάθημα. Αυτό συμβαίνει στην Ιστορία, η οποία με τον τρόπο που παρουσιάζεται τα γεγονότα, μπορεί να χρησιμοποιείται για να προωθήσει εθνικιστικές και ρατσιστικές πεποιθήσεις. Μεγάλο μερίδιο

⁵⁹⁷ Πρακτικά 1996-97, 127.

⁵⁹⁸ Θάλεια Δραγώνα, «Απειλημένη εθνική ταυτότητα» και Άννα Φραγκουδάκη, «"Απόγονοι" ελλήνων από τη "μυκηναϊκή εποχή"», στο Θάλεια Δραγώνα και Άννα Φραγκουδάκη (επιμ.), ό.π., 1997, 87 και 397 αντίστοιχα.

⁵⁹⁹ Μαρία Κελεπούρη, διδακτορική διατριβή, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006, Συμπεράσματα.

⁶⁰⁰ Βλ. σχετικά Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, 421.

⁶⁰¹ Πρακτικά 1997-98, 215.

ευθύνης για το καθεστώς που επικρατεί στη γειτονική Τουρκία, έχει η διδασκαλία της Ιστορίας. Οι Τούρκοι μας κυρίευσαν, μας είχαν στο σκοτάδι επί 400 χρόνια, μας βασάνισαν, μας φέρθηκαν ύπουλα. Πουθενά δεν έχουμε εμείς μερίδιο ευθύνης. Επιπλέον, η συνεχής αναφορά στο ένδοξο παρελθόν δίνει την εντύπωση στους μαθητές, ότι η Ελλάδα είναι το κέντρο του πολιτισμού. Επικαλούμαστε, συνεχώς το παρελθόν, συνήθως με φανατισμό, για να υπερασπιστούμε τη θέση μας σε διάφορα ζητήματα, χάνοντας τη ρεαλιστική και νηφάλια σκέψη, που απαιτείται.⁶⁰²

Ωστόσο, η αβασάνιστη και ανιστόρητη πολλές φορές αγιοποίηση του δεν οδηγεί πουθενά, παρά μόνο στην άνοια, το χάος και την ημιμάθεια, προγενέστερα στάδια, δηλαδή, του φανατισμού. Μας ταΐζουν με εύπεπτα ιδεολογήματα του τύπου "όταν εμείς χτίσαμε την Ακρόπολη, οι άλλοι κυνηγούσαν αρκούδες". Μας κάνουν να ξεχνάμε τις αιγυπτιακές πυραμίδες, τον βαβυλωνιακό πολιτισμό, το κινεζικό και τόσους άλλους. Άλλο ιδεολόγημα αφορά στην περιβόητη φυλετική μας καθαρότητα. Ακόμα, ότι αποτελούμε τους αναμφίβολους απόγονους των αρχαίων Ελλήνων σε βιολογική βάση. Μα με στοιχειώδη λογική, μπορούμε να κατανοήσουμε ότι μετά 2,500 χρόνια όλοι είμαστε απόγονοι όλων και οι θεωρίες για φυλετική καθαρότητα θυμίζουν, αν μη τι άλλο, ναζιστικές κτηνωδίες. Και δυστυχώς, οι παραπάνω είναι μερικές μόνο από τις αναλήθειες που διδασκόμαστε, οι οποίες δεν μπορεί παρά να υποθάλουν εθνικιστικές εξάρσεις και υπερβολές.⁶⁰³

Η ιστορία συλλαμβάνεται ως αντι-ιστορία η οποία μπορεί να θρυμματίσει τα ισχύοντα πρότυπα παραδειγματικής νοηματοδότησης. Η κριτική νοηματοδότηση από-υποστασιοποιεί την ενότητα και την ομοιογένεια του παρελθόντος απορρίπτοντας τον εθνοκεντρισμό⁶⁰⁴, από-νομιμοποιεί το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα και αποφετιχοποιεί το έθνος. Απορρίπτονται οι ουσιοκρατικές και οντολογικές προσεγγίσεις του έθνους, το οποίο γίνεται αντιληπτό σε ένα βαθμό ως ένα ιστορικό φαινόμενο. Η ομφαλοσκόπηση και η αυτοεξιδανίκευση του ελληνικού έθνους από τα σχολικά εγχειρίδια, χωρίς να υπονοείται ότι αυτά έχουν το μονοπώλιο της ιστορικής γνώσης, δεν φαίνεται να διαβρώνει την ιστορική σκέψη κάποιων μαθητών/-τριών, οι οποίοι/οίες, κάνοντας μία

⁶⁰² Πρακτικά 1997-98, 141.

⁶⁰³ Πρακτικά 1997-98, 165.

⁶⁰⁴ Κατά τον Ευθύμιο Παπαταξιάρχη «η υποστασιοποίηση αποτελεί ίσως το κατεξοχήν χαρακτηριστικό του εθνικιστικού λόγου», βλ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», ό.π., υποσημείωση 48.

δεύτερη ανάγνωση στο επίσημο εθνικό αφήγημα και στη δημόσια ιστορία⁶⁰⁵, συλλαμβάνουν τις σκοπιμότητες που αυτά κρύβουν. Με μία όχι ιδιαίτερα βασανιστική ματιά εύκολα διαπιστώνει κάποιος ότι ένα τμήμα του δείγματος της έρευνας δεν ακολουθεί την πεπατημένη, αλλά είναι ανοικτό να ακολουθήσει μία διαφορετική διαδρομή στην ιχνηλάτηση του παρελθόντος, ενώ επιδεικνύει και δείγματα υψηλής *mutatis mutandis* ιστοριογραφικής και ψυχαναλυτικής επιδεξιότητας: Συνειδητοποιεί ότι η ιστορία αφορά πολύ περισσότερο το παρόν και το μέλλον παρά το παρελθόν, αφού η κατασκευή του εχθρικού Άλλου λειτουργεί ως μέσο για την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας. Αντιλαμβάνεται ότι το σχολείο ως θεσμός μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα ενισχύει τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες, την κυρίαρχη ιδεολογία, απορρίπτοντας τη διαφωνία και εν γένει την ετερότητα και επιβάλλοντας μία ύποπτη μονοφωνία⁶⁰⁶. Κατανοεί ότι η υστέρηση του παρόντος υπεραναπληρώνεται ψυχολογικά με την προσκόλληση στο αναγνωρισμένο και καταξιωμένο παρελθόν. Απορρίπτει το ιδεολόγημα της μοναδικότητας, το οποίο καλλιεργείται και από την εθνική αφήγηση, η οποία επικεντρώνεται άμεσα στην έννοια της συνέχειας και της ομοιογένειας ευνοώντας την ιδέα της μοναδικότητας ενός έθνους που αντιδιαστέλλεται από τα υπόλοιπα έθνη. Η μνήμη στην περίπτωση αυτή δεν ενισχύει την κρατούσα αυτοεικόνα, αλλά την υπονομεύει. Οι Antze και Lambek γράφουν: «Η μνήμη άλλοτε ενισχύει την αυτοεικόνα μας, άλλοτε την υποσκάπτει με τα κενά και τις αποσιωπήσεις. Εάν είμαι αυτό που θυμάμαι, τότε τι θα ήμουν με όσα δεν θυμάμαι, αλλά γνωρίζω; Ή τι συμβαίνει με όσα θυμάμαι, αλλά προτιμώ να ξεχνώ. Η μνήμη λοιπόν μπορεί να σταθεροποιήσει ή να υπονομεύσει την ταυτότητά μας»⁶⁰⁷.

*Μέσω της τηλεόρασης, προβάλλεται ο ρατσισμός, εφόσον πάντα σε κάθε ανούσιο εβδομαδιαίο σήριαλ ο Αλβανός είναι κατώτερος από το μαύρο που είναι κατώτερος από τον Έλληνα, η γυναίκα από τον άνδρα, ο φτωχός από τον πλούσιο, ο καλός από τον κακό, ο σκουπιδιάρης είναι κατώτερος από τον γιατρό, ο γύφτος πιο βρόμικος από τους άλλους, ο λεγόμενος μαστούρης κατώτερος από όλους.*⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ Σύμφωνα με τον Δεμερτζή: «Σε κάθε περίπτωση όμως η εθνική ταυτότητα “μεσοποιείται” (*mediatized*) κατά έναν ανεπίστρεπτο τρόπο. Αυτό σημαίνει ότι στις σύγχρονες διαδικασίες κατασκευής της εθνικής ταυτότητας τα μέσα ενημέρωσης παρεμβαίνουν κατά τρόπο καταλυτικό και ουσιώδη. Είναι μάλιστα η τηλεόραση που συμβάλλει περισσότερο στη μεσοποίηση της εθνικής συνείδησης σε μαζικό επίπεδο σήμερα, παρά τα υπόλοιπα μέσα επικοινωνίας». Νίκος Δεμερτζής, «Εθνικές και Εθνοτικές Ταυτότητες στο Διαδίκτυο» http://www.media.uoa.gr/people/demertzis/pages_gr/articles/docs/2003/nat_ident_Internet.php Ημερομηνία προσπέλασης 18/05/2009, 3.

⁶⁰⁶ Blommaert J., *Discourse, A critical introduction*, Cambridge University Press, 2005, 164-67.

⁶⁰⁷ Paul Antze, Michael Lambek (eds.), *Tense past: cultural essays in trauma and memory*, Routledge, New York 1996, εισαγωγή.

⁶⁰⁸ Πρακτικά 1999-2000, 425.

Για παράδειγμα, εδώ στην Ελλάδα, προσπαθούν να μας πείσουν πως υπεύθυνοι για όλα τα δεινά είναι οι Αλβανοί πρόσφυγες, λες και όταν δεν υπήρχε το πρόβλημα της παρουσίας τόσων πολλών προσφύγων στην Ελλάδα, δεν υπήρχε εγκληματικότητα, δεν υπήρχε ανεργία.⁶⁰⁹

Η γκετοποίηση πληγώνει σιωπηλά ή φωναχτά, αποκαρδιώνει και γεμίζει με μίσος και επιθετικότητα τους δέκτες τους. "Ανεπαισθήτως με έκλεισαν έξω από τα τείχη, και είχα όσα πράγματα να κάνω, και πώς δεν το κατάλαβα", αναφωνεί απελπισμένα ο αλεξανδρινός μας ποιητής. Η καθημερινότητά μας διανθίζεται, κυρίως, με κραυγές ενθουσιασμού, γιατί π.χ. ο μικρός αδελφός χτύπησε το αλβανόπουλο, ή γιατί εμείς ξεπεράσαμε βαθμολογικά εκείνη την αντιπαθητική Αλβανίδα που μας καθόταν για χρόνια στο στομάχι.⁶¹⁰

Είναι γενικά παραδεκτό, ότι ο Αλβανός στην Ελλάδα είναι πολίτης δεύτερης κατηγορίας. Έτσι οι Νεοέλληνες "γραπωμένοι" από την ψευδαίσθηση μιας γονιδιακώς παρεχόμενης υπεροχής δεν δίνουν κανένα δικαίωμα στη διαφορετικότητα, δεν την αφήνουν να αποκτήσει δικαίωμα ύπαρξης. Έτσι, η περίφημη ελληνική φιλοξενία δεν είναι προσιτή για όλους. Φυσικά, είναι προσιτή για τους περιστασιακούς χρυσοθήρες, που έρχονται κάθε καλοκαίρι στην Ελλάδα για να σπαταλήσουν τα λεφτά τους διασκεδάζοντας. Και επειδή φυσικά έχουν μια χούφτα φράγκα ή μάρκα, μπορούν να την εξαγοράσουν, πράγμα που δεν συμβαίνει για τους ανθρώπους, οι οποίοι προέρχονται από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, για τους πρόσφυγες που προέρχονται από εμπόλεμες χώρες, για τους μετανάστες οι οποίοι έρχονται εδώ για να πραγματοποιήσουν ένα όνειρο.⁶¹¹

Οι κυρίαρχες κοινωνικές αναπαραστάσεις συγκροτούνται ως αυτονόητες και φυσικές και κάθε προσπάθεια ανατροπής τους είναι σίγουρα μία διαδικασία επίμοχθη και δύσκολη. Η απόρριψη της δαιμονοποιητικής πρόσληψης των Αλβανών και η αναζήτηση των συνθηκών και των παραγόντων που προκαλούν μία σειρά από φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας (ανεργία, εγκληματικότητα) σίγουρα δεν αποτελεί τον κανόνα. Συχνά οι μαθητές, ακόμη και όταν δεν εκφράζουν ένα επιθετικό και έκδηλο ρατσισμό, διαπνέονται από μία λανθάνουσα μορφή ρατσισμού. Ωστόσο, ένα τμήμα του δείγματος της έρευνας υιοθετεί μία εικονοκλαστική προσέγγιση των κυρίαρχων κοινωνικών

⁶⁰⁹ Πρακτικά 1997-98, 208.

⁶¹⁰ Πρακτικά 2002-03, 384.

⁶¹¹ Πρακτικά 1998-99, 341.

αναπαραστάσεων, απορρίπτοντας την «πανθομολογούμενο» και αυτονόητο ανάθεμα στους Αλβανούς. Βέβαια, παρά ταύτα οι μετανάστευση εξακολουθεί να εκλαμβάνεται ως πρόβλημα. Ωστόσο, καθώς η μετανάστευση ανήκει στη θεματική σχετικά με την πρόσληψη της ετερότητας, θα αναλυθεί διεξοδικά στην σχετική ενότητα.

Η κριτική ιστορική συνείδηση εκδηλώνεται όχι μόνο σε σχέση με το *habitus*, αλλά και ως προς την ιστορική επιστημολογία. Αποφεύγει τις εθνοκεντρικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος και τείνει προς έκκεντρες αφηγήσεις. Δεν θα περιμέναμε βέβαια την απόλυτη απόρριψη της καθεστηκυίας ιστοριογραφικής τάξης, ωστόσο η «συντηρητική» αναθεώρηση ή η εναλλακτικές αφηγήσεις θα μπορούσαν να εκληφθούν ως κριτικές, οι οποίες εκκολάπτουν μία γενετική ιστορική συνείδηση. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις στις οποίες αποδοκιμάζεται η σχολική ιστορία για τον εθνοκεντρικό, εξιδανικευτικό και εν γένει αντιεπιστημονικό χαρακτήρα της. Δεν πρέπει ωστόσο να παρασυρθούμε πιστεύοντας πως ο απόλυτος αριθμός αναφορών που κατηγοριοποιούνται στην κριτική ιστορική νοηματοδότηση μπορεί να μας οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα. Ενίοτε, το ίδιο πρόσωπο συγκεντρώνει σχετικά υψηλό αριθμό «κριτικών» αναφορών. Γενικότερα, στις σχετικές αναφορές οι μαθητές/-τριες απομακρύνονται από την «ασπρόμαυρη» σκέψη και εγκαταλείπουν νοητικά και ιδεολογικά σχήματα, όπως η μοναδικότητα του ελληνικού έθνους, ο ευρωκεντρισμός, ο προοδοκεντρισμός. Για ένα τμήμα του δείγματός της παρούσας έρευνας η σχολική ιστορία οφείλει να αναθεωρηθεί και να εγγράψει στο μωσαϊκό της ψηφίδες που μέχρι τώρα βρίσκονταν εκτός κάδρου. Ειδικότερα:

Τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας ελάχιστη αναφορά κάνουν στα κοσμοϊστορικά γεγονότα που άλλαξαν το ρουν της ιστορίας και στοίχισαν τη ζωή σε δεκάδες εκατομμύρια αθώους ανθρώπους, όπως στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τον Αμερικανικό Πόλεμο της Ανεξαρτησίας και την τιτάνια προσπάθεια που καταβλήθηκε από τους Ιταλούς, προκειμένου να επανενωθεί η χώρα τους. Ούτε ακόμα και στον υπέροχο πολιτισμό πολλών ξένων χωρών, όπως του κινεζικού, του ινδικού, τους ασσυριακού, ακόμα και αυτού των Ίνκας. Αλήθεια, μιας και εμείς δώσαμε τα φώτα του πολιτισμού στους Ευρωπαίους, γιατί οι αριθμοί που χρησιμοποιούνται σήμερα είναι οι αραβικοί; Η αδιαφορία μας για τους πολιτισμούς των υπολοίπων χωρών της υφγλίου είναι τέτοια, ώστε ακόμα και όσον αφορά στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του λαού, με τον οποίο βρισκόμαστε σε

διαρκή εμπόλεμη κατάσταση από το 1071 μ.Χ., να επικρατεί πλήρης άγνοια.⁶¹²

*Κάτι τέτοιο, όμως, δεν γίνεται στην Ελλάδα σήμερα. Για παράδειγμα, η διδασκαλία κάποιων μαθημάτων, όπως των Θρησκευτικών και της Ιστορίας με ορθοδοξοκεντρισμό και ελληνοκεντρισμό, είναι σχεδόν προβληματική. Νύξεις εναντίον αλλοθρήσκων ή αλλοεθνών ενθαρρύνουν την καλλιέργεια ρατσιστικών τάσεων και επιτρέπουν σε καθηγητές να αναπτύσσουν ακόμα και εντός τάξης εθνικιστικές και θρησκόληπτες θέσεις.*⁶¹³

Υπό το ίδιο πρίσμα οφείλουμε να «διαβάσουμε» την απομυθοποιητική προσέγγιση των κυρίαρχων μοτίβων που ενδημούν στον ελληνικό δημόσιο βίοτοπο. Στην περίπτωση της κατάρριψης των μύθων, οι μαθητές/-τριες δεν προσεγγίζουν το παρελθόν «πρακτικά», αλλά «ιστορικά». Το παρελθόν δεν προσεγγίζεται εργαλειακά για τις ανάγκες του παρόντος, αλλά μέσα από μία επιστημονική θεώρηση. Δείχνουν έτοιμοι να απεκδυθούν το μανδύα της ελληνοκεντρικής και μονοκεντρικής ιστορικής αμφίεσης, χωρίς να νιώθουν ανασφάλεια να εκτεθούν στο σκληρό επιστημονικό βλέμμα. Αυτή η αντιθετική ερμηνεία λειτουργεί ως μία αντιπαραδοσιακή και αντιπαραδειγματική ιστορική νοηματοδότηση.

*Μύθος δεύτερος: Η Εκκλησία στάθηκε παντού και πάντα στο αρωγός και συμπαραστάτης των Ελλήνων. Ξεχνάμε, ίσως ότι η Εκκλησία αντιστάθηκε σθεναρά στην έναρξη της ελληνικής επανάστασης -βλέπε συνέλευση Βόσπιτσα, τον Δεκέμβρη του 1821- ή ακόμη ότι οι εκκλησιαστικοί ταγοί δυσφόρησαν απέναντι σε κάθε προσπάθεια μετάγγισης επιστημονικής γνώσης. Ενδεικτικά αναφέρεται, ότι ο Μεθόδιος Ανθρακίτης, φωτισμένο επιστημονικό πνεύμα, σάπισε στα μπουντρούμια.*⁶¹⁴

*Η Ελλάδα ήταν πάντα συνδεδεμένη με την Ορθοδοξία; Το ξέρετε ότι στα πρώτα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η λέξη "Έλληνας" θεωρείτο βρισιά; Αυτό μας δείχνει ότι η Ελλάδα δεν ήταν πάντα άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ορθοδοξία. Οι αγωνιστές του '21 έλεγαν "είμαστε Έλληνες", δεν έλεγαν "είμαστε Χριστιανοί".*⁶¹⁵

⁶¹² Πρακτικά 1997-98, 164.

⁶¹³ Πρακτικά 1999-2000, 213.

⁶¹⁴ Πρακτικά 1997-98, 165.

⁶¹⁵ Πρακτικά 2000-01, 150.

Η κριτική ιστορική συνείδηση, με διάθεση ελεγκτική, δεν υιοθετεί αβασάνιστα τους διαχρονικούς κανόνες και τα γενικά πρότυπα. Η ελληνοκεντρισμός και η ιδεολογία του περιούσιου λαού αντιμετωπίζεται ως φενάκη η οποία επιβάλλεται ή προσπαθεί να επιβληθεί από κοινωνικούς θεσμούς οι οποίοι εγγράφονται στο κοινωνικό κατεστημένο. Απομυθοποιείται η αυθεντία του σχολείου και του σχολικού βιβλίου⁶¹⁶. Το εξωραϊσμένο παρελθόν, ως μία έκφανση του *μύθου της μεγαλοπρέπειας*⁶¹⁷, δεν ενσωματώνεται στην ιστορική νοηματοδότηση και απορρίπτεται ως ψευδεπίγραφο. Μάλιστα, το φетиχοποιημένο παρελθόν λειτουργεί ως τροχοπέδη σε κάθε προσπάθεια αλλαγής και προόδου και γι' αυτό κρίνεται αναγκαία η άρνησή του.

*Γονείς, δάσκαλοι και συγγενείς, μας μαθαίνουν ότι η Ελλάδα είναι το καλύτερο μέρος του κόσμου και οι Έλληνες οι εξυπνότεροι, ομορφότεροι και σε όλα ανώτεροι. Διαβάζουμε για θεούς, ημίθεους, ήρωες, σοφούς, γενναίους και ωραίους και ότι μας ζηλεύουν και μας φοβούνται γι' αυτά τα προτερήματα. Και γι' αυτό δεν μας αφήνουν να προκόψουμε.*⁶¹⁸

*Έχουμε υποχρέωση απέναντι σε αυτή τη χώρα, που αιώνες τώρα βουλιάζει στην παράδοσή της, να ανοίξουμε τα μάτια μας και να φτιάξουμε ένα αισιόδοξο μέλλον για την Ελλάδα, για μας και για τις επόμενες γενιές.*⁶¹⁹

Η κριτική νοηματοδότηση του ιστορικού χρόνου βέβαια, ανάμεσα στα άλλα, εστιάζει στην ανάδειξη των μειονοτικών φωνών και στην απόρριψη του συνολικού και εξιλαστικού στιγματισμού «περιφερειακών» ομάδων. Πλέον, αφού από-εξιδανικεύεται το κυρίαρχο συλλογικό υποκείμενο των αφηγήσεων, δημιουργείται ο αναγκαίος ζωτικός χώρος για την μεταφορά από το παρασκήνιο στο προσκήνιο μειονοτικών ομάδων που απλώς απουσίαζαν ή αντιμετωπίζονταν ως ανεστραμμένα είδωλα του εθνικού εαυτού. Με απολογητική συχνά διάθεση⁶²⁰ για «αδικίες» της κυρίαρχης πλειονότητας απέναντι σε

⁶¹⁶ Το ιδεολόγημα της ανωτερότητας του ελληνικού πολιτισμού αποτελεί κοινός τόπος για ένα τμήμα των εκπαιδευτικών, οι οποίοι πιστεύουν ότι, ακριβώς χάρη σε αυτήν την μοναδικότητα, η ιδιοπροσωπία του ελληνικού έθνους δεν μπορεί να αλλοιωθεί. Βλ. σχετικά Νέλλη Ασκούνη, «Απέναντι σε δύο αντιθετικές φιγούρες του “εθνικού άλλου”»: στοιχεία από μία ανάλυση του λόγου των εκπαιδευτικών», Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 293.

⁶¹⁷ Ο Topolsky, προσεγγίζοντας τα ζητήματα της «ιστορικής αφηγηματολογίας» και ειδικότερα το επίπεδο της θεωρητικής σύλληψης και ιδεολογίας, εντοπίζει επτά θεμελιώδεις μύθους, οι οποίοι επηρεάζουν τον ιστορικό. Ένας από αυτούς είναι και ο *μύθος της μεγαλοπρέπειας*. Η ιδεαλιστική αυτή προσέγγιση του παρελθόντος, στην επικοινωνία ιστορικής επιστήμης και δημόσιας ιστορίας, αποκτά συχνά χαρακτηριστικά κοινού τύπου: καθίσταται φυσικός και αυτονόητος για τους καταναλωτές ιστορικού υλικού. Βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π., 33-35.

⁶¹⁸ Πρακτικά 1999-2000, 466.

⁶¹⁹ Πρακτικά 2003-04, 324.

⁶²⁰ Σύμφωνα με τους Craig W. Blatz & Michael Ross, διαπιστώνεται μία ολοένα διογκούμενη απολογητική διάθεση από επίσημους φορείς (κυβερνήσεις, θρησκευτικούς ηγέτες) για «ιστορικές

μειονότητες, οι μαθητές/-τριες αναθεωρούν και ρηγματώνουν την «'αδιάβροχη'» εθνολογική και πολιτισμική ομοιογένεια»⁶²¹. Διαβρώνεται η ομογενοποιημένη εθνική εικόνα και ανασύρονται στην επιφάνεια θρησκευτικές, γλωσσικές και πολιτισμικές μειονότητες. Το υποκείμενο ουσιαστικά αρνείται την κυρίαρχη και λανθάνουσα στα σχολικά εγχειρίδια εθνική ομοιογένεια⁶²² και ανασυνθέτει μία μωσαϊκή εικόνα για το έθνος. Στο πλαίσιο αυτό το υποκείμενο δε διστάζει να στρέψει τα βέλη του ενάντια στην κυρίαρχη ομάδα, αποδίδοντας μία αναδρομική ιστορική δικαιοσύνη. Νέοι ψηφία μνήμης συνθέτουν μία νέα ιστορική αρχιτεκτονική.

*Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία είναι δύο χαρακτηριστικά που όλοι έχουμε στις μέρες μας, άσχετα αν δεν θέλουμε να το παραδεχθούμε. Φοβόμαστε τους αλλόθρησκους, μήπως προσπαθήσουν να μας προσηλυτίσουν στη δική τους θρησκεία και κατηγορούμε τους ανθρώπους διαφορετικής εθνικότητας για εγκλήματα, τα οποία τις περισσότερες φορές έχουν διαπράξει ομόθρησκοι και συμπατριώτες μας. Στην Ελλάδα υπάρχουν θρησκευτικές μειονότητες, τις οποίες κυρίως προσπάθησε ο συγκεκριμένος νόμος να προστατεύσει. Δεν ήθελε το κράτος να κάνει τους λίγους Έλληνες που ανήκουν σ' αυτές τις θρησκευτικές μειονότητες να αισθάνονται, ότι γίνεται διάκριση εις βάρος τους.*⁶²³

*Θέλω να πω ότι αυτό που ειπώθηκε για τη Γερμανία, δεν είναι επιτυχημένο παράδειγμα. Και στην Αμερική, όταν οι Έλληνες πήγαν ως μετανάστες να δουλέψουν, διέπρατταν βιαιοπραγίες και εγκληματούσαν, αλλά αυτά φυσικά δεν είναι γνωστά. Σαφώς, κανένας δεν το ξέρει.*⁶²⁴

Χθες, σχολιάστηκε από πολλούς Έφηβους Βουλευτές το ζήτημα του ρατσισμού. Μιλήσαμε για το φυλετικό ρατσισμό και για το ρατσισμό απέναντι στα ΑΜΕΑ. Θα ήθελα να πω ότι στην Ελλάδα είναι έντονο το φαινόμενο του θρησκευτικού ρατσισμού. Πάνω από το 80% των Ελλήνων είναι Χριστιανοί Ορθόδοξοι. Αυτό δεν σημαίνει ότι κάποιος δεν μπορεί να

αδικίες» και μία συνεπακόλουθη τάση για «ιστορική αποκατάσταση» της υστεροφημίας μειονοτικών ομάδων. Βλ. Σχετικά Craig W. Blatz & Michael Ross, «Historical Memories», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 230-34.

⁶²¹ Γιώργος Κόκκινος, «Για τα νέα τουρκοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια ιστορίας», *Νέα Παιδεία*, 129, 2009, 115.

⁶²² Βλ. σχετικά Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, ό.π., 58-9· Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π.

⁶²³ Πρακτικά 2000-01, 340.

⁶²⁴ Πρακτικά 1998-99, 343.

*είναι άθρησκος ή αλλόθρησκος. Η ατμόσφαιρα, όμως, για τους αλλόθρησκους είναι αποπνικτική. Θα ήθελα, λοιπόν, τη γνώμη και των υπολοίπων συναδέλφων.*⁶²⁵

Προτού ολοκληρώσουμε την ανάλυση της κριτικής ιστορικής συνείδησης πρέπει να καταστήσουμε σαφές ότι και αυτός ο τύπος, όπως και οι προηγούμενοι, βρίσκεται σε σχέση ώσμωσης με τους υπόλοιπους. Στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών τα στάδια της ιστορικής συνείδησης δεν λειτουργούν σαν ίζημα και κάθε επόμενο στάδιο δεν επικαλύπτει πλήρως το προηγούμενο. Η σχέση ώσμωσης δύο ή και περισσότερων τύπων μάλλον δεν αποτελεί την εξαίρεση στην παρούσα έρευνα. Ενδέχεται να απορρίπτεται η εθνοκεντρική και εξιδανικευτική αντίληψη για το έθνος, ωστόσο συνειδητά ή ασύνειδα το αρχαίο ελληνικό παρελθόν έχει κανονιστικό χαρακτήρα («αναγέννηση») και γενικότερα η ιστορία λειτουργεί ως *magistra vitae*. Η διαπλοκή παραδειγματικής και κριτικής νοηματοδότησης του ιστορικού παρελθόντος στις ακόλουθες περιπτώσεις είναι πρόδηλη.

*Επειδή, λοιπόν, πιστεύω ότι δεν είμαστε οι νέοι του παρόντος, αλλά του μέλλοντος και ότι ο πολιτισμός μας δεν είναι δυνατόν να περιορίζεται στην αρχαιότητα, ότι η Ελλάδα δεν είναι μια χώρα ερειπίων, αλλά αυτή που θα δώσει το στίγμα για μια νέα αναγέννηση που θα εμπνεύσει όλους μας, τι είναι απαραίτητο; Ότι τόσο εμείς με τις μικρές μας δυνάμεις, όσο και αυτοί που μας προσκάλεσαν εδώ, πρέπει να δώσουμε τον καλύτερο εαυτό μας, τις καλύτερες ιδέες και πράξεις και τις ομορφότερες των προθέσεων μας για τη δημιουργία του μέλλοντος που μας αξίζει.*⁶²⁶

Εκτός των άλλων βέβαια, χάρη στην ιστορία μεταλαμπαδεύονται διαχρονικές αξίες, απαραίτητες για την ομαλή λειτουργία της κοινωνίας, όπως η ομόνοια, η διαλλακτικότητα, η συνεργασία, η συλλογική προσπάθεια, η ανάδειξη του κοινωνικού έναντι του ατομικού συμφέροντος. Παρομοίως, εντοπίζονται πολιτικές αξίες με χαρακτηριστικότερες τη δημοκρατία, την ισηγορία, την ισονομία και την αξιοκρατία, ενώ προάγονται βασικές αρχές που το άτομο οφείλει να εφαρμόζει, όπως ο σεβασμός στο συνάνθρωπο, η ειλικρίνεια, η ανιδιοτέλεια, η τήρηση του μέτρου, η απαλλαγή από πάθη και ένστικτα. Εξίσου σημαντική ωφέλεια, τέλος, της ιστορίας είναι πως συνιστά πηγή σοφίας και τον καλύτερο δάσκαλο για το μέλλον. Τα λάθη του

⁶²⁵ Πρακτικά 2003-04, 451.

⁶²⁶ Πρακτικά 2000-01, 282.

παρελθόντος αποτελούν τα σπουδαιότερα διδάγματα και μας αποτρέπουν από το να τα επαναλάβουμε. Η αξία και η σημασία της ιστορίας δεν δικαιολογεί φυσικά ακραίες τάσεις. Απαιτείται πάντα η τήρηση του μέτρου που τόσο εκτιμούσαν οι αρχαίοι Έλληνες. Η προσήλωση, λοιπόν, στην ιστορία, η τάση ωραιοποίησης του παρελθόντος και η κατάκτηση του παρόντος, επιφέρουν αρνητικά αποτελέσματα, καθώς η άγνη προγονοπληξία και τυπολατρεία οδηγεί στην αποτελμάτωση, τη στασιμότητα. Ούτε, όμως, επιτρέπεται να υπερτονίζουμε το δικό μας ιστορικό παρελθόν και να ανυψώνουμε έναντι των άλλων, καταλήγοντας έτσι σε απαράδεκτες εκφράσεις εθνικισμού.⁶²⁷

⁶²⁷ Πρακτικά 2004-05, 100.

Γ.1.4 ΓΕΝΕΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

Ο τελευταίος τύπος της ιστορικής συνείδησης χαρακτηρίζεται από τα στοιχεία εκείνα που αποτελούν ζητούμενα ως αναγκαίες προϋποθέσεις για την αρμονική συνύπαρξη του ατομικού και συλλογικού υποκειμένου στο νέο ρευστό και συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον της μετανεωτερικής εποχής. Η αναστοχαστική διάθεση και προσέγγιση του ιστορούμενου παρελθόντος αναπτύσσει τα απαιτούμενα αντανακλαστικά προκειμένου ο πολίτης του 21^{ου} αιώνα να μπορέσει να αντιληφθεί τη θέση του στο πλανητικό χωρίο με όρους σχετικότητας και μετριοπάθειας, αποφεύγοντας ιδεοληψίες, εξιδανικεύσεις, και δαιμονοποιήσεις. Η κατάκτηση της ιστορικότητας, της ερμηνείας των γεγονότων στα εκάστοτε κοινωνικοπολιτικά συμφραζόμενα, η αποδοχή της αλλαγής ως συμφυσός στοιχείου της ιστορικής διαδρομής του ανθρώπου, η άρνηση της πίστης και απαρέγκλιτης αναπαραγωγής και επανάληψης των κυριάρχων προτύπων, η διαφορετικότητα ως καταστατική αρχή της ανθρώπινης ύπαρξης και η μεταλλαγή ως αρχή της ιστορικής νοηματοδότησης αποτελούν τον πυρήνα της ιστορικής σκέψης των μαθητών/-τριών που έχουν ανέβει και το τελευταίο σκαλοπάτι της τυπολογίας του Jörn Rüsen.

Χωρίς να απαιτεί κάποιος από τους μαθητές/-τριες να υιοθετήσουν την «κουλτούρα» της Νέας Ιστορίας ως προς την επιστημονική μεθοδολογία, διακρίνονται κάποια στοιχεία της τελευταίας, όπως «α) η έμφαση στην κατανόηση των κύριων μορφών ετερότητας ακόμα και μέσα στους κόλπους κάθε εθνοπολιτισμικής ομάδας, β) η απομυθοποίηση της “αδιάβροχης” εθνολογικής και πολιτισμικής ομοιογένειας [...], γ) η επικέντρωση του ενδιαφέροντος στην κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική ιστορία, καθώς και στην ιστορία της καθημερινότητας [...] και δ) η ανάδειξη ενός “ευαίσθητου” θέματος [...]»⁶²⁸. Η αποστροφή προς μανιχαϊστικά σχήματα προσέγγισης του παρελθόντος και η αναδιάταξη των ιστορικών ψηφίδων σε ένα νέο πλαίσιο προσφέρει το έδαφος για την απαγκίστρωση από στρεβλώσεις και εμμονές που ταλανίζουν τον σχολικό, αλλά και τον δημόσιο λόγο. Σε ένα ικανοποιητικό αριθμό αναφορών⁶²⁹ το μέλλον υπερνικά το παρελθόν ως προς τις αξιώσεις του στο παρόν και υποδηλώνεται η πρόθεση για αλλαγή των κυριάρχων μοτίβων

Τα παιδιά έχουν γαλουχηθεί με την ιδέα ότι ο Τούρκος είναι θανάσιμος εχθρός. Γεμίζουν τις σκέψεις τους με μίσος για τους Τούρκους. Το ίδιο

⁶²⁸ Βλ. σχετικά Γιώργος Κόκκινος, «Για τα νέα τουρκοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια Ιστορία», ό.π.

⁶²⁹ Σκοπίμως δεν αναφέρομαι σε αριθμό μαθητών/-τριών, διότι το ίδιο άτομο ενδέχεται να χαρακτηρίζεται από διαφορετικούς και ενίοτε αντινομικούς τύπους ιστορικής συνείδησης.

ισχύει και για τους Τούρκους. Έλληνας ίσον γενίτσαρος. Πρέπει, λοιπόν, από το νηπιαγωγείο τα παιδιά να μαθαίνουν την ιστορία. Η ιστορία, όμως, να μην είναι μάθημα για "παπαγαλία", όπως γίνεται σήμερα, αλλά να προβληματίζει και να είναι άκρως αντικειμενική. Πρέπει να περνάει το εξής μήνυμα: "ναι, έγιναν αυτά στο παρελθόν, όμως δεν μένουμε προσκολλημένοι και στατικοί. Συνεχίζουμε και δημιουργούμε εμείς την ιστορία."⁶³⁰

Καταδικάζω, επίσης, και τα όσα φριχτά έγιναν από Ελληνοκύπριους εις βάρος των Τουρκοκυπρίων, γιατί πρόκειται για ένα είδος μικρού εμφύλιου πολέμου.⁶³¹

Βέβαια, η γενετική νοηματοδότηση του παρελθόντος και οι έκκεντροι προσανατολισμοί της ιστορικής σκέψης μπορεί να αποτελέσουν τον πολιορκητικό κριό στο κάστρο του εθνοκεντρισμού και της εθνικής ομφαλοσκόπησης και αυταρέσκειας. Η αναπλαισίωση του ιστορικού πορτρέτου και η διάχυση εικονοκλαστικών θεματικών στην έως σήμερα ιστορική εκπαίδευση μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο για την ιστορική εγγραμματοσύνη των πολιτών του μέλλοντος, για την καλλιέργεια της πολιτειότητας και την αναστοχαστική προσέγγιση του παρελθόντος, αποφεύγοντας αυτό που ο Paul Ricoeur ονομάζει «παθητική μνήμη» ή «έλλειψη ενεργητική μνήμης», δηλαδή την άρνηση του υποκειμένου να μάθει, να «ξεβουλευτεί» και να νιώσει ένα μούδιασμα που θα τον οδηγήσει από την επανάληψη στην ανάμνηση και στην *κριτική ιστορία* (critical history), τις narratios του Ankershmit, οι οποίες κλονίζουν τις εφησυχαστικές αφηγήσεις και βοηθούν στην αποφυγή της εμμονής για επανάληψη⁶³².

Η παιδεία που μας παρέχεται ούτε σφαιρική γνώση προσφέρει ούτε την πρωτοβουλία ενθαρρύνει. Όμως, κάτι πρέπει να γίνει. Γι' αυτό το λόγο προτείνω τη δυναμικότερη ένταξη στο σχολικό πρόγραμμα της διεθνούς ιστορίας, η οποία είναι πολύ σημαντική, εν όψει μάλιστα της διεθνοποίησης. Ακόμη προτείνω τη διδασκαλία των θρησκευτικών, ως κατήχηση μόνο για τις μικρές τάξεις του Δημοτικού, και μετά ως σύγκριση θρησκειών. Είναι άλλωστε ρατσιστικό οι ορθόδοξοι να έχουν δικαίωμα κατήχησης της θρησκείας τους και να μην το έχουν οι αλλόθρησκοι.⁶³³

⁶³⁰ Πρακτικά 1998-99, 218.

⁶³¹ Πρακτικά 1999-2000, 303.

⁶³² Paul Ricoeur, «Memory-Forgetting-History», in Jörn Rüsen (ed.), *Meaning and Representation in History*, ό.π., 12-16.

⁶³³ Πρακτικά 1999-2000, 213.

Πρέπει να γνωρίζουμε την ιστορία των γειτονικών λαών και πιστεύω ότι η ύλη που βρίσκεται μέσα στα βιβλία είναι ικανοποιητική. Ο τρόπος με τον οποίο διδάσκεται το μάθημα δεν είναι ικανοποιητικός. Άμα γνωρίσεις τον πολιτισμό και την ιστορία των άλλων λαών, μπορείς καλύτερα να εκτιμήσεις το δικό σου.⁶³⁴

Η διδασκαλία της Ιστορίας θα πρέπει να αναβαθμιστεί και στην κατεύθυνση της γνωριμίας και άλλων πολιτισμών και εθνών. Δεν θα πρέπει να έχει ως μοναδικό άξονα αναφοράς τα ελληνικά και μόνο πράγματα.⁶³⁵

Τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας ελάχιστη αναφορά κάνουν στα κοσμοϊστορικά γεγονότα που άλλαξαν το ρου της ιστορίας και στοίχισαν τη ζωή σε δεκάδες εκατομμύρια αθώους ανθρώπους, όπως στο δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, τον Αμερικανικό Πόλεμο της Ανεξαρτησίας και την τιτάνια προσπάθεια που καταβλήθηκε από τους Ιταλούς, προκειμένου να επανενωθεί η χώρα τους. Ούτε ακόμα και στον υπέροχο πολιτισμό πολλών ξένων χωρών, όπως του κινεζικού, του ινδικού, τους ασσυριακού, ακόμα και αυτού των Ίνκας. Αλήθεια, μιας και εμείς δώσαμε τα φώτα του πολιτισμού στους Ευρωπαίους, γιατί οι αριθμοί που χρησιμοποιούνται σήμερα είναι οι αραβικοί; Η αδιαφορία μας για τους πολιτισμούς των υπολοίπων χωρών της υφελίου είναι τέτοια, ώστε ακόμα και όσον αφορά στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του λαού, με τον οποίο βρισκόμαστε σε διαρκή εμπόλεμη κατάσταση από το 1071 μ.Χ., να επικρατεί πλήρης άγνοια.⁶³⁶

Ο δυναμικός χαρακτήρας της μεταλλαγής της γενετικής νοηματοδότησης του χρόνου διαφαίνεται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες το παρελθόν αποφετιχοποιείται, αποδομείται και εξετάζεται μέσα στα νέα συμφραζόμενα, με αποτέλεσμα η ιστορική σκέψη να κατακτά την ιστορικότητα και να αποδεσμεύεται από τα άχθη του παρελθόντος. Το παρελθόν δεν επιβάλλεται στο παρόν, αλλά προσαρμόζεται στο τελευταίο, ενώ αν κριθεί ανώφελο μπορεί να απαξιωθεί. Η αλλαγή, χωρίς να φετιχοποιείται και να επιβάλλεται ως μοτίβο της ανθρώπινης δράσης, αποτελεί δομικό στοιχείο της ιστορικής σκέψης, καθώς το εκάστοτε ιστορικό συγκείμενο μεταβάλλεται, η

⁶³⁴ Πρακτικά 1995-96, 102.

⁶³⁵ Πρακτικά 1997-98, 165.

⁶³⁶ Πρακτικά 1997-98, 164.

νέα πολυπολιτισμική πραγματικότητα, οι συνεχείς και διογκούμενες ανθρώπινες ροές απαιτούν την προσαρμογή θεσμών και στάσεων στη νέα συνθήκη που διαμορφώνεται⁶³⁷.

*Επίσης, θέλω να πω ότι η Κρήτη γνώρισε πολλούς κατακτητές από το παρελθόν, οπότε οι Κρητικοί είχαν το όπλο ως μέσο προστασίας προς τον εκάστοτε κατακτητή. Επομένως, αυτό το έθιμο κληρονομήθηκε από το παρελθόν, αλλά τώρα θα πρέπει να εξαλειφθεί αυτό το φαινόμενο γιατί δεν εξυπηρετεί τίποτα πλέον παρά μία ψευτοπαλληκαριά και κάλυψη εγκληματικών προσωπικοτήτων.*⁶³⁸

Άλλοι είναι οι στόχοι της πολιτείας και άλλοι είναι οι στόχοι της εκκλησίας. Η πολιτεία δεν πρέπει να εμπλέκεται με το θρησκευτικό συναίσθημα, το οποίο φυσικά διαφέρει. Η πολιτεία πρέπει να αποκοπεί από το θρησκευτικό συναίσθημα και πρέπει να έχει σημεία αναφοράς στον πολίτη και όχι τον ορθόδοξο ή τον οποιονδήποτε θρησκευόμενο. Σχετικά, λοιπόν, με το ζήτημα της θρησκείας, συμφωνώ απόλυτα να καταργηθούν τα θρησκευτικά και να αντικατασταθούν με την θρησκευσιολογία. Δηλαδή, να γίνεται μάθημα με στοιχεία από όλες τις θρησκείες και σε επιστημονική βάση. Η εκπαίδευση δεν σχετίζεται καθόλου με το θρησκευτικό συναίσθημα, γι' αυτό και ο μαθητής θα πρέπει να είναι ελεύθερος να αναπλάσει τις απόψεις του και να καταλήξει, μετά από μακροχρόνια αναζήτηση, στο τι πραγματικά πιστεύει.

Άλλο ένα προσίδιο στοιχείο του τελευταίου τύπου ιστορικής συνείδησης, το οποίο εντοπίζεται στην προκείμενη έρευνα, αποτελεί η απομυθοποίηση και ειδικότερα η αποεξιδανίκευση του ιδεατού και ωραιοποιημένου ατομικού ή συλλογικού-εθνικού εαυτού. Ο εθνοκεντρισμός, η συνωμοσιολογία, το ιδεολόγημα του περιούσιου λαού, η ευθυνοφοβία δεν «χωρούν» στην προσπάθεια του υποκειμένου να αντιληφθεί και να ερμηνεύσει τη νέα πραγματικότητα. Η αποδοχή της ετερότητας, η μη άρνηση των ευθυνών, η γνωσιακή αυτονομία και απεξάρτηση από τους σχεδόν αταβιστικούς καταναγκασμούς που επιβάλλει η ομάδα⁶³⁹ αποτελούν κάποια από τα στοιχεία-

⁶³⁷ Συναφές ενδιαφέρον παρουσιάζει η έρευνα της Θεοδώρας Κάββουρα αναφορικά με τους/τις εκπαιδευτικούς που διδάσκουν ιστορία στα πολυπολιτισμικά σχολεία: Μόνο ένα τμήμα αυτών αντιλαμβάνεται την κοινωνική χρήση της ιστορικής επιστήμης όταν έρχεται αντιμέτωπο με την ετερότητα. Οι υπόλοιποι/-ες αντιλαμβάνονται την ιστορική επιστήμη περισσότερο γνωσιοκεντρικά ή ψυχολογικά (ψυχολογική υποστήριξη). Theodora Cavoura, «Teaching History in Multicultural Environment and Professional Identity: The Case of Greece», *The International Journal of Learning*, 16, 2009, 179-87.

⁶³⁸ Πρακτικά 2004-05, 727.

⁶³⁹ Ο γνωσιακός απογαλακτισμός δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρείται ούτε φυσικός ούτε αυτονόητος. Ο Keith Barton επικαλούμενος εμπειρικές έρευνες στις ΗΠΑ, στον Καναδά, στη

προϋποθέσεις οι οποίες συντείνουν στην αρμονική συνύπαρξη και στην ανάδειξη των πολλαπλών ταυτοτήτων που κάθε υποκείμενο έχει ή εσωτερικεύει, ακόμη και αν κυριαρχεί μία ύποπτη και συνήθως επιδερμική ομοιογένεια και ομοφωνία⁶⁴⁰.

Μύθος τρίτος: Όλοι οι λαοί έχουν συνασπιστεί, ώστε να αφανίσουν το περιούσιο έθνος μας. Βάσει αυτής της θεώρησης, αποδίδεται κάθε δεινό που πλήττει τον τόπο μας, σε εξωγενή κέντρα λήψης αποφάσεων που ολημερίς μηχανορραφούν για τον αφανισμό μας. Μύθευμα, όχι μόνο υπεραπλουστευτικό αλλά και επικίνδυνο, αφού μας απαλλάσσει από τις δικές μας ευθύνες.⁶⁴¹

Άλλο ένα πεδίο στο οποίο μπορεί να αναφανεί και να αναδυθεί ο γενετικός τύπος αποτελεί αυτό της ιστορικής επιστημολογίας. Σύμφωνα με την παραπληρωματική του Rüsen τυπολογία του Peter Seixas, ο γενετικός τύπος χαρακτηρίζεται από την απόρριψη τόσο του θετικισμού όσο και του θεμελιακού σχετικισμού και την υιοθέτηση της κριτικής διυποκειμενικότητας. Η απόρριψη της οριστικής, ανέκκλητης και τελεσίδικης ιστορίας και η πολυδιάστατη και πολυπρισματική προσέγγιση του παρελθόντος αποτελούν θεμελιακές και αυτονόητες αρχές της σύγχρονης ιστορικής επιστήμης⁶⁴² και οι οποίες σε ένα βαθμό έχουν υιοθετηθεί στο αγγλικό μοντέλο σχολικής

Βόρεια Ιρλανδία και στο Ισραήλ διατείνεται ότι οι μαθητές/-τριες προτιμούν την αγκίστρωση στις κυρίαρχες εκδοχές τους παρελθόντος, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνονται από τη δημόσια ιστορία, ενώ η παθογένεια της ιστορικής σκέψης των μαθητών/-τριών καταδεικνύεται και από το γεγονός ότι αντιμετωπίζουν το παρελθόν με τρόπο απλουστευτικό: Το παρελθόν αφορά μία συγκεκριμένη και ομογενοποιημένη ομάδα ανθρώπων και περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο χώρο. Επίσης, μετασχηματίζουν διαδικασίες και εξελίξεις μεγάλης διάρκειας σε σύντομα και απλά γεγονότα, χάνοντας έτσι την αίσθηση της διάκρισης ανάμεσα στην μακρά, τη μέση και τη βραχεία διάρκεια, βλέποντας ουσιαστικά μόνο τον αφρό στον ωκεανό της ιστορίας. Τείνουν να ερμηνεύουν την αλλαγή ως αποτέλεσμα προσωπικών επιλογών, υποβαθμίζοντας τη συλλογική δυναμική. Βλ. σχετικά Keith Barton, «Research on Students' Ideas about History», in Linda S. Levstik and Cynthia A. Tyson (eds.), *Handbook of Research in Social Studies Education*, ό.π., 239-58. Πιστεύω ότι η γενικότερη τάση απλοποίησης και η συνεπακόλουθη ομογενοποίηση –χρονική, κοινωνική, ιδεολογική, χωρική κ.ά.– οδηγούν στην ασπρόμαυρη ιστορική σκέψη και σε μία ισχνή ιστορική συνείδηση.

⁶⁴⁰ Ο Borries επισημαίνει ότι η στο Βέλγιο η ύπαρξη διαφορετικών ενδο-εθνικών ταυτοτήτων δεν οδήγησε στη σύγκρουση, αλλά αυτές «απορροφήθηκαν», έγιναν ανεκτές, γεγονός που καταδεικνύει την παρουσία «υψηλής» ιστορικής συνείδησης. Αντίθετα, στη Γερμανία η απόδοση των ευθυνών για το Ολοκαύτωμα σε ένα πρόσωπο ή μία ομάδα σίγουρα δεν αποτελεί ένδειξη γενετικής ιστορικής συνείδησης, αφού η αποποίηση των ευθυνών και η δαιμονοποίηση ενός υποκειμένου αποτελεί τον εύκολο τρόπο διαφυγής από το επίμαχο και ένοχο παρελθόν. Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>

⁶⁴¹ Πρακτικά 1997-98, 165.

⁶⁴² Σύμφωνα με έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, η πλειονότητα των εκπαιδευτικών που διδάσκουν ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση δεν γνωρίζει καθόλου (50,6%) ή γνωρίζει λίγο (24,4%) τις νέες τάσεις της ακαδημαϊκής ιστορίας. Βέβαια, αυτή η έλλειψη διαλόγου ανάμεσα στη σχολική και την ακαδημαϊκή ιστορία δεν αποτελεί ιδιαιτερότητα της Ελλάδας. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών - Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος – Επιμόρφωση, ό.π., 12-14.

ιστορία⁶⁴³ (ο εκπαιδευτικός προσφέρει αντικρουόμενες πηγές και διδάσκει τους μαθητές/-τριες τον τρόπο για να οδηγηθούν σε συμπεράσματα), σε αντίθεση με τη Βόρεια Αμερική, όπου κυριαρχεί η «μοναδική» αφήγηση⁶⁴⁴. Γι' αυτό:

*Αρχικά προτείνεται η συγγραφή αναθεωρημένων βιβλίων ιστορίας, που θα αποκαλύπτουν την πολυεδρικότητα της ιστορικής αλήθειας, άσχετα αν αυτό μαρτυρεί εσφαλμένες ενέργειες του παρελθόντος, που θα ερέθιζαν τον εθνοκεντρισμό μας.*⁶⁴⁵

*Ας μη ξεχνάμε ότι σε ένα μάθημα, όπως είναι η Ιστορία, για παράδειγμα, η αναζήτηση αιτιών και αφορμών καθώς και η άσκηση κριτικής πάνω στα διάφορα ιστορικά γεγονότα γίνονται με βάση την ιδεολογική τοποθέτηση συγγραφέα. Έτσι, με την ύπαρξη περισσότερων του ενός βιβλίων δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές να καταλήγουν στα προσωπικά τους συμπεράσματα, ενώ παράλληλα διευρύνονται οι πνευματικοί τους ορίζοντες και αυξάνονται οι νοητικές τους λειτουργίες*⁶⁴⁶.

Η πολυφωνία και η ανοχή στον διαφορισμό χαρακτηρίζουν την γενετική νοηματοδότηση του χρόνου και αποτελούν αναγκαίες προϋποθέσεις της αντιαυταρχικής αγωγής και της πολιτικής κοινωνικοποίησης του ατόμου. Η πολυφωνία κατευθύνεται τόσο εξωστρεφώς προς άλλες ετερόδοξες ομαδώσεις, προς την ετερότητα όσο και εσωστρεφώς, δηλαδή προς τη μνήμη του ίδιου του υποκειμένου το οποίο αφήνει το ζωτικό εκείνο χώρο για να αναδυθούν μνήμες οι οποίες ενδεχομένως είχαν καταποντισθεί στο βυθό της λήθης ή ακόμη κι αν αναδύονταν δεν επιτρεπόταν η ενάρθρωσή τους. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι «όπως κάποια πουλιά εναποθέτουν τα αυγά τους σε φωλιές άλλων πτηνών, έτσι η μνήμη ενεργοποιείται σε χώρους που δεν της ανήκουν⁶⁴⁷»· μοιάζει με τα αδέσποτα σκυλιά που σου κτυπούν την πόρτα απροειδοποίητα, μπαίνουν μέσα, μυρίζουν τις γωνίες και απλώς δεν φεύγουν ποτέ. Η πολυφωνία επιτρέπει να ακουστεί ό,τι ενδεχομένως δεν συνάδει με την αυτοεικόνα που έχουμε εσωτερικεύσει και τελικά δεν δημιουργεί πρόβλημα στο «πώς θα ακούσουμε αυτό που δεν περιμένουμε».

⁶⁴³ Βλ. αναλυτικά Ελένη Μπούντα, *ό.π.*, 77-80.

⁶⁴⁴ Peter Seixas «Schweigen! Die Kinder! or, Does Postmodern History have a Place in the Schools?», in Stearns P., Seixas P., Wineburg S., (eds.) *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press 2000, 19-21.

⁶⁴⁵ Πρακτικά 1997-98, 165.

⁶⁴⁶ Πρακτικά 1996-97, 120.

⁶⁴⁷ Michel de Certeau, παρατίθεται από την Alison Landsberg, «America, the Holocaust, and the Mass Culture of Memory: Toward a Radical Politics of Empathy», *New German Critique*, 71, *Memories of Germany*, 63-86.

*Επίσης, χρειάζεται να δημιουργηθεί ένα πολυπολιτισμικό σχολείο, όπου οι μαθητές δε θα διδάσκονται μόνον την ιστορία και τον πολιτισμό της Ελλάδας, αλλά και την ιστορία και τον πολιτισμό των συμμαθητών τους.*⁶⁴⁸

Ο αναστοχασμός και αναζήτηση ευθυνών «εντός των εθνικών τειχών» βρίσκεται στον αντίποδα της παραδοσιακής και παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης, αφού πλέον το υποκείμενο δεν οδηγείται σε μανιχαϊστικά διπολικά σχήματα για να ερμηνεύσει και να κατανοήσει την πραγματικότητα. Η αυτοεικόνα μας έχοντας χάσει το ψευδεπίγραφο λούστρο που την κάλυπτε και από το οποίο γλιστρούσε κάθε ίχνος σκόνης που ίσως την ασχήμιζε, εμφανίζει και μελανά σημεία που την σκοτεινιάζουν και για τα οποία νιώθουμε έτοιμοι να μιλήσουμε. Η απόδοση ευθυνών εσωστρεφώς δείχνει μία διάθεση ειλικρίνειας, προσπάθεια ιστορικής αυτογνωσίας, ετοιμότητα για επανόρθωση και γενικότερα καλλιεργεί μια πιο μετριοπαθή στάση απέναντι στην ετερότητα. Άλλωστε, κατά τον Roy Rosenzweig, η διάθεση αναστοχασμού αποτελεί σκοπό της σχολικής ιστορίας⁶⁴⁹. Βέβαια, τροχοπέδη στην προσπάθεια αυτή αποτελούν και οι έλληνες/-ίδες εκπαιδευτικοί, οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό αδυνατούν να υπερφαλαγγίσουν την παραδοσιακή και παραδειγματική ιστορική συνείδηση και ως ένας από τους παράγοντες ιστορικής εγγραμματοσύνης δεν βοηθούν –σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό– στην καλλιέργεια της αναστοχαστικής διάθεσης των μαθητών/-τριών⁶⁵⁰.

*Εμείς οι νέοι, που ψέξαμε όσο κανένας άλλος και φτύσαμε αυτούς -τους χουντικούς προδότες- που έγιναν αιτία να σκλαβωθεί η πατρίδα μας.*⁶⁵¹

*Μιας Τουρκίας, που απειλεί, όχι μόνο το νησί μου, αλλά με τη δύναμη της όλο τον Ελληνισμό, αρχής γενομένης, κατά τη γνώμη μου, από φρικτά λάθη Ελλαδιτών και Κυπρίων ηγετών.*⁶⁵²

*Ήρθε πια, κατά τη γνώμη μου, η στιγμή να δούμε κατάματα την αλήθεια. Υπεύθυνοι για όλη αυτή την εθνική τραγωδία δεν είναι οι άλλοι, όπως θέλουμε να πιστεύουμε, αλλά κυρίως υπεύθυνοι είμαστε εμείς.*⁶⁵³

⁶⁴⁸ Πρακτικά 1996-97, 220.

⁶⁴⁹ Roy Rosenzweig and David Thelen, *The Presence of the Past, Popular Uses of History in American Life*, ό.π., 187.

⁶⁵⁰ Βλ. σχ. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών - Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος-Επιμόρφωση»http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/erevni_istor_lykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009.

⁶⁵¹ Πρακτικά 1996-97, 259.

⁶⁵² Πρακτικά 1996-97, 259.

⁶⁵³ Πρακτικά 1998-99, 219.

Επέλεξα να μιλήσω για το Κόσσοβο, χωρίς ομολογουμένως να έχω σαφή εικόνα της εκεί κατάστασης. Δε με αφορά στο πρόβλημα το ζήτημα με ποιου το μέρος είναι το δίκιο. Δεν είμαι ούτε με τους Σέρβους, ούτε με τους Αμερικάνους. Δε θεωρώ ότι ο ένας έχει το φωτοστέφανο του Σωτήρα και ο άλλος είναι ο διάολος της Κόλασης. Ελάχιστα με πείθει η αμερικάνικη εκδοχή του καλού σερίφη, που επιβάλει την τάξη, σκοτώνοντας τους κακούς του κόσμου και τραβώντας το αυτί στους απείθαρχους.⁶⁵⁴

Σε ορισμένες περιπτώσεις γίνεται αναφορά στη δομή και τη φιλοσοφία που διέπει τα εγχειρίδια σχολικής ιστορίας, όχι μόνο τα ελληνικά, τα οποία διακρίνονται από εθνοκεντρισμό και υποβάλλουν με τρόπο λανθάνοντα, μαζί με άλλους παράγοντες, μία ωραιοποιημένη εικόνα για τον εθνικό εαυτό μέσα από τον αρνητικό –μέσω της απαξίωσης, υποβάθμισης ή και αποσιωπής– ή τουλάχιστον μη θετικό τρόπο παρουσίασης του Άλλου. Ο εξοβελισμός των Άλλων, η εργαλειακή μεταχείρισή τους και η ασύμμετρα ετεροβαρής παρουσία τους στα σχολικά εγχειρίδια, όχι μόνο ιστορίας⁶⁵⁵, σίγουρα δεν προάγουν τη διαλλακτικότητα και τη μετριοπάθεια.

Στην Ελλάδα μας αρέσει συνήθως να βρίζουμε αυτούς τους ανθρώπους και πιστεύω ότι αυτό ξεκινάει από την παιδεία μας. Χωρίς να θέλω να μειώσω την προσφορά των Ελλήνων του παρελθόντος, θέλω να πω ότι, στα σχολικά βιβλία, ιδίως, βλέπουμε εξάρσεις πατριωτισμού, δηλαδή νιώθουμε συνεχώς μία περηφάνεια και ακούμε πόσο καλοί ήταν οι παλιοί Έλληνες και ξεχνάμε να δούμε τον πολιτισμό των άλλων λαών.

Ο πρακτικός προσανατολισμός του γενετικού τύπου ιστορικής νοηματοδότησης ιεραρχεί και αξιολογεί τα γεγονότα με τα δεδομένα και τις ανάγκες του σήμερα και γι' αυτό παρατηρείται η ώσμωση συνέχειας και αλλαγής. Το παρελθόν ούτε απορρίπτεται συλλήβδην ούτε υιοθετείται άκριτα. Η «διύλιση» αποτελεί αναγκαίο όρο για τη δράση του υποκειμένου στο παρόν και τον προγραμματισμό στο μέλλον. Το παρελθόν δεν αποτελεί δυσβάσταχτο φορτίο, αλλά αξιολογείται στο πλαίσιο των εκάστοτε συγχρονικών συμφραζομένων. Ο μαθητής/-τρια κάνει την «υπέρβαση» και δε διστάζει να

⁶⁵⁴ Πρακτικά 1998-99, 245.

⁶⁵⁵ Βλ. ενδεικτικά Αβδελά Έφη, *Ιστορία και Σχολείο*, ό.π.· Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της βαλκανικής 1991- 1993*, ό.π.· Κόκκινος Γ., Κιμουρτζής Π., Γατσωτής Π., Κουργιαντάκης Χ., «Η εξάλειψη της ετερότητας από την Ιστορία. Μορφή αποκλεισμού και καταπάτηση δικαιωμάτων. Η περίπτωση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας στην Ελλάδα», ό.π.· Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), *''Τί είν' ή πατρίδα μας;''*: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, ό.π.

αρνηθεί τη φυσική και αυτονόητη αξία των παρελθοντικών αξιακών συστημάτων προσαρμόζοντάς τα, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, στις ανάγκες του παρόντος. Γενικότερα, δεν αποδέχεται εκ προοιμίου οτιδήποτε παραδεδομένο, αλλά νιώθει την ανάγκη να κρίνει, να συγκρίνει και να επιλέξει ό,τι πιστεύει πως υπηρετεί το παρόν. Η ελευθερία κίνησης και δράσης αποδεσμεύουν τις ζωογόνες εκείνες δυνάμεις του ανθρώπινου υποκειμένου προκειμένου να «πάρει την τύχη στα χέρια του» και να χαράξει σε ένα βαθμό την ιστορική του διαδρομή, μακριά από τελεολογικά σχήματα και εσχατολογικές νοηματοδοτήσεις.

Πρέπει να μην αδιαφορούμε για το κοντινό παρελθόν, για τα ιστορικά γεγονότα που διαδραματίστηκαν τα τελευταία πενήντα χρόνια, αλλά να τα αγκαλιάζουμε. Και αυτό, γιατί αυτά που έχουν γίνει τώρα είναι πιο κοντά σε μας, αφορούν τον ίδιο μας τον πολιτισμό, τη νεοελληνική γλώσσα. Αυτά που έχουν γίνει στο παρελθόν είναι μεν σημαντικά, αλλά δεν ανταποκρίνονται τόσο στη φιλοσοφία μας, έτσι όπως εξελίχθηκε τα τελευταία χρόνια.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ Πρακτικά 1998-99, 170.

Γ.2 2^η Θεματική κατηγορία: Ιδεολογικά και νοητικά σχήματα

Στη θεματική κατηγορία *ιδεολογικά και νοητικά σχήματα* κατηγοριοποιούνται 2828 αναφορές, μέσα από τις οποίες διαφαίνεται ο βαθμός στον οποίο οι μαθητές/-τριες υιοθετούν ιδεολογικά και νοητικά σχήματα, τα οποία σε μεγάλο βαθμό αποτελούν κοινό τόπο του σχολικού⁶⁵⁷ και δημόσιου λόγου και μπορούν να λειτουργήσουν ως υλικό για την περαιτέρω εμβάθυνση στη διερεύνηση της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών του δείγματος. Κρίνω σκόπιμο να αποκλείσω από τον ακόλουθο πίνακα την κατηγορία «πολιτισμός», η οποία λόγω του όγκου των αναφορών και κυρίως της μικρότερης σχέσης με το λεκτικό «νοητικό και ιδεολογικά σχήματα» θα αλλοίωνε την ανάλυση και να τον συνδέσω, αφού πρώτα τον αναλύσω διακριτά.

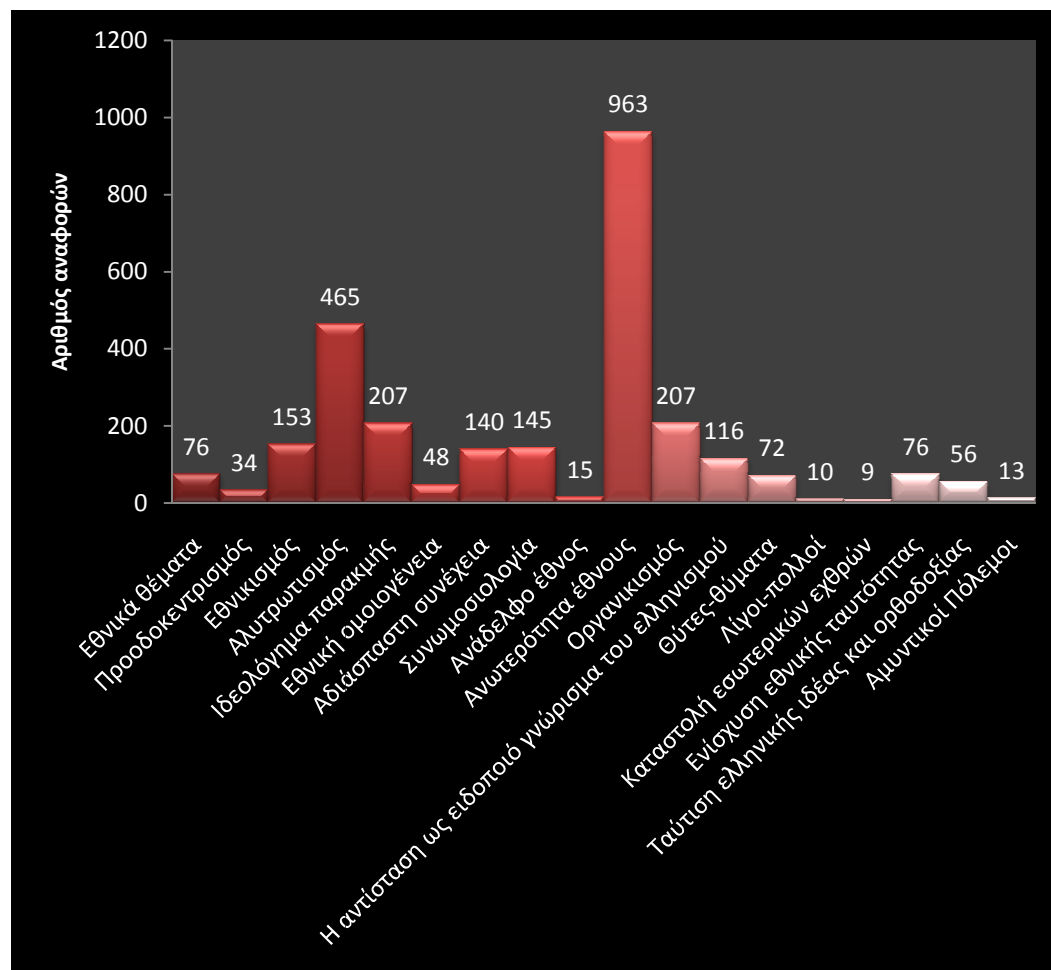
Πίνακας 9. Κατανομή αναφορών στη θεματική κατηγορία «Ιδεολογικά και νοητικά σχήματα»

Θεματική κατηγορία «Ιδεολογικά και νοητικά σχήματα»	N (%)
Εθνικά θέματα	76 (2,6%)
Προοδοκεντρισμός	34 (1,2%)
Εθνικισμός	153 (5,4%)
Αλυτρωτισμός	465 (16,3%)
Ιδεολόγημα παρακμής	207 (7,3%)
Εθνική ομοιογένεια	48 (1,7%)
Αδιάσπαστη συνέχεια	140 (5,0%)
Συνωμοσιολογία	145 (5,1%)
Ανάδελφο έθνος	15 (0,5%)
Ανωτερότητα έθνους	963 (34%)
Οργανικισμός	207 (7,2%)
Η αντίσταση ως ειδοποιό γνώρισμα του ελληνισμού	116 (4,1%)
Θύτες-θύματα	72 (2,6%)
Λίγοι-πολλοί	10 (0,5%)
Καταστολή εσωτερικών εχθρών	9 (0,5%)
Ενίσχυση εθνικής ταυτότητας	76 (2,7)
Ταύτιση ελληνικής ιδέας και ορθοδοξίας	56 (2%)

⁶⁵⁷ Ο σχολικός λόγος δεν πρέπει να ταυτίζεται απόλυτα ούτε με το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων, των οποίων αποτελεί υποσύνολο ούτε με το αναλυτικό πρόγραμμα. Τμήμα του σχολικού λόγου αποτελεί το παραπρόγραμμα και οι σχολικές εορτές, ενώ ο ίδιος ο λόγος των εκπαιδευτικών –οι οποίοι είναι φορείς πολλαπλών ταυτοτήτων σε σχέση ώσμωσης και αλληλοεπικάλυψης– αν και θα μπορούσε να κατηγοριοποιηθεί στον σχολικό λόγο, επηρεάζεται από το δημόσιο και μετακενώνει διυλισμένα στοιχεία του τελευταίου στον πρώτο. Επομένως, η απόλυτη διάκριση σχολικού και δημόσιου λόγου είναι σε ένα βαθμό συμβατική και τεχνητή.

Μεγάλη Ιδέα	9 (0,3%)
Αναγέννηση	14(0,5%)
Αμυντικοί Πόλεμοι	13 (0,5%)
Σύνολο	2828 (100%)

Γράφημα 2. Κατανομή αναφορών στη θεματική "ιδεολογικά και νοητικά σχήματα"

Ο πίνακας δείχνει ότι η πίστη στην ανωτερότητα του ελληνικού έθνους αποτελεί μία φυσική και αυτονόητη αλήθεια για τον πληθυσμό της έρευνας, αφού «υπερέχει» με σημαντική διαφορά από τα υπόλοιπα υπό εξέταση νοητικά και ιδεολογικά σχήματα. Σε καμία βέβαια περίπτωση δεν πρέπει να δούμε το δέντρο χάνοντας το δάσος, αλλά πρέπει να δούμε το δέντρο μέσα στο δάσος. Πιο συγκεκριμένα, η «ανωτερότητα του ελληνικού έθνους» αποτελεί μία ψηφίδα, βεβαίως κατά πολύ ευρύτερη των υπολοίπων, στο μωσαϊκό της ιστορικής σκέψης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων των μαθητών/-τριών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα «Βουλή των Εφήβων» (1995-2006). Μάλιστα δεν είναι διόλου παράδοξο ότι σημαντικά υψηλό αριθμό αναφορών συγκεντρώνει και η κατηγορία «αλυτρωτισμός», αλλά και άλλες κατηγορίες όπως το «το ιδεολόγημα της παρακμής» -το

οποίο, αν και *prima facie* έρχεται σε αντίθεση με την πίστη στην ανωτερότητα του ελληνικού έθνους, συμπληρώνει το κυρίαρχο νοητικό σχήμα. Η εκλεκτική τους συγγένεια και αμοιβαία αλληλοτροφοδότηση των σχετικών υποκατηγοριών θα αναλυθεί στην ειδικότερη ποιοτική ανάλυση. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να εξετάσουμε κάθε θεματική κατηγορία και υποκατηγορία απομονωμένα από το σύνολο. Οφείλω βέβαια να ομολογήσω ότι νοητικά και ιδεολογικά σχήματα, όπως η «Μεγάλη Ιδέα», ο «Προοδοκεντρισμός», «Λίγοι – Πολλοί» έδωσαν ισχύο αριθμό αναφορών, σίγουρα χαμηλότερο από τον «αναμενόμενο». Βέβαια, πρέπει να έχουμε πάντα κατά νου ότι «Φυσικά, η επιλογή των ερωτήσεων πρέπει να είναι πολύ ελαστική, ώστε να τροποποιεί την κατεύθυνσή της και να είναι ανοιχτή σε κάθε πιθανότητα, πρέπει ωστόσο να παραμένει εξαρχής ικανή να λειτουργήσει σαν μαγνήτης για τα ευρήματα του ντοκουμέντου. Ακόμη και όταν έχει καθορίσει το δρομολόγιο του, ο εξερευνητής γνωρίζει πολύ καλά πως δεν θα το ακολουθήσει με απόλυτη ακρίβεια. Δίχως αυτό, όμως κινδυνεύει να περιπλανιέται ασταμάτητα και εις μάτην»⁶⁵⁸.

⁶⁵⁸ Bloch, *Απολογία για την Ιστορία*, ό.π., 89.

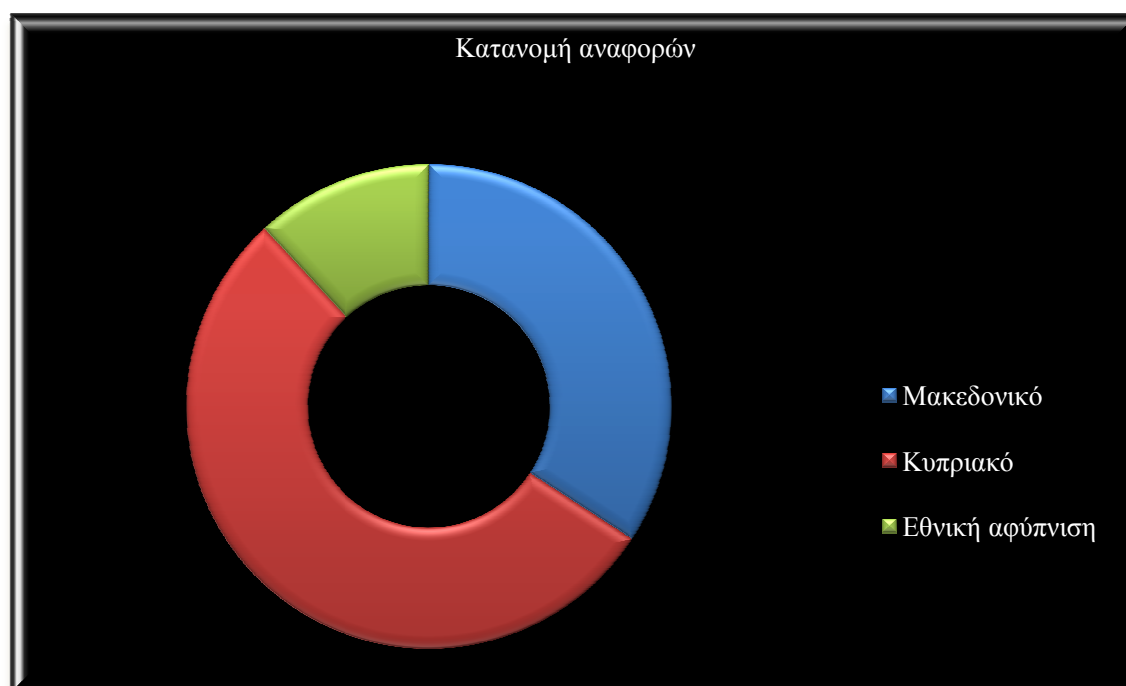
Γ.2.1: ΕΘΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Η κατηγορία «εθνικά θέματα» αναλύεται σε 3 υποκατηγορίες: Μακεδονικό, Κυπριακό και Εθνική αφύπνιση. Ο αριθμός των αναφορών κατανέμεται ως εξής:

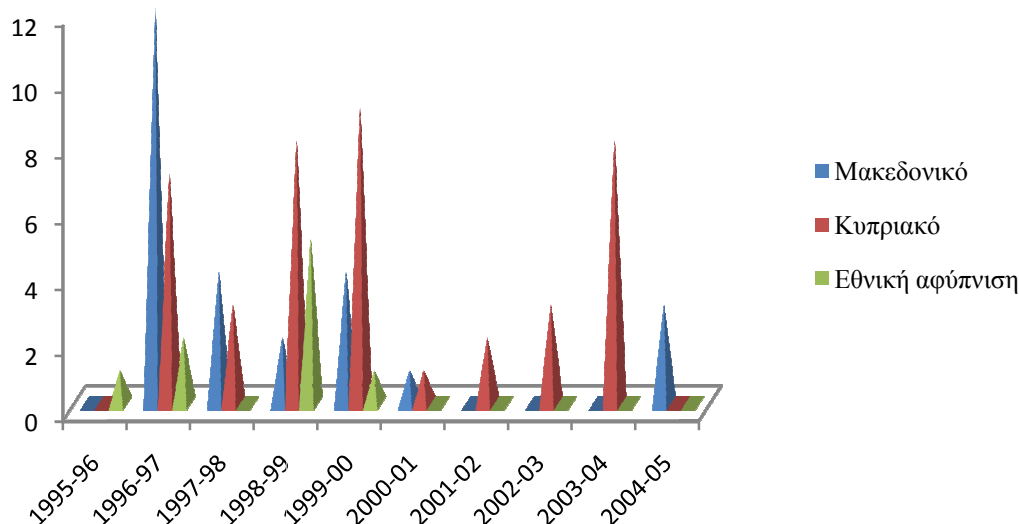
Πίνακας 9. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία «εθνικά θέματα»

Κατηγορία «εθνικά θέματα»	N (%)
Μακεδονικό	26 (34,2%)
Κυπριακό	41 (53,9%)
Εθνική αφύπνιση	9 (11,9%)
Σύνολο	76 (100%)

Γράφημα 3. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία "εθνικά θέματα"

Γράφημα 4. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία "εθνικά θέματα" σε συνάρτηση προς το έτος

Αν και η συγκεκριμένη κατηγορία δεν τροφοδοτεί με σπουδαίο υλικό την έρευνα σχετικά με τις κοινωνικές αναπαραστάσεις και την ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών, θα τολμούσα να σημειώσω ότι η «έξαρση» των αναφορών για το Μακεδονικό στην πενταετία 1996-2000 ενδεχομένως οφείλεται σε ένα βαθμό στους κραδασμούς που ακολούθησαν μετά το 1992 σχετικά με την ονομασία της ΠΓΔΜ, έχοντας βέβαια πάντα υπόψη ότι «Ένα ιστορικό γεγονός, έστω και απλούστατο, ουδέποτε οφείλεται σε ένα μοναδικό αίτιο· και ουδέποτε έχει μόνο μία συνέπεια. Τα αίτια είναι πολλαπλά, συνήθως πάμπολλα, ενίοτε αναρίθμητα. Δεν τα ανακαλύπτουμε όλα, απλώς ανακαλύπτουμε τα σημαντικότερα –αν είμαστε τυχεροί και κάπως ικανοί· και έπειτα τα ιεραρχούμε, τα διαβαθμίζουμε με ευρηματικό τρόπο και σχηματίζουμε μια εύλογη ερμηνεία των γεγονότων που αφηγούμαστε⁶⁵⁹».

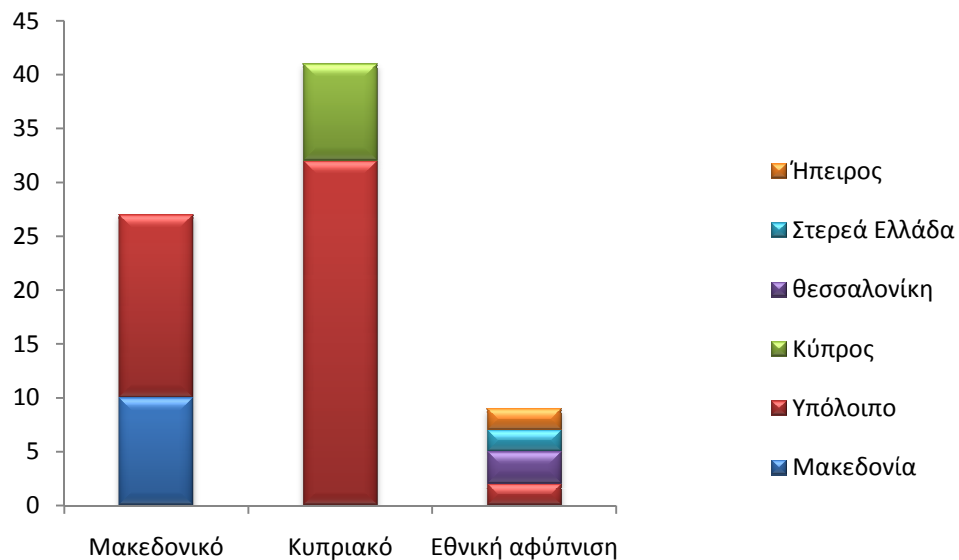
Ως προς τη συχνότητα αναφορών σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα θα μπορούσε να διακρίνει κάποιος μία σχετική συσσώρευση των αναφορών την πενταετία 1996-2000, όταν δηλαδή ξεκίνησε η συζήτηση για την εγκατάσταση του οπλικού συστήματος πυραύλων S-300 και για ένα διάστημα αποτελούσε θέμα της πολιτικής ατζέντας και του δημόσιου λόγου.

Τέλος, σχετικά με την αναγκαιότητα εθνικής αφύπνισης δεν φαίνεται να προκύπτει με ασφάλεια κάποια «εύκολη» και «πρόδηλη» διαπίστωση –σύνδεση με κοινωνικοπολιτικά ή ιστορικά συμφραζόμενα, παρά μόνο ότι η συχνότητα αναφορών συγκεντρώνεται στην πενταετία 1996-2000. Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί και πάλι ότι ο

⁶⁵⁹ Γιώργος Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, Α' τόμος, 10.

αριθμός των αναφορών είναι πολύ μικρότερος σε σχέση με άλλες κατηγορίες και υποκατηγορίες, οι οποίες μπορεί να δώσουν μία ασφαλέστερη ερμηνεία.

Γράφημα 5. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία "εθνικά θέματα" σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

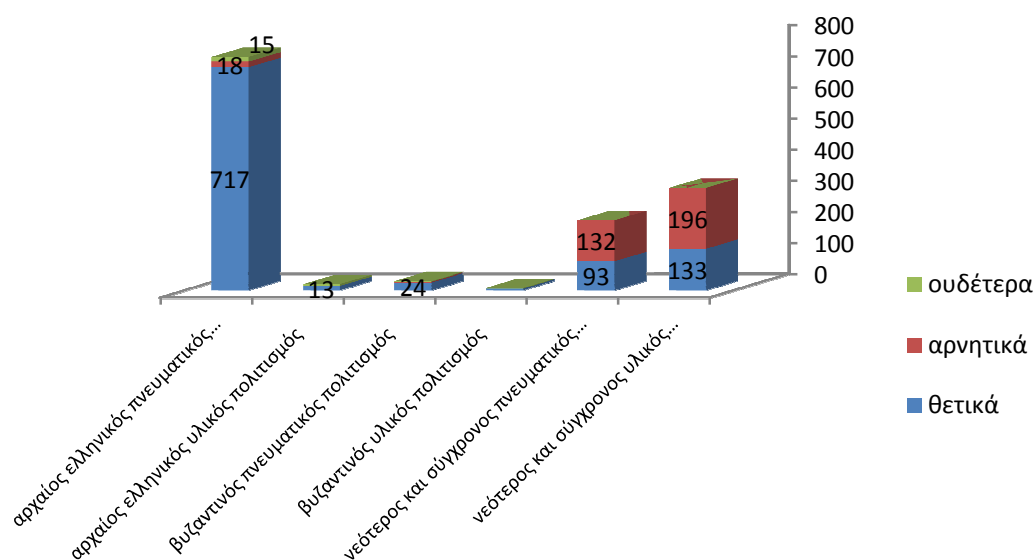

Από το γράφημα 3 δε φαίνεται να υπάρχει ισχυρή συσχέτιση ανάμεσα στο εθνικό θέμα και στην περιοχή προέλευσης.

Γ.2.2: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΥΠΟΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΥΛΙΚΟΣ

Στην κατηγορία «πολιτισμός» αναλύονται κυρίως οι στάσεις των μαθητών/-τριών απέναντι στον ελληνικό πολιτισμό (υλικό και πνευματικό): αρχαίο ελληνικό, βυζαντινό, και νεότερο και σύγχρονο. Δευτερευόντως αναλύονται οι στάσεις τους προς το ελληνικό πολιτικό σύστημα και τους Έλληνες πολιτικούς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το πρώτο μέρος, διότι μπορεί να αναδείξει την αξιολόγηση των μαθητών/-τριών και σε ποιο βαθμό ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός αποτελεί το κέντρο βάρους και την πεμπτοσύνη του ελληνικού πολιτισμού, υποψία που έχει επιβεβαιωθεί από άλλες εμπειρικές έρευνες και στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Γράφημα 6. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία "ελληνικός πολιτισμός"

Prima facie αναδεικνύεται ένα στοιχείο αναμενόμενο: η θετική αξιολόγηση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, η «σιωπή» για τον βυζαντινό πολιτισμό και ο ως επί το πλείστον αρνητικός χρωματισμός του νεότερου και σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού. Άλλο ένα στοιχείο καταφανές αποτελεί η ασύμμετρη αναφορά στον αρχαίο ελληνικό πνευματικό πολιτισμό –η διάκριση πνευματικού - υλικού πολιτισμού είναι σε ένα βαθμό συμβατική και δύσκολη– έναντι του υλικού και η σχετικά ετεροβαρής αναφορά υπέρ του νεότερου και σύγχρονου υλικού πολιτισμού έναντι του αντίστοιχου πνευματικού.

Ειδικότερα, όσο κι αν το τρίσημο σχήμα της ιστορίας του ελληνικού έθνους, καθώς και η αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού αποτελούν στοιχεία εκ των ων ουκ άνευ στην αντίληψη των μαθητών/-τριών ⁶⁶⁰, φαίνεται ότι όταν η μέθοδος προσέγγισης δεν είναι οι στοχευμένες ερωτήσεις, τότε διαπιστώνεται η ετεροβαρής

⁶⁶⁰ Για την εκτενή ανάλυση του ιδεολογήματος της αδιάσπαστης συνέχειας βλ. σχετική κατηγορία.

αξιολόγηση των τριών «φάσεων» του ελληνικού πολιτισμού. Σε έρευνα της Ελένης Αποστολίδου καταδεικνύεται η αμφίσημη στάση των ελλήνων/-ίδων εκπαιδευτικών αναφορικά με το Βυζάντιο: στις ανοικτές ερωτήσεις οι αναφορές στο Βυζάντιο ήταν πολύ λίγες, ενώ «το Βυζάντιο αποτελεί μέρος της ελληνικής ταυτότητας μόνο όταν απευθύνονται στοχευμένες ερωτήσεις»⁶⁶¹. Η προσήλωση στην κλασική αρχαιότητα, κατά την Αποστολίδου, αποτελεί διαβατήριο για την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρώπη και μέσο απαγκίστρωσης από την οθωμανική και βαλκανική περίοδο και χώρο⁶⁶². Ο κανονιστικός χαρακτήρας του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού ως στοιχείο της ιστορικής κουλτούρας και η εγχάραξη αυτής της αντίληψης στην ιστορική συνείδηση των υποκειμένων έχει ήδη αναδειχθεί από έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου σε έλληνες/-ίδες εκπαιδευτικούς, αναδεικνύοντας έτσι το διαγενεακό αυτό νοητικό σχήμα⁶⁶³. Η απώθηση του Βυζαντίου και η προσήλωση στην κλασική αρχαιότητα –και εν μέρει στη σύγχρονη ιστορία, χωρίς αυτό να δηλώνει κάποια αντίφαση– αποτελεί μία αξιολογική στάση τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των μαθητών/-τριών και διαπιστώνεται και στην έρευνα Youth and History⁶⁶⁴, σε αυτή των Θ. Δραγώνα, Γ. Κουζέλη και Ν. Ασκούνη⁶⁶⁵,

⁶⁶¹ Eleni Apostolidou, «Oscillating Between the Recent Past and the Remote Past: The Perceptions of the Past and the Discipline of History of Secondary School Teachers in Greece», in *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, Volume 9, Number 2 - Autumn/Winter 2010, 6-14· Apostolidou Eleni, *The Historical Consciousness of 15-year-old students in Greece*, a thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Institute of Education, University of London, 2006, 129. Η στάση αυτή θυμίζει αυτή των ελλήνων εκπαιδευτικών στην πανευρωπαϊκή έρευνα «Youth and History»: οι εκπαιδευτικοί απαντούν αρνητικά στην ερώτηση αν ο τουρκικός πολιτισμός επηρέασε τον ελληνικό, ενώ απαντώντας σε άλλη ερώτηση θεωρούν ότι ο τουρκικός πολιτισμός επηρέασε αρνητικά τον ελληνικό. Η φαινομενική αυτή αντίφαση ερμηνεύεται από την άρνηση και απροθυμία τους να παραδεχθούν δηλώσουν δημόσια ότι ο ελληνικός πολιτισμός φέρει τουρκικά πολιτιστικά στοιχεία. Βλ. Σχετικά Thalia Dragonas, Buvra Ersanli and Anna Frangoudaki, «Greek and Turkish students' views on history, the nation and democracy», in Faruk Birtek and Thalia Dragonas (eds.), *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, Routledge, Oxon 2005, 180.

⁶⁶² Ίσως αυτό το αντιθετικό αξιολογικό δίπολο Αρχαιότητα – Βυζάντιο να φανερώνει την αδυναμία αφομοίωσης της έννοιας του «ελληνισμού», η οποία επινοήθηκε προκειμένου να γεφυρώσει το χάσμα που προέκυψε μετά τη σύσταση του ελληνικού κράτους το 1830: ο Παπαρηγόπουλος και ο Ζαμπέλιος μίλησαν για εθνική συνέχεια και όχι για παλιγγενεσία ή αναγέννηση. Ο ελληνοχριστιανικός εθνοκεντρισμός στηριζόμενος στην κατασκευή ιστορικής συνέχειας του έθνους (αδιάσπαστη συνέχεια) υπερφαλάγγισε τον αρχαιοελληνικό εθνοκεντρισμό, ο οποίος παραμέριζε το Βυζάντιο. Σχετικά με το παπαρηγοπούλειο σχήμα βλ. Κόκκινος et al., ό.π., 2005, 129-58· Παπαταξιάρχης, ό.π., 421· Liakos, «Hellenism and the Making of the Modern Greece», *Historiein*, 7· Κων/νος Τσουκαλάς, «Ιστορία, μύθοι και χρησμοί», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Έθνος –Κράτος –Εθνικισμός*, 1994, 287-303. Αξιόλογη είναι επίσης η παρατήρηση του Γ. Τσουρβάκα, ο οποίος αναλύοντας το ελληνικό τηλεοπτικό περιεχόμενο, ανάμεσα στα άλλα, διαπιστώνει ότι «η προσέγγιση ελληνισμού και χριστιανισμού αποτελούν κύρια στοιχεία πατριωτισμού ως ιδεολογία στήριξης στο ελληνικό τηλεοπτικό περιεχόμενο της περιόδου 1972-74». Γιώργος Τσουρβάκας, *Μορφή και περιεχόμενο της τηλεοπτικής επικοινωνίας*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1995, 241.

⁶⁶³ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών - Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος – Επιμόρφωση»http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/erevni_istor_lykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009, 15-23.

⁶⁶⁴ Youth and History, ό.π., 70-71.

αλλά και στην έρευνα του Γιώργου Κόκκινου et al.⁶⁶⁵. Σε καμία βέβαια περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένη ή ως ευθύγραμμη και νομοτελειακή σχέση αιτίου-αιτιατού αυτή που συνδέει τις αντιλήψεις και στάσεις των εκπαιδευτικών με τις αντίστοιχες των μαθητών/-τριών, αφού «ο εκπαιδευτικός λόγος που διαμορφώνει την έννοια του έθνους και τον εθνοκεντρισμό μέσα στα σχολικά βιβλία “αναπλασιώνεται”, κατά τον όρο του Μπερνστάιν, από πολλές μεριές: [...] μέσα από την καθημερινή εκπαιδευτική πρακτική, τις σχολικές γιορτές και επετείους καθώς και τη διακόσμηση των τάξεων»⁶⁶⁷. Παράλληλα, και σύμφωνα με την Ola Hallden, διαπιστώνεται διαφορά ανάμεσα σε όσα «λέει» ο εκπαιδευτικός και σε όσα αφομοιώνει ο μαθητής⁶⁶⁸, ενώ πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη μας ότι «οι μαθητές δεν έρχονται στο σχολείο με άδειο κεφάλι. Φέρνουν στο σχολείο και στο μάθημα της Ιστορίας τις ιδέες τους για τον κόσμο, τη γνώση τους, την προσωπική τους κατανόηση και τις παρερμηνείες τους σχετικά με τις κοινωνίες του παρελθόντος καθώς και ένα σύνολο ευρύτερων παραδοχών για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Τα παιδιά επιδεικνύουν ένα τύπο κατανόησης για το παρόν και το παρελθόν που έχει τοπικό, προσωποποιημένο και αποσπασματικό χαρακτήρα και περιορισμένη αίσθηση του χρόνου»⁶⁶⁹. Οι εκπαιδευτικοί αποτελούν έναν από τους παράγοντες που διαμορφώνουν την ιστορική συνείδηση⁶⁷⁰ και τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών –χωρίς να είναι εφικτός ο ακριβής προσδιορισμός της βαρύτητας που έχουν– και σίγουρα είναι εξαιρετικά δύσκολο έργο ο προσδιορισμός και η ποσοτική έκφραση της έντασης που ασκούν.

Η προκείμενη έρευνα λοιπόν ενισχύει αυτό που ήδη υποψιαζόμασταν: τον παραδειγματικό χαρακτήρα του αρχαίου ελληνικού –σχεδόν αποκλειστικά πνευματικού– κόσμου. Ο αριθμός των αναφορών ως απόλυτο μέγεθος είναι εξαιρετικά υψηλός (769) και ανήκει σε μία από τις οκτώ κατηγορίες δευτέρου επιπέδου οι οποίες συγκεντρώνουν τις περισσότερες αναφορές. Ο αριθμός αυτός αποτελεί μία ένδειξη ότι ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός μαζί με τις υπόλοιπες κατηγορίες έχουν κεντρική θέση στη σκέψη των μαθητών/-τριών, σε αντίθεση με κάποιες κατηγορίες για τις οποίες κυριαρχεί

⁶⁶⁵ Θ. Δραγώνα, Γ. Κουζέλης, Ν. Ασκούνη, «Αποτελέσματα έρευνας πεδίου», στο Α. Φραγκουδάκη - Θ. Δραγώνα, ό.π., 240.

⁶⁶⁶ Κόκκινος et al., ό.π., 2005, 94.

⁶⁶⁷ Ε. Αβδελά, «Εθνική ταυτότητα και σχολείο», στο Α. Φραγκουδάκη - Θ. Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 44.

⁶⁶⁸ Ola Hallden, «Constructing the Learning Task in History Instruction», in Carretero – Voss (eds.), *Cognitive and Instructional Processes in History and Social Sciences*, ό.π., 1994, 188-90.

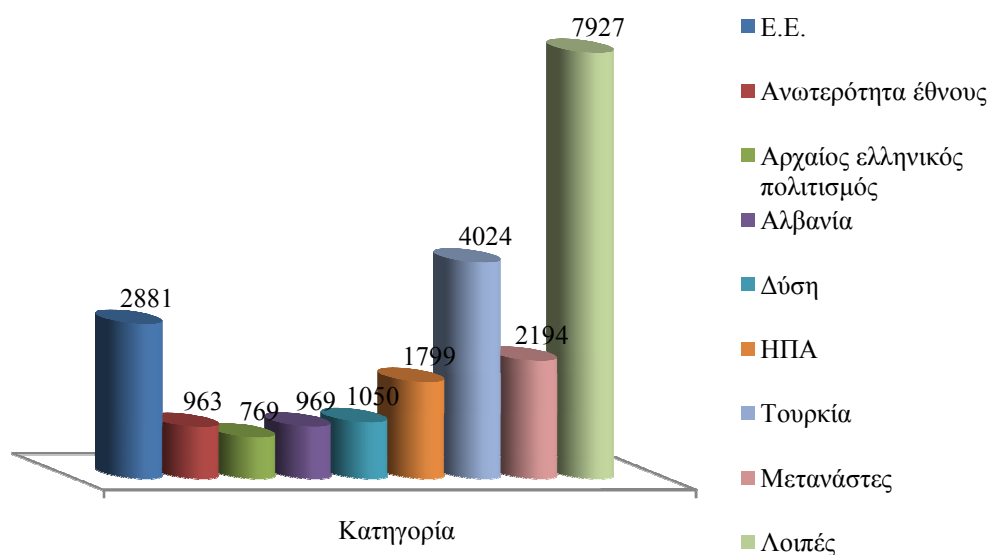
⁶⁶⁹ C. Husband, *Τι σημαίνει η διδασκαλία της Ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, μτφρ. Α. Λυκούργος, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, 88.

⁶⁷⁰ Κατατοπιστική για το ρόλο των εκπαιδευτικών στο βαθμό διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών μέσα από τις πηγές είναι η έρευνα της Μαρίας Μαμούρα. Αν και το δείγμα είναι μικρό για να διεκδικεί αξιώσεις γενίκευσης, όπως παραδέχεται η ερευνήτρια, φαίνεται ότι σε ένα βαθμό το τμήμα αποφοίτησης παίζει κάποιο ρόλο στη διαμόρφωση του γενετικού τύπου ιστορικής συνείδησης. Μαρία Μαμούρα, *Η διδασκαλία της ιστορίας από πηγές και η διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μύθος ή πραγματικότητα*, διδακτορική διατριβή, ΕΚΠΑ, Φιλοσοφική σχολή, τμήμα ΦΠΨ, 2011.

απόλυτη «σιωπή». Στη ανάλυση περιεχομένου βέβαια είναι εξίσου σημαντική όχι μόνο η παρουσία, αλλά και η απουσία. Στο σημείο αυτό θα περιοριστώ σε ένα σχετικό παράδειγμα: δεν εντόπισα ούτε μία αναφορά σε γλωσσικές μειονότητες και αυτό έχει τη σημασία του: η εθνική αυτοεικόνα των μαθητών/-τριών αντιλαμβάνεται το ελληνικό έθνος ως γλωσσικά ομογενοποιημένο.

Ειδικότερα, ο υψηλός αριθμός αναφορών σχετικά με τον αρχαίο ελληνικό πνευματικό πολιτισμό θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ψυχολογικά, χωρίς σε καμία περίπτωση να οδηγούμαστε σε ψυχολογικό αναγωγισμό: πρόκειται για την ιστορία ως υπεραναπλήρωση της σύγχρονης αδυναμίας ή αβελτηρίας. Αυτή η επιλεκτική χρήση του παρελθόντος, συγκεκριμένα η επιλογή της πρόταξης του εξαιρετικού και αναγνωρισμένου, αποτελεί μία ψυχολογική στρατηγική του υποκειμένου, συλλογικού ή ατομικού, καθώς, πέρα από το γεγονός ότι το καθιστά ικανό να ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα υποκείμενα, εδραιώνει, παράλληλα, μία θετική αυτοεικόνα του⁶⁷¹.

Γράφημα 7. Απόλυτος αριθμός αναφορών

Σημαντική επισήμανση αποτελεί επίσης η ετεροβαρής αναφορά στον πνευματικό πολιτισμό της κλασικής αρχαιότητας: ενδεχομένως η πλάστιγγα γέρνει προς τον πνευματικό πολιτισμό λόγω αφενός της αντίληψης ότι το πνεύμα υπερέρχει της ύλης και αφετέρου της υλικής υπεροχής και υλικής προόδου του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού⁶⁷².

⁶⁷¹ Blatz & Michael Ross, "Historical Memories", in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 224. A. Liakos, «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007), 20-57.

⁶⁷² Ανάλογη χρήση του διπολικού σχήματος οικονομία-πνευματικός πολιτισμός υιοθετούν και η αποσιώπηση των πολλαπλών θετικών συνεπειών του εκσυγχρονισμού και η συρρίκνωση της δυτικής πραγματικότητας σε ένα χυδαίο «υλισμό» που υποβάλλει την εικόνα μιας οικονομικά ισχυρής αλλά σχεδόν «απολίτιστης» Ευρώπης, η οποία αδιαφορεί για την καλλιέργεια του

Η ερμηνεία αυτή σε κάθε περίπτωση αποτελεί απλώς μία υπόθεση χωρίς δυνατότητα «απόδειξης». Παράλληλα, οι μαθητές/-τριες εστιάζουν στην κλασική αρχαιότητα και σπανίως στην αρχαϊκή, την ελληνιστική ή/και στην ρωμαϊκή εποχή. Η διαπίστωση αυτή συνάδει με μία ανάλογη της Αποστολίδου: στις ανοικτές ερωτήσεις όλες οι απαντήσεις εστίαζαν στην κλασική αρχαιότητα. Η Αποστολίδου ερμηνεύει τη στάση αυτή αναφέροντας ότι το νεοελληνικό εθνικό αφήγημα δομήθηκε με κέντρο αναφοράς την κλασική αρχαιότητα, καθώς και το κίνημα του φιλελληνισμού σε αυτήν ακριβώς την εποχή έδωσε έμφαση καλλιεργώντας την κλασική παιδεία στα δυτικά πανεπιστήμια στις αρχές του 19^{ου} αιώνα⁶⁷³. Η προσήλωση λοιπόν στην κλασική εποχή υλοποιήθηκε, σε μεγάλο βαθμό, μέσω της Ευρώπης και σε ένα βαθμό ο δυτικοκεντρισμός και η οικουμενική και κανονιστική διάσταση του νεωτερικού δυτικού πολιτισμού (που θα συναντήσουμε σε ορισμένες περιπτώσεις) αποτελούν προσωπεία μιας παγιωμένης εξιδανίκευσης του αρχαίου Ελληνισμού. Η αυτονόητη και φυσική ανωτερότητα της κλασικής Ελλάδας επιβάλλει λοιπόν την παραδειγματική υιοθέτηση των αρχών και ιδεών, οι οποίες είναι ικανές και αναγκαίες συνθήκες για την επιτυχή προσανατολισμό στο παρόν. Εύκολα λοιπόν αντιλαμβάνεται κάποιος ότι η υιοθέτηση του κανονιστικού χαρακτήρα της κλασικής αρχαιότητας αποτελεί δομική έκφραση του παραδειγματικού τύπου ιστορικής συνείδησης⁶⁷⁴. Ο παραδειγματικός χαρακτήρας της κλασικής αρχαιότητας βέβαια δεν αποτελεί δεσπόζον στοιχείο μόνο στην ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών της έρευνας, αλλά και του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος το οποίο δεν εναρθρώνεται μόνο λεκτικά, αλλά και εικονιστικά σε ποικίλες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στο διαβατήριο: μία σειρά από εικόνες επιβάλλουν υπόρρητα την ανωτερότητα της αρχαίας Ελλάδας, αλλά και το ιδεολόγημα της αδιάλειπτης εθνικής συνέχειας, της ταύτισης της ελληνικής ιδέας με την Ορθοδοξία κ.ά. Έτσι, «οι αρχαιότητες με εσάνς ορθοδοξίας [Αγία Σοφία] και εκμοντερνισμού [Γέφυρα Ρίου-Αντιρρίου] είναι εκεί για να με κοιτούν και για να με επιβλέπουν, να μου θυμίζουν πώς πρέπει να παρουσιάζομαι στους άλλους, να με ταυτοποιούν, να με τακτοποιούν, να με ταυτίζουν και να μου ζητούν επιτακτικά να ταυτίζομαι»⁶⁷⁵ θυμίζοντας τον κοινότοπο εθνικισμό του Billig. Τα ίδια ιδεολογήματα υπηρέτησε και υπηρετεί συχνά η επιστήμη της

πνεύματος και την ανθρώπινη ισορροπία. Μέσα σε ένα τέτοιο σχήμα προκύπτει ως αυταπόδεικτη η πνευματική ανωτερότητα ενός πολιτισμού “με ανθρώπινο πρόσωπο” και “οικουμενικές αξίες”, όπως ο ελληνικός». Βλ. σχετικά Νέλλη Ασκούνη, «Απέναντι σε δύο αντιθετικές φιγούρες του “εθνικού άλλου”: στοιχεία από μία ανάλυση του λόγου των εκπαιδευτικών», στο Α. Φραγκουδάκη - Θ. Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 287.

⁶⁷³ Eleni Apostolidou, «Oscillating Between the Recent Past and the Remote Past: The Perceptions of the Past and the Discipline of History of Secondary School Teachers in Greece», ό.π., 10.

⁶⁷⁴ Ο παραδειγματικός και νομοθετικός χαρακτήρας του αρχαίου παρελθόντος δεν αποτελεί ίδιο μόνο της ελληνικής ιστορικής κουλτούρας, αλλά αναλόγως νομοθετικό ρόλο επιτελεί και το Torah για το Ισραήλ και η Σαρία και το Κοράνι για τα μουσουλμανικά έθνη. Βλ. σχετικά Liakos, «Hellenism and the Making of the Modern Greece», ό.π., 20.

⁶⁷⁵ Δημήτρης Παπανικολάου, «Η αποδόμηση της εθνικής», *Τα Νέα*, 23 Αυγούστου 2008.

αρχαιολογίας, η οποία δε δίστασε να ακολουθήσει μονοπάτια που οδηγούν στον ρατσισμό και τον εθνικισμό⁶⁷⁶.

*Σήμερα, με την επίσκεψή μου στην Ακρόπολη, κατάλαβα τι σημαίνει ελληνικός πολιτισμός και θεώρησα ότι βρίσκομαι "σαν στο σπίτι μου". Πιστεύω, ότι αυτά τα μαθήματα θα έπρεπε να γίνουν υποχρεωτικά σε όλα τα σχολεία, έτσι ώστε κάθε μαθητής, έστω και αν δεν μπορέσει να εισαχθεί σε ένα πολυπόθητο ΑΕΙ, να έχει τις βασικές ανθρωπιστικές γνώσεις, που θα του δημιουργήσουν κάποιες αντιστάσεις, για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα της ζωής του.*⁶⁷⁷

*Είναι, λοιπόν, αναγκαίο όχι μόνο να μην παραγκωνίζουμε την πολιτιστική μας κληρονομιά και τα ιδεώδη με τα οποία μεγαλώσαμε, αλλά να προσπαθήσουμε, η παγκόσμια κουλτούρα να οργανωθεί με βάση το αρχαίο ελληνικό φώς. Είναι το μοναδικό, που με το πέρασμα των αιώνων αποδεδειγμένα παρέμεινε άσβεστο, φωτίζοντας την οικουμένη με τις πανανθρώπινες αξίες του. Αυτό, βέβαια θα προσπαθήσουμε να το πετύχουμε, όχι κλεισμένοι μέσα σε ένα στείο εθνικιστικό πνεύμα, αλλά με σεβασμό στον πολιτισμό, τις παραδόσεις και τη θρησκεία των άλλων λαών.*⁶⁷⁸

Όπως ήδη ανέφερα, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι μαθητές/-τριες αβίαστα αναφέρονται στον βυζαντινό πολιτισμό –σε κάθε περίπτωση η απουσία στοχευμένων ή ελεύθερων ερωτήσεων ως μέθοδος προσέλασης του υλικού μάς επιτρέπει σε ένα βαθμό να μιλάμε για «αβίαστη» *mutatis mutandis* από την πλευρά του ερευνητή ενάρθρωση της ιστορικής συνείδησης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων που αναφέρονται στον βυζαντινό πολιτισμό –υλικό και πνευματικό– είναι εξαιρετικά σπάνιες (24 σε σύνολο 1359 σχετικών με τον υλικό και πνευματικό πολιτισμό, δηλ. 1,76%). Φαίνεται λοιπόν ότι η ετεροβαρής αξιολόγηση αρχαίου ελληνικού και βυζαντινού πολιτισμού αποτελεί εκδήλωση της αξιακής αντίφασης που χαρακτηρίζει την εθνική αυτοεικόνα και η οποία σε μεγάλο βαθμό ερμηνεύεται από τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά ως εξής: «Αν η ευρωκεντρική εξύμνηση της αρχαιότητας κατέστησε αναπόφευκτη την οικειοποίησή της από τους νέους Έλληνες, ταυτόχρονα ολόκληρη η βυζαντινοχριστιανική περίοδος

⁶⁷⁶ Alan Barnar and Jonathan Spencer, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, Routledge, London – New York 1996, 75-77.

⁶⁷⁷ Πρακτικά 1996-97, 124.

⁶⁷⁸ Πρακτικά 1999-2000, 270.

παρέμενε αξιακά έωλη⁶⁷⁹». Στην περίπτωση αυτή η σιωπή-απουσία είναι εξίσου ηχηρή με την παρουσία. Αν και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών αφιερώνει σημαντικό χρόνο στην βυζαντινή ιστορία στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (ειδικότερα στη δευτέρα γυμνασίου και λυκείου), το Βυζάντιο δεν φαίνεται να αποτελεί κοινό τόπο στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών⁶⁸⁰.

Προτείνω γι' αυτά τα θέματα εφαρμογή του δικαιώματος για εκπαίδευση, που σε αυτή την περίπτωση να είναι ελληνική, με το κτίσιμο ελληνικών σχολείων και σε αυτά τα μέρη. Ανέγερση εκκλησιών, όπου υπάρχει Ελληνισμός. Καταγγελία κάθε ενέργειας, που θέτει σε κίνδυνο την ομαλή διαβίωση των Ελλήνων μέσω του ΟΗΕ, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, της Διεθνούς Αμνηστίας. Οικονομική βοήθεια από το ελληνικό κράτος και κίνητρα, για να μείνει εκεί ο ελληνικός πληθυσμός. Και τέλος, τα στοιχεία του αρχαιοελληνικού πολιτισμού και του Βυζαντινού να μπουν κάτω υπό την προστασία διεθνών οργανισμών, όπως παραδείγματος χάριν η Ουνέσκο⁶⁸¹.

Αυτή η αμφιθυμική στάση απέναντι στο Βυζάντιο και η καθυστερημένη εγγραφή του στο συλλογικό φαντασιακό ερμηνεύεται, αλλά και την ίδια στιγμή εκδηλώνεται και σε γεγονότα όπως ο «καθυστερημένος» διορισμός του πρώτου καθηγητή βυζαντινής τέχνης και ιστορίας το 1921 και το 1924 αντίστοιχα και η αφαίρεση από τον Παρθενώνα όλων των κτηρίων και αρχιτεκτονικών προσθηκών που ήταν μεταγενέστερες του 5^{ου} προ Χριστού αιώνα⁶⁸², αλλά στην εχθρική στάση που τήρησε ο Κοραΐς προς το Βυζάντιο⁶⁸³ αλλά και τα «τριάντα σχεδόν χρόνια μέχρι να γίνει επισήμως δεκτό ως αναπόσπαστο μέρος της το Βυζάντιο, αν μετρήσουμε από το 1853 που ο Παπαρρηγόπουλος εκδίδει το εγχειρίδιό του, και ανυπολόγιστα πολύ περισσότερα αν λάβουμε ως κριτήριο τα ανεπισήμως κρατούντα, μεταξύ ιδίως των εκτός Ελλάδος Ελλήνων⁶⁸⁴». Φαίνεται λοιπόν πως από τη σύσταση του ελληνικού κράτους εμφανίζονται παλίνδρομες και αντινομικές κινήσεις σχετικά με την εγγραφή της βυζαντινής ιστορίας στο επίσημο εθνικό αφήγημα, ενώ η κλασική αρχαιότητα αποτέλεσε εξαρχής καταστατική αφετηρία και αδιαπραγμάτευτος πυλώνας για τη δόμηση του εθνικής ταυτότητας.

⁶⁷⁹ Κων. Τσουκαλάς, «Ιστορία, μύθοι και χρησιμοί», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, 1994, 303.

⁶⁸⁰ Μάλιστα η βυζαντινή ιστορία χαρακτηρίζεται ως λίγο ενδιαφέρουσα από τους μαθητές/-τριες Δημοτικού. Βλ. σχετικά Κόκκινος et al., ό.π., 2005, 271, 290.

⁶⁸¹ Πρακτικά 1996-97, 183.

⁶⁸² Antonis Liakos, «Hellenism and the Making of the Modern Greece», ό.π., 9 και 35· Αντώνης Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*., ό.π., 257.

⁶⁸³ Ηρακλής Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, ό.π., 299.

⁶⁸⁴ Έλλη Σκοπετέα, «Βαλκανικές εθνικές ιστορίες», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, 1994, 310.

Άλλη μία έρευνα που έρχεται να επιβεβαιώσει την ετεροβαρή σχέση αρχαίου, βυζαντινού και νεότερου και σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού: «[οι ιστορικές μνήμες και οι «αμνησίες» των Ελλήνων αρθρώνονται σε τρεις οργανωτικές αρχές, μία εκ των οποίων είναι] Ένα ένδοξο παρελθόν μνήμης, που συντίθεται κατά κύριο λόγο από την αρχαιότητα, την Επανάσταση του 1821 και τα θετικά και ηρωικά γεγονότα. Η αρχαιότητα φαίνεται να κατέχει κεντρική θέση στις μνήμες των Ελλήνων, αφού είναι συνώνυμη του πολιτισμού, της δημοκρατίας, των τεχνών, των γραμμάτων, της φιλοσοφίας, του μεγαλείου και των αξιών⁶⁸⁵». Έτσι,

*Τα πολύτιμα μνημεία της αρχαίας ιδιοφυΐας και καλαισθησίας θα συμβάλουν όχι μόνο στην προβολή των τεχνών, αλλά και στην εξυπηρέτηση του εθνικού μας χαρακτήρα, του πλούτου μας, του ουσιαστικού μας μεγαλείου.*⁶⁸⁶

*Είναι αδιαμφισβήτητη σήμερα η προσφορά της Αρχαίας Ελλάδας στην υφήλιο. Με βάση τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό δημιουργήθηκαν όλοι οι άλλοι πολιτισμοί. Η φιλοσοφία, το θέατρο, τα μαθηματικά, πρώτα στην Αρχαία Ελλάδα αναπτύχθηκαν.*⁶⁸⁷

*Έτσι εκτιμούν την κατοχή των μαρμάρων σε χρήμα και δηλώνουν δημόσια "Τι θα είναι το Βρετανικό Μουσείο χωρίς τα μάρμαρα"; Απ' ό,τι υποψιάζομαι γι' αυτό τα καθάρισαν και τα ζασπρίσανε, για να είναι φαίνεται πιο νοικοκυρεμένα!*⁶⁸⁸

Το συμβολικό βάρος του αρχαίου παρελθόντος κυριαρχεί και ταυτίζεται με την μοναδικότητα, τη διαχρονικότητα και τη διεθνή αναγνώριση. Ο υπερθεματισμός του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού σίγουρα δεν προκύπτει ως μη αναμενόμενο πόρισμα της έρευνας. Αρκεί κανείς να θυμηθεί όσα γράφει η Νέλλη Ασκούνη: «Ταυτόχρονα όμως, η απουσία οποιασδήποτε μνείας στον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό (σε συνδυασμό με τις αρνητικές εικόνες του σήμερα που αναδεικνύει το βιβλίο [εγχειρίδιο Γλώσσας Στ' Δημοτικού]) είναι ένδειξη μίας άρρητης μειονεκτικότητας σε σύγκριση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν. Το παρελθόν λοιπόν αναγορεύεται σε κυρίαρχη αξία, λειτουργώντας ως ένα αντιστάθμισμα ενός ελλειμματικού παρόντος. Πάντως η ιεράρχηση δεν είναι μόνο εσωτερική. Η ανωτερότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού εμφανίζεται καθολική και αδιαμφισβήτητη, υποδηλώνεται από την απουσία

⁶⁸⁵ Τα σχετικά στοιχεία παρατίθενται από την Μαντόγλου, ό.π., 224-25.

⁶⁸⁶ Πρακτικά 1996-97, 186.

⁶⁸⁷ Πρακτικά 1997-98, 146.

⁶⁸⁸ Πρακτικά 2000-01, 239.

οποιασδήποτε επίδρασης από άλλους πολιτισμούς και επιβεβαιώνεται από τον ρητό θαυμασμό των εθνικών άλλων»⁶⁸⁹ για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Αυτή η εθνική ομφαλοσκόπηση και ο εθνοκεντρισμός καθιστούν τον ελληνικό πολιτισμό, ο οποίος συνειδητά ή ασύνειδα ταυτίζεται με τον αρχαίο ελληνικό, ως τον ομφαλό της γης. Τα πάντα ξεκίνησαν από την αρχαία Ελλάδα και ο δυτικός πολιτισμός εδράζεται στον αρχαίο ελληνικό. Ουσιαστικά, η αυτοεξιδανίκευση και ο εθνοκεντρισμός δεν αποτελούν τίποτα άλλο παρά ακόμη μία λεκτική ενάρθρωση της παραδοσιακής και παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης.

θα σας μιλήσω τα προβλήματα της ελληνικής εκπαίδευσης στις ΗΠΑ όπου ζω. Οι καταστάσεις που αντιμετωπίζουμε παιδιά και δάσκαλοι, είναι πολλές και δύσκολες. Καταρχάς τα βιβλία που μας στέλνει η ελληνική κυβέρνηση δεν είναι κατάλληλα για όλα τα παιδιά, αλλά μόνο για τα παιδιά των προχωρημένων τμημάτων, αφού είναι γραμμένα για παιδιά που σπουδάζουν στην Ελλάδα. Προτείνω να γράφονται βιβλία ειδικά για τα παιδιά του εξωτερικού και να προσφέρονται σε όλα τα παιδιά. Κάθε ελληνόπουλο έχει δικαίωμα να μάθει τα αριστουργήματα των σπουδαίων Ελλήνων συγγραφέων, του Ομήρου, του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, που έδωσαν το αθάνατο ελληνικό πνεύμα σε όλο τον κόσμο.⁶⁹⁰

Η ευθύνη του να επικαλούμαστε ότι είμαστε Έλληνες είναι τεράστια και αυτό αποδεικνύεται και από την ιστορία. Πρώτον. Αρχαίοι Έλληνες - δημιουργοί του πολιτισμού. Ελλάδα - κοιτίδα του πολιτισμού - γενέτειρα της δημοκρατίας. Η παρρησία - η ισηγορία - η ισονομία είναι συλλήψεις ελληνικές.⁶⁹¹

Ο δυισμός πνεύματος και ύλης και η υπεροχή του πρώτου αποτελεί ασφαλές κριτήριο για την επιβεβαίωση της ανωτερότητας του αρχαίου παρελθόντος, του οποίου βέβαια κάθε σύγκριση με τον σύγχρονο υλικό πολιτισμό θα ήταν τουλάχιστον αφελής και ανόητη. Η εργαλειακή προσέγγιση του παρελθόντος και η στρέβλωση κατά το δοκούν⁶⁹² μάλλον ικανοποιεί την προσπάθεια για την με κάθε τρόπο αυτοεπιβεβαίωση. Φαίνεται λοιπόν ότι «Ρετουσάρουμε τους αρχαίους Έλληνες έτσι ώστε να εξαφανίσουμε όλα τα

⁶⁸⁹ Νέλλη Ασκούνη, «"Μια μακρά πορεία στον χρόνο...": οι Έλληνες και οι άλλοι στα βιβλία της γλώσσας», στο Α. Φραγκουδάκη - Θ. Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 484-85.

⁶⁹⁰ Πρακτικά 1997-98, 171.

⁶⁹¹ Πρακτικά 1998-99, 217.

⁶⁹² Η εξιδανικευμένη εικόνα του αρχαίου αθλητικού πνεύματος εξοβελίζει μελανές σελίδες, όπως δωροδοκίες και παράνομες «μεταγραφές». Βλ. σχετικά Χ. Κάτσικας, «Εστηναν αγώνες και στη αρχαιότητα», *Τα Νέα*, 16/08/2008.

γνωρίσματά τους που ήταν ασύμβατα με τις δικές μας ηθικές αξίες και την επίσημη ιδεολογία. Δεν υπήρχε ουσιαστικά δουλεία στην Αρχαία Ελλάδα: οι δούλοι θεωρούνταν μέλη της οικογένειας. Η εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου δεν ήταν κατακτητική, αλλά εκπολιτιστική, και με τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας προλείανε το έδαφος για την εξάπλωση του χριστιανισμού και τη δημιουργία του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»⁶⁹³.

Ο σύγχρονος τεχνοκρατικός πολιτισμός προσανατολίζει τους ανθρώπους στην απόκτηση υλικών και όχι πνευματικών αγαθών, με συνέπεια τον παραγκωνισμό της αισθητικής αγωγής από το εκπαιδευτικό σύστημα. Το γεγονός αυτό δεν συνάδει με την αρχαιοελληνική εκπαίδευση. Το ελληνικό εκπαιδευτικό ιδεώδες, από την αρχαϊκή εποχή μέχρι τους ελληνοιστικούς και τους βυζαντινούς χρόνους, συνδυάζει την ορθολογική με την καλλιτεχνική φύση, δηλαδή το λόγο με την ψυχή.⁶⁹⁴

Μήπως επειδή αυτά έχουν πάρει τη μορφή εμπορευματοποίησης, με κύριο μέλημα τα κέρδη; Γιατί οι αθλητές πλέον δε μοιάζουν μ' αυτούς της αρχαίας Ελλάδος που είχαν σκοπό την ηθική αμοιβή, τη δόξα και την τιμή, χρησιμοποιώντας τα πάντα με καλές προθέσεις και όχι τη χρηματική και υλική αμοιβή και την προσωπική τους προβολή;⁶⁹⁵

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, ο αρχαίος ελληνικός πνευματικός πολιτισμός αποτελεί τη λυδία λίθο για κάθε σύγκριση: το αρχαιοελληνικό παρελθόν αποτελεί τον κολοφώνα του ανθρώπινου πολιτισμού και η εγγύτητα σε αυτό λειτουργεί ευθέως ανάλογα για κάθε θετική αξιολόγηση: το παρόν, το παρελθόν, εμείς, οι «άλλοι» κρίνονται με βάση την κλασική αρχαιότητα. Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός αξιολογείται θετικά στο βαθμό που γειτνιάζει με τα αρχαία ιδεώδη, ενώ αντίστροφα απαξιώνεται όσο απομακρύνεται από αυτά. Ωστόσο, επί του παρόντος, θα ήθελα να μείνω στην σχέση αρχαίου από τη μια και νεότερου και σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού από την άλλη: η ανωτερότητα του πρώτου είναι αναντίλεκτη και κάθε άλλη προσέγγιση αποτελεί ιεροσυλία και βλασφημία. Η στάση αυτή οδηγεί σε αισθήματα μειονεξίας των μαθητών/-τριών, οι οποίοι/-οίες αναγορεύουν το παρελθόν σε μέσο θεραπείας των αδυναμιών του παρόντος και ταυτόχρονα σε κριτήριο του μέλλοντος, υιοθετώντας ιδεολογικά σχήματα του λόγου των σχολικών βιβλίων⁶⁹⁶. Η πλεονεκτική αυτή σχέση του αρχαίου έναντι του

⁶⁹³ Δημοσθένης Κούρτοβικ, *Τα Νέα*, 03/07/1992.

⁶⁹⁴ Πρακτικά 1998-99, 177.

⁶⁹⁵ Πρακτικά 1998-99, 186.

⁶⁹⁶ Ε. Αβδελά, «Χρόνος, ιστορία, εθνική ταυτότητα», στο Α. Φραγκουδάκη - Θ. Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 61.

σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού⁶⁹⁷ εκφράζεται και σε γλωσσικό επίπεδο. Ο Μαρωνίτης χαρακτηριστικά γράφει: «Ενώ οι Νεοέλληνες, εν ονόματι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, διεκδικούν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ισοτιμία της νεοελληνικής γλώσσας έναντι των άλλων ευρωπαϊκών γλωσσών, στο εσωτερικό της χώρας καταφανώς υποτιμούν τη στάθμη της νεοελληνικής γλώσσας, την οποία θεωρούν, έναντι της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ανεπαρκή. Πρόκειται για ένα είδος ακατανόητης ενδογλωσσικής ανισοτιμίας, η οποία οδηγεί στην αυθαίρετη υπόθεση ότι η νεοελληνική γλώσσα χρειάζεται συνεχώς την υποστήριξη της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, για να καλύπτει τα κάθε λογής κενά της»⁶⁹⁸. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί μία αντίφαση στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών: από την μια το παρόν υστερεί του παρελθόντος και από την άλλη υιοθετούν ως φυσική και αυτονόητη την πολιτισμική ομοιογένεια και συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού (η σχετικές κατηγορίες/ιδεολογικά σχήματα αναλύονται σε σχετικό κεφάλαιο). Ως εκ τούτου:

*Τόσο ξένος μας φαίνεται ο ελληνικός πολιτισμός; Μήπως, είμαστε ανάξιοι απόγονοι σπουδαίων προγόνων; Μήπως είμαστε γραικύλοι;*⁶⁹⁹

*Η Ελλάδα είναι η χώρα στην οποία γεννήθηκε η ιατρική. Ο Ιπποκράτης ήταν αυτός που έβαλε γερά θεμέλια στην επιστήμη αυτή και ωστόσο, η Ελλάδα δεν έχει να επιδείξει τρομερά επιτεύγματα.*⁷⁰⁰

*Κατ' αρχάς, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κύπρο, υπάρχει έλλειψη ομοιομορφίας των κτηρίων και αρμονίας αυτών με το περιβάλλον, με αποτέλεσμα οι πόλεις να είναι απρόσωπες και οι τσιμεντένιες πολυκατοικίες φαινόμενο συχνό και κουραστικό για την ανθρώπινη όραση. Ενώ οι αρχαίοι ημών πρόγονοι ζούσαν σε απόλυτη αρμονία με το περιβάλλον, οι σύγχρονοι απόγονοι τους αποδείχθηκαν ανάξιοι όσον αφορά αυτό τον τομέα.*⁷⁰¹

*Αποδεικνύουν περίτρανα, πως ίσως τελικά να μην είμαστε τόσο Έλληνες, όσο δηλώνουμε ότι είμαστε, αλλά μονάχα κάποιοι άδοξοι απόγονοι των ένδοξων προγόνων μας.*⁷⁰²

⁶⁹⁷ Η υποτίμηση του πολιτισμικού παρόντος αποτελεί κοινή στάση και για του εκπαιδευτικούς, σύμφωνα με την έρευνα πεδίου των Θ. Δραγώνα, Ν. Ασκούνη και Γ. Κουζέλη. Βλ. Θ. Δραγώνα, «Περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνα πεδίου», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 281.

⁶⁹⁸ Δ. Μαρωνίτης, «Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση», στο Γιάννης Χάρης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκη, Αθήνα 2007, 20-21.

⁶⁹⁹ Πρακτικά 1999-2000, 292.

⁷⁰⁰ Πρακτικά 1998-99, 350.

⁷⁰¹ Πρακτικά 2000-01, 284.

⁷⁰² Πρακτικά 2004-05, 361.

Στο πλαίσιο αυτό, της αναμφισβήτητης ανωτερότητας του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, εγγράφονται και μύθοι - ιδεολογήματα⁷⁰³, που αποτελούν μάλλον κοινό

⁷⁰³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο της Λίνας Γιαννάρου στην Καθημερινή αναφορικά με τους δημοφιλέστερους αστικούς μύθους. Παραθέτω το σχετικό άρθρο. Έχετε ακούσει βέβαια ότι η ελληνική είναι η πλουσιότερη γλώσσα του κόσμου, με περισσότερες από 6 εκατ. λέξεις και 78 εκατ. λεκτικούς τύπους. Όπως και ότι η Apple υλοποιεί πρόγραμμα εκμάθησης ελληνικών, αφού οι εξελιγμένοι υπολογιστές δέχονται ως «νοηματική» μόνον την ελληνική. Φανταστείτε πόσο διαφορετικά θα ήταν τα πράγματα αν σε εκείνη την ψηφοφορία, που είχε πραγματοποιηθεί στις νεοσύστατες ΗΠΑ, τα ελληνικά γίνονταν η επίσημη γλώσσα τους... Οι περισσότεροι έχετε ήδη αντιληφθεί ότι κάτι δεν πάει καλά με τα παραπάνω. Πράγματι, πρόκειται για μία συρραφή κάποιων εκ των πλέον δημοφιλών «μύθων» που εδώ και χρόνια κυκλοφορούν από στόμα σε στόμα (και από email σε email) και έχοντας αναπαραχθεί από έντυπα αλλά και πολιτικούς, έχουν εδραιωθεί στο μυαλό των περισσότερων ως αληθείς και πραγματικοί.

Προϊόντα παρανοήσεων ή λαθροχειρίας, με ψήγματα αλήθειας ή τελείως εξωπραγματικοί, όσο και να διαψεύδονται, δεν φαίνεται να απαξιώνονται. Αντίθετα, όπως σχολιάζει στην «Κ» ο συγγραφέας και μεταφραστής Νίκος Σαραντάκος (www.sarantakos.com), ο οποίος έχει αφιερώσει πολύ χρόνο στη μελέτη του «φαινομένου», θυμίζουν λερναία ύδρα! «Ο κόσμος μπερδεύει την επανάληψη με τη διασταύρωση». Η τάση μας δε προς την τρομοκρατία και την εντυπωσιοθηρία αποτελούν το πλέον πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξή τους.

To Hellenic Quest

Κυκλοφορεί εδώ και σχεδόν μία δεκαετία σε διάφορες παραλλαγές. Το βασικό κείμενο λέει: «Hellenic Quest λέγεται ένα πρόγραμμα ηλεκτρονικής εκμάθησής της ελληνικής που το CNN άρχισε να διανέμει παγκοσμίως... (...) Το πρόγραμμα παράγεται από την Apple, ο πρόεδρος της οποίας Τζον Σκάλι είπε σχετικώς: “(...) Η κοινωνία μας χρειάζεται ένα εργαλείο που θα της επιτρέψει να αναπτύξει τη δημιουργικότητά της, να εισάγει νέες ιδέες και θα της προσφέρει γνώσεις περισσότερες από όσες ο άνθρωπος μπορούσε έως τώρα να ανακαλύψει”. (...) Το ενδιαφέρον για την ελληνική προέκυψε από τη διαπίστωση των επιστημόνων πληροφορικής ότι οι Η/Υ προχωρημένης τεχνολογίας δέχονται ως “νοηματική” γλώσσα μόνον την ελληνική. Όλες τις άλλες γλώσσες τις χαρακτήρισαν “σημειολογικές”».

Ο εν λόγω μύθος είναι εύκολο να αντικρουστεί. Κατ' αρχήν, το κείμενο άρχισε να κυκλοφορεί το 2000, χρονιά που ο Τζον Σκάλι «έκλεινε»... 7 χρόνια εκτός Apple. Πέραν τούτου, η αναζήτηση στο Διαδίκτυο στοιχείων για το συγκεκριμένο πρόγραμμα, δεν «βγάζει» αποτελέσματα, πέραν του επίμαχου ελληνικού κειμένου (καμία αναφορά στην Apple, φυσικά). «Επιπλέον», εξηγεί ο κ. Σαραντάκος, «στη γλωσσολογία “νοηματική” είναι η γλώσσα των κωφών. Είναι προφανές ότι μπερδεύεται η ετυμολογία με τη σημειολογία».

Πάντως, ο μύθος αυτός αναδημοσιεύθηκε από πληθώρα εντύπων – από το περιοδικό Κατασκευή μέχρι το ενημερωτικό δελτίο του ΤΕΕ και από δικτυακές πύλες μέχρι το περιοδικό που εκδίδει η πρεσβεία μας στην Ουάσινγκτον! Πέρσι, μάλιστα, ο τότε υπουργός Παιδείας κ. Ευριπίδης Στυλιανίδης αναφέρθηκε στο ανύπαρκτο Hellenic Quest σε δημόσια ομιλία του.

Η πλουσιότερη γλώσσα

Εδώ ο μύθος θέλει την ελληνική να είναι «η πλουσιότερη γλώσσα του κόσμου με 6 εκατ. λέξεις και 78 εκατ. λεκτικούς τύπους, ενώ η αγγλική έχει μόλις 490.000 λέξεις». Υποτίθεται ότι οι αριθμοί προέρχονται από την αποθησαύριση αρχαίων συγγραμμάτων από το Πανεπιστήμιο Ιρβάν της Καλιφόρνιας. Η έρευνα του κ. Σαραντάκου για την «πηγή» του κειμένου οδήγησε στον θεωρητικό της δικτατορίας Γεώργιο Γεωργαλά και στο βιβλίο του «Ινδοευρωπαίοι ή Αιγαιοί;» (εκδ. Πελασγός, σελ. 125). Όπως εξηγεί, οι περισσότεροι μύθοι έχουν μέσα τους κάποιον κόκκο αλήθειας, το ίδιο και αυτός. Το Irvine έχει πράγματι αποθησαυρίσει όλα (σχεδόν) τα κείμενα της αρχαίας ελληνικής στο γνωστό πρόγραμμα TLG. «Τα κείμενα που είχαν συγκεντρωθεί τότε είχαν συνολικό αριθμό λέξεων κάπου 78 εκατομμύρια. Ο Γεωργαλάς και οι συν αυτό έκαναν μία ελαφρώς χοντροκομμένη λαθροχειρία: συνέδεσαν κακώς τον αριθμό αυτόν με τον αριθμό των λεκτικών τύπων της ελληνικής και επειδή σε κάθε λέξη-λήμμα αντιστοιχούν περίπου 12 - 15 λεκτικοί τύποι, υπολόγισαν ότι ο αριθμός λέξεων της αρχαίας είναι 5 - 6 εκατ., πολύ μεγαλύτερος απ' ό, τι της... πτωχής αγγλικής».

Η φράση Κίσιινγκερ

Σύμφωνα με τον... μύθο, ο Κίσιινγκερ έχει πει: «Ο ελληνικός λαός είναι δυσκολοκυβέρνητος και γι' αυτό πρέπει να τον πλήξουμε βαθιά στις πολιτισμικές του ρίζες. (...) Εννοώ, δηλαδή, να πλήξουμε τη γλώσσα, τη θρησκεία, τα πνευματικά και ιστορικά του αποθέματα, ώστε να εξουδετερώσουμε κάθε δυνατότητά του να αναπτυχθεί, να διακριθεί, να επικρατήσει...» Η δήλωση

τόπο στον ελληνικό δημόσιο λόγο και έχουν επενδυθεί με το μανδύα της επιστημονικότητας ώστε κάθε αμφισβήτησή τους να αντιμετωπίζεται ως ανθελληνική και αντιπατριωτική ενέργεια. Έτσι, λοιπόν, η αρχαία ελληνική γλώσσα είναι η γενέτειρα κάθε άλλης ευρωπαϊκής· είναι η πλουσιότερη στον κόσμο και γι' αυτό επιβάλλεται η προσήλωση σε αυτήν και κάθε διαφοροποίηση από την αρχαία ελληνική εκλαμβάνεται όχι ως αλλαγή αλλά ως αλλοίωση. Η Άννα Φραγκουδάκη χαρακτηριστικά σημειώνει: «Και όμως, συχνά εμφανίζεται στις κοινωνίες ο θρηνητικός μύθος για τη φθορά και την αλλοίωση της μίας ή της άλλης γλώσσας, συνοδευόμενος από την απειλή της εξαφάνισής της⁷⁰⁴», ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει: «Θρηνούν λοιπόν τη φθορά της ελληνικής, δηλαδή εννοούν ότι εμείς οι Έλληνες ένα μονάχα αγαθό αποδεικτικό “ανωτερότητας” διαθέτουμε, την αρχαία ελληνική γλώσσα. Η προφητεία για την παρακμή της ελληνικής γλώσσας, με όποιο επιχειρήμα και αν εμφανίζεται, ανάμεσα στις γραμμές το ίδιο πάντα εννοεί: φανταστείτε το εθνικό μεγαλείο που... “θα” είχαμε, αν μιλούσαμε αρχαία ελληνικά»⁷⁰⁵. Το αρχαίο και κυρίως το κλασικό παρελθόν αποτελεί πολυεπίπεδα – γλωσσικά, πολιτικά, πολιτιστικά– σημείο αναφοράς και παράδειγμα προς μίμηση. Στο σημείο αυτό ανιχνεύονται έντονα τα ίχνη της παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης και

πρωτοδημοσιεύθηκε σε ρεπορτάζ του περιοδικού «Νέμεσις» τον Φεβρουάριο του 1997 και φέρεται να είχε διατυπωθεί το 1994 σε εκδήλωση προς τιμήν του στη Ουάσιγκτον. Ως πηγή, αναφερόταν η εφημερίδα Turkish Daily News της 17/2/97. Όπως αποκάλυψε ωστόσο ο Ιός της «Ελευθεροτυπίας», η δήλωση, σε συντομότερη έκδοση, είχε πρωτοδημοσιευθεί σε άρθρο του δικηγόρου Θ. Γ. Σταυρόπουλου στην «Ε» στις 26/1/1987.

Σύμφωνα με εκείνο το κείμενο, ο Κίσινγκερ είχε κάνει τη δήλωση τον Νοέμβριο του 1973! Το '97, πάντως, η είδηση διαδόθηκε ταχύτατα. Μεταξύ άλλων, αναπαράχθηκε και από τον κ. Γ. Μαρίνο στον «Οικονομικό Ταχυδρόμο» (14/8/97), ο οποίος ωστόσο, αργότερα, έγραψε στον ίδιο τον Κίσινγκερ ζητώντας του να την επαληθεύσει. Ο τελευταίος τού απάντησε ότι πρόκειται για ψέμα, ενώ ποτέ δεν βρέθηκε σχετική αναφορά στην τουρκική εφημερίδα. Ενώ όμως, ο «Οικονομικός Ταχυδρόμος» προχώρησε σε διορθωτικό κείμενο, η φράση-μύθος συνεχίζει μέχρι σήμερα να αναμεταδίδεται. Πέρυσι μάλιστα την είχε επαναλάβει και ο Λάκης Λαζόπουλος στο Αλ Τσαντίρι Νιούζ!

Ο Ντε Γκωλ και η FYROM

Έτερος δημοφιλής μύθος θέλει τον Ντε Γκωλ να θέτει βέτο στην είσοδο της Μ. Βρετανίας στην ΕΟΚ λόγω του ότι το όνομά της συμπίπτει με το όνομα της Γαλλικής Βρετανίας. Εξαιτίας μάλιστα εκείνου του βέτο-λέει ο μύθος-η Μεγάλη Βρετανία «μετονομάστηκε» σε Ηνωμένο Βασίλειο.

Ευρέως διαδεδομένος, ο μύθος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον και από πολιτικούς. Ο Γιώργος Καρατζαφέρης, μεταξύ άλλων, τον είχε αναφέρει σε δηλώσεις του, προσθέτοντας με νόημα «εάν έχεις δίκιο επιμένεις». Ως γνωστόν, βέβαια, η Μεγάλη Βρετανία είναι μέρος της χώρας που ονομάζεται «Ηνωμένο Βασίλειο της Μεγάλης Βρετανίας και Βορείου Ιρλανδίας», όνομα που υπάρχει από το 1801. Βέτο του Στρατηγού Ντε Γκωλ υπήρξε, το 1963, ωστόσο σύμφωνα με όλες τις πηγές, οφειλόταν σε άλλους λόγους.

Η επίσημη γλώσσα των ΗΠΑ

Αστικός μύθος από τους πλέον διαδεδομένους είναι και ότι η ελληνική δεν έγινε επίσημη γλώσσα των ΗΠΑ για μία ψήφο. Όπως αναφέρεται πια και στη Βικιπαίδεια, «στην επικρατέστερη εκδοχή του ο μύθος αναφέρει ότι τα ελληνικά παραλίγο να γίνουν η επίσημη γλώσσα των ΗΠΑ και πως έχασαν σε σχετική ψηφοφορία για μία ψήφο. Η ψηφοφορία αυτή υποτίθεται ότι έλαβε χώρα μετά την απελευθέρωση της Αμερικής από τους Άγγλους». Τη συγκεκριμένη ιστορία, πάντως, αναφέρει και ο κ. Κ. Πλευρης στο βιβλίο του «Ας μιλήσουμε για τους Εβραίους», προσθέτοντας μάλιστα και μια σημαντική λεπτομέρεια: η αρνητική αυτή ψήφος προήλθε από την εβραϊκή αντιπροσωπεία! Στην πραγματικότητα, βέβαια, ποτέ δεν έγινε τέτοια ψηφοφορία στις ΗΠΑ...

⁷⁰⁴ Άννα Φραγκουδάκη, «Η γλωσσική φθορά», στο Γιάννης Χάρης, ό.π., 48.

⁷⁰⁵ Άννα Φραγκουδάκη, ό.π., 51.

αποτελεί πρόσφορο έδαφος για μία ευκρινέστερη διάκριση ανάμεσα στην παραδοσιακή και στην παραδειγματική ιστορική συνείδηση της τυπολογίας του Rūsen: το παρελθόν δεν υιοθετείται συλλήβδην –το Βυζάντιο έχει ασύνειδα εξοριστεί–, αλλά επιλεκτικά: αφετηριακή αρχή αποτελεί η κλασική Ελλάδα και ιδιαίτερα η Αθήνα.

Στην Αγγλία, ήδη, μεγάλες εταιρείες προτρέπουν στα στελέχη τους να μάθουν αρχαία ελληνικά, αφού γνωρίζουν καλά ότι μέχρι και τα προγράμματα των ηλεκτρονικών υπολογιστών βασίζονται στη γλώσσα μας, γιατί έχει μαθηματική δομή, ενώ, επιπλέον, τονώνει τη λογική και ενισχύει την οργανωτική ικανότητα.⁷⁰⁶

Ξέρουμε ότι ο Μέγας Αλέξανδρος την εκστρατεία που έκανε -πολύ όλοι αναγνωρίζουν την αξία της- δεν την έκανε μόνος του, αλλά έχοντας μαζί του το Μακεδονικό στρατό και Έλληνες από διάφορα μέρη του τότε ελληνισμού. Αυτοί οι άνθρωποι, οι στρατιώτες του μεγάλου Αλεξάνδρου, αφού κατακτούσαν περιοχές, έμειναν εκεί για κάποιο χρονικό διάστημα και περίμεναν μέχρις ότου ο Μέγας Αλέξανδρος επιστρέψει από τις εκστρατείες του στην υπόλοιπη Ασία, για να επιστρέψουν στη Μακεδονία. Εκεί δημιούργησαν οικογένειες, μετέδιδαν τον ελληνικό πολιτισμό, γίνονταν φορείς του ελληνικού πολιτισμού.⁷⁰⁷

Βέβαια, δεν λείπουν και οι αρνητικές αναφορές –ελάχιστες στον αριθμό– για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Σε κάποιες περιπτώσεις το παρελθόν παύει να προσεγγίζεται εργαλειακά για την εξυπηρέτηση πρακτικών αναγκών του παρόντος –πρακτικό παρελθόν κατά τον Oakeshott. Μάλιστα με αίσθημα ειλικρίνειας και χωρίς την επίκληση μανιχαϊστικών διπόλων διαπιστώνονται και οι «μελανές» σελίδες του αρχαίου παρελθόντος.

Ωστόσο, ήδη από την αρχαιότητα, από την αρχαία δημοκρατία, που τόσο θαυμάζουμε, υιοθετείται ως μέσο εξυπηρέτησης. Έχουμε το παράδειγμα του Θεμιστοκλή, του γνωστού νικητή και θριαμβευτή της Σαλαμίνας, ο οποίος, σύμφωνα με όσα καταγράφονται στους παράλληλους βίους του Πλουτάρχου, αναφέρει την εξής φράση: «Δεν θα ήθελα ένα θρόνο από τον οποίο να μην ωφελούνται περισσότερο οι φίλοι μου από ό,τι οι εχθροί μου».⁷⁰⁸

⁷⁰⁶ Πρακτικά 2003-04, 271.

⁷⁰⁷ Πρακτικά 2003-04, 201.

⁷⁰⁸ Πρακτικά 2003-04, 553.

Η ευνοιοκρατία, η αδιαφάνεια, το ρουσφέτι, οι πελατειακές σχέσεις, η κατασπατάληση του δημοσίου χρήματος, η κοινωνική ανισότητα, ο λαϊκισμός, η γραφειοκρατία, ο εκφυλισμός του κοινοβουλευτισμού είναι τα κακά μηνύματα που προσλαμβάνει η σκέψη του Έλληνα εφήβου και τον κάνει να επαναστατεί, αν και 2.500 χρόνια πριν ο μεγάλος κωμωδιογράφος Αριστοφάνης καταγγέλλει τα ίδια φαινόμενα διαφθοράς και κοινωνικού ζεπεσμού στην κωμωδία του «Αχαρνής».⁷⁰⁹

Συμπερασματικά, η εμμονή στον αρχαίο ελληνικό παρελθόν και η προτυποποίησή του είναι αιτιωδώς συνδεδεμένη με την εσωτερικευμένη εικόνα ενός ελλειμματικού παρόντος το οποίο αποτελεί όνειδος και δεν επιδέχεται σύγκριση με το εξιδανικευμένο παρελθόν. Η αίσθηση υστέρησης του παρόντος⁷¹⁰ αντιμετωπίζονται με απωθητικούς/αντισταθμιστικούς μηχανισμούς και οδηγεί το υποκείμενο σε μία προσπάθεια θετικής αυτοαξιολόγησης είτε με αναδρομή στο ένδοξο και εγνωσμένης αξίας παρελθόν, στο ταριχευμένο θαύμα της αρχαιότητας είτε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, με μία επιλεκτική σύγκριση με τους «άλλους» πάντα σε επίπεδα και πεδία όπου το αποτέλεσμα της σύγκρισης είναι εκ προοιμίου γνωστό και θετικό για τον εθνικό εαυτό. Ενίοτε η αίσθηση της υστέρησης αντιμετωπίζεται με εξάρσεις και αμφιθυμίες.

⁷⁰⁹ Πρακτικά 2004-05, 675.

⁷¹⁰ Αυτή η θρηνητική προσέγγιση του παρόντος αποτελεί κοινό τόπο και στο δημόσιο λόγο και παίρνει συχνά τη μορφή της γλωσσικής παρακμής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εθνικής αυτόυποτίμησης αποτελεί το βιβλίο του Χ. Γιανναρά *Finis Graeciae Θρηνητική εικασία*.

Γ.2.3: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΥΠΟΚΑΤΗΓΟΡΙΑ: ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ

Στην υποκατηγορία *Αντιλήψεις για τους έλληνες πολιτικούς* κατηγοριοποιούνται 447 αναφορές. Η αίσθηση που αποκομίζω από την ποιοτική ανάλυση είναι ότι οι μαθητές/-τριες *grosso modo* αντιμετωπίζουν τους πολιτικούς ως αποκλειστικά υπεύθυνους για τα κακώς κείμενα της ελληνικής κοινωνίας. Οι πολιτικοί συστηματικά απαξιώνονται ως κατώτεροι των περιστάσεων και μη ικανοί να αναδείξουν τα πλεονεκτήματα –γεωγραφικά, πλεονεκτήματα που απορρέουν από το ένδοξο παρελθόν και την υποστασιοποιημένη αντίληψη για το έθνος. Η υστέρηση των πολιτικών βέβαια αποτελεί άλλη μία έκφανση της αντίληψης για την υστέρηση του παρόντος έναντι του ένδοξου παρελθόντος και του ανεπτυγμένου σε επίπεδο υλικού πολιτισμού δυτικού κόσμου.

Πρέπει να πούμε ότι συχνά δίδονται κίνητρα ανάπτυξης για τη γεωργία, την επιχειρησιακή πρόοδο, καθώς και τις σχετικές με τον τουρισμό επιχειρήσεις από την κυβέρνηση και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Χρειάζεται εδώ να ανοίξουν τα αφτιά τους οι αρμόδιοι⁷¹¹.

Πρέπει να βρούμε, ποιοι είναι υπεύθυνοι γι' αυτή τη θλιβερή κατάσταση και ποιοι τη δημιούργησαν. Θεωρώ, πως υπεύθυνοι αυτής της κατάστασης είναι οι δύο γενεές που ακολούθησαν μετά το 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι οι γενιές των αυτοβαφτιζόμενων "χαρισματικών", οι οποίες μας οδήγησαν στην απώλεια των αξιών και ιδανικών, είναι αυτοί που μας οδήγησαν στην απώλεια της Κύπρου και έχουν εκδώσει το πιστοποιητικό θανάτου των Αρχαίων Ελληνικών, της εκκλησιαστικής και λόγιας γλώσσας, οδηγώντας μας στο περιθώριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁷¹².

Οι πολιτικοί αντιμετωπίζονται συλλήβδην ως υπεύθυνοι χωρίς να γίνεται κάποια διάκριση, γεγονός ιδιαίτερα επικίνδυνο για την πολιτική κοινωνικοποίηση των μαθητών/-τριών.

Στην εξωτερική πολιτική σήμερα γίνονται κάποια βήματα, αλλά δυστυχώς τα χθεσινά λάθη συνεχίζονται και σήμερα. Και μιλάω για το Μακεδονικό το οποίο "πουλήθηκε", για τα συμφέροντα των Ελλήνων επιχειρηματιών στην περιοχή, για τα συμφέροντα των Ελλήνων πολιτικών μέσα στη Βουλή.⁷¹³

⁷¹¹ Πρακτικά 1996-97, 440.

⁷¹² Πρακτικά 1997-98, 159.

⁷¹³ Πρακτικά 1997-98, 213.

Βρισκόμαστε σήμερα εδώ για να το βάλουμε για μια ακόμα φορά τα πρότυπα και τα ιδανικά μας, για να ξεγυμνώσουμε τη ψυχή μας και να φωνάξουμε για μια Ελλάδα που ψυχορραγεί και που υπήρξε λίκνο του πολιτισμού. Η χώρα μας μπορεί να γίνει και πάλι πρώτη, εφόσον όλοι οι προβληματισμένοι νέοι άνθρωποι πείσουν τους πολιτικούς να πάψουν να αδιαφορούν, διότι στα λόγια τα καταφέρνουν πολύ καλά, ενώ στις πράξεις όχι⁷¹⁴.

⁷¹⁴ Πρακτικά 1997-98, 354.

Γ.2.4: ΠΡΟΟΔΟΚΕΝΤΡΙΣΜΟΣ

Το ιδεολόγημα της συνεχούς προόδου (34 αναφορές) δεν δείχνει να αποτελεί μία παγιωμένη αντίληψη στην ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα της «Βουλής των Εφήβων». Ο πολύ χαμηλός αριθμός αναφορών ίσως θα πρέπει να συσχετισθεί αφενός με τον καταγγελτικό λόγο που κυριάρχησε στις συνεδριάσεις, αλλά κυρίως με ένα άλλο ιδεολογικό σχήμα το οποίο φαίνεται κυρίαρχο: το ιδεολόγημα της παρακμής. Ειδικότερα, η αίσθηση που αποκομίζει κανείς μελετώντας τα πρακτικά είναι μία «μίζερη» ελληνική πραγματικότητα η οποία ενδεχομένως προκύπτει αφενός από τη διαπίστωση της υλικής υστέρησης έναντι του Δυτικού Κόσμου και αφετέρου από την πνευματική μειονεξία έναντι του αρχαίου παρελθόντος.

Βέβαια, προτού προχωρήσω διεξοδικότερα, είναι αναγκαίο να αναφερθώ στις διακυμάνσεις που γνώρισε το ιδεολογικό αυτό σχήμα. Η πίστη στην πρόοδο δεν αποτελούσε κοινό τόπο στην ευρωπαϊκή ιστορία –η χρήση του όρου είναι σχηματική και σε ένα βαθμό αυθαίρετη⁷¹⁵–, αλλά αντιθέτως είναι «καρπός» του Διαφωτισμού⁷¹⁶, ενώ από την Αρχαιότητα μέχρι τότε κυριαρχούσε η αντίληψη της έκπτωσης από την Χρυσή Εποχή. Στην νεωτερική εποχή ο ιστορικός οπτιμισμός συλλαμβάνει την ευρωπαϊκή ιστορία ως μία αδιάκοπη πορεία προόδου, εξοβελίζοντας λάθη, αποτυχίες ή ακόμη και εγκλήματα των Ευρωπαίων. Η πρόοδος διαπιστώνεται ως ανάπτυξη της επιστήμης, ως εκδημοκρατισμός και αναγνώριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ως ηθική και πολιτισμική τελείωση και, τέλος, ως οικονομική ανάπτυξη (εκβιομηχάνιση και άνοδος του βιοτικού επιπέδου⁷¹⁷). Μάλιστα, κατά τον Jeretz Topolski, το ιδεολόγημα της

⁷¹⁵ Ο Hobsbawm γράφει σχετικά: Το ότι η Ευρώπη είναι μία κατασκευή δεν σημαίνει βέβαια ότι δεν υπήρξε ή ότι δεν υπάρχει. Πάντοτε υπήρχε μια Ευρώπη από την ώρα που οι αρχαίοι Έλληνες της έδωσαν όνομα. Μόνο που είναι μία μεταβαλλόμενη, διαιρέσιμη και ελαστική έννοια, αν και πιθανώς όχι τόσο ελαστική όσο η «Mitteleuropa», το κλασικότερο παράδειγμα των πολιτικών προγραμμάτων [...] καλύπτονται πίσω από τη μάσκα της γεωγραφίας. [...] Ωστόσο, η ελαστικότητα της έννοιας «Ευρώπη» δεν είναι τόσο γεωγραφική –για πρακτικούς λόγους όλοι οι άτλαντες αποδέχονται την γραμμή των Ουραλίων– όσο πολιτική και ιδεολογική. Eric Hobsbawm, *Για την ιστορία*, ό.π., 267.

⁷¹⁶ Coetzee K. and Asta R., «Narrating Trauma and Suffering: Towards Understanding Intersubjectively Constituted Memory», *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10(2), Art. 14, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0902144>. Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009· Jack Goody, *Η υφαρπαγή της ιστορίας*, Πολύτροπον, Αθήνα 2008, 39-40· Antonis Liakos, «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007), 20-57· Chris Lorenz, «Towards a Theoretical Framework for Comparing Historiography», in Peter Seixas (ed.) *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press, 2004, 42-3· Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, ό.π., 9-13, 190.

⁷¹⁷ Bodo von Borries, «Narrating European History», in Sharon MacDonald (ed.) *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg, 2000, 152-61.

προόδου αποτελεί έναν από τους επτά μύθους που είναι βαθιά ριζωμένοι στη δυτική ιστοριογραφία και λειτουργούν ως φίλτρο μέσα από το οποίο προσεγγίζεται το παρελθόν. Έτσι, το παρελθόν αντιμετωπίζεται ως υποδεέστερο του παρόντος. Άλλωστε, και άλλος ένας μύθος, αυτός της επανάστασης εγκλείει στοιχεία προοδοκεντρισμού, καθώς η επανάσταση δεν υπάρχει αφ' εαυτής, αλλά ορίζεται από τον ιστορικό ως το σημείο εκείνο το οποίο μπορεί να λειτουργήσει ως τομή ανάμεσα σε ένα «πριν» και ένα «μετά»⁷¹⁸. Βέβαια, στον 20^ο αιώνα το ιδεολόγημα της προόδου υπέστη ισχυρούς κραδασμούς λόγω των δύο παγκοσμίων πολέμων, των ολοκληρωτισμών και των πρωτόγνωρων μαζικών εγκλημάτων, ενώ και η μεταμοντέρνα θεωρία κατακεράυνωσε την αντίληψη της αναντίστρεπτης προόδου.

Ειδικότερα, εκπαιδευτικές έρευνες σε μαθητές/-τριες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στις μητροπολιτικές χώρες του Δυτικού κόσμου και στην Ελλάδα⁷¹⁹, αλλά και έρευνες σε σχολικά εγχειρίδια ιστορίας⁷²⁰ διαπιστώνουν, ανάμεσα στα άλλα, την «άκριτη προσήλωση των μαθητών/-τριών στην τελεολογική αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης και του αναπόφευκτου χαρακτήρα της ιστορικής προόδου»⁷²¹.

Βέβαια, στην πανευρωπαϊκή έρευνα *Youth and History* τα πορίσματα σχετικά με τους έλληνες/-ίδες μαθητές/-τριες κάνουν λόγο για μία παράλληλη απαισιόδοξη αντίληψη που σχετίζεται με τον κίνδυνο οικολογικής καταστροφής και την προοπτική του πολέμου και του οικονομικού ανταγωνισμού⁷²². Και στην προκείμενη έρευνα, για λόγους που δύσκολα θα μπορούσαν να ερμηνευθούν μονοσήμαντα, η πίστη στην πρόοδο συνυπάρχει με μία πεσιμιστική προοπτική, με τη δεύτερη να υπερτερεί ως προς τον αριθμό αναφορών. Ίσως η θεματολογία και το ερμηνευτικό συγκείμενο να αιτιολογούν σε ένα βαθμό την ετεροβαρή αυτή στάση και να μην επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι ο προοδοκεντρισμός αποτελεί προσίδιο στοιχείο στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών. Άλλωστε, ακόμη και αν τα σχολικά εγχειρίδια σε μεγάλο βαθμό ακολουθούν μία γραμμική αντίληψη για τον χρόνο και υποβάλλουν έμμεσα μια οπτιμιστική προοπτική, δεν πρέπει να λησμονούμε αφενός ότι η ιστορική κουλτούρα και συνείδηση δεν

⁷¹⁸ Βλ. σχετικά Jeretz Topolski, «The Structure of Historical Narratives and the Teaching of History», in James Voss and Mario Carretero (eds.), ό.π., 1998, 9-38· Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π., 35.

⁷¹⁹ Nelly Askouni, «Greek Adolescent Perceptions of Social Change: An Ahistorical Interpretation of Society», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 18, Number 2, October 2000, 255-68.

⁷²⁰ Peter Seixas and Peck C., «Teaching Historical Thinking», in Sears A. and Wright I. (eds.), *Challenges and Prospects for Canadian Social Studies*, Pacific Educational Press, Vancouver, 112.

⁷²¹ Γιώργος Κόκκινος και Παναγιώτης Γατσωτής, ««Τρόποι διδακτικής διαχείρισης επίμαχων και τραυματικών ιστορικών γεγονότων στη σχολική τάξη. Η μεθοδολογική πρόταση του James Percoco», *Φιλολογική*, 104, 2008, 49· Γιώργος Κόκκινος και Παναγιώτης Γατσωτής, «Το σχολείο απέναντι στο επίμαχο ιστορικό γεγονός και το τραύμα», στο Γιώργος Κόκκινος et al., *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, ό.π., 14-6·

⁷²² Nelly Askouni, «Greek Adolescent Perceptions of Social Change: An Ahistorical Interpretation of Society», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 18, Number 2, October 2000, 255-68.

διαμορφώνονται αποκλειστικά από τα σχολικά εγχειρίδια και αφετέρου ότι η ιστορική εγγραμματοσύνη είναι θέμα πολυπαραγοντικό.

Οι σχετικές αναφορές φανερώνουν μία αισιόδοξη αντίληψη για την ανθρώπινη ιστορία, καθώς το μέλλον αναμένεται καλύτερο, τουλάχιστον στον υλικό τομέα, ενώ κάθε ίχνος οπισθοδρόμησης στον πνευματικό θεωρείται απαράδεκτο και ανεπίτρεπτο, αφού η τελεολογική προσέγγιση της ιστορίας δεν επιτρέπει την επιστροφή σε ατελέστερες κοινωνικές και πολιτισμικές δομές.

Θα σας μιλήσω για τη μεγάλη σπουδαιότητα του μαθήματος της ιστορίας. Η ιστορική επιστήμη εκθέτει την πορεία του ανθρώπινου γένους, κύρια χαρακτηριστικά της οποίας είναι η εξελικτικότητα και η δυναμικότητα. Παρουσιάζει την πρόοδο της ανθρώπινης διάνοησης από ατελέστερες σε πιο σύνθετες δομές και επινοήσεις.⁷²³

Αν ανοίξουμε συνάδελφοι το βιβλιαράκι που μας μοιράστηκε, θα διαβάσουμε στο άρθρο 22 του Συντάγματος "η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το κράτος". Θέλουμε τα συνταγματικά δικαιώματα να εφαρμόζονται στην πράξη και όχι να έχουν απλή αναφορά σε ένα κείμενο. Είμαστε πια στο έτος 2000 μ.Χ. και όχι στο 2000 π.Χ. Το δικαίωμα εργασίας πρέπει να θεωρείται αυτονόητο για κάθε νέο και νέα. Το κράτος και η κοινωνία πρέπει να βρουν τρόπους, ώστε το δικαίωμα αυτό να είναι απόλυτα κατοχυρωμένο στο νέο αιώνα που έρχεται.⁷²⁴

⁷²³ Πρακτικά 1999-2000, 184.

⁷²⁴ Πρακτικά 1999-2000, 293.

Γ.2.5: ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Ο εθνικισμός ως ιδεολογία πρέπει να μελετηθεί σε σχέση με μία άλλη ιστορική έννοια που αποτελεί και τον πυρήνα του: το έθνος⁷²⁵. Χωρίς να αποτελεί, ακόμη και σήμερα, αυτονόητη και δεδομένη παραδοχή ότι το έθνος αποτελεί φαινόμενο της μετά τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση εποχής⁷²⁶, πλήθος μελετών έχουν καταδείξει ότι η αχρονική προσέγγιση του έθνους (Herder, Mazzini) δεν έχει στέρεα θεμέλια⁷²⁷. Η επικράτηση του ορθού λόγου απομυθοποίησε τις δυναστείες, οι οποίες εδραίωναν την κυριαρχία τους στην ελέω θεού διακυβέρνηση και ο «παλιός θεός» αντικαταστάθηκε από τον θεό του έθνους. Η πεφωτισμένη δεσποτεία παύει να αποτελεί την πηγή κάθε κυριαρχίας. Η ανάγκη για πίστη βέβαια δεν εξαυλώθηκε· άλλαξε αντικείμενο λατρείας. Επινοήθηκαν οι εθνικές σημαίες και οι εθνικοί ύμνοι, ως σύμβολα που πυκνώνουν την ουσία του έθνους. Αλλά, και οι ανερχόμενες αστικές τάξεις αντέδρασαν στον απολυταρχισμό απαιτώντας πολιτικές ελευθερίες και θεμελιώνοντας την αρχή των εθνοτήτων.

Ειδικότερα, ο Hobsbawm, απορρίπτοντας τόσο τον αντικειμενικό ορισμό του έθνους (κριτήρια: γλώσσα, κοινό έδαφος, κοινή ιστορία, κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά) όσο και τον υποκειμενικό (κοινή συνείδηση) ορίζει το έθνος όχι ως πρωταρχική και αμετάβλητη κοινωνική οντότητα, αλλά ως μία ιστορική έννοια η οποία ανήκει σε μία πρόσφατη ιστορική περίοδο⁷²⁸. Είναι μία κοινωνική οντότητα μόνον εφόσον σχετίζεται με μια εδαφική επικράτεια και είναι άσκοπο να μιλάμε για έθνη και

⁷²⁵ Atsuko Ichijo and Gordana Uzelac (eds.), *When is the Nation? Towards an understanding of theories of nationalism*, Routledge – London – New York 2005.

⁷²⁶ Clark J. C. D., *Our Shadowed Past. Modernism, Postmodernism, and History*, Stanford University Press, Stanford – California 2004, 61· R. J. B. Boswoerth, «Nationalism», in Gordon Martel (ed.), *A Companion to International History 1900–2001*, Blackwell Publishing, Oxford, Malden – Victoria 2007, 26-38· James Mayall «Nationalism and imperialism», in Ball T. – Bellamy R. (eds.), *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press 2004, 106· Η χρήση του όρου «έθνος» πριν το 1789 διαπιστώνεται σε αρκετά κείμενα, ωστόσο περιγράφει φαινόμενα διαφορετικά από τη σύγχρονη εννοιολόγηση του όρου βλ. σχετικά R. J. B. Boswoerth, «Nationalism», ό.π., 31-32.

⁷²⁷ Παρά ταύτα, η χρήση τόσο στην ιστοριογραφία όσο και στα εγχειρίδια σχολικής ιστορίας του όρου «έθνος» για φαινόμενα πριν από τον Διαφωτισμό επιβεβαιώνει τόσο την κυριαρχία των αναχρονισμών στο δημόσιο λόγο όσο και την ιδεολογική χρήση της ιστορίας (usable past).

Για την αποδοχή του νεωτερικού χαρακτήρα του εθνικού κράτους βλ. Henrik Mouritsen, «Modern nations and ancient models: Italy and Greece compared», Roderick Beaton and David Ricks (eds.), *The Making of the Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, King's College London Publications, 2009, 44.

⁷²⁸ Και οι Gellner, Kedourie και Anderson προσεγγίζουν το έθνος ως νεωτερικό φαινόμενο, με μικρές διαφοροποιήσεις σχετικά με το ρόλο της εκβιομηχάνισης. Αντίθετα, οι Smith και Connor θεωρούν ότι το έθνος προέκυψε ως επανενεργοποίηση προπολιτικών εθνικών αισθημάτων βασισμένων σε κοινά συναισθήματα, μύθους και αντιλήψεις.

εθνικισμό παρά μόνον εφόσον και τα δύο σχετίζονται με αυτό⁷²⁹. Όσοι υπεραμύνονται του φυσικού και υπερϊστορικού χαρακτήρα του έθνους αντιλαμβάνονται τα έθνη ως αρχέγονες οντότητες και αναφέρονται σε έννοιες, όπως «εθνική υπόσταση», «εθνική αλληλεγγύη» ιστορικών λαών της αρχαιότητας, ανάμεσα σε αυτούς και του ελληνικού. Ωστόσο, η κοινοτική αλληλεγγύη και η κοινωνική συνείδηση δεν πρέπει να ταυτίζονται με την εθνική συνείδηση ούτε οι κοινές συμπεριφορές συνιστούν αυτοδίκαια και εθνική αλληλεγγύη⁷³⁰. Συχνά προβάλλεται, για παράδειγμα, η γνωστή ρήση «Πας μη Έλλην βάρβαρος» για να καταδείξει την υποστασιοποιημένη, προαιώνια, φυσική και απόλυτη διάκριση του ελληνικού έθνους, αν και η ρήση ενέχει μόνο γλωσσική διάσταση⁷³¹, καθώς η αδυναμία συνεννόησης δεν οδηγεί αυτοδίκαια σε αντίθεση⁷³². Χρησιμοποιώντας την δεν πρέπει να «υπονοούμε πως οι συνεκτικοί ιστοί της κοινής γλώσσας έχουν πρόσθετη ισχύ» ή να υπαινισσόμαστε «πως οι γλωσσικές διαφορές έχουν και άλλες προεκτάσεις⁷³³».

Εμβαθύνοντας στον ελληνικό εθνικισμό και στον ορισμό του ελληνικού έθνους, η βιβλιογραφική έρευνα φανερώνει διακυμάνσεις και ασυνέχειες ως προς το ποιος δικαιούται να έχει την ιδιότητα του έλληνα πολίτη. Καθώς τον 19^ο αιώνα τα όρια του ελληνικού κράτους ήταν υπό συνεχή αναθεώρηση, αρχικά η θρησκεία αποτελούσε τη λυδία λίθο για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, ενώ αργότερα προστέθηκε και το γλωσσικό κριτήριο, ενώ η έννοια της εδαφικότητας δεν θα μπορούσε να οριστεί ως κριτήριο, καθώς οι διαδοχικές αλλαγές συνόρων και τα μεταναστευτικά ρεύματα κλόνιζαν τον κριτήριο αυτό. Γενικότερα, η έννοια της κοινής καταγωγής λόγω της ασάφειας και της ρευστότητας, άρα και της ευελιξίας της, μπορούσε να λειτουργήσει ως εργαλείο για την απόκτηση της ιθαγένειας. Το σχήμα της τρισχιλιετούς αδιάκοπης πορείας του ελληνικού έθνους που θεμελιώθηκε από τον Παπαρρηγόπουλο και τον Ζαμπέλιο εδράζεται στη μείξη φυλετικού και πολιτισμικού εθνικισμού, σύμφωνα με τον οποίο «τα πολιτισμικά γνωρίσματα του “Ελληνισμού” φαίνεται να ανήκουν σε μία φυλή,

⁷²⁹ Hobsbawm E. J., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, 22· Κ. Ψυχοπαίδης, «Εθνικισμός, εθνισμός και δημοκρατία», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, 1994.

⁷³⁰ Παντελής Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 2006, 36-41· «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας – εθνική θεωρία και εθνικό φρόνημα», στο Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός*, 1994, 233-52.

⁷³¹ Κατά μία άλλη άποψη, η διάκριση ενέχει μόνο γλωσσική διαφοροποίηση μέχρι τους Περσικούς Πολέμους, οπότε και επιφορτίζεται και με αρνητική χροιά. Δημήτρης Τσιάκαλος, *Η σημασία των όρων Έλλην και Ελλάς καθώς και η έννοια της «ελληνικότητας» κατά την Αρχαϊκή εποχή*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2007, 106.

⁷³² Ο Δημοσθένης ένιωθε την ανάγκη να συγκροτήσει ένα κοινό μέτωπο εναντίον του ελληνίζοντος μακεδόνα βασιλιά. Το πρόβλημα λοιπόν δεν ήταν η ετερογλωσσία, αλλά ο τρόπος με τον οποίο αυτή ερμηνεύεται.

⁷³³ Παντελής Λέκκας, *ό.π.*, 2006, 66.

την ελληνική. Υπ' αυτήν την έννοια το έθνος ως πολιτισμική ιδιαιτερότητα θεωρείται ότι ανήκει στη βιολογική υποδομή του υποκειμένου, είναι εγγεγραμμένο στο γενετικό του υλικό και μεταφέρεται ως διάσταση της βιολογικής αναπαραγωγής από γενεά σε γενεά⁷³⁴». Αλλά και στον 20^ο αιώνα το κριτήριο της καταγωγής δεν κλονίστηκε ιδιαίτερα ενισχύοντας έτσι τον αντικειμενικό ορισμό του ελληνικού έθνους⁷³⁵. Βέβαια, ο αλτρωτικός εθνικισμός υποχώρησε μετά την κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και την εγκατάλειψη του οράματος της Μεγάλης Ελλάδας και μετασχηματίστηκε σε αμυντικό εθνικισμό.

Στην προκειμένη έρευνα ο εθνικισμός παίρνει συνήθως τη μορφή ενός αμυντικογενούς εθνικισμού που εκδηλώνεται με τις ξενοφοβικές στάσεις απέναντι στην πολιτισμική ετερότητα και στις μειονότητες και τους μετανάστες, αλλά και τη μορφή του αποκλεισμού του δυτικού/«εκσυγχρονιστικού» ετέρου που εκδηλώνεται ως φόβος απώλειας της παράδοσης, της ορθοδοξίας κ.λπ.⁷³⁶. Σε μεγάλο βαθμό, εκφράζεται και μία δεύτερη εκδοχή του πατροπαράδοτου ελληνικού εθνικισμού, «που εμφανίζεται ως πιο καλαίσθητη και πολιτισμένη, στέκεται μακριά από τις πολιτικές ακρότητες του αρτηριοσκληρωτικού παρελθόντος, δεν απεχθάνεται τη Δύση και είναι υπερήφανη, όχι τόσο για το ένδοξο παρελθόν του Έθνους, αλλά γι' αυτό που συμβαίνει τώρα: αυτή είναι η θεμελιώδης διαφορά της από τον παραδοσιακό εθνικισμό⁷³⁷». Εκφράσεις και εκφάνσεις του νεότερου ελληνικού εθνικισμού αποτέλεσαν το όραμα του εκσυγχρονισμού και το ιδεολόγημα της «ισχυρής Ελλάδας». Οι αναφορές που κατηγοριοποιήθηκαν αφορούν κυρίως τη δεύτερη εκδοχή, καθώς όσες αναφέρονται στην πρώτη εμπίπτουν σε πιο ειδικές κατηγορίες και συνεπώς αναλύονται κυρίως στη στάση και τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών απέναντι στην ετερότητα.

Οι αναφορές σχετικά με τον εθνικισμό (150) χαρακτηρίζονται από μία «ιμπεριαλιστική» αντίληψη της ελληνικής οικονομίας με βαλκανικό προσανατολισμό. Οι μαθητές/-τριες αντιλαμβάνονται το ελληνικό ιδιωτικό ελληνικό κεφάλαιο ως τον πολιορκητικό κριό που θα εισβάλει και θα κυριαρχήσει στην βαλκανική «γειτονιά» και θα καταστήσει το ελληνικό έθνος την οικονομική ατμομηχανή της νοτιοανατολικής Ευρώπης.

⁷³⁴ Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας*, ό.π., 422· βλ. επίσης Γ. Κουζέλης, «Λόγος περί έθνους», στο Θάλεια Δραγώνα και Άννα Φραγκουδάκη (επιμ.), ό.π., 123.

⁷³⁵ Τσιούκας Γρηγόρης, Χριστόπουλος Δημήτρης, «Γιατί ένας νέος Κώδικας Ιθαγένειας στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα* (2009) 104, 5-8· Χριστίνα Κουλούρη, Εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη στη σύγχρονη Ελλάδα, *Σύγχρονα Θέματα* (2009) 104, 8-11.

⁷³⁶ Κ. Ψυχοπαίδης, «Εθνικισμός, εθνισμός και δημοκρατία», ό.π., 62.

⁷³⁷ Τριανταφύλλου Σ., Ιωακειμόγλου Η., *Για τη σημαία και το έθνος*, Μελάρι, Αθήνα 2007, 12.

Όσον αφορά τη σχέση μας με την Αλβανία, προτείνουμε κατ' αρχήν -και όχι κατ' αρχάς- τη σταδιακή νομιμοποίηση των Αλβανών λαθρομεταναστών, εξαιτίας του ότι μεγάλος αριθμός εργάζεται στη χώρα μας με τα εμβάσματα των οποίων διατρέφεται κυριολεκτικά πολλαπλάσιος αριθμός στην Αλβανία. Θα έχουμε έτσι τη δυνατότητα στις επιρροές στη κυβέρνηση των Τιράνων, προκειμένου να αποκριθεί στην επίλυση των προβλημάτων της ελληνικής μειονότητας. Θα πρέπει να προβληθεί κυρίως μέσω των δυτικών μέσων επικοινωνίας όσο το δυνατόν περισσότερο, το ότι η Αλβανία ζει και αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό χάρη στην Ελλάδα. Θα πρέπει ακόμη να αναπτυχθούν οι διμερείς οικονομικές σχέσεις ιδιαίτερα στους τομείς των επικοινωνιών και των τηλεπικοινωνιών ώστε να διευρυνθεί η ελληνική επιχειρηματική παρουσία στην Αλβανία και γενικότερα η ελληνική διείσδυση σε όλους τους χώρους της αλβανικής κοινωνίας της. Οφείλουμε να σταματήσει [sic] κάθε μορφή αλυτρωτικής προπαγάνδας, που ασκείται από ανεξέλεγκτους παράγοντες, εφόσον επιθυμούμε οριστική βελτίωση των σχέσεών μας και για να αποκοπεί ο αφελληνισμός της Νότιας Αλβανίας.⁷³⁸

Οι μαθητές/-τριες αντιλαμβάνονται ότι «ο ελληνικός καπιταλισμός δεν είναι πλέον υπανάπτυκτος, εξαρτημένος, άχρηστος και μεταπρατικός, δεν βρίσκεται σε διαρκή σήψη και κρίση⁷³⁹». Ο ελληνικός καπιταλισμός εκλαμβάνεται ως εθνικός καπιταλισμός και ο παραδοσιακός εθνικισμός φόρεσε τη μάσκα ενός πολιτισμένου, μη επιθετικού εθνικισμού.

Οι περισσότεροι σύνεδροι ως ένα βαθμό κινούνται σε έναν εθνικισμό. Εγώ άκουγα για Έλληνες Ατίλες, για επιθετική πολιτική κι άλλα. Δηλαδή, η Τουρκία είναι το αντίπαλο δέος. Εγώ πιστεύω σε μια προσπάθεια προσέγγισης Τουρκίας Ελλάδας και γενικότερα των βαλκανικών λαών. Αυτό μπορεί να γίνει αφενός με την οικονομική διείσδυση της Ελλάδος η οποία είναι ικανή να κάνει κάτι τέτοιο, εφόσον έχει τους επιχειρηματίες και συνάμα ανήκει σε μια πανίσχυρη οικονομικά Ένωση, την Ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα. Δηλαδή να ακολουθήσουμε το δόγμα Κάνιγκ.⁷⁴⁰

Στη δεκαετία του 1990 συνέβησαν κοσμοϊστορικές αλλαγές με αποκορύφωμα την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού, τη δημιουργία νέων

⁷³⁸ Πρακτικά 1995-96, 128.

⁷³⁹ Τριανταφύλλου Σ., Ιωακειμόγλου Η., ό.π., 13.

⁷⁴⁰ Πρακτικά 1995-96, 138.

κρατών, σε όλο το φάσμα των διακρατικών σχέσεων. Η Βαλκανική αμέσως έγινε και αυτή φορέας των αλλαγών αυτών. Μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και τη δημιουργία νέων Κρατών, καθώς και την εγκαθίδρυση δημοκρατικών καθεστώτων σε χώρους που ανήκαν στο ανατολικό μπλοκ (Αλβανία, Ρουμανία κ.ά.) δημιουργήθηκαν νέες ισορροπίες, που απαιτούν αλλαγή στις σχέσεις των βαλκανικών κρατών.

Φυσικό επακόλουθο όλων αυτών ήταν η δημιουργία ευνοϊκών συγκυριών για την Ελλάδα που καλείται να διαδραματίσει ένα ηγετικό ρόλο καίριας σημασίας όλη τη Βαλκανική χερσόνησο. Εδώ όμως τίθεται το ερώτημα κατά πόσο μπορεί η Ελλάδα να αναλάβει το ρόλο αυτό και να το διεκπεραιώσει. Η Ελλάδα έχει στα χέρια της κάποια ατού, τα οποία εάν αξιοποιήσει μπορεί να διεκπεραιώσει το σκοπό της.⁷⁴¹

Το εκσυγχρονιστικό όραμα του Κώστα Σημίτη αποτέλεσε σημείο αναφοράς για την χάραξη της εθνικής πολιτικής με αποκορύφωμα τις υλικές υποδομές για τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Ωστόσο, και προγενέστερα μεγαλεπήβολα έργα, όπως η Εγνατία Οδός και το διεθνές αεροδρόμιο «Ελευθέριος Βενιζέλος», αποτέλεσαν πεδία στα οποία ο νεότερος ελληνικός εθνικισμός εκφραζόταν μετ' επιτάσεως. Ιδιαίτερα, η Εγνατία Οδός αποτελούσε τον πολιορκητικό κριό για την οικονομική διείσδυση στα Βαλκάνια και μπορούσε να λειτουργήσει ως ανάχωμα στον θεωρούμενο οικονομικό επεκτατισμό της Τουρκίας.

Στα βόρεια σύνορά μας εκτείνεται το περίφημο μουσουλμανικό τόξο, που διασφαλίζει και εξυπηρετεί τα συμφέροντά της Τουρκίας. Εμείς αν αντιτείνουμε ένα ελληνικό οικονομικό τόξο στα Βαλκάνια, σίγουρα θα πλήξουμε τα συμφέροντά της και θα ενισχύσουμε τα δικά μας και έτσι η Τουρκία δεν θα έχει άμεση σύνδεση με την Ευρώπη⁷⁴².

Όμως και η Ελλάδα μας μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στην κρίση των Βαλκανίων. Είμαστε έτοιμοι να την αναγάγουμε σε κέντρο πολιτισμού, ανανέωσης και ελπίδας. Επίσης, λόγω της οικονομικής προόδου των τελευταίων ετών, η οικονομική ενίσχυση που θα προσφέρει η Ελλάδα στα Βαλκάνια, θεωρείται επιβεβλημένη. Ένωση μεταξύ μας μπορεί να επιτευχθεί και με το εμπόριο και με την ανταλλαγή προϊόντων. Η Ελληνοχριστιανική

⁷⁴¹ Πρακτικά 1995-96, 149.

⁷⁴² Πρακτικά 1996-97, 214.

*αγωγή και παιδεία μπορεί να υπάρξει σταθερός γνώμονας, που θα οδηγήσει τις βαλκανικές χώρες σε ασφαλή μονοπάτια.*⁷⁴³

Άλλο ένα χαρακτηριστικό του ελληνικού εθνικισμού είναι η ελαστικότητα και η ασάφεια. Η απροσδιοριστία επιτρέπει την κατά περίπτωση ένταξη στο έθνος «ετερόκλητων» στοιχείων. Καθώς στηρίζεται σε μία βιολογικοπολιτισμική βάση και όχι στην αρχή της πολιτειότητας, εύκολα προσδίδει την ελληνική ιθαγένεια σε ομάδες τις οποίες χρησιμοποιεί για την εθνική ομογενοποίηση της ελληνικής επικράτειας (εγκατάσταση ομογενών προσφύγων από τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες), ενώ σε άλλες περιπτώσεις αρνείται να πράξει αναλόγως (ομογενείς από την Αλβανία).

*Λύση στο αυξανόμενο αυτό πρόβλημα δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από την ανάπτυξη της Ξάνθης και την άμεση κατάργηση ή απομάκρυνση του τουρκικού προξενείου της Κομοτηνής. Πιστεύω ότι είναι ελάχιστο κομμάτι του κρατικού προϋπολογισμού είναι ικανό να μετατρέψει τη Θράκη σε ζώνη ανάπτυξης, σε ορμητήριο συνεργασίας με τα Βαλκάνια και να την θωρακίσει, μέσω της δημογραφικής ένωσης των Ελληνοποντίων, που αποφάσισαν να κάνουν νέα πατρίδα τους τη Θράκη.*⁷⁴⁴

Γενικότερα, ο εθνικισμός είναι συντηρητικός αφού διαμορφώνει μία παγιωμένη αντίληψη για το έθνος: μία εικόνα ανελαστική, δυσανεκτική σε κάθε αλλαγή, διαφοροποίηση, μεταλλαγή. Συνεπώς, ο εθνικισμός αποτελεί τροχοπέδη για την ανέλιξη στην γενετική νοηματοδότηση του χρόνου.

⁷⁴³ Πρακτικά 1998-99, 237.

⁷⁴⁴ Πρακτικά 1997-98, 233.

Το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, ως πραγματολογικό στοιχείο, προϋπήρξε της επίσημης λεκτικής διατύπωσής της ως πηγή έμπνευσης για τη Φιλική Εταιρεία, αλλά και ως ιδέα που διατρέχει το όραμα του Ρήγα⁷⁴⁶. Ωστόσο, ληξιαρχική πράξη γέννησης υπήρξε η 14^η Ιανουαρίου του 1844, όταν και πρωτοεμφανίστηκε ως όρος στην ομιλία του Ιωάννη Κωλέττη κατά τη διαμάχη αυτοχθόνων-ετεροχθόνων στην Εθνοσυνέλευση, στην οποία ο Κωλέττης αντικρούει την πρόταση για διάκριση εις βάρος των ετεροχθόνων, χωρίς ωστόσο, κατά τον Βασίλη Κρεμμυδά, να έχει αλυτρωτικό προσανατολισμό⁷⁴⁷. Η ιδεολογική αυτή κατασκευή δεν αποτέλεσε ρηματικό πυροτέχνημα του έλληνα πολιτικού, αλλά απάντηση στις απαιτήσεις της εποχής για διαμόρφωση νέων ιδεολογικών σχημάτων⁷⁴⁸. Στο εξής και για όλο τον 19^ο αιώνα καθίσταται διαρκής ιδεολογική αναφορά του νεαρού ελληνικού κράτους, καθώς θέτει την προοπτική της εθνικής ολοκλήρωσης, αλλά και σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης του πολιτικού λόγου, άλλοτε ως σημείο αναφοράς και άλλοτε ως συνθήκη νομιμοποίησης της εκάστοτε προτεινόμενης επεκτατικής πολιτικής.

Η Μεγάλη Ιδέα συνδέεται στενά, αλλά δεν πρέπει να ταυτίζεται, με μια άλλη έννοια, εκείνη του αλυτρωτισμού. Η Μεγάλη Ιδέα απέκτησε έντονα αλυτρωτικό προσανατολισμό τη δεκαετία του 1850, ενώ τις επόμενες δεκαετίες εξελλάγη σε «ηπιότερες» μορφές με αναπτυξιακό και αμυντικογενές περιεχόμενο⁷⁴⁹. Ο αλυτρωτισμός

⁷⁴⁵ Ο Marcus Kornprobst ορίζει τον αλυτρωτισμό ως την εδαφική αξίωση από ένα ανεξάρτητο κράτος εναντίον ενός άλλου ανεξάρτητου κράτους προκειμένου να συμπέσουν τα σύνορα του κράτους με τα όρια του έθνους. Marcus Kornprobst, *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*, Cambridge University Press, New York 2008, 9.

⁷⁴⁶ Χάιδω Μάρκουλα, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830-1880): Αλυτρωτισμός και Διπλωματία*, ΕΚΠΑ, Αθήνα 2008, 250.

⁷⁴⁷ Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, 259· Βασίλης Κρεμμυδάς, *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2010, 15-35.

⁷⁴⁸ Δημήτρης Ξιφαράς, «Η “ακατάλυτη συνέχεια” του ελληνισμού: Ορισμένες επίκαιρες σκέψεις περί “εθνικής ιστορίας”», *Θέσεις*, Τεύχος 43, περίοδος: Απρίλιος - Ιούνιος 1993.

⁷⁴⁹ Τη δεκαετία του 1860 είχε χαρακτήρα αναπτυξιακό και στόχευε στην με ειρηνικό τρόπο προσάρτηση της Θεσσαλίας προκειμένου να αντληθούν πόροι για την εθνική ανάπτυξη (σιτοβολώνας), ενώ τη δεκαετία του 1870 ήταν αμυντικογενής και στόχευε να αποκρούσει την «Μεγάλη Ιδέα» της Βουλγαρίας. Ο Βασίλης Κρεμμυδάς θεωρεί ότι πλέον τη δεκαετία του 1880 ο ιδεολογικοπολιτικός αυτός όρος παύει να υφίσταται, ενώ ο Γιάννης Στεφανίδης διαφωνεί εκτιμώντας ότι η Μεγάλη Ιδέα αποτελεί σταθερά της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας μέχρι το 1922, ενώ κατόπιν «μολονότι έπαψε να αποτελεί κυρίαρχο θέμα του πολιτικού λόγου, ο αλυτρωτισμός έπεσε σε χειμερία νάρκη, έτοιμος να αφυπνιστεί μόλις θα ηχούσαν οι σειρήνες της επόμενης διεθνούς κρίσης». Βλ. σχ. Βασίλης Κρεμμυδάς, *ό.π.*, 107-12 και Γιάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, 47.

βέβαια αποτελεί μία πολιτική σταθερά του νεοσύστατου ελληνικού κράτους⁷⁵⁰. Η απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών και η ενσωμάτωση των εδαφών στο νεοπαγές κράτος είναι ταυτόχρονα φυσική επιταγή και θρησκευτική υποχρέωση για όλους τους Έλληνες, στο βωμό της οποίας άλλες προτεραιότητες έρχονται σε δεύτερη μοίρα⁷⁵¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι σύμφωνα με έρευνα του 1965 το 96% των ερωτηθέντων (84% άνδρες, 71,5% με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, 72% μεταξύ 20 και 29 ετών, 40% σπουδαστές) κρίνει «επιθυμητή» την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας και την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ενώ το 46% θεωρεί τον στόχο αυτό «εφικτό».⁷⁵²

Ο αλυτρωτισμός, για να μην είναι έωλος, έπρεπε να οικοδομηθεί πάνω σε ένα στέρεο ιδεολογικό υπόβαθρο και πρέπει να εξετασθεί στο πλαίσιο της συγκρότησης των εθνικών κρατών. Το νεωτερικό αυτό φαινόμενο στηρίχθηκε, ανάμεσα στα άλλα, στην ιδέα της αδιάσπαστης συνέχειας και της μοναδικότητας⁷⁵³. Προκειμένου, λοιπόν, να θεμελιωθούν αυτές οι βασικές αρχές επινοήθηκε μία αδιάσπαστη παράδοση, η οποία υποβασιμάζεται από την γλωσσική συνέχεια⁷⁵⁴ και τα παρεπόμενά της (ήθη, έθιμα κ.ά.) και αποτελεί τον καθοδηγητικό μίτο για την γεωγραφικά και χρονική συνέχεια. Έτσι, συνδέεται πολιτιστικά και γεωγραφικά το αρχαίο με το βυζαντινό⁷⁵⁵ και το νεότερο στοιχείο, δημιουργώντας ένα ενιαίο χωροχρονικό συνεχές. Την «επιστημονική» σκευή προκειμένου να «αποδειχθεί» η υπερτρισελιετής ελληνική ιστορική διαδρομή προσέφεραν οι Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος⁷⁵⁶ και Σπυρίδων Ζαμπέλιος, οι οποίοι με το έργο τους απάντησαν και στην «πρόκληση» του Φαλμεραύερ και προέβαλλαν τα «απαράγραπτα δίκαια του Ελληνισμού». Πρέπει να σημειωθεί ότι η αλυτρωτική ιδεολογία δεν αφορούσε την πολιτική και οικονομική ελίτ, αλλά είχε βαθιές ρίζες στην κοινωνική βάση, γεγονός που ερμηνεύεται αφενός ως μία ρεαλιστική πρακτική για το

⁷⁵⁰ Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τ. Β', Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2000, 828.

⁷⁵¹ Έλλη Σκοπετέα, ό.π., 263.

⁷⁵² Γιάννης Στεφανίδης, ό.π., 92.

⁷⁵³ Ιωάννης Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στην μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Αθήνα 2010, 21-22.

⁷⁵⁴ Για τη σημασία της γλώσσας στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας βλ. Peter Mackridge, «A Language in the Image of the Nation: Modern Greek and Some Parallel Cases», in Roderick Beaton and David Ricks (eds.), *The Making of the Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, King's College London Publications, 2009, 177-88.

⁷⁵⁵ Το Βυζάντιο αποτέλεσε, σε ένα βαθμό, το γεωγραφικό πρότυπο του νεαρού ελληνικού κράτους. Βλ. σχετικά Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19ο αιώνα», στο Δ.Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1984, 107-21.

⁷⁵⁶ Σπύρος Καράβας, «Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος και οι εθνικές διεκδικήσεις (1877-1885)», στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*, Αθήνα, ΚΝΕ-ΕΙΕ, 2004, τ. Α', 149-68· Ιωάννης Στεφανίδης, ό.π., 35.

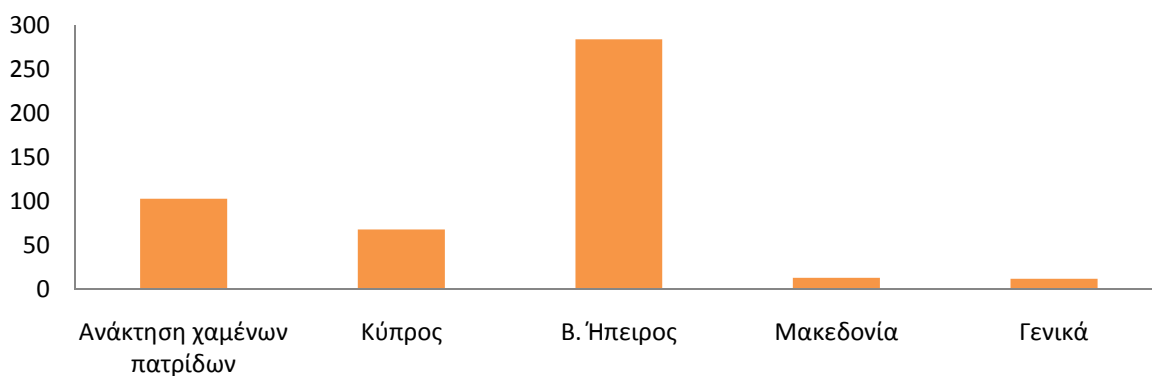
ελληνικό κρατίδιο και αφετέρου ως μία επιθετική ανασφάλεια των Ελλήνων στην ασθενούσα Οθωμανική Αυτοκρατορία⁷⁵⁷.

Η Μεγάλη Ιδέα κυοφορεί ένα πολιτικό πρόταγμα, το οποίο χαρακτηρίζεται από μία τελεολογική και σε μεγάλο βαθμό ουτοπική προοπτική, αφού το νεαρό ελληνικό κράτος δεν διέθετε τις αναγκαίες οικονομικές και στρατιωτικές υποδομές για την υλοποίηση του οράματος. Ουσιαστικά το όραμα της Μεγάλης Ιδέας επιτάχυνε την πολιτική ενηλικίωση του νεοπαγούς κράτους, αφού προσέφερε την ολοκλήρωση μεταξύ του χώρου και του χρόνου και προσέφερε την αναγκαία εθνική ομοψυχία για την εθνική ολοκλήρωση.

Ωστόσο, η Μικρασιατική Καταστροφή, παρά τα αντιθέτως εικαζόμενα, δεν αποτέλεσε την ληξιαρχική πράξη θανάτου του ελληνικού αλυτρωτισμού, καθώς ο επιθανάτιος ρόγχος της Μεγάλης Ιδέας δεν αποτέλεσε και την ταφόπλακα του ελληνικού αλυτρωτισμού⁷⁵⁸. Πλέον, μπορεί η πατριωτική πλειοδοσία να μην τρεφόταν από το υψιπέτες όραμα της Μεγάλης Ιδέας, ωστόσο, έστω και σε λανθάνουσα, λιγότερο ή περισσότερο, μορφή εξακολουθούσε να παίρνει άλλες μεταμορφώσεις.

Όσον αφορά την παρούσα έρευνα αποδελτιώθηκαν 464 αναφορές, οι οποίες κατανέμονται ετεροβαρώς σε πέντε υποκατηγορίες.

Γράφημα 8. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία "αλυτρωτισμός"

⁷⁵⁷ Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους 1830-1920*, τ. Β', 829.

⁷⁵⁸ Ιωάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, 10, 24.

Κυρίαρχη υποκατηγορία αναδεικνύεται ο βορειοηπειρωτικός αλυτρωτισμός. Ωστόσο, πριν προχωρήσω σε ειδικότερη ανάλυση πρέπει να καταστήσω σαφές ότι πολλές από τις σχετικές αναφορές δεν αρθρώνουν ένα πρόδηλο αλυτρωτισμό, αλλά ένα έρποντα: η χρήση του γεωγραφικού όρου *Βόρειος Ήπειρος* (και όσων τον περιέχουν, όπως Βορειοηπειρώτης, βορειοηπειρωτικός κ.ά.) έναντι του *Νότια Αλβανία*⁷⁵⁹ (χρησιμοποιείται δύο φορές), χωρίς σε καμία περίπτωση να δηλώνει συνειδητή αλυτρωτική διάθεση και χωρίς να αγνοείται ότι ο πρώτος είναι προγενέστερος και μακροβιότερος, δεν είναι ιδεολογικά αθώα⁷⁶⁰. Η Janez Justin, αναδεικνύοντας τη σχετική προβληματική αναφορικά με την ιδεολογική χρήση του λόγου (discourse) γράφει: «Η έμμεση αναφορά μηνυμάτων μπορεί να θεωρηθεί ως μέσο χειραγώγησης. [...] ο αναγνώστης/ακροατής δύσκολα μπορεί να “δει” έμμεσα επικοινωνούμενα μηνύματα και οι πιθανότητες να διαλάβουν της προσοχής του είναι πολλές»⁷⁶¹. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Arthur Klinghoffer, μεταξύ άλλων, αναδεικνύει τη σημασία της ονοματοδοσίας γεωγραφικών περιοχών: «για πολιτισμικούς ή/και πολιτικούς λόγους η ονοματοδοσία ενδέχεται να αλλάξει: Η Βόρεια και Νότια Κορέα απορρίπτουν τον όρο “Θάλασσα της Ιαπωνίας”, προκρίνοντας τον όρο “Ανατολική Θάλασσα”. Ο τελευταίος χρησιμοποιήθηκε ιστορικά από την Κορέα και την Κίνα, ενώ υπήρξαν και άλλοι όροι, όπως “Θάλασσα της Κορέας”, “Ανατολική Θάλασσα” και “Θάλασσα των Φαλαινών”. Μία μελέτη των χαρτών του 18^{ου} αιώνα στην βρετανική εθνική βιβλιοθήκη δείχνει ότι οι 62 από τις 80 αναφορές για τη συγκεκριμένη θαλάσσια περιοχή χρησιμοποιούν τον όρο “Θάλασσα της Κορέας” [...]. Καθώς, όμως, η στρατιωτική δύναμη της Ιαπωνίας ενισχυόταν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, και οι χάρτες της

⁷⁵⁹ Ο Χάγκεν Φλάισερ σκοπίμως και συνειδητά, υποθέτω, χρησιμοποιεί τον όρο «Νότιος Αλβανία» και όχι «Βόρειος Ήπειρος». *Οι πόλεμοι της μνήμης*, ό.π., 476.

⁷⁶⁰ Για την ιδεολογική χρήση των γεωγραφικών όρων και τις σκοπιμότητες που μπορεί να κρύβουν αρκεί να πούμε ότι για τους Αλβανούς ούτε υπήρχε ούτε υπάρχει ο όρος «Βόρειος Ήπειρος». Τάσος Κωστόπουλος, Λεωνίδα Εμπειρικός, Δημήτρης Λιθοξόου, *Μία συζήτηση στη Φιλοσοφική, Ελληνικός Εθνικισμός Μακεδονικό Ζήτημα, η ιδεολογική χρήση της ιστορίας*, Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, Αθήνα 1992, 20.

⁷⁶¹ Μάλιστα παραθέτει, ανάμεσα στα άλλα, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: *Το 1492 ο Κολόμβος ανακάλυψε την Αμερική (In 1492 Columbus discovered America)*: η διατύπωση αυτή φαίνεται ουδέτερη και αντικειμενική. Ωστόσο, σύμφωνα με το Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Webster της Αγγλικής, λέγοντας ότι κάποιος κάποτε ανακάλυψε κάτι σημαίνει ότι αυτό που ανακάλυψε προϋπήρχε, αλλά δεν ήταν γνωστό. Γενικότερα, η Justin υποστηρίζει ότι τα λανθάνοντα μηνύματα οδηγούν στην χειραγώγηση, καθώς τις περισσότερες φορές συμβάλλουν στην επιβολή πολιτισμικών αναπαραστάσεων και ιδεολογικών υποθέσεων. Janez Justin, «Explicit and Implicit Messages in European Textbooks of History», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), *The Image of the “Other”/Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Countries*, Tipothito, Athens 2001, 91-110. Σχετικά με την ιδεολογική χρήση της ελληνικής γλώσσας βλ. Peter Mackridge, "A language in the image of the nation: Modern Greek and some parallel cases", in Roderick Beaton and David Ricks (eds.), *The Making of the Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, King's College London Publications, 2009, 177-88.

Ιαπωνίας άρχισαν να δημοσιεύονται σε αγγλικές εκδόσεις, επικράτησε ο όρος “Θάλασσα της Ιαπωνίας”. Η κατάληψη της Κορέας από την Ιαπωνία το 1910 σταθεροποίησε αυτήν την τάση. Το 1929, ο Παγκόσμιος Υδρογραφικός Οργανισμός αποδέχθηκε τον όρο»⁷⁶². Φαίνεται λοιπόν ότι οι συμβολικοί πόλεμοι για την ιστορία έχουν εκλεκτικές συγγένειες με τους αντίστοιχους για την γεωγραφική ονοματοδοσία. Αρκεί, άλλωστε, να θυμηθούμε το θέμα σχετικά με την ονομασία της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας και κατά πόσο η συμπερίληψη του ριζικού θέματος μακεδ- είναι απλώς θέμα γεωγραφικό.⁷⁶³

Ο υψηλός αριθμός αναφορών σχετικών με τον βορειοηπειρωτικό αλυτρωτισμό δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να ερμηνευθεί μονοσήμαντα. Ανάμεσα σε άλλους παράγοντες και συνθήκες που ευνόησαν μία τέτοια στάση, πρέπει να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι ένας αριθμός εισηγητών/-τριών προέρχονταν από την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας (η εκτίμηση αυτή προκύπτει έμμεσα από σχετικές αναφορές των ίδιων των εισηγητών/-τριών, χωρίς, ωστόσο, να είναι εφικτός ο ποσοτικός προσδιορισμός, αφού δεν είναι διαθέσιμα τα αναγκαία στοιχεία), οι πολιτικές συγκυρίες της εποχής, όπως η πτήση του έλληνα υπερπατριώτη Θωμά Βρακά και η ρίψη φέιγ βολάν ανατρεπτικού περιεχομένου «Μπερίσα και Μέξι θα φύγετε πριν φέξει» το 1994, το επεισόδιο της Επισκοπής το ίδιο έτος, ο γενικότερος υπερπατριωτισμός και οι αυτονομιστικές τάσεις και ενέργειες οργανώσεων, όπως η Μ.Α.Β.Η., αλλά και οι παλινωδίες της ελληνικής κυβέρνησης (ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης το 1993 έθεσε θέμα αυτονομίας, ενώ αργότερα αναδιπλώθηκε και κατόπιν συνέδραμε στην προεκλογική εκστρατεία του Μπερίσα) θα μπορούσαν να λειτουργήσουν σαν θερμοκήπιο για την ανάπτυξη του αλυτρωτισμού, χωρίς βέβαια να υποτιμώνται οι προκλήσεις από την άλλη πλευρά⁷⁶⁴. Η πολιτική κουλτούρα⁷⁶⁵ της εποχής λοιπόν και τα προτάγματα που έθετε σε συνδυασμό με την αμοιβαία αλληλοτροφοδότηση της κοινής γνώμης μάλλον ερμηνεύουν σε ένα βαθμό την ένταση του φαινομένου. Ο αλυτρωτισμός σχετικά με την Βόρειο Ήπειρο άλλοτε έπαιρνε τη μορφή υπόγειου ρεύματος και άλλοτε χειμάρρου. Έτσι την περίοδο 1945-67 η αλυτρωτική κληρονομιά, με σχετικές διακυμάνσεις που οφείλονταν κυρίως στο Κυπριακό και στο αίτημα της Ένωσης, χαρακτηριζόταν από ένταση, σε αντίθεση με το Μακεδονικό, θέση που ενισχύεται από το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν ήρε το καθεστώς της

⁷⁶² Arthur Klinghoffer, *The Power of Projections: How Maps Reflect Global Politics and History*, Praeger, London 2006, 32-33.

⁷⁶³ Arthur Klinghoffer, *ό.π.*, 33.

⁷⁶⁴ Κατατοπιστικό για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις της περιόδου είναι του έργου του Σταύρου Τζίμα, *Στον αστερισμό του εθνικισμού. Αλβανία και Ελλάδα στη μετα-Χότζα εποχή*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010.

⁷⁶⁵ «Ως πολιτική κουλτούρα νοείται ένα σύνολο στάσεων, πεποιθήσεων και συναισθημάτων, το οποίο, παρά τη σύγχυση, τις ασάφειες και τις αντιφάσεις που ως ένα βαθμό το χαρακτηρίζουν, “παρέχει τις βασικές προσλαμβάνουσες και τους κανόνες που διέπουν τη συμπεριφορά εντός του πολιτικού συστήματος”». Ιωάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, 20-21.

εμπόλεμης κατάστασης προς την Αλβανία από την επομένη της ιταλικής εισβολής μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980⁷⁶⁶. Τα επιχειρήματα που στήριζαν τις αλυτρωτικές πολιτικές, όχι μόνο αναφορικά με την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας, περιγράφονται αδρομερώς από τον Ιωάννη Στεφανίδη: «Είναι σαφές ότι οι στόχοι του αναζωπυρωμένου ελληνικού αλυτρωτισμού προβάλλονταν ως αυταπόδεικτα δίκαιοι, όχι τόσο εντασσόμενοι στο μεταπολεμικό αντιποικιακό πνεύμα, αλλά κυρίως διότι αναγνωριζόταν σε αυτούς ένας προαιώνιος μυστικός δεσμός μεταξύ αίματος και χώματος. Μόνο όταν φάνηκε ότι ο μαχητικός αλυτρωτικός λόγος της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας ηχούσε σε ώτα μη ακουόντων, καταβλήθηκε προσπάθεια εξισορρόπησής του με αναφορές στα ανθρώπινα δικαιώματα, ιδίως στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης, που εναρμονιζόταν περισσότερο με τις διεθνείς τάσεις. Ταυτόχρονα, ωστόσο, η απογοήτευση που προκάλεσε η παράλειψη των συμμάχων της Ελλάδας να υποστηρίξουν τα διακηρυγμένα από την ίδια «εθνικά δικάια» της γεννούσε αντιδυτικά, ειδικότερα αντιαμερικανικά αισθήματα που απηχούσαν όσο και συμπλήρωναν τη κυρίαρχη πολιτική κουλτούρα»⁷⁶⁷.

*Το μεγαλύτερο μέρος των μεταναστών κατάγονται κυρίως από την επίσημη Ν. Αλβανία, αλλά την ουσιαστική Βόρειο Ήπειρο, τμήμα του βασιλείου του Πύρρου. Την πραγματική εθνική τους ταυτότητα οι Βορειοηπειρώτες έχουν δείξει και συνεχίζουν να δείχνουν με τη διατήρηση της θρησκείας του Χριστιανισμού, των παραδόσεων που συσχετίζονται κατά πολύ με αυτές των ελληνικών ηπειρωτικών περιοχών, αλλά προπάντων με τη διατήρηση της μητρικής του γλώσσας, της ελληνικής.*⁷⁶⁸

θέλω να υπενθυμίσω σε όλους τους Έλληνες ότι υπάρχουμε ακόμη, ζούμε και αναπνέουμε ακόμη με την ελπίδα ότι η Βόρειος Ήπειρος θα ξαναγίνει ελληνική, δηλαδή, να αναγνωριστεί επισήμως στη διεθνή κοινότητα ως κομμάτι του ελληνικού εδάφους, γιατί η Βόρειος Ήπειρος ήταν, είναι και θα παραμείνει Ελληνική, όσον αφορά την πνευματική της υπόσταση. Οι Αλβανοί, είτε είχαν αρχηγό τον Εμβέρ Χότζα, είτε τον Σαλί Μπερίσα, είτε οποιονδήποτε άλλο έχουν, πάντα θα προσπαθούν να καταπνίξουν και να λυγίσουν το φρόνημα μας. Προσπάθησαν, κατά το παρελθόν, να βγάλουν από μέσα μας το ελληνικό στοιχείο και να μας αφομοιώσουν με το αλβανικό έθνος. Αφού είδαν ότι αυτό είναι ανεπίτευκτο και ακατόρθωτο, καταφεύγουν τώρα στην αμφισβήτηση της ελληνικότητας της Βορείου Ηπείρου, μια

⁷⁶⁶ Ιωάννης Στεφανίδης, ό.π., 124· Marcus Kornprobst, *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*, ό.π., 15.

⁷⁶⁷ Ιωάννης Στεφανίδης, ό.π., 133.

⁷⁶⁸ Πρακτικά 1996-97, 193.

ελληνικότητα που ακόμη και ο μεγαλύτερος γεωγράφος της Αρχαιότητας, ο Στράβων, επιβεβαιώνει.⁷⁶⁹

Κλείνοντας -και ζητώντας συγγνώμη γιατί ίσως να σας κούρασα- θα ήθελα να παρακαλέσω κι εσένα μητέρα Ελλάδα να μην ξεχάσεις ποτέ τους στίχους που παλιά τραγουδούσες: «Έχω μια αδερφή, κουκλίτσα αληθινή. Τη λένε Βόρειο Ηπειρο, την αγαπώ πολύ».⁷⁷⁰

Τελειώνοντας, θα ήθελα να πω πως, παρόλα τα όσα περάσαμε, τα όσα ακούσαμε, όσο και αν κάποιοι με τη συμπεριφορά τους μας έκαναν να νιώθουμε ξένοι, τόσο στη Βόρειο Ηπειρο, την ιδιαίτερη πατρίδα μας, όσο και στην Ελλάδα, εμείς δε χάνουμε το κουράγιο μας και δεν παύουμε να ονειρευόμαστε πως κάποια μέρα η Βόρειος Ήπειρος θα ενωθεί ξανά με τη μητέρα Ελλάδα και ότι θα κυματίζει περήφانه η γαλανόλευκη!⁷⁷¹

Η «ιστορική» θεμελίωση των «απαράγραπτων εθνικών δικαιών» δεν αποτελεί αποκλειστικά προνόμιο των μαθητών/-τριών, αλλά με σχετική ευκολία αντλεί κάποιος ανάλογα παραδείγματα από επίσημα πολιτικά πρόσωπα. Βέβαια, η πατριωτική αυτή πλειοδοσία διακρίνεται περισσότερο από μαξιμαλισμό και στοχεύει στην εσωτερική πολιτική σκηνή, και λιγότερο από πολιτικό ρεαλισμό. Έτσι, τον Απρίλιο του 1956, ο Γεώργιος Παπανδρέου απαριθμώντας στους στόχους της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, είπε: «η εξυπηρέτησις της ειρήνης ... η εξασφάλισης της ακεραιότητας της ελευθέρας Πατρίδος ... η απελευθέρωσις της Κύπρου και της Βορείου Ηπείρου ... η προστασία του Ελληνισμού της Κωνσταντινουπόλεως, ..., τέλος η ενίσχυσις του απόδημου Ελληνισμού»⁷⁷², ενώ ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής στην 16^η επέτειο της εισόδου της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το 1956 διακήρυττε ότι «[Η Ελλάδα] εξετέλεσε το χρέος της απέναντι της τρισχιλιετούς ιστορίας της και απέναντι των αρχών τας οποίας ενσαρκώνει το όνομά της [...] Αλλά και μόλις επουλώθησαν αι βαθείαι πληγαί της εκλήθη να αναλάβει και νέους αγώνας. Τους ανέλαβε διότι ούτο απετέλει δι' αυτήν ιστορικό χρέος, διότι διεξήγοντο υπέρ των ιδίων αρχών, δια τας οποίας ανέκαθεν ηγωνίσθη»⁷⁷³. Φαίνεται λοιπόν πως η ιδεολογία του αλυτρωτισμού ούτε σαφή όρια εκκίνησης έχει ούτε βραχύβια είναι και πολύ περισσότερο κάθε άλλο παρά αποτελεί παρελθόν για την πολιτική κουλτούρα της

⁷⁶⁹ Πρακτικά 2000-01, 217.

⁷⁷⁰ Πρακτικά 2002-03, 211.

⁷⁷¹ Πρακτικά 2001-02, 270.

⁷⁷² Παρατίθεται από τον Ι. Στεφανίδη, ό.π., 146.

⁷⁷³ Παρατίθεται από τον Ι. Στεφανίδη, ό.π., 195.

Ελλάδας. Προεκτείνοντας τα παραπάνω, η νέα, παγκοσμιοποιημένη πραγματικότητα ενδεχομένως να ευνοεί ανάλογες στάσεις και συμπεριφορές στο πλαίσιο αναζωπύρωσης του εθνικισμού, ο οποίος στην ελληνική περίπτωση δεν ενδύεται αποκλειστικά τον μανδύα του εκσυγχρονισμού.

Ωστόσο, θα αποτελούσε ολίσθημα να απομονώναμε τον βορειοπειρωτικό αλτρωτισμό από τις άλλες του εκφάνσεις. Με μεγαλύτερη ή μικρότερη ένταση οι μαθητές εκφράζουν το αίτημα της Ένωσης μεταξύ Ελλάδας και Κύπρου. Ο Γιάννης Στεφανίδης με τρόπο οργανωμένο και διεισδυτικό μελετά τους συνεκτικούς ιστούς του ελληνικού αλτρωτισμού, ο οποίος στην μετεμφυλιακή Ελλάδα έχει ως αιχμή του δόρατος το αίτημα της Ένωσης. Το πολιτικό αυτό πρόταγμα αποτέλεσε και αποτελεί πολιτική σταθερά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και εκλαμβάνεται ως δεδομένο και αυτονόητο από την κοινή γνώμη και στηρίζεται σε μία «ιστορική» επιχειρηματολογία. Έτσι, η ελληνική κυβέρνηση επέλεξε την ιστορική συνέχεια ως πυλώνα για τη θεμελίωση του σχετικού αιτήματος. «Η Κύπρος είναι νήσος ελληνική, κατοικούμενη υπό Ελλήνων από χιλιάδων ετών. Όταν το όνομα της Κύπρου εμφανίζεται δια πρώτην φοράν εις την Ιστορίαν, συνοδεύεται από την διακήρυξιν ότι η νήσος δια των θεών της, όσο και δια των κατοίκων της, είναι ελληνική. Αι ξένοι κατοχαί, αι διαδεχθείσαι αλλήλας εις τον ρουν τριών χιλιάδων ετών, απετέλεσαν, άνευ εξαιρέσεως, στοιχείον παροδικόν, πρόσκαιρον και εφήμερον. Η Ελλάς είναι εκείνη, η οποία εις την νήσον Κύπρον υπήρξε το διαρκές στοιχείον, ο αμετάβλητος παράγων, η μόνη διαρκής αλήθεια. Θα ήτο περιττό να επαναλαμβάνετο ότι η Κύπρος ανήκει εις τον ελληνικόν κόσμον. Η Κύπρος είναι αυτή αύτη η Ελλάς»⁷⁷⁴. Πόσο διαφέρει η αλτρωτική ρητορεία από το σημερινό δημόσιο λόγο είναι ένα θέμα προς μελέτη. Ωστόσο, ο λόγος των μαθητών/-τριών φαίνεται να απηχεί, σε ένα βαθμό, ένα ανάλογο ιδεολογικό υπόστρωμα.

*Μετά λύπης μου έχω προσέξει ότι οι μαθητές της Ελλάδος δεν διδάσκονται αρκετά για την κυπριακή ιστορία. Αυτές τις ημέρες συζήτησα με πολλούς Έλληνες μαθητές και συμπεράνα ότι έχουν ελάχιστη γνώση για την κυπριακή ιστορία. Αρκετοί με ρώτησαν το τι σημαία έχουμε και το τι γλώσσα μιλάμε. Μα προς Θεού έχουμε την ίδια σημαία, μιλάμε την ίδια γλώσσα και τον ίδιο εθνικό ύμνο. Προτείνω να διδάσκονται περισσότερα για την ιστορία του νησιού μας, γιατί Έλληνες και Κύπριοι είμαστε αδέρφια και μην ξεχνάμε πως κάποτε αναζητούσαμε την ενοποίησή τους.*⁷⁷⁵

⁷⁷⁴ Εισήγηση της ελληνικής κυβέρνησης στον ΟΗΕ το 1954. Παρατίθεται από τον Ι. Στεφανίδη, ό.π., 191.

⁷⁷⁵ Πρακτικά 2004-05, 239.

Τέλος, το κατοχικό καθεστώς εφαρμόζει μεθοδικά μακροχρόνιο σχέδιο για την εξάλειψη της πολιτιστικής και ιστορικής κληρονομιάς 9000 χρόνων στο κατεχόμενο τμήμα. Τουλάχιστον 50 εκκλησίες και μοναστήρια μετατράπηκαν σε στάβλους, δημόσια αποχωρητήρια, κινηματογράφους κ.λπ. Άλλες περίπου 55 εκκλησίες και μοναστήρια μετατράπηκαν σε τεμένη και αναρίθμητες εικόνες, εκκλησιαστικά σκεύη και αρχαιολογικοί θησαυροί φυγαδεύονται στο εξωτερικό. Οι αγώνες των 26 ολόκληρων χρόνων δεν πρέπει να πάνε χαμένοι και οι Έλληνες με τους Κύπριους μαζί πρέπει να ενωθούν με σκοπό τη διατήρηση της Ορθόδοξης πίστης μας και της ελληνικής μας παράδοσης.⁷⁷⁶

Τέλος, απαιτούμε απόλυτο σεβασμό των κυριαρχικών μας δικαιωμάτων του Ελληνισμού, όπου και αν αυτός βρίσκεται, της ιστορικής μας ύπαρξης, της ελευθερίας, της ανεξαρτησίας, της τιμής, της αξιοπρέπειάς μας. Να ισχύσει και να μην διαπραγματευθεί η εφαρμογή του ενιαίου αμυντικού δόγματος με την Κύπρο, τουλάχιστον όσο η Τουρκία κατέχει παράνομα τη Β. Κύπρο.⁷⁷⁷

Μία παρατήρηση που προκύπτει από την ποσοτική έρευνα και τη στατιστική επεξεργασία σχετικά με το αίτημα της Ένωσης αξίζει ιδιαίτερης αναφοράς: 42 από τις 68 σχετικές αναφορές προέρχονται από Κύπριους/-ιες μαθητές/-τριες και η διαπίστωση αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης προκειμένου να ελεγχθεί αν υπάρχει αιτιώδης σύνδεση με την πολιτική κουλτούρα της Κύπρου.

Το τρίτο πεδίο στο οποίο εκφράζεται με συγκεκριμένο προσανατολισμό ο ελληνικός αλτρωτισμός είναι ο γεωγραφικός χώρος της Μακεδονίας. Οι σχετικές αναφορές είναι συγκριτικά λίγες (13). Ο περιορισμένος αριθμός αναφορών ίσως συνδέεται με την χρονικά περιορισμένη (όλες οι αναφορές εντοπίζονται την περίοδο 1995-97) και σχετικά πρόσφατη αναζωπύρωση του μακεδονικού ζητήματος.

Όσον αφορά τα Σκόπια, τη διεκδίκηση του ποσοστού του Μακεδονικού χώρου, το οποίο τώρα κατέχουν. Δεν παραχωρούμε ούτε το σύμβολο της Βεργίνας, ούτε το όνομα Μακεδονία ή παράγωγό του, απορρίπτοντας φυσικά απόλυτα και επιθετικά τις βλέψεις του στον ελλαδικό χώρο. Αν νιώθουν Μακεδόνες, ας ενσωματωθούν στην Ελλάδα.⁷⁷⁸

⁷⁷⁶ Πρακτικά 1999-2000, 273.

⁷⁷⁷ Πρακτικά 1996-97, 181.

⁷⁷⁸ Πρακτικά 1996-97, 181.

*Έρχομαι από τα ιερά χώματα της Μακεδονίας και όχι της προσαρτημένης, αλλά της απελευθερωμένης Μακεδονίας μας. Εκπροσωπώ τους νέους και τις νέες της Θεσσαλονίκης και όλης της Μακεδονίας. Και είμαι υποχρεωμένος να μεταφέρω όλο εκείνο το κλίμα δυσαρέσκειας που κυριαρχεί, την αγανάκτηση και την οργή των Μακεδόνων. Σύρσατε τον λαό μας στα συλλαλητήρια, τον εμπαιξάτε, υποσχθήκατε πως δεν θα παραδώσετε το ιερό όνομα της Μακεδονίας. Και κανείς από τους Έλληνες πολιτικούς μας δεν έχει το θάρρος, την εντιμότητα να απευθυνθεί και να πει τι λάθος έγινε. Εξαιτίας ποιου σφάλματος, ποιας παράλειψης είχαμε μια νέα οδυνηρή ήττα. Και από τούτο το βήμα ερωτώ. Παραδώσατε το όνομα ναι ή όχι; Δεχθήκατε την παραχάραξη της ιστορίας μας ναι ή όχι;*⁷⁷⁹

Οι μαθητές/-τριες συχνά εκφράζουν ένα γενικότερο αλυτρωτικό όραμα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις εκφράζουν την επιθυμία ανασύστασης μίας Μεγάλης Ελλάδας, η οποία στα σύνορά της θα εμπερικλείει τις «αδιαμφισβήτητες» ιστορικά ελληνικές περιοχές. Η Ανατολική Ρωμυλία, η Ίμβρος, η Τένεδος, η Ανατολική Θράκη, η Κωνσταντινούπολη, η Μικρά Ασία, η Βόρειος Ήπειρος αποτελούν τμήματα όπου κατοικούν «αλύτρωτοι αδελφοί» και καθίσταται επιτακτική η ανάγκη απελευθέρωσης.

*Η πολιτική μας απέναντι στην Τουρκία πρέπει να γίνει περισσότερο αποφασιστική, με διεκδικήσεις, που θα είναι δυνατόν να αποτελέσει διαπραγματευτικό πλεονέκτημα σε μια μελλοντική διαπραγμάτευση. Δεν είναι δυνατό να μην υπάρχει, παραδείγματος χάριν ακόμη και αμφισβήτηση της τουρκικής κυριαρχίας στην Ίμβρο και στην Τένεδο, στις οποίες η Τουρκία έχει καταπατήσει όλες τις διεθνείς συνθήκες, που καθορίζουν τον τρόπο διοίκησής τους, ενώ το θέμα των ελληνικών περιουσιών στην Κωνσταντινούπολη θα πρέπει να συνδεθεί άμεσα με τις σχέσεις της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αντί να είναι απλώς η αφορμή για κάποιες διαμαρτυρίες, που γρήγορα σε κινούνται σε συρτάρια της διπλωματικής γραφειοκρατίας.*⁷⁸⁰

Και σας ερωτώ: ο Ελληνισμός δεν έχει δικαιώματα στην Κωνσταντινούπολη, στην Ίμβρο και Τένεδο, στη Βόρειο Ήπειρο, στον Πόντο; Η ύπαρξη εκεί ελληνικής μειονότητας, του ελληνικού στοιχείου, δε μας προσδίδει κάποια δικαιώματα; Δε λέμε να πάρουμε πίσω αυτά τα μέρη, αλλά τουλάχιστον να διεκδικήσουμε την ενημερία των σκλάβων αδελφών μας, από υποχρέωση σε

⁷⁷⁹ Πρακτικά 1999-2000, 273.

⁷⁸⁰ Πρακτικά 1996-97, 180.

αυτούς τους ανθρώπους, που από άποψης ιστορικής μνήμης αυτές οι αλύτρωτες πατρίδες πρέπει να τύχουν καλύτερης αντιμετώπισης από την ελληνική κυβέρνηση.⁷⁸¹

*Σε κάθε γη της Μακεδονίας να αναθεωρούμε τη στάση μας για τα πραγματικά σύνολο της ελληνικής Μακεδονίας στους αιώνες, αλλά και αυτής ακόμα της Ανατολικής Ρωμυλίας. Σε κάθε ζήτημα που θέτουν για τουρκικές μειονότητες, ας μη ξεχνάμε τους Έλληνες της Κωνσταντινούπολης, όσους απέμειναν, τους κρυπτοχριστιανούς του Πόντου, αλλά και τους εξισλαμισμένους Έλληνες της Κύπρου, της Μακεδονίας και της Κρήτης.*⁷⁸²

*Για όλα τα παραπάνω θέματα που ανέπτυξα προτείνω: Να εφαρμοστούν κατά γράμμα οι όροι της Συνθήκης της Λωζάννης, για να παραχωρηθεί αυτονομία στην Ίμβρο και την Τένεδο. [...] Έλληνες, πρέπει να βιαστείτε τώρα που διανύουμε μία εποχή ανακατατάξεων στα Βαλκάνια, για να μην έρθει μία μέρα που θα μιλάμε για μία ακόμη "χαμένη πατρίδα". Αρκετές χαμένες πατρίδες έκλαψε η Ελλάδα. Μαζί με τους αδερφούς μας στην Κύπρο, θα περιμένουμε τη μεγάλη στιγμή. Γιατί να μην μιλάμε και εμείς για μία μεγάλη Ελλάδα; Έλληνες, μην ξεχνάτε τα αλύτρωτα αδέρφια σας. Ευχαριστώ.*⁷⁸³

*Αντίθετα, μάλιστα, διεκδικούμε το σύνολο του ιστορικά κατοχυρωμένου χώρου μας μέσω της έντιμης διαπραγμάτευσης, όσον αφορά η διαπραγμάτευση στο χώρο που τώρα στερούμαστε -δηλαδή, Πόντο Κωνσταντινούπολη, τη Μικρά Ασία, Ίμβρο, Τένεδο, Β. Κύπρο- επιφυλασσόμενοι να ασκήσουμε τα ιστορικά μας δικαιώματα, όπως και όποτε εμείς θέλουμε. Επίσης, διατήρηση εκ μέρους της Ελλάδας στην επικαιρότητα της αδιαμφισβήτητης ελληνικότητας Ανατολικής Θράκης, του Πόντου, της Μικράς Ασίας, της Ίμβρου της Τενέδου.*⁷⁸⁴

Κάποιος συνάδελφός μας είπε ότι είδε τον Αρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο να κλαίει για τις χαμένες μας πατρίδες και ότι θα φτάσουμε κάποια στιγμή να κλαίμε και για τον Έβρο, τα Δωδεκάνησα κ.λπ. Πιστεύω ότι δεν είναι χαμένες αυτές οι πατρίδες, αλλά είναι σκλαβωμένες. Δεν έχουμε χάσει τίποτα, απλώς

⁷⁸¹ Πρακτικά 1996-97, 183.

⁷⁸² Πρακτικά 1996-97, 196.

⁷⁸³ Πρακτικά 2000-01, 216.

⁷⁸⁴ Πρακτικά 1996-97, 181.

*έχουμε κάποια μέρη της πατρίδας μας σκλαβωμένα. Είναι λάθος να τις χαρακτηρίζουμε χαμένες, απλώς τις κατέχει ένας εχθρός.*⁷⁸⁵

Συμπερασματικά, οι έφηβοι βουλευτές διακρίνονται από έναν αλτρωτικό αναθεωρητισμό, ο οποίος δεν πρέπει και δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκομμένος από τον εθνικισμό και κυρίως από την υιοθέτηση του ιδεολογήματος της αδιάσπαστης συνέχειας. Θεωρώντας αυτονόητη και δεδομένη την παραπάνω αντίληψη θεωρούν ότι πίσω από τη διεκδίκηση ενός νέου αλτρωτισμού υποκρύπτεται το σύμπλεγμα κατωτερότητας απέναντι στην αρχαία Ελλάδα και τη Δύση, ο φόβος της περαιτέρω συρρίκνωσης του Ελληνισμού, ο οποίος συνδέεται με τα μαζιμαλιστικά γεωπολιτικά σχέδια της Τουρκίας. Πρόκειται για έναν παράδοξο αμυντικό, αυτοεπιβεβαιωτικό εθνικισμό, ενώ στο μέλλον απαιτείται η διεκδίκηση των χαμένων πατρίδων.

⁷⁸⁵ Πρακτικά 1998-99, 219.

Γ.2.7: ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑ ΠΑΡΑΚΜΗΣ

Στην κατηγορία: *Ιδεολόγημα παρακμής* αριθμούνται 207 αναφορές, οι οποίες στην πραγματικότητα εκφράζουν μια αρνητική εθνική αυτοεικόνα για το παρόν. Το τελευταίο αντιμετωπίζεται ως κατώτερο ενός κανονιστικού προτύπου: του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος. Ο κανόνας της αρχαίας Ελλάδας φαντάζει ως ένα αξεπέραστο πρότυπο και κάθε σύγκριση με αυτό μοιάζει εκ προοιμίου άνιση. Η υστέρηση λοιπόν του παρόντος κατατρώγει τη σκέψη των παιδιών και φαίνεται να συμπληρώνει μία προηγούμενη κατηγορία: τον πολιτισμό, στην οποία η θετική αξιολόγηση του αρχαίου παρελθόντος ήταν καταφανής. Πρέπει, ωστόσο, να επαναληφθεί ότι η ανωτερότητα αναφερόταν στο επίπεδο του πνευματικού πολιτισμού, αφού η σύγκριση σε επίπεδο υλικό δεν θα επιβεβαίωνε το ιδεολογικό σχήμα που οι μαθητές/-τριες έχουν εσωτερικεύσει. Η επιλεκτική λοιπόν σύγκριση είναι αναμενόμενη.

Ως προς τον εκφυλισμό του νεώτερου και κυρίως του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, αυτός ενδύεται συνήθως τον μανδύα της γλωσσικής αλλοτρίωσης. Ο μύθος της γλωσσικής παρακμής φαίνεται να είναι βαθιά ριζωμένος στη σκέψη των μαθητών/-τριών. Η Άννα Φραγκουδάκη σκιαγραφεί με καυστικό τρόπο τον θεμελιωμένο και «αυταπόδεικτο» μύθο: «Σύμφωνα με τον μύθο, η ελληνική γλώσσα πάσχει από λεξιλογική “φτώχεια” και ποιοτική “υποβάθμιση”, με αποτέλεσμα να κινδυνεύει από ακόμα μεγαλύτερη αλλοίωση ή και εξαφάνιση, μέσα από τη γλωσσική “ευτέλεια” και τη “ρύπανση” από ξένες λέξεις. Βασικό αίτιο της παρακμής λέγεται ότι είναι “η αποκοπή της γλώσσας από τις ρίζες της” και θεραπεία της ασθένειας ο αναπλουτισμός της με αναγωγή σε αυτές τις “ρίζες”»⁷⁸⁶. Η «αλήθεια» αυτή αναπαράγεται και από τους εκπαιδευτικούς⁷⁸⁷ και πλέον δεν αμφισβητείται από τους νέους. Γι’ αυτό

*Είναι χρέος σας να κάνει κάτι αυτό το πρόβλημα, το οποίο μαζί με την αλλοτρίωση της ελληνικής γλώσσας αποτελούν, κατά τη γνώμη μου, τα δύο μεγαλύτερα προβλήματα της Ελλάδας.*⁷⁸⁸

Δεν αφομοιώνουμε σωστά τα ξένα στοιχεία και αλλοτριώνεται έτσι ο πολιτισμός μας. Είναι υπαρκτή στη ζωή μας η εισβολή των ξένων συνθηθειών προς όλους τους τομείς. Υπάρχει αλλοτρίωση της γλώσσας μας, εξαιτίας της χρησιμοποίησης των ξένων λέξεων. Πρέπει, λοιπόν, να αγωνιζόμαστε για να

⁷⁸⁶ Άννα Φραγκουδάκη, «Πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας», στο Άννα Φραγκουδάκη και Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 177.

⁷⁸⁷ Άννα Φραγκουδάκη, ό.π., 192.

⁷⁸⁸ Πρακτικά 1995-96, 204.

κρατήσουμε τον πλούτο της γλώσσας μας ζωντανό, διότι η γλώσσα αποτελεί αναπόσπαστο και σημαντικότερο στοιχείο του πολιτισμού μας.⁷⁸⁹

Κύριε Πρόεδρε, η ελληνική γλώσσα περνάει σήμερα τη μεγαλύτερη κρίση της ιστορίας της. Η γλώσσα αυτή, που έδωσε πνοή στο ανήσυχο ελληνικό πνεύμα, που γοήτευσε ολόκληρη την ανθρωπότητα, που τροφοδοτούσε αδιάκοπα επί 3,5 χιλιετίες τον παγκόσμιο πολιτισμό, που αποτέλεσε το σκεύος εκλογής της θείας οικονομίας και έγινε η νικήτρια του θανάτου, σήμερα αργοπεθαίνει, λαβωμένη από την απλούστευση και την κακοποίηση. Η γλώσσα των θεών, που την σεβάστηκαν χιλιετίες για τη μοναδική της τελειότητα, την ακρίβεια και τη σαφήνεια, όπως και τη διατύπωση νοημάτων, στις μέρες μας βρίσκεται σε κατάσταση αποσύνθεσης.⁷⁹⁰

Σήμερα, που η τεχνολογία έχει απλώσει παντού τα δίκτυα της, θέτοντας σε δοκιμασία τον ανθρωπισμό μας, οι περισσότεροι έχουν μία μανία να μη στρέφονται σε ό,τι ελληνικό, αλλά σε άλλους δρόμους που οδηγούν στην υπονόμηση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού μας, καθώς και στον καταστροφικό μοντερνισμό.⁷⁹¹

Με πλημμυρίζει η οργή, όταν σκέφτομαι πως η γλώσσα μου, αυτή η λαλίστατη και εύηχη γλώσσα, κάθε στιγμή και κάθε λεπτό ευνουχίζεται, ακρωτηριάζεται. Και ακρωτηριασμένη γλώσσα είναι ακρωτηριασμένος νους. Ο θάνατός της ύπουλος, αργός, βουβός, βασανιστικός. Στην αρχή εκτοπίζεται η καθαρεύουσα. Έπειτα αποκοβόμαστε από τον αρχαίο λόγο με την κατάργηση των αρχαίων ελληνικών. Ακολουθεί η κατάργηση των κανόνων της γραμματικής και η επιβολή του μονοτονικού, που στην πράξη γίνεται ατονικό. Στη συνέχεια έρχεται η κατάργηση της ιστορικής ορθογραφίας και μετά η φωνητική γραφή και το λατινικό αλφάβητο.⁷⁹²

Η γλωσσική αυτοκαταδίκη και η καταστροφική προφητεία εδράζεται στην αδιάσπαστη γλωσσική συνέχεια και στην ανωτερότητα της αρχαίας έναντι της νέας και θεραπεύεται με την ενίσχυση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (από το πρωτότυπο και στο γυμνάσιο) στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η λογική που διέπει αυτήν την «θεραπεία» είναι ότι «θα μάθουμε καλύτερα τη γλώσσα μας, αν μάθουμε καλά μία άλλη

⁷⁸⁹ Πρακτικά 1998-99, 163.

⁷⁹⁰ Πρακτικά 1997-98, 158.

⁷⁹¹ Πρακτικά 1999-2000, 638.

⁷⁹² Πρακτικά 2002-03, 191.

γλώσσα (αρχαία)». Η δια της τεθλασμένης βελτίωση της γλωσσικής ικανότητας είναι αμφισβητήσιμη⁷⁹³ και ο Δ. Μαρωνίτης γράφει: «Πρόκειται για ένα είδος ακατανόητης ενδογλωσσικής ανισοτιμίας, η οποία οδηγεί στην αυθαίρετη υπόθεση ότι η νέα ελληνική γλώσσα χρειάζεται την υποστήριξη της αρχαίας ελληνικής, για να καλύπτει τα κάθε λογής κενά της»⁷⁹⁴. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να έχουμε κατά νου ότι η κοινή νέα ελληνική γλώσσα αποτελεί μία τεχνητή κατασκευή, η οποία συντέθηκε μετά τη συγκρότηση του ελληνικού εθνικού κράτους για την κατασκευή εθνικής συνείδησης⁷⁹⁵. Η γλωσσική ορθοδοξία αποτέλεσε εργαλείο προκειμένου να αποδειχθεί η γλωσσική συνέχεια και η συνεπακόλουθα η εθνική συνέχεια⁷⁹⁶. Το να υποστηρίζει κάποιος το αδιαίρετο «ομόγλωσσον-ομοίαιμον» αποτελεί άλλο ένα μύθο που κατατρύχει όχι μόνο το δημόσιο λόγο, αλλά συχνά και τον επιστημονικό⁷⁹⁷.

Βέβαια, το ιδεολόγημα της παρακμής και της φθίνουσας πορείας του ελληνικού πολιτισμού παίρνει και άλλες μορφές, όπως ο γενικότερος εκφυλισμός του πνευματικού πολιτισμού, αλλά και η υλική υστέρηση και η απειλή βιολογικής εξαφάνισης του ελληνικού έθνους. Η απαισιόδοξη αυτή στάση οδηγεί σε μία νοσταλγική ενατένιση του παρελθόντος, αλλά και αντίστροφα. Σε κάθε περίπτωση το παρόν αλλά και το μέλλον διαγράφονται δυσοίωνα, αφού οι σύγχρονοι/-ες Έλληνες/-ίδες δεν νιώθουν ικανοί να αντιληφθούν ότι η ιστορία είναι δημιουργία. Αυτοεγκλωβίζονται σε ένα τεχνηέντως ιδεατό παρελθόν, «παραλύουν» και χάνουν κάθε ίχνος αυτονομίας. Πολιτικά άβουλοι μετατρέπονται ευκολότερα σε παθητικούς δέκτες των εξουσιαστικών προσταγμάτων και οδηγούνται στην μοιρολατρική αντιμετώπιση του παρόντος μέσα από μία παραδειγματική και συνάμα ευνουχιστική νοηματοδότηση του ιστορικού χρόνου.

Φαινομενικά, η πρόοδος του τεχνικού πολιτισμού έχει ως αποτέλεσμα τόσο την άνοδο του βιοτικού, όσο και την εξύψωση του πολιτιστικού επιπέδου των σημερινών ανθρώπων. Ουσιαστικά, όμως, η πρόοδος είναι επιφανειακή

⁷⁹³ Άννα Φραγκουδάκη, ό.π., 178· Γιάννης Χάρης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκη, Αθήνα 2007, 13· Α.-Φ. Χριστίδης, «Η αρχαία και νεότερη ελληνική γλώσσα: Η αυτονομία της δημοτικής», στο Γιάννης Χάρης, ό.π., 35.

⁷⁹⁴ Δ. Μαρωνίτης, «Αρχαία ελληνική γλώσσα: Μύθοι και μυθοποίηση», στο Γιάννης Χάρης (επιμ.), ό.π., 21.

⁷⁹⁵ R. J. B. Boswoerth, «Nationalism», in Gordon Martel (ed.), *A Companion to International History 1900-2001*, Blackwell Publishing Oxford – Malden – Victoria 2007, 26-38.

⁷⁹⁶ Peter Mackridge, "A language in the Image of the Nation: Modern Greek and Some Parallel Cases", in Roderick Beaton and David Ricks (eds.), *The Making of the Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, King's College London Publications, 2009, 177-88. Ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των εβραϊκών, τα οποία στα τέλη του 19^{ου} αιώνα έπαψαν να μιλιούνται και «αναστήθηκαν» προκειμένου να αποδειχθεί η γλωσσική συνέχεια.

⁷⁹⁷ Δ. Μαρωνίτης, ό.π., 15-22.

και οδήγησε στην αλλοίωση των πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους και στη διακοπή της ιστορικής συνέχειας σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο.⁷⁹⁸

Σήμερα, στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, πολλά είναι τα προβλήματα που μαστίζουν τον πλανήτη μας. Ένα από τα σημαντικότερα είναι και το δημογραφικό, το οποίο απασχολεί, κυρίως την ήπειρό μας, την Ευρώπη, που χαρακτηρίζεται και ως γηραιά. Σε όλη την έκτασή της, το πρόβλημα της υπογεννητικότητας είναι έντονο. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, το ποσοστό των γεννήσεων μειώνεται κάθε χρόνο. Κύρια αίτια για το κοινωνικό αυτό φαινόμενο είναι πρώτον, η ακρίβεια της σύγχρονης ζωής. Τα νέα ζευγάρια δεν αποφασίζουν να κάνουν παιδιά, καθώς δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες της σημερινής κοινωνίας. Ακόμη και αν δημιουργήσουν οικογένεια περιορίζονται στο ένα παιδί, το μέλλον του οποίου μπορούν με λίγη προσπάθεια να εξασφαλίσουν.⁷⁹⁹

Όλα αυτά περάσανε στις πιο σκοτεινές σελίδες της ιστορίας μας και γράφτηκαν με τα πιο μελανά γράμματα. Όλα αυτά έγιναν αποδείξεις και εμείς, οι πολίτες του αύριο, γίναμε μάρτυρες μιας ανύπαρκτης εξωτερικής πολιτικής. Υφιστάμεθα μια καθημερινή καταρράκωση της εθνικής μας υπερηφάνειας. "Δυστυχώς επτωχέυσαμεν". Ναι, επτωχέυσαμεν από ιδέες, όνειρα και από κράτος. Η πολιτική είναι επιστήμη, είναι τέχνη. Η εξωτερική πολιτική μιας χώρας, δεν είναι δυνατόν να οικοδομείται πάνω σε ασταθή και αβέβαια θεμέλια, να μην έχει συγκεκριμένους στόχους και να στηρίζεται σε διαρκείς παραχωρήσεις και υποχωρήσεις. Έως πότε θα σχοινοβατούμε; Έως πότε θα υποκλινόμαστε με δουλοπρέπεια στα ξενικά συμφέροντα και ως πότε θα χορεύουμε στους ρυθμούς που εκείνοι μας επιβάλλουν;⁸⁰⁰

Πώς μπορεί άραγε ο κάθε σκεπτόμενος άνθρωπος να αποδεχθεί ότι ένα μόλις χρόνο πριν την είσοδο της ανθρωπότητας στον 21^ο αιώνα, τα ανθρώπινα δικαιώματα και δίκαια θα χρησιμοποιούνταν ως ευτελή προσχήματα πολεμικών επιθέσεων; Στην Ελλάδα τα προβλήματα πληθαίνουν καθημερινά. Η Θράκη, τα νησιά μας, οι ακριτικές περιοχές αργοπεθαίνουν. Η ιστορία μας παραχαράσσεται. Η εθνική περηφάνια, που είχαμε κάποτε ως λαός, θυσιάζεται σε βωμούς αδίστακτων εκσυγχρονισμών.

⁷⁹⁸ Πρακτικά 1996-98, 128.

⁷⁹⁹ Πρακτικά 2004-05, 426.

⁸⁰⁰ Πρακτικά 1998-99, 232.

*Αργοπεθαίνουμε, χανόμαστε, σβήνουμε από το χάρτη. Εσείς, όλοι εμείς, τι κάνουμε γι' αυτό;*⁸⁰¹

*Όμως, η δουλική μίμηση των ξένων θα μας οδηγήσει σταδιακά στην απώλεια της εθνικής μας ταυτότητας. Η πνευματική ζωή του τόπου χάνεται, γιατί ξεκόβει από τις πηγές της αρχαίας και νεότερης πνευματικής παράδοσης. Η τέχνη υποτάσσεται στους αισθητικούς κανόνες των ξένων έργων, που δεν ανταποκρίνονται στην καλαισθησία του Έλληνα. Ο χορός, η μουσική και τα τραγούδια μας, που είναι δεμένα με τις ιστορικές μνήμες και τις ευαισθησίες των Ελλήνων, αντικαθίστανται από κακόχημα ξένα. Η γλώσσα μας αλλοιώνεται με ξένες λέξεις και εκφράσεις και οδηγούμαστε αργά, αλλά σταθερά στη διάβρωση της εθνικής μας οικονομίας. Παραδοσιακές αξίες χάνουν το κύρος τους. Η λεβεντιά και το φιλότιμο που δείχνουν την αρχοντιά του λαού μας, σιγά – σιγά εκλείπουν. Τέλος, η μαζική αγορά και κατανάλωση ξένων προϊόντων δημιουργεί συναλλαγματικό πρόβλημα στη χώρα μας.*⁸⁰²

*Τα κλαδιά, λοιπόν, του «δέντρου» του Ελληνισμού έχουν αρχίσει να λιγοστεύουν και να ξεραίνονται. Η «ρίζα» των πνευματικών μας εφοδίων, η εθνική μας συνείδηση, παραμένει άραγε χλωρή, ώστε να μας επιτρέψει τη συνέχιση της ιστορικής μας πορείας στις όποιες δύσκολες στιγμές; Φαινόμενα –απότοκα του σύγχρονου τρόπου ζωής μας- όπως οι εκτρώσεις, η πτώση του ορίου της πρώτης επαφής με το τσιγάρο και τα ναρκωτικά έχουν ήδη παρατηρηθεί σε πολλά παιδιά των πρώτων τάξεων του δημοτικού και είναι σίγουρα άκρως ανησυχητικά. Οφείλονται, όμως, στην έλλειψη προτύπων ζωής, επιβεβαιώνοντας και την βαθιά κρίση των κατεχοχών φορέων διαμόρφωσης της ατομικής, εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης του παιδιού και του νέου, της οικογένειας και της παιδείας.*⁸⁰³

Γενικότερα, διαπιστώνεται μία απαξίωση του παρόντος, μία αυτοκαταδίκη και η έλλειψη των χαρακτηριστικών εκείνων της ιστορικής σκέψης των μαθητών που θα τους επέτρεπε να αντιληφθούν την ιστορικότητα κάθε εποχής και έτσι να αποδράσουν από τη μέγγενη του αρχαίου ελληνικού κανονιστικού προτύπου. Βέβαια, με δεδομένο ότι η ιστορική εγγραμματοσύνη δεν περιορίζεται μόνο στο σχολείο⁸⁰⁴, εύκολα αντιλαμβάνεται

⁸⁰¹ Πρακτικά 1998-99, 219.

⁸⁰² Πρακτικά 2002-03, 461.

⁸⁰³ Πρακτικά 2003-04, 320.

⁸⁰⁴ Ο Seixas επισημαίνει ότι η δημόσια ιστορία και το προσωπικό φίλτρο του μαθητή διαμορφώνουν την αντίληψή του για το ιστορικά σημαντικό. Seixas, Peter Seixas, «Mapping the terrain of historical significance», *Social Education* 61, 1997, 22-27

κάποιος ότι οι αλλαγές στην ιστορική εκπαίδευση είναι αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για ένα σταδιακό αναπροσανατολισμό.

Γ.2.8: ΕΘΝΙΚΗ ΟΜΟΙΟΓΕΝΕΙΑ

Οι αναφορές της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι σχετικά λίγες (μόλις 48) και περιστρέφονται γύρω από μία αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο εθνικός εαυτός εκλαμβάνεται ως αδιαφοροποίητος. Η εθνική ομοιογένεια πρέπει να συνδεθεί αιτιωδώς με την ιδεολογία του εθνικισμού και τη συγκρότηση του εθνικού κράτους. Η νεωτερική αυτή ιδεολογία έχει, ανάμεσα στους άλλους, στόχο την επίτευξη της αυτονομίας και της συλλογικής ταυτότητας μέσω της απόλυτης ενότητας ανάμεσα στα μέλη που τη συγκροτούν. Θεσμοί όπως η εκπαίδευση και η στρατιωτική θητεία αποτελούν όχημα για την επίτευξη της ομοιογένειας. Οι κοινωνικές, οικονομικές, πολιτισμικές διαφοροποιήσεις εξοβελίζονται, υποβαθμίζονται ή αποσιωπούνται προκειμένου να υλοποιηθεί η εθνική ορθοδοξία. Καταλύτης στην προσπάθεια αυτή υπήρξε η τυπογραφία, η οποία συντέλεσε στη δημιουργία των φαντασιακών κοινοτήτων⁸⁰⁵. Πέραν λοιπόν από την αδιάλειπτη συνέχεια στον χρόνο, η ομοιογένεια στον χώρο αποτέλεσαν και αποτελούν βασικές επιδιώξεις του εθνικού κράτους, ενώ από τα παραπάνω προκύπτει και η μοναδικότητα του έθνους, η οποία είναι ασυμβίβαστη προς άλλες και πρέπει να διαφυλαχθεί και να καλλιεργηθεί. (σφάλμα ταυτολογίας: το έθνος είναι μοναδικό γιατί είναι μοναδικό). Σε καμία περίπτωση δεν υπονοείται ότι τα εθνικά αυτά χαρακτηριστικά επινοήθηκαν αυθαίρετα, αφού οι σύγχρονοι εθνικισμοί αποτελούν αναπλάσεις μεσαιωνικών πραγματικοτήτων⁸⁰⁶. Ωστόσο, τα ήδη υπάρχοντα «υλικά» δομούν ένα νέο «οικοδόμημα» ή ακόμη καλύτερα έχουμε «Παλιά υλικά για την κατασκευή επινοημένων-νεωτερικιστικών παραδόσεων για καινοφανείς σκοπούς». Η «επινοημένη παράδοση» υπηρετεί την επιβολή της κοινωνικής συνοχής, καθιερώνει ή νομιμοποιεί σχέσεις εξουσίας και θεσμούς και τέλος εγχαράσσει πεποιθήσεις⁸⁰⁷.

Η επίπλαστη εθνική ομοιογένεια, η οποία καλλιεργείται τόσο από τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια⁸⁰⁸, όσο και από τα βαλκανικά⁸⁰⁹ ουσιαστικά εγγράφεται σε ένα

⁸⁰⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso Books, London 1991.

⁸⁰⁶ McCrone, D., *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού, Οι αυριανοί μας πρόγονοι*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2008.

⁸⁰⁷ Homsbawm E. J. and Ranger T., *Η επινοήση της παράδοσης*, Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

⁸⁰⁸ Θάλεια Δραγώνα «Όταν η εθνική ταυτότητα απειλείται». Ψυχολογικές στρατηγικές αντιμετώπισης», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), *''Τι είν' η πατρίδα μας;''*: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, ό.π., 72-105· Αβδελά Έφη, *Ιστορία και Σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998.

⁸⁰⁹ P. Xochellis, A. Kapsalis, A. Andreou, A. Ismirliadou, D. Loukidou, K. Bonides, S. Hatzosavvides, "The Image of the "Other" in the School Histor Textbooks of the Balkan Countries"», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), *The Image of the "Other"/Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Countries*, ό.π., 43-69· Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της βαλκανικής 1991- 1993*, Gutenberg, Αθήνα, 2004.

εθνικιστικό προσανατολισμό που διατρέχει τη σχολική εκπαίδευση και η οποία προσπαθεί να επιβάλει ένα μονοκεντρικό έθνος εις βάρος της πολυκεντρικότητας και αποτελεί τροχοπέδη σε κάθε προσπάθεια να εμπεδωθεί στους/στις μαθητές/-τριες η δημοκρατική νοοτροπία και ο σεβασμός στη διαφωνία⁸¹⁰. Η επίταση του φαινομένου ερμηνεύεται και από τη ρευστότητα του νέου, παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος, χωρίς να υπονοείται ότι η προγενέστερη προσέγγιση είχε λιγότερο μονοκεντρικό χαρακτήρα. Έτσι, ο Ψυχοπαίδης υποστηρίζει ότι «η εξήγησή του πρέπει να αναζητηθεί στον κοινωνικό αποπροσανατολισμό που προέρχεται από την κατάρρευση πολιτικών πλαισίων που προσέδιδαν σχετική βεβαιότητα στις αναμονές ειρηνικής συμβίωσης των ανθρώπων. Καθώς αυτές διαψεύδονται και καθώς η βεβαιότητα εκλείπει και αυξάνει ο φόβος προ του αγνώστου, αναζητείται η τελευταία βεβαιότητα στη γλώσσα, στο έθνος και την ορθολογικά μη προσδιορίσιμη "ταυτότητα"»⁸¹¹. Ουσιαστικά υποσκάλπτονται και τα θεμέλια της πολιτικής κοινωνίας, καθώς αποκλείεται ως αντιπατριωτική και αντεθνική οποιαδήποτε διαφοροποίηση ή απόκλιση από το τεχνητό «εθνικό συμφέρον»: «η εθνική/εθνικιστική, δηλαδή, ταυτότητα που συγκροτεί ο εκάστοτε εθνικισμός, είναι μια υπέρτερη ταυτότητα που ενορχηστρώνει, ενσωματώνει, οργανώνει, ανασυνθέτει, διευθετεί και ιεραρχεί όλες τις άλλες κοινωνικές και ατομικές ταυτίσεις»⁸¹².

Στο πλαίσιο που μόλις περιγράφηκε, οι μαθητές/-τριες προσπαθούν να εξοβελίσουν τις μειονοτικές ομάδες, ομογενοποιώντας τις. Έτσι, οι Πομάκοι παρουσιάζονται μέσα από ένα παραμορφωτικό πρίσμα ως ελληνικά φύλα, αυτόχθονα και ανόθευτα στο πέρασμα του χρόνου⁸¹³.

Τώρα, θα ήθελα να αναφερθώ στη Θράκη. Οι Πομάκοι, όπως ανέφερε και ο συνάδελφος, είναι ελληνικότητας καταγωγής και δεν είναι μειονότητα, όπως είναι η Βόρειος Ήπειρος, που είναι αναγνωρισμένη από τη ΔΑΣΕ και στον ΟΗΕ, αλλά είναι θρησκευτική μειονότητα. Πρέπει επομένως να διδάσκονται ελληνικά. Για ποιο λόγο λοιπόν διδάσκονται τα τούρκικα; Κι εμείς έπρεπε τόσα χρόνια να διδασκόμεθα τα ελληνικά. Εγώ, όμως, διδασκόμουν αλβανικά οκτώ χρόνια, χωρίς να το θέλω, γιατί ένιωθα

⁸¹⁰ Μενέλαος Γκίβαλος, *Πολιτική κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικό περιβάλλον*, Νήσος, Αθήνα 2005, 56-61.

⁸¹¹ Κώστας Ψυχοπαίδης, «Εθνικισμός, εθνισμός και δημοκρατία», στο *Έθνος, Κράτος, Εθνικισμός*, ό.π., 64.

⁸¹² Νίκος Δεμερτζής, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», στο *Έθνος, Κράτος, Εθνικισμός*, ό.π., 81.

⁸¹³ Οι Πομάκοι αποτελούν θύματα μίας στρατηγικής ομογενοποίησης είτε από τους Έλληνες είτε από τους μουσουλμάνους. Παραδείγματος χάριν, οι τελευταίοι μέσω του χότζα βοηθούν όσους Πομάκους κατεβούν από τα ορεινά χωριά σε αστικές περιοχές να βρουν δουλειά, υπαγορεύοντάς τους, ωστόσο, να μιλούν αποκλειστικά την τουρκική και όχι την πομακική. Βλ. σχ. Ευτυχία Βουτυρά, «Ανάμεσα σε δύο πατρίδες», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, ό.π., 267-95.

*Ελληνίδα και ήθελα να μάθω τη γλώσσα μου. Εάν τώρα ήθελα ως δεύτερη γλώσσα τα αλβανικά, θα τα διάλεγα μόνη μου. Πρέπει, λοιπόν, να ιδρύσουμε ελληνικό σχολείο*⁸¹⁴

*Βλέπω καθημερινά το προξενείο της Κομοτηνής να δρα ασύστολα χωρίς κανένα περιορισμό. Φανατίζουν ακόμα και τους γύφτους, παραμυθιάζοντάς τους με τη χορηγία δορυφορικών κεραιών, σαν πρόσχημα δήθεν μέριμνας προς αυτούς από την Τουρκία. Οι Πομάκοι, οι αυτόχθονες Έλληνες, έχουν γίνει έρμαιοι του ισλαμικού φανατισμού. Οι ελιγμοί των Τούρκων πανέξυπνοι. Η δράση της προπαγάνδας τους ξεπερνά κάθε όριο. Από το προξενείο της Κομοτηνής ως την ανώτερη τουρκική διπλωματία γίνονται έξοχοι χειρισμοί.*⁸¹⁵

*Οι τσιγγάνοι, λοιπόν, κατάγονται από μικρασιατικά φύλα, που μέσα στους αιώνες προωθούμενα βαθμιαία από τα βόρεια της Ανατολής εισέβαλαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Ο τσιγγάνικος λαός είναι, ίσως, ο μόνος λαός που έχει υποστεί τόσο οικτρά τη δίωξη, τη φυσική εξόντωση, την εθνοκτονία, καθώς επίσης τις πιο ακραίες μορφές προκατάληψης και αδικίας, της απόρριψης και της περιθωριοποίησης.*⁸¹⁶

Εκπροσωπώ το Β' Ενιαίο Λύκειο Λαμίας. Θα σας μιλήσω για ένα σημαντικό και φλέγον θέμα, τους λαθρομετανάστες. Στη χώρα μας την τελευταία δεκαετία εισήλθαν παρανόμως πολλές εκατοντάδες πρόσφυγες και κατέκλυσαν τις πόλεις και την ύπαιθρο ζητώντας εργασία. Αυτό έγινε άναρχα με αποτέλεσμα να έχουμε προβλήματα και σαν πολίτες και σαν κράτος. Τα προβλήματα έχουν γίνει γνωστά από τα Μ.Μ.Ε., εκτός από εκείνα που δε βλέπουν το φως της δημοσιότητας. Ακούγοντας φήμες ότι ακόμη τρεισήμισι εκατομμύρια λαθρομετανάστες θα εισέλθουν στη χώρα μας τα επόμενα δέκα χρόνια, προτείνω να υπάρξει φραγμός, διότι πιστεύω ότι η εισροή αυτή έχει άλλο σκοπό. Είναι ένα από τα σχέδια εξαφάνισης της ομοεθνίας του ελληνικού κράτους, δημιουργώντας μειονότητες συνεχώς στη χώρα μας και καθώς συνεχίζεται η υπογεννητικότητα των Ελλήνων, για την οποία οι επιστήμονες ανακοινώνουν από τα Μ.Μ.Ε. προβλέψεις, ότι με το μεγάλο ποσοστό υπερηλίκων που έχουμε στο Κράτος μας το 2025 θα είμαστε περίπου

⁸¹⁴ Πρακτικά 1995-96, 123.

⁸¹⁵ Πρακτικά 1995-96, 143.

⁸¹⁶ Πρακτικά 1999-2000, 234.

*2.500.000 Έλληνες στη χώρα μας. Γι' αυτό θα πρέπει να διευθετηθεί το θέμα των λαθρομεταναστών και η ελληνική αστυνομία να δραστηριοποιηθεί.*⁸¹⁷

Ενίοτε, βέβαια, ακολουθείται μία πιο «σκληρή» στρατηγική η οποία διαγράφει πλήρως κάθε διαφοροποίηση και φυγόκεντρη τάση από τον ιδεότυπο της ελληνικής εθνικής ταυτότητας: όλοι οι Έλληνες έχουν κοινά θρησκευτικά, εθνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Η αντίληψη αυτή καλλιεργείται και από τα ελληνικά και κυπριακά σχολικά εγχειρίδια, τα οποία αντιλαμβάνονται την εθνική ομοιογένεια ως αρετή και πλεονέκτημα. Χαρακτηριστικά, το εγχειρίδιο ιστορίας της Γ' Λυκείου θεωρητικής κατεύθυνσης γράφει: «Το κύριο πρόβλημα ήταν η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στις περιοχές αυτές. Στη σχετικά ομοιογενή Ήπειρο, για παράδειγμα, δίπλα στους 160.000 Έλληνες υπήρχαν, το 1914, 38.000 μουσουλμάνοι (αλβανικής κυρίως καταγωγής) και μερικές χιλιάδες Εβραίοι»⁸¹⁸. Αν και οι έφηβοι που συμμετείχαν στο πρόγραμμα δεν είχαν διδαχθεί το συγκεκριμένο μάθημα, αναπαράγουν ανάλογες αντιλήψεις. Η «μονολιθική εθνική ταυτότητα» (sic) αποτελεί, «για αυτούς», ένα από τα ισχυρότερα πλεονεκτήματα της σύγχρονης Ελλάδας.

*Είμαστε μια χώρα με εθνική, της θρησκευτική και πολιτιστική ομοιογένεια, Κράτος σταθερότητας και κάποιας οικονομικής δυναμικής, σχετικά με τους γείτονές μας, διατηρούμε παραδοσιακές σχέσεις φιλίας με όλους τους λαούς του κόσμου, είμαστε η μοναδική χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ανατολική Μεσόγειο και μέλος του NATO με εξέχουσα γεωγραφική θέση και υψηλό βιοτικό επίπεδο. Είναι λοιπόν άξιο απορίας, γιατί η χώρα μας αντιμετωπίζει αμφισβήτηση από την Τουρκία και κινδυνεύει κατά καιρούς από διεθνή απομόνωση και γενικά νιώθει αδικημένη και παραμελημένη.*⁸¹⁹

Η χώρα μας αποτελεί ένα κράτος συμπαγές και ομοιογενές με μια μονολιθική εθνική ενότητα, που πλησιάζει το 99%. Σύγχρονοι κίνδυνοι ωστόσο,

⁸¹⁷ Πρακτικά 1999-2000, 458.

⁸¹⁸ *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας*, ΟΕΒΔ, Αθήνα 2001, 51.

Ο καταστροφικός χαρακτήρας και η καταδίκη της ανομοιογένειας διατρέχει όχι μόνο τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, αλλά και γεωγραφίας και λογοτεχνίας. Βλ. σχετικά Άννα Φραγκουδάκη, «Πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), *''Τί είν' ή πατρίδα μας;''*: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, ό.π., 153-156· Μαρία Κελεπούρη, διδακτορική διατριβή, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006, Συμπεράσματα· Zvi Bekerman, Michalinos Zembylas, Claire McGlynn, «Working toward the De-essentialization of Identity Categories in Conflict and Postconflict Societies: Israel, Cyprus, and Northern Ireland», *Comparative Education Review*, vol. 53, no. 2. February 16, 2009, 6.

⁸¹⁹ Πρακτικά 1995-96, 142.

επιβουλές εχθρών και συμφωνίες φίλων, συγκεκριμένα ή έκδηλα αποσκοπούν σε ένα αδιάλειπτο πόλεμο εξασθένησης του Ελληνισμού. Αλλά γεννηθήκαμε Έθνος δυνατό και από την αυγή της ιστορίας δώσαμε δείγματα γραφής αντάξια της θεώρησης "η Ελλάδα προορίζεται να ζήσει και θα ζήσει". Όταν οι πρόγονοί μας αξιώθηκαν να φυλάζουν Θερμοπύλες και να καταφέρουν πλήγματα ανεπανόρθωτα σε όλο κείνο το μωσαϊκό φυλών και ισχυρών, που επεδίωξαν να μολύνουν τη γη που μας ανήκει δικαιοματικά, και ενίσχυσαν την ιδέα της μεγάλης Ελλάδας, και αξίωσαν να ζήσουν οι Έλληνες σε ένα χώρο που τον απόκτησαν με κόπο, τον καλλιέργησαν με νου, τον διαφύλαξαν με σθένος, πώς εμείς στρεφόμαστε στα υποπροϊόντα του πολιτισμού της Δύσης, τα οποία, χωρίς να τα αφομοιώνουμε δημιουργικά σε σχέση με ταυτότητά μας, δεν κινδυνεύουμε να απολέσουμε την ίδια την υπόστασή μας,⁸²⁰

Όσον αφορά τον περιορισμό της ταυτότητας σε διάφορες χώρες πολιτισμικές, νομίζω δεν έχει να κάνει με την πολυπολιτισμικότητα των χωρών αυτών, γιατί και η Ελλάδα δεν είναι ένα κράτος πολυπολιτισμικό, παρ' όλα αυτά είχαμε εθνικό διχασμό τα τελευταία 200 χρόνια.⁸²¹

Το ιδεολόγημα της εθνικής ομοιογένειας, μαζί με αυτό της αδιάσπαστης συνέχειας λειτουργούν ως μία εθνική σταθερά σε ένα κόσμο συνεχώς μεταβαλλόμενο⁸²². Έτσι, κάθε εσωτερική διαφοροποίηση γίνεται αντιληπτή ως διχόνοια, η οποία «χαρακτήριζε ανέκαθεν το ελληνικό έθνος». Η πορεία της ελληνικής εθνογένεσης είχε ως κεντρικό άξονα την ομοιομορφία και «η θεμελίωση του νεοσύστατου κράτους σε μία εθνική αυτογνωσία, η οποία κατέστησε την ομοιότητα μέτρο της συλλογικής ταυτότητας και απαξίωσε τη διαφορά, ολοκληρώθηκε θριαμβευτικά στη διάρκεια του επόμενου αιώνα [20⁰⁰]. Η έντονα προβεβλημένη εθνική ομοιογένεια είναι ένα από τα πιο λαμπερά κοσμήματα της ελληνικής εθνογένεσης»⁸²³. Οι κοινωνικές συγκρούσεις υποβαθμίζονται⁸²⁴ και η διχόνοια λειτουργεί ως άλλοθι, το οποίο αποκρύπτει τις

⁸²⁰ Πρακτικά 1996-97, 196.

⁸²¹ Πρακτικά 2001-02, 378.

⁸²² Άννα Μαντόγλου, ό.π., 200-01.

⁸²³ Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης (επιμ.), ό.π., 70-71.

⁸²⁴ Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει και από έρευνα της Θάλειας Δραγώνα, Άννας Φραγκουδάκη και Faruk Birtek. Βλ. σχετικά Thalia Dragonas, Faruk Birtek and Thalia Dragonas, «Greek and Turkish Students' Views on History, the Nation and Democracy», in Faruk Birtek and Thalia Dragonas (eds.), *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, Routledge, Oxon 2005, 161-80.

εσωτερικές διαφοροποιήσεις και τα συγκρουόμενα εσωτερικά συμφέροντα, καταργώντας την έννοια της ταξικότητας και προσδίδοντας ένα ανιμιστικό χαρακτήρα στο έθνος.

Επίσης, κάτι πολύ σημαντικό είναι ότι οι σημερινοί νέοι δεν μαθαίνουν σωστά την ιστορία και πιστεύω πως, όπως, στις προηγούμενες γενιές υπήρχαν πολλοί αγράμματοι, λόγω διάφορων κοινωνικών και οικονομικών καταστάσεων και πολλοί λαοί μας αποκαλούσαν αγράμματους, σε μερικά χρόνια, καθώς οι νέοι δε μαθαίνουν σωστά Ιστορία, θα μας αποκαλούν ανιστόρητους, πράγμα που πιστεύω ότι θα είναι καταστροφικό για τη διατήρηση της ενότητας, της κοινής ελληνικής συνείδησης και του πολιτισμού μας, καθώς διάφορα γεγονότα που συνέβησαν στο παρελθόν, όπως η κοινή εκστρατεία των Ελλήνων εναντίον των Περσών με αρχηγό τον Αλέξανδρο, η επανάσταση του 1821, μας δείχνουν ότι πρέπει να είμαστε ενωμένοι και όχι να βρισκόμαστε σε διαρκή διαμάχη για την ικανοποίηση των προσωπικών μας συμφερόντων⁸²⁵.

Η Ελλάδα με 10 εκατομμύρια χριστιανών κατοίκων έχει τη Θράκη με 350.000 χριστιανούς και 110.000 Μουσουλμάνους. Οι Χριστιανοί με τους Μουσουλμάνους συμβιώνουν αρμονικά και βιώνουν την κοινή τους ζωή, πέρα από θρησκευτικές και πολιτικές βλέψεις. Οι Θρακιώτες πολίτες, όμως, νοιώθουμε καθημερινά το αίσθημα της εγκατάλειψης, ντρεπόμαστε να ξέρουμε πως οι Έλληνες, εκτός Θράκης, δεν μας υπολογίζουν, μας αγνοούν ή κάποιες φορές δεν έχουν καν ακούσει για εμάς. Δεν θέλουμε να νιώθουμε ξένοι μέσα στην ίδια μας τη χώρα, γιατί αυτό συνεπάγεται κινδύνους αποξένωσης και όξυνσης των διαφορών ανάμεσα στους ίδιους τους Έλληνες, πράγμα καταστροφικό, αφού το αιώνιο πρόβλημα των Ελλήνων είναι η έλλειψη ενότητας, ουσιαστικής προσέγγισης και συμφιλίωσης με τις ιδιαιτερότητες του κάθε τόπου.⁸²⁶

Το ιδεολόγημα της εθνικής ομοιογένειας ουσιαστικά καλλιεργεί την ξеноφοβία, τη δυσανεξία στη διαφορετικότητα και τις αυταρχικές τάσεις. Έτσι, υπονομεύεται η πολιτική κοινωνικοποίηση των νέων και εν τέλει η ίδια η λειτουργία της δημοκρατίας.

⁸²⁵ Πρακτικά 1999-2000, 221.

⁸²⁶ Πρακτικά 1999-2000, 269.

Γ.2.9: ΑΔΙΑΣΠΑΣΤΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Η αδιάσπαστη συνέχεια ως δίδυμο ιδεολόγημα της εθνικής ομοιογένειας αποτελεί προσίδιο στοιχείο όχι μόνο του ελληνικού εθνικισμού⁸²⁷. Γενικότερα, καθώς το έθνος προσπαθεί να κερδίσει μία διακριτή οντότητα και να κατακτήσει τη μοναδικότητα που θα το καταστήσει «ανώτερο» από τις άλλες εθνικές οντότητες, μέσα από αναχρονισμούς και την κατάργηση της ιστορικότητας του έθνους επινοείται μία ακατάλυτη πορεία στον χρόνο δημιουργώντας μία διαγενεακή εθνική συνέχεια.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, το ιδεολόγημα αυτό και η κατασκευή του έχουν σε ένα βαθμό αναλυθεί στην κατηγορία «Εθνικισμός». Συμπληρωματικά, αξίζει να γίνει ειδική αναφορά στην έννοια του «Ελληνισμού». Η έννοια αυτή λειτουργώντας ταυτολογικά δημιουργήθηκε για να «αποδείξει» ότι αφού κάτι ονομάστηκε υπήρχε ανέκαθεν και κάθε άλλο παρά ιστορική αυθαιρεσία αποτελεί⁸²⁸. Ως αχρονική έννοια είχε την ασάφεια και την ευελιξία που απαιτείτο προκειμένου να εργαλειοποιηθεί στην κατασκευή της αδιάσπαστης συνέχειας. Ουσιαστικά, ο «ελληνισμός» γεφύρωσε το χάσμα που χώριζε τον αρχαίο ελληνικό από τον νεότερο και σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό, χρησιμοποιώντας ως γέφυρα το Βυζάντιο, ενώ εγκαταλείφθηκε ο μύθος του αναγεννώμενου Φοίνικα. Συμπληρωματικός στην εδραίωση της αδιάσπαστης συνέχειας είναι ο ρόλος που έπαιξε η έννοια της «ελληνικότητας» ως ενός αιώνιου πνεύματος, αθάνατου το οποίο αποκρούοντας τις δυτικές επιδράσεις κράτησε ανέπαφο το πνεύμα του λαού⁸²⁹.

⁸²⁷ Jörn Rüsen, «“Cultural Currency”. The Nature of Historical Consciousness in Europe», in Sharon Macdonald (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg 2000, 81· P. Xochellis, A. Kapsalis, A. Andreou, A. Ismirliadou, D. Loukidou, K., Bonides, S. Hatzosavvides, “The Image of the “Other” in the School Histor Textbooks of the Balkan Countries”», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), *ό.π.*, 48· Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της βαλκανικής 1991- 1993*, *ό.π.*· Snezhana Dimitrova, «The “External” Political “Other” and the Images of Europe, Articulated by the Post-1917 Obligarory Textbooks in Modern Bulgarian History», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), *ό.π.*, 213-31· Mustafa Cikar, «“Presentations” of Political Communities in the Turkish School Textbooks», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), *ό.π.*, 271-87· Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της βαλκανικής 1991- 1993*, *ό.π.*, 47, 107· Ηρακλής Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, 76, 205, 289, 329.

⁸²⁸ Νίκος Δεμερτζής, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», *στο Έθνος, Κράτος, Εθνικισμός*, *ό.π.*, 87-8· Thalia Dragonas, Faruk Birtek and Thalia Dragonas, «Greek and Turkish students’ views on history, the nation and democracy», in Faruk Birtek and Thalia Dragonas (eds.), *ό.π.*, 178.

⁸²⁹ Antonis Liakos , «Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space», in Katerina Zacharia, (ed.), *Hellenisms. Culture, Identity and Ethnicity from Antiquity to Modernity*.

Το εξεταζόμενο ιδεολόγημα στην περίπτωση της Ελλάδας θεμελιώνεται σε μία πολιτισμική συνέχεια με βασικό πυλώνα την «ενιαία και αδιαίρετη» ελληνική γλώσσα. Έτσι, η ιδεολογικοποίηση της ελληνικής γλώσσας υπήρξε αναπόφευκτη και στο πλαίσιο αυτό ερμηνεύεται, ανάμεσα στα άλλα, η γλωσσική κάθαρση, το γλωσσικό ζήτημα και η αλλαγή στα τοπωνύμια⁸³⁰.

Στην παρούσα έρευνα κατηγοριοποιήθηκαν 140 αναφορές, στις οποίες η συνέχεια και αλληλουχία αρχαίου, βυζαντινού⁸³¹ και νεότερου και σύγχρονου πολιτισμού αποτελεί κοινό τόπο και αυτονόητη αλήθεια, φανερόνοντας, μαζί με άλλα στοιχεία, την χαμηλή ιστορική εγγραμματοσύνη των μαθητών/-τριών, οι οποίοι/-οίες δεν αντιλαμβάνονται την ιστορικότητα του έθνους και μέσα από αναχρονισμούς προσεγγίζουν το παρελθόν με όρους θετικών επιστημών: η αχρονικότητα του ελληνικού έθνους θυμίζει τους αιώνιους φυσικούς νόμους οι οποίοι μένουν «ανόθευτοι» στο πέρασμα του χρόνου. Η κατάργηση του ιστορικού χρόνου και το αναλλοίωτο πνεύμα του «ελληνισμού» χαρίζουν μία μοναδικότητα που καθιστά το ελληνικό έθνος ανώτερο.

Εκεί οι άνθρωποι δεν διακινούνται ελεύθερα, δεν κατοικούν στα σπίτια που γεννήθηκαν. Βιώνουν καθημερινά την βαρβαρότητα και τη βαναυσότητα του Τούρκου κατακτητή. Εκεί στην πατρίδα μου ο δρόμος ξεκινά από πολύ παλιά. Χάνεται η μνήμη στην ιστορική πορεία της Κύπρου. Κάποιοι αρχαίοι και κάποιοι Αρκάδες τρισμακάριστοι πρόγονοί μας, πριν από χιλιάδες χρόνια κατοίκησαν τούτη τη γη και την έθρεψαν με τα κορμιά τους, την πότισαν με το αίμα τους.⁸³²

Η Κύπρος είναι εδώ. Η ιστορία διαλαλεί την ελληνικότητα της Κύπρου. Είμαστε Έλληνες, ανήκουμε στην ίδια πατρίδα που γέννησε τον πολιτισμό και τις τέχνες, την ελευθερία και τη Δημοκρατία, που έχτισε Παρθενώνας και πρόσφερε Αρκαδία. Ανήκουμε σε ένα έθνος κοσμοϊστορικό, είμαστε το κλαδί του ίδιου βαθύρριζου γιγάντιου δένδρου, ριγμένοι στην Ανατολική γωνιά της

Aldershot: Ashgate, 201-36· Antonis Liakos, «Modern Greek Historiography (1974-2000). The Era of Tradition from Dictatorship to Democracy», στο Ulf Brunbauer (ed.), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Münster, LIT Verlag, 2004, 351-78.

⁸³⁰ Peter Mackridge, «A Language in the Image of the Nation: Modern Greek and some Parallel Cases», in Roderick Beaton and David Ricks (eds.), *ό.π.*, 177-88· Michael Herzfeld, «Hellenism and Occidentalism: The Permutations of Performance in Greek Bourgeois Identity», in James G. Carrier (ed.), *Occidentalism. Images of the West*, Clarendon Press, Oxford 1995, 218· Antonis Liakos, «Hellenism and the Making of Modern Greece», *ό.π.*

⁸³¹ Pinelopi Stathi, «Dealing with Ottoman Past in Greek Chronicles», in Christina Coulouri (ed.), *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, CDRSE, Thessaloniki 2002, 73-80.

⁸³² Πρακτικά 1996-97, 185.

*Μεσογείου. Από τα πανάρχαια χρόνια πολλούς αφέντες αλλάξαμε, δεν άλλαξα καρδιά.*⁸³³

*Μακριά, λοιπόν, από τις κακές συνήθειες των ξένων και εδώ επισημαίνω το θέμα των ναρκωτικών, που μεγάλη ευκολία εισάγουν και διαδίδουν οι τουρίστες. Σεβασμό στην τρισχιλιετή ελληνική ιστορία με τα αγνά ήθη και έθιμα.*⁸³⁴

Η διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004 αποτέλεσε πεδίο στο οποίο το ιδεολόγημα της τρισχιλιετούς πορείας του ελληνικού έθνους βρήκε πρόσφορο έδαφος έκφρασης. Άλλωστε, η ίδια η τελετή έναρξης άρθρωσε με ενάργεια το αυτονόητο: την αδιάσπαστη συνέχεια. Το σλόγκαν των αγώνων ήταν ότι «οι Ολυμπιακοί επιστρέφουν στη χώρα που τους γέννησε» και η σκηνοθεσία του Παπαϊωάννου απλώς «χρησιμοποίησε την αρχαιότητα και την ιδεολογία της συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού για να ταυτίσει την εθνική ελληνική με την παγκόσμια Ολυμπιακή κουλτούρα»⁸³⁵.

*Παράλληλα όλοι μας να αγωνιστούμε με όπλο την τεράστια συμβολή του Ελληνισμού στη γαλούχηση της ανθρωπότητας με τα ύψιστα ιδανικά και αξίες, αλλά και να πείσουμε πως είμαστε άξιες συνεχιστές του έργου των προγόνων μας. Η Ολυμπιάδα του 2004 είναι μοναδική ευκαιρία, αφού μπορεί να συνοδευτεί από μια Ολυμπιάδα του πνεύματος.*⁸³⁶

*Το μεγαλύτερο αθλητικό γεγονός, οι Ολυμπιακοί αγώνες, επέστρεψαν στην Ελλάδα, στη χώρα που τους γέννησε μετά από 108 χρόνια. Η Ελλάδα έπρεπε μέσα από δύσκολες συνθήκες να φέρει εις πέρας την υποχρέωση και τα κατάφερε.*⁸³⁷

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες είναι ένα παράδειγμα. Πόσοι από εμάς δεν εντυπωσιάστηκαν από τη φαντασμαγορική τελετή έναρξης; Οι χορευτές έδωσαν κι εκεί το «παρών» με μια ασύλληπτη τελειότητα, με πλήρη αρτιότητα κινήσεων και πλαστικότητα, που άγγιξε τα όρια του ονείρου, έδωσαν μια

⁸³³ Πρακτικά 1996-97, 185.

⁸³⁴ Πρακτικά 1996-97, 428.

⁸³⁵ Μαρίνα Κοτζαμάνη, «Οι Ολυμπιακοί της Αθήνας και το θέαμα: 2004 και ένα χρόνο μετά», *Σύγχρονα Θέματα* τ. 105, 2009, 76· Στέφανος Πεσμαζόγλου, «Θραύσματα του παρελθόντος, κανόνες του παρόντος», στο Δημήτρης Πλάντζος (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση & Εθνική Κουλτούρα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, 31-51.

⁸³⁶ Πρακτικά 1997-98, 196.

⁸³⁷ Πρακτικά 2003-04, 165.

αδιαμφισβήτητα άψογη αναδρομή των σημαντικότερων σταθμών της ελληνικής ιστορίας και τέχνης.⁸³⁸

Άλλο ένα στοιχείο το οποίο ρητά ή άρρητα εκφράζει την εθνική συνέχεια είναι αυτό της γλώσσας. Η εμμονή στην ανάδειξη της γλωσσικής συνέχειας δεν «αποδεικνύει» τίποτε άλλο παρά την πολιτισμική συνέχεια και συνοχή του ελληνικού έθνους⁸³⁹. Ασκώντας κριτική σε αυτήν την αντίληψη, αξίζει να αναφέρουμε τη θέση του Boswoerth ότι «η εβραϊκή, η νέα ελληνική, η ιταλική γλώσσα επινοήθηκαν μετά τη συγκρότηση του ισραηλιτικού, του ελληνικού και του ιταλικού κράτους ή η γλωσσική επινοήση ήταν μέρος της πολιτικής διαδικασίας της εθνογένεσης»⁸⁴⁰. Οι μαθητές/-τριες λοιπόν λειτουργώντας ταυτολογικά αποδεικνύουν την συνέχεια του ελληνικού έθνους δια της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας, η οποία είναι μία και αδιαίρετη. Μέσα σε αυτό το πνεύμα πρέπει να αντιληφθούμε και την αύξηση των ωρών διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από το πρωτότυπο στο γυμνάσιο⁸⁴¹.

Το γεγονός ότι ο αριθμός γεννήσεων σ' αυτή την κοινότητα είναι μεγαλύτερος από αυτόν των Ελλήνων, δημιουργεί το φόβο ότι, ίσως, στο μέλλον αυτό το γεγονός προξενήσει δημογραφικές συνέπειες. Υπάρχει ο φόβος ότι οι δουλειές και το δημόσιο χρήμα πηγαίνουν σ' αυτούς, αλλά ο κυριότερος φόβος είναι αυτός της αλλοίωσης της ελληνικής ταυτότητας. Πιστεύω ότι, όσοι μετανάστες και πρόσφυγες και αν υπάρχουν στην Ελλάδα, δεν υπάρχει ο φόβος αλλοίωσης, τουλάχιστον αυτής της ιδέας που λέγεται Ελληνισμός. Τίποτε δεν μπορεί να διαβρώσει τον Ελληνισμό και τον Χριστιανισμό, αφού αυτό δεν το κατόρθωσαν τέσσερις αιώνες δουλείας στο παρελθόν. Δεν κινδυνεύει η ελληνική γλώσσα και κουλτούρα, ούτε η θρησκεία η χριστιανική στον ελλαδικό χώρο, όπως κινδυνεύει στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, που αποτελούν μειονότητες περιτριγυρισμένες από πλήθος γλωσσών και εθνικοτήτων. Εμείς οι Έλληνες ομογενείς προσπαθούμε με τα δόντια να βαστήξουμε την ελληνικότητά μας και το χρωστάμε αυτό στις οικογένειές μας και στην μητέρα Ελλάδα που δεν μας ξεχνά.⁸⁴²

⁸³⁸ Πρακτικά 2003-04, 253.

⁸³⁹ Έφη Αβδελά, «Εθνική ταυτότητα και σχολείο», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ. (επιμ.), 'Τί είν' ή πατρίδα μας;': Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, , ό.π., 31.

⁸⁴⁰ R. J. B. Boswoerth, "Nationalism", in Gordon Martel (ed.), *A Companion to International History 1900-2001*, Blackwell Publishing Oxford – Malden – Victoria 2007, 28.

⁸⁴¹ Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι η εβραϊκή γλώσσα «αναβιώθηκε» προκειμένου να αποδειχθεί η εθνική συνέχεια. Βλ. σχ. Peter Mackridge, ό.π., 2009, 178, 187.

⁸⁴² Πρακτικά 1999-2000, 473.

Το αν οι Έλληνες είναι πραγματικά Έλληνες έχει αμφισβητηθεί συχνά, με τον πιο αλαζονικό τρόπο, από μερικούς σύγχρονους υπερασπιστές της μη επιστροφής των γλυπτών. Αυτό το θεωρώ ως το πιο αισχρό που έχω ακούσει για την ελληνική φυλή. Παρά τις πολυάριθμες επιδρομές και επιμιξίες η γλώσσα μας –που γενικά η γλώσσα είναι το πιο χαρακτηριστικό έμβλημα ενός έθνους– είναι ξεκάθαρη και ανιχνεύσιμη, γιατί αν τα γραπτά μνημεία της ελληνικής γλώσσας, η φιλοσοφία, η καλλιτεχνική παράδοση, η εθνική συνείδηση που παραμένουν αναλλοίωτα, δεν σημαίνουν συνέχεια της φυλής και του πολιτισμού, είναι δύσκολο να δούμε το στοιχείο εκείνο που θα δήλωνε τη συνέχεια.⁸⁴³

Κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί συνάδελφοι Έφηβοι Βουλευτές, επιλεχθήκαμε ως εκπρόσωποι της νεολαίας, για να αντιπροσωπεύσουμε τους συνομηλίκους μας και να παρουσιάσουμε τα προβλήματα που μας απασχολούν στη Βουλή των Εφήβων. Το θέμα που αποφάσισα να θίξω αφορά στην κακοποίηση της μητρικής μας γλώσσας, για το οποίο ακούστηκαν πολλές απόψεις στη χθεσινή και σημερινή συνεδρίαση της Επιτροπής μας. Δεν έχω σκοπό να σας κουράσω επαναλαμβάνοντας τα ίδια, αλλά θα ήθελα απλά να σας επιστήσω την προσοχή. Είναι αναγκαία η βαθιά γνώση της ελληνικής γλώσσας, ειδικά από εμάς τους νέους στους οποίους στηρίζεται το μέλλον αυτής της χώρας. Παρά τους κλυδωνισμούς και τις ταλαντεύσεις που δέχθηκε, η γλώσσα αυτή κατάφερε να παραμείνει ενιαία, συνεχής και αναλλοίωτη για χιλιάδες χρόνια, ενώ αποτελεί τη βάση των περισσότερων γλωσσών, από τις οποίες τώρα νοθεύεται και υποθάλπεται η ίδια. Χάρισε με το νοηματικό της πλούτο τις περισσότερες λέξεις που σχετίζονται με τις έννοιες θρησκεία, ιατρική, δημοκρατία, θέατρο και επιστήμη! Έγινε ο δάσκαλος, η βάση και ο καθοδηγητής όλων των άλλων λαών, για να μεταφυτευτεί στις χώρες τους τις έννοιες του πολιτισμού.⁸⁴⁴

Αφού, λοιπόν, εντοπίστηκαν τα σημαντικότερα αίτια, η εύρεση λύσης φαντάζει και είναι ευκολότερη. Αφού το θέμα της γλώσσας είναι πρωταρχικά θέμα παιδείας και εκπαίδευσης, κατ' επέκταση το κράτος πρέπει να κάνει κάτι. Πρέπει να γίνει γνωστή η γλώσσα σε όλη την ιστορική της πορεία, την αρχαία, τη βυζαντινή και τη νεοελληνική της φάση. Πρέπει να δεχθούμε τη γλώσσα μας βιωματικά και όχι εγκεφαλικά, αποσπασματικά. Θα πρέπει η διδασκαλία της να γίνεται με κατάλληλα βοηθήματα γραμματικής, σύνταξης και

⁸⁴³ Πρακτικά 2002-03, 303.

⁸⁴⁴ Πρακτικά 2001-02, 206.

λεξιλογίου. Μία νέα αντιμετώπιση της διδασκαλίας θα μπορούσε να δημιουργήσει γνώση και όχι αποστροφή.⁸⁴⁵

Ο άχρονος χρόνος λοιπόν κυριαρχεί στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών και επιτρέπει έτσι στους νέους/-ες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα να διαμορφώσουν μία θετική αυτοεικόνα ενός μοναδικού, αιώνιου και συνεπώς ανώτερου έθνους και με τον τρόπο αυτό να υπεραναπληρώσουν την υποσυνείδητη αρνητική εθνική αυτοεικόνα που πηγάζει από την εκτιμώμενη υστέρηση του παρόντος. Ο ελληνοκεντρισμός λειτουργεί ως ψυχολογικός υπεραναπληρωτικός μηχανισμός. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αντιληφθούμε τα πορίσματα της έρευνας ως πάγια χαρακτηριστικά των μαθητών/-τριών, αλλά ως μία χαρτογράφηση ενός εύπλαστου και υπό διαμόρφωση τοπίου, το οποίο δεν πρέπει ούτε να υπερεκτιμηθεί, αλλά ούτε να υποτιμηθεί, ενώ πρέπει παράλληλα να σημειωθεί ότι η εφηβεία ως ηλικιακή φάση αναζητά μία τακτοποίηση του «χάους», μία συγκρότηση την οποία προσφέρει το έθνος και ο εθνοκεντρισμός. Επομένως, ο εθνοκεντρισμός και τα ιδεολογικά και νοητικά σχήματα που τον συνοδεύουν πρέπει να ερμηνευθούν και υπό αυτό το πρίσμα⁸⁴⁶.

*Οι νέοι έχουν αντιληφθεί σήμερα ότι η Ελλάδα δεν στέκεται στο ύψος της ιστορίας της και ότι έχει ανάγκη από νέους, που θα είναι γνήσιοι απόγονοι του Μεγάλου Αλέξανδρου, του Λεωνίδα και του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Ήρθε η ώρα να αντιληφθούμε την κληρονομιά, που μας άφησαν οι πρόγονοί μας. Η κληρονομιά που μας άφησαν οι αρχαίοι Έλληνες και οι Βυζαντινοί Αυτοκράτορες, είναι τεράστια και εμείς όχι μόνο δεν έχουμε τη δυνατότητα να την αυξήσουμε, αλλά ούτε καν τη διατηρήσουμε.*⁸⁴⁷

Κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί φίλοι, η Ελλάδα με εδώ και πάρα πολλά χρόνια παρουσίας στη Χερσόνησο του Αίμου, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου υπήρξε στρατιωτική, οικονομική δύναμη, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, ανάλογα με τις διεθνείς συγκυρίες. Υπήρξε σταθεροποιητικός παράγων της περιοχής με πολλές επιρροές σε γειτονικά κράτη. Οι αιώνες, όμως, και οι χιλιετηρίδες περνούσαν και η φθορά μιας άλλοτε υπερδύναμης άρχισε. Φθορά που έγινε ορατή πρώτα με τη συρρίκνωση των συνόρων και τη σήψη και την αποσάθρωση του ελληνικού κράτους και μετέπειτα με την

⁸⁴⁵ Πρακτικά 2001-02, 177.

⁸⁴⁶Thalia Dragonas, Buvra Ersanli and Anna Frangoudaki, «Greek and Turkish Students' Views on History, the Nation and Democracy», in Faruk Birtek and Thalia Dragonas, ό.π., 171.

⁸⁴⁷ Πρακτικά 1997-98, 203.

υποταγή και την 4 αιώνων υποδούλωση στους Τούρκους. Αυτή ίσως υπήρξε και η δύση, το τέλος ενός μεγαλείου, του Ελληνισμού. Η μάλλον καλύτερα του ελληνικού κράτους; Και αυτό, γιατί ας μην ξεχνάμε ότι ποτέ ο ελληνικός λαός και ο Ελληνισμός δεν πέθανε και ούτε πρόκειται να πεθάνει. Οι Έλληνες δεν τρομάζουν εύκολα μπροστά στις χιλιετίες. Ο ερχομός μιας νέας χιλιετίας δεν είναι κάτι άγνωστο σε αυτούς. Η νέα χιλιετία αποτελεί για την Ελλάδα ένα τέλος και μία αρχή. Το τέλος του νεοελληνικού κράτους, όπως το ξέρουμε και την αφετηρία μιας νέας περιόδου για τον Ελληνισμό, ίσως της πιο σημαντικής της νεώτερης ιστορίας του. Για πρώτη φορά το ελληνικό κράτος θα παραχωρήσει μεγάλες εξουσίες σε μια υπερεθνική οντότητα, στην οποία μάλιστα η επιρροή του θα είναι ελάχιστη.⁸⁴⁸

Όσον αφορά τώρα στη σημαία που ακούσθηκε αρκετά σήμερα: Θα ήθελα να κάνω μία ιστορική αναδρομή. Διά μέσου των αιώνων, παρατηρούμε μία πληθώρα εμβλημάτων, τα οποία εκπροσωπούσαν και εκπροσωπούν το έθνος των Ελλήνων, από τα εμβλήματα των αρχαίων Θρακών και Μακεδόνων έως τη σημερινή ένδοξη και ματωμένη ελληνική σημαία μας, την οποία προάσπισαν και για την οποία θυσιάστηκαν τόσοι ένδοξοι Έλληνες.⁸⁴⁹

Πριν 31 χρόνια οι Τούρκοι εισέβαλαν στο νησί, έκαψαν τα σπίτια μας, σκότωσαν τα δικά μας πρόσωπα, κατέστρεψαν τις περιουσίες μας και μας έδιωξαν παιδιά από τα πατρογόνα χώματα, δυστυχώς, ο Αττίλας, και αργότερα οι Τούρκοι έποικοι που σκόπιμα εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, για δημογραφική αλλαγή του νησιού. Δε σεβάστηκαν 3000 χρόνια ελληνικής ιστορίας. Η ιστορία αυτή ξεκινά με τη μόνιμη εγκατάσταση Μυκηναίων στην Κύπρο και τη δημιουργία ενός σπουδαίου πολιτισμού, που τα κατάλοιπά του καταμαρτυρούν πολύχρονη ελληνική παρουσία. Γεωμετρικά χρόνια, αρχαϊκή εποχή, Κερύνεια, Εγκωμή, κλασικά χρόνια, Σαλαμίνα, Σόλοι, ελληνιστικά χρόνια, βυζαντινή περίοδος ...⁸⁵⁰

Η ποιοτική ανάλυση της σχετικής κατηγορίας δεν πρέπει να απομονωθεί, αλλά να ιδωθεί ως μία ψηφίδα μίας εικόνας, η οποία προοδευτικά σκιαγραφεί έναν έντονο εθνοκεντρισμό και μία ιστορική συνείδηση ανίκανη να αποκαθλωθεί από την παραδοσιακή και παραδειγματική νοηματοδότηση του ιστορικού χρόνου.

⁸⁴⁸ Πρακτικά 1998-99, 247.

⁸⁴⁹ Πρακτικά 1999-2000, 309.

⁸⁵⁰ Πρακτικά 2004-05, 174.

Γ.2.10: ΣΥΝΩΜΟΣΙΟΛΟΓΙΑ

Στην παρούσα κατηγορία αποδελτιώθηκαν 145 αναφορές, οι οποίες σε γενικές γραμμές αποδίδουν τα «δεινά» που καταδυναστεύουν το ελληνικό έθνος σε αντεθνικούς παράγοντες, στον ξένο «δάκτυλο». Αυτή η καχυποψία «απέναντι στους ισχυρούς που καθορίζουν τις τύχες του κόσμου και έχουν κατά καιρούς επιδράσει δυσμενώς στα ελληνικά πράγματα» είναι διάχυτη στα σχολικά εγχειρίδια⁸⁵¹, αλλά και στον δημόσιο λόγο⁸⁵². Τέτοια ερμηνευτικά σχήματα δεν ανθούν μόνη στην ελληνική επικράτεια, αλλά και σε λαούς που δεν κατατρύχονται από συμπλέγματα κατωτερότητας. Η ερμηνεία τέτοιων νοητικών σχημάτων είναι διττή και εν μέρει αποκλίνουσα: η πρώτη ερμηνεία υποστηρίζει ότι η συνωμοσιολογία ανθεί στους ηττημένους, ενώ η δεύτερη υποστηρίζει ότι σε ένα κόσμο συνεχώς μεταβαλλόμενο δημιουργείται ένα ασαφές, ρευστό τοπίο στο οποίο είναι δύσκολη η αίσθηση της ιστορικής συνέχειας και της γραμμικής αιτιότητας με αποτέλεσμα να προκαλείται σύγχυση την οποία «τακτοποιεί» η συνωμοσιολογική ερμηνεία⁸⁵³.

Η συνωμοσιολογική ερμηνεία των πραγμάτων ουσιαστικά αποδίδει πάντα σε εξωγενείς παράγοντες την αιτιότητα για τις ιστορική πορεία του ανθρώπου, γεγονός που σε ένα βαθμό ακυρώνει την ατομική ευθύνη και αποδυναμώνει την πρωτοβουλακή δράση του υποκειμένου, το οποίο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως άθυρμα. Ενίοτε, οι

⁸⁵¹ Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, ό.π., 60· Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995)*, ό.π., 72.

⁸⁵² Οι θεωρίες συνωμοσίας, σύμφωνα με την Αναστασία Ηλιαδέλη, ανθούν σχετικά με τα αίτια των πυρκαγιών στην Πελοπόννησο το καλοκαίρι του 2007, την εκδήλωση της χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2008 και τη συνάντηση των μελών της λέσχης Μπίλντεμπεργκ στην Αθήνα τον Μάιο του 2009. Ο δημοσιογραφικός, αλλά και ο πολιτικός λόγος, ο λόγος της εκκλησίας και ενός μέρους της διανόησης μέσα από συνωμοσιολογικό σύστημα σκέψης αποδομεί και ερμηνεύει τα γεγονότα. Αν και δεν είναι διαθέσιμες αντίστοιχες έρευνες για την εξεταζόμενη περίοδο, δύσκολα θα μπορούσε να δεχθεί κάποιος ότι αποκλειστικά και μόνο το σχολείο καλλιεργεί μία τέτοια προσέγγιση και ερμηνεία της εκάστοτε πραγματικότητας. Αναστασία Ηλιαδέλη, *Ο συνωμοσιολογικός λόγος στο ελληνικό πολιτικό σύστημα: οι πυρκαγιές του 2007, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση και η λέσχη Μπίλντεμπεργκ*, διπλωματική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Θεσσαλονίκη 2010.

Βλ. επίσης Γιάννης Στεφανίδης, ό.π., 39· Άννα Φραγκουδάκη, «Πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας», ό.π., υποσημείωση 28· Giorgos Kokkinos, Panagiotis Gatsotis, Vassiliki Sakka and Charalabos kourgiantakis, «World History in Greek primary and secondary Education», in *International Journal of Historical Learning Teaching and Research*, Volume 8, Number 2 October 2009, 86· Παναγιώτης Γατσωτής, *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μία προσπάθεια σύγκλισης)*, ό.π., 186· Σωτήρης Βαλντέν, «Εθνικισμός και εσωτερική πολιτική», στο *Έθνος, Κράτος, Εθνικισμός*, ό.π., 276-77· Γιώργος Δερτιλής, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005, Β' τόμος, 829.

⁸⁵³ David Sutton, «Poked by the “Foreign Finger” in Greece: Conspiracy Theory or the Hermeneutis of Suspicion?», in Keith Brown and Yannis Hamilakis (eds.), ό.π., 191-210.

θεωρίες συνωμοσίας συλλειτουργούν με σύνδρομα κατωτερότητας και αποδίδουν τις συνωμοσίες στον φθόνο και την εκτιμώμενη απειλή από τον ανώτερο ελληνικό πολιτισμό.

Γνώμη μου είναι ότι πρέπει να έχουμε ισχυρή σχέση με τις άλλες χώρες το Βαλκανίων, που θα συνδυάζονται με οικονομικές σχέσεις, οι οποίες στηρίζονται, κυρίως, στην πολιτιστική ενότητα που μας συνδέει, λόγω του ότι έχουμε κοινή παράδοση και κοινό πολιτισμό (Βυζαντινός Πολιτισμός κ.λπ.). Σ' αυτό πιστεύω, ότι μπορεί να βοηθήσει πολύ και η Εκκλησία. Νομίζω, ότι η δημιουργία μίας τέτοιας ισχυρής Βαλκανικής Συμμαχίας θα είναι απάντηση στο στίβο επεκτατισμό και την ανελέητη εκμετάλλευση των δυτικών "Συμμάχων μας", οι οποίοι υπήρξαν -κι αυτοί- κοινωνοί τού ελληνικού πολιτισμού, αλλά φαίνεται, ότι μας εκδικούνται, λόγω αυτής ακριβώς της ανωτερότητας του ελληνικού πολιτισμού.⁸⁵⁴

Μας έχουν πει για την ΕΟΚ τόσα και τόσα, παρ όλα τα προβλήματα, που μας δημιουργεί. Γιατί, ποιος κρύβεται πίσω από την ΕΟΚ, η Τουρκία. Οι άλλοι θέλουν τον πόλεμο για να πουλήσουν εξοπλισμούς. Γιατί δεν λέγεται η αλήθεια; Γιατί φοβόμαστε; Ο πρόεδρος της Επιτροπής μίλησε για αγώνες και ότι τίποτα δεν χαρίζεται. Ότι χρειάζεται αίμα για να πάρουμε αυτά που ζητάμε.⁸⁵⁵

Είναι φανερό ότι πάντοτε την πατρίδα μας κινδύνευε από πληθώρα αρπακτικών, που προσπαθούν να κατακτήσουν εδάφη μας.⁸⁵⁶

Η συνωμοσιολογία ως νοητικό σχήμα τακτοποιεί τον κόσμο σε δύο στρατόπεδα: στους φίλους της Ελλάδας και στους εχθρούς της. Ουσιαστικά μέσα από μία μανιχαϊστική λογική και «ασπρόμαυρη» σκέψη οδηγούμαστε στον εθνοκεντρισμό⁸⁵⁷, ενώ όσοι υιοθετούν μία τέτοια λογική αδυνατούν να αντιληφθούν με πραγματιστικούς όρους τη διεθνή διπλωματία και καθλώνονται στο μυθικό στάδιο συγκρότησης της ιστορικής σκέψης στην τυπολογία του Egan⁸⁵⁸.

⁸⁵⁴ Πρακτικά 1995-96, 136.

⁸⁵⁵ Πρακτικά 1995-96, 180.

⁸⁵⁶ Πρακτικά 1996-97, 188.

⁸⁵⁷ Jörn Rüsen, «How to overcome Ethnocentrism: Approaches to a Cultural of Recognition by History in the Twenty-first Century», *History and Theory*, Theme Issue 43 (December 2004), 81.

⁸⁵⁸ Κόκκινος Γ. - Αθανασιάδης Η. - Βούρη Σ. *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, Νόγραμμα, Αθήνα 2005, 32-3.

Σαν τρόπο αντιμετώπισης αυτού του προβλήματος προτείνω τη διαφήμιση, η οποία είναι μια ολόκληρη επιστήμη και πρέπει να βασιστούμε σ' αυτή, διότι είναι, ίσως, το μεγαλύτερο όπλο, με το οποίο μπορούμε να καταπολεμήσουμε κάποιες στραβές αντιλήψεις, όπως τη δυσφήμιση και την προπαγάνδα, που γίνεται από λαούς εναντίον της Ελλάδας⁸⁵⁹.

Η χώρα μας αποτελεί ένα κράτος συμπαγές και ομοιογενές με μια μονολιθική εθνική ενότητα, που πλησιάζει το 99%. Σύγχρονοι κίνδυνοι ωστόσο, επιβουλές εχθρών και συμφωνίες φίλων, συγκεκριμένα ή έκδηλα αποσκοπούν σε ένα αδιάλειπτο πόλεμο εξασθένησης του Ελληνισμού. Αλλά γεννηθήκαμε Έθνος δυνατό και από την αυγή της ιστορίας δώσαμε δείγματα γραφής αντάξια της θεώρησης "η Ελλάς προορίζεται να ζήσει και θα ζήσει". Όταν οι πρόγονοί μας αξιώθηκαν να φυλάζουν Θερμοπύλες και να καταφέρουν πλήγματα ανεπανόρθωτα σε όλο κείνο το μωσαϊκό φυλών και ισχυρών, που επεδίωξαν να μολύνουν τη γη που μας ανήκει δικαιοματικά, και ενίσχυσαν την ιδέα της μεγάλης Ελλάδας, και αξίωσαν να ζήσουν οι Έλληνες σε ένα χώρο που τον απόκτησαν με κόπο, τον καλλιέργησαν με νου, τον διαφύλαξαν με σθένος, πώς εμείς στρεφόμαστε στα υποπροϊόντα του πολιτισμού της Δύσης, τα οποία, χωρίς να τα αφομοιώνουμε δημιουργικά σε σχέση με ταυτότητά μας, δεν κινδυνεύουμε να απολέσουμε την ίδια την υπόστασή μας;⁸⁶⁰

Η συνωμοσιολογική σκέψη εκτείνεται και σε διεθνή κέντρα που απεργάζονται την αλλοτρίωση του ελληνικού πολιτισμού και του γλωσσικού του οργάνου προκειμένου να καμφθούν οι αντιστάσεις του ελληνικού λαού. Έτσι, σύμφωνα με τις σχετικές αναφορές, η ελληνική γλώσσα συνεχώς υποβαθμίζεται και η υποβάθμιση αυτή θα λειτουργήσει ως πολιορκητικός κριός έτσι ώστε, όταν αφυπνισθούμε, ο δούρειος ίππος της «Νέας Τάξης» να βρίσκεται ήδη μέσα στα τείχη. Ο λόγος των σχετικών αναφορών θυμίζει σε μεγάλο βαθμό τον επίσημο λόγο της εκκλησίας.

Μα, καλά, πότε θα μάθουμε πως οι αλλοεθνείς μισθοφόροι ήταν αυτοί που ευθύνονταν για τις εθνικές τραγωδίες; Πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ο ευρωστρατός δεν θα είναι ένα υποχείριο όργανο επιβολής εξουσίας προς όφελος των δυνατών;⁸⁶¹

⁸⁵⁹ Πρακτικά 1995-96, 242.

⁸⁶⁰ Πρακτικά 1996-97, 196.

⁸⁶¹ Πρακτικά 2002-03, 307.

Τέλος, θεωρώ ότι η πασίγνωστη Συνθήκη του Σένγκεν πρέπει να μας απασχολήσει, όπως και τα άλλα θέματα των συνεδριάσεών μας. Η Συνθήκη του Σένγκεν είναι μια κρυφή απόφαση κάποιων ευρωπαϊκών χωρών. Είναι γνωστό πως οι ηγέτες που συμφώνησαν στην αρχική συμφωνία του Σένγκεν, υποκλίνονται στον Εβραϊομασωνισμό και στους LIONS. Η Συνθήκη του Σένγκεν δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια συμφωνία, η οποία αναφέρεται σε ένα ηλεκτρονικό "φακέλωμα" των πολιτών της Ευρώπης και όλου του κόσμου. Πρόκειται για μια ηλεκτρονική ταυτότητα, που θα αναγράφει τα στοιχεία μας. Ακόμα και η προσέλευσή μας σε κάποια καταστήματα ή η άσκηση κάποιων δραστηριοτήτων μας, χωρίς αυτή την ταυτότητα, θα είναι αδύνατη. Μακάρι, όμως, να ήταν μόνο αυτό. Η ηλεκτρονική μας κωδικοποίηση έχει στην κορυφή της τον αριθμό 666, σύμβολο του Αντίχριστου, όπως αναφέρει και ο Προφήτης Ιωάννης στο τέλος του 13^{ου} κεφ. της Αποκάλυψης.⁸⁶²

Η ελληνική γλώσσα έχει επτά εκατομμύρια λήμματα, τόσα, δηλαδή, όσα καμιά άλλη γλώσσα σε ολόκληρη τη γη. Δε μας μαθαίνουν την ελληνική γλώσσα, γιατί φοβούνται. Φοβούνται τη δύναμη και την τροπή που θα πάρει η σκέψη μας. Φοβούνται ένα νέο Αριστοτέλη, ένα νέο Πλάτωνα, φοβούνται ένα νέο Σωκράτη.⁸⁶³

Διατρέχοντας κάποιος τις σχετικές αναφορές αντιλαμβάνεται ότι οι θεωρίες συνωμοσίας ως ερμηνευτικό σχήμα δεν πρέπει να εξετασθούν απομονωμένα, αλλά ως ψηφίδες μίας εθνοκεντρικής και συχνά εθνικιστικής εικόνας, η οποία κατατρύχεται από συμπλέγματα κατωτερότητας για την υστέρηση του παρόντος, από το ιδεολόγημα της ανωτερότητας, του μόνιμου θύματος και μίας μανιχαϊστικής αντίληψης της πραγματικότητας.

⁸⁶² Πρακτικά 1998-99, 239.

⁸⁶³ Πρακτικά 2001-02, 211.

Γ.2.11: ΑΝΩΤΕΡΟΤΗΤΑ ΕΘΝΟΥΣ

Η αντίληψη για την ανωτερότητα του ελληνικού έθνους «αποδεικνύεται» μέσω της διαχρονικότητας και της μοναδικότητας του ελληνικού πολιτισμού. Η μεγαλομανία της οικουμενικότητας του εθνικού πολιτισμού αποτελεί ένα σχετικά σταθερό ιδεολόγημα στη σκέψη των μαθητών/-τριών (963 αναφορές). Η υπεροχή του τρισχιλιετούς ελληνικού πολιτισμού και η διατήρησή του διαμέσου των αιώνων αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό των σχολικών εγχειριδίων⁸⁶⁴ και υπονομεύει την προσπάθεια ανάπτυξης της γενετικής ιστορικής συνείδησης των εκπαιδευόμενων. Βέβαια, σε καμία περίπτωση δεν υπονοείται η ευθύγραμμη αιτιότητα ανάμεσα στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων και στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών.

Η υπεροχή του ελληνικού πολιτισμού άλλοτε γίνεται σε σύγκριση με τον Δυτικό κόσμο, ο οποίος «περιορίζεται σε μία στενά υλική πρόοδο», ενώ άλλοτε η σύγκριση είναι απόλυτη. Ως προς το σημείο υπεροχής, αυτό κυρίως εντοπίζεται σε γλωσσικό επίπεδο, στο οποίο κάθε σύγκριση είναι εκ προοιμίου ατυχής⁸⁶⁵.

*Έχουμε την πιο πλούσια γλώσσα του κόσμου. Πλούτη της δεν είναι μόνο οι 300.000 λέξεις, αλλά και η απέραντη πρωτοτυπία και πλαστικότητα της.*⁸⁶⁶

*Ας αφυπνιστούμε, ας δώσουμε στη γλώσσά μας τη θέση που της αξίζει στο παγκόσμιο στερέωμα. Σίγουρα, όσοι έχουν ανοικτό μυαλό θα μας ευγνωμονούν. Προπάντων, ας μάθουμε εμείς ελληνικά. Χρησιμοποιώντας σωστά τη γλώσσά μας, θα ανοίξουν μπροστά μας καινούριοι δρόμοι, δρόμοι φωτεινοί.*⁸⁶⁷

*Θέλω να τονίσω, επίσης, το εξής: Υπάρχει κρίση όχι μόνο στα ελληνικά, αλλά και στα αρχαία ελληνικά και δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι από τα αρχαία ελληνικά προέρχονται όλες οι γλώσσες, ακόμα και το λατινικό αλφάβητο έχει τις ρίζες του στα ελληνικά.*⁸⁶⁸

⁸⁶⁴ Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, ό.π., 53.

Βέβαια, ανάλογο ιδεολόγημα χαρακτηρίζει τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια, αλλά και στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα των βαλκανικών λαών. Βλ. σχ. Mustafa Cıkar «"Presentations" of Political Communities in the Turkish School Textbooks», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), ό.π., 271-87 και Έλλη Σκοπετέα, «Βαλκανικές εθνικές εορτές», στο *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*, ό.π., 315-18.

⁸⁶⁵ Για μία απομυθοποίηση της «πανθομολογούμενης» γλωσσικής υπεροχής βλ. Γιάννης Χάρης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκη, Αθήνα 2007

⁸⁶⁶ Πρακτικά 1997-98, 159.

⁸⁶⁷ Πρακτικά 2000-01, 184.

⁸⁶⁸ Πρακτικά 2004-05, 199.

Κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί Έφηβοι Βουλευτές, ένα θέμα που με απασχολεί ιδιαίτερα είναι το γλωσσικό και ο τρόπος εκμάθησης της γλώσσας μας στο σχολείο. Έχουμε μια γλώσσα, που έχει ιστορία χιλιάδων χρόνων και η αξία της είναι αναμφισβήτητη. Εκφράζει λεπτότατες σημασιολογικές έννοιες και έχει άπειρες δυνατότητες έκφρασης. Το γεγονός και μόνο ότι επιβίωσε μέσα στην πολυτάραχη ιστορία μας, ότι στήριξε έναν από τους ενδοξότερους πολιτισμούς αν όχι τον ενδοξότερο και ότι έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία των περισσότερων ευρωπαϊκών γλωσσών, την καθιστά μοναδική.⁸⁶⁹

Όταν η «αυτονόητη» ανωτερότητα δεν ενδύεται τον γλωσσικό μανδύα, τότε μεταμορφώνεται σε μία καθολική πολιτισμική υπεροχή, το πνεύμα της οποίας μένει αθάνατο και αποτελεί τροχιοδεικτικό βλήμα για κάθε σύγχρονο πολιτισμό. Έτσι, οι “άλλοι” ταξινομούνται «με βάση τις αποκλίσεις των ηθών από τις δικές τους, θεωρώντας τις δικές τους συμπεριφορές κανόνες, ενώ τα ήθη “των άλλων” ως παράδοξες αποκλίσεις»⁸⁷⁰. Η μοναδικότητα θεωρείται αυταπόδεικτη, αλλά στην πραγματικότητα, συνειδητά ή ασυνειδή, αναφέρεται στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, φανερώνοντας την υστέρηση του παρόντος. Επίσης, αξίζει να προσεχθεί ότι ο λόγος αυτός «απευθύνεται» κυρίως προς το δυτικό πολιτισμό, ο οποίος στην ουσία αποτελεί και το κανονιστικό πρότυπο, τουλάχιστον σε υλικό επίπεδο.

Σε ό,τι αφορά τον πολιτισμό μας, θα πρέπει να πούμε ότι γέννησε όλους τους άλλους πολιτισμούς Ευρώπης και υπήρξε αφετηρία για να αναπτυχθούν πολιτιστικά και οικονομικά οι χώρες της Ευρώπης, και όχι μόνο.⁸⁷¹

Γιατί δεν παίζει ρόλο μόνο η οικονομία ενός κράτους στην επιρροή που ασκεί στην υφήλιο και πώς μπορεί να επηρεάζει τα δρώμενα ανά τον κόσμο, αλλά και ο πολιτισμός. Σε αυτό μπορούμε να στηριχθούμε ώστε η Ελλάδα να παίζει έναν ουσιαστικό ρόλο στα κοινά της Ευρώπης και όλου του κόσμου.⁸⁷²

Είναι αδιανόητο, ενώ έχουμε τόσο λαμπρό πολιτισμό, να θέλουμε απελπισμένα να μιμηθούμε το δυτικό.⁸⁷³

⁸⁶⁹ Πρακτικά 2001-02, 197.

⁸⁷⁰ Αντρέας Ανδρέου, «Ιστορίας στερεότυπα», στο Αντρέας Ανδρέου και Αργύρης Κυρίδης (επιμ.), ό.π., 203.

⁸⁷¹ Πρακτικά 1995-96, 138.

⁸⁷² Πρακτικά 1995-96, 172.

⁸⁷³ Πρακτικά 1997-98, 411.

Ως Έλληνες, μάλιστα, πρέπει να αναλογιστούμε ότι στη νέα αυτή παγκόσμια κοινωνία, η χώρα μας θα μπορούσε να διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο, επειδή είμαστε ένας λαός που ποτέ δεν έπαψε να παράγει πολιτισμό, ιδανικά, πρότυπα και ανθρωπιστικές αξίες.⁸⁷⁴

Έτσι θα δείξουμε ότι η Ελλάδα δεν είναι μόνο ήλιος, θάλασσα, σουβλάκι και ούζο, αλλά η χώρα με το λαμπρότερο πολιτισμό. Η χώρα όπου γεννήθηκε η δημοκρατία. Είναι αυτή που έδωσε τα φώτα του πολιτισμού και στον υπόλοιπο κόσμο.⁸⁷⁵

Ο Γιώργος Σεφέρης αναφέρει κάπου πως σβήνοντας ένα κομμάτι από το παρελθόν, είναι σαν να σβήνεις ένα κομμάτι από το μέλλον. Γι' αυτό οφείλουμε, ως Έλληνες, να κρατήσουμε την εθνική μας ταυτότητα, όχι γιατί πρέπει να είμαστε περήφανοι επειδή είμαστε οι μοναδικοί στον κόσμο, αλλά γιατί έχουμε την υποχρέωση και το δικαίωμα να μείνουμε αυτοί που είμαστε.⁸⁷⁶

Ας μην αφήσουμε την Ελλάδα να πεθάνει! Είμαστε υποχρεωμένοι γι' αυτό! Αν δεν υπάρχει Ελλάδα και Έλληνες, πού θα βασιστεί η Ευρώπη και όλος ο κόσμος; Δεν είναι καλύτερα να αναβιώσουμε τον Ελληνισμό από το να τον σκοτώνουμε καθημερινά; Εμείς οι νέοι μπορούμε και πρέπει να αντισταθούμε!⁸⁷⁷

Ο εθνοκεντρισμός λοιπόν αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό στις σχετικές αναφορές και κάθε προσπάθεια αποφετιχοποίησης της εθνικής ανωτερότητας μπορεί να εκληφθεί ως έγκλημα καθοσιώσεως.

⁸⁷⁴ Πρακτικά 1999-2000, 284.

⁸⁷⁵ Πρακτικά 1999-2000, 360.

⁸⁷⁶ Πρακτικά 2000-01, 455.

⁸⁷⁷ Πρακτικά 2001-02, 206.

Γ.2.12: ΑΝΑΔΕΛΦΟ ΕΘΝΟΣ

Η κατηγορία «ανάδελφο έθνος» αριθμεί σχετικά μικρό αριθμό αναφορών (μόλις 15) και ουσιαστικά συμπληρώνει την συνωμοσιολογική προσέγγιση και ερμηνεία της πραγματικότητας. Η «ανάδελφη» εικόνα της εθνικής ταυτότητας συνδέεται με ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο συνωμοτεί εις βάρος της Ελλάδας με αποτέλεσμα να νιώθουμε μόνοι ή σχεδόν μόνοι και συχνά μοναδικοί και γι' αυτό ανώτεροι.

Θέλω να αναφερθώ στην εξωτερική πόλη της χώρας. Πιστεύω ότι από την πλευρά μας πρέπει να γίνει μια στροφή προς τη Ρωσία και τις αραβικές χώρες. Αυτή η στροφή θα έχει σαν αποτέλεσμα το άνοιγμα εμπορικών δρόμων προς τις ανατολικές χώρες. Παράλληλα, θα πρέπει να κρατάμε ανεξάρτητη θέση διάφορα θέματα που αφορούν άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως άλλωστε συμπεριφέρθηκαν κι αυτές σε εμάς σε διάφορα θέματα εθνικά, που αφορούν την πατρίδα μας, όπως το Σκοπιανό. Παρατηρούμε δηλαδή ότι στο τέλος μένουμε πάντα μόνοι και εκτεθειμένοι. Είναι αναγκαίο να ορθοποδήσουμε μόνοι μας στηριζόμενοι στις δικές μας δυνάμεις. Αυτό βέβαια συνεπάγεται Εθνική ομοψυχία και αποφασιστικότητα σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Πρέπει κάποτε να ανεξαρτητοποιηθούμε από τις μεγάλες δυνάμεις.⁸⁷⁸

Πρέπει επιτέλους να κατανοήσουμε ότι -όπως είπε και κάποιος πρόεδρος της Δημοκρατίας- είμαστε έθνος ανάδελφο. Είμαστε μόνοι μας σε ένα εχθρικό και απαιτητικό περιβάλλον, σε πονηρούς και, δυστυχώς, "ου μενετούς" καιρούς.⁸⁷⁹

Η πρόσφατη τρομοκρατική επέμβαση στο σερβικό έθνος δείχνει το αληθινό πρόσωπο της συμμαχίας. Καταστροφή, φωτιά, θάνατος, πόνος, κλάμα και παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποδεικνύουν περίτρανα τον ρόλο του ΝΑΤΟ. Είναι ένας οργανισμός ιδιοτέλειας, φιλοδοξίας, πάθους για κυριαρχία και καμία συμπόνια για τον ανθρώπινο πόνο. Αντ' αυτών όμως, χρησιμοποιείται ένα ιδανικό προσωπείο που αποδεικνύει, πως όλα τα απάνθρωπα αυτά όντα υπηρετούν το κοινό καλό, την ειρήνη, τον ανθρωπισμό και υποστηρίζουν την προσπάθεια και το δίκιο. Ξέρουμε, όμως, όλοι, ότι αυτό που ορέγονται όλοι είναι

⁸⁷⁸ Πρακτικά 1995-96, 138.

⁸⁷⁹ Πρακτικά 1995-96, 148.

το χρήμα. Η Αμερική, έχει επιβληθεί στο ΝΑΤΟ κάνοντας όλα τα μέλη του πράκτορες των αμερικάνικων συμφερόντων.⁸⁸⁰

Αναφέρθηκε ο κύπριος συνάδελφος στη διδασκαλία της ιστορίας. Θα ήθελα να ξεκαθαρίσω ότι η διδασκαλία της ιστορίας στα ελληνικά σχολεία χαρακτηρίζεται από το πάθος, που οφείλεται στην αγανάκτηση και στο παράπονο που χαρακτηρίζει τον ελληνισμό για τα άδικα που έχουν συμβεί εις βάρος του και από το γεγονός ότι κανείς δεν συνηγορεί υπέρ μας. Ωστόσο, θα έλεγα ότι οι Τούρκοι δε χρειάζεται να αναφερθούν στα ιστορικά γεγονότα με πάθος, γιατί δεν τους ενδιαφέρει η γνώμη των άλλων.⁸⁸¹

⁸⁸⁰ Πρακτικά 1999-2000, 261.

⁸⁸¹ Πρακτικά 1999-2000, 275.

Γ.2.13: ΟΡΓΑΝΙΚΙΣΜΟΣ

Η χρήση βιολογικών όρων για να περιγραφεί το έθνος⁸⁸² ουσιαστικά καταργεί την ίδια την ιστορικότητα του φαινομένου το οποίο πλέον ανάγεται σε φυσικό αντικείμενο. Μία τέτοια προσέγγιση, στον πυρήνα της αντι-ορθολογική⁸⁸³ και ρομαντική, θυμίζει τον εθνικισμό του Mazzini, ο οποίος πίστευε ότι τα σύνορα της Ευρώπης θα πρέπει να επαναχαραχθούν έτσι όπως εγγράφονται στη φύση. Ο βιταλισμός ουσιαστικά αποτελεί δομικό στοιχείο του εθνικισμού, ο οποίος στηρίζεται και στο δόγμα ότι «οι διάφορες κοινωνίες που υπάρχουν στον πλανήτη είναι πραγματικοί οργανισμοί με χρονικό ορίζοντα που υπερβαίνει τα άτομα και υπάρχουν για αιώνες και χιλιετίδες»⁸⁸⁴. Στην περίπτωση αυτή ο άνθρωπος από υποκείμενο-φορέας της ιστορίας μεταβάλλεται σε αντικείμενο, καθώς αντιμετωπίζεται με φυσικούς όρους χάνοντας κάθε περιθώριο ελεύθερης βούλησης και υπακούοντας σε ένα ιστορικό ντετερμινισμό, ο οποίος επιβάλλει την αναδρομική ψευδαίσθηση πως ό,τι συνέβη ήταν το μοναδικό μονοπάτι που μπορούσε να ακολουθήσει η ιστορία. Η μεθοδολογική και φιλοσοφική αυτή αιτιοκρατία αποτελεί προσίδιο στοιχείο των αυταρχικών και δογματικών καθεστώτων, τα οποία συχνά στο όνομα του συλλογικού καλού καταργούν την ανοικτή κοινωνία. Ο Popper εισήγαγε και τον όρο *ανθρωποκτόνος φιλανθρωπία* (homicidal philanthropy) αναφερόμενος σε όλα εκείνα τα σωτηριολογικού χαρακτήρα κοινωνικά συστήματα τα οποία οδηγούν σε ασφυξία την ατομική βούληση⁸⁸⁵. Στο ίδιο μήκος κύματος και ο Publus υποστηρίζει ότι η ανθρωπότητα διακρίνεται από άλλες μορφές ζωής κατά το ότι έχει την ικανότητα να διαμορφώνει την πολιτική της ζωή στη βάση του «στοχασμού και της επιλογής»⁸⁸⁶.

Στην συγκεκριμένη κατηγορία αποδελτιώθηκαν 207 αναφορές. Συχνά η κοινωνία ανάγεται πλήρως σε βιολογικούς καθορισμούς, αποστερώντας την από την ιστορικότητα που τη χαρακτηρίζει. Συνήθης είναι η αναλογία ανάμεσα στο έθνος-κοινωνία και στην οικογένεια, «παραπέμποντας στο έθνος σαν να επρόκειτο για μία φυσική, αγαπημένη και αρμονική οικογένεια, [ενώ η οικογένεια παρομοιάζεται με] την εξουσία με τους γονείς, προσωποποιώντας την πατρίδα ως μητέρα, [αναλογία που]

⁸⁸² Antonis Liakos, «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007), 32.

⁸⁸³ James Mayall, «Nationalism and Imperialism», in Ball T. – Bellamy R. (eds.), *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press 2004, 116.

⁸⁸⁴ James Mayall, *ό.π.*, 120.

⁸⁸⁵ Roberta Corvi, *An Introduction to the Thought of Karl Popper*, Routledge, London – New York, 1997, 51-76.

⁸⁸⁶ Αναφέρεται από τον Richard Wollin, *Η γοητεία του ανορθολογισμού*, Πόλις, Αθήνα 2007, 452.

υποβιβάζει έντονα την έννοια του πολίτη και τη συναρτώμενη με θεσμικά δικαιώματα και υποχρεώσεις συμμετοχή του στα κοινά»⁸⁸⁷.

*Η απάντηση βρίσκεται μέσα σε μας, μέσα στις ψυχές όλων των Ελλήνων, μέσα στην αγκαλιά της μητέρας Ελλάδος, γιατί εμείς είμαστε οι μόνοι, που μπορούμε να ενδιαφερθούμε γι' αυτούς τους λησμονημένους Έλληνες. Οι λύσεις μπορούν να δοθούν μόνο μέσα από εμάς τους ίδιους.*⁸⁸⁸

*Εμείς σας έχουμε ανάγκη, εμείς σας χρειαζόμαστε δίπλα μας. Εμείς είμαστε τα αδέρφια σας, μην αφήσετε την Βόρειο Ήπειρο να χαθεί. Μην αφήσετε να ξανασταυρωθεί ο Χριστός στη Βόρειο Ήπειρο, γιατί αυτή τη φορά δεν θα υπάρξει η Ανάσταση. Ας κάνουμε κάτι όσο είναι καιρός, γιατί η Βόρειος Ήπειρος πρέπει να ζήσει. Ας μη την αφήσουμε να μαραζώσει σαν μάνα, που βλέπει τα παιδιά της να φεύγουν.*⁸⁸⁹

*Οι Έλληνες δεν θα πρέπει να νιώθουν μίσος με τους Κύπριους. Είμαστε αδέρφια και σας αγαπάμε. Σήμερα, κατά τον 20^ο αιώνα, βλέπουμε οι Ευρωπαίοι να προσπαθούν να καταργήσουν τα σύνορα - οι λαοί να είναι ελεύθεροι. Όμως, ανέχονται την παραμονή της Τουρκίας στην Κύπρο που σαν παραχαϊδεμένο παιδί θέλουν να τη βάλουν στην Ε.Ε. Τι ντροπή! Ας βγάλουν τα προσωπεία και ας παραμερίσουν τα συμφέροντα.*⁸⁹⁰

*Το πιο λυπηρό πάντως είναι ότι ανάμεσα στις χώρες με μεγάλα ποσοστά ξενοφοβίας βρίσκεται η Ελλάδα, και μάλιστα στην πρώτη θέση με ποσοστό 36%, όταν η Δανία έρχεται δεύτερη με ποσοστό 24%. Και όμως η Ελλάδα πλήττεται από κρούσματα τόσο εθνικισμού, όσο και θρησκευτικής μισαλλοδοξίας, η ίδια η Ελλάδα που τα μισά παιδιά της σχεδόν ζουν σκορπισμένα σε κάθε γωνιά αυτού του πλανήτη. Και εκείνη πολλές φορές τα έχει αντιμετωπίσει σαν "παιδιά ενός κατώτερου θεού". Γιατί ας μην ξεχνάμε ότι εμείς οι Έλληνες διαθέτουμε σε αφθονία και τον μεταξύ μας εσωτερικό ρατσισμό και αυτός ο ρατσισμός πονάει περισσότερο, κοστίζει περισσότερο.*⁸⁹¹

⁸⁸⁷ Παναγιώτης Γατσωτής, *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μία προσπάθεια σύγκλισης)*, ό.π., 176-Κonstantinos Aggelopoulos, "Proclaiming Greek National Identity Through Dialectic", in Xochellis – Toloudi (eds.), ό.π., 265.

⁸⁸⁸ Πρακτικά 1996-97, 208.

⁸⁸⁹ Πρακτικά 1996-97, 201.

⁸⁹⁰ Πρακτικά 1998-99, 229.

⁸⁹¹ Πρακτικά 2000-01, 320.

Πρέπει, λοιπόν, η πατρίδα να αγκαλιάσει τα παιδιά της και να γίνει η μητέρα για την οποία να αισθάνεται κανείς πως έχει ιερό καθήκον να πολεμήσει. Θα πρέπει οι Έλληνες να έχουν προτεραιότητα στην ανάληψη των θέσεων εργασίας και να αφομοιώνονται πλήρως οι Έλληνες επιστήμονες, οι οποίοι στις μέρες μας αξιοποιούνται και αναγνωρίζονται από πολλούς στο εξωτερικό, αλλά όχι από τη μητέρα πατρίδα τους. Ακόμη, η πατρίδα θα πρέπει να εγγυάται την ασφάλεια των νέων, οι οποίοι, αν αισθάνονται ασφαλείς, σίγουρα θα γίνουν πολύ πιο δημιουργικοί. Επίσης, το μάθημα της ιστορίας θα μπορούσε να δίνει τη δυνατότητα στους νέους να γνωρίζουν καλά τα γεγονότα και όλες τις αιτίες και τα αποτελέσματα και ταυτόχρονα να τα κρίνουν και να τα αξιολογούν μέσα στην τάξη. Ακόμη, στην ύλη τους θα πρέπει να περιλαμβάνεται και η ιστορία όλων των περιοχών της Ελλάδας και όχι μόνο μερικών πόλεων, όπως της Αθήνας και της Σπάρτης.⁸⁹²

Η ανθρωπομορφική κατηγοριοποίηση του αντικειμένου της ιστορίας και η μεταφορά του βιολογικού κύκλου στην ιστορία αποστεώνει την ιστορική σκέψη και οδηγεί σε μία επικίνδυνη αιτιοκρατία (βιολογική, οικονομιστική, ψυχολογική), η οποία μεθοδεύει ένα τρόπο σκέψης πολύ κοντά στον θετικισμό. Τα έθνη γίνονται αντιληπτά ως οργανισμοί με σταθερά χαρακτηριστικά, αναλλοίωτα στον χρόνο και το υποκείμενο ως μέλος-γγρανάκι αυτών των ομαδώσεων εσωτερικεύει μία αναπόδραστη υπακοή σε αυτά τα χαρακτηριστικά. Έτσι, τον ελληνικό λαό ανέκαθεν τον συνόδευαν η φιλοξενία, το φιλότιμο και άλλα εγγενή χαρακτηριστικά οδηγώντας στον βιολογικό και πολιτισμικό ρατσισμό. «Όσο πιο κυρίαρχη είναι αυτή η αντίληψη των εθνών σαν ανθρωπομορφικές οντότητες με ελαττώματα και προτερήματα, θύτες και θύματα, τόσο μεγαλύτερη είναι η αδυναμία διάκρισης ανάμεσα σε συμφέροντα εθνικά και συμφέροντα που επικαλούνται ως εθνικά πολιτικές εξουσίες με ποικίλους στόχους και τόσο δυσκολότερος ο εντοπισμός συμμαχών εθνών-κρατών. Τέλος, είναι σχεδόν αδύνατη η ικανότητα σύλληψης της ιδέας ότι ενδέχεται να υπάρχουν σύμμαχοι στο εσωτερικό των “κακών” εθνών για ζητήματα συμφερόντων κοινών σε κοινωνικές ομάδες πέρα από τις πολιτικές των κυβερνήσεων»⁸⁹³. Η ανοικτή, λοιπόν, κοινωνία του Karl Popper φαντάζει μία μακρινή ουτοπία.

⁸⁹² Πρακτικά 1999-2000, 284.

⁸⁹³ Άννα Φραγκουδάκη, «Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 159. Ανθρωπομορφική αντίληψη για το έθνος χαρακτηρίζει και τα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια. Βλ. σχ. Ηρακλής Μήλλας, ό.π., 32.

Τίποτε δεν μπορεί να διαβρώσει τον Ελληνισμό και τον Χριστιανισμό, αφού αυτό δεν το κατόρθωσαν τέσσερις αιώνες δουλείας στο παρελθόν. Δεν κινδυνεύει η ελληνική γλώσσα και κουλτούρα, ούτε η θρησκεία η χριστιανική στον ελλαδικό χώρο, όπως κινδυνεύει στις ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού, που αποτελούν μειονότητες περιτριγυρισμένες από πλήθος γλωσσών και εθνικοτήτων. Εμείς οι Έλληνες ομογενείς προσπαθούμε με τα δόντια να βαστήξουμε την ελληνικότητά μας και το χρωστάμε αυτό στις οικογένειές μας και στην μητέρα Ελλάδα που δεν μας ξεχνά.⁸⁹⁴

Η Ελλάδα κινδυνεύει από τους Έλληνες πολίτες και όχι από την Ανατολή ή τη Δύση, ούτε από το σαρωτικό πολιτιστικό και οικονομικό κύμα της Αμερικής. Ο πολιτισμός της Ελλάδας, όμως, έχει ρίζες που φθάνουν στα βάθη των αιώνων και δεν ξεριζώνονται εύκολα.⁸⁹⁵

Αυτή η φυσική ουσία που μας δώρισε ο Θεός, είναι στολισμένη με κάποιες ανεξήγητες χάρες, που απαλύνουν τον πόνο και ημερεύουν το θάνατο. Και όλα αυτά μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, μέσα από το αίμα, με μία ιερή και εκπληκτική λειτουργία που ονομάζεται ελληνική παράδοση. Αυτή η παράδοση φυλάει στον αιώνα την αθάνατη ψυχή μας, την αθάνατη καρδιά μας, που με αυτή ζούμε, κινούμαστε, υπάρχουμε. Αυτή έκανε τον τυφλό Όμηρο να δείξει στους ανθρώπους που είχαν μάτια τη μυστική ομορφιά του κόσμου. Αυτή έκανε τον Πολύκλειτο και το Φειδία και το Λύσιππο να μεταμορφώσουν σε ανθρώπους τα λιθάρια της Ελλάδας. Αυτή έκανε τον Κολοκοτρώνη να φορά την περικεφαλαία σαν γνήσιος αρχαίος Έλληνας και να πολεμά χαμογελώντας. Αυτή έκανε το Ρήγα να βγάζει φωτιά από το στήθος του, όπως ο Πίνδαρος. Αυτή έκανε το Νικηταρά, το Διάκο, τον Ανδρούτσο, τον Τζαβέλα να κλαίνε πάνω από τα αρχαία λιθάρια και να ποθούν να πεθάνουν αντρειωμένα, πολεμώντας για το βασανισμένο και ατίμητο χρώμα που κληρονομήσαμε.⁸⁹⁶

Γιατί η Ελλάδα, με την απέραντη πολιτιστική της κληρονομιά, θα μπορούσε να αντισταθεί, να μην υποκύψει σε τέτοιου είδους πιέσεις των οικονομικά κυρίαρχων χωρών. Γιατί έχει τη δύναμη, την έχει κληρονομήσει από τους προγόνους της, είναι αληθινή και κυλάει μέσα στο αίμα όλων μας.⁸⁹⁷

Όλοι εμείς, η νέα γενιά, που περιλαμβάνει ακόμα και τα παιδιά αλλοδαπών και οικονομικών μεταναστών, πρέπει να ενώσουμε τα χέρια και τις καρδιές μας, να

⁸⁹⁴ Πρακτικά 1999-2000, 473.

⁸⁹⁵ Πρακτικά 1999-2000, 487.

⁸⁹⁶ Πρακτικά 2001-02, 203.

⁸⁹⁷ Πρακτικά 2001-02, 519.

λατρέψουμε τις ένδοξες ρίζες μας, να ασχοληθούμε με την ιστορική μας κατάρτιση, να προβάλλουμε τις αρετές της χώρας μας και τις κατακτήσεις μας σε πολιτικό και επιστημονικό επίπεδο από την αρχαιότητα έως σήμερα, να αφήσουμε τη γλυκιά περηφάνια του γένους μας να κυλήσει στις φλέβες μας και τότε σίγουρα, τα ελληνικά μας κύτταρα, θα μας καθοδηγούν σωστά, να μην αλλοιωθούμε, να έχουμε πάντα πυξίδα στο βλέμμα και στην καρδιά μας την Ελλάδα. Όλοι μαζί, νέοι και γέροι, σαν μια γροθιά να κοιτάζουμε λίγο πίσω και να πάρουμε φόρα και να βρεθούμε μπροστά.⁸⁹⁸

⁸⁹⁸ Πρακτικά 2003-04, 174.

Γ.2.14: Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΩΣ ΕΙΛΟΠΟΙΟ ΓΝΩΡΙΣΜΑ ΤΟΥ «ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ»

Η πολιτική κουλτούρα⁸⁹⁹ και τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια διαπνέονται από το στοιχείο του ηρωισμού το οποίο παρουσιάζεται ως προσίδιο στοιχείο του ελληνικού έθνους⁹⁰⁰. Η διατήρηση και συντήρηση της ελληνικής ιδιαιτερότητας υπήρξε αποτέλεσμα της αιώνιας αντίστασης απέναντι σε ποικιλόνομους εχθρούς, τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, τους Φράγκους, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη γερμανική κατοχή. Αποτέλεσμα της αντίστασης αυτής υπήρξε η διαίωσιση της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού.⁹⁰¹ Ουσιαστικά, η πίστη στον ηρωισμό των Ελλήνων αποτελεί άλλο ένα στοιχείο που ενισχύει την εθνική αυτοεικόνα ενός ανώτερου λαού και συνοδεύεται και από το ιδεολόγημα των «αμυντικών πολέμων», το οποίο θα αναλυθεί στη συνέχεια.

*Είμαστε λαός έξυπνος και πολυμήχανος. Θα βγούμε νικητές από αυτή τη μάχη, γιατί μάθαμε της ζωής να είμαστε κυρίαρχοι και όχι σκλάβοι.*⁹⁰²

*Εάν δεν πιάσουν αυτά, τότε "μολών λαβέ", για να το ξανασκεφθούν και να το σκεφθούν πολύ. Γιατί "μολών λαβέ" έδειξε ότι είναι η διάθεση σύσσωμου του ελληνικού λαού, με αφορμή το Κουρδικό και το Γιουγκοσλαβικό. Αυτή ήταν από πάντα η διάθεση των Ελλήνων, να διαλέγουν τα δύσκολα. Το λέει και ο Μίκης Θεοδωράκης. Μπορεί να είμαστε μικρή χώρα, αλλά είμαστε η μικρή χώρα του Λεωνίδα, του Παλαιολόγου, του Κολοκοτρώνη και του Βενιζέλου και όχι η μικρή χώρα εκείνων των λίγων που διακατέχονται από το "σύνδρομο της Ψωροκόσταινας".*⁹⁰³

*Η αναρχία του εγκλήματος, λοιπόν, είναι χειρότερη από το έγκλημα. Ας ενωθεί παγκόσμια ο Ελληνισμός, για να αντισταθεί στην τουρκική πλημμυρίδα, όπως το έπραξε πάντα, για τους γνωρίζοντες ελληνική ιστορία. Ας αποκόψουμε τα δάκτυλα από τα χέρια της Τουρκίας, προτού συσφίξει τις γροθιές της, για να τις στρέψει εναντίον μας.*⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ Γιάννης Στεφανίδης, ό.π., Εισαγωγή.

⁹⁰⁰ Konstantinos Aggelopoulos, "Proclaiming Greek National Identity Through Dialectic", in Xochellis – Toloudi (eds.), ό.π., 265· Μαρία Κελεπούρη, διδακτορική διατριβή, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, ό.π., Συμπεράσματα.

⁹⁰¹ Πρακτικά 1996-97, 261.

⁹⁰² Πρακτικά 1997-98, 223.

⁹⁰³ Πρακτικά 1998-99, 210.

⁹⁰⁴ Πρακτικά 1998-99, 208.

Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να δώσουμε την ευχαρίστηση στους ισχυρούς αυτής της γης ότι παραδινόμαστε. Μπορεί αυτοί να έχουν υλική δύναμη και εξουσία, μπορούν να κάνουν ό,τι αυτοί θέλουν, όμως, εμείς έχουμε τη γνήσια ελληνική ψυχή, όπως η ψυχή του Παλαμά, του Σεφέρη, του Ελύτη, του Σαμαράκη. Όσο υπάρχουν τέτοιες ψυχές δεν διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο. Μπορούμε να πλάσουμε μία Ελλάδα ισχυρή. Χρειάζονται, βέβαια, και οι εξοπλισμοί, αν δεν υπάρχει όμως ψυχή, καρδιά και θέληση, τίποτα δεν γίνεται. Και αν κάποιος θέλει να πουλήσουν την Ελλάδα, εμείς δεν θα αφήσουμε κανέναν να την πουλήσει.⁹⁰⁵

Ουσιαστικά, μέσα από τον ναρκισσισμό που διακρίνει τις σχετικές αναφορές (116) απουσιάζει οποιαδήποτε αναστοχαστική προσέγγιση του εθνικού παρελθόντος, το οποίο εξιδανικευμένο «επουλώνει» την χαμηλή αυτοεκτίμηση που απορρέει από την υστέρηση του παρόντος. Μέσα από μανιχαϊστικά δίπολα και αποσιωπήσεις ενισχύεται ο εθνοκεντρισμός, δομικό στοιχείο της παραδοσιακής και παραδειγματικής ιστορικής νοηματοδότησης.

Έτσι, λοιπόν, η Ελλάδα δύσκολα θα κινδυνεύσει από ενδεχόμενη αφάνιση του ελληνικού στοιχείου. Άλλωστε, όπως όλοι ξέρουμε, "η Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει."⁹⁰⁶

Το έθνος μας, οδεύοντας σε μία δύσβατη ιστορική πορεία, πολλές φορές ήρθε σε σύγκρουση με πλήθη κινδύνων που απειλούσαν επί αιώνες με αλλοίωση την εθνική μας ταυτότητα και αλλοτρίωση την πολιτιστική μας κληρονομιά. Όμως, κανένα από αυτά τα εμπόδια δε στάθηκε ικανό να αμαυρώσει τον ελληνικό θησαυρό που μας κληροδοτήθηκε και τον οποίο η κάθε γενιά έχει καθήκον να σέβεται και να τον διατηρεί στη λαμπρότητά του. Το ίδιο πρέπει να γίνει και τώρα με την προσπάθεια και προσοχή όλων μας, λαού και Κυβέρνησης, για την αντιμετώπιση του νέου μεγάλου αυτού κινδύνου της παγκοσμιοποίησης, που στην εποχή μας, με τη συναίνεση των πολιτισμών, απειλεί να καταργήσει τα έθνη, αφανίζοντας τα τρία βασικά στοιχεία που τα χαρακτηρίζουν: γλώσσα, ήθη-έθιμα-παραδόσεις και θρησκεία.⁹⁰⁷

Όλοι μας οφείλουμε να δηλώσουμε, ότι όχι μόνον η ζωή των Κυπρίων, αλλά και ολόκληρου του ατυχούς Ελληνισμού, είναι συνυφασμένη με τον αγώνα για επιστροφή και δικαίωση. Πρέπει να σταθούμε αντάξιοι της Ευθύνης και του

⁹⁰⁵ Πρακτικά 1998-99, 244.

⁹⁰⁶ Πρακτικά 1998-99, 281.

⁹⁰⁷ Πρακτικά 2001-02, 184.

Χρέους που μας βαραίνει από τα πανάρχαια χρόνια, ούτως ώστε να φανούμε αντάξιοι των προγόνων μας. Να είμαστε μια κουκίδα στο χάρτη, όμως, αν έχουμε τη θέληση, μπορούμε να βροντοφωνάζουμε στους δυνατούς της γης: "τούτη η δίψα δε σβήνει, τούτη η μάχη δεν παύει, χίλια χρόνια αν περάσουν δεν πεθαίνουμε σκλάβοι". Μπορεί η δύναμη των κατακτητών να είναι βράχος ακατάλυτος, όμως, η θέλησή μας είναι πέλαγος.⁹⁰⁸

Αγαπητέ κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί φίλες και φίλοι, κάπου στα ανατολικά ετούτου του κόσμου υπάρχει μια πολύ μικρή χώρα, που τη λένε Ελλάδα. Θα μπορούσα αναμφίβολα να αρχίσω να σας διηγούμαι το παραμύθι της, γιατί η ιστορία της είναι ένα παραμύθι. Και ποιους δεν αντιμετώπισε η χώρα μας; Δράκους, μάγισσες, κύκλωπες και Λαιστρυγόνες. Όλους τους βρήκε στο δρόμο της. Βέβαια, τα ονόματά τους διέφεραν, όμως τα καμώματά τους εκείνα, που έκαναν την πατρίδα μας να υποφέρει, να πληγώνεται και να βασανίζεται, είναι ίδια με εκείνα των μυθικών τεράτων. Είναι ένα παραμύθι η ιστορία της Ελλάδας που, όπως όλα τα παραμύθια, πριν από διακόσια περίπου χρόνια, τότε που έγινε το θαύμα, τότε που οι λιγοστές ελληνικές δυνάμεις δήλωσαν παρούσες στο ραντεβού τους με τον εχθρό, είχε αίσιο τέλος. Τέλος, που έμελλε να γραφεί στα βιβλία του κόσμου με χρυσά γράμματα και να σηματοδοτήσει μια εποχή ολόκληρη πριν, αλλά και μετά. Και είναι αυτό το μετά, το βασανιστικό και βαρύ, που καλούμαστε να υπερασπιστούμε με νύχια και με δόντια. Είναι η ελεύθερη, η δημοκρατική, η όμορφη Ελλάδα, που πρέπει να δημιουργήσουμε.⁹⁰⁹

⁹⁰⁸ Πρακτικά 1999-2000, 265.

⁹⁰⁹ Πρακτικά 2003-02, 262.

Γ.2.15: ΘΥΤΕΣ – ΘΥΜΑΤΑ

Στη συγκεκριμένη κατηγορία αποδελτιώθηκαν 72 αναφορές, στις οποίες οι Έλληνες παρουσιάζονται ως θύματα, υπενθυμίζοντάς μας ότι το ίδιο ιδεολόγημα εντοπίζεται και στα σχολικά εγχειρίδια⁹¹⁰. Μέσω της αυτοθυματοποίησης του έθνους ουσιαστικά νομιμοποιούνται εχθρικές και αλυτρωτικές βλέψεις προς τους εχθρικούς «άλλους», οι οποίοι συνήθως είναι οι γειτονικοί βαλκανικοί λαοί. Οι τελευταίοι παρουσιάζονται σε μεγάλο βαθμό να επιβουλεύονται μονίμως τα εθνικά εδάφη. Με τον τρόπο αυτό καλλιεργείται το μίσος προς τον δαιμονοποιημένο «άλλο». Βέβαια, ως θύτης δεν παρουσιάζεται μόνο ο βαλκανικός γείτονας, αλλά και οι Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες συνωμοτούν προκειμένου να «εξαφανίσουν» τον μοναδικό και ανώτερο ελληνικό πολιτισμό⁹¹¹.

Ο Todorov ερμηνεύει με τρόπο διεισδυτικό και εναργή τον τρόπο με τον οποίο η αυτοθυματοποίηση και η υπερπροβολή του θύματος λειτουργεί αυτοδικαιωτικά για το θύμα: «στη συλλογική μνήμη έχει συντελεστεί μία μετάλλαξη, καθώς στις μέρες μας γίνονται αντικείμενο ύψιστης φροντίδας και εξύμνησης τα θύματα και όχι οι ήρωες του παρελθόντος: οι αδικίες που υπέστη κανείς βαραίνουν περισσότερο από τα κατορθώματα που πέτυχε. [...] Η καθιέρωση αυτή, στην κορυφή της συμβολική ιεραρχίας, της αφήγησης του θύματος στη θέση της αφήγησης του ήρωα, μαρτυρεί εμμέσως μία ενίσχυση της ιδέας της δικαιοσύνης στις κοινωνίες μας: ποιος θα σκεφτόταν να διεκδικήσει τη θέση του θύματος, αν δεν ήλπιζε να αναγνωριστούν τα δεινά του και να αποζημιωθεί γι' αυτό»⁹¹². Η αυτοθυματοποίηση εμφανίζει μία έκρηξη τις τελευταίες δεκαετίες και ερμηνεύεται από την κατάρρευση των μεγάλων αφηγημάτων, την συνεπακόλουθη ρευστότητα και την αναζήτηση μίας μοναδικής ταυτότητας θύματος.

⁹¹⁰ Παναγιώτης Γατσωτής, *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μία προσπάθεια σύγκλισης)*, ό.π., 200. Η αυτοθυματοποίηση αποτελεί χαρακτηριστικό και των ελληνοκυπριακών και τουρκοκυπριακών σχολικών εγχειριδίων. Βλ. σχ. Zvi Bekerman, Michalinos Zembylas, Claire McGlynn, «Working toward the De-essentialization of Identity Categories in Conflict and Postconflict Societies: Israel, Cyprus, and Northern Ireland», *Comparative Education Review*, vol. 53, no. 2. 16 February 2009, 6.

⁹¹¹ Τα σχολικά εγχειρίδια άλλοτε ρητά και άλλοτε υπόρρητα θεωρούν τις «Μεγάλες Δυνάμεις» υπεύθυνες για τη μη δικαίωση των «απαράγραπτων» εθνικών δικαιών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του εγχειριδίου «Πολιτική Αγωγή» (1970-74). Σε αυτό, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρεται ότι η «Βόρειος Ήπειρος» δεν ενσωματώθηκε στην Ελλάδα λόγω των αδικιών που διέπραξαν οι Μεγάλες Δυνάμεις. Βλ. σχετικά Despina Karakatsani, «Albania and Northern Epirus in Greek Civic Schoolbooks since the 1970s», in Christina Coulouri (ed.), *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*, CDRSE, Thessaloniki 2002, 462-64.

⁹¹² Αναφέρεται από τον Γιώργο Κόκκινο στο *Τραύμα και οι πολιτικές της μνήμης*, ό.π., 16.

Η θυματοποίηση αποτελεί ουσιαστικά ένα συμπληρωματικό ιδεολόγημα σε αυτά του ηρωισμού των Ελλήνων, οι οποίοι παρουσιάζονται μαχόμενοι υπερ των εθνικών δικαίων και των πανανθρώπινων αξιών χωρίς να έχουν βλάψει κανένα (αμυντικοί πόλεμοι), ενώ έχουν αδικηθεί από τους άλλους. Στο πλαίσιο αυτό κάθε απόπειρα που θα ρηγγάτωνε αυτήν την εικόνα θα θεωρούνταν βλάσφημη και αντεθνική. Η ανάδυση αποσιωπήσεων από το βυθό της συλλογικής λήθης και αμνησίας (οι Έλληνες ως θύτες, επεκτατικοί πόλεμοι, δωσιλογισμός κ.ά.) θεωρείται εθνικά επιζήμια και ηθικά βλάσφημη. Έτσι, ο εθνικός εαυτός ακόμη και ως θύμα ενισχύει τη θετική αυτοεικόνα και την αδιέξοδη και ατελέσφορη ομφαλοσκοπήση. Επίσης, το διπολικό σχήμα θύμα-θύτης ενισχύει τη μανιαϊστική προσέγγιση των πραγμάτων καθλώνοντας την ιστορική σκέψη στο μυθικό στάδιο και οδηγώντας σε ιστορικό αυτισμό.

Με τόσα, άλλωστε, που έχουμε πάθει από τους συμμάχους μας ταιριάζει η λαϊκή ρήση "με τέτοιους φίλους, τι τους θέλεις τους εχθρούς!". Πρέπει λοιπόν ο Ελληνισμός να συσπειρωθεί γύρω από τις πατρογονικές του εστίες και με μια φωνή να βροντοφωνάζει "Όχι, νέα Μικρά Ασία, όχι νέα Κύπρος, όχι νέες χαμένες πατρίδες".⁹¹³

Αζίζει να φέρουμε στη μνήμη μας τα δεινά, τις κατακτήσεις που πέρασε η πατρίδα μας στους τόσους αιώνες ύπαρξής της και τις μάχες που έδωσε για να είναι ελεύθερη, με όπλο τη γλώσσα και τη θρησκεία, που κανείς δε μπόρεσε και κανείς δε θα μπορέσει να νικήσει. Την αξία της την καταλαβαίνουμε από τις ενέργειές των κατακτητών, που έκλειναν τα σχολεία και εκδίωκαν τους χριστιανούς, ώστε να μείνει το γένος μας αγράμματο, χωρίς πίστη και ιδανικά και να μη μπορέσει να ελευθερωθεί από το ζυγό τους.⁹¹⁴

Τα δώσαμε και τα δίνουμε όλα. Δεν έχουμε τίποτα άλλο να δώσουμε. Φθάνει πια. Αντί να σκύβουμε το κεφάλι, να αρχίσουμε να διεκδικούμε. Γιατί δεν είναι ρατσιστής ένα θύμα ληστείας από λαθροαλβανούς ή εγκληματίας ο αστυνομικός που τους κνηγά. Είναι υπονομευτές της εθνικής ασφάλειας οι Αλβανοί, που μας λένε ούτε λίγο ούτε πολύ ότι σε λίγα χρόνια θα εγείρουν μειονοτικά δικαιώματα. Το ίδιο είναι και εκείνοι που εκούσια ή ακούσια αποδυναμώνουν τα σώματα

⁹¹³ Πρακτικά 1996-97, 210.

⁹¹⁴ Πρακτικά 1997-98, 159.

ασφαλείας, για να μη μπορούν να παρεμποδίσουν τη δημιουργία της νέας πολυεθνικής, πολυπολιτισμικής Ελλάδος που προωθούν οι νεοταξίτες.⁹¹⁵

Να αφήσουμε την εικόνα του θύματος που τρέφουμε για τον εαυτό μας και να καταλάβουμε πως εμείς οι ίδιοι είμαστε οι δημιουργοί και εξουσιαστές της ζωής.⁹¹⁶

Αναφέρθηκε ο κύριος συνάδελφος στη διδασκαλία της ιστορίας. Θα ήθελα να ξεκαθαρίσω ότι η διδασκαλία της ιστορίας στα ελληνικά σχολεία χαρακτηρίζεται από το πάθος, που οφείλεται στην αγανάκτηση και στο παράπονο που χαρακτηρίζει τον ελληνισμό για τα άδικα που έχουν συμβεί εις βάρος του και από το γεγονός ότι κανείς δεν συνηγορεί υπέρ μας. Ωστόσο, θα έλεγα ότι οι Τούρκοι, δε χρειάζεται να αναφερθούν στα ιστορικά γεγονότα με πάθος, γιατί δεν τους ενδιαφέρει η γνώμη των άλλων.⁹¹⁷

Ήταν ένα απόσπασμα από το ποίημα "9η Ιουλίου" του Ελληνοκύπριου ποιητή Κώστα Μιχαηλίδη. Η ρωμιοσύνη, ο ελληνισμός. Πανάρχαια φυλή, που παίρνει άλλη υπόσταση, όμως γι' αυτόν. Γίνεται μία αξία διαχρονική, ανεξίτηλη, που τον καθόρισε σαν άνθρωπο, τη σκέψη του, τον τρόπο ζωής του. Τη ρωμιοσύνη σαν αξία είτε σαν φυλή την πολεμούσαν, την πολεμούν και θα την πολεμούν. Ο Κώστας Μιχαηλίδης πιστεύει ότι δεν θα την αφανίσουν, γιατί είναι θεοφύλακτη και ευλογημένη. Όσες φορές και αν πέσει, θα ορθωθεί περήφανα.⁹¹⁸

Γεννήθηκα και μεγάλωσα σε μια ημικατεχόμενη πατρίδα, σε ένα "χρυσοπράσινο φύλλο ριγμένο στο πέλαγος". Στην ψυχή μου, όπως και σε κάθε ελληνική ψυχή, είχαν αρχίσει από νωρίς να εμφυτεύονται τα ιδανικά εκείνα, που καθιστούν σωστό έναν Έλληνα πολίτη: Πατρίδα, θρησκεία, σημαία. Πατρίδα μου η Ελλάδα, σημαία μου η γαλανόλευκη, θρησκεία μου η χριστιανική. Μετά την αλφαβήτα, άρχισα να ακούω για μακροχρόνιους αγώνες, για θυσίες, βασανιστήρια, πολέμους. Σε όλα αυτά πρωταγωνιστής ήταν ο Έλληνας, στο πρόσωπο του οποίου συνενωνόταν κάθε αρετή και στην ψυχή του επικρατούσε πάντα το δίκαιο. Αυτός έπρεπε να είναι πάντα ο νικητής ή το μοναδικό θύμα της όλης υπόθεσης. Από την άλλη, τις περισσότερες φορές ήταν ο Τούρκος, ο αιώνιος εχθρός. Αυτός που αδίστακτα έπαιρνε το αίμα των φτωχών και ανυπεράσπιστων Ελλήνων. Αυτός που ήξερε μόνο από λεηλασίες και σκοτωμούς. Σιγά σιγά στα

⁹¹⁵ Πρακτικά 1998-99, 210.

⁹¹⁶ Πρακτικά 1999-2000, 302.

⁹¹⁷ Πρακτικά 1999-2000, 275.

⁹¹⁸ Πρακτικά 2000-01, 236.

μυαλά όλων μας συνταιριάστηκαν οι λέξεις Τούρκος και συμφορά, έγιναν ένα. Ο Τούρκος πήρε όψη τέρατος.⁹¹⁹

Ποτέ δεν ζητήσαμε δεν απαιτήσαμε μεροληπτική αντιμετώπιση υπέρ μας. Δε ζητάμε να μας χαριστεί τίποτα. Διεκδικούμε μόνο την ελευθερία να μπορούμε να αναπτύξουμε το δικό μας όραμα και να δώσουμε στην Ελλάδα τη θέση που δικαιωματικά της ανήκει. Η πατρίδα μας έχει όλα τα φόντα να προοδεύσει και να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις. Η πνευματική ευστροφία και η εφευρετικότητα των κατοίκων της, σε συνδυασμό με την ιδιαίτερης σημασίας γεωγραφική της θέση, της δίνουν τη δυνατότητα να προσφέρει πολλά στην ανθρωπότητα, αφού εκείνη έχει ανάγκη από ανθρώπους με ευαισθησίες και σεβασμό, όπως οι Νεοέλληνες, αφού οι ίδιοι δεινοπαθήσαν στην ιστορική τους πορεία. Κουβαλούν μόνιμα μέσα τους τούς πρώτους οραματιστές της Δημοκρατίας και ως συνεχιστές τους είναι άξιοι να διαπρέψουν σε όλους τους τομείς της σύγχρονης ζωής. Έτσι, οι Έλληνες του σήμερα θα μπορέσουν πια να απελευθερωθούν από το αίσθημα κατωτερότητας που τους βασανίζει και γεμάτοι αυτοπεποίθηση θα μπορέσουν να χαράζουν μία νέα φωτεινή πορεία για την Ελλάδα του αύριο.⁹²⁰

Θα αναρωτηθείτε, ίσως: Και γιατί πρέπει να τα θυμόμαστε όλα αυτά σήμερα; Πέρασαν, άλλωστε, τόσα χρόνια. Γιατί να ζύνουμε πληγές του παρελθόντος; Πρέπει και οφείλουμε να τα θυμόμαστε, γιατί με την ίδια λογική, τη λογική της λήθης, τα εγκλήματα του ναζισμού θα πρέπει να παραγραφούν. Να μη μιλάμε πια για στρατόπεδα συγκέντρωσης, θαλάμους αερίων, για την Άννα Φρανκ, το ολοκαύτωμα Εβραίων, τσιγγάνων, Πολωνών. Δεδομένου, μάλιστα, ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν υπήρχαν ακόμα μαζικά μέσα εξόντωσης, όπως οι θάλαμοι αερίων, η δολοφονία 3.000.000 χριστιανών, ήταν ένα έγκλημα που λειτούργησε στην εντέλεια. Μόνο οι ναζί ξεπέρασαν αυτόν τον αριθμό. Εκεί, όμως, η θηριωδία αποκαλύφθηκε, οι ένοχοι καταδικάστηκαν από την ιστορία και από μας τους ίδιους και το Ολοκαύτωμα αναγνωρίστηκε παγκοσμίως. Μόνο οι Έλληνες Πόντιοι παραμένουν αδικαίωτοι. Γιατί; Είναι κατώτεροι οι δικοί μας νεκροί;⁹²¹

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι ο λόγος των εφήβων αποτελεί ένα κράμα ιδεολογημάτων που επιπολάζουν και στο δημόσιο λόγο και την πολιτική κουλτούρα της Ελλάδας: το υπερτρισχίλιετές ελληνικό έθνος ανέκαθεν υπερασπιζόταν τα απαραύραπα

⁹¹⁹ Πρακτικά 2000-01, 247.

⁹²⁰ Πρακτικά 2001-02, 477.

⁹²¹ Πρακτικά 2004-05, 263.

εθνικά δίκαια, αλλά και πανανθρώπινες αξίες χωρίς να έχει επεκτατικές βλέψεις, αφού και ο αλυτρωτισμός θεμελιώνεται σε απαράγραπτα ιστορικά δικαιώματα. Ουσιαστικά, η αδιάσπαστη εθνική συνέχεια τροφοδοτεί όλες εκείνες τις παραφυάδες που εμφιλοχωρούν στην ιστορική σκέψη των μαθητών/-τριών.

Γ.2.16: ΛΙΓΟΙ-ΠΟΛΛΟΙ

Ο ηρωισμός των Ελλήνων «αποδεικνύεται» και από το γεγονός ότι πάντα ή σχεδόν πάντα οι λίγοι και εξαθλιωμένοι Έλληνες αντιστέκονταν και σε ένα βαθμό νικούσαν τους αριθμητικά και σε εξοπλισμό υπέρτερους αντιπάλους. Ειδικά, στα σχολικά εγχειρίδια η ετερότητα αναφοράς, οι Τούρκοι, δεν παρουσιάζονται απλώς αριθμητικά περισσότεροι, αλλά και ασύγκριτα βάνανσοι⁹²². Ουσιαστικά η συγκεκριμένη κατηγορία αποτελεί άλλη μία εκδήλωση της ασπρόμαυρης σκέψης με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Οι σχετικές αναφορές είναι μόλις 10 και σίγουρα δεν μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικοί μίας τάσης.

Ο χώρος, ο τόπος, τα κειμήλια, αρχαία, βυζαντινά, μεταβυζαντινά θα θυμίζουν πάντα, παρά τη βάρβαρη καταστροφή, Ελλάδα. Οι Έλληνες θα θυμούνται πάντα τους αθώους, που έχασαν τη ζωή τους στην καταστροφή της Σμύρνης, βαστώντας με τη ψυχή τους τις βυζαντινές εικόνες και το χριστιανισμό.⁹²³

Εκπροσωπώ το Β' Λύκειο Πετρούπολης και μία μεγάλη μερίδα εφήβων. Ζω στην Ελλάδα, μια χώρα με διαστάσεις κουκίδας πάνω στον παγκόσμιο χάρτη, αλλά τόσο ένδοξη γιατί κατάφερε να σημαδέψει την παγκόσμια ιστορία. Είμαι, πραγματικά, περήφανος γι' αυτό. Αλλά δεν είναι μόνο το παρελθόν που με γεμίζει περηφάνια, είναι και το παρόν και το μέλλον μας, το οποίο αναμφισβήτητα προμηνύεται λαμπρό.⁹²⁴

Αγαπητέ κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί φίλες και φίλοι, κάπου στα ανατολικά ετούτου του κόσμου υπάρχει μια πολύ μικρή χώρα, που τη λένε Ελλάδα. Θα μπορούσα αναμφίβολα να αρχίσω να σας διηγούμαι το παραμύθι της, γιατί η ιστορία της είναι ένα παραμύθι. Και ποιους δεν αντιμετώπισε η χώρα μας; Δράκους, μάγισσες, κύκλωπες και Λαιστρυγόνες. Όλους τους βρήκε στο δρόμο της. Βέβαια, τα ονόματά τους διέφεραν, όμως τα καμώματά τους εκείνα, που έκαναν την πατρίδα μας να υποφέρει, να πληγώνεται και να βασανίζεται, είναι ίδια με εκείνα των μυθικών τεράτων. Είναι ένα παραμύθι η ιστορία της Ελλάδας που, όπως όλα

⁹²² P. Xochellis, A. Kapsalis, A. Andreou, A. Ismirliadou, D. Loukidou, K., Bonides, S. Hatzosavvides, "The Image of the "Other" in the School History Textbooks of the Balkan Countries"», in Panos Xochellis and Fotini Toloudi (eds.), ό.π., 27.

⁹²³ Πρακτικά 1996-97, 209.

⁹²⁴ Πρακτικά 1999-2000, 453.

τα παραμύθια, πριν από διακόσια περίπου χρόνια, τότε που έγινε το θαύμα, τότε που οι λιγοστές ελληνικές δυνάμεις δήλωσαν παρούσες στο ραντεβού τους με τον εχθρό, είχε αίσιο τέλος. Τέλος, που έμελλε να γραφεί στα βιβλία του κόσμου με χρυσά γράμματα και να σηματοδοτήσει μια εποχή ολόκληρη πριν, αλλά και μετά. Και είναι αυτό το μετά, το βασανιστικό και βαρύ, που καλούμαστε να υπερασπιστούμε με νύχια και με δόντια. Είναι η ελεύθερη, η δημοκρατική, η όμορφη Ελλάδα, που πρέπει να δημιουργήσουμε.⁹²⁵

Η ποιοτική και όχι η ποσοτική διαφοροποίηση είναι αυτή λοιπόν που καθιστά το ελληνικό έθνος «μοναδικό». Το αντιθετικό αυτό δίπολο λειτουργεί και πάλι ως ένα σημείο υπεροχής του εθνικού εαυτού. Μιλώντας γενικότερα, η επίμονη αυτή εθνική αυτοεξιδανίκευση μάλλον φανερώνει μία υποσυνείδητη αρνητική αυτοεικόνα.

⁹²⁵ Πρακτικά 2002-03, 252.

Γ.2.17: ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΧΘΡΩΝ

Η αποσιώπηση των εσωτερικών διαφοροποιήσεων (θρησκευτικών, εθνοτικών, κοινωνικών) επιβάλλει την νοσηματοδότηση του εθνικού συμφέροντος ως ενιαίου και μοναδικού. Έτσι, κάθε διαφοροποίηση από την ορθόδοξη αντίληψη για το εθνικό συμφέρον θεωρείται επιζήμια και πρέπει να κατασταλεί. Ασκώντας κριτική στην παραπάνω αντίληψη, κρίνεται αναγκαία η κατάργηση ανάλογων παθογενειών στην ιστορική εκπαίδευση (αδυναμία ενσυναίσθησης, ομογενοποιητική σύλληψη του έθνους, αδιάσπαστη συνέχεια, η ιστορία ως «μονόδρομος») και η προσπάθεια καλλιέργειας της γενετικής ιστορικής συνείδησης⁹²⁶. Ο ιδιαίτερα χαμηλός αναφορών (9) δε μας επιτρέπει να οδηγηθούμε σε γενικεύσεις.

Τέλος, η Ελλάδα πάντα αγαπούσε την ειρήνη και πάντοτε οι πόλεμοι ήταν αμυντικοί. Όμως, πρέπει πάντοτε να είναι αμείλικτη σε κάθε περίπτωση επιβουλής ή πρόκλησης, αμείλικτη σε κάθε περίπτωση υπονόμευσης από μέσα και η απάντησή της άμεση και πολλαπλάσια.⁹²⁷

Τέλος, σε μια αναφορά που έκανε ο κ. Βαρελάς, συμπληρώσατε ότι η Ελλάδα είναι αδιαίρετη. Μακάρι να ήταν. Στα γήπεδα ακούμε να φωνάζουν τους Βορειοελλαδίτες Βούλγαρους και τους κατοίκους της Νοτίου Ελλάδας Αλβανούς. Το θεωρώ αυτό πολύ επικίνδυνο, ειδικά τώρα που ανοίγουν τα σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για 400 εκατομμύρια ανθρώπους.⁹²⁸

Και για να γίνω πιο σαφής, με τον όρο αρετή εννοώ τη γνώση και την εφαρμογή κάποιων αξιών της ζωής, όπως αυτές της ευσυνειδησίας, της αξιοκρατίας και της φιλοπατρίας. Γιατί, αν η εκπαίδευση των Ελλήνων του σήμερα και του πρόσφατου χθες στηριζόταν σε καλλιέργεια και σε εφαρμογή παρόμοιων αξιών μέσα από μαθήματα αισθητικής αγωγής ή μέσα από την πλατιά γνώση της ιστορίας και της φιλοσοφίας, δε θα παρατηρούνταν πολλά νοσηρά φαινόμενα στη χώρα μας. Αν ξέραμε, πραγματικά, τα ιδανικά και τις προοπτικές της φυλής μας δεν θα κατηγορούσαμε τους οικονομικούς μετανάστες για τις δουλειές, που δεν έχουμε, γιατί θα θυμόμασταν ότι κάποτε βρισκόμασταν στην ίδια θέση. Αν

⁹²⁶ Ross Dunn, «Constructing World History in the Classroom», in Peter Stearns, Peter Seixas and Sam Wineburg, (eds.) *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press, New York - London 2000, 121-40.

⁹²⁷ Πρακτικά 1996-97, 182.

⁹²⁸ Πρακτικά 1999-2000, 278.

ξέραμε την ιστορία μας, δεν θα αφήναμε κάποιες πονηρές πολιτικές πρακτικές να διαιωνίζουν το μακεδονικό ζήτημα με διασπαστικές οργανώσεις ακόμα και μέσα στη χώρα μας. Και το λέω με κάθε ευθύνη, γιατί κατάγομαι από τη μακεδονική γη. Θα είχαμε βρει το δρόμο για τη λύση των προβλημάτων, κρατώντας, όμως, σε πρώτη θέση τα δίκαια της πατρίδας μας και της ιστορίας μας, χωρίς να φοβόμαστε μήπως θεωρηθούμε εθνικιστές. Αυτό το δρόμο καλούνται να ακολουθήσουν οι πρωτομάστορες.⁹²⁹

Η αποφυγή συγκρουσιακών θεμάτων και η επιφανειακή ομοιομορφία που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τόσο τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας όσο και τον λόγο των εφήβων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα κάθε άλλο παρά βοηθά την πολιτική κοινωνικοποίηση των νέων· αντίθετα οδηγεί στον αυταρχισμό και στην πνευματική δυσανεξία, στοιχεία που αποτελούν τροχοπέδη «στη διαμόρφωση μελλοντικών πολιτών, που καλούνται να ζήσουν σε ένα κόσμο πολύπλοκο, σύνθετο και πλήρη αντιφάσεων και διενέξεων, τον οποίο θα πρέπει να κατανοήσουν»⁹³⁰. Σε έναν κόσμο πολύγλωσσο, πολυθρησκευτικό, πολυπολιτισμικό η ιστορική εκπαίδευση πρέπει να διδάξει τους μαθητές/-τριες να διαχειρίζονται τη διαφορά και την ομοιότητα.

⁹²⁹ Πρακτικά 2003-04, 263.

⁹³⁰ Για μία διεξοδική προσέγγιση του θέματος βλ. Γιώργος Κόκκινος, Δημήτρης Μαυροσκούφης, Παναγιώτης Γατσωτής και Έλλη Λεμονίδου, *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, Νοόγραμμα, Αθήνα 2010.

Γ.2.18: ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

Η σχετική κατηγορία περιλαμβάνει 76 αναφορές, οι οποίες κινούνται γύρω από την αναγκαιότητα ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας σε ένα κόσμο που κλυδωνίζεται από ραγδαίες αλλαγές και ανακατατάξεις. Φαίνεται πως, μετά την κατάρρευση των μεγάλων ιδεολογιών, το ρευστό παγκόσμιο περιβάλλον προκαλεί ανησυχία και αναζητείται εναγωνίως μία σταθερά ως σημείο αναφοράς⁹³¹. Τα συμφραζόμενα αυτά λειτουργούν ως ωστική δύναμη προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας με μία νοσταλγική διάθεση⁹³² ενός εξιδανικευμένου εθνικού παρελθόντος, σταθερού, αναλλοίωτου, άχρονου και ανιστορικού. Στο σημείο αυτό παρατηρούνται εκλεκτικές συγγένειες με τον νέο-εθνικισμό (δεξιάς και αριστερής απόχρωσης), ο οποίος αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση μόνο ως απειλή και η οποία μπορεί να αντιμετωπιστεί με την ενίσχυση της μνήμης και της εθνικής ταυτότητας⁹³³. Η παγκοσμιοποίηση λοιπόν μπορεί να θεωρηθεί η θρυαλίδα για την έκρηξη της μνήμης με νοσταλγικές τάσεις, οι οποίες ουσιαστικά ακυρώνουν και ενδεχομένως ερμηνεύουν την ισχνή παρουσία του προοδοκεντρικού ιδεολογήματος στην παρούσα έρευνα. Η επιθυμία ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας πρέπει να ιδωθεί ως αναζήτηση ενός εξιδανικευμένου παρελθόντος το οποίο αντικαθιστά ένα αβέβαιο μέλλον.

Στις μέρες μας η Ελλάδα, παρ' όλη την προσφορά της στο ιστορικό γίγνεσθαι, αντιμετωπίζει ποικιλώνυμες προκλήσεις στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί υπερκεράζοντας τα εσωτερικά και τα εξωτερικά της προβλήματα. Η προσφορά της στον κόσμο αποτελεί σημείο αντιλεγόμενο και η θέση της στη σημερινή παγκόσμια ζωή κλυδωνίζεται. Ωστόσο, αν η εποχή μας διαπνέεται από έντονη ρευστότητα και μεταβλητότητα σε όλα τα επίπεδα, και ο Ελληνισμός πρέπει να

⁹³¹ Jörn Rüsen, «How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Cultural of Recognition by History in the Twenty-first Century», *History and Theory*, Theme Issue 43 (December 2004), 118-29· Jörn Rüsen, «The Horror of Ethnocentrism: Westernization, Cultural Difference, and Strife in Understanding non-western Pasts in Historical Studies», *History and Theory* 47 (May 2008), 261-69

⁹³² David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, 2009· Giorgos Kokkinos, Elias Athanassiades, Panayiotis Kimourtzis, Panayiotis Gatsotis, Petros Trantas, «Historical Culture and Consciousness: Interaction with New Educational Policies. Teachers' and Students' Attitudes toward the Past, Science of History and History Teaching in Greek Primary Education», *Empirical Research on History Learning, Yearbook 2010*, Wochenschau Verlag, 111-38.

⁹³³ Repoussi Maria, «Common Trends in Contemporary Debates on History Education, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009, 80.

διατηρηθεί μέσα μας, καθώς είναι ζωτική ανάγκη ο ρόλος της χώρας μας να συνεχίσει να διαγράφει την πορεία του στα οικονομικά, πολιτικά, πνευματικά και ηθικά τεκταινόμενα. Προκειμένου το ελληνικό έθνος να μην περιέλθει σε αφελληνισμό και αφανισμό, οφείλει να συντηρεί τις προσπάθειές του για την ανάδειξη της χώρας μας στο προσκήνιο της παγκόσμιας δράσης και για την ανέλιξη της στην κλίμακα αξιών.⁹³⁴

Οι ιθύνοντες μπορούν και πρέπει να υλοποιήσουν και να δώσουν την ευκαιρία στην επερχόμενη γενιά να χαρεί μια Ελλάδα έντονης τουριστικής δραστηριότητας, μια Ελλάδα που έχει καταφέρει, όσο αντέχει βέβαια, να διατηρήσει το χαρακτήρα της, το χρώμα της και να παραμείνει αλώβητη από ξένες επιρροές και κερδοσκοπικές ενέργειες. Μια ισχυρή Ελλάδα, την Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα.⁹³⁵

Γιατί έτσι δεν καλλιεργούμε την εθνική μας συνείδηση, την οποία θυμόμαστε, όταν εμείς θέλουμε, γιατί έχει καταλήξει να είναι μια έννοια προς εκμετάλλευση. Και όλοι την επικαλούμαστε, όταν κάποιοι αποβιβάσουν σε κάποια βραχονησίδα μια τουρκική σημαία.⁹³⁶

Από την άλλη μεριά η Ελλάδα οφείλει να διατηρήσει την εθνική της ταυτότητα, πράγμα που η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπορεί να μας το εγγυηθεί απόλυτα.⁹³⁷

Ωστόσο στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και κοινωνίας απειλείται η αλλοτρίωση του Έλληνα από την ιστορία και τον πολιτισμό. Βέβαια η παγκοσμιοποιημένη οικονομία συνιστά επιταγή τόσο του εμπορίου, αλλά και της βιομηχανίας. Παρόλα αυτά, ο αληθινός κίνδυνος ελλοχεύει στην εισβολή του διαβρωτικού κοσμοπολιτισμού, που προωθείται, κυρίως, από τα διαπλεκόμενα συμφέροντα, π.χ. των Μ.Μ.Ε.. Έτσι, για την προστασία του πολιτιστικού χαρακτήρα απαιτείται α) ενίσχυση της διαμόρφωσης συνείδησης και ελληνικής παιδείας, μέσω της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, β) προστασία και διαφύλαξη του θεσμού της οικογένειας που θα διαφυλάξει τα ήθη και τα έθιμά μας και γ) ενίσχυση της εθνικής παράδοσης με τη σύσταση συλλόγων και την ενίσχυσή τους σε πλαίσια τοπικής αυτοδιοίκησης.⁹³⁸

Τελειώνοντας, θέλω να πω ότι είναι επιτακτικό χρέος όλων των Ελλήνων, κυρίως, των νέων που θα πρέπει να περιφρονούν τη λογοκρισία των ισχυρών, να

⁹³⁴ Πρακτικά 1996-97, 174.

⁹³⁵ Πρακτικά 1997-98, 428.

⁹³⁶ Πρακτικά 1998-99, 235.

⁹³⁷ Πρακτικά 1998-99, 238.

⁹³⁸ Πρακτικά 1999-2000, 263.

προφυλάζουν αυτό που σήμερα ονομάζουμε ελληνική συνείδηση, ταυτότητα, ψυχή και ελληνικό γένος.⁹³⁹

Ο Γιώργος Σεφέρης αναφέρει κάπου πως σβήνοντας ένα κομμάτι από το παρελθόν, είναι σαν να σβήνεις ένα κομμάτι από το μέλλον. Γι' αυτό οφείλουμε, ως Έλληνες, να κρατήσουμε την εθνική μας ταυτότητα, όχι γιατί πρέπει να είμαστε περήφανοι επειδή είμαστε οι μοναδικοί στον κόσμο, αλλά γιατί έχουμε την υποχρέωση και το δικαίωμα να μείνουμε αυτοί που είμαστε.⁹⁴⁰

Μια Ευρώπη που δημιουργήθηκε για να οδηγηθούν οι χώρες στην πρόοδο με τη συνεργασία, αλλά εξελισσόμενη, άρχισε να μοιάζει με ένα απέραντο λευκό κελί, όπου κυριαρχεί η ανατριχιαστική μονοχρωμία, η απάθεια και η συνενοχή. Η μια και μοναδική ιδέα, αυτή του συμφέροντος. Μέσα σε αυτό το συνονθύλευμα αλλαγών, η Ελλάδα. Μια μικρή χώρα, ένα πέτρινο ακρωτήριο της Μεσογείου, ένας τόπος μικρός, αλλά με μία παράδοση τεράστια, που του παραδόθηκε στη συνέχεια, και για να μην πέσει στη διάλυση, στην αχρηστία του μηδενιστικού κοσμοπολιτισμού, που ήδη χτυπά την πόρτα μας, πρέπει να διατηρήσει και να κάνει ακόμη πιο ξεχωριστή την εθνική της ταυτότητα.⁹⁴¹

Ωστόσο, παρόλο τον ενθουσιασμό που αρχικά επικράτησε, καθημερινά δυστυχώς διαπιστώνουμε ότι οι προθέσεις των ενδιαφερομένων δεν είναι πάντοτε αγνές. Πίσω από το δόγμα της ισότιμης συμμετοχής, που όλοι πρεσβεύουν, στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε με ένα αδυσώπητο οικονομικό και διπλωματικό ανταγωνισμό με την εξασφάλιση της πρωτοκαθεδρίας μέσα στην Κοινότητα. Είναι, λοιπόν, φυσικό όταν γίνεται ορατός ο κίνδυνος αλλοίωσης της πολιτιστικής ταυτότητας, πολιτικής και οικονομικής αφομοίωσης, καθώς και ισοπέδωσης κάθε ιδιαιτερότητας στο βωμό του επερχόμενου κοσμοπολιτισμού, να αναπτύσσονται σε ένα λαό εθνικιστικές τάσεις, ώστε να αναζωπυρωθεί η εθνική του συνείδηση και να επαγρυπνεί, για να μην αφανιστεί. Η τόνωση και η ενίσχυση του πατριωτικού φρονήματος αποτελεί την απαρχή της αντίστασής του απέναντι στη λαίλαπα του μηδενιστικού κοσμοπολιτισμού.⁹⁴²

Το απειλητικό, λοιπόν, μέλλον λειτουργεί ως θερμοκήπιο για ένα νοσταλγικό παρελθόν, το οποίο ωστόσο εγκλωβίζει και αναστέλλει την ελεύθερη βούληση και διαμορφώνει σχήματα και συμπεριφορές μακριά από την δημιουργικότητα του ιστορικού υποκειμένου. Ουσιαστικά, το σχολείο αναπαράγοντας, ενισχύοντας ή και διαμορφώνοντας

⁹³⁹ Πρακτικά 1999-2000, 286.

⁹⁴⁰ Πρακτικά 2001-02, 455.

⁹⁴¹ Πρακτικά 2001-02, 167.

⁹⁴² Πρακτικά 2001-02, 254.

τέτοιες συμπεριφορές οδηγεί σε μία πολιτική κοινωνικοποίηση χωρίς αναστοχαστική διάθεση, στατική και παγιωμένη. Ο πολίτης, το κοινωνικό άτομο εσωτερικεύει αξίες, κανόνες και πεποιθήσεις συσσωρεύοντας το ισχύον κοινωνικό κεφάλαιο, ακολουθώντας τον μίτο της κοινωνικής ευθυγράμμισης, αντικειμενικοποιώντας την κοινωνική πραγματικότητα και ουσιαστικά καθλώνεται σε μία «πορεία βίου» χωρίς διάθεση ανασύνθεσης και αναδιαμόρφωσης, χωρίς την αρχή της μεταλλαγής⁹⁴³.

Γ.2.19: ΤΑΥΤΙΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΔΕΑΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

⁹⁴³ Για μία διεξοδική και διεισδυτική ανάλυση της πολιτικής κοινωνικοποίησης βλ. Μενέλαος Γκίβαλος, *Πολιτική κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικό περιβάλλον*, Νήσος, Αθήνα 2005.

Οι σχετικές αναφορές (60) περιγράφουν την ορθοδοξία ως συστατικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας. Μέσα από τις αναφορές αυτές διαφαίνεται ότι η κοινωνική αναπαράσταση του ελληνικού έθνους έχει αποδεχθεί το ορθόδοξο δόγμα ως σχεδόν συμφυές με το ελληνικό έθνος. Η ταύτιση αυτή είναι βέβαια αποτέλεσμα και του ιδεολογήματος της αδιάσπαστης συνέχειας και του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού: Το Βυζάντιο λειτούργησε ως γέφυρα και η ορθοδοξία ως δομικό χαρακτηριστικό της ελληνικής ταυτότητας⁹⁴⁴. Βέβαια, οι σχετικές αναφορές είναι σχετικά λίγες για να μας οδηγήσουν σε ευρύτερες γενικεύσεις, ωστόσο η συγκεκριμένη κατηγορία, όπως και αρκετές προηγούμενες, λειτουργούν συμπληρωματικά ενισχύοντας μία από τις βασικές υποθέσεις εργασίας: οι μαθητές/-τριες υιοθετούν ένα παραδειγματικό τρόπο ιστορικής νοηματοδότησης αποκλείοντας την ετερότητα (θρησκευτική, εθνοτική, γλωσσική κ.ά.) και ενστερνίζονται μία εθνοκεντρική προσέγγιση του παρελθόντος⁹⁴⁵.

Η ιδιαίτερη και προνομιακή σχέση ανάμεσα στην Ορθοδοξία και το έθνος διατυπώνεται περίπου ταυτόσημα σχεδόν σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα⁹⁴⁶, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο ιδεολόγημα εμφολωρεί στα σχολικά εγχειρίδια λογοτεχνίας⁹⁴⁷, ιστορίας⁹⁴⁸ και γλώσσας, στα οποία «η διαρκής αλλά σχεδόν αδιόρατη παρουσία της ορθοδοξίας υποβάλλει και ενισχύει τη σημασία της, αφού παρουσιάζει την ύπαρξή της ως αυτονόητη, σχεδόν “φυσικά” ενσωματωμένη στην καθημερινή ζωή»⁹⁴⁹.

⁹⁴⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα της εθνικοποίησης της εκκλησιαστικής παράδοσης αποτελεί η εργαλειακή ενσωμάτωση των τριών ιεραρχών στο εθνικό αφήγημα. Βλ. σχετικά Έφη Γαζή, *Ο δεύτερος Βίος των Τριών Ιεραρχών. Μια γενεαλογία του «Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού»*, Νεφέλη, Αθήνα 2004.

⁹⁴⁵ Ο Δημήτρης Μαυροσκούφης επισημαίνει ότι η ταύτιση της ελληνικής ταυτότητας με την ορθοδοξία αποτελεί μία διάσταση του ελληνικού εθνοκεντρισμού και ότι η πολιτικοποίηση της θρησκείας αποτέλεσε δομικό στοιχείο του ελληνικού εθνικισμού την περίοδο των βαλκανικών πολέμων. Βλ. σχετικά Δημήτρης Μαυροσκούφης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007, 22.

⁹⁴⁶ Για μία διεισδυτική και πλήρη επισκόπηση της θέσης της Ορθοδοξίας στα πρώτα ελληνικά συντάγματα βλ. Ελπίδα Βόγλη, “*Ελληνες το γένος*”. *Η ιθαγένεια και η ταυτότητα στο εθνικό κράτος των Ελλήνων (1821-1844)*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2008. Επίσης, συναφές ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο του Κ.Τσουκαλά, «*Ιστορία, μύθοι και χρησιμοί: Η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας*», Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Έθνος –Κράτος–Εθνικισμός*, 1994, 287-303.

⁹⁴⁷ Μαρία Κελεπούρη, διδακτορική διατριβή, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006, Συμπεράσματα.

⁹⁴⁸ Άννα Φραγκουδάκη, «*Οι πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας*», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 163-64.

⁹⁴⁹ Νέλλη Ασκούνη, «*“Μια μακρά πορεία στον χρόνο...”*»: οι Έλληνες και οι άλλοι στα βιβλία της γλώσσας», στο Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ό.π., 1997, 458.

Η ταύτιση αυτή αναφαίνεται έμμεσα από το γεγονός ότι οι μαθητές/-τριες προσδίδουν την ταυτότητα του Βορειοηπειρώτη σε όσους/-ες είναι ορθόδοξοι, ενώ οι μουσουλμάνοι πολίτες της Αλβανίας ταυτίζονται με τους Αλβανούς.

*Απέδειξαν ότι η Β. Ήπειρος είναι ένα κομμάτι της Ελλάδος, γι' αυτό και οι Βορειοηπειρώτες μισό αιώνα τώρα εξορίζονταν, φυλακίζονταν, υφίσταντο τα πάνδεινα, ανεχόμενοι να τους γκρεμίζουν τις εκκλησίες τους και τα σχολεία ακόμα. Όλα αυτά είχαν σαν σκοπό να τους αφελληνίσουν. Και όμως, εκείνοι έμειναν όρθιοι και αλύγιστοι. Έμειναν οι Έλληνες και ορθόδοξοι χριστιανοί!*⁹⁵⁰

*Εφόσον, λοιπόν, επιθυμούμε την ενοποίηση με τους Ευρωπαϊούς εταίρους θα πρέπει να μας δεχτούν όπως είμαστε, ελληνορθόδοξοι. Αυτό που έχουμε να προσφέρουμε στην ΕΟΚ, είναι η διαφορετικότητά μας, που είναι κυρίως πολιτισμική και αφορά τη γλώσσα και τη θρησκεία. Αυτή θα πρέπει να αξιολογηθεί και αυτή θα πρέπει να ανεμίζουμε ως Εθνικό φλάμπουρο και όχι να αρνούμαστε να τη δηλώσουμε την ταυτότητά μας.*⁹⁵¹

*Αν πράγματι ισχύει αυτό, τότε κάθε θεσμός κοινωνικής και προσωπικής ελευθερίας δυναμιτίζεται, όπως και κάθε φιλελεύθερη δημοκρατική ιδεολογία, γυρίζοντας μας πίσω στον αυταρχισμό, αλλά οδηγώντας κιόλας στο χάσιμο της εθνικής μας ταυτότητας και του χριστιανισμού, κάνοντας το Έθνος ταυτόχρονα λεία γενικότερα για τα θηρία, τους εχθρούς μας.*⁹⁵²

Η εθνική ταυτότητα ταριχεύεται αποκτώντας αναλλοίωτα στον χρόνο χαρακτηριστικά. Εύκολα, λοιπόν, κατανοούμε ότι η αποϊστορικοποίηση της εθνικής ταυτότητας και η πρόσδεσή της σε διαχρονικά στοιχεία, καλλιεργεί μία πρωτοτυπική εικόνα για το έθνος και κάθε αλλαγή εκλαμβάνεται ως αλλοίωση. Έτσι, οι Έλληνες είναι μη αφομοίωσιμοι, ή τουλάχιστον δεν πρέπει να αφομοιωθούν προκειμένου να διατηρήσουν τη μοναδικότητά τους. Ουσιαστικά, μία τέτοια προσέγγιση αποστερεί από το ιστορικό υποκείμενο κάθε περιθώριο «παρέκκλισης» από τη νόρμα και η αρχή της μεταλλαγής που προσιδιάζει στην παραδειγματική νοσηματοδότηση του χρόνου αποδυναμώνεται, οδηγώντας σε αυταρχικές συμπεριφορές.

Αξίζει να φέρουμε στη μνήμη μας τα δεινά, τις κατακτήσεις που πέρασε η πατρίδα μας στους τόσους αιώνες ύπαρξής της και τις μάχες που έδωσε για να είναι ελεύθερη, με όπλο τη γλώσσα και τη θρησκεία, που κανείς δε μπόρεσε και κανείς δε θα μπορέσει να νικήσει. Την αξία της την καταλαβαίνουμε από τις

⁹⁵⁰ Πρακτικά 1996-97, 194.

⁹⁵¹ Πρακτικά 1996-97, 192.

⁹⁵² Πρακτικά 1996-97, 195.

ενέργειές των κατακτητών, που έκλειναν τα σχολεία και εκδίωκαν τους χριστιανούς, ώστε να μείνει το γένος μας αγράμματο, χωρίς πίστη και ιδανικά και να μη μπορέσει να ελευθερωθεί από το ζυγό τους.⁹⁵³

Ας σταθούμε πλάι στις ηρωικές μάνες των αγνοουμένων. Ας βροντοφωνάξουμε μαζί με τους πρόσφυγες. Ας αγωνιστούμε όλοι μαζί σαν ένας λαός, όπως άλλωστε είμαστε, με λάβαρο την Ορθοδοξία και μέγα δάσκαλο την ιστορία. Πρότυπά μας ας γίνουν οι εγκλωβισμένοι που έκτισαν το οικοδόμημα της ζωής τους πάνω από την άβυσσο και με μια έκταση τραγικής χαράς και που κατόρθωσαν να ελευθερώσουν τον εαυτόν τους από τις ελπίδες που τους προσφέρει ο νους και άφησαν την καρδιά τους να εισδύσει στην ουσία των πραγμάτων, που αποσπάστηκαν δια μιας από τη συνομοταξία των κακόμοιρων όντων και ανέβηκαν στο ύψος των θεών.⁹⁵⁴

Το σύνθημα «Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια» των εθνοφορώνων φαίνεται να αντηχεί, σε ένα βαθμό τουλάχιστον, και στην σημερινή εποχή και θυμίζει *mutatis mutandis* τις συνθήκες μέσα από τις οποίες αναδύθηκε και διαμορφώθηκε το παραπάνω σύνθημα: αίσθηση κρίσης και παρακμής, ηθικός πανικός, αντιδυτικισμός⁹⁵⁵.

Τονίζω ότι στην Ελλάδα έχει διατηρηθεί το τρίπτυχο “Πατρίδα, Θρησκεία, Οικογένεια” και πιστεύω ότι αυτά τα ιδανικά συγκρατούν τη χώρα μας.⁹⁵⁶

Αυτός ο πνευματικός πλούτος διακρίνεται, κυρίως, στις πτυχές της θείας λατρείας, η οποία στην Ορθοδοξία αποτελεί βίωμα και σύνολο εμπειριών. Στη λατρεία της Ορθοδοξίας δεν υπάρχουν τυπικές διατάξεις και νόμοι. Οι πάντες και τα πάντα Χριστός. Αυτή η ορθόδοξη ταυτότητα φαίνεται και μέσα από την λογοτεχνία μας. Ένας φωτεινός αστέρας, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, σκιαγράφησε τόσο καλά την εποχή του, τους ανθρώπους και τις καταστάσεις, δίνοντας ένα διαρκές μήνυμα. Το ορθόδοξο φρόνημα, σε συνδυασμό με την ελληνική κουλτούρα, έχουν τη δυνατότητα να μείνουν αθάνατα στο χρόνο, όπως ο Παρθενώνας ή ο Ναός της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη.⁹⁵⁷

Γεννήθηκα και μεγάλωσα σε μια ημικατεχόμενη πατρίδα, σε ένα "χρυσοπράσινο φύλλο ριγμένο στο πέλαγος". Στην ψυχή μου, όπως και σε κάθε ελληνική ψυχή,

⁹⁵³ Πρακτικά 1997-98, 159.

⁹⁵⁴ Πρακτικά 1999-2000, 265.

⁹⁵⁵ Βλ. σχετικά, Έφη Γαζή, *Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια*, ό.π., 177.

⁹⁵⁶ Πρακτικά 1999-2000, 297.

⁹⁵⁷ Πρακτικά 2000-01, 159.

είχαν αρχίσει από νωρίς να εμφυτεύονται τα ιδανικά εκείνα, που καθιστούν σωστό έναν Έλληνα πολίτη: Πατρίδα, θρησκεία, σημαία. Πατρίδα μου η Ελλάδα, σημαία μου η γαλανόλευκη, θρησκεία μου η χριστιανική. Μετά την αλφαβήτα, άρχισα να ακούω για μακροχρόνιους αγώνες, για θυσίες, βασανιστήρια, πολέμους. Σε όλα αυτά πρωταγωνιστής ήταν ο Έλληνας, στο πρόσωπο του οποίου συνενωνόταν κάθε αρετή και στην ψυχή του επικρατούσε πάντα το δίκαιο. Αυτός έπρεπε να είναι πάντα ο νικητής ή το μοναδικό θύμα της όλης υπόθεσης. Από την άλλη, τις περισσότερες φορές ήταν ο Τούρκος, ο αιώνιος εχθρός. Αυτός που αδίστακτα έπαιρνε το αίμα των φτωχών και ανυπεράσπιστων Ελλήνων. Αυτός που ήξερε μόνο από λεηλασίες και σκοτωμούς. Σιγά σιγά στα μυαλά όλων μας συνταιριάστηκαν οι λέξεις Τούρκος και συμφορά, έγιναν ένα. Ο Τούρκος πήρε όψη τέρατος.⁹⁵⁸

Πρέπει να απαιτήσουμε από τους πολιτικούς μας να γίνουν πιο ουσιαστικοί. Μπορεί να μη μπορούν να απεμπολήσουν αυτήν την ξύλινη γλώσσα ή αυτό το ωφελμιστικό στοιχείο, γιατί αυτά είναι χαρακτηριστικά όλων των δημοκρατιών, ακόμη και της αρχαίας αθηναϊκής, που την έχουμε ως πρότυπο. Ωστόσο, μπορούμε να έχουμε έναν ιδεολογικό προσανατολισμό και πρέπει να εμμείνουμε στη νοοτροπία και στον πολιτισμό του μέτρου. Διότι αυτόν τον πολιτισμό δημιούργησαν οι αρχαίοι Έλληνες, αυτόν τον πολιτισμό ενστερνίστηκε και η Ορθοδοξία στη συνέχεια και αυτό το στοιχείο είναι που μας κάνει να διαφέρουμε και αν έχουμε κάτι, ως Έλληνες, να επιδείξουμε διαφορετικό σε όλο τον κόσμο, αλλά και κατ' επέκταση ως Ευρωπαίοι -γιατί δεν διαφέρουμε απ' αυτούς- είναι ακριβώς αυτό.⁹⁵⁹

Καταλήγοντας, πρέπει να αποφύγουμε μία ενδεχόμενη παρεξήγηση: η ταύτιση της ελληνικής ταυτότητας με την ορθοδοξία δε συνδέεται απαραίτητα με την έξαρση του θρησκευτικού συναισθήματος, αλλά μάλλον με ένα εθνικιστικό προσανατολισμό⁹⁶⁰.

⁹⁵⁸ Πρακτικά 2000-01, 247.

⁹⁵⁹ Πρακτικά 2002-03, 256.

⁹⁶⁰ Thalia Dragonas, Buvra Ersanli and Anna Frangoudaki, «Greek and Turkish students' views on history, the nation and democracy», ό.π., 179.

Γ.2.20: ΑΜΥΝΤΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Οι σχετικές αναφορές (13) παρουσιάζουν τους Έλληνες να πολεμούν πάντα για την ελευθερία τους και για υψηλά ιδανικά, σε αντίθεση με τους εχθρικούς «άλλους» (γειτονικοί βαλκανικοί λαοί, «Ισχυροί») οι οποίοι υπηρετούν οικονομικά συμφέροντα και ιμπεριαλιστικές βλέψεις. Ουσιαστικά, μέσα από ένα διπολικό σχήμα «δίκαιοι οι αγώνες των Ελλήνων – άδικοι οι πόλεμοι των “άλλων”» οι σχετικές αναφορές εμπίπτουν σε ένα μανιχαϊστικό τρόπο σκέψης, ο οποίος εξιδανικεύει τον εθνικό εαυτό και δαιμονοποιεί τον «άλλο», προσφέροντας έτσι την προσδοκώμενη εθνική ανάταση. Βέβαια, ανάλογα σχήματα εμφιλοχωρούν και σε σχολικά εγχειρίδια άλλων βαλκανικών λαών⁹⁶¹.

Αξίζει να φέρουμε στη μνήμη μας τα δεινά, τις κατακτήσεις που πέρασε η πατρίδα μας στους τόσους αιώνες ύπαρξής της και τις μάχες που έδωσε για να είναι ελεύθερη, με όπλο τη γλώσσα και τη θρησκεία, που κανείς δε μπόρεσε και κανείς δε θα μπορέσει να νικήσει. Την αξία της την καταλαβαίνουμε από τις ενέργειές των κατακτητών, που έκλειναν τα σχολεία και εκδίωκαν τους χριστιανούς, ώστε να μείνει το γένος μας αγράμματο, χωρίς πίστη και ιδανικά και να μη μπορέσει να ελευθερωθεί από το ζυγό τους.⁹⁶²

Όσον αφορά τον επαγγελματικό στρατό, οι Έλληνες ανέκαθεν ήταν ευπατρίδες, πολέμησαν πάντα για τα ιδανικά τους και ποτέ για χρήματα. Όσους πολέμους και αν έκαναν, υπερασπίστηκαν την πατρίδα τους και τα δικαιώματά τους. Ποτέ δεν προσπάθησαν να κατακτήσουν κάποιο ξένο λαό. Και όσον αφορά την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου που πολλοί την έχουν παρεξηγήσει, ήταν μία πολιτιστική εκστρατεία. Ο Μέγας Αλέξανδρος φώτισε τα πέρατα της Ασίας με τον ελληνικό πολιτισμό.⁹⁶³

Είναι γεγονός ότι στη νεότερη τουλάχιστον ελληνική ιστορία όσοι πόλεμοι έγιναν, έγιναν για την υπεράσπιση της ελευθερίας, της θρησκείας, αλλά πρωτίστως της τιμής της γλώσσας. Η γλώσσα ταυτίζεται με την εθνική συνείδηση των Ελλήνων και παρά τις μικρές ή μεγάλες περιόδους μετανάστευσης του λαού μας ή κατοχής της χώρας μας διατηρήθηκε και μεταδόθηκε αλώβητη στις επόμενες γενιές. Αυτή

⁹⁶¹ Βλ. σχετικά Ρ. Xochellis, Α. Kapsalis, Α. Andreou, Α. Ismirliadou, D. Loukidou, K., Bonides, S. Hatzosavvides, “The Image of the “Other” in the School Histor Textbooks of the Balkan Countries”», ό.π., 32· Σοφία Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της Βαλκανικής (1991-1993). Τα έθνη σε πόλεμο*, ό.π., 58.

⁹⁶² Πρακτικά 1997-98, 159.

⁹⁶³ Πρακτικά 1999-2000, 296.

είναι που καθορίζει την ταυτότητά μας και αποτελεί κύριο και αναπόσπαστο στοιχείο της.⁹⁶⁴

Κάποτε, εμείς οι Έλληνες, πολεμήσαμε για την ελευθερία, το μεγάλο αυτό ιδανικό. Δεν ήταν για οικονομικά συμφέροντα. Ήταν εσωτερική ανθρώπινη ανάγκη και εμείς, ως απόγονοι των Ελλήνων, λέμε «όχι στον πόλεμο των οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων».⁹⁶⁵

Πώς, όμως, θα γίνει αυτό; Μόνο με αδυσώπητη και συνεχή πάλη δια βίου κατά των ληστρικών επιδρομών. Οι λαοί είναι στην ουσία υποχρεωμένοι πια να ορθώσουν το ανάστημά τους με πρωτοστατούντες εμάς, τους Έλληνες, που η ιστορία μας είναι διάσπαρτη από αγώνες για την ελευθερία. Τον χρωστάμε αυτόν το ξεσηκωμό ενάντια σε όλα αυτά τα ανθρωποειδή καθάρματα, που παραβιάζουν σήμερα κάθε έννοια του διεθνούς δικαίου. Το χρωστάμε σε όλους αυτούς που θυσιάστηκαν, για να γίνει ο κόσμος λίγο καλύτερος, για να δούμε, επιτέλους, όλα αυτά τα ανθρωπόμορφα κτήνη να λογοδοτούν για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Τέρμα τα ψέματα! Έχουμε πόλεμο ενάντια σ' αυτούς που θέλουν να άρχουν, να κατέχουν, να πλουτίζουν πάνω σε πτώματα ανθρώπων, να ισοπεδώνουν καθετί που δεν τους μοιάζει, ενάντια σ' αυτούς που από τρόμο σπέρνουν το θάνατο. Δεν θα νικήσουν! Γιατί μονάχα εμείς έχουμε τη δύναμη. Είμαστε η ανθρωπότητα, ενώ αυτοί η απανθρωπιά. Αρκεί να προτάξουμε τη ματιά ενάντια στην τύφλωση, την ποίηση ενάντια στην αδιαφορία, την καρδιά των λαών, που είναι πιο πλατιά από όλη την οικουμένη. Γιατί όσο η Πολιτεία διστάζει να αναστηθεί, τόσο οι εκάστοτε τύραννοι θα εκτείνονται στον καιρό. Η δύναμή τους είναι ο φόβος μας.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Πρακτικά 2002-03, 207.

⁹⁶⁵ Πρακτικά 2002-03, 253.

⁹⁶⁶ Πρακτικά 2002-03, 292.

Γ.3 3^η Θεματική κατηγορία: πρόσληψη της ετερότητας

Ο άνθρωπος εγγενώς προσπαθεί να ερμηνεύσει τον κόσμο και να ανακαλύψει τον εαυτό του, χωρίς σε καμία περίπτωση να υπονοείται ότι ο κόσμος και η ταυτότητα είναι έννοιες αντικειμενικές, αλλά μάλλον αντικειμενοποιημένες⁹⁶⁷. Η ταυτότητα δεν είναι έννοια υπερβατική, φυσική, αλλά κυρίως αφηγηματική κατασκευή η οποία αναπλάθεται, αλλάζει και διαμορφώνεται μέσα από τον «άλλο»⁹⁶⁸, ο οποίος λειτουργεί ως αναγκαία προϋπόθεση διαμόρφωσης της ταυτότητας και συχνά ως ανεστραμμένο είδωλο της ταυτότητας: ο «άλλος» παρά την ύπαρξη κάποιων κοινών πολιτισμικών χαρακτηριστικών συχνά δεν προσεγγίζεται με όρους ταυτοποίησης, αλλά διαφοροποίησης. Ουσιαστικά η απόδοση κάποιων χαρακτηριστικών στην ταυτότητα και την ετερότητα δεν είναι τίποτα άλλο παρά μία προσπάθεια ταξινομίας, τιθάσευσης του ανοίκειου και του άγνωστου, προκειμένου ο άνθρωπος να διάγει με σχετική ασφάλεια τον βίο του. Ακόμη και η έννοια της ταυτότητας υπονοεί την ταυτότητα του υποκειμένου με τον εαυτό του, δηλ. προσδίδει κάποια μόνιμα στο πέρασμα του χρόνου χαρακτηριστικά στον εαυτό του. Με αυτό το δεδομένο, «κάθε λαός βλέπει τον “άλλο” σύμφωνα με μία ερμηνεία ιστορίας που αποτελεί το πλαίσιο μέσα από το οποίο διακρίνει τη δική του υπόσταση»⁹⁶⁹. Η ιστορία, λοιπόν, με τον εγγενώς αφηγηματικό της χαρακτήρα παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της ταυτότητας δια μέσου της ετερότητας με προεκτάσεις στον θεωρητικό και πρακτικό προσανατολισμό του υποκειμένου.

Βέβαια, από τα παραπάνω δεν πρέπει να θεωρηθεί αυτονόητο ότι η οντολογική ανάγκη για διαφοροποίηση προκειμένου να διαμορφωθεί η ταυτότητα οδηγεί αναπόδραστα στον εθνοκεντρισμό. Η διαφορά μέσα από την ενσυναίσθηση και τη συγκεκριμενοποίηση μπορεί να γίνει αποδεκτή.⁹⁷⁰ Οι διαφορές ιδωμένες ως συνδυασμός στοιχείων που ενυπάρχουν σε κάθε πολιτισμό μπορούν να αμβλύνουν τον εθνοκεντρισμό⁹⁷¹. Άλλωστε, η γενετική νοηματοδότηση του ιστορικού χρόνου

⁹⁶⁷ Τον σχετικό προβληματισμό αναπτύσσουν οι Αργύρης Κυρίδης και Αντρέας Ανδρέου. Βλ. σχετικά Αργύρης Κυρίδης και Αντρέας Ανδρέου (επιμ.), *Οψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα, 2005, 9-15.

⁹⁶⁸ Για παράδειγμα η διάδοση του όρου *Έλλην* συνδέεται με τη διάδοση και τη σημασιολογική εξέλιξη του όρου *βάρβαροι*. Δημήτριος Τσιάκαλος, *ό.π.*, 106.

⁹⁶⁹ Ηρακλής Μήλλας, *ό.π.*, 22.

⁹⁷⁰ Jörn Rüsen, «Historizing Humanity — Some Theoretical Considerations on Contextualization and Understanding regarding the Idea of Humanity», *Taiwan Journal of East Asian Studies*, Vol. 7, No. 1 (Issue 13), 2010, 21-39. Jörn Rüsen, «Culture – Universalism, Relativism or What Else?», http://www.fortschrittweltweit.de/dokumente/others/fortschritt_dossier_ruesen.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/01/2011.

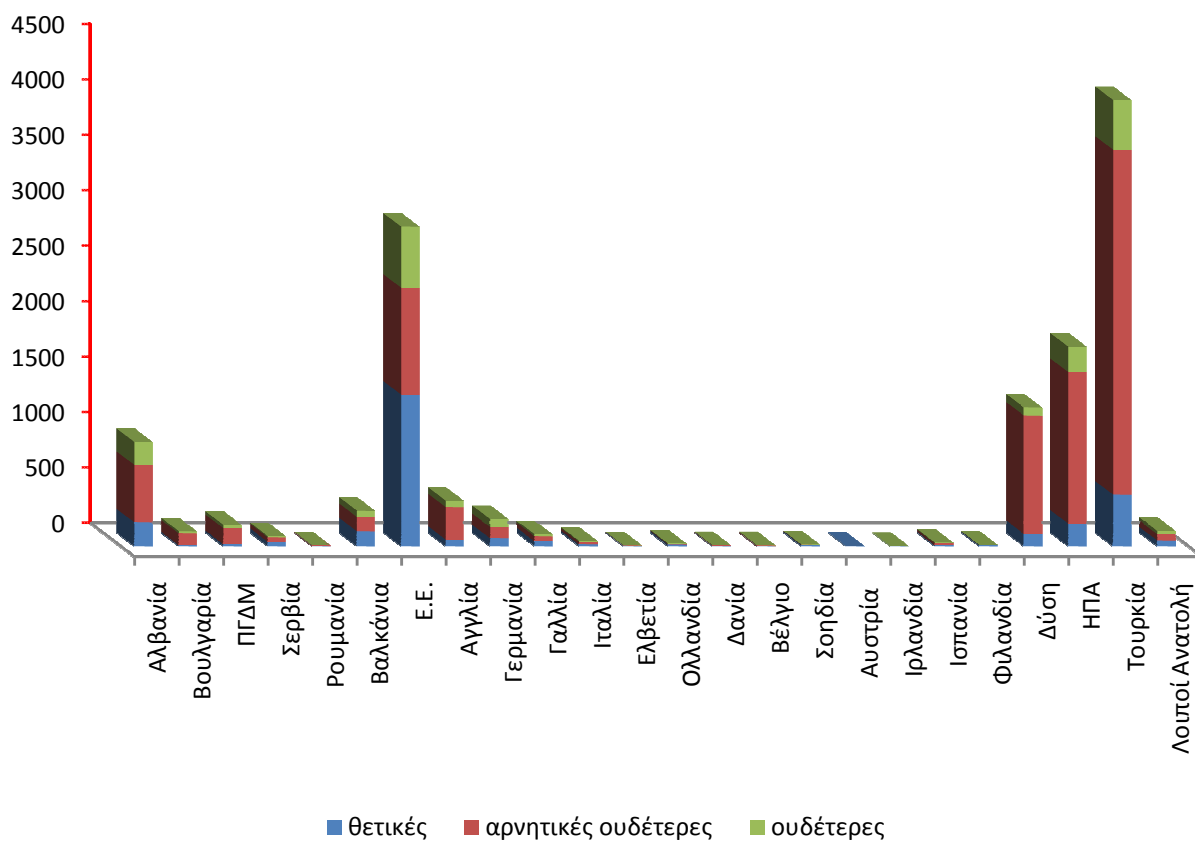
⁹⁷¹ Jörn Rüsen, «Memory, History and the Quest for the Future», in Cajani Luigi, Ross Alistair (eds.), *History Teaching, Identities, Citizenship*, Trentham Books, 2007.

αναγνωρίζει και αποδέχεται την ετερότητα και έτσι καθίσταται ως συνθήκη ικανή να αμβλύνει ή και να απορροφήσει ενδοεθνικές διαφοροποιήσεις και συγκρούσεις.⁹⁷²

Στην παρούσα έρευνα η πρόσληψη της ετερότητας μελετήθηκε προκειμένου να ανιχνευθούν οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των εξωτερικών και εσωτερικών άλλων και να διερευνηθεί αν και σε ποιο βαθμό αυτές αναπαράγουν την εικόνα που παρουσιάζουν τα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και σε ένα βαθμό ο δημόσιος λόγος. Άλλωστε, η αρχή της συγκρισιμότητας αποτελεί θεμελιώδη αρχή της προκείμενης έρευνας και η σύνδεσή της με προηγούμενες συμπληρώνει, ή τουλάχιστον επιδιώκει να συμπληρώσει και να προεκτείνει την άτυπη αυτή συνέχεια.

⁹⁷² Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/10/2010, <http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>

Γράφημα 9. Κατανομή αναφορών στην κατηγορία "πρόσληψη του εξωτερικού άλλου"

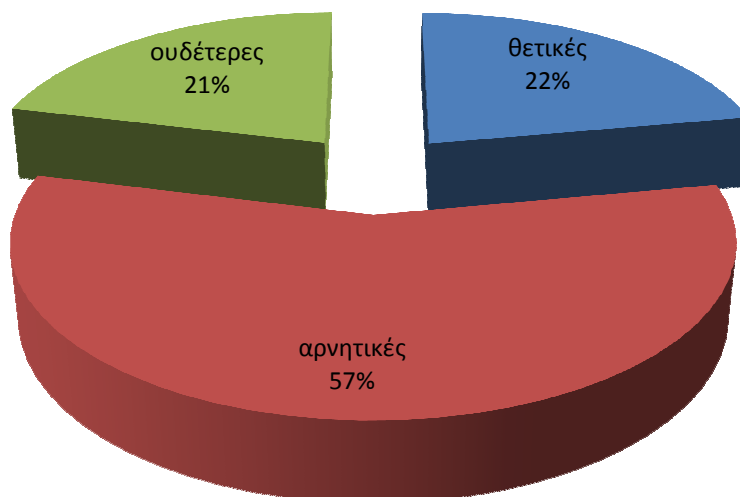

Primo facie τον υψηλότερο αριθμό αναφορών συγκεντρώνουν οι υποκατηγορίες: Αλβανία, Ευρωπαϊκή Ένωση, Δύση, Η.Π.Α. και Τουρκία.

Γ.3.1: ALBANIA

Στη συγκεκριμένη υποκατηγορία αποδελτιώθηκαν 969 αναφορές εκ των οποίων οι 214 είναι θετικές, οι 548 αρνητικές και οι 205 ουδέτερες.

Γράφημα 10. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Αλβανία"

Προτού εμβαθύνουμε στη σχετική ανάλυση, κρίνω σκόπιμη μία μικρή αναδρομή στις αντιλήψεις και τις σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών τον 19^ο και σε ένα βαθμό τον 20^ό αιώνα προκειμένου να καταδείξω ότι η ιστορία και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις της ετερότητας άλλοτε έχουν αφομοιωτικό και άλλοτε διαφοροποιητικό προσανατολισμό. Τον 18^ο αιώνα υπήρχε η θεωρία ότι το ελληνικό έθνος αποτελείται από δύο φυλές, τους Έλληνες (Πελασγοί) και τους Αλβανούς (Ιλλυριοί)⁹⁷³. Τα προεπαναστατικά και πρώτα επαναστατικά χρόνια οι Αρβανίτες, παρά τη γλωσσική τους διαφοροποίηση, δε θεωρήθηκαν πρόβλημα και λόγω της συμμετοχής τους στον επαναστατικό αγώνα⁹⁷⁴, της κοινής θρησκείας και της μη διεκδίκησής τους από έναν αντίπαλο εθνικισμό. Έτσι, πολιτογραφήθηκαν Έλληνες και αργότερα συμπλήρωσαν το εθνικό αφήγημα μέσα και από έργα ελλήνων λογίων⁹⁷⁵. Ωστόσο, σοβαρό αλλά όχι οριστικό ρήγμα σε αυτήν τη «σύνθεση» προκάλεσε η θεωρία του Fallmerayer. Και πάλι

⁹⁷³ Τάσος Κωστόπουλος, Λεωνίδας Εμπειρικός, Δημήτρης Λιθοξόου, *Μία συζήτηση στη Φιλοσοφική, Ελληνικός Εθνικισμός Μακεδονικό Ζήτημα, η ιδεολογική χρήση της ιστορίας*, Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, Αθήνα 1992.

⁹⁷⁴ Faruk Birtek and Thalia Dragonas (eds.), *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, ό.π., xii.

⁹⁷⁵ Αγγελική Αθανασοπούλου, «Αλβανοί και Αρβανίτες. Πολιτισμική συνάφεια και μεταναστευτική εργασία στη Βόρεια Πελοπόννησο», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, ό.π., 239-66.

όμως προς το τέλος του αιώνα δεν έλειπαν διατυπώσεις και θέσεις, σίγουρα όχι αποσπασματικές και καθαρά προσωπικές, οι οποίες σήμερα ακούγονται τουλάχιστον ανοίκειες στα αυτιά των περισσοτέρων⁹⁷⁶. Έτσι, ο Φ. Βιρβίλης γράφει:

*Αίμα Αλβανικόν μυριάκις ανανεωθέν ρέει εις τας φλέβας πλείστων Ελλήνων από των Κεραυνίων μέχρι του Μαλέα. Και όταν γίνεται λόγος περί Αλβανίας και Αλβανών, πώς να μη αισθανθώμεν ότι περί ημών ομιλούσιν; Υπάρχουν μάλιστα μεταξύ ημών πολλοί εν αυτή τη καρδιά της Ελλάδος, οι οποίοι έχομεν το Αλβανικόν αίμα τόσον γνήσιον, τόσο καθαρόν, όσον και οι ουδέποτε καταλιπόντες τας παρά τον Δρίνον Ιλλυρικός φωλέας των, αδελφοί ημών.*⁹⁷⁷

Ωστόσο, τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στα Βαλκάνια οδήγησαν το ελληνικό κράτος να αρνηθεί την ύπαρξη οποιασδήποτε εθνικής ή εθνοτικής μορφής ετερότητας και η προσπάθεια εθνικής ομογενοποίησης κορυφώνεται την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά. Κομβικό σημείο για την ερμηνεία της σε γενικές γραμμές αντιαλβανικής στάσης των μαθητών/-τριών παίζει η κατάρρευση του κομμουνισμού στην Αλβανία και η έλευση χιλιάδων αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα⁹⁷⁸.

Σε γενικές γραμμές οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Αλβανούς είναι αρνητικές, ενώ πρέπει να τονιστεί ότι συχνά, ακόμη κι αν ο αριθμός των θετικών αναφορών δεν είναι μικρός, οι τελευταίες προέρχονται από εφήβους που προέρχονται από οικογένειες αλβανών μεταναστών⁹⁷⁹, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές που οι θετικές ή ουδέτερες αναφορές καταλήγουν σε ένα αρνητικό «δια ταύτα». Επομένως, οι καθαρά ποσοτικές σχέσεις δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να ερμηνεύονται μονοσήμαντα και αναγωγιστικά.

Προσπαθώντας να ερμηνεύουμε τη στάση αυτή δεν πρέπει να αγνοήσουμε σε καμία περίπτωση το ρόλο των μέσων μαζικής ενημέρωσης, τα οποία σε μεγάλο βαθμό διαμορφώνουν, αναπαράγουν ή και παράγουν νοητικά και ιδεολογικά σχήματα,

⁹⁷⁶ Για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα βλ. Ηλίας Σκουλίδας, *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19ο αιώνα: πολιτικές επιδιώξεις και θεωρήσεις (1875 - 1897)*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2001.

⁹⁷⁷ Παρατίθεται από την Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Α', Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002-3, 19-21.

⁹⁷⁸ Ο αριθμός των αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα υπολογίζεται σε 150.000 (Πετρινώτη) ή 500.000 (Ψημμένος) το 1993, ενώ ο Γεωργουλός τους υπολογίζει σε 700.000 το 2001. Παρατίθεται από την Αγγελική Αθανασοπούλου, ό.π., 240, υποσημ. 2.

⁹⁷⁹ Δεν κατέστη δυνατό να ανιχνευθούν επακριβώς ποιες ήταν οι σχετικές αναφορές, καθώς δεν καταγράφονταν στα Πρακτικά της Βουλής των Εφήβων οι σχετικές μεταβλητές. Και στο σημείο αυτό καταφαίνεται η αναγκαιότητα σύμπλευσης της ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου.

κοινωνικές αναπαραστάσεις της ετερότητας, των μεταναστών, του έθνους κ.ά., χωρίς να λησμονούμε ότι τα Μ.Μ.Ε. ορίζουν τη θεματολογία, αλλά όχι και την ερμηνεία. Ειδικότερα, έρευνες σχετικές με το τηλεοπτικό περιεχόμενο τεκμηριώνουν κάτι που μάλλον αποτελεί βásiμη υποψία: οι μετανάστες παρουσιάζονται ως απειλή για την ελληνική κοινωνία. Στην έρευνα της Αθανασίας Μπάτζιου *Η εικόνα της ετερότητας στα Μ.Μ.Ε.: μια συγκριτική μελέτη της οπτικής απεικόνισης των μεταναστών στον τύπο δυο νέων χωρών υποδοχής (Ελλάδα & Ισπανία)* η οπτική πλαισίωση των μεταναστών ως «άλλων» και ως «απειλή» ενδημεί στο ελληνικό τηλεοπτικό τοπίο το 2005 και η πρόσληψη αυτή της ετερότητας από τη μία αντανακλά και από την άλλη ενεργοποιεί προϋπάρχοντα γνωστικά σχήματα κοινά στο νοητικό πλέγμα της Ελλάδας⁹⁸⁰. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Αλβανούς οδηγούν σε συμπεριφορές που δικαιολογούν ακόμη και την υλική βία εις βάρος τους και σε πρακτικές όπως τα ξεχωριστά σχολεία για τους αλλοδαπούς μαθητές. Αλλά και η έρευνα της Νάντιας Σερεμετάκη αναδεικνύει τον ρόλο των Μ.Μ.Ε. στην ανάπτυξη αλβανοφοβικών απόψεων, σύμφωνα με τις οποίες οι Αλβανοί αποτελούν απειλή για την εργασία, τη ζωή, την υγεία και την περιουσία των Ελλήνων⁹⁸¹. Τέλος, σύμφωνα με επίσημη ευρωπαϊκή έκθεση του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για το Ρατσισμό και τη Ξενοφοβία η αλβανοφοβία των ελληνικών Μ.Μ.Ε. κορυφώθηκε την περίοδο 1996-97, όταν σχεδόν συνολικά ο δημοσιογραφικός λόγος συνέδεε τους Αλβανούς με την εγκληματικότητα και εν γένει την παραβατική συμπεριφορά, ενώ η καταπίεση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία χρησιμοποιούνταν ως άλλοθι για την αρνητική μεταχείριση των αλβανών μεταναστών⁹⁸².

Πέραν των παραπάνω ερευνών, μία σειρά από άλλες έρευνες δείχνουν ότι η ξενοφοβία και ειδικότερα η επιφυλακτικότητα απέναντι στους αλβανούς μετανάστες αποτελεί μάλλον μία σταθερά στις αντιλήψεις των Ελλήνων⁹⁸³, επιτρέποντας μας να κατηγοριοποιήσουμε τις κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Αλβανούς στις «ηγεμονικές αναπαραστάσεις» (hegemonic social representations)⁹⁸⁴. Αλλά, και τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, γεωγραφίας και γλώσσας –«ως εργαλεία της νόμιμης αυθεντίας που παρέχει η εξουσία μπορούν να επιβάλλουν τους δικούς τους ορισμούς σε σχέση με τους

⁹⁸⁰ Αθανασία Μπάτζιου, *Η εικόνα της ετερότητας στα ΜΜΕ: μια συγκριτική μελέτη της οπτικής απεικόνισης των μεταναστών στον τύπο δυο νέων χωρών υποδοχής (Ελλάδα & Ισπανία)*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, 2009.

⁹⁸¹ Nadia Seremetakis, «In Search of the Barbarians: Borders in Pain», *American Anthropologist*, New Series, Vol. 98, No. 3 (Sep., 1996), 489-91.

⁹⁸² «Η ζοφερή εικόνα των ελληνικών ΜΜΕ», *Ελευθεροτυπία*, 14 Φεβρουαρίου 2002.

⁹⁸³ Η έρευνα του Καρύδη, της Μπακαλάκη και των Baldwin – Edwards αναφέρονται από την Αγγελική Αθανασοπούλου, ό.π., 242.

⁹⁸⁴ Βλ. σχετικά Kay Deaux and Shaun Wiley, «Moving People and Shifting Representations: Making Immigrant Identities», in Gail Moloney and Iain Walker, *Social Representations and Identity*, Palgrave MacMillan, New York 2007, 11.

ίδιους και τους άλλους»⁹⁸⁵ – παρουσιάζουν τους Αλβανούς στον αρνητικό πόλο της αξιολογικής κλίμακας⁹⁸⁶, ενώ οι απόψεις των ελλήνων/-ίδων εκπαιδευτικών συμπλέουν grosso modo με τις παραπάνω διαπιστώσεις: οι Αλβανοί προσλαμβάνονται στερεοτυπικά ως η ομάδα με την οποία οι εκπαιδευτικοί είχαν τις χειρότερες εμπειρίες⁹⁸⁷ και με την οποία αναγνωρίζουν τη μικρότερη δυνατή εγγύτητα⁹⁸⁸. Η ξενοφοβική αυτή στάση έχει εκλεκτικές συγγένειες με έναν αμυντικό εθνικισμό και με μία αίσθηση απειλής και συρρίκνωσης του εθνικισμού, ιδεολογικό σχήμα το οποίο έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο σημείο. Η διαπερατότητα των συνόρων και η ρευστότητα της νέας παγκοσμιοποιημένης συνθήκης λειτουργούν ως απειλή για τον Έλληνα, ο οποίος μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980 είχε μάθει να ζει σε ένα αντικειμενοποιημένα ομοιογενές περιβάλλον και δεν είχε αναπτύξει αντισώματα ανεκτικότητας στο διαφορετικό. Έτσι, η επιφυλακτική ανεκτικότητα μετατράπηκε σε αντιξενικότητα, σε ξενοφοβία⁹⁸⁹. Αλβανοφοβικά αισθήματα εκφράζουν οι Έλληνες και σε έρευνες του Ευρωβαρόμετρου το 2004 και 2005⁹⁹⁰ (το 2003 72% των Ελλήνων εκφράζουν διστακτική στάση στο ενδεχόμενο ένταξης της Αλβανίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και το 2005 58%).

Υπήρξε πραγματικά δύσκολη η σταχυολόγηση και η διύλιση ευάριθμων αναφορών μέσα από ένα ογκώδες σώμα εισηγήσεων. Ωστόσο, με μία δεύτερη ανάγνωση εύκολα διαπιστώσαμε ότι στο μεγαλύτερο βαθμό οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των Αλβανών συγκεντρώνουν κάποια σταθερά χαρακτηριστικά: παραβατικότητα και κυρίως εγκληματικότητα, ανθελληνισμός, απειλή αλλοτρίωσης, ανεργία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι οι αλβανοί μετανάστες μέσα από ένα διπολικό σχήμα και μία μανιχαϊστική προσέγγιση αντιμετωπίζονται πλησίτια σε μία σχιζοειδή-παρανοϊκή λογική η οποία ρίχνει όλο το ανάθεμα για τα κακώς κείμενα σε ένα πρόσωπο ή μία ομάδα, η οποία πλέον λειτουργεί ως αποδιοπομπαίος τράγος. Η στρατηγική αυτή είναι ιδιαίτερα ισχυρή σε κοινωνίες με μία παγιοποιημένη, κλειστή και δύσκαμπτη αυτοεικόνα, με σαφή και ανελαστικά όρια σχετικά με το ποιος ανήκει σε «εμάς» και ποιος στους «άλλους»⁹⁹¹, γεγονός που ερμηνεύει σε ένα βαθμό τις στάσεις των μαθητών, οι οποίοι/-οιες σε μεγάλο ποσοστό στο δίλημμα αν θα

⁹⁸⁵ Δημήτριος Τσιάκαλος, *ό.π.*, 18.

⁹⁸⁶ Έφη Αβδελά, «Χρόνος, ιστορία, εθνική ταυτότητα», *ό.π.*, 64.

⁹⁸⁷ Θάλεια Δραγώνα, «Απειλημένη εθνική ταυτότητα», *ό.π.*, 99.

⁹⁸⁸ Θάλεια Δραγώνα, Γεράσιμος Κουζέλης, Νέλλη Ασκούνη, «Αποτελέσματα έρευνας πεδίου», *ό.π.*, 244.

⁹⁸⁹ Σύμφωνα με έρευνες του Ευρωβαρόμετρου το 1989 οι Έλληνες συγκαταλέγονται ανάμεσα στους ανεκτικότερους Ευρωπαίους, ενώ το 1992 στους πλέον δυσανεκτικούς απέναντι στην ετερότητα. Το 2004, σύμφωνα με Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα, οι Έλληνες εμφανίζονται ως οι πλέον ξενοφοβικοί Ευρωπαίοι. Τα παραπάνω στοιχεία αντλήθηκαν από το άρθρο του Ευθύμιου Παπαταξιάρχη, «Τα άχθη της ετερότητας», *ό.π.*, 45-50.

⁹⁹⁰ http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 03 Μαρτίου 2011.

⁹⁹¹ Richard Kearney, *Strangers, Gods and Monsters Interpreting Otherness*, Routledge, London and New York 2003, 26.

προσπαθήσουν να κατανοήσουν και να αποδεχθούν την ετερότητα ή αν θα την απορρίψουν εξοβελίζοντας την εκτός των τειχών, επέλεξαν το δεύτερο και μαζί μία ασπρόμαυρη σκέψη⁹⁹², προσίδιο στοιχείο της παραδειγματική ιστορικής συνείδησης.

Για το Αλβανικό αναφέρονται τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι εγκατεστημένοι στην Ελλάδα Έλληνες της Βορείου Ηπείρου, ενώ παράλληλα εκφράζεται φόβος και ανησυχία για τη δράση της αλβανικής μαφίας στη χώρα μας, κάτι που με κανένα τρόπο, φυσικά, δεν μπορεί να θεωρηθεί ρατσισμός ή ξενοφοβία.⁹⁹³

Όταν οι μισοί Αλβανοί βρίσκουν δουλειά ενώ οι υπόλοιποι όχι, τότε θα κλέψουν, θα εγκληματήσουν, θα επανδρώσουν το οργανωμένο έγκλημα.⁹⁹⁴

Τα δώσαμε και τα δίνουμε όλα. Δεν έχουμε τίποτα άλλο να δώσουμε. Φθάνει πια. Αντί να σκύβουμε το κεφάλι, να αρχίσουμε να διεκδικούμε. Γιατί δεν είναι ρατσιστής ένα θύμα ληστείας από λαθροαλβανούς ή εγκληματίας ο αστυνομικός που τους κυνηγά. Είναι υπονομευτές της εθνικής ασφάλειας οι Αλβανοί, που μας λένε ούτε λίγο ούτε πολύ ότι σε λίγα χρόνια θα εγείρουν μειονοτικά δικαιώματα. Το ίδιο είναι και εκείνοι που εκούσια ή ακούσια αποδυναμώνουν τα σώματα ασφαλείας, για να μη μπορούν να παρεμποδίσουν τη δημιουργία της νέας πολυεθνικής, πολυπολιτισμικής Ελλάδος που προωθούν οι νεοταξίτες.⁹⁹⁵

Η επιφυλακτική στάση απέναντι στους άλλους και ειδικότερα στους Αλβανούς όταν δεν μπορεί να θεμελιωθεί στην πολιτική ορθότητα (το δικαίωμα στη μετανάστευση δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να «αποκηρυχθεί» τη στιγμή μάλιστα που η Ελλάδα για πολλές δεκαετίες υπήρξε χώρα «εξαγωγής» μεταναστών) τότε εδράζεται σε άλλη βάση, όπως ότι οι Αλβανοί είναι φορείς ασθενειών, παραβατικότητας κ.ά.

Θέλω να πω, ότι ο παραλληλισμός μεταξύ των Ελλήνων που πήγαν στη Γερμανία ως μετανάστες και των Αλβανών που ήλθαν στην Ελλάδα ίσως, πραγματικά, να είναι ατυχής. Άλλο μετανάστης και άλλο λαθρομετανάστης! Γιατί οι Έλληνες που πήγαν στη Γερμανία δεν επιδόθηκαν σε βιαιοπραγίες, σε ληστείες και σε τέτοιου είδους πράξεις. Αντιθέτως, ορισμένοι Αλβανοί έκαναν έκτροπα. Δηλαδή, οι πιο βίαιες πράξεις που έχουν σημειωθεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια

⁹⁹² Κατά τον Richard Kearney, η επιλογή αυτή θεωρείται αναμενόμενη στις περισσότερες των περιπτώσεων φέρνοντας στο νου μας μία παρεμφερή διαπίστωση του Jörn Rüsen, σύμφωνα με την οποία ο εθνικισμός αποτελεί ημιεγγενές ανθρώπινο χαρακτηριστικό. Βλ. Σχετικά Richard Kearney, *Strangers, Gods and Monsters Interpreting Otherness*, ό.π., Εισαγωγή: Jörn Rüsen, «Memory, History and the Quest for the Future», ό.π.

⁹⁹³ Πρακτικά 1997-98, 192.

⁹⁹⁴ Πρακτικά 1997-98, 388.

⁹⁹⁵ Πρακτικά 1998-99, 210.

προέρχονται, κυρίως, από Αλβανούς. Αυτό είναι το πρόβλημα. Το θέμα δεν είναι ότι είμαστε ρατσιστές και ότι δεν τους θέλουμε. Ας έλθουν στα χωράφια μας να δουλέψουν, αλλά όχι να μας σκοτώνουν!⁹⁹⁶

Θα είμαι πολύ σύντομη. Ήθελα να πω ότι μιλώντας για τους Αλβανούς δεν ήμασταν απόλυτοι. Πιστεύουμε ότι υπάρχουν και καλοί Αλβανοί αλλά και εγκληματίες, αλλά, δυστυχώς, όλα τα γεγονότα αποδεικνύουν ότι μάλλον οι εγκληματίες υπερτερούν.⁹⁹⁷

Όσον αφορά τους Αλβανούς, από τους οποίους οι περισσότεροι έχουν μπει παράνομα, πώς μπορούμε να μιλάμε για έσοδα από βίτζα; Σε περίπτωση πολέμου, όλοι αυτοί οι Αλβανοί θα γίνουν εχθροί μας. Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που έχουν έρθει για τον ίδιο λόγο στην πατρίδα μας, απ' όλο τον κόσμο. Όμως, τα προβλήματα δημιουργούνται μόνο από τους Αλβανούς. Αυτοί κλέβουν, σκοτώνουν, βιάζουν.

Μήπως αμελούμε ότι πολλοί μετανάστες, κυρίως Αλβανοί, παρά το γεγονός ότι τους δεχτήκαμε ως εργατικά χέρια στον τόπο μας, εξευτελίζουν την Ελλάδα με υβριστικές εκφράσεις και καίνε ελληνικές σημαίες;⁹⁹⁸

Ας τελειώνουμε με τους αλλόθρησκους βάρβαρους Τούρκους, Αλβανούς και Βούλγαρους που μας επιβουλεύονται. Πρέπει οι Έλληνες να ξυπνήσουν, διότι υπάρχουν σχέδια που επιδιώκουν να μας φέρουν πίσω στην εποχή προ των βαλκανικών πολέμων.⁹⁹⁹

Δεν θα συμφωνήσω, όμως, με τη συνάδελφο που μίλησε για τους Αλβανούς. Γιατί τυχαίνει το σχολείο μου, ΣΤ' Εσπερινό, να είναι γεμάτο με αλβανόπουλα και οι περισσότεροι πουλάνε το χασίς, την ηρωίνη. Μέσα στο σχολείο μου, σε ημέρα ελληνικής γιορτής, ομάδα Αλβανών κατέβασε την ελληνική σημαία και ύψωσε την αλβανική. Ε, αυτού του είδους Αλβανούς δεν δέχομαι, αυτούς που προσβάλλουν τη χώρα μου. Δέχομαι τις μειονότητες, που έχουν εγκατασταθεί νόμιμα και προσπαθούν για μια καλύτερη ζωή, που είναι σωστοί πολίτες και τηρούν τους νόμους της Ελλάδας. Αλλά αυτούς που ποδοπατούν και καίνε την ελληνική σημαία, δεν τους δέχομαι.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁶ Πρακτικά 1998-99, 342.

⁹⁹⁷ Πρακτικά 1998-99, 345.

⁹⁹⁸ Πρακτικά 1999-2000, 496.

⁹⁹⁹ Πρακτικά 2000-01, 249.

¹⁰⁰⁰ Πρακτικά 2003-04, 490.

Οι αρνητικές αναφορές δεν περιορίζονται στους αλβανούς μετανάστες, αλλά και σε όσους κατοικούν στο αλβανικό κράτος, το οποίο ταυτίζεται με την καταπίεση και το διωγμό της ελληνικής μειονότητας, τη βαρβαρότητα και την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Βέβαια, οι μαθητές/-τριες απαιτούν σε ένα βαθμό το αυτονόητο, το σεβασμό της μειονότητας στην Αλβανία, ενώ αρνούνται τα ίδια δικαιώματα στους εσωτερικούς άλλους.

Αξιότιμε κύριε Πρόεδρε της Επιτροπής, αγαπητοί φίλοι μου "Έφηβοι Βουλευτές", είναι μεγάλη τιμή για μένα και κυρίως μεγάλη ευθύνη που θα μιλήσω για τα προβλήματα της πατρίδας μου, της Β. Ηπείρου. Είναι γνωστή η κατάσταση που επικρατεί στη Β. Ήπειρο τα τελευταία χρόνια. Όσοι την εγκατέλειψαν αντιμετωπίζουν προβλήματα εκμετάλλευσης και ρατσισμού, και όσοι απέμειναν ζουν στην εξαθλίωση και στο φόβο που προκαλούν οι κουκουλοφόροι, οι άνθρωποι με τα καλάσνικοφ.¹⁰⁰¹

Θα είμαι πολύ σύντομη. Ήθελα να πω ότι μιλώντας για τους Αλβανούς δεν ήμασταν απόλυτοι. Πιστεύουμε ότι υπάρχουν και καλοί Αλβανοί αλλά και εγκληματίες, αλλά, δυστυχώς, όλα τα γεγονότα αποδεικνύουν ότι μάλλον οι εγκληματίες υπερτερούν.

Θέλετε την Ελλάδα ως "πιόνι" των Αμερικανών; Αναμφισβήτητα, οι περισσότεροι θέλετε μια ισχυρή Ελλάδα. Από την άλλη μεριά, έχουμε την Αλβανία και την Τουρκία, οι οποίες συμμαχούν εναντίον μας, γιατί η Τουρκία βοηθάει οικονομικά και στρατιωτικά την Αλβανία και αυτή με τη σειρά της, της παραχωρεί το λιμάνι της Αυλώνας, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να περικυκλώνεται.¹⁰⁰²

Σαν να μην έφθανε η Συνθήκη της Φλωρεντίας, που έκανε το 1913 τη Βόρειο Ήπειρο κομμάτι του ημιβάρβαρου κράτους της Αλβανίας, μετά το παραλήρημα του ενθουσιασμού κατά την υποδοχή του εθνικού απελευθερωτικού στρατού τα έτη 1912, 1915 και 1940 διαδέχονταν η μια μετά την άλλη ημέρες πένθους, δακρύων, αλλά και διωγμών των Αλβανών δυναστών.¹⁰⁰³

¹⁰⁰¹ Πρακτικά 1998-99, 206.

¹⁰⁰² Πρακτικά 1999-2000, 309.

¹⁰⁰³ Πρακτικά 2001-02, 253.

Βέβαια, αρκετές είναι και οι θετικές αναφορές οι οποίες ως επί το πλείστον «βλέπουν» τους αλβανούς μετανάστες ως φιλήσυχους, εργατικούς και συκοφαντημένους. Ωστόσο, αξίζει και πάλι να τονισθεί ότι ένα μέρος των θετικών αναφορών προέρχονται από παιδιά αλβανών μεταναστών, καθώς και ότι όταν δεν παρουσιάζονται ως θύτες περιγράφονται ως θύματα προκαλώντας αισθήματα συμπόνιας και οίκτου. Αν, λοιπόν, επιχειρούσαμε να δώσουμε ένταση στην κατεύθυνση, τότε αυτή θα χαρακτηριζόταν από χαμηλής έντασης θετικά συναισθήματα. Σε κάθε περίπτωση, και στις αρνητικές και στις περισσότερες θετικές αναφορές, οι Αλβανοί ή έχουν προβλήματα ή τα δημιουργούν. Με την υπεραπλούστευση αυτή οι αλβανοί μετανάστες ταυτίζονται με το πρόβλημα.

*Θέλω να τονίσω, ότι εύχομαι τα παιδιά που μίλησαν για τους Αλβανούς και την αντιμετώπισή τους από τους Έλληνες να εκφράζουν τα λόγια αυτά πραγματικά μέσα από την καρδιά τους, γιατί δεν νομίζω ότι δεν υπάρχει ρατσισμός. Σίγουρα υπάρχει ρατσισμός στην Ελλάδα και αυτό φαίνεται ιδίως μέσα από τα Μ.Μ.Ε., τα οποία κάνουν τα πράγματα υπερβολικά και προσπαθούν να δείξουν ότι οι Αλβανοί είναι όλοι τρομοκράτες, εγκληματίες. Όμως, δεν είναι έτσι!*¹⁰⁰⁴

*Εγώ μένω στην Αθήνα εδώ και έξι - επτά χρόνια με την οικογένειά μου και σας διαβεβαιώνω ότι ζούμε πολύ αρμονικά με τους γείτονες και πραγματικά από το σχολείο μου δεν έχω αντιμετωπίσει κάποια διάκριση. Αλλά και αν ακόμα γινόταν αυτό, είμαι υπερήφανη που είμαι από τη Βόρεια Ήπειρο, γιατί πιστεύω ότι οι ρίζες μας είναι ελληνικές και αυτό το αποδεικνύουν πολλά στοιχεία, όσοι τα γνωρίζουν βέβαια. Άρα, δεν πρέπει να αντιμετωπίζουμε την κατάσταση αυτή με τέτοιο τρόπο. Σίγουρα πρέπει οι Έλληνες να τους δείχνουν την εκτίμησή τους, το σεβασμό τους και να τους δέχονται, όπως δέχονται όλους τους συνανθρώπους τους, γιατί και αυτοί είναι άνθρωποι, όπως και όλοι οι άλλοι.*¹⁰⁰⁵

Επίσης, θέλω ν' αναφερθώ στην κοπέλα που είπε ότι τους φιλοξενούμε και είμαστε μια φιλόξενη χώρα. Φυσικά και το δέχομαι αυτό, αλλά απλώς στην Κρήτη δεν έχει ακουστεί κάποιο πρόβλημα, όπως στη Βόρεια Ελλάδα. Οι Αλβανοί δεν εγκληματούν, είναι φιλήσυχoi άνθρωποι και δεν δημιουργούν προβλήματα. Αντιθέτως, ενισχύουν τη ντόπια οικονομία και καθημερινά αποδεικνύονται χρήσιμοι. Επομένως, πιστεύω ότι αυτή η ρατσιστική

¹⁰⁰⁴ Πρακτικά 1998-99, 343.

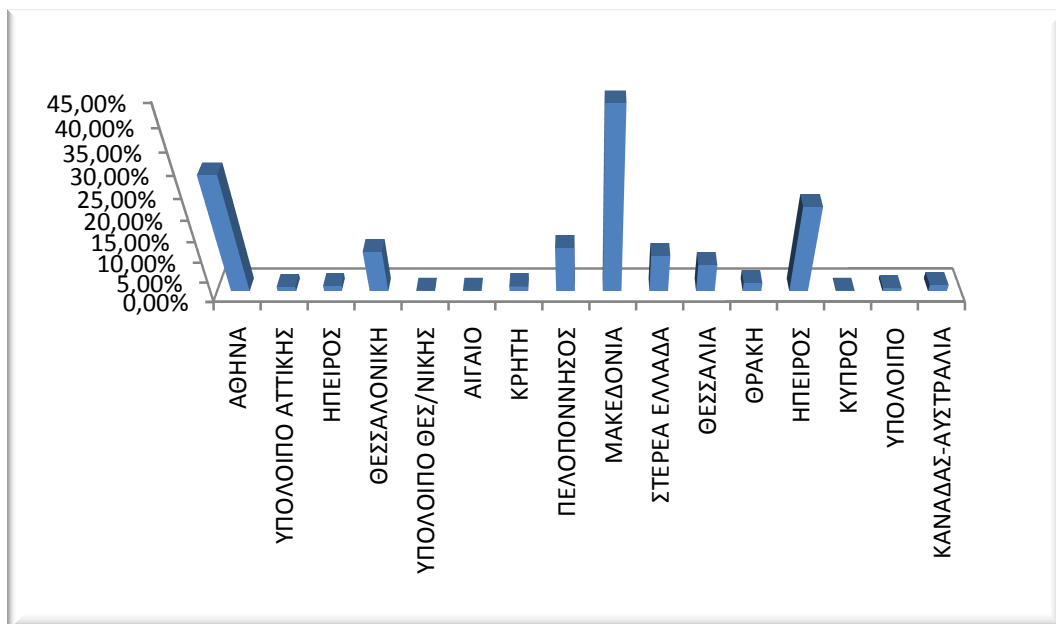
¹⁰⁰⁵ Πρακτικά 1998-99, 343.

αντιμετώπιση είναι αδικαιολόγητη και δεν μπορεί κανένας να αμφισβητήσει αυτό που ζω εγώ.¹⁰⁰⁶

Επίσης, για τα Μ.Μ.Ε. ήθελα να πω ότι τα μικροπαραπτώματα των Αλβανών πολλές φορές τα διογκώνουν. Όχι ότι δεν κάνουν πράγματα πολύ σοβαρά και δεν διαπράττουν εγκλήματα, αλλά πολλές φορές τα διογκώνουν, όταν δεν τα επινοούν και καταλαβαίνετε, πόσο δύσκολο είναι γι' αυτούς τους ανθρώπους να καταφέρουν να προσαρμοστούν κάτω απ' αυτές τις συνθήκες.¹⁰⁰⁷

Θα ήθελα να απαντήσω στο συνάδελφο κ. Ξανθιάκο πάνω στο θέμα που είπε, ότι δεν έχουμε όφελος από τους Αλβανούς. Αυτό δεν είναι σωστό, γιατί οι Έλληνες επιχειρηματίες χρησιμοποιούν τους Αλβανούς εργάτες με χαμηλό ημερομίσθιο και χωρίς ασφάλεια.¹⁰⁰⁸

Γράφημα 11. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Αλβανία" σε συνάρτηση προς την περιοχή

¹⁰⁰⁶ Πρακτικά 1998-99, 344.

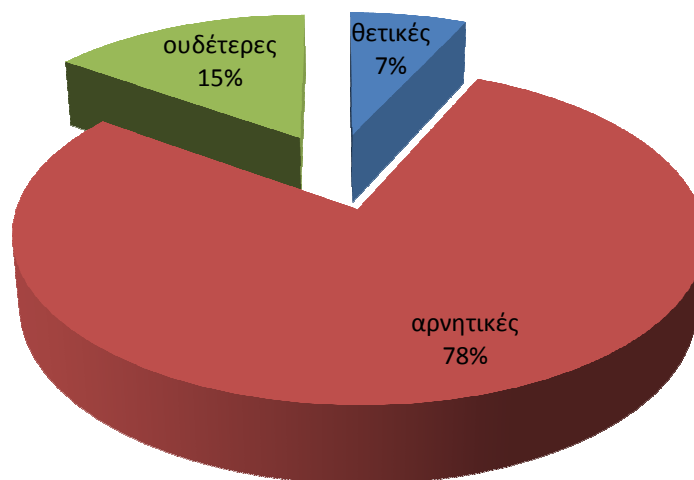
¹⁰⁰⁷ Πρακτικά 1998-99, 344.

¹⁰⁰⁸ Πρακτικά 1999-2000, 309.

Γ.3.2: ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ

Στη συγκεκριμένη κατηγορία αποδελτιώθηκαν 133 αναφορές, οι οποίες κατανέμονται ως εξής:

Γράφημα 12. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Βουλγαρία"

Σε γενικές γραμμές οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Βούλγαρους δεν παρουσιάζουν την ίδια ένταση και ποιότητα με αυτές για τους Αλβανούς. Αν και ποσοστιαία οι αρνητικές αναφορές είναι περισσότερες, η αίσθηση που αποκομίζω είναι μία πιο ήπια επιφυλακτικότητα. Ειδικότερα, οι αρνητικές αναφορές θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν αδρομερώς σε τέσσερις υποκατηγορίες: περιβαλλοντικός κίνδυνος, αλτρωτισμός, χαμηλό βιοτικό και εκπαιδευτικό επίπεδο και οικονομικός ανταγωνισμός. Στις αναφορές της πρώτης υποκατηγορίας η Βουλγαρία περιγράφεται ως δυνάμει πηγή κινδύνου λόγω του πυρηνικού εργοστασίου στο Κοζλοντούι και των φραγμάτων και οι περισσότερες αναφορές διατυπώθηκαν από παιδιά που προέρχονται από τις γειτνιαζουσες με τη Βουλγαρία περιοχές.

Στο θέμα της ενεργείας, θα αναφερθώ κυρίως στο πυρηνικό εργοστάσιο του Κοζλοντούι, που υπολειτουργεί σε βάρος μας και να μεγάλος κίνδυνος, κυρίως για τη βόρεια Ελλάδα.[...] Η Βουλγαρία δεν έχει την οικονομική

δυνατότητα να τα μεταφέρει από τη στεριά και τα μεταφέρει αεροπορικά και αυτό είναι πολύ επικίνδυνο.¹⁰⁰⁹

Υπάρχουν πληροφορίες ότι στα παράλια της Μικράς Ασίας οι Τούρκοι σχεδιάζουν να κατασκευάσουν πυρηνικό εργοστάσιο, που θα παράγει ηλεκτρική ενέργεια. Μια τέτοια κίνηση, αν πραγματοποιηθεί, θα βλάψει ανεπανόρθωτα το περιβάλλον ιδιαίτερα, γιατί οι Τούρκοι δεν έχουν κατάλληλη υποδομή και την τεχνογνωσία για τη συντήρηση πυρηνικών αντιδραστήρων. Παρόμοιο πρόβλημα έχει προκύψει και στα σύνορά μας με τη Βουλγαρία και συγκεκριμένα με τον πυρηνικό αντιδραστήρα που λειτουργεί στο Κοζλοντούι.¹⁰¹⁰

Γνωρίζοντας ότι η Βουλγαρία σχεδιάζει ανάλογα φράγματα στα εδάφη της, αλλά και τη μείωση των ποσοτήτων του νερού κατά 29% από την αρχική, οδηγούμαστε με μαθηματική ακρίβεια στην καταστροφή. Οι φθορές που προκαλούσαν τα φράγματα δεν περιορίζονται μόνο στις θέσεις κατασκευής τους ή στην ευρύτερη περιοχή, αλλά και στο μοναδικής αξίας Δέλτα του ποταμού.¹⁰¹¹

Στη δεύτερη υποκατηγορία η Βουλγαρία προσλαμβάνεται ως μία απειλή για την ακεραιότητα της ελληνικής επικράτειας. Ωστόσο, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, σε καμία περίπτωση ούτε ο αριθμός των αναφορών ούτε η ένταση τους δε μας επιτρέπουν να αναγορεύσουμε τη Βουλγαρία ως την ετερότητα αναφοράς των μαθητών/-τριών ούτε ως τον ύψιστο εθνικό κίνδυνο. Μία τέτοια διαπίστωση ήταν λίγο έως πολύ αναμενόμενη και συνεπής με προηγούμενες έρευνες: στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια οι αναφορές για τη Βουλγαρία είναι σχετικά λίγες και σχετικά αποχρωματισμένες, γεγονός που ακολουθεί τον επαναπροσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής η οποία δε θεωρεί πλέον ότι ο εχθρός βρίσκεται στο Βορρά¹⁰¹² (αντίθετα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι Βούλγαροι ήταν οι κατεξοχήν εθνικοί άλλοι και η σλαβοφοβία αυτή είχε αναπτυχθεί εξαιτίας της διεκδίκησης της Μακεδονίας¹⁰¹³), χωρίς να πιστεύουμε ότι δίχως την αλλαγή της ιστορικής κουλτούρας τα σχολικά βιβλία είναι ικανά να αλλάξουν την εικόνα του εθνικού άλλου.

¹⁰⁰⁹ Πρακτικά 1996-97, 430.

¹⁰¹⁰ Πρακτικά 2002-03, 359.

¹⁰¹¹ Πρακτικά 1997-98, 408.

¹⁰¹² P. Xochellis, A. Kapsalis, A. Andreou, A. Ismirliadou, D. Loukidou, K., Bonides, S. Hatzosavvides, "The Image of the "Other" in the School History Textbooks of the Balkan Countries", ό.π., 25· Eftalia Konstandinidou, «Changes in the Greek History Schoolbooks: How Effective are They in "Improving" the Images of the National Others?», ό.π. 315-32.

¹⁰¹³ Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, ό.π.

Η ουτοπική φαντασίωση των Βουλγάρων για τη μεγάλη Βουλγαρία έμεινε στη Βουλγαρία. Σήμερα συνεχιστές των Βουλγάρων είναι οι Σκοπιανοί. Αυτοί φαίνονται εξυπνότεροι από τους πρώτους. Καπηλεύονται με πρωτοφανή αθλιότητα την ιστορία, διαστρεβλώνουν με τρομερή επιδεξιότητα την αλήθεια, ενώ εκμεταλλεύονται στο έπακρο ένα μικρό γεωγραφικό μέρος της Μακεδονίας, που τους παραχωρήθηκε, προκειμένου να διεκδικήσουν στο μέλλον εδάφη που θέλουν. Ακόμη η προετοιμασία τους, για να δεχθούν με ιδιαίτερη ευχαρίστηση το όνομα Μακεδονία για το κρατίδιο τους σαν αμοιβή των χρόνιων κόπων τους, είναι μεγάλη. Έχουν μεγάλη βιβλιογραφία και το έντυπο υλικό, που έχω συγκεντρώσει και αναφέρεται στην προπαγάνδα τους, είναι μεγάλο.¹⁰¹⁴

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να θυμηθούμε ότι οι πρόσφατες φιλοσκοπιανές ιδέες είναι τελείως άκαιρες. Ένα μεγάλο μέρος του Σλαβικού πληθυσμού, του κρατικού αυτού μορφώματος, φλερτάρει με την ιδέα της μεγάλης Βουλγαρίας. Δε χρειάζεται να αναφερθεί ότι η μεγάλη Βουλγαρία αντιπροσωπεύει μια πάγια απειλή για την Ελλάδα, όπως μας διδάσκει η ιστορία, αλλά και η τραγική πείρα των χρόνων που προηγήθηκαν.¹⁰¹⁵

Ας τελειώνουμε με τους αλλόθρησκους βάρβαρους Τούρκους, Αλβανούς και Βούλγαρους που μας επιβουλεύονται. Πρέπει οι Έλληνες να ξυπνήσουν, διότι υπάρχουν σχέδια που επιδιώκουν να μας φέρουν πίσω στην εποχή προ των βαλκανικών πολέμων.¹⁰¹⁶

Οι αναφορές σχετικά με το εκπαιδευτικό σύστημα είναι πολύ συγκεκριμένες και σχετίζονται με την «αναξιοπιστία» των βουλγαρικών πανεπιστημίων, ενώ ο οικονομικός ανταγωνισμός και το χαμηλό εργατικό κόστος της γειτονικής χώρας προσλαμβάνεται ως απειλή για την οικονομική ανάπτυξη της Βόρειας Ελλάδας.

Να σκεφθούμε, όμως, ότι το ποσοστό των γιατρών που έχουν σπουδάσει στη Ρουμανία και στη Βουλγαρία και έρχονται στην Ελλάδα, είναι μεγάλο. Για μένα αυτό είναι λάθος. Και τούτο γιατί μπορεί να πάει να σπουδάσει εκεί, όποιος έχει οικονομική ευχέρεια. Πληρώνει τα δίδακτρα και έρχεται εδώ με ένα πτυχίο. Τους Βούλγαρους δεν τους ενδιαφέρει, αν αξίζουν να πάρουν το

¹⁰¹⁴ Πρακτικά 1996-97, 186.

¹⁰¹⁵ Πρακτικά 2000-01, 218.

¹⁰¹⁶ Πρακτικά 2000-01, 249.

πτυχίο. Και τούτο, διότι, δεν θα εξασκήσουν το επάγγελμα στη χώρα τους. Θα έρθουν εδώ να το εξασκήσουν.¹⁰¹⁷

Κατάγομαι από το Κάτω Νευροκόπι της Δράμας, το ξακουστό Νευροκόπι με τις χαμηλές θερμοκρασίες του χειμώνα. Απέχουμε 40 χιλιόμετρα από την πόλη της Δράμας και μόλις 10 χιλιόμετρα από τα σύνορα της Βουλγαρίας. Η ανεργία που μαστίζει τη Δράμα και γενικότερα την περιοχή μου είναι μεγάλη. Πριν λίγα χρόνια υπήρχαν κάποια εργοστάσια στο Δήμο που απασχολούσαν αρκετά άτομα, κυρίως γυναίκες. Αυτή τη στιγμή οι περισσότερες βιοτεχνίες του Νομού Δράμας βρίσκονται στη Βουλγαρία και εκεί που δούλευαν πριν από λίγα χρόνια 7.000 γυναίκες, αυτή τη στιγμή δε δουλεύουν ούτε 700. Πού είναι τα αναπτυξιακά προγράμματα του κράτους; Δεν θα έπρεπε αυτές οι περιοχές να χαρακτηριστούν παραμεθόριες ζώνες; Να επιδοτηθούν οι βιοτεχνίες και να γυρίσουν πίσω, ώστε να δώσουν ζωή στον τόπο.¹⁰¹⁸

Πιστεύω ότι έχουμε μιλήσει πολύ και έχουμε αναπτύξει εκτενώς ορισμένα θέματα. Θα ήθελα, όμως, να κάνω μια διευκρίνιση στα όσα είπα για το ρατσισμό. Δεν παρακαλώ, αλλά απαιτώ να νιώθω ασφάλεια στο σπίτι μου. Πιστεύω ότι ο αριθμός αυτών των ανθρώπων στη χώρα μας είναι πολύ μεγάλος. Δεν μπορούμε να μιλάμε για ρατσισμό για τους Ευρωπαίους τουρίστες, διότι δεν έχουμε μόνιμους κάτοικους από την Αγγλία και τη Γερμανία, επειδή το βιοτικό επίπεδο των χωρών της Ευρώπης είναι υψηλότερο από αυτό της Αλβανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας.¹⁰¹⁹

Συνοψίζοντας, δικαιούμαστε να υποστηρίξουμε ότι η «τοπική» προέλευση των περισσότερων αναφορών φανερώνει ότι η αρνητική εικόνα για τους Βούλγαρους είναι χαμηλής έντασης και περιορίζεται σε αναφορές σχετικά την οικονομική (υπ)ανάπτυξη της γειτονικής χώρας και τους περιβαλλοντικούς κινδύνους που μπορεί να προκαλέσει.

Αναλύοντας τις θετικές αναφορές, σχετικά λίγες για να μας οδηγήσουν με ασφάλεια σε γενικεύσεις, διαπιστώνουμε ότι η Βουλγαρία είναι ιδωμένη κυρίως ως ένα πεδίο πρόσφορο για την οικονομική διείσδυση ή εισροή κεφαλαίων, παραπέμποντας στον εκσυγχρονιστικό εθνικισμό που έχει ήδη αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁰¹⁷ Πρακτικά 1998-99, 368.

¹⁰¹⁸ Πρακτικά 1999-2000, 383.

¹⁰¹⁹ Πρακτικά 2001-02, 449.

Πράγματι η Ελλάδα πρέπει να γίνει η γέφυρα των βαλκανικών κρατών στην αναζήτηση μιας Ευρωπαϊκής ιστορίας και ταυτότητας. Κάτι τέτοιο εγώ όμως το ταυτίζω με την ανάπτυξη της Βορείου Ελλάδος. Δηλαδή να γίνει αναδιάρθρωση του παραγωγικού ιστού της χώρας σε θέσεις κλειδιά της Βορείου Ελλάδας και ένωση των κυριότερων πόλεων με τις χώρες των Βαλκανίων όπως για παράδειγμα της Καβάλας με τη Βουλγαρία.¹⁰²⁰

Να ιδρυθεί κέντρο υγείας στους Μεταξάδες, κινητές ιατρικές μονάδες και στρατιωτικοί γιατροί. Να αξιοποιηθούν τα βυζαντινά μνημεία της περιοχής, να γίνει προβολή προϊόντων λαϊκής τέχνης από τις ταπητουργικές σχολές που υπάρχουν για τα κέντρα φροντίδας οικογένειας. Αδελφοποίηση με χωριά της Βουλγαρίας, να γίνει εκμετάλλευση και προβολή της γνωστής πέτρας των Μεταξάδων.¹⁰²¹

Αυτά, σε συνδυασμό με τη μεγάλη ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά μας και την καλή φιλοξενία του ελληνικού λαού, συντελούν στην ανάπτυξη του τουρισμού, που θα έπρεπε να αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα της εθνικής μας οικονομίας. Παρόλα αυτά, τον τελευταίο καιρό, παρατηρήθηκε μείωση του τουρισμού, πράγμα που οφείλεται σε διάφορα αίτια, όπως είναι ακρίβεια, η ανεπαρκής ξενοδοχειακή υποδομή και παροχή υπηρεσιών, καθώς και η δυσφήμιση της χώρας μας από άλλα κράτη για την εξυπηρέτηση αντίστοιχων συμφερόντων. Όλα αυτά θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με την ίδρυση Υπουργείου Τουρισμού, που θα φροντίζει για την ανάπτυξη καλών σχέσεων με τα ανατολικά κράτη του πρώην σοβιετικού μπλοκ, όπως η Ρωσία, η Βουλγαρία, Πολωνία, Ουγγαρία, γιατί κάποτε αυτές οι χώρες θα ορθοποδήσουν οικονομικά, και τότε μεγάλη μάζα τουριστών θα έρθει στη χώρα μας.¹⁰²²

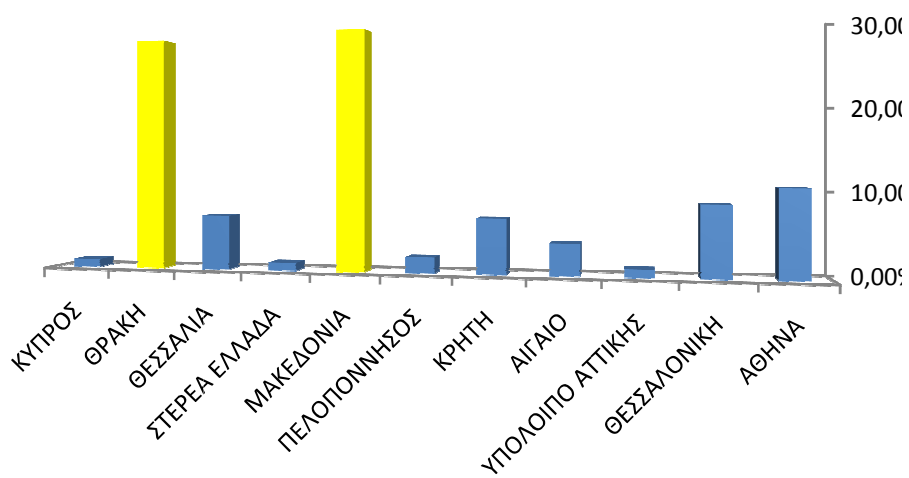
¹⁰²⁰ Πρακτικά 1995-96, 140.

¹⁰²¹ Πρακτικά 2001-02, 322.

¹⁰²² Πρακτικά 2002-03, 352.

Γράφημα 13. Κατανομή αρνητικών αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Βουλγαρία" σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Αρνητικές αναφορές

Γ.3.3: Π.Γ.Δ.Μ.

Το Μακεδονικό ιστορικά αποτέλεσε σημείο τριβής στις σχέσεις της Ελλάδας με την ενιαία Γιουγκοσλαβία γνωρίζοντας εντάσεις και υφέσεις που τροφοδοτούνταν σε μεγάλο βαθμό από τη διεθνή συγκυρία (χαλάρωση της σοβιετικής επιρροής μετά το θάνατο του Στάλιν, διαγκωνισμός των Μεγάλων Δυνάμεων για προσεταιρισμό του Τίτο κ.ά.), χωρίς να βρίσκεται σταθερά στο επίκεντρο της εθνικής ζωής, όπως για παράδειγμα το Κυπριακό, αλλά σε καμία περίπτωση δεν αποτέλεσε λευκή σελίδα στην ελληνική εξωτερική πολιτική, όπως πιστεύεται¹⁰²³. Τη δεκαετία του 1990, μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και την ανεξαρτητοποίηση της Π.Γ.Δ.Μ., το θέμα αυτό βρίσκεται για μεγάλο διάστημα στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας, αλλά και του δημόσιου λόγου.

Παρά τη σχετική μετατόπιση του Μακεδονικού στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, πολύ εύστοχα ο Σωτήρης Βαλντέν σημειώνει: «Η αναδρομή αυτή στη μεταπολεμική ιστορία φέρνει αμέσως τη σκέψη ότι τα όσα συμβαίνουν τα τρία τελευταία χρόνια στα εθνικά μας θέματα μοιάζουν με έργο που έχει ξαναπαιχθεί: Οι κρίσεις στο Μακεδονικό προκαλούνται και τροφοδοτούνται με τον ίδιο μηχανισμό (αντιδράσεις του Τύπου σε "προκλήσεις" Σκοπίων, διογκωμένες ή και παντελώς κατασκευασμένες), τα επιχειρήματα είναι ίδια, οι τόνοι είναι ίδιοι (ακραίοι, ιδιαίτερα σε σύγκριση με τη στάση της "άλλης πλευράς"), ακόμη και οι διατυπώσεις είναι συχνά ταυτόσημες, και αυτές κληρονομημένες από προηγούμενες εποχές. Θα έλεγε κανείς ότι τίποτε δεν έχει αλλάξει».¹⁰²⁴ Η ιστορική συγκυρία λοιπόν –διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και ανεξαρτητοποίηση της Π.Γ.Δ.Μ. τη δεκαετία του 1990– δίνει στον ερευνητή την ευκαιρία να επιβεβαιώσει μία βάσιμη υποψία: οι αρνητικές κοινωνικές αναπαραστάσεις για την Π.Γ.Δ.Μ. δεν μπορεί να έχουν διαμορφωθεί ή ενισχυθεί από τα σχολικά εγχειρίδια, καθώς δεν θα μπορούσαν να έχουν αναφορές σε ένα κράτος που δεν είχε συγκροτηθεί. Η ζυγαριά λοιπόν γέρνει σχεδόν αποκλειστικά στο ρόλο της πολιτικής κουλτούρας στη διαμόρφωση των σχετικών αναπαραστάσεων, οι οποίες ως επί το πλείστον είναι αρνητικές

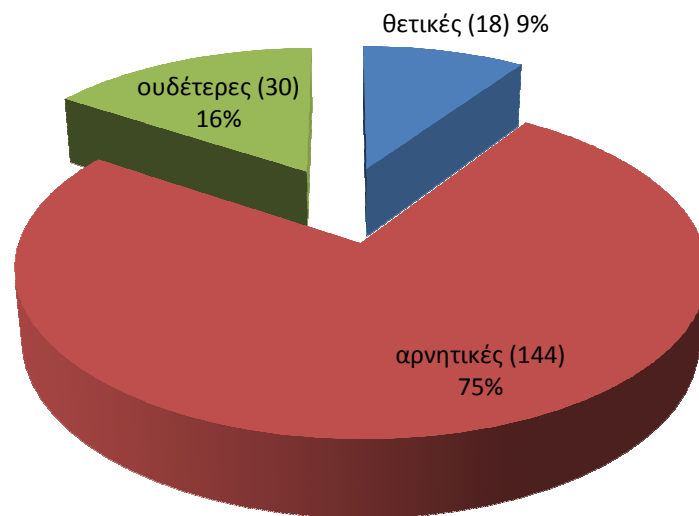
Οι αρνητικές κοινωνικές αναπαραστάσεις για την Π.Γ.Δ.Μ. επιβεβαιώνονται και από την έκθεση που συνέταξε το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία (EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) σύμφωνα με την οποία: «Με παρόμοια [με την μουσουλμανική μειονότητα] αρνητικά στερεότυπα

¹⁰²³ Σωτήρης Βαλντέν, «Εθνικισμός και εσωτερική πολιτική: Μακεδονικό και Βορειοηπειρωτικό στη μεταπολεμική κομματική διαμάχη», στο *Έθνος, κράτος, εθνικισμός*, ό.π., 253-86.

¹⁰²⁴ Σωτήρης Βαλντέν, ό.π., 277.

και εχθρική μεταχείριση αντιμετωπίζεται η μακεδονική μειονότητα, που άρχισε να δραστηριοποιείται τα τελευταία χρόνια (τη δεκαετία του '90). Τα Μ.Μ.Ε. αρνούνται σε μεγάλο βαθμό την ύπαρξή της και η δραστηριοποίησή της αποδίδεται σε ξένους πράκτορες, που επιχειρούν να βλάψουν τα ελληνικά "εθνικά συμφέροντα" και να προκαλέσουν την "πολιτισμική και εθνική αποσύνθεση" της Ελλάδας. Το ζήτημα της μακεδονικής μειονότητας και ιδιαίτερα η δίκη μελών του κόμματός της, «Ουράνιο Τόξο», υποβαθμίζεται από τα Μ.Μ.Ε. Ωστόσο, όταν τα μέσα αναφέρονται σε πρωτοβουλίες της μειονότητας, τότε παρουσιάζουν τους ακτιβιστές ως προδότες του έθνους. Αποκαλούν, εξάλλου, τους πολίτες της Μακεδονίας-FYROM "Σκοπιανούς", υποδαυλίζοντας το φόβο για συνωμοσία με προέλευση το εξωτερικό εναντίον της Ελλάδας και προωθούν τη στερεότυπη ιδέα μιας εθνοτικά και πολιτισμικά ομοιογενούς και "καθαρής" χώρας, ό,τι κι αν σημαίνει αυτή η "καθαρότητα". Επίσης ο Τύπος παρουσίασε ασχολίαστη τη ρατσιστική και επιθετική γλώσσα που μεταχειρίστηκε ο ίδιος ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών το Δεκέμβριο του 1998. Με δυο λόγια, τα μέλη της μακεδονικής μειονότητας διαπιστώνουν ότι τα ελληνικά Μ.Μ.Ε. αρνούνται την ύπαρξή τους και τα δικαιώματά τους».¹⁰²⁵

Γράφημα 14. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Π.Γ.Δ.Μ."

Το γειτονικό κράτος στα μάτια των μαθητών/-τριών φαντάζει ως ο νούμερο 2 κίνδυνος για την εθνική ακεραιότητα: η Π.Γ.Δ.Μ. απεργάζεται, με τη συμβολή ή την υποκίνηση ξένων κέντρων, σχέδια προσάρτησης ενός μέρους της ελληνικής Μακεδονίας.

¹⁰²⁵ *Ελευθεροτυπία*, 13 Απριλίου 2002.

Όσον αφορά τη σχέση μας με το γειτονικό κρατίδιο των Σκοπίων δεν πρέπει να υποχωρήσουμε όσον αφορά το όνομα γιατί φαίνεται οι Σλάβοι δε να χωνεύουν ότι το Μακεδονικό ζήτημα έληξε από το 1912 και 1913 με την προσάρτησή του 51% της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος ενός άλλου ποσοστού στη Βουλγαρία και στα Σκόπια. Φαίνονται ότι επιθυμούν μεταβολή. Ακριβώς το ζήτημα δεν είναι ένα όνομα. Το ζήτημα είναι τι κρύβεται πίσω από τις επιδιώξεις των Σκοπιανών. Επιθυμούν να επεκταθούν είτε προς τη Βουλγαρία είτε προς εμάς.¹⁰²⁶

Όλα αυτά γεμίζουν πικρία τους Θρακιώτες και γεννώνται συναισθήματα αγανάκτησης. Μου έχουν γεννηθεί πολλές αμφιβολίες, αν η βιαστική και παρορμητική πολιτική, που εκδηλώνεται με τη μετονομασία του Υπουργείου Βορείου Ελλάδος σε Υπουργείο Μακεδονίας και Θράκης ήταν ορθή. Η Μακεδονία αμφισβητήθηκε από 2.000.000 ιστορικά "ζυπόλυτους" Σκοπιανούς¹⁰²⁷

Όπως όλοι γνωρίζουμε, η Μακεδονία είναι μια περιοχή που, κατά διαστήματα, φιλοξένησε πολλές εθνότητες. Παρ' όλα αυτά, μακεδονικό έθνος ουδέποτε υπήρξε. Κι έτσι, από ένα ανύπαρκτο κράτος δημιουργήθηκε ένα πρόβλημα-πονοκέφαλος για την Ελλάδα. Οι χάρτες, που κατά διαστήματα εκδίδουν οι Σκοπιανοί, περιλαμβάνουν κι ένα μεγάλο τμήμα της δικής μας Μακεδονίας. Δημιουργούν, δηλαδή, ανακατατάξεις συνόρων. Αρκετοί αρχηγοί κρατών, επίσης, αναφέρονται σε ομιλίες τους στο κρατίδιο αυτό με το όνομα «Μακεδονία» και όχι με το συνταγματικό του όνομα, «FYROM». Όμως, το τελειωτικό χτύπημα ήρθε από τον κ. Μπους, τον Πρόεδρο των Η.Π.Α., όταν μετά από την εκλογή του αναγνώρισε τα Σκόπια, ως Μακεδονία.¹⁰²⁸

Αφορμή παίρνω από κάποια θέματα που είπε ο Εισηγητής μας. Έκανε ιδιαίτερη αναφορά για το θέμα των Σκοπίων, που έχουν κάποιες ιδιαίτερες αξιώσεις να ονομάσουν το κρατίδιό τους "Μακεδονία" και να συνεχίσουν την προσπάθειά τους με πρωτοφανή προπαγάνδα και τεχνάσματα. Φαίνεται ότι το έχουν πετύχει, αν και το FYROM ψηφίστηκε από τον Ο.Η.Ε., ώστε να υπάρχει μια συμβιβαστική λύση, συνεχίζουν τις προκλήσεις. Φαίνεται, ότι με παράξενες σκοπιμότητες υποσκάπτουν την ελληνικότητα της Μακεδονίας. Σε

¹⁰²⁶ Πρακτικά 1995-96, 140.

¹⁰²⁷ Πρακτικά 1998-99, 215.

¹⁰²⁸ Πρακτικά 2004-05, 269.

όλες τις διεθνείς πολιτισμικές οργανώσεις τα Σκόπια όντως ονομάζονται "Μακεδονία".¹⁰²⁹

*Μας πληγώνει βαθύτατα να βλέπουμε αυτοκίνητα των Σκοπίων που γράφουν το όνομα "Μακεδονία", όπως και τους χάρτες που κυκλοφορούν μέσα στην πόλη των Θεσσαλονικέων. Και ως επιστέγασμα καταφθάνει το σενάριο περί αυτονομίσεως της Μακεδονίας, υπό την ονομασία, Κεντρική Βαλκανική Δημοκρατία της Μακεδονίας, την αποκοπή της δηλαδή από τον ελληνικό κορμό.*¹⁰³⁰

Στα αλυτρωτικά σχέδια του «κρατιδίου των Σκοπίων» (sic) όχημα αποτελεί και η παραχάραξη της ιστορίας¹⁰³¹ η οποία, για τους μαθητές/-τριες, είναι μία και δεν μπορεί να αλλοιωθεί. Το σύνθημα «μην τους αφήσετε να μας κλέψουν την ιστορία»¹⁰³² διατρέχει μεγάλο αριθμό αναφορών¹⁰³³. Ασκώντας κριτική σε μία τέτοια στάση διαπιστώνουμε αφενός την αδυναμία τους να αντιληφθούν την ιστορικότητα της ίδιας της ιστορικής επιστήμης και αφετέρου την εκτιμώμενη προνομαϊκή σχέση της Ελλάδας με την ιστορία. Και τα δύο αυτά χαρακτηριστικά της ιστορικής σκέψης των εφήβων δηλώνουν με σαφήνεια την έλλειψη κάθε αναστοχαστικής διάθεσης και τον κίνδυνο πόλωσης της κοινής γνώμης, αλλά και του επίσημου πολιτικού λόγου (σχέση αλληλοτροφοδότησης μεταξύ των δύο).

Η ουτοπική φαντασίωση των Βουλγάρων για τη μεγάλη Βουλγαρία έμεινε στη Βουλγαρία. Σήμερα συνεχιστές των Βουλγάρων είναι οι Σκοπιανοί. Αυτοί φαίνονται εξυπνότεροι από τους πρώτους. Καπηλεύονται με πρωτοφανή αθλιότητα την ιστορία, διαστρεβλώνουν με τρομερή επιδεξιότητα την αλήθεια, ενώ εκμεταλλεύονται στο έπακρο ένα μικρό γεωγραφικό μέρος της Μακεδονίας, που τους παραχωρήθηκε, προκειμένου να διεκδικήσουν στο μέλλον εδάφη που θέλουν. Ακόμη η προετοιμασία τους, για να δεχθούν με ιδιαίτερη ευχαρίστηση το όνομα Μακεδονία για το κρατίδιο τους σαν αμοιβή

¹⁰²⁹ Πρακτικά 1998-99, 208.

¹⁰³⁰ Πρακτικά 1999-2000, 306.

¹⁰³¹ Αξίζει να αναφερθεί ότι νοητικά και ιδεολογικά σχήματα, όπως η αδιάσπαστη συνέχεια, η εθνική ομοιογένεια και η δαιμονοποιητική αναπαράσταση του «άλλου» εμφολοχωρούν και στα σχολικά εγχειρίδια της Π.Γ.Δ.Μ. Βλ. σχετικά Σοφία Βούρη, *Σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας*, ό.π., 34.

¹⁰³² Antonis Liakos, «History Wars: Notes from the field, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009.

¹⁰³³ Την προνομαϊκή σχέση των Ελλήνων με την ιστορία (sic) διατυπώνει και ο Φ. Κ. Βώρος, ο οποίος χαρακτήρισε τους γείτονες ανιστόρητους και προθυμοποιήθηκε να τους βοηθήσει στην ιστοριογνώσια. Φ. Κ. Βώρος, «Μία άποψη για το Σκοπιανό», *Φιλολογική*, τ. 106, 2-4.

των χρόνιων κόπων τους, είναι μεγάλη. Έχουν μεγάλη βιβλιογραφία και το έντυπο υλικό, που έχω συγκεντρώσει και αναφέρεται στην προπαγάνδα τους, είναι μεγάλο. [...]Στα σχολεία τους διδάσκονται πράγματα αναληθή και καλλιεργείται μέσα τους το αίσθημα ότι αυτοί είναι Μακεδόνες και ότι κάποια μέρα πρέπει να ανασυγκροτήσουν τη χώρα τους και ότι οφείλουν να πάρουν πίσω το υπόλοιπο κομμάτι Μακεδονίας, που είναι υποδουλωμένο στους Έλληνες.¹⁰³⁴

Να γίνουν πραγματικότητα τα δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών αδελφών μας, όσον αφορά την εκπαίδευση και τη θρησκευτική τους ελευθερία. Να καταδικαστούν οι ανυπόστατες αξιώσεις των Σκοπιανών με την τεκμηρίωση των δικών μας θέσεων που είναι σε τελική ανάλυση και οι μόνες ορθές.¹⁰³⁵

Τέλος, θεωρώ ανησυχητικό αυτό που επιτρέπουμε να κάνουν οι Σκοπιανοί, οι αυτοαποκαλούμενοι και αυτοχρηζόμενοι "Μακεδόνες" και οι Τούρκοι, που προσπαθούν να σφετεριστούν την ελληνική ιστορία.¹⁰³⁶

Οι θετικές αναφορές κινούνται συνήθως είτε υπό το πνεύμα ενός οικονομικού επεκτατισμού είτε σε ένα πλαίσιο συνεργασίας, ακόμη και αν η Ελλάδα πρέπει να κάνει κάποιους συμβιβασμούς στην ονομασία του νεοπαγούς κράτους. Σίγουρα, η τελευταία διαπίστωση αποτέλεσε έκπληξη, αν και ο αριθμός των αναφορών δεν μας επιτρέπει να μιλήσουμε για τάσεις. Σε κάθε περίπτωση πάντως αφήνουν κάποια σημάδια αισιοδοξίας ως προς την ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης των μαθητών/-τριών.

Όσον αφορά το Μακεδονικό, η Ελλάδα είναι υπεύθυνη σε μεγάλο βαθμό, κατά τη γνώμη μου, για την κατάσταση που επικρατεί. Κατ' αρχάς οι Σκοπιανοί ποτέ δεν διεκδίκησαν ελληνική γη. Απλώς υποστηρίζουν ότι η χώρα που κατοικούν αποτελεί τμήμα της Μακεδονίας. Και όταν λέμε Μακεδονία, εννοούμε και το ελληνικό και το βουλγάρικο και το Σκοπιανό τμήμα αυτής. Αν η Ελλάδα είχε αποδεχθεί το πακέτο Πινέιρο, δηλαδή την ονομασία "Νέα Μακεδονία", σήμερα τα πράγματα θα ήταν καλύτερα. Γιατί τώρα ονομάζεται από όλες τις χώρες απλώς "Μακεδονία" και αυτό είναι χειρότερο.¹⁰³⁷

Γι' αυτόν το λόγο πρέπει να αντιδράσουμε. Δεν υπάρχουν πολλά που μπορούμε να κάνουμε. Θα έπρεπε να είχαμε αντιδράσει πολύ καιρό πριν, ώστε

¹⁰³⁴ Πρακτικά 1996-97, 186.

¹⁰³⁵ Πρακτικά 1996-97, 197.

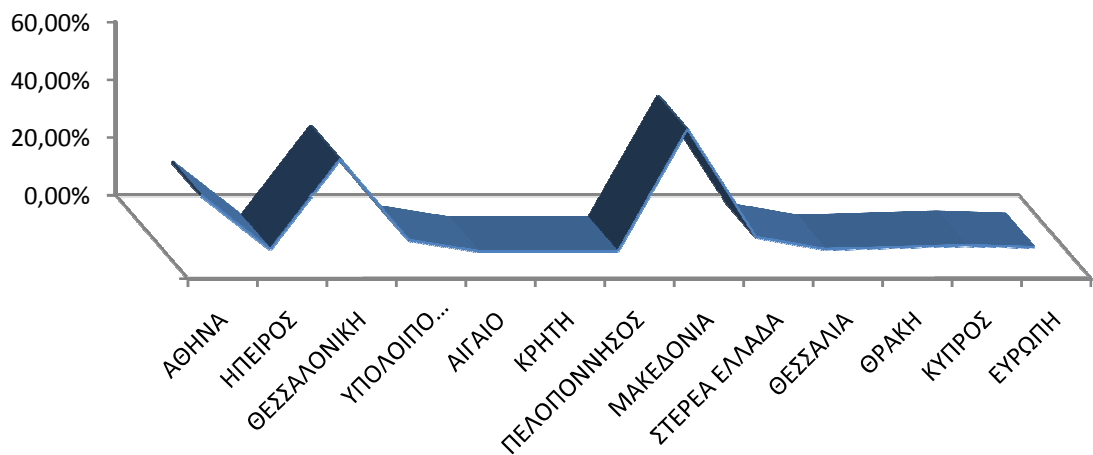
¹⁰³⁶ Πρακτικά 2003-04, 279.

¹⁰³⁷ Πρακτικά 1998-99, 235.

τα Σκόπια να μην προλάβουν να αποκτήσουν την εύνοια των άλλων χωρών. Αυτό που, κατά τη γνώμη μου, θα ήταν συνετό να κάνουμε είναι να τους προσεγγίσουμε οικονομικά, όπως ακριβώς κάναμε και με άλλες χώρες. Αν βοηθήσουμε στην ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου στα Σκόπια, θα τους δώσουμε ένα μήνυμα ειρήνης και φιλίας, ένα μήνυμα ότι δεν είμαστε εχθροί. Επίσης, θα ήταν καλό να τους βοηθήσουμε και να τους στηρίξουμε στην ένταξή τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, υπό τον όρο, βέβαια, να σταματήσουν να οικειοποιούνται και να διαστρεβλώνουν την ιστορία μας. Τέλος, μια λύση στο όνομα των Σκοπίων θα ήταν να μην ονομάζονται σκέτο «Μακεδονία», αλλά «Βόρεια Μακεδονία», «Νέα Μακεδονία», «Μακεδονία των Σκοπίων» ή κάτι παρεμφερές, που δεν θα θίγει τα δικαιώματα της ελληνικής Μακεδονίας.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ένα στοιχείο λίγο έως πολύ αναμενόμενο: περισσότερο από τα 2/3 των αρνητικών αναφορών προέρχονται από παιδιά που φοιτούν σε σχολεία της Θεσσαλονίκης και της Μακεδονίας.

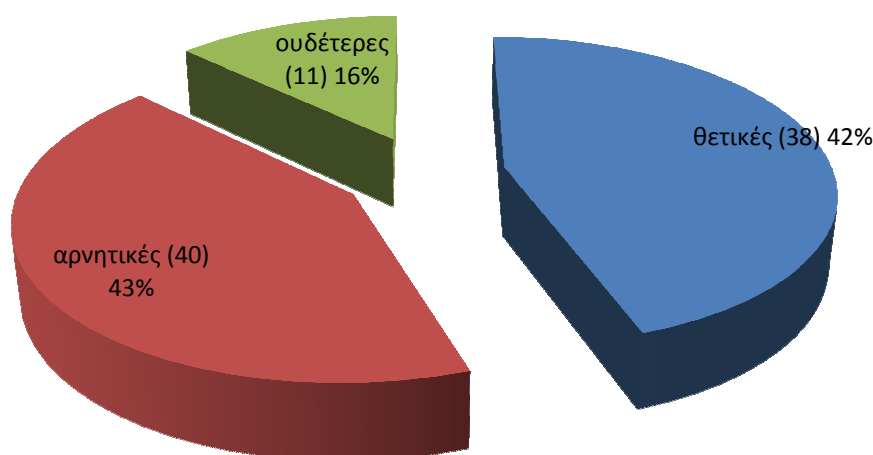
Γράφημα 15. Κατανομή αρνητικών αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Π.Γ.Δ.Μ." σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Γ.3.4: ΣΕΡΒΙΑ

Οι Σέρβοι αποτελούν τον λιγότερο εχθρικό λαό των Βαλκανίων. Ο μύθος του «αδελφού» σερβικού λαού και της ελληνοσερβικής φιλίας¹⁰³⁸, ωστόσο, φαίνεται να έχει διαβρωθεί σε ένα βαθμό, αφού παρατηρείται μία σχετική ισορροπία ανάμεσα στις θετικές και αρνητικές αναφορές.

Γράφημα 16. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Σερβία"

Οι Σέρβοι είναι ο μοναδικός λαός που χαρακτηρίζεται αδελφικός προς τον ελληνικό, θυμίζοντας την εγγύτητα που ένιωθαν στις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι Έλληνες προς τους Αλβανούς και υπενθυμίζοντάς μας πόσο ευαίσθητη είναι η κοινή γνώμη σε πολιτικές μετατοπίσεις και σε ιδεολογικές χρήσεις της ιστορίας. Αξίζει να θυμηθούμε ότι ανάλογη «αδελφική» εικόνα για τους Έλληνες έχουν και οι Σέρβοι και η οποία εκφράστηκε εμφατικά από τον Ράντοβαν Κάραντζιτς όταν υποδέχτηκε ομάδα ελλήνων εθελοντών το Μάιο του 1996 και τους απένειμε το μετάλλιο του «λευκού αγγέλου», την ανώτερη τιμητική διάκριση στη Σερβία, ως αναγνώριση της ανδρείας που επέδειξαν στο πεδίο της μάχης: «*Δύο είναι οι φυσικοί σύμμαχοι των Σέρβων: ο Θεός και οι Έλληνες*»¹⁰³⁹.

¹⁰³⁸ Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους», ό.π., 24-26.

¹⁰³⁹ Ταχυδρόμος, 13 Νοεμβρίου 2004.

Βλέπουν τους αδελφούς Σέρβους και πονάω. Πόσο μοιάζουμε αλήθεια! Τώρα κι εκείνοι χωρίζονται από την πατρική τους γη με ένα ποτάμι όπως κι εμείς. Ο Έβρος αποτελεί το μοιραίο, ματωμένο σύνορό μας.¹⁰⁴⁰

Ας μην ξεχνάμε πως οι Σέρβοι είναι ομόθρησκοι αδελφοί μας, γεγονός που συνειδησιακά μας υπαγορεύει να τους βοηθήσουμε να σταθούν ξανά στα πόδια τους. Ας αρχίσουμε ένα νέο, ειρηνικό αυτή τη φορά παιχνίδι, το "ζητείται ελπίς" ή μάλλον το "παρέχεται ελπίς".¹⁰⁴¹

Παράλληλα να συνεχισθούν οι εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς το γιουγκοσλαβικό λαό και η απαίτηση να επανορθωθούν όλες οι ζημιές, χωρίς τους όρους που επιβάλλουν οι πρωτεργάτες των εγκληματικών βομβαρδισμών. Είναι απαραίτητο να διοργανωθεί μια συμμαχία ενάντια στον πόλεμο και στο ΝΑΤΟ, ενάντια στην ιμπεριαλιστική τάξη πραγμάτων.¹⁰⁴²

Οι αρνητικές αναφορές εστιάζουν και αναπαράγουν κάποιες αιρετικές φωνές, οι οποίες φέρνουν στην επιφάνεια τα εγκλήματα και τις βαναυσότητες που διέπραξαν οι Σέρβοι κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου και για τα οποία ο Καστοριάδης γράφει: «Στην Ελλάδα, απ' όσα έχω αντιληφθεί, όλα αυτά αποκρύπτονται σχεδόν τελείως από μίαν αναιδή συνεχή ψευδολογία και προπαγάνδα, που παρουσιάζει τους "αδελφούς" Σέρβους ως θύματα των ραδιουργιών του Βατικανού, των Γερμανών, κ.λπ.»¹⁰⁴³. Ουσιαστικά, διαφαίνονται στοιχεία μίας κριτικής και γενετικής ιστορικής συνείδησης, με την τελευταία να μην τοποθετεί πρόσωπα και λαούς σε διπολικά πολωτικά σχήματα.

Ξέρω ότι υπάρχει μείζον θέμα με την αλβανική μειονότητα στο Κόσσοβο. Δέχομαι την κυρίαρχη αντίληψη, ότι τα δικαιώματα αυτής της μειονότητας καταπατούνται από τους Σέρβους, που επιδεικνύουν συχνά βάρβαρη και κτηνώδη συμπεριφορά.¹⁰⁴⁴

Στη θέση των Σέρβων ήμασταν και εμείς το 1974 και διόλου απίθανο να ξαναβρεθούμε. Έτσι, καθόλη τη διάρκεια των βομβαρδισμών η χώρα μας

¹⁰⁴⁰ Πρακτικά 1995-96, 140.

¹⁰⁴¹ Πρακτικά 1998-99, 236.

¹⁰⁴² Πρακτικά 2000-01, 220.

¹⁰⁴³ Κορνήλιος Καστοριάδης, ό.π., 17.

¹⁰⁴⁴ Πρακτικά 1998-99, 245.

βάδιζε στην κόψη του ξυραφιού, αφού πολλοί Έλληνες αναρωτιούνται, ποιο ήταν το συμφέρον μας και αν όλες οι φιλοσερβικές εκδηλώσεις εξυπηρετούσαν το εθνικό συμφέρον. Τι θα έκαναν άραγε η Σέρβοι στη θέση μας; Ας μην ξεχνούμε ότι ο ήρωας Μιλόσεβιτς ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε τα Σκόπια, ως Μακεδονία, αγνοώντας την ελληνική ευαισθησία. Το μέλλον θα δείξει τα αποτελέσματα της μονόπλευρης, και σε ορισμένες περιπτώσεις ακραίας, συμπεριφοράς μας απέναντι στους συνεταιίρους και συμμάχους μας.¹⁰⁴⁵

Ίσως, τελικά, η επικράτηση της δημόσιας ιστορίας έναντι της επιστημονικής να διαπιστώνεται και στην περίπτωση αυτή, καθώς οι μύθοι στο μπραντεφέρ με την επιστημονική γνώση μάλλον βγαίνουν νικητές, ενώ η αναζήτηση ενός αδελφού έθνους ενδεχομένως δείχνει ακόμη εντονότερα την επικράτηση του ιδεολογήματος του ανάδελφου έθνους, αλλά και καταδεικνύει την αδυναμία των μαθητών/-τριών να ιστορικοποιήσουν τα γεγονότα, ενώ την ίδια στιγμή, και ίσως εξαιτίας αυτού ή και αντίστροφα, αντιλαμβάνονται τις διεθνικές σχέσεις με όρους ανθρωπομορφικούς. Πάντως, δεν πρέπει να υποτιμηθεί και η προσπάθεια αποδόμησης αυτών των μύθων.

¹⁰⁴⁵ Πρακτικά 1998-99, 212.

Γ.3.5: ΒΑΛΚΑΝΙΑ ΓΕΝΙΚΑ

Σχετική ισορροπία παρατηρείται ανάμεσα στις θετικές και αρνητικές γενικές αναφορές στους βαλκανικούς λαούς. Οι προηγηθείσες έρευνες στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας των λαών της χερσονήσου του Αίμου δείχνουν μία τάση αλληλοϋποτίμησης των Βαλκανίων, με τις θετικές αναφορές να είναι ελάχιστες¹⁰⁴⁶, ενώ κυρίαρχα στοιχεία αποτελούν ο εθνοκεντρισμός και τα ιδεολογήματα της αδιάσπαστης συνέχειας, της πολιτισμικής ομοιογένειας, της ανωτερότητας και μοναδικότητας της εκάστοτε εθνικής ομάδας¹⁰⁴⁷, υπηρετώντας, σε ένα βαθμό, μία εργαλειακή χρήση της ιστορικής εκπαίδευσης (practical past). Η υποτίμηση των Βαλκανίων, όπως και στα σχολικά εγχειρίδια¹⁰⁴⁸, γίνεται είτε με τη σχετικά μικρή ύλη που είναι αφιερωμένη στη νοτιοανατολική Ευρώπη είτε με τη σύνδεση της περιοχής με στρατιωτικά γεγονότα μόνο είτε τέλος με την αλληλοϋποτίμηση δια της τεθλασμένης, μέσω της Δύσης, ενώ ανάλογη στάση κατέδειξε και η έρευνα του Γιώργου Κόκκινου et al.¹⁰⁴⁹

Ειδικότερα, οι περισσότερες αρνητικές αναφορές κινούνται ανάμεσα σε τρεις άξονες: οι Βαλκάνιοι ως πηγή συγκρούσεων και ως απειλή της εθνικής ακεραιότητας, ως απειλητικοί μετανάστες, ως οικονομικά και πολιτισμικά υπανάπτυκτοι. Στον πρώτο άξονα η Βαλκανική παρουσιάζεται ως η πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης, αλλά κυρίως ως μία μόνιμη απειλή για τα εθνικά δίκαια και εδάφη της Ελλάδας και του ανώτερου πολιτισμού της.

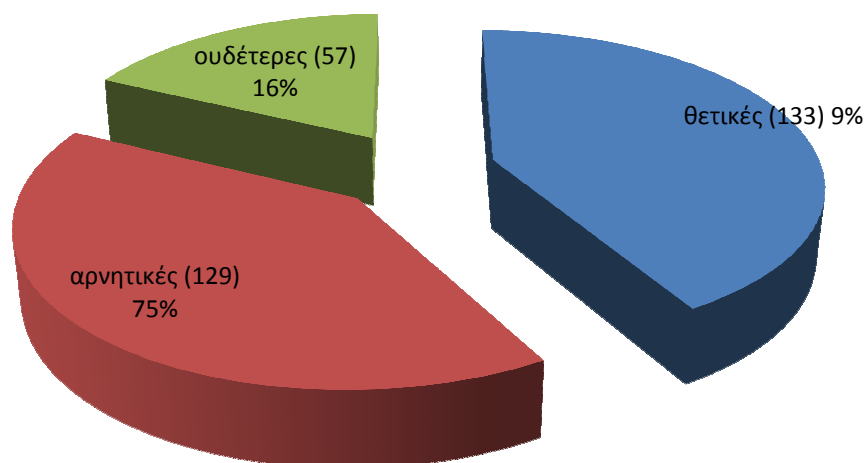
¹⁰⁴⁶ P. Xochellis, A. Kapsalis, A. Andreou, A. Ismirliadou, D. Loukidou, K., Bonides, S. Hatzosavvides, “The Image of the “Other” in the School History Textbooks of the Balkan Countries”», ό.π., 48.

¹⁰⁴⁷ Sofia Vouri, «Antiquity as Source of National Documentation in Balkan History Textbooks (1991-1996)», ό.π., 75-90.

¹⁰⁴⁸ Ch. Koulouri, (ed.), *Clio in Balkans – The politics of History Education*, CDRSE, Thessaloniki 2002· Άννα Φραγκουδάκη – Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ‘‘Τί εἶν’ ἡ πατρίδα μας?’’: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997

¹⁰⁴⁹ Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π., 113, 123, 164.

Γράφημα 17. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Βαλκάνια γενικά"

*Τα Βαλκάνια ήταν και είναι η πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης.*¹⁰⁵⁰

*Εμείς που είμαστε περικυκλωμένοι από επιθετικούς γείτονες δεν μπορούμε να καταργήσουμε το Υπουργείο Αμύνης. Όλοι είμαστε φιλειρηνιστές, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε, ότι έχουμε ένα γείτονα, που δηλώνει, ότι θέλει το μισό Αιγαίο, αμφισβητεί τη Γαύδο και τα Ίμια.*¹⁰⁵¹

*Για να μείνουμε ανέπαφοι από τις ζηλόφθονες τάσεις των γειτόνων μας, οφείλουμε να δημιουργήσουμε ένα αρραγές μέτωπο.*¹⁰⁵²

*Η Ελλάδα διανύει την περίοδο αυτή μια ιδιαίτερα κρίσιμη καμπή της ιστορίας της. Ένας μόλις βήμα πριν την ευρωπαϊκή ενοποίηση, περιστοιχισμένη από γείτονες που εποφθαλμιούν τα εδάφη της ή την ιστορική κληρονομιά του έθνους μας,*¹⁰⁵³

Η εθνική μας υπερηφάνεια πληγώνεται θανάσιμα, όταν μένουμε αδρανείς μπροστά στην παραχάραξη της ιστορίας μας και στις παραβιάσεις του εθνικού εναέριου και θαλάσσιου χώρου μας. Γείτονες λαοί, βόρειοι και ανατολικοί,

¹⁰⁵⁰ Πρακτικά 1995-96, 134.

¹⁰⁵¹ Πρακτικά 1995-96, 130.

¹⁰⁵² Πρακτικά 1996-97, 175.

¹⁰⁵³ Πρακτικά 1997-98, 148.

καιροφυλακτούν και απειλούν με προκλήσεις. Θίγεται η εδαφική μας ακεραιότητα και οι πολιτικοί μας αφιμαχούν για ασήμαντα ζητήματα.¹⁰⁵⁴

*Η έλλειψη δραστήριου ελληνικού στοιχείου σε αυτές τις περιοχές αποδυναμώνει την εθνική συνοχή, με αποτέλεσμα να γίνονται εύαλωτες σε πιθανές διεκδικήσεις από όμορα κράτη.*¹⁰⁵⁵

Η αλληλοϋποτίμηση των Βαλκανίων διαφαίνεται και στο λόγο των μαθητών/-τριών, οι οποίοι αντιλαμβάνονται την Ελλάδα πιο κοντά στην Ευρώπη και κατά συνέπεια ανώτερη από τις γειτονικές χώρες οι οποίες μαστίζονται από φτώχεια, εξαθλίωση και οικονομική υπανάπτυξη. Η άμεση αυτή καταδίκη των Βαλκανίων δηλώνει μία έμμεση ευρωκεντρική αντίληψη.

*Τα ατού αυτά είναι, ότι είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ότι έχει προοπτικές ανάπτυξης μεγαλύτερες από τις άλλες χώρες λόγω της καίριας γεωπολιτικής της θέσης της, της πολιτειακής και πολιτικής σταθερότητας των τελευταίων χρόνων, της σταθερής οικονομικής ανάπτυξης των τελευταίων χρόνων κι έχει δημιουργήσει μία υποδομή, που της δίνει σταθερό προβάδισμα έναντι των άλλων βαλκανικών χωρών και έχει διαδραματίσει και στο παρελθόν καταλυτικό ρόλο στα προβλήματα της Βαλκανικής.*¹⁰⁵⁶

*Στην ευαίσθητη περιοχή των Βαλκανίων, όπου η φτώχεια, η καθυστέρηση, τα πολιτικά και οικονομικά αδιέξοδα, οι διαρκείς επεμβάσεις των ξένων -εκτός από τους δρόμους της επικοινωνίας- ρίχνουν το σπόρο της καχυποψίας, της εχθρότητας, του αιματοκλισίματος μεταξύ των Βαλκανικών λαών.*¹⁰⁵⁷

Αγαπητοί συμμαθητές, η Βαλκανική Χερσόνησος είναι ο σημαντικότερος συνδετικός κρίκος της Ανατολής και της Δύσης και παράλληλα πολιτισμική μάνα της Ευρώπης, αφού στα μέρη αυτά γεννήθηκαν και αναπτύχθηκαν οι σπουδαιότεροι πολιτισμοί της γηραιάς ηπείρου, αλλά και ευδοκίμησε η χριστιανική πίστη. Όμως, τα μέρη αυτά στην ιστορία παρουσιάζονται προβληματικά. Αυτό συμβαίνει, γιατί έχουν χάσει την επαφή τους με τα κράτη της Δύσης και αυτό τους οδήγησε στην απομόνωση. Έτσι, τα εθνικά αισθήματα και η εθνική υπερηφάνεια χάθηκαν και στη θέση τους εμφανίστηκαν συμπλέγματα κατωτερότητας, αισθήματα μειονεκτικότητας,

¹⁰⁵⁴ Πρακτικά 2002-03, 280.

¹⁰⁵⁵ Πρακτικά 2004-05, 455.

¹⁰⁵⁶ Πρακτικά 1995-96, 149.

¹⁰⁵⁷ Πρακτικά 1997-98, 207.

απόλεια της εθνικής αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης, αλλοίωση της παράδοσης, έλλειψη δημοκρατίας.¹⁰⁵⁸

Δεν είναι δυνατόν να υπηρετούν άτομα σε κοινωφελείς οργανισμούς, την ώρα που όλοι ισχυριζόμαστε ότι υπάρχουν ήδη αρκετοί δημόσιοι υπάλληλοι. Αυτό θα μπορούσε να γίνει στην Αγγλία ή στην Ολλανδία, που δεν έχουν κίνδυνο που τους γείτονες εχθρούς. Εδώ όμως οι γείτονες είναι εχθροί μας στις περισσότερες περιπτώσεις.¹⁰⁵⁹

Προτείνω την παράλληλη πολιτιστική διείσδυση στα Βαλκάνια, τη δημιουργία μηχανισμών τέτοιων, στην προσπάθειά της διάθεσής τους να εξευρωπαϊστούν, να υιοθετήσουν ένα δυτικό τρόπο ζωής και την αξιοποίηση της φυσικής αυτής οικειότητας, που υπάρχει μεταξύ του Βαλκανικών Λαών.¹⁰⁶⁰

Οι αρνητικές κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Βαλκάνιους συμπληρώνεται από τους κινδύνους της μετανάστευσης και την εκτιμώμενη εγκληματικότητα που αυτοί φέρνουν. Η αντίληψη αυτή δηλώνει ένα επιθετικό μιμητισμό, δηλαδή οι μαθητές/-τριες ερμηνεύουν την παραβατική συμπεριφορά και ειδικότερα την κλοπή από τους βαλκάνιους μετανάστες ως μία προσπάθεια να οικειοποιηθούν την ταυτότητα του αρχικού ιδιοκτήτη. Αξιοπρόσεκτη είναι η συχνή αναφορά και αναλογία του μεταναστευτικού κινήματος από τα Βαλκάνια ως κύματος, η οποία εμπεριέχει την έννοια της δύναμης, της πίεσης, της βίας από την οποία πρέπει να προστατευθούν οι γηγενείς με αυστηρά μέτρα.

Βέβαια, υπάρχουν εδώ και αρνητικά σημεία. Πρώτον, ιδιαίτερο πρόβλημα αντιμετωπίζει η Ελλάδα από το κύμα των μεταναστών και λαθρομεταναστών που προέρχεται από τις Βαλκανικές χώρες και κυρίως από την Αλβανία.¹⁰⁶¹

Σε συνδυασμό με τη γενικότερη αναταραχή στον χώρο της χερσονήσου του Αίμου υφίσταται μια συνεχής εισροή λαθρομεταναστών στο χώρο της Ελληνικής επικράτειας η εισδοχή των οποίων προκαλούν αφενός προβλήματα οικονομικής χροιάς και αφετέρου όξυνση των φαινομένων κοινωνικής παθογένειας. Όποιος ωστόσο "τολμήσει" να καταγγείλει το φαινόμενο αυτό

¹⁰⁵⁸ Πρακτικά 1998-99, 237.

¹⁰⁵⁹ Πρακτικά 1996-97, 188.

¹⁰⁶⁰ Πρακτικά 1996-97, 257.

¹⁰⁶¹ Πρακτικά 1999-00, 262.

κατηγορείται από τους δήθεν προοδευτικούς, εκσυγχρονιστές, ως ρατσιστής και μισαλλόδοξος. Συνακόλουθα έρχονται στην επιφάνεια υπόνοιες ορισμένων για καταπάτηση και παραβίαση των ατομικών δικαιωμάτων στη χώρα μας και έτσι προκαλείται ένας διεθνής "ντόρος", που δίνει το δικαίωμα σε μερικούς να διασύρουν τον Ελληνισμό, ενώ οι άλλες χώρες σαν αρπακτικά σπεύδουν να καταβροχθίσουν τη λεία τους.¹⁰⁶²

Κύριε Πρόεδρε, αγαπητοί συνάδελφοι, ζω στον Καναδά, μια χώρα της οποίας ο πληθυσμός απαρτίζεται σχεδόν στην πλειοψηφία του από μετανάστες. Γνωρίζοντας ότι η Ελλάδα πρόσφατα έχει αρχίσει να δέχεται μετανάστες και πρόσφυγες από άλλες χώρες κυρίως από τις βαλκανικές. Όπως γνωρίζουμε οι πόλεμοι, οι εμφύλιοι σπαραγμοί, η πολιτική κρίση, η ανεργία, η φτώχεια, οι αρρώστιες, η κοινωνική ανασφάλεια δημιουργούν κύματα μετανάστευσης και προσφυγιάς σε χώρες με ανώτερο βιοτικό επίπεδο. Η προσέλευση αυτών των ατόμων στην Ελλάδα -όπως και κάθε τι νέο- έχει προξενήσει κάποιες ανησυχίες και φόβο στους ντόπιους. Η ξеноφοβία και ο ρατσισμός είναι δύσκολο να αποφευχθούν τελείως. Συχνά τέτοια αρνητικά συναισθήματα βοηθούν στο να δημιουργηθούν στους ίδιους τους νεοαφιχθέντες άνομες ενέργειες, όπως κλεψιά, απάτη, εγκληματικότητα¹⁰⁶³.

Οι θετικές αναφορές χαρακτηρίζονται από την προσδοκία αμοιβαίας προσέγγισης των βαλκανικών λαών με όχημα τις κοινές παραδόσεις, αλλά κυρίως από την επιδίωξη μονομερούς οικονομικής και πολιτισμικής διεύθυνσης. Ο υψηλός αριθμός θετικών αναφορών προκαλεί μία αρχική έκπληξη, η οποία σε ένα βαθμό δεν επιβεβαιώνει μία εκτιμώμενη από τον ερευνητή ετεροβαρή σχέση αρνητικών και θετικών αναφορών. Ωστόσο, χωρίς να αναιρείται πλήρως η παραπάνω διαπίστωση, κρίνω σκόπιμο να επισημάνω ότι οι θετικές αναφορές διακρίνονται από ένα έμμεσο πολιτισμικό και οικονομικό ιμπεριαλισμό: τα βαλκάνια μπορούν να έχουν θετικό ρόλο ως πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του ελληνικού κεφαλαίου, οικονομικού και πολιτισμικού.

Θα πρότεινα και την ίδρυση μιας χαλαρής οικονομικής παμβαλκανικής Ένωσης, με σκοπό την ανάπτυξη των οικονομικών, εμπορικών και εργασιακών σχέσεων μεταξύ των κρατών των Βαλκανίων.

¹⁰⁶² Πρακτικά 1999-00, 263.

¹⁰⁶³ Πρακτικά 1999-2000, 473.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, σήμερα την επικαιρότητα του οράματος του Ρήγα Φεραίου, ο οποίος υποστήριζε ότι τα βαλκανικά κράτη θα πρέπει να ομοσπονδοποιηθούν με κυρίαρχο το ελληνικό στοιχείο.¹⁰⁶⁴

Παράλληλα, είναι ανάγκη μαζί με τις άλλες βαλκανικές χώρες, με τις οποίες έχουμε κοινά συμφέροντα και οι οποίες απειλούνται και αυτές από τους ίδιους πάντα λαούς, να σχηματίσουμε ένα διπλωματικό, στρατιωτικό και συμμαχικό πλαίσιο, με το οποίο θα αντιμετωπίσουμε όσους επιβουλεύονται τα δίκαιά μας.¹⁰⁶⁵

Κάτι τέτοιο, εκτός από την οικονομική ευημερία όλων των λαών αυτών, και έτσι και της Ελλάδας, θα σήμαινε και μία ορισμένη και ουσιαστική διατήρηση της ειρήνης στα Βαλκάνια σε συνδυασμό με την ανάπτυξη και τη δημιουργία πολιτισμικών επαφών μεταξύ των λαών, αρκεί να σκεφτούμε ότι με τα έθνη της Βαλκανικής έχουμε πολλές ομοιότητες και μας χαρακτηρίζει παράλληλα μια κοινή ιστορία, αφού είχαμε τους ίδιους κατακτητές.¹⁰⁶⁶

Όμως και η Ελλάδα μας μπορεί να παίζει καθοριστικό ρόλο στην κρίση των Βαλκανίων. Είμαστε έτοιμοι να την αναγάγουμε σε κέντρο πολιτισμού, ανανέωσης και ελπίδας. Επίσης, λόγω της οικονομικής προόδου των τελευταίων ετών, η οικονομική ενίσχυση που θα προσφέρει η Ελλάδα στα Βαλκάνια, θεωρείται επιβεβλημένη. Ένωση μεταξύ μας μπορεί να επιτευχθεί και με το εμπόριο και με την ανταλλαγή προϊόντων. Η Ελληνοχριστιανική αγωγή και παιδεία μπορεί να υπάρξει σταθερός γνώμονας, που θα οδηγήσει τις βαλκανικές χώρες σε ασφαλή μονοπάτια.¹⁰⁶⁷

Πρώτον, η Ελλάδα να βοηθήσει στην ανασυγκρότηση των Βαλκανικών χωρών οικονομικά, ηθικά και πολιτικά. Δεύτερον, να καταστεί Μητρόπολη των Βαλκανίων και κέντρο της διαβαλκανικής συνεργασίας.¹⁰⁶⁸

Η χώρα μας εγκλωβισμένη στο ΝΑΤΟ και στην Ε.Ε. ακολούθησε τα γεγονότα και έπραξε όπως της υπαγόρευσαν οι μεγάλοι. Δεν έπαιξε τον πρωταγωνιστικό ρόλο στα Βαλκάνια, όπως της άξιζε. Είμαστε ως χώρα η πρώτη στα Βαλκάνια και θα πρέπει να αναλάβουμε τέτοιο ρόλο σε όλους τους τομείς.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁴ Πρακτικά 1996-97, 177.

¹⁰⁶⁵ Πρακτικά 1997-98, 204.

¹⁰⁶⁶ Πρακτικά 1997-98, 213.

¹⁰⁶⁷ Πρακτικά 1998-99, 237.

¹⁰⁶⁸ Πρακτικά 1999-2000, 262.

¹⁰⁶⁹ Πρακτικά 2000-01, 245.

Πρώτον, παροχή ενός είδους βαλκανικής παιδείας, για βαλκάνιους νέους. Τι εννοώ: Πιστεύω ότι είναι απαραίτητη η εισαγωγή στα ελληνικά και σε όλα τα βαλκανικά σχολεία μαθημάτων σχετικών με την ιστορία και τον πολιτισμό των βαλκανικών χωρών. Είναι άκρως απαραίτητη η προσφορά μιας παιδείας, που θα κάνει ακράδαντη την πεποίθηση σε όλους, ότι τα Βαλκάνια δε σημαίνουν αντιθέσεις, συγκρούσεις και πόλεμο, αλλά ειρήνη, συνεργασία και πρόοδο μιας παιδείας πέρα από άγονους εθνικισμούς και προπαγάνδες.¹⁰⁷⁰

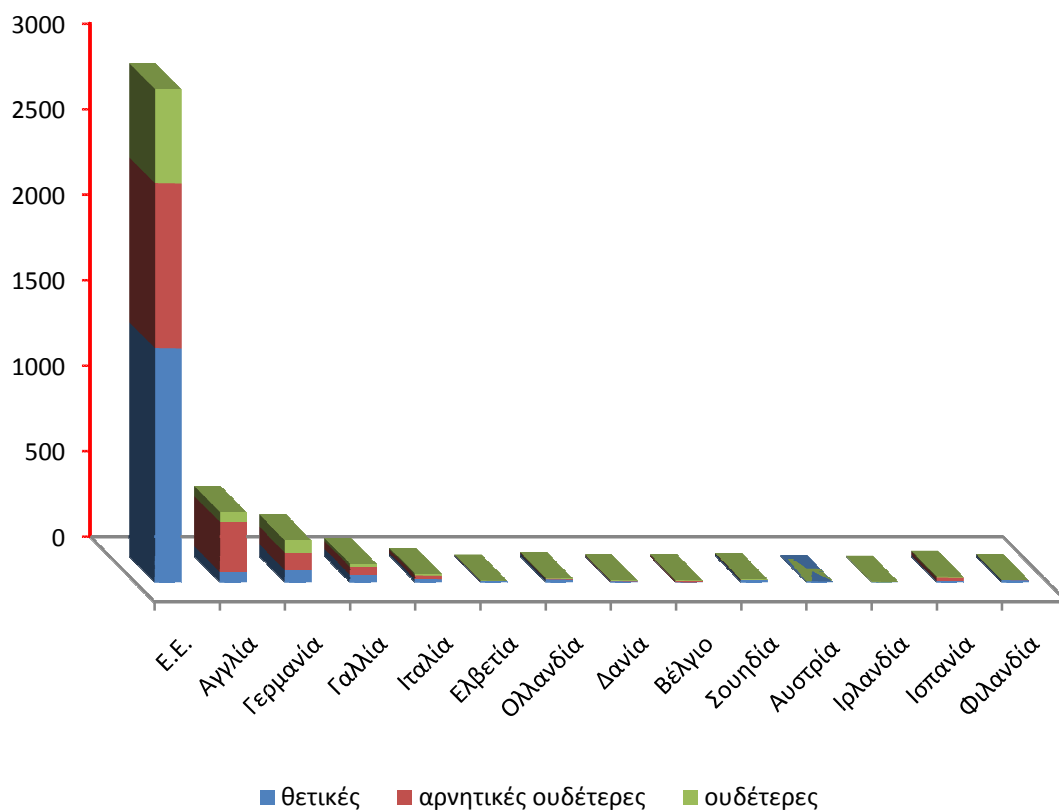
Συμπερασματικά, το δίλημμα ανάμεσα στην ανατολική και δυτική ταυτότητα του Έλληνα φαίνεται να διαπερνά την πρόσληψη των Βαλκανίων: άλλοτε υποτιμώνται, καθώς απέχουν από το δυτικό πρότυπο, ενώ άλλοτε, όχι με την ίδια ένταση, εκφράζουν μία αντιδυτική και ταυτόχρονα νοσταλγική στάση.

¹⁰⁷⁰ Πρακτικά 1997-98, 198.

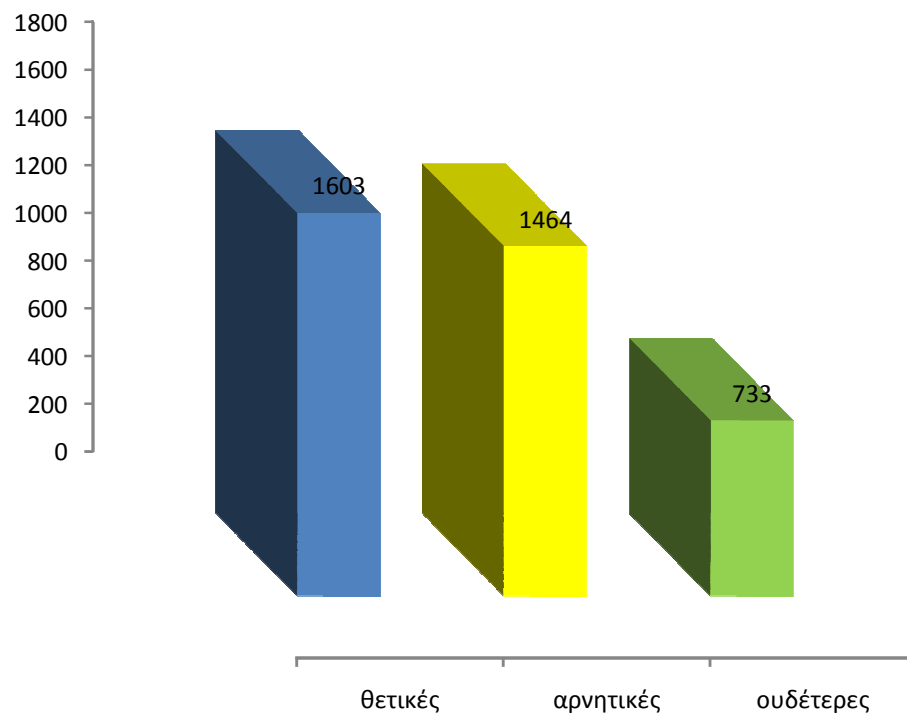
Γ.3.6: ΔΥΣΗ

Οι αναφορές της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι συνολικά 3802 με τις θετικές να είναι ελαφρώς περισσότερες από τις αρνητικές.

Γράφημα 18. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Ευρώπη"

Γράφημα 19. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Ευρώπη"

Γ.3.7: ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών για την Ευρωπαϊκή Ένωση χαρακτηρίζονται από αμφυθυμικά αισθήματα, στοιχείο που παραπέμπει σε προηγούμενες έρευνες¹⁰⁷¹: η Δυτική Ευρώπη άλλοτε λειτουργεί ως πρότυπο και άλλοτε ως παράδειγμα προς αποφυγή. Ο Καστοριάδης παραστατικά παρουσιάζει τη στάση αυτή ως εξής: «Τέλος, αυτή η αναφορά στα δύο μεγάλα παρελθόντα, με τον αποστειρωτικό τρόπο που ετέθη, είναι στη ρίζα της σχιζοφρενικής μας σχέσης με το δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό, του συνδυασμού ενός κακομοιριασμένου αισθήματος κατωτερότητας και μιας ψωροπερήφανης και αστήρικτης αυθάδειας. Έτσι παίρνουμε από τους ξένους τις BMW, τις τηλεοράσεις, τα κατεψυγμένα, κ.λπ., κ.λπ., χωρίς να μιλήσω για τα πακέτα Ντελόρ και τους βρίζουμε για την υποδούλωσή τους στην τεχνική και στον ορθολογισμό τους. Πράγματα που η Δύση βέβαια δεν περίμενε τους νεοφώτιστους ελληνορθόδοξους για να τα κριτικάρει και να τα καταγγείλει η ίδια και που δεν απαλείφονται με μια ετήσια εκδρομή στο Άγιο Όρος».¹⁰⁷² Η διπλή αυτή πρόσληψη της Δυτικής Ευρώπης δεν αποτελεί ούτε έκπληξη ούτε καινοφανές φαινόμενο. Από τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους η αμφισημία της Ευρώπης αποτελεί σχεδόν μόνιμο χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας¹⁰⁷³. Οι Έλληνες φαίνεται ότι πατάνε σε δύο βάρκες: την ευρωπαϊκή και την ελληνική¹⁰⁷⁴. Ίσως, η στάση αυτή σε ένα βαθμό δεν είναι τόσο «σχιζοφρενική» όσο την παρουσιάζει ο Καστοριάδης, και αποτελεί μερικώς αποτέλεσμα αφενός της εξιδανίκευσης του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος και αφετέρου της υστέρησης του παρόντος, αλλά και του ρευστού και απρόβλεπτου παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος.

Ως προς τις θετικές αναφορές, οι μαθητές/-τριες προσλαμβάνουν την Ευρώπη ως κανόνα στον υλικό τομέα, ως ισχυρή και σημείο αναφοράς προς το οποίο πρέπει να τείνει η σύγχρονη Ελλάδα. Ειδικότερα, η υλική ανωτερότητα του δυτικού κανόνα εκφράζεται στο εκπαιδευτικό επίπεδο: το ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα προάγει τον άνθρωπο, αναπτύσσει τις δεξιότητες του παιδιού, δεν επιβαρύνει από άποψη χρόνου και πόρων την ελληνική οικογένεια και θα έπρεπε να αποτελεί τον εκπαιδευτικό

¹⁰⁷¹ Thalia Dragonas, Buvra Ersanli and Anna Frangoudaki, «Greek and Turkish students' views on history, the nation and democracy», in *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, ό.π., 181.

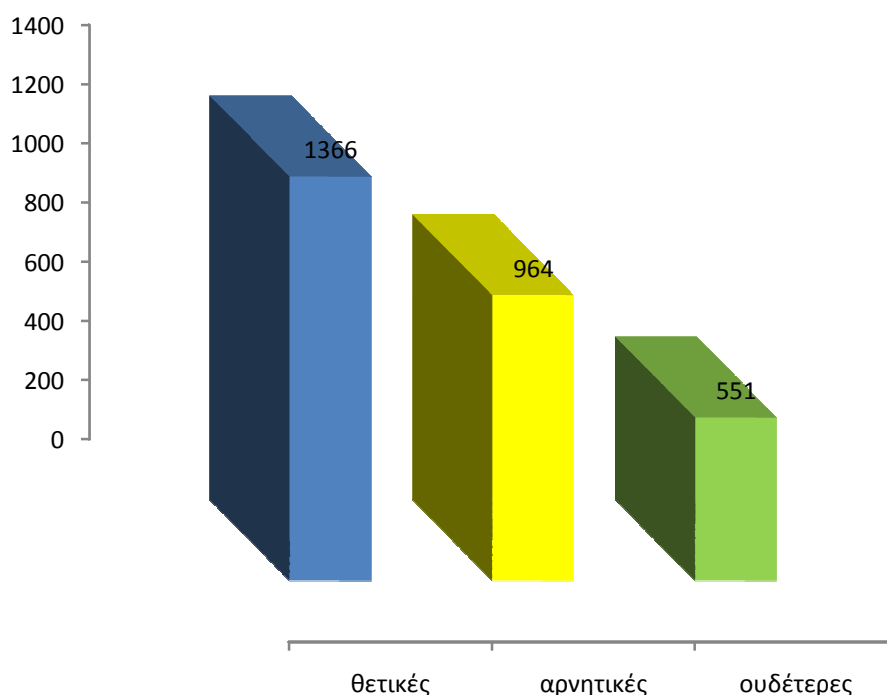
¹⁰⁷² Κορνήλιος Καστοριάδης, ό.π., 63.

¹⁰⁷³ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Για την ποιητική της ομοιότητας», στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, ό.π., 383-406.

¹⁰⁷⁴ Και οι έλληνες/-ιδες εκπαιδευτικοί χαρακτηρίζονται από αυτήν την «αμφισημία» ως προς την πρόσληψη της Ευρώπης, ενώ ανάλογα χαρακτηριστικά δείχνει και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας. Βλ. σχετικά Άννα Φραγκουδάκη, «Πολιτικές συνέπειες της ανιστορικότητας», ό.π., 189 και Θάλεια Δραγώνα, «Απειλημένη εθνική ταυτότητα», ό.π., 91.

κανόνα της Ελλάδας. Μέσα σε τέτοιες αντιλήψεις λανθάνουν παραδοχές για μία ενιαία, μοναδική, εξελικτική νεωτερικότητα, η οποία μοιάζει με μία σιδηροτροχιά την οποία πρέπει να ακολουθήσουν. Οι μαθητές/-τριες ακολουθούν σχηματοποιήσεις, απαλείφοντας τις ιστορικές ιδιαιτερότητες και οδηγούνται σε αναγωγές και νομοτέλειες.

Γράφημα 20. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Ε.Ε."

Είναι, λοιπόν, λυπηρό ότι με το πέρασμα των αιώνων έχουμε καταλήξει να βρισκόμαστε στην "ουρά" του ευρωπαϊκού πολιτισμού, όσον αφορά το θέμα της Παιδείας. Ίσως θα έπρεπε αυτό να απασχολήσει όλους τους υπεύθυνους και να ακούσουν πρώτα - πρώτα εμάς που είμαστε άμεσοι αποδέκτες όλων των εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων.¹⁰⁷⁵

Το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργεί πια με ευρωπαϊκή συνείδηση. Το όραμα όλων είναι μια ευρωπαϊκού τύπου παιδεία με ένα σχολείο ανταγωνιστικό, δημόσιο, όπου δεν θα χρειάζονται φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα και όπου οι εξετάσεις θα γίνουν μια αποδεκτή, αξιολογική, δίκαιη διαδικασία και όχι ο

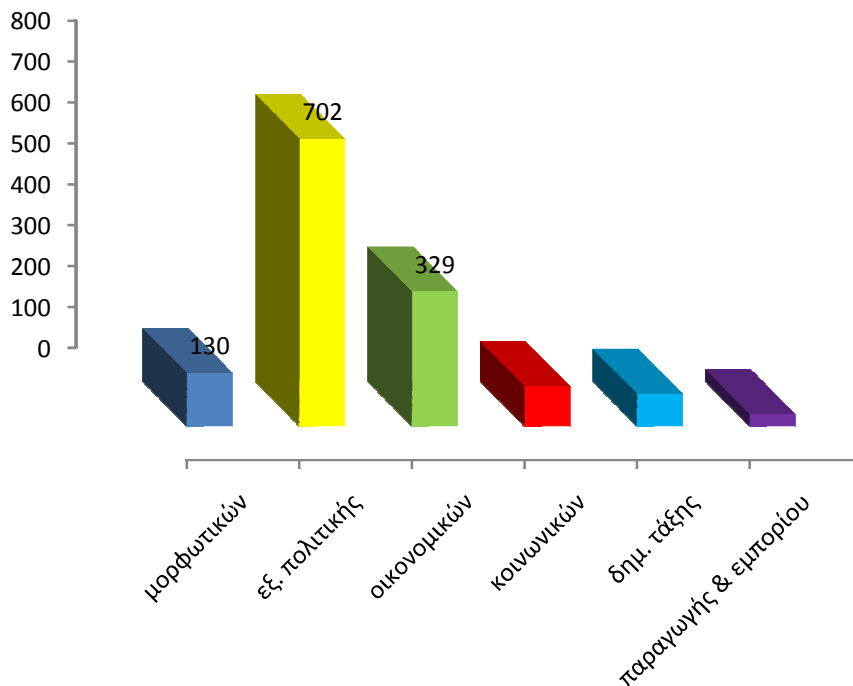
¹⁰⁷⁵ Πρακτικά 1997-98, 154.

Μινώταυρος για χάρη του οποίου θυσιάζονται κάθε χρόνο χιλιάδες νέοι, όπως έγραψε ένας φωτισμένος διανοητής.¹⁰⁷⁶

Τέλος, θα ήθελα να πω ότι με αυτό τον τρόπο εισαγωγής στα Πανεπιστήμια που, όπως είναι γνωστό, ισχύει στη Δύση και την Αμερική, δίνεται μεγαλύτερη βάση στο σχολείο, φεύγει το άγχος από τους μαθητές, δεν ζοδεύουν οι γονείς πολλά χρήματα και, φυσικά, ο μαθητής έχει ελεύθερο χρόνο για να ασχοληθεί με αυτά που πραγματικά ο ίδιος θέλει.¹⁰⁷⁷

Ο μεγαλύτερος αριθμός των θετικών αναφορών εντοπίστηκε στην επιτροπή εξωτερικών υποθέσεων και στρέφονται γύρω από το ρόλο που διαδραματίζει ή μπορεί να διαδραματίσει η Ε.Ε. στην ενίσχυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και στην διαφύλαξη της εθνικής ακεραιότητας. Η Ευρώπη εκλαμβάνεται ως εγγυητής των ελληνικών συνόρων από τις απειλές της ετερότητας αναφοράς, της Τουρκίας.

Γράφημα 21. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Ε.Ε." σε συνάρτηση προς την επιτροπή

Η Ελλάδα στο σταυροδρόμι τριών διαφορετικών ηπείρων, έχει να αντιμετωπίσει τις εχθρικές βλέψεις πολλών λαών. Είμαστε, λοιπόν, υποχρεωμένοι ως έθνος, να συνειδητοποιήσουμε τους τεράστιους κινδύνους,

¹⁰⁷⁶ Πρακτικά 2004-05, 36.

¹⁰⁷⁷ Πρακτικά 2004-05, 181.

καθώς και την αναγκαιότητα της επικράτησης της ειρήνης. Και πρώτα απ' όλα να επωφεληθούμε από αυτά που μας δίνει η Ευρωπαϊκή Ένωση.¹⁰⁷⁸

Παράλληλα, πρέπει να εξασφαλιστεί η υποστήριξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να διασφαλιστούν τα δικαιώματά μας και η εδαφική μας ακεραιότητα.¹⁰⁷⁹

Επίσης, απαραίτητη προϋπόθεση για κάποια λύση στο κυπριακό είναι η προώθηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Κύπρου με την Ε.Ε. Παράλληλα, Ελλάδα και Κύπρος πρέπει να αξιοποιήσουν τους συμμάχους και τους εταίρους τους στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο, όπως και τον Απόδημο Ελληνισμό.¹⁰⁸⁰

Η δικτατορία του Ντενκτάς συντηρείται από την Τουρκία, η οποία, εάν πάψει να τη συντηρεί, το καθεστώς θα καταρρεύσει αμέσως. Θα πρέπει να εκμεταλλευθούμε την Ευρωπαϊκή Ένωση για να πείσουμε την Τουρκία να αποδεχθεί την ένωση της κατεχόμενης Κύπρου με την ελεύθερη.¹⁰⁸¹

Όσον αφορά για (sic) τον ευρωστρατό, πιστεύω ότι πρέπει να θεσπιστεί, γιατί πρέπει να κατεβούν κάποιοι από το θρόνο τους. Δεν είναι μόνο η Αμερική σε ολόκληρο τον πλανήτη, είναι και άλλες χώρες. Αφού μιλάμε για Ε.Ε., πρέπει σε κάποια πράγματα να ενωθούμε. Όσον αφορά για τους Έλληνες ομογενείς, όπως είπε και η συνάδελφος, οι Έλληνες ομογενείς είναι πιο πολύ Έλληνες από ό,τι εμείς.¹⁰⁸²

Ο τρίτος πυλώνας που υποβαστάζει το κανονιστικό ευρωπαϊκό οικοδόμημα είναι αυτός της οικονομικής ενίσχυσης. Οι επιδοτήσεις και τα ευρωπαϊκά προγράμματα, για τους μαθητές/-τριες, αποτελούν μοχλό ανάπτυξης για την ελληνική οικονομία και την ελληνική κοινωνία.

Ο λόγος, βέβαια, ήταν το προβληματικό ισοζύγιο της χώρας. Κονδύλια που μας δόθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν κατασπαταληθεί. Πώς έγινε ο διαχείριση αυτών των κονδυλίων από την πολιτεία, που είναι ο κόπος και ο μόχθος του ελληνικού λαού; Πόσες φορές δεν έχουμε καταδικαστεί σε πρόστιμα από την Ευρωπαϊκή Ένωση γι' αυτή τη στάση μας;¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁸ Πρακτικά 1997-98, 196.

¹⁰⁷⁹ Πρακτικά 1997-98, 219.

¹⁰⁸⁰ Πρακτικά 1998-99, 211.

¹⁰⁸¹ Πρακτικά 1999-2000, 290.

¹⁰⁸² Πρακτικά 2003-04, 332.

¹⁰⁸³ Πρακτικά 2004-05, 199.

Θέλουμε να συμμετάσχουμε στην ΟΝΕ, γιατί έχει αναμφισβήτητα μακροπρόθεσμα πλεονεκτήματα. Η ΟΝΕ οδηγεί σε σταθερότητα, χωρίς πληθωρισμό, χαμηλά επιτόκια, που συνιστούν ιδανικές επενδυτικές προϋποθέσεις.¹⁰⁸⁴

Η αλήθεια είναι, πως η Ευρωπαϊκή Ένωση βοήθησε τις μικρές και ασθενέστερες οικονομικά χώρες, χρηματοδοτώντας έργα υποδομής και ανάπτυξης και ενισχύοντας τους τομείς της γεωργίας, της εκπαίδευσης και των τεχνών.¹⁰⁸⁵

Σημαντικό ρόλο στη σημερινή αναπτυσσόμενη Ελλάδα, που προσπαθεί να αναδειχθεί και να ακολουθήσει τα υψηλά βιοτικά επίπεδα των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών, διαδραματίζει γενικότερα η εσωτερική οργάνωση, δομή και διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας. Αναμφισβήτητα, το κέντρο βάρους που επηρεάζει τρομερά όλες τις πτυχές της ελληνικής κοινωνίας, είναι η πολιτική.¹⁰⁸⁶

Δηλαδή, η Τουρκία είναι το αντίπαλο δέος. Εγώ πιστεύω σε μια προσπάθεια προσέγγισης Τουρκίας Ελλάδας και γενικότερα των βαλκανικών λαών. Αυτό μπορεί να γίνει αφενός με την οικονομική διείσδυση της Ελλάδος η οποία είναι ικανή να κάνει κάτι τέτοιο, εφόσον έχει τους επιχειρηματίες και συνάμα ανήκει σε μια πανίσχυρη οικονομικά Ένωση, την Ευρωπαϊκή οικονομική κοινότητα. Δηλαδή να ακολουθήσουμε το δόγμα Κάνιγκ.¹⁰⁸⁷

Είμαστε στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η πολιτική μας πρέπει να καθοριστεί με βάση αυτήν. Είναι ανάγκη της εποχής να εισέλθουμε σε αυτόν τον οργανισμό. Όμως, δεν πρέπει να τον θεωρήσουμε ως κοινωφελές ίδρυμα. Είναι ένα είδος τράπεζας και παίρνουμε χρήματα, αλλά κάποια στιγμή θα μας ζητηθεί να τα επιστρέψουμε. Η ζήτηση χρημάτων δεν θα είναι άμεση, αλλά έμμεση και με διάφορες εντολές, που θα δώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση. Θα πρέπει να είμαστε έτοιμοι μέσα από την οικονομική μας πολιτική και πολιτική μας ανάπτυξη να αντεπεξέλθουμε στην Ευρώπη, ώστε να μη μας εκμεταλλευθούν.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁴ Πρακτικά 1997-98, 264.

¹⁰⁸⁵ Πρακτικά 1998-99, 233.

¹⁰⁸⁶ Πρακτικά 2000-01, 493.

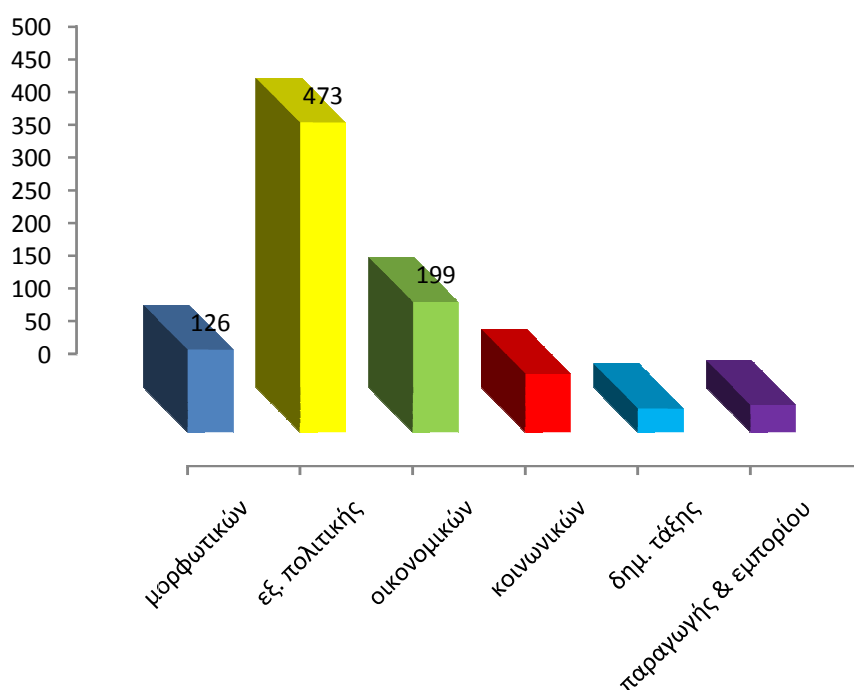
¹⁰⁸⁷ Πρακτικά 1995-96, 132.

¹⁰⁸⁸ Πρακτικά 1996-97, 269.

Ως προς την κατανομή οι περισσότερες αρνητικές αναφορές συγκεντρώνονται και πάλι στην επιτροπή εξωτερικών υποθέσεων και εθνικής άμυνας, χωρίς να αναφέρονται πάντα σε θέματα εξωτερικής πολιτικής. Η ποιοτική ανάλυση φανερώνει μία τάση κατηγοριοποίησης των αρνητικών αναφορών στον πολιτιστικό τομέα, στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής και τέλος στον κοινωνικό.

Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Ένωση εκλαμβάνεται ως απειλή για την αυθεντικότητα του ελληνικού τρόπου ζωής, του «ανόθευτου» και «αναλλοίωτου» ελληνικού πολιτισμού με ορατό κίνδυνο την ισοπέδωση και την υποβάθμιση της ιδιαιτερότητας. «Η Ευρώπη [...] ασκεί πολιτισμικές επιδράσεις και καλλιεργεί διαφορών ειδών εξαρτήσεις, στοιχεία που θεωρούνται αρνητικά γιατί απειλούν την εθνική φυσιογνωμία και ακεραιότητα όσο και η επιβουλή των γειτόνων»¹⁰⁸⁹. Ουσιαστικά, μέσα από τις συγκεκριμένες αναφορές λανθάνει μία αχρονική και κατά συνέπεια ανιστορική σύλληψη του χρόνου και το ιδεολόγημα της ανωτερότητας.

Γράφημα 22. Κατανομή θετικών αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Ε.Ε." σε συνάρτηση προς την επιτροπή

¹⁰⁸⁹ Έφη Αβδελά, «Χρόνος, ιστορία, εθνική ταυτότητα», ό.π., 61-62.

Μπορεί η ένωσή μας με την Ευρωπαϊκή Ένωση να επιφέρει πολλά θετικά στοιχεία στη χώρα, αλλά θα πρέπει να προσπαθήσουμε όλοι μας, ο καθένας με το δικό του, ίσως και ασήμαντο τρόπο, να διατηρήσουμε αυτό που λέγεται Ελλάδα, ελληνικές αξίες, παραδόσεις και γλώσσα.¹⁰⁹⁰

Τώρα μάλιστα με την ένταξή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η προσκόλλησή μας στις συνήθειες των άλλων λαών θα γίνεται με εντονότερο ρυθμό και γι' αυτό εμείς έχουμε χρέος να κλείσουμε ερμητικά τα αυτιά μας στα ξένα κηρύγματα, έχοντας ως αποτέλεσμα τη διαφύλαξη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς που με θυσίες και αγώνες κατάφερε να φθάσει σ' εμάς με ελάχιστες αλλοιώσεις. Πρέπει να σεβαστούμε τους προγόνους μας και να μην λεηλατήσουμε αυτά που μας εμπιστεύτηκαν.¹⁰⁹¹

Το όνειρο για μία Ενωμένη Ευρώπη των λαών, τείνει να μετατραπεί σε μια ενωμένη Ευρώπη των πολυεθνικών, που σε μία παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, συνθλίβει στο πέρασμά της ήθη, έθιμα, παραδόσεις ετών και αξίες, απειλώντας να μετατρέψει τον κοινωνικό άνθρωπο σε καταναλωτική μηχανή.¹⁰⁹²

Αλλά, καθώς εξελίχθηκε, αποδείχθηκε ένα απέραντο διάφανο κελί, όπου κυριαρχεί η απόλυτη μονοχρωμία, η απόλυτη ταύτιση των διαφόρων λαών.¹⁰⁹³

Το μεγαλύτερο πολιτιστικό στοιχείο που φθείρεται κατά καιρούς, αλλοιώνεται και οδεύει προς αφανισμό με την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη νέα τάξη πραγμάτων της παγκοσμιοποίησης, είναι η γλώσσα μας. Η ελληνική γλώσσα που είναι η αρχαιότερη και αρτιότερη του κόσμου και που αντανακλά στην ιστορία της η πνευματικότητα.¹⁰⁹⁴

Προτείνουμε, λοιπόν, ο εξευρωπαϊσμός της Ελλάδας να μην αγγίζει τον τρόπο ζωής της και ζητούμε από την κοινωνία να υποστηρίξει, χωρίς υπερβολές, τις αξίες που δίνουν τις βάσεις για να γίνει κανείς ένα χρήσιμο άτομο.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁰ Πρακτικά 2003-04, 307.

¹⁰⁹¹ Πρακτικά 2003-04, 191.

¹⁰⁹² Πρακτικά 2001-02, 327.

¹⁰⁹³ Πρακτικά 2001-02, 162.

¹⁰⁹⁴ Πρακτικά 2001-02, 185.

¹⁰⁹⁵ Πρακτικά 1996-97, 316.

Πέραν της εκτιμώμενης πολιτιστικής απειλής, οι μαθητές/-τριες φαντασιώνουν την Ευρώπη ως τμήμα της νέας τάξης η οποία έχει στόχο να περιορίσει ή και να εκμηδενίσει την εθνική κυριαρχία, ενώ από την άλλη αδιαφορεί για αναμφισβήτητα ελληνικά εθνικά δίκαια. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μέσα από συνωμοσιολογικές συλλήψεις αντιμετωπίζεται ως προέκταση των Η.Π.Α. ή τουλάχιστον ως ανίκανη να χαράξει ανεξάρτητη πολιτική.

Διαφωνώ με την πρόταση «Η Ε.Ε. να παίζει το ρόλο του ειρηνοποιού και να μη νομιμοποιεί την επιθετικότητα των Η.Π.Α.», ως ανέφικτη, διότι αυτό δεν το έκανε ούτε στη Σερβία, ούτε στο Αφγανιστάν, ούτε στο Ιράκ, αλλά ούτε και σε άλλες πολεμικές συγκρούσεις.¹⁰⁹⁶

Μα, καλά, πότε θα μάθουμε πως οι αλλοεθνείς μισθοφόροι ήταν αυτοί που ευθύνονταν για τις εθνικές τραγωδίες; Πώς μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ο ευρωστρατός δεν θα είναι ένα υποχείριο όργανο επιβολής εξουσίας προς όφελος των δυνατών;¹⁰⁹⁷

Δυστυχώς, η Ευρώπη περιορίστηκε στην απλή φραστική εναντίωση κατά του αμερικανικού επεκτατισμού και της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁰⁹⁸

Η στάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι άξια θαυμασμού(!) γιατί, ενώ γνωρίζει το πρόβλημα, δεν φαίνεται να έχει πρόθυμα τα ότα της να αφουγκραστεί τις αγωνίες και τους κινδύνους αυτούς. Δηλώνει, μάλιστα, αναρμοδιότητα για το θέμα, αφού η Τουρκία είναι ήδη συνδεδεμένο μέλος με την Ευρωπαϊκή Ένωσή και αδιαφορεί για το ότι τα νησιά αυτά αποτελούν τα νότια σύνορά της.¹⁰⁹⁹

Τέλος, δε λείπουν και οι αναφορές σχετικά με τα προβλήματα κοινωνικής παθογένειας που ταλανίζουν τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες και τα οποία δεν έχουν διαβρώσει τον ελληνικό κοινωνικό ιστό, ο οποίος μένει ανέγγιχτος από ανάλογα διαβρωτικά φαινόμενα.

Σε πιο αναπτυγμένες χώρες από την Ελλάδα, όπως είναι οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης και οι Η.Π.Α., η εγκληματικότητα και η βία είναι σχεδόν ανεξέλεγκτες. Κανείς δεν μπορεί να διανοηθεί πως συμβαίνει αυτό το

¹⁰⁹⁶ Πρακτικά 2003-04, 349.

¹⁰⁹⁷ Πρακτικά 2002-03, 307.

¹⁰⁹⁸ Πρακτικά 2002-03, 269.

¹⁰⁹⁹ Πρακτικά 1997-98, 201.

γεγονός, από τη στιγμή που ακούει ότι στο εξωτερικό η Αστυνομία είναι πιο πειθαρχημένη και πολυάριθμη.¹¹⁰⁰

Στις χώρες της Ευρώπης και στην Αμερική, όπου έχει γίνει αποδεκτό το γεγονός ότι υπάρχει μεγάλη κακοποίηση και παραμέληση ειδικά των παιδιών, έχουν γίνει πολλές ερευνητικές προσπάθειες που έχουν σκοπό τον έγκαιρο εντοπισμό γονιών υψηλού κινδύνου, ώστε προσφέροντάς τους βοήθεια να μειωθούν οι πιθανότητες να αναπτύξουν βίαιη συμπεριφορά προς τα παιδιά τους.¹¹⁰¹

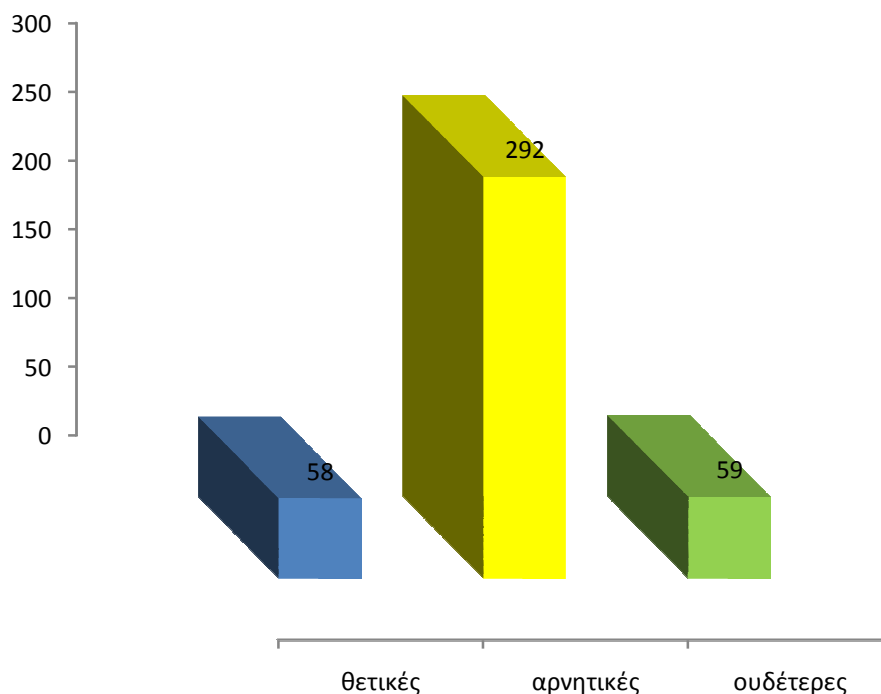
Συνοψίζοντας, η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση δείχνει κάτι που αποτελούσε βασική υποψία στη σκέψη του ερευνητή: η αμφιθυμική στάση απέναντι στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στον ένα πόλο συγκεντρώνονται στοιχεία θετικής αξιολόγησης σχετικά με την υλικοοικονομική ανωτερότητα και με όσα πηγάζουν από αυτήν και στον άλλο ο κίνδυνος περιορισμού της εθνικής αυτονομίας, αλλά και η απειλή πολιτιστικής αλλοίωσης. Το σχήμα αυτό, άλλωστε, το είχαμε δει και στην αξιολόγηση του ελληνικού πολιτισμού.

¹¹⁰⁰ Πρακτικά 1996-97, 315.

¹¹⁰¹ Πρακτικά 2001-02, 368.

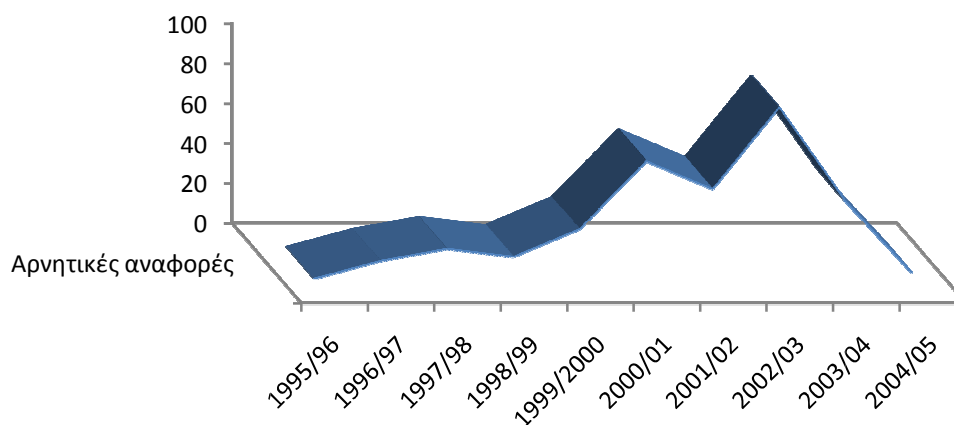
Γ.3.8: ΑΓΓΛΙΑ/Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑ

Γράφημα 23. Κατηγορία αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Αγγλία/Μ. Βρετανία"

Η Αγγλία βρέθηκε στα χείλη των παιδιών συχνότερα από τις αρχικές υποθέσεις του ερευνητή με τις αρνητικές αναφορές να διεκδικούν τη μερίδα του λέοντος. Η αρχική αυτή έκπληξη πρέπει μάλλον να ερμηνευθεί με βάσει τρεις κατευθύνσεις: α. τον δεύτερο πόλεμο στον Κόλπο (2003), β. το Κυπριακό και γ. τα γλυπτά του Παρθενώνα.

Γράφημα 24. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Αγγλία/Μ. Βρετανία" σε συνάρτηση προς το έτος

Ειδικότερα, την περίοδο 2002-04 συγκεντρώνονται οι περισσότερες αρνητικές αναφορές και ενδεχομένως η διαπίστωση αυτή να συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με την επίθεση των Η.Π.Α. και της Μ. Βρετανίας κατά του Ιράκ. Οι σχετικές αναφορές περιστρέφονται γύρω από τον «άδικο» και «αναιτιολόγητο» πόλεμο, ο οποίος, για τους μαθητές/-τριες δεν αποτελεί παρά εκδήλωση των ιμπεριαλιστικών βλέψεων των Η.Π.Α. και της Μ. Βρετανίας. Ο υψηλός αριθμός αναφορών την περίοδο αυτή μας προειδοποιεί για μία ακόμη φορά ότι ο ιστορικός εγγραμματισμός και κυρίως οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για την ετερότητα δεν αποτελεί προνόμιο των ιστορικών. Οι αρνητική εικόνα που προσλαμβάνουν οι μαθητές/-τριες για την Αγγλία, όχι μόνο αναφορικά με τον πόλεμο στον Κόλπο, αλλά και γενικότερα, δεν πηγάζει, τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό, από τα σχολικά εγχειρίδια. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η επιλεκτική χρήση του παρελθόντος, αλλά και η «ευαισθησία» της κοινής γνώμης στα μηνύματα των Μ.Μ.Ε. –άρα και στη δημόσια ιστορία– αποτελούν στοιχεία που πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη όταν εξετάζουμε τους παράγοντες διαμόρφωσης της ιστορικής συνείδησης.

Οι Η.Π.Α., όμως, ο μεγαλύτερος εξαγωγέας όπλων στον πλανήτη, με σύμμαχο την Αγγλία, είδε ότι με αφορμή τον πόλεμο στο Ιράκ, εκτός από τα πετρελαϊκά συμφέροντα θα είχε την ευκαιρία για την υποβάθμιση του Ο.Η.Ε. και της

Ευρωπαϊκής Ένωσης, γεγονός που επικυρώνει τη δική της παγκόσμια κυριαρχία.¹¹⁰²

Η αλαζονική πολιτική των Η.Π.Α. και της Αγγλίας, των μεγάλων αυτών υπερδυνάμεων, καθορίζει τη μοίρα όλου του κόσμου. Οι κυβερνήσεις των χωρών αυτών προάγουν τον πόλεμο και ενισχύουν τις αντιπαραθέσεις, με πρόφαση την καταπολέμηση της παγκόσμιας τρομοκρατίας. Με την πρόφαση αυτή έκαναν και θα συνεχίσουν να κάνουν πολέμους, σε όσες χώρες θέλουν ακόμα να αποκτήσουν τον οικονομικό και στρατιωτικό έλεγχο, επινοώντας ψεύτικες ή φανταστικές αποδείξεις, για να δικαιολογήσουν τις άνομες και αποτρόπαιες πράξεις τους στον κόσμο. Το έκαναν επανειλημμένα με το ψεύτικο οπλοστάσιο του Σαντάμ, που παρουσίασε ο κ. Μπλερ ως απόδειξη για την επιτακτικότητα της άμεσης επέμβασης στο Ιράκ, κοροϊδεύοντας την παγκόσμια κοινή γνώμη.¹¹⁰³

Παρ' όλες τις προσπάθειες και τις αντιδράσεις της Γαλλίας και της Γερμανίας, η Ενωμένη Ευρώπη φάνηκε αδύναμη να σταθεί στο ύψος των περιστάσεων, αφού η εναντίωσή της στον πόλεμο δεν ενέπνεε το αίσθημα της ενότητας, αλλά περισσότερο της διχογνωμίας και της διάσπασης. Παράδειγμα αποτελεί η στάση της Μεγάλης Βρετανίας, που με δουλοπρέπεια επιτελεί τις διαταγές του πολεμοχαρή δικτάτορα, προδίδοντας την ευρωπαϊκή οικογένεια.¹¹⁰⁴

Η αδελφότητα Μπους και Μπλερ προσπαθεί να κερδίσει τα χρήματα του Κόσμου για τον εαυτό τους και για αυτούς που τους πλένουν τα παπούτσια. Αυτό είναι ανεπίτρεπτο και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι Δημοκρατία. Ευχαριστώ.¹¹⁰⁵

Η Αγγλία συνδέεται αρνητικά και με το Κυπριακό: ο ρόλος των «αποικιοκρατών» τόσο πριν από την τουρκική εισβολή όσο και μετά εκτιμάται ως καθοριστικός για τη «μοίρα» της Κύπρου. Οι σχετικές αναφορές προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από κύπριους/-ες μαθητές/-τριες και χαρακτηρίζονται από μία αγωνιστική ρητορική.

Γιατί, όπως ξέρετε, κι εμείς είχαμε την τύχη να γνωρίσουμε τους ευγενείς Άγγλους και την αγάπη τους για την κλασική τέχνη. Αυτοί, εκμεταλλευόμενοι πλήρως την απόλυτη εξουσία που τους παρείχαν τα όπλα τους, σήκωσαν κυριολεκτικά οποιοδήποτε μνημείο τούς άρεσε και το μετέφεραν στη Μεγάλη

¹¹⁰² Πρακτικά 2002-03, 254.

¹¹⁰³ Πρακτικά 2002-03, 257.

¹¹⁰⁴ Πρακτικά 2002-03, 269.

¹¹⁰⁵ Πρακτικά 2003-04, 321.

Βρετανία τους για να συνεχίσουν, φυσικά μετά το 1974 και οι Τούρκοι, εξυπηρετώντας έτσι ένα διπλό σκοπό. Πρώτον, την οικονομική τους ενίσχυση, γιατί τα έργα τέχνης κοστολογούνται με αστρονομικά ποσά, και δεύτερον, την οριστική και αμετάκλητη εξαφάνιση του ελληνοχριστιανικού χαρακτήρα του νησιού.¹¹⁰⁶

Η Κυπριακή κυβέρνηση είναι ανίκανη να αντιδράσει σε αυτό το θέμα, ύστερα από τη συνθήκη εγκαθίδρυσης της κυπριακής Δημοκρατίας η οποία δίνει το δικαίωμα στους Άγγλους να κάνουν στρατιωτικές ασκήσεις στην περιοχή.¹¹⁰⁷

Το τελευταίο μισό του αιώνα αντιμετωπίσαμε τη μανία δύο από αυτούς. Των Άγγλων το '55 - '59 και των Τούρκων το '74. Οι Άγγλοι, "δολοφόνοι με αγγελικά πρόσωπα", δήθεν ελευθερωτές, δήθεν φιλέλληνες, απλά δήθεν. Τους ξεφορτωθήκαμε τελικά, όχι όμως χωρίς αγώνα.¹¹⁰⁸

Όσον αφορά την ιστορία της Κύπρου δεν υπάρχουν μόνο τα γεγονότα του 1974. Οι Ελληνοκύπριοι έχουν περάσει πολλά βάσανα από την αγγλική κατοχή και γνωρίζουν τους αγώνες της ΕΟΚΑ. Από τα βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία της Κύπρου δεν νομίζω ότι υπάρχει κάτι που πρέπει να διαγραφεί.¹¹⁰⁹

Τέλος, τα γλυπτά του Παρθενώνα αποτελούν άλλο ένα πεδίο έκφρασης αρνητικών στάσεων προς την Αγγλία. Το γεγονός αυτό δηλώνει έμμεσα και τον κανονιστικό χαρακτήρα της κλασικής εποχής.

Πριν από κάποιους μήνες ακούστηκε ότι έγινε μια δεξίωση στο χώρο που φιλοξενούνται τα μάρμαρα. Αν είναι δυνατόν! Δεν σκέφθηκαν την ασφάλεια των μαρμάρων! Τότε, πώς καυχώνται ότι τα συντηρούν καλύτερα; Λένε ότι η ελληνική κυβέρνηση δεν έχει τα κατάλληλα μέσα, για να συντηρήσει καλύτερα τα μάρμαρα αυτά. Έχει μάλιστα ακουστεί από τα διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης ότι για τον καθαρισμό των μαρμάρων χρησιμοποιήθηκαν ζύστρες και τα μάρμαρα φθάρθηκαν ανεπανόρθωτα. Αυτή είναι η συντήρησή τους; Είναι τόσο ασυνείδητοι; Ξέρετε ότι σε πολλές περιπτώσεις το μισό κομμάτι του ιδίου γλυπτού είναι στην Αθήνα και το άλλο μισό στο Λονδίνο.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁶ Πρακτικά 1997-98, 153.

¹¹⁰⁷ Πρακτικά 1997-98, 257.

¹¹⁰⁸ Πρακτικά 1998-99, 249.

¹¹⁰⁹ Πρακτικά 1999-2000, 272.

¹¹¹⁰ Πρακτικά 1999-2000, 213.

Ο Παρθενώνας είναι ένα καταπληκτικό μνημείο και αξίζει να είναι συμπληρωμένος. Είναι αμαρτία, τα μάρμαρα να βρίσκονται στην Αγγλία και όχι στον Παρθενώνα. Και σε τελική ανάλυση, τα μνημεία αυτά δεν ανήκουν στους Βρετανούς. Τα κατέχουν παράνομα και είναι υποχρέωσή μας και καθήκον να τα επανακτήσουμε.¹¹¹¹

Οι θετικές αναφορές δύσκολα θα μπορούσαν να ομαδοποιηθούν και απλώς παραθέτω μερικές, οι οποίες δεν μπορούν να μας οδηγήσουν σε γενικεύσεις.

Σε χώρες με τεράστια παράδοση στο χώρο αυτό, όπως Ρωσία, Αγγλία, Η.Π.Α., οι σπουδαστές είναι εσώκλειστοι σε ειδικό σχολείο δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπου μαθαίνουν και ασκούνται στην τέχνη τους. Εδώ, πρέπει να μοιράσουμε τη μέρα μας στο σχολείο, στο φροντιστήριο, στις ξένες γλώσσες και στο χορό. Έτσι χάνουμε πολύτιμο χρόνο στο πέρα δώθε, με αποτέλεσμα τη μειωμένη απόδοση σε όλα αυτά με τα οποία ασχολούμαστε.¹¹¹²

Δεύτερον, θα ήθελα να αναφερθώ στους μετανάστες. Στην Αγγλία, σε δέχονται με ανοικτές αγκαλιές, σε βοηθάνε να βρεις δουλειά, σου βρίσκουνε σπίτι, αν όμως τολμήσεις να προσβάλεις την Αγγλική Πολιτεία, σε πετάνε έξω. Κάτι το οποίο πιστεύω ότι είναι σωστό.¹¹¹³

Οι παραπάνω διαπιστώσεις μεταφέρουν την εικόνα ενός καταγγελτικού λόγου ο οποίος μάλλον πρέπει να εγγραφεί στο πλαίσιο ενός αντιδυτικισμού που διατρέχει τη σκέψη των μαθητών/-τριών και συνήθως εκφράζεται με στόχευση σε ορισμένες χώρες («Μεγάλες Δυνάμεις»), ενώ παράλληλα η Αγγλία δέχεται τις «παράπλευρες» συνέπειες της, σε ένα βαθμό, πρόσδεσής της στο άρμα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Η δεύτερη λοιπόν ανάγνωση μάλλον αποκαλύπτει μία εσωστρέφεια, έναν συνωμοσιολογικό και αντιδυτικό λόγο, παρά μία στενά αντι-βρετανική στάση. Άλλωστε, ενώ η Ευρωπαϊκή Ένωση κερδίζει τη σχετική συμπάθεια των μαθητών/-τριών, οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις της (Μ. Βρετανία, Γερμανία και λιγότερο η Γαλλία) βρίσκονται στον αρνητικό πόλο.

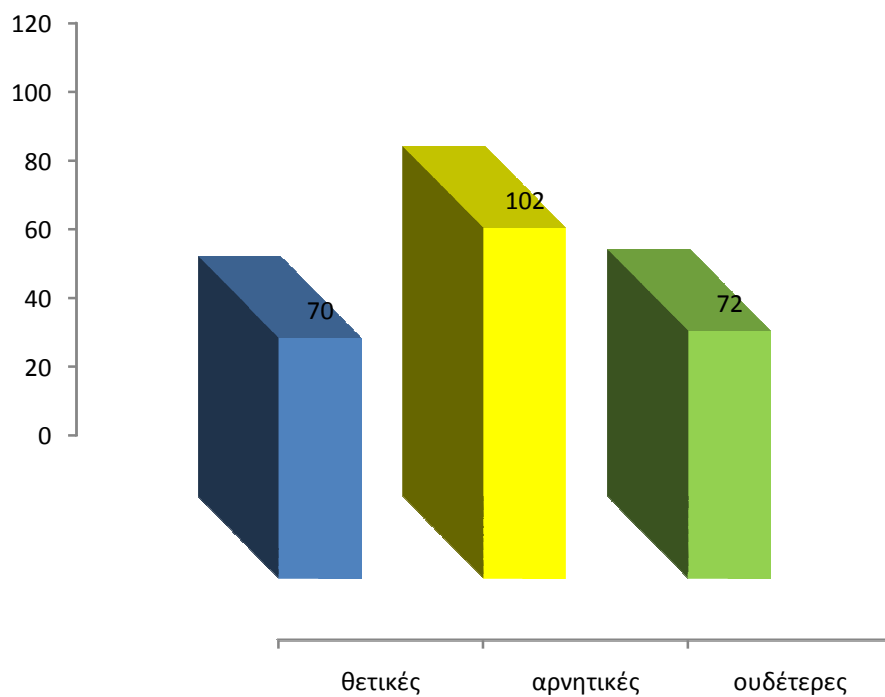
¹¹¹¹ Πρακτικά 2000-01, 164.

¹¹¹² Πρακτικά 2002-03, 481.

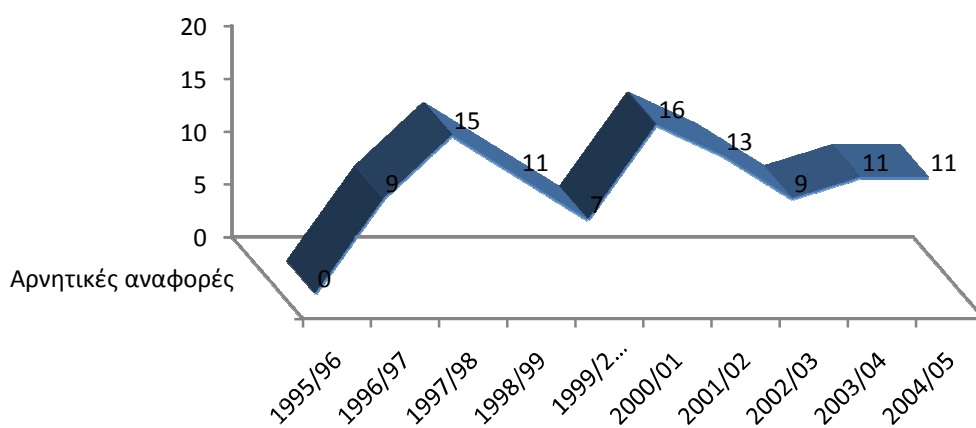
¹¹¹³ Πρακτικά 2003-04, 321.

Γ.3.9: ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Γράφημα 25. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Γερμανία"

Γράφημα 26. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Γερμανία" σε συνάρτηση προς το έτος

Αν και οι αναφορές δεν είναι τόσο πολλές (244) για να μας οδηγήσουν σε γενικότερα συμπεράσματα, ίσως αποκαλύπτουν κάποιες τάσεις: η κατανομή των αρνητικών αναφορών είναι πιο ισορροπημένη, συγκριτικά με αυτές για την Αγγλία, ενδεχομένως γιατί δεν μεσολάβησε κάποιο «σημαντικό» γεγονός και η ανάλογη προβολή του από τα Μ.Μ.Ε. ώστε να επηρεάσει σημαντικά τις αντιλήψεις των μαθητών/-τριών για τους Γερμανούς. Πάντως, οι αρνητική εικόνα είναι ισχυρότερη της θετικής και συνδέεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: το ναζιστικό παρελθόν και το Ολοκαύτωμα, αλλά και τον ρατσισμό στη σύγχρονη Γερμανία. Φαίνεται, λοιπόν, πως τα φαντάσματα του παρελθόντος κυνηγούν ακόμη τους Γερμανούς. Η ταύτιση, σε μεγάλο βαθμό, της Γερμανίας με την ναζιστική περίοδο θυμίζει τον περιορισμό των αγγλικών εγχειριδίων ιστορίας για τη Γερμανία στην χιτλερική περίοδο (χιτλεροποίηση)¹¹¹⁴, ενώ και τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια «κρατούν μία απόσταση» από τους Γερμανούς¹¹¹⁵.

*Τα φαντάσματα της Κου Κλουξ Κλαν, ο Ζαν Μαρί Λεπέν στη Γαλλία, οι "σκίνχεντς" στη Γερμανία, όλοι αυτοί καλλιεργούν το φυλετικό μίσος που έχει πια γίνει τρόπος εκτόνωσης της οργής του πολίτη, τρόπος μετάθεσης της ευθύνης.*¹¹¹⁶

*Πρέπει να υπάρξουν προγράμματα κοινωνικοποίησης και ίσης μεταχείρισης. Για παράδειγμα αναφέρω την ίδρυση σχολείων και την οργάνωση κάποιων περιοχών διαμονής τους, ώστε να μη γίνονται θύματα ρατσιστικών συμπεριφορών, που παρατηρήθηκαν τελευταία στη Γερμανία από τους Νεοναζί και στη Γαλλία από το Εθνικό Μέτωπο.*¹¹¹⁷

*Νομίζετε ή ονειρεύεστε πως μπορεί η Ελλάδα να αναπτυχθεί, ενώ δεν έχει κοινωνική οργάνωση; Ο ρατσισμός στην Ελλάδα είναι σήμερα χειρότερος (sic) από τον αντισημιτισμό της Γερμανίας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.*¹¹¹⁸

*Θέλω να αναφερθώ στο θέμα των αλλοδαπών. Αντιμετωπίζουμε τους αλλοδαπούς, όπως παλαιότερα αντιμετώπιζαν οι Γερμανοί και οι Αμερικανοί τους Έλληνες μετανάστες. Οι Αμερικανοί, μάλιστα, τους αποκαλούσαν "dirty Greeks", δηλαδή, "βρώμικους Έλληνες".*¹¹¹⁹

Στις μέρες μας, όταν ακούμε τη λέξη "γενοκτονία", η σκέψη μας πηγαίνει στα δύο τραγικά γεγονότα του 20^{ου} αιώνα, στη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915

¹¹¹⁴ Χάγκεν Φλάισερ, ό.π., 386.

¹¹¹⁵ Γεράσιμος Κουζέλης, «Λόγος περί έθνους», ό.π., 135.

¹¹¹⁶ Πρακτικά 1997-98, 307.

¹¹¹⁷ Πρακτικά 1997-98, 374.

¹¹¹⁸ Πρακτικά 1998-99, 311.

¹¹¹⁹ Πρακτικά 1999-2000, 501.

από τους Νεότουρκους και τη γενοκτονία των Εβραίων και των σλαβικών λαών από το 1940 ως 1944, από τους Γερμανούς.¹¹²⁰

Η αφύπνιση του φασισμού και του νεοναζισμού στην Ευρώπη, με δημιουργία ακροδεξιών οργανώσεων και πολιτικών κομμάτων, που στρέφονται κατά της φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας, καταπίνει την ρατσιστική έξαρση. Ο φασισμός και ο ναζισμός είναι ιδεολογίες εμποτισμένες με αναχρονιστικές και ρατσιστικές αντιλήψεις, που προβάλλουν την καθαρότητα της φυλής και του πολιτισμού. Καλλιεργούν το μίσος και προτάσσουν την ξενοφοβική βία. Είναι έκδηλη η βιαιότητα και αγριότητα ομάδων νεοναζί στη Γερμανία, που πολλές φορές στρέφονται αδιάκριτα εναντίον όλων των άλλων, των διαφορετικών.¹¹²¹

Η ιστορία το επιβεβαιώνει πανηγυρικά. Ο θάνατος κατά των απίστων που υπαγορευόταν από τον Μωάμεθ προς τους Ισλαμιστές, η εξόντωση των γηγενών πληθυσμών από τους Ευρωπαίους, όταν ανακάλυψαν την Αμερική και η τραγική εξόντωση των Εβραίων από τον Χίτλερ.¹¹²²

Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι Γερμανοί, οι οποίοι εξαιρούσαν τα χαρακτηριστικά της άριας φυλής για να διώξουν τις υπόλοιπες και έτσι να την καθαρίσουν. Ο ρατσισμός δεν είναι μόνο διάκριση μεταξύ φυλών, αλλά και διάκριση ανάμεσα σε ομάδες, που ανήκουν στην ίδια φυλή εξαιτίας κάποιων χαρακτηριστικών τους, όπως είναι το φύλο.¹¹²³

Στον άλλο πόλο της εικόνας των μαθητών/-τριών για τους Γερμανούς βρίσκονται χαρακτηριστικά που αποτελούν «κοινό τόπο» για την ελληνική κοινωνία: οι Γερμανοί είναι οργανωτικοί, πειθαρχημένοι, ορθολογικοί και οικονομικά ισχυροί.

Έτσι, εισηγούμαι πως πρέπει όλοι οι Έλληνες να αφυπνιστούμε. Να αφήσουμε την τεμπελιά. Πρέπει να δουλέψουμε σκληρά, πειθαρχημένα, όπως δουλεύουν π.χ. οι Γερμανοί ή όπως δουλέψαμε οι Κύπριοι, ώστε να ανατρέψουμε τα πράγματα.¹¹²⁴

Ανάλογα έπραξε η Γερμανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν ιεραρχώντας τις ανάγκες της και ζητώντας εργατική δύναμη, κατόρθωσε να

¹¹²⁰ Πρακτικά 2000-01, 221.

¹¹²¹ Πρακτικά 2000-01, 392.

¹¹²² Πρακτικά 2001-02, 363.

¹¹²³ Πρακτικά 2003-04, 446.

¹¹²⁴ Πρακτικά 1996-97, 261.

ανορθώσει θεαματικά τα ερείπια της και να οικοδομήσει μια πανίσχυρη αυτοκρατορία που δεσπόζει στην Ευρώπη.¹¹²⁵

Αν πάμε στην Αμερική ή στη Γερμανία, θα δούμε ότι υπάρχει οργάνωση και ότι ο πολίτης εξυπηρετείται. Εδώ η κατάσταση των δημοσίων υπηρεσιών είναι χάλια.¹¹²⁶

Σε μία αντιπαράθεση της επαρχίας στην Ελλάδα με μία επαρχία στη Γερμανία, βλέπουμε ότι στη Γερμανία υπάρχει μία βιοτεχνία, μία βιομηχανία ανά χωριό. Έτσι, η ύπαιθρος της Γερμανίας δεν ερημώνει και ούτε υπάρχει πρόβλημα αστυφιλίας, όπως και ανεργίας.¹¹²⁷

Με απλά λόγια θα πρέπει να επιχειρήσουμε να εφαρμοστεί το σύστημα που ίσχυε στη Γερμανία μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με το οποίο κατάφερε η Γερμανία να επανέλθει στους ισχυρούς του πλανήτη. Βέβαια, αυτό προϋποθέτει την ανάπτυξη της βιομηχανίας και όχι την εξαφάνισή της, ιδίως μετά την ένταξη στην Ε.Ε., που μεθοδεύεται συστηματικά.¹¹²⁸

¹¹²⁵ Πρακτικά 1997-98, 369.

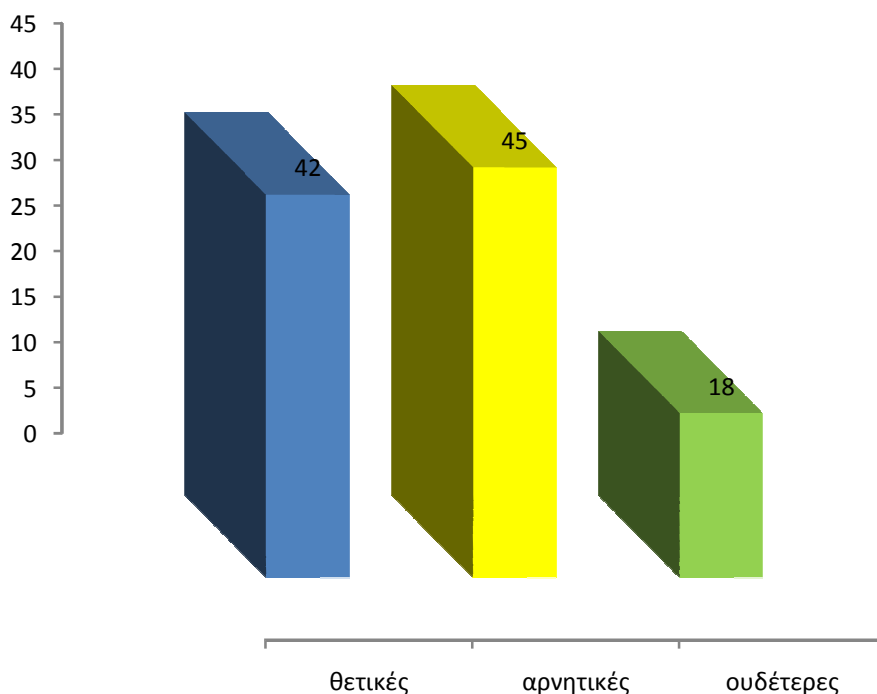
¹¹²⁶ Πρακτικά 1998-99, 368.

¹¹²⁷ Πρακτικά 1999-2000, 538.

¹¹²⁸ Πρακτικά 2002-03, 372.

Γ.3.10: ΓΑΛΛΙΑ

Γράφημα 27. κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Γαλλία"

Ο συνολικός αριθμός των αναφορών σχετικά με τη Γαλλία ανέρχεται στις 105 με τις θετικές και αρνητικές να ισορροπούν. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Γάλλους φανερώνουν μάλλον μία κοινότοπη εικόνα: ο γαλλικός λαός έχει «παιδεία», λαμπρό παρελθόν και ορθή πολιτιστική πολιτική, η οποία θα μπορούσε να αποτελεί πρότυπο για την αντίστοιχη ελληνική. Σποραδικές αναφορές γίνονται για την οικονομική ανάπτυξη και το βιοτικό επίπεδο των Γάλλων.

Αποτελεί θλιβερό φαινόμενο να βλέπουμε μια πλούσια γλώσσα, με ευρύ παρελθόν και διάδοση, να νοθεύεται και να σπλώνεται από ξενόφερτα στοιχεία. Κράτη, όπως π.χ. η Γαλλία, είχαν καθιερώσει ποινές σε όσους κακοποιούν τη γλώσσα. Γιατί να μην αρχίσει και το κράτος μας να υιοθετεί τέτοιου είδους παραδείγματα.¹¹²⁹

Μπροστά σε αυτήν τη θλιβερή κατάσταση, η πνευματική και πολιτική ηγεσία του Τόπου μας μένει απροβληματίστη και ασυγκίνητη. Δεν λαμβάνεται κανένα

¹¹²⁹ Πρακτικά 1998-99, 164.

*μέτρο για να σταματήσει η αγγλικοποίηση της ελληνικής γλώσσας, σε αντίθεση με τη Γαλλία, όπου το 1994 θεσπίστηκαν δρακόντιοι νόμοι, προκειμένου να προστατευθεί η γαλλική γλώσσα (πρόστιμα, φυλακίσεις κ.λπ.).*¹¹³⁰

*θα πρότεινα, λοιπόν, οι ιστορικές περιοχές των πόλεων και τα ιστορικά μνημεία να καταστούν περιοχές ειδικού χαρακτήρα, ανάλογες αυτών στην Ευρώπη, όπως Αγγλία, Ιταλία, Γαλλία. Αν μάλιστα είναι αναγκαίο, οι τοπικοί δήμοι να προχωρήσουν σε πεζοδρόμηση αυτών των περιοχών. Πρέπει, όμως, να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στη διατήρηση των ιστορικών κτηρίων, αλλά και στην καλαισθησία του χώρου.*¹¹³¹

*Σίγουρα δεν έχει ενδιαφερθεί κανένας για τη δημιουργία Ακαδημίας χορού, όπως έχει γίνει στην Αγγλία, τη Γαλλία.*¹¹³²

*Παραδείγματος χάρη, χαμηλότερος πληθωρισμός είναι σε 1,2% στη Γαλλία και στην Ιρλανδία και 1,1% στην Αυστρία. Συνεπώς, οι προϋποθέσεις ένταξης για μια χώρα είναι, πληθωρισμός όχι πάνω από 2,7% (sic).*¹¹³³

*Θα αναφέρω ως παράδειγμα πραγματοποίησης αυτής της πρότασής μου, ένα βιβλίο του Φερνάρ Μπροντέλ στη Γαλλία με τίτλο «Ο σύγχρονος κόσμος, ιστορία και πολιτισμός». Αυτό το βιβλίο συνοψίζει μαθήματα, όπως είναι η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία, η ιστορία. Το βιβλίο αυτό χρησιμοποιείται ως σχολικό. Περισσότερες λεπτομέρειες δεν ξέρω, αλλά ξέρω σίγουρα ότι είναι αποτελεσματικό. Οι μαθητές και το επίπεδο της παιδείας της Γαλλίας δεν μας προϊδεάζουν για κάτι διαφορετικό;*¹¹³⁴

Στον αντίποδα, η αρνητική εικόνα που έχουν οι μαθητές/-τριες για τους Γάλλους σχετίζεται κυρίως με τα φαινόμενα ρατσισμού και την επεκτατική εξωτερική πολιτική.

Την ελληνική γλώσσα, όσο κι αν υφίσταται το μοϊκοτάζ των ευρωπαϊών εταίρων μας, δε θα την καταργήσουμε. Η πρόσφατη πρόταση της γαλλικής

¹¹³⁰ Πρακτικά 1997-98, 158.

¹¹³¹ Πρακτικά 2000-01, 284.

¹¹³² Πρακτικά 2004-05, 43.

¹¹³³ Πρακτικά 1997-98, 274.

¹¹³⁴ Πρακτικά 2004-05, 156.

προεδρίας για την κατάργηση της ελληνικής γλώσσας, ως επιστήμης, δεν θα περάσει.¹¹³⁵

Πρέπει να υπάρξουν προγράμματα κοινωνικοποίησης και ίσης μεταχείρισης. Για παράδειγμα αναφέρω την ίδρυση σχολείων και την οργάνωση κάποιων περιοχών διαμονής τους, ώστε να μη γίνονται θύματα ρατσιστικών συμπεριφορών, που παρατηρήθηκαν τελευταία στη Γερμανία από τους Νεοναζί και στη Γαλλία από το Εθνικό Μέτωπο.¹¹³⁶

Η Αγγλία, η Γαλλία, η Αμερική έχουν τόσα λεφτά, που τα βγάζουν από τους πολέμους στην ουσία, παρουσιάζουν επιτεύγματα, αλλά δεν αξίζουν τίποτα. Όταν ένα μικρό κράτος κάνει μία ανακάλυψη και προβληθεί μ' αυτήν, σ' αυτό πρέπει να δώσουμε συγχαρητήρια.¹¹³⁷

Ένας βομβαρδισμός είναι το "όου" των Αμερικανών, το "τσάι" των Άγγλων, ένα "γαλλικό άρωμα", μια "γερμανική μύρα", ένα γλέντι των μικρών και αδύναμων χωρών.¹¹³⁸

Θα ήθελα να ζητήσω συγγνώμη, ενώπιον όλων, αν τον στενοχώρησα. Ήθελα να πω ότι παρουσίασα την κοινωνική δομή της κοινωνίας μας και είπα ότι θα πρέπει εμείς οι μαθητές να είμαστε έτοιμοι ανά πάσα στιγμή να παλέψουμε για τη Δημοκρατία. Αυτό δεν το έκαναν οι Γάλλοι και βρέθηκαν μπροστά στο Λεπέν, εκπρόσωπο του νεοφασισμού. Εμείς, θα πρέπει να μαςτέ ενεργοί πολίτες με δημοκρατικά πιστεύω και επιχειρήματα, για να αντιμετωπίσουμε τις γενικολογίες των ακροδεξιών.¹¹³⁹

Γενικότερα, οι σχετικές αναφορές είναι λίγες για να μας οδηγήσουν με ασφάλεια σε γενικεύσεις για τις κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών και απλώς μπορούμε να διακρίνουμε κάποιες τάσεις που τείνουν να επιβεβαιώσουν ή και να ενισχύσουν προηγούμενες έρευνες ή και αντίστροφα να τις απορρίψουν. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η διαπίστωση ότι η θετική αξιολόγηση της Γαλλίας στον πολιτιστικό τομέα έρχεται μερικώς σε αντίθεση με την υποτίμηση της πολιτιστικής προσφοράς της Ευρώπης. Η Γαλλία δεν προσλαμβάνεται ως απειλή για την ελληνική φυσιογνωμία, αφού ο μεγάλος κίνδυνος πηγάζει από την αγγλική γλώσσα και τον παγκοσμιοποιημένο αμερικανικό πολιτισμό.

¹¹³⁵ Πρακτικά 1996-97, 156.

¹¹³⁶ Πρακτικά 1997-98, 374.

¹¹³⁷ Πρακτικά 1998-99, 350.

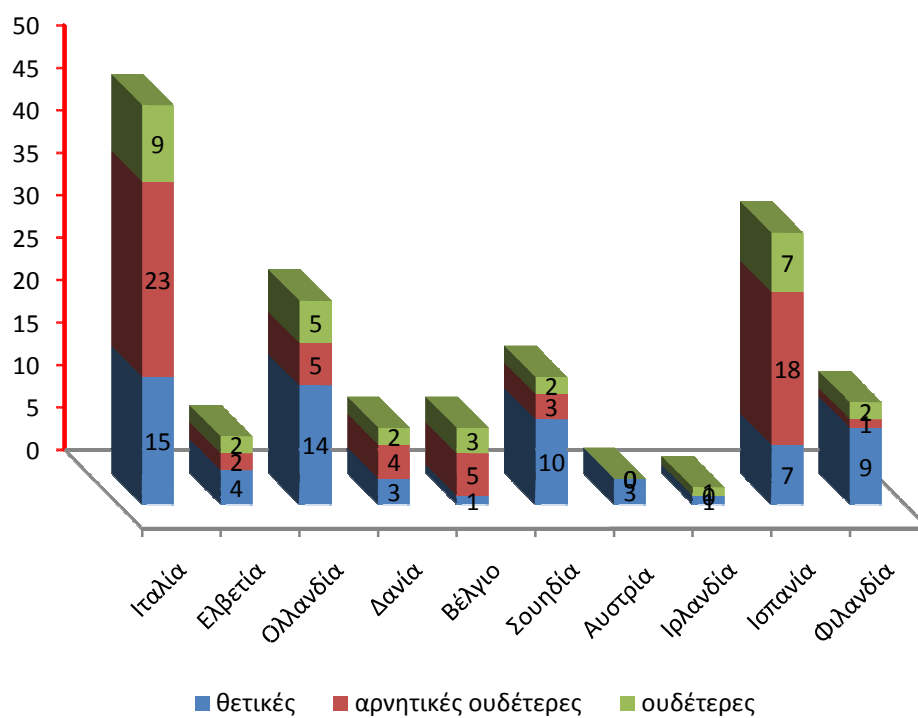
¹¹³⁸ Πρακτικά 2000-01, 225.

¹¹³⁹ Πρακτικά 2001-02., 415.

Γ.3.11: ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΧΩΡΕΣ

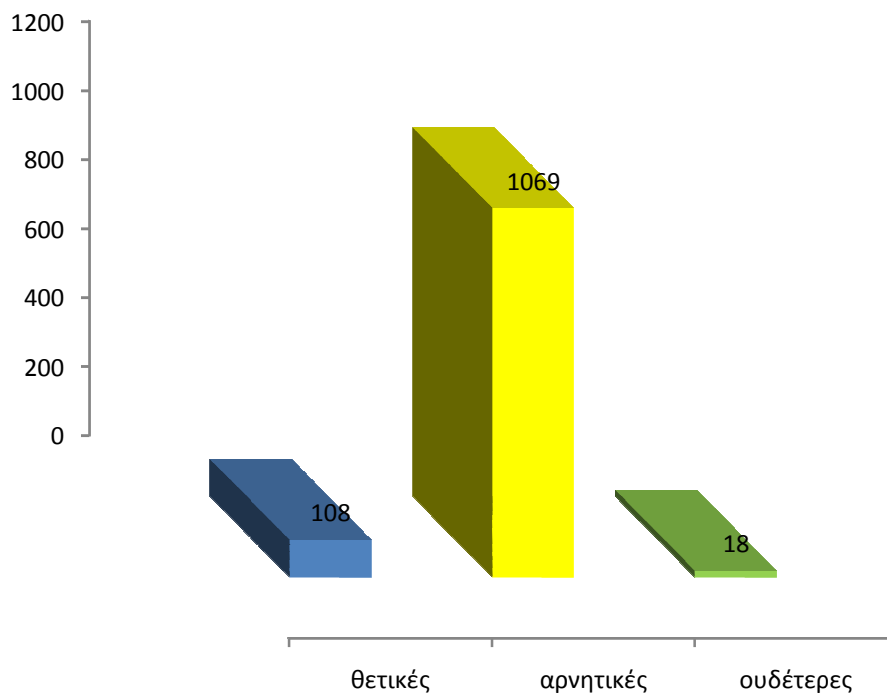
Οι αναφορές σχετικά με τις υπόλοιπες χώρες είναι λίγες και δύσκολα θα μπορούσαν να προσφέρουν υλικό για συμπεράσματα.

Γράφημα 28. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου Ευρώπη - λουιτές χώρες

Γ.3.12: ΔΥΣΗΓΕΝΙΚΑ

Γράφημα 29. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Δύση γενικά"

Η καθολική υπεροχή των αρνητικών αναφορών μας επιτρέπει να επιβεβαιώσουμε τον έντονο αντιδυτικισμό που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία. Οργανισμοί, όπως το Ν.Α.Τ.Ο. και ο Ο.Η.Ε. εκλαμβάνονται ως όργανα επιβολής των «Μεγάλων Δυνάμεων» και ερεθίζουν τα αντιδυτικά αντανάκλαστικά τα οποία είναι έκδηλα ήδη από τις πρώτες δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹¹⁴⁰. Οι οργανισμοί αυτοί εγγράφονται στο πλαίσιο μίας απειλητικής παγκοσμιοποίησης και μίας Νέας Τάξης που θέτει σε κίνδυνο την εθνική αυτοδιάθεση. Ενδεχομένως, η στάση αυτή αποτελεί άλλη μία εκδήλωση της σύγκρουσης ανάμεσα στην προνεωτερικότητα από τη μια και την νεωτερικότητα από την άλλη. Η τελευταία, αν και τυπικά παρούσα μετά τον επαναστατικό αγώνα για την ίδρυση του ελληνικού κράτους, δεν επικράτησε παρά μόνο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ενώ ο εθνορομαντισμός και ο φυλετικός εθνικισμός δεν έπαψε να υφέρπει και να εκδηλώνεται όταν οι συνθήκες το επιτρέπουν. Αποτελεί άραγε απλή σύμπτωση η ανάδυση ενός έντονου αντιδυτικισμού και

¹¹⁴⁰ Γιάννης Στεφανίδης, ό.π., 33.

στην Ιαπωνία λίγο πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Χωρίς να υπονοώ ιστορικούς παραλληλισμούς και ιστορικές αναλογίες, την εποχή εκείνη στην Ιαπωνία είχε κυριαρχήσει μία αντιδυτική ρητορική η οποία μιλούσε για την μοναδικότητα του περιούσιου ιαπωνικού λαού. Ο αντιδυτικισμός εκδηλώθηκε και σε άλλες κοινωνίες και εποχές, παλαιότερες και σύγχρονες: στην προναζιστική Γερμανία, στις φονταμενταλιστικές μουσουλμανικές κοινωνίες και αλλού και έχει ως πυρήνα του την κάθαρση από τα δυτικά στοιχεία: την αλαζονεία, την αδυναμία, την απληστία, την ανηθικότητα, την ψυχρή λογική¹¹⁴¹. Ο αντιδυτικισμός τέμνει τον αντιαμερικανισμό. Σε κάθε περίπτωση, ο αντιδυτικισμός που εκφράζεται δεν αποτελεί παρά άλλη μία προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού μέσω της ετερότητας, η οποία στην περίπτωση αυτή είναι η ψυχρή, ανήθικη και καιροσκοπική Δύση. Η ελληνική ταυτότητα λοιπόν ορίζεται ως γνήσια, με ψυχή, ανόθευτη και ηθική. Ας μην λησμονούμε άλλωστε ότι με το να ορίζεις τον άλλο, ουσιαστικά τον τοποθετείς σε σχέση με κάποιον, δηλ. τον εαυτό. Η ταξινομική αυτή τακτική αποτελεί μάλλον έθος στην ελληνική κοινωνία, η οποία προσπαθεί να χαρτογραφήσει τα όρια της ταυτότητάς της («ανήκουμε στην Ανατολή ή στη Δύση»¹¹⁴²), άλλοτε με την πάση θυσία ταύτιση με το πρότυπο (Δύση) και άλλοτε με την προσφυγή σε μία ανατολική, μυστικιστική ιδιοπροσωπία.¹¹⁴³

Εν προκειμένω φαίνεται ότι η πνευματική Ανατολή υπερισχύει της «υλόφρονος» Δύσης. Ωστόσο, οι περισσότερες αναφορές στρέφονται γύρω από τον «καιροσκοπικό» ρόλο των «Μεγάλων Δυνάμεων» αναδεικνύοντας για μία ακόμη φορά την εξωγενή αιτιολόγηση της εκτιμώμενης παροντικής υστέρησης. Μιλώντας γενικότερα, και η στάση αυτή εγγράφεται σε μία μανιχαϊστική ερμηνεία της πραγματικότητας, η οποία εγκλωβίζεται σε δυστικά σχήματα στα οποία οδηγούν a priori σχηματισμοί προσφέροντας πολυεπίπεδες εξηγήσεις. Άλλωστε, και η συνωμοσιολογική ρητορική της ελληνικής κοινωνίας υποβαστάζεται από ένα ανάλογο ερμηνευτικό σχήμα, αλλά και η παραδειγματική ιστορική συνείδηση ουσιαστικά αφαιρεί την ιστορικότητα των γεγονότων, τα αποκαθαίρει από το ιδιάζον και μοναδικό και με μία προκρούστεια λογική οδηγείται στον θετικισμό.

Οι Δυτικοί λοιπόν, σύμφωνα με τις σχετικές αναφορές, υπηρετούν μόνο τα δικά τους συμφέροντα, αγνοώντας την ηθική και το δίκαιο. Οι μαθητές/-τριες δεν

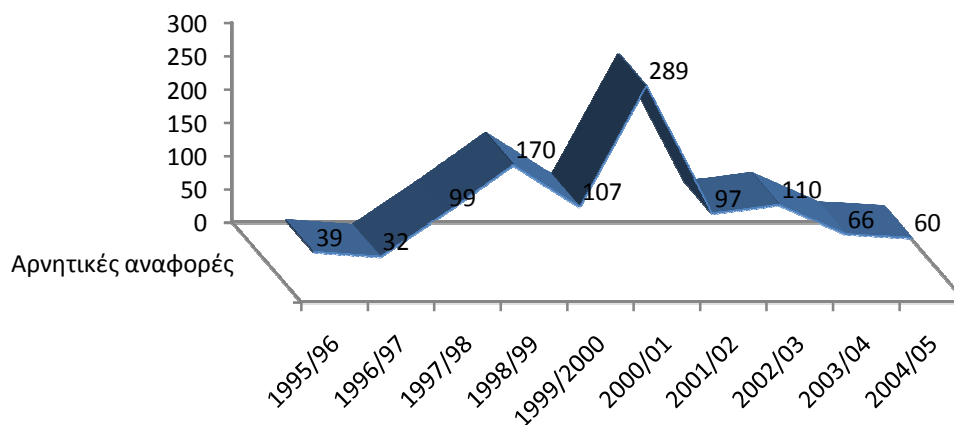
¹¹⁴¹ Ian Buruma and Avishai Margalit, «Occidentalism», *The New York Review of Books*, 17 Ιανουαρίου 2002.

¹¹⁴² Michael Herzfeld, «Hellenism and Occidentalism: The Permutations of Performance in Greek Bourgeois Identity», in James G. Carrier (ed.), *Occidentalism. Images of the West*, Clarendon Press, Oxford 1995, 218-33.

¹¹⁴³ Η αμφιθυμία αυτή και το πρόβλημα ταυτότητας ταλάνιζε τους/τις Έλληνες/-ίδες και τη δεκαετία του 1950. Σύμφωνα με έρευνες του 1957 και 1958, περίπου οι μισοί ερωτηθέντες (40,8 % και 52,4% αντίστοιχα) επέλεξαν την Ευρώπη ως την περιοχή στην οποία ανήκει η Ελλάδα, ενώ περίπου οι άλλοι μισοί τα Βαλκάνια. Βλ. Σχετικά Γιάννης Στεφανίδης, *ό.π.*, 79.

μπορούν ή δε θέλουν να αντιληφθούν την έννοια του πολιτικού ρεαλισμού και ερμηνεύουν τις διεθνείς σχέσεις αφοριστικά και υπό το πρίσμα μίας χριστιανικής ηθικής, ενώ και η εθνική ιστοριογραφία απέδιδε στην ανάληψη και αγνώμονα Δύση τα δεινά του έθνους.¹¹⁴⁴ Η κορύφωση των αρνητικών αναφορών εντοπίζεται την περίοδο 2000-01 και ενδεχομένως συνδέεται με τον πόλεμο στο Κόσσοβο και την αδικία που ένιωσαν οι μαθητές/-τριες για τον «αδελφό» σερβικό λαό. Βέβαια, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι σε κάθε σύνοδο της Βουλής των Εφήβων η διάρκεια και οι συμμετέχοντες/-ουσες διαφοροποιούνταν (ως προς τον αριθμό και την προέλευση) και αυτές οι μεταβλητές ίσως να επηρεάζουν τον αριθμό των σχετικών αναφορών.

Γράφημα 30. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Δύση γενικά" σε συνάρτηση προς το έτος

*Η Ελλάδα για χρόνια παρέμεινε ο πιστός σύμμαχος των Η.Π.Α., του ΝΑΤΟ και τώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τι κέρδισε όμως με όλη αυτή τη στάση;*¹¹⁴⁵

Από τη δημιουργία του πρώτου νεοελληνικού κράτους, αυτή είτε ελέγχεται από φερέφωνα ξένων δυνάμεων -κατανοητό, αφού ο αδύναμος σε στρατιωτική ισχύ, δεν έχει το δικαίωμα στις διαπραγματεύσεις επί ίσους όρους- είτε από άτομο που απέχουν πολύ από μια ψυχρή λογική. [...] Η ότι το

¹¹⁴⁴ Γιάννης Στεφανίδης, ό.π., 78.

¹¹⁴⁵ Πρακτικά 1997-98, 203.

παρελθόν μας καλύπτει απέναντι στις διεκδικήσεις μας, όπως π.χ. αυτή των Σκοπιανών ή ότι θα απαλλαγούμε από τις ξένες κατευθυντήριες παρεμβάσεις, χάρη στη θέλησή μας για περήφανη και δυναμική εξωτερική πολιτική;¹¹⁴⁶

Φαίνεται, όμως, ότι οι μεγάλες δυνάμεις κάνουν επιλεκτική χρήση του δικαιώματος για αυτοδιάθεση των λαών, όπως π.χ. πρόσφατα στο Κοσσυφοπέδιο, ενώ ταυτόχρονα αγνοούν επιδεικτικά ζητήματα, όπως το Κυπριακό.¹¹⁴⁷

Το ερώτημα που προκύπτει, είναι το εξής: Με τόσες εμφύλιες συγκρούσεις, τόσους τοπικούς πολέμους, τόσα εύφλεκτα σημεία σε ολόκληρο τον πλανήτη, γιατί έπρεπε να ξεκινήσουν όλα από τη Γιουγκοσλαβία; Μήπως, επειδή το πρόβλημα του Κοσσυφοπεδίου συμπίπτει χρονικά με το νέο δόγμα της συμμαχίας ή μήπως, επειδή οι Η.Π.Α. και οι σύμμαχοί τους κρίνουν επιλεκτικά;¹¹⁴⁸

Να επαναπροσδιοριστεί ο ρόλος του ΟΗΕ και να μην λειτουργεί πλέον ως φερέφωνο των Η.Π.Α. Γιατί έχει αποδυναμωθεί εξαιτίας της Αμερικής, που δεν τον υπολογίζει και έτσι, δεν μπόρεσε να αποτρέψει τον πόλεμο στο Ιράκ. Να μη ζούμε άλλο πια τον πόλεμο. Να μη βλέπουμε άμαχους να χάνονται. Σταματήστε επιτέλους τον πόλεμο και κάντε έναν πόλεμο που είναι ο μόνος δίκαιος: «ο πόλεμος εναντίον του πολέμου!!!».¹¹⁴⁹

Οι ισχυρές κυβερνήσεις, οι ηγέτες του πλανήτη, πρέπει να διαθέσουν πόρους και μέσα για την έκλειψη της πείνας και των άθλιων συνθηκών ζωής στις χώρες του τρίτου κόσμου, να απομακρυνθούν από τον εύκολο πλουτισμό, τη θεοποίηση του χρήματος, να σκύψουν μέσα τους και να αναλογιστούν τις καταστροφές που έχουν προκαλέσει και έτσι, επαναπροσδιορίζοντας τις αξίες τους, να ενεργήσουν με βάση τον παράγοντα άνθρωπο.¹¹⁵⁰

Πρέπει επιτέλους να κατανοήσουμε ότι -όπως είπε και κάποιος πρόεδρος της Δημοκρατίας- είμαστε έθνος ανάδελφο. Είμαστε μόνοι μας σε ένα εχθρικό και απαιτητικό περιβάλλον, σε πονηρούς και, δυστυχώς, "ου μενετούς" καιρούς.¹¹⁵¹

¹¹⁴⁶ Πρακτικά 1997-98, 216.

¹¹⁴⁷ Πρακτικά 1999-2000, 260.

¹¹⁴⁸ Πρακτικά 1998-99, 230.

¹¹⁴⁹ Πρακτικά 2003-04, 306.

¹¹⁵⁰ Πρακτικά 2003-04, 531.

¹¹⁵¹ Πρακτικά 1995-96, 148.

Στον άλλο πόλο του αντιδυτικισμού βρίσκεται η επίθεση προς τα ήθη και τον τρόπο ζωής των Δυτικών: τα υπέρτερα ελληνικά πνευματικά στοιχεία αντιπαρατίθενται στα «πεζά» και ψυχρά δήθεν μεγέθη της τεχνικοεπιστημονικής ανάπτυξης και των παραγωγικών δυνατοτήτων.

Για να μπορέσουμε, λοιπόν, να ανταποκριθούμε στη βαριά κληρονομιά μας, δεν είναι ανάγκη να αντιγράψουμε τα εκπαιδευτικά συστήματα της Ευρώπης και της Αμερικής που έδωσαν άριστους τεχνοκράτες -όχι, όμως, και πραγματικούς ανθρώπους-, αλλά να στραφούμε στις ρίζες μας, να εμπνευστούμε και να προβάλουμε το μοντέλο του ανθρωπισμού που θα είναι η απάντηση στη "ρομποτοποίηση" των πάντων.¹¹⁵²

Όταν οι πρόγονοί μας αξιώθηκαν να φυλάζουν Θερμοπύλες και να καταφέρουν πλήγματα ανεπανόρθωτα σε όλο κείνο το μωσαϊκό φυλών και ισχυρών, που επεδίωξαν να μολύνουν τη γη που μας ανήκει δικαιωματικά, και ενίσχυσαν την ιδέα της μεγάλης Ελλάδας, και αξίωσαν να ζήσουν οι Έλληνες σε ένα χώρο που τον απόκτησαν με κόπο, τον καλλιέργησαν με νου, τον διαφύλαξαν με σθένος, πώς εμείς στρεφόμεστε στα υποπροϊόντα του πολιτισμού της Δύσης, τα οποία, χωρίς να τα αφομοιώνουμε δημιουργικά σε σχέση με ταυτότητά μας, δεν κινδυνεύουμε να απολέσουμε την ίδια την υπόστασή μας;¹¹⁵³

Οι Έλληνες σέβονται και αγαπούν τη ζωή και τη δική τους και των άλλων, έχουν ιδανικά και οράματα για το μέλλον, κάτι που λείπει από τους κατοίκους άλλων προηγμένων, υποτίθεται, χωρών, που έχουν αφεθεί αβασάνιστα στο σύστημα για το οποίο κάποιοι άλλοι αποφασίζουν χωρίς τη συμμετοχή του πολίτη, που έχει γίνει πλέον αδιάφορος.¹¹⁵⁴

Όλοι μας βλέπουμε και ζούμε καθημερινά τις εντυπώσεις -θετικές και αρνητικές- του τουρισμού και η καθημερινή επαφή με τους ξένους μας επηρεάζει. Μιμούμαστε τους ξένους στα ήθη και στις συνήθειές τους, που όμως δεν ταιριάζουν στην ιδιοσυγκρασία ούτε στη φύση του Έλληνα. Μας

¹¹⁵² Πρακτικά 1999-2000, 233.

¹¹⁵³ Πρακτικά 1996-97, 196.

¹¹⁵⁴ Πρακτικά 1996-97, 511.

έχουν κατακλύσει ξένες επιγραφές, οι νέοι μας θέλουν να μιμούνται τα ξένα πρότυπα.¹¹⁵⁵

Στις σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές κοινωνίες της Δύσης που λειτουργούν με κεντρικό άξονα την επιδίωξη της μεγιστοποίησης και της συσσώρευση κεφαλαίων αποβλέπουν και τελικά αποτυγχάνουν, με τους ποικίλους μηχανισμούς που διαθέτουν, να εθίσουν το σημερινό άνθρωπο στην υπερβολική και αλόγιστη κατανάλωση.¹¹⁵⁶

Η ατέρμονη ομφαλοσκόπηση, σε συνδυασμό με τις βαυκαλιστικές υποσχέσεις των ιθυνόντων, μας έχουν μετατρέψει σε απολωλότα πρόβατα, καθοδηγούμενα από τους διαφθορείς μας, είτε αυτοί θεωρηθούν άτομα είτε *de facto* καταστάσεις, όπως για παράδειγμα ο ευρύτερα διαδεδομένος μιμητισμός, η δουλική μίμηση ξένων προτύπων και ο εξανδραποδισμός του αμιγούς ελληνικού πολιτισμού από το δυτικοευρωπαϊκό νεοσύστατο τρόπο ζωής.¹¹⁵⁷

Μπορεί αυτοί να έχουν υλική δύναμη και εξουσία, μπορούν να κάνουν ό,τι αυτοί θέλουν, όμως, εμείς έχουμε τη γνήσια ελληνική ψυχή, όπως η ψυχή του Παλαμά, του Σεφέρη, του Ελύτη, του Σαμαράκη. Όσο υπάρχουν τέτοιες ψυχές δεν διατρέχουμε κανέναν κίνδυνο.¹¹⁵⁸

Τα όπλα τους, βέβαια, δεν θα είναι η μπότα και το μαστίγιο, αλλά το μονοπώλιο της γνώσης, της πληροφορίας, της επιστήμης και της τεχνολογίας.¹¹⁵⁹

Συχνά, ο αντιδυτικισμός αυτός ενδύεται το μανδύα ενός φυλετικού εθνικισμού, ο οποίος μιλάει για την αθάνατη ελληνική ψυχή και την πλήρη σύγκρουση της με την νόηση, τη λογική της Δύσης. Οι αντιλήψεις αυτές μας φέρνουν στο νου τις ιδέες του ναζισμού, ο οποίος μιλούσε για τον πόλεμο εναντίον της Δύσης, των άψυχων και φιλελεύθερων κοινωνιών.¹¹⁶⁰ Η Έφη Γαζή ερμηνεύοντας το ιδεολογικό κλίμα μέσα από το οποίο αναδύθηκε η εθνικοφοροσύνη και το σύνθημα «Πατρίς, θρησκεία, οικογένεια» γράφει: «[...] ο Μακράκης ισχυριζόταν ότι ήταν προορισμένος από τον Θεό να σώσει τους ομόθησκούς του Έλληνες, να τους βοηθήσει ώστε να “δυνηθώσι τάχιστα και κάλλιστα να φέρωσιν εις πέρας το έργον του 1821” και να τους οδηγήσει στα πεπρωμένα του έθνους. Αυτά τα πεπρωμένα συνδέονταν με την απόρριψη της

¹¹⁵⁵ Πρακτικά 1996-97, 428.

¹¹⁵⁶ Πρακτικά 1997-98, 373.

¹¹⁵⁷ Πρακτικά 1998-99, 179.

¹¹⁵⁸ Πρακτικά 1998-99, 244.

¹¹⁵⁹ Πρακτικά 1999-2000, 284.

¹¹⁶⁰ Ian Buruma and Avishai Margalit, ό.π.

καταστροφικής επιρροής των δυτικών ιδεών και με τη δημιουργία μίας ιδανικής «χριστοπολιτείας», όπου θα κυριαρχούσαν οι αληθείς θρησκευτικές αξίες»¹¹⁶¹. Ουσιαστικά, ο αντιδυτικισμός της ελληνικής κοινωνίας αποτέλεσε το έδαφος στο οποίο άνθησε μέσω του ηθικού πανικού και εδραιώθηκε το σχετικό σύνθημα. Εκδηλώσεις οξιντενταλισμού πρέπει να θεωρηθούν και οι αντιδράσεις για τη μη αναγραφή του θρησκευάτος στις αστυνομικές ταυτότητες, αλλά και οι συγκεντρώσεις για το μακεδονικό ζήτημα. Η εκτιμούμενη προνομιακή σχέση της Ελλάδας με την πνευματική πρωτοκαθεδρία δεν διαφέρει και πολύ από αντιλήψεις της δεκαετίας του 1950, όπως αυτές που διατυπώνονται σε ένα ευπώλητο περιοδικό της εποχής, (*Ηλιος*) και το οποίο έλαβε την έγκριση του Υπουργείου Παιδείας ως επίσημου διδακτικού βοηθήματος: «Καμμία άλλη Χώρα της γης διέθετε δυστυχώς ή ευτυχώς την ταραχώδη Ιστορίαν μας, όπως ουδεμία άλλη Χώρα της γης δύναται σοβαρώς να διεκδικήση υπέρ αυτής το μέγαν προνόμιον της πνευματικής Ηγεσίας της Ανθρωπότητας που ήτο, ... είναι προνόμιον αναφαίρετον της αιώνιας Ελλάδος»¹¹⁶².

*Η στρατευμένη Εκκλησία του Χριστού, γιατί σε Αυτόν ανήκει, όπου οι ιεράρχες είναι απλοί υπηρέτες, δικαίως ξεσηκώθηκε για το θέμα των ταυτοτήτων, αλλά εσφαλμένα δόθηκε στο θέμα τέτοια έκταση. Ο ξεσηκωμός έπρεπε να γίνει εφ' όλης της ύλης. Η Δύση τείνει να εξαφανίσει ό,τι πιο γνήσιο, ό,τι πιο ελληνικό, ό,τι πιο καθαρό και διαχρονικό, τον ελληνικό πολιτισμό. Το θρήσκευμα είναι μόνο η αρχή. Έπεται ο γάμος, αλλά το κυριότερο, η εξαφάνιση της γλώσσας. Το αρχαιότερο αλφάβητο τείνει να αντικατασταθεί με λατινικούς χαρακτήρες, χάνοντας την αυθεντικότητά του. Όλοι οι Έλληνες Ορθόδοξοι, ως ακρίτες του πολιτισμού, επιβάλλεται να αγωνιστούν. Όλοι είμαστε Εκκλησία, με κεφαλή τον Χριστό, ανεξάρτητα αν, σκοπίμως ή όχι, το ιερατείο ξεχωρίζει από τον λαό.*¹¹⁶³

*Το χαμηλό επίπεδο της παιδείας, η ξενομανία και ο μιμητισμός των νεοελλήνων, η υιοθέτηση ξένων προτύπων, η εισβολή ξένων εμπορικών προϊόντων, όπως, επίσης, η πλύση εγκεφάλου από τα Μ.Μ.Ε., οδηγούν στη φθορά της γλώσσας μας, στην οικονομική και πολιτιστική εισβολή των ισχυρών χωρών και στην εξυπηρέτηση των οικονομικών σκοπιμοτήτων των Μ.Μ.Ε., με αποτέλεσμα την τριβή της εθνικής μας ταυτότητας.*¹¹⁶⁴

¹¹⁶¹ Έφη Γαζή, ό.π., 52.

¹¹⁶² Παρατίθεται από τον Γιάννη Στεφανίδη, ό.π., 72.

¹¹⁶³ Πρακτικά 2000-01, 159.

¹¹⁶⁴ Πρακτικά 2000-01, 215.

Οι συγκριτικά λίγες θετικές αναφορές περιστρέφονται γύρω από την υλική και οικονομική πρόοδο της Δύσης, η οποία δεν παύει να αποτελεί τροχιοδεικτικό βλήμα για την «υπανάπτυκτη» Ελλάδα και από το ρόλο που καλούνται να διαδραματίσουν οι διεθνείς οργανισμοί για την επούλωση των «ελληνικών πληγών».

Καταγγελία κάθε ενέργειας, που θέτει σε κίνδυνο την ομαλή διαβίωση των Ελλήνων μέσω του Ο.Η.Ε., της Ευρωπαϊκής Ένωσης της διεθνούς αμνηστίας. Οικονομική βοήθεια από το ελληνικό κράτος και κίνητρα, για να μείνει εκεί ο ελληνικός πληθυσμός. Και τέλος, τα στοιχεία του αρχαιοελληνικού πολιτισμού και του Βυζαντινού να μπουν κάτω από τη προστασία διεθνών οργανισμών, όπως παραδείγματος χάριν η Ουνέσκο.¹¹⁶⁵

Μαζί με την ενεργό και έμπρακτη, πάνω από όλα, βοήθεια του Ο.Η.Ε. και της Ευρώπης να παλέψουμε για τη δίκαιη λύση του κυπριακού.¹¹⁶⁶

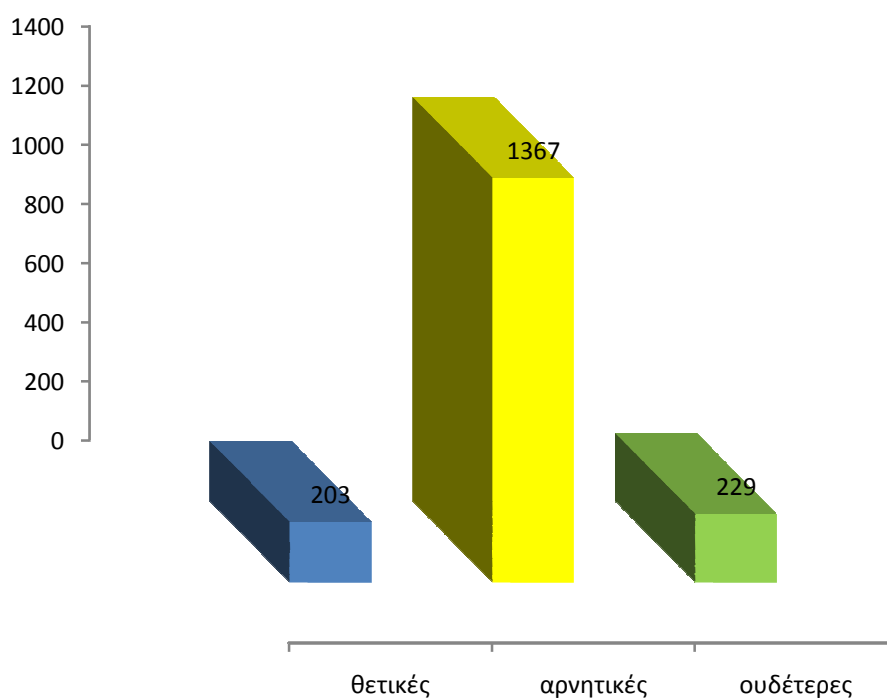
¹¹⁶⁵ Πρακτικά 1996-97, 183.

¹¹⁶⁶ Πρακτικά 2000-01, 628.

Γ.3.13: Η.Π.Α.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο αντιδυτικισμός σε μεγάλο βαθμό συμπίπτει με τον αντιαμερικανισμό, χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται. Αναμενόμενα λοιπόν ο αριθμός των αρνητικών αναφορών είναι συντριπτικά υψηλότερος από αυτόν των θετικών.

Γράφημα 31. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Η.Π.Α."

Αν και σήμερα φαντάζει μάλλον φυσικός και αυτονόητος στον κοινό νου ο αντιαμερικανισμός της ελληνικής κοινωνίας, ο Γιάννης Στεφανίδης με τρόπο διεισδυτικό και σαφή ερμηνεύει τη στάση αυτή ως αποτέλεσμα κυρίως του Κυπριακού ζητήματος: η άρνηση των Η.Π.Α. στο ελληνικό σχέδιο του 1957 ερέθισε τα αντιδυτικά και κυρίως τα αντιαμερικανικά αντανακλαστικά της ελληνικής κοινωνίας, ενώ τη δεκαετία του 1960 η αντιαμερικανική ρητορεία σφράγισε και τον επίσημο πολιτικό λόγο, με μία ταυτόχρονη φιλοσοβιετική στροφή. Έτσι, ενώ τη δεκαετία του 1940 οι Η.Π.Α. προβαλλόταν ως η ηγέτιδα δύναμη του ελεύθερου κόσμου, και ο αντιαμερικανισμός είχε μία περιθωριακή, αριστερή θέση στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, την επόμενη δεκαετία και κυρίως την μεθεπόμενη το αμερικανικό είδωλο κατέπεσε¹¹⁶⁷. Αλλά και στις επόμενες δεκαετίες και ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1980 η κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου είχε καταστήσει

¹¹⁶⁷ Γιάννης Στεφανίδης. *ό.π.*, 279-388.

τον αντιαμερικανισμό «σημαία» της προεκλογικής του ρητορικής. Φαίνεται ότι πλέον ότι το πολιτισμικό στερεότυπο του «νεόπλουτου», «υλιστή», «απολίτιστου» και «καιροσκόπου» Αμερικανού έχει εγγραφεί στο συλλογικό υποσυνείδητο, ενώ δεν λείπουν και μία ρατσιστική/υποτιμητική χροιά σε κάποιες αναφορές.

Είναι ξεκάθαρος ο ρόλος που παίζουν τα ιμπεριαλιστικά κράτη και οι ιμπεριαλιστικοί οργανισμοί, όπως οι Η.Π.Α., το ΝΑΤΟ και η Ευρωπαϊκή Ένωση, που στόχο έχουν να κυριαρχήσουν οικονομικά στα Βαλκάνια. Αυτοί είναι τελικά, που υποδαύλιζαν τις διαφορές ανάμεσα στους βαλκανικούς λαούς και αναβιώνουν τον εθνικισμό και σωβινισμό.¹¹⁶⁸

Φυσικό είναι, λοιπόν, το ερώτημα. Γιατί, και μέχρι τότε; Είναι δύσκολο να πει κανείς τι θα γίνει παραπέρα, γιατί οι ρίζες του κυπριακού δράματος περιπλέκονται με τα στρατιωτικά συμφέροντα των Η.Π.Α. και του ΝΑΤΟ. Πίσω από την ανυποχώρητη στάση της Τουρκίας βρίσκονται οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, που οργάνωσαν τα τραγικά γεγονότα του 1974. Αυτοί ενθαρρύνουν τον τουρκικό επεκτατισμό και παρεμποδίζουν τη δίκαιη λύση του Κυπριακού.¹¹⁶⁹

Όσον αφορά το Κυπριακό, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με το σοβαρό ενδεχόμενο διχοτόμησης του νησιού. Εδώ είναι πάλι ξεκάθαρος ο αμερικανός παράγοντας, ο οποίος θέλει τη διχοτόμηση, ώστε να επεμβαίνει ως επιδιαιτητής των διαφορών ανάμεσα στις δύο κοινότητες.¹¹⁷⁰

Είναι απαράδεκτο, λαοί με μικρότερο δείκτη νοημοσύνης, όπως π.χ. οι Αμερικανοί να μας συντρίβουν, ενώ μπορούμε να πρωταγωνιστήσουμε.¹¹⁷¹

Δεν πιστεύω ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες, που έχουν μια ιστορία μόνο 200 χρόνων, μπορούν να συγκριθούν με τον ευρωπαϊκό χώρο, όπου οι λαοί προέρχονται από την αρχαιότητα και γνωρίζουν πολύ καλύτερα τα πράγματα.¹¹⁷²

Είναι εκείνοι που, προφανώς, με τις μυστικές τους υπηρεσίες κρύβονται πίσω από τις μάσκες τρομοκρατικών οργανώσεων, όπως της 17ης Νοέμβρη και, ταυτόχρονα, είναι εκείνοι που κατηγορούν την Ελλάδα μας και την θέτουν

¹¹⁶⁸ Πρακτικά 1997-98, 207.

¹¹⁶⁹ Πρακτικά 1998-99, 207.

¹¹⁷⁰ Πρακτικά 1997-98, 208.

¹¹⁷¹ Πρακτικά 1998-99, 185.

¹¹⁷² Πρακτικά 1998-99, 348.

ανίκανη να αντιμετωπίσει τέτοιες καταστάσεις. Οι ίδιοι είναι δολοφόνοι και το απέδειξαν πέρσι με τους αλληπάλληλους βομβαρδισμούς του ΝΑΤΟ.¹¹⁷³

Θα πρέπει κάποτε να σταματήσει η αυτοκρατορική αλαζονεία των Η.Π.Α., που κατάφερε να μετατρέψει την πολιτική σε συνέχιση του πολέμου με άλλα μέσα και όχι το αντίθετο. Το Διεθνές Δικαστήριο θα πρέπει να τιμωρήσει τους Μπους και Μπλερ, ως τρομοκράτες. Ο Ο.Η.Ε. δεν πρέπει να προτρέψει τα μέλη του να στείλουν στρατό στο Ιράκ και να συμβάλουν οικονομικά, καθώς κάτι τέτοιο θα νομιμοποιούσε τον πόλεμο και την κατάληψη του Ιράκ.¹¹⁷⁴

Βέβαια, δεν λείπουν και οι θετικές αναφορές, οι οποίες εκδηλώνουν έναν θαυμασμό για τα υλικά αγαθά του αμερικανικού πολιτισμού, αλλά κυρίως εκφράζουν τη συμπάθειά τους για τα θύματα της τρομοκρατικής επίθεσης της 11^{ης} Σεπτεμβρίου.

Σε χώρες με τεράστια παράδοση στο χώρο αυτό, όπως Ρωσία, Αγγλία, Η.Π.Α., οι σπουδαστές είναι εσώκλειστοι σε ειδικό σχολείο δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, όπου μαθαίνουν και ασκούνται στην τέχνη τους. Εδώ, πρέπει να μοιράσουμε τη μέρα μας στο σχολείο, στο φροντιστήριο, στις ξένες γλώσσες και στο χορό. Έτσι χάνουμε πολύτιμο χρόνο στο πέρα δώθε, με αποτέλεσμα τη μειωμένη απόδοση σε όλα αυτά με τα οποία ασχολούμαστε.¹¹⁷⁵

Γίνεται εμφανές, ότι ο νόμος αυτός δεν καλύπτει τις ανάγκες των ατόμων με αναπηρία ακοής και όρασης. Αντίθετα, στις Η.Π.Α. έχει υιοθετηθεί το σύστημα του υποτιτισμού σε όλα τα προγράμματα ειδήσεων, δημοφιλή σήριαλ, αθλητικά προγράμματα και δελτία καιρού.¹¹⁷⁶

Η τεχνολογία αυτών των μορφών ενέργειας μας έρχεται από την Αμερική και τη Δυτική Ευρώπη, το λεγόμενο know how είναι εισαγόμενο, γι' αυτό είναι και πανάκριβο.¹¹⁷⁷

Τέλος, ας γυρίσουμε το βλέμμα προς την Αμερική, που περνά τη δική της τραγωδία και να της θυμίσουμε ότι και εμείς πονέσαμε και πονάμε για τους δικούς μας νεκρούς, αγνοούμενους και για μια πατρίδα μοιρασμένη στα δυο.¹¹⁷⁸

¹¹⁷³ Πρακτικά 1999-2000, 548.

¹¹⁷⁴ Πρακτικά 2002-03, 255.

¹¹⁷⁵ Πρακτικά 2002-03, 481.

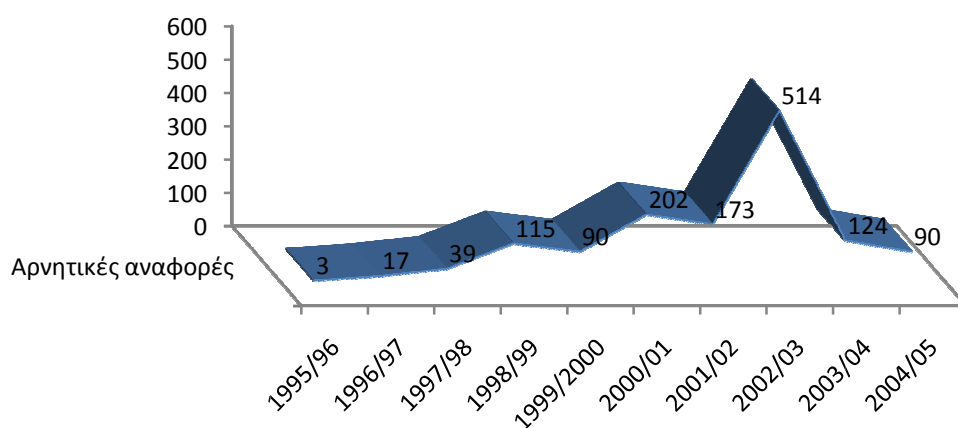
¹¹⁷⁶ Πρακτικά 2003-04, 436.

¹¹⁷⁷ Πρακτικά 1997-98, 434.

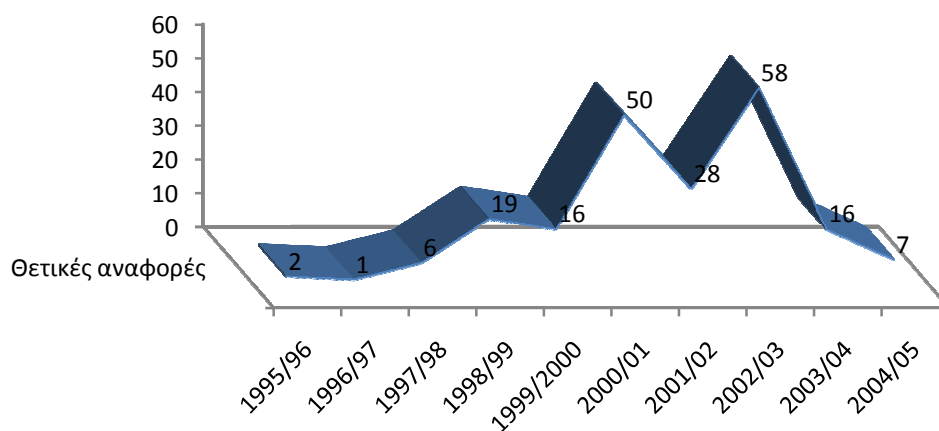
¹¹⁷⁸ Πρακτικά 2000-01, 234.

Οι αρνητικές κοινωνικές αναπαραστάσεις για τις Η.Π.Α. συμπλέουν σε μεγάλο βαθμό με τον αντιδυτικισμό, αλλά και τα αντιβρετανικά αισθήματα, και όλα αυτά υπακούουν σε μία κοινή λογική: την πεισματική άρνηση να αναγνωριστεί η αντίξοχη διεθνής πραγματικότητα, την αδυναμία συνειδητοποίησης της περιορισμένης επιρροής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, την αναζήτηση ενός ρόλου ανάλογου με αυτόν της αυτοανακηρυγμένης σπουδαιότητας του κλασικού παρελθόντος και ως εκ τούτου την ανάγκη αναζήτησης αποδιοπομπαίων τράγων ως αντίδοτου στη συλλογική απογοήτευση.

Γράφημα 32. Κατανομή αρνητικών αναφορών στην υποκατηγορία "Η.Π.Α." σε συνάρτηση προς το έτος

Γράφημα 33. Κατανομή θετικών αναφορών στην υποκατηγορία "Η.Π.Α." σε συνάρτηση προς το έτος

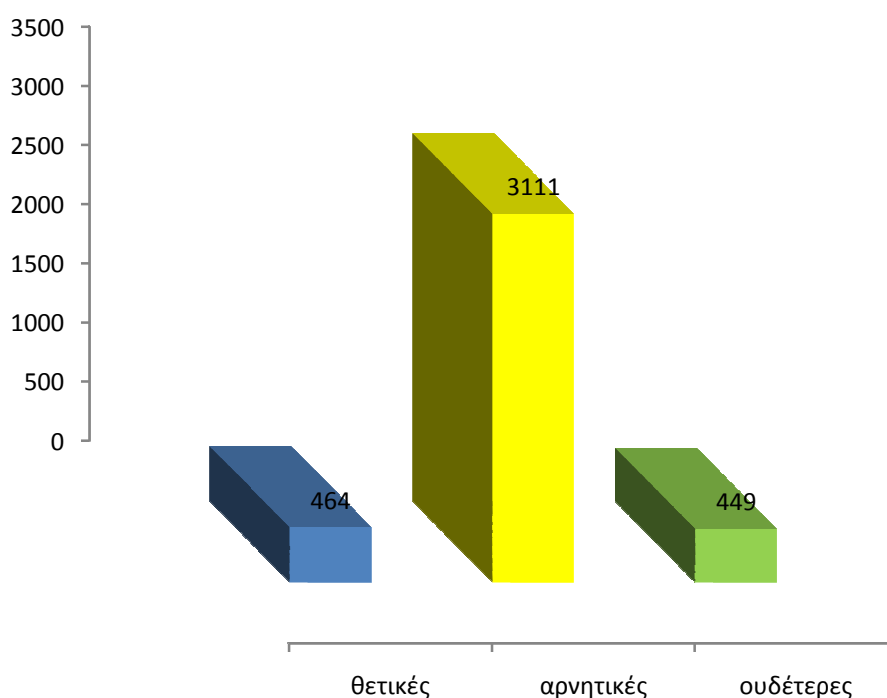

Η συχνότητα αναφορών, και των δύο κατευθύνσεων, συγκεντρώνονται κυρίως τον Σεπτέμβρη του 2003, δηλαδή ακριβώς δύο χρόνια από την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001. Η διαπίστωση αυτή, σε αντίθεση με μία επιμέρους υπόθεση, μας υπενθυμίζει ότι πρέπει πάση θυσία να αποφεύγεται οποιαδήποτε προσπάθεια νομοτελειακής ερμηνείας των ανθρωπίνων συμπεριφορών.

Γ.3.14: ΤΟΥΡΚΙΑ

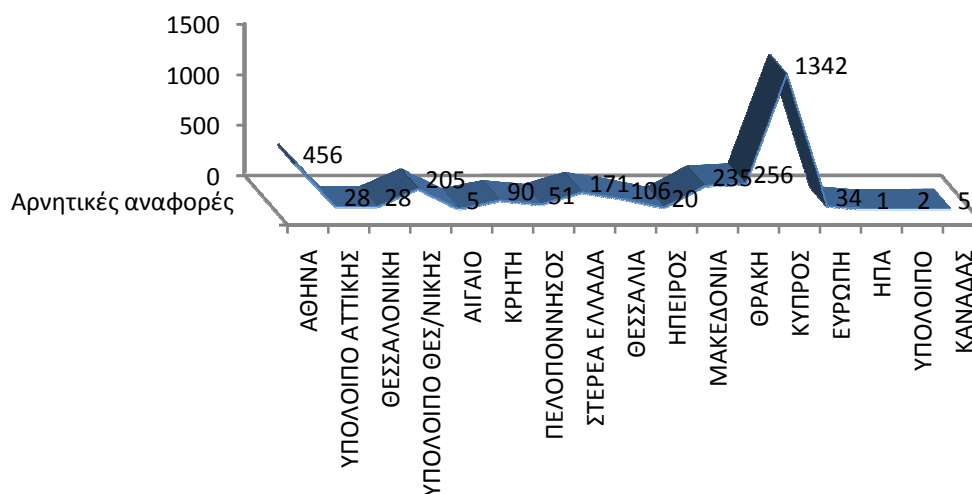
Μία από τις βασικότερες υποθέσεις εργασίας επιβεβαιώνεται από την παρούσα έρευνα: η Τουρκία αποτελεί την ετερότητα αναφοράς για του μαθητές/-τριες της έρευνας¹¹⁷⁹. Η διαπίστωση αυτή, αλλά και η σχετική υπόθεση εργασίας, μας επιτρέπει να συνδέσουμε τα πορίσματα αυτά με προηγούμενες έρευνες στα σχολικά εγχειρίδια, αλλά και στην ελληνική κοινωνία ή σε υποομάδες της (μαθητές, εκπαιδευτικοί).

Γράφημα 34. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Τουρκία"

¹¹⁷⁹ Αρνητικά προσλαμβάνονται οι Τούρκοι και στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της Π.Γ.Δ.Μ., της Βουλγαρίας και της Αλβανίας. Βλ. σχετικά P. Xochellis, A. Kapsalis, A. Andreou, A. Ismirliadou, D. Loukidou, K., Bonides, S. Hatzosavvides, ό.π.

Γράφημα 35. Κατανομή αρνητικών αναφορών στην υποκατηγορία "Τουρκία" σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Προτού αναλύσω και σχολιάσω τα ερευνητικά πορίσματα σε αυτή τη θεματική κατηγορία, κρίνω σκόπιμο να κάνω μία μικρή αναδρομή σε προηγούμενες έρευνες, οι οποίες εάν ιδωθούν συνολικά συμπληρώνουν και ενισχύουν την εικόνα που έχει σχηματίσει η επιστημονική έρευνα αναφορικά με την εικόνα των Ελλήνων/-ίδων για την Τουρκία. Τα αποτελέσματα της έρευνας πεδίου που διεξήγαγαν οι Θάλεια Δραγώνα, Γεράσιμος Κουζέλης και Νέλλη Ασκούνη έδειξε ότι οι έλληνες/-ίδες εκπαιδευτικοί θεωρούν τους Τούρκους ως επιθετικούς και τους «λιγότερο» Ευρωπαίους, ενώ κρίνουν σε ποσοστό 42% ότι η τουρκική κουλτούρα δεν έχει επηρεάσει καθόλου την σύγχρονη ελληνική¹¹⁸⁰.

Η έρευνα των Μαντόγλου, Φερεντίνου και Παχουλίδη (2003) έδειξε ότι οι Ελλαδίτες και οι Ελληνοκύπριοι συνδέουν την Τουρκία με γεγονότα πολέμου, σκλαβιάς και καταστροφών, τα οποία γεννούν συναισθήματα θλίψης, μίσους, πόνου, απογοήτευσης και αηδίας¹¹⁸¹. Η Τουρκία είναι συνυφασμένη με αρνητικές εικόνες και συναισθήματα και γενικότερα με μία αρνητική στατική εικόνα, γεγονός που αποτελεί τροχοπέδη σε οποιαδήποτε προσπάθεια επαναπροσέγγισης, ενώ έτσι διαιωνίζεται ένας κύκλος εκδίκησης. Η καθήλωση στο τραυματικό και επίμαχο και η αδυναμία εργασίας πένθους από την μία και το καθήκον μνήμης από την άλλη αγκιστρώνει και εγκλωβίζει αυτόν που πενθεί. Η παθογένεια αυτή αποτελεί προσίδιο στοιχείο στην ιστορική σκέψη

¹¹⁸⁰ Θάλεια Δραγώνα, Γεράσιμος Κουζέλης και η Νέλλη Ασκούνη, ό.π., 220-82.

¹¹⁸¹ Άννα Μαντόγλου, ό.π., 202-03.

των κυπρίων μαθητών/-τριών και ο υψηλός αριθμός αρνητικών αναφορών αποτελεί μία ένδειξη αυτής της παθογένειας. Είναι επίσης χαρακτηριστικό αυτής της καθήλωσης το γεγονός ότι οι αρνητικές αναφορές διαχέονται σε όλες τις επιτροπές (μορφωτικών υποθέσεων, εξωτερικών, οικονομικών, κοινωνικών, δημόσιας τάξης και εμπορίου). Η αίσθηση που αποκομίζει ο ερευνητής είναι αυτή μίας εμμονής και μίας επίμονης και ανελαστικής μνήμης που δεν αφήνει το υποκείμενο να ξεφύγει, λησμονώντας το τραύμα, και να συνεχίσει στο μέλλον. Αντί του θρήνου κυριαρχεί η μελαγχολία. Οι διαπιστώσεις αυτές συνδέονται οργανικά με τα πορίσματα της προκείμενης έρευνας με αυτά του Μιχαλίνου Ζεμπύλα σύμφωνα με τα οποία η καθημερινή σχολική κουλτούρα στα ελληνοκυπριακά σχολεία αναπαράγει το μίσος για την τουρκοκυπριακή μειονότητα¹¹⁸². Το εκ πρώτης όψεως παράδοξο είναι ότι όσοι είχαν βιωματική – οργανική εμπειρία με την τουρκική εισβολή και την προ αυτής κατάσταση δείχνουν ανεκτικότεροι σε μία προσπάθεια επαναπροσέγγισης, ενώ η προσθετική μνήμη των επιγόνων μέσα από δυστικές σχηματοποιήσεις εκδηλώνει εντονότερη δυσανεξία και κυρίως άρνηση. Συνεργός στην παθογένεια αυτή είναι και η τεχνολογία της επίσημης και θεσμικής μνήμης, η οποία αναπαράγει μία παγιωμένη και κατά συνέπεια οριστική και ανέκκλητη εικόνα για τον εχθρικό άλλο και έτσι δυσχεραίνει κάθε αναστοχαστική προσέγγιση για την ετερότητα. Η ιστορική κουλτούρα στην περίπτωση αυτή αποτελεί τροχοπέδη για την ανέλιξη της ιστορικής συνείδησης και την προσέγγιση της γενετικής νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου.

Σύμφωνα με έρευνες του Ευρωβαρόμετρου το 2003 και 2005, η Τουρκία αποτελεί την ετερότητα αναφοράς για τους Έλληνες/-ίδες. Ειδικότερα, το 2003 το 76% των Ελλήνων ερωτηθέντων εκφράζονται αρνητικά στην προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ενώ το 2005 το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν στο 70%. Στην τελευταία έρευνα το 76% των Ελλαδιτών και το 91% των Ελληνοκυπρίων εκτιμούν ότι η Τουρκία δεν ανήκει από ιστορικής άποψης στην Ευρώπη, ενώ το 67% και το 74% των προαναφερομένων ομάδων θεωρούν ότι οι πολιτισμικές διαφορές με την Τουρκία είναι τέτοιες που δεν επιτρέπουν την ευρωπαϊκή προσέγγιση.

Πέραν από τις έρευνες της κοινής γνώμης, η ανάλυση των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων δείχνει τον εθνοκεντρισμό που τα διατρέχει και ο οποίος υλοποιείται και μέσω της αρνητικής αξιολόγησης της ετερότητας, και κυρίως της Τουρκίας. Ειδικότερα, στην έρευνα υπό την επιμέλεια της Θάλειας Δραγώνα και Άννας Φραγκουδάκη¹¹⁸³ του

¹¹⁸² Michalinos Zembylas, Constadina Charalambous, Panayiota Charalambous, Panayiota Kendeou, "Promoting Peaceful Coexistence in Conflict-ridden Cyprus: Teachers' Difficulties and Emotions towards a New Policy Initiative", *Teaching and Teacher Education*, 27 (2011) 332-41.

¹¹⁸³ Θάλεια Δραγώνα και Άννα Φραγκουδάκη (επιμ.), ό.π.

Ηρακλή Μήλλα¹¹⁸⁴ αλλά και σε αυτήν του Νίκου Άχλη¹¹⁸⁵ και της Μαρίας Κελεπούρη¹¹⁸⁶ οι σχετικές αναφορές είναι ρητά ή υπόρρητα αρνητικά χρωματισμένες. Οι κατεξοχήν εθνικοί άλλοι είναι φιλοπόλεμοι, αλαζόνες, απάνθρωποι, βάνασοι, ύπουλοι· συνδέονται με πολεμικά γεγονότα, σφαγές, λεηλασίες. Η τουρκική κουλτούρα ελάχιστα έχει επιδράσει στη διαμόρφωση των σύγχρονων Ελλήνων, ενώ γίνεται προσπάθεια να αποσιωπηθεί ή να υποβαθμισθεί οποιοδήποτε κοινό στοιχείο των Ελλήνων με τους Τούρκους.

Οι αναφορές που αποδελτιώθηκαν δεν μετατοπίζουν κατ' ελάχιστο την εικόνα για τους Τούρκους, ενισχύοντας την άποψη ότι η αρνητική εικόνα έχει πλέον εγγραφεί στο συλλογικό υποσυνείδητο. Πρέπει, ωστόσο να τονισθεί και πάλι ότι για τους ελληνοκύπριους/-ιες μαθητές/-τριες η πρόσληψη αυτή παρουσιάζει μεγαλύτερη ένταση και σχετίζεται κυρίως με την τουρκική εισβολή το 1974, ενώ για τους υπόλοιπους σχετίζεται και με την περίοδο της οθωμανικής κατοχής η οποία προσλαμβάνεται ως βασική αιτία της ατελούς εκκοσμίκευσης του ελληνικού κράτους και της αδυναμίας προόδου.

Θα ήθελα να πω ότι οι διαφορές μας με τους Τούρκους είναι τεράστιες και μακροχρόνιες. Αν, λοιπόν, οι νεότερες γενιές καταφέρουν να ξεπεράσουν τις ηθικές και εθνικές διαφορές που μας χωρίζουν, γιατί εμείς δεν μπορούμε να ξεχάσουμε, αφού η γενιά μας έχει ζήσει την καταστροφή και οι γονείς μας έχουν ζήσει την κατοχή του Αττίλα και έχουν καταφέρει να υπερβούν αυτά τα προβλήματα, πιστεύω πως δε θα μπορούν να ξεπεράσουν τα οικονομικά προβλήματα που μας χωρίζουν.¹¹⁸⁷

Σχετικά τώρα με την Τουρκία. Η αναβίωση του τουρκικού επεκτατισμού στο Αιγαίο επιβάλλει την αναπροσαρμογή της αμυντικής πολιτικής της χώρας μας, με ταυτόχρονη δέσμευση περισσότερων οικονομικών πόρων για τον εξοπλισμό των Ενόπλων Δυνάμεων.¹¹⁸⁸

¹¹⁸⁴ Ηρακλής Μήλλας, ό.π., 306.

¹¹⁸⁵ Νίκος Άχλης, *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983.

¹¹⁸⁶ Μαρία Κελεπούρη, ό.π., Συμπεράσματα.

¹¹⁸⁷ Πρακτικά 1999-2000, 416.

¹¹⁸⁸ Πρακτικά 1995-96, 128.

Η Ελλάδα, εκείνη την εποχή, είχε να αντιμετωπίσει την επεκτατική πίεση της Τουρκίας στην Κύπρο και στο Αιγαίο, με αποτέλεσμα να μην αντιληφθεί τον κίνδυνο που θα ακολουθούσε.¹¹⁸⁹

Πώς μπορούν να μιλούν για δίκαιη κτήση, όταν τα απέκτησαν με αντάλλαγμα πολύτιμα δώρα, με τις ευχές του Σουλτάνου, ενός βάρβαρου και αλλόθρησκου κατακτητή;¹¹⁹⁰

Γίνεται μεθοδευμένη προσπάθεια εκτουρκισμού μίας μειονότητας, των Πομάκων. Οι Τούρκοι, ενισχύοντάς τους, οικονομικά κυρίως, προσπαθούν και με αυτόν τον τρόπο να απομακρύνουν τους κατοίκους της Θράκης.¹¹⁹¹

Μία άλλη διαπίστωση που έχω κάνει σχετικά με τον ελληνικό τουρισμό είναι ότι η Τουρκία προσπαθεί να αποσπάσει μέρος από τους ξένους, που προορισμό τους έχουν την Ελλάδα, προσφέροντας πιο χαμηλές τιμές.¹¹⁹²

Άλλη αιτία της ξενομανίας είναι η τουρκική κυριαρχία και οι συνεχείς πόλεμοι ως τα μέσα του αιώνα μας, που καθήλωσαν κυριολεκτικά τη χώρα μας οικονομικά πιο χαμηλά και από τις ίδιες τις δυνατότητες του λαού μας, ώστε, για να ορθοποδήσουμε και να γίνουμε υπολογίσιμοι στο διεθνή χώρο, πρέπει να πάρουμε στοιχεία δυτικής προέλευσης.¹¹⁹³

Να παραχωρηθεί η βάση "ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ" της Πάφου στη στάθμευση ελληνικών αεροπλάνων F16, τα οποία θα μπορούν να πλήξουν από εκεί την τουρκική ενδοχώρα.¹¹⁹⁴

Ποιος, λοιπόν, από τους ισχυρούς της γης θέλει να δώσει μια εξήγηση, ποιος μπορεί να μας πει πότε θα ξηλωθούν τα συρματοπλέγματα, πότε θα σπάσουν τα δεσμά και θα φύγουν για πάντα οι βάρβαροι ανατολίτες; Ας πάντουν πια με την ανοχή τους να επιβραβεύουν τα εγκλήματα του Αττίλα!¹¹⁹⁵

Διεθνής καταγγελία της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία (ενάντια στους Έλληνες, στους Κούρδους, στους δημοσιογράφους).

¹¹⁸⁹ Πρακτικά 2004-05, 262.

¹¹⁹⁰ Πρακτικά 1996-97, 178.

¹¹⁹¹ Πρακτικά 1997-98, 326.

¹¹⁹² Πρακτικά 1998-99, 484.

¹¹⁹³ Πρακτικά 1999-2000, 345.

¹¹⁹⁴ Πρακτικά 2000-01, 216.

¹¹⁹⁵ Πρακτικά 2001-02, 239.

*Έτσι θα καταστεί η Τουρκία αναξιόπιστη, οπισθοδρομική και βάρβαρη χώρα, αδύναμη να εμφανιστεί στο διεθνή χώρο το 2000.*¹¹⁹⁶

*Ωστόσο, αναλογιστείτε, πού θα βρισκόταν η Τουρκία σήμερα χωρίς την άμμογα δικτυωμένη προπαγάνδα της, χωρίς τη συστηματική εξολόθρευση αντιφρονούντων, χωρίς τη συστηματική παραπλάνηση του αμόρφωτου και απαίδευτου τουρκικού λαού.*¹¹⁹⁷

Οι θετικές αναφορές, περισσότερο ή λιγότερο, αναφέρονται στο μέλλον και σε μία προσπάθεια προσέγγισης των δύο λαών. Και στην περίπτωση αυτή η αρνητική ιστορική εικόνα είναι αποδεκτή και απλώς εκφράζεται η θέληση βελτίωσης των διμερών σχέσεων.

*Οι περισσότεροι σύνεδροι ως ένα βαθμό κινούνται σε έναν εθνικισμό. Εγώ άκουγα για Έλληνες Ατίλες, για επιθετική πολιτική κι άλλα. Δηλαδή, η Τουρκία είναι το αντίπαλο δέος. Εγώ πιστεύω σε μια προσπάθεια προσέγγισης Τουρκίας Ελλάδας και γενικότερα των βαλκανικών λαών.*¹¹⁹⁸

*Ολοκληρώνοντας θα ήθελα να επισημάνω πως δεν υιοθετώ μια απαισιόδοξη στάση απέναντι στην επικοινωνία Ελλάδας-Τουρκίας. Ελπίζω να πέσουν τα τείχη του πολέμου. Θέλω να αισθάνομαι ασφαλής. Όμως, αυτές οι προσδοκίες μου γίνονται απαίτηση για ουσιαστικό διάλογο.*¹¹⁹⁹

*Όσον αφορά στο Κυπριακό, στο οποίο κατά κόρον αναφέρθηκαν πολλοί, πρέπει να πω ότι αισθάνομαι ότι προσπαθούν όλοι να με πείσουν ότι οι Έλληνες είναι οι καλοί άνθρωποι και θέλουν να λυθεί το Κυπριακό, ενώ όλοι οι Τούρκοι είναι κακοί άνθρωποι και θέλουν την Κύπρο δική τους. Επ' αυτού θέλω να πω ότι κακοί Τούρκοι υπάρχουν όσο υπάρχουν και κακοί Έλληνες. Λες και μόνο Έλληνες και Κύπριοι σκοτώθηκαν στους πολέμους που έχουν γίνει.*¹²⁰⁰

¹¹⁹⁶ Πρακτικά 1996-97, 226.

¹¹⁹⁷ Πρακτικά 1997-98, 217.

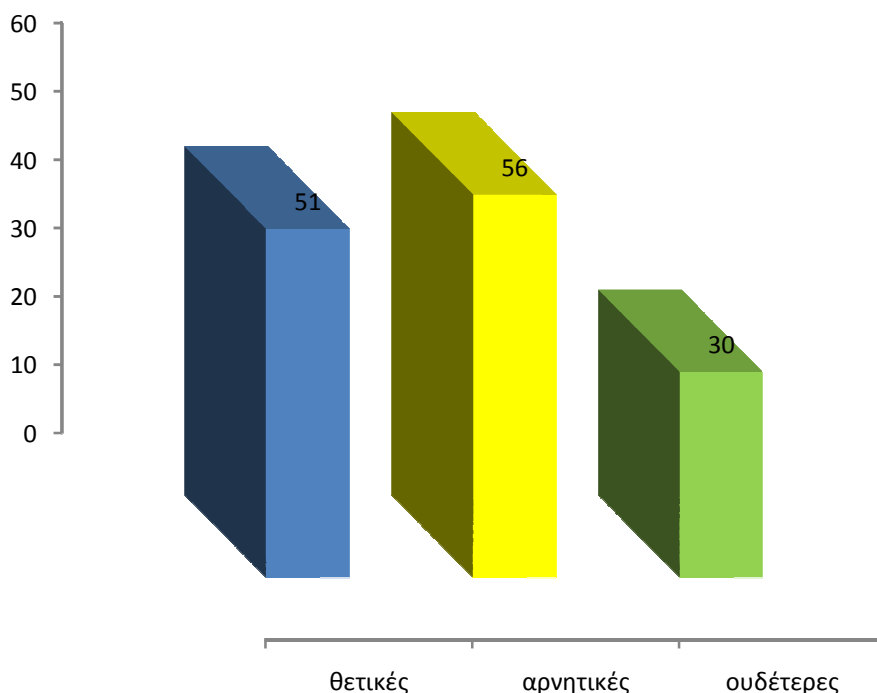
¹¹⁹⁸ Πρακτικά 1995-96, 136.

¹¹⁹⁹ Πρακτικά 2004-05, 277.

¹²⁰⁰ Πρακτικά 1999-2000, 308.

Γ.3.15: ΛΟΙΠΟΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΙ ΛΑΟΙ

Γράφημα 36. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "Ανατολή - λοιποί"

Δύσκολα θα μπορούσαν να εξαχθούν συμπεράσματα και γενικεύσεις για τους λαούς της Ανατολής. Οι ειδικότερες διαπιστώσεις για τις θετικές αναφορές είτε αντανακλούν αντιλήψεις για τις παραδοσιακά καλές σχέσεις της Ελλάδας με τον αραβικό κόσμο είτε σχετίζονται με την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και την προσπάθεια ερμηνείας της. Στην τελευταία περίπτωση οι μαθητές/-τριες ερμηνεύουν την επίθεση ως αποτέλεσμα του αμερικανικού ιμπεριαλισμού.

Από την άλλη, όμως, εκτός από τη δεδομένη μας σχέση με τον Απόδημο Ελληνισμό, θα πρέπει να γίνει μια σύσφιγξη των σχέσεων με τους γείτονες της Βαλκανικής, με χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ, με κράτη της εγγύς Ανατολής, αλλά και με άλλα αραβικά κράτη, δεδομένου ότι υπήρξαμε συγγάτοικοι στη λεκάνη της Μεσογείου για χιλιάδες χρόνια.¹²⁰¹

¹²⁰¹ Πρακτικά 1998-99, 237.

Τέλος, απαιτείται η διατήρηση ικανοποιητικών έως πολύ καλών σχέσεων με τα αραβικά κράτη (Συρία, Αίγυπτος, Ιράκ), που είναι ομόθρησκοι με τους Τούρκους, αλλά δεν έχουν άμεση σχέση με αυτούς.¹²⁰²

Οι πρώτοι που ξεκίνησαν αυτόν τον κύκλο ήταν οι Αμερικάνοι. Δεν άκουσα κανένα Αφγανιστάν να παρεμβαίνει σε κρατικές υποθέσεις άλλων χωρών. Επομένως, ας σκεφθούμε και τους υπόλοιπους που υποφέρουν.¹²⁰³

Στον αντίποδα, οι περισσότερες αρνητικές αναφορές μάλλον σχετίζονται με την τρομοκρατία και την αναπαραγωγή του στερεότυπου του άραβα τρομοκράτη.

Είδαμε ότι δεν υπήρξε ούτε μία προσπάθεια τρομοκρατικού χτυπήματος στους ολυμπιακούς αγώνες. Δεν νομίζω ότι οι Άραβες τρομοκράτες έχουν τη μόρφωση να καταλάβουν, ότι οι ολυμπιακοί αγώνες είναι εκεχειρία.¹²⁰⁴

Αυτός ο θρησκευτικός ρατσισμός είναι ο ρατσισμός που χρησιμοποιεί το καθεστώς των Ταλιμπάν και προσπαθεί να εξηγήσει το Κοράνι με το δικό του τρόπο. Λέει, δηλαδή, ότι όποιος δεν είναι Μουσουλμάνος είναι καταδικαστέος. Αυτό είναι θρησκευτικός ρατσισμός, θέλουν δηλαδή να πούνε ότι όποιος δεν είναι Μουσουλμάνος, πρέπει να εξαφανιστεί από τη ζωή.¹²⁰⁵

¹²⁰² Πρακτικά 1995-96, 129.

¹²⁰³ Πρακτικά 2000-01, 321.

¹²⁰⁴ Πρακτικά 2003-04, 327.

¹²⁰⁵ Πρακτικά 2000-01, 317.

Γ.3.16: ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στην ποιοτική και ποσοτική ανάλυση περιεχομένου βαρύνουσας σημασίας είναι και η απουσία αναφορών καθώς και η τελευταία είναι δηλωτική στάσεων και αντιλήψεων. Ουσιαστικά, η μη αναφορά στις γλωσσικές μειονότητες δηλώνει ότι είναι απύσυχες από το νοητικό σύμπαν των μαθητών/-τριών ή ότι σκοπίμως έχουν απωθηθεί στο υποσυνείδητό τους. Πάντως, δεν αποτελεί έκπληξη η παντελής απουσία των γλωσσικών και θρησκευτικών μειονοτήτων (με εξαίρεση 4 αναφορές για τους Εβραίους): το επίσημο εθνικό αφήγημα επιβάλλει την αίσθηση μίας πολιτισμικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ομοιογένειας, εξοβελίζοντας την ετερότητα. Ο αδιαφοροποίητος γλωσσικά εθνικός εαυτός έχει εσωτερικευθεί στη σκέψη των μαθητών/-τριών, αποτελώντας ενδείκτη μίας παραδειγματικής νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου. Νερό, λοιπόν, στις μυλόπετρες του εθνικισμού ρίχνει και η αποσιώπηση, σκόπιμη ή μη, συνειδητή ή ασύνειδη, και ο αποκλεισμός της ετερότητας ως στοιχείου ξένου και εχθρικού. Η τάση ομογενοποίησης της εθνικής ομάδας έχει ήδη διαφανεί στον υπερθεματισμό του εθνικού συμφέροντος και στην υποβάθμιση των εσωτερικών συγκρούσεων και των ταξικών διαφοροποιήσεων.

Η δυσανεξία προς το διαφορετικό κάθε άλλο παρά αποτελεί εχέγγυο για την ομαλή προσαρμογή του ατόμου στο νέο, ρευστό, παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Δεν αποτελεί λοιπόν έκπληξη το γεγονός ότι οι έλληνες μαθητές/-τριες παρουσιάζονται με ξενοφοβικές τάσεις¹²⁰⁶. Ο εθνορομαντισμός του ελληνικού κράτους και της εθνικής ιστοριογραφίας δείχνει να έχει επιβάλει το σχήμα της ομοιογένειας ως φυσικό και αυτονόητο, ως τμήμα του κοινωνικού habitus. Στην πραγματικότητα η έννοια της ομοιογένειας, όπως και αυτής της αδιάλειπτης και ακατάλυτης εθνικής συνέχειας, υπηρετούν την ιδέα της μοναδικότητας, της ανωτερότητας, του περιούσιου λαού, αντιλήψεις που μολύνουν τη σκέψη των παιδιών με τον ιό του ρατσισμού.

Οι αντιλήψεις αυτές σε ένα βαθμό ενισχύονται, αναπαράγονται και ενίοτε διαμορφώνονται από τον επίσημο σχολικό λόγο, αλλά και από το παραπρόγραμμα. Χαρακτηριστικά ο Γεράσιμος Κουζέλης γράφει: «οι γλωσσικές, θρησκευτικές ή πολιτισμικές μειονότητες απουσιάζουν από την ύλη των βιβλίων, όπως και οι πολιτισμικές συνέπειες της μακρόχρονης κοινής ζωής και κοινής ιστορίας με άλλους λαούς και άλλη “έθνη”. Ο δήθεν συμπαγής πυρήνας φορτίζεται και αξιακά (η

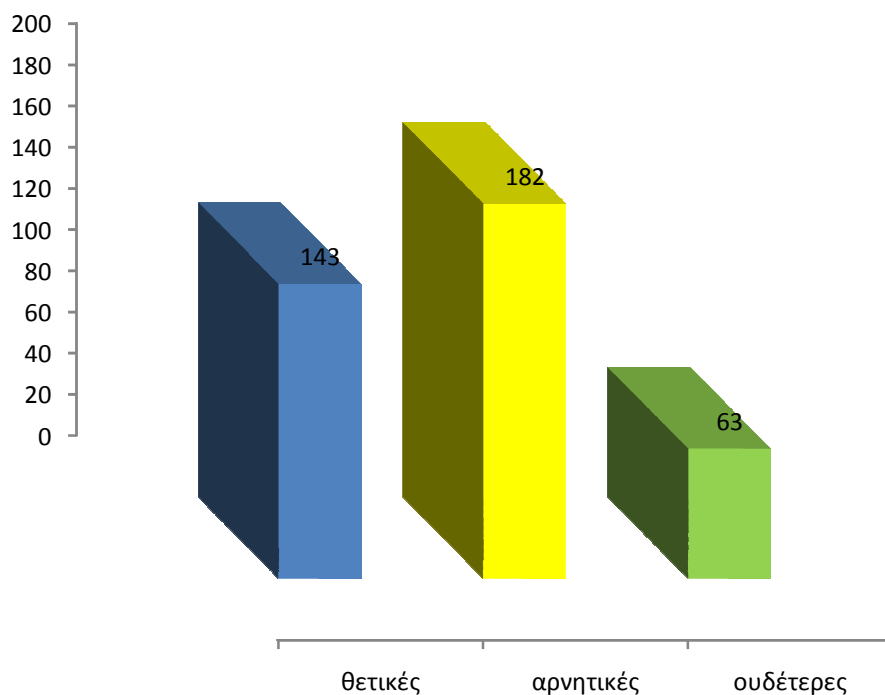
¹²⁰⁶ Στο σημείο αυτό απλώς παραθέτω μία σχετική έρευνα, η οποία διεξήχθη από το τμήμα Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου το 2006 σε μαθητές/-τριες λυκείου και η οποία δείχνει ότι περίπου το 70% των συμμετεχόντων/-ουσών εκδηλώνουν ρητές ξενοφοβικές τάσεις. *Το Βήμα*, 12 Νοεμβρίου 2006.

καθαρότητα θεωρείται αξία, έστω και κρυφή), παράγοντας τη βάση κάθε είδους εθνοκεντρικής ιδεολογίας και πρακτικής»¹²⁰⁷.

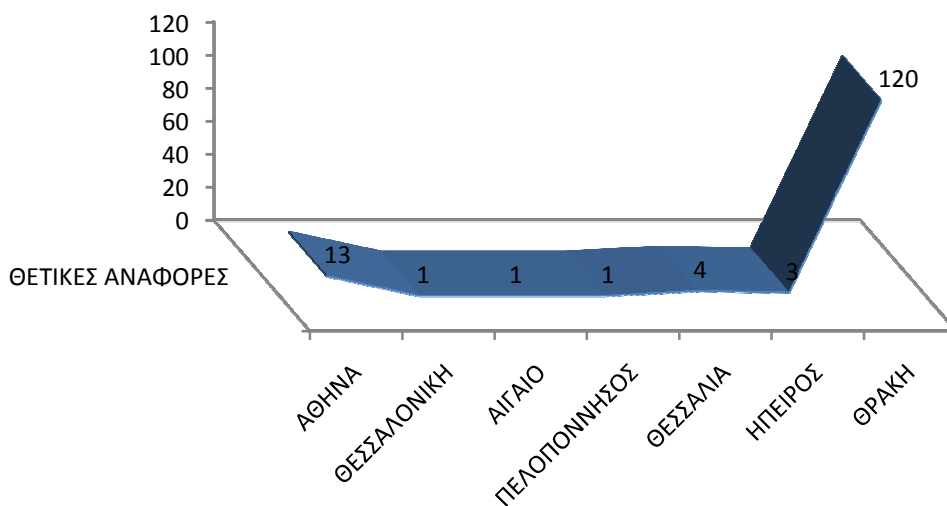
¹²⁰⁷ Γεράσιμος Κουζέλης, «Λόγος περί έθνους», ό.π., 135.

Γ.3.17: ΕΘΝΟΤΙΚΕΣ/ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

Γράφημα 37. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "θρησκευτικές/εθνοτικές μειονότητες"

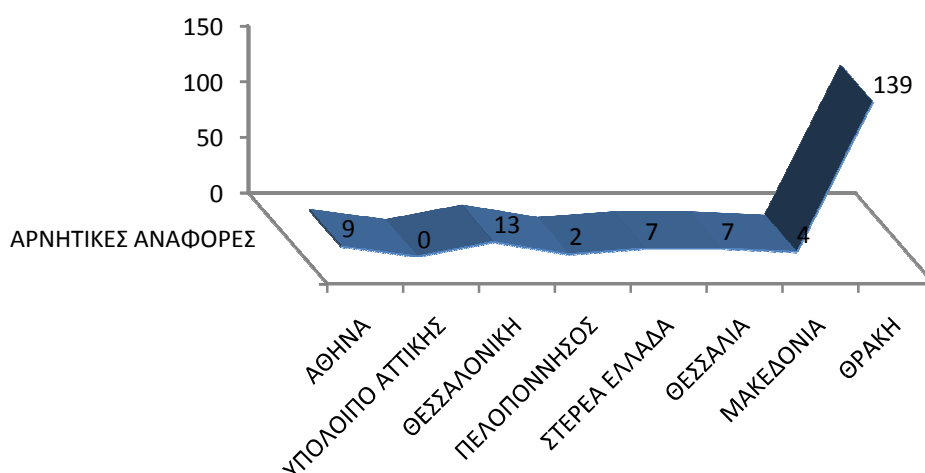

Γράφημα 38. Κατανομή θετικών αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "θρησκευτικές/εθνοτικές" μειονότητες σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Primo facie η εικόνα για την μουσουλμανική μειονότητα είναι σχετικά ισορροπημένη, ενώ οι σχετικές αναφορές διατυπώθηκαν σχεδόν αποκλειστικά από παιδιά που φοιτούσαν σε σχολεία της Θράκης, θυμίζοντάς μας μία ανάλογη υπερσυγκέντρωση, αυτή των αρνητικών αναφορών για την Τουρκία από ελληνοκύπριους/-ιες μαθητές/-τριες. Ωστόσο, προχωρώντας στην ποιοτική ανάλυση των θετικών αναφορών, διαπιστώνεται ένας δεοντολογικός χαρακτήρας (ανάγκη αρμονικής συμβίωσης χριστιανών και μουσουλμάνων) ή όταν αναφέρονται στο παρόν μάλλον διατυπώνονται υπό τον φόβο διείσδυσης της Τουρκίας και του εκτιμώμενου κινδύνου προσάρτησης ενός μέρους της ελληνικής Θράκης. Και στην περίπτωση αυτή, λοιπόν, κάποιος θα μπορούσε να αναγνωρίσει μία φοβία προς την μειονότητα και το ρόλο που έχει ή θα μπορούσε να έχει. Έμμεσα οι σχετικές αναφορές δηλώνουν αρνητικές κοινωνικές αναπαραστάσεις για την Τουρκία. Άλλωστε, σύμφωνα με την έκθεση που συνέταξε το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο για το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία (EUMC, European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia) το 2002 «η περιγραφή της μειονότητας αυτής συνδέεται στενά με τα αρνητικά στερεότυπα για την Τουρκία» και συνεχίζει: «Η κάλυψη των Μ.Μ.Ε. για την Τουρκία έφτασε στο αποκορύφωμα της υστερίας, της εχθρότητας και της επιθετικής ρητορικής στις αρχές του 1996, μετά τη διαμάχη Ελλάδας και Τουρκίας για τα Ίμια/Καρντάκ. Παρόμοια εχθρότητα αναβίωσε κατά καιρούς, με την υπόθεση Οτσαλάν, το πρόβλημα της Κύπρου και τα αιτήματα που προβλήθηκαν από την τουρκική μειονότητα στην Ελλάδα. Σε όλη την περίοδο που καλύπτει η παρούσα μελέτη (1995-2005), αυτή η μειονότητα εικονογραφείται ως αμαθής, αγράμματη, οπισθοδρομική, πολιτισμικά υποδεέστερη, θύμα των θρησκευτικών της ηγετών και άθυρμα της τουρκικής προπαγάνδας. (...) Σύμφωνα με τις περισσότερες ελληνικές εφημερίδες, η μειονότητα δεν είναι τουρκική. "Πρόκειται για Πομάκους, Τσιγγάνους και πολίτες τουρκικής καταγωγής". Κατά τα τελευταία χρόνια η προσοχή των μετριοπαθών Μ.Μ.Ε. στράφηκε προς τα κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα της μειονότητας και ασκήθηκε ήπια κριτική στην ανεπάρκεια της πολιτικής του ελληνικού κράτους για την τοπική διοίκηση και την εκπαίδευση. Ωστόσο, οποιοδήποτε συλλογικό αίτημα ή πολιτική κινητοποίηση της μειονότητας εμφανίζονται ως τουρκικός επεκτατισμός. Τα Μ.Μ.Ε. παραδέχονται κατά καιρούς τις διακρίσεις εις βάρος της τουρκικής μειονότητας, αλλά τις δικαιολογούν με το επιχείρημα ότι και η Τουρκία καταπιέζει την ελληνική μειονότητα που ζει στο έδαφός της».

Γράφημα 39. Κατανομή αρνητικών αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "θρησκευτικές/εθνοτικές μειονότητες" σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Εκτός των άλλων, αφάνισε τον Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης, της Τιμβρου και της Τενέδου, είτε με βίαια γεγονότα, όπως αυτά του Σεπτεμβρίου 1955 στην Κων/πολη, είτε με μυστικά διατάγματα, που στερούσαν και στερούν βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτό της περιουσίας, από τους Έλληνες μειονοτικούς, είτε με πράξεις εκφοβισμού, όπως οι καθημερινές βεβηλώσεις των ελληνικών νεκροταφείων στην Κων/πολη κι αλλού, είτε με τις απειλές κατά του Οικουμενικού Πατριαρχείου κ.ά. κι όλα αυτά με τη δική σας ανοχή και κατά παράβαση της Συνθήκης της Λωζάννης, την οποία όπως επικαλείται κατά τρόπο προκλητικό είτε, δήθεν, για την προστασία των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης η οποία ωστόσο ευημερεί και πληθύνεται όπως οι αριθμοί το αποδεικνύουν, είτε για να αμφισβητήσει κυριαρχικά δικαιώματα όμορων κρατών προβάλλοντας εδαφικές διεκδικήσεις 70 και πλέον χρόνια μετά την υπογραφή της Συνθήκης αυτής.¹²⁰⁸

Το πιο σημαντικό είναι οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Πιστεύω ότι πρέπει να ακολουθηθεί μια πολιτική ισορροπιών και αμοιβαίων υποχωρήσεων με γνώμονα τη μελλοντική σύναψη σχέσεων καλής γειτονίας. Πρέπει να

¹²⁰⁸ Πρακτικά 1995-96, 123.

προασπίσουμε τον Ελληνισμό της Θράκης και να αγκαλιάσουμε τη μουσουλμανική μειονότητα.¹²⁰⁹

Προέρχομαι από μία ακριτική περιοχή με πολλές αξιοσημάντες ιδιαιτερότητες. Στην πολυπολιτισμική μας Θράκη, εδώ και αιώνες συμβιώνουμε αρμονικά με το μουσουλμανικό στοιχείο.¹²¹⁰

Στην πόλη μου, κατεξοχήν παράδειγμα πολυπολιτισμικής κοινωνίας, ζω καθημερινά με ανθρώπους από άλλες κοινότητες: Ελληνογενείς χριστιανούς, Πομάκους μουσουλμάνους, τουρκογενείς μουσουλμάνους, Τσιγγάνους, επαναπατρισθέντες Ελληνοπόντιους, Αρμενίους. Οι άνθρωποι αυτοί προσαρμόζονται όλο και περισσότερο στο δικό μας τρόπο ζωής. Ιδιαίτερα αξιόλογο είναι το παράδειγμα των μουσουλμάνων, οι οποίοι φοιτούν πλέον στα ελληνικά σχολεία και όχι σε μειονοτικά, όπως στο παρελθόν, μορφώνονται στα ελληνικά Πανεπιστήμια και μαθαίνουν ξένες γλώσσες.¹²¹¹

Με τη λανθασμένη εκπαιδευτική μας πολιτική καταφέραμε, ώστε οι Μουσουλμάνοι μαθητές να εκπαιδεύονται με τα πρότυπα του τουρκικού κράτους και να απολαμβάνουν τα προνόμια που τους παραχωρεί η ελληνική Πολιτεία. Ενώ, αντίθετα, πρέπει να φοιτούν σαν Έλληνες, μαθαίνοντας άριστα την ελληνική γλώσσα και όχι σε διαμορφωμένα σχολεία με ακατάλληλους εκπαιδευτικούς, που διδάσκουν την ελληνική σαν ξένη γλώσσα. Προτείνω, λοιπόν, να αυξηθούν οι ώρες διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας και να επιμορφωθούν σωστά οι μειονοτικοί εκπαιδευτικοί, ώστε να έχουν υψηλή επιστημονική και παιδαγωγική κατάρτιση. Να εξοπλιστούν τα σχολεία με την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή, Η/Υ, σύγχρονα και ποιοτικά βιβλία. Επίσης, να δημιουργηθούν σχολεία δεύτερης ευκαιρίας για την εκμάθηση των ελληνικών στους ενήλικους αναλφάβητους Μουσουλμάνους.¹²¹²

Κύριε Πρόεδρε, θέλω να πω ότι, αν δεν προσέξουμε τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, θα μετατραπεί σίγουρα σε εθνική τουρκική μειονότητα. Δεν ξέρω αν οι συνάδελφοί μου καταλαβαίνουν την έννοια, αλλά, όπως γνωρίζετε, ο πληθυσμός των μουσουλμάνων στη Δυτική Θράκη έχει αυξηθεί τελευταία και, αν συνεχισθεί μ' αυτούς τους ρυθμούς, τότε η Τουρκία

¹²⁰⁹ Πρακτικά 1998-99, 234.

¹²¹⁰ Πρακτικά 2000-01, 189.

¹²¹¹ Πρακτικά 2001-02, 171.

¹²¹² Πρακτικά 2003-04, 326.

μπορεί να πει «δεν υπάρχει μειονότητα πλέον στη Δυτική Θράκη, η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι μουσουλμάνοι». ¹²¹³

Επειδή ο πληθυσμός της δεν είναι αμιγώς ελληνικός και προφανώς θεωρείται κατώτερος, αυτό έχει ως αποτέλεσμα να μην επισκέπτονται την πόλη μας πολλά θέατρα και μόνο κάποιες επιθεωρήσεις φτάνουν. Έτσι στερούμαστε μεγάλη πνευματική ανάπτυξη. ¹²¹⁴

Να αυξηθεί η στρατιωτική δύναμη στις ακριτικές αυτές περιοχές και να εγκατασταθούν στα Θράκη οι Έλληνες πρόσφυγες του Πόντου, ώστε να αυξηθεί ο χριστιανικός πληθυσμός και να αφαιρεθεί η ιθαγένεια από κάθε Έλληνα πολίτη, που θα δρα αντεθνικά στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, οποιοδήποτε αξίωμα και αν κατέχει. ¹²¹⁵

Η ανησυχία μας θα πρέπει να σταθεί και στην περιοχή της Θράκης, όπου η ύπαρξη μουσουλμανικής μειονότητας, χαλιναγωγημένης από την πολιτική που ακολουθεί η Τουρκία μέσω του Προξενείου της Κομοτηνής, μπορεί να οδηγήσει στα άκρα. ¹²¹⁶

Συνοψίζοντας πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι το εννοιολογικό πλαίσιο και τα χωροχρονικά συμφραζόμενα μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε τις στάσεις, αντιλήψεις και κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών. Η έννοια του πολιτικώς ορθού σίγουρα αμβλύνει, σε ένα βαθμό, διατυπώσεις που θα έτειναν ή θα εξέφραζαν ανοικτό ρατσισμό και ξενοφοβικές στάσεις.

¹²¹³ Πρακτικά 2003-04, 354.

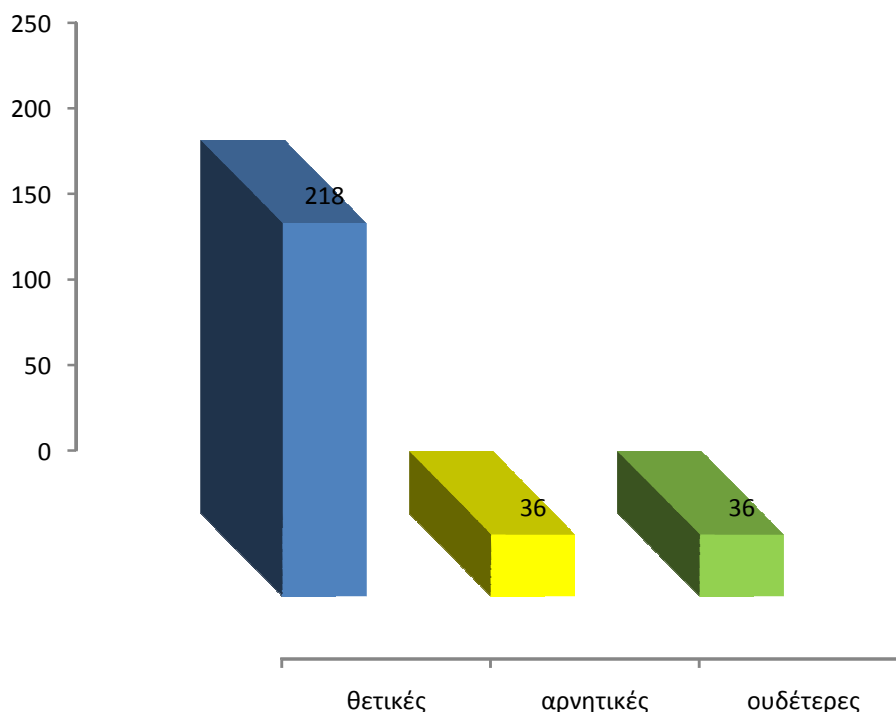
¹²¹⁴ Πρακτικά 2003-04, 314.

¹²¹⁵ Πρακτικά 1995-96, 129.

¹²¹⁶ Πρακτικά 1998-99, 214.

Γ.3.18: ΡΟΜΑ

Γράφημα 40. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία δευτέρου επιπέδου "Ρομά"

Η θετική εικόνα για τους Ρομά συμφωνεί σε ένα βαθμό με τις διαπιστώσεις του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για το Ρατσισμό και την Ξενοφοβία, οι οποίες είναι σχετικά αισιόδοξες και ουσιαστικά αποτελούν μία ένδειξη για το ρόλο των Μ.Μ.Ε. στη διαμόρφωση των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Ειδικότερα: «Η δημοσιογραφική κάλυψη της μειονότητας των Ρομά βελτιώθηκε αισθητά κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Έτσι, ενώ μέχρι το 1996 επικρατούσαν τα αρνητικά στερεότυπα που εμφάνιζαν τους Ρομά ως εγκληματίες, βρώμικους, δόλιους και επικίνδυνους, τα τελευταία χρόνια υπήρξε μια σημαντική αλλαγή. Τα Μ.Μ.Ε. άρχισαν να αναγνωρίζουν την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα και να ζητούν από το κράτος να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής και εργασίας τους. Φαίνεται ότι η ευαισθησία για τις άθλιες συνθήκες ζωής των Ρομά προκλήθηκε από την αδικαιολόγητη και βίαιη αστυνομική επιδρομή σε έναν καταυλισμό των Ρομά στον Ασπρόπυργο, το Φεβρουάριο του 1996. Οι περισσότερες εφημερίδες και τα τηλεοπτικά κανάλια καταδίκασαν αυτή την επιδρομή, ενώ ορισμένα άλλα (ιδίως τα εθνικιστικά και τα δεξιά) επικεντρώθηκαν στις βίαιες και εγκληματικές ενέργειες και εκδηλώσεις συμπεριφοράς που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν τον τρόπο ζωής της μειονότητας. (...)

Τα κύρια αρνητικά στερεότυπα που σχετίζονται με τον πληθυσμό των Ρομά είναι τα ακόλουθα: εμπλέκονται στη διακίνηση ναρκωτικών, πωλούν μωρά, υποχρεώνουν τα παιδιά τους να ζητιανεύουν στο δρόμο, είναι βρώμικοι και ότι δεν θέλουν να ενταχθούν στην ελληνική κοινωνία. Σε εθνικές και τοπικές εφημερίδες παρουσιάζονται ρατσιστικά κείμενα (κατά των Ρομά), χωρίς να προκαλούν τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου προστασίας εναντίον τους. Σημειώνουμε ότι στην Ελλάδα δεν διώκεται εν γένει η ρητορική του μίσους, όσο κι αν υπάρχει νόμος (927/1979) ο οποίος παρέχει τη νομική βάση αυτής της δίωξης. Ο νόμος προβλέπει ότι η άσκηση δίωξης απαιτεί την έγκληση του ιδιώτη που θίγεται.

Κατά παράδοξο τρόπο, υπάρχει και σειρά θετικών στερεοτύπων που αποδίδονται στους Ρομά από τα Μ.Μ.Ε. τα τελευταία χρόνια: το πάθος, ο ρομαντισμός, η μεγάλη μουσική τους παράδοση και οι απολαύσεις της ζωής. Θετικές ή ουδέτερες αναφορές στους Ρομά συχνά υιοθετούν μια πατερναλιστική στάση απέναντι στη μειονότητα. Εντούτοις, επικρίνεται έντονα και η αδιαφορία του ελληνικού κράτους απέναντι στις κοινωνικο-οικονομικές κακουχίες των Ρομά».

Ωστόσο, δεν πρέπει να θεωρήσουμε ως αναγωγική τη σχέση των Μ.Μ.Ε. (π.χ. η τηλεοπτική σειρά “Ψίθυροι καρδιάς”, 1997-98) και των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τους Ρομά, όπως αυτές εμφανίζονται στα Πρακτικά της Βουλής των Εφήβων. Πολλές από τις θετικές αναφορές (35) προέρχονται από έφηβους/-ες Ρομά και σε ένα βαθμό το γεγονός αυτό επηρεάζει τα θετικά στερεότυπα, ενώ η έννοια της πολιτικής ορθότητας προδίδει μάλλον μία ανθρωπιστική προσέγγιση του θέματος, από τη στιγμή μάλιστα που οι Ρομά δεν εντάσσονται στους κατεξοχήν απειλητικούς και γι’ αυτό εχθρικούς άλλους.

Ακόμη δύο έρευνες έρχονται να επιβεβαιώσουν εν μέρει τις παραπάνω διαπιστώσεις. Σύμφωνα με την πρώτη ένα μέρος των εκπαιδευτικών (27%) πιστεύουν ότι τα παιδιά των Ρομά πρέπει να φοιτούν σε ξεχωριστά σχολεία¹²¹⁷, ενώ η έρευνα της Αναστασίας Ρήγα και της Σοφίας Δαιμονάκου συμπεραίνει αφενός την έντονα θετική αυτοεικόνα των Ελλήνων από την μία και τον εξωτικό χαρακτήρα της εικόνας των Ρομά

¹²¹⁷ Θάλεια Δραγώνα, «Απειλημένη εθνική ταυτότητα», ό.π., 96.

από την άλλη. Οι τελευταίοι παρουσιάζονται ως άτομα με χαμηλή ηθική αντίσταση, ροπή στην εγκληματικότητα, νομαδικό και ασυμβίβαστο τρόπο ζωής¹²¹⁸.

Ειδικότερα, οι θετικές αναφορές τονίζουν την ανάγκη ενσωμάτωσης των Ρομά στην ελληνική κοινωνία και την άρση των προκαταλήψεων προσδίδοντας έναν δεοντολογικό χαρακτήρα στις εισηγήσεις και αναφέρονται ελάχιστα στα χαρακτηριστικά της φυλετικής αυτής ομάδας. Ίσως αυτή η διαπίστωση μαζί με το κλίμα πολιτικής ορθότητας ερμηνεύει τη θετική στάση.

Θα μπορούσαν, όμως, να γίνουν πολλά, τόσο από την Πολιτεία, όσο και από την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Να ιδρυθούν ιατρικές μονάδες κοντά στους καταυλισμούς, να καλυφθεί το κόστος των φαρμάκων από τους δήμους. Τα λασπόνερα να αντικατασταθούν με άσφαλο και να τους δοθούν φθηνά στεγαστικά και επαγγελματικά δάνεια. Επίσης, να γραφτούν όλοι στα δημοτολόγια και να ενταχθούν όλα τα τσιγγάνοπουλα στο εκπαιδευτικό σύστημα. Τέλος, να σεβαστεί η Πολιτεία την ιδιαιτερότητα του κάθε μαθητή, να δώσει βάση στο εκπαιδευτικό υλικό και παράλληλα να βελτιώσει τις συνθήκες στέγασης στα προπαρασκευαστικά σχολεία.¹²¹⁹

Πώς είναι δυνατόν στο 2000 να μας έχετε ακόμη στο περιθώριο, όταν εσείς γνωρίζετε ότι φορολογούμαστε, στρατευόμαστε όπως όλοι οι Έλληνες. Μας αντιμετωπίζετε ακόμη περιθωριακά. Ε, όχι πια. Μέχρι εδώ. Τώρα πια δεν θέλουμε, απαιτούμε την προσοχή και τη βοήθειά σας, διότι ακόμη λίγα χιλιόμετρα έξω από την Αθήνα υπάρχουν άνθρωποι που ζουν υπό άθλιες συνθήκες διαβίωσης.¹²²⁰

Τα αρνητικά χαρακτηριστικά που συνοδεύουν τους τσιγγάνους είναι αυτά του αναλφαριθμισμού, της παραβατικής συμπεριφοράς και του χαμηλού βιοτικού επιπέδου.

Σχεδόν στο σύνολό τους είναι αγράμματοι και πένητες εκτός των ορίων του κράτους σε θέματα ηλεκτροδότησης, ύδρευσης, υγειονομικής περίθαλψης, εκπαίδευσης και συχνής απασχόλησης. Η εξώθησή τους στην παρανομία καθίσταται, έτσι, μάλλον προδιαγεγραμμένη και αναπόφευκτη τόσο, ώστε φαίνεται να υπάρχουν εκτός των ορίων μόνον, όταν αυτό [το κράτος] ασκεί

¹²¹⁸ Αναστασία-Βαλεντίνη Ρήγα & Σοφία Δαιμονάκου, «Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των Ελλήνων για τον εαυτό τους και τον Άλλον (Τσιγγάνοι), *Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών*, 108-9, 2002, 257-83.

¹²¹⁹ Πρακτικά 2003-04, 494.

¹²²⁰ Πρακτικά 1999-2000, 235.

την γνώριμη «συνεπή» πολιτική του απέναντι στους κοινωνικά αδύναμους, την καταστολή και τον στιγματισμό τους ως εγκληματιών.¹²²¹

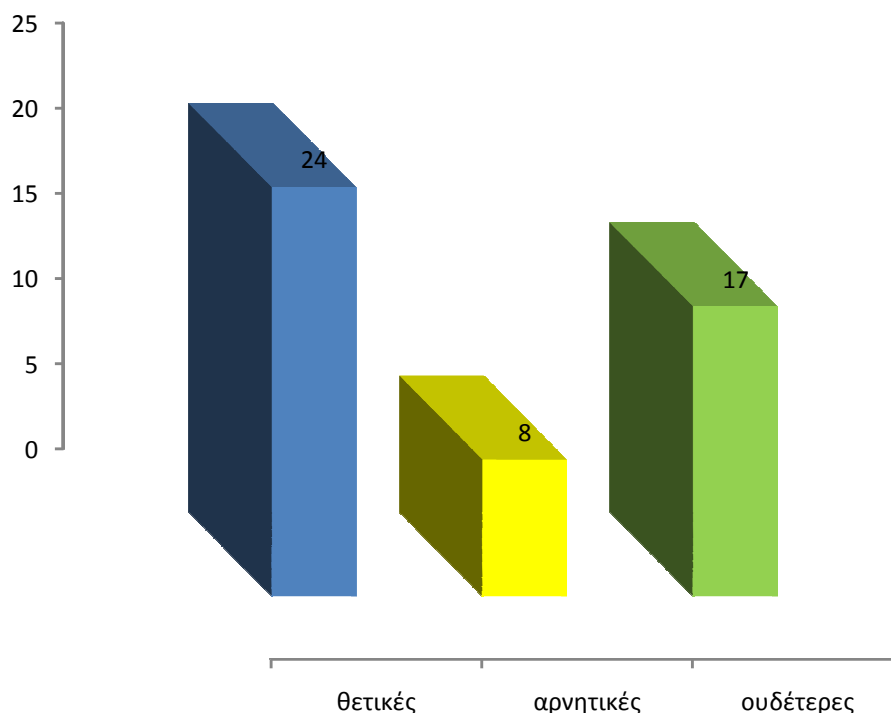
Στην Ελλάδα, το 98% του ποσοστού των τσιγγάνων σήμερα είναι αναλφάβητοι. Στην εποχή δηλαδή που λέμε ότι, αν κάποιος δεν ξέρει υπολογιστή, θεωρείται λειτουργικά αναλφάβητος, το 98% του ποσοστού των τσιγγάνων είναι αναλφάβητοι.¹²²²

¹²²¹ Πρακτικά 2002-03, 426.

¹²²² Πρακτικά 2004-05, 79.

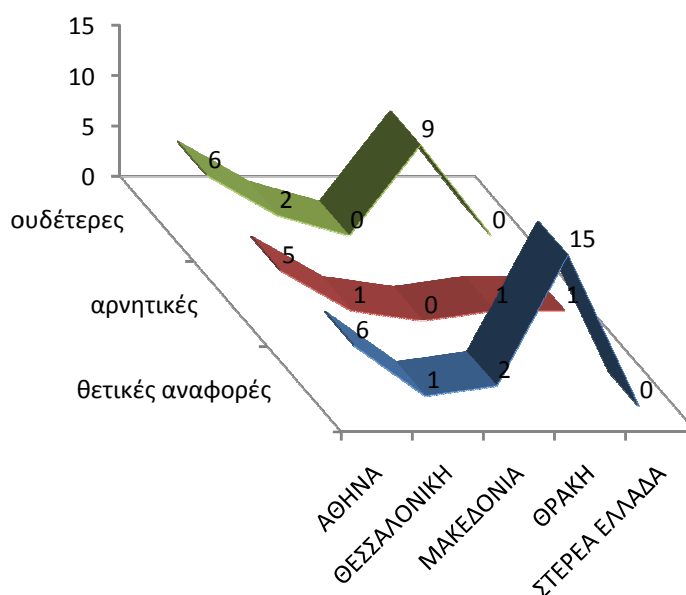
Γ.3.19: ΠΟΜΑΚΟΙ

Γράφημα 41. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Πομάκοι"

Οι Πομάκοι φαίνεται, από τις λίγες σχετικά αναφορές για να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα, ότι περιφερειακά και παράπλευρα έρχονται στο νου των μαθητών/-τριών υπηρετώντας άλλους σκοπούς: είτε να αποδυναμώσουν την τουρκική μειονότητα, οπότε περνάνε στο στρατόπεδο των συμμάχων, είτε για να ενισχύσουν ανιστορικά ιδεολογήματα περί εθνικής ομοιογένειας και αδιάσπαστης συνέχειας. Την πρώτη ερμηνεία ενισχύει το γεγονός ότι οι περισσότερες αναφορές προέρχονται από παιδιά που φοιτούσαν σε σχολεία της Θράκης και οι οποίοι αποτελούσαν και την κυρίαρχη δεξαμενή αναφορών για την μουσουλμανική μειονότητα.

Γράφημα 42. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "Πομάκοι" σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Οι Πομάκοι, όπως ανέφερε και ο συνάδελφος, είναι ελληνικότατης καταγωγής και δεν είναι μειονότητα, όπως είναι η Βόρειος Ήπειρος, που είναι αναγνωρισμένη από τη Δ.Α.Σ.Ε. και στον Ο.Η.Ε., αλλά είναι θρησκευτική μειονότητα. Πρέπει επομένως να διδάσκονται ελληνικά.¹²²³

Η Πομάκοι, οι αυτόχθονες Έλληνες, έχουν γίνει έρμαιο του ισλαμικού φανατισμού. Οι ελιγμοί των Τούρκων πανέξυπνοι. Η δράση της προπαγάνδας τους ξεπερνά κάθε όριο. Από το προξενείο της Κομοτηνής ως την ανώτερη τουρκική διπλωματία γίνονται έξοχοι χειρισμοί.¹²²⁴

Οι Μουσουλμάνοι της Θράκης είναι Έλληνες -"Πομάκοι" θεολογικά-τουρκόφωνοι, εκτός από μερικούς Τούρκους που ζουν στην Κομοτηνή.¹²²⁵

Σύμφωνα, όμως, με πηγές Ελλήνων ιστορικών συμπεραίνουμε ότι οι Πομάκοι είναι απόγονοι των Ελληνοθρακικών φύλων Βεσσών, Αγριάνων, Δίων. Επίσης, γίνεται αναφορά για τους Αγριάνες και από το συγγραφέα Αρριανό στην "Αλεξάνδρου Ανάβαση". Οι σημερινοί Πομάκοι κατοικούν οι περισσότεροι στον ορεινό όγκο της περιοχής μου, την Ξάνθη. Οι τουρκογενείς, οι οποίοι κατοικούν στα πεδινά διαφέρουν από τους Πομάκους. Οι τουρκογενείς είναι μελαχρινοί με Μογγολικά χαρακτηριστικά, ενώ οι Πομάκοι

¹²²³ Πρακτικά 1995-96, 123.

¹²²⁴ Πρακτικά 1995-96, 143.

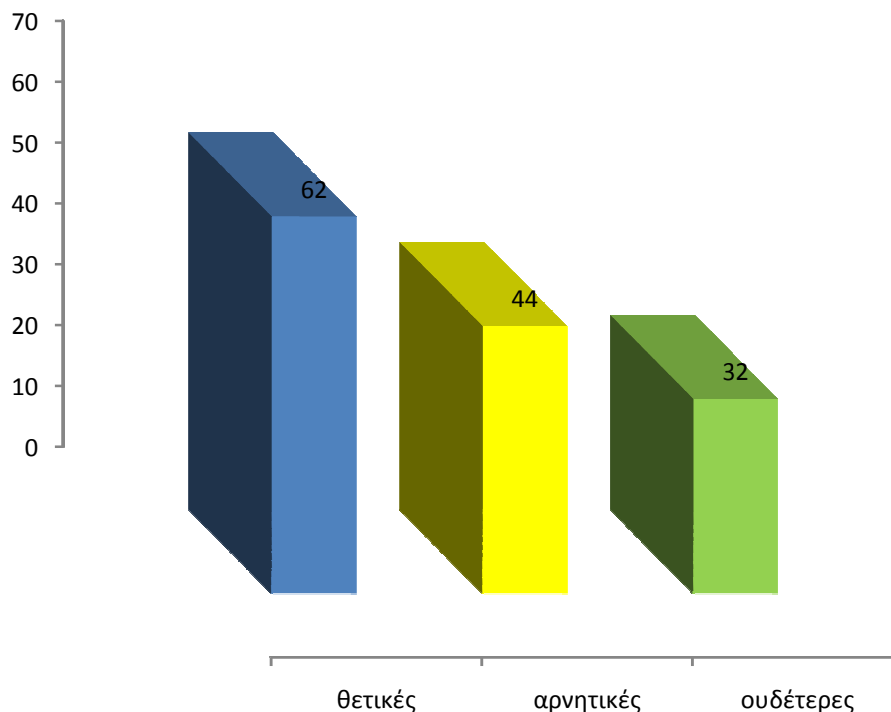
¹²²⁵ Πρακτικά 1999-2000, 290.

είναι ψηλοί, ξανθοί και γαλανομάτηδες. Επίσης, μετά από αιματολογικές εξετάσεις, διαπιστώθηκε ότι δεν έχουν καμία σχέση με άλλους λαούς. Ακόμα η αρχιτεκτονική των κατοικιών τους μοιάζει με αυτήν των ελληνικών ορεινών κατοικιών. Τα ήθη, έθιμα και οι φορεσιές τους φανερώνουν ελληνική καταγωγή, π.χ. το σταύρωμα του ψωμιού, ένα είδος πρωτοχρονιάτικης πίττας με κέρμα. Τα τραγούδια τους είναι μετάφραση των ελληνικών λαϊκών τραγουδιών, π.χ. τραγούδι όπως για το γεφύρι της Άρτας. Τέλος, η γλώσσα τους είναι άσχετη με την τουρκική.¹²²⁶

¹²²⁶ Πρακτικά 2000-01, 240.

Γ.3.20: ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΓΕΝΙΚΑ

Γράφημα 43. Κατηγορία αναφορών στην υποκατηγορία 2. επιπέδου "μειονότητες γενικά"

Η αίσθηση που αποκομίζει ο ερευνητής μελετώντας τις γενικές αναφορές στις μειονότητες είναι ο ανθρωπιστικός προσανατολισμός: οι μειονότητες πρέπει να αντιμετωπίζονται με ανθρωπιά και σεβασμό, λειτουργώντας αυτοεπιβεβαιωτικά στην εθνική αυτοεικόνα του φιλόξενου λαού. Όταν ο «κίνδυνος» δεν προσδιορίζεται συγκεκριμένα, τότε η πρόσληψη της ετερότητας είναι πιο ανεκτική.

Μπορούμε από σήμερα να βελτιώσουμε τη συμπεριφορά μας προς τις διάφορες μειονότητες και να ενδιαφερθούμε για την ανάπτυξη πνεύματος συνεργασίας με αυτές τις ομάδες.¹²²⁷

Οι θετικές συνέπειες μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας είναι πολλές. Η ανάπτυξη της οικονομίας, η λύση του δημογραφικού προβλήματος, το γεγονός ότι μαθαίνουμε να ζούμε με ανθρώπους διαφορετικών εθνοτήτων,

¹²²⁷ Πρακτικά 1999-20-01, 394.

*θρησκειών, ηθών και εθίμων και αντιλαμβανόμαστε τη διαφορετικότητα της κάθε κοινότητας.*¹²²⁸

Από την άλλη, οι αρνητικές αναφορές επικεντρώνονται στον κίνδυνο που κρύβουν οι μειονότητες για την ακεραιότητα των εθνικών συνόρων και τη ρηγμάτωση της αυτοκηρυγμένης εθνικής ομοιογένειας. Μάλλον στις αρνητικές αναφορές που σχετίζονται γενικά με τις μειονότητες οι μαθητές/-τριες υπονοούν κυρίως την μουσουλμανική μειονότητα.

*Για να μπούμε στο Μάαστριχτ θα πρέπει αυτό το κράτος να έχει ιθαγενείς και όχι μειονότητες, γιατί οι μειονότητες δε θα έχουν στρατιωτικές υποχρεώσεις και δε θα πληρώσουν φόρους. Ελπίζω ότι από αυτά, που ακούσατε εσείς οι μεγάλοι, κάτι θα κρατήσατε.*¹²²⁹

*Παράλληλα οξύνονται τα πληθυσμιακά κενά, ιδίως σε παραμεθόριες περιοχές, με κίνδυνο να καλυφθούν αυτά από αλλοδαπούς ή και μειονότητες, δημιουργώντας έτσι ερείσματα για τους επίβουλους γείτονες μας και διεκδίκηση τω περιοχών αυτών, όπως Θράκη, Ανατολικό Αιγαίο, Ήπειρος.*¹²³⁰

*Τα κίνητρα και τα διαθέσιμα χρήματα, θα πρέπει να είναι πάντα υπό έλεγχο. Επίσης, ο τουρισμός είναι τουρισμός, αλλά μην ξεχνάτε ότι οι ακριτικές περιοχές ερημώνουν. Σιγά-σιγά τις καταλαμβάνουν διάφορες μειονότητες.*¹²³¹

¹²²⁸ Πρακτικά 2001-02, 171.

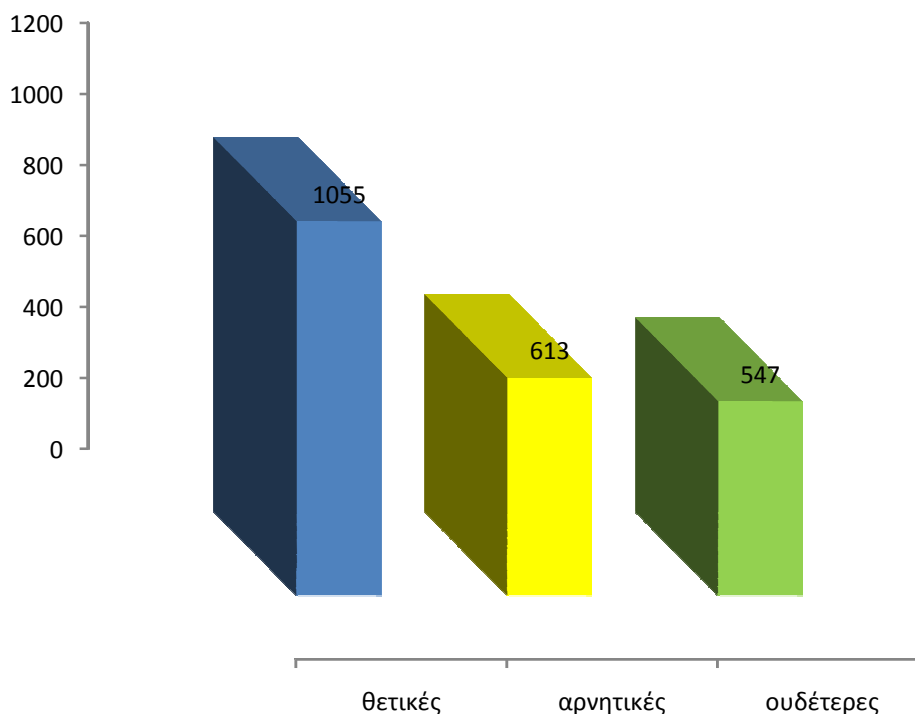
¹²²⁹ Πρακτικά 1996-97, 444.

¹²³⁰ Πρακτικά 1997-98, 341.

¹²³¹ Πρακτικά 1998-99, 275.

Γ.3.21: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Γράφημα 44. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "μετανάστες"

Σίγουρα τα ποσοτικά δεδομένα από τη σχετική κατηγορία δεν ήταν τα αναμενόμενα με δεδομένες τις έρευνες¹²³² για την ξενοφοβική στάση των Ελλήνων/-ίδων (με μία μικρή

¹²³² Σύμφωνα με έρευνα του Ευρωβαρόμετρου (2000) για «τις στάσεις απέναντι στις μειονότητες», οι Έλληνες/-ίδες σε ποσοστό εκφράζουν τη διαφωνία τους ως προς τη συμβολή των μειονοτικών ομάδων και μεταναστών στην πολιτισμική ζωή (63% και 74% αντίστοιχα). Αναφέρεται στο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας», ό.π., υποσ. 105.

Έρευνα, η οποία διεξήχθη από το τμήμα Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου το 2006 σε μαθητές/-τριες λυκείου δείχνει ότι περίπου το 70% των συμμετεχόντων/-ουσών εκδηλώνουν ρητές ξενοφοβικές τάσεις. *Το Βήμα*, 12 Νοεμβρίου 2006.

Έρευνα της Unicef (2001) εμφανίζει έντονη δυσανεξία των Ελλήνων/-ίδων απέναντι στους μετανάστες. Ειδικότερα: Το 51,7% δηλώνει ότι η παρουσία των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία τους προκαλεί ανησυχία και το 16,2% των γονιών δηλώνει ότι η παρουσία των ξένων τους ενοχλεί. Αδιάφορο εμφανίζεται το 17,1%, ενώ μόνο ο ένας περίπου στους 10 γονείς (11,6%) δηλώνει ότι η νέα αυτή πολυπολιτισμική πραγματικότητα του φαίνεται ενδιαφέρουσα. Το 26,3% των δασκάλων και καθηγητών/-τριών πιστεύει ότι οι αλλοδαποί που ζουν μόνιμα στη χώρα μας θα πρέπει να παραμείνουν και να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες. Για το 6%, οι αλλοδαποί δεν θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες. Για την πλειοψηφία (60%), θα πρέπει να φύγουν όσοι δεν είναι αναγκαίοι ή παράνομοι, ενώ ένα 2% τίθεται υπέρ της μαζικής απέλασης των μεταναστών. Οι μαθητές/-τριες εμφανίζονται ως η πιο ανεκτική ομάδα και ειδικότερα το 71,8% εκφράζει θετική γνώμη για τους αλλοδαπούς/-ές συμμαθητές/-τριες του. Όλα τα παραπάνω αποτελούν ειδικά ευρήματα της έρευνας, αλλά γενικότερα η ξενοφοβική συμπεριφορά είναι ιδιαίτερα έντονη στην ελληνική κοινωνία.

«Διακρίσεις – Ρατσισμός – Ξενοφοβία στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα». Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από την Κάπα Research για λογαριασμό της UNICEF. <http://www.unicef.gr/reports/racism.php>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 28 Οκτωβρίου 2011.

επιφύλαξη, καθώς η πρώτη διεξήχθη το 2000, η δεύτερη το 2001 και η τρίτη το 2006), αλλά κυρίως από την προηγηθείσα ανάλυση, η οποία δείχνει την κυριαρχία του παραδειγματικού τύπου ιστορικής συνείδησης και τον συνακόλουθο και αναμενόμενο εθνοκεντρισμό. Σε καμία περίπτωση, ωστόσο, δεν πρέπει από την μια πρότερες υποψίες να επηρεάσουν την ερμηνεία και «αποκωδικοποίηση» της συγκεκριμένης κατηγορίας, και από την άλλη δεν πρέπει να μείνουμε αποκλειστικά στην ποσοτική ανάλυση.

Ειδικότερα, οι θετικές αναφορές κινούνται σε τρεις άξονες: 1. οι μετανάστες στο πλαίσιο της πολιτικής ορθότητας πρέπει να αντιμετωπίζονται με σεβασμό και ανθρωπιστικά (εδώ συχνά λανθάνει μία υφέρπουσα ξενοφοβία), 2. Οι μετανάστες ως μοχλός οικονομικής ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, μάλλον στο πλαίσιο ενός εκσυγχρονιστικού εθνικισμού και 3. Οι μετανάστες ως πολύτιμοι εταίροι στην κοινωνική πρόοδο και ευημερία. Σίγουρα ο τελευταίος άξονας εκφράζει τη «γνησιότερα» θετική στάση προς τους άλλους. Προτού παραθέσω τις σχετικές αναφορές, κρίνω σκόπιμο να θέσω δύο ακόμη παράγοντες που ενδεχομένως ερμηνεύουν την υψηλή συχνότητα θετικών αναφορών, αποφεύγοντας ταυτόχρονα διστακτικές σχηματοποιήσεις: μία προηγούμενη κατηγορία άλλων, οι Αλβανοί, λειτούργησαν ως «μαξιλαράκι» που απορρόφησε σε ένα βαθμό τους ξενοφοβικούς – αντιμεταναστευτικούς κραδασμούς και έτσι οι μαθητές/-τριες απέφυγαν «γενικεύσεις» που σίγουρα δε θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως πολιτικά ορθές. Ωστόσο, η καθημερινή επαφή των παιδιών με τους/τις αλλοδαπούς/-ές στο χώρο του σχολείου αμβλύνει τα ξενοφοβικά αισθήματα, όπως υποστηρίζει και η έρευνα της Unicef.

Για την καλύτερη διασφάλιση λοιπόν της δημόσιας τάξης, προτείνω αυστηρό και υπεύθυνο έλεγχο εισόδου των μεταναστών, ώστε να μην καταλήγει ελεύθερη και ανεξέλεγκτη, χωρίς βέβαια τις ακρότητες που έχουν παρατηρηθεί κατά καιρούς με βάνανση αστυνόμευση και ξυλοδαρμούς, που πραγματοποιούνται επιλεκτικά. Πάνω απ' όλα χρειάζεται ανθρωπιά, αλληλεγγύη, αντιμετώπιση αυτών των δυστυχισμένων ανθρώπων όχι σαν να είναι ψυχρά μηχανήματα, που μπορούν να δουλεύουν αποδοτικά και σχετικά

Όλες οι παραπάνω έρευνες είχαν διαφορετικό πληθυσμιακό κοινό και επομένως δεν δικαιούμαστε να μιλάμε για άμεση σύγκριση με τα πορίσματα της παρούσας έρευνας. Απλώς αποτελούν εργαλεία που επιβεβαιώνουν ή απορρίπτουν ή και τα δύο, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, τις στάσεις των μαθητών/-τριών.

ανέξοδα (φθηνά εργατικά χέρια), αλλά σαν πολίτες του κόσμου αυτού, με ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις βέβαια, με τους υπόλοιπους.¹²³³

Η Ελλάδα κερδίζει από τους μετανάστες, κερδίζει πληθυσμό, κερδίζει πατριωτισμό και μαζί με όλα αυτά μεγαλύτερη στρατιωτική δύναμη. Για να προχωρήσει η Ελλάδα στον καινούργιο αγώνα, πρέπει να αρχίσει να εργάζεται από τώρα, πρέπει η Ελλάδα να σταματήσει να πιστεύει ότι ο υπόλοιπος κόσμος της έχει χρέος.¹²³⁴

Η φθίνουσα πορεία των γεννήσεων στην Ελλάδα, σε συνδυασμό με την πληθυσμιακή έκρηξη στις γειτονικές χώρες, καθιστά ιδιαίτερα επισφαλή τη θέση της στο διεθνές στερέωμα. Έτσι οι αλλοδαποί μπορούν να συμβάλουν στη διατήρηση των ισορροπιών και στο κλείσιμο της ψαλίδας που έχει ανοίξει επικίνδυνα σε βάρος μας.¹²³⁵

Δεν θα αφήσω την Ελλάδα του 2000 να πνιγεί σε μια χούφτα ΕΥΡΩ, ενώ πρώτα θα έχει οδηγήσει τους ανθρώπους της σε ψυχική χρεοκοπία. Ας λύσουμε, επιτέλους, αυτό το αδικαιολόγητο εμπόργκο ανθρωπιάς, στο οποίο καταδικάσαμε αυτά τα πλάσματα και ας αφήσουμε την κοινωνία μας να εμπλουτισθεί από το διαφορετικό και να επιτύχει την πληρότητά της.¹²³⁶

Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που έχουν έρθει για τον ίδιο λόγο στην πατρίδα μας, απ' όλο τον κόσμο. Όμως, τα προβλήματα δημιουργούνται μόνο από τους Αλβανούς. Αυτοί κλέβουν, σκοτώνουν, βιάζουν.¹²³⁷

Η υπόσχεση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης, για την πάταξη της εγκληματικότητας, δεν είναι συνώνυμη με τις επιχειρήσεις "σκούπα" εναντίον των ξένων εργατών, αφού πρώτα τα Μ.Μ.Ε. έστρωσαν το δρόμο, ταυτίζοντας κάθε εγκληματική πράξη με τους μετανάστες και κάθε μετανάστη με εγκληματία; Δηλαδή, πριν 10 χρόνια που δεν υπήρχαν Αλβανοί, η Αθήνα ήταν μία ήσυχη πόλη;¹²³⁸

Σε μία χώρα, όμως, που η κοινή γνώμη παρομοιάζεται από πολλούς σαν μία πόρνη, όλα είναι πιθανά και δυνατά να συμβούν. Αυτά τα πογκρόμ εναντίον

¹²³³ Πρακτικά 1996-97, 386.

¹²³⁴ Πρακτικά 1997-98, 226.

¹²³⁵ Πρακτικά 1997-98, 369.

¹²³⁶ Πρακτικά 1998-99, 342.

¹²³⁷ Πρακτικά 1999-2000, 297.

¹²³⁸ Πρακτικά 1999-2000, 460.

των μεταναστών αποτελούν μία ένεση με μπόλικη δόση ηρεμιστικού, σιγουριάς και ασφάλειας για έναν καλό ύπνο στους μικροαστούς.¹²³⁹

Ιδιαίτερα μέτρα πρέπει να λάβει η πολιτεία απέναντι στους αλλοδαπούς. Είναι τα άτομα που ζουν στη χώρα μας, μαζί μας, αλλά μαστίζονται από τη φτώχεια, την ανεργία και την εξαθλίωση. Είναι τα άτομα που υπέφεραν και υποφέρουν από την ανελέητη εκμετάλλευση από τους Έλληνες εργοδότες.¹²⁴⁰

Γι' αυτόν που θα χρησιμοποιήσει το μετανάστη και θα επωφεληθεί από το χαμηλό κόστος εργασίας, του δημιουργείται κάποιο οικονομικό όφελος, το αξιοποιεί σε άλλες εργασίες και αυτόματα δημιουργούνται και καινούργιες θέσεις εργασίας. Αυτή η αλυσιδωτή αντίδραση, κατά τη γνώμη μου, ωφελεί το βιοτικό επίπεδο.¹²⁴¹

Στην πρόταση, να δίνονται δάνεια στους τσιγγάνους, αλλά και στους μετανάστες με ευνοϊκούς όρους, είμαι αντίθετη με τον χαρακτηρισμό των όρων ως «ευνοϊκοί». Πιστεύω ότι οι τσιγγάνοι και οι μετανάστες Έλληνες οφείλουν να παίρνουν τα δάνεια με τους ίδιους όρους.¹²⁴²

Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των μαθητών/-τριών για τους μετανάστες επηρεάζονται σε ένα βαθμό από τα Μ.Μ.Ε., τα οποία σύμφωνα με έρευνα της Αθανασίας Μπάτζιου¹²⁴³ επιβάλλουν ως κυρίαρχο νοητικό σχήμα αυτό της απειλής. Η ετεροφοβία βέβαια είναι χαρακτηριστικό και ενός μέρους του πολιτικού κόσμου, όχι μόνο στην Ελλάδα, και ειδικότερα του εθνικολαϊκισμού, ο οποίος στέκεται εχθρικά τόσο απέναντι στην Ευρώπη όσο και στους μετανάστες¹²⁴⁴. Η ποιοτική ανάλυση των αρνητικών αναφορών επιβεβαιώνει «Το κυρίαρχο στερεότυπο του “πεινασμένου” μετανάστη που καταφεύγει στο έγκλημα αναδεικνύει το ανεβασμένο βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων ως πρότυπο προς μίμηση, αλλά και ως αντικείμενο φθόνου»¹²⁴⁵. Επίσης, όπως και στην έρευνα της Χρύσης Ιγγλέση¹²⁴⁶, συχνά αναφέρεται ότι οι μετανάστες δεν πρέπει να έρχονται στην Ελλάδα και τέτοιες αντιλήψεις συνήθως εκφράζονται προσεκτικά χωρίς υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς, ενώ στην προκειμένη έρευνα δεν λείπουν και ακραίες διατυπώσεις (λίγες σχετικά). Γενικότερα, ο μετανάστης συνδέεται με τη φτώχεια, την παραβατική συμπεριφορά και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, ενώ σε κάποιες

¹²³⁹ Πρακτικά 1999-2000, 460.

¹²⁴⁰ Πρακτικά 2000-01, 350.

¹²⁴¹ Πρακτικά 2001-02, 385.

¹²⁴² Πρακτικά 2002-03, 505.

¹²⁴³ Αθανασία Μπάτζιου, ό.π., Συμπεράσματα.

¹²⁴⁴ Πασκάλ Περρινώ, «Η άνοδος του εθνικολαϊκισμού στην Ευρώπη», *Νέα Εστία*, τ. 1846, 100-105.

¹²⁴⁵ Αλεξάνδρα Μπακαλάκη, «Για την ποιητική της ομοιότητας», ό.π., 397.

¹²⁴⁶ Χρύσα Ιγγλέση, «Πιλοτικές συνεντεύξεις», ό.π., 341.

περιπτώσεις οι μουσουλμάνοι μετανάστες συνδέονται με σχέδια απόσχισης περιοχών της ελληνικής επικράτειας. Συχνά στις κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους μετανάστες η όποια αρνητική συμπεριφορά προς αυτούς δεν παρουσιάζεται τόσο ως συνέπεια προκατάληψης και φόβου, όσο ως συνέπεια μίας αναπόδραστης και αδιέξοδης κατάστασης και στόχο έχει την προστασία της ελληνικής κοινωνίας¹²⁴⁷.

Αναμφισβήτητα ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα μας αλλά και η Ευρωπαϊκή Ένωση και όλες οι ανεπτυγμένες χώρες είναι αυτό της λαθρομετανάστευσης, δηλαδή, της διείσδυσης στο εσωτερικό κάποιας χώρας ανθρώπων, χωρίς ταξιδιωτικά έγγραφα και χωρίς να χρησιμοποιήσουν τις επίσημες εισόδους της για την άφιξή τους.¹²⁴⁸

Αν γινόμουν Πρωθυπουργός για πέντε μέρες, θα προσπαθούσα να κάνω την Ελλάδα μια πιο ελληνική χώρα, γιατί πλέον είναι περισσότεροι οι ξένοι σ' αυτήν τη χώρα από τους Έλληνες.¹²⁴⁹

Πράγματι, οι μετανάστες είναι πολλοί, όχι όμως, έστω και σε εισαγωγικά, περισσότεροι από τους Έλληνες, όπως ένθερμα υποστήριζε ο συνάδελφός μου Χάρης χθες. Πράγματι, υπάρχουν αλλοδαποί εγκληματίες, αλλά δεν είναι όλοι. Πράγματι, υπάρχουν αμόρφωτοι και μετανάστες που είναι σχετικά πίσω, σε σχέση με τη συνεχώς αναπτυσσόμενη ελληνική κοινωνία.

Αυτό συμβαίνει με όλους τους αλλοδαπούς, τους ευσυνείδητους πολίτες που ζουν ελπίζοντας σε ένα καλύτερο μέλλον γι' αυτούς και τα παιδιά τους. Δικαιολογώ τις φοβίες των πολιτών απέναντι στους ξένους, γιατί στα μάτια τους βλέπουν κάτι το διαφορετικό, κάτι το άγνωστο και ίσως κάτι το επαναστατικό, διότι νιώθουν πως τους παίρνουν το οξυγόνο και καταπατούν τη γη που οι πρόγονοί τους πολέμησαν να την κρατήσουν, ώστε να τους την κληροδοτήσουν. Τους δικαιολογώ, γιατί απλά δεν γνωρίζουν.¹²⁵⁰

Η εξασθένηση της άμυνάς μας, φαίνεται καθαρά από τους χιλιάδες αλλοδαπούς που κυκλοφορούν σε όλη την Ελλάδα. Οι αλλοδαποί που έρχονται στην Ελλάδα, μπαίνουν ανεξέλεγκτα χωρίς κανέναν να τους περιορίζει και από τη στιγμή που θα μπου, απαιτούν να έχουν την ίδια αντιμετώπιση με τους

¹²⁴⁷ Λίνα Βεντούρα, *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα. Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, Νήσος, Αθήνα 2011, βλέπε ειδικά την Εισαγωγή.

¹²⁴⁸ Πρακτικά 2003-04, 550.

¹²⁴⁹ Πρακτικά 2003-04, 533.

¹²⁵⁰ Πρακτικά 2003-04, 581

*Έλληνες. Δεν θα πρέπει, όμως, να δεχτούμε τους εγκληματίες. Σίγουρα είναι επικίνδυνοι και πρέπει να απομακρυνθούν αμέσως από τη χώρα μας.*¹²⁵¹

*Παράλληλα, οξύνονται τα πληθυσμιακά κενά, ιδίως στις παραμεθόριες περιοχές, με κίνδυνο να καλυφθούν αυτές με αλλοδαπούς εξαιτίας της λαθρομετανάστευσης στη χώρα μας, η οποία θα γίνει πιο έντονη, κάτι που ήδη συντελείται στη Θράκη, δημιουργώντας, έτσι, ερείσματα για τους επίβουλους γείτονές μας για διεκδίκηση αυτών των περιοχών.*¹²⁵²

*Η φτηνή προσφορά στέγης μπορεί να προσελκύει οικονομικούς μετανάστες, ωστόσο, αποδυναμώνει αυτές τις περιοχές οικονομικά και πληθυσμιακά, τη στιγμή που στα Βαλκάνια πνέουν άνεμοι πολέμου, ενώ εμείς οι Έλληνες δημιουργούμε και θα συνεχίσουμε να δημιουργούμε ένα ύποπτο τόξο μεταναστών στις ευαίσθητες αυτές ακριτικές περιοχές.*¹²⁵³

Αν λοιπόν δικαιούμαστε να διατυπώσουμε κάποια συμπεράσματα, τότε θα λέγαμε ότι η ξενοφοβική στάση της ελληνικής κοινωνίας στην περίπτωση των μαθητών/-τριών είναι ηπιότερη, αλλά όχι απύσχα και αυτό οφείλεται σε ένα βαθμό στα καθημερινά βιώματα με αλλοδαπούς/-ές στο σχολείο και σε ένα άλλο βαθμό στην «μετατόπιση» της ξενοφοβίας σε μία συγκεκριμένη ομάδα, τους Αλβανούς, οι οποίοι λειτουργούν ως ο ιδανικός αποδιοπομπαίος τράγος.

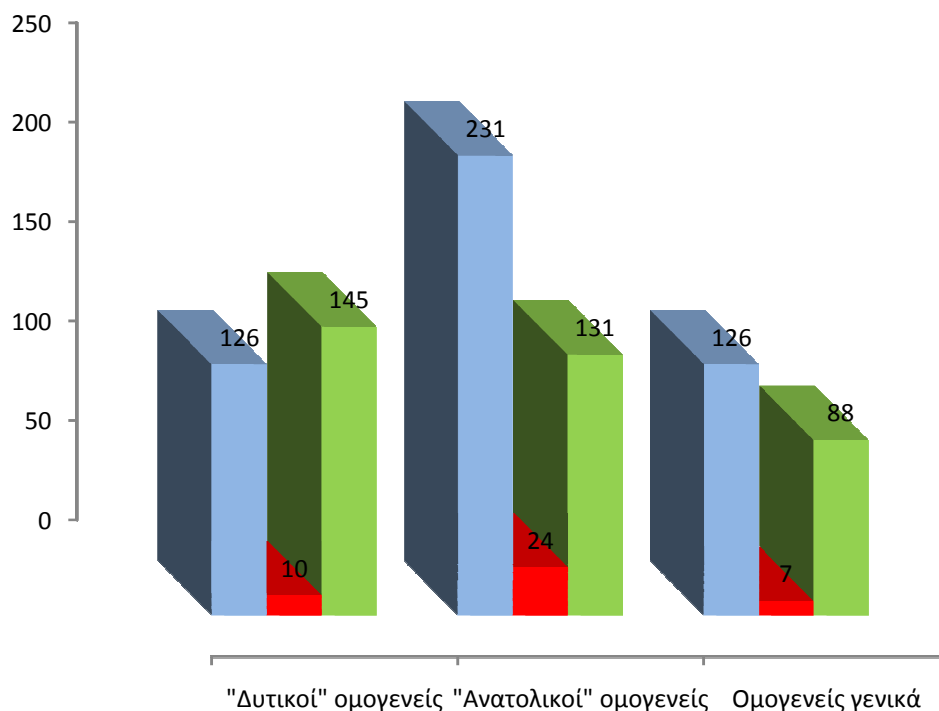
¹²⁵¹ Πρακτικά 1997-98, 196.

¹²⁵² Πρακτικά 1998-99, 353.

¹²⁵³ Πρακτικά 2000-01, 315.

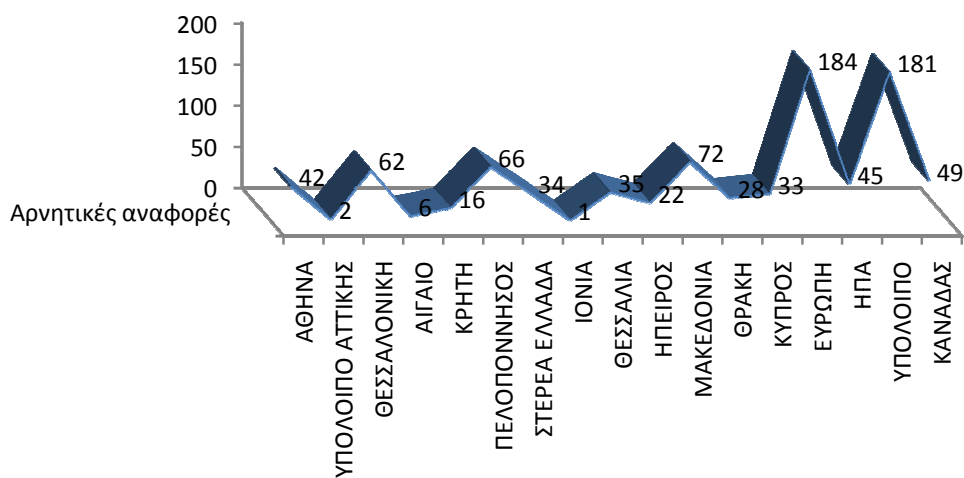
Γ.3.22: ΟΜΟΓΕΝΕΙΣ

Γράφημα 45. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "ομογενείς"

Προτού αναλύσουμε τη σχετική κατηγορία πρέπει να επισημανθεί ότι μεγάλο τμήμα του δείγματος υπήρξαν παιδιά από την ομογένεια και η διαπίστωση αυτή σε ένα βαθμό δεν μας επιτρέπει να οδηγηθούμε σε αναγωγές.

Γράφημα 46. Κατανομή αναφορών στην υποκατηγορία "ομογενείς" σε συνάρτηση προς την περιοχή προέλευσης

Μία πολύ γενική διαπίστωση είναι ότι οι περισσότερες αναφορές είτε στρέφονται γύρω από το ρόλο της «δυτικής ομογένειας» στην επίλυση των εθνικών θεμάτων, είτε στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ομογενείς γενικά στην εκπαίδευσή τους. Κάθε άλλο σχόλιο ή συμπέρασμα θα ήταν επισφαλές. Όσον αφορά τους ομογενείς από τις πρώην ανατολικές χώρες ή και την Αφρική, οι περισσότερες αναφορές σχετίζονται με την ελληνικότητά τους, αλλά και την ανάγκη προστασίας τους από την ελληνική κυβέρνηση. Στις αναφορές που προέρχονται από μαθητές/-τριες της ελληνικής επικράτειας η στάση προς τους ομογενείς είναι γενικά θετική υπό διαφορετικό πρίσμα: οι ομογενείς από τον δυτικό κόσμο αντιμετωπίζονται ως «στήριγμα» για την ελληνική εξωτερική πολιτική, ενώ οι υπόλοιποι ως έχοντες ανάγκη τη στήριξη της ελληνικής πολιτείας προκειμένου να διατηρήσουν τους ελληνικούς θύλακες αλώβητους. Οι διαπιστώσεις αυτές μπορούμε να πούμε ότι εγγράφονται σε μία γενικότερη αντίληψη για την υλική ανωτερότητα του δυτικού πολιτισμού.

Θα ήθελα να αναφερθώ και στη δύναμη που έχει ο απανταχού Ελληνισμός. Πιστεύω ότι είναι ένας διπλωματικός παράγοντας που μπορεί να βοηθήσει στην προώθηση των συμφερόντων μας, καθώς επίσης θα μπορέσει να βοηθήσει και σε διάφορα προβλήματα που παρουσιάζονται στον απανταχού Ελληνισμό, κυρίως την βόρεια Ήπειρο.¹²⁵⁴

Κύριε Πρόεδρε, θα αναφερθώ στα προβλήματα των νέων αλλοδαπών, κυρίως του Καναδά. Οι Έλληνες του Καναδά ξεπερνούν τις 200.000 και από αυτούς το 35% μένει στο Κεμπέκ. Είμαστε νέοι 3ης και 4ης γενιάς μεταναστών στο Μόντρεαλ και ως Έλληνες προσπαθούμε να διατηρήσουμε τα ήθη και τα έθιμα, την καταγωγή και τον πατριωτισμό μας ζωντανά. Το πρόβλημα είναι ότι το ελληνικό κράτος δεν ενδιαφέρεται αρκετά.¹²⁵⁵

Πρέπει να είμαστε πολύ περήφανοι για το πού έχουμε φτάσει στη μεγάλη αυτή χώρα. Οι Έλληνες είναι καταξιωμένοι παντού. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Αρχηγός της CIA είναι Έλληνας, ότι ο προσωπάρχης του Λευκού Οίκου ήταν Έλληνας. Δεν είναι τυχαίο ότι έχουμε Έλληνες Βουλευτές και Γερουσιαστές. Είναι οι πρώτοι στη μόρφωση και δεύτεροι στα χρήματα απ' όλες τις εθνικότητες της Αμερικής.¹²⁵⁶

¹²⁵⁴ Πρακτικά 1995-96, 136.

¹²⁵⁵ Πρακτικά 2000-01, 238.

¹²⁵⁶ Πρακτικά 2001-02, 261.

Οι μετανάστες που φεύγουν από τη χώρα για οποιοδήποτε λόγο, παίρνουν μαζί τους την Ελλάδα, την κουλτούρα, την ιστορία, τα ήθη και τα έθιμα, την ελληνική κουζίνα και τα εξαπλώνουν σε όλα τα μέρη του κόσμου. Εάν δεν κάνουμε κάτι, αυτή η εξάπλωση δεν θα συνεχιστεί για πολύ.¹²⁵⁷

Επομένως, ζητώ να αυξηθεί η χρηματοδότηση των ήδη υπαρχόντων και να δημιουργηθούν ελληνικά σχολεία εκεί που δεν υπάρχουν. Όπως για παράδειγμα, στα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης που υπάρχουν μόνο κάποιοι καθηγητές που στέλνονται να κάνουν κάποιες ώρες Ιστορίας. Επίσης, θα μπορούσε κατ' αυτόν τον τρόπο, να γίνει και ανταλλαγή μαθητών, έτσι ώστε τα Ελληνόπουλα του εξωτερικού να παραμείνουν Ελληνόπουλα.¹²⁵⁸

Ένα άλλο θέμα που πρέπει να θίξουμε είναι η στάση μας απέναντι στους ομογενείς συμμαθητές μας. Δεν πιστεύω ότι είμαστε καλύτεροι από τα αδέλφια μας της Βορείου Ηπείρου και του Πόντου. Πρέπει αυτή η στάση, δηλαδή ο σχολικός ρατσισμός και από εμάς τους μαθητές και από τους καθηγητές, να σταματήσει. Πρέπει αυτά τα παιδιά να τα βοηθήσουμε, να ενταχθούν ομαλά στην ελληνική κοινωνία.¹²⁵⁹

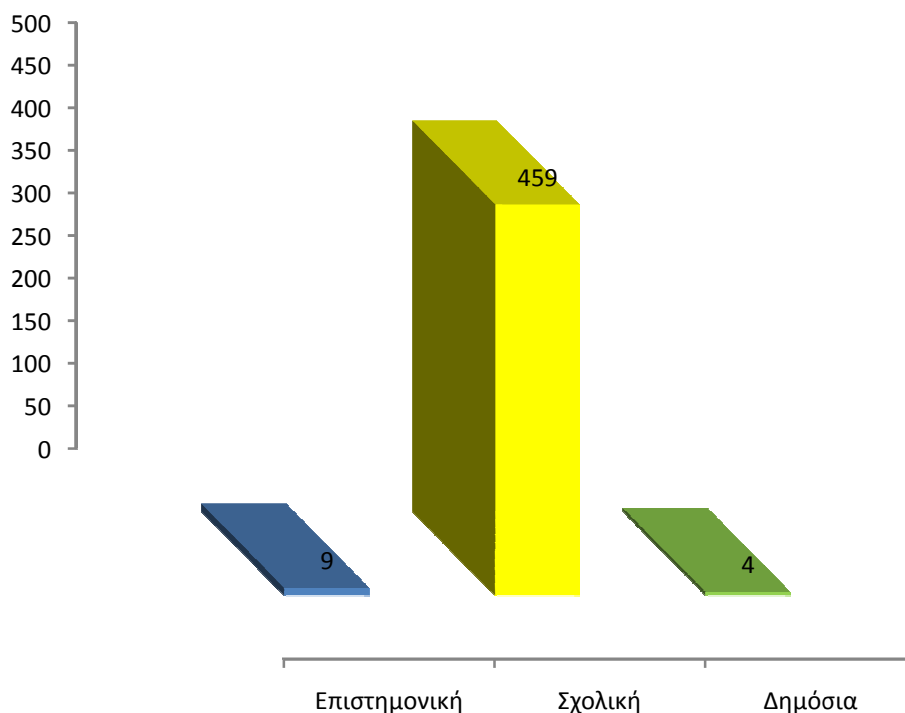
¹²⁵⁷ Πρακτικά 2003-04, 325.

¹²⁵⁸ Πρακτικά 2004-05, 236.

¹²⁵⁹ Πρακτικά 1996-97, 154.

Γ.4 4^η Θεματική κατηγορία: σχολική, επιστημονική, δημόσια ιστορία

Γράφημα 47. Κατανομή αναφορών στην θεματική "ιστορία"

Οι μαθητές/-τριες συχνά αναφέρθηκαν στην σχολική ιστορία και άμεσα ή έμμεσα δήλωσαν τον τρόπο που αντιλαμβάνονται βασικές έννοιες της ιστορικής επιστήμης, γεγονός που επέτρεψε στον ερευνητή να χαρτογραφήσει κάποια στοιχεία της ιστορικής τους σκέψης. Ειδικότερα, αν και οι περισσότερες αναφορές επισημαίνουν την ανάγκη αναθεώρησης και επανασυγγραφής των σχολικών βιβλίων, αυτό δεν οδηγεί αυτόματα και σε στοιχεία ανεπτυγμένης ιστορικής σκέψης: οι μαθητές/-τριες και σε αυτήν την περίπτωση πιστεύουν στην έννοια της αντικειμενικότητας με τρόπο θετικιστικό, ενώ δεν έχουν εξοικειωθεί με την αρχή της κριτικής διυποκειμενικότητας. Δεν είναι λίγες οι φορές που ταυτίζουν την ιστορία με το παρελθόν πιστεύοντας ότι οι πρωτογενείς ιστορικές πηγές αντικατοπτρίζουν το παρελθόν ή διασφαλίζουν «σαν ανοικτό παράθυρο» άμεση πρόσβαση σ' αυτό φέρνοντας στο μυαλό μας τον Λόρδο Άκτον, ο οποίος έλεγε στον αναγνώστη του «Μη φαντάζεσαι ότι ακούς εμένα. Είναι η ίδια η Ιστορία που σου μιλάει»¹²⁶⁰, ενώ συχνά διαφαίνεται μία εργαλειώδη αντίληψη της ιστορίας (πρακτικό παρελθόν).

¹²⁶⁰ Αναφέρεται από τον Α. Λιάκο, ό.π., 2011, 275.

*Στη χθεσινή συνεδρίαση ακούστηκε η άποψη πως είναι αναγκαίο το βιβλίο της ιστορίας να παρουσιάζει αντικειμενικότητα. Θέλω να ρωτήσω όλους τους συναδέλφους: Η ιστορία δεν είναι η αντικειμενική έκθεση των παρελθοντικών πραγμάτων και αναφορά των αιτιών και των συνεπειών τους;*¹²⁶¹

*Θέλω, όμως, να προσθέσω ότι η ιστορία πρέπει να είναι αντικειμενική και αυτός που τη γράφει πρέπει να είναι γνώστης αυτής.*¹²⁶²

*Έτσι ο βασικός σκοπός της διδασκαλίας δεν επιτυγχάνεται. Τελειώνουμε το Λύκειο και είμαστε ανιστόρητοι. Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ο σκοπός της αναδρομής μας στο παρελθόν είναι όχι μόνο η γνώση των ιστορικών γεγονότων, αλλά και η διδαχή μας από αυτά. Αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται, τότε η σημασία της γνώσης της είναι αυταπόδεικτη.*¹²⁶³

Ο εθνοκεντρισμός χαρακτηρίζει τη σκέψη των παιδιών, σε ένα βαθμό, καθώς εκτιμούν ότι δεν δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στην ελληνική ιστορία και προτείνουν ενίσχυση της ελληνικής ιστορίας. Η διαπίστωση αυτή ακούγεται εξαιρετικά παράδοξη τη στιγμή που ο εθνοκεντρισμός αποτελεί ήδη ένα δομικό χαρακτηριστικό της ιστορικής εκπαίδευσης με την αδιάσπαστη συνέχεια, τον μανιχαϊσμό και την αποσιώπηση της ετερότητας να κυριαρχούν.

*Όλα όσα διδασκόμαστε, πιστεύω ακράδαντα, είναι η πραγματική κατάσταση που επικρατούσε και τα πραγματικά γεγονότα που εξελιχθήκαν. Δεν στρέφουμε την πλάστιγγα στο μέρος μας και στο μέρος των Ελλήνων. Η εργασία από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο παρουσιάζει απόλυτο σεβασμό προς την ιστορία των άλλων λαών και, επίσης, δε φανατίζει. Δεν προάγει το σοβινισμό και τον πατριωτισμό, όπως αρκετοί πιστεύουν και τονίζουν. Αν ήθελε και επεδίωκε να δημιουργήσει τοπικιστικό πνεύμα στους Έλληνες, είχε τις ευκαιρίες να το κάνει.*¹²⁶⁴

*Για μένα τη μεγαλύτερη ευθύνη τη φέρουν οι συγγραφείς των σχολικών βιβλίων. Το μισό βιβλίο της Γ' Γυμνασίου της Ιστορίας αναφέρεται σε ξένα ιστορικά γεγονότα και όχι στην ελληνική ιστορία.*¹²⁶⁵

¹²⁶¹ Πρακτικά 2003-04, 204.

¹²⁶² Πρακτικά 1999-2000, 300.

¹²⁶³ Πρακτικά 2000-01, 179.

¹²⁶⁴ Πρακτικά 2003-04, 204.

¹²⁶⁵ Πρακτικά 1999-2000, 214.

Εκτός, όμως, από αυτές της διεθνούς επιπέδου παρεμβάσεις στο ζήτημα του υποβιβασμού της ελληνικής ιστορίας, μπορούμε να έχουμε σαφώς πιο απλούς και πιο ριζικούς τρόπους αντιμετώπισής της, όπως ορθή και εγγυημένη συγγραφή σχολικών βιβλίων, με μέγιστο ποσοστό αναφοράς στην ελληνική και όχι τόσο στην ξένη Ευρωπαϊκή ιστορία ή με συστηματική προσπάθεια για αναστήλωση των θεμελιακών εννοιών, που υπάρχουν απ' άκρη σε άκρη σε όλη την Ελλάδα.¹²⁶⁶

Άλλο ένα στοιχείο που επιβεβαιώνει τον χαμηλό ιστορικό εγγραμματισμό των μαθητών/-τριών αποτελεί η ιδιαίτερη προτίμηση που δηλώνουν στη σύγχρονη ιστορία χωρίς να αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα¹²⁶⁷. Η προτίμηση αυτή ουσιαστικά πρέπει να ερμηνευθεί στο πλαίσιο του παροντισμού, ο οποίος ακυρώνει την ιστορική ενσυναίσθηση και αποδυναμώνει την ιστορική σκέψη. Ο Stephane Levesque επισημαίνει τον αυτοεγκλεισμό των δυτικών κοινωνιών σε ένα παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας, το οποίο αν δεν αδιαφορεί επιδεικτικά για το παρελθόν, το εργαλειοποιεί ή το εξιδανικεύει, συρρικνώνοντας ταυτόχρονα τον ορίζοντα προσδοκιών και υποστασιοποιώντας το παρόν με αποτέλεσμα η υπέρβασή του να φαντάζει επικίνδυνη φαντασιοκοπία¹²⁶⁸. Φαίνεται λοιπόν πώς η εξιδανίκευση του παρελθόντος δεν έρχεται σε σύγκρουση με τον παροντισμό, αφού η πρώτη υπηρετεί παροντικές ανάγκες (πρακτικό παρελθόν). Ασκώντας κριτική στον παροντισμό πρέπει να καταστήσουμε σαφές ότι η συνάφεια με το παρόν πρέπει να γίνεται χωρίς αναχρονιστικές/προοδοκεντρικές και προβολικές αναγνώσεις του παρελθόντος. Ουσιαστικά οι μαθητές πρέπει να περάσουν από το πρακτικό στο ιστορικό παρελθόν.

Να διδαχθούμε, επιτέλους, τη νεότερη και πρόσφατη ιστορία του τόπου μας, αντικειμενικά, με αντιπαράθεση αυτούσιων ιστορικών γεγονότων, χωρίς προκαταλήψεις και χωρίς την προσπάθεια διάδοσης καμιάς ιδεολογίας.¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ Πρακτικά 2003-04, 279.

¹²⁶⁷ Στις Η.Π.Α και τη Βρετανία παρατηρείται μία ανάλογη εμμονή στη σύγχρονη ιστορία. Βλ. σχετικά Clark J. C. D., *Our Shadowed Past. Modernism, Postmodernism, and History*, Stanford University Press, Stanford, California, 2004.

Στην περίπτωση της Ελλάδας και σύμφωνα με έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (2004) και οι έλληνες/-ίδες εκπαιδευτικοί στην πλειοψηφία τους (96,98%) προτιμούν οι μαθητές τους να διδάσκονται είτε θέματα από τη σύγχρονη ιστορία είτε θέματα που επηρεάζουν την καθημερινή τους ζωή. Βλ. σχετικά Θεοδώρα Κάββουρα, *Διδακτική της ιστορίας*, ό.π., 33-3.

¹²⁶⁸ Levesque Stephane, *Thinking Historically: Educating Students for the Twenty-first Century*, University of Toronto Press, 2008.

¹²⁶⁹ Πρακτικά 2000-01, 179.

*Εδώ και πολλά χρόνια βγαίνουμε από το λύκειο χωρίς να ξέρουμε νεώτερη ιστορία, τόσο γιατί τα βιβλία δεν είναι ικανοποιητικά, αλλά και γιατί δεν προλαβαίνουμε να διδαχθούμε τη νεώτερη ιστορία της χώρας μας.*¹²⁷⁰

*Συμφωνώ απόλυτα μαζί της ότι τα τελευταία κεφάλαια των βιβλίων της Ιστορίας ποτέ δε διδάσκονται, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ολόκληροι περίοδοι της Ιστορίας –και σημαντικές περιόδους– όπως η Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας που δεν έχουν διδαχθεί ποτέ. Εγώ, για παράδειγμα, ό,τι έμαθα για τους παγκοσμίους πολέμους, το έχω μάθει από ντοκιμαντέρ στην τηλεόραση. Ουσιαστικά την περίοδο αυτή δεν τη διδάχθηκα ποτέ.*¹²⁷¹

Στον αντίποδα, συναντάμε αρκετά συχνά αναφορές που επισημαίνουν την ανάγκη αναθεώρησης της σχολικής ιστορίας προκειμένου να καταστεί λιγότερο εθνοκεντρική και λιγότερο πολιτικοστρατιωτική. Στο ίδιο πλαίσιο, κάποιοι/-ες μαθητές/-τριες αντιλαμβάνονται τις πολλαπλές οπτικές της ιστορικής επιστήμης και με αναστοχαστική διάθεση θεωρούν επιτακτική την αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων προσεγγίζοντας έτσι την ιστορική επιστημολογία.

*Αν και πρέπει να γνωρίζουμε καλύτερα και ουσιαστικότερα την ελληνική ιστορία, θα πρέπει να δοθεί περισσότερο βάση και στα υπόλοιπα έθνη, διότι είναι πολύ σημαντικό, εκτός από τη δική μας ιστορία, τα δικά μας στοιχεία και πολιτισμό, να μαθαίνουμε και τις σκέψεις των άλλων και τον πολιτισμό τους.*¹²⁷²

*Γι' αυτό θα ήταν γόνιμο τα σχολικά εγχειρίδια, ιδιαίτερα της Ιστορίας και των Θρησκευτικών, να ξαναγραφούν με διαφορετικό προσανατολισμό αυτήν τη φορά.*¹²⁷³

*Τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας είναι απαραίτητο να ξαναγραφούν, μετά από προκήρυξη διαγωνισμού, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στην Ιστορία και τις καλλιτεχνικές δημιουργίες άλλων χωρών, γιατί είναι απαραίτητο να μη γνωρίζουν οι Έλληνες μαθητές τίποτα για σπουδαίους καλλιτέχνες, όπως ο Ροντέν, ο Γκόγια, ο Εμίλ Ζολά και ο Μπέλα Μπάρτοκ.*¹²⁷⁴

¹²⁷⁰ Πρακτικά 2002-03, 275.

¹²⁷¹ Πρακτικά 2004-05, 224.

¹²⁷² Πρακτικά 2004-05, 224.

¹²⁷³ Πρακτικά 2003-04, 254.

¹²⁷⁴ Πρακτικά 1997-98, 324.

Το μάθημα της ιστορίας, παραδείγματος χάρη, έχει γίνει ο κακός εφιάλτης των περισσότερων μαθητών, λόγω των δυσνόητων κάθε φορά βιβλίων και της στείρας απομνημόνευσης που μας επιβάλλουν.¹²⁷⁵

Οι νέοι χρειάζονται ελκυστικούς τρόπους για να προσέξουν κάτι και να μείνουν εκεί για αρκετό διάστημα. Το σχολείο είναι και φορέας πολιτισμού, εκτός από μέσο παροχής γνώσεων. Ο πολιτισμός, όμως, είναι εξορισμένος από το σχολείο.¹²⁷⁶

Επίσης, αν υπήρχαν βιασμοί από Έλληνες, να έλθουν να μου το πουν, για να αλλάξω την εργασία μου. Είναι προφανές αυτό. Και αυτό ανέφερα στην εργασία μου, ότι δεν είναι έγκυρα τα βιβλία μας σχετικά με το ιστορικό πλαίσιο της Κύπρου. Ειδικά στην Γ' Γυμνασίου έχουμε μόνο μία παράγραφο, που εμάς δεν μας τη δίδαξαν καθόλου. Να αναφερθούν οι βιαιότητες που έχουν γίνει και από τις δύο πλευρές, για να λυθεί το πρόβλημα ειρηνικά. Το έχω αναφέρει πολλές φορές στην έκθεσή μου.¹²⁷⁷

Για παράδειγμα, την Επανάσταση του 1821 αλλιώς την βλέπουν οι Έλληνες, αλλιώς οι Τούρκοι και αλλιώς μια τρίτη χώρα, όπως είναι η Γαλλία. Έτσι, δημιουργούνται στα παιδιά κάποιες προκαταλήψεις, καθώς οι Τούρκοι μαθητές βλέπουν τους Έλληνες σαν βάρβαρους, κάτι που ξέρουμε ότι δεν ισχύει. Αντίστοιχα, οι Έλληνες βλέπουν τον απλό Τούρκο πολίτη σαν βάρβαρο, κάτι που, επίσης, δεν ισχύει. Προτείνω, λοιπόν, στα βιβλία μας να μας παραθέτουν και τις απόψεις των ξένων χωρών για κάθε ιστορικό γεγονός, έτσι ώστε να μπορούμε να έχουμε μια πιο αντικειμενική θεώρηση των πραγμάτων.¹²⁷⁸

Καταλήγοντας, τα περισσότερα παιδιά στις αναφορές τους για τη σχολική ιστορία¹²⁷⁹ ζητάνε μία πιο αντικειμενική και ενδιαφέρουσα¹²⁸⁰ προσέγγιση, ενώ δε λείπει και η απαίτηση για έναν εντονότερο εθνοκεντρικό προσανατολισμό της ύλης. Ωστόσο, η αντικειμενικότητα, όπως αυτή διατυπώνεται, δείχνει έναν έντονο θετικισμό. Από την άλλη, δημιουργούν αισιοδοξία οι αντιλήψεις για μία πολυπρισματική και αναστοχαστική

¹²⁷⁵ Πρακτικά 2001-02, 175.

¹²⁷⁶ Πρακτικά 2001-02, 195.

¹²⁷⁷ Πρακτικά 2001-02, 272.

¹²⁷⁸ Πρακτικά 2001-02, 199.

¹²⁷⁹ Οι αναφορές για τη δημόσια και την επιστημονική ιστορία είναι ισχνές, ίσως διότι η διάκριση αυτή τους είναι άγνωστη.

¹²⁸⁰ Η σχολική ιστορία θεωρείται βαρετή και αυτή η διαπίστωση συμπλέει με προηγούμενες έρευνες εκτός Ελλάδας. Βλ. σχετικά Keith Barton, «Research on Students' Ideas about History», in Linda Levstik and Cynthia Tyson (eds.), *Handbook of Research in Social Studies Education*, Routledge, New York – London, 2008, 246-47.

προσέγγιση του παρελθόντος. Στη νέα ρευστή και πολυπολιτισμική πραγματικότητα τέτοιες αντιλήψεις απορρίπτουν την ελληνοκεντρική αναδίπλωση και υιοθετούν μία κουλτούρα ανοικτή στην αποδοχή του άλλου και στην αναπλαισίωση της σχέσης εθνικού – υπερεθνικού.

ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

1. Τα αποτελέσματα της πολυδιάστατης ανάλυσης

Η *Παραγοντική Ανάλυση Πολλαπλών Αντιστοιχιών* και η *Ιεραρχική Ταξινόμηση* βασίζονται σε λογισμικά στατιστικής ανάλυσης και η επεξεργασία τους έγινε με το λογισμικό SPAD 4.5 αντίτυπο του οποίου βρίσκεται στην κατοχή του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Ως κριτήρια διαφοροποίησης λαμβάνουμε τους παραγοντικούς άξονες της Παραγοντικής Ανάλυσης παρουσιάζοντας τους τρεις πρώτους από άποψη σημαντικότητας. Κάθε άξονας-κριτήριο διατυπώνει κατά συνθετικό τρόπο την ανάδειξη δύο διαμετρικά αντίθετων συνόλων χαρακτηριστικών-απαντήσεων¹²⁸¹.

1^ο Κριτήριο Διαφοροποίησης (1^{ος} παραγοντικός άξονας – 4,58% της συνολικής αδράνειας)

Το πιο σημαντικό κριτήριο διαφοροποίησης του δείγματος των μαθητών/-τριών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα της «Βουλής των Εφήβων» είναι η στάση τους απέναντι στην Τουρκία. Ειδικότερα, οι μαθητές/-τριες από την Κύπρο και τη Θράκη και από πόλεις με πληθυσμό από 50.000 έως 100.000 κατοίκους διατύπωσαν αρνητικές αναφορές κυρίως στο πλαίσιο της επιτροπής εθνικής άμυνας και εξωτερικών υποθέσεων. Παράλληλα, αν και ακούγεται οξύμωρο, διατυπώνουν σε μεγάλο ποσοστό και θετικές αναφορές για την Τουρκία. Είναι αγόρια και στον αρνητικό πόλο των αναφορών τους βρίσκεται και η Δύση. Στον άλλο πόλο βρίσκονται παιδιά τα οποία δεν εξέφρασαν τα αντίθετα από την πρώτη ομάδα, αλλά απλώς δεν διατύπωσαν σχετικές αναφορές.

¹²⁸¹ Παπαντωνάκης Γ., Αθανασιάδης Η., Καπλάνογλου Μ. και Πολίτης Δ., *Οι ιδέες των παιδιών για την παιδική λογοτεχνία*, Τόπος, Αθήνα 2010, 257-78.

v-test	Αρνητική πλευρά	Ερώτηση	Θετική πλευρά	v-test
		Πληθυσμός	Άγνωστος	99,90
-25,06	>100,000			
-22,94	-10,000			
-15,69	30,001-50,000			
-9,44	10,001-30,000			
			50,001-100,000	7,13
		Περιοχή	Κύπρος	99,9
-33,5	Πελοπόννησος			
-27,78	Αθήνα			
-14,98	Ήπειρος			
-12,7	Θες/νίκη			
-12,41	Κρήτη			
-10,09	Ιόνιο			
-10	Στερεά			
-9,52	Ευρώπη			
-6,97	Αιγαίο			
-5,54	Μακεδονία			
-5,42	Καναδάς-Αυστραλία			

-4,64	Υπόλοιπο αττικής			
-4,04	Θεσσαλία			
			Θράκη	3,76
-2,16	Υπόλοιπο Θεσ/νίκης			
-83,46	Όχι	Τουρκία αρνητικά	Ναι	83,46
		Επιτροπή	Εξωτερικών & εθνικής άμυνας	76,73
-49,8	Κοινωνικών υποθέσεων			
-35,58	Μορφωτικών υποθέσεων			
-26,44	Δημόσιας τάξης			
			Οικονομικών	2,35
-37,48	Ναι	Μετανάστες γενικά θετικά	Όχι	37,48
-35,50	Όχι	Τουρκία θετικά	Ναι	35,49
-33,03	04/05			
			02/03	16,29
			96/97	12,11
			00/01	9,67
		Χρονολογία	98/99	9,61

-9,01	03/04			
-6,91	01/02			
-3,75	97/98			
			99/00	2,81
			95/96	2,24
-26,58	Ναι	Σχολική ιστορία	Όχι	26,58
-25,01	Ναι	Μετανάστες γενικά αρνητικά	Όχι	25,01
-23,78	Ναι	Μετανάστες γενικά ουδέτερα	Όχι	23,78
-22,49	Ναι	Αρχαίος πνευμ. πολιτισμός θετικά	Όχι	22,49
-16,02	Ναι	Ανωτερότητα έθνους	Όχι	16,02
-12,43	Όχι	Δύση γενικά αρνητικά	Ναι	12,43
-9,48	ναι	Αλβανία αρνητικά	Όχι	9,48
-8,12	Ναι	Ε.Ε. ουδέτερα	Όχι	8,12
-7,76	Ναι	Μειονότητες Ρομά θετικά	Όχι	7,76
-7,66	ναι	Η.Π.Α. αρνητικά	Όχι	7,66
-7,55	Όχι	Τουρκία ουδέτερα	Ναι	7,52
-7,3	Όχι	Ε.Ε. θετικά	Ναι	7,3
-6,83	Όχι	Κύπρος	Ναι	6,83
-6,77	Ναι	Αλβανία θετικά	Όχι	6,77
-6,44	Ναι	Αλβανία ουδέτερα	Όχι	6,44

-5,82	Ναι	Νεότερος υλ. πολιτισμός αρνητικά	Όχι	5,82
-5,48	Κορίτσι	Φύλο	Αγόρι	5,48
-4,69	Ναι	Ιδεολόγημα παρακμής	Όχι	4,69
-4,02	Ναι	Παραδοσιακή ιστορική συνείδηση	Όχι	4,02
-4,01	Ναι	Νεότερος πνευμ. πολιτισμός θετικά	Όχι	4,01
-3,74	Ναι	Μειονότητες γενικά θετικά	Όχι	3,74
-3,74	Ναι	Αντιλήψεις για τους έλληνες πολιτικούς	Όχι	3,74
-3,28	Ναι	Ομογενείς μη δυτικές χώρες θετικά	Όχι	3,27
-3,27	Ναι	Νεότερος υλ. πολιτισμός θετικά	Όχι	3,27
-3,24	Ναι	Λοιποί ανατολή αρνητικά	Όχι	3,24
-3,19	Ναι	Ομογενείς δυτικές χώρες ουδέτερα	Όχι	3,19
-3,11	Ναι	Κριτική ιστορική συνείδηση	Όχι	3,11
-3,10	Ναι	Μειονότητες Ρομά ουδέτερα	Όχι	3,10
-3,07	Ναι	Γερμανία ουδέτερα	Όχι	3,07
-3,05	Ναι	Παραδειγματική ιστορική συνείδηση	Όχι	3,05
-2,88	Ναι	Γαλλία θετικά	Όχι	2,88
-2,78	Ναι	Ομογενείς γενικά ουδέτερα	Όχι	2,78
-2,76	Ναι	Μειονότητες Ρομά αρνητικά	Όχι	2,76
-2,67	Ναι	Γαλλία αρνητικά	Όχι	2,67

-2,52	Ναι	Γερμανία αρνητικά	Όχι	2,52
-2,37	Ναι	Ολλανδία θετικά	Όχι	2,37
-2,34	Ναι	Αρχαίος πνευμ. πολιτισμός αρνητικά	Όχι	2,34
-2,33	Ναι	Σουηδία θετικά	Όχι	2,33
-2,30	Όχι	Ανάδελφο έθνος	Ναι	2,30
-2,30	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι θετικά	Ναι	2,30
-2,24	Ναι	Μειονότητες γενικά αρνητικά	Όχι	2,24
-2,20	Όχι	Αντίσταση ως ειδοποιό γνώρισμα	Ναι	2,20
-2,18	Ναι	Βουλγαρία αρνητικά	Όχι	2,18
-2,02	Ναι	Μειονότητες γενικά ουδέτερα	Όχι	2,02

2^ο Κριτήριο Διαφοροποίησης (2^{ος} παραγοντικός άξονας – 4,27% της συνολικής αδράνειας)

Ως δεύτερο κριτήριο διαφοροποίησης του δείγματος των μαθητών/-τριών μπορεί να θεωρηθεί η στάση απέναντι στη Δύση γενικά, αλλά και ειδικότερα προς την Ευρωπαϊκή Ένωση και τις Η.Π.Α. Συγκεκριμένα, είναι κορίτσια από όλες τις περιοχές της ελληνικής επικράτειας εκτός της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Εκφράζουν επίσης επιφυλάξεις για τη μουσουλμανική μειονότητα και τους μετανάστες.

v-test	Αρνητική πλευρά	Ερώτηση	Θετική πλευρά	v-test
		Πληθυσμός	>100,000	99,90
-63,17	-10,000			
-57,41	50,001-100,000			
-43,10	10,001-30,000			
-30,89	30,001-50,000			
			Άγνωστος	12,73
		Αθήνα	Αθήνα	92,97
-53,39	Μακεδονία			
			Θεσ/νίκη	50,51
-47,30	Στερεά			
-30,90	Θράκη			
			Ευρώπη	30,66
-28,85	Ήπειρος			
-28,64	Πελοπόννησος			
-24,86	Θεσσαλία			
-22,79	Αιγαίο			
			Κύπρος	14,80

-11,49	Υπόλοιπο Αττικής	Περιοχή		
-9,43	Κρήτης			
			Υπόλοιπο	8,33
-8,04	Υπόλοιπο Θεσ/νίκης			
			Καναδάς- Αυστραλία	7,57
-6,70	Ιόνια			
			Η.Π.Α.	5,36
		Επιτροπή	Μορφωτικών	34,63
-19,50	Οικονομικών			
-13,57	Εξωτερικών & εθνικής άμυνας			
-5,40	Κοινωνικών			
			Οικονομικών	2,35
			Δημόσιας τάξης	3,07
		Χρονολογία	03/04	22,08
-21,49	98/99			
			99/00	14,87
-13,88	02/03			
-13,55	97/98			
			04/05	9,37
-5,85	95/96			
			01/02	3,49

			96/97	2,70
-2,35	00/01			
-29,29	Ναι	Δύση γενικά αρνητικά	Όχι	29,29
-18,75	Ναι	ΕΕ αρνητικά	Όχι	18,75
-18,51	Όχι	Αρχαίος πνευμ. Πολιτισμός θετικά	Ναι	18,51
-16,69	Όχι	Σχολική ιστορία	Ναι	16,69
-14,56	Όχι	Τουρκία αρνητικά	Ναι	14,56
-11,72	Όχι	Ομογενείς δυτικές χώρες ουδέτερα	Ναι	11,72
-9,01	Ναι	Η.Π.Α. αρνητικά	Όχι	9,01
-8,96	Όχι	Τουρκία θετικά	Ναι	8,96
-7,21	Ναι	Ε.Ε. θετικά	Όχι	7,21
-7,00	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι αρνητικά	Όχι	7,00
-6,88	Ναι	Μετανάστες γενικά αρνητικά	Ναι	6,88
-6,40	Ναι	Ε.Ε. ουδέτερα	Όχι	6,40
-6,08	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι θετικά	Όχι	6,08
-5,89	Ναι	Βουλγαρία αρνητικά	Όχι	5,89
-5,51	Όχι	Ομογενείς γενικά ουδέτερα	Ναι	5,51
-5,46	Όχι	Ομογενείς δυτικές χώρες θετικά	Ναι	5,46
-5,09	Όχι	Αγγλία αρνητικά	Ναι	5,09
-4,90	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι ουδέτερα	Όχι	4,90
-4,89	Ναι	Σερβία θετικά	Όχι	4,89
-4,64	Όχι	Μετανάστες γενικά ουδέτερα	Ναι	4,64

-4,25	Ναι	Σερβία αρνητικά	Όχι	4,25
-4,19	Όχι	Νεότερος πνευμ. πολιτισμός αρνητικά	Ναι	4,19
-3,83	Όχι	Αρχαίος πνευμ. πολιτισμός αρνητικά	Ναι	3,83
-3,82	Ναι	Βαλκάνια θετικά	Όχι	3,82
-3,79	Όχι	Γερμανία αρνητικά	Ναι	3,79
-3,41	Ναι	Μειονότητες Ρομά αρνητικά	Όχι	3,41
-3,38	Όχι	Τουρκία ουδέτερα	Ναι	3,29
-3,31	Όχι	Γερμανία ουδέτερα	Ναι	3,31
-3,31	Ναι	Μεγάλη Ιδέα	Όχι	3,31
-3,18	Όχι	Γενετική ιστορική συνείδηση	Ναι	3,18
-3,16	Όχι	Ταύτιση ελληνικής ιδέας & Ορθοδοξίας	Ναι	3,15
-3,13	Όχι	Ανωτερότητα έθνους	Ναι	3,13
-3,01	Όχι	Αντιλήψεις για έλληνες πολιτικούς	Ναι	3,01
-2,79	Όχι	Π.Γ.Δ.Μ. αρνητικά	Ναι	2,79
-2,78	Όχι	Παραδειγματική ιστορική συνείδηση	Ναι	2,78
-2,77	Ναι	Ομογενείς μη δυτικές χώρες θετικά	Όχι	2,77
-2,71	Όχι	Ενίσχυση εθνικής ταυτότητας	Ναι	2,70
-2,65	Όχι	Παραδοσιακή ιστορική συνείδηση	Ναι	2,65
-2,58	Κορίτσι	Φύλο	Αγόρι	2,58
-2,56	Ναι	Δύση γενικά ουδέτερα	Όχι	2,56
-2,49	Ναι	Αναγέννηση	Όχι	2,49

-2,48	Ναι	Η.Π.Α. θετικά	Όχι	2,48
-2,48	Όχι	Μετανάστες γενικά ουδέτερα	Ναι	2,48
-2,47	Όχι	Ανάκτηση χαμένων πατρίδων	Ναι	2,47
-2,44	Όχι	Μετανάστες γενικά θετικά	Ναι	2,44
-2,43	Όχι	Επιστημονική ιστορία	Ναι	2,42
-2,34	Όχι	Ιδεολόγημα παρακμής	Ναι	2,34
-2,33	Ναι	Ρουμανία αρνητικά	Όχι	2,33
-2,30	Ναι	Η αντίσταση ως ειδοποιό γνώρισμα του ελληνισμού	Όχι	2,30
-2,06	Ναι	Βουλγαρία ουδέτερα	Όχι	2,06
-2,05	Όχι	Βόρειος Ήπειρος	Ναι	2,05
-2,05	Ναι	Αλβανία αρνητικά	Όχι	2,05
-2,04	Όχι	Μετανάστες γενικά θετικά	Ναι	2,04

3^ο κριτήριο διαφοροποίησης (3^ο παραγοντικός άξονας – 3,68% της συνολικής αδράνειας)

Ως τρίτο κριτήριο διαφοροποίησης του δείγματος των μαθητών/-τριών λογίζεται ο τρόπος που απαντούν οι μαθητές/-τριες με βάση το κοινωνικό φύλο. Τα κορίτσια είναι αυτά που εξέφρασαν θετική στάση απέναντι στους μετανάστες και ταυτόχρονα θετικές και αρνητικές αντιλήψεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

v-test	Αρνητική πλευρά	Ερώτηση	Θετική πλευρά	v-test
-67,64	Κοινωνικών	Επιτροπή		
			Οικονομικών	57,08
			Εξωτερικών & εθνικής άμυνας	35,63
-24,27	Δημόσιας τάξης			
			Παραγωγής & εμπορίου	9,84
-5,74	μορφωτικών			
		Χρονολογία	98/99	60,50
-41,13	01/02			
-32,74	03/04		95/96	35,17
-26,82	00/01			
			99/00	23,75
			97/98	23,29
-20,21	02/03			

			96/97	16,80
-10,62	04/05			
-60,21	Κορίτσι	Φύλο	Αγόρι	60,22
-48,89	Ναι	Μετανάστες γενικά θετικά	Όχι	48,90
-42,03	Κύπρος	Περιοχή		
			Θεσ/νίκη	39,25
-27,93	Πελοπόννησος			
			Θεσσαλία	20,00
			Αθήνα	19,41
-15,07	Θράκη			
			Αιγαίο	14,78
			Στερεά	12,38
			Μακεδονία	8,63
-8,18	Υπόλοιπο			
-7,89	Ιόνια			
-7,15	Καναδάς- Αυστραλία			
-5,30	Ήπειρος			
-5,12	Κρήτη			
			Υπόλοιπο Θεσ/νίκης	4,68
-37,48	Άγνωστος		Πληθυσμός	
		>100,000		30,84
-26,52	50,001-100,000			

			-10,000	19,70
-7,96	30,001-50,000			
-35,57	Όχι	Ε.Ε. αρνητικά	Ναι	35,57
-32,65	Ναι	Μετανάστες γενικά ουδέτερα	Όχι	32,65
-31,66	Όχι	Ε.Ε. θετικά	Ναι	31,67
-30,13	Όχι	Ε.Ε. ουδέτερα	Ναι	30,13
-18,35	Ναι	Μετανάστες γενικά αρνητικά	Όχι	18,36
-16,17	Ναι	Τουρκία θετικά	Όχι	16,20
-13,13	Ναι	Μειονότητες Ρομά θετικά	Όχι	13,14
-12,55	Όχι	Δύση γενικά αρνητικά	Ναι	12,56
-10,40	Ναι	Η.Π.Α. αρνητικά	Όχι	10,41
-9,58	Όχι	Ανάκτηση χαμένων εδαφών	Ναι	9,59
-9,42	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι θετικά	Όχι	9,43
-8,61	Όχι	Π.Γ.Δ.Μ. αρνητικά	Ναι	8,62
-7,76	Όχι	Βαλκάνια θετικά	Ναι	7,77
-7,69	Όχι	Εθνικισμός	Ναι	7,69
-7,56	Όχι	Αλβανία αρνητικά	Ναι	7,56
-7,39	Ναι	Αρχαίος πνευμ. πολιτισμός θετικά	Όχι	7,39
-6,58	Ναι	Ομογενείς μη δυτικές χώρες θετικά	Όχι	6,59
-6,21	Όχι	Βαλκάνια αρνητικά	Ναι	6,22
-5,72	Ναι	Νεότερος πνευματικός αρνητικά	Όχι	5,73
-5,52	Όχι	Ανωτερότητα έθνους	Ναι	5,52
-5,36	Ναι	Μειονότητες Ρομά αρνητικά	Όχι	5,38

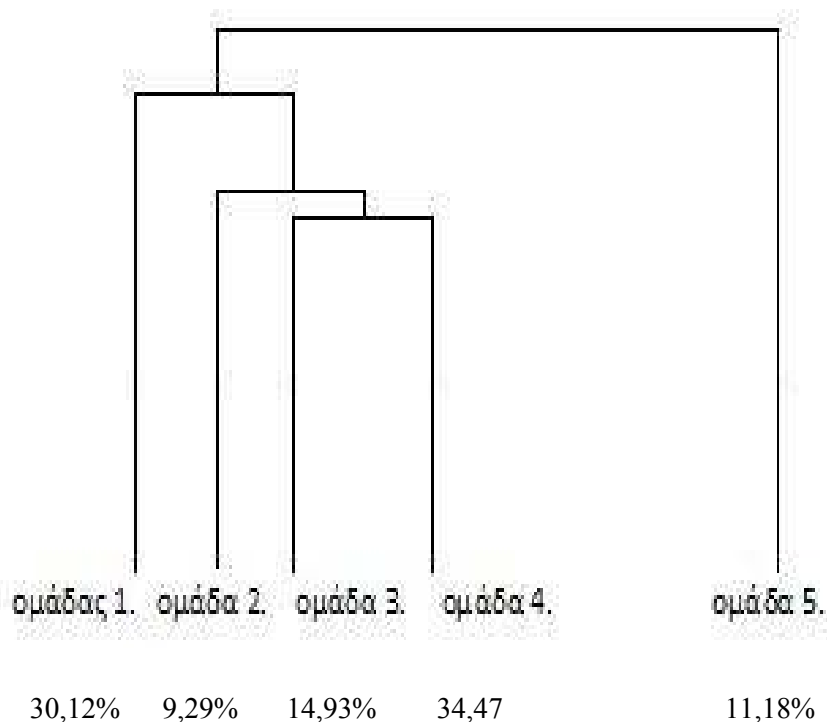
-5,21	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι αρνητικά	Όχι	5,22
-5,17	Ναι	Λοιποί Ανατολή αρνητικά	Όχι	5,18
-5,14	Όχι	Βαλκάνια ουδέτερα	Ναι	5,16
-4,79	Όχι	Μακεδονικό	Ναι	4,82
-4,70	Όχι	Ανάδελφο έθνος	Ναι	4,73
-4,41	Ναι	Μειονότητες Ρομά ουδέτερα	Όχι	4,43
-4,31	Ναι	Τουρκία αρνητικά	Όχι	4,32
-4,17	Όχι	Σερβία αρνητικά	Ναι	4,19
-3,92	Ναι	Μειονότητες γενικά θετικά	Όχι	3,93
-3,46	Όχι	Εθνική αφύπνιση	Ναι	3,50
-3,45	Ναι	Η.Π.Α. θετικά	Όχι	3,46
-3,32	Όχι	Βουλγαρία αρνητικά	Ναι	3,33
-2,95	Όχι	Ομογενείς γενικά θετικά	Ναι	2,96
-2,95	Όχι	Παραδειγματική ιστορική συνείδηση	Ναι	2,95
-2,74	Ναι	Μειονότητες μουσουλμάνοι ουδέτερα	Όχι	2,76
-2,69	Όχι	Θύτες-θύματα	Ναι	2,71
-2,66	Όχι	Σχολική ιστορία	Ναι	2,66
-2,61	Ναι	Αλβανία θετικά	Όχι	2,62
-2,51	Όχι	Τουρκία ουδέτερα	Ναι	2,56
-2,46	Όχι	Δύση γενικά ουδέτερα	Ναι	2,48
-2,38	Ναι	Ομογενείς μη δυτικές ουδέτερα	Όχι	2,39

-2,37	Όχι	Αλυτρωτισμός γενικά	Ναι	2,40
-2,30	Όχι	Μακεδονικό	Ναι	2,32
-2,27	Όχι	Καταστολή εσωτερικών εχθρών	Ναι	2,31
-2,27	Όχι	Σερβία ουδέτερα	Ναι	2,31
-2,24	Ναι	Ιταλία αρνητικά	Όχι	2,27
-2,22	Όχι	Νεότερος υλ. πολιτισμός αρνητικά	Ναι	2,23
-2,20	Όχι	Κριτική ιστορική συνείδηση	Ναι	2,20
-2,20	Όχι	Σερβία θετικά	Ναι	2,21
-2,02	Ναι	Σουηδία θετικά	Όχι	2,06
		Μετανάστες Ασιάτες ουδέτερα	Ναι	2,01
		Γερμανία αρνητικά	Όχι	2,00

2. Τα αποτελέσματα της Ιεραρχικής Ταξινόμησης

Η Ιεραρχική Ταξινόμηση οδηγεί σε συγκρότηση ομάδων (ή κλάσεων) με βάση κοινές απαντήσεις ή κοινά χαρακτηριστικά μαθητών/-τριών. Η μέθοδος αυτή της Ανάλυσης Δεδομένων υποδεικνύει σχηματισμούς ομάδων ατόμων με κριτήριο τη συνεκτικότητα χαρακτηριστικών στο εσωτερικό τους και τη διαφοροποίηση κάθε ομάδας από τις υπόλοιπες. Ορισμένα χαρακτηριστικά μπορεί να εμφανίζονται σε περισσότερες από μία ομάδες, αλλά κάθε φορά δημιουργούν διαφορετικό συνδυασμό. Και στην περίπτωση αυτή τα χαρακτηριστικά παρουσιάζονται κατά σειρά σημαντικότητας¹²⁸². Ο εναργέστερος καταμερισμός των μαθητών/-τριών της έρευνας εκφράζεται με πέντε ομάδες-κλάσεις οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με το ακόλουθο διάγραμμα:

Σχήμα 13. Διάγραμμα Ιεραρχικής Ταξινόμησης

¹²⁸² Παπαντωνάκης Γ., Αθανασιάδης Η., Καπλάνογλου Μ. και Πολίτης Δ., ό.π., 257-78.

Παρουσιάζονται οι πέντε ομάδες μαθητών/-τριών που συνδέονται μεταξύ τους ως αποτέλεσμα της ιεραρχικής ταξινόμησης.

<p>Ομάδα 1/5</p> <p>Πλήθος αναφορών: 6.800</p> <p>Ποσοστό: 30,12%</p>	<p>Ομάδα 2/5</p> <p>Πλήθος αναφορών: 2.098</p> <p>Ποσοστό: 9,29%</p>
<p>Φύλο: κυρίως αγόρια</p> <p>Περιοχή: Αθήνα, Θεσ/νίκη, Ευρώπη</p> <p>Επιτροπή: εξωτερικών υποθέσεων και εθνικής άμυνας</p> <p>Έτος: 99/00, 96/97,03/04, 95/96</p> <p>Πληθυσμός: >100.000</p> <p>Οι μαθητές αναπαράγουν το ιδεολόγημα της ανωτερότητας του ελληνικού έθνους, εκφράζουν θετική στάση απέναντι στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Από την άλλη, εκφράζουν αρνητικές κοινωνικές αναπαραστάσεις για τους Αλβανούς και τις Η.Π.Α.</p>	<p>Επιτροπή: Μορφωτικών υποθέσεων</p> <p>Χρονολογία: 04/05</p> <p>Περιοχή: Πελοπόννησος, Ήπειρος, Θεσ/νίκη, Κρήτη</p> <p>Πληθυσμός: 30.000-50.000, <10.000, 10.000-30.000</p> <p>Οι μαθητές/-τριες εκφράζουν απόψεις για τη σχολική ιστορία, αξιοδοτούν θετικά τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και πιστεύουν στην ανωτερότητα του ελληνικού πολιτισμού.</p>

<p>Ομάδα 3/5</p> <p>Πλήθος αναφορών: 3.371</p> <p>Ποσοστό: 14,93%</p>	<p>Ομάδα 4/5</p> <p>Πλήθος αναφορών: 7.703</p> <p>Ποσοστό: 34,47%</p>
<p>Επιτροπή: κοινωνικώς υποθέσεων, δημόσιας τάξης</p> <p>Περιοχή: Πελοπόννησος, Θράκη, Κρήτη</p> <p>Φύλο: κυρίως κορίτσια</p> <p>Έτος: 03/04, 01/02</p> <p>Πληθυσμός: 10.000-30.000</p> <p>Οι μαθήτριες εκφράζουν αναφορές, θετικές, αρνητικές και ουδέτερες για τους μετανάστες.</p>	<p>Περιοχή: Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία, Θράκη, Αιγαίο, Ήπειρος</p> <p>Πληθυσμός: 30.000-50.000, <10.000, 10.000-30.000</p> <p>Επιτροπή: Μορφωτικών υποθέσεων</p> <p>Χρονολογία: 04/05</p> <p>Φύλο: Αγόρια</p> <p>Οι μαθητές εκφράζουν αρνητική στάση προς τη Δύση γενικά, ειδικά προς την Ε.Ε. και τις Η.Π.Α., αλλά παράλληλα θετική για την Ε.Ε. και αρνητική για την Αλβανία.</p>

<p>Ομάδα 5/5</p> <p>Πλήθος αναφορών: 2.525</p> <p>Ποσοστό: 11,18%</p>
<p>Περιοχή: Κύπρος</p> <p>Επιτροπή: εξωτερικών υποθέσεων και εθνικής άμυνας</p> <p>Φύλο: κυρίως κορίτσια</p> <p>Έτος: 01/02, 00/01, 02/03</p> <p>Πληθυσμός: 10.000-30.000</p> <p>Οι μαθήτριες εκφράζουν τόσο θετικές όσο και αρνητικές θέσεις προς την Τουρκία.</p>

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Μιλώντας γενικά οι βασικές υποθέσεις εργασίας της έρευνας επιβεβαιώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους. Η ιστορική συνείδηση των μαθητών/-τριών σε μεγάλο βαθμό είναι εγκλωβισμένη στον παραδοσιακό και παραδειγματικό τύπο ιστορικής συνείδησης. Αλλά και οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για το έθνος και την ετερότητα, με εξαίρεση τους μετανάστες, αναπαράγουν τις ηγεμονικές κοινωνικές αναπαραστάσεις. Διαφαίνεται λοιπόν ότι η προκείμενη έρευνα δε διαφοροποιείται ουσιαστικά από ανάλογες έρευνες σε μαθητές/-τριες ελληνικών σχολείων¹²⁸³, αλλά και σχολείων του εξωτερικού¹²⁸⁴.

Αλλά και τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, γεωγραφίας και γλώσσας αναπαράγοντας μια ομογενοποιημένη εικόνα για το έθνος δεν προσφέρουν το υλικό εκείνο που θα επέτρεπε, μαζί με άλλους παράγοντες, στους μαθητές/-τριες να προσεγγίσουν μία αναστοχαστική προσπέλαση του παρελθόντος. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε για μία ακόμη φορά ότι ο σχολικός θεσμός οργανώνεται και λειτουργεί με βάση τους άξονες που προδιαγράφονται από την κυρίαρχη ιδεολογία και υπηρετεί τους σκοπούς της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής. Συλλειτουργών παράγοντας στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων είναι και η δημόσια ιστορία και γενικότερα τα Μ.Μ.Ε. Προκαταβολικά λοιπόν πρέπει να καταστήσουμε σαφές ότι ο σχολικός θεσμός από μόνος του μάλλον δεν είναι ικανή συνθήκη για τον ιστορικό εγγραμματισμό των μελλοντικών πολιτών.

Μία από τις βασικές υποθέσεις εργασίας ήταν η κυριαρχία της παραδοσιακής και παραδειγματικής νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου από τους μαθητές/-τριες. Πράγματι, σε μεγάλο ποσοστό κυριαρχεί ο παραδειγματικός τύπος και δευτερευόντως ο παραδοσιακός. Η ανιστορικότητα και ο άχρονος χρόνος επιπολάζει στις εισηγήσεις: οι μαθητές/-τριες δεν αντιλαμβάνονται ότι η ανθρώπινη ιστορία δεν υπόκειται σε νομοτέλειες και προδιαγεγραμμένες πορείες· η ιστορία ως επανάληψη αποτελεί κοινό τόπο. Αναπόφευκτα λοιπόν η κυριαρχία του πρακτικού παρελθόντος εμφιλοχωρεί στην σκέψη των παιδιών. Το παρελθόν λεηλατείται προκειμένου να

¹²⁸³ Ελένη Αποστολίδου, *The Historical Consciousness of 15-year-old students in Greece*, ό.π.· Ιωάννα Ηλιοπούλου, ό.π.· Γιώργος Κόκκινος et al., *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, ό.π.

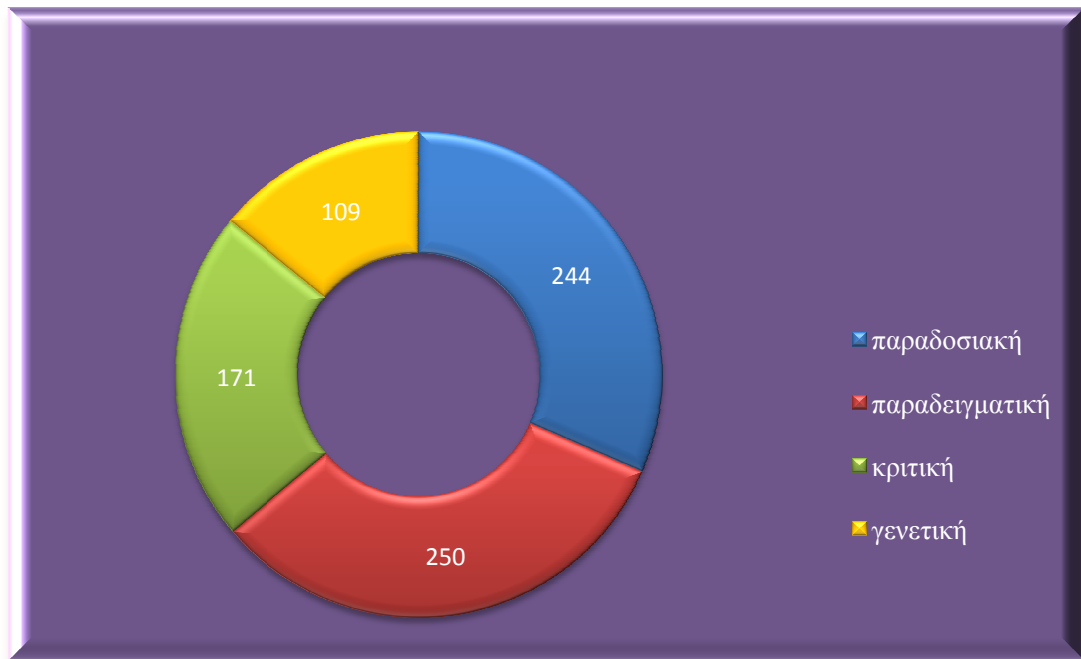
¹²⁸⁴ Angvik Magne and Borries Bodo von, *Youth and History. A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*· Bodo von Borries, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents».

υπηρετήσει πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες. Οι αναχρονισμοί¹²⁸⁵, το παροντιστικό καθεστώς ιστορικότητας, η αδυναμία κατάκτησης της ιστορικής ενσυναίσθησης, η μονοκεντρική και εθνοκεντρική προσέγγιση του παρελθόντος αποτελούν μερικά από τα σημαντικότερα ευρήματα της έρευνας. Επίσης, η φетиχοποίηση της παράδοσης και η «αυτοδίκαιη» υποταγή σε αυτήν παραπέμπει σε μία κατάσταση όπου το υποκείμενο χάνει κάθε περιθώριο πρωτοβουλίας. Η παράδοση έχει καταστεί το αιώνιο παρόν του παρελθόντος. Η κυριαρχία του παραδειγματικού τύπου παραπέμπει στον ιστορικό θετικισμό, υπενθυμίζοντάς μας ότι τόσο η επιστημονική ιστορία, αλλά κυρίως η σχολική δεν έχει έρθει σε ουσιαστική επαφή με τη Νέα Ιστορία και γενικότερα με τα νέα επιστημολογικά ρεύματα.

Αποφεύγοντας κάθε δισυγική σχηματοποίηση θα ήταν άδικο να μην αναγνωρίσουμε την παρουσία στοιχείων κριτικής ιστορικής νοηματοδότησης. Ωστόσο, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο κριτικός τύπος ουσιαστικά λειτουργεί ως καταλύτης, ενίοτε με παλινδρομικό προσανατολισμό. Η απόρριψη της κυρίαρχης αφήγησης δεν οδηγεί απαραίτητα στην υιοθέτηση της αρχής της μεταλλαγής. Η κριτική ενδέχεται να καθιλώνεται σε έναν αρνητισμό και ενίοτε να επιστρέφει σε μία παραδειγματική νοηματοδότηση. Βέβαια, η παραπάνω διαπίστωση αποτελεί απλώς μία προειδοποίηση, ένα ενδεχόμενο και όχι τον κανόνα. Σε ένα βαθμό οι μαθητές/-τριες ασκούν κριτική στις ηγεμονικές κοινωνικές αναπαραστάσεις, ενώ το ίδιο άτομο ενδέχεται ανάλογα με τη θεματολογία να κινείται με μεγάλη ευελιξία ανάμεσα σε διαφορετικούς τύπους σημασιοδότησης του χρόνου.

Σε γενικές γραμμές η μεταλλαγή απαντάται σπανιότερα από τις άλλες τρεις αρχές που προσιδιάζουν στους τρεις πρώτους τύπους/στάδια. Πάντως ο αριθμός των σχετικών αναφορών θα μπορούσε να χαρακτηριστεί λιγότερο απαισιόδοξος συγκριτικά με τις διαπιστώσεις από τις προηγηθείσες έρευνες στην Ελλάδα. Ωστόσο, πριν καταλήξουμε σε γενικότερα συμπεράσματα, είναι σκόπιμο να λάβουμε υπόψη τις ειδικότερες διαπιστώσεις από την ανάλυση των επόμενων θεματικών κατηγοριών, καθώς έμμεσα ή άμεσα τροφοδοτούν τους τέσσερις τύπους.

¹²⁸⁵ Ανάλογες παθογένειες δεν τροφοδοτούνται αποκλειστικά από τη σχολική ιστορία: τα Μ.Μ.Ε. συχνά στην προσπάθειά τους να καταστήσουν οικείο το παρελθόν οδηγούνται σε κατάχρηση των αναλογιών, οι οποίες αποστερούν την ιστορικότητα κάθε εποχής. Βλ. σχετικά Andrew Hoskins, «Anachronisms of Media, Anachronisms of Memory: From Collective Memory to a New Memory Ecology», in Andrew Hoskins and John Sutton (eds.), *On Media Memory Collective Memory in a New Media Age*, Palgrave Macmillan, 2011, 278-88.

Ως προς τα ιδεολογικά και νοητικά σχήματα δε θα δυσκολευόμασταν να υποστηρίξουμε ότι ο εθνοκεντρισμός είναι ιδιαίτερα έντονος στο λόγο των μαθητών/-τριών. Ως αντεθνική και βλάσφημη θα ακουγόταν στα αυτιά των παιδιών κάθε προσπάθεια αναίρεσης του ιδεολογήματος της αδιάσπαστης συνέχειας του έθνους. Το ιστορικό φαινόμενο του εθνικισμού και η συγκρότηση των εθνικών κρατών κατέβαλε κάθε προσπάθεια να δημιουργήσει μία φαντασιακή κοινότητα και να κατασκευάσει μία εθνική ταυτότητα υπέρτερη και επικαλύπτουσα όλες τις άλλες ταυτότητες των υποκειμένων. Στην προσπάθεια αυτή ένα από τα βασικά όπλα υπήρξε η αντίληψη για την αδιάλειπτη συνέχεια, στοιχείο που θα έτρεφε τον εθνικό εγωισμό. Η βαθειά πορεία μέσα στο χρόνο, απόδειξη ενός μοναδικού και ανώτερου έθνους, αποτελεί προσίδιο στοιχείο σχεδόν όλων των εθνικισμών¹²⁸⁶. Το τρίσημο σχήμα που εκφράστηκε ιστοριογραφικά από τον Παπαρρηγόπουλο έχει εγγραφεί στο συλλογικό υποσυνείδητο εμπεριέχοντας ένα αντινομικό αλλά ορθολογικό χαρακτηριστικό. Ενώ η αδιάσπαστη συνέχεια αποτελεί μία «αυτονόητη» αλήθεια, η ετεροβαρής αξιολόγηση του αρχαίου σε σχέση με το βυζαντινό και το νεότερο και σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό αφήνει να διαφανεί μία μη εσωτερικευμένη ενσωμάτωση του Βυζαντίου στην εθνική συνέχεια. Ερμηνεύοντας αυτήν την φαινομενική ανισορροπία μέσα από ψυχολογικούς όρους θα λέγαμε ότι ενεργοποιούνται ψυχολογικοί υπεραναπληρωτικοί μηχανισμοί προκειμένου να αμβλυνθούν τα αρνητικά συναισθήματα από την εκτιμώμενη υστέρηση του παρόντος.

¹²⁸⁶ Βλ. ενδεικτικά Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, ό.π.· Eric Hobsbawm, *Για την ιστορία*, ό.π.· Eric Hobsbawm, *Επινοημένη παράδοση*, ό.π.

Και καθώς το Βυζάντιο δεν αξιοδοτήθηκε θετικά στη δυτική ιστοριογραφία, σε αντίθεση με την κλασική Ελλάδα και με δεδομένο ότι οι Έλληνες γνώρισαν το παρελθόν τους μέσω της Δύσης, εύκολα αντιλαμβάνεται κάποιος ότι η αρχαία Ελλάδα αποτελεί τον κανόνα, ενώ το Βυζάντιο απλώς γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στην αρχαία και την νεότερη εθνική ιστορία.

Ο εθνοκεντρισμός των μαθητών/-τριών διαφαίνεται και από ιδεολογικά και νοητικά σχήματα που σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό προσιδιάζουν στη σκέψη τους. Η υιοθέτηση της εθνικής αυτοεικόνας ενός ανάδελφου έθνους, η συνωμοσιολογία, η «μικρή αλλά ένδοξος Ελλάς», ο αλυτρωτισμός, ο αμυντικός χαρακτήρας των πολέμων που έκαναν οι Έλληνες, η αντίσταση ως ειδοποιό γνώρισμα του ελληνισμού και η αυτοθυματοποίηση αποτελούν ενδείκτες μίας παραδειγματικής ιστορικής συνείδησης, καθώς κυριαρχεί ο μανιχαϊσμός και η μυθική σκέψη. Οι Έλληνες παρουσιάζονται ως τα αιώνια θύματα, οι αδικημένοι της ιστορίας, αντίληψη που νομιμοποιεί αλυτρωτικές βλέψεις. Η δημόσια και σχολική ιστορία επιβάλλοντας δαιμονοποιητικές αντιλήψεις για τον άλλο και εξιδανικευτικές για το έθνος κάθε άλλο παρά βοηθάει τον αναστοχασμό. Επίσης, η ομογενοποίηση του εθνικού παρελθόντος και η αποσιώπηση, η υποτίμηση ή περιθωριοποίηση των εσωτερικών διαφοροποιήσεων οδηγεί σε μία δυσανεξία προς την ετερότητα και σε ξενοφοβικά αισθήματα.

Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώνονται από την ανάλυση των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τους εξωτερικούς και εσωτερικούς άλλους. Οι βαλκανικοί λαοί, με εξαίρεση τους Σέρβους, χρωματίζονται αρνητικά, αν και με διαφορετική ένταση και προσανατολισμό. Ο κατεξοχήν βαλκανικός άλλος είναι οι Αλβανοί. Οι περισσότερες αναφορές αναπαράγουν αντιλήψεις οι οποίες συνδέουν τους Αλβανούς με την φτώχεια και την παραβατική συμπεριφορά. Η πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η έλευση χιλιάδων μεταναστών ερέθισε τα ξενοφοβικά αντανακλαστικά της ελληνικής κοινωνίας, η οποία για δεκαετίες ζούσε σε ένα σχετικά ομοιογενές εθνολογικά περιβάλλον. Οι κοινωνικές αυτές αναπαραστάσεις σε μεγάλο βαθμό διαμορφώθηκαν και ενισχύθηκαν από το λόγο των Μ.Μ.Ε. και οι Αλβανοί λειτούργησαν ως ο ιδανικός αποδιοπομπαίος τράγος. Αλλά, και η Π.Γ.Δ.Μ. δέχτηκε σε μεγάλο βαθμό τα πυρά των μαθητών/-τριών. Η πολιτική κουλτούρα της εποχής δεν άφησε ανεπηρέαστη την κοινή γνώμη η οποία είδε στο πρόσωπο της Π.Γ.Δ.Μ. την προσπάθεια παραχάραξης της ιστορίας και την απόσπαση ελληνικών εδαφών από την ελληνική επικράτεια. Αντίθετα, η Βουλγαρία μετά το 1974 έπαψε να αποτελεί για την ελληνική εξωτερική πολιτική απειλή και αυτό έχει επηρεάσει τον τρόπο που προσλαμβάνουν οι μαθητές/-τριες τους γείτονες. Τέλος, οι Σέρβοι αποτελούν για τους μαθητές «αδελφό» λαό, αν και με την ίδια συχνότητα εκφράζονται και αρνητικές αναφορές που σχετίζονται με τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία

και τις σφαγές που διέπραξαν εις βάρος των αμάχων. Πάντως, οι αναφορές για τη Βουλγαρία και τη Σερβία μάλλον είναι περιορισμένες για να μας οδηγήσουν σε ασφαλείς γενικεύσεις.

Αμφιθυμική είναι η στάση των παιδιών για την Ευρωπαϊκή Ένωση: από την μία πλευρά η Ε.Ε. αποτελεί πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης και από την άλλη κίνδυνο πολιτιστικής αλλοτρίωσης. Ουσιαστικά οι μαθητές/-τριες επιζητούν το μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας στα πρότυπα της Ευρώπης με πολιτισμικό προσανατολισμό στην αρχαία Ελλάδα. Οι ειδικότερες αναφορές στην Αγγλία δείχνουν ένα απρόσμενα αρνητικό χρωματισμό, ο οποίος ερμηνεύεται αφενός με τον πόλεμο στον Κόλπο και αφετέρου με τη σύμπλευση της βρετανικής και αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής. Και ενώ η Ε.Ε. έχει σε κάποια πεδία κανονιστικό χαρακτήρα, οι αναφορές για τη Δύση εκφράζουν ένα έντονο αντιδυτικισμό, ο οποίος συμπλέει και τέμνεται με τον εξίσου έντονο αντιαμερικανισμό. Η αρνητική εικόνα για τη Δύση και τις Η.Π.Α. έχει εγγραφεί στο συλλογικό υποσυνείδητο από τη δεκαετία του '50 και εντεύθεν και πρέπει να συνδεθεί με το Κυπριακό ζήτημα. Η Δύση και οι Η.Π.Α. (σε μεγάλο βαθμό οι δύο αυτές έννοιες στη σκέψη των μαθητών/-τριών ταυτίζονται) αποτελούν τις σύγχρονες «Μεγάλες Δυνάμεις» οι οποίες ευθύνονται σχεδόν αποκλειστικά για την αποτυχία υλοποίησης των απαράγραπτων εθνικών δικαίων και για τις εθνικές τραγωδίες. Η ασπρόμαυρη σκέψη και η μανιχαϊστική ερμηνεία των γεγονότων επιβεβαιώνουν μία από τις αρχικές υποθέσεις για την κυριαρχία του παραδειγματικού τύπου ιστορικής συνείδησης, Η αποσιώπηση των εθνικών ευθυνών και η μη ρεαλιστική αντίληψη για τη λογική που διέπει τη διεθνή διπλωματία ενισχύει την αυτοεικόνα ενός ανάδελφου έθνους.

Η ετερότητα αναφοράς, σύμφωνα με τις αρχικές υποθέσεις, ήταν η Τουρκία, υπόθεση που επιβεβαιώθηκε με απόλυτο και σαφή τρόπο. Ο κατεξοχήν εθνικός άλλος προσλαμβάνεται ως η απόλυτη και μόνιμη απειλή για την Ελλάδα. Και εδώ διαπιστώνεται έντονος μανιχαϊσμός στην ιστορική σκέψη, αφού μόνο αρνητικά χαρακτηριστικά αποδίδονται στη συγκεκριμένη εθνική κατηγορία. Οι μαθητές υιοθετούν μία στατική, υποστασιοποιημένη εικόνα, όπως άλλωστε κάνουν και για την εθνική τους ομάδα, και διαιωνίζουν μία διχαστική λογική. Ωστόσο, πρέπει να κάνουμε μία απαραίτητη επισήμανση: οι περισσότερες, αναλογικά με τον αριθμό των συμμετεχόντων/-ουσών, αρνητικές αναφορές διατυπώθηκαν από μαθητές/-τριες της κυπριακής επικράτειας. Το καθήκον μνήμης είναι κυρίαρχο στοιχείο στη σκέψη τους λειτουργώντας ως τροχοπέδη σε μία προσπάθεια επαναπροσέγγισης των δύο πλευρών. Βέβαια, υπήρξαν και αναφορές στις οποίες Τούρκοι και Τουρκοκύπριοι αντιμετώπιζονταν διακριτά.

Ως προς τους εσωτερικούς άλλους προκαλεί έκπληξη, με δεδομένα τα ετεροφοβικά αισθήματα της ελληνικής κοινωνίας, η θετική στάση προς τους μετανάστες. Σε πολλές περιπτώσεις εκφράζονται αισθήματα συμπάθειας, οίκτου και συμπαράστασης για τις δύσκολες συνθήκες που αντιμετωπίζουν. Χωρίς να καταφεύγουμε στην προκρούστεια κλίνη προκειμένου να επιβεβαιώσουμε τις αρχικές υποθέσεις μας, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τα εξής: α. οι Αλβανοί απορρόφησαν σε μεγάλο βαθμό τα όποια ξενοφοβικά αισθήματα της ελληνικής κοινωνίας, β. τα συμφραζόμενα μέσα στα οποία διεξήχθη η σχετική συζήτηση και η πολιτική ορθότητα που επιβάλλει μία ανθρωπιστική προσέγγιση και την αποφυγή αυθαίρετων γενικεύσεων και γ. η συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα έχει καθημερινές εμπειρίες με αλλοδαπούς μαθητές/-τριες, γεγονός που ενδεχομένως να αμβλύνει ξενοφοβικές αντιδράσεις.

Άλλη μία διαπίστωση η οποία σίγουρα δεν ήταν αναμενόμενη υπήρξαν οι θετικές αναφορές για τους Ρομά. Αν και στερεοτυπικά οι μαθητές/-τριες συνδέουν τους τελευταίους με τη φτώχεια, το χαμηλό βιοτικό επίπεδο και τις κλοπές, πολλά παιδιά στις εισηγήσεις τους άρθρωσαν ένα ανθρωπιστικό λόγο και την ανάγκη ενσωμάτωσης και υποστήριξης της συγκεκριμένης φυλετικής ομάδας στον κοινωνικό ιστό. Αντίθετα, μία άλλη εσωτερική ετερότητα, η μουσουλμανική μειονότητα αντιμετωπίστηκε με ιδιαίτερη επιφυλακτικότητα, χωρίς να λείπουν οι θετικές αναφορές, και συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με την Τουρκία και την απειλή απόσπασης της Δυτικής Θράκης. Κλείνοντας την αναφορά μας στους εσωτερικούς άλλους, αξίζει να επισημάνουμε ότι για τους μαθητές/-τριες οι οποίοι έχουν εσωτερικεύει σε μεγάλο βαθμό μία ομογενοποιημένη εθνική αυτοεικόνα οι γλωσσικές μειονότητες υπήρξαν οι βουβές μειονότητες της έρευνας μας.

Τελευταίο, αλλά πολύ σημαντικό εύρημα της έρευνας υπήρξε η θετικιστική αντίληψη για την ιστορία. Οι μαθητές/-τριες μιλούσαν για μία αντικειμενική ιστορία παραπέμποντας στον Ranke (*wie es eigentlich gewesen*) αντιλαμβανόμενοι την ιστορία ως ανοικτό, παράθυρο στο παρελθόν και την αντικειμενικότητα ως μία ψυχρή τεχνική συλλογής γεγονότων με την απόλυτη αποστασιοποίηση του ιστορικού. Η δύναμη του εθνικού αφηγήματος, το μοναδικό σχολικό βιβλίο και η διδακτική πρακτική, ανάμεσα στα άλλα, αποτελούν έναν αόρατο ομφάλιο λώρο που τροφοδοτεί τη σχολική ιστορία με τον θετικισμό και ταυτόχρονα λειτουργεί ως τροχοπέδη στις προσπάθειες της Νέας Ιστορίας να αποκτήσει ισχυρά ερείσματα στο σχολικό θεσμό. Ακόμη και οι αναφορές για την αναθεώρηση των σχολικών βιβλίων κινούνται σε ένα θετικιστικό και ενίοτε εθνοκεντρικό πνεύμα, χωρίς να λείπουν απόψεις που δημιουργούν μία σχετική αισιοδοξία.

Καταλήγοντας σε κάποιες πολύ γενικές διαπιστώσεις θα λέγαμε ότι ο εθνοκεντρισμός, η εθνική ομφαλοσκόπηση, η ασπρόμαυρη σκέψη και γενικότερα τα προσίδια στοιχεία του παραδειγματικού τρόπου νοηματοδότησης του ιστορικού χρόνου κυριαρχούν στην ιστορική σκέψη των παιδιών. Επίσης, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις για το έθνος, τη φυλή, την ετερότητα σε μεγάλο βαθμό αναπαράγουν τις ηγεμονικές κοινωνικές αντιλήψεις. Αν και διαφαίνονται κάποιες ρηγματώσεις, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι παρατηρείται κάποια τάση αλλαγής της ιστορικής εγγραμματοσύνης. Η Νέα Ιστορία εξακολουθεί να είναι εξόριστη από τη σχολική τάξη και η σχολική ιστορία φαίνεται να υπηρετεί περισσότερο τους στόχους του κρυφού προγράμματος και της κυρίαρχης ιδεολογίας παρά τους στόχους του αναλυτικού προγράμματος.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Abercrombie Nicholas, Hill Stephen και **Turner Bryan**, *Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Πατάκη, Αθήνα 1991.

Bloch Marc, *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Γαγανάκης Κώστας, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1994.

Cannadine David (επιμ.), *Τι είναι Ιστορία σήμερα;*, μτφρ. Αθανασίου Κώστας, Νήσος, Αθήνα 2007.

Châtelet François, *Η γέννηση της Ιστορίας*, μτφρ. Λένα Κασίμη, Σμίλη, Αθήνα 2001.

Cohen Louis και **Manion Lawrence**, *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*, μτφρ. Κυρανάκης Σταύρος, Μαυράκη Ματίνα, Μητσοπούλου Χρυσούλα, Μπιθαρά Παναγιώτα και Φιλοπούλου Μάνια, Μεταίχμιο, Αθήνα 1994.

Ferro Marc, *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, μτφρ. Μαρκέτου Πελαγία, Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.

Goody Jack, *Η υφαρπαγή της Ιστορίας*, μτφρ. Κιτίδη Κατερίνα, Πολύτροπον, Αθήνα 2008.

Hobson John, *Οι ανατολικές ρίζες του Δυτικού πολιτισμού*, μτφρ. Αλαβάνου Αριάδνη, Κέδρος, Αθήνα 2004.

Homsbawm Eric και **Ranger Terence**, *Η επινόηση της παράδοσης*, μτφρ. Αθανασίου Θανάσης, Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

Homsbawm Eric, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφρ. Νάντρις Χρυσούλα, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.

http://www.komvos.edu.gr/glwssa/odigos/thema_b8/b_8_thema.htm Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 02/06/2009

Husband Chris, *Τι σημαίνει η διδασκαλία της ιστορίας; Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*, μτφρ. Λυκούργος Αποστόλης, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

Lyons John, *Γλωσσολογική σημασιολογία*, μτφρ. Ανδρουλάκης Γιώργος, Πατάκης, Αθήνα 1999.

Matozzi Ivo, *Εκπαιδεύοντας αναγνώστες ιστορίας*, μτφρ. Σκόνδρας Παναγιώτης, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

McCrone David, *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού, Οι αυριανοί μας πρόγονοι*, μτφρ. Βαφέας Νίκος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2008.

Moniot Henri, *Η διδακτική της Ιστορίας*, μτφρ. Έφη Κάννερ, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.

Plumb John, *Ο θάνατος του παρελθόντος*, μτφρ. Κιούπκολης Αλέξανδρος, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.

Sapsford Rogers, Still Arthur, Miel Dorothy, Stevens Richard and Wetherell Margaret, *Η θεωρία στην κοινωνική ψυχολογία*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2005.

Sebba Judy, *Ιστορία για όλους*, μτφρ. Καβαλιέρου Μαρία, Μεταίχμιο, Αθήνα 1998.

Shanahan James και Morgan Michael, *Η τηλεόραση, η πραγματικότητα και το κοινό*, μτφρ. Καραμπίνη Γιώτα, Πολύτροπον, Αθήνα 2006.

Standard Barometer 58.1/2003

Standard Barometer 61/Spring 2004

Standard Barometer 63.4/Spring 2005

Αβδελά Έφη, *Ιστορία και Σχολείο*, Νήσος, Αθήνα 1998.

Αγγέλου Άλκης, *Το Κρυφό Σχολείο, Χρονικό Ενός Μύθου*, Εστία, Αθήνα 1997.

Αζέλης Αγαθοκλής και Λαμπάτος Γαβρίλης (επιμ.), *Κοσβύρας Μιχαήλ, Από το βουνό στον άμβωνα. Ο μετασχηματισμός μιας Ορεινής κοινότητας*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2009.

Ανδρέου Αντρέας (επιμ.), *Η διδακτική της ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2008.

Ανδρέου Αντρέας και Βαμβακίδου Ιφιγένεια, *Ο πληθυσμός των αγαλμάτων, η περίπτωση της Φλώρινας Αναγνώσεις δημόσιων μνημείων και ασκήσεις ιστορίας*, Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2006.

Ανδριάκαινα Ελένη, *Πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού. Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*, Orportuna, Πάτρα, 2009.

Αντερσον Μπενεντίκτ, *Φαντασιακές Κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Χαντζαρούλα Ποθητή, Νεφέλη, Αθήνα 1997.

- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης**, *Η δύση της ανατολής και η ανατολή της δύσης*, μνήμη Έλλης Σκοπετέα, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2005.
- Αχλῆς Νίκος**, *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι*, στα σχολικά βιβλία ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1983.
- Αχλῆς Νίκος**, *Οι αξίες στα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου (1954-1994)*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Θεσσαλονίκη 1996.
- Βεντούρα Λίνα**, *Μετανάστευση και κοινωνικά σύνορα. Διαδικασίες αφομοίωσης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού*, Νήσος, Αθήνα 2011.
- Βούλγαρης Γιάννης et al.**, «Η πρόσληψη και αντιμετώπιση του “Άλλου” στη σημερινή Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 5. Απρίλιος 2005, 81-100.
- Βούρη Σοφία**, *Τα σλαβικά εγχειρίδια ιστορίας της βαλκανικής 1991- 1993*, Gutenberg, Αθήνα, 2004.
- Γαζή Έφη**, *«Πατρίς, Θρησκεία, Οικογένεια»*. *Ιστορία ενός συνθήματος 1880-1930*, Πόλις, Αθήνα 2011.
- Γαζή Έφη**, *Ο δεύτερος Βίος των Τριών Ιεραρχών. Μια γενεαλογία του «Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού»*, Νεφέλη, Αθήνα 2004.
- Γατσωτής Παναγιώτης**, *Νέες επιστημολογικές και ιστοριογραφικές προσεγγίσεις στο χώρο της Ιστορίας και η εφαρμογή τους στη διδακτική πράξη στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (Ιστορία των ιστορικών και σχολική Ιστορία: μία προσπάθεια σύγκλισης)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ρόδος 2004.
- Γιαννάρου Λίνα**, «Οι πιο δημοφιλείς, ανθεκτικοί “μύθοι”», *Καθημερινή*, 29 Νοεμβρίου 2011.
- Γκάνταμερ Χανς-Γκέοργκ**, *Το Πρόβλημα της Ιστορικής Συνείδησης*, Ίνδικτος, Αθήνα 1998.
- Γκίβαλος Μενέλαος**, *Πολιτική κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικό περιβάλλον*, Νήσος, Αθήνα, 2005.

- Γκόλια Παρασκευή**, *Η εκπαίδευση των Ελλήνων μαθητών στην ΕΣΣΔ (1917-1938). Προπαγάνδα και ιδεολογική χειραγώγηση*. Θεσσαλονίκη: Αντ. Σταμούλης, 2003.
- Γκόλια Παρασκευή**, *Εθνική και πολιτική διαπαιδαγώγηση στο ελληνικό δημοτικό σχολείο: ο ρόλος των σχολικών γιορτών*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα 2006.
- Γκόντερ Άντερς**, *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν. Ανοιχτή επιστολή στον Κλάους Άιχμαν*, μτφρ. Κώστας Σπαθαράκης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005.
- Δεμερτζής Νίκος**, *Εθνικές και Εθνοτικές Ταυτότητες στο Διαδίκτυο* http://www.media.uoa.gr/people/demertzis/pages_gr/articles/docs/2003/nat_ident_Internet.php Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης 18/05/2009.
- Δεμερτζής Νίκος**, *Η νέα γενιά στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα 2005. http://www.media.uoa.gr/people/demertzis/pages_gr/data/ex_report_nea_genia.pdf. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης 08/05/2009.
- Δερτιλής Γιώργος**, *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830-1920*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2005.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος**, *Συνοπτική Στατιστική Επετηρίδα 2005*, Πειραιάς 2006.
- Έκο Ουμπέρτο**, *Τα όρια της ερμηνείας*, Γνώση, Αθήνα 1993.
- Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας**, *Έθνος –Κράτος - Εθνικισμός*, 1994.
- Ηλιαδέλη Αναστασία**, *Ο συνωμοσιολογικός λόγος στο ελληνικό πολιτικό σύστημα: οι πυρκαγιές του 2007, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση και η λέσχη Μπίλντερμπεργκ*, διπλωματική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Θεσσαλονίκη 2010.
- Ηλιοπούλου Ιωάννα**, *Το μάθημα της Ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση. Ιστορικές, παιδαγωγικές & διδακτικές διαστάσεις*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Σχολή Επιστημών Αγωγής, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, 2002.
- Θέματα ιστορίας της εκπαίδευσης**, τεύχος 4
- Θέματα ιστορίας της εκπαίδευσης**, τεύχος 5
- Θέματα ιστορίας της εκπαίδευσης**, τεύχος 6-7

- Υγκερς Γκέοργκ**, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα*, Νεφέλη, Αθήνα 1999.
- Υγκερς Γκέοργκ**, *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, Γνώση, Αθήνα 1995.
- Ιωσηφίδης Θεόδωρος**, *Ανάλυση ποιοτικών δεδομένων στις κοινωνικές επιστήμες*, Κριτική, Αθήνα, 2003.
- Κάββουρα Θεοδώρα**, «Αναπαραστάσεις μαθητών/τριών Γυμνασίου και Λυκείου για τους δημοκρατικούς θεσμούς. Πρόταση για ένα διδακτικό μοντέλο «εγνωσιολογικού επιπέδου». *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδας*. Τ.4, 119-139.
- Κάββουρα Θεοδώρα**, «Η ιστορία σε διαπολιτισμικές τάξεις: επαγγελματικές ταυτότητες εκπαιδευτικών και η σημασία της κοινωνικής εμπειρίας», άρθρο που παρουσιάστηκε στο επιστημονικό συνέδριο «Πολιτισμική ετερότητα, ιδιότητα του πολίτη και δημοκρατία: εμπειρίες, πρακτικές και προοπτικές», Αθήνα 7-8 Μαΐου 2010, 4.
- Κάββουρα Θεοδώρα**, *Διδακτική της Ιστορίας. Επιστήμη, Διδασκαλία, Μάθηση*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2010.
- Καρακατσάνη Δέσποινα**, *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση. Γνώσεις, αξίες, πρακτικές*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Καραποστόλης Βασίλης**, *Διχασμός και Εξιλέωση. Περί Πολιτικής Ηθικής των Ελλήνων*, Πατάκης, Αθήνα 2010.
- Κασίδου Στυλιανή**, *Η μυθιστορία στην υπηρεσία της συγκρότησης του εθνικού όλου και της κατασκευής κυρίαρχων ιδεολογικών σχημάτων. Ο ρόλος της σχολικής Ιστορίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Παιδαγωγικό Τμήμα, Φλώρινα 2008.
- Καστοριάδης Κορνήλιος**, *του Κορνήλιου Καστοριάδη*, Πόλις, Αθήνα 2001.
- Κελεπούρη Μαρία**, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και η συγκρότηση του εθνικού εαυτού στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: η εθνική διάσταση της κοινωνικής λειτουργίας του λογοτεχνικού φαινομένου*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2006.
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης και Σκλαβενίτης Τριαντάφυλλος**, *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδος 1833-2002*, τόμοι Α' & Β', Κέντρο νεοελληνικών ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 2004.

Κόκκινος Γιώργος, Κιμουρτζής Παναγιώτης, Γατσωτής Παναγιώτης και Κουργιαντάκης Χαράλαμπος, «Αποκλεισμός – καταπάτηση δικαιωμάτων – αποσιώπηση της ετερότητας. Η περίπτωση των νέων σχολικών εγχειριδίων ιστορίας στην Ελλάδα», <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/?section=985&language=el&page706=>, Ημερομηνία και χρονολογία: 21/09/2011.

Κόκκινος Γιώργος, «Ιστορικές και πολιτισμικές διαστάσεις στην προσέγγιση του τραυματικού και επίμαχου παρελθόντος...»http://evaneocleous.blogspot.com/2010/11/blog-post_23.html, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 29/12/2011.

Κόκκινος Γιώργος και Γατσωτής Παναγιώτης, «Τρόποι Διδακτικής Διαχείρισης Επίμαχων και Τραυματικών Ιστορικών Γεγονότων στη Σχολική Τάξη. Η Μεθοδολογική Πρόταση του James Percoco», *Φιλολογική*, 104, 2008, 49-61.

Κόκκινος Γιώργος και Νάκου Ειρήνη, *Προσεγγίζοντας την ιστορική εκπαίδευση στις αρχές του 21^{ου} αιώνα*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.

Κόκκινος Γιώργος, Αθανασιάδης Ηλίας και Βούρη Σοφία (επιμ.). *Ιστορική κουλτούρα και συνείδηση*, Νοόγραμμα, Αθήνα 2005.

Κόκκινος Γιώργος, *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2003.

Κόκκινος Γιώργος, «Αρχική κατάρτιση, στάσεις και αντιστάσεις των εκπαιδευτικών που διδάσκουν Ιστορία», <http://www.rhodes.aegean.gr/ptde/revmata/issue2/5Kokkinos.pdf> Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 29/01/2011.

Κόκκινος Γιώργος, «Για τα νέα τουρκοκυπριακά σχολικά εγχειρίδια Ιστορία», *Νέα Παιδεία*, 129, (114-123) 2009.

Κόκκινος Γιώργος, *Από την Ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

Κόκκινος Γιώργος, Λεμονίδου Έλλη και Αγτζίδης Βλάσσης, *Το Τραύμα και οι Πολιτικές της Μνήμης. Ενδεικτικές όψεις των συμβολικών πολέμων για την Ιστορία και τη Μνήμη*, Ταξιδευτής, Αθήνα 2010.

- Κόκκινος Γιώργος, Μαυροσκούφης Δημήτρης, Γατσωτής Παναγιώτης και Λεμονίδου Έλλη**, *Τα συγκρουσιακά θέματα στη διδασκαλία της Ιστορίας*, Νόγραμμα, Αθήνα 2010.
- Κόκκινος Γιώργος**, *Πρίσματα ευρωπαϊκής ιστορίας*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2007.
- Κόκκινος Γιώργος**, *Συμβολικοί πόλεμοι για την Ιστορία και την Κουλτούρα, Το παράδειγμα της σχολικής ιστορίας στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006
- Κουζέλης Γεράσιμος**, «Το ύφος και το έθος του Μπουρντιέ», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 80, 6/2002, 22-25.
- Κουλούρη Χριστίνα**, Εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη στη σύγχρονη Ελλάδα, *Σύγχρονα Θέματα* (2009) 104, 8-11.
- Κουργιαντάκης Χαράλαμπος**, *Ιστορική σκέψη και ενσυναίσθηση των μαθητών της Α'βάθμιας και της Β'βάθμιας εκπαίδευσης στην ιστορία*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Σχολή Ανθρωπιστικών επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Ρόδος 2005.
- Κούρος Πάνος**, «Μνημονικές διαδράσεις ως πρακτικές σύγχρονης τέχνης στην πόλη», *Αρχιτέκτονες*, τ. 45, Μάιος-Ιούνιος 2004.
- Κρεμμυδάς Βασίλης**, *Η Μεγάλη Ιδέα. Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*, Τυπωθήτω, Αθήνα 2010.
- Κυρίδης Αργύρης και Ανδρέου Αντρέας**, (επιμ.), *Όψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα, 2005.
- Κωστόπουλος Τάσος, Εμπειρικός Λεωνίδας και Λιθοξόου Δημήτρης**, *Μία συζήτηση στη Φιλοσοφική, Ελληνικός Εθνικισμός Μακεδονικό Ζήτημα, η ιδεολογική χρήση της ιστορίας*, Έκδοση της Κίνησης Αριστερών, Αθήνα 1992.
- Λε Γκοφ Ζακ**, *Ιστορία και Μνήμη*, Νεφέλη, Αθήνα 1998.
- Λέκκας Παντελής**, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 2006.
- Λιάκος Αντώνης**, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;*, Πόλις, Αθήνα 2007.

- Λιάκος Αντώνης**, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Πόλις, Αθήνα 2005.
- Λιάκος Αντώνης**, *Αποκάλυψη, Ουτοπία και Ιστορία. Οι μεταμορφώσεις της ιστορικής συνείδησης*, Πόλις, Αθήνα 2011.
- ΜακΚόμπς Μάξουελ, Εϊνσίντελ Έννα και Ουίβερ Ντέιβιντ**, *Τα Μ.Μ.Ε. και η διαμόρφωση της κοινής γνώμης*, μτφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, Καστανιώτη, Αθήνα 1996.
- ΜακΚουέλ Ντένις και Βίνταλ Σβεν**, *Σύγχρονα Μοντέλα επικοινωνίας*, μτφρ. Μεταξά Κάτια, Καστανιώτη, Αθήνα 1993.
- ΜακΚουέλ Ντένις**, *Εισαγωγή στις θεωρίες της μαζικής επικοινωνίας*, Καστανιώτη, μτφρ. Μεταξά Κάτια, Αθήνα 1997.
- Μαμούρα Μαρία**, *Η διδασκαλία της ιστορίας από πηγές και η διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μύθος ή πραγματικότητα*, διδακτορική διατριβή, Ε.Κ.Π.Α., Φιλοσοφική σχολή, τμήμα Φ.Π.Ψ., 2011.
- Μαντόγλου Άννα**, *Κοινωνική Μνήμη, Κοινωνική Αλήθη. Έκδηλες και Λανθάνουσες Μορφές Κοινωνικής Σκέψης*, Πεδίο, Αθήνα 2010.
- Μαυροσκούφης Δημήτρης και Κυρίτσης Δημήτρης**, «Η Διαμόρφωση της Ιστορικής Κουλτούρας των Μαθητών του Λυκείου: από τη Σχολική στη Δημόσια Ιστορία», *Νέα Παιδεία*, 130, 38-50, 2009.
- Μαυροσκούφης Δημήτρης**, «Σύνδεση Τριτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης μέσω Α.Σ.Ε.Π.: η περίπτωση της Διδακτικής Μεθοδολογίας της Ιστορίας», <http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio4/praktika1/mayroskoyfis.htm>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 26/04/2010
- Μαυροσκούφης Δημήτρης**, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας*, Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2005.
- Μαυροσκούφης Δημήτρης**, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2007.
- Μηλλάς Ηρακλής**, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά βιβλία, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005.
- Μπαμπινιώτης Γιώργος**, *Εισαγωγή στη σημασιολογία*, Γ. Γκέλπμεσης, Αθήνα 1985.

- Μπάρκουλα Χάιδω**, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830-1880): Αλυτρωτισμός και Διπλωματία*, διδακτορική διατριβή, Ε.Κ.Π.Α., Αθήνα 2008.
- Μπεχράκης Θεόδωρος και Νικολαΐδης Ευθύμιος**, *Στατιστική ανάλυση λεξικών δεδομένων. Οι πρόλογοι βιβλίων των θετικών επιστημών της περιόδου του νεοελληνικού διαφωτισμού*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1990
- Μπίκος Γιώργος**, *Η πολιτική κουλτούρα που εκφράζουν τα βιβλία πολιτικής διαπαιδαγώγησης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1975 έως το 2004 και η αφομοίωσή τους από τους μαθητές*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2008.
- Μπονίδης Κυριάκος**, *Έρευνα των προδιαγραφών της διδασκαλίας των εν χρήσει σχολικών εγχειριδίων του γλωσσικού μαθήματος υπό το πρίσμα της Παιδαγωγικής της Ειρήνης*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη, Τομέας Παιδαγωγικής Α.Π.Θ., 1998.
- Μπονίδης Κυριάκος**, *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Μπούντα Ελένη**, *Η ιστορία στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: αναλυτικά προγράμματα και ιστορική σκέψη των μαθητών*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2006.
- Νικολαΐδης Θεοδόσης, Σωτηρόπουλος Δημήτρης, Ζέη Ελευθερία, Vilar Pierre και Veyne Paul**, *Ο Μισέλ Φουκώ και οι ιστορικοί*, Νήσος, Αθήνα 2008.
- Ξιφαράς Δημήτρης**, «Η “ακατάλυτη συνέχεια” του ελληνισμού: Ορισμένες επίκαιρες σκέψεις περί “εθνικής ιστορίας”», *Θέσεις*, Τεύχος 43, περίοδος: Απρίλιος - Ιούνιος 1993.
- Ξωχέλλης Παναγιώτης**, *Η διδασκαλία της Ιστορίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000.
- Ξωχέλλης Παναγιώτης, Καψάλης Αχιλλέας, Ανδρέου Αντρέας, Ισχυρλιάδου Αδελαΐς, Λουκίδου Δέσποινα, Μπονίδης Κυριάκος και Χατζησαββίδης Σωφρόνης**, «Η εικόνα του “Άλλου” στα σχολικά εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας των βαλκανικών χωρών», *Νέα Παιδεία*, 87, 1998, 59-88.

- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο**, «Οι αντιλήψεις των καθηγητών για το μάθημα της Ιστορίας στο Λύκειο: Πρόγραμμα Σπουδών - Διδακτική Μεθοδολογία - Αξιολόγηση του μαθήματος – Επιμόρφωση» http://www.pischools.gr/download/programs/erevnes/erevni_istorikykeio/erevna.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009.
- Παϊζη Λίζα** και **Καβουκόπουλος Φώτης**, *Η γλώσσα στο σχολείο, Κοινωνιογλωσσικές διαφορές και σχολική πρόοδος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, Νεφέλη, Αθήνα 2001.
- Παπαντωνάκης Γεώργιος**, **Αθανασιάδης Ηλίας**, **Καπλάνογλου Μαριάνθη** και **Πολίτης Δημήτρης**, *Οι ιδέες των παιδιών για την παιδική λογοτεχνία*, Τόπος, Αθήνα 2010.
- Παπαταξιάρχης Ευθύμιος** (επιμ.), *Περιπέτειες της Ετερότητας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006.
- Περρινώ Πασκάλ**, «Η άνοδος του εθνικοσοσιαλισμού στην Ευρώπη», τ. 1846, *Νέα Εστία*, Αθήνα 2011.
- Πλάντζος Δημήτρης** (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση & Εθνική Κουλτούρα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009.
- Ρήγα Αναστασία-Βαλεντίνη** και **Δαιμονάκου Σοφία**, «Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των Ελλήνων για τον εαυτό τους και τον άλλον (Τσιγγάνοι), *Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών*, 108-9, 2002, 257-83.
- Σκοπετέα Έλλη**, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988.
- Σκοπετέα Έλλη**, *Φαλμεράνερ, Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.
- Σκουλάτος, Δημακοπούλου. και Κόνδη**, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη (1789-1909)*, ΟΕΒΔ, Αθήνα 2002.
- Σκουλίδας Ηλίας**, *Οι σχέσεις Ελλήνων και Αλβανών κατά το 19ο αιώνα: πολιτικές επιδιώξεις και θεωρήσεις (1875 - 1897)*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2001.
- Σορέλ Ζωρζ**, *Οι ψευδαισθήσεις της πρόοδου*, μτφρ. Παπαδοπούλου Φανή, Γνώση, Αθήνα 1990.

Στεφανίδης Γιάννης, *Εν ονόματι του έθνους. Πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στην μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010.

Σύγχρονα Θέματα, 105, Απρίλιος – Ιούνιος 2009.

Σύγχρονα Θέματα, 112, Ιανουάριος – Μάρτιος 2011.

Τζίμας Σταύρος, *Στον αστερισμό του εθνικισμού. Αλβανία και Ελλάδα στη μετα-Χότζα εποχή*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010.

Το Βήμα, 12 Νοεμβρίου 2006.

Τριανταφύλλου Σώτη και Ιωακειμόγλου Ηλίας, *Για τη σημαία και το έθνος*, Μελάι, Αθήνα 2007.

Τσαούσης Δημήτρης, *Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Gutenberg, Αθήνα 1987.

Τσιάκαλος Δημήτριος, *Η σημασία των όρων Έλλην και Ελλάς καθώς και η έννοια της «ελληνικότητας» κατά την Αρχαϊκή εποχή*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2007.

Τσιανάκας Ευάγγελος, *Η εικόνα του «άλλου» στα σύγχρονα τουρκικά αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια ιστορίας και πολιτικής αγωγής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης*, διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, τομέας Παιδαγωγικής, Θεσσαλονίκη 2006.

Τσιούκας Γρηγόρης και Χριστόπουλος Δημήτρης, «Γιατί ένας νέος Κώδικας Ιθαγένειας στην Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα* (2009) 104, 5-8.

Τσουκαλάς Κωνσταντίνος., *Πόλεμος και ειρήνη μετά το τέλος της Ιστορίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006.

Τσουρβάκας Γιώργος, *Μορφή και περιεχόμενο της τηλεοπτική επικοινωνίας*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 1995.

Φλάισερ Χάγκεν, «Οι Έλληνες και οι “άλλοι”. Λεξικογραφικές ερμηνείες εθνικής ταυτότητας», <http://www.eens.org/archiv2003-2010/Kongress/2010/Granada2010.pdf>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 07/03/2011

Φλάισερ Χάγκεν, *Οι πόλεμοι της μνήμης. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στη Δημόσια Ιστορία*, Νεφέλη, Αθήνα 2008.

Φλουρής Γιώργος και **Καλογιαννάκη Πέλλα**, «Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση. Η περίπτωση των βαλκάνιων λαών και Τούρκων στα ελληνικά σχολικά βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση»
http://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/4058/1/flouris_p.207-p.248_1996.pdf
Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009.

Φλουρής Γιώργος και **Ιβριντέλη Μαρία**, «Η Εικόνα του Μεσογειακού “Άλλου” στα Σχολικά Εγχειρίδια της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγκριτική Θεώρηση του Τελευταίου Τέταρτου του 20^{ου} Αιώνα (1976-1977 & 1985-2000), 20 Διεθνές Συνέδριο “Η Παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα”», *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*.
<http://www.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/flouris.htm>
Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009.

Φραγκουδάκη Άννα και **Δραγώνα Θάλεια** (επιμ.), *“Τί είν’ ή πατρίδα μας”*: *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

Φραγκουδάκη Άννα, *Γλώσσα και Ιδεολογία: κοινωνιολογική προσέγγιση της ελληνικής γλώσσας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987.

Χάρης Γιάννης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα*, Πατάκη, Αθήνα 2007.

Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Χουλιάρης Αστέρης, «Η πολιτική της Χαρτογραφίας», *Καθημερινή*, 1 Αυγούστου 2010.
27.

Ξερόγλωσση βιβλιογραφία

Abric Jean Claud, «A Structural Approach to Social Representations», in Kay Deaux and Gina Philogène (eds.), *Representations of the Social*, Blackwell, Massachusetts 2001, 42-47.

Anderson Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso Books, London 1991.

Angvik Magne– Borries Bobo von, *Youth and History, A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*, Körber – Stiftung, Hamburg 1997.

Antze Paul and Lambek Michael (eds.), *Tense Past: Cultural Essays in Trauma and Memory*, Routledge, New York 1996.

Apostolidou Eleni, «Oscillating Between the Recent Past and the Remote Past: The Perceptions of the Past and the Discipline of History of Secondary School Teachers in Greece», in *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, Volume 9, Number 2 - Autumn/Winter 2010, 6-14.

Apostolidou Eleni, *The Historical Consciousness of 15-year-old Students in Greece*, a thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy, Institute of Education, University of London, 2006.

Askouni Nelly, «Greek Adolescent Perceptions of Social Change: An Ahistorical Interpretation of Society», *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 18, Number 2, October 2000, 255-68.

Ball Terence and Bellamy Richard (eds.), *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge University Press 2004.

Barnar Alan and Spencer Jonathan, *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, Routledge, London – New York 1996.

Barton Keith and Levstick Linda, *Teaching History for the Common Good*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey – London, 2004.

Barton Keith and Levstick Linda, *Doing History: Investigating with Children in Elementary and Middle Schools*, Lawrence Erlbaum Associates 1996.

- Barton Keith**, «A Sociocultural Perspective on Children's Understanding of Historical Change: Comparative Findings From Northern Ireland and the United States», *American Educational Research Journal*, Winter 2001, Vol. 38, No. 4, 881–913
- Baumgartner Hans Michael**, «Philosophy of History After the End of the Formative Substantial Philosophy of History: Remarks on the Present State of the Philosophy of History», in Koslowski Peter (ed.), *The Discovery of Historicity in German Idealism and Historism*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2005.
- Beaton Roderick** and **Ricks David** (eds.), *The Making of the Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797-1896)*, King's College London Publications, 2009.
- Berelson Bernard**, *Content Analysis in Communication Research*, Hafner Press, New York, 1952.
- Birtek Faruk** and **Dragonas Thalia** (eds.), *Citizenship and the Nation-State in Greece and Turkey*, Routledge, Oxon 2005.
- Bi-yu Chang**, «What's in a Name? The Nationalisation of Traditional Opera in Taiwan», *Study of Ethnicity and Nationalism*. Vol. 6, No. 2, 2006, 89-104.
- Blanke Horst Walter**, «Towards a New Theory-Based History of Historiography», in Koslowski Peter (ed.), *The Discovery of Historicity in German Idealism and Historism*, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg 2005, 223-67.
- Blight David**, «The Memory Boom: Why and Why Now?», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 238-51.
- Blommaert Jan**, *Discourse, A Critical Introduction*, Cambridge University Press, 2005.
- Bohleber Werner**, «Remembrance, Memory and Collective Memory. The Battle for Memory in Psychoanalysis», *International Journal of Psychoanalysis*, 2007, 329-52.
- Borries Bodo von**, «Concepts of Historical Thinking and Historical Learning in the Perspective of German Students and Teachers», in *International Journal of Educational Research Volume 27, Issue 3*, 1997, 211-20.
- Borries Bodo von**, «Exploring the Construction of Historical Meaning: Cross Cultural Studies of Historical Consciousness Among Adolescents», Ημερομηνία και

<http://www.waxmann.com/fileadmin/media/zusatztexte/postlethwaite/borries.pdf>

- Boswoerth Reginald**, «Nationalism», in Gordon Martel (ed.), *A Companion to International History 1900–2001*, Blackwell Publishing, Oxford – Malden – Victoria 2007, 26-38.
- Bosworth Reginald**, «Nationalism», in Martel G. (ed.), *A Companion to International History 1900–2001*, Blackwell Publishing, 2007.
- Bouveresse Jacques**, «Rules, Dispositions, and the Habitus», in Richard Shustennan (ed.), *Bourdieu: a Critical Reader*, Blackwell Publishers, Cambridge 1999, 45-63.
- Brown Keith S. and Hamilakis Yannis (eds.)**, *The Usable Past. Greek Metahistories*, Lexington Books, New York – Boulder – Lanham – Oxford 2003.
- Burke Peter and Stets Jan**, *Identity Theory*, Oxford University Press, New York 2009.
- Burke Peter**, «Performing History: The Importance of Occasions», *Rethinking History*, Vol. 9, No. 1, March 2005, 35–52
- Burke Peter**, «Two Crises of Historical Consciousness», revised version of a lecture given in Budapest, Cambridge – New York – Rotterdam (the Pierre Bayle lecture for 1993) – São Paulo. *Storia della Storiografia*, no. 33, 3-16.
- C.H.C.**, «Historical culture in a Globalizing World», Centre for Historical Culture http://www.fhk.eur.nl/fileadmin/ASSETS/fhk/Onderzoek/CHC/Research_program_CHC.pdf, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 29/09/2009.
- Cajani Liugi**, «Historians Between Memory Wars and Criminal Laws», in History Teaching in the Crossfire of Political Interests, *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009.
- Campbell Corey Elizabeth**, *Michael Oakeshott on Religion, Aesthetics and Politics*, University of Missouri Press, 2006.
- Carl W. Roberts** (ed.), *Text Analysis for the Social Sciences, Methods for Drawing Statistical Inferences From Texts and Transcripts*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 1997.
- Carr David**, «History as Orientation: Rüsen on Historical Culture and Narration», *History and Theory* 45, 2006, 229-243.

- Carretero Mario** and **Voss James** (eds.), *Cognitive and Instructional Processes in History and the Social Sciences*, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey 1994.
- Carrier James** (ed.), *Occidentalism. Images of the West*, Clarendon Press, Oxford 1995.
- Cavoura Theodora**, «Teaching History in Multicultural Environment and Professional Identity: The Case of Greece», *The International Journal of Learning*, 16, 2009, 179-87.
- Clark Jonathan**, *Our Shadowed Past. Modernism, Postmodernism, and History*, Stanford University Press, Stanford, California 2004.
- Cleland Carol**, «Philosophical Issues in Natural History and Its Historiography», in Tucker A. (ed.), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Blackwell Publishing Ltd, 2009.
- Coetzee Jan** and **Asta Rau**, «Narrating Trauma and Suffering: Towards Understanding Intersubjectively Constituted Memory», *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10(2), Art. 14, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0902144>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009.
- Conference on Optimal Coding of Open-Ended Survey Data**, at the Institute for Social Research, University of Michigan, December 4-5, 2008.
- Conrad Marg**, «Historical Consciousness, Regional Identity and Public Policy» Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC. 2001.
- Content Analysis: A Methodology for Structuring and Analyzing Written Material**, United States General Accounting Office, Program Evaluation and Methodology Division, September 1996.
- Corvi Roberta**, *An Introduction to the Thought of Karl Popper*, Routledge, London – New York 1997.
- Couze Venn**, *Occidentalism, Modernity and Subjectivity*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 2000.

- Craig Blatz** and **Michael Ross**, «Historical Memories», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 223-37.
- Croce Benedetto**, *Theory and History of Historiography*, London 1921.
- Davies Peter**, **Lynch Davies** and **Davies Rysh**, *Enlivening Secondary History. 40 classroom Activities for Teachers and Pupils*, Routledge Falmer, London – New York 2004.
- de Groot Jerome**, *Consuming History. Historians and heritage in contemporary popular culture*, Routledge, New York 2009.
- Denzin Norman** and **Lincoln Yvonna** (eds.), *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, Sage Publications, London 1998.
- Duveen Gerard** and **Lloyd Barbara** (eds.), *Social Representations and the Development of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Epstein Terrie**, «Adolescents' Perspectives on Racial Diversity in U.S. History: Case Studies From an Urban Classroom», *American Educational Research Journal*, Spring 2000, Vol. 37, No. 1, 185-214.
- Erll Astrid** and **Nónning Ansgar** (eds.), *Media and Cultural Memory/ Medien und kulturelle Erinnerung*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, D-10785 Berlin 2008.
- Evans Richards**, *In Defence of History*, Granta Books, London, 1997.
- Fogu Claudio**, «Digitalizing Historical Consciousness», *History and Theory*, Theme Issue 47 (May 2009), 103-121.
- Foreman Nigel**, **Boyd-Davis Stephen**, **Moar Magnus**, **Korallo Liliya** and **Chappell Emma**, «Can Virtual Environments Enhance the Learning of Historical Chronology?», *Instructional Science* (2008) 36, 155–73.
- Foucault Michel**, *The Archaeology of Knowledge*, Routledge, 2003.
- Garrett James** and **Greenwalt Kyle**, «Confronting the Other: Understanding Empathy», *Current Issues in Education*, Vol. 13 (No4), 2010.
- Geir Amdal**, *Explanation and Understanding: The Hermeneutic Arc Paul Ricoeur's Theory of Interpretation*, Cand. Philol. Thesis, May 2001.

- Geoffrey Short**, «Learning Through Literature: Historical Fiction, Autobiography, and the Holocaust», *Children's Literature in Education*, Vol. 28, No. 4, 1997.
- Grant Bage**, *Thinking History, 4-14: Teaching, Learning, Curricula and Communities (Primary Directions Series)*, Lawrence Erlbaum Associates, N. Jersey 2004.
- Grayson Kent** and **Rust Roland**, «Interrater Reliability Assessment in Content Analysis», *Journal of Consumer Psychology*, Vol. 10, No. 1/2, Methodological and Statistical Concerns of the Experimental Behavioral Researcher (2001), 71-73.
- Green James**, *Taking History to the Heart: the Power of the Past in Building Social Movements*, Sheridan Books, 2000.
- H Doreen Tan**, «Singapore Teachers' Characterisation of Historical Interpretation and Enquiry: Enhancing Pedagogy and Pupils' Historical Understanding». Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 25/10/2011. <http://www.aare.edu.au/05pap/tan05410.pdf>
- Haenen Jacques, Schrijnemakers Hubert** and **Stufkens Job**, «Theory and the Practice of Teaching Historical Concepts», in Alex Kozulin, Boris Gindis, Vladimir Ageyev and Suzanne Miller (eds.), *Vygotsky's Educational Theory in Cultural Context*, Cambridge University Press, 2003, 246-71.
- Harri Rom**, *Key Thinkers in Psychology*, Sage, London – New Delhi – Thousand Oaks 2006, 216-20.
- Hayes Andrew** and **Krippendorff Klaus**, «Answering the Call for a Standard Reliability Measure for Coding Data», *Communication Methods and Measures* 1,1: 77-89, 2007.
- Henk de Jong**, «Historical Orientation: Jörn Rüsen's Answer to Nietzsche and his Follower», *History and Theory* 36 no2, 1997, 270-88.
- Höfdding Harold**, *A Brief History of Modern Philosophy*, The MacMillan Company, New York 1912.
- Hoskins Andrew**, «Anachronisms of Media, Anachronisms of Memory: From Collective Memory to a New Memory Ecology», in Andrew Hoskins and John Sutton (eds.), *On Media Memory Collective Memory in a New Media Age*, Palgrave Macmillan, 2011, 278-88.

- Houston Gaie**, *Brief Gestalt Therapy*, Sage Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi 2003.
- Ichijo Atsuko** and **Uzelac Gordana** (eds.), *When is the Nation? Towards an Understanding of Theories of Nationalism*, Routledge, London – New York 2005.
- Iggers Georg**, «A Search for a Post-modern Theory of History», *History and Theory* 48 (February 2009), 122-128.
- Jameson Fredric**, «Postmodernism and Consumer Society», in Hal Foster (ed.) *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*, Bay Press, Washington 1983, 111-25.
- Jan Van Der Dussen** (eds.), *The Idea of History, R.G. Collingwood*, Oxford University Press 1994.
- Jan Van Der Dussen** (eds.), *The Principles of History: And Other Writings in Philosophy of History, R.G. Collingwood*, Oxford University Press 2001.
- Jenkins Keith**, *Re-thinking History*, Routledge, New York 1991.
- Kansteiner Wulf**, «Alternate Worlds and Invented Communities», in Keith Jenkins, Sue Morgan and Alun Munslow (eds.), *Manifestos for History*, Routledge, London – New York 2007, 131-48.
- Kaplan David**, *Ricoeur's Critical Theory*, State University of New York Press, New York 2003.
- Kearney Richard**, *Strangers, Gods and Monsters Interpreting Otherness*, Routledge, London – New York 2003.
- Klinghoffer Arthur**, *The Power of Projections: How Maps Reflect Global Politics and History*, Praeger, London 2006.
- Kohlbacher Florian**, «The Use of Qualitative Content Analysis in Case Study Research», *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 7(1), Art. 21, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0601211>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 21/05/2009.
- Kokkinos Giorgos**, **Athanassiades Elias**, **Kimourtzis Panayiotis**, **Gatsotis Panayiotis** and **Trantas Petros**, «Historical Culture and Consciousness: Interaction with New Educational Policies. Teachers' and Students' Attitudes toward the Past,

Science of History and History Teaching in Greek Primary Education», *Empirical Research on History Learning, Yearbook 2010*, Wochenschau Verlag, 111-38.

Kokkinos Giorgos, Gatsotis Panagiotis, Sakka Vassiliki and Kourgiantakis Charalabos, «World History in Greek Primary and Secondary Education», *International Journal of Historical Learning Teaching and Research*, Volume 8, Number 2 October 2009, 63-91.

Kölbl Carlos and Straub Jürgen, «Historical Consciousness in Youth. Theoretical and Exemplary Empirical Analyse», *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 2(3), Art. 9, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs010397> . Revised 6/2008. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 15/05/2009.

Kölbl Carlos, “Qualitative Approaches in the Research of Historical Learning”, in *Empirical Research on History Learning, Yearbook 2010*, Wochenschau Verlag, 139-52.

Kornprobst Marcus, *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*, Cambridge University Press, New York 2008.

Kosso Peter, «Philosophy of Historiography», in Tucker A. (ed), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Blackwell Publishing Ltd, 2009.

Koulouri Christina, (ed.), *Clio in Balkans – The Politics of History Education*, CDRSE, Thessaloniki 2002.

Krippendorff Klaus, *On Communicating Otherness, Meaning, and Information*, Routledge, New York 2009.

LaCapra Dominick, *Writing History, Writing Trauma*, The John Hopkins University Press, Baltimore – London 2001.

Landsberg Alison, «America, the Holocaust, and the Mass Culture of Memory: Toward a Radical Politics of Empathy», *New German Critique: An interdisciplinary Journal of German Studies*, 71, 63-86.

Landsberg Alison, *Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*, Columbia University Press, 2004.

Lanei Rodemeyer, *Intersubjective Temporality. It's about Time*, Springer, Netherlands 2006.

- Langenbacher Eric**, «Collective Memory as a Factor in Political Culture and International Relations», in Langenbacher Eric and Yossi Shain (eds.), *Power and the Past. Collective Memory and International Relations*, Georgetown University Press, Washington 2010.
- Leadbetter Bill**, «History Education and the History Wars in Australia, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009.
- Lee Peter**, «"Walking Backwards into Tomorrow". Historical Consciousness and Understanding History», Paper given at Annual Meeting of American Educational Research Association, New Orleans, 2002.
- Lee Peter**, «Historical Literacy: Theory and Research», <http://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal9/papers/lee.pdf>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 03/09/2009.
- Lee Peter**, «Understanding History», <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewabstract.php?10>, Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης 26/08/2009.
- Levesque Stephane**, *Thinking Historically: Educating Students for the for the twenty-first century*, University of Toronto Press, 2008.
- Levstik Linda** and **Tyson Cynthia** (eds.), *Handbook of Research in Social Studies Education*, Routledge, New York 2008.
- Liakos Antonis**, «Hellenism and the Making of Modern Greece: Time, Language, Space», in Katerina Zacharia (ed), *Hellenisms. Culture, Identity and Ethnicity from Antiquity to Modernity*, Aldershot: Ashgate, 201-236.
- Liakos Antonis**, «History Wars: Notes from the Field, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009.
- Liakos Antonis**, «History Writing as the Return of the Repressed», *Historiein*, vol. 3, Athens 2001, 47-58.
- Liakos Antonis**, «Modern Greek Historiography (1974-2000). The Era of Tradition from Dictatorship to Democracy», in Ulf Brunbauer (ed.), *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Münster, LIT Verlag, 2004, 351-78.

- Liakos Antonis**, «On Negative Consciousness», in Maria Stassinopoulou and Ioannis Zelepos, (eds.), *Griechische Kultur in Sudosteuroopa in der Neuzeit*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 221-28.
- Liakos Antonis**, «The Implied Canon of European History: Framework of Comparative Activities», στο Neni Panourgia, George Marcus (eds.), *Ethnographica Moralia. Experiments in Interpretative Anthropology*, New York, Fordham University Press, 2008, 138-56.
- Liakos Antonis**, «The Transformation of Historical Writing. From Syntagmatic to Paradigmatic syntax», *Historiein*, no. 2, 47-54.
- Liakos Antonis**, «Utopian and Historical Thinking: Interplays and Transferences», *Historiein*, 7 (2007), 20-57.
- Loewen James**, *Lies my teacher told me*, Toughstone, New York 1996.
- Lombard Mathew**, «Intercoder Reliability, Practical Resources for Assessing and Reporting Intercoder Reliability in Content Analysis Research Projects» <http://astro.temple.edu/~lombard/reliability/>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 27/03/2010.
- Lowenthal David**, *The Heritage Crusade and the Spoils of History*, Cambridge University Press, 2009.
- Lucey Thomas, Doug Hatch and Giannangelo Duane**, «Tell Me About It! How Preservice Teachers Interpret U.S. History», *Journal of Curriculum and Instruction (JoCI)* Copyright 2010 November 2010, Vol. 4, No. 2, 71-88.
- Lukacs John**, *A student's Guide to the Study of History*, Wilmington, Del. : ISI Books, 2000.
- Lukacs John**, *Historical Consciousness. The Remembered Past*, Transaction Publishers, New Brunswick – London 1994.
- Lukacs John**, *Remembered Past. John Lukacs on History, Historians and Historical Knowledge*, ISI books Wilmington 2003.
- Lutz-Bachmann Matthias**, «History and Subjectivity - The Relevance of a Philosophical Concept of History in the Kantian Tradition», in Koslowski Peter (ed.), *The Discovery of Historicity in German Idealism and Historism*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2005.

- Macdonald Sharon** (ed.), *Approaches to European Historical Consciousness: Reflections and Provocations*, Körber-Stiftung, Hamburg, 2000.
- Mark Davis**, «Empathy», in Stets Jan E. and Turner Jonathan H. (eds.), *Handbook of the Sociology of Emotions*, Springer, New York 2006.
- Mavroskoufis Dimitris**, *Real days in Greek secondary history classrooms*, http://www.euroclio.eu/joomla/index.php/component/option,com_sobi2/Itemid,910/sobi2Id,30/sobi2Task,sobi2Details/ Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 08/05/2009.
- Mayring Philipp**, «Qualitative Content Analysis», in Uwe Flick, Ernst von Kardorff and Ines Steinke (eds.), *A Companion to Qualitative Research*, Sage, London – Thousand Oaks – New Delhi 2004, 266-69.
- Mayring Philipp**, «Qualitative Content Analysis». *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 1(2), Art. 20, <http://nbnresolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0002204>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 15/05/2008.
- Megill Allan**, «Jörn Rüsen's Theory of Historiography between Modernism and Rhetoric of Inquiry», *History and Theory* 33 February 1994, 39-60.
- Miller David** (ed.), *A Pocket Popper*, Fontana Press, Great Britain 1987.
- Mitscherling Jeff**, *The Historical Consciousness of Man, History of European Ideas*, Vol II, 1989, 733-741.
- Moloney Gail** and **Walker Iain**, *Social Representations and Identity*, Palgrave MacMillan, New York 2007.
- Monte-Sano**, «Qualities of Historical Writing Instruction: A Comparative Case Study of Two Teachers' Practices», *American Educational Research Journal*, December 2008, Vol. 45, No. 4, pp. 1045-79.
- Moscovici Serge**, «The History and the Actuality of Social Representations», in Uwe Flick (ed.), *The Psychology of the Social*, Cambridge University Press, 1998.
- Moscovici Serge**, «Why a Theory of Social Representations?», in kay Deaux and Gina Philogene (eds.), *Representations of the Social*, Blackwell, Oxford 2001, 8-36.

Munslow Alun, «The Postmodern in History: A Response to Professor O'Brien», <http://www.history.ac.uk/discourse/alun.html>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 31/05/2009.

Munslow Alun, *The Routledge Companion to Historical Studies*, Routledge, London – New York, 2006.

Müller Jan-Werner (ed.), *Memory and Power in Post-War Europe*, Cambridge University Press, 2004.

Nagl-Dokecal Herta, «Why Kant's Reflections on History Still Have Relevance», in Koslowski Peter (ed.), *The Discovery of Historicity in German Idealism and Historism*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2005.

Neuerdorf Kimberly, *The Content Analysis Guidebook*, Sage, London, 2002.

Nora Pierre (2002), «The Reasons for the Current Upsurge in Memory», *Transit – Europäische Revue* 22. http://www.iwm.at/index.php?option=com_content&task=view&id=285&Itemid=463 Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 28/06/2009.

Osborne Ken, *Historical Consciousness and History Education*, <http://www.histori.ca/prodev/file.do;jsessionid=94E814EC145AC7CB3D46BC14AEBBC1C57.tomcat1?id=22488> Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης 26/08/2009.

Osborne Peter, *The Politics of Time, Modernity and Avant-Garde*, Verso, London – New York 1995.

Pahl R., *Breaking away from the Textbooks. Creative Ways to Teach World History Volume II: The Enlightenment Through the 20th Century*, Scarecrow Education, Lanham, Maryland – Toronto – Oxford 2002.

Pool De Sola, *Trends in Content Analysis*, University Of Illinois Press, 1959.

Popper Karl, *The Poverty of Historicism*, The Beacon Press, 1957.

Reis Harry and **Judd Charles** (eds.), *Handbook of Research Methods in Social and Personality Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid 2000.

Repoussi Maria and **Tutiaux-Guillon Nicole**, «New Trends in History Textbook Research: Issues and Methodologies toward a School Historiography», *Journal of*

Educational Media, Memory, and Society Volume 2, Issue 1, Spring 2010, 154-70.

Repoussi Maria, «Common Trends in Contemporary Debates on History Education, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009.

Ricoeur Paul, *Memory, History, Forgetting*, The University of Chicago Press, Chicago – London 2006.

Riffe Daniel and Freitag Alan, «A Content Analyses of Content Analyses: Twenty-five Years of Journalism Quarterly», *Journalism and Mass Communication Quarterly*, Vol. 74, No. 4, 1997, 873-882.

Rohbeck Johannes, «Rehabilitating the Philosophy of History», in Koslowski Peter (ed.), *The Discovery of Historicity in German Idealism and Historism*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2005.

Rosenweig Roy and Thelen David, *The Presence of the Past, Popular Uses of History in American Life*, Columbia University Press, New York 1998.

Roth Michael S. and Salas Charles (eds.), *Disturbing Remains: Memory, History, and Crisis in the Twentieth Century*, Los Angeles: The Getty Research Institute, 2001.

Rüsen Jörn and Duvenage Pieter, *Studies in metahistory*, Human Sciences Research 1999.

Rüsen Jörn, «The Didactics of History in West Germany: Towards a New Self-Awareness of Historical Studies», *History and Theory*, Vol. 26, No. 3 (Oct., 1987), 275-86

Rüsen Jörn, «What is Historical Consciousness? - A Theoretical Approach to Empirical Evidence», Paper Presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC. <http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?8>. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009.

Rüsen Jörn, «A Comment on Professor Chun-chieh Huang's 'Salient Features of Chinese Historical Thinking», *The Medieval History Journal* 2005; 8; 267-72.

- Rüsen Jörn**, «Culture – Universalism, Relativism or What Else?», http://www.fortschrittweitweit.de/dokumente/others/fortschritt_dossier_ruesen.pdf Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/01/2011.
- Rüsen Jörn**, «Historizing Humanity — Some Theoretical Considerations on Contextualization and Understanding Regarding the Idea of Humanity», *Taiwan Journal of East Asian Studies*, Vol. 7, No. 1 (Issue 13), 2010, 21-39.
- Rüsen Jörn**, «History: Overview», in Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Amsterdam 2001, 6857–64.
- Rüsen Jörn**, «How to Make Sense of the Past – Salient Issues of Metahistory», *The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa*, Vol. 3, No. 1, 2007, 171-221.
- Rüsen Jörn**, «How to Overcome Ethnocentrism: Approaches to a Cultural of Recognition by History in the Twenty-first Century», *History and Theory*, Theme Issue 43 (December 2004), 118-29.
- Rüsen Jörn**, «Memory, history and the Quest for the Future», in Cajani Luigi, Ross Alistair (eds.), *History Teaching, Identities, Citizenship*, Trentham Books, 2007.
- Rüsen Jörn**, «Mourning by History – Ideas of a New Element in Historical Thinking», http://abuss.narod.ru/Biblio/eng/ruzen_mourning.htm Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 23/01/2011.
- Rüsen Jörn**, «Mourning by History – Ideas of a New Element in Historical Thinking», 1-14. http://abuss.narod.ru/Biblio/eng/ruzen_mourning.htm. Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 01/04/2006.
- Rüsen Jörn**, «Rethinking Utopia: A Plea for a Culture of Inspiration», in Jörn Rüsen, Michael Fehr and Thomas Rieger (eds.), *Thinking Utopia. Steps into Other Worlds*, Berghahn Books, New York – Oxford 2005, 276-82.
- Rüsen Jörn**, «Some theoretical approaches to intercultural comparative historiography», *History and Theory*, 35 no4, 5-22, 1996
- Rüsen Jörn**, «The Horror of Ethnocentrism: Westernization, Cultural Difference, and Strife in Understanding non-western Pasts in Historical Studies», *History and Theory* 47 (May 2008), 261-69

- Rüsen Jörn**, «The Visibility of History – Bridging the Gap between Historiography and the Fine Arts», *Historiein*, 5 (2005b), 131-41.
- Rüsen Jörn**, «Trauma and Mourning in Historical Thinking», *Journal of Interdisciplinary Studies in History and Archaeology*, Vol. 1, No. 1, 2004, 10-21.
- Rüsen Jörn**, *History: Narration, Interpretation, Orientation (Making Sense of History)*, Berghahn Books 2005.
- Rüsen Jörn**, *Meaning and Representation in History*, Berghahn Books, New York – Oxford 2008.
- Rüsen Jörn**, *Western Historical Thinking: An Intercultural Debate (Making Sense of History)*, Berghahn Books, 2002.
- Sánchez Marcos**, (2009). «"Historical Culture". *Culturahistorica*.»
<http://www.culturahistorica.es/topic.html> Ημερομηνία και χρονολογία
 προσπέλασης: 30/06/2010
- Sanchez-Marcos**, «From the Science-History to the Memory-History? Attractiveness and Risks of a Historiographical Trend», *Storia della storiografia*, no. 48, 119-27.
- Sandwell Ruth** (ed.), *To the Past. History Education, Public Memory, and Citizenship in Canada*, University of Toronto Pres, Toronto – Buffalo – London 2006.
- Scharff Robert**, «Nietzsche and the “Use” of History», *Man and World*, Volume 7, Number 1 / February, 1974, σελ. 67-77.
- Schonert-Reichl, Kimberly** (2001), «Promoting Historical Consciousness in Childhood and Adolescence: A Moral Developmental Perspective». Paper presented at Canadian Historical Consciousness in an International Context: Theoretical Frameworks, University of British Columbia, Vancouver, BC.
<http://www.cshc.ubc.ca/pwias/viewpaper.php?21> Ημερομηνία και χρονολογία
 προσπέλασης: 17/05/2009.
- Seixas Peter and Clark Peter**, «Murals as Monuments: Students’ Ideas about Depictions of Civilization in British Columbia», *American Journal of Education*, 110 (February 2004).
- Seixas Peter and Peck Carla**, «Teaching Historical Thinking», in Sears A. and Wright I. (eds.), *Challenges and Prospects for Canadian Social Studies*, Pacific Educational Press, Vancouver.

- Seixas Peter**, (August 18, 2006) «Benchmark of Historical Thinking. A Framework for Assessment in Canada»
<http://www.histori.ca/benchmarks/documents/Benchmarks%20of%20Historical%20Thinking%20A%20Framework%20for%20Assessment%20in%20Canada.pdf>.
 Ημερομηνία και Χρονολογία προσπέλασης: 17/05/2009.
- Seixas Peter**, «Beyond `Content` and `Pedagogy`: in Search of a Way to Talk about History Education», *Journal of Curriculum Studies*, v31 n3, May-June 1999, 317-37.
- Seixas Peter**, «Conceptualizing the Growth of Historical Understanding», in Olson D. and Torrance N. (eds.), *The Handbook of Education and Human Development*, Blackwell Publishing, Oxford 1998.
- Seixas Peter**, «Mapping the Terrain of Historical Significance», *Social Education* 61, 1997, 22-27.
- Seixas Peter**, «Student Teachers Thinking Historically», *Theory and Research in Social Education*, Summer 1998, Volume 26, number 3, 310-341.
- Seixas Peter**, «Theorizing Historical Consciousness», *International Review of History Education, Volume 4*, University of Toronto Press 2004.
- Seixas Peter**, *Theorizing Historical Consciousness*, University of Toronto Press, 2004.
- Simms Karl**, *Paul Ricoeur*, Routledge, New York 2003.
- Simon Roger, DiPaolantonio Mario and Clamen Mark**, «Remembrance as Praxis and the Ethics of the Inter-human»,
<http://culturemachine.tees.ac.uk/Cmach/Backissues/j004/Articles/Simon.htm>.
 Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 05/09/2009.
- Sirkka Ahonen** (2005), «Historical Consciousness: a Viable Paradigm for History Education?», *Journal of Curriculum Studies*, 37:6, 697-707.
- Sledright Bruce Van**, «Confronting History's Interpretive Paradox While Teaching Fifth Graders to Investigate the Past», *American Educational Research Journal*, Winter 2002, Vol. 39, No. 4, 1089–1115.
- Sledright Bruce Van, Timothy Kelly and Kevin Meuwissen**, «Oh, the trouble we've seen. Researching Historical Thinking and Understanding», in Keith Barton

Research Methods in Social Studies. Contemporary Issues and Perspectives, Age Publications, USA 2006, 207-33.

Smith Anthony, *Nationalism and Modernism*, Routledge, London 1998.

Smith Charles, *Motivation and Personality: Handbook of Thematic Content Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Victoria 1992.

Sobchack Vivian, «The Insistent Fringe: Moving Images and Historical Consciousness», *History and Theory*, Vol. 36, No. 4, Theme Issue 36: Producing the Past: Making Histories Inside and Outside the Academy (Dec., 1997), 4-20.

Stearns Peter, «Why Study History?»
<http://www.historians.org/pubs/free/WhyStudyHistory.htm> Ημερομηνία και χρονολογία προσπέλασης: 18/05/2009.

Stearns Peter, Seixas Peter and Wineburg Sam, (eds.) *Knowing, Teaching, and Learning History: National and International Perspectives*, New York University Press, New York – London 2000.

Steiner Jürg, Bachtiger André, Spornli Marcus and Steenbergen Marco, *Deliberative Politics in Action. Analysing Parliamentary Discourse*, Cambridge University Press 2004

Straub Jürgen, *Narration, Identity, and Historical Consciousness*, Berghahn Books, New York – Oxford 2006.

Stuart Isaac, *The Politics and Philosophy of Michael Oakeshott*, Routledge, Oxon 2006.

Sturken Marita, «Memory, consumerism and media: Reflections on the Emergence of the field», *Memory Studies* 2008, 73-78.

Susanne Popp, «National Textbook Controversies in a Globalizing World, in History Teaching in the Crossfire of Political Interests», *International Society for the Didactics of History*, Volume 2009, Wochenschau Verlag, Schwalbach/Ts. 2009.

Trofanenko Brenda, «More than a Single Best Narrative: Collective History and the Transformation of Historical Consciousness», *Curriculum Inquiry*, v38 n5 p579-603, Dec 2008

Tutiaux-Guillon Nicole, «History Teaching in France: Questions and Perspectives in the Field of Historical Consciousness», Centre for the Study of Historical

Consciousness, University of British Columbia, Vancouver, B.C.
<http://www.cshc.ubc.ca>.

Van Drie Jannet and **Van Boxtel Carla**, «Historical Reasoning: Towards a Framework for Analyzing Students' Reasoning about the Past», *Educational Psychology Review* (2008) 20, 87-110.

Von Mises Ludwig, *Theory and History. An interpretation of Social and Economic Evolution*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama 2001.

Voss James and **Carretero Mario**, *Learning and Reasoning in History*, International Review of History Education, v.2, RoutledgeFalmer, London – New York 2006.

Walker Mark, «“All you need to know about Ludlow:...” Class and the Construction of Memory», *Society for American Archaeology Conference*, Denver, Colorado, 2002

Weber Anne, *Manual on Hate Speech*, Council of Europe Publishing, Strasbourg Cedex, 2009.

Weber Robert Philip, *Basic Content Analysis (Quantitative Applications in the Social Sciences)*, Sage Publications, 1990.

Weinrub Roy, «Historiographic Counterfactuals», in Tucker A. (ed.), *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, Blackwell Publishing Ltd, 2009.

White Hayden, «Historiography and Historiophoty», *The American Historical Review*, Vol. 93, No. 5 (Dec., 1988), 1193-99.

White Hayden, «Practical Past», *Historiein*, 10, 2010.

Wineburg Sam, *Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past (Critical Perspectives on the Past)*, Phi Delta Kappa 1999.

Wineburg Sam, **Mosborg Susan**, **Porat Dan** and **Duncan Ariel**, «Common Belief and the Cultural Curriculum: An Intergenerational Study of Historical Consciousness», *American Educational Research Journal* March 2007, Vol. 44, No. 1, 40–76

Wineburg Sam, *The Teaching and Learning of History: A Special Issue of "Educational Psychologist"*, Lawrence Erlbaum Associates 1994.

- Winter Jay**, «Historians and Sites of Memory», in James Wertsch and Pascal Boyer (eds.), *Memory in Mind and Culture*, Cambridge University Press 2009, 252-68.
- Winter Jay**, *Remembering War: the Great War between Memory and History in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven – London 2006.
- Wolfart Johannes**, “The Rise of the Historical Consciousness”, *Religion Compass* 3/1 (2009): 86–98, Blackwell Publishing Ltd 2009.
- Xochellis Panos and Toloudi Fotini** (eds.), *The Image of the “Other”/Neighbour in the School Textbooks of the Balkan Countries*, Tipothito, Athens 2001.
- Yerxa Donald**, *Recent Themes in Historical Thinking. Historians in Conversation*, The University of South Carolina Press, South Carolina 2008.
- Yilmaz Kaya**, «Introducing the ‘linguistic turn’ to History Education», *International Education Journal*, 2007, 8(1), 270-278.
- Zembylas Michalinos and Bekerman Zvi**, «Education and the Dangerous Memories of Historical Trauma: Narratives of Pain, Narratives of Hope», *Curriculum Inquiry* 38:2, 125-154, 2008.
- Zembylas Michalinos**, «Investigating the Emotional Geographies of Exclusion at a Multicultural School», *Emotion, Space and Society*, November 2009.
- Zembylas Michalinos**, «Negotiating Co-existence in Divided Societies: Teachers, Students and Parents· Perspectives at a Shared School in Cyprus», *Research Papers in Education*, 25: 4, 433 — 455, First published on: 23 September 2010.
- Zembylas Michalinos**, «Racialization/ethnicization of School Emotional Spaces: the Politics of Resentment», *Race Ethnicity and Education*, 13: 2, 253 — 270, 2010.
- Zembylas Michalinos, Bekerman Zvi, and McGlynn Claire**, «Working toward the De-essentialization of Identity Categories in Conflict and Postconflict Societies: Israel, Cyprus, and Northern Ireland», *Comparative Education Review*, vol. 53, no. 2. February 16, 2009.
- Zembylas Michalinos, Bekerman Zvi, Haj-Yahia, Muhammad and Schaade Nader**, «The politics of Mourning in Cyprus and Israel: Educational Implications», *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 40: 5, 561 — 574, First published on: 28 May 2009.

Zembylas Michalinos, Charalambous Constadina, Panayiota Charalambous and Kendeou Panayiota, «Promoting Peaceful Coexistence in Conflict-ridden Cyprus: Teachers' Difficulties and Emotions Towards a New Policy Initiative», *Teaching and Teacher Education*, 27 (2011) 332e341

Zembylas Michalinos, *The Politics of Trauma in Education*, Palgrave MacMillan, Hampshire 2008.